

પ્રકાશક

સુરેશ્વરિ માહિત્ય

અધ્યાપતિના સ્થાન પર

ચોરા બોમ્બીલાસ ફાનસાદ

રાજ્યપિ પરમદુર રહેલ—

૨. ખાખો/ગેલે પડા

પાટળ [ગુજરાત]

સ.વ. ૨૦૦૩]

આવૃત્તિ ૧૭

[સને ૧૯૪૭

પ્રકાશ

અધ્યાપતિના સ્થાન પર

પો નવચલાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

ધોરણ સેડ - અમદાવાદ

જૈન તિર્થોદ્ધારક બાળ બ્રહ્મચારી શાશન શિરોમણી
આચાર્ય શ્રી ૧૦૮ શ્રી વિજયનીતિસૂરિશ્વરજી.

જન્મ :

સંવત ૧૯૩૦ ના
પોષ સુદી ૧૧

卐

દીક્ષા :

સંવત ૧૯૪૯ ના
અશાઠ સુદી ૧૧

卐

વડી દીક્ષા :

સંવત ૧૯૫૦ ના
મહા સુદી ૪

સ્વર્ગવાસ :

સંવત ૧૯૯૮ ના
પોષ વદ ૩
(એકલીગજી)

卐

ગણીપદ :

સંવત ૧૯૬૧
માગશર - સુદ ૫

卐

પન્થાસપદ :

સંવત ૧૯૬૨ ના
કાર્તિક વદ ૧૧

卐

આચાર્યપદ :

સંવત ૧૯૭૬ ના
માગશર સુદ ૧૧

જેજોશ્રી મારા પરમ ઉપધારી ગુરૂદેવ હતા. અને એ ચારિત્ર શાળી મહાપુરૂષે જૈન શાશનના ધણું તિર્થોના છલ્લોદ્ધાર કરાવ્યા, જ્ઞાનની સેંકડો પરબો ખેસાડી અપૂર્વ ચારિત્ર બળથી પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવ્યું, ચિત્તોડના ઉદ્ધાર માટે પ્રાણની પરવા રાખ્યા સિવાય કામ ઉપાશ્યું, ભક્તોએ કામ દિપાવ્યું આ પુસ્તકની શરૂઆત તેજોશ્રીની પ્રેરણાથી જ થઈ હતી આજે તેજોશ્રીના જ આશીર્વાદથી મેંનાડની શિલ્પકળા અને અજોડ જૈન મંદિરોનો શોભારૂપ ઇતિહાસિક ગ્રંથ જનતા સમક્ષ રજુ કરવા ભાગ્યશાળી બન્યો છું, શાશનદેવ સદા સ્વર્ગવાસી ગુરૂદેવને શાન્તિ અર્પો.

(સરસ્વતિ સાહિત્ય રત્ન ગ્રંથાવલિ)

હી. આપનો બાળક,
ભોગીલાલ કવિની, ૧૦૮ વાર વંદના

વિદ્વાનવર્ય ૧૦૦૮ સૂરીશ્વરજી મહારાજ
વિજયકલ્યાણસૂરિજી.

જેઓશ્રીએ મારા પુસ્તકમાં પોતાનાથી બનતી સહાય અપાવી મારે ઉત્સાહ વેગવંતો બનાવ્યો છે. અને પોતે ઘણાજ સાહિત્ય રસીક હોવાથી અવારનવાર મારા કાર્યમાં ઘણીજ કિંમતી સલાહ આપી મારૂ કાર્ય સરળ કરી આપ્યું છે, સ્વ. ગુરૂમહારાજની અપૂર્વ ઇચ્છા પાર પાડવા મને ઘણુંજ પ્રોત્સાહન આપ્યું છે, તેથી તેઓશ્રીને ફોટો મૂકી મારી ફરજ અદા કરું છું.

લી. ભોગીલાલ કવિ.

ધરમપુર સ્ટેટ રાજકવિ

ભોગીલાલ રતનચંદ વોરા (પાટણવાળા)

હાલ અમદાવાદ.

જેઓએ પોતાની કાવ્યકળાથી અને શિશુકવિતાની શક્તિ વડે રાજ્ય
મહારાજાઓના જલસાઓમાં અને જીવદયાની સેવા કરવા નિમિત્તે
કાવ્ય શક્તિથી સેંકડો પદકો મેળવ્યા છે અને જાહેર જનતાનો અપૂર્વ
પ્રેમ મંપાદન કર્યો છે.

વાંચકોને જે બોલ.

કવિ ભોગીલાલ રતનચંદ ચોરા.

જગતના ઇતિહાસમાં ઘણા ઘણા અવનવા ફેરફારો થઈ ગયા છે, થાય છે અને ભવિષ્યમાં થશે પણ જ્યારે ઇતિહાસીક વસ્તુઓ વાંચવામાં આવે અને તેનો વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે ઘણી જ નવિન અને સત્ય વસ્તુઓ જાણવામાં આવે છે.

જ્યારે જૈન ધર્મ અને બુદ્ધ ધર્મ વચ્ચે ચાલતા વિતંડાવાદોના ઇતિહાસો વાંચતાં મનમાં એમજ થાય છે કે તે વળતે પણ વાદવાદ-પક્ષપક્ષીને સ્થાન હતું અને એ સ્થાન ઘણું અથપાણું ભોગવતું હતું. તેથી જૈન ધર્મના નામે મોટા વિનાશ અને ત્રાસ જોવામાં આવતો હતો. તે છતાં પણ જો મૂળ વસ્તુને પ્રુથ વિચાર કરવામાં આવે તો જરૂર સાચી વસ્તુનો ખ્યાલ આવી શકે જેમકે રાજા વિક્રમસિંહના વખતમાં સિદ્ધસેનદીવાકર સૂરીશ્વરે પોતાની આત્મચક્રિત વડે રાજા વિક્રમસિંહને જૈન બનાવ્યો હતો.

શ્રીમાન મહાત્મા ગાંધીજી આત્મબળના પ્રતાપે અને શાસનની શોભા વધારવા તોરવા બેઠીઓ ભક્તિભર સ્તોત્ર બનાવ્યું. આ તો બધી આગળની વાત કરી પણ સંપ્રતિરાજા જ્યારે ત્રણ ખંડ ધરતી છતી આવ્યો ત્યારે તેમની માતાએ પોતાની બુદ્ધિ વડે સાચા રસ્તા (ધર્મ)નું લાન કરાવ્યું હતું અને જૈન ધર્મ શું વસ્તુ છે તેનો ખ્યાલ પવિત્ર માતાએ સંપ્રતિરાજાને સમજાવ્યો હતો, તેથી એ સંપ્રતિરાજાએ જૈન ધર્મનો પ્રચાર જોટલો બધો કર્યો કે જેના સ્મરણા આજે તાજા અને મોજૂદ છે.

કાળિકાળના જમાનામાં રાજા સિદ્ધરાજના વખતમાં આચાર્ય મહારાજશ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે પોતાના ચારિત્રના પ્રભાવથી વિદ્યાના બળે જૈન ધર્મની ચારે દિશાએ ધ્વજ ફેરકાવીને ભલભલા રાજાઓને મહાત કર્યા. વળી પદમસૂરિ આચાર્ય જેવાએ પોતાની અગાધ શક્તિ વડે જગદુશાહને બોધ આપી દુઃખી આત્માઓને અનાજ આપવા સારૂ બોધ આપ્યો હતો ત્રણ વર્ષનો દુષ્કાળ પડ્યો તેવું ભવિષ્ય બાળીને જગતમાં જૈન ધર્મનો પ્રભાવ પાડ્યો. જગતનો વારણુકાર જગદુશાહ જગતની છબા ઉપર આજે રમી રહેલ છે. આ બધા પ્રતાપ કોના ? આપણા ધર્મ ધુરંધર આચાર્યોના શાથી કે સમયના જાણકાર હતા.

આવા અનેક કાળલાઓ ઇતિહાસોમાં આજે મળી આવે છે અને તે જગતને ધડો આપનારા છે. વળી જૈન કોમના વૈભવની હકીકત એક અ

પોતાના પુસ્તકમાં લખી છે કે “આખા જગતની મિલકત જે એકઠી કરીએ તો ત્રણ ભાગ જેનો પાસેથી અને એક ભાગ જગત પાસેથી નીકળે એટલે કે ત્રણ ભાગની મિલકત ફક્ત જેનો પાસે જ છે ” તો ચોતાજન ! જરા ખ્યાલ કરો કે જેનો કર્મ સ્થિતિમાં હતા અને શું શું કાર્યો કરતાં હતાં આવા અનેક દાખલાઓ છે કે જેનો વિચાર કરતાં પણ પાર આવે તેમ નથી.

કાળચક્રની પડતી દશાના વખતમાં પણ જેનોએ ધર્મના માટે રાજ્ય સેવા માટે તેમજ પોતાના દેશ માટે જે અમૂલ્ય ફાળો તન, મન અને ધનથી આપ્યો છે તે આજના આ જમાનામાં કોઈ પણ વ્યક્તિ (જેન હોય યા જેને તર હોય) આપી શકે તેમ નથી દાખવા રૂપે મેવાડનું નાક, મેવાડનો કોહીનૂર રાણા પ્રતાપનો જન્મજો હાથ વળી મેવાડ માટે પોતાની તમામ મિલકત અને પોતાના પ્રાણ સમર્પણ કરનાર તે વીર સામ્રાટાહ એક જ હતો આવા મહા-પુરુષોના અમારા સદા વંદન હો એમ સ્વભાવિક કહેવાઈ જાય છે

રાણા પ્રતાપનો ચોથી પેઢીએ મહારાણા રાજસિંહના વખતમાં એક નવ યુવાનની જોગબાણ થાય છે જેનું નામ વીર દયાળશાહ છે, પોતે એક યોદ્ધાના ખાસદારની જગાએથી મહામંત્રી પદે પહોંચ્યો હતો અને ફિઝી જેવી જબર-જસ્ત સંસ્તનંતને ધૂલવી શાહ ઔરંગઝેબને તોળા તોળા પોકરાવનાર પણ એક જોન હતો અને તે આજ વીર દયાળશાહ જ હતો તે ગર્ભશ્રીમંત હતો, ઘરનો મુખી હતો પણ જેને સ્વતંત્રતા હૃદયથી પ્યારી હતી તેથી જ જેનું નામ આજે યશસ્વીર્તીથી ચોલી રહ્યું છે. તેમજ જરિ માનસરિના સફોધથી હથાળે મેવાડની દુ:ખી જનતાની સેવા જાણવયા સાડે જોન તીર્થ બંધાવવાની યોજના હાથ ધરી અને તે યોજના અમલમાં મૂકી દીધી આજે પણ એ ‘દયાળ કિલ્લો’ મોજૂદ છે ને જેનાં સ્મરજો તાજાં છે આવા અનેક બડવીર જોન બિરા-દરોને આપેલાં આત્મબલિદાનો જે જગતને આંગળે ઝુકવામાં આવે તો ધર્મની શ્રદ્ધા વધે જેથી જગતને ઘણો જ લાભ થાય

અફમેસ ! આજે નથી પડી કોઈ શ્રાવણે કે નથી પડી કોઈ સાધુને સી સોને પોત પોતાના નામની વેલછા લાગી છે અને તે વેલછામાં ને વેલછામાં આપજો સત્ય વસ્તુ ભૂલી ગયા હોએ તેથી નો ઘણી માઠી દશામાં સખડીએ છીએ આજે જ્યાં જુએ ત્યાં જેનોની પુરાતન વસ્તુએ એટલી જખી પડી છે કે જેની શોધ જોળ કરવામાં આવે તો જેનોમાં કર્મક જોર ચેતન આવે પણ તે શોધજોળના માટે આજના કહેવાતા ગૃહસ્થોની નથી સહાયતા કે નથી પ્રેમની લાગણી, કારણ કે જ્યાં જાનિ પ્રતિકુળ સ્થાવર તથા યીશુ શું અને ? તેમ જતાં પ્રભુના સંદેશ પર આધાર રાખી કામ કરનારાઓના હૃદયમાં ભારના ફક્તમણુ જરાસે સોંપી

આજે બુના પુરાતન ઇતિહાસ ઉપર જગતની ઝાંખી પડે તેવા આશયથી મેં મારી અદ્ય સતિ અનુસાર એક પુસ્તક બહાર પાડવા નિશ્ચય કર્યો, તેમાં મને કુદરતે પુરાતન જૈન મંદિરો, કિર્તિ સ્તંભો, તથા જૈન ગિરાદરોના આપેલા આત્મખલિદાનોનો ખ્યાલ રાખી 'મેવાડના આણુમોલ જવાહિર ચાને આત્મખલિદાન' નામનું પુસ્તક પ્રગટ કરવા સંકેત કર્યો અને તે મેં મારા આત્માથી વધાવી લીધો.

હાલમાં મેવાડમાં લગભગ ૩૫૦૦) પાંત્રીસો મંદિરોની હારમાળા હયાત છે, તેમાંથી ખાસ ખાસ મંદિરોને જોતાં આત્માને આદહાદ અને ઉમીં પેદા થાય તેવા ફેટાઓ લેવાનું સાહસ કરી લગભગ ૫૦ ફેટાઓનો સંગ્રહ કરી આ પુસ્તકમાં પ્રગટ કરવા મારા આત્મ.એ સુયોગ્ય માન્યો. મેવાડ એ શું છે ? અને મેવાડે સારાય દેશની તેમજ જનતાની કેવી સેવા બળવી છે તેનું સમગ્ર જ્ઞાન પ્રગટ કરાવવા મને ઇચ્છાથઈ અને તે મારી ઇચ્છા પ્રભુએ પાર પાડી. દરેક સમજી અને વિચારક સજ્જનોને મારી નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ છે કે જૈન કોમનું અણુમોલ સાહિત્ય તથા શિષ્યકળાની ભગ્ન કૃતિઓં આજે આપણી બે કાળજી તથા ભાવ વગરની ભાવનાથી નિસ્તેજ થવા પામી છે. તો તે બાગત વિચારકો જરૂર પોતાની શક્તિનો આત્મભોગ આપી તેનો પુનરુદ્ધાર કરશે તો જગતમાં એક મહાન કલ્યાણકારી કાર્ય કર્યું કહેવાશે.

જૈન કોમના અગ્રગણ્ય શ્રીમંતો અને ધાર્મિક લાગણીવાળા ગ્રહણીને મારી ખાસ બાલામણુ છે કે આપ આપની લક્ષ્મીનો અવા બુના પુરાતન તીર્થોનો અમૂલ્ય ઇતિહાસ મેળવવા અને તેની આખી હકીકત જૈન જનતાને જાણુ આપી અગ્રત કરવા પોત પોતાનાથી બનનો ફાળો આપી આભારી કરશે.

હાલમાં મેવાડમાં મારી ગુસાફરી અવાર નવાર થવાથી આ વસ્તુનું મને જ્ઞાન થયું અને તે વસ્તુ માટે ઘણા મારા ધનવાન મિત્રો સાથે વાત કરી પણ તેનું પરિણામ મને શૂન્ય દેખાયું. છતાં નિરાશ ન થતાં આશ્વાસની તરીકે કાર્ય કરવા મેં નિશ્ચય કર્યો, કારણુ આ કાર્ય પાછળ મારી ભાવના કેવળ ભૂત-કાળના જૈનોની ધાર્મિક લાગણી, ભાવના, ત્યાગ અને દાન કેવા પ્રકારનું હતું તે જગતને જણાવવા મારી અભિલાષા દિનપ્રતિદિન તિમ્બ બનતી ગઈ અને તે અભિલાષાને રોકવી તે મારી શક્તિ બહારની વાત હતી તેથી ભાવી ઉપર વસ્તુનો ભાર મૂકી કાર્યનો પ્રારંભ કર્યો અને જનતાએ સાથ આપ્યો જેથી મેં મારી હૃદયની ભાવ ભરેલી જીજ્ઞાસાઓ વાચકોની સેવામાં રજી કરી હું કૃતાર્થ થયો.

વાંચકોને ફરી ફરીને યાદ આપું છું કે જગતમાં જીવવું તે

મરવું તે પણ જાણું છે, યત્નાં જીવવું તે જગતના બંધા માટે અને મરવું તે પણ જગતના બંધા માટે આ ભાવના બે આપના જીવનમાં જોત જોત માય તો અવશ્ય આંખે આપણા આત્માનું તો જાણ કરી શકીએ જ અને પરના આત્માને પણ સારી વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવી શકીએ તેથી આ વસ્તુનો ઉત્સાહ આપી મને ચેતન અર્પું હોય તો સ્વર્ગપાસી બાળ પ્રલયમારી તીર્થોદારક આચાર્ય શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી વિજય નિતિસૂરિશ્વરશ્રીનો હું ઝણી છું કારણ કે લાગણી ભરેલા હૃદયથી મેવાડની પરિસ્થિતિનું જેને સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે તેના મહાપુરુષના હૃદયના શુદ્ધ ભાવથી આકર્ષાઈ શાસનદેવની કૃપાથી આ પુસ્તક બનાવવાનું સાહસ કર્યું, અને તે સાહસ એજ પૂજ્ય શુરજીના આશિર્વાદથી જ ફોટોમંદીથી પાર પડ્યું એજ મારા બાળ્યની વાત છે તેથી તે શુરુવર્ધને મારા સહસ્ત્ર ફેાડીવાર વંદન હો ! અને સદાકાળ જૈન ધર્મ જયવંતો રહો એજ અંતરની ભાવના

લી. સંઘનો બાળક
શ્રવિ લોગીલાલ રતનચંદ

આભાર.

આ ઐતિહાસિકના સંશોધન માટે પરમસ્નેહી રા રા શેઠ બલભચંદ કેશવલાલ મોદી. જે સારામાં સારી સહાય આપી મને જે પ્રોત્સાહન આપ્યું છે તેના માટે શેઠ મમલચંદભાઈનો હું સદા રૂપી છું

આ સિવાય રા રા ભાઈશ્રી લાલભાઈ વાઘેલાએ પણ પોતાના પિતાશ્રીની માફગીરી માટે મારા કાર્યમાં પ્રોત્સાહન આપી આભારી કર્યો છે

આ સિવાય શેઠ શ્રી બગુભાઈ સુનીલાલ તથા શેઠ શ્રી ત્રીકમભાઈ મગનલાલ તથા શેઠ લોગીલાલભાઈ મચનલાલ તથા રા રા ભાઈ જમનાદાસ દ્વીરાચંદ તથા રા રા ભાઈ શ્રી બુધાભાઈ સકરચંદ સુતરીયાએ મારા આ કાર્યમાં જે પ્રેમસર્થો ઉત્સાહ ધરાવી મને જે પ્રોત્સાહન આપ્યું છે તેના માટે સુતરીયા કુટુંબનો સદા આભારી છું

આ સિવાય જે જે ગ્રંથસ્થો એતેમજ મિત્રોએ આગળથી ગ્રાહક યત્ર પોતાના જે સુનારક નામો આપ્યા છે તેના માટે તે સર્વ ગ્રંથસ્થો તેમજ મિત્રોના સદા આભારી છું. અને આ પ્રમાણે મારા કાર્યમાં હરહંમેશ પ્રોત્સાહન આપશે એવી આશા રાખું છું. પરમાત્મા સર્વને સુખી અને લીધાંશુ રાખે.

હા. આપનો
લોગીલાલ કવી.

(સ્વર્ગસ્થ) રા. રા. પ્રફુલચંદ્ર બબલચંદ મોદી.

જન્મ:

સં. ૧૯૮૦ ના શ્રાવણ સુદી ૪
તા. ૪-૮-૧૯૨૪

અવસાન:

સં. ૨૦૦૨ના ફાગણ સુદી ૫
તા. ૮-૩-૪૬ શકવાત

જગનિરતા પદમાત્મા ગો સ્વર્ગરથ આત્માને
 સદા શાન્તી અરો
 અને તેઓશ્રીના મુકુતને જાલ મુખથી અને
 આરોળ્ય ગરો—ગોજાત્રય પ્રતો પ્રાર્થના

સ્વ: પ્રફૂલ્લચંદ્ર બપ્પલચંદ મોદીનું

૬૬૬ જીવન સંભારણું

ભા. પ્રફૂલ્લચંદ્રનો જન્મ સંવત ૧૯૮૦ શ્રાવણ શુકલ ચતુર્થી તા. ૪ અગસ્ટ ૧૯૨૪ ના રોજ રાજનગર મુકામે બહેન કાન્તાબહેનની કુક્ષીયે થયો હતો. તેઓશ્રીના દાદા મુખસિદ્ધ ધારાશાસ્ત્રી વકીલ કેશવલાલ પ્રેમચંદ શાહ એક પ્રખર વિદ્વાન અને સેવાલાવી હતા. તેઓશ્રીએ જૈનધર્મની તેમજ જૈન જનતાની અગ્રણ્ય સેવા બજાવી પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવ્યું હતું. તેઓશ્રીના પિતા બપ્પલચંદભાઈ પણ પોતાના પિતાના પગલે આડી સેવાલાવી તરીકે જૈન સમાજમાં ઘણો જ ફાળો આપ્યો છે. અને આપે છે તેઓશ્રી પોતાના પુરુષાર્થથી અને સ્વચ્છતાથી પોતાના સાયકલના વહેપારમાં એક સારામાં સારા વહેપારી તરીકે મુંબઈ જેવા પચરંગી શહેરમાં સારામાં સારી નામના મેળવી છે, એટલું જ નહિ પણ જૈન સમાજની ઘણી જ ધાર્મિક તેમજ વહેવારીક સંસ્થાઓમાં સંચાલક તરીકે તેમ ત્રણી તરીકે પણ પોતે હાલ સેવા અર્પી રહ્યા છે અને અર્પે છે. એવા અનુભવી વકીલોના હસ્તક ભાઈ પ્રફૂલ્લચંદ્રના અભ્યાસની શરૂઆત ધર્મ, ધાર્મિક તેમજ વહેવારીક વીગેરેનું સારી રીતે જ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને મેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો, તેમજ વકીલો પ્રત્યેનો પ્રેમ અને આદરભાવ ઘણો જ ધરાવતા હતા, વળી વકીલોની આજ્ઞાને પોતે શિરોમાન્ય સમજતા હતા. તે પછી વહેપારી ક્ષેત્રમાં અનુભવ લેવાની તેઓને તીવ્રલાવના બળગત થતાં હિન્દુસ્તાનના ઘણા દેશોની મુસાફરી કરી ઘણો જ બહોળો અનુભવ મેળવી પોતાના પિતાશ્રીના આજ્ઞાતા સાયકલના તેમજ રજરના વહેપારમાં હુકમવું. વેચાણ તેમજ બનાવટના કાર્યમાં પણ નાની વયમાં ઘણી જ સારી તાલીમ મેળવી પોતાના પિતાને સંતોષ આપ્યો હતો.

તેઓની નાની ઉંમર હોવા છતાં ઘણા જ મજબુત મનના તેમજ નીડર હતા, તેથી તેઓને વહેપારમાં બહોળો અનુભવ લેવાની ભાવના બળગત થતાની સાથે પોતાના પિતાશ્રીનો આશીર્વાદ લઈ દક્ષિણ હિન્દુસ્તાનમાં કોમ્પ્રમિસરની નજીક આલાવકોટ (પાલઘાટમાં) પોતાની રજરની ખેતીવાડીના કામની તમામ

જેને એક પોત સુભાગી લીધો અને ત્યાના ખેતીવાડી એસોસિએશનના તમામ સારાસારા મેમ્બરોનો પોતાની ચમ્પિયન વડે દરેકનો પ્રેમ છતી પોતાના કરી લીધા હતા પોતાના મીઠાનમાર સ્વભાવથી દરેક વહેપારી તેઓના પ્રત્યે ઘણા જ પ્રેમથી અને આદરથી ચઢાતા હતા.

આટલીનાની ઊંચરમા ભાઈ પ્રફુલ્લચંદ્ર વહેપારી વરીકેનો બહોળો અનુભવ મેળવવામા ફત્તેહુમદ થયા અને તેમના પિતા બળકચંદ્રભાઈ પણ મનમા સંતોષ પામ્યા અને પોતાને વિશ્વાસ આપ્યો કે ભવિષ્યમા મારીતમામ વહેપારની જવાબદારી ઉપાડી હશે તેઓથીનું હમ પણ અમદાવાદના ભણીતા સુપ્રસિદ્ધ વહેપારી તેમજ જૈન સમાજમા પ્રખર આગેવાન વરીકે ગણાતા શેક બગુભાઈ સુનીકાલ (સુતરીયા)ના સુપુત્ર શા. રા. ભાઈ સુરજમલભાઈના સુપુત્રી નીરૂપમા જ્ઞેન સાથે સ. ૨૦૦૧ ના મહા વડી ૫ ના તા. ૨-૨-૪૫ ના શુક્રવારના રોજ ઘણાજ સારા ઠાઠથી કરવામા આયા હતા અને તે જ-ને દ પતિયુગમ શામ સિતાની માફક પ્રતિજ્ઞા પાલક હતા (નીરૂપમા જ્ઞેને પણ સારી કેળવણી લીધી હતી)

પણ ભાવીની ભીતરમા શુ શુ છુપાય છે તેની ઘટના તો કોઈ જાની હોય તે જ ભણી શકે ભાઈ પ્રફુલ્લચંદ્રને અચાનક બચકર માદગી આવી અને તે માદગી જીવસંગ્રામની હતી તેથી ચમરાજો પણ પોતાના નિષ્કુર સ્વભાવથી ભાઈ પ્રફુલ્લચંદ્રનો જીવન લીપક સંવત ૨૦૦૨ ન. ફાગણ સુદ ૫ તા. ૮ માર્ચ ૧૯૪૬ શુક્રવારના રોજ જુગાવી નાખ્યો અને આ લોક છોડી પરલોકના અમર ધામમા તેનો આત્મા આ પો ગયો અને તેઓની આશા ભરી ધર્મપત્ની નીરૂપમાને તેમજ તેમના માતા પિતા તેમજ સ્વજન અને મિત્રમહજને રહત સુકી ગયા અને પોતાના દુક જીવનની સુવાસના સુદ જ સમારણા આપતા ગયા

મનુ એ પવિત્ર આત્માને હ મેઘા શાન્તી આપો એ પછી દુક સમયમા જ્ઞેન નીરૂપમાએ એક પુત્રનો જન્મ આપ્યો તે પણ માતાની પ્રેમભરી ગોદનો તમામ કરી પિતાના પથે તા. ૨૨ મી અગસ્ટના રોજ આ લોક છોડી પરલોક સિધાવી ગયો અને પોતાની આશાભરી માતાને તેમજ તેના વડીલોને હ મેઘના મારે વિલાપ કરતા સુકી ગયો કર્મની શુ વિચિત્રતા છે

પરમાત્મા તેના આ માને પણ શાન્તી અર્પો.

લી

ભોગીલાલ કવિ.

ઇતિહાસની પ્રાણલિકા

શેઠ ચીમનલાલ વાડીલાલ શાહ, મુંબઈ.

ભારતભૂમિના પ્રાચીન ગૌરવમાં જૈનોનો હિસ્સો નાનોસૂનો નહોતો— આજના ઇતિહાસ તરીકે ઓળખાતાં અને ગોઠવાતાં અનેક પુસ્તકો છતાં આ વાતને—હકીકતને જોઈએ તેવો ન્યાય મળ્યો નથી આમ છતાં તે તરફ આપણી દૃષ્ટિ ગઈ નથી તે આપણી શરમનો નહીં તો દીલગીરીનો વિષય તો અવશ્ય લેખાય.

જૈનધર્મના ઉમટા સિદ્ધાંતોમાં ઉપદેશાયેલ ત્યાગે શૌર્ય વીરતાં પુરુષાર્થ અને દાન સાથે વિવેકની મૂર્તિ સમી અનેક વ્યક્તિઓ આ પવિત્ર ભારતભૂમિ ઉપર જન્મ લઈ પોતાનું જીવન માત્ર જ નહિ પરંતુ દેશનું જીવન ઉજાળી ગઈ છે પોતાની કદોડો—અળજોની મિલકતોને દેશદાનના યજ્ઞમાં ઉદારતા દાખવવાની દૃષ્ટિએ—મોટા ગણાવવાની દૃષ્ટિએ નહીં પરંતુ માત્ર ધર્મ સમજી, ફરજ સમજી હોમી દેનાર ભામાશા; દેશની ઈજ્જત—ટેક અને ગૌરવ સાચવવા માટે પ્રાણને—જીવનને સુઠીમાં લઈ ધુમનાર દયાલશાહ; અને અન્ય મહારથીઓનાં જીવનો હજી આપણાથી—આપણા સમાજથી અપરિચિત જ રહ્યા છે.

માત્ર પુરુષો જ શા માટે ધર્મપાલનમાં સ્ત્રીઓ પણ કયાં પાછળ રહી છે ? વિરાગના પાટમદે જેવી સ્ત્રીઓનાં જીવન ચરિત્રો આજની પ્રજામાં ફરતાં કરવામાં આવે તો કોણ કહી શકશે કે જૈનધર્મ કાયરોનો ધર્મ છે ?

આ બધાં જૈન રતનોનો પરિચય કરાવવો એટલે એક રીતે તો જૈન ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરવાનો પ્રયત્ન જ લેખાય આવાં પરિચયો આપતાં પુસ્તકો જે આજે ધર્મથી—સાચા ધર્મથી વિમુખ બનતાં આપણા ધર્મીભાઈઓને ઉપદેશાત્મક જ નહીં પરંતુ પ્રેરણાદાયી નીવડી શકે. પરંતુ આ દિશા તરફ આપણા કમભાગ્યે આપણી કોઈ પણ સંસ્થાએ બહુ જ ઓછું લક્ષ આપ્યું જણાય છે.

આવા સમયે પોતાનાં પરિમિત સાધનો સહિત શ્રીયુત કવિ ભોગીલાલભાઈ આ દિશાએ દૃષ્ટિ દોડાવે છે, તે ખરેખર આશા, આનંદ અને સંતોષનો વિષય લેખાય. રાજકવિ શ્રી ભોગીલાલભાઈનો પરિચય જૈન સમાજને આજે છેલ્લા બે દશકા કરતાં વધુ સમયથી છે. તેઓની ધર્મ પ્રત્યેની લાગણી, અનેક બહેર સંસ્થાઓ પ્રત્યેની મમતા અને સેવા ઉપરાંત પ્રત્યેય હાથ ધરવામાં આવતાં વિષયમાં ઓતપ્રોત થઈ જવાની ધગશ અણીતી જ છે. પ્રસંગને અનુરૂપ કાવ્ય

સિત્તોદીયા કુલ દિગેમણિ

નેક નામદાર શ્રીમંત મહારાજાધિરાજ શ્રી ધ્રો શ્રી ૧૦૮ શ્રી
સર ભોપાલસિંહજી સાહેવ વહાદુર.

સંસ્થાન-હૃદયપુર (મેશર).

મને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે આપ નામદારશ્રીના પવિત્ર મેરાડભૂમિમાં અનેક મહાપુરુષો ઉત્પન્ન થયા જેઓના નામ આજે અમર છે. તે ભૂમિનો ઇતિહાસ લગ્નચાનું સદ્ભાગ્ય મને પ્રાત્ન થયું અને તે સદ્ભાગ્ય આપ નામદારશ્રીની પૂર્ણ કૃપાથી પછીમૂત્ત થયું છે. આશા છે કે આપે આ મારા પવિત્ર કાર્યમાં જે હત્તાહ ભર્યો આવકાર આપ્યો છે તેવો હંમેશા માનભર્યો આવકાર આપશો. એવી પ્રાર્થના સાથે આપ નામદારશ્રી સદા દીર્ઘાયુ રહો અને આપશ્રીનો તાજ અવિચ્છાદ અમર રહો અને સિત્તોદીયા વંશની સદા યશ કીર્તિ કાયમ રહો એજ માથના.

હી. મોગીલાલ રાજકવિ

પટ્ટમપુર સ્ટેટ

મેવાડના અણ્ણમેલ જવાહિર યાને આત્મઅસિદાન.

વર્તમાન નેક નામદાર મહારાજાધિરાજ મહારાણાશ્રી ૧૦૮

શ્રી ભોપાળસિંહજી બહાદુર

જી. ની. એન. આઈ કે. ની. આઈ. ઈ. ઉદયપુર (મેવાડ).

નેક નામદાર શ્રીમંત મહારાજ

શ્રી વિજયદેવજી સાહેબ બહાદુર

સંસ્થાન ધરમપુર (સુરત)

વિ. વિ. આપ નામદારે મારા ઐતિહાસીક પુસ્તકમાં જે ઉદારતા બતાવી અને મારા કાર્યને જે ઉત્તેજન આપ્યું છે તેના માટે આપ નામદારશ્રીનો જેટલો આભાર માનું તેટલો એાછો જ છે. આપ નામદારશ્રી એક સાહિત્ય રસીક છો. તેમજ ઇતિહાસીક ભાવનાવાળા છો. વળી આપ નામદારે આપશ્રીનાં રાજ્યનો ઇતિહાસ છપાવી બહાર પાડી આપે ઇતિહાસીક વસ્તુઓમાં એક ઘણું જ ઉપયોગી ગ્રંથ પૂરો પાડ્યો છે. તેમજ સંગીતના રસીકોને તેમજ સંખીતની ધમશવાળાઓના માટે આપે એક ઘણું જ કિંમતી ભેરવી-રામનું પુરત સુંદર પ્રકાશનવાળું છપાવી બહાર પાડ્યું છે. તે ઉપરથી જ આપ એક સારા વિદ્વાન તેમજ વિદ્યાપ્રેમી છો. વળી મારા જેવા સાધારણ જ્ઞાનવાળાને આપે 'રાજકવિ'ની પદવી એનાયત કરી આપે એક રાજકવિ તરીકેનું નામ જગતના તકતા પર રોશન કર્યું છે. આ બધા ગુણોનું અવલોકન કરતાં મારા આત્માને ઘણું જ આનંદ અને પ્રેમ આવે છે. વળી આપ એક આદર્શ રાજકવિ તરીકે પ્રબલ પ્રેમ છૂતી આપે આપની રાજ્ય કારકીર્દીને ઘણી જ શોભાવી છે. પરમાત્મા ! આપશ્રીને તથા આપના સહકર્તાને સદા દીર્ઘાયુ રાખો ? અને આપ નામદારશ્રીનો તાજ અન્વિચળ તપો ? એજ હૃદયની અંતિમ ભાવના ભાવી વિરમું છું.

દી. આપશ્રીનો બાળક
ભોમીલાલ કવિ.

અસલ ફેટાના નંબર નિચે પ્રમાણે છે. જે આ પુસ્તકમાં મુકવામાં આવ્યા છે.

(૧) ૧૨૧ G	(૧૨) ૨૨૬૧ W. C.	(૨૩) ૨૪૬૦ W. C.
(૨) ૧૪૮ G/7	(૧૩) ૨૨૬૨ "	(૨૪) ૨૪૬૩ "
(૩) ૧૪૨ G/7	(૧૪) ૨૨૬૭ "	(૨૫) ૨૪૬૪ "
(૪) ૧૫૩ G	(૧૫) ૨૩૧૧ "	(૨૬) ૨૩૧૧ "
(૫) ૨૨૭૮ W. C.	(૧૬) ૨૩૧૨ "	(૨૭) ૨૪૬૬ "
(૬) ૨૨૭૯ "	(૧૭) ૨૪૫૬ "	(૨૮) ૩૦૦૩ "
(૭) ૨૨૮૧ "	(૧૮) ૨૪૫૭ "	(૨૯) ૩૦૦૭ "
(૮) ૨૨૮૭ "	(૧૯) ૨૪૭૧ "	(૩૦) ૩૦૦૮ "
(૯) ૨૨૮૮ "	(૨૦) ૨૪૭૧ "	(૩૧) ૩૨૩૩ "
(૧૦) ૨૨૮૯ "	(૨૧) ૨૪૭૮ "	(૩૨) ૩૬૭૫ "
(૧૧) ૨૨૬૦ "	(૨૨) ૨૪૮૬ "	(૩૩) ૩૬૭૮ "
		(૩૪) ૩૬૮૧ "

ઉપરોક્ત નંબરવાળા ફેટાઓ આપા પુસ્તકમાં મુકવામાં આવ્યા છે તેથી ફરી બ્રિટીશ મુસ્લિમોના પુરાતન સંશોધન ખાતાના વડા બોર્ડરોનો અંતઃ કરણ પૂર્વકે આભાર માનું છું.

તા. ૬.—આચાર્યશ્રી ૧૦૦૮ શ્રી વિજયવીરસિંહરજા ઉપર આ પુસ્તકમાં ફેટા આપવા રા. રા. સરકારના નવાને જે ઉદારતા જાણવી છે તે માટે તેઓશ્રીને પણ આભાર માનું છું.

લી. લોગીસાલ મંચ.

બરોડા સાહિત્યસભા તરફથી
બરોડા કોલેજમાં થયેલા મેળાવડા
પ્રસંગે અપાયેલું

સર્ટિફિકેટ

BARODA COLLEGE,
BARODA
24th July 1935.

TESTIMONIAL

I have great pleasure in testifying to the abilities of Mr. Bhogilal Ratanchand Vora, Shighra Kavi, who is a Raj-Kavi of the Dharampur State. He can entertain an audience very well by his knack at prompt Ex-tempore metrical compositions. He offered a lyrical treat to a meeting arranged by the Baroda Sahitya Sabha. He has a fine art of adjusting his store of musical words and elegant thoughts to any subject suggested on the spot. While he was treating the audience in his own pre-arranged way, he was asked by some people from the audience to sing some fresh compositions on (1) The College Hall (2) An Ideal professor, and so on, and he could immediately prepare the required compositions and sing them. It was delightful to have attended his performance, and we hardly realised that two hours have passed away when he finished his singing.

A. K. Trivedi.

Professor, Baroda College, and
President, Baroda Sahitya Sabha.

ઇતિહાસના મુલ્ય.

ઝવેરી મુળચંદ આશારામ વૈરાટી.

દુર્ભાગ્યે ઇતિહાસના મુલ્ય હલ્લુ આપણને સમજાયાં નથી અને ઇતિહાસની અવગણના કરીને કોઇ પ્રજા ઉપે જઈ શકી નથી એ સામાન્ય સત્ય પણ હલ્લુ આપણને બરાબર સમજાતું નથી, ખરેખર ! આપણને આપણી વર્તમાન સ્થિતિથી અસંતુષ્ટ હોઇએ અને આપણે આપણી પ્રજાને તેની આધુનિક સ્થિતિ-માંથી ઉપે જઈ જવાની અભિલાષા સેવતા હોઈએ તો ઇતિહાસના અનેક વિવિધ સાધનો આપણે આપણી બાંધે પ્રજાના હાથમાં મૂકવા જોઈએ

જેક પ્રજા પ્રગતિના કાળમાં કેવી રીતે ઉપે જઈ શકી અને તેણે એના ઉત્કર્ષની સાધના કેવી રીતે કરી, ક્યા ક્યા ધીર વીર અને સંત પુરુષોએ એની પ્રગતિના સાધનમાં કેવો અને કેટલો ફાળો આપ્યો એજ પ્રજાની પઠણી કેમ થવા લાગી. એના વિકાસ અને ઉન્નતિના પૂર કેમ જોસારવા માંડ્યા એની પ્રગતિને અટકાવવા કઈ કઈ શક્તિઓ સામે આવી અને એ કાળના આગેવાનો-એ શક્તિની સામે થવામાં કેમ નિષ્ફળ ગયા અને કેવા સંલેગો વચ્ચે કઈ ભૂલો થવા પામી કે જેથી એ પ્રજા વેરણુ છેરણુ ધર્મ અવનતીની દશાને પામી

આવી સાચી સ્થિતિનું દર્શન કરાવના ઇતિહાસના પાના જ્યાં સુધી આપણે આપણી બાંધે પ્રજાના હાથમાં મુકીશું તકી અને આપણે આપણા અભ્યાસક્રમમાં ઇતિહાસની ગ્રંથણી કરીશું તકી ત્યાં સુધી આપણી પ્રગતિની સાધનનો સાચો વેગ મળવાનો નથો આ જોતા સાચા ઇતિહાસના પ્રકાશનોની કોમલ કેટલી મીઠી છે એ આપણે સમજતું જોઈએ

મેવાડ એ તો બારતવર્ષનું ગૌરવવર્તુ તિર્થસ્થાન છે પ્રજાના જીવનમાં પ્રાણ પુરનાર અનેક વીરો અને વીરાંગનાઓની એ જન્મભૂમિ છે એનો ઇતિ-હાસ દેશભક્ત રણવીરો અને બલીદાન પાછળ સર્વસ્વ હોમનાર વીરોના ઇતિ-હાસમાં મોખરે ॥ એણે ધર્મ ટેક એને વહાલી ભૂમિની ઇજ્જત માટે જે બલીદાન દીધાં છે એ વાંચતાં તો એ ભૂમિ પ્રત્યે આશ્રમા રીર નમી જાય છે. હિંદુ સંસ્કૃતી અને હિંદુસ્તાનનું નામ જ્યાં સુધી જોવાતું હશે ત્યાં સુધી મહારાણા પ્રતાપસિંહ અને અણીના વખતે એના ચરણે સર્વસ્વની એટ ધરનાર સામાયાહનાં નામ જૂલવાના નથી

એ મેવાડી પ્રજા એકલી વીરતા અને ખલોદાનનો આદર્શ લઈને જ જીવનારી પ્રજા નહોતી. પરંતુ કળા કૌશલ્ય અને શીલ્પના આદર્શો એના જીવનમાં ઓતપ્રોત થએલા હતા. એનો ઝાંખો ખ્યાલ તો આ મેવાડના અણુ-મોલ જવાહિર ના પાના ફેરવતાં આપણને આવ્યા સિવાય રહેશે નહીં. કળા, કારીગરી અને લઘ્યતાનું દર્શન દેતાં અનેક વિવિધ જૈન મંદિરોના ફાટાઓનો જે સંગ્રહ આ પુસ્તકમાં રજુ થયો છે તે જોતાંજ આપણને સમજાશે કે કળા અને કારીગરી પ્રત્યેનો એ પ્રભનો પ્રેમ કેટલો ઉંચી કક્ષાએ પહોંચ્યો હતો.

આ અન્ય પ્રસિદ્ધ કરવાનું જે મોટું કામ ધર્મિ ભોગીલાલ રતનચંદ ઉપા-ડેલું જોઈ મને એમ લાગ્યા કરતું કે તેમણે ઉપાડેલું કામ એમની શક્તિ અડા-રતું કામ છે. છતાં એ કામ પુરૂ કરવા પાછળનો એમનો ઉત્સાહ અને ખાંત વડે એ કામ પુરૂ થતું જોઈ મને ખુબ આનંદ થાય છે. એમણે આ ઇતિહા-સને લગતી માહિતીઓ ભેગી કરવા પાછળ અને અનેક કળા પૂર્ણ શીલ્પકળાના નમુનાના ફાટાઓનો જે સંગ્રહ ભેગો કર્યો છે એ જોતાં હવે એમ લાગ્યા સિવાય નથી રહેતું કે આ પુસ્તક ખરેખર ધર્મિ ભોગીલાલના જીવનનું એક સંભારણું બની રહેશે.

એમની તાત્કાલીક કવિતા બનાવવાની શક્તિ અને સભા રંજન કરતો તેમનો કંઠ તેમનું સ્થાન ઉંચે લઈ આવ્યો છે. શ્રીપાળ મહારાજનો રાસ અને બીજાં કવિતાનાં પૃસ્તકો પણ તેમણે રચીને પ્રસિદ્ધ કર્યા છે ધરમપુર રાજ્યના રાજકવિ તરીકેનું માન તેઓને મળેલ છે.

કાળગની મોંઘવારીના આ કાળમાં પુસ્તકને લગતી માહિતીઓ ભેગી કર-વામાં અને ફાટાઓનો સંગ્રહ કરવા પાછળ તેમની કેટલી શક્તિ અને ખરચનો વ્યય થયો હશે. એ તો પુસ્તક હાથમાં લઈ તેનાં પાના ફેરવ્યા સિવાય આપ-ણને તેનો ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ છે. લાયબ્રેરીઓ અને મેવાડનો ઇતિહાસ બાંધવાની ઇચ્છાવાળા પ્રત્યેક મનુષ્યને આ પુસ્તક ઘરમાં વસાવવાની ભલામણ કરી શકાય તેમ છે.

અવેરીવાડ, વરાટી નીકેતન નં. ૧

લી.

અમદાવાદ

અવેરી સુળચંદ આશારામ વેરાટી

મારી ભાવના

આ ઐતિહાસીક પુસ્તક હું મારી શક્તિ અને બુદ્ધિ અનુસાર જહાર પાડવા ભાગ્યશાળી બન્યો. જનતાએ મારા પુસ્તકને હિંદોબ્ધનથી આવકાર આપી હિંદુસાહીન કર્યો તેના માટે હું જેટલાં વખાણ કરું તેટલાં જોશાં હું મારી ભાવના હજી આટલેથી અટકતી નથી. પણ હજી મારા વિચારોનો પ્રવાહ જમતની જનતાને સર્વે નવો નવી વસ્તુઓ દ્વારા મુકવાનો માગ મનનો નિરધાર છે અને મારું હૃદય એ ભાવના પુરી કરવા તમત્તા રાખે છે.

પણી પછી વખત હું આર્થિક સુંઝવણમાં મુંઝાઈ મારી ભાવનાને કાલમ સહજન રાખી શકતો નથી છતાં આત્માના વિશ્વાસ ઉપર જ બધારે કાર્યરતુ આવલપતું કરે છું ત્યાં કુદરતી શક્તિ અને ગેઝી મદદ આપે છે અને એ એથી શક્તિના આધારે જ થોડી પછી પલ્લુ નારી ભાવના પુરી કરવા શક્તિશાળી બન્યો છું હજી હું જમતના સર્વે સારા સામાજિક અને ધાર્મિક એવા સચીત્ર પુસ્તકો જહાર પાડવાની અભિલાષા સેવું છું. અને એ મારા આત્મા સાથે નિઃશય મરી પણ હીથો છે.

પરમાત્માના આશરે સુખાનું છે અને સદા સુખાવીશ મને ખાતરી છે કે મારા સત્ત્વ શુભ કાર્યમાં માગ મિત્રો તથા અમૃતકરો મારી ભાવના જરૂર પૂરી કરશે જ.

આભાર

આ પુસ્તકે જાણવામાં થી નવપ્રસાદ મિ. પ્રેસના માલિક ચા. મણીલાલ જમનલાલે અદાત પરિશ્રમ વેડી પેતાની દેખરેખથી કામ કર્યું છે તે બાદ હું તેમનો આભાર માનું છું.

હી. ભોગીલાલ કવિ.

તા. ૬ ધાર્મિક, સામાજિક, ઐતિહાસીક અને કાળિક વિષે સંગ્રહ સાથે પ્રચલ કરી જાહેર પ્રાપ્ત તેમજ નાન મદાગળજો તરફથી પણ સરચૂપતો અને સર્વશ્રેષ્ઠ મેળવ્યા છે. તે શુભ પ્રસન્ને ઉપરોક્ત લખાણ લેવા દરેક જોઈએના જાહેરોને મારી નમ્ર વિનવો છે. ધાર્મિક પ્રસન્ને પ્રાપ્ત થવું જાણી ફો લેવાયા આવશે નથી.

હી. ભોગીલાલ રાનચંદ કવિ.

આગળથી ગ્રાહક થનારા ગૃહસ્થોના

મુખ્યારક નામ

વેરાવળ

રૂ.

નામ

- ૨) શેઠ વંદાવન માલોકચંદ દીવાન
- ૧) શેઠ જગજીવન ગણેશ
- ૧) શેઠ દેવીદાસ હંસરાજ ગરીબ શેઠ
આતપુર (પાલીતાણા)
- ૫) ઠાકોર શ્રી. સુબલસિંહ સાહેબ

૬

કાસોર

- ૧) શેઠ કૃષ્ણચંદ મણીલાલ
શીવગંજ (મારવાડ)
- ૧) આદર્શ જૈન વાચનાલય

અમદાવાદ.

- ૭) દોશીવાડાની પોળમાં સુરજભાઈના ઉપાશ્રયના વહીવટ કરનાર
પારી મંગળદાસ નગીનદાસ તથા ઝવેરી રમણલાલ ડાહ્યાભાઈ.
- ૨) પારી મંગળદાસ નગીનદાસ
- ૨૧) શેઠ જગતચંદ નેમચંદ (સી. કે. વોરાવાલા)
- ૧) શેઠ ગ્રેમચંદ ભાલાભાઈ
- ૧) શેઠ જીવાભાઈ ચુનીલાલ (શેર બ્રોકર)
- ૨) શેઠ ઇન્દ્રવદન સાંકળચંદ મહેતા
- ૧) શેઠ પુંભભાઈ ભુલાભાઈ
- ૧) વીરવિજય મહારાજનો ઉપાશ્રય, હ. ચમનલાલ મણીલાલ
- ૧૧) શેઠ લાલભાઈ વાડીલાલ
- ૨) શેઠ ઇશ્વરલાલ પરશોતમદાસ

ક્ર.સં.	નામ	
૫)	જેઠાલાલ દેવસીભાઈ	"
૨)	મુલ્લભાઈ દેવસીભાઈ	"
૨)	રશમલ વેલ્લની કું.	"
૧)	વઢાલલ લક્ષ્મી	"
૧)	જેઠાલાલ ખેરાલ	"
૧)	ચીવલ મેલરાલ	"
૧)	મુલ્લભાઈ હા. ખીમલભાઈ	"
૧)	દેવરાજભાઈ પુલ્લધી	"

૮

હિંદીભાદ (દક્ષીણ)

- ૧) ઇ. રૂઢનાથમલ ભેંઠર

અનુક્રમણિકા

વિષય

પૃષ્ઠ

પ્રકરણ ૧ લું.	મહારાણા શ્રી કુંભારાણાનું કુટુંબ	૧
" ૨ લું.	મહારાણાશ્રી રાયમદલ	૭
" ૩ લું.	મહારાણાશ્રી સંત્રામસિંહ	૨૧
" ૪ લું.	મહારાણાશ્રી રત્નસિંહ	૨૭
" ૫ લું.	મહારાણાશ્રી વનવીર	૩૪
" ૬ લું.	મહારાણાશ્રી પ્રતાપસિંહ	૫૪
" ૭ લું.	શ્રી હલ્દીધાટનું મુદ્દ	૬૦
" ૮ લું.	મહારાણાશ્રી પ્રતાપની પાછળ માનસિંહ	૬૪
" ૯ લું.	જૈનોના શિરોમણી વીર જામાશાહ	૮૮
" ૧૦ લું.	મહારાણાશ્રી અમરસિંહ	૧૦૦
" ૧૧ લું.	મહારાણાશ્રી કર્ણસિંહ	૧૧૧
" ૧૨ લું.	મહારાણાશ્રી જગતસિંહ	૧૨૭
" ૧૩ લું.	મહારાણાશ્રી રાજસિંહ	૧૩૩
" ૧૪ લું.	વીર કેશરી દયાજશાહ	૧૭૫
" ૧૫ લું.	મહારાણાશ્રી જયસિંહ	૧૮૧
" ૧૬ લું.	મહારાણાશ્રી અમરસિંહ (દ્વિતીય)	૧૯૭
" ૧૭ લું.	મહારાણાશ્રી સંત્રામસિંહ	"	૨૧૨
" ૧૮ લું.	મહારાણાશ્રી જગતસિંહ	"	૨૨૪
" ૧૯ લું.	મહારાણાશ્રી પ્રતાપસિંહ	"	૨૨૪
" ૨૦ લું.	મહારાણાશ્રી અમરસિંહ (વૈશ્ય)	"	૨૩૧
" ૨૧ લું.	મહારાણાશ્રી ભિમસિંહ	૨૪૮
" ૨૨ લું.	મહારાણાશ્રી જવાનસિંહ	૨૭૧
" ૨૩ લું.	મહારાણાશ્રી સરદારસિંહ	૨૭૫
" ૨૪ લું.	મહારાણાશ્રી સ્વરૂપસિંહ	૨૮૦
" ૨૫ લું.	મહારાણાશ્રી શંભુસિંહ	૨૮૩
" ૨૬ લું.	મહારાણાશ્રી સજ્જનસિંહ	૨૮૬
" ૨૭ લું.	મહારાણાશ્રી કૃત્તેહસિંહ	૨૯૦
૨૮ લું.	દરેક મોટા હેશી રાજ્યોની યાદી	૨૯૨
૨૯ લું.	ઉપસંહાર	૨૯૪
ચિત્રપરિચય	૩૦૪

૩૮ નામ

- ૫) શેઠ રતનલાલ જીવાભાઈ (ખંભાતવાળા)
 ૨) શેઠ રતીલાલ નગીનદાસ
 ૧૦) લવારની પોળના ઉપાસ્ય તરફથી, હા. શેઠ ભગુભાઈ તથા
 શેઠ મોહનલાલભાઈ
 ૧૦) શેઠ જમનાદાસ હીરાચંદ સુતરીયા
 ૫) શેઠ ત્રીકમભાઈ મગનલાલ સુતરીયા
 ૫) " હીરાચંદ રતનચંદ હા. શેઠ સારાભાઈ
 ૫) " કાન્તીલાલ ભોખીલાલ ઝવેરી
 ૧૧) " જુધાભાઈ સરચંદ સુતરીયા
 ૫) શ્રી પાંચચંદ અચ્છના ઉપાસ્યના વહીવટ કરનાર
 શેઠ ચમનલાલ બાલાભાઈ
 ૫) શેઠ સુબાજી રવચંદ જેચંદ હા. શેઠ જીવનભાઈ ઝવેરી (વીઘાયાળા)
 ૨) શ્રી જીના મહાજનવાડાના ઉપાસ્ય તરફથી હા. શેઠ વાઘીલાલ સાંકળચંદ
 ૫) શેઠ ધોળીદાસ ડુંગરથી
 ૫) શેઠ સફુલ્લસ્ય તરફથી હા. સી. સી. ચાહ
 ૨) શેઠ મણીલાલ કાળીદાસ
 ૧) " વાઘીલાલ દેવચંદ
 ૧) " કાન્તીલાલ લટલુભાઈ

૧૦૮

મદ્રાસ

૬) મદ્રાસના મિત્રો તરફથી

૬

ખંભાત

- ૧૧) શેઠ મુલચંદભાઈ જુલાખીદાસ
 ૧) " નગીનદાસ મગનલાલ
 ૧) " મોહનલાલ મુંછાચંદ

રૂ.

નામ

મુંબઈ

- ૨૫) શ્રી દેવસુર સંઘ તરફથી હા. શેઠ બાઈચંદભાઈ પ્રમુખ
ગોરીઈ દેરાચરના.
- ૫) ઝવેરી હલ્દુભાઈ શુભાળચંદ
- ૫) શેઠ મોહનલાલ તારાચંદ, (રમણીકલાલ મોહનલાલની કું.)
- ૫) " છબીલાલ જેઠાભાઈ
- ૫) " લાલજી રામજી, હા. શેઠ લખમીલાલભાઈ
- ૧) " મેઘજી સોનપાલ
- ૧) " મેઘજી મોહુત્રી
- ૧) " નાનસી ખારથી (દાદર)
- ૧) " લીલાધર રવજી (પહેલ)
- ૧) " ભદ્રજી વેલજી (પહેલ)
- ૧) " ખીમજી રવજીની કું. (ચીચ બંદર)
- ૧) " શેઠ આનંદજી લાલજી (ધાટકોપર)
- ૧) " બચુભાઈ ઠાકરચી
- ૧) " ધનજી વેલજી (દાદર)
- ૧) " હરસી નરસી (દાદર)
- ૧) " નેનસી ઠાકરસી (દાદર)
- ૧) " વસનજી નરસી
- ૧) " કાનજી બોધા
- ૧) " શાગવાનજી બોધા સોની
- ૧) " શાણજી રવજી (ચીવરી)
- ૧) શેઠ કરમસી વીરપાલ
- ૧) " તલકસી વેલજી
- ૧) " ભગવાન દેવજી
- ૧) કેલાસ ટી. કું. હા. હીરાલાલ
- ૫) શેઠ વસંતલાલ વૃજલાલ ગાંધી (સુલુન્હ)

ક્ર.સં.	નામ	
૫)	જેઠાલાલ દેવસીભાઈ	"
૨)	મુલ્લભાઈ દેવસીભાઈ	"
૨)	રથામલ વેલ્લની કું	"
૧)	વહાલલ લલા	"
૧)	જેઠાલાલ ખેરાજ	"
૧)	ચીવલ મેલરાજ	"
૧)	મુલ્લભાઈ હા. ખીમલભાઈ	"
૧)	દેવરાજભાઈ પુલ્લકી	"

૮૩

કેદ્રાખાદ (દક્ષીણ)

- ૧) જી રૂવનાથમલ મે દર

અનુક્રમણિકા

વિષય

પૃષ્ઠ

પ્રકરણ ૧. હું.	મહારાણા શ્રી કુંભારાણાનું કુટુંબાંત	૧
" ૨ બું.	મહારાણાશ્રી રાયમદલ	૭
" ૩ બું.	મહારાણાશ્રી સંઘામસિંહ	૨૧
" ૪ યું.	મહારાણા શ્રી રત્નસિંહ	૨૭
" ૫ મું.	મહારાણા વનધીર	૩૪
" ૬ હું.	મહારાણા પ્રતાપસિંહ	૫૪
" ૭ મું.	શ્રી હલદીધાટનું યુદ્ધ	૬૦
" ૮ મું.	મહારાણા પ્રતાપની પાછળ માનસિંહ	૬૪
" ૯ મું.	જોનોનો શિરોમણી વીર ભાભાચાહ	૮૮
" ૧૦ મું.	મહારાણાશ્રી અમરસિંહ	૧૦૦
" ૧૧ મું.	મહારાણા શ્રી કર્ણસિંહ	૧૧૧
" ૧૨ મું.	મહારાણાશ્રી જગતસિંહ	૧૧૭
" ૧૩ મું.	મહારાણાશ્રી રાજસિંહ	૧૩૩
" ૧૪ મું.	વીર કેશરી દયાપ્રચાહ	૧૭૫
" ૧૫ મું.	મહારાણાશ્રી જયસિંહ	૧૮૧
" ૧૬ મું.	મહારાણાશ્રી અમરસિંહ (દ્વિતીય)	૧૯૭
" ૧૭ મું.	મહારાણાશ્રી સંઘામસિંહ	"	૨૧૨
" ૧૮ મું.	મહારાણાશ્રી જગતસિંહ	"	૨૨૪
" ૧૯ મું.	મહારાણાશ્રી પ્રતાપસિંહ	"	૨૨૪
" ૨૦ મું.	મહામંત્રી અમરચંદ (વૈશ્ય)	૨૩૧
" ૨૧ મું.	મહારાણાશ્રી લિમસિંહ	૨૪૮
" ૨૨ મું.	મહારાણાશ્રી જવાનસિંહ	૨૭૧
" ૨૩ મું.	મહારાણાશ્રી સરદારસિંહ	૨૭૫
" ૨૪ મું.	મહારાણાશ્રી સ્વરૂપસિંહ	૨૮૦
" ૨૫ મું.	મહારાણાશ્રી શંભુસિંહ	૨૮૩
" ૨૬ મું.	મહારાણાશ્રી સન્નજનસિંહ	૨૮૬
" ૨૭ મું.	મહારાણાશ્રી કુતોડસિંહ	૨૯૦
૨૮ મું.	ઠેક મોટા દેશી રાજ્યોની માઠી	૨૯૨
૨૯ મું.	ઉપસંહાર	૨૯૪
ચિત્રપરિચય	૩૦૪

મેવાડની ઐતિહાસીક નોંધ

વિષય

પૃષ્ઠ

મંમળા ચરણ	૩૦૫
સરસ્વતીની સ્તુતિ	૩૦૬
પ્રાચીન નેનોની ઐતિહાસીક નોંધ	૩૦૭
શેઠ કર્માચાહનો દુકસાર	૩૫૦
શ્રી કર્માચાહની વંશાવળી	૩૫૨
મેવાડના મહારાણાઓનો રાજ્યાભિષેકની યાદી	૩૫૪
મેવાડના મહારાણાઓની જન્મ મૃત્યુની યાદી	૩૫૮
બજોડ મેવાડ	૩૬૫
કેશરીયાણીની પ્રતિમાની પ્રાચિનતા	૩૬૮
મેવાડની પંચલીધૌ	૩૭૭
હથાગચાહને, કીસ્કો	૩૮૧
ઉદયપુરના મંદિરનો પરિચય	૩૮૨
ઉદયપુરનું વર્ણન (કવિરાજ હેમકાન્ત રચેલું કવિત)	૩૮૩
ચીત્રકૂટ (ચિત્તોડનો) છુટો થા ખિમરૂપિનો પરિચય	૩૮૭
ધરમપુર અને ઉદયપુરનો સંબંધ	૩૮૫
ચિત્તોડનો જીર્ણોદ્ધાર	૪૦૧

સ્વર્ગસ્થ શેઠ વાડીલાલ હરીલાલ.

(રાજનગર નિવાસી)

તેજોશ્રીજી પોતાની જાત મહેનત અને પુરુષાર્થ કરી એક સારા વ્યાપારી તરીકેની નામના મેળવી પોતાના જીવનની સુવાસ વધારી હતી. તે સદ્ગુણને લઈને તેજોશ્રીના સુપુત્ર રા. રા. લાલભાઈજી પોતાના પિતાના સ્મારક તરીકે આ ઇતિહાસીક ગ્રંથમાં ફોટો મુદ્રી પુત્ર તરીકેની ફરજ બજાવી છે. પ્રભુ તે સ્વર્ગસ્થ આત્માને શાન્તિ અર્પે. અને તેજોશ્રીના પૂત્ર પૌત્ર વીગેરેને પરમાત્મા સદા સુખી અને દીર્ઘાયુ રાખે.

લી.

ભોગીલાલ કવિ.

મેવાડના અણમોલ જવાહર

યાને

આત્મ બિહાન.

પ્રકરણ ૧ લું.

મહારાણા શ્રી કુંભારાણાનું વૃત્તાંત.

જૂગતમાં જ્યારે જ્યારે સમયનું પરિવર્તન થાય છે. ત્યારે ત્યારે કુદરતની કેવી અકળ ઘટના બને છે, તેની કોઈને પણ ખબર પડતી નથી. સંવત ૧૪૬૦ (ઈ. સ. ૧૪૩૩) ના વખતમાં જ્યારે કુમ્હારાણા સિંહાસન આરૂઠ થયા ત્યારે ચિત્તોડ એક ઉન્નત્તિના શિખરે શોભી રહ્યું હતું. અને રાણાજી પોતાની પ્રજાનું પાલન પણ ઘણું જ પ્રેમથી કરતા હતા. તથા રાજ્યમાં હુન્નર ઉદ્યોગ અને સમૃદ્ધિ કેમ વધે તેની-યોજનાનું રાત દિવસ ચિંતવન કરી પ્રજાને કેમ સુખી કરવી તેજ તેમના આત્માનો અંતિમ ધ્યેય હતો. જ્યારે રાણાજીની ઉંમર નાની હતી ત્યારે તેમના ઉપર સંકટો પડવામાં ખાફી રહી નહોતી. તે વખતે જો મારવાડ દેશના રાજાઓએ તેમને મઠક ન કરી હોત તો આજે મેવાડનો ઇતિહાસ કેવો લખાત, તે તો જ્ઞાની કદથી થકે, અને તે સહાય કરનાર રાઠોડ વંશના રાજાઓ જ હતા. કારણ કે રાણા કુંભાએ રાઠોડની સહાયતા માગી હતી. અને તેમને જો સહાયતા ન આપી હોત તો રાઠોડોની અપકીર્તિનો પાર રહેત નહિ. વળી ખીજું કારણ એ હતું કે રાણા કુમ્હારા રાઠોડના ભાણેજ હતા.

ભાણેજ દેરી સહાયમાં, રાઠોડે હિંમત ભરી,
મેવાડની ભૂમી સદા, સ્વતંત્ર તેને કરી.

રાણા કુમ્હારાના વખતમાં મેવાડ વણજ તેજસ્વી અને સમૃદ્ધિવાન બન્યું હતું. કારણ કે જેનો રાજા, પ્રજા પર સદા પ્રેમાળ હોય, તેનો લગવાન પણ સદા કૃપાળુ હોય. આગળના વખતમાં હિન્દુ સુસલમાનના રાગદ્રવ્યમાં જેમ મેવાડના ગામ—નગરો નાશ થઈ ગયા હતા. દેવમંદિરો ખંડીએ ખની ગયા હતા. પણ મહારાણા કુમ્હારાના વખતમાં તેજ મેવાડ પાછું આબાદ અને આદર્શ બની ગયું હતું. વિરવર સમરસિંહની સાથે હજારો સિસોદીઆ પોતાની માતૃભૂમી

માટે પ્રાણના બળીદાન આપી બસીભૂત થયા હતા. તે ભસ્મમાંથી બીજા હબરે સિસોદીઆ ઉત્પન્ન થયા તે આ સાથે કહેવું બીજકુલ જોડું નથી. કારણ કે રાણા કુમ્હાના વખતમાં બળ, વિર્ય, ઉદય અને સંપ દરેક મેવાડીઓના હૃદયમાં ઓત પ્રોત બની પ્રેમની સરિતા વહાવી હતી ને રાણા કુમ્હા જ્યારે મેવાડનું બાવી ઘડવા લાગ્યા ત્યારે કે કસસ પર્વતના માળાઓના ઉચા શિખરો પરથી અને તેની વહેતી ડોકમસ નદીના કિનારા પરથી ભયંકર વાદળ ભારત પર આગું જણાયું અને આ ભયંકર વાદળની વિજળી અચાનક મેવાડ પર ત્રુટી પડ્યો એમ તેમના આત્માને લાગ્યું, ત્યારે આવતી આફત રોકવા માટે રાણાશ્રીએ ઘણાજ પરિશ્રમ વેઠ્યો, અને પોતાની બાહોશિ, નિઠરતા, આણક્ય બુદ્ધિ વડે પોતાના ઉત્તમ શુણોનો પરિચય કરાવ્યો તે એટલે સુધી કે રાણા સમરસિંહની સંભામભૂમી કમર નદીના કિનારા પર મેવાડનો લાલ છુટો ફરકાવી દીધો. જે દિવસે યવનગિર શાહબુદિને ભારતની સ્વાધિનતાને ખુચવી લીધી તે વખતે સમરકેશરી રામસિંહે પોતાના પ્રાણનું બળિદાન આપ્યું અને તે વખતમાં મહારાણા કુમ્હાના સમય સુધીમાં ૨૨૬ વરસમાં તે રાજ્ય વંશિઓમાં ઘોલીસ મહારાણા થયા તેમાં એક બેગમ સિંહાસન પર બેઠી હતી, આટલા વખતમાં મેવાડમાં અગીઆર રાજાઓ થયા હતાં તેમાંના કેટલાકે પોતાની ભૂમી માટે પોતાના પ્રાણના બળિદાન આપ્યા હતા. અને પ્રાચીન લીધો પોતાના પ્રાણના લોગે સાચવ્યા હતા.

આવી આવી અનેક ઘટનાઓ મેવાડ પર આવી હતી પણ મેવાડ તે મેવાડ જ, તેનું કારણ એકજ હતું કે જ્યાં યોર્ય, વિર્ય અને આરિત્ર હતું જે વખતે દિલ્હીમાં ખીલજીવંશનો અંતીમ બાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો, તે વખતે વિજયપુર, જોલકાંડા, માળવા, શુજરાત, ભુવાનપુર, કર્ણી પ્રદેશોમાંના રાજાઓએ દિલ્હી પાદશાહને અયોગ્ય પાદશાહ જાણી, પોતાના સ્વતંત્ર રાજ્યે સ્થાપ્યા હતા.

જે વખતે રાણા કુમ્હાને સિંહાસન પ્રાપ્ત થયું. તેવખતે માળવા અને શુજરાતના નવાઓ પોત પોતાની સેના (સૈન્ય) વધારી પોતાના રાજ્યનો વિસ્તાર ઘણા મોટા પ્રમાણમાં વધારતા હતા. તે વખતે મેવાડની જાડાજલાલી એટલી બધી હતી કે મેવાડ પર ઉપરના રાજાઓ દેવ અને દુરમતતથી જોતાં હતાં. અને તે રાજાઓ આપસ આપસમાં મળી જઈ સંવત ૧૪૬૬ ઇ. સ. ૧૪૪૦ માં ઘણું મોટું સૈન્ય લઈ મેવાડ ઉપર ચડાઈ કરી રાણા કુમ્હાને આ વાનની ખમર પડતાં તેના કોપનો પાર રહ્યો નહિ તેથી તે બહાદુર મહારાણાએ પોતાના મન સાથે નિઃશ્વય કર્યો કે આવેલા દુરમનોને સ રામાં ચારી રીતે નશોયત આપી સ્વાગત કરવું (કરણ કે તે પોતે સ હસીક, શૂનીય અને એક અજોડ લડવંચો હતો, તેમના શુરાતનનું એટલું વખાણ કરીએ તેટલું એ છું ૭)

આ વખતે પોતે એક લાખ ઘોડા, ૧૪૦૦ હાથી અને સૈન્ય લઈ તેઓ દુરમનોના સામે થયા, પણ રાણા કુમાના સૈન્ય આગળ મુસલમાનો ટકી શક્યા નહિ. તે વખતે રાણા કુમાએ માળવાના મહમદ ખીલજને બાંધીને ચિત્તોડ લાવ્યા. અને સૂર્યવંશીના નામને પોતે ઘણું જ ઉન્નત કર્યું. અબુલફઝે પણ પોતાના લખેલા ઇતિહાસમાં રાણા મારે ઘણું જ સુંદર લખાણ લખ્યું છે. અને રાણાજીની શૂરવીરતા અને નીડરતા ફરી ફરીને તેને પોતાના ઇતિહાસમાં વખાણી છે. રાણા કુમામાં જેવી રીતે શૂરવીરતા હતી તેવીજ રીતે તેમનામાં ઉદારતાનું પણ મહાન લક્ષણ હતું. તેને એજ દે મહમદ ખીલજને છ મહિના જેલમાં રાખી પોતે મહમદ ખીલજના પોતાના માન મર્તબા સાથે મુક્ત કર્યો, વળી રાણાજીએ વિજયની નિશાની તરીકે મહમદ ખીલજની અન્ય વસ્તુઓની સાથે તેના તાજને પોતે રાખ્યો. આ પરાક્રમ રાણા કુમાનું આધારણ ન કહેવાય ! આવી અનેક શૂરવીરતા બદલું જેનું જીવન રસમય છે.

શૂરવીર રાણાજી હતા, તેવા રસિક યુગારે ચોખતા;
ચરણતા જીવન તણી, શુદ્ધ પ્રેમમાં તે અર્પતા.

જેવા સાહસીક હતા તેવા રસીક અને પ્રેમાળ પણ હતા. તેનું કારણ એ હતું કે બાલાવાડના સ્વામિની રાજકુમારીનું સગપણ રાઠોડના કુમાર સાથે થયેલું હતું. પણ તેનું લગ્ન થતાં પહેલાં તે રાજકુમારીનું પોતે હરણ કર્યું હતું, આવા વર્તનથી રાઠોડ અને સૂર્યવંશીને જે મિત્રાચારી હતી તે તદ્દન તુટી ગઈ અને બંને વચ્ચે મોટું વૈર ઉભું થયું. કર્મની ઘટના વિચિત્ર છે ! શું ધારે અને શું થાય, પરંતુ બાલાકુમારીનો પ્રેમ છેક સુધી રાઠોડના રાજકુમાર સાથે કાયમ સુધી રહ્યો હતો, પણ નસીબના યોગે બંને જણ એક એકને મળી શક્યા ન હતા, જેવડે રાણા કુમા પોતાના પ્રભાવ વડે રાજ્ય લોગવી પોતાના પરાક્રમથી ત્રણા કિલ્લાઓ અને ઘણા મંદિરો બંધાવી પોતાનું રાજ્ય શ્રેષ્ઠ શોભાવનાનું કર્યું. અને પોતાની કીર્તિ આરે તરફ પ્રસરાવી દીધી આ વખતે સેવાઈમાં અતુલ શાંતી અને સુખ અને વૈભવ હતા અને પ્રજામાં અનેક જાતનો આનંદ તથા પ્રેમ તરવરતાં. આવા સારા પ્રસંગના વખતમાં પણ વિધાતાએ એક નવિન ઘટના ઊભી કરી આવા નંદનવન ગણાતા સેવાઈના આનંદમાં એક નર રાક્ષસે કુહાલીના હાથાનું કામ કરી પોતાની જાતને ધીક્કારવા લાયક બતાવી. આ કુકર્મ એવું બન્યું છે કે બારતના ઇતિહાસમાં એક આપ રૂપ અને કલંક રૂપ ગણવામાં આવે છે. જ્યારે રાણા પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાના જીવનમાં શાન્તિ લોગવતા હતા અને પોતાના વૈભવમાં કોઈ જાતની ન્યુનતા નહોતી ત્યારે મહારાણા કુલા અપૂર્વ શાન્તિથી નિદ્રા લેતા હતા તે તકનો

લાલ લઈ આ નર રાક્ષસે પોતાની પિશાચીક ભાવના પુરી જવાને રાણા કુમ્ભ ની છાતીમા ખજર મારી તેનો પ્રાણ લીધો આ પ્રાણ લેનાર કોણ હતો ? પોતાનો જ પુત્ર હતો, નર રાક્ષસ, શયતાન હતો અને રાક્ષસ કુળ કલંકેજ આલુ ઘોર ધાતકી કામ કર્યું હતું આ પ્રમાણે સ ૧૫૨૫ (ઈ સ ૧૪૬૮) મા આ ભય કર કૃત્ય થયું અને પોતાના જ હાથથી પોતાના જન્મદાતા પિતાનો સહાર કર્યો એ પાપીનું નામ આપણને ઉચારવામા દોષ છે અને તેનું નામ બે વી આપણે પાપમા પડતું નથી એ પાપી પીતૃધાતૃ તે ઉદ્ધો (ઉદ્ધવકરણ) જ હતો ઘણા ઇતિહાસકારોએ આ નરપીઆશને હતકાગી, નરહ તા વિગેરેની ઉપમા આપા છે પરંતુ અ વા દુષ્ટ કૃત્યથી પાપી લાભા કાળ રાજ્ય લોગવી શકતા નથી કારણકે પોતાના દુષ્ટ કૃત્યથી પોતાની પ્રજામા પણ તે એક નરપીઆત તરીકે ઓળખાતો હતો અને તેના માટે કોઈને પણ માન નહોતું, છેવટે પોતાના બચાવનો રસ્તો એક પણ તેની પાસે રહ્યો નહીં ત્યારે એક નીચ માણુમની મિત્રાચારી કરો, કપટમય મિત્રાચારીથી પોતાની જાળમા ફસાવવા માટે એ પાપી ઉદ્ધો દેવડા નામના માહલિક રાજાને આણુ પર્વત ઉપર સ્વતંત્ર રાજા કરી રચાધ્યો વડી તેણે ભેદપુરના રાજાને સાંભર, અજમેર તથા નીકટના કેટલાક પ્રગણા આપી લીધા છતા પણ તે દુષ્ટનો ખટકો ગયો નહીં, પોતાની લાલસા પુરી પાડવા પૈસા આપી મિત્રાચારી વેચાતી લેવા પ્રયત્નો કર્યા પણ તેમાય તે ફાળ્યો નહીં અને પોતાની મુશક પાર પડી નહીં, કહ્યું છે, કે—

દુષ્ટ કર્મનો ખહલો કદિ, કોઈ દિવસ મળતો નથી,
કુકર્મેની જ્યા ભાવના, આશય કદિ ફળતો નથી,
પિતૃ તણી કરી ધાત, ને રાજ્ય સ પતિ મેળવી,
પણ ભાગ્યમા નહિ ત્યાં, જુઓ સ પત્તિ નહિ લોગવી
ભાગ્ય ફુટે, સો ખૂટે, શાફ જગત બહાય છે,
સારા નકારા કૃત્યનો, ખહલો જરૂર સમભાય છે ૧

આટલી પરિસ્થિતિમાં પણ એ નીચ પાપી છેવટે પોતાની અસલ જાત પર આવી પ્રજા પર અત્યાચાર કરવા માંડ્યો, અને ઘણી જાતના જુ મો કરી સતાવવા માંડ્યો, આખરે તેના જીવલમથી રાજ્યની સ પત્તિનો નાશ થવા માંડ્યો અને પ્રજાની પાયમાલી થવામા બાકી રહી નહીં આ દુષ્ટ એ દુષ્ટ પાપ વસની પોતાની નીચ કારકીર્દીના લીધે ફણ પણ ચાલી લોગવી શક્યો નહીં આખરે સઘળા સ્વજનોએ તેનો ત્યાગ કર્યો જ્યારે એ હતકાગીને કોઈ રસ્તો ન જડ્યો ત્યારે યવન દિલ્હી બાદશાહ પાસે ગયો અને તે નાલાયકે પોતાની પુત્રી આપવાનું વચન આપી બાદશાહની સહાય માગ્યો, પરંતુ ભગવાને આ દુરાચારીને દૂર કરી અચંકર દસ કથી બાપા રાવણના કુળને બચાવી લીધું અને તે કુળનું

સ્વમાન સચવાયું. આખરે ઉઠો બાદશાહના મહેલમાંથી નીકળતાં જ તેના ઉપર વિજળી પડી અને તે પાપી મરણ પામ્યો તેને તેના પાપનો બદલો કુદરતે આપ્યો કહ્યું છે, કે—

છાપો

પાપી હતો કુમાર, પિતાનું જીવન કીધું,
રાત્ર્ય તણો એ લોભ, ખરેખર દુષ્કર્મ કીધું.
ગુમાવ્યો સહકાર, પોતાના માતી જનનો,
હતો પિથાચીક હુદ, મહા એ મેલા મનનો,
સૂર્યવંશીની આખર, નાશ જેણે તો કરી,
કહે ભોગી તેને પ્રભુએ, શિશ્ન તો એવી કરી. ૨

છાપો

ત્યાં સત્તાનો લોભ, બધું ત્યાં લાન લુલે છે.
નહિ દયા મય દિલ, છેવટ ત્યાં સત્ય ચૂકે છે.
માત પિતાના સ્નેહ તણી, નહીં પરવા જ કરે છે.
ધરે નહીં પ્રભુ ધીક, ધર્મ ઉંચે જ ધરે છે.
એવોજ પાપી જગતમાં, એકજ ઉઠો થઈ ગયો.
કહે ભોગી ઇતિકાસમાં, પિતૃ ઘાતક એ થયો. ૩

છાપો

પાપ તણું એ સુખ, સદા પાપી કહેવાતું,
પાપી ને કદિ પાપ, નહીં દિલથી સમજાતું.
કરી પાપ ના કામ, સદા એ પુણ્ય માને છે.
કરેલા જે પાપ, જરૂર તે ઠગો જ દે છે.
માટે જગતના માનવિ, પાપ કદિ કરશે નહિ.
કહે ભોગીલાલ એટલું, ઉઠા જેવા જનશે નહિ.

આ પ્રમાણે ઉઠાના જીવનનો અંત આવ્યો અને તેનો દાખલો જગતને એટલો જ શિખવાનો છે કે પાપી માણસ કદી એ સુખ લેવા માગતો હોય તો તે પોતાના જીવનમાં ગોટી ભૂલ કરે છે, કારણ કે કોઈ પણ વ્યક્તિ પાપ કરી સુખ ભોગવી જ શકતો નથી.

આ પ્રમાણે રાણા કુન્દમા તથા ઉદાનો સાધારણ ઇતિહાસ જગતના ચર્ચે
બતાવ્યો છે અને રાણા કુન્દાએ નૈન ધર્મના જીરો પર ઘણીજ શ્રદ્ધા ધરાવી
હતી, તેની નોંધ બેવાથી આપકીને ખાતરી થશે કુન્દો રાણા હાકમી નૈન હતો
રાણાશ્રી કુન્દાએ ધાર્મિક કામો કર્યા તેની ટંક નોંધ

- ૧ આબુ પર પરમારનો કીલ્લો હતો ત્યાં પણ કુન્દારાણાએ નૈન મંદિર
બનાવ્યું, અને તે આજે મેલુદ છે જેનું નામ આજે અવચળ ગઢ કહેવાય છે
- ૨ કુલયાપમ તથા અટારીયા ઈમારત ઘણી વિશાળ અને પ્રચંડ બાંધી
તેમાં લગભગ દશ કરોડ રૂપિયા ખર્ચાણા હશે, અને આઠ લાખ રૂપિયા
પોતાના પદગથી આપ્યા હોઈ આ અટારીની ઈમારત મેવડમાં આવેલા
પશ્ચિમ ભાગમાં આવેલા માદી નામનો પહાડ આવે છે તે રસ્તામાં છે
ઉપરની અટારી રાણા કુન્દે ક્ષી કલસદેવના નામપર સમર્પણ કરી હતી
આવા ધણા હાબલાઓની ગાંઠિની મેલુદ છે, નૈન તીર્થોપર દેહલી
શ્રદ્ધા ધરાવતા તે આ ઉપરથી સપચાય છે.

પ્રકરણ ૨ જી

રાણા શ્રી રાયમદલ

જગતના અવનવા સંયોગોમાં જ્યારે પડતીના સંયોગો અનુભવવામાં આવે છે ત્યારે જ મનુષ્યના જીવનમાં ઘણો પલટો થાય છે. આ વાર્તાની શરૂઆત સંવત ૧૫૩૦ (ઈ. સ. ૧૪૭૩) થી થાય છે તે વખતે જાણે મેવાડમાં સોનાનો સૂરજ ઉગ્યો હતો, પ્રજા બિચારી જીંદગી રાણાના પાસમાંથી છુટી અને આજે વાતસદ્ય રાણા રાયમદલના રાજ્યાભિષેકમાં આનંદ મેળવી રહી છે. જ્યારે રાણા રાયમદલ ગાદી ઉપર આવ્યા ત્યારે મેવાડની પરિસ્થિતી ઉદયસિંહના વર્તનથી ઘણીજ ખરાબ થઈ ગઈ હતી અને વૈભવ બધો નિરતેજ થયો હતો. આવા વખતમાં રાણા રાયમદલે ઘણી જ કાળજીપૂર્વક રાજ્યની લગામ હાથ ધરી કેવળ પોતાના જ બાહુબળ ઉપર વિશ્વાસ રાખી આગળ ધપાવ્યે રાખ્યું. પણ કુદરતની ઠંઠ જીંદગી જ મરજી હોય ત્યાં ડાહ્યા માણસનું કોઈ દિવસ કશું જ ચાલતું નથી.

જ્યારે ઉઠા ઉપર વિજળી પડીને મરણ પામ્યો ત્યારે ઉઠાના બે દિકરાઓ બાદશાહની સામે ફેજ લઈ મેવાડ પર ચડી આવ્યા. આ વખતે મહાધોર યુદ્ધ થયું. ઉઠાના બે દિકરાઓમાં એકનું નામ સિંહોસમલ અને બીજાનું નામ સુરજ-મલ હતું. તેઓ આ વખતે ચિત્તોડના રાણા રાયમદલને ત્યાંના સરદારો રાજ્યનો ખરો હક્કદાર સમજતા હતા. તેથીજ સર્વે સરદારો તથા પ્રજાજનો રાણાની સરદારી હેઠળ પોતાની માતૃભૂમિને પરવંશીના હાથમાંથી બચાવવા સર્વ એક મતે તૈયાર થયા. આ વખતે રાણા રાયમદલની સરદારી નીચે એક લાખ સૈન્ય અને અઠાવણ હજાર થોડેન્વાર હાજર હતા. રાણા રાયમદલે ઘાસા નામના થાણા ઉપર બાદશાહના સામે ચડાઈ કરી, ઘણું જ દારૂણ યુદ્ધ બાખ્યું. અને અસંખ્ય માણસો માર્યા ગયા તથા કેટલીક લોહીની નદિઓ વહેવા માંડી અને કેટલાક ઘવાયા. આ વખતે આગુના રાજ તથા બીજા ઘણા રાજાઓ તથા સરદારો રાણા રાયમદલને સહાય આપવા આવ્યા હતા. અને રાણાને છેક સુધી સહાય આપી હતી આ વખતે પિતૃઘાતક ઉઠારાણાના બંને પુત્રો રાયમદલની સામે ઘણી જ બહાદુરી પૂર્વક લડ્યા, પણ રાણા રાયમદલના અસંખ્ય સૈન્યે સુસલમાનો પર એટલો બધો આક્રમણ કર્યો કે આખરે બાદશાહનો પરાજય થયો અને બાદશાહ રાણાને શરણે આવ્યો તે વખતે રાણાએ તેના સર્વ અપરાધ ક્ષમા કરી તેનો આદર સત્કાર કરી તેનો સ્વીકાર કર્યો. બાદશાહ આ વખતે એટલો બધો પરાજય પામ્યો કે જીંદગી સુધી મેવાડના સાસુ ભોવાની પોતે હીંમત કરી નહીં.

આ પ્રમાણે રાણા રાયમલ્લે જહાદુરી જતાવી આખા મેવાડમાં શાન્તિ પ્રસરાવી અને જ્યારે જ્યારે સારા નહારા અનુભવના ખ્યાલ આવે ત્યારે જીવનમાં કંઈ પણ વસ્તુ મેળવવાની અભિલાષા બંજે અને તે અભિલાષા એ હતી કે પોતાને સોથી પ્રિય વસ્તુ એક “ ધાર્મિક ” હતી તે વસ્તુ વડે પોતે પોતાનું જીવન સારી રીતે દીધાવતા હતા રાણાશ્રીનો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ ઘણો જ સુરિક્ષિત અને આદર્શ હતો તેઓશ્રીને સંતાનમાં બે પુત્રી અને ત્રણ મહા પરાક્રમી પુત્રો હતા તે બધા શૂરવીર તથા જહાદુર હતા. તેઓએ પોતાની કન્યાઓને ગિરનારમાં ચક્રવર્તી રાજા સુરજ માથે અને બીજી સિંધેલીના દેવરી રાજ્યના જયમલ્લ સાથે પરણાવી હતી રાણાશ્રીએ કન્યાદાનમાં (પહેરામણીમાં) આણુ પર્વત પણ આપી દીધો હતો અને પોતાના પૂર્વજોતું ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગૌરવ વધારી પોતાની ફરજ જાળવી હતી.

છપ્પો

શૂરવિરતાની છાપ કદિ ન હાડી રહેતી,
સદા હાલ તલવાર કમર પર નિત્ય લટકતી
શૂરવીર ક્ષત્રિય નિત્ય સદા રણમાંજ જાણ્યો,
દે દુરમન ને ત્રાડ સદા એ યુધ્ધે ધુમ્મે
સાચા ક્ષત્રિય એજ કે, સ્વમાન શુભાવે નહીં,
કહે ભોળી સૂર્યવંશીને દુરમન કોઈ પોએ નહીં ! ૫

છપ્પો

ખરે ક્ષત્રિય તો એજ પ્રજાની સેવા કરતો,
આવે કદિ બે દુષ્ક કદિ નહિ પાડે પડતો
ખાંડાના ખેડી ખેલ, સદા એ મન રહેનો,
પ્રજા તણા એ દુષ્ક, પ્રાણતિ પોતે હરતો
સાચો ક્ષત્રિય એજ કે, પ્રજા પોતાની પ્રાણ છે,
કહે ભોળી ક્ષત્રિય એજ કે, પરદુ ખે જીવ કુરબાન ૬

આ પ્રમાણે સાચા ક્ષત્રિયોનો ધર્મ રાજા રાયમલ્લે સ પૂર્ણ રીતે જાળવ્યો અને મેવાડનું અંપૂર્ણપણે રક્ષણ કર્યું છતાં જીવનમાં અનેક ભાતની ઘટના જનવાની હોય ત્યાં કોઈ મિથ્યા કરી ચકતું નય અને સાચા શૂરવીરોને યુદ્ધ અને રણસંગ્રામ વિના ગમતું નથી તેવીજ રીતે માનવાના સુલતાન ગ્યાસુદીન સ થે રાણા રાયમલ્લને મહા બિલ્લુ વૈર જધાર્યું જન્મે જણુમા વૈરનો કોધાગ્નિ એટલો બધો પ્રજાતિલચ્છો કે - - - - - યાચમાલ કરવાનો લાગ શોધવા માડ્યો

માળવાના સુલતાન સાથે રાણાને ઘણીવાર યુદ્ધમાં ઉતરવાના પ્રસંગો બન્યા અને ઘણાં વિકટ યુદ્ધના સંજોગોમાં ઉતરવાના રાણાએ મોરચા માંડ્યા, આખરે વિજય તો રાણાનો જ થયો તેનું કારણ એ જ કે—“સત્યનો જય” અને “પાપનો ક્ષય” આ પ્રમાણે રાણાજી જેવા બહાદુર હતા તેવા ઉદાર પણ હતા. તેમને પોતાના એ ભત્રીજાને (પિતૃઘાતક રાણા ઉદાના દીકરાને) બેઠેના અપરાધને ક્ષમા કરી પોતાની પાસે રાખ્યા હતા. પણ બંને કુમારો એટલા બધા સાહસીક અને શૂરવીર હતા કે જ્યારે જ્યારે સુલતાન સાથે લડાઈનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે ત્યારે આ બંને કુમારોના શૂરાતનથી જ રાણા રાયમદ્દલને વિજય મળ્યો હતો. આ વખતે સમગ્રભારત વર્ષમાં એવો એક પણ બાદશાહ કે રાજા નહોતો કે જે રાણા રાયમદ્દલના પ્રચંડ પ્રતાપની આગળ ટકી શકે. હવે દિલ્હીના સિંહાસન ઉપર જ્યારે લોદીવંશના બાદશાહોને અધિષ્ટાય થવા લાગ્યો તે વખતે મેવાડના ઉત્તર ભાગને માટે રાણાને કેટલીકવાર સંઘાતમાં ઉતરવું પડ્યું હતું. આગળ જણાવી ગયા છીએ કે રાયમદ્દલના ત્રણ પુત્રો હતા. તેના નામ શંક, પૃથ્વીરાજ, જયમદ્દલ હતા. આ ત્રણે પુત્રો મહા પરાક્રમ અને સાહસીક હતા. તે વખતે ભારતમાં આ ત્રણે કુમાર અજોડ વીર ગણાતા હતા. નાના જયમદ્દલ વિરતામાં કોઈથી ઉતરે એવો નહોતો પરંતુ આ ત્રણે કુમારે જો સંપ કરી જન્મભૂમિની સેવા કરી હોત તો આજે ભારતનું ભાગ્ય કઈ દિશાએ હોત તે કહી શકાય નહીં. પરંતુ બાવી જ્યાં પ્રતિકુળ હોય ત્યાં કોઈ શું કરે ? આખરે ત્રણે ભાઈઓમાં કુસંપ વધવા માંડ્યો અને તે એટલે સુધી કે એક એકના લોહીના તરસ્યા ત્રણે ભાઈઓ બન્યા.

સંપ ગયો લક્ષ્મિ ગઈ, ગયું આર્થ અભિમાન,
કુસંપની કડવાસથી કુળયું દિલ્હિસ્તાન,
શું કર્યું મેં આ કર્યું એ માનવિ મિથ્યા બકે,
ઈશની આજ્ઞા વિના ન પાન પણ હાલી શકે.

આ પ્રમાણે ત્રણે ભાઈઓના કુસંપથી રાણા રાયમદ્દલ એટલા બધા દુઃખી થયા કે જ્યાં ત્યાં પોતાના માટે ભવિષ્યમાં આવનારી આપત્તિઓના દિગ્દર્શનનો ભાસ થવા લાગ્યો અને પોતે ઘણા જ દુઃખી થવા લાગ્યા. આખરે ક્રોધીત થઈ ત્રણે પુત્રોને પોતાના દેશમાં શાન્તિ રાખવા માટે દેશપાર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. શંકકુમાર પોતાનું રક્ષણ કરવા સાડું અને કલેશથી બચવા માટે સ્વયં મેવાડ છોડી આવ્યો ગયો અને પૃથ્વીરાજને દેશનિકાલ કર્યો, અને જયમદ્દલનો કંઈક અપરાધ થવાથી મૃત્યુ થયું. ઘણી વખતે જ્યારે ક્ષત્રિયોમાં અંદર અંદર કલેશનું ખાતાવરણ જામે છે, ત્યારે કેટલીક વખતે એટલી બધી મૂર્ખતા કરે છે

કે તેઓને પોત પોતાના લવિષ્યનું પણ જ્ઞાન રહેતું નથી સંગ અને પૃથ્વી-રાજની માતા ઝાઝાવંશની હતી. અને જ્યારેવ સાવકો બાઈ હતો પણ સંગ અને પૃથ્વીરાજ એટલા બધા શૂરવીર હતા કે તેમની શૂરવિરતાની વાતો જ્યારે મેવાડની પ્રજા સાંભળતી હતી, ત્યારે મેવાડની પ્રજા પોતાનું દુઃખ ભુલો જતો હતો. કારણ કે-શૂરવિરતાના હમેશા પૂજન થાય છે. કોઈ કોઈ વખત સાહસીક પૃથ્વીરાજ યોદ્ધતા હતા કે અને પ્રભુએ શા માટે જન્મ આપ્યો છે ? કે મેવાડનું શાસન અઘાવવા માટે જ જ્યારે પોતાનો વડીલ બંધુ હયાત હોય અને આ ચપ્પો ભાલે, તેજ બાવી જતાવી આપે છે કે સત્તાનો લોભ એવો કે જેમાં બાપ, દિકરા વચ્ચે કે બાઈ, બાઈ વચ્ચે કદી શાન્તિ સંભવે જ નહીં.

એવી રીતે આ બંને બાઈઓ દક્ષ સત્તાના જ લોભે તકરાર કરવા લાગ્યા અને પોતાની અભિલાષા પાર પાડવા માટે ઉપાયો યોજવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ઉભય બંધુઓ પોતાના કાકા સુરજમલ સાથે વિવાહ કરતા હતા તે વખતે સંગે પોતાના કાકા સુરજમલને કહ્યું કે મેવાડના ડચ હબાર નશનો ઉત્તરાધિકારી તો કાયદા પ્રમાણે હું જ છું પણ આપજ જ્યારે મારા વિરોધી થાઓ છો, તેથી આ લગડાનો અંત સહેજમાં આવી શકશે નહીં, પણ જો તમે “નાહરા મુગરાની ચારણી દેવી” ની વાત પર ચઢા સખતા હો તો હમણાં જ આ બાબતનો ફરિયાદ થઈ જાય તેમ છે. તમારી મરજી હોય તો ચાલો, કાકાએ કહ્યું ત્યારે સર્વે જણાએ જો વાતનો સ્વીકાર કર્યો અને સર્વે ચારણી દેવીના મકાન પર ગયા. આ મકાન નિર્જન પર્વત કંદરામાં આવેલું હતું તે વખતે પૃથ્વીરાજ અને જયમલ બંને જણ એક પુરસ્તી ઉપર બેસી ગયા, અને સંગ વાઘ ચર્મ ઉપર બેઠો અને પુછ્યું, કે ? ચારણીદેવી, મેવાડના સિંહાસનનો અધિપતિ કોણ થશે ? ત્યારે આંખીના ટેરવા પરથી સમક્ષબુધ્ધ કે જે વાઘચર્મ પર બેઠેલો તે થશે તેથી ભણ્યું કે સંગકુમાર અધિપતિ બનશે અને તેના કાકા સુરજમલ પણ મેવાડના ચોડા પ્રમણા પર પોતાનો અધિકાર હોગવશે આ વખતે પૃથ્વીરાજે પોતાના સગા બાઈ સંગકુમારનો શિરચ્છેદ કરવા તત્તવાર ઉગામી, પણ તેના કાકા સુરજમલે તેના પ્રયત્ન નિષ્ફળ કર્યો. ચારણીદેવીની સેવિકાઓ પોતાનું રક્ષણ કરવા નાથી ગઈ સંગકુમાર, પૃથ્વીરાજ અને સુરજમલની વચમાં દારૂણ યુદ્ધ થવા માંડ્યું. કેમે કરતાં યુદ્ધ શાન્ત થયું નહીં, સંગ અને જયમલને અગ્નિપ્રિય થા લાગ્યા, તેથી તેઓ નિર્જન થઈ ગયા અને તેમના શરીર માંથી પુંકળ લોહી નીકળવા માંડ્યું અને સંગકુમારની આંખમાં તીરં વાગવાથી તે સદાને માટે અધ જન્યા આળે તેઓ પૃથ્વીરાજનો માર સહન નહીં કરી ચંકવાથી તેઓ ચતુર્ણ જ દેવીના મંદિર તરફ નાહા અને શિવન્તિ નામના નગરમાંથી નીકળતાં વિહા નામના એક રજપુતને ત્યાં આશ્રય લીધો. આ રાજપુતનો

જન્મ ઉદાવત વંશમાં થયો હતો. 'વિદો' વિદેશ જવાની તૈયારીમાં હતો, તેવામાં ધાયલ થએલા સંગે તેની સહાય માગી. તે વિદો રજપુત તરત ઘોડા ઉપરથી ઉતરી મદદ આપવા માટે વાત કરે છે ત્યાં તો એટલામાં જયમલ પોતાનો અશ્વ દોડાવતો આવી પહોંચ્યો. અને તેને સંગ પર આક્રમણ કર્યું. પણ શરણાંગતને આશરો આપવો તે સિદ્ધાંતને લઈ વિદો રજપુતે જયમલ સાથે યુદ્ધ કરવા માંડ્યું. તેમાં વિદોએ પોતાના પ્રાણ છોડ્યા. આ દરમ્યાનમાં સંગ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. યુદ્ધમાં પૃથ્વીરાજ પણ ધાયલ થયા હતા. અને જ્યારે તેને સાધારણ સાઈ થયું ત્યારે તેને સંગની શોધ કરવા માંડી, સંગને આ વાતની જાણ થતાં પોતાના પ્રાણનું રક્ષણ કરવા પોતે આમેથામ ભટકવા માંડ્યા, અને અનાથ ગરીબની માફક પોતાનું જીવન વિતાવવા લાગ્યા. જ્યારે તેને પોતાનો પ્રાણ ગચવાનો ઉપાય કંઈ પણ ન સુઝયો, ત્યારે નિરૂપાયે એક ભરવાડની પાસે ગયા અને તેના બકરાના ગોવાળ બન્યા, પણ બકરા ચારવાની આવડત નહીં હોવાથી ભરવાડ ગુસ્સે યઈ સંગને કાઢી મુકતો હતો. ત્યારે સંગ તેને દીનતા પૂર્વક આજીજી કરતો હતો. જ્યારે સંગ બકરા ચરાવવામાં પ્રવીણ નહોતો તેથી તેને રોટલા ઘડવાનું તથા પકવવાનું કામ એટલે રસોઇનું કામ સોંપવામાં આવતું હતું. (સેવાડના અધિપતિ પાટવી કુંવરની શું આ દશા ?) બાવી કેઠથી મિથ્યા થતું નથી એટલા બધા અપમાન ભર્યા શબ્દો સાંભળવા પડતા હતા કે 'ખાતાં આવડે છે તો રાંધતા કેમ આવડતું નથી.' આવા વચનો કહી તેનો તિરસ્કાર કરતાં હતાં. આવી ગરીબી હાલતમાં કુંવર પોતાનો સમય વ્યતિત કરતા હતાં. એક વખત કેટલાંક રજપુતો ત્યાં આવ્યા. સંગને કેટલાં શસ્ત્રો તથા અશ્વ આપ્યા તેટલું સાધન લઈ તેઓ શ્રીનગરના રાત્ર કરમચંદ નામના સરદારની પાસે ગયા. આ સરદાર પ્રમાણ વંશનો હતો અને તે હુંટકાટ કરી પોતાનું ગુજરાન કરતો હતો. સંગકુમારને પણ પોતાના દળમાં લઈ લીધો. હવે સંગ હુંટકાટ કરવા તેમની સાથે ગયા. એક વખત સંગે હુંટકાટ આખો દિવસ કરેલી, તેથી થાકી જવાથી જંગલમાં વિશ્રાંતિ લેવા પોતાના અશ્વ પરથી ઉતરી એક વડવૃક્ષ નીચે પોતાની તલવાર મસ્તક નીચે રાખીને સુઈ ગયા કે તરત જ નિદ્રાધિન થઈ ગયા. થોડે છેટે જયશિવાલીયા અને જૈસુ નામના તેમના વિશ્વાસુ સેવકો તેમના માટે ભોજનની તૈયારી કરવા રોકાયા હતા. તે ત્રણેના અશ્વો નજીકમાં ચરવા માંડ્યા સૂર્યનું એક તીક્ષ્ણ કીરણ વૃક્ષની છાયા લેલી સંગના મુખ કમળ પર રહેજ આવતું હતું આ પ્રસંગે એક પ્રચંડ સર્પે આવી સંગના મુખ પર ફેણ વલી છાયા કરી. આ દેખાવ જોઈ દેવી નામના પક્ષીએ જોરથી ટહુકા કરવા માંડ્યા. આ પક્ષીના શબ્દો શ્રુત શુકનવાળા ગણાય છે, માટે નામના એક ભરવાડે આ ઘટના તે આને શુકન જાણતો હતો તેથી સંગ ઉઠ્યા કે તરત તે માટે નામના ભરવાડે સંગને રાજ સન્માન આપ્યું.

સંભ્રામસીંહનો જન્મ સં. ૧૫૩૮ માં વૈશાખ વદ ૬.

રાજ્યારોહણ સં. ૧૫૬૫ ના જ્યેષ્ઠ સુદ ૫.

મૃત્યુ સં. ૧૫૮૪ ના વૈશાખ માસમાં.

પણ ચતુર સંગે તેના પર અપ્રસંદ થવાનો ડાળ કરી તેનું સન્માન સ્વીકાર્યું, માર્ગે કરમચંદને આ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. સરકાર કરમચંદે આ સર્વ વાત શુભ રાખી, અને સંગની સાથે પોતાની પુત્રીનો વિવાહ કર્યો, અને ત્યાં સુધી સંગને રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું નહીં ત્યાં સુધી સંગને કરમચંદે પોતાની પાસેજ રાખ્યો, આમ કેટલાક દિવસો પસાર થયા ત્યારે રાયમલ્લરાણા જે સંગના પિતા હતા તેઓએ સાંભળ્યું કે પૃથ્વીરાજ તેના ભાઈ સંગનું જ પુત્ર કરવા તૈયાર થયો છે અને તેને મારવા તેની પાછળ પડ્યો છે. તેથી રાણાએ પૃથ્વીરાજને બોલાવી સખ્ત ઠપકો આપ્યો અને કહ્યું કે તું મારા રાજ્યમાંથી ચાલ્યો જા, તારું તું નભાવી લે. અય્યો પૃથ્વીરાજ બહુ ગંભિરતાથી કંઈ પણ બોલ્યા વગર ફક્ત પાંચજ થોડા લઈ એકાએક ગામ છોડી ચાલી નીકળ્યો અને પોતાના પિતાના રાજ્યનો પરિવાર કરીને “જાલીયોહ” નામના નગર તરફ ચાલ્યો. આ નગર ગોદાર દેશમાં આવેલું હતું. એક તો રાણા કુશાના બકાળ મૃત્યુથી મેવાડમાં અચાન્તિ થઈ હતી, તેમાં આ પ્રભાણે ગૃહકલેશ જાગવાથી આખા મેવાડમાં અચાન્તિ થઈ ગઈ અને સમસ્ત રાજ્યમાં ખળભળાટ થવા લાગ્યો, વસ્તુતઃ મેવાડના સર્વ ગામડાઓ અરણીત કથામાં હતા તેમાં ખાસ કરીને ગોદાર દેશ તદ્દન અરણીત કથામાં હતો, અરવલ્લી પર્વતની નજીકમાંજ આ દેશ છે. અને તે પર્વતમાં વસતા જંગલી મીન લોકો આ દેશની વસ્તીમાં આવીને તેને હુંદતા હતા ગોદારની રાજધાની “નોરોલ” નગરમાં જે સેના હતી તેનો હીસાબ મીન લોકોને નહોતો. આ સૈન્ય મીનાઓની પ્રચંડ શક્તિ રાહી થકી નહીં. પૃથ્વીરાજે આ હકીકત સાંભળી તેથી “જાલીયોહ” તરફ જતી વખત થોડા કાળ સુધી “નોરોલ” માં રહેવા વિચાર કર્યો અને ખરચ માટે જોઈતું ધન લાવવા પોતાની પાસે એક કિંમતી વીંટી હતી તે ત્યાંના જોલા નામના વેપારીને ત્યાં સુકવા ગયો, ઈશ્વરની મહિમાનો પાર કોઈ પામી શકેજ નહીં. આ વેપારીએજ કુમારને વીંટી આપી હતી તેથી તે તેને તત્કાળ જોળખી શક્યો અને તેનું વેશ ધારણ કરવાનું શુભ કારણ જાણી લીધું અને પ્રતિજ્ઞા કરી કે આપત્રીને હું જધો જાતની સહાય આપીશ પૃથ્વીરાજે વેપારીને પણ પોતાના જળમાં લીધો અને તેઓ તેની સલાહથી મીનલોકોપર હમન કરી ગોદારદેશમાં શાન્તિ સ્થાપવાના પ્રયાસો કરવા માંડ્યા, પોર પૃથ્વીરાજને તેના પિતાએ રાજ્યમાંથી કાઢી સુકવા તેથી શુ તેમની શરવિરતા અને સહાસીકતા

નાથ પામી હતી ? તેઓ વીર હતા, અને તેના પીતા પણ જાણતા હતા કે પોતાના પુત્રો પુર્ણાર્થથી રાજ્ય મુગટ મેળવશે. આ વખતે પૃથ્વીરાજે પોતાના બાહુબળથી તેમજ ઓઝા વેપારીની સલાહથી ઘણા માણસોનો સહકાર મેળવી ગોદાર દેશનો ઉદ્ધાર કરવાનો વિચાર કર્યો. મીન લોકો પ્રથમથીજ પર્વતમાં જ રહેતા હતા, આ સર્વ પ્રગણાઓ પ્રથમથીજ તે લોકોના અધિકારમાં હતા. પણ પાછળથી રાજપુતોની સંધી થતાં તે પર આક્રમણ કરી પોતાના અધિકારમાં મેળવ્યા હતા.

જે વખતે પૃથ્વીરાજ નૌદોલ નગરે પહોંચ્યા. તે વખતે 'રાવત' ઉપાધિધારી મીન રાજા નદાલય નામના નગરને પોતાની રાજધાની બનાવી ત્યાં રાજ્ય કરતો હતો. તે એટલો બધો પ્રભાવશાળી હતો કે કેટલાક રાજપુતો તેની સેવા કરતા હતા. ઓઝાની સલાહ મુજબ પૃથ્વીરાજે પોતાના દળસહિત સુદૃઢ મીનરાજાને ત્યાં નોકરી સ્વીકારી રાજપુત હોવા છતાં તેણે પોતાની ભત છુપાવી અને તેઓ એક અસહ્ય રાજાની નોકરી કરવા લાગ્યા તેઓ ગોદાર રાજ્યનો ઉદ્ધાર કરવાને સંધી તપાસતા હતા. સુભાગ્યવસાત આ સંધી આપોઆપ આવી મળી. જ્યારે મીન લોકો શવરોત્સવ નામનો એક મોટો ઓત્સવ કરે છે. આ ઉત્સવ પ્રસંગમાં નોકર ચાકરોને કેટલાક દિવસપર્યંત રજા મળે છે. આ પ્રમાણે જ્યારે ઓત્સવ આવ્યો, ત્યારે પૃથ્વીરાજને પણ કેટલાક દિવસની રજા મળી.

આ અવસરનો લાભ લઈ કુમારે પોતાની અભિલાષા પૂર્ણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. નગરની બહાર જઈને પોતાના દળના તમામ રાજપુતોને બોલાવ્યા અને તેમને તે વખતે મીન રાજ્ય પર આક્રમણ કરવાનો હુકમ આપ્યો. હુકમ થતાં જ સર્વ રાજપુતો સિંહનાક જેઠે સિંહ જેમ મૃગયા ઉપર તૂટી પડે તેમ મીનો પર તૂટી પડ્યા. તેથી નગરમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો. રાજપુતોનો માર ખાઇને મીન લોકો ભયગ્રસ્ત બની ગયા. કુમાર પૃથ્વીરાજ ગુપ્તપણે સંગ્રામ લેવા કરતો હતો. ધીમે ધીમે સંગ્રામે ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. જ્યારે મીનોનો રાજા ભયભીત બની ગયો, ત્યારે પોતે ઘોડા પર બેસી નાસી જતો હતો તે વખતે પૃથ્વીરાજે તેની પાછળ પડીને તેને પકડી લીધો અને જંગલમાં એક વૃક્ષની સાથે બાંધ્યો અને પોતાના હાથેજ તેનો શિરચ્છેદ કર્યો. મીનોના રાજાને તેના અત્યાચારનું યથોચિત દુઃખ મળ્યું. તે ઉપરાંત રાજકુમાર પૃથ્વીરાજે નદાલય અને તેની પાસેના નગરો, ગામો તથા નાની નાની વસ્તીઓમાં આગ લગાડી અને મીનોનો સંહાર કર્યો. મીનો અગ્નિમાં ભસ્મિભૂત થઈ જવાના હરથી ત્યારે તરફ નાસભાગ કરવા લાગ્યા. પરંતુ કોઈ પણ પ્રકારે તેના પ્રાણ બચ્યા નહીં. પૃથ્વીરાજ તથા તેમના પરાક્રમી રાજપુતોએ સર્વ મીનોનો નાશ કર્યો. આ પ્રકારે કેવળ એક દિવસ

ગિવાયનો સર્વ પ્રદેશ પૃથ્વીરાજના અધિકારમાં આવ્યો. આ રોય રહેલા કિલ્લાનું નામ દેસોડી હતું. આ વખતે એ કિલ્લામાં ચોહાણ તથા માદેચા લોકો રાજ્ય કરતા હતા.

મીના લોકોના હાથમાંથી ચોદર રાજ્યનો ઉદાર કરીને તે રાજ્ય પૃથ્વી-રાજે એકા તથા સદા નામના એક સોલંકીને આપી દીધું. સદા સોલંકીએ આ વખતે સોલંક પર પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો હતો. પાટણ નગરનો વંશ થયા પછી સદા સોલંકીના કોઈ કુટુંબીએ આ પર્વતનો આશરો લીધો હતો. સદાનો વિવાહ માદેચા ચોહાણની કન્યા સાથે થયો હતો, આથી તેણે પોતાના શ્વસુરનું નામ ધોડી પૃથ્વીરાજની સાથે આવવા પસંદ કર્યું નહીં. પરંતુ વિજયી રાજકુમારે જ્યારે તેને દેસોડી નગર તથા તેના તાળાના પ્રગણાં તેના નિર્વાહ માટે આપી દીધાં ત્યારે નિરૂપાયે રાજકુમારની સાથે આવતું પકથું કુમાર પૃથ્વીરાજની બહાદુરીની અને શુરવીરતાની વાતો જ્યારે રાણા રાયમંદરને કાને સાંભળવામાં આવી ત્યારે રાણામીના આત્માને ઘણુંજ આનંદ આવ્યો. અને તેને ઘણુંજ આદર સહિત પોતાના રાજ્યમાં પાછો બોલાવી લીધો. પૃથ્વીરાજ જ્યારે ચિત્તોડ પહોંચ્યા ત્યારે કુમાર જયમલ્લનું અવસાન થયેલું હોવાથી આ વખતે તેમનો માર્ગ તદ્દન નિષ્કંટક ચર્ચા થયો. અહીંયા આ વસ્તુની આવશ્યકતાના લીધે જયમલ્લના મૃત્યુનું વર્ણન કરવાનું હિચિત ધારૂં છું. પ્રાચીન તક્ષશીલા નગરીને હાલમાં તોડાતંક કહેવામાં આવે છે. તે વખતે આ નગરી રાય શૂરયાન ત્રામના એક રાજપુતના અધિકારમાં હતી જે ચોલકચવંશના રાજાઓએ દીર્ઘ કાળ પર્યંત અણહિલપુર પાટણમાં રાજ્ય કર્યું હતું તે વંશમાં રાય શૂરયાનનો જન્મ થયો હતો. ઇ. સ. તેરમી સદાબ્દીમાં ચવનવીર અણહિલનના પ્રપંચ બાહુબળના પ્રભાવથી શૂરયાનના પૂર્વજોને પાટણનો ત્યાગ કરવો પડ્યો હતો. તેમણે મધ્ય દેશમાં જઈને આશ્રય લીધો ત્યાં વાસ કરી તેમણે પ્રાચીન તક્ષશીલા નગરમાં પોતાની સત્તા જમાવી. પરંતુ તેના વંશજે દીર્ઘકાળ પર્યંત સુધી રાજ લોગવી ચક્રાં નહીં. લીલ અક્ષણને રાય શૂરયાનને ત્યાંથી હાંકી ઠાકયો. શૂરયાન નિરૂપાયે અરવલ્લીની તળેટીમાં બેઠો નગરમાં આવ્યો. ત્યાં સુધે દુઃખે પોતાના કિવસો પસાર કરવા લાગ્યો. તેને તારાભાઈ નામની એક પરમ સુંદર રૂપવાન કન્યા હતી. આ કન્યા માટે પોતે દેહ ધારણ કરી રહ્યો હતો. કોઈ કોઈ વખત જ્યારે તે માનસિક દુઃખથી કાચર થતો ત્યારે આ કન્યાનું મુખકમળ એક આત્માને શાન્તિ આપતો. તારાભાઈ તે તેના પ્રાણ અથવા તેની આંશા કહેવામાં આવે તો અનુચિત ગણાયે નહીં તારાભાઈનું સર્વ જીવન દુઃખમાંજ વ્યતીત ગયું હતું. અને તેના શરીર પર કોઈ પણ જાતનું શારીરિક દુર અંગર તેજ રશું નહોતું. તારાને બોલમાં લઈ શૂરયાન પોતાના પૂર્વજોની સાહસીક

કથાઓ સાંભળાવતો, તારા આ કથાને લક્ષપૂર્વક રીતે સાંભળતી હતી. બાધ્યા-વસ્થામાં તેણીએ સાંભળેલી કથાઓ તે બીલકુલ ભુલી નહતી.

આ પ્રમાણે જ્યારે પોતે પોતાની હકીકત પુરેપુરી સમજી ચક્રવા શક્તિવાન થઈ ત્યારે તેને પોતાના પૂર્વજોની વાત યાદ આવતી હતી અને આડંબર પ્રત્યે ઘૃણા ઉપજતી હતી. પોતે બાળક છતાં અથ્થ પર સ્વારી કરતી હતી. અને તેને બાણ વિદ્યાનું જ્ઞાન સાઈ મેળવ્યું હતું. વળી પોતે સાહસીક હતી. શૂરયાન જેટલી-વાર તોડાતંકનો ઉદ્ધાર કરવા જ્યારે યુદ્ધે જતો ત્યારે વીરબાળા પણ કાઠીયાવાડી ઘોડી ઉપર સ્વાર થઈ પોતાના પિતાની સાથે યુદ્ધમાં જતી હતી. તેનું પરાક્રમ અને બહાદુરી જોઈને મોટા મોટા વીરો પણ પોતાના મસ્તક નમાવતાં હતાં. અનેક સુસલમાનો તેના તીક્ષ્ણ બાણના ભોગ થયા હતા. ધીમે ધીમે સમસ્ત રાજસ્થાનમાં આ બાળાની વીરતા પ્રસરી ગઈ. અનેક રાજપુતોને આ વિરબાળા પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા ઉત્પન્ન થઈ, પણ શૂરયાનની ભીષણ પ્રતિજ્ઞા સાંભળી બધા રાજપુતો હતાસ થયા. રાય શૂરયાને પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે “જે તોડાતંક સુસલમાનોના હાથમાં છે તેનો જે કોઈ ઉદ્ધાર કરશે તેનો વિવાહ રાજકુમારી તારાની સાથે કરવામાં આવશે.” આ વાત સાંભળી કુમાર જયમલ્લ બેદનોરમાં આવ્યા ને તારાના હાથની માંગણી કરી, પરંતુ વીરબાળા તારાએ અભિમાનથી કહી દીધું કે “પ્રથમ તોડાતંકનો ઉદ્ધાર કરો, પછી મારા હાથની માંગણી કરો.” જયમલ્લે આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો, પરંતુ જયમલ્લ તારાકુમારીના રૂપ ઉપર મોહિત થયો હતો જેથી તેણે પ્રતિજ્ઞા પુરી કરવા અગાઉજ તેના હાથની માંગણી કરી તેથી શૂરયાન તેના ઉપર ક્રોધિત થયો. ને જયમલ્લે આ કુકર્મ કર્યું છે, એમ માની જયમલ્લનો વધ કર્યો. જયમલ્લનું મૃત્યુ થયું ત્યારે સંગકુમાર ગુપ્ત વેષમાં રહેતા હતા, પૃથ્વીરાજ પણ આ સમયે દેશનિકાલની સંજ્ઞા ભોગવતા હતા. રાણાની ઇચ્છા જયમલ્લને જ ઉત્તરાધિકારી નિમવાની હતી. પરંતુ હુર્ભાગ્યે શૂરયાનના હાથે જયમલ્લનું મૃત્યુ થયું પણ રાણા રાયમલ્લે સાક્ષી ડીધું કે ‘તેને તેના કુકર્મનો બદલો જરૂર મળી ચુક્યો છે.’ પરંતુ ન્યાયી રાણા આટલું બોલી બેસી ન રહ્યો પણ તે સોલંકી સરદારને બેદનોરનો પ્રદેશ પારિતોષિક તરીકે આપી દીધો.

પૃથ્વીરાજનો યથા સારા દેશમાં પ્રસરી રહ્યો અને પોતે સ્વમાન સહિત ચિત્તોડ આવ્યા બાણી, તારાકુમારીના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. પૃથ્વીરાજે પણ તારાકુમારીના રૂપ અને ગુણની પ્રશંસા સાંભળી હતી, તારાકુમારી પણ પૃથ્વીરાજને પોતાના પ્રાણનાથ તરીકે સ્વીકારવાની અભિલાષા કરતી હતી અને તે મનમાં તેમના જ નામનો બપ કર્યા કરતી. પૃથ્વીરાજને પણ તારાકુમારી પ્રાપ્ત કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ. અને પોતાની પ્રાણધરીના દર્શન માટે પોતે બેદનોર પધાર્યા. રાય શૂરયાને અત્યંત આદરપૂર્વક તેનું સન્માન

કર્તુ'. ત્યાં મનોહર વારા પણ તેઓની સમગ્ર આત્મીયે લિપી રહી અને જને જણાએ મનની તુલિ માં ત્યાં સુધી એક લીલના સામ સામા ઉભા રહ્યા હવે જનેને ચિંતા થવા લાગી તેથી પૃથ્વીરાજે શૂરમાને કહ્યું કે 'તમે કોઈ જાતની ચીંતા રાખો નહીં તોડાતંકમાંથી મુસલમાનોને આડ દિવસમાં જ હાંપી કાઢીશ ને મુસલમાનનું નામ નિશાન રહેવા દઈશ નહીં' વિદાય થતી વખતે કુમાર વારાકુમારને મદ્યા અને પ્રેમથી કહ્યું કે 'હે મુંદરી! તમને પ્રાપ્ત કરવાને માટે જ આજે હું નિવલ્ય પ્રવિદ્યા કરવા ઉભો થયો છું. તો મને આપ નિરાશ કરો નહીં' આવી વારાકુમારે નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યો કે 'હે ! નરવોર ! આ દુઃખ હવે આપનું જ છે. ફક્ત આપની જ આશાથી આ દુઃખ આપનીના અપથી ટકી રહેલ છે, અને ટકી રહેશે.'

પ્રેમ તણી અનુભવ ચીજ, લક્ષ્મી થકી મળવી નથી,
 શુદ્ધ પ્રેમીઓને જનવમાં, વૈભવ તણી પાવવા નથી,
 હોય પિયાચીક પ્રેમ, ત્યાં નહીં પ્રભુનો વાસ છે,
 શુદ્ધ દુઃખના પ્રેમીઓમાં, રેવેને આશિર્વાદ છે. ૭
 પ્રેમના પંથો કડી, પ્રાણતે પ્રેમ તજવા નથી,
 આવે કદિ ચિંત. પંથ તો, શૂરા પ્રેમી કરવા નથી;
 એજ પૃથ્વી એજ વારા, જુદા કદિ પડ્યો નહીં,
 શુદ્ધ પ્રેમીઓને લોગી કહે, કોઈ વિપત્તિ નડશે નહીં. ૮

જને પ્રેમીઓ જુદા પડવા પછી કુમાર પૃથ્વીરાજ લીપેલી પ્રવિદ્યા પાર પાડવાનો સમય વલ્લેજ નજીક આબ્યાથી ચિત્તેડ આબ્યા, જે વખતે મુસલમાનોને વાળખાને તહેવાર આવ્યો તે વખતે પૃથ્વીરાજ પાંચસો ગુનંદા સ્વારો લઈ પોતે તોડાતંક સ્થાના થયો, તે વખતે વારાકુમારો પણ અંદીક સ્વરૂપમાં પૃથ્વીકુમારની સાથે મુદ્દમાં ગઈ. મુસલમાનો વાળખા ઠંડા કરવા કરવાબ્દ બહાર નીકળવા માંડ્યા તે વખતે પાંચસો સ્વાર સહિત પોતે પણ સામેલ થયા, આ વખતે કોઈને પણ બેઠમ મળ્યા નહીં તેથી ચોરાતું કાર્ક સિદ્ધ કરવામાં અનુકૂળતા મળી અંગજ જતાં પાંચસો સ્વારોએ અજાનક હાલો કરી મુસલમાનો પર આક્રમણ કરીને સંહારવા માંડ્યા, આ વખતે તોડાતંકનો નવાજ કપડાં પહેસ્તો હતો તે વખતે વારાકુમારે વિશ્વ જાણી મારી નવાંજને મારી નાખ્યો, અને તેનું ધડ કાપી પૃથ્વીરાજે હાથમાં લીધું આ વખતે મુસલમાનો પણ વનમન ધનને મોહ મુકી હવેલેલુ શુદ્ધ કરવાં કરવાબ્દ મુકી, આબ્યા, પણ વચમાં હાથી જેવો ઉભો હતો કે અંદર કરવાબ્દમાં જવાને માટે રસ્તો ન હતો તે વખતે વારાકુમારે હાથમાં ફરસી લઈ હાથીની કુંદ કાપી નાંખી, આખરે પૃથ્વીરાજનો વિજય થયો. પૃથ્વીરાજની પ્રવિદ્યા પૂર્ણ થવાથી વારા તેમની પત્નિ બની.

જે ઝઘડાના પ્રબળ તરંગમાં પડી સંગ, પૃથ્વીરાજ અને જયમલ્લ એકબીજાના મચડે થયું બન્યા હતા. તે ઝઘડાને ઉત્પાદક તેમનો કાકો સુરજમલ હતો. સુરજમલને ચિત્તોડની ગાદી લેવાની અભિલાષા ઘણી જ હતી અને ચારણીદેવીની પરિચારિકાના કહેવાથી આ ભાવના સુરજમલના હૃદયમાં જડ ઘાલી ગઈ હતી. આથી સુરજમલ પોતે અનેક વિપત્તિઓ ભોગવવા તૈયાર થયો હતો, પરંતુ તેના માર્ગમાં એકજ મોટું વિઘ્ન હતું, તે દક્ષત પૃથ્વીરાજનું જ. બહાદુર પૃથ્વીરાજનું કોઈ હિસાબે કાસળ કાઢવા અનેક ઉપાય શોધવા લાગ્યો પણ તેમાં તે કાળ્યો નહીં. ત્યારે પોતે સારંગદેવ નામના એક રજપુત સાથે મળી, માળવાના નવાળ સુજદરની પાસે આવ્યો, આખરે નવાળની સહાય મળી અને સુરજમલની સાથે લશ્કર મોકલ્યું. સુરજમલે મેવાડના કક્ષિણ ભાગમાં આક્રમણ કર્યું અને નીમચ ખાનુના બધા પ્રદેશો પોતે પોતાના અધિકારમાં સ્થાપ્યા. આખરે ચિત્તોડ પર પોતાના અધિકાર સ્થાપવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. તેથી રાણા રાયમલ્લને આ વર્તણૂક પ્રત્યે ધિક્કાર છુટ્યો અને રાજદ્રોહી સુરજમલને હંડ આપવા નિશ્ચય કરી રાણા રાયમલ્લ પોતાનું સૈન્ય લઈ સુરજમલની સાથે યુદ્ધ કરવા નીકળ્યા. ખનેની વચમાં ઘણું જ દારૂણ યુદ્ધ થયું. રાણા રાયમલ્લને શરીરમાં ણાવીસ ઘા લાગ્યા હતા. સમય શરીર ઘાવેથી ભરાઈ ગયું, ઘાવોમાંથી રૂધિર છૂટવા લાગ્યું. તો પણ તેમને વિશ્રામ લીધો નહિ અને ધીમે ધીમે તેમને શિથિલતા પ્રાપ્ત થવા લાગી, તે વખતે કુમાર પૃથ્વીરાજ આવી પહોંચતા કાકા સાસું યુદ્ધ કરી કાકાને પરાજય કર્યો.

છેવટે સુરજમલ મેવાડની ગાદીના લોભમાં અનેક જાતના કપટો વેઠતા પોતે “ખાટોરી” નામના અઘોર જંગલમાં પર્ણકુટી બાંધી રહેવા વિચાર કર્યો, પોતે તથા પોતાના માણસો અથ્થ સહીત જંગલની અંદર રહેવા લાગ્યા. ત્યાં પણ અચાનક પૃથ્વીરાજ આવી પહોંચતા નાથ ભાગ થઈ અને કાકા સુરજમલને ઘેરી લીધો. અને કાલકા નામના મંદિરમાં કાકાને લઈ જવા આમંત્રણ કર્યો, પણ કાકા અશક્તિના લીધે ન આવવાથી સારંગદેવને મોકલ્યો. તેથી સારંગદેવ પૃથ્વીરાજની સાથે ગયો. પૃથ્વીરાજે સારંગદેવનું માથું ધડથી છુદ્ડ કર્યું અને સુરજમલની પર્ણકુટી પણ તોડી નાંખી અને ખાટોરી જંગલમાં જઈને પોતાનો ઝંડો ફાંચ્યો.

હવે સુરજમલના દુઃખની સીમા રહી નહીં તેથી હતાશ થયો, પોતાની મનોકામના પુરી કરવા સાડ અનેક જાતના કપટો વેઠ્યા, છતાં તેની મનોકામના પુરી થઈ નહીં આખરે પોતાના માણસોની રક્ષા કરવા ખાતર સાંઢરી તરફ નાસી ગયો. ત્યાં પહોંચ્યા પછી તેના મનમાં એક નવી આશાનો સંચાર થયો હવે સ્વયં હું સાંઢરીની સંપત્તિ ભોગવી થકીશ નહીં તો તે એવા માણસને આપીશ કે

જેની પાસેથી રાત્રિ જુદી છીનવી શકે નહીં આ પ્રમાણે તેને પ્રતિજ્ઞા લીધી અને બ્રાહ્મણે તથા જાદુ લોકોને આજ્ઞા ધનમાં આપી લીધી, અને ત્યાંથી સદાને માટે મેવાડનો ત્યાગ કરી મુરજમલ 'જનયલ' નામના મહાજંગલમાં ફરતો હતો ત્યારે તેના જોવામાં આવ્યું કે એક વડુ જાડીના જમ્યાને લઈ જવાની ચેષ્ટા કરતો હતો. પણ જાડી તેના જમ્યાને મજબુત પકડી રહી હતી તેથી તે વડુ જમ્યાને લઈ શકતો નહોતો. આ જાડીના જોતાં મુરજમલને ચાતિછી દેરીની સેવીકાનું કહેવું વચન યદ આપ્યું તેથી મુરજમલને જોમ ધણું કે હું જાડી રહીશ તો મારો અધિભાર કેઈ છીનવી શકશે નહીં તેથી ત્યાંજ યંભી ગયો અને ત્યાંના જંગલની લોકોને યાચે કરી તે સ્થળે દેવલ નામનો કિંદો જાંધાળ્યો અને આજુબાજુના એક હલાર ગામ પોતાના અધિકારમાં લીધા, આ વખતે પ્રતાપજી દેવલની રવાણના ચર્ચ હતી.

કુમાર પૃથ્વીરાજ પાટનગરમાં આજ્ઞા આપ્યા, તે હવે રાણાથી રાવમલ્લને ઘણો પ્રિય થયો હતો તેથી તેનું મેં જોયા સિવાય તેને નેન પડતું નહતું પરંતુ વિધાતાની વક્રદૃષ્ટિથી મહાગણુ રાવમલ્લના નસીબમાં પુત્રનું મુખ લાગે વખત જોવાનું નહોતું આ પ્રમાણે પૃથ્વીરાજ પોતાના બાહુબળથી અનવકીર્તિ મેળવી અને યથા પ્રાપ્ત કરી પોતાની વહાલી તાગકુમારી સાથે આનંદમાં વિવસે પસાર કરવા લાગ્યા, પણ જ્યાં જાણી અનુક્રમ ન હોય ત્યાં મુખ અને વૈભવ લાંબા વખત મુધી ટકી શકતા નથી તેથી જ રીતે રાજકુમાર પૃથ્વીરાજની સ્થિતિ બની હતી.

પોતાની બેન સિદ્ધાદી નરેશ પામૂરાયની સાથે પરણાવવામાં આવી હતી પણ પામૂરાય વ્યયની અને દુરાચારી હોવાથી પોતાની ભત્રિની અત્યંત દુઃખી થતી હતી અને નરેશ પણ એટલું જાણુ દુઃખ આપતો હતો કે તેનું વર્ણન લખવા લેખક પણ અશક્ત છે જેને જાણી, ચેતાન રહીએ તેનું દુઃખ રાજા પોતાની રાણીને આપતો હતો. જ્યારે રાણી પોતે દુઃખથી કાયર બની ત્યારે પોતાના ભાઈ પૃથ્વીરાજને પોતાની કર્મ કલણાઈની હકીકત લખી અને પોતાને આ દુઃખથી બચાવવા સહાય માગી જ્યારે ભાઈએ બેઠનનો આવો દુઃખનો ભરેલો પત્ર વાંચ્યો કે તરતજ કુમાર પૃથ્વીરાજ એકાએક સિદ્ધાદી રવાના થયો, અને એ આકસ્મિક વીર સિદ્ધાદીના મહેલના દરાવાજા પાસે આવી પહોંચ્યો પણ દરવાજાને બંધ હોવાથી તે કોપિત બની કાટ કુદીરાજ પામૂરાયને કમળે કરી તેનો વધ કરવા જતો હતો તેવામાં પતિપરાયણ સ્ત્રીએ પોતાના ભાઈને દીધું કે “મારી એક યાચના સ્વીકારો અને વિધવા ન કરો, તમને મેં વિધવા બનાવવા બોલાવ્યા નથી પણ તેમને સમજાવી અને સુખી કરવા બોલાવ્યા છે” આ પ્રમાણે કહેવાથી

પૃથ્વીરાજે પોતાના બનેલીને જીવતો રાખ્યો અને તેની બેનની મોજડીઓ તેના માથા ઉપર સુકાવી તેની ક્ષમા મંગાવી, આથી પોતાની બેનના કાર્યમાં પોતે યથા પામ્યો. પોતાની બેન સુખી થઈ જાણી પોતાના મનને આનંદ માનવા લાગ્યો, પણ નાલાયક કપટી બનેલીએ તેને ઘણા આગ્રહથી પૃથ્વીકુમારને પાંચ દિવસ વધારે રોક્યો અને જ્યારે પૃથ્વીરાજ પોતાની બેન અને બેનની વિદાય લઈ કોમલનેર ભણી જવા રવાના થયો ત્યારે નીકળતી વખતે તેના બેનનીએ કેટલાક લાડવા આપ્યા, પૃથ્વીરાજને કિંચિત્ પણ ખખર નહોતી કે આ પાપીએ ક્ષોભ કર્યો હશે કોમલનેરની નિકટ આવતાં પોતાના બેનનીએ આપેલા લાડવામાંથી એક લાડવો ખાવા માંડ્યો અને ખાતાં ખાતાં તરત ઝેર ચડ્યું, ને ચક્કર ખાઈ નીચે પડ્યો અને બેભાન પડી ગયો, બેનનીએ લાડવામાં ઝેર નાંખીને જ આપ્યા હતા. પોતાની વહાલી તારાકુમારીને ખખર આપવા માણસો છુટયા. તારા આવે તે પહેલાં પોતે પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો એટલે તારાનો મેળાપ થયો નહીં. આખરે તેજસ્વી તારો પલકમાં શુભ થઈ ગયો શુરવીરના મરણથી ઘણા લોકો રૂદન કરવા લાગ્યા. અને પવિત્ર તારાકુમારી પણ પોતાના પતિના શબને લઈ જીવતી ચીતામાં બસીભૂત થઈ ગઈ. ધન્ય છે એ વિરાંગનાને ! પતિની પાછળ સતી થઈ.

પુત્રના અકાળ મૃત્યુથી રાણા રાયમદલને આઘાત થયો અને પુત્ર વિયોગીનું કષ્ટ ઘણું વખત સહન કરી શક્યા નહીં અને તે પણ પુત્રના પાછળ સ્વર્ગે સિધાવ્યા. પૃથ્વીરાજ અને રાણાના મૃત્યુ પછી પ્રજામાં હાહાકાર અને શોક છવાઈ ગયા હતા વીધીનું કેલું નિર્માણ ?

છાપો

શુરવીરતાની છાપ, પ્રથુએ ખુબજ પાડી,
ચોધો મહા બળવાન, દીધાં હુશ્મનને ફાડી.
તણ રાજ્ય અને પાટ, પિતાની આજ્ઞા પાળી,
થયો દેશનિકાલ, વિધીના લેખ નિહાળી.
આલ્યો પ્રથુ તો એકલો, સાથે જેનું ભાગ્ય છે,
કહે લોગી શુરવીર ને, એતો નજીવી વાત છે.

છાપો

મીન જાતને મારી, પ્રથુએ ખુબ જ ફીધી,
પકડી તેનો રાય, શિક્ષા તો મોતની દીધી.
સુસલમાનો પર વૈર, ખરેખર તેને લીધું,
ક્ષત્રિય તણ ગૌરવ, વધારી તેને દીધું.
શુરવીર સાહસીક વીરે તો, પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી,
પ્રતિજ્ઞા પૂરી થતાં, દેવી તારા તો વરી.

છાપો

શુદ્ધ હૃદયના પ્રેમ, કદિ નહીં છનિ રહેતા,
 દિલ તણાં એ દાન, નહીં એ સહેને મંગતાં.
 તારા પૃથ્વીની ભેડ, જગતમાં રહતી નિરાણી,
 શુદ્ધ હૃદયના કોડ, પ્રભુએ દીધા પાણી.
 વિજયમાળ પ્રભુએ ધરી, નામના જેને મેળવી,
 ક્ષત્રિયોમાં શિરોમણી, શુરવીરતા જેને કેળવી.

છાપો

ધાકું ધણીનું યાય, નહીં ઠકાપણ ચાલે છે,
 લોગવે જને મુખ, ખરી શાન્તિ લોગવે છે.
 દુઃખી છે નિજ પહેન, સહાય ભાઈની માગે છે,
 મયો પ્રધુ શિરોદી, બેનનું દુઃખ ભાગે છે.
 પણ દગો ખનેવી તો કરે, ઝેર લાડમાં મેળવી,
 કહે લોગી ખાતો પ્રધુ, મોત નિપજ્યું તે થી.

છાપો

મરતા પ્રધુ, કુમાર, ખેરે મેવાડ રંઠાણી,
 તારા ભેતી નાથ, ખરેખર તે મુંઝાણી.
 રહતી અગધાર નાથ મુજ લીધા જેથી,
 શું કીધું મે પાપ, મને અધિવચમાં મુકી,
 પ્રાણ પતિની લાગને, લેતી તારા ગેરિમાં,
 કહે લોગી ધન્ય તારાને, સતી થતી પળવારમાં.

૧૩

આ પ્રમાણે રાણે શયમલ, સંગકુમાર, પૃથ્વીકુમાર, જયદેવ અને કાકો
 સુરજમલ વિગેરે ભાવીના નિર્માણ મુજબ ચાલ્યા ગયા, જેને વસ્તુ ઇતિહાસમાં
 અવલોકવામાં આવી છે, તે વસ્તુ જગતમાં એક જ પોઠ જતાવે છે. સત્તા ચીજ
 એવી છે કે જ્યાં સારા નકારાતું બાન રહેતું નથી, શુદ્ધકલેશ અને સત્તાના
 લોભે આને હિન્દુસ્તાનને પરાધીન બનાવી દીધું છે. આટલે થાયક જન જીવનમાં
 એ વસ્તુનો ત્યાગ કરી (તે કષ્ટ એ વસ્તુઓ (૧) શુદ્ધકલેશ (૨) સત્તાનો લોભ).
 આત્માનું કલ્યાણ અને લોકહીત કરવા પ્રયત્ન કરે.

પ્રકરણ ૩ જી.

રાણા સંગ્રામસિંહનો રાજ્યાભિષેક અને અનેક ભતની વિવિધ ઘટનાઓ.

રાણા સંગ્રામસિંહનો જન્મ સં. ૧૫૩૮ ના વૈશાખ વદ નોમના દિવસે થયો હતો, અને સં. ૧૫૬૫ (ઇ. સં. ૧૫૦૬) જેઠ સુદ ૫ ના દિવસે શુભ મુંડતે રાજ્યાસન પર બિરાજમાન થયા. તેઓની ઉત્તમ રાજ્યનીતિ અને કુનેહથી મેવાડનું રાજ્ય ધણુંજ આળાદિમય થયું, આ વખતે સંપૂર્ણ મેવાડમાં શાન્તિ હતી. સુખ અને વૈભવની દેશમહેલ હતી. પરંતુ લાવીને આ સુખ મેવાડને લાંબા વખત સુધી ભોગવવા દેવાની મરજી નહીં હોય.

ભારત વર્ષમાં અનેક પ્રતાપી રાજા મહારાજાઓ હતા અને તુવારવંશના રાજાઓએ ઘણા કાળ સુધી મહાપ્રતાપ સહિત રાજ્યસત્તા ભોગવી, પરંતુ કંમે કંમે તે સત્તા ચોહાણ પાસેથી ગિજની, ઘોરી, ખીલજ અને દોહી વંશના ખાદશાહો પાસે ગઈ અને હિન્દુસ્તાનનું રાજ્ય નિર્ઘય અને પાપી માણસોના હાથમાં આવ્યું, અને તે દરેક ખાદશાહો હિન્દુઓના કટ્ટા હૃશ્મન હતા. તેઓમાં કાંઈ બળ અને પરાક્રમ નહીં હોવાથી મેવાડના રાજાઓ તેમને લેશપણ વિશાતમાં ગણતા નહતા. જ્યારે મેવાડમાં ગૃહકલેશ ભગતો; ત્યારે શુજરાતના અને માળવાના રાજાઓ તે વિદ્રોહીની સાથે મળી જતા હતા, તો પણ તે લોકો મેવાડને કોઈ પણ ભતની હાની કરી શક્યા નહતા; જ્યારે વીરવર સંગ્રામસિંહે વીર પુત્રોને સંગ્રામભૂમિમાં ભોકવ્યા; ત્યારે યુક્ત ઉભય નવાળો તેમની સાથે ટકી શક્યા નહોતા. રાણા સંગ્રામસિંહ તે વખતે ભારતના ચક્રવર્તી રાજા ગણાતા હતા. મારવાડ અને રજપૂતના રાજાઓએ તેમને ભેટ આપીને તથા તેમની પુજા કરીને તેમનું ગૌરવ વધાર્યું હતું. જ્વાલિયર, સીકરી, અજમેર, રાઈસીન, કોદખી, અદેરી, જુદી, ગાગરોમ, રામપુર તથા આણે આદિ પ્રદેશોના “રાવ” પંદવીધારી રાજાઓ તેમના માંડલિક બનીને તેમની સેવા કરતા હતા. મહારાણા સંગ્રામસિંહ મહાપ્રતાપી હતા. એશી-હુમ્મર અંધારોહીઓ, ઉચ્ચકુળના સાત નૃપતિઓ, નવ રાવો, અને રાવલ તથા રાવલ પંદવીધારી ૧૦૪ સરદારો પાંચસો હાથોઓની સાથે મહારાણા સંગ્રામસિંહને

૨૩. આ સ્થળે અંબરના જે રાજાનું વર્ણન છે તેનું નામ પૃથ્વીરાજ હતું. અંધોપિ અંબરના રાજાને રાવ કહેવામાં આવે છે. પૃથ્વીરાજના બાર પુત્રો હારા (કેળાહાકુળના) બાર ગોત્રો ઉત્પન્ન થયા. મુગલ પાદશાહ હુમાયુના સમયથી કેળાહાકુલ લોકોને રાજસભામાં માનપાન મળવા લાગ્યા. (જુલો ૧૫૫૫) (જુલો ૧૫૫૫) (જુલો ૧૫૫૫) (જુલો ૧૫૫૫) (જુલો ૧૫૫૫)

સહાય કરવા આજ્ઞા હતા વિપત્તિના સમયમાં જેમણે મહારાણા પ્ર આત્મમસિદ્ધને સહાય કરી હતી તેમને સંપત્તિના સમયમાં તેઓ ભુલ્લી ગયા ન હતા. તેમણે શ્રીનગરના કરમચંદને અજમેરની બગીચ આપી હતી. આ કરમચંદને જગમહુ નામનો એક પુત્ર હતો. ચંદેરી પર સત્તા સ્થાપીત કરતી વખતે જગમહુએ રાણા સંજામસિદ્ધને સહાય કરી હતી તેથી તેને 'રાવત'ની પદવી આપી હતી.

સંજામસિદ્ધ સમયને સારી રીતે ઓગળના હતા, અને તેમણે પોતાના હરકરને ઘણીજ ઈચ્છી તાલીમ આપી હતી. પોતાના સૈન્ય સાથે રાણા સંજામસિદ્ધે બાબર સાથે બે વાર યુદ્ધ કર્યું અને માળવાના ભાદશાહો સાથે અઢાર વખત યુદ્ધ કરીને વિજય મેળવ્યો હતો. ઈબ્રાહીમ લોદી મહારાણા સાથે બે વાર લડ્યો. પણ રાણાના પરાક્રમ આગળ પોતે બે વાર પરાજય પામ્યો. આ વખતે મેવાડના રાજ્યનો વિસ્તાર ઘણોજ લાંબો હતો. ઉત્તરમાં વિનાયક પ્રાંતમાં વહેલી પીલખાલ નદી, પૂર્વમાં સિંધુ નદી, દક્ષીણમાં માળવા, અને પશ્ચિમમાં મેવાડની નિમિ અને દુર્ગમ શૈલ્યમાળા સુધી મેવાડના રાજ્યનો વિસ્તાર હતો. આ પ્રમાણે શાસનનું રાજ્ય રાણા સંજામસિદ્ધ લોગવતા હતા, પણ તેઓથી લાંબો વખત શાન્તિ લોગવી શક્યા નહીં. આ વખતે યવનવીર બાબર મોટા સૈન્ય સાથે આરી ભયંકર લડાઈ કરવા મેવાડ આબ્યો. આ ભયંકર ભીષણનાંદ ભારત વર્ષમાં સંભળાયો, અને આખું ભારત કંમકમી ગયું, પરંતુ ભારતની ભાવ્યદેવીનો વિચાર કંઈકે ભુલોજ હશે, તેથીજ આ ભીષણ યુદ્ધ આરંભાયું હશે, અને કેટલાક દેશોહી રાખ્યો અને વિદોહીઓ બાબરને સહાય આપવા તૈયાર થયા. બે આપણાજ ભાઈઓએ બાબરને સહાય ન આપી હોત તો આજે ભારત વર્ષનો મુગટ કેના શીશ્વર થોભી રહ્યો હોત ? તે તો બાબરને હાથ હતું, તો આજે ભારત ગુલામી દશામાં ન હોત. ભારતના ભાગ્યમાં સુખ લખાયેલું હશેજ નહિ.

બાબર ન્યારે પોતાનું સૈન્ય લઈને મેવાડ પર ચઢી આવ્યો. ત્યારે બાબર પોતાનું સૈન્ય ઘણુંજ કેળવાયેલું લાભ્યો હતો અને ઘણીજ મોટી સંખ્યામાં લાભ્યો હતો, પણ વીર સંજામસિદ્ધે બહુજ બહાદુરી પૂર્વક તેનો સામનો કર્યો. અને વીર સંજામસિદ્ધે યવનવીર બાબરને સખત પરાજય આપ્યો. બાબરના સૈન્યનો ઘણો ખર્ચ ભાગ યુદ્ધમાં ખલાસ થઈ ગયો હતો. આ વખતે એક વિદ્યાસલાતી કુટુંબ રાજપુત કુલાકનો હાથે બનીને બાબરને સહાય કરી. જેના વિદ્યાસલાતી રાજપુતે બાબરને સહાય ન કરી હોત તો આજે બાબરના સૈન્યનો એક માણસ જીવતો રહી શક્યોજ નહોત. પરંતુ ભાગ્ય પ્રતિકુળ હોય ત્યારે કેણુ મિથ્યા કરી શકે તેવું છે.

ચિત્તોડ રાણા વીર સંગ્રામસિંહનું બળ દોઢવા માટે બાબર આગ્રા છોડી શીકરી^{૨૫} તરફ લાગી ગયો. આ તરફ સીસોદીઆના કુળબુધણ મહારાણાશ્રી પોતાનું લક્ષ્ય લઈ બાબરની સામે આવ્યા. આ વખતે સંવત ૧૫૮૪ (ઈ. સ. ૧૫૨૮) ના કાર્તિક વદ પના દિવસે સર્વ રાજા મહારાજાઓ મહારાણાશ્રીને સહાય કરવા માટે એકત્ર થયા હતા. રાણાએ આ સંઘના સૈનીકોનો સંહાર કર્યો જે બે ચાર સુલભમાન બન્યા હતા તેમને બાબરની સેનાને વર્તમાન સમાચાર પહોંચાડ્યા. આ સમાચાર સાંભળી બાબરના માણસો ઉત્સાહહીન થઈ ગયા, અને પોતાની છાવણીની ચારે બાજુ ખાઈ ખોદી પોતાનો કાળ પસાર કરવા લાગ્યા. આ વખતે બાબરની બીજી સેના આવી પણ રાણાની સેનાને દોઢવા અસમર્થ નીવડી, વિજયી રાજપુતોએ નાસતા સૈનિકોને પકડી ભારી નાંખ્યા, બાબર ઘોર સંકટમાં પડ્યો છતાં પોતે ઉત્સાહીન ન બન્યા.

શુરવીરતાની વાતમાં, ગંભીરતા તજતો નથી,
દુઃખમાં બાબર કદિ, પાછો જુઓ પડતો નથી,
આશાવાદી રહેતો સદા, નહીં પ્રયત્નને છોડતો,
દુઃખમાં એ સુખ માની, પુર્પાર્થને સાધતો. ૧૪

આ પ્રમાણે ચિંતામાંને ચિંતામાં પંદર દિવસ થયા. બાબરે મનથી ઘણા વિચારો કરી જોયા પણ બ્યારે એકે રસ્તો સુજ્યો નહીં ત્યારે માનનો ત્યાગ કરી ઇશ્વર પ્રાર્થનામાં દોડ્યો. છેવટે બાબરે જે પરિણામ ધાર્મિક હતું તેનાથી ઉલટું જ પરિણામ આવ્યું, અને પોતે શરાબનો ત્યાગ કરી સર્વત્ર શરાબનો ત્યાગ કરાવ્યો, તેથી તેના સૈન્યમાં થોડો ઘણો ઉત્સાહ હતો, તે પણ નાશ પામ્યો. આખરે પોતાની બુદ્ધિથી સૈન્યને સમજાવી ઉત્સાહી બતાવી પોતાની છાવણી ઉપાડી, અને ચાલવા માંડ્યાં પણ એક કોષ ચાલતાં તો રાજપુતના ઝુંડના ઝુંડ ચવનોપર તુટી પડ્યા અને સૈન્યનો નાશ કર્યો. આખરે બાબર હતાશ થયો, અને રાણાનું સૈન્ય આગળ વધવા લાગ્યું અને ત્યાં તો પ્રચંડ તોપના ગોળાથી કાન ફાડી નાંખે તેવા અવાજોથી રાણાના સૈન્યનો નાશ થયો. આ અધકારમય ભેદી તોપોથી હબરો રાજપુતોનો નાશ થયો, તો પણ રાણા પોતે આગળ વધતાજ ગયા અને દુશ્મનો પર હલ્લો કરતાજ ગયા. તેમનો વિશ્વાસુ તુવારવંશના શિલાદીત્ય પર તેને વિશ્વાસ હતો કે તે જરૂર ચવનોપર આક્રમણ કરશે, પણ તે નરાધમ કુલકલકે રાણા સાથે દગો કરી. શત્રુના દગમાં બળી ગયો, આ વખતે રાણાને

૨૫. હાલમાં એને ફતેપુર સીકરી કહે છે, એ નગર આગ્રાથી દસ ગાઉના અંતર પર આવેલું છે. એની પાસેના કેકનવા નામના સ્થાન પર રાણાસંગ્રામસિંહની સાથે બાબરે ઘોર સંગ્રામ કર્યો હતો, આ સમયને ફતેપુર સીકરીના સુદના નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

સહાય કરવા આજ્ઞા હતા વિપત્તિના સમયમાં જેમણે મહારાણા મુશ્મસિંહને સહાય કરી હતી તેમને સંપત્તિના સમયમાં તેઓ બુદ્ધી ગયા ન હતા તેમણે શ્રીનગરના કરમચંદને અજમેરની બાગીર આપી હતી આ કરમચંદને જગમદ્દ નામનો એક પુત્ર હતો. ચંદેરી પર સત્તા સ્થાપીત કરવી વખતે જગમદ્દે રાણા સંજામસિંહને સહાય કરી હતી તેથી તેને 'રાવત'ની પદવી આપી હતી.

સંજામસિંહ સમયને સારી રીતે ઓગળતા હતા, અને તેમણે પોતાના હરકરને ધણીજ ઈચ્છી તાલીમ આપી હતી. પોતાના સૈન્ય સાથે રાણા સંજામસિંહે બાબર સાથે બે વાર યુદ્ધ કર્યું અને માગવાના બાદશાહો સાથે અઢાર વખત યુદ્ધ કરીને વિજય મેળવ્યો હતો. ઈબ્રાહીમ લોદી મહારાણા સાથે બે વાર લડ્યો. પણ રાણાના પરાક્રમ આગળ પોતે બે વાર પરાજય પામ્યો. આ વખતે મેવાડના રાજ્યનો વિસ્તાર ઘણોજ લાંબો હતો. ઉત્તરમાં વિના^{૧૪} પ્રાંતમાં વહેલી પીલખાલ નદી, પૂર્વમાં સિંધુ નદી, દક્ષીણમાં માગવા, અને પશ્ચિમમાં મેવાડની નિનિ અને દુર્ગમ શેલ્યમાલ સુધી મેવાડના રાજ્યનો વિસ્તાર હતો. આ પ્રમાણે શાસનનું રાજ્ય રાણા સંજામસિંહ હોમવતા હતા, પણ તેઓશ્રી લાંબો વખત શાન્તિ હોમવી શક્યા નહીં. આ વખતે યવનવીર બાબર મોટા સૈન્ય સાથે આરી ભયંકર લડાઈ કરવા મેવાડ આબ્યો. આ ભયંકર ભીષણનાક ભારત વર્ષમાં સંભળાયો, અને આણુ ભારત કમકમી ગયું, પરંતુ ભારતની ભાગ્યદેવીનો વિચાર કંઈક ભુલોજ હશે, તેથીજ આ ભીષણ યુદ્ધ આરંભાયુ હશે, અને કેટલાક દેશરોડી રાજ્યો અને વિદેશીઓ બાબરને સહાય આપવા તેવાર થયા બે આપણાજ ભાઈઓએ બાબરને સહાય ન આપી હોત તો આજે ભારત વર્ષનો મુગટ કેના શીરપર શોભી રહ્યો હોત ? તે તો બાબીને હાથ હતું, તો આજે ભારત સુલાખી દશામાં ન હોત. ભારતના ભાગ્યમાં મુખ્ય લખાયેલું હશેજ નહિ.

બાબર ભ્યારે પોતાનું સૈન્ય લઈને મેવાડ પર ચઢી આબ્યો. ત્યારે બાબર પોતાનું સૈન્ય ઘણુંજ કેવચાયેલું લાબ્યો હતો અને ઘણીજ મોટી સંખ્યામાં લાબ્યો હતો, પણ વીર સંજામસિંહે બહુજ બહાદુરી પૂર્વક તેનો સામનો કર્યો અને વીર સંજામસિંહે યવનવીર બાબરને સખત પરાજય આપ્યો. બાબરના સૈન્યનો ઘણો ખર્ચ ભાગ યુદ્ધમાં ખલાસ થઈ ગયો હતો. આ વખતે એક વિશ્વાસવાદી કુટુંબ રાજપુત કુટુંબનો હાથો બનીને બાબરને સહાય કરી. બે-આ વિશ્વાસવાદી રાજપુતે બાબરને સહાય ન કરી હોત તો આજે બાબરના સૈન્યનો એક માણસ જીવતો રહી શક્યોજ નહોત. પરંતુ ભાગ્ય પ્રતિકુળ હોય ત્યારે કેવું મિથ્યા કરી શકે તેવું છે.

રાણી તો એટલી બધી આગળ વધી હતી કે બાબર બાદશાહની સાથે મળી ગઈ, અને તેની અલિલાલા પુરી કરવાને રણથંભોરનો કિલ્લો અને રાજભંડારમાં પડેલો માલવરાજનો તાજ પણ બાબરને અર્પણ કર્યો હતો. મહારાણીશ્રીને બાબર માતાની દૃષ્ટિથી જોતો હતો, અને રાણાજીને માટે બાબરને સંપૂર્ણ માન હતું.

રાણાજીને ત્રણ પુત્રો હતા, તેમાં જે પુત્રો જે મોટા હતા તે તો બાદશા-વસ્થામાંજ સ્વર્ગવાસ થયા હતા. રાણાજીને ફરેક ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા હતી, તેમાં વળી જૈન ધર્મ પર તો સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. રાણાજી ન્યાયી, સત્ય અને સંયમમાં ઘણા મજબુત હતા. તેથી તો તેમણે પોતાની ઉમ્મરમાં પ્રજાની, સમાજની તેમજ પોતાની માતૃભૂમિની પ્રાણના લોભે સેવા કરી પોતાનું નામ અવનીના તક્તા ઉપર રોશન કર્યું હતું. પરંતુ અફસોસ તો એજ થાય છે કે તેઓશ્રીનું મત્યુ અકાળે અને દગાથી થયું હતું. પોતાનો નાનો પુત્ર કે જેનું નામ રત્નસિંહ હતું, અને રત્નસિંહને જ ઉત્તરાધિકારી બનાવ્યા હતા.

છઞ્ચો

રાણાશ્રી સંગ્રામ, સદા ગંભીરતા ધરતા,
નીજ ભાઈ ભાઈના કલેશ થકી, વન વન રખડતા.
ધરતા પોતે ધીર, કદિ ન કાયર બનતા,
ધરી ધર્મની ઢાળ, સદાએ શુભ જ રહેતા.
સમયને વિતાવવા. ભરવાડ ઘેર કરી નોકરી,
કહે ભોગી ધન્ય વિધાતા, ભાવી ન મિથ્યા થાય જરી.

૧૫

દોહરો.

શુરવીર જનતો કષ્ટથી, પ્રાણાંતે પણ ઠરતા નથી,
પુર્ણાર્થને સાધવા, પાછા કદિ પડતા નથી.
આવી મલ્યા કરમચંદને, સાથી હુંટારો શોધીઓ,
મેવાડનો એ ભાગ્ય વિધાતા, બહારવટુ ખેડી રહ્યો.
થાકને ઉતારવા, જંગલમાં નીંદ લઈ રહ્યો,
કહે ભોગી આવ્યો મણીધર, છત્ર તેને ધરી રહ્યો.

૧૬

દોહરો.

જોતો જંગલનો માનવી, કોઈ વીર આ સમજાય છે,
થશે ભવિષ્યમાં રાજવી, શુભ શુકન દેખાય છે.
આવી મળ્યો કરમચંદને, વાત સઘળી સૌ કરી,
શુભ રાખી વાત ને, નીજ બેટીની સાદી કરી.

ધણે આઘાત થયો, અને પોતાને અચાનક આવે દગો ધણેલો લેઈ રાણાશ્રીને ધણ જ હાગી આપ્યું, આખરે સ આમસિંહ રણભૂમિને ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા. (રાણાશ્રી સ આમસિંહના શરીરપર લગભગ ૮૦ થી ૧૦૦ થયા હતા, તેણે લડાઈમાં એક આખ, એક હાથ, એક પગ આપ્યું તો શુભાચ્યું હતું, છતાં પોતાનામાં જહાહુરી અને સદાસીદ્ધતા ચોભતા હતાં અને પોતે સત્રિય કુળ શિરોમણી હતા) પોતાની પ્રાતૃભૂમી અને દેશના માટે જે જે લઠવીરો રાણાશ્રીને સહાય આપવા આવ્યા હતા તે સર્વે લઠવીરોએ પોતાના દેહના જાળીદાન આપ્યા અને ચઢીક થયા, તેમાં કુજરપુરના રાવવ ઉદયસિંહ પોતાના જસો સેનીકો, સાલુજાના રાજ રત્નસિંહ અને તેમના ત્રણસો ચોદાઓ, મારવાડના ગઠોડ રાજકુમાર રાયમહુ અને તેમના મેરવાનિવાસી સાહસીક વીર હોતસિંહ તથા રત્નસિંહ, સોનમહેન્દ્ર રામદાસરાવ, ગાલાપતિ ઝોઝા, પરમાર વીર ગોકુળદાસ, તથા મેવાડના બોહાણ માણેકચંદ તથા ચંદ્રભાણ અને ઈતર અનેક રાજપુતોએ આ યુદ્ધમાં જમર નામ કરી સ્વર્ગ મુકરી વર્ષો હતા તેમાં જે સુસલમાનોએ પણ પોતાના આત્માનો હોગ આપ્યો, હતો, જેમાં (૧) હવલાગી ઈબ્રાહીમ દોડોનો એકનો એક પુત્ર હતો (૨) દુસેનખાં હતો.

આખરે બાબરનો વિજય ૪૫૪ કુલાગાર શિલાદીત્યના દગાયોજ થયે અને હંભેરો રાજપુતોની કરેલી મહેનત અને આપેલા મોંઘા પ્રાણના જાળીદાન નકામા થયાં જે નરપિંચાએ જે દગો ન કર્યો હોત તો આજે ભારત વર્ષે શુદ્ધામીની જ હરમાં ન હોત, પણ ભાવી મિત્ર્યા થતું નથી, છેવટે બાબરે 'ગાબી'ની પકવી ધારણ કરી અને ત્યાર પછી તેના વંશોએ પણ આ ઉપાધી ધારણ કરી હતી.

જે મહારાણા ચોરાજ વખત પણ લખ્યા હોત તો અવશ્ય તે સીસોદીઆ કુળને ગૌરવવતું કરત, વિધીના કઠોર લેખ અનુસાર તેમને પરાજય થયો, મેવાડનો ગૌરવ-વિવસવા નામના સ્થાન પર અખળે અવસાન પામ્યા. ઘણા લોકોનું માનવું છે કે મહારાણાને તેમના મત્રીઓએ ઝેર આપી મારી નાખ્યો હતા, આ અનુમાન સત્ય હોવા વિષે શકા છે મહારાણાશ્રીના માટે આવી હત્રોક્ત સાબળતા દૃવ્ય કપી હોઈ અને દૃઢ્યને લેદાર્થ બાધ પણ ન્યા બાવીજ અનુકુળ ન હોય ત્યાં કોઈ શું કરે ?

આથી મારા આત્માને એક વાતની શકા હોય ત્યાં થયા કરે છે, કે રાજાઓને ઘણી સીઓ સાથે લગ્ન કરવાથી તેમાં કલેશનું વાતાવરણ પેના થાય છે કારણકે ન્યા બધી રાણીઓને દિવસ હોય ત્યાં બધાને સત્તાનો લેભ લાગેજ, અને તેથી કલેશ થયા સિવાય રહે નહીં, તેવી રીતે રાણીશ્રી સ આમસિંહની બાળતમા જન્મું છે, કારણકે તેમને ઘણીખરી રાણીઓને કુવર હતા, અને તેઓ પોત પોતાના કુવરને મેવાડનો અધિપતિ બનાવવાનીજ ચેરવી કરતા હતા, તેમાં એક

પ્રકરણ ૪ થું.

રાણા રત્નસિંહનું વૃત્તાંત. રાજ્યાભિષેક અને વિચિત્ર ઘટનાઓ.

વિક્રમ સં. ૧૫૮૪. ઇ. સને ૧૫૨૮.

રાણાશ્રી રત્નસિંહનો રાજ્યભિષેક ઘણાજ આનંદ અને પ્રામદ્ય પૂર્વક થયો, અને રાણાનો સ્વભાવ ઘણો ગંભીર, માયાળુ, સાહસીક અને શુરવીર હતો. તેઓમાં પોતાના પિતાના શુભો વારસામાં ઉતર્યા હતા. પણ તેઓ મેવાડની ગાદી ઉપર ઝાઝો વખત ટકી ન શક્યા. કારણ કે તેઓના હાથે એક એવું કામ થયું હતું કે જેથી કલેશ અને વૈરનું વાતાવરણ ઉભું થયું હતું. રાજાઓ જ્યારે ભાન ભુલે છે, ત્યારે સમય સમજ્યા વગર એની ભુલ કરી બેસે છે, કે તેમની સાધારણ ભુલથી સારી પ્રજાનો નાશ અને કીર્તિનો પશું નાશ કરે છે. રાણા રત્નસિંહે અંજારના રાજા પૃથ્વીરાજની પુત્રી સાથે છાનો માનો વિવાહ કર્યો હતો. કન્યાની યોગ્ય ઉંમર થતાં તેના પિતા પૃથ્વીરાજ તેનો વિવાહ ખુંદીના રાજા સૂરજમલ (હાડા)ની સાથે નક્કી કર્યો. તે વખતે ખાળાએ શરમથી પોતાનો વિવાહ થયો છે તેવી વાત પોતાના પિતાને કરી નહીં આથી ક્રોધે તેના ખીજવારના વિવાહમાં પ્રતિરોધ કર્યો નહીં. પરંતુ થોડાજ સમયમાં આ વિવાહ એક અનર્થનો મૂળ થઈ પડ્યો. આ વિવાહની વાત સાંભળી રાણા રત્નસિંહને વ્રજ જેવો ઘા લાગ્યો, અને પોતે સૂરજમલ હાડા ઉપર ક્રોધે ભરાયા. પણ ત્યાં વીધીએ ભુદી જ ઘટના ઘટેલી હતી, પોતાની બેનનો વિવાહ પણ સૂરજમલની સાથેજ કર્યો હતો. પણ રાણાએ સાળા-બને-વીનો સંબંધ તોડી નાંખ્યો અને ઘણા જ આવેશમાં આવી વૈર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. વસંતઋતુમાં મૃગયા રમવાનો ઓતસવ આવતાં તેમને આ વૈર લેવાની સારી તક મળી હતી. તે વખતે ખુંદીરાજ સૂરજમલ હાડા પણ તેમની સાથે હતા. ખુંદીના હાડા લોકો મેવાડની પૂર્વ આવેલા પહાડી પ્રદેશમાં રહેતા હતા. તેમનું રાજ્ય મેવાડના તાળામાં ન હતું. છતાં હાડાનો સ્વામી મેવાડના રાણાની પૂજા કરતો હતો. ખુંદીનો (રાજ) અધિપતિ સુદ્રમાં રાજ્યનું ચિન્હ ધરાવીને આવતો હતો. અને મેવાડના માટે પ્રાણાંતે લડતા હતા. તે વખતે યવનવીર શાહખુંદીનના પ્રચંડ આક્રમણનો પ્રતિરોધ કરવા માટે હાડાવંશે અણમોલ આત્મભોગ આપ્યો હતો. હાડાવંશના સુદ્રવિશારદ હમીરે પણ ભારતભૂમિ માટે પોતાના પ્રાણનો ભોગ આપ્યો હતો. અને ગિહલોતકુળની સાથે હમીરના વંશજોનો ગાદો સંબંધ

શુ વીધીના લેખ જાણુ, જીવન ક્યારે પડટાય છે,
શુ શુ લખ્યું છે લલાટમાં, કહે, લોગી નહીં સમજાય છે. ૧૭

છાપો

પ્રથુ અને જયમલ્લ, મેવાડના પદે વળીયા,
રાણાશ્રી સંશ્રામ, પુત્ર વિયોગે મરીયા.
લઈ મુદ્દમાં યશ, અમર નામ જેલે દીધું,
આખર ભાવી એજ, દુરમને વિષ જ દીધું.
થયો સ્વર્ગવાસ તેમનો, મેવાડ તો રંડાઈ ગઈ,
કહે લોગી શુરવીરની, જ્યોતિ સદા અમડી રહી. ૧૮

છાપો

હોય જ્યાં ગૃહનો કલેશ, કદિ નહીં મુખજ પામે,
જાહે હોય ધનવાન, છતાં ન જોસે કામે,
જ્યાં કલેશ તણી છે આગ, નહીં ત્યાં શાન્તિ મળતી,
દે બીજાઓ લાભ, નહીં આપા કંઈ ફળતી.
માટે સમજી માનવી, કુસપ કોઈ કર્યો નહીં,
કહે લોગી અવગી મહી, સંપને લુલ્યો નહીં. ૧૯

આ પ્રમાણે રાણા સંશ્રામસિંહનો દુઃક વૃતાંત વાંચકો વાંચી અને વિચાર્યો,
તો ધણું બાલુવાનું અને શીખવાનું મળ્યો.

નિજ બેનનો સ્નેહ, બુઝો ત્યાં ભુલો બતો,
મારીને તલવાર, બનેવીને ધાયલ કરતો.
છતાં બનેવી બોલતો, કાયર થઈ શું ભાગતો,
કહે 'લોગી' એ સૂરજમલ રત્નસિંહને મારતો. ૨૧

છાપો

બુઝો વિધીના લેખ, નહીં મિથ્યા થાયે છે,
વિનાશે વિપરીત, બુઝો બુદ્ધિ આવે છે;
બુઝે ન સાર અસાર, બધું ત્યાં ભાનજ ભૂલે,
જીવન નેયા બુઝો, ખરે અધવચ્ચમાં ડુલે.
માટે મોટા માનવી, જોટી ભૂલ કરશે નહીં,
કહે 'લોગી' તમ સુખમાં, કાવાનળ ધરશે નહીં. ૨૨

રાણા વિક્રમાજીત સં. ૧૫૮૮ ઇ. સ. ૧૫૩૪ માં ચિત્તોડનાં ગાદી ઉપર આવ્યા, પણ રાણાની બાબતમાં વિધીએ બુદ્ધિ જ નિર્માણ કરેલું હતું. કારણ કે રાણા વિક્રમાજીત જ્યારે સિંહાસન ઉપર આવ્યા ત્યારે મેવાડની પ્રજાએ ઘણી આશાઓ રાખી હતી, કે હવે અમારા રાણાશ્રી કંઈક અમારી હાલત ઉપર ધ્યાન રાખશે. પણ જ્યાં મેવાડનું લાગ્ય જ ટુંકું અને કમનસીબ હોય ત્યાં મેવાડના રાજ્યની સારી સ્થિતિની આશા રાખવી તે નકારી છે.

રાણા વિક્રમાજીતની ગાદી પર આવ્યા પછી જેમ જેમ ટાઇન જતો ગયો તેમ તેમ રાણામાં સફળતાનો નાશ અને દુર્ગુણોનો વાસ થતો ગયો. તેથીજ સારી પ્રજા અને વફાદાર સરદારો રાણાથી નારાજ બન્યા હતા. અને બીજું કારણ એ હતું કે રાણા પોતે પોતાના સરદારો પાસે કેઈ દિવસ બેસતા જ નહોતા, અને કેઈને મળતા પણ નહોતા, તેઓ પહેલવાનો અને કુસ્તીયાળોની રાતદિવસ રમત બોચા કરતા હતા. જે સન્માન સરદારોનું હતું, તે સરદારો પાસેથી છીનવી હલકા દરબજવાળા માણસોને આપવા લાગ્યા, આ અપમાનથી રાજપુત સરદારોને આઘાત થયો. આ પ્રમાણે રાજ્ય વફાદાર સરદારોના અધિકાર છીનવી લઈ હલકા દરબજાના પાયદળ સૈનીકોને આપવા લાગ્યા અને મુસલમાનો તરફ ઘણા સારો સત્કાર કરતા થયા, અને રાજપુતો તરફ અપમાનની નજરે ભેવા લાગ્યા.

અપમાનિત થએલા સરદારોના હૃદયમાં રાતદિવસ દ્વેષ અગ્નિ પ્રસરતો ગયો. અને પ્રીતિ પણ ઓછી થઈ, છતાં રાણાએ પોતે આવી પડનારી વિપત્તિ પર જરાપણ વિચાર કર્યો નહીં. રાણાના પ્રમાદ અને ઉન્માદના અંગે ઠેર ઠેર અશાન્તિ અને અધેર વધવા લાગ્યા. તેમજ કેઈ કેઈનું ઘણું જ રહ્યું નહીં. આ

થયો હતો, પરંતુ રાણાશ્રી રત્નસિંહની કુબુદ્ધિથી પુન્હી અને મેવાડને વૈરભાવ થયો, જેથી કેટલાક વખત સુધી તે મિત્રાચારીનું જ ધન લીધું પડી ગયું.

મૃગયા ખેલવા માટે રાણા રત્નસિંહ ગાઢ જંગલમાં ગયા તે વખતે તેમની સાથે રાજા સૂરજમલ એકલાજ હતા. તેમના જઘા સાથીઓ પ્રાછળ રહી ગયા હતા, તેથી લાગ બોઈ રાણાએ પોતાની તલવારનો ધા સૂરજમલ પર કર્યો જેથી સૂરજમલ અત્યંત પરધો નીચે પડ્યો, પરંતુ તેનું મરણ થતું નહીં પણ થોડીવાર સુધી મેલાન રહ્યા હતા જ્યારે તેઓ સતેજ થયા ત્યારે તેમણે ધા ઉપર પાટો બંધ્યો, અને રાણા રત્નસિંહ ઉપર આક્રમણ કરવા સાફ ચારે બાજુ બેસી પછી સૂરજમલે રત્નસિંહને નાસતો જોયો, તેથી બોલ્યા કે “ફટ, બાયલા, કાયર, નાસભાગ કરી દે, પણ તારી આ કાયરતા અને તારા નિઃકૃત્યથી મેવાડના ગૌરવ તાને કલક લગાડ્યું છે” રત્નસિંહે આ વચનો સંભળ્યા, તેથી તેને ફરીને રાજા પર હાથીઆર ચલાવ્યું અને તેને भारी નાખવા રાણાશ્રી તૈયાર થયા પરંતુ આ કુબુદ્ધિનું ફળ તેને શીઘ્ર મૃત્યુ રાણાને પોતાના પર આક્રમણ કરતો બોઈ રાજા સૂરજમલે નિહની પેઠે કેશરી ફાજ भारी તેના પર તૂટી પડ્યો અને તેની છાતી ઉપર ચઢી બેઠો અને રાણા રત્નસિંહની છાતીમા તલવાર ખોસી તેનો પ્રાણ લીધો.

રાણા રત્નસિંહે પાંચ વરસ રાજ ચોગવ્યું હતું સમયમા તેને રાજ્યની ઉન્નતિ સારી કરી હતી ખુસલમાનો તો ચિત્તોડની સીમમાં પણ આવી ઠંકતા નહોતા. રાણાના અકાળ મૃત્યુથી કેટલાક દિવસ પછી તેમના બન્ધુ વિક્રમાણ્ણ ચિત્તોડની ગાદી પર બિરાજમાન થયા.

છાપો

કીધી મોટી જૂદ, જુઓ ગૌરવ ગુમાવ્યું,
કર્યો નહીં વિચાર, સત્રિવત્તું ગિરદ ખોયું;
મેવાડ માટે જુઓ, હાકાએ પ્રાણજ ખોયો,
હમીર મહા જહાદુર, પોતાનો પ્રાણ સમર્પ્યો.
છતાં ધરી નહોં લાગણી, જૂદ મોટી જહુ કરી,
કહે ‘લોગી’ સી કારણે, મેવાડની ચોના ફરી ૨૦

છાપો

એક જુવના લોગે, પ્રજાને દુખી બ્રીધી,
અણુધાર્યું કરો કાર્ય, જગાદી છેવટ જુદી,

‘લાખાળા’ની સહાયથી જ ચિત્તોડનો નાશ સુલતાન બહાદુરે કર્યો હતો. અને પોતાનું જીવન વૈર લીધું હતું. આ વખતે રાજપુતો ને થોડા ઘણા રહ્યા હતા તે પણ હતાથ ધર્મ ગયા. દુસ્મનોએ તોપનો મારો ચલાવી રાજપુતોનો ઘાણ વળવા માંડ્યો.

હવે ચિત્તોડનું રક્ષણ કોણ કરશે તે સવાલ ઉભો થયો પણ કહેવતમાં કહ્યું છે કે “ બહુ રત્ના વસુંધરા ” ની માફક જોતજોતામાં વીરવર દુર્ગારાવ તથા સત્તો અને હુંડું નામના બે સરદારો પોતાના માણસો સાથે અચળ પહાડની માફક આવી ઉભા રહ્યા અને પોતે પ્રતિજ્ઞા કરી કે ‘ પ્રાણાન્તે પણ મેવાડની રક્ષા કર્યા વગર હઠવું નહીં ’ ધન્ય છે એ વીરોને ?

જ્યાં સુધી આ બાડવીરોએ પોતાના પરાક્રમ વડે સુસલમાનોને ખુબ હંકાવ્યા સાધારણ સૈન્ય ક્યાં સુધી ટકી શકે ? અદ્ભુત પરાક્રમ બતાવી આ વીરોએ પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. વિજયી સુસલમાનો સિંહનાદ કરતા આગળ વધવા લાગ્યા. તે વખતે એક પ્રચંડ શક્તિવાળી અંદિકા સ્વરૂપ એક સ્ત્રી હાથમાં ભાલો, તરવાર, હાલ લઈ રણચંડીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ચુકના મોખરે આવી ને ઉભી રહી. અને એક સ્ત્રી અંદર રહી. આ સ્ત્રી કોઈ નહીં પણ રાઠોડ કુળમાં જન્મેલી અને સિસોદિઆ કુળમાં પરણેલી રાણી જવાહીરબાઈ હતી, વીરનારી જવાહીરબાઈ રણચંડીકાનું સ્વરૂપ ધરી. છિદ્રમાર્ગે દોડી ઉભી રહી. અને સુસલમાનો આગળ વધતા હતા તેમના ઉપર મહારાણીએ પોતાની લોહી ભુખી તલવારથી હજારો સુસલમાનોના પ્રાણ લીધા. અને બાલાથી પણ અસંખ્યોના પ્રાણ લીધા. બહાદુર સુલતાન, રાણી જવાહીરબાઈનું પરાક્રમ જોઈ અભયમ થયો. વાહ ! ધન્ય છે એ વિરાંગનાને !

અચાનક જવાહીરબાઈ ઉપર કેટલાક સૈનીકોએ હુમલો કર્યો અને છેવટે એ મહામાયા જગદંબાદેવી જવાહીરબાઈએ પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો. અને સ્ત્રીઓની બહાદુરીનો પાઠ જગતની આગળ ધરતી ગઈ.

સખળા નર અખળા તણી, કિંમત કદિ કરતાં નથી,
અખળા બને જ્યારે પ્રખળા, ત્યારે કોઈથી ડરતી નથી,
અખળા તણા ઇતિહાસ તો, સખળાથી પણ છે શોભતા,
હિન્દની અખળા થકી, ભલભલા જુઓ થરથરતા.

હવે મેવાડને ભચવાની આશા કોઈ પણ બતની રહી નહિ, સરદારો નિસ્તેજ થઈ ગયા, અને હવે મેવાડનું રક્ષણ શી રીતે કરવું તેનો શુંચવાડો સોના દીલમાં થઈ રહ્યો. ત્યારે કિલ્લાપરથી અવાજ થયો કે ‘ રાજબલિ તૈયાર કરો, ’ જ્યાં ઉંચે જુઓ છે તો ચિત્તોડની અધિષ્ઠાત્રી દેવીને માનવરૂપીરનું પાત કરવાની

પ્રભાણે રાષ્ટ્રોપાગ્રાહનું તજ આદર્ય લાગ્યું

“ પુઠી એક અધેડી ને મહુગાળ, ટકે શેર લાણ ટકે શેર ખાળ. ”

આ વખતે આવી રાજ્યની વ્યવસ્થા હતી તેનો લાભ ભેળીને શુજરાતના મુકતાને દાવ દેવા માટે મેવાડમાં મુક કરવા નહીં હતું અને પોતાની તેમજ માગરાના નવાબોની બધી ફાજ બોલાવી, ઘણાજ રસાલા સાથે મેવાડ ઉપર આક્રમણ કરવા ધસી આવ્યો. અત્યારે રાણા જુની રાજ્યમાં આવેલા હતા નામના સ્થાનમાં રહેતા હતા. મુકતાને પોતાની પ્રચલ સેનાથી રાણાને ત્યાજ ફેરી લીધા. મુકતાનની પ્રચલ સેના દેખી સુત્રામસિંહને પુત્ર વિક્રમાદિત ભય પામે તેવો ન હોતો.

વખતની સેના દેખી ડરી જાય અને મુકીયો પહેરે તેવો નહોતો, પણ વીરની માફક દુરમનો સામે દારૂ મુક કરવા ઉઠે રહે એવો હતો. પણ મુકતાનના પ્રચલ સેનાને રાણા વિક્રમાદિતના સૈનીકો પોકી સકયા નહીં. આથી રાણાજી યે ર આદિતમા નાચી પડ્યા તેમના સામનો, સરદારો, અને કૃષ્ણ મિત્રાએ સહાય કરી નહીં. તેઓએ વિક્રમાદિતની મુકતું ફાગ લોખવવા દેવા રાણાને ત્યાજ છોડી સુત્રામસિંહના કનિષ્ઠપુત્ર ઉદયસિંહને લઈને ચિત્તોડની રક્ષા કરવા માટે પાનગરમાં આવ્યા. ચિત્તોડનો મહિમા જરેખર ચોરવવતો છે. રાણાશ્રી સુત્રામસિંહના વખતના મુકતા અમલિત વીરોએ પાતાના દેશના રક્ષણ માટે અને ઇલજત માટે સમરમુખિયા પડ્યા હતા. અને ચિત્તોડમુખિ વીરશૂન્ય થઈ ગઈ હતી. પણ અત્યારે મુકતાન તકાદુરે ઘેરે લાલ્યો ત્યારે તે વીરોની ભાતમાંથી અમલિત બહાદુરી ઉત્પત્ત થયા પહેલ જે રાજ્યો મેવાડના મુક મહાતા હતા તેમનાજ વચના આ વખતે મહારાણા વાણજી પોતાના પૂર્વજોના મૂલશ્યાન ચિત્તોડની રક્ષા માટે આનંદપૂર્વક આવ્યા હતા. તેમજ જુનીના રાજા પચસો ઘોડેવારો લઈને આવ્યા હતા તકડખાત ઘીલપણુ ઘણા રાજાઓ આવ્યા હતા મધ્યપ્રાચીના નવાબોએ પહેલ જે આક્રમણો કરેલા હતા. તે બધા કરતા આ વખતના આક્રમણો બહુજ ભયકર અને દારૂ હતા આ ભયકર આક્રમણમાં એક સત્તર યુરોપીઅન “ ગોલદાર ” પણ શુજરાતના મુકતાને સહાય કરવા આવ્યો હતો. ૨૭ અને જાદુ લોકોએ આ “ ગોલદાર ” ને શીરમાનનો આ

૨૬ અર્થ પ્રાચીનકાગમ રોપાગાઈ નામની એક અપુરાણી હતી તેના સાસન કાગમ પ્રજામાં આવત અજાનના જવાઈ રાઈ હતી, તે વખતની રાજપુત સોદા રાજની એમ્બરસને ‘ રોપાગાઈનું રાજ ’ મહે છે

૨૭ અને આજ એટલું જી હજીએ લીએ કે મુસલમાનોવા સૌથી પહેલાં આગે તેવોના ઉલોખ કરો હતો. રૂમીના નામનો એક ગોલદાર તેની સૌથી અગવનો હતો. આ રૂમીના કોણ હતો ? અલોહ તેને કિંગિય દેશના ગીલ જણાવે છે

નજરમાં ફક્ત સૈનીકોના મુડદા. રૂઢીર હાડકાના ઢગલા સિવાય કશું આવ્યું નહીં આ જોઈને સૌ ગમગીન થઈ ગયા હતા.

બલભદ્રા ચમરાજને પણ કંપારી છુટે તેવો દેખાવ જોઈ બહાદુર શાહ સુલતાનને પણ દુઃખ થયું હતું આ વખતે ચિત્તોડ પર વિજય મેળવી બહાદુરશાહે પંદર દિવસ સુધી અનેક પ્રકારના આનંદોત્સવો કરવાશરૂ કર્યાં. પણ ત્યાં તો સાંભળ્યું કે વીર હુમાયુ બહાદુરશાહના જીવનમાંથી ચિત્તોડનો ઉદ્ધાર કરવા અસંખ્ય સૈનીકો લઈ આવે છે. તેથી બહાદુરશાહ ચમક્યો અને હતાશ થયો અને તરત જ પોતે પોતાના દેશમાં પાછા જવાની તૈયારી કરવા માંડી. હુમાયુ ખંગદેશને વશ કરવાનું કામ સુધી ચિત્તોડ શા માટે આવતો હતો તે કહી શકાતું નથી પરંતુ એમ કહેવાય છે કે ઉદયસિંહની માતા કર્ણાવતી રાણીએ હુમાયુને ધર્મનો ભાઈ ગણ્યો હતો રાજપુતો આ “ પવિત્ર ભાતુન્વ ખંધન ” ને “ રક્ષામંધન ” કહે છે. બહાદુરશાહને હુમાયુએ ચિત્તોડમાંથી નસાડી મુક્યો અને હુમયુએ પોતાની લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કર્યું. વળી માગવાના નવાખ પાસેથી તેનું પાટનગર માંડું પણ છીનવી લીધું કારણ કે માગવાના નવાખે બહાદુરશાહને સહાય કરી હતી અનેક દુઃખ અને વિપત્તિઓ વેઠીને વિક્રમાજીતે ચિત્તોડનું સિંહાસન ફરી પ્રાપ્ત કર્યું, છતાં પણ તેની વર્તણૂકમાં ફેરફાર થયો નહીં આટ આટલા સંકટો પડ્યાં પણ તેની બુદ્ધિમાં જરા પણ ફેર થયો નહીં અને તેણે ફરીને પણ પોતાના સરદારો, સામંતો ઉપર અત્યાચાર કરવા માંડ્યા. અને જે કરમચંદ તેના પિતાને વિપત્તિના સમયમાં સહાય કરી હતી અને જે હમણાં અત્યંત વૃદ્ધ થઈને સંસારમાંથી વિદાય લેવાની તૈયારી કરતો હતો. તે કરમચંદ પરમાર ઉપર વિક્રમાજીતે લરસભામાં પ્રહાર કર્યો, તેથી આવા અત્યાચાર અને અપમાન જોઈને સર્વ સરદારો અને સામંતો દરબારમાંથી ઉઠી ચાલ્યા ગયા. અને જતાં જતાં કહેતા ગયા કે “ કાલેજ આ ફળનો આસ્વાદ માલમ પડશે. ”

કોષિત થએલા સરદારો અને સામંતોએ રાજભુવનનો ત્યાગ કરી વીર પૃથ્વીરાજના રાજકુમાર વ-વીર પાસે ગયા અને કહ્યું કે તમે ચિત્તોડના સિંહાસન પર અભિષેક થાવ એવી અમારી ઇચ્છા છે. રાજા વિક્રમાજીતને પદ-બ્રષ્ટ કરી તેના સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થવું તે રાજકુમારને કુકર્મ લાગ્યું. અને જ્યારે તેણે જાણ્યું કે સરદારોની વાત નહીં માનવાથી મેવાડને મોટી હાની થશે ત્યારે તેણે સિંહાસનનો સ્વીકાર કરવાની અનુમતિ આપી હતમાગી વિક્રમાજીતને સિંહાસન પરથી પદબ્રષ્ટ કરવામાં આવ્યો અને વનવીરના રાજ્યાભિષેકથી પ્રજા અને સરદારોના આનંદધ્વનિથી મેવાડ ગાજી રહ્યું.

અચંકર ભાવના બાગી છે ત્યાં રાજબલિ ક્યાંથી લાવવો? સો વિભાસલુમાં પડયા સ આમસિદ્ધનો પુત્ર ઉદયસિદ્ધ રાજકુટુંબમાં શેષ હતા, પરંતુ તેઓ તે બાળક હતા તે ખડગ ધારણ કરી સંઆમમાં શી રોતે જઈ શકે? આવા વિચારથી સો ગમગીન થઈ ગયા ત્યાં તે “ દેવતાધિપતિ ” વાઘજી તેમની સમક્ષ આવી ને ઉંચે સ્વરે બોલ્યા, “ શું આ હૃદયનાં સિસોદીયા કુળનું પવિત્ર રક્ત વહેતું નથી? તમે બધા રાજબલિ માટે શા સાડું ચીંતા કરી રહ્યા છો? આજે હું પ્રાણાર્પણ કરી દેવીની આજ્ઞાનું પાલન કરીશ આ શબ્દો સાંભળી સર્વની ચિંતા નિવૃત્ત થઈ, અને રાણાશ્રીએ વાઘજીને સિંહાસનપર બેસાડવા થોડા વખત મુધી મેવાડનું રાજ્ય બોમ્બી તેમણે પીળારસો પરિધાન કર્યા તેમની સાથે અનેક રાજપુતોએ પણ પોતાં વસ્ત્રો પહેર્યા અને સામંતો, સરદારો અને મુખ્ય મુખ્ય સેનાપતિઓની મદદને માટે વિદાય લીધી કાઢણકે મેવાડનાં છત્ર ચમ્બરફૂંપી મસ્તકપર બિરાજમાન રહ્યા હતા તેથી વાઘજી રાવદના મસ્તક પર વિજયવંતિ અને ઉજ્જવલ છેંગીરં ધરીને રાજપુતો મહાગર્વ સહિત ગમનલેદી વીરનાક કરતા શત્રુઓની સામા ગયા. આ તરફ રાજકુમાર ઉદયસિદ્ધને શુન્દીના વિશ્વાસપાત્ર રાજા શરયાનને સોંપવામાં આવ્યા અને સર્વ રાજપુતો કેસરીયાં કરી યાહોમ કરી આગળ વધ્યા મારો! કાપો! ના બીધણ નાદોધો આકાશ ગજવી સુક્યું. અને માતૃભૂમિ માટે પ્રાણના મોઢા બગીચાન આપવા માંડયા જયભવાની! જયભવાની! જય એકલોગજી! આ પ્રભાણે બોલતા બોલતા પાંતે માતૃભૂમિ ખાતર શહીદ થવા લાગ્યા પણ જેમ જેમ સમય થતો ગયો તેમ તેમ રાજપુતોને વિજયની આશા ઓછી થતી ગઈ પણ નિરાશ ન બન્યા ભારીની જેવી મરજી, અને તે રાજપુતનાં જ હોહીની તરસી હોય ત્યાં બીએ શો ઉપાય? તેથી ચિત્તોડના કિલ્લામાં મોટો ખાટો બોલ્યો અને દારૂગોળો ભર્યો અને રાણી કલ્યાવતી તથા તેર હજાર રાજપુત રાણીઓ હસતે વહને અગ્નિમાં ફૂટી પડી, અને હસતે વહને ભસ્મભૂત થઈ ગઈ. હાય! કરવિધાતા! શો શુન્દો આ વીર વિશંગતાઓનો!

રાજપુતો મરણીયા થઈ કેસરીયા કરી માતૃભૂમિ માટે નીકળ્યા હતા અને તમામ ચીંતા, મુખસાહજી અને વેલવનો નાસ કરીને નીકળ્યા હતા તે રાજપુતોને પણ વિધોને વિચાર આવ્યો નહીં, આપરે બધા રાજપુતો મરણ પામ્યા આ સુદમાં (૩૨૦૦૦) જત્રીસ હજાર રાજપુતો અને ૧૩૦૦૦૦ તેર હજાર રાજપુત રમણીઓના ભોગ લેવાયા ત્યારે બહાદુર ચાહ સુલતાન ચિત્તોડનો સંપૂર્ણ વિજય મેળવી ચિત્તોડમાં પ્રવેશ કરી ચક્રો, પણ તે વખતે તેમની

૨૮ છેંગી એ મહારાજા બાપગવલનુ એક રાજમિન્દ છે, એક કાદંડ ઉપર પ્રાચ બે દાય લાંબુ એક ચામડું બાધે છે, અને તેના ઉપર બામપર શુતરમુર્ત અને વચમાં મુવર્જનો સ્વં હોય છે.

પાંલન કર્યું. અને ધાત્રીએ પોતાના બાળકને ઉદયસિંહની પધારીમાં મુવાડ્યો. એટલામાં વનવીર લોહીવાળા હાથ લઈ ત્યાં આવ્યો, અને ઉદયસિંહની શોધ કરવા લાગ્યો, અને કહ્યું કે રાજકુમાર ક્યાં છે? તેથી ધાત્રી પત્તાના તો હોસકોસ ઉડી ગયાં, અને એક શબ્દ પણ ન બોલતાં તેણે રાજકુમારની પધારી તરફ ઝોંગળી લાંબી કરી. જેથી નિજુર વનવીરે તરત જ બાળકના હૃદયમાં કાતિલ છુરી ઘોચી દીધી અને બાળક કિકિઆરો પાડી તુરત જ મરી ગયો. હતભાગિની ધાત્રી સામે જ તેના હૃદયનો દીપક જુગાઈ ગયો, તેના બ્હાલા બાળકનો નાશ થયો, છતાં પણ તેણે પોતાના પુત્રને માટે જરાપણ રૂદન કર્યું નહીં. અને શુપચુપ જ સારતી પોતાના છોકરાના શબને અગ્નિદાહ કરવા ચાલી ગઈ, મહારાણીએને પણ ધાત્રીના મહાન કાર્યની ખબર નહોતી, તેથી તેઓ સર્વ રૂદન કરવા લાગ્યાં, કોઈને પણ ખબર નહોતી કે ધાત્રીએ ચિત્તોડના ભાવી રાણાને બચાવવાને માટે પોતાના પ્રાણુથી અધિક પુત્રનો નાશ કર્યો છે. ઇતિહાસમાં આ પવિત્ર ‘ધાત્રી પત્તાનું’ નામ સુવર્ણશ્વરથી સદા અંકિત રહેશે. ‘ખીચી’ રાજપુત કુળમાં તે પત્તાનો જન્મ થયો હતો. જ્યાં સુધી પૃથ્વીપર રાજપુતોનું નામ રહેશે, ત્યાં સુધી પત્તાના પવિત્ર નામનું સર્વ મનુષ્યોને સ્મરણ રહેશે જ. ચિત્તોડની પશ્ચિમ દિશામાં ‘બેરીસ’ નામની નદિના કિનારા પર પેલો હનુમ રાજકુમારને લઈ બેઠો હતો ત્યાંજ ધાત્રી પત્તા પણ આવી પહોંચી, તેણે આવી જોયું તો રાજકુમાર ઉદયસિંહ હજી નિદ્રાવશ છે.

ધાત્રી રાજકુમારને પોતાની સાથે લઈને વાઘજીના પુત્ર સિંહરાવ પાસે ગઈ, અને ત્યાં પોતાને રહેવા દેવાની પ્રાર્થના કરી, પણ સિંહરાવે વનવીરના ભયથી તેનો સ્ત્રીકાર ન કર્યો અને તે અત્યંત શોકાતુર થઈને બોલ્યો, રાજકુમાર ની રક્ષા કરવાની મારી ઘણીજ ધ્રુષ્ટ છે. “પણ” વનવીરને આ વાતની ખબર પડે તો મારા વંશ સહિત નાશ કરે કારણ કે તેની સાથે યુદ્ધ કરવાની મારામાં તાકાત નથી” તેથી ધાત્રી પત્તા દેવળનો ત્યાગ કરી હુંગરપુર ગઈ અને રાણા ચથકર્ણની પાસે જઈ પ્રાર્થના કરી, પરંતુ તેને પણ વનવીરના કરથી ના પાડી, જેથી તે નિરાશ થઈને કેટલાક વિશ્વાસુ બીકેને સાથે લઈ અરવલ્લીની દુર્ગ મચ્છેલમાળા તથા ઈડરના કૂટમાર્ગો બોળગી રાજકુમાર સહિત કમલમેર આવી પહોંચ્યા, અહીં આ દિમા નામના વણિક કુળમાં ઉત્પત્ત થયેલા અશાશાહ નામનો એક જૈન રાજપુત રાજા રાજ કરતો હતો. ધાત્રી રાજકુમારને લઈ આશાશાહને મળવા ગઈ કે તરત જ બાળકને આશાશાહના બોળામાં મુકી દીધો, અને નમ્રતાપૂર્વક બોલી કે “આપના રાજાનો પ્રાણ બચાવો.” પણ આશાશાહે ભયભીત થઈ પોતાના બોળામાંથી રાજકુમારને નીચે મુકી દીધો. પણ ત્યાં રાજમાતા ઉભા હતા, તેથી તેમણે પોતાના પુત્રની આવી કાયરતા જોઈને

પ્રકરણ ૫ મું.

વનવીરનો રાજ્યાભિષેક, ઉદયત્રિહને રાજ્યની પ્રાપ્તિ, હુમાયુનું ચરિત્ર,
તથા અકબર બાદશાહનું ચિત્તોક પર આક્રમણ.

રાજ્ય અને સંપત્તિમાં શું મોહની છે તે રાજ્ય અથવા ધનવાન કે વ્યક્તિ થકે ! જે વનવીરે પોતાને સિંહમુનારૂઢ કરવાની સરદારોએ કરેલી માંગણી સ્વીકારવાને આનાકાની કરી હતી અને વિક્રમાજીવને પદબ્રજ કરી 'મેવાડનું' સિંહાસન મેળવવાને ધોર પાપ કર્મ સમજતો હતો. તેજ વનવીર માત્ર થોડા કલાક પછી સિંહાસન ઉપર બેઠો, એટલે તુરત તેનું મન સંપુર્ણ રીતે બદલાઈ ગયું. અને વનવીર રાજ્યની મોહિનીના ફંદમાં એટલે બધો જામીત થઈ ગયો, કે તે દેાનું રાજ્ય હોમવે છે, તે વિષે તેને જરાપણ વિચાર ક્યો નહોતો શું તેને આ વાતની ખબર નહોતી કે સંભ્રામસિંહનો પુત્ર ઉદયસિંહ મોટો થતો બધા છે ! અને શું તે બણતો ન હતો કે ઉદયસિંહ મોટો થશે એટલે મને પદબ્રજ કરશે !

સિંહાસન ઉપર બેસતાંજ વનવીરનું મન ફરી ગયું, અને તેને પ્રતિજ્ઞા કરી કે 'મારા માર્ગમાં જે કંટક રૂપ હોય તે સર્વેને દુર કરોશ.' પહેલો અને મોટો કંટક રાજકુમાર ઉદયસિંહ જ હતો. જેમ જિજ્ઞાસી ઉદરને મારવા રાત્રીની શઠ ભેઈ રહે છે તેમ વનવીર ઉદયત્રિહને મારવાને શઠ બોનો હતો.

એક રાત્રે ઉ.યત્રિંહ મુનો છે, અને તેની ધાત્રી પધારી પાસે બેઠી તેની સેવા કરી રહી છે, તે વખતે ધાત્રી એ રજવાસમાં દેાનું રૂદન સાંભળ્યું. આ સાંભળી 'ધાત્રી પત્તા' અજાણે પામી બધાંજીત થઈ એટલામાં તે રાજકુમારનો હાજમ ત્યાં આવ્યો, અને બલભીત થઈ કહેવા લાગ્યો કે—“ બહુ મોટું થયું છે, સત્યાનાથ થઈ ગયું, વક્રીરે વિક્રમાજીવને મારી નાંખ્યા. ” આ શબ્દો સાંભળી ધાત્રીનું હૃદય કંપાવમાન થઈ ગયું, તરત જ તે સમજી ગઈ કે જરૂર ઉદયસિંહનો પ્રાણ પણ આ પાપી લેશે, તેથી તેને તુરત જ રાજકુમારને બચાવવાનો રસ્તો શોધવા માંડ્યો, વિચ્છીના સમયમાં કાંઈ વિચાર મુજબો નથી, પરંતુ આ મહાતુર્દિવાન ધાત્રી પત્તાએ તેનો ઉધાધ શોધી કાઢ્યો. ત્યાં એક રૂન મૂકવાનો ટોપલો પડ્યો. હતો, તેમાં રાજકુમારને ધીમેથી મુલાકાત અને તેના ઉપર પાંડડા નિમેરે એકબી કાજાને ટોપલો આપી ગયું કે “ હવે હું આ ટોપલો લઈ નગરની બહાર ચલ્યો બા ” તેથી વિશ્વામુ હજામે તરતજ આગળ

રક્ષણ કરવાને માટે અનાથની પેઠે ઘરે ઘરે અથડાવા લાગ્યો. ધન્ય છે ? વિધાતા તારાં કુટુંબ વિધાન ને ધન્ય છે ? તારા કુટુંબ લેખ અનુસાર આયે સમસ્ત હિંદુસ્તાનનો પાદશાહ ઘરે ઘરે ફરે છે.

છેવટે હુમાયુએ જેસલમેર અને જોધપુરના મહારાજાઓને પોતાને આશ્રય આપવાની પ્રાર્થના કરી પણ શોકની વાત એ છે કે જેમાંથી કોઈએ પણ તેની પ્રાર્થના સાંભળી નહીં. પરંતુ જોધપુરના કુર રાજા માલદેવે હુમાયુને દેઢ કરવા વિચાર કર્યો હતો, આ વાત ક્યાં સુધી સત્ય છે તે અમે કહી શકતા નથી. પરંતુ હુમાયુએ જેસલમેર તથા જોધપુરના મહારાજાઓની કપટબળ ભેદી, ભયંકર મારવાડની ભૂમીમાં પ્રવેશ કર્યો અહીં તેને વધારે દુઃખ પડવા લાગ્યું. તેની પત્ની પણ પીડીત થવા લાગી, પોતાને દુઃખ સહન કરવું પડત તો તે સહન કરત, પણ તેના પ્રાણથી અધિક તેની બેગમને દુઃખ પડવાથી તે તેનાથી સહન ન થઈ શક્યું.

જેણે પૂર્વે કદી સૂર્ય ભગવાનનું કિરણ પણ જોયું નહોતું તેની આગળ સદા પાણી માગવાથી દુધ આવી પડતું હતું તે જ બેગમને દૂર ભાગવશાત્ આજે રેતીપર ઉઘાડે પગે ચાલવું પડતું હતું તેને જ આજે ભયંકર કષ્ટ સહન કરવું પડતું હતું. બેગમની તથા હુમાયુની આ દશા જોઈ કોણ અશ્રુગિંદુ નહિ પાડે ! જે આવખતે હુમાયુએ ધૈર્યનો નાશ કર્યો હોત તો તેના પરિવારનો મેવાડમાં જ નાશ થઈ ગયો હોત. પરંતુ તેનામાં વિરતા અને ધિરતા આદિ ગુણો હયાત હતા તેથી તો તે મોટા સંકટોમાંથી મુક્ત થયો હતો. હુમાયુના ગુણો જ્યારે આપણે સાંભળીએ છીએ, ત્યારે આપણને તેની વિપત્તિ જોઈ એધિક દુઃખ થાય છે.

‘તત્તારિખ ફરિસ્તામાં’ આ શોચનીય દર્દશાનું જળંબળતું ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. કે હુમાયુ અહીં રાતે અશ્વ ઉપર બેસીને અમરકોટ તરફ નાઠો, આ અમરકોટ ઠાટા (ઠકા) નગરીથી સો કોસ દુર છે ઘણું દુર સુધી પ્રવાસ કરવાથી અત્યંત દુઃખીત થઈને પાદશાહનો અશ્વ તો માર્ગમાં જ મરણ પામ્યો ત્યારે હુમાયુએ ‘તુડીબેગ’ નામના એક સલાસદની પાસે તેવો અશ્વ માગ્યો, પરંતુ ઉક્ત અમીરે પાદશાહની આજ્ઞાનો અનાદર કર્યો, અને તેના કઠોર હૃદયમાં જરાપણ દયા ઉત્પન્ન થઈ નહીં. આ શત્રુઓ હુમાયુની નજીક આવી પહોંચ્યા, હવે પોતાની રક્ષાનો ખીજો કોઈ ઉપાય ન જણવાથી પાદશાહ ઉંટ ઉપર સ્વારી કરી નાઠો, એવામાં ‘નાદિમકોકા’ નામના એક માણસે પોતાની વૃદ્ધ માતાને અશ્વપર્યોનિએ ઉતારી તે અશ્વ હુમાયુને આપ્યો અને તેની માતાને ઉંટ પર બેસાડી ચાલવા લાગ્યો. માર્ગ અત્યંત ભયંકર અને રેતાળ હતો. પાણીનું નામ નહોતું તૃપાથી સિપાઈઓને દારૂણ દુઃખ થવા લાગ્યું. કેટલાક સિપાઈઓ બેહોસ થઈ ગયા, અને કેટલાક મરણ પામ્યા, ત્યારે તરફ હાહાકાર થઈ રહ્યો. અને રૂદ્ધ સંભળાવવા લાગ્યા, એટલામાં દુઃખમાં વૃદ્ધિ કરનારા સમાચાર મળ્યા કે શત્રુઓ

એટલે વતનીર કિલ્લામાંથી નીકળી જીને દક્ષિણ દેશમાં જઈ વસો, વખત જતા તેના વશને નાગપુરના 'લોસલે' કહેવાયા

સ ૧૫૬૭ (ઈ ૧૫૪૧) માં મેવાડના સરદારોએ ઉદયસિંહને ચિત્તોડના સિંહાસન પર બેસાડ્યા, તે વખતે સર્વ પ્રજાને અપૂર્વ આનંદ થયો, આ મહોત્સવ પ્રસંગે જે ગીતો ગાવામાં આવ્યા હતા તે ગીતો આજે પણ સાંભળવામાં આવે છે પરંતુ મહા કવી એ દે કહ્યું છે કે “સ્ત્રી અથવા બાળક જે દેશમાં સિંહાસન ઉપર આવે છે તે દેશ વિપત્તિના પાશમાં સપડાય છે” તેવી જ રીતે મેવાડનું પણ બન્યું કારણ ઉત્પત્તિ કહી બાળક હતો, પણ રાત દિવસ વિલાસને પ્રમાણે વશ રહેતો હતો, જેથી અભાગિની મેવાડભૂમિમાં સર્વજન અમળા થવા લાગ્યું દરેક રાજપુતમાં સાહસ અને પ્રતાપ મુખ્ય શુભો હોવા જ જોઈએ, તેમાંનો એક અથવા પણ ઉત્પત્તિ કહી ન હતો

આ સમયમાં અકબરનું નામ સમસ્ત ભારતવર્ષમાં મુખ્યસિદ્ધ હતું, તેનાથી ભારતવર્ષ કપાયમાન થઈ ગયો હતો, કારણ કે અકબરે મુમતિનગરી પેઠે આગળ વધીને મેવાડને કઠોર જ છરદો બાંધી લીધું અને પોતાના અધિકારમાં લઈ લીધું હતું જેથી કિંદુઓને અગમ્ય અગણિત ધા થયા હતા તે ધા રૂઝાયા નથી, પરંતુ હૃદય સ્થાન મુખી ઉંડા ઉતરી ગયા હતા. શું આ રૂઝિરમય ધાને રૂઝાવી નાખી આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરી સવિધમાં કોઈ વખત ભારત સત્તાનો આનંદથી વિહાર કર્યો? ભારત સત્તાનોના ભાવી ભાગ્યમાં શું લખ્યું છે તે સી રીતે કહી શકાય?

જે દિવસ કોનોજના મુદ્દમાં ભારતનો રાજમુગટ હુમાયુના મસ્તક પરથી પતિત થયો તે દિવસથી હુમાયુ પર ભય કર વિપત્તિઓનો આરંભ થયો. શત્રુઓ તેની પાછળ પડી તેને વારવાર સતાવવા લાગ્યા તેથી હુમાયુ નાશ ભાગ કરવા લાગ્યો, પણ શત્રુઓ તેની પુઠે પડી તેને સતાવતા હતા તેથી હુમાયુ આશા છોડી લાઠિ ર ગયો ત્યાં પણ તેને વિશ્વાસ મળ્યો નહીં તેથી તે કેટલાક વિશ્વાસુ નોકરોને તથા પોતાના પરિવારને લઈ સિંધના રાજ્યમાં ગયો, રસ્તામાં તેના પર અત્યંત ઠંડ પડ્યું છતાં પણ તે નિરૂત્સાહ થયો નહીં પણ ઇન્દરપર શ્રદ્ધા રાખી તેને વિચાર કર્યો કે ‘મુલતાનથી સમુદ્રતટ પર્યંત, સીંધુ નદીના કિનારા પર આવેલા સર્વ કિલ્લાઓ હસ્તગત કરવા’ પણ અનિશ્ચયના કીનારે સર્વ ઉત્સાહ ભરમ થઈ ગયો અને તેના ઉપર એક વધારે વિપત્તિ આવી પડી, તેના કેટલાક ફેનીઓ તેના ઉપર વિદ્રોહ કર્યો, ત્યારે હુમાયુ જુગ મુઝાઈ ગયો હતો તેથી તે નિરૂપાયે ઇન્દર ઉપર આધાર રાખી ત્યાંથી આગળ ચાલવું પડ્યું

એ સમયે જે સમસ્ત ભારત વર્ષનો અધિપતિ હતો, એક સમયે અગણિત જના હસ્તમાં હતું તેજ માણસ આજે પોતાના જીવનનું

વનવીર જન્મ માનતો હતો કે રાજે તે હું નિશ્ચયેક હું તેથી તે સિંહાસન પર બેસીને સરદારો પર મનેક પ્રકાશના ન્યન્ય નારો કર્યો કરતો હતો, અને તેનો રાજમક એટલો બધો વધી ગયો હતો કે મેવાડના શુદ્ધ રાજાઓ એટલું સન્માન પ્રગટાવે પ્રજા તરફથી મેઝવતો હતો.

એક વખત ચંદના એક તેજસ્વી વંશ જે તેનું 'હના' પ્રદણ ન હતું, જેથી વનવીરે તેનું ઘર અપમાન કર્યું હતું રાજતા ઉન્નિષ્ટ પ્રસાદને 'હના' (પ્રકાશનો પરીઓ) કરે છે. એક વખતે મહારાજા માનસિંહે બીચેયે દણ્ડા પ્રનાપસિંહનું 'હના' નહિ સ્વીકારવાથી મેવાડમાં અનર્થ થયો હતો. તેનેજ મેવાડની શોચનીય દશાનું કારણ માનવામાં આવે છે. 'શિવલેની' નામની એક દાસીના ઉદરે વનવીરનો જન્મ થયો હતો. તેથી તેને મેવાડની પ્રજા "પંચમ-પુત્ર" કહેતા હતા.

સરદારો મહાસંકટમાં આવી ગયા હતા તેથી જ મેવાડની ગાદી વનવીરને આપી હતી, પરંતુ નેચી શું તેઓ આ 'હના' પ્રદણ કરે? જોવો દોષ છે કે જે પોતાની કુળમર્યાદાને વિલાનલી આપી દેતી પુત્રનું 'હના' પામે ? બ્યારે વનવીરે અંશવત સરદારને 'હના' આપ્યું ત્યારે તેણે પાછું ફેરવીને ક્યું કે " ગાંધા રાવજના ગુદ નંચજના દામથી આ 'હના' મળત તો આ પ્રસાદને ગોરવનો વિગય માનવામાં આવત. પરંતુ શિતલસેની દાસીના પુત્રના દામથી તેને પ્રદણ કરવું જે મહારોડ જગમાન વિગાય પીણું શું કોઈ શકે ? ખરી રીતે તો સરદારો તેનાથી કંટાળ્યા હતા તેથી ઉદયસિંહનો રાજ્યાભિષેક કરવા માટે ઉદયસિંહને શોધવા કમલમેર દુર્ગ તરફ આવ્યા, ત્યાં સામેથી દેવદાસી પાંચસો પોતાઓ, દશ હજાર ગળાદો અને એક હજાર રાજપુત રહકોને બોલા, તેઓને ગુપ્ત રીતે પૂછતાં માલુમ પડ્યું કે નેઓ વનવીરની પુત્રી ની પહેરામણીમાં આ મૂલ્યવાન વસ્તુઓ આવવા જતા હતા, જેથી સરદારોએ તેમના ઉપર આક્રમણ કરી મૂલ્યવાન કિમતી વસ્તુઓ લઈ લીધી. અને ઉદયસિંહની પાસે આવ્યા ઉદયસિંહને વિવાહ જાહેર પ્રદેશમાં 'બલ્લિ' નામનું સ્થાન છે ત્યાં થયો હતો, તે પ્રસંગે બે સામંતો સિવાય બધા રાજસ્થાન ના સામંતો દાબર હતા, જે બે સરદારો આવ્યા ન હતા, તેમાના એકનું નામ 'માલોહ' હતું, અને બીજો સોલંકી કુળમાં જન્મ્યો હતો તેનું નામ કોઈ જગ્યાએ લખ્યું નથી, આ બે સરદારો કેમ નથી આવ્યા ? તેમાં કોઈ ભેદ હશે જેથી ઉદયસિંહે તેમના ઉપર આક્રમણ કરવા માંડ્યું. તેથી તેઓ પોતાના રક્ષણ માટે વનવીર પાસે ગયા, વનવીરે સરદારોની રક્ષા કરવા માટે ચેતા તૈયાર કરી અને લડ્યો, પણ તે અગાળી સરદારોની રક્ષા કરી શક્યો નહીં. તેથી માલોહ મર્યો ગયો, અને સોલંકી ઉદયસિંહને તાબે થયો જેથી વનવીરનું બળ વધતું ગયું.

ઠપકો આપ્યો, અને બોધ આપ્યો, તેથી આશાશાહના સર્વ સંદેહો-ચક્રો હર ધર્મ ગયા જેથી રાજકુમારને પેતાના રાજ્ય તરીકે જણાવ્યા, ધાત્રીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે મારા અહીં રહેવાથી લોકોમાં રાજકુમાર માટે શંકા થશે તેથી તે કમલનેરનો ત્યાગ કરી ચાલી ગઈ, આશાશાહે રાજકુમાર ઉદયસિંહને પેતાના ભત્રીજા તરીકે બહેર કર્યો પણ લોકોના મનમાં અનેક લાતની શંકાઓ પેદા થવા લાગી, પણ સત્ય ક્યાં છુપું રહી શકે? આપોઆપ બધાને ખબર પડવા લાગી

કેટલાક દિવસ પછી જાણે સોનગઢા સરદારો કેંઈ કામ પ્રસંગે આશાશાહની પાસે આવ્યા, તેમનો સરકાર કરવા માટે આશાશાહે ઉદયસિંહને મોકલ્યો હતો, ઉદયસિંહે કરેલા આદર સરકારથી સરદારોને સંદેહ પેદા થયો, અને તેમની સંપૂર્ણ ખાત્રી ધર્મ કે આશાશાહનો આ ભત્રીજો છે જ નહિ ધીમે ધીમે આ સમાચાર મેવાડના સામંતો અને સરદારોને જ નહીં પણ મેવાડમાં તથા હિંદુસ્તાનના દરેક પ્રદેશમાં પહોંચી ગયા, તેથી ઘણા રાજાઓ આનંદીત થઈ પ્રજામ કરવાને ત્યાં દોડી આવ્યા, તેમાં ચંદ્રના-પ્રતિનિધિ, સુબુદ્રાધિપતિ સાહીદાસ કેવલા પતિભગો, બાબરનાય સગ પ્રભૂતિ ભંડાવત ગેત્ર અન્યોઅન્ય સામંતો, કોટારિઆ અને બેલ્લના ચોહાણ, વીઝીલીના પરમાર, સંચોરપતિ પૃથ્વીરાજ, અને જેતાવત હુલુકરણ સર્વ રાજાઓ આનંદેશ કમલમેરમાં આવ્યા, જ્યારે ધાત્રી પત્તાએ તથા હાથે બધી વાત કરી ત્યારે સૂર્યના મનના સંદેહ હર થયા, એક દિવસ કમલમેરમાં ફરજાર ભેગો થયો ત્યારે આશાશાહે રાજકુમારની શુભ વાતનું વર્ણન કર્યું, અને ત્યાર પછી રાજકુમારને મેવાડના વૃદ્ધ સામંત ચોહાણને સોંપી દીધા. વીરવર સંભાતસિંહના પુત્રને જીવતો દેખી સર્વે આનંદીત થઈ ગયા, તેમનો આનંદભવનિ અનંત ગગનને માર્ગે થઈ પર્વતશૃંગોપર અથડાતો અથડાતો ચિત્તોડ નગરમાં પહોંચ્યો, ચિત્તોડના સિંહાસન પર બેઠેલા દુષ્ટ વનવીરે આ ભવનિ સાંભળ્યો, તેથી તેણે હૃદય કંપાયમાન થવા લાગ્યું કારણ કે તેને સિંહાસન જવાની યીક લાગવા માંડી.

સોનગઢા સરદાર અખિલરાવે પોતાની પુત્રીનો વિવાહ રાજકુમાર ઉદયસિંહ સાથે કર્યો, અને મેવાડના સરદારો તથા સામંતો એ ઉદયસિંહની પૂજા મહારાજા કુમ્ભાના કિલ્લામાં કરીને તેમના કપાળમાં રાજતિલક કર્યું આ સમાચાર વનવીરે સાંભળ્યા તેથી તે એકદમ હતાશ થઈ ગયો અને તેણે વિચાર કર્યો કે “મેં મારા હાથે કુમારનો વધ કર્યો છે, અને તેને તરફડતો દીઠો છે, તો પછી ક્યા દેવતાના પ્રસાદથી તથા ક્યા સંજીવન મંત્રના પ્રભાવથી ઉદયસિંહ જીવિત થઈ ગયો?” વનવીરને આ માટે શંકાઓ થવા લાગી

રક્ષણ કરવાને માટે અનાથની પેઠે ઘરે ઘરે અથડાવા લાગ્યો. ધન્ય છે ? વિધાતા તારાં કુટ વિધાન ને ધન્ય છે ? તારા કુટીલ લેખ અનુસાર આવે સમસ્ત હિંદુસ્તાનનો પાદશાહ ઘરે ઘરે ફરે છે.

છેવટે હુમાયુએ જેસલમેર અને જોધપુરના મહારાજાઓને પોતાને આશ્રય આપવાની પ્રાર્થના કરી પણ શોકની વાત એ છે કે એમાંથી કોઈએ પણ તેની પ્રાર્થના સાંભળી નહીં. પરંતુ જોધપુરના કુર રાજા માલદેવે હુમાયુને કેઠ કરવા વિચાર કર્યો હતો, આ વાત ક્યાં સુધી સત્ય છે તે અમે કહી શકતા નથી. પરંતુ હુમાયુએ જેસલમેર તથા જોધપુરના મહારાજાઓની કપટબળ ભેટી, ભયંકર મારવાડની ભૂમીમાં પ્રવેશ કર્યો અહીં તેને વધારે દુઃખ પડવા લાગ્યું. તેની પત્ની પણ પીડિત થવા લાગી, પોતાને દુઃખ સહન કરવું પડત તો તે સહન કરત, પણ તેના પ્રાણુથી અધિક તેની બેગમને દુઃખ પડવાથી તે તેનાથી સહન ન થઈ શક્યું.

જેણે પૂર્વે કહી સૂચ્ય ભગવાનનું કિરણ પણ જોયું નહોતું જેની આગળ સદા પાણી ભાગવાથી દુધ આવી પડતું હતું તેજ બેગમને દૂર ભાગવશાત્ આજે રેતીપર ઉઘાડે પગે ચાલવું પડતું હતું તેને જ આજે ભયંકર કષ્ટ સહન કરવું પડતું હતું. બેગમની તથા હુમાયુની આ દશા જોઈ કેાણુ અશ્રુગિંદ્ર નહિં પાડે ! જે આવખતે હુમાયુએ ધૈર્યનો નાશ કર્યો હોત તો તેના પરિવારનો મેવાડમાં જ નાશ થઈ ગયો હોત. પરંતુ તેનામાં વિરતા અને ધિરતા આદિ ગુણો હયાત હતા તેથી તો તે મોટા સંકટોમાંથી મુક્ત થયો હતો. હુમાયુના ગુણો જ્યારે આપણે સાંભળીએ છીએ, ત્યારે આપણને તેની વિપત્તિ જોઈ એધિક દુઃખ થાય છે.

‘તત્તારિખ ફરિસ્તામાં’ આ શોચનીય દુર્દશાનું જળંહણતું ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. કે હુમાયુ અધીં રાતે અશ્વ ઉપર બેસીને અમરકોટ તરફ નાઠો, આ અમરકોટ ઠાટા (ઠકા) નગરીથી સો કોસ દુર છે ઘણે દુર સુધી પ્રવાસ કરવાથી અત્યંત દુઃખીત થઈને પાદશાહનો અશ્વ તો માર્ગમાં જ મરણ પામ્યો ત્યારે હુમાયુએ ‘તુર્કીબેગ’ નામના એક સલાસદની પાસે તેવો અશ્વ માગ્યો, પરંતુ ઉક્ત અમીરે પાદશાહની આજ્ઞાનો અનાદર કર્યો, અને તેના કઠોર હૃદયમાં જરાપણ દયા ઉત્પન્ન થઈ નહીં. આ શત્રુઓ હુમાયુની નજીક આવી પહોંચ્યા, હવે પોતાની રક્ષાનો બીજો કોઈ ઉપાય ન જડવાથી પાદશાહ ઉંટ ઉપર સ્વારી કરી નાઠો, એવામાં ‘નાદિમકોકા’ નામના એક માણસે પોતાની વૃદ્ધ માતાને અશ્વપરથી નિચે ઉતારી તે અશ્વ હુમાયુને આપ્યો અને તેની માતાને ઉંટ પર બેસાડી ચાલવા લાગ્યો. માર્ગ અત્યંત ભયંકર અને રેતાળ હતો. પાણીનું નામ નહોતું તૃષ્ણથી સિપાઈઓને દારૂણ દુઃખ થવા લાગ્યું કેટલાક સિપાઈઓ બેહોસ થઈ ગયા, અને કેટલાક મરણ પામ્યા, ત્યારે તરફ હાહાકાર થઈ રહ્યો. અને રૂઢન સંભળાવવા લાગ્યા, એટલામાં દુઃખમાં વૃદ્ધિ કરનારા સમાચાર મળ્યા કે ...

એટલે વનવીર કિલ્લામાંથી નીકળી જીને કશિણ દેશમાં જઈ વસ્યો, વખત જતાં તેના વંશજો નામપુરના 'સોસલે' કહેવાયા.

સં. ૧૫૯૭ (ઈ. સ ૧૫૪૧) માં મેવાડના સરદારોએ ઉદયસિંહને ચિત્તોડના સિંહાસન પર બેસાડ્યા, તે વખતે સર્વ પ્રભને અપૂર્વ આનંદ થયો, આ મહોત્સવ પ્રસંગે જે ગીતો ગાવામાં આવ્યાં હતાં તે ગીતો આજે પણ સંભળવામાં આવે છે પરંતુ મહા કવી ચંદે કહ્યું છે કે “સી અથવા બાળક જે દેશમાં સિંહાસન ઉપર આવે છે. તે દેશ વિષ્ણુના પંજામાં સપડાય છે.” તેવીજ રીતે મેવાડનું પણ બન્યું. કારણ ઉદયસિંહ હજી બાળક હતો, પણ રાત દિવસ વિદ્યાસને પ્રમાદને વથ રહેતો હતો, જેથી અભાગિની મેવાડમૂખિમાં સર્વત્ર અમંગળ થવા લાગ્યું. દરેક રાજપુતમાં સાહસ અને પ્રતાપ મુખ્ય શુભો હોવા જ જોઈએ, તેમાંનો એક અંશ પણ ઉદયસિંહમાં ન હતો.

આ સમયમાં અકબરનું નામ સમસ્ત ભારતવર્ષમાં મુખ્યસિદ્ધ હતું, તેનાથી ભારતવર્ષ કંપાયમાન થઈ ગયો હતો, કારણ કે અકબરે મુમત્તિનું પેઠે આગળ વધીને મેવાડને કઠોર જાંતરથી બાંધી લીધું અને પોતાના અધિકારમાં લઈ લીધું હતું. જેથી કિંદુઓને અંગમાં અમણિત થા થયા હતા. તે થા રૂઝાયા નથી, પરંતુ હૃદય સ્થાન સુધી ઉઠા ઉતરી ગયા હતા. શું આ રૂધિરમય ધાને રૂઝાવી નાખી આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરી ભવિષ્યમાં કોઈ વખત ભારત સંતાનો આનંદથી વિકાર કરશે ? ભારત સંતાનોના ભાવી ભાગ્યમાં શું લખ્યું ? તે શી રીતે કહી શકાય ?

જે દિવસ કનોજના મુદમાં ભારતનો રાજમુગટ હુમાયુના મસ્તક પરથી પતિત થયો તે દિવસથી હુમાયુ પર લાયકર વિષ્ણુઓનો આરભ થયો. શત્રુઓ તેની પાછળ પડી તેને વારવાર સતાવવા લાગ્યા તેથી હુમાયુ નાશ ભાગ કરવા લાગ્યો, પણ શત્રુઓ તેની પુઠે પડી તેને સતાવવા હતા, તેથી હુમાયુ આશ્રા ઓલી લાઢિાર ગયો ત્યાં પણ તેને વિશ્રામ મર્યો નહીં તેથી તે કેટલાક વિશ્વાસુ નોકરોને તથા પોતાના પરિવારને લઈ સિંધના રાજ્યમાં ગયો, રસ્તામાં તેના પર અત્યંત કષ્ટ પડ્યું છતાં પણ તે નિરૂત્સાહ થયો નહીં પણ ઈશ્વરપર શ્રદ્ધા રાખી તેને વિચાર કર્યો કે ‘સુકતાનથી સમુદ્રવટ પર્યંત, સીંધુ નદીના કિનારા પર આવેલા સર્વ કિલ્લાઓ હસ્ત ગત કરવા’ પણ શનિમંદના કીનારે સર્વ ઉત્સાહ ભરમ થઈ ગયો અને તેના ઉપર એક વધારે વિષ્ણુ આવી પડી, તેના કેટલાક સેનાિકોએ તેના ઉપર વિક્રોહ કર્યો, ત્યારે હુમાયુ મુળ મુઝાઈ ગયો હતો તેથી તેને નિરૂપાયે ઈશ્વર ઉપર આધાર રાખી ત્યાંથી આગળ આવવું પડ્યું.

એક સમયે જે સમસ્ત ભારત વર્ષનો અધિશ્વર હતો, એક સમયે અમણિત નરનારીઓનું ભાગ્ય મુત્ર જેના હસ્તમાં હતું તેજ માણસ આજે પોતાના જીવનનું

જે સમયે હુમાયુ કાશ્મીરની નિકટ આવ્યો તે સમયે સીકંદર દિલ્હીનાં સિંહાસન પર બેસીને પોતાના લાઈઓની સાથે ઝઘડો કર્યા કરતો હતો. તેથી હુમાયુએ ધાર્યું કે આપણું કાર્ય કરવાની આ ઉત્તમ તક છે. સીકંદર ગૃહકલહથી નિર્મળ થયેલો જોઈને તરતજ હુમાયુ સિંધુ નદી ઉતરીને તેની સામે આવી બાથ લીડી, આ રણસંઘામના પ્રયંત્ર ઘોષથી હતભાગી પકાણુ પાદશાહનાં જ્ઞાનનેત્રો ઉઘડી ગયાં, સરહીદ નામક સ્થાન આગળ તેમની સાથે દારૂણ યુદ્ધ થયું. આ યુદ્ધમાં હુમાયુએ તેના પુત્ર અકબરને સેનાપતિ બનાવ્યો હતો તેની ઉંમર અત્રે ફક્ત બાર વર્ષની હતી. અકબરનો વિજય થયો, દિલ્હીનું સિંહાસન હાથ લીધા પછી થોડા દિવસો પછી હુમાયુ પોતાના પુસ્તકાલયના ઉંચા સોપાન પરથી પડી જવાથી પરલોકવાસી થયો.

પોતાના પિતાના મૃત્યુ પછી થોડે દિવસે અકબર તેર વરસની ઉંમરે સિંહાસન પર બેઠો, ત્યાર પછી થોડા દિવસે તેના શત્રુઓએ અકબરના હાથમાંથી દિલ્હી અને આગ્રા ખુંચવી લીધા, તથા અકબરને બહાર હાંકી કાઢ્યો, જેથી અકબરે પંજાબના એક સ્થાનમાં જઈ આશ્રય લીધો; પણ બહેરામખાંએ તેના છેલ્લા શત્રુઓના હાથમાંથી તેના રાજ્યનો ઉદ્ધાર કર્યો. આ બહેરામખાંને ભારતીયસહી (૨૯) કહેવામાં આવે છે. તેના પરાક્રમથી અકબરનું રાજ્ય પર્વત સમાનં દૃઢ થયું અને અદાર વર્ષની ઉંમરમાં તો અકબરે ચંદેરી, દાલિંજર, ખુદેલખંડ, અને માળવા વિગેરે દેશો હાથ કર્યા. આ વિશાળ ભારત સામ્રાજ્ય પર અધિકાર સ્થાપિત કર્યા પછી થોડાજ વખતમાં શહેનશાહ અકબરે ચિત્તોડ પર આક્રમણ કર્યું હતું.

ઉદયસિંહ કાયર હતો, તે રાજ થયો તેથી શું થયું, જે રાજમાં નૃપોચિત શુભ ન હોય તે રાજ શા કામનો? ઉદયસિંહમાં ઉપલા શુભોને બદલે અનર્થકારક દુર્ગુણો ભરેલાં હતાં અને તેના વિચારનું તંત્ર એક વેશ્યાદ્વારા ચાલતું હતું. તે વેશ્યાજ્ઞ ઉદયસિંહની સલાહકાર, જીવન સહચરી, વિદ્યા, બુદ્ધિ અને બોધદાયિની સ્વામિની હતી, રાણા તેનો એવો દાસ બની ગયો હતો કે તેનાં ભાગ્યસુત્રને તે પિયાયિની પોતાના હાથમાં લઈ રહી હતી. મહારાણા ઉદયસિંહ-ગિરુલોત કુલકેશરી વિરવર બાખ્ખારાવલના વંશજ મેવાડના સ્વામિ રાણા સંઘ્રામસિંહના પુત્ર હતભાગી ઉદયસિંહ, પાપિની વેશ્યાની આજ્ઞા

(૨૯) મોગલ સમ્રાટ અકબર અને કાન્સનો અર્થ હેત્રી, તથા બહેરામખાં અને કાન્સનો મંત્રીસહી, આ ચારે પુરો એકજ વખતે વિદ્યમાન હતા આ એક અદ્ભૂત ઘટના છે. બહેરામખાંએ આત્માનો ભોગ આપીને મોગલ રાજ્યને ગયાવ્યું હતું અને અંતે તે પોતેજ વિદ્રોહી બન્યો હતો જેથી તેને દેશનીકાલ કર્યો હતો.

એકદમ પાસે આવી પહોંચ્યા. આથી હુમાયુ તરત જરાપણ ગમરાયા વગર પોકારી ઉઠ્યો. ‘જેનામાં લડવાની શક્તિ હોય તે અહીંઆ રહે, અને બીજાએ સર્વ સામાન તથા ઓરતોને હાઈ આગળ ચાલો,’ પરંતુ શત્રુબોના આગમનની ચિહ્ન જણાયા નહીં તેથી પાદચાક સર્વ માણસોને હાઈ આગળ ચાલ્યો, બીજા દિવસે હુમાયુ પોતાની સેના સહીત અમરકોટ તરફ ચાલવા લાગ્યો, પરંતુ માર્ગમાં બે દિવસ સુધી જળ નહીં મળવાથી તેમને પહેલા કરતા બમણું દુખ પડ્યું ત્રીજે દિવસે એક કુવો જોવામાં આવ્યો, પણ તે દુર્ભાગ્યે એટલા બધો ઊંડો હતો, કે પાણી ભરતા બહુવાર લાગતી હતી, અને ફક્ત અત્યારે એક જ ડોલ હતી, ફરેકને સુચના કરી કે નબરવાર પાણી પાવામાં આવશે પણ તે સુચના કોઈએ સાંભળી નહીં, કારણ કે બધા માણસો તરમથી ભરી જતા હતા, સર્વ પ્રથમ જળ પીવાને ઈચ્છા રાખતા હતા, જ્યાં અનિષ્ટ થવાનું હોય ત્યાં કોણ મિથ્યા કરી શકનાર છે? તેવામાં ડોલનું ડોરડું તુટી ગયું અને કેટલાક માણસો તેની સાથે કુવામાં પડીને મરણ પામ્યા અને કેટલાક માણસો પોતાની છાત્ર બહાર કાઢી જમીન પર આગોટવા લાગ્યા, અને કેટલાક માણસો ગાઠા થઈ જઈને કુવામાં પડી મરણ પામ્યા, આ દૃશ્ય વિદારક દ્રશ્ય જોઈ હુમાયુને કેટલું ક્રોધ થયું હતો? અરે! બલભવા યમરાજને પણ આશ્ચર્ય થાય તેણે આ દ્રશ્ય હતું અને બીજે દિવસે તેમને એક જાંતે કુવો જોયો, અનેક દિવસોથી ઉંટ મવાસ કરતા હતા, અને તેમણે ઘણા દિવસથી પાણીનું એક બિન્દુ પણ મળ્યું નહોતું તેથી આ વખતે નિકટ કુવો જોઈને તેઓ સર્વ તેમાં કુરી પડ્યાં અને યુગ ધરાઈને પછી પીધું પણ થોડીવારમાં અકસ્માત તેનના પેટમાં બચ કરે પીકા થયા લાગી અને જોત જોતામાં તો ત્યાંના ત્યજ કેટલાય માણસો મરણ પામ્યા આ શોચનીય વિપત્તિમાંથી થોડા રહેતા વિશ્વાસુ સેવકોને પોતાની સાથે લઈને હુમાયુ અમરકોટ નગર તરફ ગયો મોગલવીર હુમાયુની અત્યંત ક્રોધમય ત્રિષ્ટિ જોઈને અમરકોટના સોદારાજને પરમ દુખ થયું અને તેને આદરપૂર્વક આશ્વસ આપ્યો ને સર્વ દુખ દૂર કરવા યત્ન કરવા લાગ્યો. અહિંયા હીન્દીસન ૯૪૯ રજબ માસના રવિવારને દિવસે હમીદાબેગમને પેટે રાજકુમાર અકબરનો જન્મ થયો પુત્રનું મુખકમળ જોઈને હુમાયુનું સર્વ દુખ દૂર થઈ ગયું અને તેણે પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરનો પાઠ માન્યો અને અમરકોટના રાજાના શરણમાં પોતાના પરિવારને સુક્રીને તેની જ સેના લઈને ઈરાન તરફ ચાલ્યો ગયો એમ કહેવાય છે કે હુમાયુને જ્યોતિષ શાસ્ત્રનો સારો અભ્યાસ હતો, પણ કમનસીબની વાત એ છે કે તેણે તે શાસ્ત્ર જ્ઞાનનો ઉપયોગ પોતાના કોઈપણ કામમાં કર્યો નહીં, અને ઈરાન તરફ જવું પડત નહીં, ‘તવારીખ પ્રીરસ્ત’ મા આ પ્રમાણે લખેલું છે

જે સમયે હુમાયુ કાશ્મીરની નિકટ આવ્યો તે સમયે સીકંદર દિલ્હીનાં સિંહાસન પર બેસીને પોતાના ભાઈઓની સાથે ઝઘડો કર્યા કરતો હતો. તેથી હુમાયુએ ધાર્યું કે આપણું કાર્ય કરવાની આ ઉત્તમ તક છે. સીકંદર ગૃહકલહથી નિર્મળ થયેલો. જોઈને તરતજ હુમાયુ સિંધુ નદી ઉતરીને તેની સામે આવી બાથ લીડી, આ રણસંગ્રામના પ્રયત્ન ઘોષથી હતભાગી પઠાણ પાદશાહનાં જ્ઞાનનેત્રો ઉઘડી ગયાં, સરહીદ નામક સ્થાન આગળ તેમની સાથે દારૂણ યુદ્ધ થયું. આ યુદ્ધમાં હુમાયુએ તેના પુત્ર અકબરને સેનાપતિ બનાવ્યો હતો. તેની ઉંમર અત્રે ફક્ત બાર વર્ષની હતી. અકબરનો વિજય થયો, દિલ્હીનું સિંહાસન હાથ લીધા પછી થોડા દિવસો પછી હુમાયુ પોતાના પુસ્તકાલયના ઉંચા સોપાન પરથી પડી જવાથી પરલોકવાસી થયો.

પોતાના પિતાના મૃત્યુ પછી થોડે દિવસે અકબર તેર વરસની ઉંમરે સિંહાસન પર બેઠો, ત્યાર પછી થોડા દિવસે તેના શત્રુઓએ અકબરના હાથમાંથી દિલ્હી અને આગ્રા ખુંચવી લીધા, તથા અકબરને બહાર હાંકી કાઢ્યો, જેથી અકબરે પંજાબના એક સ્થાનમાં જઈ આશ્રય લીધો; પણ બહેરામખાંએ તેના છેલ્લા શત્રુઓના હાથમાંથી તેના રાજ્યનો ઉદ્ધાર કર્યો. આ બહેરામખાંને ભારતીયસલી (૨૯) કહેવામાં આવે છે. તેના પરાક્રમથી અકબરનું રાજ્ય પર્વત સમાન ફઠ થયું અને અઠાર વર્ષની ઉંમરમાં તે અકબરે ચંદેરી, કાલિંજર, ખુદ્દેલખંડ, અને માળવા વિગેરે દેશો હાથ કર્યા. આ વિશાળ ભારત સામ્રાજ્ય પર અધિકાર સ્થાપિત કર્યા પછી થોડાજ વખતમાં શહેનશાહ અકબરે ચિત્તોડ પર આક્રમણ કર્યું હતું.

ઉદયસિંહ કાયર હતો, તે રાજ થયો તેથી શું થયું, જે રાજમાં નૃપોચિત ગુણ ન હોય તે રાજ શા કામનો? ઉદયસિંહમાં ઉપલા ગુણોને બદલે અનર્થકારક દુર્ગુણો ભરેલાં હતાં અને તેના વિચારનું તંત્ર એક વેશ્યાદ્વારા ચાલતું હતું. તે વેશ્યાજી ઉદયસિંહની સલાહકાર, જીવન સહચરી, વિદ્યા, બુદ્ધિ અને બોધદાયિની સ્વામિની હતી, રાણો તેનો એવો દાસ બની ગયો હતો કે તેનાં ભાગ્યસુત્રને તે પિયાચિની પોતાના હાથમાં લઈ રહી હતી. મહારાણા ઉદયસિંહ—ગિફ્ટેલ કુલકેશરી ચિરવર બાખ્ખારાવલના વંશજ મેવાડના સ્વામિ રાણા સંગ્રામસિંહના પુત્ર હતભાગી ઉદયસિંહ, પાપિની વેશ્યાની આજ્ઞા

(૨૯) મોગલ સમ્રાટ અકબર અને કાન્સનો ચતુર્થ હેત્રી, તથા બહેરામખાં અને કાન્સનો મંત્રીસલી, આ ચારે પુરૂષો એકજ વખતે વિદ્યમાન હતા આ એક અદ્ભુત ઘટના છે. બહેરામખાંએ આત્માનો ભોગ આપીને મોગલ રાજ્યને ગયાબ્યું હતું અને અંતે તે પોતેજ વિદ્રોહી બન્યો હતો જેથી તેને દેશનીકાલ કર્યો હતો.

અનુસાર ચાલતા હતા મૂર્ખ હે યસિદ્ધ તેના પગજ થદા રાખીને વિદ્ય સિદ્ધિ
પાપ પકમા કુળી મયો હતો. રણાન આ પ્રકારે પ્રમાદીને વિદ્યાસો થયે
એકને ચતુર અકબરે અકમલ મ્યુ હતું અને મહાયુદ્ધ થયું હતું તે
અકબરનો વિજય થયો. અને ઉત્પત્તિહને તેના અનાચારનું ચોર
પ્રાચલિત મત્યુ

અકબરમા એક મહાન ગુણ એ હતો કે મનુષ્યની ગુણમા ગુણ વા
પણ તેને પહોળી જતી હતી, તથા જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તે સર્વ
સત્ક્રમ કરી શકતો હતો. આ ગુણોથી અકબરે હિંદુ જાતિના દુષ્ટમા તે
પ્રત્યે પ્રીતિ અને ભક્તિ પેદા કરી હતી. અભિમાન ઉત્પાદક અને ગૌરવશાળી
ઉપાધી પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં તેણે પોતાના હાથથી જ સ્વયં ભારત સત્તાને
દુષ્ટ કુરુ રીતે ચીરી નાખ્યા હતા, અને સનાતન ધર્મના અનેક મંદિરો
ચુર્ચ કરી નાખી તે સ્વયં મજાદો બધાવી હતી

અકબરના હતાપ્રકારથી વીરવશો અને નાર્ય સત્તાનોના મુખો પ
કદમ્બી કાગી ચાહી લાગી મર્મહની પરતુ આ મ્મકે તેના કપેળ પર સદા
માટે વાસ કર્યો નહોતો. યોવનના અભિમાનમા અકબરે પે નાની કંઠેર, દુરકામા
વૃષ્ટ કરવાને માટે હિંદુઓના દુષ્ટમા જે શીવલુપકાર કર્યા હતા તે ધાવે
તેણે પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામા ફેલાવી નાખ્યા હતા અને ભારત વાસીઓને
આશિર્વાદ મેળવ્યા હતા.

આ પ્રમાણે જ્યારે કેશવજની પદવીની નોખનો વાગવાનો દાર્મ
આવે છે ત્યારે રાજા પણ કાયર, બીડ અને ડરપોક અને છે જ્યારે ત્રિફલોત
કુશોદરી વિરવર જાપ્યા રાવણના વશજ નેરાડના સ્વામિ રાણા સમરસિદ્ધ
રાજ્યની વિદ્યાર. રાજાએ જે નિતી અનુસાર રાજ્યકારમાર બધાથી નામના
નેગની હતી અને પોતે રાજપ્રિય રાજ્ય ચલાવ્યું હતું, તેજ રાજ્ય અ
૮ યસિદ્ધના હાથમા આવ્યું હતું જાપ્યા રાવણના વશજ નેરાડના સ્વામિ રાણા
સમરસિદ્ધ અત્યંત ચતુર અને કાર્યકુશળ હતા અને રાજ્યકાર્યને મહત્વનું કામ
મળી તારવાન રહેતા હતા

ઉત્પત્તિહ આ કાર્યને અતિ સરજ અને સુચમ સમજતો હતો તેથી
મિરાડ પર કુળના કુચરો તુટી પડ્યા સોસાગીયા કુળની અધિગાત્રી દેવીએ
પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે જ્યાંમુધો જાપ્યા રાવણના વશજે મારી આગાનું પાઠન
કરશે ત્યાંમુધો હું ચિત્તોડનો ત્યાગ કરીને જઈશ નહીં' જાપ્યા રાવણના
વશજે આટલા કિવસ મુધો દેવીને સત્ક્રમ કરવા માટે પોતાના દુષ્ટનું રૂપોર
અર્જવ મ્યુ હતું, તેથી મહારોચીએ સપુર્ણ રીતે ચિત્તોડની ભૂમિનું રમણ મ્યુ હતું

આ પ્રમાણે અનેક સ્ત્રી પુરુષોએ પોતાના આત્માની આહુતી ચિત્તોડ માટે આપી, પોતાના નામ ઝમર કરી ગયા છે. અને આજે સુવર્ણાક્ષરે અંકિત કરી ગયા છે. તે વસ્તુનો વિચાર કરતાં કયા પુરુષને પોતાની જન્મભૂમી માટે માન ન ઉપજે !

આ પ્રમાણે સીસોદીયા વંશની કુળદેવીએ અનેક વખત સુસલમાનોના આક્રમણથી છેવટની ઘડીએ પણ પોતાની માતૃભૂમીને બચાવી છે. અને ધ્વનિઓનું બિરુદ સાચવ્યું છે. પરંતુ આ ત્રીજી વખતના ચિત્તોડ પર આવેલા ઘોર સંકટ સમયે આપ્યા રાવલનો કયો વંશજ પ્રાણાંતનો દાવ ખેલી ચિત્તોડની દેવીને પ્રસન્ન કરશે ? ‘ ભગવતિ ચામુંડ ’ આ પ્રશ્નને કયા વિરતું રૂપીર પી ચિત્તોડનું રક્ષણ કરશે, આના ટટોકટીના વખતે ભયંકર સંઘ્રામમાં કોઈ પણ સીસોદીયા વીર આવ્યો નહીં. હવે શું થશે ? કોઈ પણ ઉપાય રહ્યો નહીં, ચિત્તોડનું શોચનીય અને ભીષણ અધઃપતન થવાનું હોય, ચિત્તોડના સ્વાધીનતાનો સૂર્ય સદાને માટે અસ્ત થવાનો હોય, ત્યાં મોહમાયી મહામાયા અંતર્ધ્યાન ‘ થઈ ગઈ, જે શુભભાગ્ય સૂત્રો ગિહ્વેદાત કુળને આટલા દીર્ઘકાળ પર્યંત બાંધી રાખ્યું હતું. તે સૂત્ર પણ સદાને માટે તુટી ગયું, જે મહાદેવીએ વિપત્તીના સમયમાં સમયસિક્કની ઉભય આંખો ખોલોને ગંભીર સ્વરે કહ્યું હતું કે “ હિંદુ ગૌરવ હ્રુસ થવાની અણી પર છે, ” જેણે ચિંતાના વમળમાં પડેલા લક્ષ્મણસિંહના સન્મુખ પ્રગટ થઈને બાર રાજકુમારોનો ‘ બલિ ’ માગ્યો હતો, તે ચિત્તોડની મૂર્તિમંત સ્વાધિનતા લક્ષ્મીદેવી ચતુર્ભુજ હતભાગી ઉદયસિંહની કાયરતા જોઈને સદાને માટે ચિત્તોડનો પરિત્યાગ કરી ગઈ ! તેની સાથે રાજપુત બતીની એક મહાન શ્રદ્ધા નાશ પામી ! જે શ્રદ્ધાબળથી તે લોકો ચિત્તોડપુરીને પવિત્ર સનાતન ધર્મને અને સ્વાધિનતાનો દુર્ગ દુર્ગ માનતા હતા, તે મહાન શ્રદ્ધા હવે તેમના દૃઢ્યમાંથી હ્રુસ થઈ ગઈ, હવે તેઓ તેને માત્ર એક મિથ્યા કલ્પના ગણવા લાગ્યા.

આ પ્રકારનો પવિત્ર વિશ્વાસ એ રાજપૂતોની અપૂર્વ દેશભક્તિ, શુવન શક્તિ અને દેશરક્ષાની મહાશક્તિ છે. આ મહામંત્રથી દીક્ષીત થઈને અનેક દેશના રાજાઓએ સ્વદેશની રક્ષાને માટે રણક્ષેત્રમાં પ્રાણના ત્યાગ કર્યા હતા. ઇતિહાસમાં અનેકવાર રાજપુતોના અસીમ શુભોની પ્રશંસા કરવામાં આવી છે. અમે માનીએ છીએ કે આ વિશ્વાસ જ સદા તેમના વિજયની કુચી હતી.

અકબરે ચિત્તોડ પર એવાર આક્રમણ કર્યું હતું, પહેલી વખતના આક્રમણમાં અકબરને પરાજીત થઈ નાશી જવું પડ્યું હતું. અને તેનો લઠાઈનો

તમામ સરજન સીસોદીયાઓએ કરજો કયો હતો. બીજો બચકર સ સામ સ ૧૬૨૪
ચૈત્ર સુદ ૧૧ ને સ્વીવારના દિવસે શરૂ થયો. તે વખતે અખતરે પોતાની વિશ્વ
શાળી સેનાને લઈ ચિત્તોડ ઉપર દુમલો કર્યો, આ વખતે કાયર ઉચ્ચમિદે કોઈ
પણ જાતનું શુરાતન ન બતાવતા છેક જ નિર્માણપણ બતાવ્યું હતું છતાં પણ
સરદારો અને સામતોની ઉત્કેષણી ભરેલા વાતાવરણથી ઉચ્ચમિદે સૈન્યમાં દાખલ
થયા પણ જ્યાં રાજા જ નમાવેલો હોય ત્યાં સૈન્યમાં ઉત્સાહ કયાથી જ આવે

જ્યારે રાજા ઉચ્ચમિદેમાં કોઈપણ જાતનો શુરવીરતાને શોભે તેવો દેસાહ
નોયો નહીં ત્યારે લાચારીથી રાજપુત સૈન્ય ભાગવા માડ્યું, અને ઉત્સાહ વગરનું
ધર્મ ગયું એટલે ઉચ્ચમિદે અકબરના હાથે કેદ પકડાયો, વીરજનોની મેચાડની
ભૂમીપર આ એક મોગામાં મોટું કલક આંખુ આવી ધનના આજ પર્યંત
મેવાડમાં બની નહોતી

કાયર રાજા હોય તો, કરે પ્રભ પાયમાલ,
જેર મળે નહિં અખરમાં, પ્રભ બને બેહાલ,
નિજ કુળતણી મર્યાદને, જુઠાવી દે આમ,
એક ઉચ્ચમિદે કારણે, મેવાડ બન્યું શુદ્ધામ

રાણા ઉચ્ચમિદે કેદ પકડાયો, છતાં કોઈ સરદારને અથવા સામતને તેના
માટે માન નહોતું તેથી તેને છોડાવવાને કોઈએ કાંઈ પણ પ્રયત્ન કર્યો નહોતો.
અને ચિત્તોડપુરીની પ્રાર્થના નિસ્તેજ અને નિષપ્રાણ થઈ ગઈ હોય એમ લાગતી
હતી, મેવાડભૂમીએ આજે પોતાનું તેજ સદાને માટે શુભ વી દીધું હતું

પરંતુ આવી સ્થિતિમાં જોતાં રાણા ઉચ્ચમિદેની ઉપપત્તિના હૃદયમાં
અભિમાન અને કોપનો દાવાનળ પ્રગટી ઉઠ્યો, અને કહેવા લાગી કે—“શું
ચિત્તોડવાસી પોતાના બધીવાન રાજાને સુખ નહીં કરાવો શકે ? શું બધા
નિર્માણ અને કાયર બની ગયા ? મેવાડની ભૂમીનું તેજ આજે છુટ્ત બની
ગયું ? જ્યારે કોઈ પણ વીર પોતાના રાજાને છોડાવવા, પોતાની બકાફરી
બતાવવા તૈયાર ન હોય, તો હું આજે મારા સ્વગળ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી રાણાશીને
સુખ કરાવી લાવેશ” આ પ્રમાણે પોતે અજણા છતાં પ્રજાના બની રણચડેનું
રૂપ ઘડ્યું કરી, હાથમાં લાલો, તરવાર, દાલ અને બખતર પહેરી, ઘોડા ઉપર
સ્વાર થઈને મુસલમાનોના સૈન્ય પર તુટી પડી એટલે રજપુતોએ પણ શુરાતન
બતાવ્યું અને અજણાએ અપૂર્વ સાહસ, કિંમત અને શુરાતન બતાવી હાલો
મુસલમાનોને જમીનદોસ્ત કરી, અકબર સમ્રાટના સૈન્યમાં હાહાકાર વર્તાવી
દીધો, અને રાણા ઉચ્ચમિદેને પોતે કેદમાંથી સુખ કરાવી લાવી ધન્ય છે એ
વિરાગના ને ? ધન્ય છે તેની નિઃસંતા ને ? મોખલ બાદશાહ આ વિનંતા બોર્ષ

સ્તબ્ધ બની ગયો. અને પોતાનો થયેલો વિજય પલકમાં ફરી જતાં પોતે ઘણાજ હતાશ બની ગયો. ઇતિહાસમાં ઉદયસિંહની ઉપપત્તિનું નામ સુવર્ણ અક્ષરે શોભી રહ્યું છે, અને રહેશે.

જ્યારે ઉદયસિંહ અકબરના કારાગ્રહમાંથી છુટ્યો, અને તેને ચિત્તોડમાં આવી પોતાની ઉપપત્તિની અત્યંત પ્રશંસા કરી અને તેની વીરતાને સહસ્રવાર ધન્યવાદ આપ્યો. અને લશ્કરમાં કહેવા લાગ્યો કે “વીરનારીની બહાદુરીથી મારી મુક્તિ થઈ છે.” રાણાના મુખે આજે ઉક્ત સ્ત્રીની બહાદુરીની પ્રશંસા સાંભળી ચિત્તોડના સરદારોને અત્યંત ઘૃણા ઉત્પન્ન થઈ અને તેમનું અભિમાન ઉશ્કેરાઈ આવ્યું. તેથી બધા સરદારોએ એવો વિચાર કર્યો કે આ વેશ્યાને કોઈ પણ ઉપાયે મારી નાંખવી. આવો વિચાર કરી તે બહાદુર સ્ત્રીનો નાશ કરવાની યોજના કરવા લાગ્યા. અગણિત સરદારો આગળ એક સ્ત્રીનું શું ગળું ? આખરે એ વીર રમણીનો વધ થઈ ગયો, અને તે ખીયારી આ દુનિયાનો ત્યાગ કરી પર દુનિયામાં ચાલી ગઈ.

અકબર પર વિજય કરવાને લીધે સરદારો અને સામંતોને આનંદ થયો. જોઈએ, તેના બદલે એક શોક ઉત્પન્ન થયો, અને માંડોમાંડે કલેશથી રાજ્યમાં ભયંકર અશાન્તિ ઉત્પન્ન થઈ. મેવાડની આવી અશાન્તિ સાંભળી અકબરે પોતાનું વૈર લેવાને સંપૂર્ણ રીતે તૈયારી કરી મહા પ્રયંત્ર સૈન્ય સાથે ફરી ચિત્તોડ પર ચડી આવ્યો.

આ સમયે અકબરની ઉંમર પચીસ વર્ષની હતી. તેના શરીરમાં ત્રિપુલ બળ હતું અને અતિ ઉસ્તાહી હતો, તેના અખંડ પ્રભાવથી સમસ્ત ભારત વર્ષ તેને શરણે થયું હતું. દુર્ઘટ દુર્ગોને તેને પોતાના બાહુબળ, અને પ્રતાપથી છીન્નભીન્ન કરી નાંખ્યા હતા. અનેક રાજપુત રાજાઓ તેની આજ્ઞા પાળવાને હાથ જોડી સન્મુખ રહેતા હતા, તો પછી મેવાડનું મસ્તક શી રીતે ઉત્તત રહી શકે ? મેવાડનો ગર્વ શી રીતે અચળ રહી શકે ?

મેવાડના રાજપુતો શા માટે તેને વશ ન થાય ? મોગલોનું પ્રયંત્ર વેગમય સૈન્ય મેવાડમાં પ્રવેશી ચુક્યું હતું અને ચિત્તોડની પાસેનાં ‘પાંડોલી’ ૩૦ નામના

૩૦. પાંડોલી નામના બે ગામો છે, તમાનું ઉપલું ગામ ચિત્તોડના સુપ્રસિદ્ધ માન-સરોવરના કિનારા પર વસેલું છે. આ માન સરોવરના કિનારા પર બાંધવામાં આવેલા કેટલાક પ્રાચીન સ્તંભોમાંથી તેમાં જે એક શિલાલેખ ઉપલબ્ધ થયો તેની સહાયતાથી જ તેમને ગિહ્નોત કુળના વંશજની ઉત્પત્તિ યર્ષ. જે દિપમાળ અગ્રાપી સર્વોગ દશામાં વિરમાન છે તેને સર્વથા ચૂના અને પત્થરથી બનાવવામાં આવી છે ઉંચાઈ (૩૦) ત્રીસ ફૂટ અને તેના શિરોભાગ (૪) ચાર ફૂટનો છે. સહમ દ્રષ્ટિએ જોતાં સર્વ જનિતા દેવાલયોનાં ચિન્હો તેમાં જણાય છે.

ગામધો બરસી જતા જે પાચ કોસનો રાજમાર્ગ આવે છે તેના અગ્ર લાગમાં જ મોગલ સમ્રાટ અકબરની મહાપ્રચંડ છાવણી પડે હતી આ સ્થળે 'સજે મરમરનો' એક 'મુઠાકાર મ્તલ' બીરાજમાન છે, આ સ્તાંભને "અકબર કા દિવા" "અકબરનો દિપક કહેવામાં આવે છે

આજ પર્યંત પ્રવાસીઓ મેવાડના અધઃપતનના તે ભયંકરને દુરથી જોઈને જ ચિત્તોડનો અત્ દુર્દશાનો વિચાર કરતા અધ્ધારા છેડતા આદ્યા જાય છે

ભટ્ટ હોકોના અંધોમાં એવો ઉત્કેષ છે, કે ચિત્તોડ રક્ષણહીણ બન્યું નહીં મેવાડનું સત્યાનાથ કરવાના ઉદ્દેશથી ભયંકર મૂર્તિ ધારણ કરી, જેવો અકબર ચિત્તોડ પર આવ્યો કે તરત જ કાયર અને બીકણ ઉઠ્યાસિંહ પાટનગર છોડી ચાલતો થયો, રાણાના પલાયનથી. ચિત્તોડનો કાયર પુરુષ રાણો ત્યાગ કરી નાસી ગયો પરંતુ ચિત્તોડ નામની એ બહીરારી છે કે કોણ બધું ક્યાંથી માહસિક અને અગણિત વીરો નગ્ન તલવાર પોતાના હાથમાં લઈ ચિત્તોડની રક્ષા કરવાને માટે મુસદ્દાઓની સુધે જુગથાને આવી પહોંચ્યા બધે, કેઈ કુલ દેવતાનો સંજીવની મંત્રના પ્રભાવથી ચિત્તોડની સમરભૂમીમાં પડેલા પીરમહોની ભસ્મમાંથી અગણિત વીરોની તથિ ઉત્પત્ત થઈ, રાજ્યસ્થાનના ભિન્ન ભિન્ન રાજ્યોમાંથી સરદારો અને સામંતો પોત પોતાની સેના લઈ ચિત્તોડની રક્ષા માટે આવી પહોંચ્યા વનવીર સહીદાસ, અનેક તેજસ્વી અને સાહસીક અઢાવતોને પોતાની માથે લઈ ચિત્તોડના પ્રધાન નોરણદ્વર, 'સૂર્યદાસ' પર આવીને ઉભા, મદોરીયા ખનિ રાવત દુર, સંગાવતોની સેના સાથે લઈ રણ સંગ્રામમાં આવી પહોંચ્યા, બેઠલા અને કોટોરીયાના વીરનરોએ આવીને સમ્રાટના નેન્યનો સામનો કર્યો, આમ મહાભયંકર મુઠ્ઠા આઠો રણ હતું ત્યાંતો એક અચ નક ગોળી સેનાપતિ જયમદનના હૃદયમાં વાગી, વાગતાની સાથે જયમદન અશ્વપરથી નિચે તૂટી પડ્યો, અને યત્રુઓનો નાશ કરવાની પોતાને પ્રબળ મુશ્કા અધુરી રહી જવાથી તેનું હૃદય ઉન્મત્ત બની ગયું. યત્રુઓએ દુરથી કોઈ નીચની સહાયતાથી તેમને માર્યા, આ વિચાર આવતાં કેને ગ્તાનિ ઉત્પત્ત ન થાય ?

છેવટે ચિત્તોડને બચાવવાને કોઈ દિશા રહી નહીં ત્યારે આખરે વીર જયમદન પોતાનું જીવન ચિત્તોડને માટે સર્પેષણ કરવાની તૈયારી કરી અને તેની સાથે જેટલા શસ્ત્રો હતા તે સર્વેને પણ પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાથી.

શીઘ્ર જુદારવતનું અનુષ્ઠાણ કરવામાં આવ્યું, આઠ દહાર રાજપુતોએ એક સાથે બીકુ ઉઠાવી અંતઃસમયમાં જાનસો ધારણ કરી એક બીજાની

નિદાય લઈ સાહસ અને ઉત્સાહની સાથે મોગલ સેના પર તુટી પડ્યા. દુર્ગતુ દ્વાર ખોલી નાખવામાં આવ્યું, પ્રાણનો મોહ છોડી ઉન્મત્ત રાજપુત પ્રયંત્ર સમુદ્રતરંગની પેઠે યત્રુઓ તરફ ધસી ગયા અને તેમનો સંહાર કરવા લાગ્યા. સામાયક્ષના અગણિત સૈનીકો માર્યા ગયા, પરંતુ મોગલ સેના અગાધ હતી, અને રાજપુત સેના ઘણી અદ્ય હતી, આખરે તમામ રાજપુતોએ માતૃભૂમી ખાતર પોતાની યશસ્વિતી ઉજાવવલ કરી પ્રાણાર્પણ કર્યો.

આખરે ચિત્તોડની દુર્દશા ધર્મ, અગણિત સુગદો આગળ રાજપુતો લાચાર ધર્મ ગયા, આ દુર્દશામાં કોઈની પણ તાકાત મસ્તક ઉંચું કરવાની રહી નહીં.

આવા સંકટોના સમયમાં રાજપુતોએ પોતાનું પાણી ખતાવી ચિત્તોડનું નાક રાખ્યું હતું, પણ જ્યાં લાવી અનુકુળ ન હોય ત્યાં બીજું શું થાય ? જે ચિત્તોડ કનકનગરી સમાન ગણાતું હતું, તે આજે સ્મશાનવત્ શૂન્ય લાસવા લાગ્યું, જેવી લાવીની મરજી, જ્યાં જુઓ ત્યાં મુઠાંના ઢગેઢગ પડેલા હતા. અને કેવળ ભયંકર દ્રવ્ય એટલું લાગતું હતું કે લેખકમાં લખવાની પણ શક્તિ નથી. લખનામાં શબ્દો શોધ્યા જડે તેમ નથી. આવી ભયંકર પરિસ્થિતિને ખ્યાલ વાંચકગણ પોતેજ કરી લેશે.

દેશ દેશના અનેક રાજપુત સરહારોએ ભયંકર લડાઈમાં ૧૭૦૦ સત્તરસો મહાન યોદ્ધાઓએ પોતાના પ્રાણ સમર્પણ કર્યા હતા.

કેવળ ગ્લાહીઅરના તુવાર રાજાઓ ચિત્તોડની લાવી દુર્દશાના વખતે ઉપયોગી ધધ પડવાને માટે, આ ભયંકર યુદ્ધમાંથી પોતાનો પ્રાણ ખચાવી શક્યા હતા. નવરાણીઓ પાંચ રાજકુમારીઓ, બે ણાળકો અને સમસ્ત સરહાર કુળની સ્ત્રીઓએ તે કઠોર કાળમાં જુહાર વૃત્તનું અનુદાન કરીને રણમાં પોતાના પ્રાણનું ખલીદાન આપ્યું હતું. આ ભયંકર યુદ્ધમાં ચિત્તોડનું જે સત્યાનાથ થયું છે. તે ભવિષ્યમાં પણ વિસરી-ભુત્તો શકાશે નહિ જ્યાં સુધી આ જગતમાં હિન્દુ નામ કાયમ રહેશે ત્યાં સુધી આ ભયાનક યુદ્ધની હકીકત તો દરેકના હૃદયમાં કેતરેલી રહેશે.

જે દિવસે ચિત્તોડ ઉપર આક્રમ આવી પડી તેજ દિવસથીજ રાજપુતોની સ્વાધીનતાદેવી ચિત્તોડપુરનો ત્યાગ કરીને ચાલી ગઈ, તે પત્રિય રવિવારના દિવસે સૂર્ય દેવતાએ પોતાના કિરણો નાંખી હંમેશને માટે ચિત્તોડમાં અંધકાર કર્યો.

જે ચિત્તોડની સુંદરતા અમરાપુરી જેવી ગણાતી હતી, જે ચિત્તોડના પર અનેક કિલ્લાઓ, સરોવરો, શિલ્પકળાના મંદિરો, વિગેરે અનેક વસ્તુઓ શોભી રહી હતી.

જે ચિત્તોડ પર જીનોના જાહિરો અને મિત્રો સ્થલો રિગેરે ગગન ચુલિત થો જતા હતા, આજે તે ચિત્તોડ એક શુન્યમાર સ્મશાન ભુમીકા જેવી દુર્કશામા ફેરવાઈ ગયું હોયો શું ન કરી શકે ? અને આ કયા કરનાર કોણ ? પાપાણુ હૃદયનો સમ્રાટ અકબર ! પોતાના જાણી અકમલબાહ નગરને ચોભાવવાને ના? ચિત્તોડના સિંહદારના ચોભનીયદારો ઉપાડી ગયો હતો.

અકબરે પોતાના હાથથી જયમલ્લનો સહાર કર્યો હતો જે બહુની સહાયથી આ કાયર પુરુષને યોગ્ય કાર્ય કર્યું હતું નામ તેણે “ સમામ ” રાખ્યું હતું આ બહુકથી અકબરે ત્રણ હજાર પક્ષીઓનો વધ કર્યો હતો જે કે અકબરે અધર્મી ઉપાયથી જયમલ્લનો સહાર કર્યો હતો, તો પણ તે તેમના શુભોને સારી રીતે જાણતો હતો. જયમલ્લને મારી, અકબર પોતાને કૃતકૃત સમજાયો હતો. તે એટલે સુધી કે વીરવર જયમલ્લ અને વીર બાહક પ્રત્યેની અફમૂત વીરતા અચલ રાખવાને માટે તેણે હિન્દીમા પોતાના કિલ્લાના સિંહદાર ઉપરના એક ઉચા ચણતરા ઉપર બને વીરોની પાપાણુ મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી (અસે પચાસ વર્ષ પૂર્વ ઇતિહાસપેતા બર્નિયર બારતવર્ષમા પ્રવાસ કરવા આવ્યો હતો, તેણે આ બને મૂર્તિઓ જોઈ હતી, તેણે બારતવર્ષના સબધમા પોતાના સ્વદેશી મિત્રોને જે પત્રો લખ્યા હતા તેમના વણા પત્રો ઇ સ ૧૬૮૪ મા લંડન નગરમાં છપાઈને બહાર પડ્યા હતા, જયમલ્લ અને પતેની મૂર્તિને ઉદ્દેખ જે પત્રમા તે ઇ સ ૧૬૯૩ ના જુલાઈની ૧ લી તારીખે લખેલો હતો બર્નિયર જણાવે છે કે ‘ સિંહદારમા પ્રવેશ કરતાની સાથે દારની જાને બાણુએ ઉભા રહેવા જે હાથીઓના મિવાય જોવાલાયક બીજી કાઈ નથી આમાના એક હાથીની ઉપર ચિત્તોડના રાજા જયમલ્લની અને બીજાની ઉપર તેના બધુ પતેની મૂર્તિ છે ”) આ ઉભય સાહસિક વીરોએ પોતાની વીર માતાની સાથે જ આમમા જઈ પ્રયત્ન વીરતા પ્રદર્શિત કરી હતી, આ ઉભય એવા વીર અને સાહસીક હતા, કે તેમણે પ્રાણુત સુધી શત્રુને પોતાના મસ્તક નમાવ્યા નહોતા, તેમના ગૌરવના સ્મારક ચિન્હ તરીકે તેમના શત્રુએ તેમની મૂર્તિઓ સ્થાપન કરી છે, આ ઉભય બહુ મૂર્તિઓનું દર્શન કરવાથી મારા મનમા એક અપૂર્વ ભાવ ઉદિત થયો. ભયભક્તિ અને આનંદ મિશ્રીત એક ઉચ્ચ અને અવોકિકભાવ ઉદિત થયો, વળી બર્નિયર રાજપુતોનો ઇતિહાસ સારી રીતે જાણતો નહોતો, નહિ તો તે જયમલ્લ ચિત્તોડનો રાજા અને પતેને જયમલ્લનો બધુ શા માટે જણાવત ? કેવળ આ પાપાણુ મૂર્તિ જોઈને બર્નિયરના હૃદયમાં એવો ઉચ્ચ અને ગંભીર ભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો, ત્યારે જેણે અત્યંત કષ્ટ અને પરિશ્રમ સહન કરીને રાજપુત જાતિના ઇતિહાસનો ઉદ્ધાર કર્યો છે જેણે જયમલ્લ અને પતેને હીલા ક્ષેત્રને સ્વદેશી જોઈને તેમની જિવાવેદી ઉપર બક્ષિત સહીત પુષ્પો

ચઢાવ્યાં હતાં અને રાજપુતોના હિતને માટે જેણે મોટો આત્મભોગ આપ્યો હતો તે ટાંડ મહોદયના હૃદયમાં કેવો ઉચ્ચ પુન્યભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો. તેનો વિચાર કરવાનું કાર્ય અમે સુસ પાઠકોનેજ સોંપીએ છીએ.)

ઠાથેજ નગરના જગદ્વિખ્યાત મહાવીર હાનિખળના પ્રચંડ પ્રતાપથી 'કના' નામક સમર ભુમીમાં પોતાના જે સ્વારોએ પ્રાણ ત્યાગ કર્યા હતા, તેની સુદ્ધિકાઓ તોળીને હાનિખળે પોતાના વિજયનું નિર્માણ કર્યું હતું, તેવી રીતે અકળરે મૃત રાજપુતોના યજ્ઞોપવીતને તુલામાં તોળીને પોતાના વિજયનું માપ કાઢ્યું હતું, આ સર્વ યજ્ઞપવીતો તોલમાં ૭૪૧ મગ ઘઈ હતી, ચિત્તોડની શોચનીય દુર્દશાનું આ પ્રકાશિત ઉદાહરણ, તે સમયથી 'તીલક' અથવા 'શપથ' તરીકે વાપરવા લાગ્યા. ૭૪૧ આંક સોગંન તરીકે ગણાવા લાગ્યો. અને ૭૪૧ ના આંકને દરેક વ્યક્તિ પોતાના ગુપ્ત પત્રના પાછલા ભાગમાં અથવા સીરનામાવાદા ભાગમાં લખવા લાગ્યા આ પત્ર મેવાડીઓ જે માણસ પર મોકલતા તે માણસ સીવાય બીજો કોઈ માણસ જોલી શકતો નહીં અને જોલે તો તેને ચિત્તોડનો ધ્વંસ કરવાનું પાપ લાગે એવી માન્યતા હતી આ ઉપરથી સમજાસે કે સમ્રાટ અકબરે ચિત્તોડની ઠેવી દુર્દશા કરી હતી તે સાડી ચુભાંતેરના આંક ઉપરથી સમજી શકાશે, આ વૃતાંતની અહીં આ આવશ્યકતા નથી પણ એની અંદર રહેલું નૈતીક તત્વ કેટલું છે તેના માટે જ આ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

ઉદયસિંહ ચિત્તોડ ત્યાગ કરી ગોહીલ લોકની પાસે ચાલ્યો ગયો, આ ગોહીલ લોકો 'રાજપીપ્લી' નામના ગાઠ જંગલમાં રહેતા હતા તે ત્યાં થોડા દીવસ રહી અનેક કષ્ટ સહન કરી ગિહલોત નામના સ્થાનમાં ચાલ્યો ગયો, આ સ્થાન અરવલ્લીની શૈલમાળાની અંદર છે. ચિત્તોડ છૂટ્યા પહેલાં ઉદયસિંહના પૂર્વજ વીર ખાખ્ખા રાવલે આ સ્થાનની નીકટમાંજ ગુપ્તવાસ કર્યો હતો. જે વખતે ચિત્તોડનો નાશ થયો તેના કેટલાક સમય પૂર્વેગિરીની ખીણના મધ્ય ભાગમાં ઉદયસિંહે એક વિશાળ સરોવર ખંધાવ્યું. અને તેનું નામ 'ઉદય-સાગર' રાખ્યું. અને તેની પાસે નવગૌડી નામનો સુંદર મહાદય ખંધાવ્યો. તે પછી તો આ મહાલયની આસપાસ ખીજા ઘણાં મોટા મોટા મહાલયો ખંધાઈ ગયા અને જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ એક મોટું વિશાળ નગર બની ગયું તેથી ઉદયસિંહે પોતાનું જ નામ જ નગરને અર્પણ કરી ઉદયપુરને મેવાડનું પાટનગર બનાવ્યું.

ચિત્તોડનો નાશ થયા પછી હૃદયભગ્ન ઉદયસિંહે ગોશુદાં નામના સ્થાનમાં ૪૨ વર્ષની ઉંમરે ગોહીલ લોકનો ત્યાગ કર્યો, તે વખતે તેમના પચીસ પુત્રો જીવતા હતા. તેમના આ પુત્રો 'રાણાવત્' નામથી વિખ્યાત થઈ વખત જતાં વિશાળ શાખા પ્રશાખાઓમાં વિભુષીત થઈ ગયા. આજના રાણાવત્, પુનાવત્

જે ચિત્તોડ પર જોતોના મદિરા અને મિનાં રથલો વિચેરે મગન મુજિત ચોખતા હતા આજે તે ચિત્તોડ એક મુન્યમર સ્થાન જુમીકા જેવી દુર્ગયામા દેરવાઈ ગયું બાવો મુ ન કરી શકે ? અને આ હયા કરનાર કોણ ? પાપાણુ દુદયનો મુઝાટ અકબર ! પોતાના બંધો અકબરાજાદ નમરને ચોખાવવાને નો ચિત્તોડના સિદ્ધદારના ચોખનોયદારો ઉપાદી ગયો હતો

અકબરે પોતાના કાયધો જયમલ્લનો સદાર કર્યો હતો જે બહુની સદાયધો આ કાયર પુરુષે યોગ્ય કાર્ય કર્યું હતું નામ તેજે " સંભામ " રાખ્યું હતું આ બહુકથો અકબરે ત્રણ દહર પસીઓનો વધ કર્યો હતો જે કે આબરે અધર્મી ઉપાયધો જયમલ્લનો સદાર કર્યો હતો, તો પણ તે તેમના મુજોને સારી રીતે બળનો હતો જયમલ્લને મારી, અકબર પોતાને કૃતકૃત સમજ્યો હતો તે એટલે મુખી કે વીરવર જયમલ્લ અને વીર બાલક પ્રત્યેની અફમૂત વીરતા અચક્ક રાખવાને માટે તેજે દિન્દીમાં પોતાના સિદ્ધદાર ઉપરના એક ઉચા અમુતરા ઉપર બને વીંગની પાપાણુ મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી (બસે પચાસ વર્ષ પૂર્વે ઇતિહાસવેત્તા બર્નિયર બારનર્વર્માં પ્રવાસ કરવા આવ્યો હતો, તેજે આ બને મૂર્તિઓ જોઈ હતી, તેજે બારનર્વર્ના સંબંધમાં પોતાના સ્વદેશી મિત્રોને જે પત્રો લખ્યા હતા તેમના થણા પત્રો ઇ સ ૧૬૮૪ માં લંડન નગરમાં છપાઈને બહાર પડ્યા હતા, જયમલ્લ અને પત્તેની મૂર્તિનો ઉલ્લેખ જે પત્રમાં છે તે ઇ સ ૧૬૬૩ ના જુલાઈની ૧ થી તારીખે લખેલો હતો બર્નિયર જણાવે છે કે " સિદ્ધદારમાં પ્રવેશ કરવાની સાથે દ્વારની બને બાજુએ ઉભા રહેલા તે કાયોઓના સિસાય જોવાલાયક બીજી કાંઈ નથી આમાંના એક કાયોની ઉપર ચિત્તોડના રાજા જયમલ્લની અને બીજાની ઉપર તેના બધુ પત્તેની મૂર્તિ છે ") આ ઉપર સાહસિક વીરોએ પોતાની વીર માતાની સાથે સંભામમાં જઈ પ્રયત્ન વીરના પ્રદર્શિત કરી હતી, આ ઉપર એવા વીર અને સાહસીક હતા, કે તેમજે પ્રણાત મુખી શત્રુને પોતાના અન્નક નમાખ્યા નહોતા, તેમના ગૌરવના આરક ચિન્હ તરીકે તેમના શત્રુએ તેમની મૂર્તિઓ સ્થાપન કરી છે, આ ઉપર ગભરૂપ મૂર્તિઓનું દર્શન કરવાથી મારા મનમાં એક અપૂર્વ ભાવ ઉદિત થયો બયમલ્લિત અને જ્ઞાનદ મિશ્રીત એક ઉચ્ચ અને અઝોકિકતાવ ઉદિત થયો, વળી બર્નિયર રાજપુતોનો ઇતિહાસ સારી રીતે જાણતો નહોતો, નહિ તો તે જયમલ્લને ચિત્તોડનો રાજા અને પત્તેને જયમલ્લનો બધુ યા મટે જણાવત ? કેવળ આ પાપાણુ મૂર્તિ જોઈને બર્નિયરના હૃદયમાં એવો ઉચ્ચ અને ગંભીર ભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો, ત્યારે જેણે અત્યંત કષ્ટ અને પરિશ્રમ સહન કરીને ગજપુત જાતિના ઇતિહાસનો ઉદાર કર્યો છે, જેણે જયમલ્લ અને પત્તેને લીલા ક્ષેત્રને સ્વદેશી જોઈને તેમની ચિતાવેદી ઉપર અક્ષિત સહીત પુષ્પો

ચઢાવ્યાં હતાં અને રાજપુતોના હિતને માટે જેણે મોટો આત્મલોગ આપ્યો હતો તે ટોડ મહોદયના હૃદયમાં કેવો ઉચ્ચ પુજ્યભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો. તેનો વિચાર કરવાનું કાર્ય અમે સુસ્ત પાઠકોનેજ સોંપીએ છીએ.)

કાર્થેજ નગરના જગદ્વિખ્યાત મહાવીર હાનિનળના પ્રચંડ પ્રતાપથી 'કના' નામક સમર ભુમીમાં પોતાના જે સ્વારોએ પ્રાણ ત્યાગ કર્યા હતા, તેની સુદ્રિકાઓ તોળીને હાનિનળે પોતાના વિજયનું નિર્માણ કર્યું હતું, તેવી રીતે અકબરે મૃત રાજપુતોના યજ્ઞોપવીતને તુલામાં તોળીને પોતાના વિજયનું માપ કાઢ્યું હતું, આ સર્વ યજ્ઞપવીતો તોલમાં ૭૪૧ મગ થઈ હતી, ચિત્તોડની શેઠનીય હુર્દશાનું આ પ્રકાશિત ઉદાહરણ, તે સમયથી 'તીલક' અથવા 'શપથ' તરીકે વાપરવા લાગ્યા. ૭૪૧ આંક સોગંન તરીકે ગણાવા લાગ્યો. અને ૭૪૧ ના આંકને દરેક વ્યક્તિ પોતાના ગુપ્ત પત્રના પાછલા ભાગમાં અથવા સીરનામાવાલા ભાગમાં લખવા લાગ્યા આ પત્ર મેવાડીઓ જે માણસ પર મોહલતા તે માણસ સીવાય બીજો કોઈ માણસ જોલી શકતો નહીં અને જોલે તો તેને ચિત્તોડનો ધ્વંસ કરવાનું પાપ લાગે એવી માન્યતા હતી આ ઉપરથી સમજાસે કે સમ્રાટ અકબરે ચિત્તોડની કેવી હુર્દશા કરી હતી તે સાડી ચુમેતેરના આંક ઉપરથી સમજી શકાશે, આ વૃત્તાંતની અહીં આ આવશ્યકતા નથી પણ એની અંદર રહેલું નૈતીક તત્વ કેટલું છે તેના માટે જ આ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

ઉદયસિંહ ચિત્તોડ ત્યાગ કરી ગોહીલ લોકની પાસે આવ્યો ગયો, આ ગોહીલ લોકે 'રાજપીપ્લી' નામના ગાઠ જંગલમાં રહેતા હતા તે ત્યાં થોડા દીવસ રહી અનેક કષ્ટ સહન કરી ગિહલોત નામના સ્થાનમાં આવ્યો ગયો, આ સ્થાન અરવલ્લીની શૈલમાળાની અંદર છે. ચિત્તોડ છૂટ્યા પહેલાં ઉદયસિંહના પૂર્વજ વીર ખાખ્યા રાવલે આ સ્થાનની નીકટમાંજ ગુપ્તવાસ કર્યો હતો. જે વખતે ચિત્તોડનો નાશ થયો તેના કેટલાક સમય પૂર્વેગિરીની ખીણના મધ્ય ભાગમાં ઉદયસિંહે એક વિશાળ સરોવર ખંધાવ્યું. અને તેનું નામ 'ઉદય-સાગર' રાખ્યું. અને તેની પાસે નવગ્રોકી નામનો યુંદર મહાલય ખંધાવ્યો. તે પછી તો આ મહાલયની આસપાસ ખીજા ઘણા મોટા મોટા મહાલયો ખંધાઈ ગયા અને જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ એક મોટું વિશાળ નગર બની ગયું તેથી ઉદયસિંહે પોતાનું જ નામ જ નગરને અર્પણ કરી ઉદયપુરને મેવાડનું પાટનગર બનાવ્યું.

ચિત્તોડનો નાશ થયા પછી હૃદયમગ્ન ઉદયસિંહે ગોશુદાં નામના સ્થાનમાં ૪૨ વર્ષની ઉંમરે ગોહીલ લોકનો ત્યાગ કર્યો, તે વખતે તેમના પચીસ પુત્રો જીવતા હતા. તેમના આ પુત્રો 'રાણાવત્' નામથી વિખ્યાત થઈ વખત જતાં વિશાળ શાખા પ્રશાખાઓમાં વિભુષીત થઈ ગયા. આજના રાણાવત્, પુનાવત્

અથવા કૌનાત તેમના વિસ્તૃત વશવૃક્ષની સાખા પ્રગાળા છે. આ વખતે પોતાના પુત્રોના પરસ્પર વિત્રહનું બીજ વર્ષાઈ ગયું. ઉચ્ચસિંહે પોતાના પ્રિય પુત્ર પછી જયમલને રાજ્યનો સ્વામી કરાવ્યો. આથી ઢઘડાનો મુત્ર પાડ થયો, રાણાના મૃત્યુ પછી જયમલ રાજ્ય સિંહાસન પર બીરજે. મેવાડના એક રાણાનો અત્યેષ્ટો સંસ્કાર અને બીજા રાણાનો રાજ્યાભિષેક અલ્પકાળમાં સમાપ્ત થઈ ગયો, કાગલ માલની વાસતી પૂર્વિમાના દેવ રાણા ઉચ્ચસિંહને અભિષેકાર તેઓના પુત્રો કરવા ગયા તે વખતે બીજી તરફ જયમલ મેવાડના સિંહાસન પર બેઠો. પંતુ વિષ તાજે તેના ભાગ્યમાં રાજ્ય લોગ લખ્યો નહોતો, જ્યારે જયમલના રાજ્યાભિષેકની જયઘોષણા જયમલના રતુવિ પાત્રો કરતા ત્યારે સ્મશાન ભૂમીમાં તેના પિતાની ચિતાની આદે બાજુ સરદારો અને સામંતો શુભ મસલત કરના હતા, આ શુભ મસલત સર્વના બલ્લવામાં આવી ગઈ, પાકક આ વાત જાણે છે કે રાણા ઉચ્ચસિંહએ સોનગઢા સરદારની પુત્રીનું પાણી મલક્યું હતું અને આ રાજકુંવરીના ઉદરે વિષેક પ્રતાપનો જન્મ થયો હતો, પ્રતાપના મામા કાલોતરાવ પોતાના બાલેજને મેવાડના સિંહાસન પર બેસાડવા તૈયાર થયા હતા તે વખતે તેઓએ મેવાડના મુખ્ય સામંત અંદાવત શિરોમણી કૃષ્ણજીને પ્રશ્ન કર્યો કે “પ્રતાપ ગાદીનો ખરો કકદાર છતાં તેને સિંહાસન કેમ મળતું નથી” આપ જીવંત હોવાથી છતાં પણ આ અવિચારી કાર્યમાં શા માટે સમંત થયા? આ વચનો સાંભળી સામંત શિરોમણી કૃષ્ણજી નમ્ર વચનથી બોલ્યા કે “દેખી અંતઃક્રમયે શાકું દુષ પોવા માગે તો શું તેને દુષ નહીં આપવું એછે?” કૃષ્ણજીનો સ્વર ધીમે ધીમે ગભીર થતો ગયો, અને તેઓ ફરીને બોલ્યા કે “આપના બાલેજને જ ગાદી આપવાને! મેં નિર્લક્ષ્ય કર્યો છે. હું પ્રતાપ ના પક્ષમાં ખડો રહીશ.”

પ્રતાપસિંહ મેવાડને ત્યાગ કરવાને માટે પોતાનો અન્ધ તૈયાર કરતા હતા. એન્હામાં ગાદિવરના પદ્મમુત નદેશને પોતાની સાથે લઈને રાવત કૃષ્ણજી દત્તારમાં આવ્યા, પ્રવેશ કરતાંની સાથે જ કૃષ્ણજી સિંહાસનની પાસે જઈ જયમલના હાથે પકડી એને નિચેનાં આસન પર બેસાડી દીધો, જયમલને રાજ્યાસન પરથી નિચે ઉતારતી વખત સામંતશીરોમણી રાવત કૃષ્ણજીની આર્મીકલાવે બોલ્યા “મદારાજ? આપ બૂલ્યા છો. આ આસન પર બેસવાને તો માત્ર પ્રતાપસિંહ જ અધિકારી છે,” પછી સહુમુખા પતિએ પ્રતાપસિંહને રાજ્યેષ અને દેવોએ આપેલા ખડગથી સભરી રાજ્યાસન પર સ્થાપિત કર્યા તથા ત્રણગર પૂજાને સ્પર્શ કરી તેમને મેવાડના તાણા તરોડે વંદન કરી તેમના નામનો જયગોષ કર્યો ત્યાં બીજા પણ જોટલ સરદારો અને મ મતો ઉપસ્થિત હતા તે સમગ્રએ રાવત કૃષ્ણજીના કાર્યોને અનુભવન આપ્યું. આ મંમલકારક કાર્ય

સમાપ્ત થતા જ નયીન રાણા પ્રતાપસિંહે સર્વ લેકાને બોલાવી કહ્યું “ આ
હેરીઆનો ઉત્સવ આવી પડેલો છે. માટે આપણે સર્વ ઘોડા ઉપર બેસીને
જંગલમાં મૃગયા ખેલવા જઈએ પરમાનંદથી પુરુષિત ધર્મ સર્વ જજ મૃગયા
ખેલવાને ગયા આ વળતે તેમને જય મગવાથી મેવાડના ભાવી સુભાગ્યની
આશા સર્વના મનમાં ઉદ્ભવી હવે મેવાડની લગામ મહારાણા પ્રતાપને હાથ આપી.

છાંપો

ત્યાં લાગ્ય નહીં બળવાન, મનુષ્યનું ત્યાં નહીં ચાલે,
કુદરતના એ ખેલ, ખરેખર કાણ નિહાળે,
અંતરમાં ત્યાં બીક, ઢગાહજા જેની વૃદ્ધિ,
ક્યાંથી સુખી ધાય, કહેને કાંઈ સુદ્ધિ,
ખાંડા ફેરા ખેલ, કાયરને ગમતા નથી,
કહે ભોગી શૂરવીરને, ખડગ વીના ગમતું નથી. ૨૩

છાંપો

આનો શાક અકબર, ભુક્તમ ચિત્તોડમાં દીધો,
ઘોર કરી સંશ્રામ, જેનો ખ્યાલો પીધો,
હબરો રણ વીર, પડયા એ રણ સંશ્રામે,
માતૃભૂમીના માટે, લડયા એ પડી મેઢાને,
પકડ્યો રાણા ઉદયને, ઘાલી જંજીર પાવમાં,
કહે ભોગીલાલ ભાવી શું, વિપરીત વસ્તુ મેવાડમાં. ૨૪

છાંપો

શૂરવીરો તો સૌ, ખરેખર દીલા પડીયા,
છોડી ને હથીઆર, અરે તે પાછા વળોયા,
કરવા રાણાને સુક્ત, ના વિચાર કાંઈને થાતો,
લાગ્યો કાષ મેવાડ, કદિ તે નહિં ભુસાતો,
એવામાં રણ ચંડીકા, હથીઆર સજીને નીકળી,
કહે ભોગી છોડાવવા, રાણાને ગઈ એકલી. ૨૫

છાંપો

ધરી ઠાલ તરવાર, બની એ શૂરવીર સાચી,
વીરંગના રણવીર, દીધા દુશ્મન ને કાપી. ૨૬

છપો

અકબર ચમકી જાય, અરે આ ઠોણ ॥ દેવી,
ચડીકા સરૂષ, મુઝવે ધરણી દેવી,
ઈર્ષ દુસ્ખનને ત્રાડ, કરે છે કલ્લ જ દેવી,
રક્ત સરીવા આજ, વઢાવે છે આ દેવી,
તોમા તોમા અકબર થયો, મુઝાપો તે દીલમા,
કહે ભોગો રાણાને તે, હર્ષ આવી પગવારમા ૨૭

છપો

ધન્ય ધન્ય એ નાર, જુઓ જલીદારી દીધી,
મેવાડ કેતે લાજ, જુઓને સાચરી દીધી,
રાણો કરે વખાણ, ધન્ય ધન્ય એ મુઢરીને,
ખચાબ્યો મુજ પ્રાણ, વડાદારી જ ધરીને,
કહે ભોગો સરદારોને, આ પ્રથસા ગમલી નથી,
અકબર ચરાછા તો થયો, મેવાડમા રહેતો નથી ૨૮

છપો

સરદારોના દીલ, ખરેખર મુજ દુખાયા,
વીરાચનાના વખાણ, નહોં મનમા કે બાબ્યા,
નિવાર કરતા સો, કલ્લતો તેની કરવી,
પટે ન દોઢને જાણ, એવી સખી ગોઠવવી,
જાણ જખી સો ગોઠવી, તેવાસી એવી કરી,
કહે ભોગો સરદારોએ, પ્રાણ લીધા તે થકી ૨૯

છપો

આબ્યો જીલ વાર, ચકી અકબર ચિત્તોડે,
રાણો ભાગો જાય, ઉદયસિંહ ચકીને ઘોઠે,
મુઢ કરી અકબર, ચિત્તોડ ભસ્મીભુત કરતો,
કયા ન કરતો દીલ, અજિમાને તે કરતો,
ઉવટ ઉદયસિંહ ત્યા કણી, ઉદય સાગર જ ધાવતો,
કહે ભોગો તે ફરે રાજ્યધાની સ્થાપતો, ૩૦

છપ્યો

દુઃક સમયમાં ભુઓ, નરુ નગર દેખાતું,
સુંદર શોભતા મહેલ, ખરેખર હીલ હરખાતું, ૩૧

છપ્યો

નગર તણી શોભા જની, અણહત તો પ્યારી,
વસી ગયાં નર નાર, શોભતી અમરાપુરી,
રાણાજીનું નામ, નગર સાથે સંધાતું,
ભાવી સદા ત્યાં શું કરે, કેઇથી નહીં સમજાય છે.
કહે ભોગીલાલ રાણો ઉદય, સ્વર્ગવાસી ત્યાં ધાય છે, ૩૨

છપ્યો

પુત્ર તેનો જયમલ, સિંહાસન પર તે બેઠો.
મંદ મતિને! જાળ, આખરે પડીયો હેઠો,
સાચો હતો હજાર, ખરો પ્રતાપ જ પોતે,
મેવાડ કેશ તાજ, શુક્યો પ્રતાપને માથે,
રાજ્ય તણા મંડપ માંડી, જય ઘોષણા પ્રચંડ કરી,
કહે ભોગી પ્રતાપને, મેવાડની લક્ષ્મી વરી, ૩૩

આ પ્રમાણે વૃતાંત સમાપ્ત થતાં હવે રાણા પ્રતાપનું જીવન, સ્વતંત્રતાનો પુખ્ત, અને સ્વમાનનો રક્ષક અને તેના પ્રભાવશાળી આત્માનું જીવન ચરિત્ર પાઠક ગણ આગળ રજુ કરું છું.

છપ્યો

અકબર ચમકી બાય, અરે આ દોષ છે દેવી,
અંડીકા સ્વરૂપ, હુમલે ધરણી દેવી,
ઈઈ દુસ્મનને ત્રાડ, કરે છે કલ્હ જ દેવી,
રક્ત સરીતા આજ, વહાવે છે આ દેવી,
તોગા તોગા અકબર ચયો, મુઝાયો તે દીલમાં,
કહે ભોગી રાણાને તે, ઈઈ આવી પગવારમાં. ૨૭

છપ્યો

ધન્ય ધન્ય એ નાર, ભુજો બહીદારી કીધી,
મેવાડ કેરી લાજ, ભુજોને સાચવી દીધી,
રાણો કરે વખાણ, ધન્ય ધન્ય એ મુંઢરીને,
બચાવ્યો મુજ માણ, વહાદારી જ ધરીને,
કહે ભોગી સરદારીને, આ પ્રસંગ ગમતી નથી,
અકબર પરાછા તે ચયો, મેવાડમાં રહેતો નથી. ૨૮

છપ્યો

સરદારોનાં દીલ, ખરેખર. ખુબ દુખાયા,
વીરચનાનાં વખાણ, નહોં મનમાં ફા બાબ્યા,
વિચાર કરતા સો, કલ્હતો તેની કરી,
પટે ન દોષને બધુ, એવી સંધી ગોઠવવી,
'બાલ બધી સો ગોઠવી, તેવારી એવી કરી,
કહે ભોગી સરદારોએ, માણ લીધા તે ધડી. ૨૯

છપ્યો

આબ્યો બીલ વાર, ચડી અકબર ચિત્તોડે,
રાણો ભાગી જાય, ઉદયસિંહ ચડીને ધોડે,
મુઢ કરો અકબર, ચિત્તોડ ભરમીલુત કરતો,
દયા ન કરતો દીલ, અભિમાને તે ફરતો,
'હેવટ ઉદયસિંહ ત્યા કણે, ઉદય સાગર બધાવતો,
કહે ભોગી તે ફરો, રાજ્યધાની સ્થાપતો, ૩૦

મેવાડના અણ્ણમેલ જવાહિર યાને આત્મ બલિદાન.

દ્વિત્રિય કુલ શિરોમણી સૂર્યવંશી-મહારાણા શ્રી. પ્રતાપ.
(માતૃભૂમિ માટે સર્વસ અર્પણ દરનાર વિરપુત્ર)

(સરસ્વતિ સાહિત્ય રત્ન ગ્રંથાવલિ.)

પ્રકરણ ૬ રૂ.

મહારાણા પ્રતાપસિંહનો ગાળ્યા સિપેક.

દોહરા

સિસોદીયા કુળ વસર્મ, જનમ્યા કંદલાસાર
કેતિં એહની વર્ણવું, મુજમતિ અનુસાર ૩૪
પરસો સત્તાવન કેરી, જેટ મુકત મુલ બીજ
જનમ થયો પ્રતાપનો, વન્દુ જેમ યશી બીજ ૩૫
સતિત વર્ણવું પ્રતાપનું, જેની અનુપમ મુવાસ
કહે સોની જેના હૃદયે, વસી રેશની કાઝ ૩૬

પ્રતાપનો રાજ્યાભિષેક સ ૧૬૨૮ માં થયો ત્યાર પછી મેવાડનો પુત્રો
દાર થી રીતે કરવો, વિત્તોક કેવી રીતે કળજે લેવું એજ વિચારો. શીર પ્રતાપના
મનમાં આવ્યા કરતા હતા, પ્રતાપના રાજ્યાભિષેક વખતે કેટલો વૈભવ હતો.
તેનો ખ્યાલ એક કવિએ પાઠક તરફ આપે અને આપ્યો છે જે વાચવાથી
સમજી શકાયો.

દમ્ય જગ હતું નહીં, નહોતું સાધન લગાજ,
સામત ઓ નિસ્તેજ હતા, નિરાશાનો નહિ પાર ૩૭ .
આવી કદમી સ્થિતિમાં ધરતા હૃદય ઉત્સાહ,
પ્રતાપ ટેકીલો એવો, ન કરતો કરી પરવાહ. ૩૮
નિજ ભુજા જગની માર્દી, ધરતો સદા વિશ્વાસ,
જેણે મદા એક હીંગણ, કરવા મેલેછનો નાશ. ૩૯
રાખી ભરસો મધુ પરે, ધરી ધર્મની દાણ,
સત્ય તણી તણવારથી, વધે આગળ ભુપાળ ૪૦
સિસોદીયામાં સિરોમણી, હતો મહા જગવાન,
દુરમનને હક્ષવવા, કરતો ન તણવાર મ્યાન. ૪૧

આ પ્રમાણે રાણા પ્રતાપના મનમાં રાત દિવસ એકજ વાત ઠખ્યા કરતી
કે આજે સુત્રિયોની કઈ સ્થિતિ છે? જે સુત્રિયો એક વખત સારા હિંદુ
સ્થાનમાં પોતાની સત્તા લોગરતા હતા તેજ સુત્રિયો આજે હતાથ અને ગુલામ
થઈને મેલેજી બાદશાહની સેવા કરે છે પરંતુ પ્રતાપના હૃદયમાં ઉઠાજેથ, ભાવ.

મેવાડના અણ્ણમેલ જવાહિર યાને આત્મ પ્રસિદ્ધન.

દ્વિત્રિય કુલ શિરોમણી સુરજેશ્વરી નંદગણેશ્વરી પ્રતાપ.
(ભાટભૂમિ માટે સર્વજન સ્વાધીનતા સિદ્ધિ માટે)

અને બાપ્પા રાવલનું ખમીર હતું. પોતે સાહસીક શૂરવીર અને સ્વંત્રતા ચાહનાર હોય, પોતે શુદ્ધાત્મ રહેવા માંગતો નહોતો, પોતાનું હતું તે પોતે લેવા ચાહતો હતો એટલે તેમાં અન્યાય જેવી વસ્તુ હતી જ નહીં.

આવા વખતમાં ઘણા દ્વિત્રિયો (રાજઓ) બાદશાહ અકબરના માનીતા થઈ ગયા હતા. તેના પગ ચુંમન ગયા હતા. અને પાપો સ્વાર્થ સાધી રહ્યા હતા. આ વખતે ખુદ રાણા પ્રતાપનો ભાઈ શકિતકુમાર પણ બાદશાહની સોડમાં જ ભરાયો હતો. આ વસ્તુનો જ્યારે રાણો વિચાર કરતો ત્યારે તેના આત્માને ઘણો આગ્રાધ થતો હતો, છતાં પોતે તો પોતાની પ્રણાલીકા તસુ-ભાર તજવા માંગતો નહોતો, મરી શીટ્ટું પણ બાદશાહની શુદ્ધાત્મી નજ કરવી તે નજ કરવી આ તેનો મુદ્દાલેખ હતો.

જ્યારે રાણા પ્રતાપ રાજ્યસિંહાસન પર આરૂઠ થયા, અને જગમલને તેના સામા બેસવું પડ્યું તેથી નારાજ થઈ જગમલ પોતાના કુટુંબને લઈ ગોશુંદાથી નીકળી જહાજપુર આવ્યો, ત્યાં અજમેરના સુબાને મળ્યો. જેથી સુબાએ તેના બાળ બચ્ચાં સાથે રહેવાની આજ્ઞા આપી, અને જહાજપુર પ્રગલ્ભ તેને પેટામાં લખી આપ્યું. પછી જગમલે અકબર બાદશાહ પાસે જઈ બધી હકીકત કહી તેથી અકબરે જગમલને જહાજપુરનું પ્રગલ્ભ જાગીરમાં આપ્યું.

મહારાણા પ્રતાપસિંહ કુમલમેરમાં રહીને સેવાડનું રાજ્ય કરવા લાગ્યા, આ ખગર બાદશાહ અકબરને મળી. તેથી પોતે લશ્કર લઈ સિદ્ધપુર તરફ કુચ કરી અને વિક્રમ સંવત ૧૬૨૯ માં શુજરાત પર ફત્તેહ કરીને ફોજ હુંગરપુર અને ઉદયપુર તરફ મોકલી. અને તે ફોજનો સેનાપતી આંખેરનો કુંવર માનસિંહ રતો. અને તેની સાથે બીજા ઘણાજ સરદારો, સામંતો, અને સુસ-લમાનો હતા, અને આખેરના રાજા ભારમલ નો નાનો છોકરો જગન્નાથ, કચ્છવાહા, રાજગોપાળ, તથા ખુદીના રાવ, (કાડા) ભોજ વીગેરે પણ હતા. અકબરે હુકમ આપ્યો હતો ‘ કેન્ને બાદશાહની સેવા કબુલ કરે તેની સાથે સંધી કરી સ્વાગત કરે ? અને જે પ્રતિકુળ બને તેને જમીન દોસ્ત કરે ’ આવો હુકમ લઈ માનસિંહ નીકળ્યા હતા અને હુંગરપુર આવ્યા, અને ત્યાંના રાવલ આશકરણ સાથે લડાઈ કરી હુંગરપુર કબજે કર્યું, એટલે રાવલ આશકરણ પહાડોમાં આલ્યો ગયો. મનસિંહ હુંગરપુરને કબજામાં લઈને વધારાની ફોજ અજમેર મોકલી અને જફરી ફોજ લઈને પોતે મહારાણા પ્રતાપને સમ-બાવવા સં. ૧૬૩૦ માં પ્રથમ અષાઠમાસમાં આવ્યો અને રાણા પ્રતાપને સમજાવવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો છતાં માનસિંહ પોતાના ઉદ્ધમમાં ફળીભૂત થયો નહીં.

પ્રતાપ અને માનસિંહનો સંવાદ

(લાંબી)

માનસિંહ-

મુલો શણા પ્રતાપ, કહ તમારી દૂર રૌ,
દિલ્લી શાહ અકબરની, સત્તા તણો સ્ત્રીકાર કરો,
આને ઈશ્વરની કૃપાથી, અકબરની વાહ વાહ થતી,
ભારત માતાની લક્ષ્મી, પણ શાહ તણા ચરણે ઢાલી, ૪૨

પ્રતાપ-

નથી ભેઈલી લક્ષ્મી મારે, નથી વેશવની આશ રહી,
મુજ દેશ તણી રક્ષા સિવાય અન્ય ચીજની ઈચ્છા નહીં,
ભલે બાદશાહ હોય તમારો, મારો કોઈ બાદશાહ જ નહીં,
મારો બાદશાહ ■ 'એકલીંગણ' એના સિવાય શીર જુકે નહીં. ૪૩

માનસિંહ

દેશ તણા મોટા ભૂપાળો, શાહ તણા ચર્ણે પડતાં,
કંઈ કૃપાળુ શાહના એતો, મુખ વેશવને લોચવતા,
એના નામે કાજુલ મુલનાનની, ધરણી પણ હુજે છે,
કૃપા શાહની મેળવવાને, આવી સર્વથ સોષે છે ૪૪

પ્રતાપ-

ભલે ભૂપાળો મોટા નમના, પણ આ ભૂપાળ નહીં નમશે,
મેવાડનો પણ નાનો બાગક, કંઈ ગુલામી નહીં ખમશે,
છવથે મરશે તો પણ કહું છું મેવાડ માટે તે છવથે,
સાથો મેવાડી વેશવ કેરી, પતવા નહી. લેશજ કરશે ૪૫

માનસિંહ-

દેશ તણી ભક્તિના ખોટા, બાના પ્રતાપ ન કરશે,
કંઈ શકિત પર ધમક આટલો, ભવિષ્યનો કંઈ જથાલ ધરશે,
નથી જ લક્ષ્મી નથી જ સાધન, કયાં મુખી સામા ટકશે,
ઉવટ ટેક મુકીને રાણા, શાહતણા ચર્ણે નમશે ૪૬

પ્રતાપ-

વામણ કેવો કુધ કલપિ, અન્ય માતૃભાં ટકશે નહીં,
શાહ અકબરને રાણા જેવો, જવાબ દેનાર જડશે નહીં,
સિંહ કલપિ ન ચરશે ચારો, બે દંડુ કંઈ પણ ફરશે નહીં,
એવા સિંહ જવા આવે હજારો, પ્રતાપ કોઈથી ઢરશે નહીં. ૪૭

માનસિંહ-

છેવટ કહું છું પ્રતાપ માનો, ઉધ્ધતાઈને દુર કરો,
ભલે સત્તા ન સ્વીકારો તો, મીત્રતાઈ ને કબુલ કરો,
કહું માનો આ માનસિંહનું, આવ્યો સમય વધારી લ્યો;
ઘેર બેઠે ગંગા આવી છે. સ્નાન કરી સ્વીકારી લો. ૪૮

પ્રતાપ-

કહું માનુ શું માનસિંહજી, કહો વૈભવને શું જ કરું,
માન વગરનું જીવન જીવી, કીયા મુખે ઉજળો જ કરું,
ખાખ્યા રાવલની કીર્તિનો નાશ જ મારા હાથે કરું,
ક્ષત્રિય કુળ દીપક કહેવાતો, થઈ અંગાર હાથેજ બંધું. ૪૯
તમે જ બેઠી બેનો આપી, સત્તા વૈભવની લાલચમાં,
શુભામી ખત લખીને દીધું શું મોં લઈ જીવો અવનીમાં,
ક્ષત્રિયો કહેવાતા બહાદુર, આજે શુભામો થઈ ને કરે,
શૂરવીરતા વેચીને આજે, નિજ બેન બેઠી ચર્ણુજ ધરે. ૫૦

માનસિંહ-

નથી મુશ્વે વાવિવાહ તમારો, ઝાઝી હઠમાં સાર નહીં,
ખાંડશાહ અકબર સાથે કરવો દ્રોહ તેમાં મજાજ નહિ,
સુતેલા સિંહને જ જગાડી સાર કદાપિ નહીં સાધી,
હજી કહું છું પ્રતાપ માનો, બળીયાથો ન વૈર બાંધો. ૫૧

પ્રતાપ-

જઈ માનસિંહ કહેજો શાહને, પ્રતાપ નમતું દેતો નથી,
સિંહને બાળક સિંહ સદા રહેશે, શિયાળ કદી બનતો જ નથી,
પ્રતાપની છેવટ છે સુચના, મરતાં સુધી નહીં નમશે,
દરેક મેવાડી નાનો મોટો, સ્વમાન ખાતર તો ગરશે. ૫૨

માનસિંહ-

કહો તો અપાવું લાખો ફેરી, દોલતની બગીચ ખેરી,
સત્તા વૈભવ એવો અપાવું, ભેતાં મન ખુશ થાય ઘડી,
માને કીધું પ્રતાપ માનો, આવી તક શુભાવશે નહીં,
માન કહે તમ બલિને માટે, શાહ પ્રેમ સ્વીકારો સહી. ૫૩

પ્રતાપ-

લાખો તણી આવકની ભગીર, વળી સત્તા વસતની વાત,
લે બ લાવયમા ફરે ન પ્રતાપ, પ્રતાપ મારે તેને લાત,
સ્વત્રાનો મંત્ર જ સાચો, એના જેવી કેઈ મિલકત નહીં,
પ્રતાપનો મત્ર મહા મોયો, સ્વત્રાન ત્યાગી છવશે નહીં. ૫૪

માનસિક-

ઉચ્ચ માનો પ્રતાપ હમરૂં, ચિનાયતું ન મૂળ બનો,
સામા ચમરે આળ્યો કેવા મંથરનો ઉપકાર ગણો,
નહોં માનો તો મેવાડ કેરૂં, ભાવી જરૂર અઘણાઈ બશે,
શાહ અકબર આવીને બાતે, મેવાડ બહિષ્કૃત કરશે ૫૫

પ્રતાપ-

બલે દેશ બહિષ્કૃત થાય, તો તેની પરવા કરું નહોં,
કમર હસી છે હાલ તરવારે, પ્રભુ સિવાય હરું નહોં,
પ્રભુ તણો છે સાચો બરસો, શાહ થકી કંઈ વાશે નહોં,
તારા જેવા ભીરૂઓથી, પ્રતાપ કદાપિ કરશે નહોં ૫૬

માનસિક-

સ્વાગત હું ન ચાહતો તમારું, જ્યાં અપમાન તણી ગડીયો ઝરતી,
શાહ તણા શુદ્ધ પ્રેમતણી, નહોં કિંચિત કિમત અંકાતી,
આત્મ બળ પર રાખી વિશ્વાસ, ખોટો ધમકંદ તો તું કરતો,
ધન તૈયાર તું હવે રાણા, શુદ્ધ આમત્રણ માન દેતો ૫૭

પ્રતાપ-

ક્ષત્રિયો તો શુદ્ધની સાથે, ખાંડા કેરા ખેલ કરે,
પ્રભાતણા પ્રતિપાળ રાજવી, પ્રજા મટે છવે ને મરે,
શુદ્ધ તણું તો દીધુ આમત્રણ, તો સ્વીકાર તેનો હું કરતો,
લોગી કહે શાહને દહેરે, પ્રતાપ ન દોષધો કરતો ૫૮

આ પ્રમાણે રાણા સાથે માનનિકને વાદવિવાદ થયો ચલાળ્યો, પણ બહાદુર રાણો પાતાના સ્વત્રાળ્યો જરા નહીં અડીત ન થયા બદલાહના પ્રતિનાધિને શોગ્ય, લાપક અને શૂરવીરને શોગ્યે તંવો જવાજ આપ્યો આ મરે માનસિક સાથે પ્રતાપને લેજનતું આમત્રણ આપ્યું પણ પ્રતાપે પેટની બિમારીનું કારણ

ખતાવી, ભોજન કરવા ન અ.વ્યા, ત્યારે માનસિંહ કહાવ્યું કે પેટની ખિમારીની દવા સારામાં સારી છે. આપ આવો તો જલ્દી આરામ થશે આવો જવાબ માનસિંહે આપ્યો. અને કહ્યું કે અત્યાર સુધી આપની ભલાઈ ચાહતો હતો પણ હવે ચેનાવું છું. કે, આપ હોંઘિયાર રહેજો. એનો જવાબ મહારાણાએ એવો જ આપ્યો કે આપ આપની તાકાત સાથે જરૂર આવજો. અને તે વખતે આપ શ્રીનું સ્વાગત રાણાજી પોતાની તાકાત વડે કરી ખતાવશે. આ પ્રમાણે આપસ આપસમાં બોલાચાલો થઈ અને માનસિંહ ત્યાંથી પોતાનું કૈન્ય લઈ ચાલ્યો ગયો. એટલે તુરન જ માનસિંહ રા ઉપયોગ જેટલી ચીજો ખાવાની, અને ચાંદી સોનાનાં વાસણ, બેસવાની ચટાઈ વિગેરે તમામ સાધન પાણીમાં ફેંકાવી દીધાં અને જ્યાં માનસિંહ બેઠો હતો તેટલી જમીન પણ ખોદાવી, ગંગાજળ છંટાવી પવિત્ર કરાવી. જેટલા રાજપુતો હતા તે બધાંને ફરીવાર સ્નાન કરાવીને કપડાં બદલાવી નાંખ્યાં.

દોહરા

રાના રાં ભોજન સમય, ગહિમાન થહ ખાન,
હમ કર્યા જે વે આપ હૂ, જૈવત હો કિન આન. ૫૬
કુંવર આપ આરોગીએ, રાણા ભાખ્યો હરી,
મોહિ ગરાની સોક છું, અખૈ ઈ હું ફેરી. ૬૦
કહિ ગરાની કી કુંવર, ભઈ ગરાની જોહી,
અટક નહીં કરહે કુંગો, નૂરણ ચૂરણ તો હિ. ૬૧
દિયો કેલ કાંસો કુંવર, ભટે સહીત નિજસાથ,

ચૂકું આન ભરિ હોં, કહ્યો પોંછ રમાલ ન હાથ. ૬૨
માનસિંહજી પોતાનું થએલું અપમાન સહન ન કરી શકવાથી સીધો અજમેર ચાલ્યો ગયો બાદશાહ પક્ષે ગુજરાતની આગળ આવી ચૂક્યા હતા. માનસિંહે અકબરને ઉદયસાગર પર થએલી વાતચીત કહી સંભળાવી, તેથી અકબરે પાછો નિશ્ચય કર્યો કે, ‘ મેરાડના રાણાને તાબે કરવો ’ જેથી બદશાહ ચિકમ સંવત ૧૬૩૨ માં અજમેર અ.વ્યા. અને મેરાડ ૧૨ ચઠઈ કરવાનો નિશ્ચય કરી બદશાહે કુંવર માનસિંહને મોકલ્યો. અને તેની સાથે ખીજા કેટલાક હિન્દુ રામચો અંન સામંતોને મોકલ્યા. પાઠકગણ ! હવે લડાઈના શું થાય છે. તે આગળ જાણી શકશો ? ગભરાવાની કાંઈ જ જરૂર નથી

પ્રકરણ ૭ મું

હલદીઘાટનું મુદ્દા.

કુંવર માનસિંહ શાહી હરકર હઈને માંડગમડ આવી પહોંચ્યો. તે વખતે મહારાણા પ્રતાપ પણ કુમ્ભમેરથો નીકળી ‘ગોગુડામાં’ આવી પહોંચ્યા હતા, અને લડાઈ માટે સલાહ-મસલત કરી, મહારાણાની મરજી માંડગમડ જઈ ને માનસિંહ સાથે મુકામલો કરવાની હતી. પણ શુરા સરદારોએ જણાવ્યું કે, ‘માનસિંહ પેતાની સંજ્ઞિત પર આવ્યો નથી. પણ બાદશાહી ફોજ હઈને આવ્યો છે, માટે આપણે પહાડમાં રહીને તેને શૂરાતન બતાવવું.’ આખરે આ વાત રાણા પ્રતાપે નક્કી કરી અને તે પ્રમાણે તૈયારી કરવા માંડી.

કુંવર માનસિંહ ઉદયસાગર ઉપર થએલું અપમાન સહન ન કરી શકવાથી તેનો બહોલો પુરેપુરો લેવા અને રાણા પ્રતાપને બાદશાહને શુક્રામ બતાવવા માટે પોતે ઘણી ફોજ હઈને રાણા સામે મુદ્દા કરવા આવી પહોંચ્યો.

મહારાણા પ્રતાપસીએ પણ લડાઈની ગંધી સામગ્રી તૈયાર કરી હતી. કુંવર માનસિંહ ‘ગુલાલ’ ગામમાં રહી ને શાહી હરકર સહિત ‘ખેમનોર’ નજીક હલદીઘાટમાં પહોંચી ‘બનાસ’ નદીના કિનારા પર છાંવણી નાંખી પડ્યો હતો. મહારાણા પ્રતાપસિંહ પણ પેતાની ફોજ હઈ ચઢવા હતા. આ બંને ફોજોનો મુકામ લગભગ ત્રણ કેલ મુખે હતો.

વિક્રમ સંવત ૧૬૩૨ માં કુંવર માનસિંહ એક હબાર સ્વાર હઈને સિંહાર ખેલવા બેઠો હતો, તે વખતે રાણાસીએ ઉદરતા વાપરી તેના પર હલદી ન ફેર્યો કારણ કે, થેલવણી આખ્યા વગર હલદી કરવો તે સુત્રિયોનો ધર્મ નથી. બીજે દિવસે માનસિંહને મહારાણા પ્રતાપ આબ્યાની ખબર મળી, તેથી વિક્રમ સંવત ૧૬૩૩ માં બીજા જેઠ મુદ્દર ના રોજ મુદ્દા કરવાની તૈયારી કરી કુંવર માનસિંહ પોતાની ફોજની સત્કારી જે જે સામલ સરદારોને આપવાની હતી. તે તેને આપીને તૈયાર થયો. તેમજ મહારાણા પ્રતાપે પણ પોતાની ફોજની વહેંચણી કરી સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી રાખી હતી. લડાઈ પુરજોસમાં ચાલી, રહી. આ મુદ્દમાં શાહીફોજના મોટા મોટા સરદારો જમીન હોસ્ત થઈ ગયા. અને કેટલાક ભાગવા લાખ્યા, જેથી રાણાની ફોજ બાદશાહની ફોજને ઘણી જ હંફારી નાંખી ગઈ. મહારાણા તરફથી ‘લુકા’ હાથી એને શાહ તરફથી ‘રાજમુક્તા’ હાથી લકવા લાખ્યા. શાહી હાથી ભાગવાની તૈયારીમાં હતો તેવામાં રાણાના હાથીના આવવને જોઈને ભાગવાથી આવવ મરો ગયો અને હાથી પોંજો

લાગવા માંડ્યો. ફરીને રાણા તરફથી 'રામપ્રસાદ' હાથી અને શાહનો 'ગજરાજ' હાથી ને લડાઈ થઈ. આ વખતે 'રામપ્રસાદ' હાથીના માવતને ગોળી લાગવાથી મરી ગયો. અને હાથી શાહ ફોજના હાથમાં આવ્યો.

આ લડાઈમાં મહારાણા તરફથી જયમલનો પુત્ર રાઠોડ રામદાસ, કછવાડે-જગન્નાથ, લડાઈમાં માર્યા ગયા, તથા ગાલા માનસિંહ, ગ્વાલીયરના રાજા રામસિંહ પોતાના ત્રણે પુત્રની સાથે ઘણી બહાદુરી બતાવીને માર્યા ગયા, આ ચુદ્ધમાં આરણ-ખારોટ જેસા તથા કેશવ પણ માર્યા ગયા હતા. ચુદ્ધ ધીસુ પડવા આવ્યું હતું.

પરંતુ તે વખતે 'રાડીઆ' ટૂંકાકેર બિમસિંહે પોતાનો ઘોડો કુંવર માનસિંહ પર ઉડાડ્યો અને બોલ્યો કે 'માનસિંહ સંભાળજે આ બિમસિંહ આવ્યો છે.' આ પ્રમાણે બિમસિંહે ઘણી જ બહાદુરી બતાવી પણ ઘાયલ થઈ ગયો તેથી આખરે મહારાણા પ્રતાપને પોતાનો 'ચેતક' નામનો ઘોડો ઉડાવવાનો સમય આવ્યો. તેથી કુંવર માનસિંહને કહ્યું કે 'જેટલો બને તેટલો બહાદુરી બતાવો.'

પ્રતાપસિંહે માનસિંહ જીપર પોતાનો ભાલો માર્યો, પણ સુભાગ્યે તેના હાથીનો હોહો લોહનાં જાડાં પતરાંથી મઢેલો હતો તેના જીપર રાણાનો ભાલો વાગ્યો. તેથી તે બચી ગયો જેથી પ્રતાપસિંહનો ખરશીનો ઘાવ હાથીની સુંઢ ઉપર વાગવાથી હાથી જખમી થયો. 'ચેતક' ઘોડાએ હાથીની સુંઢ પર પોતાના બે પગ લીડાવ્યા, અને હાથીના આગલા ભાગમાં તલવાર હતી તે વાગવાથી ઘોડાનો પાછલો પગ કપાઈ ગયો. મહારાણાએ ઘોડાને સંભાળી લેધો અને પ્રતાપનું તમામ કામ પાર પડી ગયું અને શાહી ફોજની દાર થઈ તેથી ભાગી ગઈ તે ભાગીને પાંચ છ કેસ સુધી ચાલી નીકળી હતી.

છપ્પો

હલદીવાટનું ચુદ્ધ ખરે, ધરણી ધ્રુમવે,
કાયર કંપી ભય, શૂરવીર મેલ મનાવે,
એલે ખાંડાના ખેલ, નહીં બીક મોતની ધરતા,
શૂરા ચડે સંજામ કલ્લ દુઃસનની કરતાં,
માતૃભૂમિ મેવાઠની જ્યાં શૂરવીરોની ખાણ છે,
કહે 'ભોગી' આ ચુદ્ધમાં, નહીં કાયરના અહીં કામ છે. ૬૩

છપ્પો

હથ દુરમન ને, ત્રાડ, ક્ષત્રિયો. ખેલતાં ખાંડા,
માતૃભૂમિ ને માટ, ચયા તે આજે ગાંડા,

હોમાતા શૂરવીર નદી પાય પાછો ધરતા,
કરતા યવન સંહાર, નદી તે કાયર જનતાં,
શાહી લરકર ભાગતું, પ્રાણ ને જ જાચાવરા,
કહે લોગી રણવીરોએ, લરકર માંડ્યુ કાપવા. ૧૪

છપ્પો

હાથી હાથી સામસામા તો એવા લડતા,
દેખો શૂરવીરો હૃદયમાં, અતિ હૃદયાવા,
બહાદુર 'ચેતક' નથ શૂરાતન મુજ ભતાવે,
શાહ હાથીની મુંઠે મહો તે ધમ ભીકાવે,
તલવાર 'ચેતક' ને વાજતી, યગ કપાઈ બાય છે,
કહે 'લોગી' શાહ હોજની આખર પરાજય થાય છે ૧૫

છપ્પો

પ્રતાપ કેડું ચોર્ય ભોઈ, ને શાહ તો ચમકે,
લડેનો એ રણવીર, કાયર તો દેખી કપે,
હતો મહો બાવાન, રમેશની કલ્લજ કરતો,
ધરી હાથ ચમચેર, રણમાં મસ્તજ ફરતો,
કરેનો કલ્લજ કોરમી, શાહ ડેવટ જભાય છે,
કહે લોગીલાલ તે ઘડી, માનસિક ચક્રયો નથ છે ૧૬

જ્યા શાહી હોજ ભાનવી ચાલી બાય છે ત્યાં તો શાહી લઈવત એાદમ
આગળ આવી કહે છે કે શાહ અકબર આવી ગયા તેધો ફેજમાં મજબુનાઈ
આવે છે અને મેવાડી હોજમાં સાધારણ હતામપણું આવી ગયું 'પાનવડના
ભીલોનો સરદાર મુજરાણા લડાઈ શરૂઆતમાં ભાગી ગયો, મરાઠાઓએ
પોતાનો ઘોડો 'બોગુડી' તરફ જવા લીધો, અને તાણાની પુઠે બે મુસલમાનો
પડ્યા. આ વખતે મહારાણા પ્રતાપનો નાનો ભાઈ શક્તિપ્રભાર શાહી હોજમાં દાખર
હોનો, અને શાહી સરદારોની મદદ માટે આગળ દોડી રહ્યો હતો, ત્યાં તેનો વિચાર
બદલાઈ ગયો અને પોતાના ભાઈ મહારાણા પ્રતાપની મદદના માટે આતરીક બાવ થયો.
આ વખતે બંને મુસલમાન સરદારોને શક્તિસિંહે મારી નાખ્યા, આ બંને
અમીરોના નામ મેવાડની કિત્તાબમાં પુરાસાનમાં તથા મુસ્તાનમાં લખ્યા છે.

શક્તિસિંહે પોતાના ભાઈને અવાજ કર્યો કે આપ કેવી રીતે જઈ શક્યો.
આપનો ઘોડો તો બુઝ્યો, મહારાણાએ પોતાના ભાઈનો અવાજ સાંભળી ઘોડો

રોક્યો, અને જાને લાઈ સાથે સાથમાં મળ્યા, અને શક્તિસિંહે બંને મુસલમાનોને મારી નાખ્યાની હકીકત કહી. મહારાણાનો 'ચેતક' નામના ઘોડાનો પત્ર કપાઈ ગયો હતો, અને પોતે પણ ઘણો જ જખમી હતો. છતાં પણ 'ચેતક' પોતાના ઘણીને નદીને સામે પાર લાવી મુક્યો હતો. તે વખતે 'ચેતક' ફક્ત એક જ છતંગધો આળી નદી કુદી ગયો હતો. એટલે તેને પગે વધારે વેદના થવાથી ત્યાંજ મરણ પામ્યો. ત્યારે શક્તિસિંહે પોતાનો ઘોડો આપ્યો. અને રાણા તેના પર સ્વાર થઈ ગયા. જે જગ્યાએ તુરંગરાજ ચેતકે મારણ છાડ્યો હતો. ત્યાં એક ચણુતરો જાંઘવામાં આવ્યો. આ ચણુતરો અઘાપિ 'ચેતકનો ચણુતરો' એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ ચણુતરો વર્તમાન બાલોરની અત્યંત નીકટમાં આવેલો છે.

જ્યારે શાહ અને પ્રતાપનું ચુદ્ધ થયું ત્યારે પ્રતાપ પાસે ફક્ત વીસ હજાર સ્વાર, અને થોડું પયકળ હતું. એમાં ફક્ત આઠ હજાર ખમ્યા હતા. આખરે થથ તો શાહી ફોજનો થયો એમ લહેર કરવામાં આવ્યું પણ સાચી વાત તો એ છે કે, જાંનેમાં લડવાની તાકાત રહી ન હતી. પણ અકબર શાહનો પ્રતિનિધી માનસિંહ પ્રતાપને છતી થક્યો નહોતો અને જેવો આવ્યો તેવો તે પાછો ગયો હતો.

મહારાણા પ્રતાપની પાછળ માનસિંહ

કુંવર માનસિંહ મહારાણાની પાછળ પોતાની જહાડુરી બતાવવા માથે, પશુ તેને લીલે મોંઢે પાછું ફરવું પડ્યું હતું તે પોતે 'ઝોરુગ' માં ચાલું કરી પાછો જરોમસ્ત કરી પોતે અજમેર આથો ગયો. અને મહારાણા પ્રતાપ જખમી થયેલા સરદારોની આવજતમાં પડયા હતા તેથી મહારાણાની સુદાગત માનસિંહને યર્ષ નહીં.

અ્યારે માનસિંહ અજમેર ગયો તે વખતે શાહ અકબરે તેને પ્રણીજ ઈજ્જતથી માન આપ્યું. અને બાદશાહ ઘણોજ પુરી થયો. આ લડાઈ વિક્રમ સંવત ૧૧૩૩ ના બીજા ભેટ સુદમાં યર્ષ હતી આ વખતે બાદશાહ અકબરે દેલ્હીક સુધારાઓ કર્યા હતા.

૩૧ સં ૧૧૩૬ અને ૧૫૮૨ ખીમારીના કારણથી કરાળ ખીરાની છુટ બાપી હતી અને તેના કારે એક કલાકની કુખને કાપમ કરી હતી અને કરાળ લઈ બાપવાળાનું નામ લખવામાં આવતું હતું. અખર કોઈ વધારે ખીએ, તોફાન કરે તો તેને સળ આપવામાં આવતી હતી. બાગડ એ-તે ને કહેર બહાર મહેરાનું ફરમાન કરવામાં આવ્યું હતું, અને તે બખરનું નામ 'દેતાન-પુગ' પાડવ માં આવ્યું હતું તે બખર ઉપર દેખરખ રાખવા એક દરોગો નિમવામાં આવ્યો હતો. તે આવવા બાપવાળાઓના નામ લખતો હતો, અને તેમાં કોઈ કદવાર અજ અમલદાર નું નામ બધા આવવામાં આવતું તેને સખત ફેદની સળ કરવામાં આવતી હતી એક વખત ગિરગલનું નામ આવ્યું હતું અને જખીરમાં હાજરીનું ફરમાન માધું. તે વખતે ગિરગલ જોઈ થયો વિચાર કરતો હતો પણ ઉલ્ટો થુ-હો માફ કરી હતો આ સિવાય બીએ કાપતો એ હતો કે છોકરાની સોજ વરસ અને છોકરીની ચીંદ વરસની ઉમર હોય તોજ લગ્ન યર્ષ થકતા હયા તેનું કારણ એ હતું કે નાની ઉમરના લગ્નથી પ્રજા નિરમાલ્ય અને નિરતેજ પેલા થાય છે (વ. સ. ૧૧૪૦ ઈ. અને ૧૮૫૩માં દરેક રેવિવારના દિવસે કોઈ પણ ટવરી લીસા ન કરવાનું ફરમાન માધું હતું અને તેના સખ્ય રીને અમલ કરવામાં આવતો હતો. વિ. સં. ૧૧૪૪ અને ૧૫૮૭ માં એવો કાપો થયો હતો. કે કોઈ પણ અનુખ એકથી વધારે સ્ત્રી પણી સો નહી અને વિધવા એવલ બીજાવાર પરણવા માગે તો તેને કોઈ શક્તી ન દો. પરંતુ માલીસ વરમ જાદ વિધવા બીજા વખત વિવાહ ન કરી શકે, હિન્દુ મોટીની સાથે જોડા એવલ અજમલસ્તેથી સ્ત્રી ન થાય અને નાની ઉમરની હોય એને પોતાના પતિ પાસે મ્ઈ ન હોય તેને રાજ્ય તફરથી સતી ન થવા ફેરી.

આ પ્રમાણે ઘણા દિવસ વહી ગયા, અને તે પછી સરદારોને જખરજસ્તીથી ફ્રાજની સાથે 'ગોગુંદા' પર રાખ્યા હતા, અને બાદશાહ અકબરે ઘણા અમીરોને પણ પાછા 'ગોગુંદા' પર મોકલ્યા, પરંતુ રાણા પ્રતાપે ભીલ લોકોની સહાયથી તમામ પહાડી નાકા બંધ કરી નાંખ્યા હતા. જેઓ શાહી ફ્રાજને કોઈ જાતનો સામાન કે ખાવાનું મળી શકતું નહીં. આવી રીતે શાહી ફ્રાજ પર ખુબ આક્રમણ કરી ઘણા અવનોને મરણ ને શરણ કર્યા હતાં. છેવટે શાહી ફ્રાજ ને ખાવાનું તથા પીવાનું ન મળવાથી ગભરાઈ ગઈ અને મેવાડના રાજપુતોથી લડતાં લડતાં પહાડમાંથી નીકળી બાદશાહની પાસે અજમેર પહોંચી ગઈ. તેથી બાદશાહ ફ્રાજ પર બહુ ગુસ્સે થયા. જ્યારે પોતે બધી હકીકત સી વાકેફાર થયા, ત્યારે તેમનો ગુસ્સો શાંત થયો અને સમજ્યા કે પોતાની શાહી ફ્રાજ નિર્દોષ છે.

મહારાણા પ્રતાપ 'કાલ્યારી' ગામથી 'ગોગુંદા' થઈ 'મઝેરા' ગામમાં 'રાણેરાવ' તલાવની પાળ પર પહોંચી ગયા તથા મેવાડમાં ફ્રાજ મોકલાવી અને બાદશાહી થાણદારોને કાઢી મુક્યા અને પોતાનો અમલ ચાલુ કર્યો 'ગોગુંદા' થાણા પર મોંઠાણ કુંવાવત ને રાખીને મહારાણા ઠર કુમ્ભલમેરના કિલ્લામાં આવી ગયા અને મહેતા નર્મદ ને ત્યાંનો કિલ્લેદાર બનાવ્યો.

જ્યારે આ બખર બાદશાહને મળી ત્યારે બાદશાહ ઘણા જ ગુસ્સે થયો. અને એ તરતજ મેવાડની તરફ આવ્યો. મહારાણાએ પણ કુમ્ભલમેરના કિલ્લામાં લડાઈ કરવાની તૈયારી કરી.

મહારાણા પ્રતાપના સસરા ઈંડગવાળા રાવ નારાયણદાસ એ પણ રાણાના કહેવા મુજબ બાદશાહી થાણા ઉપર હુમલો કરવા લાગ્યો. બાદશાહ અકબરે આ હકીકત સાંસળી પોતાની બધી ફ્રાજને બરાબર તૈયાર કરી 'ગોગુંદા' ગામ તરફ રવાના થયો. અને રાણા પ્રતાપની ફ્રાજ પહેલા મુદ્દમાં ઘણી મરણ પામેલી તેથી તેમની સામે મુકાબલો કરવાની તક નહોતી પણ છુટા છવાયા હુમલો કરતા હતા અને પોતાના સસરા નારાયણદાસને સાથે રાખી પહાડોમાં મુદ્દ કરવાનું નક્કી કર્યું.

બાદશાહે પણ પોતાની ફ્રાજને પહોડોમાં મોકલી, જેમાં કુતખુદીનખાં, રાબ લગવાનદાસ તથા કુંવર માનસિંહ સાથમાં હતા તે પછી બાદશાહે ઇંડર

ઠર. આને કમલમર પણ કહે છે.

તરફ ઘણા યવન સરદારોની સાથે ફોજ મોકલી. ઈસરની સરહદ ઉપર રાણા પ્રતાપસિંહ અને રાવ નારાયણદાસે ઝુકાન લીધું, યવન ફોજ ઘણી જ ઠપાઈ ગઈ તેમજ રાણાની ફોજ ઘણી લડાઈમાં કામ આવી ગઈ આખરે બાદ શાહે ઇંદર કબજે કર્યું.

મેવાડમાં બાદશાહ અકબરે 'બોસુદા' શી વાસવાડા તરફ કુચ કરી ત્યાં 'વાસવાડા' ના રાવણ પ્રતાપસિંહ અને 'કુંગરપુર' ના રાવણ આશકરણ પહેલીવાર રાજા ભગવાનદાસની સાથે બાદશાહની હાજુરમાં હોજર થયા, અને બાદશાહ પોતાના યાજ્ઞ તે તરફ જમાવી આજળ વધ્યો.

વિક્રમ સં. ૧૬૩૫ ઈ સ. ૧૫૭૮ ના માર્ચ માસમાં બાદશાહ અકબરે મોટી ફોજની સાથે શાહબાજખાને મેવાડમાં કુમ્મલમેરના કિલ્લા તરફ રવાના કર્યો ત્યારે શાહબાજખાં ને શક પેદા થયો કે રાજા ભગવાનદાસ અને કુંગર માનસિંહ સાથે હોવાથી તેમજ તેઓ રજપુત હોવાથી અંદર અંદર સલાહ કરી શાહી ફોજને ફસાવશે તેથી તે બંને જણને બાદશાહી ફોજમાં રવાના કર્યા અને પોતાની સાથે બહેરમખાંના બેટા મિર્જાખાં (રક્ષાખાનખાતાન) અને સરીફખાં વિગેરેને સાથે લીધાં, મહારાણા પ્રતાપસિંહ આ વખતે કિલ્લા પર મોજુદ હતા રાજપુત હોક પહાડની ઘાટીમાં હુમલા કરવા લાગ્યા હતાં.

એક વખત મેવાડીઓએ રાતના હલ્લો કરી શાહના ચાર હાથી કબજે કર્યા, અને રાણાએ નજર કર્યા પડી શાહી ફોજના કિલ્લે પર નાકા બંધી કરી રસ્તો રોકી રાખ્યો ત્યારે રાણાને અરજ કરી કે આપણે કિલ્લામાં સારી રીતે લડી યાકોશું માટે આપ બે મતી જ્યો તો મેવાડની લાજ રાખે તેવો કેઇ નહીં રહે. આ પ્રમાણે રાણા પ્રતાપને સમજાવી બહાર જવાને તૈયાર કર્યા અને કિલ્લામાં અગ્નિરાજના બેટા બાણુને કિલ્લેદાર બતાવ્યો, મહારાણા કિલ્લામાંથી નીકળી રાણપુર આવીને રોકાયા અને ત્યાંથી રવાના થઈ ને ઇંદર તરફ 'પૂલીયા' ગામમાં પહોંચ્યા. આખરે બાદશાહી ફોજે કિલ્લા પર ઘણી ભુલમાટ ભર્યું આજે મજા કર્યું, અને ઘણા યરનો ને રજપૂતો માર્યા ગયા. ઉપરે શાહબાજખાંની ફોજે ઘરવાજના કિલ્લા પર ચડી ઘરવાજના કમાડ ઉઘાડી નાખ્યા અને હજારો વીર રાજપુતોએ મેવાડની સ્વતંત્રતા ખાતર પોતાના પ્રાણના બળોદાન આપ્યા અને શાહબાજખાંએ ફતેહની સાથે કુમ્મલમેરનો કિલ્લો કબજે કર્યો અને બાદશાહી જટો કાયમ કર્યો.

૩૩. બહેરમખાંન પુત્ર મીરજાખાં 'ખાનખાતાન' ની પદવી મળી હતી આ પદવી અતિ ઉચ્ચ પોટીની ગણાવ છે

કુમ્ભલમેરના કિલ્લાની ફતેહ સં. ૧૬૩૫ ના અષાઢ વદ ૦)) અને ઇ. સને ૧૫૭૮ તા. ૩ જુનને કિલ્લા ધર્મ હતી. આ કિલ્લો વિ. સંવત ૧૫૦૮ માં બનાવ્યો હતો. અને આજ સુધી તે કિલ્લા ઉપર કોઈ પણ દુશ્મનનો કબજો થયો નહોતો. શાહજાહના કિલ્લા પર બરાબર બંદોબસ્ત કરી પોતે ગોશુદાના કિલ્લા પર રવાના થયો.

મહારાણા પ્રતાપ પોતાની ટેકમાં અડગ નિશ્ચયી હતા. વંશી તેઓ જે રાજપુતોએ બાદશાહની સાથે બેન બેઠીઓ આપી હતી. તેમની સાથેનો સંબંધ પણ ત્યાગ કર્યો હતો તે સર્વને અડગ રીતે નભાવી રહ્યા હતા.

મહારાણા પ્રતાપને બાદશાહ અકબરે ઘણી વખત સંધીનું કહેણ મોકલ્યું હતું, પણ રાણાજીએ તેનો જવાબ સૂર્યવંશી રાજપુતને શોભે તેવો જ આપ્યો હતો, ' સુગલ લુટારૂઓ સાથે સંધી થઈ શકે જ નહીં. સૂર્યવંશી પોતાના બાહુ બળ ઉપર ઝુક્યો છે. અને પોતાને પોતાના દેશના બાંધવો મેવાડી પર સંપૂર્ણ ભરૂંસો છે.

પોતાની માતૃભૂમિની પરાધિનતાના ખંખરમાં રાણાજીને કોઈ પણ માણસ હોતો શંકવા તૈયાર નથી. બાદશાહ અકબર પાસે અગણિત સૈન્ય હતું, લાક્ષ્મી પણ હતી, અને દરેક જાતના સાધનો તેની પાસે મોજુદ હતા. ત્યારે રાણા પ્રતાપ પાસે કેવળ પોતાના આત્મબળ અને પોતાની બુદ્ધિ બળ પર સંપૂર્ણ ભરૂંસો હતો. અને કોઈ પણ રીતે પોતે કોઈ પણ જાતની લાલચને વશ થઈ ને પોતાની ટેક તજે તેમ નહોતા. આ સ્થિતિમાં ક્યા હિન્દવાસીને પ્રતાપ માટે માન ન ઉપજે ?

આ પ્રમાણે પ્રતાપની પ્રશંસા શત્રુઓના લગેલા શંકોમાં પણ ઘણા ઉન્નત લાવણી કરેલી છે. ત્યારે પ્રતાપને ચિત્તોડનું સ્મરણ થઈ આવતું. ત્યારે પોતાની જાત પર તેને ઘણોજ ક્રોધ અને આઘાત થયો હતો. પણ ' જેવી લાવીની ભરણ ' તેમ માની આત્માને સંતોષ આપતો હતો. પરંતુ પ્રતાપ પોતાના આત્માને સંતોષ આપી શક્યો જ નહીં એટલે તેને એક બચકર પ્રતિજ્ઞા કરવાનો વિચાર કર્યો, અને તે પ્રતિજ્ઞા પણ જેવી તેવી નહીં પણ આકરી અને ત્યાગની હતી.

આ વખતે રાણા પ્રતાપે બધા પોતાના શૂરવીર સાંમંતો અને સરદારો તથા પટાવતોનો મોટો દરબાર લઈને પૂરોહિતજીને બોલાવ્યા. અને પોતે પોતાના આસન ઉપર ગિરાજમાન થયા અને બોલ્યા કે—

દોહરા

સોગન કરી શૂરવીર સો, નિજ માતૃભૂમિ કારણે,
 પ્રતિજ્ઞા એવી કરે, અર્પોશુ મોખા પ્રાણને ૬૭
 ચિતોડને લીધા વિના, સુવર્ણ યાગમા જમશું નહીં,
 બીછાના મુઠ્ઠર ત્યાગીને હર્જમા પેદશું સહી ૬૮
 સુપડીમાં રહીશું સદા, જલકારને સજશું નહીં,
 સ્વતંત્રાને ત્યાગીને, નામરફ કદિ જનશું નહીં ૬૯
 દારી મૂછ કેરા બાલની, કરીએ નહીં હજમત ઠગી,
 જીવશું મરશું મેવાડ માટે, સહાય બનવતિ સદા ૭૦

ઉપર મુજબ પ્રતિજ્ઞા રાણાજીએ સર્વને સંબોધીને વર્ણવી તેથી હરેક શૂરવીર સરદારોએ માન્યમાથી તરવાર કાઢી અને સર્વે પનિદાને પ્રાણાન્તે પાળતા કષ્ટક થયા, જેથી પુરોહિતે દરેકને પ્રતિજ્ઞા આપી તે દરેકે પ્રતિજ્ઞા થણા પ્રેમથી ભાતૃપ્રેમથી લીધી, અને સભા વિસરજીવ થતા ' મેવાડનો જય ' ' મહારાણા પ્રતાપનો જય ' એવા ઘોષથી મેવાડ ગાજી ઊઠ્યું હતું

રાજપુતાનાના મેવાડને દરેક ઇતિહાસકારો વખાણી ગયા છે અને હજી વખાણતા જ આવે છે કારણ કે જગતમા જીવનતા ધડતરનો નમુનો કઈ પણ બતાવ્યો હોય તો તે મેવાડે જ બતાવ્યો છે અને તે નમુનો ' રામાન ' અને ' સ્વતંત્રા ' નો જ છે

દોહરા

સમુદ્ર સુકે મર્યાદા ને, વળી લે જો પશ્ચિમ સૂર,
 સત કદી લે સયમ ત્યાગે, વળી વહે તરીનાં અવગા પૂર ૭૧
 આવે આક્રમ મહાભય કર, જમત બહુ ભલે બહુવાર્ધ લય,
 ફેની હો ભલે હો દુરમન બનતા, ભલે એકો વાકા મુજ થાય ૭૨
 જમે તેવા સંલેખો માફી, વિકટ થય ગઈ રાદાય,
 આક્રમ આવે જમે તેવી, મલુ શૂરવીર કહી તરી ગણાય ૭૩
 પ્રતાપ જોસે સભા ગમણ, લીધા વચન તે ચીરને સાદ,
 મેવાડ માટે બહાદુર જનશું, દુરનન કેરા વડશું ઘાટ ૭૪
 કહે ભોગોલાલ સૂર્યવ ચીતી, સ્વતંત્રા તો કદી ન બચ,
 ધર્મ પરાવણુ જ્યાં છે રાજવી, ત્યાં શત્રુજન તો ભાગી જાય ૭૫

આ પ્રમાણે રાણા પ્રતાપની અડમ ટેક અને સાહસીકતા પોતાના જીવનમા અલ્પભાવ હતા, જેને પોતાના જીવનનું ઘડતર એવું બહુ સયમી અને પરિત્ર બનાવ્યું હતું કે તે આજના રાજમા મળવું વર્ણુ સુરકેજ છે છતાં પણ

ચાહ અકબરે પણ કોઈ પણ સંયોગથી રાણા પ્રતાપને નમાવવો અને પોતાના તાબાનો રાજા કરવો એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો.

આ તરફ મહારાણા પ્રતાપે પણ હતભાગી મેવાડનો ઉદ્ધાર કરવા તાંદ્રે કોઈપણ રાજપુતની સહાયતા વગર પોતે ચાહ અકબરની સામે લડવાનો નિશ્ચય કર્યો. ધન્ય છે એ મહારાણા પ્રતાપને ! રાણા પ્રતાપનું સૈન્ય અકબરના સૈન્યના મુકાબલા આગળ કાંઈ પણ વિચારમાં ન ગણાય ક્યાં સમુદ્ર અને ક્યાં ખાખોયીયું આટલો બધો તફાવત સૈન્યમાં હતો પણ જેનું ‘આત્મગણ મજબુત તેનું સૈન્ય પણ મજબુત’ તેને સૈન્યની જરૂર હોતી નથી ફક્ત આત્માની નિશ્ચિનતા અને નીખાલસતાની જરૂર છે.

આ વખતે દરેક રાજપુતો પોતાની બહાલી માતૃભૂમી મેવાડના માટે પોતાના પ્રાણની આહુતી આપવા તૈયાર થયા હતા. રાજપુતોનું સૈન્ય પણ હજારોની સંખ્યામાં તૈયાર થયું ત્યાં અકબરે પોતાનું મુખ્ય સૈન્ય અજમેરમાં મુકી પ્રતાપની સાથે મુઢ કરવા આવ્યો. અકબરે મુઢની એટલી પ્રયત્ન તૈયારી કરી હતી કે મેવાડના રાજા માલદેવ પણ રાજા ભગવાનદાસની પેઠે ચરણે થયા. જેને પૂર્વે શેરશાહના પ્રયત્ન સૈન્યને વ્યર્થ થઈ હતું. તેને મેડતા અને લોધપુર ઉપર અકબર ચાહે કરેલા આક્રમણને નિષ્ફળ કરવાની મેધા કરી હતી તેને અત્યાર પર્યન્ત ખરો રાજપુતે ગમ્યો માનવામાં આવતો હતો તેનું સમસ્ત સાહસ અને તેજ દુર્ભાગ્યવસાત કોણ લાણે ક્યાં આવ્યું ગયું. એટલું જ નહીં પણ પોતે પોતાના પુત્ર ઉદયસિંહને વિવિધ પ્રકારની ભેટો આપીને બાદશાહ પાસે મોકલ્યો.

આ વખતે અકબર અજમેર જતો હતો અને ઉદયસિંહનો મેળાપ તાગોર નામના નગરની મધ્યે થયો. બાદશાહે તેનો આદર સહિત ભેટનો સ્વીકાર કર્યો અને રાજકુમાર ઉદયસિંહને રાબતી પદવી આપી આ સમયથી મારવાડના રાવો રાજા કહેવાયા. ઉદયસિંહનું ચરીર ઘણું સ્થુક્ર હતું અતરે જણાવવું ઉચિત છે કે રાઠોડની રાજદારી, ઉન્નિતનો પાયો આ સમયથી નાંખાયો. આ વખતથી તેઓ બાદશાહના જમણા હાથ તરફનું આગ્રહ માસ કરવા લાગ્યા. પરંતુ વિચિત્ર, કુળ-મર્યાદા ઉપર પાણી ફેરવીને મારવાડના રાબતીને જે સન્માન વેચાતું લીધું હતું. તે શું બરાબર હતું. ? નહીં જ. સૂર્યવંશીની બરાબરી તો કોઈ રાજપુત કરી શક્યો નહીં ચાહે તેટલો વૈભવશાળી રાજવી હોય પણ જ્યાં શુદ્ધાત્મી ખત ખર સહી કરનારની કિંમત આખરે સહી કરનારા સમજી લે.

ઉચ્ચસિદ્ધે સૌથી પહેલા એક તિરસ્કાર ભર્યું દ્રશ્ય એ હતું કે—પોતાની જ્ઞેન ભેદભાજી નામની કન્યાને પરણાવો ભેદખા ખચ્છાવવાના ભદ્રામા રાજપુત કુળ કલક ઉદયસિદ્ધને આર પ્રગણાઓ મહ્યા, આ આર પ્રગણાઓની વાર્ષિક ઉપજ વીસ લાખની હતી. આ પ્રાપ્ત થવાથી મારવાડ રાજ્યની પ્રગતિ પહેલા કરતા બમણી વધતી અર્ધ અંબર અને મારવાડના કાયર ગણઓએ જે નાણ્યક્રી ભર્યા દાર્ય કર્યા તેની દેખાદેખીથી બીજા રાજપુતો પણ તે પગલે ચાલવા માહ્યા અને ઘણાખરા રાજપુતો મુગલોના તાબે થઈ ગયા સાધારણ માન સન્માન અને ઈત્કાઓની મોહદશામાં પોતાની અજુમાવ અવત્રતા વેચી શુભામ બની ગયા, આ પ્રમાણે રાજમાનનો મોટો ભાગ અકળરના તાબે થઈ ગયો અને હિન્દુ રાજાઓએ મોમત રાજ્ય ઉપર એટલો બધો ઉપકાર કર્યો હતો કે મુસલમાનોની તવારીખમા પણ હિન્દુ રાજાઓ મુમત રાજ્યના અધ્યો મહુના હતા.

હવે બાદશાહ અકબરે બધા હિન્દુ રાજાઓની સાથે રહી વીર પ્રતાપ ઉપર ૩૫ આક્રમણ કરવા વિચાર કર્યો પહેલા જે લોકોએ મેવાડના ખાટ પોતાના

૩૪ ભેદખાના ગર્જથી જહાંગીરનો જન્મ થયો હતો. ભેદખાનો મમ્મરો અમની નીકટ સિદ્ધામદમા આવેતો છે અનેક વિદ્વાનનું એવું કથન છે કે મમ્મપુત રાજાએ પોતાની રાણીથી ઉત્પન્ન થયેલી એક પણ કન્યા મુસલમાન બાદશાહને આપી નહોતી પણ દાસી પુત્રીઓને આપી હતી (આ આર પ્રગણાની વાર્ષિક અવગ મહત્ત્વ મેટાર ૬૦૦૦૦૦ હિન્દુઓની ૨૪૮૬૧૪ દેાપુર ૧૮૨૫૦૦ અને છુમ્ના ૨૨૫૦૦૦ ની હતી.

૩૫ આ વખતે મહમ્મદ રાજ્ય મોમત મળતે તાબે હતું અકબરનો નાનો ભાઈ મોમ્મત હોમ ત્વાનો મુનો હતો અને મોમ્મતે વિચાર મહમ્મદ રાજ્ય પચારી પાડવાનો હતો અને અધિનવાતો કરી ખડો પરી દોર હતો અકબર સાહે વિદોહ સનવર સાદ માનસિદ્ધને સેના સદિત નજીન મોમ્મતે તે વખતે હિન્દુસ્તાનથી કાચુત જતા વચમાં ચિન્ધુ નદી જાને છે જો હિન્દુ સાત્રમા આ નદિ એાનવાતો નિવેધ કર્યો કે એમ માનવા દોવાથી આથી મન્ન નનનિદ તાજ અમ્મી પાયા અને અજા ઉપર પત લખી જણાવું કે માગથી આમન નઈ રહ્યો નહી. આ વખતે પાણી વિસ્તાર અખરે નગ લેખીન દોદરો માનસિદ્ધ ઉપર લખી મોમ્મતે કે —

‘ સખી ભૂમિ ગોપાનર્જી વામે અજ ૩૬૭, ભકિ મ એ ખાક દે સોદા અરક રહા ’
આથી માનસિદ્ધે ખાલા માથે ચાલતાં હજુક અજ અને ફતેહ કી આબા

પ્રાણ આપ્યા હતા તેજ હોકો આજે મેવાડ ભૂમિનો નાશ કરવા તૈયાર થયા, અને બેઈમાન જની મુસલમાનોના પક્ષમાં લગી ગયા. પ્રતાપસિંહની સામે મુઢ કરવા માટે તેઓ આવ્યા હતા. તેનું એક બીજુ કારણ હતું. ચવનોના હાથમાં કુળ મર્યાદા વેચવાથી આવી દુર્દશા થઈ છે. એમ તેઓ સારી પેઠે બાંધતા હતા. પરંતુ પોતાની સર્વની કુળમર્યાદા ભય અને રાણા પ્રતાપની કુળ મર્યાદા ન ભય અને પેતે એટલો જ કુળ મર્યાદામાં રહે એ વસ્તુ બીજાઓને ગમતી ન હતી. તેથી બીજા રાજપુતોને રાણા પ્રતાપના ઉપર દ્રેષ અગ્નિ સળગી રહ્યો હતો અને દ્રેષ રાખતા હતા.

દોહરા

કરી કુળનો ત્યાગ, બધા રાજપુતો કૂટયા
લજની જનતાની કુખ, ખરેખર ! લાગ્ય તો ખૂટયા. ૭૬
નિજ બેટીને ખડેન, આપી મુગલોમાં લગા આ,
વેચી સ્વ અભિમાન, ગુલામો સૌએ બનીઆ. ૭૭
ધીક પડો એ રાજપુતને, જેની કાંઈ કિંમત નહીં,
'લોગી' કહે પ્રતાપ જેવો, કોઈ ટેકીલો નહીં. ૭૮

આવી હકીકત જ્યારે પ્રતાપના બાણવામાં આવી કે મારાજ કે!મના બાઈઓએ અને કહેવાતા રાજપુતો પોતાની નાલાશી ખતાની સ્વમાન વેચી હીકરીને વેચી મુગલોની સોડમાં બરાયા જેથી મારે તેઓની સાથે સંબંધ રાખવો તે પણ મહા પાપ છે તેથી રાણા પ્રતાપે સર્વ રાજપુતોની સાથેનો સંબંધ તોડી નાંખ્યો. અને તેઓએ દિલ્હી, પાટણ, મારવાડ તથા ધારાનગરીના પ્રાચીન રાજપુતોની સાથે બંધવાર ચાલુ કર્યો, તેની સાથે સર્વ પ્રકારનો સંબંધ રાખવા લાગ્યા, તેવે વખતે રાણા પ્રતાપે જે જે નિયમ સ્થાપિત કર્યા તે નિયમ વિરૂદ્ધ કોઈ પણ સિસોદીયાના વંશોએ અનાદર કર્યો નથી. અને કોઈ પણ સિસોદીયા વીરે પોતાની કન્યા મુગલોને આપી નથી. કુઃખ સહાયક ગણાતા રાજપુતો સામે સિસોદીયા રાજપુતો ઘણીજ ઘણાથી જોતા હતા. આવી અનેક બાતની વિટંબણાઓથી રાણા પ્રતાપ પોતાનું જીવન પસાર કરવા માંડ્યા. છતાં પોતાનું સ્વમાન, પોતાની સાત્ત્વભૂમિની ટેક અને લાગણી જરાયણુ યોછા થયાં નહોતાં જ્યારે પોતે આરે બાણુથી હતાથ થઈ ગયા ત્યારે પોતે કોમલમેરના કિલ્લામાં રહી ત્યાં ઘણા દિવસ વિતાવ્યા. પણ ત્યાં એક રાજપુતે એવું નીચ કાર્ય કર્યું કે રાણા

પ્રતાપને લાચારીથી કિંદવો છોડવો પડ્યો, એ નીચ રાજપુતે કામચમેરના કિંદામાં આવેલા કુવામાં જે કુવામાંથી લોકો અને ગત્ત પાણી પીતા હતા તેજ કુવામાં એ પાણી રાજપુતે મુગલોને સલાહ આપી કે તમે આ કુવામાં હેર નાખો તો રાણો પ્રતાપ તમારા શરણે આવશે, ત્યારે નાનાયક મુગલોએ ક્યાને દેશવટે આપી તે કુવામાં મુગલોએ હેર નાખી પાણી બગાડી નાંખ્યા, તેથી રાણાને પાણી પીવાનો ત્રાસ પડ્યો તાઓએ ઓટલે ઘસુજ કાઢી તેમને કિંદવો છોડવો પડ્યો

પ્રાણુ ભય તો પરવા ન જેણે, શૂરવીર તો સદા મમ્ત રહે,
આકૃતમાં પણ બહુત માની, કર્તવ્ય પરાયણ સદા રહે ૭૫

શૂરવીર સાચો રણવીર યોદ્ધો, કિંદામાંથી પ્રયાણ કરે,
નસીબની ઘટના છે ન્યારી, દેવામાં નહીં શોક ધરે ૮૦

દુ ખ પટે છે શૂરવીરોને, કાયરને કંઈ પટે નહીં,
દુ ખ વગરના જીવન ફેરી, કિંમત કદી અકાય નહીં ૮૧

પ્રતાપ જેવો દુ ખનો સાથી, તેવો સાથી પ્રભ તણો,
નિજ દેશની ટેકને ખાતર, વૈભવ સમયો તુચ્છ ગણ્યો ૮૨

કહે ભોળીલાલ ધન્ય પ્રતાપને, દુ ખમાં કદી ઠરતો જ નથી,
અગણીત આકૃત આપો તોએ, અકબરને નમતો જ નથી ૮૩

આવી દુ ખક બરો ગિયતિમાં રાણા, જ્યારે પોતે પોતાના સ્વમાનની ખાતર પકાડેલા આસ્થા ગયા તે વખતે અકબર શાહના શાહી દરબારમાં મળ્યા અમીર ઉમર વો ગિરાજમાન હતા તેવા વખતે રાણા પ્રતાપની બહાદુરી અને વીરતાની વાતો યતી હતી ત્યારે અ ગર પોતાના અતરમાં ખુશી યતો અને કહેવો કે ધન્ય છે ? એ વીરને ? આ વખતે બીજા બધા રાજપુતો પોતાની ભૂલનો પરનાવો કરતા હતા આ વચ્ચે રાણાશીની સ્થિતિ ઘણી જ દુ ખદ થઈ રહી હતી કારણ કે ગધા પરત્વણા, કિંદાઓ અને મોટા ગામે બધા મોગલોનો હુકમત નીચે આવો ગયા હતા હવે રાણાને એક પણ સ્થાન ન રહ્યું ત્યારે આવી સ્થિતિમાં પોતાની ટેક જાચવવો ઘણી મુશ્કેલ થઈ પડી, છતાં પણ એ વીર નર હતાસન ચતા પોતાના ભાગ્ય ઉપર આશ્વાસન મુદ્રી જ મગ વેઠવા માંડ્યું જ્યાં ટાંઠ, તઠંગા, બચ અને ઉઝામરા વિગેરે અસખ્ય ઉપાધીમાંથી પોતે પોતાનું જીવન પતાર કરવા લાગ્યા તેવામાં જ મગના બીજા લોકોએ રાણા પ્રતાપને મારૂ

આશ્વાસન અને હિંમત આપી. રાણાશ્રી અને તેમના કુટુંબને લીલ્લ લોકો જ ખોરાક પુરો પાડતા હતા. જ્યારે રાણા પ્રતાપ અને તેનો પરિવારને મોગલોના પંખમાં ફસાઈ જવાનો વખત આવ્યો ત્યારે, કાળા નિવાસી સિલ્લ લોકોએ બહાદુરીથી રાણાજીના પરિવારને ટોપલામાં છુપાવી ' જાવરાની ' ખીણમાં સહિસલામત રવાના કરી દીધાં હતાં. આવા નીમકહલાલ સિલ્લ પ્રબલનો ઉપકાર રાણાશ્રીના હૃદયમાં ઘણો જ હતો. વખત આવે તેનો બંદોબ આપવાનો પણ નિશ્ચય કર્યા હતા. મોગલોના જીવમથી અને પહાડના હિંસક પ્રાણીઓથી બચવા સાડ સિલ્લ લોકો સતત કાળજી રાખતા હતા. આવા કષ્ટ ભોગવતાં રાણા પ્રતાપની સત્ય હકીકત, અને તેની ટેક, વીરતા અને ગંભીરતા જોવા સાડ શાહ અકબરે પોતે પોતાના શુભાચારને પહાડી પ્રદેશમાં મોકલ્યા. અને જ્યારે રાણા પ્રતાપ પોતે પોતાના સાથીઓ સાથે જંગલના ફળ ફળાદી અને કંદમૂળનું ભોજન લેતા હતા. તે વખતનો દેખાવ આવેલા શુભાચારો જોઈ દિગ્મંદ થઈ ગયા. અને બોલી ગયા કે, " રાજા મહેલોમાં જેવું ભોજન લેતાં આનંદ ભોગવે છે તેજ પ્રમાણે આજે જંગલમાં પણ મંગળ માંની રહેલા રાણા પ્રતાપને ધન્ય છે ! " તેની વીરતા અને અડગ ટેક અને ગંભીરતાને ધન્ય છે !

આ હકીકત શુભાચારોએ શાહ અકબર આગળ આવી નિવેદન કર્યું કે, રાણાને નનાવવા, તે ઘણુંજ મુશ્કેલ છે. ત્યારે અકબરના મુખમાંથી નીકળ્યું કે, યા અલ્લાહ ધન્ય છે વોક હિન્દ રાજાશ્રી, દેશકી ઓર સ્વમાનની ખાતર ફના હો ગયા. ઓર દુસરે સમ રાજપુત બેઈમાન હોકર મેરી સહાયતા કી.

આવી મોટી વિપત્તિઓ આવ્યા છતાં, રાણા પ્રતાપ હતાસ અગર નીરાશ થયા ન હોતા. ઘણાં લયંકર કટ્ટો સહન કરતાં પણ પોતે ગભરાતા ન હોતા, ખરાબ સ્થિતિ એટલે સુધી ભોગવતો પડતો હતો કે, કેઈ કેઈ દિવસમાં ખાવાના સાંસા પડતા હતા. ત્યાં ઓઢવા કે પાથરવા કે, શાંતિનું સ્થાન તો કેવી રીતે ભોગવો શકે ? આવી પરિસ્થિતિમાં પણ પોતે ટેક, નેક ને સ્વમાન મજબુત રીતે સાચવી સિસોદીયાનું ગૌરવ વધાર્યું હતું. ધન્ય છે ! તે રાજપુતને વાહ ! સમય તારી બલીહારી ! રાણાએ પાંચ વાર ભોજન તૈયાર કરાવ્યું અને પોતે જમવાની તૈયારી કરતા, ત્યાં દુશ્મનની ફાજ આવવાના સમાચાર કાને પડતાં જ ભોજનનો ત્યાગ કરી ચાલ્યા જવું પડતું અને શત્રુઓ ચારે તરફ ઘેરી લેતા હતા. આ પ્રમાણે થોડા દિવસ બાદ રાણાજીએ કંઈક શાંતિ મેળવી રાણાજી સહ

પ્રતાપને લાચારીથી કિલ્લો છોડવો પડ્યો, એ નીચ રાજપુતે કોમલમેરના કિલ્લામાં આવેલા કુવામાં જે કુવામાંથી લેણો અને રાત્ર પાણી પીતા હતા તેજ કુવામાં એ પાણી રાજપુતે મુઝલોને સડાહ આપી કે તમે આ કુવામાં હેર નાંખો તો રાણો પ્રતાપ તમારા શરણે આવશે, ત્યારે નાલાયક મુઝલોએ દયાને દેશવટો આપી તે કુવામાં મુઝલોએ હેર નાંખી પાણી બગાડી નાંખ્યા, તેથી રાણાને પાણી પીવાનો ત્રાસ પડ્યો લાગ્યો એટલે ઘણાજ કષ્ટથી તેમને કિલ્લો છોડવો પડ્યો.

પ્રાણ ભજ તો પરવા ન જેણે, શૂરવીર તો સદા મસ્ત રહે,
આશ્વત્થમાં પણ બાશ્વત માની, કર્તવ્ય પરાયણ સદા રહે. ૭૬

શૂરવીર સાથો રણવીર યોદ્ધો, કિલ્લામાંથી પ્રવાણ કરે,
નક્ષીબની ઘટના છે ન્યારી, હૈયામાં નક્ષી શોક ધરે. ૮૦

દુઃખ પડે છે શુરવીરોને, કાવરને કંઈ પડે નહી,
દુઃખ બગરના જીવન ફેરી, કિંમત કદી અંકાય નહી. ૮૧

પ્રતાપ જેવો દુઃખનો સાથી, તેવો સાથી પ્રભ તણો,
નિજ દેશની ટેકને ખાતર, વૈભવ સમળો તુચ્છ મણ્યે. ૮૨

કહે ભોળીલાલ ધન્ય પ્રતાપને, દુઃખમાં કદી ઠરતો જ નથી,
અગણીત આશ્વત આવી તોએ, અકબરને નમતો જ નથી. ૮૩

આવી દુઃખઃ ભરી સ્થિતિમાં રાણા, બ્યારે પોતે પોતાના સ્વમાનની ખાતર પકાડોમાં ચાલ્યા ગયા. તે વખતે અકબર શાહના શાહી હરબારમાં ઘણાં અમીર ઉમર વો મિરાજમાન હતા તેવા વખતે રાણા પ્રતાપની બહાદુરી અને વીરતાની વાતો ધની હતી ત્યારે અકબર પોતાના અંતરમાં ખુશી થતો અને કહેતો કે ધન્ય છે ? એ વીરને ! આ વખતે બીજા બધા રાજપુતો પોતાની ભૂત્રનો પસ્તાવો દત્તા હતા. આ તરફ રાણાશ્રીની સ્થિતિ ઘણી જ દુઃખદ થઈ રહી હતી કારણ કે બધા પરતણા, કિલ્લાઓ અને મોટા ગામો બધા મોગલોનો હુકમ નીચે આરો ગયા હતા હવે રાણાને એક પણ સ્થાન ન રહ્યું ત્યારે આવી સ્થિતિમાં પોતાની ટેક લાચરવો ઘણી મુશ્કેલ થઈ પડી, છતાં પણ એ વીર નર હતાસન મતાં પોતાના ભાગ્ય ઉપર આશ્વાસન મુઠ્રી જંગલ વેઠવા માંડ્યું. બ્યાં ટાક, તલટો, ભય અને ઉભંગરા ત્રિગેરે અસંખ્ય ઉપાધીમાંથી પોતે પોતાનું જીવન પચાર કરતા લાગ્યા તેવામાં જંગલના બીજ લેણોને શાહુ પ્રતાપને સાઈ

આશ્વાસન અને હિંમત આપી. રાણાશ્રી અને તેમના કુટુંબને લીધે લોકો જ ખોરાક ખુદો પાડતા હતા. જ્યારે રાણા પ્રતાપ અને તેનો પરિવારને મોગલોના પંખમાં ફસાઈ જવાનો વખત આવ્યો ત્યારે, કાળા નિવાસી સિલ્લ લોકોએ બહાદુરીથી રાણાજીના પરિવારને ટોપલામાં છૂપાવી ' જલરાની ' ખીણમાં સહિસદ્વામત રવાના કરી દીધાં હતાં. આવા નીમકહલાલ સિલ્લ પ્રબલનો ઉપકાર રાણાશ્રીના હૃદયમાં ઘણો જ હતો. વખત આવે તેનો બદલો આપવાનો પણ નિશ્ચય કર્યા હતા. મોગલોના બુલમથી અને પહાડના હિંસક પ્રાણીઓથી બચવા સાડે સિલ્લ લોકો સતત કાળજી રાખતા હતા. આવા કષ્ટ ભોગવતાં રાણા પ્રતાપની સત્ય હકીકત, અને તેની ટેક, વીરતા અને ગંભીરતા જોવા સાડે શાહ અકબરે પોતે પોતાના શુભાચારને પહાડી પ્રદેશમાં મોકલ્યા. અને જ્યારે રાણા પ્રતાપ પોતે પોતાના સાથીઓ સાથે જંગલના ક્ષણ ક્ષણથી અને કંઈમૂળનું ભોજન લેતા હતા. તે વખતનો દેખાવ આવેલા શુભાચારો ભેંષ દિગમૃદ ધર્મગયા. અને બોલી ગયા કે, " રાજા મહેલોમાં જેવું ભોજન લેતાં આનંદ ભોગવે છે તેજ પ્રમાણે આજે જંગલમાં પણ મંગળ માંની રહેલા રાણા પ્રતાપને ધન્ય છે ! " તેની વીરતા અને અડગ ટેક અને ગંભીરતાને ધન્ય છે. !

આ હકીકત શુભાચારોએ શાહ અકબર આગળ આવી નિવેદન કર્યું કે, રાણાને નનાવવા, તે ઘણુંજ મુશ્કેલ છે. ત્યારે અકબરના મુખમાંથી નીકળ્યું કે, આ અલ્લાહ ધન્ય હો વોહ હિન્દુ રાજાનીકું, દેશકી ઓર સ્વમાનની ખાતર ફના હો ગયા. ઓર દુસરે સમ રાજપુત બેઈમાન હોકર મેરી સહાયતા કી.

આવી મોટી વિપત્તિઓ આવ્યા છતાં, રાણા પ્રતાપ હતાસ અગર નીરાશ થયા ન હોતા. ઘણાં ભયંકર કષ્ટો સહન કરતાં પણ પોતે ગજરાતા ન હોતા, ખરાબ સ્થિતિ એટલે સુધી ભોગવતો પડતો હતો કે, કોઈ કોઈ દિવસમાં ખાંવાના સાંસા પડતા હતા. ત્યાં ઓઢવા કે પાથરવા કે, શાંતિનું સ્થાન તો કેવી રીતે ભોગવો શકે ? આવી પરિસ્થિતિમાં પણ પોતે ટેક, નેક ને સ્વમાન મજબુત રીતે સાચતો સિસોદીયાનું ગૌરવ વધાર્યું હતું. ધન્ય છે ! તે રાજપુતને. વાહ ! સમય તારી બલીહારી ! રાણાએ પાંચ વાર ભોજન તૈયાર કરાવ્યું અને પોતે જમવાની તૈયારી કરતા, ત્યાં હુશ્મનની ફાજ આવવાના સમાચાર દાને પડતાં જ ભોજનનો ત્યાગ કરી ચાલ્યા જવું પડતું અને યતુઓ ચારે તરફ ઘેરી લેતા હતા. આ પ્રમાણે થોડા દિવસ બાદ રાણાજીએ કંઈક શાંતિ મેળવી રાણાજી સહ

કુટુંબ સાથે પોતે નિર્જન અંધાર વનમાં નિવાસ સ્થાન કરતા હતા મહારાણોએ તથા તેઓશ્રીની પુત્રવધુએ મોલ નામના ઘાસના બીજની કેટલીક શેટલી બનાવી તેમાંના એક ભાગ છોકરા છોકરીને વહેચી આપ્યો અને બાકીનો ભાગ બીજા વખત માટે ઢાંકી મુક્યો, રાણા પ્રતાપ નિકટના સ્થાન પર તૃણ (ઘાસ) ની પથારી પર અરામ લેતા અને પોતાના દુર્ભાગ્યની અને ભારત વર્ષની દુર્દશાના વિચારમાં તલ્લીન થતા હતા. એવામાં પોતાની એક કુમારીનું હૃદય એક ક્ષણ સંભળી અચકી ગયા. તત્કાળ તેમનું લક્ષ બાગકોની માગણી તરફ તે પોતી કુમારીની દુર્દશા ભોળ પોતાનું હૃદય ફેલી મધુ' એક જંગલી મિઠાઈ તે કન્યાની અડધી શેટલી લઈને ભાગી ગયો હતો.

દોહરા

શું વિધાતા તું આટલો, કોપ પ્રતાપ પર કરે,
મુજ પાપની શિક્ષા વિધાતા, મુજ ભાગને તું કંઈ ધરે. ૮૪
રાત્ર્ય જોયું વેસવ જોયો, ખાવા પણ મળતું નથી,
નથો પહેરવા કે પાસરવા રહેવા, સ્થાન પણ મળતું નથી. ૮૫
ખાવા ન ધાન્ય મૂજ ભાગ્યમાં, ઘાસ બીજની મળે શેટલી,
તે પણ ખાવા કેવી નહીં, તું ફટ વિધાતા એટલી ૮૬
હવે ધીરજ રહેતી નથો, પ્રતાપ લજો જલસય છે,
હજે લોભીલાક ભલે ભલા, પણ ભગ્ય અધીન થાય છે. ૮૭

આવી પરિસ્થિતિ જોતાં પ્રતાપનું મનજ ફરી મધુ' સર્વ જગ્યાએ તેને નિરાશાજ લાગી પોતાની કદેલી મહેનત હવે કોઈ ઉપાયે બર નહી આવે અને આખરે તેને બાકશાહને સરજો થવું પડ્યો આવી ધાર વિધિમાં પ્રતાપ જેવો બહાદુર નર બાગે ભાગ્યદશાના ચક્ર પર જોયાં બાઈ રહ્યો હતો. આવો અનેક ઉપાધીમાં અડચણોમાં અને દુઃખના શિખરોમાં પ્રતાપ જરાપણ પાછો પડ્યો ન હતો. પણ પોતાની કુમારી કન્યાને ખાવાને શેટલો બ્યારે પોતાનો દુરમન લઈ ગયો. ત્યારે પ્રતાપનો વિચાર પલટાયો. અને વિચાર કર્યો કે હવે તો અકબર સાથે સંધી કરી આ દુખનો અંત લાવવો આ પ્રમાણે વિચાર કરી પોતે અકબર ઉપર એક સંધી પત્ર લખી મોકલ્યો આ પ્રમાણે સંધી પત્ર મળતાં જ અકબર આનંદના અવેશમાં આવી ગયો. અને ખુશીને પોકાર કરવા લાગ્યો. આખરે પ્રતાપને નમાવવા જે તેના મનમાં અનિવાર્ય હતી તે બધો પુરો થઈ બાણો આખા દિલ્લી શહેરમાં આનંદ મહોત્સવ કર્યો અને આખરે અત્યંત

હર્ષોત્તર ધર્મ ને પ્રતાપસિંહને ઉક્ત પત્ર પૃથ્વીરાજ નામના એક સામંતને ગતાવ્યો. પૃથ્વીરાજ બિકાનેરના રાજાના નાનાભાઈ હતા, તેઓ અકબરના દરબારમાં સામંતનો હોદ્દો સંભાળતા હતા. જે વર્ષમાં ઈસ. ૧૫૧૫ માં રાઠોડ વીરજોધરાવે મંદોરથી પોતાના વસાવેલા જોધપુરમાં મારવાડનું સિંહાસન લઈ જઈ ને ત્યાં સ્થાપિત કર્યું. તે વખતેમાં એક પુત્રે બીકા નામના કુંવરે મારવાડમાં બીકાનેર નામનું શહેર વસાવ્યું હતું. બીકાના વંશોએ પોતાના પરાક્રમથી અદ્ય સમયમાં બીકાનેરના રાજ્યને ઉત્તતિના ચિખર પર લાવી મુક્યું હતું,

પૃથ્વીરાજ સંજોગવશાત્ મુગલોના પંઝામાં સપડાયા હતા. પણ તેઓ હૃદયના નીખાલસ અને સ્વમાની હતા, જેના હૈયે માતૃશૂભિની દાઝ બરી હતી. તેઓ ઉત્તમ કવિ પણ હતા. અને વીર બહાદુર હતા, તેઓશ્રી શ્રેષ્ઠ કવિ તરીકે રાજસ્થાનમાં ગણાતા હતા, અને તેઓશ્રીએ ઉત્તમ કાવ્યો રચી ભટ્ટ કવિઓ ઉપર વિજય મેળવ્યો હતો. પ્રતાપની વીરતા, ઉદારતા, તથા મહાત્મ્ય જાણીને રાજપુત કવિ પૃથ્વીરાજ બાદ્યાવસ્થાથી તેમને એક દેવ જેવા મહાપુરુષ તરીકે ગણાતા હતા. આ પ્રમાણે જ્યારે તેમના જાણવામાં આવ્યું કે રાણાજીએ સંધી કરવાની માંગણી કરી ત્યારે તેને મહા કષ્ટ થયું ચિંતાનો વિષમ ડંથ લાગવાથી તેમના જીગરમાં અતિ વેદના થવા લાગી. પ્રતાપસિંહે આ પ્રાર્થના પત્ર મોકલ્યો હોય તે વિષે તેને શંકા થવા લાગી. તેને શાહને ચોકખા શબ્દોમાં કહ્યું કે “આપ કદાચ દિલ્હીના શાહનો તાજ મુકો તો પણ પ્રતાપ પેતે પોતાનું શીર ઝુકાવે એ હું માનતો નથી.” પછી પૃથ્વીરાજે બાદશાહની આજ્ઞાથી એક પત્ર લખ્યો. તેને એક હૃત ના હાથમાં આપી રાણાજી પાસે મોકલ્યો. પૃથ્વીરાજે પ્રતાપસિંહને લખ્યું કે ‘આપ શા કારણથી બાદશાહ આગળ શીર નમાવવા માગો છો’ વગી તેમાં એક બીજો પ્રશ્ન મુસપણે બાધરૂપી લખ્યો છે. પ્રતાપસિંહ ને આ અપમાનથી બચવા માટે આગ્રહ કર્યો હતો. આ પત્રની કવિતા એટલીતો તેજસ્વી અને હૃદય ગ્રાહીની છે કે આજ પર્યંત રાજપુતો તેતે વાંચી પોતાના સ્વમાનની કિંમત કરે છે. વાંચકની જાણ માટે આ પત્ર નીચે જણાવવામાં આવે છે. હિન્દુઓની સર્વ આશા અને વિશ્વાસ હિન્દુઓપર નિર્ભર છે. તથા પી મહારાણા તે સર્વને તિલાંજલી આપવા તૈયાર થયા છે. પ્રતાપ નહોત તો અકબર સર્વને સમાનભૂમિકાપર લાવી મૂકત. કારણ કે રાજા લોકો નિર્ભય વીરતા ખોઈ બેઠા છે. આપણી સ્ત્રીઓનું પવિત્ર રક્ષણ અને સ્વમાન નષ્ટ થયું છે. રાજપુત કુળરૂપી વિશાળ જનજીવમાં કેવળ અકબરજ કહેતા કે ઉદયના સર્વ પુત્રોને બાદશાહે

૩૬. પૃથ્વીરાજ ના પત્રની મૂળ નકલ મળી શકતી નથી, પરંતુ ઠાકુર પૂર્ણસિંહજી ના લેખીત ‘મેરાડનો ઇતિહાસ’ એનામના પુસ્તકમાં પાનું ૧૭૩ માં કેટલાક દુહા તથા સોરઠા લખ્યા છે તે અતરે યાદ આપવામાં આવે છે.

ખરીદી લીધા છે પ્રતાપ તો હજી અમૂલ્ય જ છે ? અને સાચો
વીર રાજપુત છે આ પ્રમાણે અકબરે રાણાની પ્રથસા કરી હતી અને પ્રતાપ
માટે આદર બતાવ્યો હતો.

સોરઠા

અકબર સમઠ અથાહ, મુરા પજુ બરિયો રાજદ, ૧
મેવાડો તિજુ માહિ, પોયજુ કુળ પ્રતાપસી ૧
અકબર એકજુ બાર, દાગવડી સારી ફુની,
અણદાગલ અસવાર, રહિયો રાણુ પ્રતાપસી ૨
અકબર ઘોર અધાર જાવાણુ હિંદુ અવર,
ભાગે ભુજ દાતાર, પોહરે રાણુ પ્રતાપસી ૩
હિંદુ પતિ પ્રતાપ, પતિરાખો હિન્દુ બાઝની,
સહે વિપત્તી સતાપ, સત્ય શપથ કર આપણી ૪
ચોથો ચિત્તો ઠાહ, બાટો બાજવી તણુ,
દીસે મેવાડાહ, તો સિર રાણુ પ્રતાપસી ૫
થાથો ચિત્તો ઠાહ, પોરસ તણુ પ્રતાપસી,
સોરઠ અકબર થાહ, અડિયલ આ બઝિયા નહી ૬
ખાતલ ખાગ પ્રમાણુ, સાંચી સાંગાહર તણુ,
શ્દી સદા લગારણુ, અકબર શું ઉશી અણુ. ૭

દોહડા

માઈ જણુ અહડા જણુ જહડા રાણા પ્રતાપ,
અકબર સૂતો જોઝ દે, જણુ સિરાજે સાંપ ૮

સોરઠા

રાજો અકબરિયાહ, તેજ નિહારો તુરકડા,
નેમ નર નીસરિયાહ રાણુ વિના સવ રાવજી ૯
સહુ આવડિયે સાથ, ચેકજુ વાઢે બાઝિયાં,
રાણા ન ખાતી નાથ, તોડે રાણુ પ્રતાપસી ૧૦
સોયો સો સસાર, અમુરપ ઢોલે ઉપરે,
ભાગે જજ દાતાર, પોહને રાણુ પ્રતાપસી ૧૧

દોહરા

ઘર વાંકી હીન પાધરા, મરદ ન ચુકે માણ
ધણે નરિન્દા ઘેરીયા, રહે ગીરિન્દા શણ. ૧૨

પ્રતાપસિંહેને પ્રચલીત ભાષામાં પન્ત કહેવામાં આવતા હતા.

૪૭ મહમદ ખીલજી સાહિત્યનો શોખીન હતો તેના અક્ષરો ઘણાજ મનોહર હતા. પોતે પોતાના હાથે અન્ય લખતો હતો અને તે અન્ય પોતાના અમીર ઉમરાવોને વેચતો હતો. આ પ્રમાણે પોતે સાહિત્ય દ્વારા પુષ્કળ ધન મેળવતો હતો. રાઠોડ વીર પૃથ્વીરાજની તેજસ્વી ભાષાનો પત્ર વાંચી પ્રતાપના હૃદયમાં અત્યંત ઉત્સાહ આવ્યો, અને એટલે બધો ઉત્સાહ આવ્યો કે જાણે દશ હજાર રાજપુતોએ આવી તેમને સહાય આપી હોય તેવી રીતે તેઓના હૃદયમાં હિંમત આવી ? ધન્ય છે કવિની કલમને ! પત્રની-કવિતાની પ્રકાશિત ભાવથી ક્ષીણ થએલું પ્રતાપનું હૃદય સજીવન થયું, અને તેઓ પોતાનું લીધણ કાર્ય પાર પાડવા દઢ થયા. ન્યારે સમગ્ર હિન્દુઓ સ્વદેશ ગૌરવના રક્ષણાર્થે પ્રતાપના મુખ તરફ જોઈ રહ્યા છે ત્યારે શું પ્રતાપ નિશ્ચિત રહી શકે ?

આ પ્રમાણે અકબરના સામંત પૃથ્વીરાજનો દીર્ઘર્થી પત્ર વાંચી પ્રતાપ રાણાજીનું એકાએક હૃદય બદલાઈ ગયું, અને પોતાની કરેલી લીધમ પ્રતિજ્ઞા માટે અનહદ અભિમાન ઉત્પન્ન થયું.

આ સ્થાને વાંચકોને યાદ આપવાની જરૂર છે. અકબર જે જૂનીરોઝ બંબર ભરતો હતો તેમાં દેશ પરદેશની-રમણીઓ, રાજપુતાણીઓ અને ઘણી-જ અમીર ઉમરાવોની શાહનૂહી આ બંબરમાં માલ વેચવા આવતી હતી આ બંબર ભરવાનો અકબરનો ખરાબ હેતુ જ હતો. આ બંબર નિમીત્તે ઘણી મહિલાઓની અ ઇચ્છાએ શિયળ બ્રષ્ટ થયાં છે, અને ઘણી સ્ત્રીઓની લાજ હુંડાઈ છે જે અકબરને ન્યાયો અને ધર્માવતાર કહેવામાં આવતો હતો. પણ બુદ્ધિ પૂર્વક ઇતિહાસનું અવલોકન કરતાં તે વસ્તુ અમારા માનવામાં આવતી નથી;

૩૬. મહમદ ખીલજી સાહિત્યનો પ્રેમી હતો, તેના હસ્તાક્ષરો મોતોના દાણા જેવા સુંદર હતા, પોતે પોતાના હસ્તાક્ષરથી અન્ય લખતો હતો, અને તે અન્ય અમીર-ઉમરાવોને આપતો હતો, આ પ્રમાણે તે સાહિત્ય દ્વારા અતિ પ્રેમથી ધણું જ ધન્ય મેળવતો હતો.

૩૮ રાજપુતમાં ઉત્પન્ન થએલા પુરવો તથા સ્ત્રીઓ કારોગરી બનાવીને આ પ્રદર્શનમાં લાવતા હતા. તેઓ તેને વેચીને પુષ્કળ ધન ઉપાજન કરતા હતા, અનેક રાજાઓ અનેક પ્રકારની કારીગરીના નમુના કરતા હતા, ઉદાહરણ— ચૌરબંચેય ટોપીઓ બનાવી નૌશાહના-મેળામાં વેચતો હતો.

આ બજાર નિયિત્તે અકબરની ઘણી જ નીચ અને પાપી ભાવના હતી એટલું કહેવું આ સ્થાને બસ છે.

આ બાબતનું સાધારણ કર્નલોટોડના રાજસ્થાની ઇતિહાસના પાના ૧૬૪માં કરેલા વર્ણન ઉપરથી વાંચક વર્ગ સમજી લેશે. આ 'નોરોઝ બજાર'ની પાપલોહાનો પઠદો બિકાનેરના રાજકુમાર પૃથ્વીરાજની સ્ત્રીએ પોતાની અસીમ લીરતા અને ધર્મભજના પ્રભાવથી આ દારૂણ અને શોચનીય કલંકથી પોતાની કુળમર્યાદાની રક્ષા કરી હતી.

આવી પવિત્ર વિરાંગના પૃથ્વીસિંહને પોતાના પૂણ્ય બળથી જ મળી હતી; દુર્ભાગ્યવશાત્ પૃથ્વીરાજ જો કે અકબરશાહના આર્થાત થયા હતા તેમના કુળ-દુઃખ અકબર પરજ નિર્જર હતા. તો પણ તેને અકબરને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા ન હતી અને તેમણે અકબરશાહને પોતાનું શિર પણ નમાવ્યું નહોતું. સર્વશુભ સંધન ભાર્યાના પ્રેમાલાપની શાન્તિથી પોતાનું દુઃખ ભૂલી જતા હતા અને પોતે પોતાના કાર્યમાં કર્તવ્ય પરાયણ રહેતા હતા અને તે વિરભાજા અક્રમૂલ સતીત્વની મૂર્તિ હતી.

એક વખત અકબર ખુશ રોજના બજારમાં શુભ વેરે જમણ કરતો હતો, એવામાં પૃથ્વીરાજની સ્ત્રીનું સ્વર્ગીય સુહરતાનું પ્રતિનિધિ જોતાં બાદશાહ એકદમ ચમક્યો, અને તે કામાંધ-મોહિત થયો. તે પોતે પોતાના નિવાસ સ્થાનમાં આવી પોતાની પાપવૃત્તો પોષવાને વિચાર કરવા લાગ્યો. તેની પાપવાસના એ પ્રકારની હતી. એક તો પોતાની પાપવિલીલા પુરી કરવી અને બીજી મેવાડની ઈજ્જત ને કલહીત કરવી, અકબર રક્ષક પ્રીતી ભણકનું કાર્ય કરવા તત્પર થયો અને પોતાની પ્રજા ઉપરની જવાબદારી ભૂલી જઈ પોતે નીચ રાણસી આ કાંક્ષા પુરી કરવા ઉન્મત્ત થયો. આવા વખતે આ પવિત્ર સતીની ઈજ્જત કેવું સાચવી શકે ? અને કેણુ સાચવશે એ જમતનો નાથ બાણે ?

બજાર પુરો થયા પછી પૃથ્વીરાજની લાવણ્યવતી પત્નિએ મેળામાંથી સ્વગૃહે જવા વિચાર કર્યો જે રસ્તાથી તે આવી હતી તેજ રસ્તાથી તે જવા નીકળી ચોડી વાર ચાલ્યા પછી તેને જણાયું કે સર્વ દારો બંધ છે, બહાર જવાનો કોઈ માર્ગ નથી પોતાના મનમાં અનેક બલતની શંકા ઉદ્ભવો એવામાં એક તરફતું દાર ખુલ્લી ગયું જેથી તે રમણી તે દાર વાટે જવા તૈયાર થઈ પણ સામેથી અકબર શાહ ધીમી ગતીએ આવતો જણાયો. અકબર શાહે પોતાના બને હાથ લાખા કરી પોતાની ઈચ્છા જણાવી તેના તરફ ગયો અને અનેક પ્રકારની લાલચો બતાવો, વેલવો બતાવ્યા, કોઈ પણ બલતની લાલચ બતાવવામાં કચાશ રાખી નહીં પણ કહેવતમાં કહ્યું છે કે :-

દોહરા

સતીયા સત્ય ન છોડીયે, સત્ય છોડે પત જાય,
સત્યક્રી બાંધી લક્ષ્મી, જગ મીલેગી આય. ૮૮

આ ધિદ્ધાંતને મનમાં રાખીને સતી એકદમ ક્રોધાતુર બની ગઈ અને પોતે પોતાના અસલ સ્વરૂપમાં સિંહણની માફક ગર્જના કરી કે અખરદાર ! એક પગલું આંગળ લયું છે તો ! અને તત્કાળ પોતાની કમરથી લટકાવેલી ઠટાર જેથી કાઢી અકબરની છાતી સામે ધરી ઉભી રહી અને કહેવા લાગી કે “ પ્રભુના નામથી સોગન લે કે, આજથી કોઈ પણ રમણીને સતાવીશ નહીં. અને આવી નીચ વાસનાનો વિચાર પણ કરીશ નહીં.”

આવી સિંહણ સમી ગર્જના અને વિકરાળ ચંડીકા સમી પ્રતિભા જોઈ બાદશાહ દિગ્મૂઢ થઈ ગયો. અને હિંદુસ્તાનનો શહેનશાહ એક નાણુંક સોના સત્ય શિયળ અગાડી લાચાર બની પરવશ થઈ ગયો. ધન્ય છે તે વિરાંગનાને ? આ સ્ત્રીની હકીકત ભડુ કવિઓના ચરિત્રોમાં ઘણી જ પ્રસંશા કરવામાં આવી છે. અને તેને એક સતી અને પ્રભાવશાળી સ્ત્રી તરીકે લેખવામાં આવી છે. પણ બધી ઓરતો સરખી હોતી નથી. કોઈ કુળાંગર પણ હોય છે. પૃથ્વીરાજ ના મોટા ભાઈ રાયસિંહને આવી શુભવંતી ભાર્યા ન હતી. સતિત્વનો આદર નહોતો હોવાથી અગર અકબરે બતાવેલી લાક્ષ્યમાં ફસાઈ જવાથી તેને અમૂલ્ય શિયર રત્ન વેચ્યું હતું અને તેના બદલામાં રત્નામૂલ્ય લઈને પતિને ઘેર પાછી ગઈ. આ વખતે પૃથ્વીરાજના જેટ બંધુએ સાંભળ્યું કે સુવર્ણ અને મણીના અલંકારોથી પાપી શરીરને ખડિત કરી પોતાની પ્રાણપ્રીયા-ગૃહલક્ષ્મી પાછી ઘેર આવે છે. પરંતુ આ શું ? આપણા ભૂપણ રૂપરૂઢ દાઢીમૂઠ કોણે ચોરી લીધા ?

આ વાર્તા વાંચક વર્ગને ખાસ જણાવવાનું કારણ એ કે અકબરની કુટીલ નિતી અને તેનું નૈતીક જીવન કેટલું પાપમય છે. તે વાંચક વર્ગ હવે વિચારી લેશે. લંગાણા બહુ થઈ જવાથી હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ.

પૃથ્વીસિંહની તેજસ્વી કવિતા વાંચી વીર કેશરી પ્રતાપસિંહને નવું-જીવન પ્રાપ્ત થયું, અને પ્રચંડ શત્રુના અત્યાચારનો ગંભીરો લેવા નિશ્ચય કર્યો.

કવિઓ ને છે પ્રીય કવિતા, કવિઓ તેનું પાન કરે,
એ પાન તણા રસને રેલાવી અન્ય જનોના મન હરે. ૮૯
કવિઓની કલમથી ભલે ભટ્ટા પણ, શૂરવીરતાનું માન ધરે,
નિરાશામાં આશા રૂપી કીરણ કવિતા પ્રગટ કરે. ૯૦

એવી દલિતા પૃથુજ દેરી, પ્રતાપને પણ શૂર ચડે,
એ રણવીર એ રણયોદ્ધો, વેર લેવાનો નિશ્ચય કરે ૬૧
દિવિ દલમની એ ચતુરાર્ધ, જેને ચઢાતું રિય જરે,
કહે 'લોચી' એ ધન્ય કવિઓને, મૃતજીવન સજીવન કરે ૬૨

આ તરફ પ્રતાપની નજગાંધનો લાલ લઈ મુસલમાનો બધા જાનંદીત
ધર્મ મિત્ર કરવા લાગ્યા આ વખતનો લાલ લઈ પ્રતાપે મુસલમાનો ઉપર
આક્રમણ ચડ કરી અનેક મુસલમાનોને લોચ લેતા કર્યા તેથી રાણાને કંઈ લાલ
થયો નહીં. અને જેમુસલમાન સેના મરી ગઈ તેના કરતાં ત્રણ ઘણી સેના
પાછી આવી ગઈ થવોની સંજ્ઞા દીનપ્રતિદીન વધતી ગઈ પ્રતાપનું ફરીવાર
આક્રમણ થતાં થવોએ પ્રતાપને પકડવા પુઠ પકડી અને નદી, જંગલ, પહાડોમાં
ગોઠવાઈ ગયા આટલી બધો થવન સેના છતાં, પ્રતાપનો વડો વાગ કરી યાજ્ઞ
નહિ અને જ્યારે લાલ મળતાં પ્રતાપે થવનો પર છાપો મારી ઘણા થવોને
થમદાર પહોંચાડી દીધા. આખરે સાધન વગર પ્રતાપ હતાથ થવા લાગ્યા
અને પોતાનો ધોરજ છુટવા લાગો જાવા પીવાના પણ સાંસાં પડવા લાગ્યાં.

છાંપો

શું વિધિના એક સમજ નહિ તેની પડતી,
પ્રતાપને કંઈ દયાઓ આવી નડતી,
શૂરવીરતાની છાપ જરી નહિ તેા છુંચાતી,
અનેક લોચને કદ છતાં ન છાતી ગજરાતી,
દુઃખ મુખમાં પ્રતાપ તેા પાછો જરી પડતો નથી,
કહે લોચી રણવીર નમતું જરી દેતો નથી ૬૩

છાંપો

ધન્ય વીર પ્રતાપ જરેખર ટેક જ રાખો,
ચાકે અગાડી બલબલ્યા પણ ગયા જ થાડી,
નહિ સાધન વેળવ નહિ જાવા ચોવા,
તજ્યાં રાજ્ય ને પાટ દેયનો ઉદાર દરવા,
સ્વમાન સાચવવા પ્રતાપ બહાદુર ધર્મને તું કરે,
કહે લોચી પ્રતાપને આગળ વિધિ શું કરે ૬૪

આવી સ્થિતિમાં રાણા પ્રતાપ ઘણી જ શોચનિય દશામાં આવી પડ્યાં, શું કરવું પોતાની કરેલી તપશ્ચર્યા અને કરેલી મહામહેનત અને શાહ અકબર સામે કરેલી વીરતા ભરી યુદ્ધની ઘોષણા કરનારા એવા વીર પુરૂષને આજે ખાવા, પીવા, કે ઓઢવા, પાથરવાના પછુ સાંસા પડવા લાગ્યા. ક્યાં રાજ્ય વૈભવ ભોગવનાર, દેવ જેવો મહા પુરૂષ ? ક્યાં આજે તેનું ભાવો ? પણ વિધીની કળા અકળ છે. જ્યારે કુદરત પુરેપુરી ઠસોટી કરે ત્યારે સત્ય અને ધીરજની કિંમત થાય છે. માટે ભાવો શું કરે છે તેની ગતીની કોઈ પણ વ્યક્તિને માલુમ પડતી નથી એ તો ફક્ત જ્ઞાની જાણી શકે.

દોહરા

શું કર્યું મેં આ કર્યું એ માનવી ગીથ્યા બકે,
ઈશની આજ્ઞા વિના નવ પાન પણ હાલી શકે. ૯૫

આખરે પ્રતાપ રાણા ઘણા જ નિરાશ થયા. અને પોતે પોતાની માતૃ-ભૂમિને છેલ્લા દર્શન કરી પોતાના સરહારોની આખરી વિદાય લઈ પોતે જંગલના રસ્તે સિંધ તરફ જવાના વિચાર પર આવ્યાં. આ વખતે એક વૃદ્ધ નવ-યુવાન જેવો રાજ્ય સેવક. જૈન, અને વિસ્તામાં અજોડ, વીર-મંત્રી ભામાશાહ મહારાણાના ચર્ણુમાં પડ્યો, અને કહે છે કે અન્નદાતા ! આપનાથી મેવાડને સુધીને નહિ જવાય આવી રીતે ભામાશાહ કરજોડી મહારાણાને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. અને કહેવા માંડ્યો કે અન્નદાતા ! દુનિયા ભલે રસાતાલ થાય, કરેડો મનુષ્યો ભલે મરે, પરંતુ મહારાણા પ્રતાપનો વાંકો વાળ પણ પછુ ન કરે. આપ તો મારા શીરતાજ છો, મેવાડના દેવ છો, હિંદુ અને જૈન ધર્મના રક્ષણહાર છો, આપ જ્યો તો અમારે પણ આ જગતમાં શું મોહું લઈ ફરવાનું રહ્યું. જ્યાં આપ ત્યાં હું. રાણા પ્રતાપ કહે મંત્રી ભામાશાહ ! શું કરે કોઈ જાતના સાધન વગર દુશ્મનોના સામનો શી રીતે કરવો અને હાલમાં તમે મેવાડની તેમજ મારી સ્થિતિ તો જાણો છો. તો કેવી રીતે ટકી શકાય.

રાણા પ્રતાપ ને ભામાશાહનો વાદવિવાદ.

પ્રતાપ:—ભામાશાહ તુજ વાત સુણીને, અંતર તો વીંધાય ખરે,
મેવાડની દશાજ જોતાં, અગ્નિ સમ જવાલા પ્રજળે,
નથી સુજતું કે શું કરવું, વિધિ જ્યાં અવળી જ પડે,
એવી સ્થિતિમાં કહો ભામાશાહ, પ્રતાપ એકલો શું કરે. ૯૬

જામાશાહ:—અન્નદાતા છે મેવાડ કેરા, સાચા રીરતાજ થોભો છે,
અનેકના છે સ્વામી રાણા, સત્ય નીતીના સદાયક છે,
જરૂર કરશે સદાય પ્રભુ, આચા પ્રભુની તજશે નહિ,
જામાશાહની વિનવી સુણો, મેવાડ છોડી જાયો નહિ ૬૭

પ્રતાપ:—નથી વૈભવ નથી લક્ષ્મી, નથી ખાવા અને પીવા,
બાળક મારા ટળવળતા એ, દુખ કહો ક્યાં મુધી ભેવા,
પોરતું ત્યાં મુધી ધોરજ ધારી, દુરમન સામે ટકી રહ્યો,
પ્રતાપના જીગરની માંહી, આજે વિચાર બુદો જ થયો ૬૮

જામાશાહ:—મરદ બની હતાય થયો તો, કહો મરદ તેને કોણ દહેશે,
જવિધ્યની પ્રભા બિચારો, ધડો તમારો શું લેશે !
કાયર બની જવાને ચાહો, એ પ્રતાપને થોભે નહિ,
અનેક વિપત્તીમાં પોતે પ્રતાપ કાયર બનશે નહિ ૬૯

પ્રતાપ:—નથી ભેઈંતો વૈભવ મારે, નથી ભોગવવા ભોગ જરી,
વિદાસની ઈચ્છા નથી, દેશ દાજ હૈયે પ્રસરી,
દેશ દાજને માટે પ્રતાપ, પ્રાણ પોતાનો ત્યાગ કરે,
મરતાં તક શણે પ્રતાપ, શાહનો શુદ્ધામ નહિ બને. ૧૦૦

જામાશાહ:—પ્રતાપ જ્યારે કાયર બનશે, ત્યારે મેવાડ જાયે રંડાઈ,
કોને આશરે જીવશે મેવાડ, કોને વિચાર લીલની માંહી,
કાયર બનીને ભાગી જાયો તો, અરબશાહ બહુ દુહારો,
મેવાડના ઇતિહાસના ધાને, પ્રતાપ કાયર લેખાયો. ૧૦૧

પ્રતાપ:—કહેવું તમારું ખરું છે મંત્રી, પણ ધન વખર કહો શું કરું,
લરકરની ભરવી માટે પણ, ક્યાંથી વસ્તુ પુરી કરું,
એક વખતનો પ્રતાપ રાણો, આજે પ્રતાપ જિખારી,
ભાગ્યદયા જામાશાહ મારી, હવે નુઓને પરવારી. ૧૦૨

જામાશાહ:—સાચો જૈન તો રાણાજીની, કહી આજરૂં ખોયો નહિ,
માત્રીકનો ઈજ્જતની ખાતર, પ્રાણનો પરવા કરશે નહિ,
નિમકદલાહો પ્રેમે જતાવો, કઈક જીનોએ નામ કર્યા,
મંત્રો ઉદયન, વસ્તુ. તેજયાગ, જેવાએ મંત્રો પદ ધર્યા ૧૦૩
એ જીનોનો કું છું બાળક, આપ ચણોનો દાસ સદી,
સ્વીકારો વિનવી જામાનો, કૃપા કરી ના કહેયો નહિ,

જે વસ્તુ જોઈએ તે આજે, તે વસ્તુ હું આપું છું,
મેવાડના ઉદ્ધારને માટે, સર્વસ્વ હું અર્પું છું. ૧૦૪

બાર વરસ લગી લડાઈ ચાલે, ત્યાં લગી ધન ખૂટશે નહિ,
પચીસ સહસ્ર સૈનિકોને, અન્નનો ટોટો પડશે નહિ,
લડાઈની સામગ્રી પુરી, અન્નદાતા બધી પુરી કરે,
ભામાશાહની બધી મિલકત, મેવાડના ચર્ણુમાં ધરે. ૧૦૫

પ્રતાપ:—ભામાશાહ તું શું બોલે છે, તેની સમજ પડતી જ નથી.
પ્રતાપની પ્રતિજ્ઞા એ છે, કે કોઈનું દાન લેતો નથી,
બૂખે મરશે ને રખડશે, ટેક પોતાની છોડશે નહિ,
પ્રજાના પૈસા લઇને, રાણા મજબૂત જોશે નહિ. ૧૦૬

ભામાશાહ:—મારી મીલકત નથી સ્વામી, એ મીલકત તો રાજ્યની સહી,
રાજ્ય તણી સેવા કીધી છે, વડીલોની એ મીલકત નહિ,
રાજ્ય તણી મીલકતની સાથે, આપ રાજ્યની લેગી થઈ,
મેવાડની માલીકી છે, ભામાશાહની મિલકત નહિ. ૧૦૭

નથી આપતો સ્વામી તમને, આપ મિલકત મેવાડને,
રાણાજીની ખાતર મારો, પ્રાણ આપું મેવાડને, ૧૦૮

સેવાભાવી કહે ભામાશાહ, સેવા રાણા કબુલ કરો,
મેવાડનો ઉદ્ધાર કરવાને સૈન્ય હવે ભેગું કરો,
કરોડોની મિલકતને રાણા, મેવાડ ખાતર ફના કરો,
ભામાશાહની કિંચીત સેવા, રાણા શ્રી ચર્ણુજ ધરો. ૧૦૯

પ્રતાપ:— ધન્ય ભામાશાહ જૈન સાચો તુ, નામ ખરેખર દીપાંબુ,
નિજ જનેતાની શોભાને, નામ સેવાથી સોહાંબુ,
મેવાડ પર તારી પ્રીતી જોઈ, રાણા વાત સ્વીકાર કરે.
કહે લોગી ધન્ય ભામાશાહ, તારી ટેક થકી સ્વેચ્છે થરથરે. ૧૧૦

આ પ્રમાણે ભામાશાહની હૃદય ભરી લાગણી જોઈ રાણાજીએ પોતાનો
વિચાર ફેરવી ફરી યુદ્ધ કરવાનું નક્કી કર્યું. અને ભામાશાહની સલાહથી તેમજ
પોતાની વીરતાથી હજારો શૂરવીર રણયોદ્ધાઓ તૈયાર કર્યા. અને હથીયારની
સામગ્રી પણ તૈયાર કરી લગભગ પચીસ હજાર સૈન્ય લઈ પ્રતાપે ફરી બાહ-

ચાહી ફ્રાન્સ ઉપર છાપો મારવો ચડે કર્યો રાણાણની અર્પવ તપસ્યાની લક્ષિત વડે ભાગ્યદેવી સાહ્ય થવા લાગી

કર્નલેડ પછુ પોતાના “ રાજસ્થાની ઇતિહાસમા ” લખે છે કે વીર ભામાચાહે એટલું બધું ધન આપ્યું કે એણામા એણા પચીસ હજાર મેનીકોને બાર વરસ સુધી હથીઆર, ખેરાક વિગેરે પુરેપુરી રીતે આહી થકે તેટલું ધન રાણા પ્રતાપના ચર્ણોમા ધર્યું હતું ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! આવા વીર સાચા જોન ભામાચાહેને ! આતુ નામ જ માતૃલક્ષિતને પ્રેમ, સફાવ, ત્યાગ, સ્વમાન, નિમકહલાહી, અને મનુષ્યપણામા રહેલી અર્પવ ત્યાગની ભાવના !

રાણા પ્રતાપે સમગ્રી ભતની તૈયારી કરી અને જૂજ વખતમા જ અકબર સેનાપતી શાહબાજખાના સૈન્ય ઉપર સિંહનાહ કર્યો અને તેના લશ્કરને છીન્ન બીન્ન કરી નસાડી મુક્યું આ પ્રમાણે બચકર મુદ્દ કરી રાણાણએ બત્રોસ કિલ્લાઓ પોતાને સ્વાધીન કર્યા તેમજ રાજપુત કુળકવ ક અભિમાની માનસિંહના બાહુબળનો અભિમાન ઉતારવા માટે રાણાણએ અબરના રાજ્ય પર આક્રમણ કર્યું ત્યા મુમસિદ્ધ વાણીજ્ય સ્થાન માલપુરનો નાશ કરી પોતાના રાજ્યમા પાછા આવ્યા તે પછી થોડા વખતમા ઉદયપુરને પોતાના અધિકારમા લઈ લીધું આ નગર છતવામા રાણાને વધારે પરિશ્રમ કરવો પડ્યો નહી કારણ કે દુનુઓ સશ્ત્રામ કર્યા વગરજ પલાયન કરી ગયા હતા

આખરે બાદશાહ અકબરે પ્રતાપસિંહને શાન્તિ લોગવવા લીધી પણ રાણાણ આ કાર્યથી પ્રસન્ન થઈ થકે ખરા ? પ્રતાપને હજી મનમાં ખગ્ગતું હતું કે બાદશાહે તેના કૃત્યનો બદલો હજુ બરાબર આપીશક્યો નથી જેના લાપિ એ જ બલો, પહાડો, લુખ, દુખ, વૈભવોનો ત્યાગ બાળબચાઓને પણ દુખી કરીને જે પરિસમ વેઠેલો તેના કિચીત બદલો પણ બાદશાહે આપી શક્યો નહી તેથી તેની તબિયત બેચેન રહેવા લાગી પરંતુ ચિત્તોડનો કિલ્લો હજી પ્રતાપના તાબામા આવ્યો ન હતો, અને ચિત્તોડનો પ્રતિજ્ઞા તેના હૃદયને ભાલાની સમ લોકાતી હતી આથી ચિત્તોડનો ઉદ્ધાર ન થઈ શકવાથી રાણા પ્રતાપની બેચેની વધતી ગઈ હવે રાણા પ્રતાપ વૃદ્ધાવસ્થામા પ્રવેશ્યા તેથી યુવાનોનો ઉત્સાહ મઠ થવા લાગ્યો, અને પોતાની નબળાઈ ઉપર હજારો ધિક્કાર આપવા લાગ્યા, જે ચિત્તોડને માટે મે માડું તન, મન, ધન, પ્રાણ અને સર્વદા સમર્પણ કર્યું છતાં તે ચિત્તોડનો મારા હાથે ઉદ્ધાર ન થયો, એજ એમના આત્માને દખતું હતું એ ચિતામા ને ચિતામા રાણાણને મૃત્યુ નજીક આવતું હોય તેમ ભાસવા માડ્યું

“ ચિત્તોડ માટે અપાયેલા આત્મ બલિદાનો ”

ખાખા રાવલે મોર વંચના, માન રાજનો સુગટ લટ્ટી,
નિજ શિર પર ધારણ કરતો, સૂર્યવંશીની શોભા મટ્ટી,
વીર સમરસિંહ યવન હાથથી, કારતનો ઉદ્ધાર કરવા,
નિજ પ્રાણનું આપી બલિદાન, ગયા ચિત્ર સુંદરી વરના. ૧૧૧

વીર પૃથુએ ક્રોધી અવધી, જેની વીરતાનો પાર નહી,
ચિત્તોડ માટે આપી બલિદાન, યશ કીર્તિ જેની બામીરહી,
દાદય પુત્રો રાણા લક્ષ્મણના, ચિત્તોડ માટે પ્રાણ ધર્યા,
દેવી આસુડાના અપ્પરે, રૂધીરથી એવી રીતે ભર્યા. ૧૧૨

વળી દેવલપતિ વાઘજી જયમલ, પત્તે પત્તેની માતા ખરી,
તેઓશ્રીની વીર વધૂએ, ચિત્તોડ માટે ખુબ કરી,
આ મેઘ માતાને લક્ષાવીધી, વીપ્ત કારણે છીન્નશ્ચીન થાય,
ચિત્તોડની અધિષ્ઠાથી દેવી, આજ ખરેખર બદલાઈ જાય. ૧૧૩

દુશ્મન બીટે નિર્જળ ઉદયસિંહ, ચિત્તોડ ત્યાગી નાસી જાય,
હાહાકાર ત્યાં તો વરતાયો, ચિત્તોડ આકૃતથી ધેરાય,
અનેક અણસોલ ચોદાઓએ, ચિત્તોડ માટે પ્રાણ ધર્યા,
કહે લોગીલાલ ભાગ્યના પાસા, લુઓ કેવા અવળાજ પડયા. ૧૧૪

આવા આવા વિચારો રાણા પ્રતાપને ચિત્તોડ માટે અપાયેલા બૂતકાળના
આત્મ બલિદાનો યાદ આવવા લાગ્યાં, તેમ તેમ તેની તબિયત ઉપર ઘણીજ
માઠી અસર થવા લાગી, પ્રતાપરાણાની તબિયત તકન હતાશ અને ઘણી જ
અચક્ત ઘર્ષ ગર્ભ. છતાં તેમનાં નેત્રો, તેમનું હૃદય અને માતૃપ્રેમ તો તેમની
અંતીમ ઘડી સુધો એવોને એવો અણનમ જ રહ્યો હતો.

મહારાણા એક સાધારણ ૪૦ પર્ણકુટીમાં સુતા હતા. આગળ પાછળ બધા
રાત્રીના સ્તંભ ગણાતા સરદારો ઊભા હતા. જ્યારે પ્રતાપના હૃદયમાંથી
નિવાસ નીહળ્યો ત્યારે દરેક સરદારોનાં મન દુઃખીત થયાં. અને દરેકની
આંખમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવા માંડી. થોડી વાર પછી સલુઆપતિએ પૂછ્યું
કે મહારાણાશ્રી, “ આપ કયા દારૂણ દુઃખથી પીડીત છો ? અને આપની

૪૦. મહારાણા પ્રતાપની પર્ણકુટીની જગ્યા પર હાલમાં સરોવર તટપર
સંગેમરમરના મહાલયો શોભી રહ્યા છે. આ મહાલયો મેવાડની અધોગતિમાં આધિવામાં
આવ્યા હતા, આવા સમયમાં પણ આવા મહાલયો બધાવી શક્યા. તે ઉપરથી વિદિત ચાય
છે કે મેવાડની સંપત્તિ અગાધ હતી.

ચાહી ફોજ ઉપર છાપો મારવો ચડ કર્યો રાણાની અપૂર્વ તપશ્યાની જક્ષિત વડે ભાગ્યદેવી સાદૃશ થવા લાગી.

કર્નલગેડ પશુ પોતાના “ રાજ્યાની ઇતિહાસમા ” લખે છે કે વીર ભાભાશાહે એવું જાણુ ધન આપ્યું કે જોછામા જોછા પચીસ હજાર સેનીકોને બાર વરસ સુધી હધીઆર, ખોરાક વિગેરે પુરેપુરી રીતે આપી શકે તેટલું ધન રાણા પ્રતાપના ચર્ણોમા ધર્યું હતું ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! આવા વીર ત્રાયા જૈન ભાભાશાહેને ! આતુ નામ જ માતૃભક્તિનો પ્રેમ, સદ્માન, ત્યાગ, સ્વમાન, નિમકહવાલી, અને મનુષ્યપણામા રહેલી અપૂર્વ ત્યાગની ભાવના !

રાણા પ્રતાપે સવગી જાની તૈવારી કરી અને જૂજ વખતમા જ અજાર સેનાપતી શાહમાજખાના સૈન્ય ઉપર સિંહનાહ કર્યો અને તેના લશ્કરને છીસ જીન્ન કરી નસાડી સુખ્ય આ પ્રમાણે લયકા સુદ કડી રાણાજીએ બરોસ કિલ્લાઓ પે તાને સ્વાધીન કર્યા તેમજ રાજપુત કુળમાં અભિમાની માનસિંહના બાહુજનનો અભિમાન ઉતરવા માટે રાણાજીએ અજારના રાજ્ય પર આક્રમણ કર્યું ત્યા સુપ્રસિદ્ધ વાણીજ્ય સ્થ ન માલપુરનો નાશ કરી પોતાના રાજ્યમા પાછા આવ્યા તે ખજી થોડા વખતમા ઉચપુરને પોતાના અધિકારમા લઈ લીધું આ નગર છતવામા રાણાને વધારે પરિશ્રમ કરવો પડ્યો નહીં. કારણ કે મનુજો સધામ કર્યા વગરજ પલાયન કરી ગયા હતા.

આખરે બાદશાહ નકજરે પ્રતાપસિંહને શાન્તિ ભોગવવા લીધી પણ રાણાજી આ કાર્યથી પ્રસન્ન થઈ શકે ખરા ? પ્રતાપને હજી મનમા ખગ્ગતું હતું કે બાદશાહને તેના કૃત્યનો ખડકો હજી બરાબર અપીલકર્યો નથી. જેના લાપે એ જ બડો, પહાડો, બુખ, દુખ, વૈભવોનો ત્યાગ બાજબચાઓને પણ દુખી કરીને જે પરિશ્રમ લેઢો તેનો કિંચિત બડો પણ બાદશાહને આપી શક્યો નહીં તેથી તેની તબિયત બેચેન રહેવા લાગી પરંતુ ચિત્તોડનો કિલ્લો હજી પ્રતાપના તાગમા આવ્યો ન હતો, અને ચિત્તોડનો પ્રતિજ્ઞા તેના દૃષ્ટને ભાલાની સમ લેકાલી હતી અથા ચિત્તોડનો ઉદ્ધાર ન થઈ શકાથી રાણા પ્રતાપની બેચેની વધતી ચઈ હવે રાણા પ્રતાપ વૃદ્ધાવસ્થામા પ્રવેશ્યા તેથી સુવાનોનો ઉત્સાહ મદ થવા લાગ્યો અને પોતાની નજગાઈ ઉપર હજારો ધિક્કાર આપવા લાગ્યા, જે ચિત્તોડને માટે મે આડું તન, મન ધન, પ્રાણ અને સર્વદા સમર્પણ કર્યું છતાં તે ચિત્તોડનો આશ હાથે ઉદ્ધાર ન થયો, એજ એમના આત્માને હજી હતું એ ચિંતામા ને ચિંતામા રાણાજીને મૃત્યુ નજીક આવતું હોય તેમ ભાગવા ખાડુ

એવો વીર પ્રતાપ તો, કીર્તિ સુંકરી વરી ગયો,
કહે 'લોગી' સૂર્યવંશમાં, દેવ સમ પોતે થયો. ૧૧૫

છાપો

ખરો રણવીર એજ કે, જેને સ્વેચ્છ ધુળાવ્યા,
ધરી ઢાલ તલવાર, અનેકના માન સુકાવ્યા,
ધરે નહી દીલ બીક, મસ્ત થઈ પોતે ફરતો,
દઈ દુશ્મનને ત્રાડ, સિંહ સમ ખર્નને ઘુમતો,
અકબર શાહ સમજી ગયો, રાણો જીવતો સ્હેલ નથી,
પણ કહે 'લોગી' ભોત આગળ કોઈનું ચાલતું નથી. ૧૧૬

છાપો

સ્વમાન માટે ભુજ્યો, વૈભવ વિલાસ વિસાર્યા,
માતૃભૂમિને માટે, અડગ જેને વૃત્ત ધાર્યા,
નિજ કુંદુંબને સાથ લઈ, વન વન તે ભટક્યો,
છતાં દુશ્મનની સાથ, કદિ ન યુદ્ધે અટક્યો,
ધન્ય રાણા પ્રતાપને ધન્ય તેની વીરતા,
કહે 'લોગી' ધન્ય રાણાને, જેની અજબ શૂરવીરતા. ૧૧૭

છાપો

ગોઆરા તું કાળ, દયા નહી દીલમાં ધરતો,
થઈ દયાહીણ કાળ, કંઈકને તુજ અગદતો,
રાણા હોય કે રાય, નહીં પરવા તું કરતો,
આવે લેવા જેને તું, જરૂર લઈને તું જાતો,
ફટફટ ભુંડા કાળતું, જગતનું તેજ લઈ ગયો,
કહે 'લોગી' એ કાળમાં પ્રતાપ પણ સપડાઈ ગયો. ૧૧૮

ભારત માતાનો, સ્વમાની, નિહર અને વીર યોદ્ધો જગતના તકતા પરથી
પ્રભુના દરબારે ગયો, પણ પોતે એવી કીર્તિ મૂકી ગયો છે કે જે આજે જગ-
તના મેદાનમાં સૌ કોઈના મનમાં વસી રહેલ છે—હસી રહેલ છે.

જેની નિકરતાની, જેના વચનની અને જેની માતૃભૂમિની ભક્તિ પર અનહત
મમતા એ ભારતી મૈયાનો લાલ સૂર્યવંશનો તેજસ્વી કોહીનૂર રાણો પ્રતાપ
આંજે પોતાની ફરજ બજાવી જગતને પોતાની શુદ્ધ ભાવના રૂપી પોતાની
એવિચળ કીર્તિનો વારસો સુકી ગયો છે. ધન્ય છે ! એવા વીર પુરૂષને ! જેને
જગતને માટે જીવી બાણ્યું, તેમજ મરી પણ બાણ્યું. પ્રસુ એવા ભાગ્યશાળી
ભંડવીર આત્માને પરમ શાન્તિ અર્પો !

ચાતિનો બજ યાધી થયો ? ” ત્યારે મહારાણા પ્રતાપસિંહે કહ્યું કે, “ સરદારો, મને એક જ વાતનું દુઃખ થાય છે કે મારા હાથે ચિત્તોડનો ઉદ્ધાર ન થયો સરદારો ! પ્રતિજ્ઞા લ્યો કે, અમારો પાણુ જ્યોતો પણ અમારી માતૃભૂમિ યત્રુના હાથમાં જવા દર્શિયું નહીં અને મારો પુત્ર જી અમરસિંહ તમારો અવિધ્યનો માતા પછીનો રાણો થયો તે મારા જેટલું કષ્ટ સહન કરી નહીં શકે અને વૈભવ વિલાસનો ભોગી બનશે, કારણ કે, અમરસિંહ આ પર્ણકુટ્ટીમાં પોતાની પાણડી ઉતારવી બૂલી ગયો અને પાણડી પર્ણકુટ્ટીમાં ભરાઈ ગઈ તેથી આ સ્થાન ઉપર મોટા મોટા રમણોવ મહેલો અને વિલાસના સાધનો થયો. ” આ વાત કવતાં કરતા પ્રતાપનું હૃદય ગભીર બની ગયું અને દીર્ઘ શ્વાસ લીધો ને બોલ્યા, ‘ અહીં આ પર્ણકુટ્ટીએના બહારે રમણીય મહાલયો બની જયો મેવાડની દુર્દશા બૂલી ગઈ અમર અહીંયા અનેક જાતના હોત્ર વિલાસો હોત્રવશે તેનાથી આ કઠોર વૃત્તનું પાલન થયો નહીં અકુસોસ ! અમરસિંહ વિલાસી હોવાનો સિતે દીવાના કુગમોરવને નાશ થયો ને ટેક અને સ્વમાનને ખાતર મે પચીસ પચીસ વરસ પહાડે અને જ નડોર કાઢ્યાં અનેક જાતના આત્મમન્નસિકાનો અને રૂધોરો વહેવડાવ્યા તે બધી વસ્તુનો વિચાર પણ અમરસિંહના હૃદયમાં થયો નહીં અને પોતાના મુખને માટે પોતાના અમાનને તિલાજલી આપ્યો અને તમે બધા સરદારો તેલુ અનુકરણ કરી મેવાડની આબરૂને કલંક લગાડ્યો. ” પ્રતાપનાં આ વચન પુરાં થતાની સાથે જ બધા સરદારો એકી અવાજે બોલ્યા કે - મહારાજ ! અમે બાપ્પારાવલના પરિત્ર સિંહાસનના સોનન ખર્ચ ને કહીએ ત્રીએ કે, અ્યાં મુધી અમારાખધી એક પણ માણસ છત્રીત રહેશે ત્યાં મુધી મેવાડની ગયેલી સ્વધોનતાનો ઉદ્ધાર કરીશું અને મરતા મુધી મેવાડની આત્રરૂને કલંક લગાડવા દર્શિયું નહીં ” આવાં સંતોષમારક વચનો સાંભળી રાણાછનો આત્મા પ્રસન્ન થયો અને સર્વ શંકાઓર્ત નિવારણ થઈ ગયું પોને આનંદની સાથે આ સંસારમાધી બોલોડીક છવન છત્રી અને કીર્તિ મેજની દેહનો ત્યાગ કર્યો સવન ૧૬૫૩ ઈ સ ૧૫૬૭ માં પ્રતાપ રાણાએ દેહનો ત્યાગ કર્યો

છપ્પો

ગયો વીર નર એક, જગતનાં કીલ ડોલાવ્યાં,
માતૃભૂમિ ને માટ, અનેક રૂધીર વહેવડાવ્યા,
તણ વૈભવ વિલાસ, ન પરવા તેની કરતો,
ખરો વીર રાજપુત, દેશની કાગને ધરતો,

એવો વીર પ્રતાપ તો, કીર્તિ સુંદરી વરી ગયો,
કહે 'લોગી' સૂર્યવંશમાં, દેવ સમ પોતે થયો. ૧૧૫

છાપ્યો

ખરો રણવીર એજ દે, જેને મલેચ્છ મુળવ્યા,
ધરી હાલ તલવાર, અનેકના માન મુકાવ્યા,
ધરે નહીં દીલ ધીક, મસ્ત ધર્મ પોતે ફરતો,
દર્ધ દુશ્મનને ત્રાડ, સિંહ સમ ખનીને ધુમતો,
અકબર શાહ સમજી ગયો, રાણો જીવતો રહેલ નથી,
પણ કહે 'લોગી' મોત આગળ કોઈનું ચાલતું નથી. ૧૧૬

છાપ્યો

સ્વમાન માટે જીઓ, વૈભવ વિલાસ વિસાર્યા,
માતૃભૂમિને માટે, અડગ જેને વૃત્ત ધાર્યા,
નિજ કુટુંબને સાથ લઈ, વન વન તે ભટકયો,
છતાં દુશ્મનની સાથ, કદિ ન યુધ્ધે અટકયો,
ધન્ય રાણા પ્રતાપને ધન્ય તેની વીરતા,
કહે 'લોગી' ધન્ય રાણાને, જેની અજબ શૂરવીરતા. ૧૧૭

છાપ્યો

ગોઝારા તું કાળ, દયા નહીં દીલમાં ધરતો,
થઈ દયાહીણ કાળ, કંઈકને તુજ અગદતો,
રાણા હોય કે રાય, નહીં પરવા તું કરતો,
આવે લેવા જેને તું, જરૂર લઈને તું જતો,
ફટફટ ભુંડા કાળતું, જગતતું તેજ લઈ ગયો,
કહે 'લોગી' એ કાળમાં પ્રતાપ પણ સપડાઈ ગયો. ૧૧૮

ભારત માતાનો, સ્વમાની, નિહર અને વીર ચોક્કો જગતના તકતા પરથી
પ્રભુના દરબારે ગયો, પણ પોતે એવી કીર્તિ મૂકી ગયો છે કે જે આજે જગ-
તના મેદાનમાં સૌ કોઈના મનમાં વસી રહેલ છે—હસી રહેલ છે.

જેની નિઃસ્તાની, જેના વચનની અને જેની માતૃભૂમિની ભક્તિ પર અનહદ
મમતા એ ભારતી મૈયાનો લાલ સૂર્યવંશનો તેજસ્વી ઠોઠીનૂર રાણો પ્રતાપ
આજે પોતાની ફરજ બજાવી જગતને પોતાની શુદ્ધ ભાવના રૂપી પોતાની
એવિચળ કીર્તિનો વારસો મુકી ગયો છે. ધન્ય છે ! એવા વીર પુરુષને ! જેને
જગતને માટે જીવી બાણ્યું, તેમજ મરી પણ બાણ્યું. પ્રસુ એવા ભાગ્યશાળી
બંડવીર આત્માને પરમ શાન્તિ અર્પો !

પ્રકરણ ૯ મું

જૈનોનો શિરોમણી વીર ભામાચાહ

દોહરા

ભામાચાહ ભડવીર, સાચો સેવક મેવાડનો,
ભાગ્ય વિધાયક તું, ધન્ય ! ધન્ય ! ભામાચાહ, ૧૧૬
વૃદ્ધ છતાં યુવાન સમ, દેતો તું પડકાર,
દુરમનને હકાવતો, ધન્ય ! ધન્ય ! ભામાચાહ, ૧૨૦
નૈન કામમા જન્મીયો, કીધું અમર નામ,
કુખ દીપાવો જનુની તણી, ધન્ય ! ધન્ય ! ભામાચાહ, ૧૨૧

“ વીર ભામાચાહની માતૃભક્તિ ”

જગતમા કયા મનુષ્યો જન્મે અને મરે છે પણ કેટલાકોના જીવન જોવા હોય છે કે, તેઓને જગતમા કોઈ ભણી શકતું નથી. તેમજ જોળખી શકતું નથી જોવા મનુષ્યો માટે કોઈ લખવાનું હોતું જ નથી પણ જ્યારે શૂરવીર મનુષ્યના જીવનની કિમત યાદ છે અને તે કિમત આજે જગતના કતિહાસમા સોનેરી અક્ષરોથી લખાયેલી છે અને તે વીર ભામાચાહની, અને તે પણ એક નૈનની

મેવાડ જેવા રણીઆમણા દેશમા જ્યાં રાણા પ્રતાપ જેવો વીર રાણો રાજ્ય કરતો હોય જ્યાં વાઘ, જકરી એક આદે પાણી પીતા હોય, જેનો એક સરખો ન્યાય, પોતાની માતૃભૂમિ માટે જેની જમર ટેક, પ્રેમ અને ભાવના વગી પુરે પુરે સત, આરિત્રવાન, વેલવમા સાદાર્થ, શૂરવીરતામાં સૌંદર્ય સમાન હુ ખીઆનો સેવક, જાણે ધર્મરાજનો અવતાર તેવા મહા પુરૂષ મહારાણા પ્રતાપના મહામત્રી હતા તેઓનું નામ ભામાચાહ ક્રાંતે જૈન હતા, ધર્મ અને કર્તવ્ય પરાયણ હતા શ્રી જીનેશ્વર ભગવાન પર જેની સપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી, જેના રજેરગમાં શુરભક્તિ વ્યાપી રહી હતી, વગી નિમકહલાલ હતા, નિતિ, સયમ, અને આરિત્રમા સાચાસતને શરમાવે તેવા હતા શૂરવીરતામા જાણે ભલભવા ક્ષત્રિયોનો મુકાબલો કરે તેવા હતા, પોતે વૃદ્ધ અને પાકટ ઉંમરના હતા જેની મૂંછો ચાલીના પતરા જેવી સફેદ ચોમી રહી હતી જેના મોઢોનો ચહેરો સિંહ જેવો બાસતો હતો જેના નેત્રો ચમકતા રોણકદાર હતા, છતાં પણ પોતે

मेवाडना अणमोल जवाहिर याने आत्मवलिदान.

हीन्दुसूर्य महाराणाजी श्री प्रतापसिंहजीके सनमुख-
देश भक्त दीवान भामाशाह अपनी संपत्ती नजर कर रहे हैं

सूर्यवंशी कुलशिरोमणि महाराणा प्रताप ज्यारे मेवाडनो त्याग करी
चाल्या जवानी तैयारी करे छे, ते बखते जैन कुलशिरोमणी वीर
भामाशाह पोतानी तमाम भिल्लकत समर्पण करी मेवाडनी सेवा बजावी
पोतानी मातृभूमिने स्वतंत्र करे छे.

નવયુવાનને શોભે તેવાં કાર્ય ક્રુશળ હતા. જેની બુદ્ધિની પ્રસંશા દિલ્હી અકબર ના દરબારમાં થતી હતી. જેની શક્તિથી શાહ અકબર હતાશ થઈ ગયો હતો. આવા અનેક ગુણોથી સુશોભિત એવા મહાપરાક્રમી મહારાણા પ્રતાપના વિશ્વાસુ યદામંત્રી વીર ભામાશાહ જ હતા.

રાજ્યમાં પણ શી વાત ! ન્યાય લેવો હોય તો પણ ભામાશાહ. ખંચાત કરવી હોય ત્યાં પણ ભામાશાહ. આખી મેવાડને વીર ભામાશાહ માટે સંપૂર્ણ માન હતું. તેમના હુકમનું કોઈ પણ અનાદર કરી શકતું ન હતું. અરે ! કોઈ કરતું જ ન હતું.

મહારાણા પ્રતાપ પણ ભામાશાહને પૂછીને તેની સલાહ સિવાય એક પણ પગલું આગળ ભરતા નહીં. રાજ્યકાજમાં અથવા ઘરકાજ કે ગમે તેવી મુત્સદ્દીપણાની વાતમાં ભામાશાહ અગ્રસ્થાન ભોગવતા હતા. ભામાશાહ રાણા પ્રતાપનો તે જમણો હાથ હતો, મેવાડનો સાચો કેહિનૂર એ જૈન હતો.

એક વખત મેવાડમાં ચિત્તોડનો કિલ્લો અણમોલ હતો, જેની વિશ્વમાં જોડી મળે નહીં, તે કિલ્લો રાણા પ્રતાપસિંહના પિતા પાસેથી અકબર શાહે છતી લીધો હતો. અને તે પાછો મેળવવાની ચિન્તામાં તેમને રાત દિવસ ચેન પડતું ન હતું. છેવટે ઘણો જ વિચાર કર્યા બાદ પોતે પોતાના આખરી વિચારના પગલે ચાલવાનું નક્કિ કર્યું અને તેણે તેજ વખતે બહુજ સખત અને કડક પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી કે, તેમાં તેમની પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા એ હતી કે:—જ્યાં લગી ચિત્તોડનો કિલ્લો પાછો ન મલે ત્યાં લગી બ્રહ્મચર્ય પાળવું. બીજી. ઘાસની પથારીમાં સુવું ત્રીજી મૂંછ તથા દાઢી બોડાવવી નહિ. અને છેલ્લો પ્રતિજ્ઞા એ હતી કે, કોઈ પણ જાતના ધાતુના વાસણમાં ભોજન લેવું નહિ. આવી ઘણી જ વિકટ પ્રતિજ્ઞા મહારાણા પ્રતાપે ચિત્તોડ માટે લીધી હતી તે વખતે મહામંત્રી વીર ભામાશાહને મનમાં ઘણું જ દુઃખ થયું અને દરેક સાંમંતો આગળ પોતે પોતાની દુઃખી વાણીથી વિનંતી કરી કે:—આપણા અન્નદાતા જ્યારે આવી સખત પ્રતિજ્ઞા લે, દુનિયાના સર્વ વૈશ્વ વિલાસનો ત્યાગ કરે ત્યારે આપણાથી વબલ વિલાસ, મોજસોજ કેવી રીતે ભોગવી શકાય. માટે આપણે બધા સાંમંતો પણ તેવી પ્રવિજ્ઞા લે, કે જ્યાં લગી મહારાણા પ્રતાપ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળશે ત્યાં લગી અમે પણ મહારાણાએ લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પાળીશું. અને તેજ વખતે દરેકે સાંમંતોએ એ જૈનવીર ભામાશાહના કહેણ ઉપર પ્રતિજ્ઞા લીધી. અહાહા કેવી મહારાણા તથા મેવાડ પ્રત્યે વફાદારી !

જ્યારે આ પ્રમાણે દરેક મેવાડી સરદારો, શૂરવીરો, અને માતૃભૂમિ પર પ્રેમ ધરાવનારાઓએ પ્રતિજ્ઞા લીધી ત્યારે જ ભામાશાહના હૃદયને શાંતિ મળ

સાચો જીન તો એજ કે, બીજને મુખી કરતો,
 સાચો જીન તો એજ કે, બોલેલું કહિ ન કરતો,
 સાચો જીન તો એજ કે, સદા શુરવોર ધર્મ રહેતો,
 સાચો જીન તો એજ કે, કહિ નહિ પીડને ધરતો,
 એવો સાચો જગતમાં, જામાયાહ જીન ધર્મ ગયો,
 કહે ભોગી ધન્ય જામાયાહ, નામ અમર મુકતો ગયો. ૧૨૨

તણ વૈભવ વિદ્યામ, ધરી દીક દેશ દામ.
 એવો વીર જગમાંદી, જામાયાહને જાણીએ ૧૨૩

માતૃભૂમિ તણો પ્રેમ, વાળી જેલે દિલનેમ,
 એવા નરવોર નો, કરી નહી જૂઠીએ. ૧૨૪

મેવાડ ભૂમિને કાજ, સર્વસ્વ સમર્પુ સાજ,
 હતો વૃદ્ધ છતાં પણ મુવાન તો જાણીએ. ૧૨૫

કહે જૂઓ ભોગીદાહ, ધન્ય એ મેવાડમાળ,
 વોર જામાયાહ ને તો, અહરનીય સંજાળીએ. ૧૨૬

જ્યારે જામાયાહેના આત્માને પોતાના મેવાડી ભાઈઓની લાગણી અને પ્રત્યેનો પ્રેમ પોતાના જાણી, પોતાને ધણો જ આનંદ થયો હવે વીર જામાયાહે વૃદ્ધ પ્રીતિ મુવન થયો. અને દરેક કાર્યમાં ઉત્સાહ પૂર્વક પોતે અને પોતાનો માલીક બને મહારથીઓએ માતૃભૂમિ માટે વાતકિવસ 'અધ્યાત્મ પરિશ્રમ' વેઠવા માંડ્યો.

આ તરફ દિગ્દીપ્ત અકળર શાહે રાજા પ્રતાપને હરાવવા અને નસાડવા માટે લાગ શોધવા માડ્યો, અને પોતે ધણો જ વિચાર કરી પોતાના તમામ હરકરની સાથે પોતાના પુત્ર સહીમ (શાહનશા)ને આગેવાન કરી રવાના કર્યા. અને સેનાધિપતિ તરીકે રાજા માનસિંહને એકઠો.

શાહ અકળરની ફાજ, એકને ધરણી મુજે,
 ધણા રાજા મહારાજ, શાહનો ચણો પૂરે. ૧૨૭

જાલા ને તરવાર, વળી તોપો ઝાઝી,
 કરી દુરખનનો નાચ, સહીમ સાથે રાજ. ૧૨૮

સહીમને માલુમ નહિ, છત ધવી મુરોલ જી
 કહે ભોગીદાહ પ્રતાપને, નમાવવો નહિ સહેલ છે. ૧૨૯

આ પ્રમાણે શાસ્ત્રોની સંજ્ઞામાં લક્ષર. લાગી, યોગ, તોયો વિગેરે મેવ ૩ પર આક્રમણ કરવા કૃત્ય કરતું આગમ ધર્મે આપ્યું, તે વખતે ભામાચાહને ખતર પડી કે શત્રુનું લક્ષર આપ્યું આ વખતે તેને ભામાચાહ વિચારણી થયો. યોગ ઉપર સ્વાર ધર્મને લાગુ પડે આવી વિનયપૂર્વક નમન કરીને કરોડ લાગ્યો કે કરાખી, હઠે ? હઠે ? તેવાર યાજ્ઞો, મેવડને સ્વતંત્ર કરાગેના વખત આવી પડેલ્યો છે. માટે લાગ્યામાં થયો લાગીવાર અને દરેક શત્રુ સંહાર.

પ્રતાપ પણ પેતાની માનુષ્યમિ તથા ભામચાહની દેવદાત્ર પ્રત્યે અચળ વફાદારીથી તેના અત્યાગને બમણું લેશ આપ્યો, અને પ્રતાપે પણ ભામાચાહને હુકમ આપ્યો કે—ભામચાહ, આપ પદ રે, અને લક્ષરને તૈયાર થતા હુકમ આપો. અને માંમમાં દાંડી પીટાવો, અને ગધા રાજમહેલના યોગાનમાં લેશ યાજ્ઞો

દોહરા

અર્થ પર સ્વાર ધર્મ, ભામાચાહ તો નિકળે,
મેવડને જે મહારથા, મસ્તાન ધર્મને સંચરે, ૧૩૦
દાંડી પીટાવો લેશમાં, લક્ષર બધું લેશું કરે,
આવે પ્રતાપ યોગાનમાં, સાં ગ્રેમથી વંદન કરે, ૧૩૧
ભારીસ લક્ષર લક્ષર તણી, સંજ્ઞા બધી લેશી થની,
મેવાડના ઉદાર માટે. ઉમીં હુકમની ઉલ્લસી, ૧૩૨

ભામાચાહ ગધાને સમાચાર આપી પોતે વૃદ્ધ છતાં લલસલા યુવાનને પણ ચરમાવે તેવી સીતે યુદ્ધમાં આગેવાની મળી કામ કરવા લાગ્યા, લક્ષરને કેમ ગોઠવવું, હુકમનને કેમ લલસવા, વિગેરે તમામ કુનેલ બાજીમાં ભામાચાહ નો અચપણે ભાગ મેળો પ્રતાપ જોઈને પણ અચળ થયો. અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે શું વાણીવાની જાદુઈ શક્તિ ? શું તેનો પ્રભાવ ? અને શું તેની માનુષ્યમિ પ્રત્યે ધન્ય ? ધન્ય કે ? ભામાચાહ તારી જનેતાને ।

ત્યારે ભામાચાહ આપ્યા, અને ગધાએ વીરને છાને જોવું ભામાચાહને માન આપ્યું ત્યારે રાણા પ્રતાપે પોતાના શરવીર સૈનીકોને બે શબ્દો હુકમાં જ કીધાં કે—“ આપણે નથી લેવું રાજપાટ, નથી કરવા કોઈને શુભામ, હુમેશના માટે મેવાડ સ્વતંત્ર રહે તેનાજ માટે લડી લેવાનું છે, માટે મરજો પણ માનુષ્યમિને બેવફા ના થશો. જીવો તો પણ માનુષ્યમિ ને માટે સાચો શરવીર મોતથી કાંદ કરતો જ નથી. ”

રાણા પ્રતાપના શબ્દે શબ્દ હરેક મેવાડીઓએ, પોતાને શિરોમાન્ય ગણ્યો. અને મરતાં સુધી પણ મેવાડને પરાધિનતાની બેડીમાં જકડવા નહીં દઈ એ

એવી ભીખપ્રતિજ્ઞા લીધી. ધન્ય છે ? રાણા પ્રતાપને ? અને ધન્ય છે ? એવા માતૃલક્ષ્મી વીરો ને ?

છાપો

વીર રાણો પ્રતાપ થયો, ત્યાં પ્રેમે ભાસો,
ધરી હાલ તલવાર, હૃદયમાં રાખી મોહો,
શૂરવીરતાની છાપ, લટકતી છે તલવારો,
ખખતર ધરતો અંજ, ભાસો કરમાંથી ધાર્યો,
પ્રથંક પ્રભાવશાળીએ, દુરમનને નમાવવા,
કહે ભોગી પ્રતાપસિંહ, આજ્યો તેજ જતાવવા ૧૭૩

આ પ્રમાણે લક્ષ્મર ડોકો વાગતાં જ ઉપડવા લાગ્યું. બે લક્ષ્મરો સામ સામાં હલહીધાટની રણભૂમિમાં ભેગાં થયાં, મારો ! મારો ! કાપો ! ના ચખ્ખોના ઘોષ બોલાવવા માંડ્યા, જેમ ચીમકાં કાપે તેમ મેવાડીઓએ અલ્લેચ્છને કાપવા માંડ્યા, રક્તની નદીઓ વહેવા લાગી, માતૃભૂમિના માટે આજે મેવાડી યોદ્ધા પશુ પોતાના વહાલા પ્રાણની આહુતિ આપવા લાગ્યા, અને યિવમુદરી વરવા ચાલ્યા ગયા. જ્યાં ત્યાં યુદ્ધકાના જંજીર પડ્યા હતા. તે દેખતાં જ કાગળ ફાટી જાય આત્મા ફરી જાય એવો ભયંકર દેખાવ ભોમ જલભલા શૂરવીરનાં મન ત્યાજ થઈ જાય, આ વખતે આપણે વીર ભાભાશાહ દુરમનના ટોળામાં પોતાની સફેદ ફાટી અને લાંબી મૂળો ફેફડાવતો તલવાર ફેરવવા માંડ્યો. જેમ શાસ કાપે તેમ દુરમનની સેનાને સંહારવા લાગ્યો અને એક મહાન ભડવીર યોદ્ધાની માફક યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. અને બોલ્યો કે જૂરાવી દો એની હાં કે પારકા રાજ્ય ઉપર જરા ટોક ઉંચી ન કરે. આ પ્રમાણે ભાભાશાહ લડતો લડતો રણમેદાનમાં ઘુમતો. ત્યારે રાણા પ્રતાપ પર તેમની નજર પડી અને ભણ્યું કે પ્રતાપ હારશે તેથી ભાભાશાહ પ્રતાપને કહે કે રાણા આપ ચાલ્યા જાઓ છવ્વણ કપડું તો ફરી લગાશે માટે આપ મેવાડપતિ જેમ અને તેમ જલદી ચાલ્યા જાઓ.

પ્રતાપસિંહ કહે ભાભાશાહ, પ્રતાપ પીક જતાવો કદિ પણ ભોગી જાય, શું તમે અને કાયર સમજો છો, હું તો અહીં જ મરીશ, એટલામાં બીજાસરકારે આવ્યા અને પ્રતાપને સમજાવો દૂર કર્યા પ્રતાપ કૌભાવમેરના કિલ્લામાં ભરાયા, યત્નથી પાછળ પડ્યા અને કૌભાવમેરના કિલ્લામાં એ નાખ્યું કેટલી અધમતા. ભામમાં ફાહાંકાર થયો નાના બાગક રૂવે, મોટા રૂવે, પાણી વગર લોકોના પ્રાણ મુંઝવા લાગ્યો, ગધા વગર ચાલે પણ પાણી વગર કેમ ચાલે ? શું વિધિની ફૂલખતા આખરે ભાભાશાહ કહે મહારાજ અહીંયો ચાલો બીજે, છવ્વણ ટકાવવું મુશ્કેલ છે આપણે જતા દુરમનો, પ્રધાને ત્રાસ નહિ આપે

રાણો કહે ભામાશાહ; મારી બુદ્ધિ હવે કામ કરતી નથી, મારી શાન આજે જોવાઈ ગઈ છે, તમને ઠીક લાગે તેમ કરો, તમો કહો ત્યાં જઈએ. રાણો; રાણી, બાળકો અને થોડા સરદારો ને લઈ વૃદ્ધ ભામાશાહ ચાલ્યો, બાણે રામ-લક્ષ્મણ ચાલ્યા વનવાસે, આવો ગમગીન દેખાવ લલલલાના આત્માને કંપાવે શું વિધિ ? ત્યાંથી ચાલતા ચાલતા આવ્યા અમ્પન દેશમાં. અમ્પન દેશની શું શોભા ? આબુખાબુ અરવલ્લી પહાડની શોભા, મોટા મોટા વૃક્ષો અને લીલોહમ પ્રદેશ જોઈ પ્રતાપને સાધારણ શાન્તિ થઈ.

શત્રુઓ પાછળ પડ્યા, અને કોઈનો હાથ ભાગ્યો, કોઈનો પગ ભાગ્યો, કેટલાક ઘડ માથા વગરના થયાં, એ કારમી ચીસો સાંભળી દયા આવે.

ભામાશાહ અને પ્રતાપ મરણનો ભય મૂકી શત્રુઓની સામે લડવા લાગ્યા. ખંને હાથમાં બે ધારી તલવારો, પંજામાં આવ્યો તેના સોએ વર્ષ પુરા. એટલામાં આવ્યો શત્રુ સરદાર પક્ષનો સરદાર ને પ્રતાપ પર પાછળથી ઘા કરવા ભય છે. કે તુરતજ ભામાશાહ ઢોડ્યા, અને શત્રુનો ઘા પોતાની તલવારથી ઝીલ્યો જેથી પ્રતાપ બચી ગયા. શત્રુઓ તુરત નાશી ગયા, ધન્ય છે ? સહાસીક જૈન ભામાશાહ ને ?

પ્રતાપ કહે ધન્ય છે ! ભામાશાહ આજે તમેજ મારો જીવ બચાવ્યો છે. અને તમેજ મને જીવતહાન આપ્યું છે. આજનો સુયશ બધો તમને જ છે. સાચા જૈન તરીકેનું આજે તમે તમારું નામ અમર કર્યું છે. ભામાશાહ કહે અન્નદાતા, મેં તો મારી ફરજ બજાવી છે તેથી વિશેષ કંઈ જ કર્યું નથી. શું ભામાશાહની નિરાભિમાનીતા.

પ્રતાપ જીત્યા પછી પાસે કૂટી બદામ ન રહી, એકે સૈનીક ન રહ્યો, બધાય જંગલમાં ગયા, ન મળે અનાજ કે રાંધેલા ભોજન, જંગલના ફળફૂલ ખાઈ મીઠાં ઝરણાં ના પાણી પી દિવસો બ્યતિત કરવા લાગ્યાં. ઉપર આકાશ ને નિચે ધરતી ત્યાં બધા આરામ કરે એક વખત મહિપતિ તે આવે રસ્તાનો રંક-ભીખારી, એક વખતનો મહામંત્રી તેને પછુ ન મળે ખાવા કે ન મળે પીવા. આનું જ નામ કસોટી અને જીવનની કિમંત.

ઘણી વખતે જમવા એસે કે શત્રુઓ આવ્યાનું સાંભળી અડધું ખાધું ન ખાધું કરી નાસે, વૃદ્ધ ભામાશાહ દિલાસો આપે કે ધીરજ ધરો, સૌ સારાં વાનાં થશે. જ્યાં જ્યાં પ્રતાપ જાય ત્યાં ત્યાં ભામાશાહ જાય ભામાશાહનો નિશ્ચય એજ છે “ જ્યાં મારો રાજા ત્યાંજ હું, જેવી દશા મારા અન્નદાતાની તેવી જ દશા મારી ” ધન્ય છે ! સાચા જૈન ભામાશાહ તારી સ્વામિ ભક્તિને ?

અઘોર જંગલ પ્રચંડ ડુંગરા બાણે મેઘરાજના વાદળાની સાથે વાતો

કરતા હોય તમ ઉઠી ઉઠી ખાઈઓ જોતાજ ચકરી આવે, સિંહ અને વાઘના ટોળાની ગર્જનાઓ મજબૂત ને કાળજી કપી ઉઠે જાણેર ઘતાં મુરજ દેવ તપતા હોય તે વખતે વીર ભામાશાહ અને પ્રતાપ જન્મે જન્મ જાડ નિચે બેસી વાતો કરતાં હોય પ્રતાપ ભામાશાહને કહે છે કે ભામાશાહ, જંગલનું જીવન કેવું મધુર ને સુંદર છે ન મળે કોઈ બ્યાધિ કે ઉપાધિ માટે મારો આત્મા તો અત્રે રહેવા નિશ્ચય કરે ■ ભામાશાહ કહે સ્વામી વાત રાણાજી, નાપ તો સંત જેવા ધર્માત્મા છો એટલે આપણીને વૈભવ કે સંભવની લાલચ નધો પણ આપણો વચર મેવાડને સ્વતંત્ર કોણ કરશે આમ વાતચીત ચાલતી હતી ત્યાં સૈનીક ખમ્બ હર્ષ આવે છે કે શત્રુઓ આવે છે જેથી પ્રતાપ મુંઝવેા કયા શાન્તિ ને ક્યાં આ ફોડધામ, ન મળે પાસે કોઠી ન મળે સાધન કે ન મળે ખાવા ભામાશાહ, હવે આપ પાછા પધારો તમે મારી ખુશ સેવા કરી છે, પરમાત્મા તમને સુખી રાખે હવે મેવાડને મટે કોઈ પદ્મ બલતની આશા રહી નથી હું સીધાના રણની પેઢે પાર ચાલ્યો જઈશ માતૃભૂમિ તને મારા છેલ્લા પ્રણામ ! હવે માત્ર જીવન ગુપ્ત પડે સુખરીશ

વીર ભામાશાહનું હંધુ ઘડકવા લાગ્યું, આખોમાંથી અશ્રુધારા ચાલી પ્રતાપની આની દશા જોઈ ધણું લાગી આંખુ ઘોડીવાર પછી તે બેઠ્યો અજાણતા મેવાડ ડોહી જવાય જ નહીં, દેશને તો હજી સ્વતંત્ર કરવો છે, કાપર થઈ આપ બાની નવો તો શરમાવવા જેવું થાય અને મેવાડવાસીઓ કહેશે કે આખરે પ્રતાપ કાપર થઈ નાશી મર્યો જેથી પ્રતાપે હું કે ભામાશાહ, શત્રુ સામે ટકી શકવાની-લડવાની મારામા વાકાત નથી માટે ચાલી જવું એજ ઠીક છે.

ભામાશાહ જીવતાં મહારાજ એવું કહિ નહિ જને, મારા પૂર્વજોએ ધણું ધન લેશું કર્યું છે ને જુદું ધન આપણીના ચર્ણોમાં ધરું છું પચીસ સહસ્ર સૈનીકોને બાર વરસ સુખી ચાલશે, મારા પૈસા તે આપનાજ છે માટે સંન્યસેશ કરો અને માતૃભૂમિને શુદ્ધામોની જાળરમાંથી સુકવ કરો ભામાશાહના માટે કવિરાજ શ્રી હંદમપુર નિવાસી શ્રીયુત કેશરીસિંહ બારહો નિચે મુજબ શબ્દ બનાવ્યું છે

અનહર

- અર્થ કે અભાવ મહારાજ દેશ ત્યાગત હે,
જયતે પરી હે-આત-એસી સવનનમેં ૧૩૪
વૃદ્ધ હે અધિક વેસ પુરન પલેત કેસ,
બલ હુ વિસેસ સેસ રહ્યો નહિ વનમેં. ૧૩૫

ટેકિ ટેકિ લકરીકો, પગન ઉઠાવત હૈ
ખવત હૈ ઠોકરેં અનેક છિન છિનમેં ૧૩૬
પ્રેમ રસ છાયો સ્વામીદર્શ તરસાયો ધાયો
ભામાશાહ આવ્યો લૈ સ્વદેશ ભક્તિ મનમેં ૧૩૭

૨

સંકટમેં માલિકી આયો હૈ કરન સેવા
અશ્વમેધ યજ્ઞ હોત બંકે પગ પગમેં ૧૩૮
ભયો પારસાની ભાટિઆની નાપકાની ભયો
ભયોના સિઠાની અંસો ઓર પૂત જગમેં ૧૩૯
સ્વામિ ભક્તિ પ્રેમ ધર્યો પૂરન હૃદય બીચ
દેશ અભિમાન ભર્યો બકી રગ રગમેં ૧૪૦
કિર્તિકો લાડો ઓર મનકો ઉદાર ગાદો
ભામાશાહ આડો આય ટાડો ભયોમગમેં ૧૪૧

૩

કહત પ્રતાપ તુમ કોન હો સ્થાવર જીન ?
ભતિ હૈ તુમ્હારી કહા કહો કોન નામ હૈ ૧૪૨
કહિ વે કી આપની ઉપાધિ હૈ સ્વજન કોન ?
રવિ વે કો કહીયે તમારો કોન ગામ હૈ ? ૧૪૩
હમકો જો પૂછો તુમ મેઢપાટ વાસી હમ
પૂર્વ જન્મ કર્મ તૈં નિધાતા ભયો વામ હૈ ૧૪૪
દેશ છોરી બત તુમ મારગ કો રોકિ રહે
કહો ક્યોન હમ તૈં તુમ્હારે કહા કામ હૈ ? ૧૪૫

૪

બીકી 'જય જીવ' ઓર નજર સપ્રેમ કીન્હી
શેઠ કે અપાર ભયો હૃદય હુલાસ હૈ ૧૪૬
હાથ ભેરિ ચર્નતમેં અરજ કરન લાગો
ચિત્ર ફટ હમારો પુરાનો નાથ ? વાસ હૈ ૧૪૭
ખનિયા હૈ ભતિ ઓર કિંકર કો નામ ભામા
વર્તમાનવાસ જો ચડો તૈં બહુ પાસ હૈ ૧૪૮
પુરુષા હમારે રહે સનન કે મંત્રી ગાસ
રાવરો દયાળુ ? ચહ દાસન કો દાસ હૈ ૧૪૯

૫

જદુલ પ્રસંન દોઈ પાતાલ નજર લીન્દી,
 કહી મહારાન તુમ જાન્યવ હી કોર હો. ૧૫૦
 લાયક હો જદુલ હમારે આસ સેવક હો,
 જેતે દે હમારે મંત્રી ઉનકે હૂ મોર હો. ૧૫૧
 આપતિ સ્વદેશ હી જો તુમ તે છિપાવેં કહા ?
 આપને હો તુમતો સરેવ કહા જોર હો ? ૧૫૨
 સંખ્યા પ્રસરાની તાતે મૂરત પિછાની નહિં,
 ભામાયાહ તુમતો હમારે સ્વામજોર હો. ૧૫૩

૬

રહી ભામાયાહ જાત સજદી મુની દે હમ,
 દેશ કે નિમિત્ત અજ કહા કબ્ય રેહોં ના ? ૧૫૪
 આપ મહારાજ રાજ ઇશિર કે પધારત હો,
 રાજ ભક્તિ કે મેં ઉર કેસે સ્થાન રેહોંના ? ૧૫૫
 જેતે પર માનિહોં ન અરજ હમારી નાપ ?
 હા એકલિંગનાથ જૂઠી જાન રેહોં ના ? ૧૫૬
 તાન રેહોં મેં તો એક કીન કાન રેહોં,
 જાન ? રેહોં ચર્નન પે તોહૂ જાન ? રેહોં ના. ૧૫૭

૭

કહે મહારાન યાહ એસી હી તુમહારી ભક્તિ,
 તરપિ હમારી જૈલ ૩ નાહક પરો હો તુમ. ૧૫૮
 ધર્મકે નિમિત્ત અજ લેન જલિયાન ભઈ,
 દેખી કે હમારો દુઃખ નાહક જરો હો તુમ. ૧૫૯
 તુર્ક સોં લરન નઈ મેના ફિર સંચય બેં,
 તે તો ધન જુટેયાહ કહોં તે ભરો હો તુમ ? ૧૬૦
 અપને નિવાસ પર ક્યેં નહિં ફિરો હો પીછે,
 એસો હટ ભામાયાહ નાહક કરો હો તુમ. ૧૬૧

૮

કહે ભામાયાહ જનમજૂમિ મેં વિપત્તિ પરી,
 તિહિ કે જિલોકિ પ્રભુ ? કેસે હુનિ જાગ્ર મેં. ૧૬૨
 આજ મમદેશ જોર સ્વામિ કી કગ્ન સેવા,
 કૃપા કે નિધાન નૃપ ? કેસે રૂકિ જાગ્ર મેં. ૧૬૩

સ્વામિ કાજ સારન કો દેશ કા ટારનકો,
ઓસર મહાન અસો કેસે ચૂકિ બાજી મેં ૧૬૪
ગિત અનુસાર આજ સેવા હી બનગી કહા ?
માલિકકે હેત નાથ ! બિલો ગિકિ બાજી મેં ૧૬૫

૯

ઓર ભામાશાહ કહ્યો દોલતસી ગર્દન સોં,
મેરી બિનતી પે નાથ ! જરાતો પસીબિયે ૧૬૬
આશ્રમ અતુર્થ અન્ત મને અળ પાવ દિયો,
એસે વૃદ્ધ મંત્રી હી કૃપાળુ માનિ લીબિયે ૧૬૭
ભારત ઉધારી જીર ધર્મ ધુર ધારી ધીર ! !,
કિંકર હી તુમ્હ સેવા અંગીકૃત કિબિયે ૧૬૮
આજ સકુટુમ્બ નિજ દાસકો સનાથ કર્ન,
પૃથ્વીનાથ પાતાલ ! રંકાળ છોરિ હીબિયે ૧૬૯

૧૦

મંત્રી હી અરજ માંનિ પાતલ ઉતરિ ગચ્છો,
કાંન પરી બનક જખાન તોતિયા ૧ ન કે ૧૭૦
આરતિ ઉતારે મહારાન પે પ્રસારે ભક્તિ,
બાર બાર બારે બારી પાલ મોતિયાન કે ૧૭૧
ધન્ય ભાગ્ય માલિક પધારે હે હમારે પાજ,
ધર ધર મંગલ લયો હે મોતિયાન ૨ કે ૧૭૨
શાહ નરનારી હાત જોરિ કે ખરે હે સારે,
પગ અચોડે હારે મારખારી પોતિયાન ૩ કે ૧૭૩

૧૧

યથોચિત્ત સ્વાગત કે શાહ ઉપરાન્ત અબ,
પાન ૪ લે ધરે હ રાન અથમોદ મન તે ૧૭૪
પાહિ પાહિ બોલિ પુની બનિયા ચરન પરદ્યો,
મોલ કો લિયો હો કેસોદાસ તન-મન તે ૧૭૫
એસે કહિ ચર્ન સર્વસ્વ કરિ હીન્હોં લેટ,
બરન લયો હે શાહ સ્વામિભક્ત ઝન ૪ ત ૧૭૬
નજર નિમિત્ત આન નજર પ્રસારે તક,
હમ્માલન અરથ ઉતારે કારવાન ૬ તે ૧૭૭

દોહરો

કહિય શાહ સંગહકિયો, કરિમત્રીનપ કામ
યહ ધન હ સળ રાવનો, મેરો કેવલ નામ ૧૭૮

૧. પુતલી-કારીકાલીબોલી. ૨. કુટુમ્બી. મારવાડમાંથી બાંધવાના સાક્ષને પોતિયા કહે છે.
૪. તામ્બુલ. કરજ. ૬. કાવડોથી

બામાશાદની અઝોડ સ્વામિભક્તિ પર કવિરાજ શોમાનુ કેશરીસિંહ પણ મુગ્ધ થઈ તેમને મળ્યો. લખી બામાશાહ પ્રત્યે પ્રેમભાવ બતાવ્યો છે.

આ પ્રમાણે બામાશાહ વિનયપૂર્વક એક જોને સોલે તેવીરીતે મહારાજા પ્રતાપને કહે કે 'મારૂં ધન તે આપનું જ છે, આપશ્રીના પૂર્વજોની સેવા મારા વડીલોએ કરીને ધન મેળવ્યું છે તે ધન જ્યારે મારી માતૃભૂમિના કામ માટે ન આવે તો મારે તે ધનની શી કિંમત છે ? માટે કૃપાણુ ! આપ મારી અરજ સ્વીકારીને મેવાડનો ઉદ્ધાર કરવા કમર કસો.' 'મહારાજ ! મારા દેશની ખાતર હું મરવ નૈયાર છું તો પછી ધનની શી વિચાર છે ? હું મારૂં ધન આપશ્રીને આપતો નથી પણ મારી માતૃભૂમિની સેવા અર્થે આપી મારી દુશ્મન બળવું છું.

મહારાજા પ્રતાપ મોઢ્યા ધન્ય છે ! બામાશાહ તમે દેશભક્તિ સ્વામિભક્તિ એવી પુરવાર મરી આપી છે કે પ્રભુ મદાવીરનું નામ તથા સાચા જીન લરીકેનું નામ તમે ઉજાવવું કર્યું છે અને જગતમા દરેક અનુભવો માટે એક એવો દાખલો બિસાડ્યો છે કે દેશના માટે પ્રેમ કેવો રાખવો બામાશાહ ! મેવાડની સ્વતંત્રતાનો યશ તમનેજ મળ્યો આજથી તેમજ સેનાપતિ, ચાલો લડાઈની તૈયારી કરો.

હોહરા

ઉદારતા બામાની બલી, જેને કીધું ઉજાવલ નામ,
કાર્ય એ શૂરવીરનું, કાપરનું નહિ કામ ૧૭૬
મોહ ઉતારી લક્ષ્મી તણો, સો મેવાડને ચલો ધર્મ
ધન્ય ! ધન્ય ! બામાશાહ તુજને, નામ અમર પ્રેમે કર્યું ૧૮૦
બામાશાહ રાખી સપત્તિ, વસ્તુ કમલ જ વજ્ર
કીર્તિ ઈશ્વોની ધાવી, લોટો પીવા જળ, ૧૮૧
ખાકી ધર્મ દેશને, ધરી દુહયર્મા રાજ,
કહે લોગી ધન્ય ! બામાને, રાખી મેવાડની લાજ ૧૮૨

લડાઈની તૈયારીઓ ધમધાકાર ચાલવા માડી ગામે-ગામથી, દેશે-દેશથી સૈનીકો આવવા લાગ્યા, વૃદ્ધ-જુવાન આવ્યા, કોઈ તલવાર, તીરદાખાજ તો કોઈ કુસ્તીખાજ તો કોઈ બાણાવળી વિગેરે વિગેરે સુદર્માં નીપુણ યોદ્ધાઓની ભરતી થઈ તેમાં તીરદાજો, યોદ્ધેસ્વારો અને પાયદળનો પાર જ ન હતો.

બામાશાહે કમર કસી, વૃદ્ધ છતાં જમણા જોરે કામ લેવા માંડ્યું જુવાન કર્તા પણ સહસ્ર ગણો જોશ લાવી કામ કરવા લાગ્યા, લોકોનો ઉત્સાહ વધાર્યો અને તેમની લાગણીથી જધાની લાગણી પુર જોશમાં બગી અને દરેકને પોતાની માતૃભૂમિની દુશ્મની ગમ પડી, ખીમે ખીમે એક પછી એક કિલ્લા સર કરવા માંડ્યા પહેલું ચેરપુર બીજું દેલવાડ સર કર્યું દેલવાડ વખતે તો મારે સુદ

ધયું. શત્રુ પક્ષનો સરદાર ' શાહબાજખાં ' સાથે ભામાશાહને હાથોહાથનું યુદ્ધ ધયું. અને ભામાશાહે એકજ બાટકે શાહબાજનો હાથ કાપી નાંખ્યો. તેની તદ્દવારના દુકડા ઘર્ષ ગયા. અને બિચારો શાહબાજ નાસી ગયો. પછી કોમલમેર સર કર્યું. અને બાદશાહના સરદારને હરાવ્યો.

આ પ્રમાણે ઘણા કિલ્લાઓ અને ઘણા ગામ કબજે કર્યા બધો મેવાડનો પ્રદેશ છતાયો માત્ર ચિત્તોડ, અજમેર અને માંડળગઢ ત્રણ કિલ્લા અકબરના તાબે રહ્યા, આ પ્રમાણે રાણા પ્રતાપની છત ધર્મ, મેવાડમાં નવું જીવન આણ્યું. પ્રજા ખુશી ધર્મ દુઃખની ઘડીઓ ભૂલવા લાગી. રાણા પ્રતાપે દરબાર ભર્યો અને કોઈને બગીચો ઇલ્કાબો પોષાક, પાવણી વિ. સૌ સોની લાવકાત પ્રમાણે સોના વળાણ કરી આપવામાં આવ્યું.

મહારાણા પ્રતાપે કહ્યું કે ભામાશાહ જેવો કોઈ નથી, શું એમતો ત્યાગ, સ્વામિભક્તિ અને દેશભક્તિ મેવાડને છતી આપ્યું હોય તો ભામાશાહે છતી આપ્યું છે, હું એમને એવાડના 'ભસાગ્યવિધાયક' 'મેવાડના પુનરુદ્ધારક' ની પદવી આપુ છું આ વખતે તાલીઓના ગડગડાટ વચ્ચે બધાએ ભામાશાહને વચની લીધા અને સૌ કોઈ બોલ્યા કે ભામાશાહને ધન્ય છે ? ધન્ય છે ? તેનીદેશભક્તિ અને તેના ત્યાગને ?

આખરે ભામાશાહે બીલકુલ આભમાન બતાવ્યા વગર સાચા જૈનને શોભે તેવી રીતે બોલ્યા કે 'ભાઈઓ, મેં તો મારી ફરજ બજાવી છે તેમાં મેં કંઈ જ કર્યું નથી, જેવી શાશન દેવની ઇચ્છા હતી તે પ્રમાણે થયું. માટે બધો યશ તો આપના અન્નદાતા મહારાણા પ્રતાપને શોભે છે, તેમનો ત્યાગ અને તેમની અજોડ દેશ પ્રેમની તુલના કરવાની ભક્તમત્તા મહારાજાઓની પણ શક્તિ નથી, માટે બોલો, મહારાણા શ્રી પ્રતાપની જય, બોલો માતૃભૂમિની જય. અનંદના અવસરની સાથે બધી ક્રિયા પુરી થઈ અને મેવાડનું નવું જીવન ચક્ર ધયું. ધન્ય છે ભામાશાહ તારો દેશભક્તિને ? વાંચક ! ભામાશાહ જેવો દેશભક્ત બનીને તારો મોલકતનો ઉપયોગ દેશના ભક્તો માટે કરજે. ભામાશાહકરે સંવત ૧૬૬૬ ના મહા સુદ ૧૧ (તા. ૨૭ જાન્યુઆરી ઈ.સ. ૧૬૦૦) ને દિવસે સ્વર્ગવાસી બન્યા તેમની ઉંમર વર્ષ ૬૧ ને ૭ માસની હતી છતાં પણ તેઓ યુવાન જેવા દેખાતાં હતાં તેમનો જન્મ સં. ૧૬૦૪ ના અષાઠ સુદ ૧૦ (તા. ૨૮ જુન ૧૫૪૭) સોમવારે થયો હતો.

૪૨. ભામાશાહ સ્વર્ગવાસી થયો તેના એક દિવસ અગાઉ પોતાની ઓને એક પોતાની હસ્ત લેખીત ચીઠ્ઠી આ.પી કીધું છે જ્યારે મહારાણા અમરસિંહ પૈસાની મુશ્કેલીમાં આવે ત્યારે આ ચીઠ્ઠી મહારાણા અમરસિંહને જ સે પને તેમાં મેવાડના છુવા ખગનનાની મોકલત લખી હતી. તે ચીઠ્ઠી જ્યારે મહારાણા અમરસિંહને આપવામાં આવી ત્યારે ધણો આશ્ચર્ય પામી તેમો તપ્પા મુજ તે ગુપ્ત મળતો મેળવ્યો, અને ભામાશાહનો બચાવેનો ખગનો અત્યારે મહારાણા અમરસિંહને ધણો કામમાં આવ્યો. આવા વિવાદની પ્રધાન મેવાડને મળતા ધણો મુશ્કેલ છે, આવી મહારાણા તથા સર્વ સામનો આચર્ય પામ્યા, તે વીર ભામાશાહના પુત્ર છાશાહનેત્રમંત્રાપદે નિમ્ત્રા, જીવશાહ પછ હોશવાર હતા, સિંહના બેટા સિંહ જ હોય !

પ્રકરણ ૧૦ મું.

મહારાણા શ્રીઅમરસિંહ

મહારાણા પ્રતાપસિંહના “સ્વજવાસ પત્રી” તેમના એક પુત્ર અમરસિંહ સંવત ૧૬૫૩, (ઈ સ ૧૫૬૭) ના મહા કુટી ૧૧ ના રોજ માટી ઉપર આવ્યા, મહારાણા અમરસિંહ માટી ઉપર આવ્યા પછી લગાઈસિવાય કશું જ કાર્ય હાથ ધર્યું નથી, પહેલપહેલાં રાણાઓએ બાદશાહી ચાલુ મેરાડમાંથી ઉપાડી દેવડાવી પોતાના હુકમનો અમલ કરાવ્યો.

અકબરશાહ મહારાણા પ્રતાપનો દેહાંત સાંભળી ઘણો જ ઉદાસ થયો અને પ્રીતિમાં પડ્યો. અકબરશાહનો ચહેરો જધા સંખતો વિચારમાં પડ્યા. અને મહેમંદે વાત કરવા લાગ્યા કે પ્રતાપના મરણ થવાથી તો ખુશી થવું જોઈએ તેને જાહેર શાહ ઉદાસ કેમ દેખાય છે ? આ વખતે એક ચારણ પોતાની ચારણી બાપામાં એક ભરપો બોલ્યો કે:—

અથ હેમા અહમ, પાલ અણુ નામી. ॥
 ગો આડા નવડાલ, બિકો ભહતો મુર નામી ॥
 નવરોલે નવ ગયો, નગો આતથાં નવશી ॥
 ન ગો ભરોખા હેક, નેમ દુનિયાલુ કહશો ॥
 મહલોલ શહ છલી ગયો, કસલુ મૂંક રચણા કમી ॥
 નીસાસમૂક ભરિલા નથલુ તોમૂલ પ્રતાપચી ॥ ૧૮ ॥

ભાવાર્થ : પોતાના યોગને કાલ , ન લાગવા દીધો પોતાનું શીર બીજા કોઈને ન હુકાવું, જય લઈને ચાલ્યો, હિન્દુસ્તાનની ભારની માડી જમની તરફ જેંઘ વાવાળો હતો. ‘ નોરોહ ’ અકબર કોઈ જલસામાં નથી ગયો. બાદશાહી ફેસમાં પણ ગયો નથી, કોઈ પણ ભાવના જોસાણમાં આવ્યો નથી, જેનો થય રૂપી કમલ દુનિયા પર કાવમ રહ્યો, આ પ્રમાણે રાણા પ્રતાપસિંહ કુત્તેહની સાથે ચાલ્યો ગયો, જેથી બાદશાહે પોતાની જગ્યાન દગાવી, અને કંટો શ્વાસ લઈ આંખમાં પાણી લાવ્યો. હે ! પ્રતાપસિંહ ! તારા મરવાથી બાદશાહને આ પ્રમાણે થયું હતું.

(જુન્દીના કવિઓના વૃત્ત્યંતને ‘કર્નલ ટાડ’ સત્ય માને છે)

અકબરના સમંત આનસિંહનો પ્રભાવ દિવસે દિવસે એટલો જધો. વૃદ્ધિ પામતો ગયો કે અકબરના હૃદયમાં તેના માટે દેવ ઉત્પત્ત થયો, અને એ સંકેત ઉત્પત્ત ચર્ચ કે આનસિંહ અને સિંહાસન પરથી પડાવક કર્યો.

માનસિંહની શૂરવીરતાથી જાણે દિલ્હીનું સિંહાસન કંપાયમાન થઈ જતું હોય તેમ લાગવા માંડ્યું. આખરે અકબરે માનસિંહને કોઈ હિસાબે મારી નાખવો એવો નિશ્ચય કર્યો. અને તેને પોતે માનુષ નામની મીઠાઈ બનાવી. તે મીઠાઈમાં અડધો અડધ ઝેર મેળવી દીધું. પણ “ જેને જીવાડનાર હજાર હાથનો ધણી હોય તેને કોઈ પણ માણસ કંઈ પણ કરી શકતો નથી. ” અહીંયાં પણ એવુંજ બન્યું. અકબર પોતેજ ભૂલથી મીઠાઈ ખાઈ ગયો, કેવી વિચિત્ર દેવો ઘટના ? તેને તેના પાપનું પ્રાયશ્ચિત મળ્યું. નિરપરાધી શ્રદ્ધા યુક્ત સેવકના પ્રાણ લેવા જેણે પ્રયત્ન કર્યો હતો તેને જ પોતાના પ્રાણ આપવા પડ્યા.

અકબર ધારત તો માનસિંહને પરાજીત કરી શકત અગર ગમે તે પ્રકારની શિક્ષા આપી શકત, પણ પોતે પોતાના ચારિત્રમાં કલંક લાગવા જેવું આવું અધોર કૃત્ય શા માટે કર્યું ! તેના હૃદયમાં શું હતું તે કોણ કહી શકે ? આ વસ્તુ ગમે તે હો ? અસ્તુ, હવે આપણે મેવાડ તરફ દ્રષ્ટિ ગોચર કરીએ.

રાજ્યસિંહાસન ઉપર બેસતાંજ રાણા અમરસિંહે જે પ્રકારે રાજ્યનું હિત સાધી શકાય તેવા પ્રકારના નિયમોનું પાલન કરવા માંડ્યું. સર્વક્ષેત્રોની બે વાર માપણી કરી નવું મહેસુલ ચઢાવ્યું. અને પોતે પોતાના સામંત સરદારોને નવી બગીચો આપી તે ઉપરાંત બીજા કેટલાક નિયમોના પ્રચાર કર્યા, તેમાં એક તો એ નિયમ નવીન ઢબની પાઘડી ખાંધવાનો પ્રસિદ્ધ કર્યો. રાણા અમરસિંહે એ પ્રચલિત કરેલા નવા નિયમો મેવાડ રાજ્યના કેટલાક સ્તંભોપરના શિલાલેખથી ઉપલબ્ધ થાય છે.

પરંતુ મહારાણા પ્રતાપને રાણા અમરસિંહ માટે જે થંકા થઈ હતી તે ખરેખર સાચી નિવડી. મોજ-વિલાસ અને શાંતિ આંતે રાણા અમરસિંહને અનર્થ કરીણી થઈ પડી. પિતાની પવિત્ર આજ્ઞાનો અનાદર કરીને રાણા અમરસિંહ અત્યંત આળસુ બની ગયા. તેમણે પેશોલા સંરોવરના તટ ઉપર બંધાવેલી પર્ણકુટીનો ત્યાગ કરીને ત્યાં એક મહાલય બંધાવ્યો, જેનું નામ અમર મહેલ રાખવામાં આવ્યું. આ મહાલયમાં અનેક બાતની વિલાસી વસ્તુઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો, અને રાણા અમરસિંહ વિલાસી બન્યા. તેઓ આ પ્રમાણે સુખ લાંબો વખત ભોગવી ન શક્યા.

કેટલોક સમય વિત્યા બાદ જહાંગીરને તેમના મંત્રીઓએ કહ્યું કે “ જ્યારે આખા હિંદુસ્તાનના રાજાઓ આપની આજ્ઞામાં રહે છે. તો શું આ એકલોજ મેવાડનો રાણા અમરસિંહ આપશ્રીની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે ! તે અમારાથી સહન થઈ શકતું નથી. ” આવી વાંતોથી જહાંગીરને તેમના મંત્રીઓ એ પુષ્ટી આપીને મેવાડ ઉપર ચઢાઈ કરાવી. આ વખતે રાણા અમરસિંહ તો વિલાસની

નિદ્રામાંથી જાગૃત થતા હતા. હજી જહાગીરને દિલ્હીના તખ્તપર બેઠાને ચર વર્ષ પુરા થયા ન હતા પણ તેણે સર્વત્ર ગૃહકલહનો જત લાવી મેવાડ પર આક્રમણ કર્યું હવે રાણા અમરસિંહ મહા સહકર્મા આવી પડયા અને રાણા દેવલાલ ખુશામતીનાઓએ રાણાને નિરૂત્સાહી બનાવવા પ્રયત્ન આદર્યા છે? રાણા અમરસિંહ ઈસ્રહ વગરન જાની ગયા એટલે મેવાડના સરદારો અને સામતો પોતાના મનમાં દુખી થયા હતા.

છેવટે સર્વે સરદારો અમર મહેલમાં ગયા ને રાણાને વિષ્ણુના આગમનની ખબર કરી સામક શિરોમણી વીર ચઢાવતે અમરસિંહ સન્મુખ જઈ ધીરજ ને જલીરતાથી ધીમા સ્વરે કહેવા માંડ્યું કે - આવી જ રીતે આપ મહારાજા પ્રતાપની આજરૂ રાખજો? અને સીસોડીયાના કુળને સાચવજો? વિચાર કરો, કે તનારો જન્મ કયા કુળમાં થયો કે? અને આપણી નાકીમ કેાનું રક્ત વહી રહ્યું છે? જહાગીર જેવો સર્વ મહારક સ્વરૂપ ધારણ કરીને આવ્યો છે ત્યારે આપ ખુશામતીનાઓની મહાદયો કવશીત જાની નેવડનું સત્તાન શ કરવ ને બેઠા છો? દુરમ છે! મહારાજા પ્રતાપનો પુત્ર આવો કાપર ન હોય? માટે ઉઠો! અને જાગૃત બનો? આવેલી આફતને જાફત માની તમારા સૂર્યવંશીના કુળની આજરૂ વધારો? ' સહુમ્ખા સરદારના તેજસ્વી વચને ની અસર અમરને કરી પણ થઈ નહિ ઉઠવું જુની માફર સ્થિર રહી બધું સામળ્યા જ કર્યું આખરે સાહુમ્ખા સરદાર કોધાયમાન થઈ હાથ ધાકી અમરસિંહને સિંહ થન ઉપરધો હેઠો ઉતરી નાખ્યો અને હાકલ પાડી કે " મહારાજા પ્રતાપના પુત્રને શીઘ્ર અશ્વારૂઢ કરીને કલકથો બનાવો! " આ હુકીમથી રાણા અમરસિંહ અત્યંત દુખી થયા આ વખતે સામત તથા સરદારો લેશ પણ દુખો થયા નહી તેમને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી કે કર્તવ્યને ખાતર અમારે આવું વર્તન કેડ પડ્યું છે તો તમા દોષ-ગુન્હો શો? જો સરદારે આવું વર્તન ન કર્યું હોત તો અમરસિંહની અતિ લાયકર દુર્દશા થાત બીજા સરદારો વીર ચઢાવતની કર્તવ્ય પરાયણતા બેઈ થવા ખુશી થયા બધાએ એક મત થઈ રાણાજીને અશ્વારૂઢ થવા ફરમાન કર્યું આ વખતે રાણાજીના હૃદયમાં પણ કોધાગ્નિ સજાગી રહ્યો હતો. જ્યાં સરદારો મેવાડમૂમિ ઉપર આવેલા જગત્તાયજીના મહિરની આગળ આવ્યા એટલે રાણાજીનો મનોવિકાર એકાંમ દૂર થઈ ગયો ને ધીમે ધીમે તેના નેત્રો ખુલી ગયા કે તરત જ પોતાને પોતાની સ્થિતિનું જ્ઞાન થયું

આખરે અમરસિંહ ઈત્યાહ પૂર્વાક સર્વ સૈનીકોને સાથે લઈ આદવા અને સરદાર સાહુમ્ખાપતિને રાણાએ પ્રાર્થના કરી કે " આપે અને મોહ દયામાંથી જગાડ્યો છો તો મારે પણ બપાવો આપણે કે સજા પ્રતાપને લાયક તેમને પુત્ર (અમરસિંહ) છે કે નહિ? જા.વી જ્યાં સમરમૂમિ તરફ આત્યા રાણાજીના

ઉત્સાહથી સરદારોને ગમણો ઉત્સાહ આવ્યો તેઓ ગગનભેદી વિદારક ભયંકર સિંહનાદ કરી મેવાડને કંપાયમાન કરવા લાગ્યા. આ વખતે ‘દેવીર’ નામના સ્થાનમાં શત્રુઓ પડ્યા હતા. રણોન્મત રાજપુતોએ એકઠમ તે સ્થાન પર પહોંચી જઈ પ્રબળ વેગથી શત્રુ પર આક્રમણ કરવા લાગ્યા. આ વખતે તો ખાનખાનાનો ભાઈ સેનાપતિ થઈ આવ્યો હતો. ‘દેવીર’ના પહાડી પ્રદેશમાં હિન્દુ મુસલમાનને દારૂણ યુદ્ધ થયું. તોપોના ભયંકર અવાજ અને તલવાર ભાલાનો ખણખણાટ લલલલાની છાતી હચમચાવી મૂકે તેવો દેખાવ હતો.

આ યુદ્ધમાં જાને પક્ષોના અગણિત માણસો માર્યા ગયા. આખરે રાણા અમરસિંહે યવનોનો નાશ કર્યો અને પોતે ગૌરવ સહિત પોતાના પાટનગર પાછા ફર્યા. સંવત ૧૬૬૪ (ઈ. સ. ૧૬૦૮) માં આ યુદ્ધ થયું હતું. આ યુદ્ધમાં વિજય મળ્યો હોય તો રાણાજીના કાકા વીર કર્ણુસિંહને ને જ. પણ કર્ણુસિંહ અત્યંત પરાક્રમી હતા. તેમના જ બાહુબળથી અને રણકૌશલ્યથી જ અમરસિંહને યશ પ્રાપ્ત થયો હતો.

પરંતુ બાદશાહ જહાંગીરનો ઉત્સાહ ખીલકુલ મંદ પડ્યો નહોતો. અને ગમણો ક્રોધે ભરાયો. લગભગ એક વર્ષ પછી (સ. ૧૬૬૫) ની વસંતઋતુમાં ખીજ્યાર ભયંકર યુદ્ધની તૈયારી કરી અબદુલ્લા નામના સેનાપતિને પ્રચંડ સેના સાથે મેવાડ ઉપર આક્રમણ કરવા મોકલ્યો.

અબદુલ્લા પોતાની વિશાળ સેના જોઈને આશ્ચર્યચકિત થઈ રાણા અમરસિંહની સાથે લડાઈ કરવા ગયો. રાણા અમરસિંહ પણ તેના આગમનના ખબર સાંભળી પોતાની સેના લઈ આગળ ચાલ્યા. ને રાણપુર નામના ગીરીમાર્ગે ઉભય દળો વચ્ચે ઘોર સંગ્રામ શરૂ થયો. રણવિશારદ તેજસ્વી રાજપુતોએ સ્વદેશ પ્રેમના પવિત્ર મંત્રથી અદ્ભુત પરાક્રમ વડે મોગલ શહેનશાહનો મોરચો તોડવાનો પ્રયાસ આદર્યો. અને સફળતા પ્રાપ્ત થઈ. આવી રીતે રાણા અમરસિંહને અનેક લડાઈઓ બાદશાહ સાથે થઈ. કુલ નત્તર વાર લડાઈઓ થઈ હતી. તેમાંથી તો સૂર્યવંશીના શૂરા રાજપુતોએ પોતાના કુળની ગૌરવતા અને કુળની ધન્યતા પ્રાણના ભોગે બચાવી લીધી હતી. આખરે જ્યાં બાદશાહ જહાંગીરના મનમાં આવ્યું કે હવે મારા ગયા સિવાય મેવાડપતિ તાબે થાય તેમ નથી. છેવટે જહાંગીરે પોતે સૈન્ય લઈ અજમેર તરફ પ્રયાણ કર્યું. અને પોતાના શાહબદા ‘ખુર્દમ’ ને મેવાડ પર વિક્રમ સં. ૧૬૭૦ ના પૌષ સુદ ૧૫ તા. ૨૬ મી કીસેમ્બર ૧૬૧૩ ના રોજ મોકલ્યો.

તે વખતે 'જુહુમ' શાહજાની ઉંમર ૨૧) એકવીસ વર્ષ ૧૧) ગયી
આર મહિના અને ૧૧) ગયીઆર દિવસની હતી ખા વખતે શાહજાદા જુહુમ
જણા મોટા સરદારો, બગીચાદારો, રાજાઓને પણ સાથે લાવ્યો હતો. અને
જહાંગીરે દરેક અલ્લામ લશ્કરોને બોલાવી તેની સાથે મોકલ્યું હતું આ વખતે
શાહજાદાનું લશ્કર માંડવ જે ઉદેપુરથી ઈશાન જુણામાં ચાલીસ ઠોપ ૫૦
આવેલું છે) ત્યાં મુઘી પહોંચ્યું હતું.

આ તરફ રાણા અમરસિંહે પણ પોતાના જહાદુર સરદારો, પટ્ટવટે,
સુનદા લડવૈયાઓ તે સિવાય રાજપૂત, ચૌહાણ, રાવ કંજવાહા, ચૌહાણ રાવત
પૃથ્વીરાજ, રાઠોડ સામનદાસ, વાઠાહરદાસ, પંવાર શુભસરણ સુઝાવત રાવત
મેલસિંહ, સુઝાવત રાવત માનસિંહ, જાલા કલ્યાણ, સોલંકી વિરમદેવ, વિરેર
જણા જહાદુરોને સાથે લઈને યાહી ફોજ પર હુમલો કરવા સાડ નક્કી કરીને
જ આવ્યો હતો.

જ્યા આખા હિન્દુસ્તાનના રાજાઓ તથા તમામ ફોજો મેવાડ ઉપર આક્ર-
મણ કરવા નક્કી કર્યું ત્યાં એકત્રિય મેવાડ કેવી રીતે ટકી શકે ? અને કેવી રીતે
એકલા મહારાણા અમરસિંહ લડી શકે ? શુ વિધિની કૃતજ્ઞતા ? જ્યારે યાહી-
ફોજનો મોટો વિસ્તાર એથો ત્યારે રાણા અમરસિંહ લાચાર બની ઈડરના પહા-
ડોમાં વ્યાપ્ત થયા. પણ તેઓના હાથી પાછળ રહી ગયાહતા, તેથી અમરસિંહજીના
માણસોએ તેમને પાછી શાહજાદા પાસે મોકલ્યા તેથી શાહજાદાએ આશ્રમ
શુભાન-હાથી સમેત-અતાર હાથી બાદશાહ જહાંગીરની પાસે પોતાના દિવાન
જહુરાયની સાથે અજમેર મોકલી આપ્યા બાદશાહ હાથી જેથી પોતાની કૃતજ્ઞતા
જુગ પત્રર બની (પોતાની ધારણા પાર પાડેલી બેઈ) પોતાને હાથે જ
લખીને પોતાના શાહજાદા 'જુહુમ' ને લઈ જ આખાથી આપતા બાદશાહે
અનહદ પ્રેમ બતાવ્યો.

આ પ્રમાણે શાહજાદા જુહુમની છત્ર ચર્મ જેથી મેવાડની પરિસ્થિતિ
દીનપ્રતિદીન બગડતી ગઈ, તેમ મેવાડના ધણા સરદારોએ વિચાર કર્યો કે હવે
મુલેક સિવાય મેવાડની રક્ષા કડિલ છે હવે મહારાણા જુગ કટાવ્યા એટલે
એક દુહો લખી તેમના ઈશાનદાર મિત્ર ખાનખાનાન અમરસિંહ રહીમની ઉપર
મોકલાવ્યો આ વખતે તેમનો મિત્ર દક્ષિણ તરફ રહેતો હતો, તે દુહો ને મુજબ છે

દોહરો

મેડ મજાહ રાકવડ, જોખાં બેજ કરવ,
કહેઓ ખનાખાનને, બનચર હુવા ફિરત ૧૮૪

ભાવાર્થ:—ગોઠ કછવાહ રાઠોઠ મહેલમાં આરામ કરે છે, તેથી જ ખાનાખાન ને કહેજો કે જાન (મહારાણા) માણસ ધર્મ કરે છે. મહારાણાની લખવાની મતલબ એ હતી કે તમે કહેતો હું પણ બાદશાહનો શુભામ બની જાઉં, આ દોહરો વાંચી ખાનાખાને ચારવાડી ભાષામાં લખી જવાળ મોકલ્યો.

દોહરા

ધર રહસી રહસી ધરમ, ખપ જસી ગુરસાણ,
અમર વિશંભર ઉપરા, રાખો નિહચો રાણ. ૧૮૫

ભાવાર્થ:—જમીન તથા ધર્મ રહેશે તથા ગુરસાના લોહો તથા સુગલાઈ નાશ પામશે, માટે હે મહારાણા અમર ? આ દુનિયાને પાળવાવાળા ઈશ્વર પર ભરપો રાખ. આ પ્રમાણે જવાળ વાંચી રાણા અમરસિંહને હિસ્મત આવી, અને ઘણા દિવસો સુધી લડાઈઓ શરૂ રહી કે જેથી છુંદગીમાં કોઈ તમસા બાધી રહી નહિં. આવા વખતે કેટલાક રાજપુતો કુંવર કર્ણુસિંહની સાથે સલાહ કરતા હતા કે હવે શું કરવું ?

દોહરા

ખાવા નથી કંઈ ધાનને, પીવાને પણ પાણી નથી,
ચુદ્ધમાં લડવા સારું, પાસમાં કોડી નથી. ૧૮૬
પહેરવા કપડું છે નહીં, હુંખની સીમા નથી,
મેવાડની રક્ષા જ માટે, ગમ કશી પડતી નથી. ૧૮૭
જ્યાં જૂઓ ત્યાં છે જુદમ, જુદમ સહેવાતો નથી,
કહે (સોગી) મેવાડમાં, આજ કોઈનું કોઈ નથી. ૧૮૮

આ પ્રમાણે સર્વ સરદારોએ કુંવર કર્ણુસિંહને પોતાના દીલની વાત કરી કે “ આજે મેવાડની આવી દશા છે. ને આપણા ભાઈઓ આજે મેવાડને જોઈ પોતાની જાતને હસે છે. અને પકડાએલા રાજપુતો અને સ્ત્રીઓને વટલાવે છે. તેમજ તે લોહોને તેની લોહી જનાવી આપના ગૌરવનું ઘોર અપમાન કરે છે. માટે આ જાળતનો સત્વર ઉકેલ લાવો ? અને માનભર સુલેહ થાય, એવો રસ્તો લાવો ? ” આવી રીતે ગદા સરદારોએ બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરી પાટવી કુંવર કર્ણુસિંહને બાદશાહની પાસે મોકલવા નક્કો કર્યું. આ પ્રમાણે આલા હરદાસે ગદી ગોઠવણ કરી એને સુલેહ કરવાનું ચોક્કસ કર્યું. આ વાત જો મહારાણાના જાન સુધી પહોંચી તો પોતે પસંદ નહીં કરે માટે તમે જે જણ વગર હુકમે શાહજાદા ખુર્દુમની પાસે જાવ ? જેથી એક કાગળ સુન્દરદાસની સાથે શાહજાદા ઉપર રવાના કર્યો અને કહ્યું કે ‘ શાહજાદા જો લખ્યા પ્રમાણે

સુલેહની શરતો મંજુર રાખે તો ઠીક છે નહિં તો રાજપુતો તલવારથી લડશે અને તેનો જવાબ પણ તલવારથી જ આપશે ” એમ કહેશે

રાય સુન્દરદાસ કાગળ લઈ ચાહજાદા ખુર્દામને મળ્યો ચાહજાદાએ બધી હકીકત સાંભળ્યા પછી કુંવર કર્ણસિંહ જેવી રીતે સુલેહ કરવા ખુશી હતા તેવી રીતે રાય સુન્દરદાસને વાત કરી તેણે કુંવર કર્ણસિંહને પત્ર લખી ખબર મોકલાવી એટલે કુંવર કર્ણસિંહે જાલા હરદાસ તથા પવાર શુભકર્ણને મોકલ્યા તે પછી ચાહજાદાએ મોલવી શુકરદાસ તથા સુન્દરદાસને મહારાણા અમરસિંહનો મોકલાવેલો કાગળ લઈ બાદશાહ જહાંગીર પાસે મોકલ્યા, આથી બંને સરદારોએ અજમેર આવી બાદશાહ જહાંગીરને બધી વાત સમજાવી આથી બાદશાહ ઘણો ખુશી થયો અને એ સુલેહના શરતો સુલેહ શુકરદાસને (અફજલખાં) અને સુન્દરદાસને રાયરાયનો ખીતાબ અર્પણ કરી તેમ વખતે પાછા ઉદયપુર મોકલી આપ્યા અને એક ફરમાન મહારાણા અમરસિંહના નામથી મોકલી આપ્યું, જેમાં ઘણાજ વિવેકલય્યા શબ્દો લખ્યા હતા વળી દાદાની મદદમદના એક ટુકડા પર બાદશાહના ખાસ પંબાનું નિશાન કેશરીયા રંગનું લગાવેલું હતું જે હાલ રીસાયતમાં મોજુદ છે આ પંબાના નિશાનથી બાદશાહનો મતલબ એ હતો કે હમારા વચન સાંભળી રાણા અમરસિંહ ક્રોધ ન કરે તથા ચાહજાદાને બાદશાહે લખ્યું કે રાણા ઉદયપુરની જે શરતોની સુલેહ કરવા હરખાસ્ત કરે તે તમામ ફરજ રત મંજુર કરવી, અને કુંવર કર્ણસિંહને બાદશાહની હજુરમાં લઈને આવે

આ વાત જોશુંદાના પશ્ચિમ પહાડમાં જેને આજ ‘દાણા’ કહે છે, ત્યાં મહારાણા અમરસિંહ તથા સરદારોને પહોંચી ગઈ આ પહાડ એવો રિકટ છે કે બલજાદાના કાગળ કંપી ઉઠે બાદશાહે મોકલેલું ફરમાન કુંવર કર્ણસિંહ પાસે પહોંચી ગયું તેથી કેટલાક સરદારો સાથે તે આવી પહોંચ્યો, અને મહારાણા અમરસિંહને બધી વાત સમજાવી પણ એ બહાદુર નર કેશરી અમરસિંહ તો રૂપ જ રહ્યા એક શબ્દ પણ બે દાંત નહીં પણ ચહેરા ઉપર ઉદાસીનતા છવાઈ ગઈ, બાળે કે આસમાન તૂટી ન પડ્યું હોય ? ત્યાર પછી કેટલોક વખત વિત્યા બાદ મહારાણાએ કહ્યું કે “ હું એકલો શું કરી શકું ? તમારા બધાની જ એવી મરજ છે તો મારે પણ તમારા લીધે બધું સહન કરવું જ નેઈએ, ‘દાણાજી’ નો ટાણો તકન કરવાનો મારો ઈરોડો બીલકુલ હતો જ નહીં છતાં જેવો ઈશ્વરની મરજ એટલે કેટલાક બહાદુર અને ચાણા સરદારોએ ગણાને સમજાવ્યું કે “ બાદશાહ પાસે આપના માટા કુંવર કર્ણસિંહને મોકલી શુકરદાસ કે તેઓ ઉમરાવની જરાબર છે જેથી મહારાણાએ કહ્યું કે તમે બધા વાત

કરો છે તે ઠીક છે પણ શાહજહાની પાસે જઈ સલામ કરવી જોજ સને ઠંજો છે. હારણ કે મારા વધવાઓએ તેને માટે પોતાના પ્રાણના બહીદાન આપ્યા અને હજારોના પ્રાણ પાચર્યા, હજારો સ્ત્રીઓ સતી થઈ. અને તેટલા જ માટે મારા પિતા મહારાણા પ્રતાપે (પોતાની ટેકના માટે) પહાડો, જંગલો, ભૂખ, હાનિ, દાહ અને તડકા વેડી સૂર્યવંશીની આબરૂને કલંક આવવા દીધું નથી, તે કલંક આજે મારા હાથે આપું છું. જેવી ભગવાન એકત્રીંગણની મરણ.

શાહજહાની પાસે જવા બધાને એકઠા કર્યા અને ઘણી સાવચેતી રાખી કે વખતે દગો થાય, તો શું કરવું તેનો વિચાર કરી રાણાએ કુંવર કર્ણસિંહને પોતાના ડેરા પર સુદી મહારાણા અમરસિંહ શાહજહા બુર્કમની પાસે ગયા, પણ તેમના ત્રણ પુત્રો લીનસિંહ, સૂરજમલ્લ, અને વાઘસિંહ તથા સહસ્રમલ્લ અને કચ્વાણુ એ બે ભાઈઓએ મહારાણાને એકલા જવા દેવા ના પાડી; તેથી મોટા દરજ્જાવાળા સો સરદારો શાહજહાની પાસે જવા નીકળ્યાં. તે વખતે શાહજહાએ મહારાણાના દરજ્જા પ્રમાણે ગૂજરાતના સુબો અબ્દુલ્લાખાં, બેધપુર વાઘા રાજા સૂરસિંહ, રાજા નરસિંહદેવ, બુદ્દેલા, સુબદેવ, તથા સૈયદસૈદખાં વિગેરેને મોકલ્યા, આ લોકો લશ્કરની બહાર આવી ઘણા જ માનપૂર્વક શાહજહાની પાસે લાવ્યા. રિવાજ મુજબ વહેવાર કરી શાહજહાની જમણી બાજુ મહારાણાને ખેસવા આસન આપ્યું. સામસામા પ્રેમથી વાર્તાલાપ થઈ અને એક બીજાના સાચા મિત્રો તરીકેનું વર્તન બેધ રાણા અમરસિંહે પોતાના કુંવર કર્ણસિંહને જવાની આજ્ઞા આપી. જેથી કર્ણસિંહ શાહજહાની પાસે ગયો. તેને પણ ઘણી જ ધન્યજત અને માનમર્તબા સહિત આદર સત્કાર કર્યો. અને બંને સાચા મિત્રો તરીકે વર્તવા લાગ્યા. આ વખતે એક બીજાને સામસામી ઘણી જ કિંમતી ચીજો ભેટ ધરી. શાહજહા બુર્કમે કુંવર કર્ણસિંહને પોતાની સાથે અજમેર આવવા વિનંતી કરી તેના જવાબમાં કુંવરે જણાવ્યું કે હાલ હું પોતે રાજ્યની પરિસ્થિતિ સુધારવા માટે મેવાડ છોડી શકું તેમ નથી. તેથી શાહજહાએ કુંવરને રૂપીઆ પચીસ હજાર પોતાના ખાનગીમાંથી આપ્યા ને કહ્યું કે તું મેવાડની વ્યવસ્થા કરી મારી સાથે અજમેર આવ એટલે કુંવર કર્ણસિંહે પોતાના સામાનની વ્યવસ્થા બરાબર ગોઠવી સાથે જવા તૈયાર થયો.

શાહજહા બુર્કમ કુંવર કર્ણસિંહને લઈને સંવત ૧૬૭૨ ફાગણ વદ ૫ (હિજરી. ૧૦૨૪ તા. ૧૧ મોહરમ-ઈ. સ. ૧૬૧૫ તા. ૧૮ ફેબ્રુઆરી) ના રોજ અજમેર પહોંચ્યા. બીજે દિવસે જ્યારે શાહજહા બાદશાહી દરબારમાં ગયો ત્યારે જહાંગીર ખુશમિત્તજમાં હતો. આ વખતે જહાંગીરી જેમ્દને એલચી સર ટામસરે શાહી દરબારમાં હાજર હતો એ લખે છે કે કર્ણસિંહની જંગલી

તળીયન દેખી એને ખુશ કરવા ચારૂ કોઈ વાતની ખામી રાખી ન હતી તે વખતે ખિલ્લમત્ત તથા જડાઈ તલવાર તથા ખાસા ઈરાની ઘોડા જડાઈજીન સાથે અર્પણ કર્યા, પછી કર્ણુસિંહ જનાના મહેલમા ગયો તે વખતે બેગમ નૂરજહા તરફથી ખિલ્લમત્ત જડાઈ તલવાર ઘોડા જડાઈજીન સાથે, એક હાથી તથા એક માળા અર્પણ કરવામાં આવી, જોજે દિવસે હાથી આપ્યો, આ પ્રમાણે બાદશાહ જહાંગીરની મહેલમાની કુવર કર્ણુસિંહ પર વધતી ચાલી અને ઘણી જ ઉમદા એટ અર્પણ કરી જહાંગીરે પોતાની ઉદારતા અને પ્રેમ બતાવી આપ્યો. બાદશાહ જહાંગીરે વિક્રમ સં ૧૬૭૨ જેઠ વદ ૮ થી સ ૧૬૧૬ તા ૨૧ ના રોજ કુવર કર્ણુસિંહને માનપાનથી બાગીચો અર્પણ કરી, અને બાદશાહે પોતાના ફરમાન પર સહી સિક્કા કરી આપ્યા.

બાદશાહ જહાંગીરે કુવર કર્ણુસિંહને નીચે પ્રમાણેની આમદાની નક્કી કરી આપી ૫૩૦૦૫૮૩૨) પાચ કરોડ ત્રીસ લાખ જી હજાર આઠસો બત્રીસ દામ કુવર કર્ણુસિંહને માનપાનથી (મહારાણા જમરસિંહના પુત્રને) બાગીચા સુકરર કરી સોપવામા આવે છે.

આ પ્રમાણે કુવર માનસહિત જ્યારે રવાના થયો અને પોતાના મેવાડમાં ઉડયપુર આવ્યા ત્યારે મહારાણા જમરસિંહને ઘણા ઉદાસમાં લેયા આ વખતે રાણાશ્રી પોતાના મહેલમા રહેતા હતા, કર્ણુસિંહને આવતાં જ રાણાજીએ શબ્દનો સઘળો કારભાર તેને સોંપી દીધો આ વખતે રાણાજીનો પ્રધાન વીર ભામાચાહ ઘણો જ અક્કલવાન અને જુદિયાગી હતો, તેમજ ઘણી લડાઈઓમાં પોતે અગ્રપણે બાવ ભજવતો હતો.

વીર ભામાચાહ ઘણો જ જરૂરી માણુમ હતો તેણે મહારાણા પ્રતાપ ગાદી ઉપર આવ્યા ત્યારથી તે રાણા જમરસિંહના શબ્દને બેધી ત્રણ વરસ થયા ત્યાં સુધી પ્રધાન તરીકે કામ કર્યું તેઓ ઓસવાળ જ્ઞાનીના કાપડીયા ગોતના મહાજન હતા એ જહાદુર વીર ભામાચાહ સં ૧૬૬૬ મહા સુદ ૧૧ (દીજરી ૧૦૦૮ તા ૬ રજબ-ઈ ૧૬૦૦ તા ૨૭ અનુ-આરી) ના રોજ ૬૧ વરસને ૭ માસની ઉમરે પરલોક સીધાવ્યા. ભામાચાહનો જન્મ ૧૬૦૪ અષાઢ સુદ ૧૦ (ઈ સ ૧૫૪૭ તા ૨૭ જુન) ને સોમવારે થયો હતો ત્યાર પછી ભામાચાહના પુત્ર જીવાચાહને પ્રધાનપદ સોંપવામા આવ્યું હતું.

જ્યારે કુવર કર્ણુસિંહ અજમેર ગયો ત્યારે પ્રધાન જીવાચાહ પણ સાથે ગયા હતા. જીવાચાહની પછી મહારાણા કર્ણુમિંહે તેના પુત્ર અશયરાજને પ્રધાન તરીકે નીમ્યો હતો, ભામાચાહની ત્રણ પેઢીઓ સુધી અને રાણાની

ત્રણ પેઢી સુધી પ્રધાનપદ રહ્યું હતું. ભાગ્યાહના પિતા ભારમદલને મહારાણા સાંગાએ રણધરજીરોની કિલ્લેદારી આપી હતી. જ્યારે ઈર્ષ્યસિંહે ઉદયપુરમાં આવી પોતાના રાજ્યની આબાદી કરી ત્યારે દીનપ્રતિદીન રાણા અને બાદશાહ વચ્ચે મિત્રાચારી વધતી ગઈ. જ્યારે બાદશાહ જહાંગીર દક્ષિણ ગયા હતા ત્યારે શાહજહાં ખુર્દમ ઉદયપુરમાં આવ્યો અને મહારાણા અમરસિંહની સુલાકાત લીધી હતી. તે વખતે શાહજહાંએ જહાંગીરદવાર, ઘોડા, હાથી અને ગિરથત વિગેરે આપ્યા. પણ મહારાણાએ પાંચ હાથી, સત્તાવીસ ઘોડા અને જવાહિરથી ભરેલો યાજ શાહજહાંને નજર કર્યો, પરંતુ શાહજહાંએ ત્રણ ઘોડા લઈ બાકી બધું પાછું આપ્યું હતું.

શાહજહાં ખુર્દમની સાથે દોઢ હજાર સ્વાર સહિત કુંવર ઈર્ષ્યસિંહને દક્ષિણ તરફ જવાનું થતાં ગયો, અને ત્યાં ઘણી બહાદુરી અને હિંમત બતાવી હતી.

બાવીની ઇન્જા પ્રમાણે મેવાડ પર આક્રમ્ત અને લૂંટત આવ્યા જ કરતી હતી. અને કુદરતની મરજી પ્રમાણે ઘટના બન્યા જતી હતી. જગન્નિયંતાની કૃપા-મહેરબાની વગર કોઈ ચીજ બનતી નથી.

સંવત ૧૬૭૬ ના મહા સુદ ૨ ને બુધવાર તા. ૩૦ ઓક્ટોબર ૧૬૨૦ ના રોજ મહારાણા અમરસિંહ આ દ્વાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગવાસ થયાં. અને તેમની આખરી સ્વારી ઘણી જ ધામધુમની સાથે આહલ ગામમાં આવી પહોંચી, અને જ્યારે ‘ગંગોદ્રવ કુંડ’ પાસે રાણાજીનો અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો હતો ત્યારે દસ રાણી, નવ ખવાસ, આઠ સાહેલીઓ મળી કુલ સત્તાવીસ સ્ત્રીઓ સતી થઈ. મહારાણા અમરસિંહની છત્રો ઈર્ષ્યસિંહે ઘણી જ સુંદર અને નમુનેદાર બનાવી હતી. તે હાલમાં પણ મોજૂદ છે. મહારાણા ઈર્ષ્યસિંહ પોતે પિતૃ-મજ્જા હતા.

મહારાણા અમરસિંહનો જન્મ સંવત ૧૬૧૬ ના ચૈત્ર વદ ૦)) અને તા. ૨૬ માર્ચ ૧૫૬૦ ના રોજ થયો હતો. મહારાણા અમરને છ કુંવરો હતા (૧) ઈર્ષ્યસિંહ (૨) સૂરજમલ (૩) ભીમસિંહ (૪) અર્જુનસિંહ (૫) રત્નસિંહ (૬) વાઘસિંહ અને એક કુંવરી વછવંતા હતી. રાણા અમરસિંહના સમયમાં ૧૮ વર્ષ લડાઈ ચાલી હતી અને છેવટના પાંચ વર્ષ શાન્તિથી દેશમાં રહ્યા હતા.

છંદ—ત્રોટક

જખહી શીવલોક પ્રતાપ ગયે, અમરેશ બરેશ નરેશ ભયે,
પત શાહિય કૌજ પ્રબંધ કિયો, વહ શાનક વ્યૂહ બખેર કિયો. વ

સુન ઉદય ચામર માન મતે, જતુ કૃત્ત્વ માન કુમાર નતે,
 પહુને વહિ સંમ દિલોપ દિને, પદ રાનપ પાયર રીતડિગે ૧૬૦
 સુદાન અદયો પવેજ જને, અમરેશ કિયે બટુ બુદ તમે,
 કષ્ટ રાજ ચિત્તોર કીયો નમરે, જિંહતે બલ છાનકો બિગરે. ૧૬૧
 અદ ખાન મદાબત ધાર મુકે, રજપુતન તેં ઇસ્લામ રૂકે,
 પન શાહિય થાનક લૂંટ લિયે, ફિરકેં અબદુલમકુલ અયે ૧૬૨
 અદકે ફિર કર્જુ કુમાર લરે, અરુણામુકિ રોનપ હોય અરે,
 મુલતાન અદયો જમ શાહજહાં, મુમયખમય બોલત રાજુ કહાં ૧૬૩
 કલિયાન ગતા મકલાન દહુ, જિનકે સુન ફેંતિય અકક અહુ,
 જબ શાહિય ફોજન ત્વેર અદયો, રજપુતનપેં દુઃખ ધોર બદયો ૧૬૪
 અમરેશક ખાન સંગ્રહ કરી, નિજ બાનિ નસીહત કાલ્ય ભરી,
 પનશાહનતેં નપ સંધિ નર્મ, મુલતાન દિવાન મિતાન બર્મ ૧૬૫
 અજમેરહિ કર્જુ કુમાર નયે, જિનપેં જલિ થાહ પ્રસન્ન બયે,
 તજ રાનપ રાવત સમ બને, લેટ મેલ રિસાનક માન મને. ૧૬૬
 અમરેશ ગયે શિવલોક સહી, જિનકો સુખ આહત રીત કહી,
 અભિલાષ મનોભવ સમજનનેં, ફતમાલ પ્રભા સુન કમજનતેં. ૧૬૭
 મથ બીરન બીર બીનોહ લણો, કવિરાજ તમેં મહ ખંડ કહ્યો,
 મદ બીર દશા સુન ધોર મરે, જમ હોય મધા ભગિ. મુદ્દ કરે ૧૬૮

પ્રકરણ ૧૧ મું

મહારાણા શ્રી કર્ણસિંહ

મહારાણા શ્રી કર્ણસિંહનો રાજ્યભિષક સર્વત ૧૬૭૬ ના મહા મુઠ ૨ ને ખુધવાર તા. ૭ ફેબ્રુઆરી ૧૬૨૦ ના રોજ થયો હતો. તે વખતે પહેલીજવાર રાજા કૃષ્ણદાસ તથા બાદશા જહાંગીર તરફથી ખિલાઅત રાજ્ય તિલકનો ટીકો લઈને આવ્યા હતા. બાદશાહનો ટીકો લીધા પછી બીજા રાજાના મોકલાવેલા દંતુર રિવાજ પ્રમાણે હેવાયો હતો.

આ મહારાણાના સમયમાં કોઈ બાતની તકલીફ, ઝગડો કેંકાસ તથા કોઈ પણ બાતનું દુઃખ હતું જ નહિ. કેવળ આનંદ અને શાન્તિ હતી, થોડા જ દિવસમાં દેશ આબાદ થયો ઘણી ઈમારતોની મરામતો કરાવી અને રાજ્ય વ્યવસ્થા બરાબર સારામાં સારી ચાલુ કરી હતી. આ સિવાય અંપાબાગ, અંદ્ર-મહેલ, સૂર્ય અને હસ્તીશાળા વિગેરે તૈયાર કરાવ્યા. જગમન્દિર મોટી શુભજન સર્વત ૧૬૭૦—૭૧ માં શાહજહાં ખુર્દમે તૈયાર કરાવ્યું.

મહારાણાએ ‘ રોહીઆ બારોટ લખખા ’ ને લાખ પસાવ તથા ત્રણ ગામ ઇનામ આપ્યા હતા જ્યારે બાદશાહ જહાંગીર ખુર્દમ ઉપર નારાજ થયા ત્યારે શાહજહાં ખુર્દમ ઉદયપુર આવી રહ્યો હતો. ફાર્સી તવારીખમાં શાહજહાં ખુર્દમનો હાલ બીલકુલ લખ્યો નથી. પણ રાજ્ય સમુદ્રની પ્રશસ્તિમાં જે મહારાણા રાજસિંહે બતાવ્યું હતું તેના ૧૩-૧૪ શ્લોકમાં સાફ સાફ લખવામાં આવ્યું છે કે શાહજહાં પર જ્યારે જહાંગીર નારાજ થયા તે વખતે શાહજહાં મેવાડમાં આવી રહ્યા હતા, બીજા હકીકત બીકાનેરની પ્રશસ્તિથી માલુમ પડે છે કે શાહજહાં ઉદયપુરમાં આવી રહ્યા હતા, વળી બુન્દીની પ્રશસ્તિમાં શાહજહાંનો હાલ લખ્યો છે લખ્યો છે. ચોથું કર્નલવોડ પછુ પોતાની તવારીખમાં ઉપરની વાતને મજબૂત ટેકો આપે છે. પાંચમું, ‘ ઇકબાલ નામહ ’ જહાંગીરની ૬૧૩ પૃષ્ઠમાં વિક્રમી સં. ૧૬૮૩ ઇ. સ. ૧૬૨૬ માં શાહજહાં-મેવાડની પહાડી જગામાં આવી વસ્યો હતો.

આ પ્રમાણે રાણા કર્ણસિંહના રાજ્ય વહીવટમાં ખાસ બીજું કંઈ ઘટના થઈ ન હતી. મહારાણા કર્ણને અને ખુર્દમને ઘણાજ ગાઢો સખંધ રહ્યો હતો. જ્યારે મેવાડમાં અનેક લડાઈઓ થવાથી મેવાડનો ખાતો થઈ ગયો ત્યારે મહારાણા કર્ણસિંહે એક નવોજ રસ્તો કાઢ્યો, અને તેઓ પોતે પોતાના વિશ્વાસુ સૈનીકો લઈ દોઈને પણ જણાવ્યા વગર પોતે બહાર નીકળી ગયા, અને પાછા ફરતા સુરત આવ્યા અને લૂંટ ચઢાવી ઘણું દ્રવ્ય મેળવ્યું તે તમામ દ્રવ્ય મેવાડની આગાધીમાં ખર્ચી નાંખ્યું.

શાહજાદા ખુર્દમને કર્ણસિંહ પોતાના સગા ભાઈ તરીકે ગણતાં હતા અને કંઈ પણ જુદાઈ રાખતાં ન હતાં, નેતેઓ જ્યાં સુધી જીવંત રહ્યા ત્યાં સુધી બંધુત્વ ભાવ કાયમ કહ્યો. જ્યારે ખુર્દમે મેવાડની ભૂમિ છોડી ત્યારે રાણા કર્ણસિંહ ઘણા જ ઉદાસ થયા હતા કારણ કે તેમની ઈચ્છા ખુર્દમે બાદશાહ બનાવવાની હતી અને દિલ્હીના સિંહાસન પર તેને બેસાડી પોતાના કાથેજ રાજ્યાભિષેક કરવો પરંતુ એ આશા ફળીભૂત થઈ નહિ.

પણ બને મિત્રોમાં ઘણેજ ભાતુભાવ વધવા લાગ્યો અને શાહજાદા ખુર્દમે કર્ણસિંહને પોતાની પાઘડી^{૪૩} આપી હતી. જેથી મહારાણા કર્ણસિંહ તે પાઘડી સંબંધ કાયમ નિભાવવા માટે સ્વીકારી લીધી હતી. મહારાણા કર્ણસિંહ ઘણાં શાણા અને પ્રજાપ્રિય હતા તેમજ તેઓને કંઈ પણ વ્યસન ન હતું. તેથી તેઓ સંવત્રી અને શૂરવીર હતા તેઓ પણ આ ફાતી ફુનિયાને! સંવત ૧૬૮૪ ના ફાગણ માસમાં ઈ. સ ૧૬૨૮ ના માર્ચ માસમાં સ્વર્ગવાસી થયા. મહારાણા કર્ણસિંહનો જન્મ સંવત ૧૬૪૦ ના આવણ સુદ ૨ તા ૧ એાગસ્ટ ૧૫૮૩ માં થયો હતો.

ત્રીભંગી છંદ

નૃપ અમર નિધાનં, ગે સુરધાનં, જાન જહાનં, હાનિ ભર્ષ
પરિજન દુખહર્નં, ભૂપતિ કર્ન, નીતિ વિતર્ન, પ્રીતી નર્ષ,
ખુર્દમ જીવરાજ, પિતૃ ભય બાજ, છોર સમાજ, છાંદ ભર્ષ.
નૃપ કર્ણ સહાઈ, બે ચર્ણાઈ, દે નિજ ભાઈ, બાંદ ૧૬. ૧૬૬
એગમ બહિ માનં, નૂરજહાનં. તાવૃત જાનં લેખ ભયો,
ફિર નૃપ ઈરાની, મધુ કહુ બાની, દલ જડમાની, સાર લયો
જનત મદાની, ઉત્તર દાની, ફુસ્સહ હાનિ માન દયો,
પ્રિય સુત વિપરીતં, સંગરનીતં, જાન અનીતં શાહ નયો, ૨૦૦
રાણાવત શીમં, સાદસ સીમં દે જીધ નીમં, જીઝ પર્યો,
ફિર ભૂપતિ કર્ણ, ગેશિવ ચર્ણ, લોક વિપર્ણ ચોક્ ભયો,
અકબર સુત તાસં, કષ્ટ ઇતિદાસં, સ્યામવદાસં, લેખકિયો
નૃપ સાજન, ઇન્છા, ફતમહ ચિન્છા, પૂરજુ દિરંગ ૫૨ હિયો. ૨૦૧

૪૩. રાજપુતોમાં પાઘડીને બહુભાવ તરીકે ગણવામાં આવે છે. અને તેથી જ એ પાઘડી પૂજ્યભાવથી દલ પજુ સાચી ગણવામાં આવી છે તેવી રીતે પૂજ્યભાવથી આવજ પવંત 'મહારાજ' ની સમ્પ્રદિમાં દિવસ બાજવામાં આવે છે. કર્ણ સિંહ આ પાઘડી તમા દિવસ નજરે નજર બેઝોલા છે તેમ તેમના લખવાથી જણાવે છે

પ્રકરણ ૧૨ મું.

મહારાણા શ્રી જગતસિંહ

મહારાણા જગતસિંહનો રાજ્યાભિષેક સં. ૧૬૮૪ ના ફાગણ માસમાં અને ઈ. સ. ૧૭૨૮ ના માર્ચ માસમાં થયો હતો. અને રાજ્યાભિષેક મહોત્સવ સંવત ૧૬૮૬ ના વૈશાખ સુદ ૫ ના કર્યો હતો મહારાણા અમરસિંહે તમામ રાજ્યકારભાર જગતસિંહને સોંપી દીધો હતો, તેઓના સ્વર્ગવાસ પહેલાં આઠ વરસ ઘણી જ શાન્તિથી પસાર કર્યા હતા. તેઓના મરણ બાદ બાદશાહ જહાંગીર પણ પરલોકવાસી થયો હતો, આ વખતે ખુર્દમ સુરતમાં જ હતો, મહારાણા જગતસિંહના પિતાએ તથા કાકાએ પોતાના ગ્રાણ પ્યારા ખુર્દમને જે આસન પર બેસાડવા પોતાના ગ્રાણની પરવા પણ કરી ન હતી. તે સિંહાસન આજે સુતું પડ્યું હતું.

જહાંગીરના મરણ બાદ શાહજહાં ખુર્દમનું ભાગ્ય સ્વચ્છ અને પ્રકાશમાન થયું. મહારાણા જગતસિંહે આ સમાચાર પોતાના પરમ પ્રિય મિત્ર શાહજહાં ખુર્દમને પહોંચાડ્યા, અને ગિલકુલ વિલાંબ કર્યા વગર પોતાના ભાઈને સૈન્ય લઈ સુરત રવાના કર્યો. શાહજહાં ખુર્દમે તેમના ભાઈ પાસેથી બધા સમાચાર સાંભળ્યા કે તત્કાળ ઉદયપુર જઈ જગતસિંહને મળ્યા. આ વખતે ઉદયપુર ભત્તે ભત્તના શોભાયમાન દ્રવ્યોથી ઘણું જ સુશોભિત લાગતું હતું. અને તે શોભા જોવા માટે ઘણાં માંડલીક રાજા, મહારાજાઓ આવ્યા હતા. આ વખતે દિલ્હીના સામંતો અને માંડલિક રાજાઓએ શાહજહાં ખુર્દમને ‘શાહજહાં’ નામથી બોલાવ્યા.

સીસોદીઆ વંશના રાણા તથા સરદારોની દીર્ઘકાળથી વિચારેલી ભાવના અને આશા આજે ફળીભૂત થઈ તેથી ઉદયપુર અનેક ભત્તની ધામધુમ તથા ઓત્સવોથી ઉજવાઈ રહ્યું હતું. ખીજા કોઈ પણ સુસલમાન બાદશાહના રાજ્યાભિષેક વખતે હિન્દુઓએ આવો મહોત્સવ ઉજવ્યો હોય તેમ લાગતું નથી.

ધર્માત્મા શાહજહાં થોડો સમય પોતાના પરમ પ્રિય જીગરજાન મિત્રને લ્યાં રહી પોતાના પાટનગરમાં આવ્યો. લ્યાંથી જતી વખતે શાહજહાંએ રાણા જગતસિંહને પાંચ પ્રગણા અર્પણ કર્યા અને એક મહામૂલ્યવાન મણી ઉપહાર તરીકે આપી ને લલામણ કરી કે “ચિત્તોડના મહાલયોનો જીર્ણોદ્ધાર કરો.”

રાણા જગતસિંહે છવીસ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. પણ તેઓશ્રીના રાજ્યમાં અપૂર્ણ શાન્તિ, પ્રેમ, અને સંપત્તિની સરિતાઓ વહેતી હતી. વળી પોતાની

શાહબદા ખુર્દમેને કર્ણસિંહ પોતાના સગા ભાઈ તરીકે ગણતાં હતાં અને કંઈ પણ જુદાઈ રાખતાં ન હતાં, નેતેઓ જ્યાં સુધી જીવંત રહ્યા ત્યાં સુધી બંધુત્વ ભાવ કાયમ રહ્યો. જ્યારે ખુર્દમે મેવાડની ભૂમિ છોડી ત્યારે રાણા કર્ણસિંહ ધણા જ ઉદાસ થયા હતા કારણ કે તેમની પ્રિય ખુર્દમેને બાદશાહ જનાવવાની હતી અને દિલ્હીના સિંહાસન પર તેને બેસાડી પોતાના હાથેજ રાજ્યાભિષેક કરવો પરંતુ એ આશા ફળીભૂત થઈ નહિ.

પણ બંને મિત્રોમાં ઘણોજ આતુભાવ વધવા લાગ્યો અને શાહબદા ખુર્દમે કર્ણસિંહને પોતાની પાઘડી પર આપી હતી. જેથી મહારાણા કર્ણસિંહે તે પાઘડી સંભાળ કાયમ નિભાવવા માટે સ્વીકારી લીધી હતી. મહારાણા કર્ણસિંહ ધણાં શાણ્ણા અને પ્રભાવિય હતા તેમજ તેઓને કંઈ પણ વ્યસન ન હતું. તેથી તેઓ સંઘર્ષ અને શૂરવીર હતા. તેઓ પણ આ ફાતી ફુનિયાને સંવત ૧૬૮૪ ના ફાગણ માસમાં ઈ. સ. ૧૬૨૮ ના માર્ચ માસમાં સ્વર્ગવાસી થયા. મહારાણા કર્ણસિંહનો જન્મ સંવત ૧૬૪૦ ના આવણ સુદ ૨ તા ૧ એાગસ્ટ ૧૫૮૩ માં થયો હતો.

ત્રીભંગી છંદ

નૃપ અમર નિદાન, બે સુરધાન, બન જહાન, હાનિ ભઈ
પરિજન કુખહર્ન, ભૂપતિ કર્ન, નીતિ વિતર્ન, પ્રીતી નર્ન,
ખુર્દમે જીવરાજ, પિતૃ ભય ભાજ, ધોર સમાજ, ઇંદિ દર્ન.
નૃપ કર્ણ સદાઈ, બે શર્ણાઈ, કે નિજ ભાઈ, બાંહ દઈ. ૧૬૬
બેગમ બહિ માન, નૂરજહાન. તાવુવ જાન લેખ ભયો,
ફિર નૃપ ઈરાની, મધુ કદુ બાની, દલ બડમાની, સાર ભયો.
જલત મકાની, ઉત્તર દાની, ફુસહ હાનિ માન દયો,
પ્રિય યુગ વિપરીત, સંગરનીત, બન જનીત શાહ નયો, ૨૦૦
રાણાવત બીમ, સાદસ સીમ દે જીમ નીમ, જીમ પર્યો,
ફિર ભૂપતિ કર્ણ, ગેશિવ ચર્ણ, લોક વિવર્ણ ચોક ભયો,
અકબર સુત તાસ, કણ ઈતિદાસ, સયામગદાસ, લેખકિયો
નૃપ સત્તજન, ઈન્છા, કૃતમલ સિન્છા, પૂરણ દિગ્ગા પૂર દિયેલ ૨૦૧

૨૩. રાજપુતોમાં પાણીને જલુભાવ તરીને મહારાણા આવે છે. અને તેથી જ એ પાણી પૂજ્યભાવથી દેવ પણ સાચી રાખવામાં આવી. તેથી રીતે પૂજ્યભાવથી બાજુ પડેલા 'મદારદ દ' ની સમાધિમાં દિવસ બાજવામાં આવે છે. કર્નલ દેડ આ પાણી તમા દિવસ નજર નજર જોએલા છે તેમ તેમજ જનરાણી જલુખ છે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

મહારાણા શ્રી જગતસિંહ

મહારાણા જગતસિંહને રાજ્યાભિષેક સં. ૧૬૮૪ ના ફાગણ માસમાં અને ઈ. સ. ૧૭૨૮ ના માર્ચ માસમાં થયો હતો. અને રાજ્યાભિષેક મહોત્સવ સંવત ૧૬૮૬ ના વૈશાખ સુદ ૫ ના કર્યો હતો મહારાણા અમરસિંહે તમામ રાજ્યકારભાર જગતસિંહને સોંપી દીધો હતો, તેઓના સ્વર્ગવાસ પહેલાં આઠ વરસ ઘણી જ શાન્તિથી પસાર કર્યા હતા. તેઓના મરણ બાદ બાદશાહ જહાંગીર પણ પરદોઢવાસી થયો હતો, આ વખતે ખુર્દમ સુરતમાં જ હતો, મહારાણા જગતસિંહના પિતાએ તથા કાકાએ પોતાના પ્રાણ પ્યારા ખુર્દમને જે આસન પર બેસાડવા પોતાના પ્રાણની પરવા પણ કરી ન હતી. તે સિંહાસન આજે સુનું પડ્યું હતું.

જહાંગીરના મરણ બાદ શાહજહાં ખુર્દમનું ભાગ્ય સ્વચ્છ અને પ્રકાશમાન થયું. મહારાણા જગતસિંહે આ સમાચાર પોતાના પરમ પ્રિય મિત્ર શાહજહાં ખુર્દમને પહોંચાડ્યા, અને ગિલકુલ વિલંબ કર્યા વગર પોતાના ભાઇને સૈન્ય લઈ સુરત રવાના કર્યો. શાહજહાં ખુર્દમે તેમના ભાઇ પાસેથી બધા સમાચાર સાંભળ્યા કે તત્કાળ ઉદયપુર જઈ જગતસિંહને મળ્યા. આ વખતે ઉદયપુર ભત્ત બતના શોભાયમાન દ્રવ્યોથી ઘણું જ સુશોભિત લાગતું હતું. અને તે શોભા જોયા માટે ઘણાં માંડલીક રાજા, મહારાજાઓ આવ્યા હતા. આ વખતે દિલ્હીના સામંતો અને માંડલિક રાજાઓએ શાહજહાં ખુર્દમને ‘શાહજહાં’ નામથી બોલાવ્યા.

શ્રીસોદીઆ વંશના રાણા તથા સરદારોની દીર્ઘકાળથી વિચારેલી બાવના અને આશા આજે ફળીભૂત થઈ તેથી ઉદયપુર અનેક ભતની ધામધુમ તથા ઓતસવોથી ઉજવાઈ રહ્યું હતું. ખીજા કોઈ પણ સુસલમાન બાદશાહના રાજ્યાભિષેક વખતે હિન્દુઓએ આવો મહોત્સ ઉજવ્યો હોય તેમ લાગતું નથી.

ધર્માત્મા શાહજહાં ઓડો સમય પોતાના પરમ પ્રિય જીવનન મિત્રને ત્યાં રહી પોતાના પાટનગરમાં આવ્યો. ત્યાંથી જતી વખતે શાહજહાંએ રાણા જગતસિંહને પાંચ પ્રગણા અર્પણ કર્યાં અને એક મહામૂલ્યવાન મણી ઉપહાર તરીકે આપી ને ભલામણ કરી કે “ચિત્તોડના મહાલયોના જીર્ણોદ્ધાર કરો.”

રાણા જગતસિંહે છવીસ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. પણ તેઓશ્રીના રાજ્યમાં અપૂર્વ શાન્તિ, પ્રેમ, અને સંપત્તિની સરિતાઓ વહેતી હતી. વળી પોતાની

રાજ્ય દારૂદ્રોમાં દોષ પણ બતાવું વિષ ઉત્પન્ન થવા પામ્યું ન હોતું તાવું
 છવન સાદુ અને સરળ હોવાથી બીજી કામક દોષ પણ બતાવી તેઓશ્રીના
 જોવામાં આવી નથી, પરંતુ તેઓશ્રીના શાસનકાળમાં શિષ્યકાળે સર્વજન
 ઉત્તેજન અને નવવેતન રેલમાં આમ્યું હતું. અને અનેક ઇમારતો ઘડી
 મુયોલિન બનાવવામાં આવી હતી, ઉદયપુરમાં જે મહાલયો (હવેશો)
 બંધાવી છે તે અવાપી પર્વત જેવી ને જેવી જ છે

મહારાજાએ પોતાની કાર્યકુશળતા, સુંદરતા, અપમતાથી જે બાંધકામમાં
 યોગ્ય વધારી છે તેનું વર્ણન લખવા લેખકની કલમ લાચાર છે એવા કોટોટા
 જ્યાં કરી બાંધકામ મુયોલિન બનાવ્યા, તેમની પ્રભુ પ્રત્યેની લાગણી જુદી
 આવે છે તેઓ પ્રભુ પ્રત્યે સદ્માન અને ન્યાયી શાસન ચલાવતા હતા તેથી
 અનેક વિપત્તિઓ દર નામતી હતી, અને અદનક લક્ષ્મી ભાગ્યશાળીના સર્વોમાં
 આવી શામી તરીકે કામ કરતી હતી મહારાજા જગતસિંહે બંધાવેલી સભ
 ઇમારતો, જગનિવાસ અને જગમહિર ઘણાજ જોવાલાયક સ્થાન છે. તે હાલમાં
 પણ મોજૂદ છે, તેને જોવાથી અપભ્રંશી આંખોને પણ ઠંડક વળે છે. અને
 તુરત મુખમાંથી બોલાઈ જાય છે કે “ શું બુદ્ધિ! અને શું ચતુરાઈ ભરેલી
 ઇમારતો હતી કરી છે ” તે જોવાં ભવલલાના દીલમાં પ્રેમ અને આકર્ષક
 આભ્યા સિવાય રહે નહીં તે મકાનોના સ્તંભો, જળાશયો, જળમત્રી વિગેરે
 સર્વ જ કાળજીભરી કારીગરીથી બનાવેલા છે કે તેને કયા શબ્દોમાં લખવા તે
 લેખકની કલમ લખવામાં પણ અટકી જાય છે, કારણ કે તેની સુંદર કારીગરીના
 લખવા માટે શબ્દો જલતા નથી.

મહારાજા જગતસિંહ ઘણા જ મથરતો ગમતી હતા, ભૂતકાળમાં મુકલ-
 માનેની મહેલો કોરવા તેઓશ્રીએ પોતાના પ્રેમથી સરારો અને સામંતોના
 હૃદયમાંથી ભૂલાવી નાંખી હતી. ભૂતકાળમાં જે ઘણા જગેલા હતા તે
 પોતાના રાજ્ય વકીલ અને પ્રમુખાલના ન્યાયમાં સર્વને રૂઝવી નાંખ્યા હતા
 સ્વયં પાદશાહે પોતાના છવન ચરિત્રમાં તેમજ ઇંગ્લાંડના દુન સરદોમસરોએ
 પોતાના અંગેમાં શણાકીના ગુણોની પ્રશંસા કરી છે.

મહારાજા જગતસિંહ મહેલા સહેક જયવંતસિંહની બેટી બામુવનીગાઈના
 પેટે જન્મ લીધી હતો, નાનપણથી જ એઓની તબીયત ઘણી જ પ્રચારશાળી
 હતી. મહારાજા કર્તુસિંહના સ્વર્જવાસ મયા પહેલાં વિ. સં. ૧૯૮૨ (ફિરવી
 ૧૦૩૪ ઈ. સને ૧૯૨૫) માં હુંડાડના એક નરૂક નામનો રાજપૂત લેખની પાસે

૪૪. વિતોડના તોજ વરના પદમાં અગર પાદક કે “ બામુવની ” સિંહાન ને
 ઘમેગાથી લાગી લીધુ હતુ

રહેતો! હતો. તે રાજપૂતની કાંઈ કસૂર થવાથી રાણાએ તેને મારી નાંખાવ્યો હતો. તેથી એ રાજપૂતના નાના ભાઈએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે “મારા વડીલબન્ધુના મારનારને જ્યાં સુધી હું મારૂં નહીં ત્યાં સુધી મારે પાઘડી ઉપરથી રૂમાલ છોડવો નહીં.” એ પ્રતિજ્ઞા લઈ પોતાના ઘોડા પર સ્વાર થઈ ઉદયપુર આવ્યો. પણ ત્યાં ચારણ ખેમરાજના હાથે તેનું મરણ નીપજ્યું હતું.

જ્યારે જગતસિંહનો જાન એક ચારણે ખચાવ્યો છે. તેમ રાણા કર્ણુસિંહને માલુમ પડ્યું ત્યારે તેને ખેરાત તરીકે એક હબ્બર રૂપિયા તેજ વખતે વાપરી નાંખ્યાં. પરંતુ હોયતરામ નામના સરદારે ખેમરાજને શોધી કાઢ્યો, એને જે હકીકત બની હતી તે સાંભળી અને તેણે છાતીએ દબાવી અનહદ પ્રેમ બતાવ્યો, અને મહારાણા કર્ણુસિંહ પાસે લાવ્યો અને કહ્યું કે ‘કુંવરના પ્રાણની રક્ષા કરનાર આ વ્યક્તિ છે’ તેથી રાણા ઘણા ખુશ થઈ ખેમરાજને છાતી સરખો દાખી કહ્યું કે—“મારે ત્રણ પુત્રો છે તેમજ તું મારો ચોથો પુત્ર છે.” અને તેનું તમામ ખર્ચ રાજ્ય તરફથી ખાંધી આપ્યું. જ્યારે જગતસિંહ ગાદી ઉપર આવ્યા ત્યારે ‘શાહીયાણા’ની સત્તર હબ્બરની આવકની બગીર ખેમરાજને અર્પણ કરી હતી.

જ્યારે મહારાણા જગતસિંહનો રાજ્યાભિષેક થયો. તે વખતે બાદશાહ શાહજહાંએ રાજા ખીરનારાયણ, બડશુજર દક્ષિણીની સાથે ગાદીનશીનનો સામાન તથા ટીકો મહારાણા જગતસિંહના માટે મોકલ્યો હતો. જેમાં ખિલયતખાસા જડાઉ ખબુવા, જડાઉ તલવાર, ઘોડો, સોનેરી સામાનની સાથે, ૧ હાથો ચાંદીના સામાન સાથે, મોકલાવેલું હતું. આવી અનેક જાતની ઘટના નાની મોટી બનતી રહી હતી. પણ વાંચકને કંટાળો ન આવે તે સારૂ અતરે બીજી વાતો લખવામાં આવી નથી પણ મહારાણા જગતસિંહને સંવત. ૧૬૮૬ ના કારતક વદ ૨ ઈ. સ. ૧૬૨૬ તા. ૪ ચોકટોબરના રોજ મેહતીયાની બેઠી મહારાણી જનાદેબાઈ મેરતણીના ગર્ભથી કુંવર રાજસિંહનો જન્મ થયો અને ત્યાર પછી એક વર્ષે અરિસિંહનો જન્મ થયો હતો.

મહારાણા જગતસિંહની બેનતું લગ્ન બીકાનેરના મહારાજા કર્ણુસિંહની સાથે કરી હતી, અને પોતાની કુંવરી બુન્દીરાવ શત્રુથાળ હાડાને પરણાવી હતી, આ બંને લગ્નમાં રાણાઓએ લાખો રૂપિયા ખર્ચ્યા હતા.

સંવત ૧૬૯૮-૯૯ (ઈ. સ. ૧૬૪૧) માં મહારાણા જગતસિંહની માતા જામ્બુબાઈ દારકાની યાત્રાએ ગયા તે વખતે કુંવર રાજસિંહ સાથે હબ્બર રાજપૂતો લઈ જવામાં આવ્યા હતા, ત્યાં સોનાની તુલા તથા લાખો રૂપિયાનું દાન આપ્યું હતું ત્યાર પછી ગંગા સ્નાન કરવા ગયા. ત્યાં પણ કુંવર રાજસિંહ અને માતા જામ્બુબાઈ બંને જણાએ સોનાની તુલા કરી લાખો રૂપિ.

આની ખેરાત કરી હતી આ ઉપરથી રહેજે સમજી શકાય છે કે મહારાજાને ધાર્મિક શ્રદ્ધા કેટલી બધી હતી છેવટે મુસાફરીથી પાછા ફરતા મુસલમાનોની સાથે અમદાવાદમાં આમો બાદશાહની હકુમતના હવા તેથી મુસલમાનોની રોક ટોકથી સાધારણ બધો થયો હતો. અને એ વાત મુસલમાનોએ બાદશાહના કાન સુધી પહોંચાડી તેથી બાદશાહ નારાજ થયો અને વિચાર કર્યો કે રાણા જગતસિંહને પોતાની તાકાત બતાવવી જોઈએ તેથી રાજપુતોના તમામ રાજપુત જનાઈ ગયા. જ્યારે જગતસિંહને જોઈને પડ્યો કે જરૂર બાદશાહ શિકારના બહાને અતરે આવી મેવાડ પર ચઢાઈ દરેકે તેથી પોતે પોતાના કુવર રાજસિંહને બાદશાહ પાસે દરબારમાં અજમેર મોકલ્યો. રાજસિંહને જોઈને બાદશાહ ખુશી થયો, અને રાજસિંહ એક હાથી નજર કર્યો, બાદશાહે પણ કદર કરી તેને શીરપેથ જડાડે તલવાર, ઘોડા, એક મવુ સોનાનો સામાન આપ્યો. શાહજહાં બાદશાહની ઓલાદ નીચે મુજબ હતી.

- (૧) મોટો શાહજહાં મુકમલ દશા શિકો હતો સ ૧૬૭૨ ના ચૈત્ર સુદ ૧ ને રવીવારના જન્મ થયો હતો.
- (૨) શાહજહાં મુકમલ શુભઅનો બહાદુર સ ૧૬૭૩ ના શ્રાવણ વદ ૪ ના જન્મ થયો હતો.
- (૩) શાહજહાં રોચનરાય બેગમનો સ ૧૬૭૪ ના બાદરવા સુદ ૪ ના જન્મ થયો હતો.
- (૪) શાહજહાં મુકમલ ઔરંગઝેબ બહાદુરનો સ ૧૬૭૫ ના માગસર વદ ૧ ના જન્મ થયો હતો.
- (૫) શાહજહાં ઉમેદબક્ષનો સ ૧૬૭૬ ના માગસર સુદ ૧૩ ના જન્મ થયો હતો.
- (૬) શાહજહાં મુરાદબક્ષનો સ ૧૬૮૧ ના કારતક વદ ૧૧ ના જન્મ થયો હતો.
- (૭) શાહજહાં હુસુશાહનો સ ૧૬૮૩ ના કારતક સુદ ૧૫ ના જન્મ થયો હતો.
- (૮) શાહજહાં દોસ્તઅલી સ ૧૬૮૫ ના વૈશાખ સુદ ૫ ના જન્મ થયો હતો.

આ પ્રમાણે કુલ ૧૬ ઓલાદ હતા. જ્યારે શાહજહાં બિમાર પડ્યો ત્યારે ચાર શાહજહાં જીવતા હતા અને ઔરંગઝેબ ગાદીનચીન થયો ત્યારે પોતાના બે બાળને કલ્લ કરી મારી નાખ્યા હતા અને ત્રીજો શાહજહાં નાસી ગયો હતો. પણ તે ત્યાં ગરજ પાડ્યો.

આ પ્રમાણે રાણા જગતસિંહે છવીસ વરસ રાજ્ય બોગવું તેમાં પોતે પ્રજાની આબાહી તથા રાજ્ય પહોંચટ ધણે જ કુશળ રીતે ચલાવ્યો હતો. આખરે મહારાજા જગતસિંહ આ દુનિયાનો ત્યાગ કરી વરલોક સંકીર્ણ પ્રત્યાત્મા ! તેઓશ્રીના આત્માને સદા શાન્તિ બક્ષો ?

પ્રકરણ ૧૨ મું

મહારાણા શ્રી રાજસિંહ

મહારાણા રાજસિંહનો રાજ્યાભિષેક સંવત ૧૭૦૬ના કારતક વદ ૪ તા. ૨૨ ઓક્ટોબર ૧૯૬૨ ના રોજ થયો હતો, અને તેનો મહોત્સવ સં. ૧૭૦૬ ના ફાગણ વદ ૨ તા. ૧૪ ફેબ્રુઆરી ૧૯૬૩ ના રોજ ઉજવવામાં આવ્યો હતો.

રાણા રાજસિંહ ગાદી ઉપર આવ્યા પછી પહેલું કામ ચિત્તોડના કિલ્લાનું ઉપાડયું. અને તે કામ ઘણું જ મજબુત અને સંગીન કરાવવામાં પોતેજ ધ્યાન આપતા હતા. આ વખતે મુસલમાનોએ હિંદુઓનાં મંદિરો તથા ગૌમાતાઓનો નાશ કરવા માંડ્યો.

વળી આજ વર્ષમાં બીકાનેરના રાજા કર્ણસિંહના કુંવર અને પસિંહની સાથે પોતાની બહેનનો વિવાહ કર્યો, એ સિવાય બીજી ઇકોતેર કન્યાઓને પણ (તેમના ભાઈ બેટાઓને) એમના સાથવાળા રાજપુતોને પરણાવી હતી. જ્યારે મેવાડમાં તોફાન થઈ થયું ત્યારે ફોજ વધારવા માટે વિ. સં. ૧૭૧૧ ના આસો સુદ ૪ તા. ૧૬ ઓક્ટોબર ૧૯૬૪ ના રોજ આગ્રાથી શાહજહાં 'ખ્યાનહમુ-ઈતદીન' અજમેર તરફ રવાના થયો. અને મોઢવી સાહુદલાખાં વણરને ત્રીસ હજારની ફોજ સાથે ચિત્તોડ પર મોકલ્યો. તે કારતક વદ ૧૨ તા. ૮ નવેમ્બરના અજમેર પહોંચ્યો અને સાગર પર મુકામ લીધો, આ વખતે મહારાણા રાજસિંહ મોતમદ શાહનદા દારાશીકોહ વિગેરે આગ્રામાં બાદશાહની પાસે હાજર થઈ ગયા, બાદશાહે મુનશી ચંદ્રલાણ (પ્રાદ્યણ) તે મહારાણા રાજસિંહને સમજાવવા ઉદયપુર તરફ રસ્તામાંથી મોકલ્યો. કારણ કે વધારે તોફાન મહારાણા ન દરાવે. સાહુદલાખાં પણ કારતક વદ ૧૨ તા. ૮ નવેમ્બર ના રોજ ચિત્તોડમાં પહોંચી ગયા. ચારે તરફ નજર નાખી જોતાં ચિત્તોડનો કિલ્લો ખાલી દેખાયો.

મહારાણા રાજસિંહને ચિત્તોડ પર લડાઈ કરવી ઠીક ન લાગવાથી બધા માણસોને પાછા બોલાવી લીધાં. તથા સારી પ્રજા, બાળ-ખર્યા સાથે અને સરસામાન સાથે પહોડમાં આવ્યા જવા માટે સં. ૧૭૧૧ કારતક વદ ૮ તા. ૪ નવેમ્બર ૧૯૬૪ ના રોજ હુકમ કર્યો તે વખતે મુનશી ચંદ્રલાણ પણ ઉદયપુર પહોંચી ગયો હતો. આ વખતે રાજસિંહે તેનું સ્વાગત કર્યું હતું. વળી સાહુદલાખાંએ ચિત્તોડનો કિલ્લો તોડવો શરૂ કર્યો.

મહારાણા રાજસિંહે ચંદ્રલાણ ઉદયપુર આવ્યા પહેલાં સુલેહના પોગ્રાણ વણર સાહુદલાખાંની પાસે મધુસુદન ભટ્ટ તથા રાયસિંહ ગાલાને મોકલી આપ્યા.

તો પણ વજરનો ગુસ્સો શાન્તિમય ન બન્યો તેથી મધુસુદને કહ્યું કે દિલ્હી તથા ઉચ્ચપુરનો સળ થ મિત્ર ચગી જેવો છે માટે જરા શાત થવ જેથી તો વજરનો ગુસ્સો વધ્યો અને જો-યા કે “ શુ ઉચ્ચપુરને દિલ્હીના બીજા નગર નો દરજ્જો ગણવો ? અ (હનીન-રાજસુદની પ્રશન્તિમા છઠ્ઠા સર્ગના અગીઆરમા શ્લોકથી માઠી છવીસ શ્લોક સુધી લખેલી છે)

આ પ્રમાણે વજર ત્રાથે ઘટ્ટી જ જપાજપી ચાલી વજરે કહ્યું કે ઉચ્ચપુરનો મુકામલો દિલ્હીની સાથે શી રીને ર્જ થકે કારણ કે ઉચ્ચપુર પાસે છવીસ હજાર સ્વાર છે ત્યારે દિલ્હી થાક પાસે એક લાખ સ્વાર છે આ વાનથી વજરની ત્રાથે મેળ બેસનો આવ્યો નહીં પણ ચંદલાણ સુનશી સાથે થાકજાં દારો શિકોહ અને પોતાના દિવાન અબદુલ ફરીમ શેખને મહારાણાના પાટની કુવર સુતાનસિંહને તેડવા માટે મોકલેલા મહારાણાએ ઘટ્ટી જ નરમાથથી પોતાના સરદારો સાથે કુવરને બાદશાહ પાસે મોકલેલા આ વખતે કુવરની ઉંમર ફક્ત પાંચ-૭ વર્ષની હતી

સુનશી ચંદલાણ તથા દિવાન શેખ અબદુલ ફરીમની સાથે કુવર સુતાનસિંહ માલપુર સ ૧૭૧૧ ના માસર વદ ૭ ના રોજ બાદશાહ થાકજાં પાસે પેહોલી ગયા મહારાણાએ કુવરનું નામ ચોક્કસ કરેલું નહીં હોવાથી બાદશાહે તેનું નામ મુકામસિંહ પાડ્યું અને માલીના શિરપોચ વિગેરે સર્વ જ કિંમતી વસ્તુઓ લેટ આપી વળી સાથેના સરદારોને પણ કિંમતી અસુવળ આપી આનંદ દર્શાવ્યો,

બીજે દિવસે વજર સાદુ રૂપા બાદશાહની હજુરમા હાજર થયે, બાદશાહે કુવરને ઉચ્ચપુર જવા માટે હુકમ કર્યો કુવર ઉચ્ચપુર આવ્યા તે વખતે પણ મહારાણાશ્રીએ સુપકીટી ધારણ કરી હતી મહારાણાએ અવધુ કે ચિત્તોડને પણ તુકયાન થવાથી વેરાન એવો ધર્મ ગયો ઠે અને પ્રજા પણ બહુ દુખી થઈ છે તેથી મહારાણાને ઘણું જ લગી આવ્યું જેથી લગાઈ કરવા માટે મોટી ફાજ એકત્રી કરવા નક્કી કર્યું

મહારાણાએ ફાજ તૈયાર કરી સ ૧૭૧૪ ના આસો સુદ ૧૦ તા. ૧૮ શ્રોત્રોત્રમ ૧ ૫૭ ના દિવસના પૂજન પછી ટીકા વિગેરેની રકમ પુરી કરવા વધુ લેવા બાદશાહના મુલકને છુટાની તૈયારી કરી અને મરતક માસમા ઉચ્ચપુરથી કુચ કરી ચિત્તોડની તળેટીમા આવી માળવાના લોકોને લેવા વ્યા સ ૧૭૧૫ ના વૈશાખ સુદ ૧૦ ને દિવસે ચિત્તોડથી દુચ કરી ખૈરવાદ, માંડર પુર, વિગેરેમા લગ્યા લગ્યા બાદશાહના ઘાણા હતા ત્યા ત્યા છાપો મારી લઈ ચલાવી જેથી કેટલાક નાસી ગયા કેટલાક માર્યા ગયા જે અમાન હોવા ને સમાન

મહારાણાની ફોજે કબજો કર્યો. જમીનદારો પાસેથી ખાવીસ હજાર રૂપીઆ દંડના લીધા.

શાહપુરીના અધિકારી સુબનસિંહ મહારાણાના કાકા થતા હતા, તેમણે વજીર સાદુદ્દાખાને સહાયતા આપી હતી, તે વાત ધ્યાનમાં લઈ મહારાણાએ શાહપુરમાં લડાઈ કરી અને ખાવીસ હજાર રૂપીઆ દંડ લીધો. આ પ્રમાણે મહારાણાએ ‘સાવર, જહાજપુર; કેકડી વિગેરે સ્થળેથી દંડ લેતાં લેતાં માલ-દુરમાં આવ્યા, આ વખતે અહીંની પ્રજા ઘણી સુખી હતી તેથી ત્યાંજ મુકામ રાખી શહેરમાં લૂંટ ચલાવીને એક કરોડ રૂપીઆનો માલ હાથ પર લીધો. વળી હોડાના રાજા રાયસિંહ પણ વજીર સાદુદ્દાખાની સાથે મળેલો હોવાથી રાણાએ પોતાના વજીર કાયસ્થ ફતેમંદજીને ત્રણ હજાર સ્વાર લઈ હોડા તરફ મોકલ્યો, અને રાજા રાયસિંહ પાસેથી સાઠ હજાર રૂપીઆના જમીન લઈ ઇલાકાને ખચાવ્યો. આ બધી હકીકત બાદશાહના સાંજગવામાં આવી-કાને પડી, તેથી તે ઘણો નારાજ થયો.

શાહજહાંના ચાર બેટા આપસ આપસમાં ઝગડો કરવા લાગ્યા, આ ચિંતાથી બાદશાહ ઘણો ગેચેન રહેતો હતો. ઔરંગઝેબે રાણા રાજસિંહ ઉપર એક ચિઠ્ઠી લખી જણાવ્યું કે “મારી માથે મિત્રતા કરો અને મને તમારો મદદગાર બનાવો” રાજસિંહ તો બંને બાબુનો તમાસો જોવા ઇચ્છા રાખતા હતા. તેઓ પોતાની તાકાત ઘટાડવા માગતા ન હોતા. મહારાણા રાજસિંહ બાદી નશીન થયા. ત્યારથીજ શાહજહાંની સાથે કલેશ હતો.

માંડળગઢ તથા બેદનોરના પરગણા પર મહારાણા રાજસિંહે સં. ૧૭૧૫ ના જેઠ માસમાં કબજો કર્યો; ઠારાથી લડાઈ છુટ્યા પછી શાહજાને કેદ કર્યો, અને આલમગીરના પ્રગણા સિવાય ડુંગરપુર, વાંસવાડા, ગચ્ચાસપુર, ખસાવર વિગેરેને રાણા રાજસિંહે ફરમાન મોકલી આપ્યા. પણ તે ફરમાન ડુંગરપુરના રાવલ ગોરધનદાસ, વાંસવાડાવાળા રાવલ સમરસિંહ, દેવીઓના રાવત હરિસિંહ એ બાદશાહી ફરમાન નાકબુલ કર્યા તેથી મહારાણાએ સંવત ૧૭૧૬ના વૈશાખ વદ ૯ મંગરવાર તા ૧૬ એપ્રિલ ૧૬૫૯ ના રોજ પ્રધાન ફતેમંદ ની સાથે પાંચ હજાર ફોજ મોકલી.

વાંસવાડાવાળાએ સુદ્ધ કર્યું પણ તે ફાંચ્યો નહીં. તેથી તાબેદારી કબુલ કરી ફોજ ખરચના એક લાખ રૂપીઆ અને એક હાથી તથા એક હાથણી નગર કરી. પ્રધાન ફતેમંદ થોડા દિવસ વાંસવાડામાં રહી રાવલ સમરસિંહને લઈ ઉદયપુર આવ્યા. ત્યાર પછી પ્રધાન ફતેમંદજીએ ફોજ લઈદેવડીઓ પર ચડાઈ કરી તે વખતે રાવત હરિસિંહ દિલ્હી નાસી ગયો. અને પ્રધાન ફતેમંદે તેનું

રાજ્ય ભરખાઈ કરી નાખ્યું રાવત હરિસિંહની મા પોતાના પુત્ર પ્રતાપસિંહને લઈને રૂત્તેમહની સાથે ઉચ્ચપુર આવી અને પાંચ હજાર રૂપીયા તથા એક હાથણી મહારાણાને નજર કરી.

આવી અનેક ઘટનાઓ મહારાણા રાજસિંહના વખતમાં બની ગઈ છે અને પોતે પોતાનું ઔરંગઝાબી જીવન સહાસિંખતાથી દીધાંજી પરંતુ જ્યારે બાવીની પ્રજાના વધતી જાય છે ત્યારે દરેક વસ્તુઓમાં મથ-પીર્તિ સાથેજ મને કે તેવી રીતે રાણા રાજસિંહની દીર્ઘિ આજે હિન્દના દરેક પ્રદેશમાં પ્રસારી રહી હતી. જ્યારે જાણ્યાકના બંને પુત્રોમાં અદર અદર કંઠેય-કેમસ થવા લાગ્યો ત્યારે આરે પુત્રોએ મહારાણાની સહાયતા માગી હતી. પરંતુ મહારાણાએ કેવળ દારનોજ પક્ષ ધ્યેઈ હતો. કાંણ કે દારા સીધી મોટો પુત્ર હતો અને અસહ્યથી ને પ્રણાલીમાં આજી હોય તેજ પ્રણાલીમાં રાણા રાજસિંહ પોતનો સહકાર આપવાના વિચારનો હતો આ પ્રત્યે રાણાનું અનુકરણ કરી રાજસ્થનના બીજા રાજાઓ પણ દારાના પક્ષમાં આવી લાગ્યા ઔરંગઝેબ બધાનો કદો યત્ન હતો. કાંણ કે ઔરંગઝેબ અર્ધવતમાં ઔરંગઝેબ સામે ખડક ધારણ થઈ હતું તેથી દારાને સિંહાસન આપવાની અભિલાષા સફળ થઈ નહીં ઔરંગઝેબે પોતાના બાહુબળથી દારાનો ઉગ્રોગ બધી રીતે નિષ્ફળ મેળવ્યો અને દારા મુલ અને મુરાદ વડે ભાઈઓનો પરાજય થયે.

દેવકાદના મુદ્દમાં ઔરંગઝેબને વિજય લક્ષ્મી વરો હતી તેના મુદ્દાઓમાં માર્ગ શરૂ થઈ ગયો. જે દોકો તેના વિરુદ્ધ હતા તેને પોતે પોતના ખડાવતી સાફ મરી પોતાનો રસ્તો સરળ બનાવ્યો. તેણે પોતાના પિતા, બ્રાહ્મ અને પુત્ર મુદ્દને પણ દૂર કરવા સાફ આસ રાખી નહોતી. બંને રાજ્યના લોકોમાં વચ થઈ પિતાનીક વૃત્તિ થયું મરી હતી તેને ખજર ન હતી ? કે 'ભવિષ્યમાં ક્ષણભણુર દેહનો નાશ થયો ! મોગલ રાજ્યની ભવિષ્યમાં શું સ્થિતિ થયો ? તેણે ખ્યાલ પડ્યો પોતે લાભ્યો નથી આવી જાયકો પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ લાવતા દિલ્લમ ક પારી છૂટે છે અને તેની શય્યાનિયત બરેલી વર્તણૂકથી આકાશના પ્રીરમ્તાએ પણ ચંચકી જાય છે આવી ઘોર અને ઘાતકી પ્રવૃત્તિઓજ ને મોગલેન્યાકના પાયા કમજોર કરતા સડ પોતે કુહાડોનો હાથો બન્યો હતો પોતાના ઉગ્ર કરેલા વૃક્ષનો નાશ કરવાનો આ જ શાલ વિચાર તેના દુશ્મન દેવજી બહે કય.યો દેખાવ્યો હશે ? રાજ્યલોક અને સત્તા શું નથી કરી શકત ?

જ્યારે શાક નકરે પોતાની પાછળની જીવંતીમાં આખા હિન્દનો પ્રેમ સપાદન કરી મોગલ સામ્રાજ્યના પાયા મજબૂત કર્યા હતા તેનું શિશુજી લઈ ચતુર જહાંગીરે પણ મોગલ શહેનશાહના પાયા મજબૂત કર્યા હતા અને

તેના જ પુત્ર શાહજહાંએ પણ પૂર્વજોના પગલે ચાલી પોતાના ધર્મ અને કર્તવ્ય પરાયણતાથી રાજ્યનિતી ઘણીજ પ્રશંસનીય બનાવી હતી. ત્યારે આ એકજ એવો પુરુષ પેદા થયો કે તેણે પોતાના પૂર્વજોના તમામ સંસ્કારો ધ્વંસ કરી પોતે કૃત્રીલ રાજ્યનિતી અપત્યાર કરી હતી, વળી પોતાના લાઇનો નાશ કરી સત્તાના લોભમાં લુદ્ધમ વર્તાવા લાગ્યો. એવો એકજ ઔરંગઝેબ હતો જેને પોતાના પિતા શાહજહાંને કેદ કર્યા હતાં.

આ પ્રમાણે ઔરંગઝેબે પોતાના રસ્તામાં જે કંટક સમા જણાય તેઓ બધાને ફર ક્યાં હતા અને પોતે લુદ્ધમનિતિ ચલાવુ કરી હતી. હિન્દુઓના પ્રચંડ વૈરી હોય તો તે શાહ ઔરંગઝેબ એકજ હતો. ઔરંગઝેબનો જન્મ 'તાતારી' નામની સ્ત્રીથી થયો હતો, તેથીજ તેનો હૃદયમાં તાતારી લોહી વહેતું હતું, વળી તે કોઇ પણ રાજપુત ને માન આપતો ન હતો. તેથી તો રાજાઓ પણ તેને કોઈ બલતની સહાયતા આપતા ન હોતા. ઔરંગઝેબ સારી રીતે સમજતો હતો કે 'મારી ભૂલના લીધેજ રાજ્યમાં ભયંકર વિદ્રોહ-અગ્નિ પ્રજ્વળી રહ્યો છે, અને મને કોઈ સહાયતા આપતું નથી.'

આ વખતે હિન્દુઓ (ક્ષત્રિયો) શૂરવીર સાહસીક હતા અને રાજ્યશરમારમાં મથકુર હતા, જે ઔરંગઝેબ સલાહ-સંપથી રાજ્ય કારભાર ચલાવતો હોતતો મોગલોનું અધઃપતન થાત નહીં, પણ "વિનાશ કાળે વિપરિત બુદ્ધિ."

આ સમયે હિન્દુઓનું રક્ષણ કરવા અને વૈરી ઔરંગઝેબના પંબમાંથી મૂક્ત કરવા 'શિવાજી' મહારાજ ઉત્પન્ન થયા અને અત્યંત પ્રભાવ પાડ્યો, અને માત્ર થોડાજ સમયમાં પોતાના અપૂર્વ શૂરાતનથી બાદચાહને તેના હુકમ અત્યાચારનો ગદગદો આપ્યો.

ઔરંગઝેબને જગતના કેંઈપણ મનુષ્ય ઉપર વિશ્વાસ હતોજ નહીં. ઔરંગઝેબના પાપો સંભાળના આપણું હૃદય કંપી ઉઠે છે. વળી તેણે એવો ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે "તમામ હિન્દુઓને મુસલમાન ઘડુંજ પડશે, જે લોકો મારી આજ્ઞાનો અનાદર કરશે તેઓને બળાતકારે મુસલમાન કરવામાં આવશે" આવી રીતે ઢંઢેરો પીટાવી આનંદ માન્યો. કે હવે હું હિન્દુઓના કલંકમાંથી મૂક્ત થઈશ અને મારા વત્તી લાઈશ્ચી મારા પર પસંદ થશે એમ વિચાર લાવી આનંદ માનવા લાગ્યો.

આ મહાભયંકર દુર્ગંધાયક રાજઆજ્ઞા સાંભળી સમસ્ત મોગલ રાજ્યમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો, આવા 'હુકમથી' હિન્દુઓની નાસણીગ થવા લાગી, આશ્રયહીન મનુષ્યો બિચારા પોતાને જ્યાં ઠીક લાગે ત્યાં નાસી ગયા, અને મોગલ રાજ્ય છોડી શીશ્વરતાથી દક્ષિણ તરફ જતા રહ્યા, ઘણા ખરા હિન્દુઓ પોતાના

હાથેજ સ્ત્રી-પુત્રોને મારી પોતે પણ કટારી ખાઈ સકાને માટે સૂઈ ગયા-મરણને ચરણ થયા

છરખો.

જુદમી ઝોરઝેભ, જુદમ તો અતિથય કરતો,
હતો મહા ચયતાન, દયા નહીં દીલમાં ધરતો,
હિન્દુઓ પર વેર, કીયા ભવનું એ લેતો,
ધરતો નહીં જરી રહેમ, મુદયથી જરી ન ઠરતો,
માત કરતો, ભાઈના, કેવ પિતાને કરે,
કલે લોખી નહીં બાઝ્યાહ એ સાચ કહેવાતો ખરે

૨૦૨

હિન્દુઓમાં હાહાકાર વર્તિ રહ્યો, ‘ ધણીવગરના ઢોર મુંના ’ એ કહેવત મુજબ આરે બાણુ સ્થિતિ યર્ષ રહી હતી કોઈ કોઈનું છેજ નહીં. આવી કદંગી સ્થિતિ હિન્દુઓની ઘઘ ગર્ષ, હિન્દુઓની માન-ધર્મોદ્ધા હુટાવા માંડી, સ્ત્રીઓના શિયળ હુટાવા માંડયા, આવા અનેક અત્યાચાર જુદમી ઝોરઝેભના શત્રુભાવવામાંડયા, આ હકીકત લખતાં લખતાં કલમ પણ ધરધરે છે. લેખકને તેના માટે કયા ચપ્પો વાપરવા તે પણ જડતા નથી, આવા પાપીની હકીકત નેટલી લખીએ તેટલી જોષી જ છે.

કુલકંઠક ઝોરઝેભના ત્રાસથી મોમલ શહેરો ઉભળક યર્ષ ગયાં, ગામ ડામો રમદાન ભળી ગયાં, બજારો મુત્તાપડી ગયાં, વેપારીઓ પોતાનો જાન-માલ લઈ નાશી ગયા.

એક જમાનામાં મોમલ શત્રુ સોનાર્જુ શિખર અને ન્યાય પરાયણ કહેવાતું હતું. તે મોમલ શત્રુ આજે મહાભયંકર અને અત્યાચારી ઝોરઝેભની ક્રૂરી શત્રુનીતિથી અધઃપતન ગણવા લાગ્યું જ્યારે પાપી આટલા જુદમી સંતોષ ન પામ્યો, અને જ્યારે ખબરનામાંથી પેસા પુટવા લાગ્યા ત્યારે હિન્દુઓ ઉપર જાણીએવો નાંખવા વિચાર કર્યો આ ભયંકર અત્યાચારે સારા ભારત વર્ષમાં હાહાકાર વરતાવ્યો. સમગ્ર હિન્દુ શત્રુઓ ખબરની ઉઠયા, આવા અત્યાચારથી ઝોરઝેભને પણ ચાન્તિ યર્ષ નહીં. પોતે મુએ નિંકા લઈ ચકતો ન હતો, વળી સ્વપ્નામાં પણ પોતાના પાપના દેખાવો નજરે પડતા હતા, જેથી તે ચમકી જતો હતો અને બોલતો હતો કે ‘ જ્યાં જોઉં છું ત્યાં દાન વો જ જણાય છે ’ પાપી પિશાચ ને નર્કમાં પણ ચાન્તિ મળતી નથી બહાલ પાંચકો ? આપણે લજ્જા ઉંઘ ઉતરી ગયા, અરણ, હવે આપણે રાણા રાજસિંહના શાસનમાં પ્રવેશ કરીશું.

મારવાઠના રાઠોડકુળની અનેક શાખાઓ થઈ હતી. તેમાં દેટલાક પોતાના પ્રાચીન રાજ્યને છોડી રૂપનગરમાં આવી વસ્યા હતા. જે વખતે ઔરંગઝેબને માથે ભારતનો મુગટ મૂકવામાં આવ્યો, તે વખતે રૂપનગરના માંડવીક રાજાના મહેલમાં પ્રભાવતી નામની કન્યા દીનપ્રતિદીન યશીકળાની માફક વિકાસ પામતી હતી. થોડા જ સમયમાં પ્રભાવતીના સ્વરૂપની હરીકત પાપી ઔરંગઝેબના લણવામાં આવી. તેથી તેણે પોતે માંડવીક રાજા પાસે પ્રભાવતીનું માથું કાઢ્યું, અને પોતે જો હજાર ઘોડેસ્વાર રૂપનગર મોકલ્યા હતા. કારણ કે પોતે સમ્રાટ હતો. વળી તેને આશા હતી કે જરૂર તે માફ માથું સ્વીકારશે જ.

પરાબર વખતસર જો હજાર ઘોડેસ્વારો રૂપનગર આવી પહોંચ્યા. અને તેના દુતે આવી પ્રભાવતીના માગા માટે પાઠશાહનો સંપૂર્ણ સંદેશો સંભળાવ્યો. આથી માંડવીક રાજા હતાશ થઈ ગયો. અને કોઈ પણ જાતનાં નિશ્ચય ઉપર આવી શક્યો નહી. આખરે માંડવીક રાજાને નિરાશા જ દેખાઈ. કોઈ જગાએ પ્રભાવતીના રક્ષણ માટે સહાયતા મળી શકે તેવી સ્થિતિ જણાઈ નહિ. તેથી માંડવીક રાજા બેચેન ચિંતાતુર બની ગયા. કારણ કે પાઠશાહ સાથે યુદ્ધમાં ઉતરી શકે તેમ હતું જ નહિ. રાઠોડો ઉપર મીંટ માંઠી તો જણાયું કે રાઠોડો તેના પગારદાર છે. કારણ કે પોતાની જ કન્યા. દેશરખા ને ઔરંગઝેબ સાથે પરણાવી હતી. તેથી તેઓ સહાય આપી શકે તેમ નથી. સ્વેચ્છાના રાજ્યમાં સતીનું રક્ષણ થવું સુશકેલ છે. છતાં પણ “ખહુરતના વસુધરા” “સોરના માથે સવાશેર હોય જ.”

આખરે નવિન વિચાર આવતાં તેને કાનમાં કોઈએ કહ્યું કે તમારું રક્ષણ મેવાઠના મહારાણાશ્રી રાજસિંહ જરૂર કરશે. આ વાક્ય પ્રભાવતીએ પણ સાંભળ્યું. તેથી તેનું બ્યાંકુળ મન શાંત થયું. અને તરતજ મહારાણાશ્રીના આશરો લેવા નિશ્ચય કર્યો. તેને વિશ્વાસ હતો કે અવશ્ય મહારાણાશ્રી માફ રક્ષણ કરશે જ. આવા દૃઢ નિશ્ચયથી પ્રભાવતીએ પૂરોહિતની સાથે રાણા ઉપર એક પત્ર લખી મોકલાવ્યો. તે પત્ર વાંચવાની ઈચ્છા વહાલા વાંચકવર્ગને થતી હશે જ ? અસ્તુ અત્રે તે લખવામાં આવે છે:—

પ્રભાવતીએ મહારાણાશ્રી રાજસિંહ ઉપર લખેલો પત્ર.

લાવણી

પત્ર લખું છું પ્રેમ ધરીને, વિચારી લેજો રાણા,
સીસોદીઆમાં શિરોમણીને, ગુણ ગંભીરે છો શાણા. ૨૦૩
આપ ચર્ચની હું છું દાસી, રક્ષા તો મારી કરજો,
ક્ષત્રિયાણીની ઈજ્જત રાણા, પ્રાણાન્તે પણ સાચવજો. ૨૦૪

શું ગાજડ સીંહી જનતા કેરી, સદ્યારી શુંને રહેશે ?
 શૂરવીર રાણા મેવાક કેરા, શું અત્યાચાર ભેઈ લેશે ? ૨૦૫
 મેં તો સર્વસ્વ માડું, આપ અર્જુનમાં સોંપ્યું છે,
 રણસુ દરબે આ દામીનું, દીવ નારૂ મુખપ્યું છે. ૨૦૬
 ઓરંગઝેબનો બુદ્ધિ રાણા, ક્યાં મુખી બોલા કર્યો,
 સૂર્યવંશીનું સૂર્ય સમ તેજ, શાહને ક્યારે જનતાચી. ૨૦૭
 નહિ આવો તો કહું છું રાણા, પ્રાણ ત્યાગ પ્રભા કર્યો,
 સી હત્યાનું આપ રાણાણ, આપના શીરે મુકાયો. ૨૦૮
 મેં તો ધાર્યા સ્થાની વખતે, મનશકી વરીમૂકી છું હું,
 પ્રાણપતિ છે મારા રાણા, આથી વધારે લખું જ શું. ૨૦૯
 સોચો કેરી રણા માટે, આજ દોષ શૂરવીર નથી,
 જ્યાં ભેડે ત્યાં છે સુકામો, શૂરવીરતા ભેગી જ નથી. ૨૧૦
 શું પવિત્ર રાજપુત કન્યા આજે, એવેવ તણી દાસી બનશે,
 તેથી શું સ્ત્રિયો કેરી, રાણાશી ચેલા વધશે ? ૨૧૧
 બાપ્પા રાવલની દીર્ઘિ ઉન્નવ, કરવા રણા કર્યો સદી,
 આપ અર્જુનમાં સર્વસ્વ સોંપ્યું, દેવ તણી સાક્ષીએ રહી. ૨૧૨
 કહે સોનીલાલ રાણાશીને, સતી તણું રણસુ કર્યો,
 ... આથી એવેવને શિક્ષા આપી, હિન્દુઓનાં દુષ્કર્યો. ૨૧૩

ઉપર મુજબ પત્ર લખી પૂરોહિત માથે મોકલ્યો, બધારે મહારાણાશી
 દરબાર ભરી બેઠા હતા તે વખતે પૂરોહિત તે પત્ર લઈ રાજદરબારમાં દાખલ
 થાય છે અને રાણાને પત્ર આપે છે રાણાએ તે પત્ર દરબારમાં વંચી સંભળાવ્યો
 પણ વંચતાં વંચતાં શૂરવીર રાજસિંહ સિંહાસન પરથી ઉભા થઈ જવા અને
 ત્રાક ધારી બેઠ્યા કે હવે ઓરંગઝેબનો બુદ્ધિ સહન થઈ શકતો નથી. માટે
 આપણે તેને યોગ્ય શિક્ષા કરવી જ જોઈએ. મહારાણા પણ લડાઈ કરવા માટે
 બહાનું ચોપતા હતા તો તે લડાઈનું બહાનું તેમને આપોઆપ મળી આવ્યું.
 જેથી નિશ્ચય કર્યો કે પ્રભાવતીને પ્રાણના બોને પણ બચાવવી, અને પત્રી સર્વે
 સરદારોને પૂછ્યું ત્યારે સર્વે સરદારોએ એકો અઠાએ બોલ્યા કે આપનામદરે
 જે કહ્યું તે સત્ય છે માટે આપણે લડાઈ કરવી જોઈએ. તેથી જરા પણ વિઠવ
 કર્યા વગર મોમડો તિરૂદ ખંડ ખાસે છું.

જે કલંક મેવાક ઉપર ચલેના બુદ્ધિથી પોતાના પૂર્વજોને લાગ્યું હતું;
 તે કલંકને આજે જડમૂળથી ધોઈ માળવા મહારાણા રાજસિંહ રણમર્જના કરી
 તૈયાર થયા અને બાપ્પા રાવલની બિજાય પતાકા ચોત્તાવવા રણસુદમાં જવા ને

તૈયાર થયા. અરુ શસ્ત્રોના ઝણકારથી મેવાડભૂમિમાં આજે ચેતન જાણવા લાગ્યું પ્રભાવતીનું રક્ષણ કરવું એ આપણા ધર્મ છે, એમ સમજી રાણાશ્રીની સાથે સૈનિકોએ કુચ કરવા માંડી.

જ્યારે રૂપનગર ખાલી પડ્યા ત્યારે મહારાણા રાજસિંહ આ વિસ્તૃત પ્રદેશને ઝાળંગી પ્રચંડ પરાક્રમ સહિત ઓરંગઝેબની સેનાપર તુટી પડ્યા. આ દારૂણ યુદ્ધ ઘણા લાંબા વખત સુધી ચાલ્યું. મહારાણાનું પ્રચંડ શુરાતન મોગલો સહન ન કરી શક્યા. જેથી શાહ ઓરંગઝેબનો સંપૂર્ણ પરાજય થયો. અને તેમના કેટલાક સૈનિકોએ પોતાના પ્રાણના બલિદાન આપ્યાં. અને કેટલાક પોતાના પ્રાણ ખચાવવા નાસી છુટ્યા હતા. આ પ્રમાણે બે હજાર મોગલ સેનાનો પરાજય થયો હતો.

મહારાણાના આ પરાક્રમથી પદાણી જેવી શુણ્ણીયલ, સુશીલ, રત્નસમી પ્રભાવતીની પ્રાપ્તિ થઈ. આ વખતે પોતે મોગલોની સાથે યુદ્ધમાં વિજય પામ્યા તેથી અનેક હિન્દુ રાજાઓ રાણાશ્રીની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. અને કહેવા લાગ્યા કે મહારાણાશ્રી પ્રતાપના વંશજ રાણા રાજસિંહ જરૂર મેવાડનો ઉદ્ધાર કરશે, અને બાંખા રાવલની ઉઝળવેલ કીર્તિનો ધ્વજ ફરકાવશે. રાણાનો વિજય થયો. તેથી પ્રભાવતી સાથે તેમનું લગ્ન કરવામાં આવ્યું અને પોતે પ્રભાવતીને લઈ પાછા ઉદયપુર આવ્યા.

મહારાણા રાજસિંહના સરિત્રમાં એક ચૂડાવત સરદારની હાકીરાણીની હકીકત ઘણીજ વિચારવા અને જાણવા જેવી હોવાથી વાંચકવર્ગ માટે અત્રે આહી લખવામાં આવે છે. જ્યારે ચૂડાવત પરણીને આવ્યા પછી હજી હાથેથી મીઠળ પણ છુટ્યા નથી. ત્યારે ચૂડાવતની ઉંમર વર્ષ ૧૭-૧૮ની હતી. અને હાકીરાણીની ઉંમર પણ ૧૭-૧૮ વર્ષની જ હતી. એ દંપતીની જોડી જાણીતો રામ સીતા સમી શોભતી હતી. તેવા વખતમાં જ પ્રભાવતીનું રક્ષણ કરવા સાહે રાણા રાજસિંહ તૈયાર થયા હતા. અને બાદશાહના લશ્કરને રોકવા સાહે ચૂડાવતને જવાનું હતું. અને આ ઘોર સંઘ્રામમાં તેમની નિમણુંક એક શૂરવીર મોહાને શેષે તેવી હતી. આથી જ સરદાર હાકીરાણીની આંખા લેવા ગયો.

દેવી! આવતી કાલ બાદશાહની સાંમે મારે યુદ્ધમાં જવાનું છે. પીઠ ન બતાવી પાછા આવવાની મારી ધન્ય છે. માટે કહાંચ મારે મૃત્યુ થાય તો તેમ તમારો ધર્મ ચુકશે નહિ. એવું ચૂડાવત સરદાર બોલ્યા.

જાણી જ્યારે તમે વિજય પામ કરીને આવશો ત્યારે તમને મારા બાહુ પાસમાં જકડી વિજયમાળા પહેરાવીશ. કંઠાય સંઘ્રામમાં સ્વર્ગવાસ થશે તો

તમારી પાછળ ઘણાજ આનંદથી સતી ચર્ચનાથ ! સ્ત્રિયાણીની રક્ષા કરવી તે તો સ્ત્રિયનો સાચો ધર્મ છે, માટે તેમા જરાપણ વિલંબ ન કરો હાહી રાણીએ સરદારને કહ્યું

તમારા લગ્ન હજી હમણાજ થયા છે હજી લગ્નના મીઠા પણુ છૂટ્યા નથી તથો તમારા વિચારમા હું બ્યાકુલ અને પરવશ જાન્યો છું તેથી જ કહું છું કે તમે તમારો ધર્મ ચુક્યો નહિ વળી જ્યારથી તમારુ મુખાવર્તિ જોયું છે ત્યારથી માફ મન તમારા માટે વિહવળ જન્યુ છે, મુકાવતે કહ્યું

નાથ ! આપ આવું શું જોલો છો ? સતિ કેઈ દિવસ પ્રાણની પરવા પણ કરતી નથી. કદાચ સમુદ્ર મર્યાદા મુકે ! સૂર્ય પશ્ચિમમાં ઉગે ! પણ સતિ તો પોતાના કર્તવ્યમા જરાપણ આવ ઉણુપ આવવા દેતી નથી ! નાથ ! આપ ખુશીથી પધારો ! વિજય પ્રાપ્ત કરી વહેલા પાછા આવો અને આપની આ કાસીને આપના ચણીની સેવા કરવા આગ્રહાળી જન વે ! હાહી રાણી જોલી

તમે તમારો ધર્મ ચુક્યો નહિ, રણસ ગ્રામની સર્વ સામગ્રી લઈ જતા, જતા સરદાર મુકાવતે કહ્યું

નાથ ! આપ નિશ્ચિત રહેશો તમારા નામને કદાપી જોભ આવવા છંદ નહી વળી તમારી પાછળ સતી ચર્ચનાથ, હવે આપ ખુશીથી જાવ અને વિજય માળા પહેરી પાછા વળો, હાહીરાણીએ કહ્યું

આથી મુકાવત ગયો પણ થોડે દૂર ગયા પછી પોતાના નોકરની સાથે સંજો મોકલાવ્યો ને કહ્યું કે જે જવાળ જ પે તે લેતો આવજો જેથી નોકર તુરંતજ ઘેર પાછો ફર્યો અને મુકાવતને ઘેર આવી કહેવા લાગ્યો કે તમે તમારો ધર્મ ચુક્યો નહી આ યજ્ઞો હાહીરાણીએ સામંભ્યા કે વસ્ત જ બહાર આવી જોયું તો નોકર જણાયો તેથી તેને શું જવાળ આપયો તેના વિચારમા પડી મારા સ્વામિને મારા પ્રત્યે મોહ ઉત્પન્ન થયો છે જરૂર તે પરાજય પામીને ઘેર આવશે અને પોતાના નામ પર જોજ લગાડશે, કારણ કે, પોતે પોતાનો જીવ લકાર્ષમા રાખી ચક્રો નહિ જોમ વિચાર કરો કહ્યું કે —

ઉલો રહે, હું જે આપું તે તારા સ્વામીને અર્પણ કરજો અને તું કહેજે કે સતિએ તો તેની ફરજ જાણી છે પણ તમે તમારી ફરજ અડા કર્યો આ પ્રભાતે કહી તલવાર મ્યાનમાયો જેથી કાઠી પોતાનું માથુ ધડથી જુડે એકાદમ કરી આપ્યું

આ માથું જોઈ ચૂડાવતને આનંદ થયો અને તેના ચોટલાને ગાંઠ બાંધી પોતાના ગળામાં હારની માફક પહેરી લીધું. જાણે શીવની રૂપમાળા ધારણ કરી ન હોય ધન્ય છે, હાડી રાણીને !

વાંચકવર્ગ ! જરા ખ્યાલ કર્યો કે હિન્દુસ્તાનની રમણીઓએ પોતાનું શિયળ-સ્વમાન પ્રાણના ઘોળે સાચવી ઇતિહાસને ચોભાવ્યો છે. ધન્ય છે ! એ વિરાગનાને !

ચૂડાવત પચીસ હજાર સ્વારની સાથે બાદશાહ ઓરંગઝેબનો રસ્તો રોકી હાથીની માફક દ્રઢ ઉભો રહ્યો, કોઈની તાકાત ન હતી કે તેની સામે કોઈ જોઈ પણ શકે. જ્યારે ચૂડાવત લડતો લડતો બાદશાહના હાથી સુધી પહોંચ્યો ત્યારે બાદશાહ ગભરાયો. ચૂડાવત તરત બાદશાહની છાતી તરફ બાલો રાખી બોલ્યો “ પ્રતિજ્ઞા લ્યો, કોઈ ક્ષત્રિયની બેન-ગેટી પર કુદ્રૂટી કરવી નહિ, અને દસ વર્ષ સુધી ઉદયપુર ઉપર આક્રમણ કરવું નહિ! જેથી બાદશાહે કુરાનના સોગન ખાઈ ચૂડાવતના વચનો સ્વીકાર્યા. આ વખતે ચૂડાવતને એટલા બધા ઘા વાગ્યા હતા કે પોતે અશ્વ ઉપર સાવધાન રહી શક્યા નહોતા, જેથી તેઓ પ્રસન્ન વદને સ્વર્ગે સીધાવ્યા. આ દિવસ ચૈત્ર સુદ ૧૫ નો હતો.

ચૂડાવત પોતાનું કાર્ય પૂરું કરી રહ્યા કે તરતજ મરણને શરણ થયા. તેમજ રાજપૂતો પણ પચીસ હજારમાંથી ફક્ત પાંચ હજારજ બચવા પામ્યા હતા. આ વખતે રાજસ્થાનોમાં ખીજા અવનવા બનાવો ઘણા બની ગયા હતા, પણ ઐતિહાસિક પૂરાવાઓ ઘરાબર ન મળી શકવાથી અત્રે લખવામાં આવેલ નથી.

આ બધી ઘટનાઓમાં હિન્દુઓના ફક્ત બેજ હિન્દુ રાજા બાદશાહના પગારદાર હતા. જોધપુર અને જેપુરના રાજા જયસિંહ તથા મારવાડના રાજા જયવંતસિંહ હતા. આખરે આ બંને રાજાઓને શુભ દીતે ઝેર આપીને પાપી ઓરંગઝેબે મારી નાંખાવ્યા હતા. આ બંને રાજાઓને પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત મળ્યું. પોતાના બાતિ બાઈ ઓ સાથે દ્રોહ કર્યો, તેનું પરિણામ પણ તેવુંજ આવ્યું, તેનું અકાળે મૃત્યુ થયું અને ઇતિહાસમાં તેમના માટે કંલપીત છંદગી લખાણી.

આખરે પાપી ઓરંગઝેબ આટલેથી જ સંતુષ્ટ પામ્યો નહિ અને મારવાડના જયવંતસિંહના પુત્ર અણતને મારી નાંખવાની પેરવી કરવા માંડ્યો, આ સમાચાર મળતાં રાજ્યમાતાને મહાન ચિંતા થવા લાગી અને કોઈ પણ હિસાબે કુમાર અણતને બચાવવોજ જોઈએ. તેથી તેને મહારાણા રાજસિંહનો આશરો લેવા નક્કી કર્યું.

આગરે મહારાણા પાસે ખાસ્વાડની રાજ્યમતાએ ફરતો મોક-યા અને પોતાના પર આવી પડેલી આફતની હમીકત જણાવી જેમ મહારાણાએ આશ્વાસન આપી કહ્યું કે “ખાસ્વાડના રાજકુમારની રક્ષા / મારા પ્રાણના હોમે પણ કરીશ ” કુમારની માતાને આ સમાચાર મળતાજ કુમાર સાથે બે હજાર સ્વારો સહિત ઉંચપુર જવા નીકળ્યા રસ્તાનાં મોગલોની સાથે યુદ્ધમાં શઠોડોને ઉતરવું પડ્યું, તેથી રાજકુમાર અછત પોતાના અગરદુકોને લઈ મીઠા ઉદયપુર પહોંચી ગયા આથી રાણાધીએ તેઓનું સ્વાગત કર્યું અને તેમના નિર્વાહ માટે ‘કેલવા’ નું રાજ્ય અર્પણ કર્યું ધન્ય છે ! રાણાધીને

આવી રીતે ઓરગઝેબની બધી પ્રપચલણો મહારાણાએ ઉઘી વાળી હતી તેથી તે મહારાણા ઉપર બહુ ક્રોધાયમાન રહેતો હતો, અને ઘણું મીઠું લશ્કર લઈ મેવાડ ઉપર આક્રમણ કરવા આવ્યો. આ વખતે મહારાણા રાજસિંહ પાસે એક ‘જૈન’ સાહસીક અને ઘતુર માણસ દિવાનપદે હતો, તે મહા વિચક્ષણ અને કૌશલ્યવાળો હતો તેની સલાહથી મેવાડની તમામ પ્રજાને પહાડમાં લઈ ગયો અને આખું મેવાડ રમથાન જેવું બતાવી દીધું, તે દિવાનનું નામ વાયલવર્ગ બાણવા ઉતેજશો રાખતા હશેજ તેનું ‘નામ વીર દયાળશાહ’ હતું અને તે જૈન હતો.

૪૬ રણા નાજસિંહનો પ્રતિદાસ વાચનાં અને એક અચળે ધ્યા સિવાય રહેતો નથી. ગણા નાજસિંહના વપતર્માં એક જૈન બીરાત્ર દયાળ શાહે રણુજીની તેમજ સમસ્ત મેવાડની યરનોનાથી તથા શુદ્ધિથી સેવા બળવી અને મેવાડને ઔરવલ્લ બનાવ્યું અને મારા પ્રતિદાસના અનુસર મુજબ વીર દયાળ એક સાહસીક અને નિહા હતો પોતે મેવાડના ખાસદારની જગ્યાએથી મદ્રમની મુખી પહોંચ્યો હતો તેની રામચક્ર દર્શાવતો નો ‘વીર વિનોદ’ અથર્માં શ્રી નાન ઔગીચકર યોગાએ ખુલાસો કેમ નહીં થયો હોય તે સમજવું નહીં સધારણ માણસને જેમ ચિતરવાળ આવે તેવી આપાખા રાખારણ દર્શાવત હળી પોતાના આત્મને સતેષ માયો છે પરંતુ મનુષ્ય માત્રના ગુણનું પૂર્ણ તો હમેશા વિદ્યાનેના દેવે વસવું જોઈએ અને તે ગુણના પૂર્ણરી તરફ તેમનાં ગુણની મદદપર પ્રદાસ પાડી ‘વીર દયાળ’ ની બાળતમા ન્યાય આપતો જોઈતો હતો વીર દયાળ એક ધીમત કુટુંબનો નજીરો હતો સાહસીક અને પોર હતો પોતાના પિતાની તમામ મિત્રતા ત્યાગ કરી આવી નીકળેય નવયુવાન ઉચ્ચપુરમાં આવી પૂરોહિતને શેર ધોડાગમા ટેકરી ગયો આથી પરિસ્થિતિમાં જ્યે પોતાનું જીવન મેવાડ ખાતર હતા ક્યું વળી તે જીવનની ઉદારતા દર્શ મેવાડના તરફના ઉપર હમેશી રોશન સામે ‘દયાળ નિયો’ મેજાદ લે કદાચ જૈન તરફથી મુત એકેડે પદ્મની ન હોય તે સ્વભાવિક છે ? આ બાજનથી હું વડુ ગયો કરવા મરેની નથી પરંતુ બ્યારે પ્રતિદાસનું પુનઃ યત્ર હોય અને સાચી દર્શાવતને નીવડુલ ન્યાય ન મળતો હોય ત્યારે માણસને

બાદશાહની ફોજ સામે ઘણા રાજાઓ મહારાણાની સાથે રહી સહાય આપવા લાગ્યા. જેથી ઘણું જ દારૂણ યુદ્ધ થયું. આખરે રાણાશ્રી, કુંવર જયસિંહ, સરદાર ભીમસિંહ અને વીર મંત્રી દયાળદાસ યુદ્ધના મોખરા પર રહી મોગલોને ઘાસની માફક વાઢવા માંડ્યા. તેથી શાહ ગભરાયો, અને પોતાનો જીવ બચાવવા ઉપાય શોધવા લાગ્યો, આખરે દેવરીમાં છાત્રણી નાંખી પડેલો બાદશાહ પોતે પોતાનું થોડું લશ્કર લઈ નાશી જૂટ્યો. શૂરવીર મેવાડીઓની જીત થઈ. અને બાદશાહ ઔરંગઝેબનું બચાંકર અપમાન થયું. તેથી લડાઈનો સરંભ. દ્રવ્ય ઘોડા વિગેરે મહારાણાએ લઈ લીધું.

આવી રીતે મહારાણાશ્રીને અનેક વાર સાવધાન રહેવું પડતું હતું. જ્યારે શાહે હિંદુઓ પર જીજ્ઞાસા વેરો નાંખ્યો, ત્યારે રાણા રાજસિંહે શાહને ઘણો જ વિવેક ભર્યો પણ પોતાના સહમંત્રી દયાળદાસ પાસે લખાવી મોકલ્યો હતો. પણ તેની બાદશાહે દાદ આપી નહિ, છેવટે જ્યારે શાહ ઔરંગઝેબના જુદમથી સારો દેશ કંટાળ્યો ત્યારે શાહજાદા અકબરને બાદશાહ બનાવવો અને ઔરંગઝેબને પદબ્રષ્ટ કરવો. એમ મહારાણાએ શુભ રીતે માણસ મોકલી અકબરને સમજાવ્યો તેથી અકબર પોતે રાજ્યાચન લેવા તૈયાર થયો. તે વખતે ભેધીને ખોલાવવા માં આવ્યો. તેણે સુહૃત ભેધ આપ્યું. અને તે સુહૃત પ્રમાણે બધી તૈયારી થઈ ફક્ત સિંહાસન ઉપર બેસવાનું બાકી રહ્યું હતું. તે વખતે કપટમૂર્તિ જ્યોતિષીએ બધી વાત ઔરંગઝેબને કરી. જેથી અકબરની કરેલી મહેનત વ્યર્થ ગઈ. તેથી તે પિતાના ત્રાસથી નિશ્ચિત રહી થક્યો નહી. અને પોતાની અસિદ્ધતા પૂર્ણ થઈ થકી નહી. આવા અનેક કારણથી થોડા વખત માળવામાં રહ્યો. કારણ કે પોતાના પિતાનો દુષ્ટ સ્વભાવ તે સારી રીતે બહુતો હતો. તેથી કોઈ જગ્યાએ શાંતિ મળી નહી. છેવટે તે એક ઈગ્લાંડના વહાણમાં બેસી ફ્રાન્સ આવ્યો ગયો. આ પ્રમાણે ઔરંગઝેબના જુદમની જેટલી હકીકત લખીએ તેટલી ઓછી જ છે. તેની હકીકતના પાનાનાં પાનાં ભરાય તેમ છે. અત્યુ.

પોતાના સ્વમાનની કિમત હોતી જોઈએ. વાર દયાળની એવા પ્રત્યે ધન્ય તેની પત્નિ પાટમહેતી વીરતા રાજસમુદ બનાવવા માટે રાણીશ્રીને ખતાવેલો પ્રજા દલ્લાણનો રસ્તો. દુષ્ટાળના વખતમાં જૈનાચાર્ય માનસુરીધર મહારાજના ઉપદેશથી બંધાવેલો દયાળ કિલ્લો અને ભવ્ય જૈન મંદિર જેમાં હજારો એસીલાખ રૂપોઆ ખર્ચાયા છે. આવા વીર પુરુષનાં માટે કંઈ પણ હકીકત વીર વિનાદ માં રાજસિંહ મહારાણાના પ્રકરણમાં શ્રીયુત ઓઝા તરફથી લખવામાં આવી નથી, તેથી મારા વાંચક વર્ગ માટે આ વસ્તુ લખવાની માની ફરજ સમજી છું. જૈન સમાજે રાજ્ય માટે દેશ માટે અને પ્રજા માટે જ્યારે તનમન અને ધનનો ઉપયોગ કરવામાં જરા પણ કંજીસાઈ કરી નથી. છતાં આજે સાંકડા વિચારનાજા વિદ્વાનો ધર્મની ભાવનામાં પણ બીજા માણસની મહત્તા વધી જાય તે ઠીક લાગતું નથી. તે ભવિષ્યમાં બીજા વિદ્વાનોને આવી બૂદ નહીં કરે. અને સાચી હકીકતનો વ્યાખ્યા જ જવાબ દરેક વિદ્વાન લેખક આપશે એજ વિનંતી છે.

ઔરંગઝેબે કપટવિદ્યા રચી અને મહારાણીની સાથે સંધિ કરવા વાતચીત કરી. આ બાબતુ પોતે લશ્કરની તૈયારી કરવા લાગ્યો. મહારાણા તરફથી પણ મહારાણાના કાકા શુરસિંહ અને નરહર જાટે સંધી કરો. પરંતુ દુઃખની વાત તો એ છે કે સંધી પત્રમાં જણાયા વેરા માટે કોઈ પણ જાતનો ઉદ્દેશ નથી, તેમજ નામ પણ સંધી પત્રમાં આપ્યું નથી. કેવળ એટલું જ લખવામાં આવ્યું હતું કે રાણા રાજસિંહને ચિત્તોડનો પ્રદેશ પાછો આપી દેવો, આ કાર્ય રાણા રાજસિંહના ઉત્તરાધિકારી જયસિંહ રાણાના વખતમાં બનેલું હતું. તેથી તેનો ઉદ્દેશ કરવો ઉચીત નથી. આ પ્રમાણે રાણા રાજસિંહે ક્ષત્રિય શિરોમણી તરીકે જ પોતે પોતાનું જીવન ગાળવા લાગ્યા અને હિન્દુઓની સેવા અયાગ કરી વળી જીવની ઔરંગઝેબ જેવા બાદશાહને અનેક વખત યુદ્ધમાં હરાવીને પાછો કાઢ્યો હતો. આવી અનેક શુરવીરતાભરી જીંદગી સુખરતા તેઓથી આ સંસારનો સદાને માટે ત્યાગ કરી આપ્યા ગયા.

રાણા રાજસિંહનું શરીર અતિશય બાધી જખમી બન્યું હતું. અને શરીર બગડવા લાગ્યું. સંવત ૧૭૩૭ ઇ સ ૧૬૮૧ ની સાલમાં આ બચાવ રોગની પીડામાંથી સદાને માટે મુક્ત થઈ પોતાના પૂર્વજોને મળવા વીચરી ગયા.

મહારાણાથી પોતે ધાર્મિક વિચારવાળા હતા તેમજ તેમના મહામંત્રી વીર દયાળશાહ પણ બુદ્ધિશાળી હતા તેથી જ તે તેમની સલાહને માન આપતા હતા અને દરેક ધર્મ કરતાં તેમને “જૈન ધર્મ” પર અડગ મઠા હતી.

મહારાણા રાજસિંહને કવિઓ પ્રત્યે કેટલું માન હતું તે નિચે વાંચવાથી સમજી શકાયે પોતે કવિતા બનાવી જાણતા હતા તેમની કવિતા બનાવવાની શક્તિ કેટલી હતી તે નિચેના છંપાથી સમજી શકાયે નિચે લખવામાં આવેલો છંપો રાજસમુદ્ર ના તળાવની પાળ ઉપર અથવા મહેલના ગોખની પૂર્વ દિશા તરફ યુગવામાં આવેલ છે જે હાલ પણ મોજાલુ છે પરંતુ તે ચોક્કસ બહાર વાંચી શકાતો નથી.

દોહરો

હહાં રામ હહાં લખણ, નામ રહીયાં રામાયણ,
હહાં કુષ્ણ બલદેવ, પ્રગટ બાગોત પૂરાયણ,
વાલ્મીકિ મુક બ્યાસ, કયા કવિતા ન કરંતા,
કુણ સરૂપ દેવતા, ધ્યાન મનં કવણુ ધરંતા,
જગ અમર નામ ચાહો છોકે, સુણો સજીવન આખરાં,
રાજસિંં કહે જગ રાણસે, પૂજો પાંચ કવિ સરા.

મહારાણા રાજસિંહ જે થોડો વખત વધારે જીવ્યા હોત તો મેવાડની શેલામાં ઘણી જ વૃદ્ધિ થત, મહારાણાએ પોતાની કારકીર્દીમાં દક્ષિણ દિશા તરફ એક નગર વસાવ્યું છે. અને તેનું નામ રાજનગર પાડ્યું છે. પોતે નવો કિલ્લો મજબુત કરાવ્યો છે. વળી પૂર્વોક્ત વંદના ઉપલા ભાગમાં શ્રી કૃષ્ણજીનું મંદિર બનાવ્યું છે. તેની કારીગરી અજોડ છે, અને તે મંદિરના મધ્ય ભાગમાં એક શિલાલેખ છે. જેમાં સ્પષ્ટ અક્ષરે તેમાં પ્રતિષ્ઠા કરનારનું નામ લખવામાં આવ્યું છે. મંદિર બાંધવામાં અને તેની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં મહારાણાએ ૯૮ લાખ રૂપિયા ખર્ચ્યા હતા. તેમના સામંતો અને સરદારોએ આ કાર્યમાં જ ઘણી મદદ આપી હતી.

જ્યારે મેવાડમાં ચારે તરફ દુષ્કાળ પડ્યો અને લોકો અન્ન, પાણી માટે ટળવળતા હતા ત્યારે અસંખ્ય પ્રજાને સહાયતા આપવા જેન મંત્રી દયાળશાહની સલાહથી રાજસમુદ્ર બંધાવવાનું કામ ચરૂં કર્યું હતું. પ્રજાને દુષ્કાળના દુઃખથી મુક્ત કરવા નક્કી કર્યું. ધન્ય છે ? મહારાણાશ્રીની ઉદારતાને ? પ્રજા તરફની પ્રેમ ધગશને !

મહારાણા રાજસિંહ સિંહાસન ઉપર બેઠા અને સાત વર્ષ પછી અથવા સંવત ૧૭૧૭માં મેવાડ ઉપર દુષ્કાળનું આક્રમણ મયું હતું. આવું આક્રમણ અગાઉ કદિ પણ થયેલું નહીં. જ્યારે અનાજનો મોઘવારી ઘણી જ હતી. ત્યારે રાણાશ્રીએ અનાજના કોઠારો પ્રજા માટે ખુલ્લા મુક્યા હતા. અને રાજસમુદ્રનું કામ ચાલુ કરી, પ્રજાને બચાવી લીધી હતી. આ પ્રમાણે સરોવરનું કાર્ય સાત વર્ષે પુરૂ થયું હતું. આ સરોવરતી ચરૂઆત સં. ૧૭૧૭ ના પોષ સુદ ૮ ના રોજ કરવામાં આવી હતી.

આ સયંકર દુષ્કાળની હકીકત આપણે વીર દયાળના પ્રકરણમાં વાંચીશું, ત્યારે તેનો ખ્યાલ આવશે. મહારાણાએ પ્રજાનો અથાગ પ્રેમ અને આહના મેળવી હતી.

છપ્પો

હિન્દુઓના પર, બુદ્ધ તો અધિક કરતો,
બુદ્ધની ઔરંગઝેબ, દયા નહીં દીલમાં ધરતો,
કરી પિતાને કેદ, બંધુની કલજ કરતો,
લીધું ત્યાં તો રાજ્ય, મૂગટ શીર પર ધરતો,
હિન્દુઓને વટલાવવા, બાકી જેણે રાખી નથી,
કહે ભોગી એના જેવો, કોઈ પાપી પાક્યો નથી.

છપો

હિન્દુઓની નાચ ભાગ, તો દેશમાથી ચાલી,
 જ્યાં જુઓ ત્યાં જુલમ તણી જડીઓ તો જરવી,
 જુલમ તણી કેઈ દાદ, નહિં સાંભળતું કાને,
 પાપી ઓરંગઝેમ પડયો છે, આલે મેદાને,
 હિન્દુઓની જડ ઉજેડવા નિશ્ચય કરતો,
 કહે ભોગી ત્યાં માર્છની પૂલ કાઈતો આવી મગતો ૨૧૬

છપો

જાણ્યા વેરો નાખી જુલમની અવધિ કીધી,
 યયો હાહાકાર દેશ છર્તા ન સુઝી પુલિ,
 હિન્દુ ન, સી જાય બિચારા છવ લખને,
 ફફટે આખો દેશ શાહના જુલમ ભેઈને,
 છેવટ રાણા રાજસિંહ પડકાર શાહને આપતો,
 કહે ભોગી કન્ય રાણાને હિન્દુને જાચાવતો ૨૧૭

પ્રકરણ ૧૪ મું

વીર કેશરી દયાળશા

જૈનોમાં જે શૂરવીરતા,, સાહસીકતા અને બહેવાર કુશળતા હોય છે તે બીજામાં ઘણીજ ઓછી હોય છે. જૈનોએ તો એવી બહાદુરી ખતાવેલી છે કે જેના નામો આજે ઇતિહાસના પાના પર સૂર્યોદયે ચોભી રહ્યા છે, જે જૈનો પરાયા દુઃખોમાં દુઃખી થઈ પોતાની ફરજ બજાવવા જરા પણ પાછી પાની કરતા ન હતા. તેમાંના વીર દયાળશાહ પણ એક હતા. તેઓએ દેશની, રાજ્યની, અને ધર્મની સુરક્ષેલીના વખતમાં જે સેવાઓ બજાવી છે તે પ્રસંશાને પાત્ર છે. વાંચકવર્ગ આગળ દયાળશાહની કેટલીક બાબતો જેવી હકીકત નીચે લખું છું જેથી વાંચકવર્ગને બાબતોનું અને સમજવાનું મળશે.

મારવાડ દેશના નાના ગામડામાં ‘રાજાજી કરોને’ એક ગૃહસ્થ રહેતા હતા તેઓને ‘ચણ્ણદે’ નામની પત્નિ હતી અને દયાળ નામનો એક પુત્ર હતો. તેમના કુંડુંબની સમાપ્તિ આટલેથી થાય છે. રાજાજી ઘણા વ્યવહાર કુશળ અને પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષ હતા, વળી તેઓ પૈસે ટકે પણ સુખી હતા, નિરાશિમાની હતા, અનેક સફળતા તેઓશ્રીના જીવનમાં ચોસતા હતા, તેમજ તેમના ધર્મપત્નિ ચણ્ણદે પણ સુશીલ, શાણ્ણ અને કર્તવ્યપરાયણ હતા. રાજાજીએ સાધારણ ઘડેપાર કરી લાખોની દોલત એકઠી કરી હતી તેમજ ઈજ્જત, આબરૂ અને બહેવાર એટલો બધો સારો હતો કે દરેક ગામના, જ્ઞાતના; રાજ્યના અને પંચના દરેક કાર્યમાં તેઓની સલાહ લેવાતી હતી.

વીર દયાળશાહનો સ્વભાવ ક્ષત્રિયને શોભે તેવો હતો, કારણ કે તેનો આશય બહેવારનો હતો જ નહીં. પણ સુદમાં લડવું, સાહસીકતા ખતાવવી, નિર્માલ્ય જીવન ન જીવવું—ઘોડેસ્વાર થવું, તલવાર, લાલા, તીર કામઠા વિગેરેની રમત કરવી, અને એક શૂરવીર ચોદાને શોભે તેવી રીતે વર્તવું એજ પ્રિય હતું. તેનું શરીર—શક્તિ અગ્રાધ હતા. તેનામાં નામ તેવાજ શુદ્ધ હતા, તેનું નામ દયાળ હતું તેવો જ તે દયાનો સાગર હતો, પારકાના દુઃખે દુઃખી થઈ તે કામ કરી છૂટતો હતો.

એક દિવસ તેના પિતાએ વિચાર કર્યો કે દયાળ હવે મોટો થયો છે બહેવારમાં સુકી મારા માથેથી ઉપાધી ઓછી કરું જેથી મને શાન્તિ થાય આમ વિચાર કરી દયાળને કહ્યું કે “ભાઈ રખડવાનું સુકી દઈ હવે બહેવારમાં લોકો

જાય તો સાડે " રાજાજીનો સ્વભાવ ગરમ હતો, તેઓ જે વાત કરતા તે વાતને પુરી કર્યા વગર કદી મૂકતા નહોતા તેમજ તેમનો સ્વભાવ હંકવાળી-મજી હતો.

" પિતાજી ! મારો વિચાર બેધાર કરવાનો નથી, મારે તો એક એવું કામ કરવું છે કે દુનિઆમાં જીવ્યાની કપક કિંમત યાવ = દયાળે ખુબ વિચાર કરી ચોકખા શબ્દોમાં જવાબ આપ્યો.

આ સામગ્રી રાજાજી એકકામ ગરમ થઈ ગયા અને બોલ્યા કે તું વહેપાર કરવા ના પાડે છે તો શું તારે બીજા કામની છે ? તારી ઉંમર પુરા થોડ વરસની થઈ છતાં તને કાંઈ કરવું મુશ્કેલ નથી તો શું હજમત કરીશ ? જો તારે મારા કદામાં રહેવું હોય તો હું કહું તેમ કરવું પડ્યો, નહીં તો તારી ધ્યાન પહોંચે તેમ કર, સમજ્યો ?

પિતાજી આપ નાહક શુસ્સે યાવ છો, એવું તો મેં જુ અચીત કાર્ય કહ્યું છે કે આપ મારા ઉપર આટલા બધા શુસ્સે યાવ છો ? હું તો હજુ પછુ કહું છું કે મારાથી આ નિર્માણ થઈ નહીં બને, મારા કાકામાં વાકાત હતો તો હું ગમે ત્યાંથી માડે શુજ્જાન યાવ તેમજ મેં જીવી લઈશ. માટે આપ કોઈ કર્યો નહીં દયાળે નિહરતાથી પણ નમ્રપણે જવાબ આપ્યો.

શું તારે માડે કહું જ માનવું નથી ? તો મારે આ છેલ્લો જવાબ સામગ્રી છે, જો તારે વહેપારમાં ચિત લગાડવું હોય અને આ બધી નામોં છોડી દેવી હોય તો ખુશીથી આ માલ મિ કન અને વેલવ બધુય તારું જ અને જો તારે તારા મનસ્વીપણાથી જ ચાલવું હોય તો તું તારું મુશ્કેલ કરી દે અને માડે મક્કાન છોડી ચાલ્યો જા રાજાજી શુસ્સામાં બોલ્યા.

જેવી પિતાની આજ્ઞા દયાળ પોતાના માતા-પિતાને પણ લાગી-નમસ્કાર કરો પોતાના ભાગ્ય ઉપર જીવવાના નિશ્ચયથી થઈ ત્યાં કરી નીકળી ગયો. આ વખતે રમણદેવી જ ખમાથી અગધારા વહેવા લાગી, પણ દયાળ એવો બધો મક્કમ વિચારનો હતો કે એક વખત બોલ્યા પછી તેને પુરેપુરું બળવી લેવું અને જે બોલવું તે બહુ વિચારીને બોલવું, જેથી પોતાના વિચાર આગળ દુનિયાના દેવો આવે તો પણ તે ફેરવવાને શક્તિમાન ન થાય, તેથીજ પોતે વિચાર કર્યો કે પુર્વાર્થ સાધવા માટે બહાવામાં બહાવો વસ્તુનો ત્યાગ કર્યા સિવાય અનુભવ નહીં થાય માટે હવે તો એકજ વિચાર કે 'દેહ પાતવાથી ને કાર્ય સાધ્યાથી' એમ બોલી માતા-પિતાને ફરી એક વાર નમન કરી ઉપર આશ અને નિચે ધરતી, કાંઈ પણ સાધન લીધા વિના પોતાની આત્મજિને ત્યાગ કરી ચાલી નીકળ્યો થય છે ? તેની મક્કમતાને

દોહરો

હુનિયા તણા વહેવારમાં, રહેવું ઘણું મુશ્કેલ છે,
વીતે ઘણું વહેવારમાં, નહીં જેવા તેવા ખેલ છે
આથ પરાઈ રાખીને, છવવું જગત ધિક્કાર છે,
આપ પગ પર ઝુઝવું, જ્યાં સહાય શ્રી કીરતાર છે. ૨૧૮

વિચારમાં ને વિચારમાં વીર દયાળ ઘેર જંગલમાં ચાલ્યો જાય છે. રસ્તામાં
ઘણાં ગામડાં આવે છે પણ કોઈ પાસે હાથ ધરતો નથી. ગમે તેવી મહેનત
મજૂરી કરી પોતાનો નિર્વાહ કરતો હતો અને મેવાડ તરફ ચાલ્યો જતો હતો.
કારણ કે આ વખતે મેવાડના સિંહાસન પર મહારાણા શ્રી રાજસિંહ રાજ્ય
કરતા હતા. તેઓ વીર અને બહાદુર હતા અને શાહ ઔરંગઝેબ સામે ટક્કર
ઝીંઘનાર હોય તો તે એકજ રાણા રાજસિંહ હતા. તેની પ્રસંશા વીર દયાળે
ગામોગામ સાંભળી હતી તેથી તેણે રાણા રાજસિંહની સેવા કરવાનો વિચાર
કર્યો અને મેવાડ તરફ પ્રયાણ કર્યું. લાખોપતિનો દીકરો આને એક ભિખા-
રીની સ્થિતિમાં ભાગ્યની કસોટી કરવા નીકળ્યો !

આ પ્રમાણે ગામડે ગામડે ભટકતો ભટકતો અને રખડતો રખડતો તે
મેવાડના પાટનગર ઉદયપુરમાં આવી પહોંચ્યો. પણ ત્યાં નહોતું કોઈ સંબંધી
કે નહોતું કોઈ પીછાણવાળું તેથી તે ગામ બહાર મંદીરમાં ઉતર્યો. મંદીરના
પૂજારીએ આ અજાણ્યા માણસને પૂછ્યું કે—

‘ ભાઈ આપ કોણ છો ? આપનું શું નામ છે ? અને આપ શું કામ માટે
આવ્યા છો ? વળી આપને ક્યાં જવું છે તે જણાવશો. ’ પૂજારીએ પૂછ્યું.

ભાઈ માફ નામ દયાળ છે, હું અત્રે નોકરી માટે આવ્યો છું, માટે જો
કોઈ નોકરી હોય તો મને બતાવજો ! દયાળે કહ્યું.

તમને બીજા કોઈ દેશ ન જડ્યો કે મેવાડ મળ્યો ? પૂજારીએ વ્યંગ
ભાષામાં કહ્યું.

ભાઈ, જેવી ભાવીની મરણ, જો કોઈ નોકરી શોધી આપશો તો મોટો
ઉપકાર માનીશ. દયાળે કહ્યું.

દયાળનો આવો શાન્ત સ્વભાવ જોઈ પૂજારીને ઘણું સંતોષ થયો તેથી દયાળને
આશ્વાસન આપી મંદિરમાં બેસવા કહ્યું. તમારા માટે નોકરીની તપાસ કરી
આવું છું એમ કહી પૂજારી મંદીરના કામમાં રોકાયો.

ઉદયપુરના ગઢના કિલ્લા, રાજ્ય મહાલયો, તેની સુંદરતા કારીગરી અને
ખાંધણી વીગેરે જોઈ દયાળ પોતાના આત્માને આનંદ આપી રહ્યો હતો અને
કુદરત શું કરે છે તેની વાદ જોયા કરતો હતો.

ત્યાં પૂજારી આંચો અને તમને ઘોડાનું કામકાજ આવડતું હોય તો અમારા પૂરોહીત સહેજને ત્યાં ઘોડાના કામકાજ માટે માણસની જરૂર છે, પણ પમારમાં કંઈક ખવા પોવાનું તે સિવાય એક પૈસો પણ નહીં મળે માટે એ વિચારશે. તો ચાલો મારી સાથે પૂજારીએ કહ્યું

તેથી દયાળે કહ્યું કે જ્યાં હમા રહેવાનું ઠેકાણું નથી ત્યાં રોટલા માટે નોકરી મળે છે, તો શા માટે જતી કરવી જોઈએ અને ઘોડાને યોગ છે અને ઘોડાની મજાજતનું વધારા તેની સ્વારીનું કામ હું સારી રીતે બાંધું છું તેથી વગર આનાકાની કર્યા વગર તેણે પૂજારીને કહ્યું કે ' જે નોકરી હોય તે ખરી ' તેથી દયાળને પૂરોહીતની પાસે લઈ ગયો, અને બહામણ કરી તેથી ઘોડાની આકરીનું કામકાજ સોંપવામાં આવ્યું

છાંચો

ભાવીમાં શું હોય, ખજાર તેની નવ પડતી,
કુદરત કેરા સેક, વણી ઘાવી નવ જડતી,
નિન વણો એ જાળ, આજે પુર્વાર્ધ સાધે,
ખિત્તા વણો વૈભવ, વગી લક્ષ્મીને ત્યાગે,
પુર્વાર્ધ સાધવા, દયાળ મેવાડ આવતો,
કહે ભોળી રહે નોકરી, સમયને પીછાણતો

૨૧૬

છાંચો

આપી સમયને માન, દયાળ નોકરી કરે છે,
ઘોડાની ઘોડાર વણ, એ કામ કરે છે,
આગળ વધવા માટે, નહીં મોગાઈ ધરે છે,
માલીકનું આર્ષ જન, સગાઈ કરવાને રહે છે,
કહે ભોળી દયાળએ, સમયને સમજી ગયો,
પૂરોહીતની ઘોડારમ, નોકરી પોતે રહ્યો

૨૨૦

પૂરોહીતને ઘેર નોકરી કરતા ઘણા દિવસો વહી ગયા પૂરોહીત સાધારણ માણસ ન હતા, પણ રાજ્યના પૂરોહીત હતા અને રાજકીયમાં ઘણો સારો સ્વધરાવતા હતા, તેથી તેમને ત્યાં હજારો સીમતો, સરકારો વિગેરે આવતા હતા અને ત્યાં રાજકીયની બધી વાતો આવતી હતી તે બધી વાતો દયાળ ધ્યાન દર્શી સાંભળતો હતો. વગી પૂરોહીતના ઘેર સોફનડાવ થોડ ઘણી વખત

આવતા હતા. પુરોહીતની ગેરહાજરીમાં દયાળ દરેકનું સ્વાગત ઘણી જ સારી રીતે કરતો હતો. તેથી પોતે પોતાની હાથકાતની છાપ ઘણી સુંદર પાડી હતી.

એક વખતે પુરોહીતની ગેરહાજરીમાં શેઠ સોહનલાલ પધારતાં દયાળે તેમનું લાવણીનું સ્વાગત કરી આવકાર આપ્યો. આથી સોહનલાલ વિચારમાં પડ્યા કે આ પુરુષ સાધારણ નથી પણ જરૂર કોઈ ઉચ્ચ કુટુંબનો હોવો જોઈએ. આમ વિચાર કરી દયાળને પૂછ્યું કે, ભાઈ તમને શું પગાર મળે છે ?

ખાવા-પીવા માટે જ કામકાજ કરું છું દયાળે જવાબ આપ્યો.

શું તમારા જેવા માણસને આવું કામ પસંદ પડે છે ? સોહનલાલે પૂછ્યું. સમયને માન આપવું જ જોઈએ ને ? દયાળે જવાબ આપ્યો.

તમારો મૂળ દેશ કયો ? સોહનલાલે પૂછ્યું.

મારો મૂળ દેશ મારવાડ, અને હું મારા પિતાશ્રીને એકનો એકજ પુત્ર છું. મારા પિતાની પાસે લાંબોની દોલત છે. પણ મારા અને પિતાના આદર્શો ઘણા જુદા જ છે. તેઓ મને વેપારી ધંધામાં નાંખવા માગતા હતા. મેં ના પાડી, તેથી તેમણે ગૃહત્યાગ કરવાની આજ્ઞા કરી. જેથી તેમની આજ્ઞા શિરોમાન્ય રાખી તુરત જ ચાલી નીકળ્યો. દયાળે જવાબ આપ્યો.

શું તમને તમારા પિતાશ્રીની જરા પણ લાગણી ન થઈ અને આટલો બધો વૈભવ ત્યાગ કરી ચાલી નીકળ્યા ? સોહનલાલે પૂછ્યું.

હું આદર્શ કરતાં કરોડોની દોલતને તુચ્છ ગણું છું. પ્રભુ મહાવીરે પણ પોતાના આદર્શ આગળ રાજ્યવૈભવનો શું ત્યાગ નહોતો કર્યો ? દયાળે તેમના સવાલનો જવાબ આપ્યો.

શું તમે પ્રભુ મહાવીરના ઉપાસક જૈન છો ? સોહનલાલે પૂછ્યું.

જી હા દયાળે કહ્યું

દયાળ, હું જે મારા મનમાં ધારતો હતો તેજ આખરે સાચું પડ્યું. આપ જેવાને આવી હલકી નોકરી કરી જીવન નષ્ટ કરવું તે મને વ્યાજબી લાગતું નથી. તમે મારા ઘેર આવશો ? સોહનલાલ બોલ્યા.

મારા શેઠ (પુરોહીત) ની રબ્બ વગર મારાથી આવી શકાય નહીં. દયાળે કહ્યું.

હીક, તે હું સમજી લઈશ. ઉઠતાં ઉઠતાં સોહનલાલ બોલ્યા. અને ઘર તરફ તે ચાલ્યા.

સોહનલાલ એક પ્રતિષ્ઠિત અને રાજ્યના માનીતા ગૃહસ્થ હતા. રાજ્યના સુખ દુઃખમાં તેમનો સારો હિસ્સો હતો. રાજાશ્રીને પણ સોહનલાલ માટે ઘણું સારું માન હતું. સોહનલાલ જે તાના શ્રેષ્ઠ મયા પછી દયાળુ પણ પોતાના કામમાં રોમ્બો ત્યાં તો પુરોહીત ગજમહેલમાંથી પોતાના આનંદ પર આવ્યા તો તે જખતે તે ઘણા જ ઉઠા અને ગભીર વિચારમાં ગરકાવ થએલા હતા. તેમનું મન ઢેકાણે ન હતું તેઓ આવી અને બેઠા

દયાળ, ઓ દયાળ, પુરોહીતે જુમ પાડી

છ, ફરમાવો આપને શું કામ છે ? દયાળે પૂછ્યું

મે ગઈ કાલનો પૂજારીને દેવલી મોકલ્યો છે તે હજુ સુધી આવ્યો નથી માટે તમે ઘોડો તૈયાર કરી તેની ખબર લઈ આવો. રસ્તો ઘણો જ વિહટ છે માટે સલામીને જાણે, અને સાથે હથીઆર પણ લેતા જાણે દયો, આ મારી કટારી પણ આજે રાખો. જોમ કઢી કટાર આપી દયાળ મસ્તક નમાવી ને હુકમનો અમલ કરવા ઘોડા પર સ્થાવર મર્ધ દેવાલી જવા સંઘસડાટ આવી નીકળ્યો.

કુદરતની અજબ ઘટના.

જગતની ઘટનાઓનો અપૂર્વ ખ્યાલ આપતો, હુશ્મનોના સામે વિકાળ સમો ભાસતો, દુર્ગ સંધ્યા સમયે, સૂર્યના કિરણો અસ્ત થતી વેળાએ અરવહ્લીના દુર્ગના રમ્ય રસ્તા ઉપર એક યુવાન ઘોડેસ્વાર ધર્ધ, મસ્ત પછે આદ્યો જતો હતો.

વનપ્રદેશોની અવનવી અટવીઓ અને કુદરતની ઘટનાઓ જોતો જોતો તે યુવાન આદ્યો બંધ છે. પણ ત્યાં તેને ડોઈની કારમી ચીસ સાંભળી. એટલામાં તો સનસનાટ કરતું એક તીર યુવાનના કાન આગળથી પસાર ધર્ધ ગયું. તેથી તે અમદ્યો, અને તે તીર જે બાજુથી આવ્યું હતું, તે તરફ પોતાનો ઘોડો લઈ ગયો, અને ત્યાં તેણે એક યુવાન બાળા પર અત્યાચાર માટે લડતા કેટલાક સીલોને જોયા. તેથી ધ્યાને પોતાનો ઘોડો તે તરફ દોડાવ્યો, અને થોડી જ વારમાં તે સીલોના ટોળા પાસે આવી ઉભો રહ્યો અને તરતજ કટાર ખેંચી ને પોતાના પ્રાણુની દરકાર રાખ્યા વગર સીલની પીઠમાં થોંચી દીધી. પણ સીલના શરીરનો બાંધો મજબુત હોવાથી તેને કટાર વાગ્યાની પરવા ન કરતાં બાળાને મૂકી; સહાય કરવા આવન.ર ધ્યાને ઉપર તુટી પડ્યો. તેથી ધ્યાને પણ તેને પોતાના બાહુબળથી જવાબ આપ્યો. અને સીલને મહાત કયો. તેથી તો સીલ ઘણી આજીજની સાથે ઠરઠરવા માંડ્યો.

આ બાળાને પળે લાગી તેની માણી માગ, અને આવું અત્યાચારનું દૃત્ય હવે કદી પણ નહીં કરું તેવી પ્રતિજ્ઞા લે. ધ્યાને મક્કમતાથી જણાવ્યું.

સીલોએ બાળાની માણી માગી અને પ્રતિજ્ઞા લીધી, કે જેથી સીલોને ત્યાંથી જવા દીધા. આવી રીતે તે યુવાન બાળાનો બંધાવ વીર ધ્યાને જ કર્યો.

બાળા, તમે આ જગ્યા પર સીલના પંખમાં શી રીતે સપડાયાં ? ધ્યાને કહ્યું.

હું ઉદયસાગર પર ફરતાં ફરતાં આ સ્થળ ઉપર આવી પહોંચી, હું ઘણી વખત એકલીજ આ પહાડોની ખીણમાં ફરવા આવું છું તેમ આજે પણ આવી હતી. પણ મને એકલી જોઈ, વળી ખીણ કોઈ નહીં હોવાથી, આ સીલોએ મારા પર કુદ્રષ્ટિ કરી, મને સતાવવા લાગ્યા. તેથી મારી પાસે જે તીરનો જથ્થો હતો તે વડે મેં મારૂ રક્ષણ કરવા માંડ્યું. જ્યારે મારું તીર ખાલી ગયું.

અને તેઓ મરા ઉપર જુદમ ગુજરવા લાગ્યા, કે આપ તુરત આવી પહોંચ્યા અને મને બચાવી, જો આપ ન આવ્યા હોત તે આજે કંઈ દશા હોત તે તો પ્રજા બધે મોતની સાથે જંગ ખેલનાર થયા જ નીરવા હોય છે. અને આપે અબજાની રક્ષા કરી જે બહાદુરી બતાવી તેના માટે આપશીને ધન્યવાદ થતો છે. ? યુવાન બાળા બોલી

બોહ, આ શું ? દયાળના શરીરમાંથી લોહી નીકળતાં બાળા બોલી ઉઠી અને તરત પોતાની સાડી વતી સાફ કરવા લાગી આથી દયાળના છત્રમાં તેના સ્પર્શ માત્રથી સનસનાટી થઈ અને તે તેના અમી ભર્યા નેત્રોમાં અંબયો, તેનું સુંદર મૂખાવોંડ ભેઈ પોતાના આત્માને શાન્તિ અનુભવવા લાગ્યો બંને વ્યક્તિઓને આ પહેલ પહેલો જ પ્રસંગ હતો તેમાં યુવાન બાળા અને યુવાન વીર પછી શું બાકી રહે ?

બંને વ્યક્તિઓ નિર્દોષ વાતો કરતાં કરતાં, એક બીજાના સામ સામુ ભેઈ પોતાના આત્માને આનંદ આપતાં આપતાં ચાલ્યાં બાકી છે.

બાળા આપનું નામ શું ? દયાળે પૂછ્યું.

આપનું શું નામ છે તે પહેલાં જણાવો. બાળાએ કહ્યું

મારું નામ દયાળદાસ, યુવાન બોલ્યો.

શું તમારું, નામ ? બધે દયાળા કેવે જેવા લાગે છે ? પણ મારું નામ એટલું બધું સુંદર નથી બાળા બોલી

તો કંઈ હરકત નહીં પણ નામ તો જણાવશોને ? યુવાને કહ્યું

હા, તો સાંભળો મારું નામ પાટમદે બાળાએ કહ્યું.

કેટલું ગારવવંતું નામ ? યુવાને જણાવ્યું.

તેથી બાળાના બાલ ઉપર ચરમના ચોરડા પડ્યા હોય તેમ લાગ્યું.

આ પ્રમાણે વાતો કરતાં હતાં ત્યાં કોઈ ચીજ પર ધ્યાન પડતાં આ શું પડ્યું ? ? દયાળ એકદમ બોલી ઉઠ્યો

તમારો કટારીમાંથી નીકળી જતાં મેં ભેટું હતું, તે તો નહીં હોય ? મને તો તેજ લાગે છે. પાટમદે બોલી

દયાળે તરત જ તે ચીટી હાથમાં લઈ વાંચવા માંડી, વાંચતાં વાંચતા તેના મૂખ ઉપર ક્રોધની રેખાઓ છવાઈ ગઈ અને ગંભીર વિચારમાં પડી ગયો. કેટલું ભયંકર કાવતું ? શું પૂરોહિત આટલો બધો ભયંકર માણસ ? શું પોતાના અન્નદાતા ઉપરજ આ કાવતું ? શું આપણા પાલણુદાર ઉપર જ આ વળપાત ? મારા પ્રાણના ભોગે પણ તે કોઠોની મુરાદ બર નહીં આવવા દઉં. એકદમ દયાળથી બોલાર્થ જવારું.

કેમ, શા વિચારમાં પડયા ? ચીટીમાં શું હશે તે જાણવાની છતાંસા થતાં પાટમદે બોલી.

કંઈ નહીં, ખાસ કાચુ નથી, ચાલો. હવે હું તમને તમારા ઘર સુધી પહોંચતાં કરૂં દયાળે નમ્રતાથી કહું

જેવી આપની ઈચ્છા ? દયાળ, હાલમાં આપ શું કરો છો ? પાટમદેએ પૂછ્યું.

અત્યારે હું રાત્રી પૂરોહીતના ઘેર નોકરી કરું છું, પણ થોડા વળતમાં મારી નોકરી ત્યાંથી બદલાશે, દયાળે જવાબ આપ્યો.

કેને ત્યાં ? બાળાએ પૂછ્યું.

શેઠ સોહનલાલ ને ત્યાં દયાળે કહ્યું.

હું ! સોહનલાલ તો મારા પિતા થાય છે. બાળાએ એળખાણ આપતાં કહ્યું આ પ્રમાણે વાતો કરતાં કરતાં અધ્યા આવે છે ત્યાં સોહનલાલ શેઠનું મકાન દેખાયું.

મારા પિતાશ્રીને મહ્યા સિવાય નહીં જવાય, પાટમદેએ જણાવ્યું.

ના, બાળા, પૂરોહીત મારી વાટ-રાહ જોતાં હશે. ફરી કોઈ વાર મળીશું અત્યારે હું જઈશ, દયાળે વિનય પૂર્વક રજા માગી.

હીક ? ત્યારે પધારો, હવે આપણે હંમેશાં મળી શકીશું, પાટમદેએ કહ્યું.

બંને જણા છૂટયા પડ્યાં. દયાળ જતાં જતાં બોલ્યો કે કેવી સુંદર બાળા શું તેનું રૂપ ? કુદરતની કેવી અજબ ઘટના ?

ભાગ્ય દેવીની કૃપા

દયાળની રાહ ભેળનેજ પૂરોહીન બેઠા હતા. ત્યાં દયાળને સામેથી આવતો ભેઈ, કેમ ! પૂત્રારોના શા સમાચાર છે ? પૂરોહીતે પૂછ્યું.

પૂત્રારો દેવાવીમા મગ્ના કરે છે, બે દિવસ બ્રહ્મસોજન હોવાથી શકાઈ ગયો છે દયાળે કહ્યું.

બ્રાહ્મણને લાડવા મળે એટલે સમયનું જ્ઞાન પવન રહે પૂરોહીત બબડ્યો. દયાળ તને સોહનલાલ શેઠને ત્યાંથી માલુસ તેડવા આવ્યો છે, તારો શું

વિચાર છે ? પૂરોહીતે પૂછ્યું.

જેવી આપશ્રીની મરજી દયાળે વિનયથી જવાબ આપ્યો.

પૂરોહીતે દયાળને રાજપુરીથી સોહનલાલ શેઠને ઘેર જવાની રજા આપી, તેમજ દયાળ સોહનલાલ શેઠને ઘેર આવ્યો. શેઠ તથા પાટમદે દયાળની આવવાની રાહ ભેળનેજ બેઠા હતા. દયાળ આવ્યો એટલે સોહનલાલે ધણાજ આદરમાન સાથે બેસાડ્યો.

પિતાજી આ બહાદુર વીરે મારી રક્ષા કરી હતી અને મને પાપીઓના પજાપાથી બચાવી હતી પાટમદે બોલી.

સોહનલાલ શેઠના આનંદનો પાર ન રહ્યો, દયાળશાહ તરફ ભાગ્યદેવીનું વક્ષણ બઢવાયું. દયાળના અવભાષથી અને કર્તવ્યથી શેઠ ધણા ખુશી થયા, અને પાટમદે મલ્લ દીનપ્રતોગીન તેના મહવાસમા આવવા લાગી, બનેના વર્તનથી પાટમના માતા-પિતા ના આનંદનો ઉભરો ખાતો ન હતો, અને ખુબ હબાવા લાગ્યા તે બનેનો મહવાસ વધવા લીધે આ પ્રમાણે દયાળશાહ, સોહનલાલ શેઠના કુટુંબી જેવો ચર્મ ગયો વાહ ! વિધાતા તારી કૃતિ મલ્લ અજબ છે ?

જ્યારે મહારાજા રાજનિહ 'જગનિવાસ' (મહેલ) મા આટલો મારતા હતા અને શાહ ઔરંગઝેબને પરાજય કેમ કરવો તેનો વિચાર કરતા હતા ત્યારે એક પ્રતિકારે આવી કીધું કે કેઈ યુવાન આપશ્રીને મળવા માગે છે,

આવવા દો ? રાજાશ્રીએ હુકમ આપ્યો.

દયાળ અંદર આવી રાણાને નમસ્કાર કરી આસન પર બેઠો.

યુવક કેમ આવ્યો છું ? અહિં આવવાનું શું પ્રયોજન છે ? કોઈ જાતના હુઁખથી આવ્યો છે કે રહેઠાણના ત્રાસથી તારો ખગાવ કરવા આવ્યો છે ? શા હુઁખે આવ્યો છે ! રાણાશ્રીએ પૂછ્યું.

નામદાર ! આપશ્રીના રાજ્યમાં મને કોઈ જાતનું હુઁખ નથી. તેમ કોઈનો ત્રાસ નથી. પણ હું ફક્ત આપશ્રીને એક વિનંતિ કરવા આવ્યો છું. દયાળ બોલ્યો.

યુવાન ! તારે જે કહેલું હોય તે ઘણી ખુશીથી કહે રાણાશ્રીએ કહ્યું.

નામદાર ! આપ આવતી કાલથી સવારે દુધ પીવાનું બંધ રાખશો તો મેવાડ પર મોટો ઉપકાર થશે, કારણ કે જેમ લામાશાહ રાણા પ્રતાપની સેવા બજાવી કૃતાર્થ થયો, તેમ હું પણ મારવાડથી આપ નામદારશ્રીની સેવા કરવાના ઈરાદાથીજ મેવાડમાં આવ્યો છું. અને આપશ્રીની સેવા કરવાનો સુયોગ મને વહેલો મળી ગયો તે જ મારું પ્રારબ્ધ સમજું છું. દયાળે નમ્રપણે વિનંતી કરી.

યુવક ! તું સાચું બોલે છે તેની શી ખાત્રી ! કારણકે મારો કોઈ દુશ્મન નથી તેમજ કોઈ દુશ્મનની અહીં આવવાની તાકાત નથી માટે જે બોલે તે સંભાળીને બોલજે, નહીં તો જાણજે કે રાણા રાજસિંહના સામે કપટ નહીં ચાલે. અરે ! તું હાલમાં અહીં ક્યાં કહે છે ! રાણાશ્રી ગુસ્સામાં બોલ્યા,

નામદારશ્રી ! બીક એ શબ્દ તો મારા અંતરમાં નથી, ચોતની પરવા સાચા જૈન ને હોય જ નહિ, કારણ કે જૈનો કર્મવાદી છે. વળી આપશ્રીના દુશ્મન શત્રુ નહીં પણ આપનાજ રાજ્ય મહેલના મિત્ર છે, તે સમય આવે જણાશે. એટલું ધ્યાન રાખજો કે સવારે દાસી પરાજીત દુધ આપવા આવે તે દુધમાં ઝેર નાંખેલું હશે ! માટે તે દુધ પીશો નહીં. જે આ વાત જોટી પડે તો આપશ્રી ને મારું શીર ઉતારી આપીય. નામદાર ! મારો સુકામ સોહનલાલ શેઠને ત્યાંજ છે. શૂરવીરને શોભે તેમ નિડર અને મદ્દમતાથી દયાળે જવાબ આપ્યો.

યુવક ? તારું નામ શું ? રાણાશ્રીએ રજા આપતાં પૂછ્યું.

નામદાર ! મારું નામ દયાળ છે ? દયાળે ચાલતાં ચાલતાં જણાવ્યું.

મહારાણા રાજસિંહ સવારે ક્યારે પડે અને સત્ય વસ્તુ પોતાના જાણવામાં ક્યાં આવે તેના વિચારના બોલે ચઢ્યાં, સવાર થયું, રંગાનપૂજા કરી એટલે દાસી

છપ્પો

લાગ્યદશા બદલાય, બધું બદલાઈ જતું,
થાય રંકનો રાય જ્યારે લાવી બદલાતું,
છાપ વણ્ણિકની જાત, ખરેખર ખુગજ પાડી,
ખુદ્ધિ બળની સાથ, કરી સૌ વાત ઉઘાડી,
દુધ મહીં તો ઝેર છે, ચેતાને એ રાણાને,
દયાળ કહે કરજો ખાત્રી, કહે તો સત્ય એ રાણાને.

૨૨૧

સૂર્ય જમીનને નમસ્કાર કરતો હુળવા લાગ્યો, ચંદ્રમાના દર્શન થવા લાગ્યાં, અને સંધ્યા ઉગી તેં સમયે દરબાર બરાયો, આળા શહેરમાં આનંદનો ઓચ્છવ ચાલી રહ્યો, રાણાશ્રીએ દયાળને ખાસ પાલળી મોકલી બોલાવ્યા, દયાળશાહના આવ્યા પછી રાણાશ્રી પણ પોતાના આસન પર બીરાજમાન થયા, અને દયાળશાહે કરેલા ઉપકારની વાત વીગતવાર કરી આજે મેવાડે ‘દયાળશાહ’ નું ઋણી છે. તેથી તેમની ચતુર્કિચ્છીત સેવાના બદલામાં દયાળશાહને મંત્રીપદે નીમું છું આશા છે કે બધા મારી વાતને વધાવી લેશે. રાણાશ્રીએ જણાવ્યું.

આથી બધા સરદારો અને સભાજનોએ એકે અવાજે મહારાણાના વચનોને શીરોમાન્ય ગણી વધાવી લીધા. જ્યારે મહારાણાએ દયાળશાહને મંત્રીપદનો પોષાક અને શમશેર આપી તેઓને મંત્રીપદના હોદ્દા ઉપર કાયમ કર્યા ત્યારે ‘ચે’ તો મારી ફરજ માત્ર બજાવી છે’ નમન કરી તેનો સ્વીકાર કરતાં દયાળ બોલ્યો.

પરાજીત દુધનો કટોરો લઈ આવી રાણાશ્રીએ દુધ હાથમાં લીધું અને દાસી સામુ નેગા મંગલું રાણાશ્રીને દયાગના ચપ્પો યાદ આપ્યાં તેથી દાસીને તે દુધ પીવા હુકમ કર્યો એટલે દાસી મુજબ લાગી કે જરૂર જનું કાવતું પકડાઈ જનું જ એમ બતાવી જમી સાચી વાત કહેવા લાગી.

રાજ્ય પૂરોહીત અને કુમાર બીમસિંહની માતાનું આ કાવતું છે હું તો મેવાડના લોકો આ કામ કરતી હતી, આપે જયસિંહને માદી આપવા વિચાર કર્યો તેથી આપશ્રી ને भारी નાંખી બીમસિંહને માદી આપવી એમ વિચાર કરી આપશ્રીને દુધ હાથમાં ઝેર આપી મરણને શરૂ કરવા અને મોકલી હતી. દાસી પગથોડે બીતાં બીતાં જમી વાત કહી દીધી.

આથી રાણા પ્રજ્ઞા ગુસ્સે યવા અને તેનાપતિને બોલાવી પૂરોહીત તથા રાણીને પકડી મંગાવ્યા, વળી ઘરમાં જમી કરતાં પેલી ચીટી સાથમાં આવી જેથી જમી વાત સ્મરણમાં આવી મર્મ તેથી તો તેમના શરણનો પાર ન રહ્યો.

મહારાણીને જન્મ કેદની સજા કરી અને પૂરોહીતને દેશવટો આપી મેવાડમાંથી કુતરાની માફક હાંકી કાઢ્યો. ‘રાજ્યના લોકમાં માણસ પોતે પોતાનું કર્તવ્ય પણ જૂઠી જઈ પિયાયીક સાવના પાવવા માટે અનેક ભવતા પાપના ભાગીદાર જની આખરે બેઠાલ સ્થિતિ લોગવે છે.’ દયાગના ચપ્પો સાચા પડ્યા, ‘હુકમન ચતુ નહીં પણ મિત્ર છે’ રાણાશ્રી બોલ્યા.

બીજે દિવસે સવારના સોહનલાલ શેઠ તથા દયાગને બોલાવવા રાજ્યના માણસો આવ્યા તેથી તેઓ રાજ-મહેલમાં આવી રાણાશ્રીને નમસ્કાર કરી આમ્રન પર બેઠા કે તરતજ મહારાણાશ્રીએ દયાગના કરેલા ઉપકારની વાત કરી અને કહ્યું કે ‘આજનું છત્રીકાન મળ્યું હોય તો તે દયાગનો પ્રતાપ છે.

અજઞાતા ? આપતો હિન્દુના રક્ષક છે. ? મેઝમના ચતુ છે ? અને મેવાડના શીરવાજ છે ? આપની સેવા જાનવળી તે તો भारी કરજ સમજ્યું છે’ દયાગે હુંકમાં જ પડાવ્યું.

ઠીક સોહનલાલ ! દયાગ મંત્રીપદને લાલક જ તેની સેવાનો બદલો હું મદિ જાણી ચતુ તેમ નથી, છતાં મેવાડના મંત્રી તરીકે આજ સંજેન દરબાર ભરી નીમણુંક નક્કી કરીય, માટે આજ જને જણા બેઠા આવ્યો. વળી શાંક ઓરંગઝેબ જેવાની સાથે જ્યારે સુદમાં ઉતરવું પડ્યો ત્યારે દયાગ જેવા મહામંત્રીની બુદ્ધિ અને ચપગતા ઘણી જ ઉપયોગી થઈ પડ્યો દયાગ દરેક બાબતમાં ચોખ્ખા છે, વીરનો પૂજારી તથા સ્વદેસ ભક્તિવાળો છે, માટે તે દરેક રીતે મંત્રી પદને લાયક છે. રાણાશ્રીએ કહ્યું.

વીર દયાળશાહની વીરતા.

એક વખતના સમયમાં બાદશાહ ઔરંગઝેબના બુદ્ધમથી સારા હિંદુ પણુ કંટાળી ગયો હતો. કારણ કે બાદશાહે કોઈ પણ હિસાબે હિંદુઓની જડને નાબુદ કરી, સારાય દેશને ઈસ્લામ બનાવવા વિચાર કર્યો હતો. પણ પેલો મેવાડનો રાણો બધા રાજપુતોને ઉશ્કેરી મારી સામે કરવા માગે છે. માંડો માંડીમાં જ કંપાઈ મરવાવાળા રાજપુતો કોઈ વખત એકત્ર થયા સાંભળ્યા છે? પણ તે આ સંગઠનનું હુથીઆર બનાવનાર તેનો મંત્રી પેલો વાંણીઓ દયાળશાહ જ લાગે છે. કદાચ જો રાજપુત અને વાણીઆ બુદ્ધિ એકત્ર થાય તો શહેનશાહને પણ રહેવું ભારે થઈ પડે. આમ ઔરંગઝેબ વિચારની વમળમાળામાં પડ્યો, તેવામાં પેલોસો એક ચારણને લઈ આવે છે ચારણને આવતો જોઈ જાણતો નથી? કે પકાણીના ગયા પછી સૂર્યવંશીઓમાંથી શૂરાતન ચાલી ગયું છે? ઔરંગઝેબે શુસ્સામાં જ કહ્યું.

નામદાર! ના, એવી તો અનેક પકાણીઓ છે. ચારણે જવાબ આપ્યો.

તો એક તો બતાવ! શાહ આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો.

અરવલ્લીના પહાડમાં શેલમાળાના પાદ પ્રદેશમાં રૂપનગરના વિક્રમસિંહ સોલંકીની કન્યા પ્રભાવતીને આપે જોઈ નથી, તેને જોશો તો આપને લાગશે કે ભારતની રૂપરાણી તો માત્ર આ એકજ છે. ચારણે જણાવ્યું.

એજ રૂપરાણીને હું મારી બેગમ બનાવું. શાહ બોલ્યા.

નામદાર! તેને લેતાં પહેલાં તો ઘણા જન્મ લેવા પડશે. અને ઘણો જ તાપ મહેન કરવો પડશે? ચારણે કડકાઈમાં જવાબ આપ્યો.

આ જમાનામાં મારી બેગમ બનાવીશ, શાહ આનંદમાં આવી બોલ્યો.

નામદાર! કોઈ પણ હિસાબે તમારી આશા ફળીભૂત થાય તેમ નથી, તે તો મરવાનું પસંદ કરે છે. પણ તમારી બેગમ તો તે નહીં જ થાય! સારી જ ક્ષત્રિયાણી હજારો મ્લેચ્છ-શિયાળવાથી ડરે તેમ નથી. તે તો જગદંબાને જ અવતાર ન હોય! સમજ્યા. ચારણે નિઠરતાથી જવાબ આપ્યો.

શાહ પ્રભાવતીના ગુણની પ્રસંશા ચારણ પાસેથી સાંભળી ત્યારથી જ તેને નિશ્ચય કર્યો કે કોઈ પણ હિસાબે પ્રભાવતીને બેગમ બનાવવી. તેથી રૂપનગર ઉપર ચઢાઈ કરવાના ઇરાદાથી બે હજાર ઘોડેસ્વારને અગાડી મોકલ્યા.

દેવતા મીલન

વિધીની શું અજ્ઞ કૃતી જે એક વખતનો રખડો હતો તે આને મેવાડનો મહામંત્રી બન્યો, ખરેખર ! દયાળુનાં કામ્ય ફરી ગયું. રાયનો રંક અને રંકનો રાય બન્યો, વિધી શું ન કરી શકે !

દયાળુનાં રાય-મહેલમાંથી ઘેર આવ્યા કે તરત જ પાટમદેએ પુષ્પકાર પહેરાવી અભિનંદન આપ્યા ત્યારે આખા ઉદયપુરમાં ચોરે-ચોટે દયાળુનાંનીજ વાહ વાહ બોલાવવા માંડી અને રાણી તથા પૂરોહીતને લોકો દ્વિતકાર દેવા લાગ્યા.

આને સોહનલાલ શેઠનો આનંદ પણ માતો નહોતો, આને તો સોહનલાલ શેઠને ત્યાં હજારો માણસો, શ્રીમંતો, અને સરદારોની આવબાવ થઈ રહી હતી. બીજા દિવસથી દયાળે પોતાના મંત્રીપદનો ઓહો સંભાળી લીધો.

ઘોડાજ વખતમાં ફરેક ખાતામાં માર્કિતગાર થઈ ગયા અને રાજ્યની તમામ બાબતમાં પોતે હોંશિયાર થઈ ગયા.

સોહનલાલ શેઠ પાટમદેના માટે વિચાર કરવા હતા કે બાકશાહ સાથે જ તેનું લગ્ન કરી નાખવું તેથી એક દિવસે દયાળને કહ્યું કે પાટમદે ઉંમર લાયક થઈ છે જેથી તેનું લગ્ન તમારી સાથે કરવું એમ મેં ક્યારેના વિચાર કરી રાખ્યો છે. તેથી દયાળ અને પાટમદેના ઘણી ધામધુમથી લગ્ન કરવામાં આવ્યાં.

તે વખતે મહારાણા રાજસિંહ પણ પધાર્યા હતા આ લગ્ન મહોત્સવ ઘણીજ ધામધુમથી ઉજવવામાં આવ્યો હતો અને અગ્નિદેવની રાક્ષીએ દયાળ તથા પાટમદે લગ્નમંથોથી ભેડાયા અને સર્વજ્ઞ આનંદ આનંદ છવાઈ રહ્યો.

વીર દયાળશાહની વીરતા.

એક વખતના સમયમાં બાદશાહ ઔરંગઝેબના બુદ્ધિમંત્રી સારો હિંદ પશ્ચિમ દેશો ગયો હતો. કારણ કે બાદશાહે કોઈ પણ હિસાબે હિંદુઓની જડને નાબુદ કરી, સારાય દેશને ઈસ્લામ બનાવવા વિચાર કર્યો હતો. પણ પેટો મેવાડનો રાણો બધા રાજપુતોને ઉશ્કેરી મારો સામે કરવા માગે છે. માંડો માંડીમાં જ કંપાઈ મરવાવાળા રાજપુતો કોઈ વખત એકત્ર થયા સાંભળ્યા છે? પણ તે આ સંગઠનનું હુદ્દીઆર બનાવનાર તેનો મંત્રી પેટો વાંણીઓ દયાળશાહ જ લાગે છે. કદાચ જો રાજપુત અને વાણીઓ બુદ્ધિ એકત્ર થાય તો શહેનશાહને પણ રહેવું ભારે થઈ પડે. આમ ઔરંગઝેબ વિચારની વમળમાળામાં પડ્યો, તેવામાં પોલીસો એક ચારણને લઈ આવે છે ચારણને આવતો જોઈ જાણતો નથી? કે પકાણીના ગયા પછી સૂર્યવંશીઓમાંથી શૂરાતન ચાલી ગયું છે? ઔરંગઝેબે શુસ્સામાં જ કહ્યું.

નામદાર! ના, એવી તો અનેક પકાણીઓ છે. ચારણે જવાબ આપ્યો.

તો એક તો બતાવ! શાહ આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો.

અરવલ્લીના પહાડમાં શૈલમાળાના પાદ પ્રદેશમાં રૂપનગરના વિક્રમસિંહ સોલંકીની કન્યા પ્રભાવતીને આપે જોઈ નથી, તેને જોશે તો આપને લાગશે કે ભારતની રૂપરાણી તો માત્ર આ એક જ છે. ચારણે જણાવ્યું.

એજ રૂપરાણીને હું મારી બેગમ બનાવું. શાહ બોલ્યા.

નામદાર! તેને લેતાં પહેલાં તો ઘણા જન્મ લેવા પડશે. અને ઘણા જ તાપ સહન કરવો પડશે? ચારણે કડકાઈમાં જવાબ આપ્યો.

આ જમાનામાં મારી બેગમ બનાવોશ, શાહ આનંદમાં આવી બોલ્યો.

નામદાર! કોઈ પણ હિસાબે તમારી આશા ફળીભૂત થાય તેમ નથી, તે તો મરવાનું પસંદ કરે છે. પણ તમારી બેગમ તો તે નહીં જ થાય! સાચી જ ક્ષત્રિયાણી હજારો મ્યેચ-શિયાળવાથી ડરે તેમ નથી. તે તો જગદંબાને જ અવતાર ન હોય! સમજ્યા. ચારણે નિઠરતાથી જવાબ આપ્યો.

શાહ પ્રભાવતીના શુભની પ્રસંશા ચારણ પાસેથી સાંભળી ત્યારથી જ તેને નિશ્ચય કર્યો કે કોઈ પણ હિસાબે પ્રભાવતીને બેગમ બનાવવી. તેથી રૂપનગર ઉપર ચઢાઈ કરવાના ઇરાદાથી જ હજાર ઘોડેસ્વારને અગાડથી મોકલી આપ્યા.

પ્રભાવર્તાએ રાણા રાજસિંહની સહાયતા માગી હતી. તેથી મંત્રી દ્વારા પોતાની આશુક્ય ભુદિ વડે મહારાણાને કર્તવ્ય પરાયણ થવા સમજાવી તેને સહાય આપી, અને શાહના લશ્કરથી વિજયપ્રાપ્તિ કરી, પ્રભાવર્તા સામે રાણાનાં લગ્ન કર્યાં. આવા અનેક વિપત્તિના સંજોગોમાં દયાળશાહે ઘણું જ ભુદિપૂર્વક કર્તવ્ય બજાવી રાજ્યને મજબુત પાવા પર લાગી મૂક્યું હતું.

એક વખતના સમયમાં વાણીઆઓની ઘણી જ કંઠર હતી. અને જુદા જુદાવે તો રાજ્ય પણ વણીકતું જ હતું, કારણ કે જોનાએ ઘણા ખરા રાજ્યને પ્રાણની પરવા કર્યા વગર મુંદર સેનાઓ આપી છે અને પોતાનું નામ રાજ્યને ક્યું છે. તેથી રીતે ઉદયપુરના રાજ્યમાં પણ જોનાનું જ રાજ્ય હતું તે વસ્તુ પણ ખોટી નથી. કારણ કે દયાળ મંત્રી ઘણા જ સહાસીક, શૂરવીર અને આઠાકે આશુક્ય ભુદિરાજો હોવાથી રાજ્યની આત્મા ઘણી જ મજબૂત બનાવી હતી. આ બધી પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ કરતાં દયાળનાં વખતમાં ઉદયપુર એક મહાન આદર્શ રાજ્ય ગણાતું હતું. તે વખતે બાદશાહ ઔરંગઝેબ પણ દયાળશાહના નામથી ચમકતો હતો. અને એ વાણીઆને કોઈ પણ હિસાબે ખતમ કરવાની પેરવોમાં હતો. પણ જોને 'રામ રાખે તેને કોણ ચાખે'

દયાળના વખતમાં એક એવો બનાવ બન્યો હતો કે, બાદશાહ ઔરંગઝેબે હિંદુઓ પર જાણ્યા વેરા નાંખેલા હતા. તથા ફરકને બગાડાળે મુસલમાન બનાવતો હતો. આ વખતે હિંદુઓની પરિસ્થિતિ ઘણી જ ભયંકર અને દયા-જનક હતી. કારણ કે હિંદુઓની પાસે કોઈ પણ બહાદુર રાજા કે નેતા નહોતા. ફક્ત એક જ રાજા હતા, તે રાણા રાજસિંહ જ.

આ વખતે દયાળની સલાહ લઈ રાણા રાજસિંહે શાહ ઔરંગઝેબ ઉપર એક પત્ર લખ્યો કે હિંદુઓ પર નાખેલો જાણ્યા વેરા માફ કરે. અગર જો માફ ન કરવો હોય, તો સામનો કરવા માટે તૈયાર થાવ. આથી હિંદુઓ ઉપર નાખેલો જાણ્યા વેરા મંત્રી દયાળની સલાહથી બંધ થઈ ગયો. અને દયાળ શાહે જ બંધ કરાવ્યો હતો.

જો જોન અહિંસક અને ક્રીષ્ણમાં ઝીણી દયા પાળવા મરજીબ કરેલા છે, તે જ જોન દેવને ખાતર, ધર્મને ખાતર, પોતાના માલિકની ખાતર, હાલ તથા તલવાર લઈ ચુક કરવામાં પાછી પાની કરતો નથી તેવા જોન આ વખતમાં પણ એક દયાળશાહ જ હતો.

દયાળશાહના ચરીરનો જાણી એવો મજબૂત હતો કે, જાણે જેડાની હાલ તેના ચરીરના બધા ભાગ લોખંડી હતા જ્યારે પોતે લડાઈના મયદાનમાં

ઉતરતો હતો ત્યારે તે જૈન ' વીર કેશરીસિંહ ' જેવો લાસતો હતો. આ વીર પુરુષોએ અમર નામના મેળવી જૈનોનું ગૌરવ વધાર્યું છે. આવા આવા અનેક પ્રસંગો આવતાં હતાં છતાં પણ મેવાડની આખાદી ઘણીજ સારી અને સુખી હતી પરંતુ તે વાત લાવીને ગમતી નહીં હોવાથી સંવત ૧૭૧૭ ની સાલમાં મહા ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો તે વખતે મેવાડની શું સ્થિતી થઈ તે તરફ વાંચકોનું ધ્યાન ખેંચું છું.

છપ્પો

કાળ ગોઝારો આવોયો, જ્યાં પાણી તો મળતું નથી,
અનાજનો દાણો જૂઓ, ગરીબને જ મળતો નથી,
પેટ ભરવા માટે મા-બાપ, નિજ સંતાનને વેચતા,
ઘોર પણ ભૂખ્યા મરે, કો સાચું તો નહીં દેખતા,
પતિ તણ દે પરણેતરને, પતિ પતિ તણ જાય છે,
કાળના વિકાળ મૂખમાં, કંઈક હોમાઈ જાય છે. ૨૨૨

છપ્પો

તાંબા પિત્તળના કામને, વળી ચાંદી સોના વેચાય છે,
ગરીબ ખિયારા ભીલડા, ભૂખે ટળવળ થાય છે,
કોઈ આપો ! કોઈ આપો ! દીન મૂખે ખૂમો પાડતા,
મૂજ દીકરાને દ્યો વેચાતા, અનાજ મૂલ્યે માગતા,
આવી સ્થિતી થઈ મેવાડની, કહેતાં કલેબુ યરથરે,
કહે ' ભોગી ' મેવાડનું ભાગી, આજ જુદું અવલંબે. ૨૨૩

આવી સ્થિતીમાં આજે મેવાડનું ભાવી અઘોર સ્થિતી-ભયંકર દશામાં ઘેરાયેલું છે. જ્યારે દયાળ મંત્રી પોતે ઘોડેસ્વાર થઈ પોતાના મકાન તરફ જતાં હતા ત્યારે જૈનાચાર્ય માનસૂરિ મહારાજ ગોચરી માટે જતા હતા. તે વખતે એક માણસ પોતાના દીકરાને વેચવા આવેલો અને મહારાજને કહે કે " તમે આ મારા દિકરાને રાખી લો અને અને પેટ પુરતું ખાવા આપો " તેથી આચાર્ય તે માણસને ઉપાશ્રયે લઈ આવતા હતા ત્યારે દયાળ મંત્રી રસ્તામાં જ મદયા દયાળે આચાર્ય મહારાજને જોઈ અશ્વ ઉપરથી નિચે ઉતરી નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછ્યા. આચાર્ય મહારાજે મંત્રીને ઉગાધ્રયે આવવા વિનંતિ કરી તેથી દયાળ તરત ઉપાશ્રયે ગયો, ત્યાં મહારાજશ્રીએ સંઘને ખોલાવી મેવાડની કંગાલ સ્થિતિનો ખ્યાલ આપ્યો.

પ્રભાવર્ત એ રાણા રાજસિંહની સહ યતા માગી હતી તેથી મત્રી દ્વાજે પોતાની આણક્ય યુદ્ધિ વડે મહારાણાને કવલ્ય પરાયણ થવા સમજાવી તેને સહાય આપી, અને શાહના લશ્કરથી વિજયપ્રાપ્તિ કરી, પ્રભાવતી સાથે રાણાના લગ્ન કર્યાં. આવા અનેક વિષયોના સંલેખોમા દ્વાજશાહે ઘણું જ બુદ્ધિપૂર્વક કર્તવ્ય બજાવી રાજ્યને મજબૂત પાયા પર લાવી મૂક્યું હતું.

એક વખતના સમયમા વાણીઆઓની ઘણી જ કદર હતી. અને ખરું જણાવો તો રાજ્ય પણ વણીકરું જ હતું, કારણ કે જૈનોએ ઘણા ખરા રાજ્યને પ્રાણની પરવા કર્યા વગર સુદર સેવાઓ આપી છે અને પોતાનું નામ રાજ્ય ક્યું છે તેથી રીતે ઉચ્ચપુરના રાજ્યમા પણ જૈનોનું જ રાજ્ય હતું તે વસ્તુ પણ ખોટી નથી. કારણ કે દ્વાજ મત્રી ઘણો જ સહાસીક, શૂરવીર અને આલોક આણક્ય યુદ્ધિવાળો હોવાથી રાજ્યની આગામી ઘણી જ મજબૂત બનાવી હતી આ બધી પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ કરતા બાગના વખતમા ઉચ્ચપુર એક મહાન આદર્શ રાજ્ય બહાતુ હતું તે વખતે બા.ચાહ ઔરગઝેમ પણ દ્વાજશાહના નામથી ચમકતો હતો. અને એ વાણીઆને કોઈ પણ હિસાબે ખતમ કરવાની પેરવોમા હતો. પણ જોને 'રામ રાખે તેને કોણુ ચાખે'

દ્વાજના વખતમા એક એવો બનાવ બન્યો હતો કે, બા.ચાહ ઔરગઝેમે હિંદુઓ પર જાણી વેરો નાખેરો હતો. તથા હરેકને બા.તકાળે મુસલમાન બનાવતો હતો. આ વખતે હિંદુઓની પરિસ્થિતિ ઘણી જ ભયંકર અને દયા જનક હતી. કારણ કે હિંદુઓની પાસે કોઈ પણ બહાદુર રાજા કે નેતા નહોતા. ફક્ત એક જ રાજા હતા, તે રાણા રાજસિંહ જ.

આ વખતે દ્વાજની સલાહ લઈ રાણા રાજસિંહે શાહ ઔરગઝેમ ઉપર એક પત્ર લખ્યો કે હિંદુઓ પર નાખેરો જાણી વેરો માફ કરે. અત્રે જો માફ ન કરવો હોય, તો સામનો કરવા માટે તૈયાર થાવ. આથી હિંદુઓ ઉપર નાખેરો જાણી વેરો મત્રી દ્વાજની સલાહથી બંધ થઈ ગયો અને ! દ્વાજ શાહે જ બંધ કરાવ્યો હતો.

જે જૈન અહિંસક અને કીણામા ઝોણી દયા પાળવા મરણશુદ્ધિ કહેવાય છે, તે જ જૈન ડેહને ખાતર, ધર્મને ખાતર, પોતાના આલોકની ખાતર, હાલ તથા તલવાર લઈ યુદ્ધ કરવામા પાછી પાની કરતો નથી તેવા જૈન આ વખતમા પણ એક દ્વાજશાહ જ હતો.

દ્વાજશાહના શરીરનો બાધો એવો મજબૂત હતા કે, જાણે જે હાની હાલ તેના શરીરના બધા ભાગ લોખંડી હતા જ્યારે પોતે લડાઈના મયદાનમા

ઉતરતો હતો ત્યારે તે જૈન ' વીર કેશરીસિંહ ' જેવો લાસતો હતો. આ વીર પુરુષોએ અમર નામના મેળવી જૈનોનું ગૌરવ વધાર્યું છે. આવા આવા અનેક પ્રસંગો આવતાં હતાં છતાં પણ મેવાડની આખાદી ઘણીજ સારી અને સુખી હતી પરંતુ તે વાત લાવીને ગમતી નહીં હોવાથી સંવત ૧૭૧૭ ની સાલમાં મહા ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો તે વખતે મેવાડની શું સ્થિતી થઈ તે તરફ વાંચકોનું ધ્યાન ખેંચું છું.

છપ્પો

કાળ ગોઝારો આવોયો, જ્યાં પાણી તો મળતું નથી,
અનાજનો દાણો જૂઓ, ગરીબને જ મળતો નથી,
પેટ ભરવા માટે મા-બાપ, નિજ સંતાનને વેચતા,
ઘર પણ ભૂખ્યા મરે, કેા સાસુ તો નહીં દેખતા,
પતિ તણ દે પરણેતરને, પતિ પતિ તણ ભય છે,
કાળના વિકાળ મૂખમાં, કંઈક હોમાઈ ભય છે. ૨૨૨

છપ્પો

તાંબા પિત્તળના કામને, વળી ચાંદી સોના વેચાય છે,
ગરીબ બિચારા ભીલડા, ભૂખે ટળવળ થાય છે,
કોઈ આપો ! કોઈ આપો ! દીન મૂખે ખૂમો પાડતા,
મૂજ દીકરાને દ્યો વેચાતા, અનાજ મૂલ્યે માગતા,
આવી સ્થિતી થઈ મેવાડની, કહેતાં કહેજી ધરથરે,
કહે ' લોગી ' મેવાડનું લાવી, આજ જીવ અવલંબે. ૨૨૩

આવી સ્થિતીમાં આજે મેવાડનું લાવી અઘોર સ્થિતી-ભયંકર દશામાં ઘેરાએલું છે. જ્યારે દયાળ મંત્રી પોતે ઘોડેસ્વાર થઈ પોતાના મકાન તરફ જતાં હતા ત્યારે જૈનાચાર્ય આનંદસૂરિ મહારાજ ગોચરો માટે જતા હતા. તે વખતે એક માણસ પોતાના દીકરાને વેચવા આવેલો અને મહારાજને કહે કે " તમે આ મારા દિકરાને રાખી લો અને મને પેટ પુરતું ખાવા આપો " તેથી આચાર્ય તે માણસને ઉપાશ્રયે લઈ આવતા હતા ત્યારે દયાળ મંત્રી રસ્તામાં જ મદયા દયાળે આચાર્ય મહારાજને જોઈ અશ્વ ઉપરથી નિચે ઉતરી નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછ્યા. આચાર્ય મહારાજે મંત્રીને ઉગાથ્રયે આવવા વિનંતિ કરી તેથી દયાળ તરત ઉપાશ્રયે ગયો, ત્યાં મહારાજશ્રીએ સંઘને બોલાવી મેવાડની કંગાલ સ્થિતિનો ખ્યાલ આપ્યો.

‘જ્યારે આપણી લક્ષ્મીનો આપણે આવા પ્રખનમાં ઉપયોગ નહિ કરીએ તો ક્યારે કરીશું ?’ તેથી સંધના આગેવાનોના દુઃખમાં સારી-ડંઢી અસર થઈ અને પૂજ્ય શુરેદેવના વચનામૃતના સચોટ સ્ફોટોથી સૌએ પોત પોતાની લક્ષ્મીનો છૂટા હાથથી ઉપયોગ કરવા નિશ્ચય કર્યો. જેથી સાતમા સારૂ ઉઘર લું થયું તેથી હાલનો કાલોના પ્રાણનો જાવ કરવા નિશ્ચય કર્યો.

રાજ્ય તરફથી પણ કયાગ મંત્રીએ અનાજના ઠેઠાર તથા ઘાસ વિગેરે આપવા શરૂ કર્યા. વગી પ્રજાને દુઃખાળામાંથી જાવવા ‘જયસમુદ્ર’ નામનું તજાવ બધાવવાનું નક્કી કર્યું. આવી અનેક પ્રવૃત્તિઓ મંત્રી કયાળશાહે પ્રજાના પ્રાણ જાવવા રાજ્ય તરફથી આપુ કરી.

મહારાજાશ્રી રાજસિંહે પણ રાજ્યનું લેણું તથા વિદેશી ખેડુતો પાસેથી લેવાનું માફ કર્યું, અને પ્રજાને જની શકે એટલી રાહત આપવી શરૂ કરી. ધન્ય ! ! એ રાણાને ધન્ય છે એ મંત્રીને.

આ વખતે ઉદયપુરની પ્રજા તો શું પણ સારી મેવાડની પ્રજા રાણા તથા કયાળશાહેને ધન્યવાદ આપવા લાખ્યા કે મંત્રી હોય તો આવા હોય, રાણા હોય તો આવા જ હોય. રાજ્ય અને પ્રજા બંનેનું હોવ સાચવી કામ કર્યું. વગી દુઃખાળા માટે કયાળશાહેના પ્રયાસથી ઘણા રાહતના પગલા લેવાયા હતા.

જ્યારે બધો સંઘ વિઘમ ઘયો ત્યારે કયાળશાહે એકલો જ બેસી રહ્યો અને બધાના ગયા પછી મહારાજાશ્રીને પૂછ્યું કે “મહારાજા ! મારે પણ મારી લક્ષ્મી આ ગરીબો માટે વાપરવી છે તો તેનો કાર્પ રસ્તો બતાવી આભારો કરશે.”

તારે કેટલા રૂપિયા ખરચવા છે માનસુરિ આચાર્યે પૂછ્યું.

મારે ફક્ત ૫૦ થી ૬૦ લાખ રૂપિયા જ વાપરવા છે કયાળે કહ્યું.

વાચક વર્ગ ! આ વસ્તુ શું બતાવે છે ! કયા કયાળશાહેની રાજ્યભક્તિ, કયા તેની સાહસિકતા, કયા તેની શૂરવીરતા અને તે બધાને યશમાવી નાએ તેવી તેની ઉદારતા ધન્ય ! ! તેની જનેતાને.

મહારાજા કયાળની લાગણી ભેદે એક નેન મદિર સારામા સારો કારીગર રીવાજ બધાવવાની જાવના જણાવી, જેથી કયાળશાહે તે લગવાનને જેમ બને તેમ જલ્દી પુર કરવાનું વચન આપી ઘેર ચાલ્યા ગયા.

કયાળે બીજે દિવસે જ સારૂ મુર્દત ભેદે દેશમાંથી કારીગરો ભાલાબ્યા અને કામ ધમધોકાર ચલાવવા માંડ્યું. કારણ કે આથી મેવાડના દુઃખાળાઓને

પણ રોજ મળે તેમજ ગરીબોની સેવા પણ થઈ શકે; આથી હબ્બરો ગરીબ મંત્રીને આશિર્વાદ આપવા લાગ્યા. આવી રીતે દુષ્કાળમાં રાણાએ તથા મંત્રીએ પ્રભુ પર અગાધ પ્રેમ બતાવી દુષ્કાળના કારમા પંખામાંથી પોતાની પ્રાણ સમી પ્રબલ-રૈયતને બચાવવા બનતું તમામ કર્યું હતું.

કામ લગલગ પુરૂ થવા આવ્યું હતું, હબ્બરો બિચારા ગરીબ માણસો તન-મનથી કામ કરતા હતા, ત્યારે પ્રતિષ્ઠાની ધામધુમ કરવા નિશ્ચય કર્યો અને દયાળશાહે મહાજન, સંઘ તથા મહારાણા રાજસિંહને પ્રતિષ્ઠા વખતે પધારવા વિનંતિ કરી અને ગુરૂ મહારાજ માનસૂરિશ્વરના હસ્તે જ પ્રતિષ્ઠાનું શુભ મુહૂર્ત ઠઠાવી તેમના જ હસ્તે પૂર્ણાહુતી કરવામાં આવી હતી.

આ વખતે મંત્રી દયાળશાહે પણ પારાવાર તૈયારીઓ કરી હતી, હબ્બરો માણસોની મેદની જમા થઈ ગઈ હતી 'જયસમુદ્ર'ની પાસે આ વિશાળ મંદિર અનેક કારીગરીથી શોભી રહ્યું હતું. શ્રી સંઘનું આમંત્રણ મહારાણાશ્રીએ સ્વીકારી સંઘનું સ્વાગત કર્યું હતું. વળી સંઘના નામથી દેશ પરદેશમાં ટંકોત્રીઓ મોકલવામાં આવી હતી. અને ધામધુમ સાથે લવ્ય સમારંભથી એ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા ગુરૂદેવશ્રી માનસૂરિશ્વરના શુભ હસ્તે કરવામાં આવી હતી. રાણા પણ મંદિર ભેઠ ઘણા જ ખુશ થયા હતા. દયાળે પચાસ લાખ રૂપીઆ ખરચવા ધારેલા હતા, છતાં એક કરોડ લગલગ ખરચાઈ ગયા. ધન્ય છે ! તેની ઉદારતાને.

આ પ્રમાણે મંત્રી દયાળે પોતાના પિતાશ્રી સ્વર્ગવાસ થયા પછી તેને મળેલ તમામ વારસો-મિલકત શ્રી નકપલનાથ પ્રભુના નેત્ર મંદિરમાં વાપરી હતી અને તેનું નામ પણ 'દયાળ કિલ્લો' રાખવામાં આવ્યું હતું. આને પણ ઉર્ધ્વપુર જતાં સ્ટેશન 'કાંકરોલી' ગામે તે કિલ્લો મોબૂદ છે.

ન્યાં હબ્બરો ગરીબોની લાગણી બરેલી મળુરીથી તે કિલ્લો મળખૂત અને એવી જ સ્થિતિમાં છે.

વાંચકો ! તમે કોઈ વખતે તે કિલ્લાના દર્શન કરી 'દયાળશાહ' ને યાદ કરશો ? એ અભિલાષા અસ્તુ.

ઔરંગઝેબની નિચ સાવના

રૂપનારમાં દબેલ અપમાનથી અને પ્રજાપતી નેજાવરાની અભિલાષા પૂર્ણમાં મળી જવાથી ઔરંગઝેબ ઘણો જ ક્રોધે બસાયો તેથી તેણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે કોઈ પણ દિશાએ રાણા રાજસિંહને મહાત્મતાને કરવો ને તેને પુરેપુરી શિક્ષા દરવી કહેવડમાં કચ્છ છે કે —

“ માંગતા મેહ વચ્ચે નહિ અને લસંતા કૃતગ કગડે નહિ. ”

તેમ તેણે હિન્દુઓ, ભેગીઓ તથા બાવાઓ વિગેરે તમામ વર્ણો ઉપર જાણ્યા વેરો નાખ્યો. આ હપ્તિકતથી આજો કેટલું ચમત્કાર થયો અને લોકો બોલવા લાગ્યા કે —

“ ગર્જ છે સાન ને શુદ્ધિ, વિનાશ કાળે વિપરીત ભુદ્ધિ. ”

આ વખતે મહારાણા રાજસિંહ તથા અન્ય સામંત-સરદારો ઔરંગઝેબના ભુતમની જ ચર્ચા ચલાવી રહ્યા હતા અને કોઈ પણ દિશાએ તેને તેના અત્ય ચારને બદલો આપવો જ ભેખે એ પ્રભાણે નિશ્ચય કર્યો.

વળી ઔરંગઝેબને શરૂએ ચવાનું બીજું કારણ એ હતું કે મહારાણા રાજસિંહએ મારવાકના બાગ પાસે અણતસિંહને પોતાના માણના હેતુ મેવાડમાં બોલવી બાથરો આપ્યો હતો એથી શાંક ઘણો જ ઉશ્કેરાયો અને નેવાકને પાપમાલ કરાવેલો નિશ્ચય કર્યો તેથી પોતાનું તમામ દરકર લઈ મેવાડ ઉપર આક્રમણ કરવાની તૈયારી કરી હતી.

આ તમાચાર મહારાણાના કાને પડતા જ તરત જ મુદ્દ કરવાનું ફર માન કર્યું પણ દયાળે મહારાણાશીને સમજાવ્યા કે “ હજી સમય આવ્યો નથી, આપણી પ્રજા ભેખે તેટલી તૈયાર નથી માટે થોડો સમય ધીરજ ધરો. અને પહેલાં પીને એક પત્ર લખો, એટલે તે પત્રથી હિન્દુસ્તાનના તમામ રાજાઓ અને ભગીરદારોને આપણા પત્રની સારામા ચારી અમુક દશે અને તે લોકો આપણી પક્ષમાં જરૂર આવશે જ લડ પ્રેમના કારણેજ આપણે બનવું નથી, ફક્ત આપણે તેને બને ત્યાં સુધી હિન્દુ પર નાખેલો ભુદ્ધિ કર કાઢી નાખવાની સૂચના કરવી. વળી તેની સાથે મુદ્દના આમતલુની આગાહી કરવી એટલે તેમના પણ થોડો વખત પસાર થઈ જશે. અને આપણને બધો તૈયારી કરવાનો વખત પણ મળશે ” દયાળે મહારાણાશીને સમજાવતા કહ્યું

દયાળના વિચારોને ઘઘા સામંતો અને સરદારો મળતા થયા. એટલે મહારાણાધી પણુ મળતા થયા. અને પત્ર લખવાનું કામ મંત્રી દયાળશાહને જ સોંપવામાં આવ્યું. દયાળશાહની ચાલુક્ય બુદ્ધિ અને સમયસૂચકતાથી આખું મેવાડ તો શું પણ ખાદશાહ ઔરંગઝેબ તાબૂબ થઈ ગયો હતો. અને તે બખડયા કરતો હતો કે મહારાણા રાજસિંહને સલાહ આપી મારી ઘઘી ખાજી ઈધી વાળતો હોય તો તે આ વાણીઓ જ છે.

દોહરો

વણીક સાચો જગમાં જૂઓ, બેવાર થકી તો શોભે છે.
વણીક સાચો એ કહેવાતો, જ્યાં વિવેક વિનયે ન્યાય તોલે છે. ૨૨૪

કર્તવ્યમાં પૂરો પરાયણ, અન્યાય સામે ધૂને છે,
દીલ દયામણુ સાચુ વણીકનું, ધર્મ શ્રદ્ધા જ્યાં શોભે છે. ૨૨૫

શૂરવીરતામાં વણીક બહાદુર, જેના નામ ઇતિહાસે ચમકે છે,
વણીક વગર રાજ્ય રાવણનું, પણ એક પળમાં ડુંબે છે. ૨૨૬

મેવાડને પણ વણીક મળીયા, બામાશાહ જીવાશાહ સહી,
કર્માશાહ પણ અજબ બુદ્ધિવાન, જેની જોડી પણ મળે નહીં. ૨૨૭

રાણા રાજને વણીક મંત્રી, જેનું નામ શોભે શ્રીદયાળ,
નિજ બુદ્ધિથી ખાદશાહ ધૂને ધન્ય ! દયાળ કહે લોગીલાલ. ૨૨૮

રાણાધીની આજ્ઞાથી મંત્રી દયાળશાહે ખાદશાહ આલમગીર ઉપર પત્ર લખવા માંડ્યો, જેમાં આગળના ખાદશાહની ઉદારતા, અને લાગણી ભરેલી સેવાઓનાં વખાણ અને હાલની વર્તમાન પરિસ્થિતિનું તમામ વૃતાંત જણાવ્યું. અને છેવટના શબ્દોમાં એટલું લખ્યું કે હિંદુઓ પર નાંખેલો જજીઆવેરો પહેલાં રાણા રાજસિંહ પાસેથી વસુલ કરો. આવો મર્મભેદથી ભરેલો પત્ર ખાદશાહ ઉપર મોકલાવ્યો.

આ પત્ર ખાદશાહને મળતાં જ બખડવા લાગ્યો કે કોઈ પણ હિસાબે રાજસિંહને શિક્ષા આપવી જ જોઈએ, મારું સર્વ લશ્કર ભલે ઉતારવું પડે તેની હરકત નહી. પણ રાજસિંહને મોગલોનો હાથ ખતાવવો જ જોઈએ. આમ ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં પત્રના ટુકડા કરી પગ નિચે કચડી ખાદ્યો કે જે દશા આ પત્રની થઈ તેજ મેવાડની થશે.

આથી ખાદશાહે શાહબાદા અકબરને ખંગાળમાં, અજીમને કાબુલમાં,
૨૦

અને મોજાડિમને ખબર આપી કે ચિવાજી સાથે યુદ્ધ પડતું મૂકી ગયલા સૈન્ય સાથે દિલ્હી આવી જવું ઔરંગઝેબ પોતે ધેવાડને બસ્તીબૂત કરવા અગમિત સૈન્યની તૈયારી કરવા લાગ્યો. અકબર, આજીમ વિગેરે બધા પોતાના ઘરઘરને લઈ દિલ્હી આવી પહોંચ્યા. એટલે ઔરંગઝેબ પોતે સૈન્ય લઈ ધેવાડ તરફ ચાલ્યો.

ઔરંગઝેબના આ સમાચાર વાયુવેગે ઉદયપુર પહોંચ્યા, મહારાણા રાજા સિદ્ધે તેા ધારેલું જ હતું કે જરૂર તે ચડાઈ કરવા આવશે જ અને દયાળુ ને તેા તેના વિચાર કરવાનો હતો જ નહીં. આવા સમયે શાહી ઘરઘર આતંગ પોતાનું મુકીમર લશ્કર શી વીસાતમા ? છતાં પણ હિંમતે મરદા તેા મદદે ખુદા. એ કહેવનને અનુસરી દરેક રાજપુતો સામનો કરવા અડગ ઉભા હતા. પણ મત્રી દયાળને જુજ લશ્કર હોવાથી આપણે કાંઈ યકીએ તેમ જણાવું નથી નેથી તેના શું રસ્તો લેવો તેની જ ચીંતા હૃદયમા લાગી રહી હતી. ખુબ વિચાર કર્યા પછી તેને એક રસ્તો યુગી આવ્યો.

મહારાજા ! યવનોની સાથે લડવામા આપણે કાંઈ યકીશું નહીં, માટે આપણે આપણી પ્રજા સુરક્ષિત રીતે રાખી આપણે બાદશાહી ઘરઘરને નસીવત આપવો જોઈએ, મત્રી દયાળશાહે વિન વિ કરતા કહ્યું.

આ વણીકની ખુદી બધાના મગે ઉતરી અને મત્રીની સલાહ પ્રમાણે ધેવાડ આખું ખાલી કરી વિજયદુર્ગના પહાડોમા ચાલ્યા ગયા.

જ્યારે શાહી ઘરઘર આવ્યું ત્યારે કોઈએ સામનો કર્યો નહીં તેથી બાદશાહે ચિત્તોડ, માંડગઝડ, મનસોર વિગેરે બધા કિલ્લા વગર મહેનતે કમળે કર્યા, પણ જ્યાં સુધી રાજસિંહ ન પહોંચ્યા ત્યાં સુધી બાદશાહને ચેત પડે તેમ નહોતું. તેથી શાહે દિલ્લેરખાને હુકમ કર્યો કે રાજસિંહને છવતો કે મળો. જ્યાં હોય ત્યાંથી ચોધી મારી પાસે હજર કરો !

જહાપનાહ ! અરવલ્લીના પહાડમા પ્રવેશ કરવો તે સહેલો નથી, માટે આપણે વિચારીને જ કામ કરવામા કાયદો ॥ દિલ્લેરખાએ કહ્યું.

દિલ્લેરખા ! આવો કાયર કયારથી બન્યો છું ! બાદશાહ તાડુકયા.

જહાપનાહ ! આ બધી સલાહનું મૂળ ગણા રાજસિંહનું નથી પણ પેઠા વાણીયાનું તેમના મત્રી દયાળશાહનું જ છે. દિલ્લેરખાએ જણાવ્યું.

દીલેરખાં ? આમાં મને જરૂર લેદ લાગે છે રાજપૂતો એક તમ્બુ પણ જગા વગર મહેનતે જવા દે તેમ નથી, આ સલાહ પણ એ વાણીઆ દયાળની જ હોવી જોઈએ. તે તો કોઈ ગજબ લેખનો, બુદ્ધિશાળી, શૂરવીર અને સાહસીક મંત્રી છે. તેને પકડવો જોઈએ અને તેનો ચહેરો જોવો જ જોઈએ માટે તમે તેને પકડી લાવો શાહ હુકમ કરતાં કહ્યું.

પહાડોમાં રાણા રાજસિંહે જંગલી ભીંડોના સૈન્ય તૈયાર કરી ત્રણ વિભાગમાં ફેરવી નાખ્યું અને એકની સરદારી કુંવર જયસિંહને આપી, બીજાની મંત્રી દયાળને અને ત્રીજા ભાગની સરદારી પોતે લીધી, આ પ્રમાણે સૈન્યનો વિભાગ પાડીને પુરેપુરી તૈયાર કરવામાં આવી હતી.

ઔરંગઝેબે પણ પોતાના સૈન્યના ત્રણ ભાગલા પાડી શાહનંદા અકબરને પચાસ હજારનું લશ્કર આપી ઉદયપુર મોકલ્યો, દીલેરખાંને દેસુરીના ગીરી પ્રદેશમાં મોકલ્યો અને પોતે દેવારીના ભીંડ રાજ્યમાં રોકાયો.

આમ બંને પક્ષો વચ્ચે લયંકર યુદ્ધ ફાટી નીકળવાની રાહ જોવા માંડી. મેવાડનું ભાવી અધવચમાં તોલાઈ રહ્યું હતું. મેવાડ ગૌરવવંતું જ હતું. આ યુદ્ધમાં મેવાડનો બીજકુલ સ્વાર્થ ન હતો, પણ આર્યાવત્તા રક્ષણનો સવાલ હતો. હરેક મેવાડીઓ આમ સપાટી રસ્તા ઉપર લડવા તૈયાર હતા નહીં, તેથી યુદ્ધ લંબાયું.

અને મોઅઝિમને ખજર આપી કે શિવાજી સાથે યુદ્ધ પડતું મૂકી સઘળા સૈન્ય સાથે દિલ્હી આવી જવું ઔરંગઝેબ પોતે મેવાડને બસતીબૂત કરવા અગણિત સૈન્યની તૈયારી કરવા લાગ્યો. અકબર, આજીમ વિગેરે બધા પોતાના લશ્કરને લઈ દિલ્હી આવી પહોંચ્યા એટલે ઔરંગઝેબ પોતે સૈન્ય લઈ મેવાડ તરફ ચાલ્યો.

ઔરંગઝેબના આ સમાચાર વાચુવેગે ઉદયપુર પહોંચ્યા મહારાજા રાજ સિંહે તો ધારેલું જ હતું કે જરૂર તે ચડાઈ કરવા આવશે જ અને દયાળુ ને તો તેનો વિચાર કરવાનો હતો જ નહીં. આવા સમયે થાકી લશ્કર આગળ પોતાનું સુકીબર લશ્કર શી વીસાતમા ? છતાં પણ હિંમતે મરદા તો મરદે ખુદા એ કહેવતને અનુસરી દરેક રાજપુતો સામનો કરવા અડગ ઉભા હતા. પણ મત્રી દયાળુને જુજ લશ્કર હોવાથી આપણે ક્ષાવી ચકીએ તેમ જણાવું નથી જેથી તેનો શું રસ્તો લેવો તેની જ ચીંતા હૃદયમા લાગી રહી હતી. જુજ વિચાર કર્યા પછી તેને એક રસ્તો સુધી આવ્યો.

મહારાજ ! યવનોની સાથે લડવામા આપણે ક્ષાવી ચકીશું નહીં, માટે આપણે આપણી પ્રજા સુરક્ષિત રીતે રાખી આપણે બાદશાહી લશ્કરને નસીયત આપવી જોઈએ, મત્રી દયાળુશાહે વિનંતિ કરતાં કહ્યું.

આ વણીક ા ખુદિ બધાના ગળે ઉતરી અને મત્રીની સલાહ પ્રમાણે મેવાડ આખું ખાલી કરી વિજયદુર્ગના પહાડોમા આવ્યા ગયા.

ન્યારે થાકી લશ્કર આવ્યું ત્યારે કોણએ સામનો કર્યો નહીં તેથી બાદશાહે ચિત્તોડ, માંડળગઢ મનસોર વિગેરે બધા કિલ્લા વગર મહેનતે કબજે કર્યા, પણ ન્યા સુધી રાજસિંહ ન પકડાય ત્યાં સુધી બાદશાહને ઘેન પડે તેમ નહોતું. તેથી શાહે દિલ્લેરખાને હુકમ કર્યો કે રાજસિંહને જીવતો કે મૃત્યો ન્યા હોય ત્યાંથી ચોધી મારી પાસે હાજર કરો ?

જહાપનાહ ! અરવલ્લીના પહાડમાં પ્રવેશ કરવો તે સહેલો નથી, માટે આપણે વિચારીને જ કામ કરવામા ક્ષાયદો ા દિલ્લેરખાએ કહ્યું.

દિલ્લેરખા ! આવો કાયર ક્યારથી બન્યો છું ? બાદશાહ તાડુકયા

જહાપનાહ ? આ બધી સલાહનું મૂળ રાજા રાજસિંહનું નથી પણ પેઠા વાણીયાનું તેમના મત્રી દયાળુશાહનું જ છે. દિલ્લેરખાએ જણાવ્યું.

દીલેરખાં ? આમાં મને જરૂર લેદ લાગે છે રાજપૂતો એક તમુ પણ જગા વગર મહેનતે જવા દે તેમ નથી, આ સલાહ પણ એ વાણીઆ દયાળની જ હોવી જોઈએ. તે તો કોઈ ગજબ લેખનો, યુદ્ધિયાળી, શૂરવીર અને સાહસીક મંત્રી છે. તેને પકડવો જોઈએ અને તેનો ચહેરો જોવો જ જોઈએ માટે તમે તેને પકડી લાવો શાહે હુકમ કરતાં હજું.

પહાડોમાં રાણા રાજસિંહે જંગલી ભીલોના સૈન્ય તૈયાર કરી ત્રણ વિભાગમાં દેશવી નાખ્યું અને એકની સરદારી કુંવર જયસિંહને આપી, બીજાની મંત્રી દયાળને અને ત્રીજા ભાગની સરદારી પોતે લીધી, આ પ્રમાણે સૈન્યનો વિભાગ પાડીને પુરેપુરી તૈયાર કરવામાં આવી હતી.

ઔરંગઝેબે પણ પોતાના સૈન્યના ત્રણ ભાગલા પાડી શાહનદા અકબરને પથારી હાજરનું લશ્કર આપી ઉદયપુર મોકલ્યો, દીલેરખાંને દેસુરીના ગીરી પ્રદેશમાં મોકલ્યો અને પોતે દેવારીના ભીલ રાજ્યમાં રોકાયો.

આમ જાને પત્રો વચ્ચે લયંકર યુદ્ધ શટી નીકળવાની રાહ જોવા માંડી. મેવાડનું ભાવી અધવચમાં તોલાઈ રહ્યું હતું. મેવાડ ગૌરવવંતુ જ હતું. આ યુદ્ધમાં મેવાડનો બીલકુલ સ્વાર્થ ન હતો, પણ આર્યાવતના રક્ષણનો સવાલ હતો. દરેક મેવાડીઓ આમ સપાટી રસ્તા ઉપર લડવા તૈયાર હતા નહીં, તેથી યુદ્ધ લંબાયું.

જય શ્રી એકઝોગલ

શાહજાદો અકબર પોતાનું સૈન્ય લઈ ઉદયપુર સર કરવા નીકળ્યો, રમ્તામ દોઈ જાગની અથડામણ થઈ નહીં ઉદયપુર પહોંચવાના ત્રણ દિવસ બાકો રહેક તે વખતે રસ્તામાં બધી છાવણો નાંખી વિચાર્યું કે હવે આપણે સહેલાઈથી ઉદયપુરનો ઠગજો લઈ ચડીશું તેથી યવન સૈન્ય મોજ કરવા લાગ્યું.

આ વખતનો લાગ જોઈને કુમાર જયસિંહે એકદમ પસારા સાથે યવન સૈન્યને ઘાસની માફક કાપવા માંડ્યું, એટલામાં તો મંત્રી દયાગદાસ પણ પોતાના લશ્કરને લઈ આવી પહોંચ્યા.

જાણ્યા વેરા કેમ લેવાય છે તે આજે આ દુષ્ટોને બતાવે, અને બાકી સાથે જાણ્યા વેરા આપો. મંત્રી દયાગદાસ એકદમ તાકુકયા.

હજારો મુસલમાનો ચમકાર પહોંચી ગયા, લોહીની નદીઓ વહેવા લાગી દયાગદાસ હાથમાં સમથોર ચમકાવતો ઘાસની માફક દુરમનેને કાપતો આગળ વધવા લાગ્યો. આથી અકબર સમજી ગયો કે મારી બધી બાજુ મૂળમાં મળી ગઈ છે. હવે જીવવાની આશા નથી માટે મુલેહ કરવામાં જ કાયદો છે, અને તોજ મારો પ્રાણ બચશે. પચાસ હજાર લશ્કરમાંથી ફક્ત પાંચ હજાર લશ્કર બચવા પામ્યું હતું.

રાજકુમાર જયસિંહે શૂરવીરને શોભે તેવું જ શૂરાતન બતાવી હજારો યવનોને લોંચ લેગા-જમીન ચાટવાં કર્યાં હતાં.

આખરે અકબરે સંધીની ધ્વજ ફરકાવો શરૂપૂતોની જીન કપૂલ કરી અને સુદ બંધ કર્યું.

શાહજાદા અકબરે પણ કહાંચું કે ‘એ મને જીવતો જવા દેવામાં આવે તો મારા પિતાને કહી ફરી મેનાડમાં સુદ કરવા નહીં આવવા દઉં અને મેનાડ ખાલી કરી મોગલોનું સૈન્ય ચાલી જશે.’ આ પ્રમાણે કહેવડાંચું તેથી રાજકુમાર જયસિંહે મંત્રી દયાગદાસને પૂછ્યું.

પાપી અને ટોંગીઓ ઉપર દયા કેવી ! એ લોકોના પર દયા ખાવાથી આખરે પસ્તાવું પડશે, માટે મારી ઈચ્છા તો નકારમાં જ છે. પછી તો આપછીની જેવી મરજી દયાળે જણાવું.

અમણાંમતને આશરે આપવો અને દુઝા માગવા આવેલા માણસને દુઝા તે દુનિયોનો ધર્મ છે, માટે એક શાહજહાં રાજકુમારની ખાસે પ્રાણની માગના કરવા આવે તો કેમ ન આપવી ? રાજકુમારે પૂછ્યું.

હમાં શાહજુદિનને પૃથુરાજે નહોતી દુઝા આપી ? પણ શું થયું ? માટે મહારાજ ! આ લોકોના પર વિશ્વાસ રાખવો તે નક્કી છે. અરે ! મહી ભર એમ મારો કે અકબર સારો છે. છતાં તેના દુટ્ટીલ પિતા પાસે તેનું કશું પણ આશવાનું નથી. ગઈ તો આપ માલોક છે. માટે આપને હીક લાગે તેમ આપ કરી શકો છો.

અકબર મંદ પગલે દાવર રહ્યો. અને તેને છવનદાન આપવામાં આવ્યું. તેનો લડાઈનો તમામ સરંલમ મેવાડીઓએ કર્યો હતો. અને અકબરને આર સરદારો પદાઈની બદાઈ સુકરા માટે ગયા

બચકર સુક્રિત

દીવેરખાએ અરવણીના પહાડની ઉપર ટેકરી કમળે કરી પે તાના યૈન્વન
જમાવ કરવા માગ્યો. આથી હવાલે વિચાર કર્યો કે તે આ ટેકરી દુર્ગમના
કમળમા વધારે વખત રહેશે તો રાજપુતોને થઈ જ એસણુ પડશે, મા
મોતના ભેખમે પણ ટેકરી કમળે કરી લેવી ભેખમે. નેધો હયાને વણી યુક્તિ
અજમ વવા માડી, પણ એકે યુક્તિ કામમા આવી નહી તેથી તે ખુબ વિચરવા
હતો. ત્યારે એક યુક્તિ યુગ ત્યારે વરતજ રણુતને જમાડી કાગા ભુરખા
ધારણ કરી દેાને મીધા વગર ગુપચુપ આત્મ જવા કમળ એ રી યોદ્ધાઓ
સાથે રાખ્યા. આ સવગી કિલયાલ અભયસિંહ નામનો એક સૈનિક ભેખ રહો
હતો તેથી તેણે પણ વિક્રમસિંહને જગાડી મત્રી હયાગની પાછળ ચલવા માડ્યું.

મત્રી હયાગડાસની આ યોજના શુભ સંગઠિતની હતી, વગી કપરી કસોડી
હતી અને તે આત્મજગની મજબૂતી સિવાય બની થકે તેમ નહોતી. દરેકે
આમગ ચાલવા માડ્યું રાત્રી પુરો થતી જતી હતી, ધારેલા રસ્તા આગળ આવી
પહેચ્યા, આમગ જવાનો રસ્તો નહોતો તેથી માનવસીદી બનાવી એક ઉપર
એક એમ પાસ જણની સીડી બનાવી ત્યારે રણુત ઉપર ચડયો, ટેકરો ઉપર
જવા માગે સાત હાથનું વચ્ચમા અતર રહેતું હતું નીચે જુએ તો મીડી
ખાઈ હતી, ભે પટે તો હાડકું પણ હાથમા આવે નહીં. છતા પણ રણુત
હીમતથી ઉપર કુદયો, અને ધારેલા સ્થાનપર આવી પહોચ્યો. ત્યા જઈ દોરડું
બાંધ્યું નેધો જધા સૈનિકો ઉપર આવી ચડ્યા અને અચાનક હુમલો થઈ કર્યો,
હયાગડાસ બે હાથમા વલવાતુ પ્રમાવતો હતો બાંહે વીર કેશરી, બાંહે લીએ
સમનો અવતાર આ પ્રમાણે ત્રાક પાડનો દુર્ગમનો પર તુટી પડ્યો પણ તેમની
સખ્યા વધારે હોવાથી કેવલાક રાજપુતો માર્યા ગયા, કમળ દસ જણ જ બાકી
રહ્યા હતા, અને એકદમ અચાનક હત્યો. આભ્યો અને બધાને પકડી
લેવામા આવ્યા.

એ વાણીઆની આજમા ધનધનતા સોચા લોની દો ? એ સૂવેચ આટલા
બધા હેરાન કર્યા છે દીવેરખાએ હુકમ આપતા કહ્યું

આથી હુકમ થતા જ અગારા બદેલી સવગી હાજર કરવામા આવી અને
સોચા વધાવી તૈયાર કરવામા આવ્યા એવે દીવેરખા બોલ્યો કે —

દયાળ ? હવે તું તારા ઈશ્વરને સંભાળી લે, તારું મોત હવે ઘડીબેઘડી-માં આવી ગયું છે એમ સમજી લેજે. દીલેરખાં ક્રોધના આવેશમાં બોલ્યો.

દીલેર, મારી ચીંતા તું કરીશ નહીં. તારોજ ચીંતા રાખ, કારણ કે મેવાડમાં એક દયાળ નદી પણ હબરો દયાળ જીવતા ભગતા છે તે તું ખૂલો જઈશ નહીં, દયાળશાહે નિહરતાધી જવાળ આપ્યો.

નિહર બહાદુર માણસ મોતને ભેટવા પત્થરની માફક અડગ ઉભો રહ્યો હતો જે વખતે દીલેરખાંએ ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરવા કહ્યું તેજ વખતે દયાળ કહે છે કે 'તું શું મોટું લઈ બોલે છે ? તારા બાદશાહ શાહજહાં અકબર પરાજીત થઈ જીવ બચાવી ક્યારનાંચે રવાના થઈ ગયા છે અને તારા પણ પરાજયના નગારાં વાગી રહ્યા છે, માટે આટલો બધો અભિમાન તું શા ઉપર કરે છે ? દયાળશાહ ગૌરવધી બોલ્યો.

આ સાંભળી દીલેરખાં ચમક્યો અને વિજળી પડી હોય તેવી સ્થિતિમાં સ્થીર થઈ ગયો. ત્યાં તો એક યવન સૈનીક ઉના-ધગધગતા સોયા લઈ સામે આવી ઉભો રહ્યો કે તરતજ અભયસિંહે સહસ્રઠાટ કરતું તીર છોડ્યું અને સૈનીકના સોજે વર્ષ પુરા ધઈ જમીન પર ઢળી પડ્યો. અને સેંકડો તીરોનો વરસાદ વરસવા માંડ્યો યવનો એકાએક જમીન પર પડવા લાગ્યા.

તેવામાં વીર વિક્રમસિંહ તલવાર લઈ દીલેરખાં પાસે આવ્યો અને કહ્યું કે 'તું તારા ખુદાને યાદ કરી લે ? જ્ય એકલીંગજી ! જ્ય એકલીંગજીની ખૂસો મારતું મારતું યવનો પર તૂટી પડ્યા, તેથી બહાદુર દીલેરખાંની બધી બાજી ઉંધી પડી હવે દયાળશાહ ઉંચું જોઈ બોલ્યા કે:—

કોણ અભયસિંહ ! ગોપીનાથ; વિક્રમસિંહ

હા સંત્રીશ્વર. બોલતાં અભયસિંહ દયાળને ભેટી પડ્યો. અને કહ્યું કે જે તમારી આંખો ફાડવા માગતો હતો તેના (દીલેરખાંના) સોજે વર્ષ પુરા કરવા દો ? તેથી દીલેરખાં બોલ્યો કે માફ કરો ! તમારી દયા યાચું છું. આખરે બધાની નામરજી છતાં દયાળશાહે દીલેરને માફી આપી કારણ કે દયાળશાહ બાણુતો હતો કે દીલેર જેવો બહાદુર છે તેવો પોતાના વચનમાં મજબુત છે. માટે અપકરનો બદલો ઉપકારથી જ આપવો તે નિતી શાસ્ત્રનું કથન છે.

દીલેરખાં ને છૂટો કર્યો તેથી અભયસિંહની બહાદુરીની તારીફ કરતો કરતો દીલેર ગયો. જ્યારે અભયસિંહનો ફેંટો નીચે પડી ગયો અને અભયસિંહ ઝડપ

પહેર ફેટા લેવા જતા માયાનો ચોટલો છુટી ગયો ત્યારે પોતાની પોલ પકડાઈ ગઈ તે એઈ દયાળ બોલ્યો કે —

કોણ પ્રીય પાટમદે ? દયાળે ખુશ થતાં પૂછ્યું

જને કપતિ જ્ઞાનદની વાતો કરવા લાગ્યા જ્યારે પાટદેમ પોતાના સ્થાન પર ગઈ ત્યારે દયાળશાહ મહારાણાશ્રી ખાસે ગયા હવે આપણે મહારાણા તરફ નજર કરીએ

બાદશાહ ઓર ગઝેબ, દીલેર તથા અકબરે હાર ખાધી છતાં દુષ્ટ ઓર ગઝેબ પોતાનો જાતી સ્વભાવ નહોતો નથી, અને મહિરો તથા દેવાલયો તોડવા માઠ્યા ■ વળી જુલમ કરવામાં બાકી રાખતો નથી માટે તેને હવે નસીયત આપવાનો સુયોગ ધણોજ સારો ■ માટે આપશ્રીના હુકમ હોય તો સૈન્યને એકત્ર કરે અને એક સામટો હલ્લો લઈ જઈએ એટલે તરત જ તેનો ફડકો આવી જાય દયાળે કહ્યું

મહારાણાએ તથા દયાળે એ પ્રમાણે નહીં કર્યું દયાળની ધર્મપત્નિ માટે મહારાણાશ્રીને ઘણું માન ઉત્પન્ન થયું અને મેવાડમાં આવી વીરાગતાઓ ■ તેથી પોતે ધન્યવાદ માનવા લાગ્યા દયાળ ? જયસમુદ્રનું કાર્ય કયા કુખી આગ્યુ રાણાશ્રીએ પૂછ્યું

નામદાર ! સાત વર્ષે પુરૂ થયું છે અને તેમાં લગભગ અઠાણું લાખ રૂપીઆ ખરચના થયા ■ વળી છ કોસના ચેરાવા સુધી તળાવ ઘણું સુશોભીત થયું છે ખરચ તો વધારે માત્ર પણ મેવાડના રત્નપ્રભા નામના પહાડમાંથી સ ગેમરમરના પત્થરો મળી આવવાથી ખરચ ઘણો જ જોષો થયો દયાળે જણાવ્યું

ચાલો તે પણ ઘણું સાફ થયું રાણાશ્રી બોલ્યા

આ પ્રમાણે રાણાશ્રી તથા મત્રી દયાળદાસ વાતો કરી ઓર ગઝેબને કેવી રીતે પરાજય કરવો તેનો વિચાર કરતા કરતાં જને મહારથીઓ પોત પોતાના મકાને ગયા

ત્રેમીઝોની પ્રેમ ચેષ્ટા

દયાળ પોતાના મહાલયમાં આવ્યા ત્યારે પાટમદેને જોઈ નહીં તેથી શોધવા લાગ્યા. અને શોધતાં શોધતાં બગીચામાં આવ્યાં, ત્યાં પાટમદે સંગીતની ધુનમાં ગાતી હતી તેથી દયાળ તેના મધુર કંઠનું પાન કરી રહ્યો હતો. પાટમદે નિચે સુજાનું ગાયન ગાતી હતી.

ગીત

મારો વહાલો આવ્યો નહીં દયાળ તેને, ગમે નહીં મારી સંભાળ.—ટેક.

રાત્રી કાળમાં અતિ ગુંથાતો, બુલ્યો છે ઘરની જાંબળ,
અર્ધાંગના પણ જુરી મરતી, દેમ બતાવું મૂજ બહાલ.—મારો. ૨૨૬

અનેક વિપત્તિમાં પણ મજબૂત, જેની કમરે તલવાર ને ઢાલ,
અનેક શૂરવીર ને ચરમાવે, બાણે દુશ્મનનો એ દાળ.—મારો. ૨૨૭

બાપા તેની મૃદુ બરી ને, વચન પ્રિય મરમાળ,
દયાળની વાટ જોતી પાટમદે, 'લોગી' કહે પાટમનો આવ્યો દયાળ.—મારો. ૨૩૧

દેમ પાટમ, શા વિચારમાં છે ? દયાળ બોલ્યો.

કોણ ? સ્વામિ, આવવાની કુરસદ મળી કે હજી પણ રાણાશ્રી પાસે જવાનું બાકી રાખ્યું છે. દયાળને જોતાં જ પાટમદે બોલી.

પાટમ, તારા વગર મારું જીવન શૂન્ય બાસે છે, પણ લાચાર ? કે પરિસ્થિતિનાં સંજોગોમાં આજ મેવાડનું લવિષ્ય દેમ સુધરે તેના વિચારમાં જરા મોડું થાય તો તમારે જરા પણ ઓછું લાવવું જોઈએ નહિં. કારણ કે આ દયાળ મેવાડની મિલકત છે. પાટમ ! તમારે તો મારા કાર્યમાં બમણો ઉત્સાહ બતાવવો જોઈએ. દયાળચાહ બોલ્યા.

આ પ્રમાણે બંને દંપતિ વાતો કરતાં કરતાં પોતાના શયન-ગૃહમાં આવે છે. અને અનેક જાતની પ્રેમ-ગોષ્ટી કરી જીવનનો થાક ઉતારવા નિદ્રાવશ થાય છે.

અંત:પુરમાં

કેમ દાસી ? રાણાણના શા સમાચાર છે ? અને સુદમાં કેનો વિચ્છે થયો છે ? પ્રભાવતી રાણીએ પૂછ્યું.

રાણાણ ક્ષેત્રે કરી આવ્યા અને મંત્રી દયાળશાહે પણ વધી જ બહાદુરી બતાવી છે દાસીએ જવાબ આપ્યો.

ઉપર પ્રમાણે વાતો ચાલે છે ત્યાં તો રાણાશી આવ્યા, તેથી રાણી પ્રભાવતી ઘણેજ આનંદ પામી. દયાળશાહે રાજકાજની ઘણીજ શુભવસ્તુઓ અમરણે ભાગ બજાવ્યો હતો, વળી રાણા રાજસિંહે પણ પોતાનું આખું જીવન ઔરંગઝેબની સાથે લડાઈમાં જ ગાળ્યું હતું. તેથી અત્યંત પરિશ્રમ ઉઠાવ્યાથી રાણાણનું શરીર બગડ્યું તેથી તબીબત બિચેન રહેતી હતી. દિવસે દિવસે રાણાણની તબીબત છેક ખરાબ સ્થિતિમાં આવી પહોંચી, તેથી કુમાર જયસિંહને બેઠાવી તમામ જવાબદારી સોંપવામાં આવી. અને મંત્રી દયાળશાહેને બેઠાવી ને જાણ મળુ કરવી થટે તે તમામ કરી.

મહારાણા રાજસિંહ એક શૂરવીર અને સાચા હૃદયિય હતા, તેમણે પોતાનું જીવન એક હૃદયિયને દીપાવે એવું ગાળ્યું હતું. પોતે જાણે પરિસ્થિતિમાં પણ પોતાનું સ્વમાન પુરેપુરું સાચવતા હતા. ઔરંગઝેબે ઘણે જ જીત્તમ શુભરથ મોકલ્યો હતો, અને જયસિંહને કરેલો ઉપકાર ભૂલી ગયો. વળી પોતાના શાહજાદા અકબરને જાણવેલો તે છતાં પણ તે પાખીએ જીત્તમ શુભરથમાં બાકી રાખી નહિ. તેવામાં એક બ્રાહ્મણે આવી દયાળશાહેને પોતાની આપવીતી કહી પોતાના પુત્રવધૂ અને પુત્રની કેવી બધાંકર સ્થિતિ થઈ તેનું વર્ણન સાંભળી દયાળશાહેને ઘણું દાગી આવ્યું. તેથી દયાળશાહે સોગમ બાધા કે:—‘ઔરંગઝેબને હવે પૂરેપૂરો મહાત્ત-તાબે કરીશ ત્યારે જ જાણીશ’ વળી બ્રાહ્મણે આગળ કહ્યું કે:—‘અડીસો નૈન મંદિરો, આગમો, સૂત્રો, બાદશાહે તોડી તથા બાગો નાંખ્યા છે. વળી સાધુઓને પણ સતાવવામાં બાકી રાખી નથી’ આવા અથોર જીત્તમની વાત જોમ જોમ દયાળ સંભળતો ગયો તેમ તેમ તેના શુશ્રુષાનો પાર ન રહ્યો આખરે મહારાણાની તબીબત સાધારણ સ્વસ્થ થઈ ત્યારે પોતે વિચાર કરી મહારાણાની આજ્ઞા માગી કે:—

નામદાર ! હવે તો દુરમન વરફ સામનો કર્યા સિવાય છુટકો જ નથી. દયાળે જણાવ્યું.

દયાળ ? શું આ બધું તું કરી શકીશ મહારાષ્ટ્રાએ પૂછ્યું.

નામદાર આપ બીલકુલ ચીંતા કરશો નહીં. પરમાત્મા ! ‘ સત્ય અને મિતિનો ’ સહાયક છે.

છાપો

દયાળ સાચો જૈન, ખરેખર સિંહ સમ લાગે,
જોઈ શાહનો બુદ્ધિ, હૃદયમાં આગ જ બળે,
કરવા શાહને મહાત, સૈન્ય લઈ પોતે ચાલ્યો,
ચોદાઓ રણવીર, કેશરી બહુ મહાદ્યો,
દયાળ સેનાપતિ થયો, લીધું લશ્કર સાથમાં,
કહે લોગી દયાળની બાજુ પ્રભુના હાથમાં. ૨૩૨

છાપો

પ્રજા મેવાડની સૌ, દયાળને આશીશ અર્પે,
દયાળ માટે સૌ, મેવાડી શૌર સમર્પે,
દયાળ યુદ્ધમાં બચ સૌ પુષ્પોથી વધાવે,
આવે પાટમ ત્યાં જ વિજયમાળ પહેરાવે,
કહે પાટમ સુભો પતિ, શાહને હંફાવજો,
કહે ‘ લોગી ’ દયાળશાહ યથા લઈ વેહેલા આવજો. ૨૩૩

છાપો

નીકળ્યો જ્યાં બડવીર, કેશરી સમ જેની કાયા,
તબ્યાં વૈભવ ને સુખ, તણ પત્નિની માયા,
હિન્દ કેરી લાજ, સાચવવા દયાળ ચાલ્યો,
સાચો ઝેરણધીર, મસ્ત થઈ બતો મહાદ્યો,
કહે ‘ લોગી ’ યમરાજ પણ, દયાળથી ખીતો ફરે,
નામ દયાળનું સાંભળી, મ્હેંજ દુશ્મન થયથરે. ૨૩૪

છાપો

ચાલ્યા એ બડવીર શસ્ત્રે સજ થઈને,
મેવાડી અસ્વાર તણ, એ સૈન્ય લઈને,

ધરી દાદ તરવાર, હાથમાં ભાલો ધરતો,
શૂરવીર સાચો વીર, શાહને પકકાર કરતો,
સેન્ય હજી ચાલે જોડલો, જેનું મનોમગ મજબૂત છે,
કહે 'ભોગી' ભણે દયાળ, સિંહ સમો રાજપૂત છે.

૨૩૫

છપ્પો.

પહોંચતો ગામો ગામ, શાહના શહેરો લૂટે,
જાઓ મ્હેંચ જ્યાં હાથ, ખરે તેનું આયુ ખૂટે,
શાહ તણો જુદમ, દયાળથી નહીં ખખટો,
પકડી મ્હેંચની જાન, ચપચોરે કરદ કરતો,
પકડી કાણ મોલવી, કાઠી મૂછ મુકાવતો,
કહે 'ભોગી' દયાળ જો, વેર પુરૂં વાગતો.

૨૩૬

છપ્પો.

મુસલમાનો સૌ મજી, શાહની પાસે ભાટો,
વરતાવતો કાળો કેર, દયાળથી સૌ ચરચરતા,
લેતો હિન્દુનું વેર, દયા નહીં રીલમાં ધરતો,
જાવો મુસ્લીમ સૌ, શાહને અરજી કરતો,
ખંધ કરો જુદમ હવે, અમથી નહીં સહેવાય છે,
કહે 'ભોગીલાલ' મોગલો, દયાળથી ગજરાય છે.

૨૩૭

છપ્પો.

કરી માગવા સર, ઘણા દેશ છુટી જાઓ,
શૂરવીર સાચો જૈન, વિજય લક્ષ્મીને લાવ્યો,
મેવાડીઓ પણ સૌ, ખરેખર રીંગલ પામે,
જવાબી હિન્દુ ભાવ, હિન્દુઓ ગૌરવ ભણે,
ધન્ય દયાળ તું ધન્ય છે, ધન્ય તારો માતને,
કહે 'ભોગી' વીર દયાળે તો, જવાબી હિન્દુ ભાતને.

૨૩૮

છપ્પો :

લોહી તરસી તલવાર, મોગલો પર જીજ ચલાવી,
હિન્દુ ભાટી પર જુદમ, મોટાવવા ચોધી ચાવો,
જીજ્યા વેરાનો કર, ખરેખર નાજૂદ કરતો,
શાહ તો ભાગી ભાથ, દુરાચારી ચગ ઘસતો,

પાણી ઉતાર્યું શાહનું, ધન્ય એ જૈન જાળને,
કહે લોગી ધન્ય ધન્ય છે, મંત્રી વીર દયાળને. ૨૩૯

છપ્યો

અનેક લટતાં યુદ્ધ, રાણાશ્રી બીમાર પડતાં,
વ્યાધી પ્રસરી અંગ, અશુભ સો ચિન્હ જણાતાં,
છોડી હકીમોએ આશ, રાણાશ્રીના જીવનની,
પ્રજા યર્ષ નિરાશ, ખરે મેવાડ રંડાણી,
બહાદુર રાણા રાજસિંહ, જેને ગ્રામી રાખી ટેક છે,
કહે લોગી સૂર્યવંશમાં, સાચો કોહીનૂર એક છે. ૨૪૦

છપ્યો

શરીર શીધીલ ધાય, રહી નહીં જીવન આશા,
મંત્રી શાહ દયાળ, ધરતો દીલ નીરાશા,
જીવન સાધી મૂજ, તણો દીપક જુગાથે,
દયાળ સાધી આજ બધાને તણ જ બાથે,
પ્રભાવતી રોતી ઘણું ચીર જમીન પર ફુટતી,
કહે લોગી રાણા વિયોગે, સતી જ દુઃખી બહુ થતી. ૨૪૧

છપ્યો

મહારાણાશ્રી ત્યાં કણી, જયસિંહને બોલાવે,
રાજ્ય તણો સો ભાર સોંપવા દીલ બતાવે,
દયાળને પણ રાણો, ભલામણ તેની કરતો,
જયસિંહને સોંપી રાજ્ય, રાણો સ્વર્ગે સંચરતો,
સતી પ્રભાવતી થતી, મેવાડ સુની યર્ષ ગર્ષ,
કહે લોગી રાણા તણી, સુકીર્તિ પ્રસરી રહી. ૨૪૨

મહારાણા રાજસિંહને સ્વર્ગવાસ ધયા પછી રાજ્ય ગાદી પર રાણા
જયસિંહ આવ્યા. જયસિંહ રાજકાજમાં કેઈ પણ બાતનું ધ્યાન આપતો ન હતો
અને પોતાની નવો રાણી કમલાદેવીના પ્રેમમાં લુપ્ત બની ગયો હતો. તેથી
પોતે પોતાના બંધાવેલ જયસમુદ્રની પાસે આવેલા મહેલમાં નિવાસ કરતો હતો
અને રાજ્યકાજની તમામ જાણતથી અલગ રહેતો હતો. અને જે કાંઈ કરવામાં
આવતું તે દયાળ પોતે જ કરતો હતો.

પૂરોહિતનું આગમન

જયસિંહને છુન્દીના હાડાકુળની એક રાણી હતી. તેનો પુત્ર જમરસિંહ હતો. પણ રાણા જયસિંહ નવી રાણીના પ્રેમમાં લુપ્ત હોવાથી પોતે ઘણી જ અદેખાઈ કરતી હતી. જ્યારે મહારાણાને સમજાવવા-મનાવવા કોઈ પણ રીતે કાબી નહિ ત્યારે રાણાને પદબ્રજ કરી રાજમૂગટ પૂત્ર જમરસિંહના શીર પર મૂકવો એમ વિચાર કર્યો. રાજ્ય લોભ શું નથી કરતું? ત્યાં પોતાના પતિનો ખ્યાલ પણ નથી આવતો. મારે શી રીતે કરવું રાણાને મહાત્ કરવો નેટલો મુશ્કેલ નથી તેના કરતાં તો મંત્રી દયાળને મહાત્ કરવો ઘણું જ કઠીન છે.

હા, બહાર કોઈ મહાત્મા આવ્યા છે. હાસીએ આવી રાણીને કહ્યું.

આવવા દે. રાણીએ જવાબ આપ્યો.

મહાત્મા આવ્યા. વંદન કરી બેઠા, અને પોતાના મનની હકીકત કપટ-છુદિથી કહેવા માંડી, કે રાણાને અને મંત્રી દયાળને કોઈ દિસાને જડમૂળથી ફર કરવા. રાણીને પોતાના વિશ્વાસમાં લઈ આ કામમાં પોતે બધી સહાયતા આપવા કંજુલ થયો.

આ પ્રમાણે નક્કી કરી મહાત્મા ચાલ્યા બાદ છે ત્યાં રસ્તામાં જ દયાળ મળ્યો. તેથી દયાળ વિચારમાં પડ્યો કે ‘મહાત્મા અહીં ક્યાંથી? ઠીક, અને તપાસ કરવા દે’ એમ કહી તે રાણી પાસે ગયો.

કેમ કુશળ છે ને? દયાળે આવતાં જ મહારાણીને પૂછ્યું.

હા, કોણ મંત્રી દયાળદાસ કેમ પધારતું થયું? રાણીશ્રીએ પૂછ્યું.

મહાત્મા કેમ આવ્યા હતા અને કોણ છે? દયાળે પૂછ્યું.

મહાત્મા ઘણા જ પવિત્ર અને ધર્મીય છે તેથી મેં દર્શન માટે બોલાવ્યા હતા, મહારાણીએ જવાબ આપ્યો.

અહીંના ક્યાં ઉતર્યા છે? દયાળે પૂછ્યું.

આપણા ઉદયપુરમાં જ, યોગાનમાં જ, પોતાનો સુકામ રાખ્યો છે. રાણીએ કહ્યું.

ઠીક, હવે હું જઈશ દયાળે રજા માગી.

મહાત્મા ઘણા જ સંજ્ઞન પુરૂષ છે દયાળને જતાં જોઈ રાણીએ કહ્યું

દયાળ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો અને રાજ મહેલમાં આવી રણુજીતને યોદ્ધાવી કહ્યું કે “ આ મહાત્મા યોગાનમાં આવેલા છે તેના ઉપર નજર નાંખતો રહેજે કારણકે મને તેમાં કાંઈ શંકા લાગે છે. ” આ પ્રમાણે રણુજીતને સૂચના આપી. વાંચકવર્ગ ! હવે આપણે ભાવી શું કરે છે તે જોઈએ.

આ સમયે ઉદયપુરમાં મંત્રી દયાળશાહની રાજ્ય પ્રણાલીકા એવી ઉત્તમ હતી કે મેવાડની સારીએ પ્રજાના હૃદયમાં આનંદ અને સ્નેહભાવ ઉભરાઈ રહ્યા હતાં એ સમયમાં મંત્રી દયાળશાહ હંમેશા પ્રજાની સેવા કરવા સાડું કરવા નીકળતો હતો. તેવી રીતે આજે પણ રાતના બાર વાગે તેઓ ઘોડેસ્વાર થઈ સાંકડી ગલીમાંથી ચાલ્યા જાય છે. તેવામાં અચાનક ચાર પાંચ માણસોએ આવી દયાળશાહ ઉપર કાળો છુરખો નાખી દોરડા વતી સુસ્કેટાટ બાંધી ઘોડા સાથે પકડી તે લોકો અરવલ્લીના પહાડની ખીણ તરફ ચાલ્યા ગયા.

પાટમદે દયાળશાહની વાટ જોતી ત્રણ વાગ્યા સુધી એસી રહી હતી પણ દયાળશાહ ન આવ્યા તેથી રણુજીતને યોદ્ધાઓ અને મંત્રીશ્રવની ખબર કાઢવા કહ્યું. જેથી રણુજીત તરતજ તપાસ કરવા લાગ્યો. ચારે દિશા ફરી વળ્યો. પણ દયાળનો પત્તો ન લાગ્યો. તેથી તેને વહેમ ગયો કે જરૂર આ કાવત્રું પેલા મહાત્માનું જ હોવું જોઈએ કારણ તે જે જગ્યાએ હતો ત્યાં અત્યારે નથી, માટે જરૂર તેનું જ કાવત્રું છે. એમ વિચાર કરી તરતજ રણુજીત તેના ચુનંદા સ્વારો સાથે અને પાટમદે પણ પુરૂષના પોષાકમાં સજ્જ થઈ તરત જ અરવલ્લીના પહાડ તરફ ખબર કાઢવા જાય છે તેવામાંજ રાણા જયસિંહનો માણસ આવ્યો કે:—

મહારાણાને પણ કેદ કરી લઈ જવામાં આવ્યા છે આ હકીકત સાંભળી પાટમદેએ વિચાર્યું કે આ કાવત્રું ઘણું જ ભયંકર છે વળી આગળ જતાં બીજા દસબાર સ્વારો સામા મલ્યા, તેથી પાટમદેએ પૂંછ્યું કે તમો કઈ તરફ જાવો છો ?

અમો હાડીરાણીના હુકમથી મંત્રી દયાળશાહના મકાનને જાસી કરવા જઈએ છીએ. સ્વારોએ જવાબ આપ્યો.

ભલે ખુશીથી જાવ. રણુજીત તથા પાટમદે સમય યોગ્યથી કોઈપણ જાતની આનાકાની કર્યા વગર મંત્રી દયાળશાહના પ્રાણ બચાવવા અરવલ્લીના પહાડ તરફ ચાલતાં થયાં.

દયાળશાહને કેદ કર્યા પછી તેઓ પહાડની ખડક ઉપર આવ્યા અને કહ્યું “ પૂરોહિતજી દ્યો. આ સિંહનો શિકાર, જે કામ ભલભલાથી ન થાય તે કાર્ય

આને અમે છ'ંડીની રમત ખેલી પાર પાડ્યું છે' " આ સાંભળી પૂરોહીત ઘણા ખુશી થયા દયાળશાહ બે ત્રણ કલાક પછી જ્યારે સાધારણ શુદ્ધિમાં આવ્યા ત્યારે આંખ ઉઘાડી જોયું તો મહાત્મા જણાયા જે મહાત્મા રાજમહેલમાં જોયો હતો તે આ જ મહાત્મા હતો જેથી પોતે રૂપરૂપ પડી રહી બધી હકીકત સાંભળવા માંડી તેજ વખતે રાણા પકડાયાના ચળદો તેના કબ્જે અથડાયા જેથી પોતે સમજી ગયો કે જરૂર પૂરોહિતે જ મહારાણાશ્રીને મારી નાંખવા આ કાવતું રચ્યું છે અને પેલો પૂરોહિત તેજ આ મહાત્મા થયો છે એમ વિચાર કરી તેમની પાસેથી છૂટવાની ચિંતામાં પડ્યો.

આ વખતે વળી બીજા કેટલાક માણસો જયસિંહને પકડીને લાવ્યા રાજ્યનો ભંડાર કોમલનેરના કિલ્લામાં રહેતો હતો તેથી તે રાજ્ય ભંડાર કબજે કરવા અમરકુમાર દશ હજાર ઘોડેસ્વારની મદદ લઈ ગયો કોમલનેરના કિલ્લાને વશકે દ્રેષા સરદારને કુમાર અમરસિંહની હીલચાલ શકારી લાગવાથી, પોતે કોઈપણ ભાતની અચક ન આપતાં ઘણી બહાદુરીથી લડ્યો, અને અમરકુમારને હરાવ્યો. તેથી અમરકુમારની ધારણા ધૂળમાં મળી ગઈ.

દયાળશાહ શુદ્ધિમાં આવ્યા અને રાણાજીને પણ 'બંધનમાં લેતાં બોલ્યા કેણ ? અજઠાતા !

કેણ ? દયાળશાહ સાચું લેતા રાણાશ્રીએ પૂછ્યું.

હા, અજઠાતા લાચાર છીએ કે બંને બંધનયુક્ત છીએ. સાચું લેતાં દયાળે જણાવ્યું, નિહર દયાળશાહ જરા પણ ન ગભરાયો.

પૂરોહિત, દો પાપી ! તારાથી જે થાય તે કરીલે ? મેવાડનું લૂણ ખાઈને મેવાડના અજઠાતાને જ મારવા તૈયાર થયો ? ચિહ્નાર ॥ ! દયાળ બોલ્યો.

જ્યાં ન્યાય કે નિતિ શું છે તેજ વસ્તુ પૂરોહીતનાં સમજવામાં ન હોય ત્યાં ગમે તેવા બોધના વચનો કહો તો પણ નિરર્થક ॥

તમે તમારા ઈષ્ટદેવને હવે સંભાળી લો ! તમને છુરતા રાખવા તે મેવાડ માટે સાફ નથી ! માટે ઈશ્વરનું સ્મરણ કરી લો ! પૂરોહિતે કહ્યું.

' મેવાડથી હાનિયો ડરતા નથી. મેવાડ તો શૂરવીરોનું એક અણ્ણમોલ જીવન છે, મેવાડથી તો તારા જેવા પાપીઓ જ ડરે, તારાથી થાય તે કરી લેને. એ પાપી ! અંડાળ, સાંભળ, જરા સાંભળ કે:—

હરિગીત

જે ન્યાય નિતિ નિપૂણતામાં, ન્યાયવંતા નિવડયા,
અવળા કરે જેના બધા, સવળા સદા પાસા પડયા,
એ ભાગ્યશાળી ભાગીયા, તે ખટપટો સૌ ખોઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ, નવ કાળ મુકે કોઈને. ૨૪૪

(શ્રીમદ રાજયંદ્ર.)

માટે હે પાપી ! મોતતો જરૂર ફરેક મનુષ્યને આવવાનું જ છે. શું તું
એમ સમજે છે કે ઈશ્વરનો વાસ નથી ? દયાળે પૂછ્યું.

એવામાં એક તીર સડસડાટ કરતું આબ્યું તેથી તે પાપી પૂરોહીતે વિચાર્યું
કે હવે વીલંબ કરવામાં મગ્ન નથી. માટે હવે તરતજ આ લોકોને ઠેકાણે પાહી
દેવા ભેઈએ, એમ વિચારી કહ્યું કે આ દયાળ હવે તૈયાર થા.

પૂરોહીત ? આટલું બધું તોફાન કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? દયાળે પૂછ્યું.

મારા મંત્રીપદની સત્તા તું હર્ષ બેઠો છે, તો હવે રાણા થાય અમરસિંહ
અને હું મંત્રી બનું એજ મારી ઈચ્છા છે. માટે તું તારા ઇષ્ટ દેવને સંભારી લે.
એમ કહી તેના માણસોને હુકમ કર્યો કે જયસિંહ અને દયાળને પહાડની ઉંડી
ખીણમાં ફેંકી દો ! તરત જ તેના હુકમ માણસોએ કથો પણ વિચાર કર્યા વગર
બંને જણાને ઉંડી ખીણમાં ફેંકી દીધા. પણ “ જેનો હજાર હાથવાળો ધણી
ઈશ્વર છે તેનો વાંકો વાળ કોણ કરી શકે તેમ છે. ”

જૈનાચાર્યનાં દર્શન.

રણુજીત તથા પાટમદે ઝડપણેર આ તરફ આવી રહ્યા હતા, તેઓએ દયાળ તથા રાણાશ્રીને ખીલુમાં ફેંકી દેતા જોયા હતા, તેઓ એકદમ નજીક આવે તે પહેલાં તો આ દુષ્ટોએ ફેંકી દીધા તેથી પાટમદે બેભાન થઈ ગઈ અને તે જમીન પર પછડાઈ પડી રણુજીતે તરતજ એક તીર છોડ્યું પણ તે તીર આવતાં પહેલાં મંત્રી દયાળ તથા રાણા જયસિંહ જાનેને ફેંકી દેવામાં આવ્યા હતા તેથી રણુજીતના શુસ્સાનો પાર ન રહ્યો, એટલે પાપી મહાત્મા-પુરોહીતની સાથે યુદ્ધ કરી યમસદન પહોંચાડી દીધો, તેને તેના કર્મનો પુરેપુરો બદલો મળી ગયો.

પાટમદે તો વાદન બેભાન જની ગઈ હતી તેને શુદ્ધિમાં લાવવા માટે અનેક ઉપાયો કરવામાં આવ્યા, પણ તે શુદ્ધિમાં ન આવી.

દયાળ તથા રાણાશ્રીને જે ખીલુમાં ફેંકી દેવામાં આવ્યા હતા તે ખીલુ ઘણી ઉંડી અને ઝાડીઓથી ભરપુર હતી, જેથી તેઓ ખીલુની ઝાડીમાં ભરાઈ ગયા હતા અને બેશુદ્ધ જની ગયા હતા, તેઓને બીલકુલ ધન થઈ ન હતી આ વખતે જૈનાચાર્ય શ્રી માનેસુરિશ્વરશ્રી મહારાજ તેજ પહાડમાં પોતે આત્મસિદ્ધિ કરતા હતા તેઓશ્રી પહાડમાં આવતા હતા ત્યારે મનુષ્યના યજ્ઞને જોયું, તેથી તેમને તે યજ્ઞને જોળખ્યું અરે ! આતો વીરમંત્રી દયાળ જણાય છે તે અહીં આ દયામાં ક્યાંથી ? આચાર્ય મહારાજે સાચવી નીચે જોતાં અને જ ગલની વનરૂપિતિ લાવી તેના ઉપચારથી શુદ્ધિમાં લાવ્યા. જ્યારે વીર દયાળ શુદ્ધિમાં આવ્યા ત્યારે આચાર્ય મહારાજશ્રીને નમસ્કાર કરી કહ્યું કે.—શુરદેવ રાણાશ્રીની પણ આવી જ દયા કરવામાં આવી છે તેથી રાણાશ્રીને શોધવામાં આવ્યા, અને તેમને પણ શુદ્ધિમાં આવવા ધન્ય છે ? એ માનેસુરિશ્વરજી આચાર્યને !

શુરદેવ ! આપે જ અમને જીવતદાન આપ્યું છે જાને જણા શુરદેવના ચર્ણોમાં રીર જુઠાવી બાલ્યા.

વત્સો ! સાધુઓનો ધર્મ સેવાનો છે એવો અમારી ફરજ છે પણ તમો અહીં દેવી રીતે અને આ દયામાં ક્યાંથી ? આચાર્ય મહારાજે પૂછ્યું. જ્યારે મંત્રી દયાળગણે અમ માં ઇતિ સુધી સર્વ હકીકત કહી સંબંધાવી ત્યારે ત્રણે

જણા દુઠ્ઠા રસ્તાથી જ્યાં પાપી લોકોનો સુકામ હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. રણુજીતતો મંત્રીજીને જોઈને જ ચમક્યો અને એકદમ ડોકે ખાઝી પડ્યો, જાણે પોતાના આત્માને આનંદ થયો ન હોય ?

કોણ, રણુજીત ?

હા, મંત્રીશ્વર.

કેમ, આ કોણ સુતું છે ?

એતો આપનાં ધર્મપતિ પાટમદે જોલાન અવસ્થામાં પડ્યાં છે. રણુજીતે કહ્યું. હેં ? આ શું ? પાટમ, પાટમ, દયાળે જુઓ પાડી. પણ તે જોલી નહીં.

વસ્તો ! ગભરાવ નહીં. એમ જોલી આચાર્ય મહારાજે વનસ્પતિ લાવી તેના ઉપચારથી તેને શુદ્ધિમાં આણી.

મારો દયાળ; શું મને મૂકી આલ્યો ગયો ?

કોણ પાટમ ? જો તારો દયાળ તારી સામે જ ઉભો છે.

કોણ દયાળ, જોલતાં પાટમ દયાળની કોટે ખાઝી પડી. અને પોતાનાં આત્માને ધન્યવાદ માનવા લાગી. મારા દયાળ મને મૂકીને જાય જ નહીં. શું એ જાનેનો પ્રેમ ? ધન્ય છે ! એ પ્રેમી દંપતિને ?

આ પ્રમાણે પાપીઓને પોતાના કર્મનો ખદલો મળ્યો અને આખરે સત્ય હતું તેજ ત્રાજવે આવ્યું. આ પ્રમાણે હાડીરાણી અને પૂરોહીતના પાપની મેવાડની પ્રજાને ખખર પડતાં લોકો ધિજ્જારની નજરે જોવા લાગ્યાં. અને દયાળને તથા રાણાજીને જીવતા જોઈ સારી મેવાડની પ્રજા આનંદનો આનંદ ઉજવી રહી છે. અને લોકો હર્ષવેશા ધની ગયા છે.

આવો આનંદ તો પ્રજાએ કોઈ વખત અનુભવ્યો નથી, એવો આનંદ આજે ઘરે ઘરે અને આંગણે આંગણે ઉજવાઈ રહ્યો છે.

આનંદની હેલી.

મહારાણા તથા કયાળશાહ બચી ગયા. જેથી રાજ્યદરબાર બરવામાં આવ્યો. રાણાશ્રીએ પોતાના બચાવની વાત કરી અને કહ્યું કે “અમે જીવતા રહ્યા હોઈએ તે પ્રતાપ આચાર્ય મહારાજ શ્રી માનસૂરિશ્વરજીનો જ છે, તેઓશ્રીએ અમને બચાવ્યા છે તેથી હું તથા મંત્રી કયાળ અને સાઈય મેવાડ તેઓશ્રીનું નમ્ર છે, માટે તેઓશ્રીને મારી પ્રાર્થના છે કે તેઓશ્રીની સૂચના મુજબ હું આખા મેવાડમાં પ્રચાર કરીશ.” વળી દ્રોણ નામના સરકારે કામલમેરના કીલ્લામાં જે બહાદુરી બતાવી હતી તેથી પ્રસન્ન થઈ તેની જાગીરમાં વધારો કરી આપ્યો. અને પોતાના પહેલા નંબરના સરકાર તરીકેનું માન આપ્યું. આ સિવાય હાડી રાણીને જન્મ કેદની સજા કરી વળી પોતે બહોર કથું કે પ્રજાને! ખાત્રી રાખજો કે હવે હું મારો બધી કુટેવોનો ત્યાગ કરીશ, અને પ્રજાની સેવામાં જ રહીશ.

કયાળશાહે પણ પ્રજા સમક્ષ સુંદર વિવેચનમાં મહારાણાની અને પોતાની પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપ્યો. આથી પ્રજા રાણાશ્રીની તથા વીર મંત્રી કયાળની જય ઘોષણાના પોકારો પાડવા લાગી

માનસૂરિશ્વર આચાર્ય કંચન કામિનીના ત્યાગી તરીકે સાચા સાધુ હતા. તેમનામાં શામ, દ્રેષ, ક્રોધ, માન, અને માયાનો અંશ પણ નહોતો. જ્યારે મહારાણાએ લાખો રૂપીઆનો શરણાવ આપવાની વાત કરી ત્યારે તેઓશ્રી બોલ્યા કે સાધુઓ તો કોઈ ભતનો પરીચ્છેદ રાખતા નથી, અને અમને હકમાં પણ ખપતી નથી ફક્ત અમારો ધર્મ તો દરેક જીવોનું બહુ શાય એ જ અમારો ઉદ્દેશ અને ભાવના.

શુદ્ધેવ માનસૂરિશ્વરશ્રીના ઉપદેશથી મહારાણા રાજસિંહના મન ઉપર નેન ધર્મની જાહોજલાલી અને સાધુઓના શુદ્ધ ચારીત્રની પડેલી છાપે ઘણી ઉઠી અસર કરી હતી. જેથી સારા મેવાડમાં નિચે મુજબ ફરમાન કાઢવા માટે મંત્રી કયાળશાહને ફરમાવ્યું.

- (૧) કોઈ પણ માણસ જીવોની કલ્હ કરે નહીં. (૨) ગાય કોઈ કસાઈ ને આપે નહીં. (૩) પશુપક્ષીના અંદે દિવસ બીડકુલ લીસા કરે નહીં. (૪) ઉપામવમાં દાખલ થએલા ગુન્હેગારને રાજ્ય પહોં થોડે નહીં.

આવા અનેક ઠરાવો કરવામાં આવ્યા હતા તેની નકલ કરી રાજ્ય તરફથી મંત્રી દયાળશાહે આચાર્ય મહારાજશ્રીને આપી. ધન્ય છે ? આવા પરોપકારી ગુરૂઓને આવા મહાન પુરૂષોએ જ પોતાના ચારીત્ર ગણધી આજે જૈન ધ્વજને ફરકતો રાખ્યો છે. આજના ગુરૂઓ કઈ સ્થિતિમાં છે ? તેનો વિચાર વાંચક વર્ગ પોતે જ કરી લે.

આવી અનેક ઘટનાઓ દયાળના વખતમાં ઉદ્ભવી હતી. આખરે દયાળ પોતે પોતાની કારકીર્દીમાં બે વસ્તુ મૂખ્ય શીખ્યો હતો ‘ પ્રજા સેવા અને રાજ્ય સેવા ’ આ બે વસ્તુ પોતે પોતાની ફરજ સમજી જરાપણ નિતી ચૂક્યો ન હતો. અને એક જૈન તરીકે પોતે પોતાની જવાબદારી બજાવી હતી, વળી જૈન નારી રત્ન ‘ પાટમદે ’ પણ શુશીલ, શૂરવીર અને સહાસીક પોતાના પતિના પાછળ તમામ વૈભવની પરવા રાખ્યા સિવાય મોતના જોખમ ખેડી પોતાના માણનાથને બચાવવા કટીબદ્ધ થઈ હતી. ધન્ય છે ! તે જૈન વિરાગનાને.

તેનામાં મુખ્ય દયા, ધર્મ અને શીયલના ઉત્તમ ગુણો હતા તે ગુણોથી પોતાનું જીવન ધન્ય બનાવ્યું હતું, અને પોતે નાનામાં નાના માણસની સેવા કરવા ચૂકતી નહોતી. ધન્ય છે ! એવી સેવાલાવી રમણીઓને.

આ સિવાય દયાળશાહની હકીકત ઘણી જાણુવા જેવી છે પણ વિસ્તાર બહુ જ વધી જવાથી વાંચક વર્ગને કંટાળો ન આપતાં ટુંકમાં જ હકીકત પુરી કરી વીરમીશ.

પરમાત્મા ! દયાળ જેવા ધીર, વીર, અને રણધીર જૈન કૌભમાં ઉત્પન્ન થાઓં અને જૈનોની શોભા વધારો.

છાંચો

જૈન સાચો લડવીર, મ્હેચ્છનું નૂર ઉતાર્યું.
શૂરવીર સાચો દયાળ, ગૌરવ જૈનોનું વધાર્યું.
ધરતો ઢાળ તલવાર, કરે નહીં પરવા કોની;
શ્રદ્ધા હતી બળવાન, સહાય ધરતો ઇશ્વરની.
સત્ય નિતીના સંયમથી, નામ દયાળ શોભાવતો,
કહે ‘ લોગી ’ દયાળશાહ પુરૂષાર્થને સાધતો.

છાંચો

હતો નીમકહલાલ, માલીકનું ભણું જ ચહાતો,
 દુષ્ટજનો પર વૈર, ભરાજર તે તો લેતો.
 હતો પ્રબનો પ્રાણ, પ્રબની સેવા કરતો,
 ધરતો સદા સ્વમાન, ખુશામત કદી ન કરતો.
 નામ દયાળનું સાંભળી, શાહ પણ ચમકી જતો,
 કહે 'સોગી' દયાળયો, દુરમન યરયર કંપતો

૨૪૧

છાંચો

પડયો જ્યાં દુઝાળ, પોતાની લશ્મી ખરચી
 સુધી ગુરનો બાધ, ગરીબની સેવા છુએ.
 બંધાવતો મંદિર, ખરચી લાખ અઠાણું,
 મહા ભવ્ય મંદિર, ખરેખર ઊ બંધાણું.
 દેખી મંદિરની બાંધણી, હૃદય ભેઈ હરખાય છે,
 કહે 'સોગી' દયાળની, વાહ વાહ કહેવાય છે

૨૪૭

છાંચો

શુર માન શુભ હસ્તે, પ્રતિષ્ઠા તેની કરતા,
 મહારાણા પણ આવી ચોભામાં વુદિ કરતા
 ગામીગામના લોક આવીને મુકામ કરતા,
 ઉદારતા એ દયાળ તણી, સૌ વખાણ કરતા
 કહેતા જગતના માનવો, શું દયાળ દીલ ઉદાર છે,
 કહે 'સોગી' દયાળ ભણે, દેવનો અવતાર છે.

૨૪૮

પ્રકરણ ૧૫ મું

મહારાણા શ્રી જયસિંહ

મહારાણા રાજસિંહના મૃત્યુ પછી સંવત ૧૭૩૭ ઈ. સ. ૧૬૮૧ માં તેના બીજા પુત્ર જયસિંહ મેવાડના સિંહાસન પર આવ્યા તેનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૭૧૦ માં થયો હતો.

આ વખતે એક એવી ઘટના બની હતી, કે વાંચક વર્ગને તેમજ રાજપૂત લોકોને બાણવા જેવી હોવાથી તેનો ઉલ્લેખ આ સ્થાને આપવામાં આવે છે.

મહારાણા રાજસિંહને બે પુત્રો હતા, તેઓશ્રીને નાના પુત્રની માતા ઉપર અત્યંત રાગ અને પ્રેમ હતો અને તે પ્રેમમાં દિવાના બની રાણાએ નાની રાણીના હાથમાં અમર પહેરાવ્યું હતું. આ વસ્તુ બાણે બૂલથી જ બની ગઈ હોય તેમ ડોળ બતાવતા રહ્યા. કારણ કે પોતે પોતાના મનમાં સારી પેઠે સમજતા હતા કે મેં મોટી બૂલ કરી છે.

એક દિવસે રાણાશ્રીએ પોતાના દિકરા બીમસિંહને બોલાવી કહ્યું કે “આ મારી તલવાર લે અને તારા નાના ભાઈ જયસિંહનું માથું ઉડાવી દે ? કારણ, તમે બંને જણ જીવતા હશે તો લવિષ્યમાં મોટો કલેશ થશે, માટે મારી આ તલવાર લઈ અને જલ્દી જા.” બીમસિંહને આજ્ઞા કરતાં રાણા બોલ્યા.

પિતાશ્રી ! હું પુત્ર તમારો છું, પિતાના વચનને શિરોમાન્ય ગણવું એ પુત્રનો ધર્મ છે, પણ મારાથી આ કાર્ય બને જ નહિ પિતાજી ! હું મેવાડનું રાજ્ય મારા નાના ભાઈ જયસિંહને સોંપું છું અને હું હંમેશના માટે મેવાડ ભૂમિનો ત્યાગ કરી આવ્યો જાઉં છું. બીમસિંહ પિતાશ્રીની આજ્ઞા માગી, પોતાના સૈનીકોને સાથે લઈ આવી નીકળ્યા.

જ્યારે બીમસિંહ બાદશાહ શાહ પાસે આવ્યા ત્યારે બાદશાહે ઘણું જ સારું માન આપ્યું અને ત્રણ હજાર ઘોડાનો સેનાપતી બનાવ્યો, આ વખતે મોગલ રાજ્યના સેનાપતી સાથે બીમસિંહને કલેશ થવાથી બાદશાહે બીમસિંહને કાબુલ મોકલ્યો, તેથી તે કાબુલ રસ્તામાં રમતાં રમતાં અને ગમત કરતાં જતા હતા. વળી ઝાડ ઉપર ચડતાં વળી ઢોડતા પણ હતા, તેવી ગમત કરતાં તેઓ રસ્તો કાપી રહ્યા હતા. પણ અચાનક તેઓને કંઈક ચોટ-જખર લાગવાથી તેઓનું મૃત્યુ થયું હતું હવે આપણે રાણાશ્રી જયસિંહ તરફ વળીશું.

રાણા જયસિંહનો રાજ્યાભિષેક થયા પછી થોડા જ સમય બાદ ઔરંગઝેબ સાથે સંધિ કરી હતી, શાહનો પુત્ર અણ્ણમ અને મોગલ સરદાર દીલેરખાં સંધિપત્ર લઈ રાણાજી પાસે આવ્યા જેથી રાણાજીએ ઘણા ઉત્તમ પ્રકારે આદર સત્કાર કર્યો અને તેઓ મેવાડની સપાટભૂમિ પર સામસામા મળવા દસ સહસ્ર ઘોડેસ્વાર અને આવીસ હજાર પાયદળ સેન્ય સાથે મેવાડના વિસ્તારમાં ઉભા રહી અણ્ણમ તથા દીલેરખાંની વાટ જોવા લાગ્યા આ મહાન દૃશ્ય જોવાને માટે અસંખ્ય મેવાડીઓ તે સ્થળે આવ્યા હતા.

જ્યારે શાહજહાં અણ્ણમ તથા સરદાર દીલેરખાં પોતાના મારણો સાથે આવી પહોંચ્યા ત્યારે રાજપૂતોએ જયજોષ્ઠી ગળની પ્રચંડ ઘોષણા સાથે જથ્થો બોલાવી આકાશ ગલ્લવી મૂક્યું હતું. અને આવેલા મહેમાનોને મહારાણાએ ઘણા જ સન્માન સહીત સ્વાગત કર્યું હતું.

મહારાણાની પ્રચંડ સેના જોઈ અણ્ણમ મનમાં ચંકાશીલ થયો. પણ દીલેરખાં રાજપૂતોની ન્યાય અને નીતિ સારી પેઠે બજુતો હોવાથી તેને રાજપૂતોના વચન પર સંપૂર્ણ ભરૂંસો હતો. અને પોતે જે વેર રાખ્યું હતું તે છતાં પણ રાણા જયસિંહ પોતાનો મારણ બચાવ્યો હતો, તો શું જો જયસિંહ પોતાને ત્યાં આવેલા મહેમાન સાથે વિશ્વાસવાત કરશે ? અણ્ણમને રાજપૂતો પર વિશ્વાસ નહોતો. પણ દીલેરખાંને તો રાજપૂતો પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો.

જ્યારે મહારાણા જયસિંહ સ્વાગત કર્યું ત્યારે તે બધાને આનંદ થયો અને સંધિનું કાર્ય સમાપ્ત કરવામાં આવ્યું. અકબરના વિદ્રોહી ચરણમાં જે સહાય કરી હતી તેના કંડ તરીકે પાદશાહને ત્રણ પ્રગલ્ભ આપી કેવાં પદાર્થો પાદશાહની આજ્ઞાનું શાહ અણ્ણમે જયસિંહને જણાવ્યું કે તમે આજ્ઞથી અમારો લાલ ઝંડો અને છત્ર વાપરી શક્યો. પરંતુ આ કંડ નામનો જ હતો. કેવળ પાદશાહનું માન રાખવા માટે જ રાણાજીએ આ વાતને માન આપ્યું હતું પણ મહારાણાને તો આ ચરત મંજૂર રાખવાથી લાલ જ થયો હતો.

વિદાય થતી વખતે દીલેરખાંએ કહ્યું કે ‘તમારા સરદારે સ્વજાવના ઘણા જ ઠેઠાર ॥ અને મારા પુત્રને આપના હીતની ખાતર જ આપના તાજામાં સોંપવામાં આગ્યો છે. તેના જીવનના બદલામાં જનશે ત્યાં સુધી પૂર્વ સ્વાધીનતા રક્ષવામાં હું જરાપણ ત્રુટી કરીશ નહીં, આપ નિર્વીર રહો. આપના સ્વર્ગસ્થ પિતા સાથે મારી મિત્રાચારી હતી.

આ પ્રમાણે રાજપૂતોના મીઠ દીલેરખાંનો ઉલ્લેખ સફળ થયો નહીં પરંતુ મહારાણાએ પોતે પોતાના બકત પર વિશ્વાસ રાખ્યો હતો. રાણાશ્રીને પાંચ વર્ષ સુધી તો તેમને કંથોરી મોગલોના બીજા આક્રમણથી પોતાની રક્ષા

કરવા માટે તો તેઓએ પહાડો અને જંગલનો આશરો લીધો હતો. અને મોગલોની સાથે ઘણી જ બહાદુરીથી યુદ્ધ કરી પોતે પોતાના બાહુબળથી કીર્તિ મેળવી હતી. મેવાડભૂમિ રત્ન ગર્ભાભૂમિ છે. પૂણ્યશક્તિલા અને ગીરીતરંગીની વચ્ચે મહારાણાકીએ 'જયસિંહ' નામનું એક વિશાળ સરોવર બનાવ્યું. ભારત વર્ષમાં આવા સરોવરનો નમુનો બીજે ક્યાંય નથી, એવી વિશાળ અને મનોહર બાંધણી કરવામાં આવી છે. ત્યાં પ્રથમ 'ટેમર' નામનું નાનું તળાવ હતું, આ તળાવને મોટું બનાવી ચારે બાજુ બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે. અને તેનો ઘેરાવો લગભગ પંદર કોષ જેટલો મોટો છે. આ તળાવથી ધાન્યના ફેરોને ઘણા જ ફાયદો થયો, જેડુતોની આબાદી થઈ છે વળી તેના કિનારા ઉપર પોતાની પ્રીય રાણી કમલાદેવી માટે મહેલ બાંધાવે છે તે હાલમાં મોજુદ છે.

આખરે ગૃહકલેશને લઈને મહારાણાનું ટુંક જીવન ઘણી જ દુઃખી અવસ્થામાં પસાર થયું. આ ઇશ્વરનાં સુખ્ય કારણે શ્રી પરાયણતાનું હાલું જેને "સોખ્યનું સાલ" કહીએ છીએ તે હતું. આગળના રાજ્યો પોતાની વિષય-વાસના પુરી કરવા સાડું એકથી વધારે રાણી પરણતા હતા અને તેના જેમ જેમ વસ્તાર વધતો જતો તેમ તેમ કલેશના બીજ રોપાતાં જતાં અને તેમજ વિશેષ મજબૂત થતા હતાં. માટે હાલ પુરૂષે એક ઉપર બીજી સ્ત્રી કદાપી પણ પરણવી જોઈએ નહીં. જયસિંહની જેટલી રાણી હતી તેટલી બધી રાણીઓમાં અમરસિંહની માતા મોટી હતી. તે રાણી હાડા કુળમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી. હાડા-કુળે ગીહલોત્ત કુળ ઉપર ઘણા જ ઉપકારો કર્યા હતા. હાડીરાણી સૌથી મોટી હતી. જેથી રાણાશ્રીને તેના ઉપર જ પ્રેમ રાખવો જોઈતો હતો. પણ વિષયને વશ થઈ પોતાની રાણીનો ત્યાગ કરી કમલાદેવીના પ્રેમમાં લોહુત બન્યા, અને ઇશ્વરનાં મૂળ વધાર્યું. તેથી આગળ પાછળના શત્રુઓ પ્રબળ થવા લાગ્યા, જેથી અંદર અંદરના કલેશથી મેવાડનું રાજ્ય ઘણી જ હીણ દશામાં આવી પડ્યું.

અમરસિંહની માતા પ્રત્યેના વૈરભાવ કમલાદેવીને વધતો ગયો અને તે જેટલો બધો વધ્યો કે તેઓને એક એકને સાથે રહેવું સુરહેલ થઈ પડ્યું. જે જયસિંહ રાણાએ બાદશાહ ઔરંગઝેબ સાથે યુદ્ધમાં બહાદુરી અને વીરતા બતાવી હતી તેજ રાણા જયસિંહ આજે ગૃહ-કલેશથી કંટાળી પોતે કમલાદેવીની સાથે જયસિંહના કિનારે બંધાવેલા મહેલમાં રહેવા માંડ્યો. અને રાજ્યનો તમામ વહીવટ કુમાર અમરસિંહ તથા મંત્રી દયાળયાહને સોંપ્યો. તેથી તો રાણા જયસિંહ પોતે ઘણાજ પ્રમાદી અને આળસુ બની ગયા. આવી સ્થિતિમાં પણ પોતે શાન્તિ પામી શક્યા નહીં. તેઓના પુત્રો ઘણાજ તોફાન કરવા માંડ્યા. તેથી પોતે પોતાનું સ્થાન છોડી પોતે પાટનગરમાં આવ્યા. આ વખતે કુવર અમરસિંહ પોતાની બુવાનીના જોશે એક મંદોન્મત્ત હાથી નગરમાં છોડી મૂક્યો અને કાઠ

કારણસર મંત્રી દયાગચાહનું ભારે અપમાન કર્યું આ વાત રાણાશ્રીના કાન પર આવી ત્યારે પોતાના પુત્રનું આવું વર્તન જોઈ પોતે ચંકાશીલ બન્યા અને અમરસિંહને ઉચિત શિક્ષા આપવા સારૂ પોતે જોકાંત વાસ છોડી માર્ગમાં ચિત્તોડપુરીના દર્શન કરી ઉદયપુરમાં આવ્યા પરંતુ જુદી વગરના અમરસિંહે પોતાના પિતાની આગમનની વાટ જોઈ નહીં અને પોતાના પિતા સાથે વેરનો બદલો વાળવા માતાની શીખામણથી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી અને તરત પોતે પોતાના મામા જુન્દીના હાડારાણા પાસે ગયો અને દશહજાર સૈનીકો પોતાની સાથે લાવ્યો આ વખતે મેવાડના બીજા સરદારોએ પણ અમરસિંહને સહાય કરી હતી અને આગસુ રાજનો ત્યાગ કરી અમરસિંહના પક્ષમાં જળ્યા હતા.

આ વખતે રાણા મહા સંકટમાં આવ્યા હતા અને યુદ્ધમાંથી જયવાને કોઈ રસ્તો નહોતો આખરે કોઈ પણ રસ્તો ન સૂઝયો ત્યારે પોતે અરવલ્લી પહાડને જોળી પોતાના રાજ્યમાંથી મારવાડમાં નાશી ગયા અને ત્યાંના મુખ્ય માંડલીક રાજાને સમજાવવા પુત્રને મોકલ્યો. પરંતુ રાજ્યના અનેક સરદારોની સહાયથી અમરસિંહને અભિમાન આવી ગયું હતું. તેથી આવેલા માંડલીક રાજાની એક પણ વાત તેણે સાંભળી નહીં અને ખમનો હસ્તગત કરવા માટે પોતાનું સૈન્ય કોમનેર તરફ કુચ કરી દ્રેપા સરદારના હાથમાં કોમકનેરના શાસનનો ભાર હતો. આ સરદાર મહા વિદ્વાન અને ચતુર તેમજ મહા શૂરવીર હતા તેથી તે સરદારે બહાદુરી પૂર્વક કુમાર આપરનો જયો મનોરથ પૂજા લેગો કર્યો અને અમરને હરાવ્યો ત્યારે અમર પોતાના પિતા સાથે સંધિ કરવા તૈયાર થયો. આખરે એકલી જળના પવિત્ર મંદિરમાં જને પિતા-પુત્રે સંધી પત્રો પર સહીઓ કરી. તેમાં એવો ઠરાવ થયો હતો કે રાણાજીવે ત્યાં મુખી અમરકુમારે જયસમુદ્ધના મહેલમાં રહેવું અને રાણાજી પાટનગરમાં આવવું.

મહારાણા જયસિંહે વીસ વર્ષ રાજ્ય કર્યું પોતાની ઉંમરમાં પોતે જ્યોતિષ શુભો જતાવ્યા હતા અને યુદ્ધમાં બહાદુરી જતાવી હતી જો તેવાજ શુભો કાયમ રહ્યા હોત તો આજે પોતે મોગલોના પંજામાંથી પોતાના દેશની સ્વાધીનતાને ઉદ્ધાર કરી શકત. પરંતુ સીજોના કલેશ અને કુસ પે મેવાડની ખાનાખરાબી કરી નાંખી હતી, રાણા જયસિંહ જેવા શુભો પહેલાં જતાવી પોતાની કીર્તિ મેળવી હતી. તે કીર્તિ પોતે પાછળથી ભૂસી નાંખી છેક કર્મહીણ થઈ ગયો હતો જો પોતે જયસમુદ્ધ ન બંધાવ્યું હોત તો આજે ઈતિહાસના પાના ઉપર તેનું નામ-નિશાન પણ ન હોત.

મહારાણા જયસિંહનો સ્વર્ગવાસ થયા પછી તેમનો મોટો કુમાર અમરસિંહ (બીજો) સંવત ૧૭૫૬માં રાજ્ય સિંહાસન પર બેઠો.

વાંચક વર્ગ ! રાણા જયસિંહની હકીકત ઉપરથી વિચારી જોશો કે ગૃહકલેશનું પરિણામ કેટલું ભયંકર અને ખરાબ આવે છે, જ્યાં કુસંપ છે ત્યાં કોઈ દિવસ આત્માને શાંતિ મળતી નથી. અને વિકાશ નથી. માટે સમજીવર્ગ વિચાર કરી કલેશથી દૂર રહેશે. જે મેવાડની ઉન્નતીનું શિખર હતું. જે મેવાડથી ભલભલા થાક જેવા દુઃખનો પણ કંપતા હતા તે મેવાડ ફક્ત માંઢોમાંઢે કલેશના પરિણામે આજ હતાશ અને નિસ્તેજ થઈ ગયું હતું. કલેશનું પરિણામ આશરે ભયંકર જ આવે છે.

મહારાણા જયસિંહ પોતે નાનપણમાં પોતાનું શૌર્ય અને જે શાણપણ બતાવ્યું હતું તે તો વાંચક વર્ગને યાદ હશે પણ ભલભલા મહાન મહાત્માઓ પણ વિષય આદી વૈભવની લાલચમાં પડી એક ઉપર બીજી ઓ કરવા તત્પર થાય છે. તેનું પરીણામ આખરે પોતાને જ ભોગવવું પડે છે.

આ વખતે મંત્રી દયાળશાહ પોતાનું કર્તવ્ય શુભ નિષ્ઠાથી બજાવી રહ્યો હતો રાજ્યની લગામ પોતે જ સાચવતો હતો છતાં તે ઈમાનદાર વ્યક્તિને પણ આખરે ભોગવવું પડ્યું હતું. પણ છેવટે તો સત્ય અને નિતિનો જ વિજય છે.

હાડીરાણીએ પણ પોતાનું કર્તવ્ય ખૂલી જે આખા મેવાડનું ભાવી બગાડી નાંખ્યું અને પોતાની ધારેલી ધારણા ખાર ન પાડી શકી. તેથી તેણે પોતાના જીવનને ધણાજ કષ્ટમાં ગુળરવું પડ્યું.

કમળાદેવી પંજી વિચાર ન કરતાં પોતાની નિય લાલસા અને વૈભવ ભોગવવા ખાતર રાજને પોતાના ગ્રેમ પાસમાં જકડી રાખી સારાય મેવાડનું ભાવી જેણે પાયમાલ કર્યું જ્યાં સારઅસારનો વિચાર કર્યા વગર જેટલું કાર્ય કરવામાં આવે છે તેટલું પરિણામ ભયંકર આવે છે. મોટાઓની સાધારણ-ભૂલનું પરિણામ કેટલું નુકશાન કરે છે અને તે બધાને ભોગવવું પડે છે તે વાંચક વર્ગ સમજી લે.

મહારાણા જયસિંહ સ્વર્ગવાસ થયા, અને આ ક્ષત્રી દુનિયામાંથી પોતાનો જીવન-દીપક અસ્ત થયો. જોયું આ ગૃહકલેશનું પરિણામ.

છપ્પો

જ્યાં છે ગૃહનો કલેશ, કદિ નહીં શાંતિ ત્યાં છે,
જ્યાં છે કલેશની આગ; નહીં ત્યાં સુખ જરી છે,
કુસંપ કેરા કીય મહીં, સૌ કોઈ ખુચાયા,
કુસંપમાં તો નાશ થયા, મોટા મહા રાયા,
મોટે જગતના માનવી, ગૃહ-કલેશમાં પડ્યો નહીં,
કહે ભોગી સુખી જાંઘી, કુસંપમાં ખોશો નહીં.

છપ્પો

એક પરણતાં નાર, ક્યાં બીજી આવે,
બીજી કેરા પ્રેમ મહી, મસ્ત બની જાવે,
સાર અસારનું જાન, નહીં ત્યાં પોતે લાવે,
તુને પોતે આપ, બીજાને પણ દુખાવે,
મોટે વિચિત્રા જન, એક પત્નીવૃત્ત પાળજે,
કહે ભોગી બીજી નારના, મોહને વિચારજો. ૨૫૦

છપ્પો

મુખી હતો મેવાડ, લક્ષ્મીની છાજો દળતી,
હતા પરાક્રમી વીર, ભુમિ શૂરવીરથી ચોખતી,
મેવાડ કેરા નામ યજી, દુસ્મનો ધરધરતા,
શાહ જેવા પણ નામ, મુછીને વિસ્મય બતાતા,
પણ કુસપ કેરી આગમા, એ બધું બલદાર્થ ગયું,
કહે ભોગી મેવાડ કેરું જાણી પણ પલટાર્થ ગયું. ૨૫૧

છપ્પો

આબો ગોઝારો કાળ, ક્યા નહીં દીલમાં ધરતો,
હોય મોટો ભૂપાળ, છતા નહીં રહેને ઠરતો,
આવે ક્યાથી કાળ, બળર નહીં કેને પડતી,
તુટી જેની નાક, નહીં તેની ગુદી જડતી,
કાળ કેરા ધકમાં, કઈક જન પીચાર્થ ગયાં
કહે ભોગી શૂરવીર પણ, અ કાળમાં જકડાય ગયા ૨૫૨

પ્રકરણ ૧૬ મું

મહારાણા શ્રી અમરસિંહ.

રાણાશ્રી જયસિંહના સ્વર્ગવાસ પછી કુમાર અમરસિંહ સંવત ૧૭૫૬ ઈ. સ. ૧૭૦૦ માં રાજ્યસિંહાસન પર આવ્યો. અમરસિંહના નામની મહત્તા ઘણી હતી પણ પોતે પોતાના પિતાની સાથે યેશ્નાવધી મેવાડની દુર્દશા કરી હતી. જો અમરે પોતાના પિતાની સાથે કલેશ ન કર્યો હોત અને રાજ્યનું ખર્ચ ન બાંચું હોત તો આ વખતે મેવાડની મહા ભયંકર અવસ્થા ન હોત. પણ જ્યાં ગૃહ-કલેશને પરીણામે આજે આખા મેવાડની પરીસ્થિતી બદલાઈ ગઈ હતી. રાણા અમરસિંહ મેવાડની દુર્દશાનો ઉદ્ધાર ન કરી શક્યા.

× મહારાણા અમર રાજ્યસિંહાસન પર બેઠા પછી થોડાજ દિવસમાંજ દિલ્હીના સમ્રાટના ઉત્તરાધિકારી શાહ આઝમની સાથે સંધી કરી લીધી. આ સંધી કરવામાં તેની નિલક્ષીજીતા હતી, તેનું કારણ એ હતું કે આ વખતે રાણા અમરસિંહ સિંહાસન પર બેઠા પછી મોગલોના રાજ્યમાં ઘણો જ ભયંકર ગૃહ-કલેશનો સમારંભ થયો હતો.

મોગલોના રાજ્યની આવી દુર્દશા જોઈ રાણા અમરસિંહે ભાવી સમ્રાટની સાથે સંધિ કરી લીધી હતી. આ સંધિ ગુપ્ત રીતે કરવામાં આવી હતી. જે સમયે શાહઆઝમ સીંધુ નદીની પેઢી પાર ગયો તે વખતે મેવાડની સેના તેને સહાય કરવાને સાથે ગઈ હતી. આ વખતે શક્તાવત સરદાર મેવાડની સેનાના સેનાધિપતિ હતા, તેઓએ ત્યાં પ્રચંડ યુદ્ધાતન બતાવ્યું હતું, એમ કહેવાય

× રાણા અને શાહઆઝમની વચ્ચેમાં જે સંધિ થઈ હતી તે સંધિપત્ર ઉપર શાહ આઝમના હસ્તાક્ષર છે. તેમાં લખ્યું છે કે પ્રજાના હિતના જે છ પ્રસ્તાવના શ્રીમાને સાદર કર્યા છે, અને મેં સ્વીકાર્યા છે અને તે ધર્મર કૃપાથી લાભદાયક રૂપે ઉત્પન્ન કરશે તે છ પ્રસ્તાવના નીચે મુજબ છે.

(૧) ચિત્તોડનો છોજોદ્ધાર કરવો. (૨) ગૌહત્યા બંધ કરવી. (૩) શાહજહાંના વખતમાં જે જે પ્રદેશો મેવાડના અંતર્ગત હતા તે સર્વ પાછા સોંપવા. (૪) સ્વર્ગસ્થ પાદશાહ અકબરકા શાસન કાળની પેઠે દિન-દુરોએ પોતાના સ્વતંત્રતા પૂર્વક પોતાના ઇષ્ટ-દેવની પૂજા તથા ધર્માચારણ કરવા દેવું. (૫) આપ જે રાજ્ય કર્મચારીને પદબદ્ધ કરશે તેને મહારાણા કિયોતપણુ આદર આપશે નહીં. (૬) હવે દક્ષિણના યુદ્ધમાં મહારાણાની સેનાની સદાય મળશે નહીં. ઇ. સ. ૧૮૧૭-૧૮ માં રાજપૂતો અને બ્રિટીશ સરકારની સાથે જે સંધી થઈ હતી તેમાં જે પ્રસ્તાવના હતી તેમાં ગૌહત્યાનું નિવારણ કરવાનો પ્રસ્તાવ પણ હતો.

છે કે આ ઉત્તમ પ્રસંગે દૂર દેશમાં શાહ આલમ સાથે સંધી કરી લેવામાં આવી હતી.

જે દ્વારા મોગલ રાજ્યકુળનો નાશ થઈ ગયો અને જે દ્વારા શ્વેત દ્રીષ-વાસી ખ્રીષ્ટીયસિંહની પ્રભુતાનો માર્ગ નવા દરના દેશમાં સાફ થઈ ગયો. આ ઘટના વિષે વિવેચન કરવું તે અત્યારે આવશ્યક છે, આ વિવેચનથી એક અમૂલ્ય રાજ્યનેતૃક તત્ત્વ આપોઆપ વિદીત થઈ જશે, આ તત્ત્વના મહિમાથી મોહિત થઈને ભારત બંધુ મહાત્મા ટાંકે સ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યું છે કે આ તત્ત્વે અમારી સમક્ષ સંકેતની પેઠે આવીને અમને સાવચેત કરી દીધા છે. નિતીમજની સહાય વીના કેવળ ખડગના બળથી ભારતવર્ષનું શાસન કરવાથી વિપત્તીમાં પડવું પડશે.

હિન્દુઓનો વૈરી ઔરંગઝેબની શાસન પ્રજાલીલા લક્ષમાં લેવાથી મહાત્મા ટાંકના પૂર્વોક્ત કથનની સત્યતા ઉત્તમ પ્રકારે સ્પષ્ટ થશે બલ, ગર્વિત દુરાચારો ઔરંગઝેબ પોતાના અગ્રીમ બળ પર વિશ્વાસ રાખી ધર્મત્તમા રાજપૂતોની ધુણ કરતો હતો. આથી તેણે પોતાના તથા પોતાના વિસ્તૃત રાજ્યના મૂળમાં ભોતે જ કુહાડીનો પ્રકાર કર્યો, બળથી અંધ બની જવાથી તે પોતાની ખરી અવસ્થાનો પરિચિત ન હતો, પરંતુ આતો સ્પષ્ટ જણાય છે કે રાજ્યનેતૃકો અકબરે જે મહા પ્રયત્ન રાજ્યના મૂળ ઉંઘા જમાવ્યા હતા તે રાજ્ય કેવળ ઔરંગઝેબના દુરાચરણથી કપાએલા મૂળવાળા વૃક્ષની પેઠે કપાવમાન થતું હતું ઔરંગઝેબે એક પણ પણ પોતાના રાજ્ય કે પ્રજાના હિતનો વિચાર કર્યો હોત તો મોગલ સામ્રાજ્યનો નાશ આટલો શીઘ્ર થાત નહીં, વિચાર કરવાથી આ વાત ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ બેસે. 'કે' એકે 'માણસ કાલ્ય' એવાવવામાં ગમે તેટલો અતુર હોય, રણનીતીમાં ગમે તેટલો કુશળ હોય, તેમ ગમે તેટલો સેનાની સહાય હોય અને ગમે તેટલો ખરાકમી હોય, પણ જ્યાં સુધી એ પ્રજાનો પ્રેમ સંપાદીત કરતો નથી જ્યાં સુધી તે પ્રજાને સંતુષ્ટ કરતો નથી ત્યાં સુધી પોતે કદી પણ પોતાના રાજ્યને દૃઢ અને ચિરસ્થાયી બનાવી શકતો નથી.

મહાત્મા ટાંકના સમયમાં ખ્રીષ્ટીય સામ્રાજ્ય હિન્દમાં નેટલો ફેલાવો માથું હતું તેના કરતાં ઔરંગઝેબના સમયમાં મોગલ સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર અગ્રિમ હતો અને તેની પાસે રક્ષાની સામગ્રી બધી મોટી અને સુદૃઢ હતી, વળી રાજપૂતોની સાથે શોષિત સંબંધ પણ આણુ થઈ ચુક્યો હતો. રાજપુત લોકો પર અત્યંત આક્રમક કરવામાં આવતી હતી તે છતાં તેઓ તેમના રાજ્યનું હિત સાધવા માટે અર્થ અને પોતાના પ્રાણ સુદાં જિજ્ઞાસુ આપવામાં તૃપ્તિ કરતા નહતા.

તેઓ સિન્ધુ નદીના પેલે પાર જઈ કાળુદમાં પણ તેને માટે લડતા હતા અને તે પ્રદેશમાં વિજય પ્રાપ્ત કરતા હતા. ભારતવાસીઓએ ચિરકાળ રાજબક્ષ

રહેતા આવ્યા છે. આથી તેઓ રાજના અત્યાચાર સહન કરીને પણ તેમને માટે પ્રાણાર્પણ કરતા હતા, ખારતવાસીઓની રાજ્યભક્તિ અકબર સારી પેઠે સમજી ગયો હતો. જહાંગીર અને શાહજહાં અકબરની જ નીતી પ્રમાણે ચાલતા હતા. પરંતુ દુરાચારી ઔરંગઝેબ હિંદુઓની રાજભક્તિનો મહિમા સમજ્યો નહીં તે હિંદુઓની રાજભક્તિ અને ઉદારતાનો અવળો અર્થ કરતો હતો કે હિંદુઓ મારા પ્રચંડ બળથી ભયભીત થઈને મારા શરણે આવે છે. તેણે હિંદુઓની રાજભક્તિની આવો શોચનીય ખદ્દો આપ્યો. જો ઔરંગઝેબની ઇચ્છા હોત તો તે સુગમતાથી પોતાના પૂર્વજોની શ્રેષ્ઠ નીતી ગ્રહણ કરી હિંદુઓની ઉચ્ચ રાજભક્તિ અને ઉદારતાનો કિંચીત ખદ્દો આપી શકત, પરંતુ તેને તેમ ન કરતાં પરમવિશ્વાસુ અને પરમ રાજભક્તો રાજપૂતો સાથે પણ સમાન આચરણ કર્યું અને અયોગ્ય જાણાવેરો સ્થાપિત કરી તેમની રાજભક્તિનો અનાદર કર્યો આ અનિતિ ભરેલો જાણાવેરાની સ્થાપના થવાથી જ મોગલ સામ્રાજ્યનો નાશ થયો હતો. જો ઔરંગઝેબ પોતાના પૂર્વજોની શ્રેષ્ઠ નીતિ અનુસાર ચાલી આ ધૃષ્ટિત મુંડકર જાણાવેરો સ્થાપિત ન કરત અને હિંદુઓ પર કઠોર અત્યાચાર ન કરત તો મોગલ સામ્રાજ્યનું અધઃપતન આટલું શીઘ્ર થાત નહીં દુરાચારી ઔરંગઝેબનો સર્વ હિંદુઓને બળાત્કારે મુસલમાન કરવાની અભિલાષ હતી. પરંતુ રાજપૂત કેશરી રાજસિંહના પ્રચંડ પરાક્રમ આગળ તેની આ દુષ્ટ ભાવના પૂર્ણ થઈ નહીં. પરંતુ તેના અવસાન પછી તેને હિંદુઓએ બળાત્કારે મુસલમાન કરવા માંડ્યા અને જાણાવેરામાંથી કોઈ પણ હિંદુ મુક્ત થઈ શક્યો નહીં.

ઔરંગઝેબ હિંદુઓનો કટ્ટો દુશ્મન હતો તેના જીવનની પ્રત્યેક ઘટના આ કથનની સત્યથી સિદ્ધ કરે છે જે હિંદુ પોતાનો ધર્મ છોડી મુસલમાન થતો તેને દુરાચારી ઔરંગઝેબ માન સહીત આસન આપતો આમાંનું એક ધર્મબ્રષ્ટ માણસનું વૃત્તાંત અહીંયાં લખીશું આ વૃત્તાંત વાંચવાથી સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થશે આવા ધર્મબ્રષ્ટ માણસોને આશરો આપી ઔરંગઝેબે પોતાના જ પગમાં કુહાડી મારી હતી. આ અવિચારી કૃત્યથી જે વિસ્મય કુળની ઉત્પત્તિ થઈ તે કુળના વંશજોને ચિરંજીવ પર્યન્ત લોગવલું પડ્યું. આથી મોગલ સામ્રાજ્યનો વંશનો માર્ગ સાફ થઈ ગયો હતો.

સીસોદીયા કુળની હલકી શાખામાં રાવગોપાલ નામનો રાજપૂત એક થઈ ગયો હતો તે અંગલ નદીના તટ પર આવેલા રામપુર રાજ્યનો રાજા હતો ને મહારાણાનો માંડવીક હતો. એક વખત રાવગોપાલ પોતાની પ્રચંડ સેનાને લઈ દક્ષિણમાં યુદ્ધ કરવા ગયો ત્યારે પોતાના રાજ્યનો કારોબાર પોતાના જ

પુત્રને સોંપ્યો હતો તેનો કુલ્લુક પુત્ર રાજ્યની આવક પોતાના પિતાને નહીં મોકલતાં પોતે જ સ્વાહા કરી જતો હતો ત્યારે નવજે પાળે પોતાનો ન્યાય આપવા માટે પાદશાહને પ્રાર્થના કરી ત્યારે મૂર્ખ નાજકુમાર પોતાના પિતાના તથા પાદશાહના ક્રોધાગ્નિમાથી બચવા ઉપાય સોધવા લાગ્યો. ઘણીવાર વિચાર કર્યા પછી તેને એક ઉપાય વડો. આ ઉપાય દ્વારા તેની સહુમાંથી સુસ્તિ થઈ

આ ઉપાય એ હતો કે તેણે હિંદુ ધર્મનો ત્યાગ કરી મસ્લામનો ધર્મ સ્વીકાર્યો આ ઉપરથી ઔરંગઝેબ તેના ઉપર પ્રસન્ન થઈ તેનો અપરાધ છમા કર્યા એટલું જ નહીં બહુકે તેને રામપુરનું રાજ્ય સનર્પણ કરી દીધું પોતાના કુટુંબ પુત્રના આવક કુલ્યથી પોતાના પિતાને અચૂત તીરમ્મર આપ્યો અને તેનો બન્દો લેવા માટે પોતાની સેના લઈ રામપુર તરફ આક્રમણ કર્યું પરંતુ તેની ધારણા સફળ થઈ નહીં અને પરાજય થયો તેથી પોતાનું રક્ષણ કરવાને માટે રાણા અમરસિંહનો આશ્રય ગ્રહણ કર્યો, કુટુંબ સુચારો ઔરંગઝેબે આ વાત જાણી અત્યંત ક્રોધાવમાન થયો રાણાએ રાવજોષાલને આશરો આપ્યો તેથી બાહરાક તેને ક્રોધો ગણવા લાગ્યો અને તેની હીલચાલ તપાસવા માટે પોતાના પુત્ર અણ્ણમને માળવા રહેવાની ભલામણ કરી પાદશાહનો પરમ ભક્ત એવો એમ રાજપૂત પોતાના જીવનચરિત્રમા ઔરંગઝેબના કુગચારાની સ્પષ્ટ ઉપદેશ કત પોતાના અન્યમા એક સ્થળે લખ્યું છે કે શાહ પોતાના વિશ્વાસુ અને સહાયક રાજપૂતો ઉપર ક્રિન્નીત પણ અનુગ્રહ કરતો ન હતો તેથી તેની સેવા કરવા માટે રાજપૂતોનો આશક મદ પડી ગયે હોય, પાદશાહને તેની કુટુંબનો બદલો આપવા માટે જ અમરસિંહ રાણાએ તેના વિરુદ્ધ ખડગ ધારણ કર્યું હતું રણને સહાય કરવાને માનવરાજ પણ સુદમાં આભા હતા આ વખતે આણ્ણમ દક્ષિણ તરફ પર હતો તે પ્રદેશમા મહારાષ્ટ્રી નીમસિ ધોઆ નામના એક રણ નિશારદ મહારાષ્ટ્રીને પોતાનો તેનાપતિ બનાવી ભવકર વિચરક કરી રહ્યા હતા આ ભયકર અગ્નિ શાત કરવા માટે બાંધ્યાક ઔરંગઝેબે આણ્ણમની સાથે રાણા જયસિંહને મોજના, પરંતુ તેને મરજતા મળી નહીં.

પાદશાહના દેહાંત અત્યાચારથી ભારત વર્ષમા વિચરક-અગ્નિ પ્રજલીત થયો હતો પાંચાક વૃદ્ધાવસ્થામા પ્રવેશ કરી ચૂક્યા હતા તેથી સર્વ લોકો નોગલોની ગુલામી છિત્રમિત કરવા એક પળે તૈયાર થઈ ગય હતા આ પ્રમાણે બાંધ્યાક ક્યાં ક્યાં સન જે ક્યા ક્યા જણની રક્ષા કરે અને કોણુ ધ્યાન રાખે

એક તરફ મહારાષ્ટ્રી નીરઝેશરી શિવાજીના મનથી દિન્નીત થઈ આધિનતા પ્રાપ્ત કરવા માટે બાજસૂચની પેકે ધીમે ધીમે પ્રયત્ન મૂલિત ધારણ કરી રહ્યા હતા બીજી બાજુ રાજપૂત લોકો મોગલોથી અવગ થતા જતા હતા આથી

ખાદશાહ અતિ લયલીત અને વ્યાકુળ થયો. પરંતુ આ સંકટમાંથી તેનો ઉદ્ધાર થયો નહીં તેથી તેની વૃદ્ધાવસ્થા જોઈ તેના પુત્રો મોગલ રાજ્ય પોતપોતાના અધિકારમાં લેવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા અને તે માટે લયંકર સંકટો સહન કરવાને પણ તૈયાર થયા. આ દારૂ સંકટોથી પીડીત થઈ પચાસ વર્ષ સુધી લયંકર રાજ્યનિતિ ચલાવી.

ખાદશાહ ઔરંગઝેબે વસાવેલા ઔરંગાબાદ નગરમાં ઈ. સ. ૧૭૦૭ માં (છઠ્ઠાની તારીખ ૬ મી) આ હોકનો ત્યાગ કરી ચમદારે પહોંચી ગયો જે દિવસે તેનું મરણ થયું તે દિવસે પુત્ર-પોત્રાદિમાં મહા કૌલાહલ મચી રહ્યો પિતાના મરણનો શોક કરવો દર રહ્યો પરંતુ તે સર્વ તખ્ત પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાથી પાટનગર તરફ દોડ્યા, પ્રથમ ઔરંગઝેબના પુત્ર અલમે ચહેનશાહી પોતાના અધિકારમાં લીધી પછી તે પોતાના જેષ્ઠ બન્ધુ સુલતાન મોઆઝીમને તેની સેના સાથે પોતાના પાટનગરમાં આવતો જોઈ તેનો મનોરથ નષ્ટ કરવાની ઈચ્છાથી ધાત અને કોટાના રાજપૂતોને લઈ તેની ગતિ રોકવા માટે આશ્રમાં ગયો. મેવાડ, મારવાડ અને રાજસ્થાનના પશ્ચિમ ભાગમાં આવેલા સર્વ રાજાઓ મોઆઝીમની પતાકા નીચે આવી એકત્રીત થયા. આ સર્વ રાજપૂતોને પોતાની સાથે લઈ સુલતાન મોઆઝીમ 'બલ્લી' નામના સ્થળે અલમની સેના સાથે આવી સામો થયો.

આ યુદ્ધમાં આલમનો સખત પરાજય થયો અને તેમાં ધાત તથા કોટાના રાજા તથા પોતાના પુત્ર બેદરમખતની સાથે સમરભૂમીમાં માર્યા ગયા. તેથી મોઆઝીમ સંપૂર્ણ પછે નિષ્કંટક થયો અને તે “શાહ આલમ બહાદુર શાહ” નામ ધારણ કરી પિતાના તખ્ત પર બિરાજમાન થયો.

મોઆઝીમમાં અનેક સફળતા હતા તેના સફળતા પર આકર્ષાઈ સમ્રાજા રાજપુતો તેના પર પ્રસન્ન હતા, જે સુલતાન મોઆઝીમ હિન્દુ હિતોથી શાહનજ્હાં પછી મોગલ સિંહાસન પર બેઠો હોત તો વીરવર બાળરે સ્થાપન કરેલું રાજ્ય વૃદ્ધ આટલી શીઘ્રતાથી નાશ ન થાત, જે આમ ધાત તો આજ પર્યન્ત મોગલો તખ્તે તાલિસ પર બિરાજમાન થઈ એશિયાના પ્રબળ રાજ્યના સ્વાગી તરીકે જગતમાં પ્રસિદ્ધ ધાત પરંતુ તેના લાગ્યમાં શીઘ્રતાથી નાશ થયાનું લખ્યું હશે. નહીં તો ઔરંગઝેબ જેવો કુર પાદશાહ મોગલોના સિંહાસનને કલંકીત શા માટે કરત. લોકો ઔરંગઝેબને નર-રાક્ષસ ગણતા હતા. અને તેનો તથા તેના રાજ્યનો નાશ કરવા માટે ચારે તરફથી લોકો પ્રયત્ન કરતા હતા, મોગલવંશમાં ઔરંગઝેબ અત્યંત દુષ્ટ પાદશાહ થયો. આ પ્રમાણે ઔરંગઝેબની દુષ્ટ રાજ્ય નિતિથી આખા મોગલ સામ્રાજ્યનો નાશ થયો..

રાજપૂત પ્રેમી બહાદુરશાહ કદાચ આ ઘાવ ભૂલાવી શકત પરંતુ તેની કારકીર્દી અતિ અપ સમયમા સમાપ્ત થઈ ગઈ તેથી તેને સફળતા મળી નહીં જો કે તે શુણ્ણવાન હતો પણ રાજપૂતોએ સંપૂર્ણ વિશ્વાસ તેના ઉપર રાખ્યો નહોતો દીર્ઘકાળના પરિચયથી તેમના હૃદયમા એવો દૃઢ નિશ્ચય થઈ ગયો હતો, કે મોગલો અવિશ્વાસપાત્ર અને નિહુર ॥ તેમને ભય કર રીતે રાજસ્થાનનું રૂધીર ચુમી લીધું ॥ અને બાદશાહનો જન્મ પણ મોતલ વશમાં થયો હતો, તેથી તે પણ પોતાના જાતીબંધુ જેવો નીવડે તેમા નવાઈ નથી આવા વિચારથી રાજપૂતો માહે માહે સંધી કરી પોતાના જયવાની રક્ષા કરવાનો ઉપાય ચોભ્યો બહાદુરશાહે તેઓને સંતુષ્ટ કરવા માટે અનેક ઉપાય કર્યા, અકબરના ઉદાર દ્રષ્ટાંતો આપી પોતાની સાથે સબંધ રાખવાનો તેમને ઘણોજ આશ્રય કર્યો, પરંતુ તેના સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા (ઇ સ ૧૭૦૬-૧૦) રાજપૂતોના દીવમા જે દૃઢ નિશ્ચય જ ધાર્મ ચૂક્યો હતો તે કોઈ હીસાએ ટળ્યો નહીં તેઓ પૂર્ણ રીતે સમજી ગયા હતા કે મોગલો ઉપર ગમે તેટલા ઉપકાર કરવામા આવશે અને તેમને માટે પ્રાણ વિસર્જન કરવામા આવશે તે છતાંજે તે લોકો તેનો નિહુર જાતિસ્વભાવ છોડ્યો નહીં તેથી તેઓએ બહાદુરશાહના આશ્રય ઉપર કોઈ પણ જાતનું લક્ષ આપ્યું નહીં

જ્યારે મોતલ પાદશાહનો દુન તેમની પાસે ગયો ત્યારે તેમને કેવળ એકજ ઉત્તર આપ્યો કે દેવતાથી વિમુક્ત થવાને લીધે લોકોને મતીજન થયો છે રાજપૂતોના આ પ્રતીઉત્તર સાંભળી બાદશાહ શીથ સમજી ગયો રાજપૂતો તરફથી અવિશ્વમા સહાય મળવાનો સંભવ ઘણો જ ઓછો છે થોડા વખતમા પાદશાહને પોતાના બંધુ કામબક્ષની સાથે ભય કર અઘડો થયો કામબક્ષે પોતાને દક્ષિણનો પાદશાહ તરીકે જાહેર કર્યો બહાદુરશાહને આ વિદ્રોહ ઘણી દીધા વિના શીખોનું દમન કરવાને માટે ઉત્તરમા જવું પડ્યું ગુરૂ નાનકે આ વિકાળ અને પરમ પરાક્રમીથી જાતિની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી શીખ શબ્દની ઉત્પત્તિ શીખ શબ્દ ઉપરથી થઈ છે

એમ કહેવાય તે કે ‘ એકસસ ’ નદીના તટપર શાકદ્રીપના પ્રાચીન જિન કુળમાંથી આ જાતિનો ઉપદ્રવ થયો હતો, પછી તે ઈસ્વીસનનો પાચમી શતાબ્દીમા ભારત વર્ષ ઉપર આક્રમણ કરી તેના પશ્ચિમ ભાગમા આવી વસી ॥ નાનકતા મહામત્રથી દીક્ષિત થઈ તે કાળ પછીએક શતાબ્દીમા શીખોએ પોતાની રક્ષા કરવા યોગ જગ ચાતુર્વ તથા પરાક્રમ પ્રાપ્ત કર્યું અને પોતાને સ્વાધીન પ્રજા તરીકે જાહેર કર્યા, બહાદુરશાહના શાસનકાળમા અખીલ મોગલ સામ્રાજ્યમા કેવળ શીખજાતિ જ સ્વતંત્ર થઈ હતી, તેમનું દમન કરવાને માટે પાદશાહ પોતાની

સેનાપતિ સહિત પંજળ તરફ ચાલ્યો તે યુદ્ધ કરવા જતો હતો તે વખતે અંબર અને મારવાડના રાજાઓ શીઘ્ર તેને જઈને મદદ આપી હતા. પરંતુ તેઓ તેની સાથે કાંઈ બોલ્યા વીમા તેમજ તેમની આજ્ઞા લીધા વીના ત્યાંથી પાછા ફર્યા તેમના મન આ વખતે આ કણ્ઠથી બદલાઈ ગયાં તે કાંઈ સમજી શકાતું નથી. પરંતુ કેટલાક ઐતિહાસીક ગ્રંથોથી એમ સમજાય છે કે તેઓ પણ શીખોની તેજસ્વિતાનું જ અનુકરણ કરી સ્વતંત્ર થવાનો વિચાર કરતા હતા.

મોગલ સામ્રાજ્યની આવી હીન અવસ્થામાં પરાક્રમી શીખોનું દ્રષ્ટાંત લઈ રાજપુતોએ પણ મોગલોની આધીનતા રૂપી બેડીઓ તોડી નાંખવાનો વિચાર કર્યો પાદશાહે જ્યારે તેમને શાંત અને સંતુષ્ટ કરવાને માટે જ્યારે પોતાના જ્યેષ્ઠ કુમારને તેમની પાસે મોકલ્યો ત્યારે તેઓ પાદશાહની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી શક્યા નહીં પરંતુ તેમનો એક પણ પ્રયત્ન ફળીભૂત થયો નહીં અંબર અને મારવાડના રાજાઓ પાદશાહની આજ્ઞા લીધા વીના જ શિખીરનો ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા. અને ઉદયપુરમાં રાણા અમરસિંહને મળી પરસ્પર સંધી કરી લીધી આ રીતે રાજસ્થાનમાં ત્રણ મહાગણ એકત્રીત થયા સ્વતંત્ર થએલાં રાઠોડ અને કથાવટ રાજપુતો દીર્ઘકાળ પ્રશ્નાત રાજપૂત કુળ ચૂડામણિ પરમ સીસોદીયાની સાથે પરમ પ્રેમથી એકત્રિત થયા. હવે તેઓ એકઠા બેસી ભોજન કરવા લાગ્યા. અને તે વૈવાહિક સમ્બંધમાં પણ સાથે બેઠાયા મહારાણા તરફથી એકત્ર બેસી ભોજન કરવાનું તથા વૈવાહિક સમ્બંધ ણાંધવાનું સન્માન પ્રાપ્ત કરવાથી અંબરને મારવાડના રાજાઓ અતિ ઉદ્વેગથી સંધી કરી સંધીપત્ર પર હસ્તાક્ષર કરતી વખતે ઉક્ત ઉભાય રાજાઓએ પોત પોતાના ઈષ્ટ દેવતાનું નામ લઈ પ્રતિજ્ઞા કરી કે આજથી અમે કદી મોગલ પાદશાહની સાથે વૈવાહિક સમ્બંધમાં કીંવા રાજનૈતિક અથવા બીજા કોઈ પ્રકારનો સમ્બંધ રાખીશું નહીં વળી સીસોદીયા કુળની કુમારીઓ સાથેના વિવાહો જે સંતાન ઉત્પન્ન થશે તેને સન્માન આપવામાં આવશે. પુત્ર થશે તો તે રાજસિંહાસન પર બેસશે અને પુત્રી થશે તો તેને ઉચ્ચ રાજકુળમાં અર્પણ કરવામાં આવશે. તેને પ્રાણીનું પણ મોગલના હાથમાં સમર્પણ કરીને અમારા કુળને કલંકીત કરીશું નહીં.

સીસોદીયા કુળ તરફથી ઉચ્ચ સન્માન મળતાં રાઠોડ અને કથાવટ રાજાઓ મોગલોની બેડીમાંથી મુક્ત થવા ઈચ્છાથી સંધીપત્ર પર હસ્તાક્ષર કર્યા પરંતુ દીર્ઘકાળથી ચાલી આવેલી પ્રથાનું ખંડન થતાં જે વિષમ કુળની ઉત્પત્તિ થઈ તેથી રાજપુતોનો નાશ થયો અંબર અને મારવાડના રાજાઓએ પોતાના વર્તનમાં જે પરિવર્તન કરી નાંખ્યું તેથી રાજ્યમાં મહાન લયંકર મળ્યો. થયો.

અને તે સુગમતાથી દૂર થઈ શક્યો નહીં આ ઝગટો જે નિવૃત્ત કરવા મધ્યસ્થ થયા તેના કઠોર સ્પર્શથી રાજ્યસ્થાન પાયમાલ થઈ ગયું આ સ્પર્શ મોગડોની જાણથી પણ કઠોર સ્પર્શ હતો. આ સ્પર્શ મહારાષ્ટ્રીઓનો હતો ઉક્ત ત્રણ રાજાઓના બંને બાળરના પ્રચંડ મીઠાસનને લોચણે કરી નાખ્યું હતું પરંતુ આ સમયે તે યજ્ઞોએ તેમના ઘરમા પ્રવેશ કર્યો તેમનાથી જ રાજપૂતોના નાશ થઈ ગયો હતો.

જે દિવસે હિંદુવૈરી ઔરંગઝેમે રાજપૂત કુળ કલક રત્નસિંહને તેના પિતાના ક્રોધાગ્નિથી બચાવવા માટે આત્મ આપ્યો હતો તે દિવસથી ગોપાળરાવે ઉદયપુરના મહારાણાનું ચાલું ગ્રહણ કર્યું હતું રામપુરને હસ્તગત કરવાને માટે જ મહારાણા અમરસિંહ તૈયાર થયા પરંતુ સસારીક અનેક કાર્યોના બોળને લઈને તેઓ આજપર્યન્ત તે કાર્ય સિદ્ધ કરી શક્યા નહોતા હવે જનારે રાઠોડ અને કુશાવર રાજાઓએ તેની સહાયતાની ત્યારે તેમણે તેમની સહાયથી પોતાના પૂર્વાકૃતમત્ર સિદ્ધ કરવાનું નક્કી કર્યું પરંતુ તેમનો એ સંકલ્પ સિદ્ધ થઈ શક્યો નહોતો સુમત્રાદીખાએ તેમનો એ ઉદ્યોગ નિષ્ફળ કરી નાખ્યો સુમત્રાદીખાના વિજય સમાચાર બાદશાહના કાને પહોંચ્યા કે તરતજ તેને ઉચિત પારિતોષીક આપ્યું સુમત્રાદીખાએ પાદશાહ પાસે દૂત મોકલ્યો હતો તેને બાદશાહને વિજય સમાચાર કહેતા એક બીજાનું વૃત્તાંત કહ્યું

આ વૃત્તાંતનો બાવ એ હતો કે રાજાએ પોતાનું રાજ્ય ઉજાડ કરીને પર્વતમાલામા રહેવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી આ સમાચાર સંભળ્યા પછી થોડા જ દિવસે પાદશાહે એક બીજી વાત સાંભળી એ વાત એ હતી કે રાણાના સુમત્રાદીખા નામના કર્મચારીએ પુરૂષ મહમ્મદના યાસન કર્તા કિરોઝખા ઉપર આક્રમણ કર્યું છે અને આ આક્રમણનો પ્રતિરોધ કરવાનું સામર્થ્ય કિરોઝખામા નહોતો હોવાથી તે અત્યંત દુઃખીત તથા પીડિત થઈ અજબેર તરફ નાસી ગયો છે આ વાત સંભળી પરંતુ વીર જયારંગનો વશ જ સુમત્રાદીખા આ પ્રમત્રના સુદ્ધમા જ માર્યો ગયો હતો કિરોઝખા નાસી ગયો હતો એ વાત સાંભળી પાદશાહ તો અત્યંત દુઃખી થયો જેની બે વાતો પણ તેને સંત્ય જણાવા લાગી વળી જે સાહસીક અને બળવાન દુર્ગાગ્રસ્ત ઔરંગઝેમની સાથે વૈર કરનાર તેના શાહબાદા વક્રગરને હજારો વિદ્વં અને વિષત્તિની વચ્ચેથી લઈ જઈ નિઃપદ સ્થાને તે પહોંચાડી આવ્યો હતો તે આજ બાદશાહની સામે બાથ લોડવાને માટે પોતાના સર્વ રાજપૂતોની સાથે રણભૂમીમા આવ્યો હતો, રાણાએ આ ર સહિત તેની પાસે રાખ્યો હતો અને એક દિવસના પાયમે રૂપીઆનો પગાર નીચત કરી આપ્યો હતો.

આ સર્વ રાજપૂતોના એકત્રિત થવાથી જે મહાલગ ઉત્પન્ન થયું તે બહાદુરશાહના સમયમાં કોઈ પણ બળ ઉપજવી શકાયું નહીં શાહઆવમને કુર મને ખુની માણસોએ મોગલોની સામે બાથ લીડવાનો આરંભ કર્યો. બહાદુર-શાહ સરળ સ્વભાવનો બાદશાહ હતો. પરંતુ દુર્ભાગ્યવશાત તેના પિતાના અસંખ્ય પાપોનું ફળ વળ સમાન બની તેના મસ્તક પર પડ્યું. પાપી પિતાના અપરાધોનું બળ પુણ્યવાન પુત્રને લોગવવું પડ્યું. શાહઆવમની સર્વ આશા નાશ થઈ ગઈ. હિંદુકુશથી સિંહલદ્વિપ પર્યંતનો સમસ્ત દેશ ઔરંગઝેબના અત્યાચારથી શાહ ત્રાહ પોકારી રહ્યો હતો.

બહાદુરશાહે ધાયું હતું કે હું આ સર્વ ઉપદ્રવોને દૂર કરી મારા રાજ્યમાં શાંતિ સ્થાપિત કરીશ. પરંતું દુર્ભાગ્યવશાત એની આશા ફળીભૂત થઈ નહીં શાહ આલમ કાર્યચતુર, દરદર્શી અને સહનશીલ બાદશાહ હતો. જે તેના જીવનમાં અકાળ મૃત્યુનો પ્રહાર થયો ન હોત તો તે પોતાના ઉત્તમ મુજેશ્વરી સલ્તનતનું રક્ષણ કરત. પરંતુ વિધાતાની વીધી અનુસાર તેનું અકાળ મૃત્યુ થયું, તેથી શીઘ્ર મોગલ રાજ્યનો અસ્ત થઈ ગયો. મોગલ રાજ્યનું નાશ કરવાનું પાપ નેના ખુનીઓના શીર પર જઈને પડ્યું.

જે દિવસે સાધુ ચારિત્ર શાહઆલમ બહાદુરશાહ વીષ દ્વારા અકાળ મૃત્યુને વશ થયો તે દિવસથી બાબરનું સિંહાસન કાપેલા વૃક્ષ માફક થરથર કંપાયમાન થઈ ગયું. મોગલરાજ્યના ઉત્તરાધિકારીઓ શોષિત નહીને તરીને કંપાયમાન સિંહાસન પર બેસવા લાગ્યા પરંતુ કોઈ પણ બાદશાહને તે સ્થિર રાખી શક્યો નહિ. અંતે ગંગા-યમુનાના સંગમ આગળના બેરાનગરથી હુસેનઅલી અને અબ-દુલ્લાખાં એ બે સૈયદ બ્રાતાઓએ આવીને મોગલ સિંહાસનને વ્યાપારની વસ્તુ બનાવી દીધી. બાબર-અકબર-જહાંગીર-શાહજહાંના રત્નના સિંહાસનને દુર સૈનીકોએ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ગમે તે માણસને સોંપ્યું. અનાદિકાળથી આવતો આવતો ઉત્તરાધિકાર રદ થઈ ગયો. અને ધર્મ ન્યાયના પરિવ્રજ મસ્તક પર વજ્રપાત થયો. જે માણસને ધન આપી ઉક્ત ઉભય બંધુઓને પ્રસન્ન રાખી શકતો હતો. તે ભારતવર્ષનું સિંહાસન અલ્પકાળના માટે લોગવતો હતો.

થોડા દિવસ પછી સૈયદ બંધુઓ તેને પદબ્રષ્ટ કરી બીજા કોઈને સિંહાસના-રૂઢ કરતા હતા આ પ્રમાણે મોગલોના સિંહાસન અને મોગલોના શાહજહાંઓ હુસેનઅલી અને અબદુલ્લાખાંના હાથમાં કાષ્ટની પુતળીની માફક બની ગયા હતા. અને મોગલ કુળની શોચનિય સ્થિતિ પ્રદર્શિત કરી અનંતકાળમાં લીન થઈ ગયા. તે વખતે રાજ્યસ્થાનના મુખ્ય ત્રણ રાજાઓનું બળ એકત્રિત થઈ મોગલ રાજ્યના વિરૂદ્ધ કાર્ય કરવાને પ્રવૃત્ત થયું. તે સમયે આ સૈયદ બંધુઓ

કર્ફજારીયરને તખ્ત ઉપર બેસાડયો હતો. હિંદુ વૈરીઓના ભયકર અત્યાચાર દીર્ઘ કાળથી રાજપુતો સહન કરતા હતા. તેમની સહનશીલતા અદ્ભૂત હતી. પરંતુ હવે ઉભા ઉભય બ્રાતાઓના અત્યાચાર સહન કરી શક્યા નહીં હવે તેમની સહનશીલતા અલાયમ ન થઈ ગઈ, અને તેમના અતરમાં ગુમ રહેલો વૈરાગ્ય પ્રચંડ જ્વાલાથી પ્રજ્વલિત થઈ ઉઠ્યો. અત્યાચારી મુસલમાનોએ હિંદુના તેમજ મીનોનાં દેવ-મંદિરો તોડીને ત્યાં મસ્જિદો બનાવી હતી હવે રાજપુતોએ તેમ મસ્જિદો તોડી નાખી મુસલમાનોના ધર્મગુરુ મુસ્તાઓનુ અપમાન કરવા માંડ્યું.

હિંદુઓની સ્વાધિનતા ખુશ્બી લઈ રાજપુતોના હોઠાઓ ખુશ્બી મુસ્તાઓ અને કાઝીઓને તેમનો અધિકાર સોંપવામાં આવ્યો હતો. તે હવે રાજપુતોએ ખાસ કરીને રાઠોડ રાજપુતોએ આ સર્વ હોઠાઓ મુસ્તાઓના ને કાઝીઓના હાથમાંથી છીનવી લઈ પોતાની સ્વર્ગીય સ્વાધિનતા પુનઃ પ્રાપ્ત કરી જસવંત સિંહના મૃત્યું પછી મનાપી રાઠોડાએ મોતલોના અસમાધી પોતાના હોઠા પુનઃ પ્રાપ્ત કરી ઉત્તમ પ્રકારે તેની રક્ષા કરી હતી. અજીતસિંહે આરવાડમાંથી મોતલોના સખ્ત પરાજય કર્યો હતો. રાજ્યસ્થાનના ઉક્ત ત્રણ રાજ્યનુ બળ સાર્વ સરૌવરના તટ પર એકત્રિત થયું હતું. આ સરૌવર મેવાડ મારવાઠ અને અબર ત્રણેની વચ્ચેમાં આવેલું છે એમાંથી જે કાંઈ ઉપજ થાય તે ત્રણે રાજ્યો સરખા હિસ્સે વહેવી લે છે.

રાજપુતોનુ બળ અને પરાક્રમ ધીમે ધીમે વૃદ્ધિગત થતું ગયું બાદશાહે તેમનું નિષેધ બળ રોકવાની પ્રતિજ્ઞા કરી અમીર-ઉલ્લ ઉમરા અજીતસિંહને ગર્વ થઈ કરવાને માટે પોતાની સેનાને સાથે લઈ મુઝ કરવા આવ્યો આ વખતે જ બાદશાહનો લખેલો એર ગુમ પત્ર અજીતસિંહના હાથમાં પહોંચાડયો બાદશાહે તે પત્રમાં લખ્યું હતું કે મગદૂર સૈયદની ખબર અમ્મો તરફથી લેશે બાદશાહે પોતાના સેનાપતિને સિદ્ધા કરવાને માટે થતુને લખ્યું હતું તેનું એક વિચિત્ર કારણ હતું કર્ફજારીયરે ઉક્ત ઉભય સૈયદ બ્રાતાઓની ચહેનાત પ્રાપ્ત કરી હતી તે બંને બધુ તેને વારવાર દબાવતા હતા તેથી તે સારી પેઠે સમજી ગયો હતો કે હું કાંઈ વિસાતમાં નથી રાજ્યમાં અને કોઈ લેખમાં ગણતું નથી તે સારી રીતે જાણતો હતો. મારો રાજ્યભોગ માત્ર નામનો જ છે ઉભય સૈયદ બ્રાતાઓની પ્રતિજ્ઞા દીનપ્રતિદીન વૃદ્ધિ થવા લાગી હતી તેથી બાદશાહના મનમાં ભય ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો તેને સૈયદોની આગળ રહેલો પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરવાની ચેષ્ટા કરી હતી પરંતુ તેમ કરવાથી તો તે સૈયદોની વધુ ઉત્તેજિત થવા લાગી આથી બાદશાહના મન દેહનો અને બચનો પાર રહ્યો નહીં સૈયદોને જ નાથ

કરવાનો કોઈ મારગ ન જોયો એટલે તેને અજીતસિંહ ઉપર શુભ પત્ર મોકલ્યો હતો. પરંતુ તેનો શુભ ઉદ્દેશ પાર પડ્યો નહિ. રાઠોડ રાજા અજીતસિંહે ઉભય સેયદોની સાથે સંધિ કરી લીધી. અને બાદશાહને નીચમીત કર અને પોતાની કન્યા આપવાનો સ્વીકાર કર્યો આ ઠરાવ કરવાથી અજીતસિંહ મોગલોની સલામતી અંદર વિશેષ માનપાન પામવા લાગ્યો.

જે દિવસે મારવાડની રાજકુમારી સાથે ફર્ગીશીયરનો વિવાહ નક્કી થયો, તે દિવસથી 'વેત દિપવાસી બ્રિટિશસિંહોનો પ્રભૂતાનો મારગ નિષ્કંટક થઈ ગયો. વિવાહ સંબંધ થવાની થોડા દિવસ પૂર્વે બાદશાહની પીઠમાં ભયંકર પાહું નીકળ્યું. આ પાહું બહુ વધી ગયું. હકિમોએ અને વંદોએ તેના ઉપચાર કરવામાં બાકી ન રાખી પણ આખરે તે પાહું મટ્યું નહીં. અને દિવસે દિવસે દરદ વધવા લાગ્યું વિવાહનો દિવસ પણ અતિત થઈ ગયો છતાં દરદ મટ્યું નહીં. તેથી તે અત્યંત શક્તિહીણ થઈ ગયો.

બાદશાહની આવી માંદગીની અવસ્થા જોઈ સૌના હૃદયમાં ચિંતા થઈ કે બાદશાહના વિવાહનો સામાન તેના સ્થાનના કામમાં આવશે. લોકો એ દર્દને મટાડવાના ઉપાય ઘણા શોધવા માંડ્યા તે વળતમાં બ્રિટિશ કંપનીમાં રહેતો એક ફ્રાંસ બાદશાહની સલામતી આવી પહોંચ્યો. તે સુરતમાં એક ઉત્તમ ડોક્ટર હતો. બાસ કરીને તે શસ્ત્ર ક્રિયામાં હુશિયાર હતો. સર્વના પ્રયત્નો નિષ્ફળ જતા તેની પાસે દવા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો તે સાહેબનું નામ હોમીદત્ત હતું. આ મહાશયે બાદશાહનું દર્દ થોડા જ સમયમાં મટાડી આરામ કર્યો. ને મોટી ધામધૂમથી વિવાહનો સમારંભ સમાપ્ત થયો. તે પછી બાદશાહે એક દિવસે હોમીદત્તને તેમની પાસે બોલાવ્યા અને તેમને પૂછ્યું કે આપને શું જોઈએ છે. મહાશય હોમીદત્તને પ્રત્યુત્તર આપ્યો. જહાંપનાહ મારે કંઈ પણ જોઈતું નથી. મને કોઈ પણ જાતની માન-પાન કે હોદ્દાની લાલચ નથી તેમ લક્ષ્મીની પણ લાલચ નથી પણ હું ફર દેશમાંથી વાળિજ્ય વેપાર કરવા આવ્યો છું. આપના રાજ્યમાં અમને યગ મૂકવાનું સ્થાન નથી તો આ પ્રસંગે આટલી જ પ્રાર્થના છે કે આપ જો મને પ્રુથ કરવા ચાહતા હો તો કોઈ ભૂમીનું દાન કરો. અને અમારા વેપારને અનુકુળતા પડે એવો પરવાનો આપો, બાદશાહે પ્રુથ થઈને તેની માંગણી પૂર્ણ કરી તે વિશાળ ભારત વર્ષનાં બ્રિટિશ પ્રભૂતાનું જે બીજા ગોપવાયાં આવ્યું તે થોડા જ દિવસમાં ફાટ્યું અને એનું વિશાળ વૃક્ષ બની સમસ્ત ભારત વર્ષમાં ફેલાઈ ગયું આજે તેજ વિશાળ વૃક્ષની છાયાં નીચે જ અગણિત ભારત સંતાનો વિશ્રાંતી લે છે. આ વૃક્ષનો કદિ પણ નાશ ન થાય, એવી પ્રભુ પાસે અમારી પ્રાર્થના છે.

પાદશાહ ફર્દૌખશીયર મહાશય હોમીનનો ધરો સ્વદેશાનુરાગ તથા સ્વાર્થ ત્યાગ બેઈ અત્યવ વિસ્મિત થતો હતો એ હોમીનન ધારત તો તે અદગકે ધન પ્રાપ્ત કરી શકત પરંતુ તેને પોતાના તુચ્છ સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી પોતાના સ્વદેશ બંધુ પર એ પરાપકાર કર્યો હતો તેનો ઉચિત બદલો તો તેને મેં યો નહિ

એ હોમીનના અસીમ મહત્તમ અને સ્વાર્થ ત્યાગને લીધે ભારત વર્ષમા આજે બ્રિટિશસિહોનું અખડ પ્રભુત્વ છે તેને પોતાના સ્વદેશ બંધુઓ તરફથી શું બદલો મળ્યો હતો ? કંઈ જ નહીં થોડાની વાત તો એ છે કે જે દિવસે ઉપ્પ મહાત્માનું જીવન રૂપી પક્ષી તેના પવિત્ર દેહમાથી ઉડી ગયું તે દિવસે તે મૃત શરીરને કલકત્તાના એક સાધારણ કચ્છાનનામા ડોઈ પત્ન કબરમા વગર દાટવામા આવ્યું ઉપ્પ નિર્જન સ્મશાન મેત્રમા તે મહાત્મા બ્રિટિશનો પવિત્ર દેહ પચામૃતોમા લીન થઈ ગયો પરંતુ ડોઈએ તેમના પ્રત્યે લાગણી દર્શાવી નહિ

ત્યારે માગવાહની રાજકુમારી સાથે સમ્રાટનો વિવાહ થયો હતો ત્યારે સર્વ લોકોએ ધાર્યું હતું કે રાજપુતો સાથે સાચો વહેવાર રામશે પરંતુ તેમની તે ઇચ્છા ફળીભૂત થઈ નહિ આ વિવાહ થવા પછી થોડા દિવસમાજ ફર્દૌખશીયરે જજયાવેરાની પુન સ્થાપના કરી હતી પણ ઔરંગઝેબે આ જજયાવેરાં વધુ કરવાના જેવી કઠોરતા નિયમણ વાપર્યું હતું તેવું ફર્દૌખશીયરે કહ્યું નહોતું પરંતુ હિંદુ લોકો તો જજયાવેરાનું નામ સાબગતાજ પુન કોપથી ઉન્નત બની ગયા હતા અને મોગલો ઉપર તેમનો એ થોડો ઘણો અનુરાગ હતો તે આ જજયાવેરાની સ્થાપનાથી નાથ પામ્યો હતો તેઓ યથાર્થપણે સમજી મયા કે મોગલો કહિ હિંદુઓનું કન્યાણ કરી શકનાર નથી અને તેઓ હિંદુઓ ઉપર અત્યાચાર કર્યા વિના કહિ પણ રહેનાર નથી ઉપ્પ સૈયદ બ્રાતાઓનું સ મધ્ય દરજ્જા કરવાને માટે લીણ દુદ્ધ ફર્દૌખશીયરે ઔરંગઝેબના વઝીર મુનાયતકાનાખા ને પોતાનો દિવાન બનાવ્યો હતો કહેવાય છે કે આ દિવાન દેશકાળ અને પાત્રાપાત્રનો વિચાર કર્યા વીના હિંદુ પ્રજાપર કઠોર અત્યાચાર કરવા લાગ્યો આ નવા દિવાનની નીમજૂક થતાની સાથેજ પુન જજયાવેરાની સ્થાપના થઈ હતી યથાપિ આ કર પ્રતિવર્ષની ઉપજ ઉપર ઘણાજ ઝોછો લેવામા આવતો હતો યથાપિ લૂણ લગડા દીન તથા ફરિદ્દિ લોકોને આ કરમાથી મુક્ત કરવામા અવ્યા હતો તદાપિ આ કર કાફીરોની પાસેથી લેવામા આવતો હોવાથી હિંદુઓને ધર્મ ખોટું લાગ્યું આ દુનિયામા એવો કોણ મનુષ્ય છે કે જે અન્યાય પૂર્વક લેવામા આવતો કર છુટીથી આપે ? હિંદુઓ પેતાના રાજાને દેવ માને પરંતુ જજયાવેરાથી પીડીત થઈ પાદશાહને હવે પીશાય ગળવા લાગ્યા આ અત્યાચારનું અ વૃચાત સાબગી આપણે સ્તબિત થઈ જઈએ છીએ

રાજસ્થાનના ખીજ નંખરના વિસ્તૃત રાજ્ય મારવાડમાં પણ જ્યારે આ કરની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી ત્યારે અમરસિંહ રાણાના જાણવામાં આવાત આવી હતી અને તેથી તેઓ અત્યંત ક્રોધીત થયા, સંધીના ઠરાવનો ભંગ કરવાને માટે મારવાડના રાજા અજિતસિંહને દ્વર કરવામાં આવ્યા પરંતુ તેથી રાણા અમરસિંહ લેશ માત્ર પણ હતાશ થયા ન હતા. તેઓ પોતાના જ બળ ઉપર અને પરાક્રમ ઉપર જ આધાર રાખવા લાગ્યા. તેઓએ સમસ્ત રાજપૂત જાતિની સ્વાધીનતા પ્રાપ્ત કરવા માટે દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી રાણાજી દેવા ચાતુર્ય અને ઉત્સાહથી પોતાનો સંકલ્પ સિદ્ધ કરવાને પ્રવૃત્ત થયા હતા. તેનું વિશીષ્ટ પ્રમાણ ઉપલબ્ધ થાય છે, એક સંધી-પત્ર આનું પ્રમાણ છે. તે સંધીપત્રને તેઓએ ૪૭ પ્રાર્થના-પત્રના નામથી પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું.

૪૭. જજ્યાવેરાની સ્થાપના થયા પૂર્વે દીર્ઘકાળ પર જે 'મગા' (સ્પાંચકર) લેવામાં આવતો હતો, જ્યારે સંઝામસિંહ ઉપર બાબરે જયપ્રાપ્તી કરી ત્યારે દિન્દુઓ પર આ કર લગાડ્યો હતો, જો કે આ કર જજ્યાવેરાના જેવો સખ્ત નહોતો, તોપણ દિન્દુ લોકોના હૃદયમાં એથી વિશેષ દ્વેષ ઉત્પન્ન થયો હતો.

આ સંધીપત્ર—પ્રાર્થના-પત્રના નામથી પ્રસિદ્ધ થયું છે તે નીચે મુજબ છે.

૧. સાત સદસ્ય સ્વારોની મુનસફદારી અમને આપવી.
૨. પાદશાહના હાથના પંજવાળા પ્રમાણપત્રથી એવી પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ થાય છે કે હવે પછી જજ્યાવેરા રદ થાતલ કરવામાં આવશે અને પુનઃ કહી પણ સ્થાપના કરવામાં આવશે નહીં. માટે ડોઈપણ પ્રકારે આ કર મેવાડમાંથી લેવો નહિં અને તેને એકદમ રદ કરવો.
૩. દક્ષિણના માટે એક હજાર રોડીઃ સ્વારોની સદાય લેવામાં આવે છે તે પણ માફ કરવી.
૪. મુસલમાનોએ દિન્દુઓના તેમજ જૈનોના ધર્મ મંદિરો તોડી નાંખ્યા છે. તે પુનઃ બંધાવી આપવા અને દિન્દુઓને સ્વતંત્રતા પૂર્વક ધર્મચર્યા કરવા દેવી.
૫. મહારા મામા, કાકા, બ્રાતા અથવા સરદારો યદિ આપની પાસે આવે તો તેમને ડોઈપણ પ્રકારનો આશરો આપવો નહીં તેમજ ઉત્તરજન આપનું નહિં.
૬. દેવલ, બાંસવાડા, હુંગરપુર, સિરોહી તથા અન્યન્ય જમિનપતિઓની ઉપર અમારું 'આધિપત્ય' રહે, તેઓ બારોબાર આપની મુલાકાત કરી શકે નહીં. અને મારી મારફત જ તેમની મુલાકાત થવી જોઈએ.
૭. મારી પાસે જે ફોજ છે તે સરદારોની છે. પાદશાહને જ્યારે આવરકતા પડે ત્યારે નીચત સમયને માટે તે આપવામાં આવશે, જ્યાં સુધી અમારી સેના પાદશાહને સદાય કરવા રહેશે ત્યાં સુધી તેનો પગર પાદશાહને આપવો પડશે અને કાચ સમાપ્ત થતાં તેનો સર્વ દિસાળ ચૂકવી દેવો જોઈએ.
૮. મારા જે હક્કદાર, જમીનદાર, મુનસફદાર, પ્રજૂત અને સરદારો અંતઃકરણ પૂર્વક અને ઉત્સાહથી પાદશાહની સેવા કરે છે તેમની સૂચી મારા પર મોકલી આપવી અને જે સરદારો પાદશાહની આજ્ઞા માન્ય નહીં કરે તેનો દું દંડ કરીશ પરંતુ મારા

મહારાણાની સાથે સંધી કરી હતી આ સંધીના બીજા કરારમાં જણાવેલા માફ કરવા સંબંધી ઉલ્લેખ છે

આ સંધીપત્ર અથવા ઇતિ મુધી વાચવાથી અદારમાં ચતાબ્દીના પ્રારંભ શરૂપૂતોની અને મોગલોની અવસ્થા કેવી હતી તે ઉત્તમ પ્રકારે વિદીત થાય છે સંધિનું નામ સંભળતા શરૂપૂત કુળસિરોમણી અમરસિંહને અપમાન થયું હોય એમ લાગે છે પરંતુ વિચાર કરવામાં આવે તો એ પ્રકારની ચીંતા થીત્ર દૂર થાય છે આદમો કરાર વાચવાથી સારી પેઠે વિદીત થાય છે કે આ સંધીથી શરૂપૂતને કોઈપણ પ્રકારની હાની થઈ નથી એકરામમાં શરૂપૂત પાદશાહના રક્ષક હોય એમ મુશ્કિલ થાય છે, અમરસિંહને સાત હજારની મુનસફદાર નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા તે પરથી તેમની તેજસ્વીતા અને પ્રતિભાનું પ્રમાણ મળે છે વળી તેમને રાજ પદ છોડી વનવાસ સ્વીકાર્યો હતો, પરંતુ કોઈની આધિનતા સ્વીકારી નહોતી, પરંતુ અનેક શરૂપૂતોના વિચાર તેમના વિચારોથી બીન્ન હતા.

જગદરાજાના પાદશાહના કાર્મ મરિ દરગાહ હેલ ત્યારે તેમના દારા શોખની કૃપિઆઈથી જે હાની થય તેની જવાબદારી મારે થીર નહોતી ભેજી

૬ કલિઆ મગમલ, બેલોર, નસાર, આલપુર, પુરધર, વાંસવાડા તથા કુરુપુર આ મહાલો અને તેના પાસ હજાર સ્વારની મુનસફદારી મને આપી ભેજી, જાલ પાંચ હજાર આદમો અતિગિરિ સિંહાસન પર બેસી વખત તથા સિનસિનીઆ જાવ હતી વખતે સીમરેણ હજાર હજાર સ્વારો મળી એકદર સત હજાર સ્વારની મુનસફદારી મને મગમલ ભેજી અને સિનસિનીઆ નિજમ પ્રાપ્ત થયો તે વખતે એક હજાર સ્વારો પછી પ્રત્યેકને પાંચ પાંચ મેલા આપવાને જે સ્વીકાર કર્યો હતો, તે અનુસાર મેલા પણ મગમલ ભેજી.

૧૦ ત્રણરોડ દામ (આલીસ દામનો એક રૂપીઆ થાય છે) પુરસાત તરીકે મગમલ ભેજી બે કરોડ સંધિપત્ર અનુસાર અને એક કરોડ દક્ષિણા મોક્ષેલી સેનાના વેનનના ઉપરોક્ત બે કરોડ દામની તો અધૂરા મને આવસ્થા છે તેના નફામાં કિશોરી પ્રાન્ત મને આપવાને પાદશાહે સ્વીકાર કર્યો કે માટે તે પ્રાન્ત શીખ થાય કમળમાં સોપવો ભેજી.

૧૧ હાલ મને નીચલા મહાલો મગમલ ભેજી ફીમરગળ, બિટાજપુર, માલપુર અને બીજો એક (આ ટાન્કની સાથે ઉઠી જવાથી વાઘી સમયો નથી તેથી આ માનું નામ લખી શકાયું નથી.)

આ પ્રમાણે જે સંધીપત્ર થયું તેની જે જે હકીકત મળી તે તે હકીકત જુદા જ વિચાર પૂર્વક વાચકવર્ગ આગળ રજૂ કરી છે આ વખતે કૌનના મંદિરોની પણ જાળવણી અને લાગણીઓ પણ પુરેપુરી સાચવવામાં આવી છે કારણ કે કૌનની જૂનાગની સેવા ઇનિદાસમાં અળેડ અને નિમકદલથી બરેલી હોવાથી કૌનનું દરેક રીતે સન્માન સચવાયું હતું.

આ પ્રમાણે પરિસ્થિતીને ખ્યાલ કરતાં જ્યાં રાજપૂતોનાં કરતાં બાહ્ય-
રાયલના વંશના રાજપૂતોનું સ્થાન ઘણાજ ઉંચા પ્રકારનું હતું. દારણ દે ઉક્ત
સંધિપત્રના બીજા કરારે વાંચવાથી પણ સુવિદિત થાય છે કે આ કરારોમાં
હિન્દુઓ ધાર્મિક સ્વતંત્રતા સીસોદીઆ કુળના પ્રાચીન સામંતો પર રાણાનો
અધિકાર મળ્યો. હરણ યજ્ઞેલી સંપત્તિ પુનઃપ્રાપ્ત કરવી. આ ત્રણ બાબતો
મુખ્ય હતી. આ સંધીનું પરિશીલન કરવાથી સ્પષ્ટ રીતે પ્રતિત થશે કે મોગલ
કુળની સૌભાગ્ય લક્ષ્મી ધીમે ધીમે તેમને પરિત્યાગ કરતી જતી હતી. ભારત
વર્ષની તે સમયની રાજકીય સ્થિતિનો વિચાર કરવાથી અમારા કથનની
સત્યતા સમજાયે.

મોગલ ચહેનશાહથી આ ચોચનીય દુર્દશાના સમયમાં દિલ્હીની નિકટ
એક બીછ પ્રાંતએ પણ સ્વાધીનતા પ્રાપ્ત કરી લીધી હતી. આ બલિનું નામ
“ બટ ” હતું. ‘ બટ ’ બલિની ઉત્પત્તિ પ્રાચીન જિનકુળની શાખામાંથી થઈ છે.
આ લોકો ‘ ચંગલ ’ નદીની પશ્ચિમ તટવર વસતા હતા, મોગલોનો કઠોર
અત્યાચાર સહન કરીને આ ‘ બટ ’ લોકો ધીમે ધીમે પોતાનું બળ વધારતા
ગયા મોગલ સામ્રાજ્યની અધોગતિ જોઈ તેમને તેમના અત્યાચારોનો બદલો
લેવાને માટે મસ્તક ઉઠું કર્યું હતું. અને ભારતવર્ષમાં પોતાની સ્વાધીનતાનો
ડંકો વગાડી દીધો, એક વખત જો ‘ બટો ’ ની ઉચ્ચપતાકા દિલ્હીના સિંહકાર
સુધી ફરકવા લાગી હતી. સિનસિનીના ઘેરા પછી દીર્ઘકાળ પર્યન્ત બટોની
પતાકા ત્યાં ફરકતી રહી તે વખતે ખ્રિસ્તીસિંહના આતુર્યધો જે દિવસે ભરતપુરનો
કિલ્લો હસ્તાગત કરવામાં આવ્યો તેજ દિવસે બટ વીરોના મસ્તકપરથી વિજય-
મૂગટ ભૂમિ પર પડી ગયો અને તેમની સ્વાધીનતારૂપી ધ્વજ ઉભરીને
ખ્રિસ્તીસિંહના ચરણે પડી.

મહારાષ્ટ્રા અમરસિંહના જીવનના અંતીમ ભાગમાં સંધી થઈ હતી, આ
સંધી થયા પશ્ચાત ઘોડા દિવસોમાં જ તેઓ અમર ધામમાં આલ્યા ગયા.

મહારાષ્ટ્રા અમરસિંહ ચતુર અને પ્રબલ હોતેસ્વી રાજા હતા તેઓ પોતાની
રાજ્ય સંપત્તિ ભારત વર્ષના સર્વવ્યાપક વિશ્વમાં અને મોગલ રાજ્યની લયંકર
અરાજકર્તાની વચ્ચેમાં પણ વધારતા ગયા હતા. તેમને તેમના સન્માન અને
ગૌરવની રક્ષા ઘણીજ ઉત્તમ પ્રકારે કરી હતી, જેહુત અને કારિગરોનો ઉન્નત્તિ
માટે તેઓ પ્રજાજનોને મોટી સગવડો કરી આપતા હતા તથા તેમને ઘણુંજ
ઉત્તેજન આપતા. મેવાડના સ્મારક સ્તંભો પર આ વાત સ્પષ્ટ રીતે વિદિત થાય
છે અને તે દ્વારા મહારાષ્ટ્રા (બીજા) અમરસિંહની કીર્તિ સદાકાળ ટકી રહેશે.

આજ પર્યન્ત મેવાડવાસીઓની પ્રાતઃસ્મરણીય મહારાજાઓની પવિત્ર નામા-

વહી સાથે એમના નામનો પણ જપ કયા કરે છે. મેવાડના સીસોદીયા માન્યતા અનુસાર તે દેશમાં સીસોદીયા કુળના ગોરવશાળી આંતીમ મહારાજા અમરસિંહજ થયા છે તેમના પરલોકગમનની સાથે મેવાડની શોચનોય અધોગતિ ઘર્ષ અને ગોરવવત સીસોદીયા કુળનું ઉન્નત મસ્તક અવનત ઘર્ષ ગયું.

આ પ્રમાણે રાણા અમરસિંહ પોતે રાજ્યની, પ્રજાની અને પોતાના સ્વમાનની સારી રીતે જાળવણી કરી પોતાનો દરજ્જો શોભાવ્યો હતો રાણાશ્રી પોતે એક પ્રજા પાલક અને ઉદારવૃત્તીના હતા, પોતાને ધર્મ ઉપર અત્યંત શ્રદ્ધા હતી. તેમજ પોતાની પાછળની છાંદગી સાગમય શુભરી હતી. પોતે અનેક સુસ્ત્રીઓની વચ્ચેમાં પોતાના સ્વમાનની તેમજ રાજ્યની રક્ષા અને આબાદી કરી હતી.

કુદરત આગળ કોઈનું કશું ચાલતુંજ નથી. જ્યાં જલજલા મોટાઓ પણ હતાઘ ઘર્ષ જપ એવા વિકાળ કાળના પંખામાંથી ફોણ જાયવા પામ્યું છે ! તેવીજ રીતે રાણાશ્રી પોતાની ઉજ્જવલ કીર્તિ અને સુવાસ પોતાના જીવનમાં નીપજાવી પરલોક પ્રયાણ કર્યું પ્રભુ ? તેમના આત્માને સદા શાન્તિ બક્ષો !

છાંદો

પ્રભ તણો પ્રતિપાળ, અમર તો ગયોજ આશ્યો,
શૂરવીર ને સહાસીક, અમર તો ગયોજ આશ્યો,
ધરતો ગરીબની દાઝ, પ્રભ પર ગ્રેમ જ કરતો,
હતો મહા જળવીર, યુદ્ધમાં પાછો ન પડતો,
રાજ્યતણી તો આમરે, જૂજ જળ જહું મેળવી,
કહે ' લોગી ' રાણો અમર જેને ઈજ્જત અતિ ફેળવી ૨૫૩

આ પ્રમાણે મહારાણા અમર પોતાની કીર્તિને અમર કરી સ્વર્ગધામ સિધાવ્યા, અને પોતાના જીવનના ઉચ્ચ આદર્શો પ્રજા પર સારી રીતે પાડના જયા અને રાજા તરીકેનો પવિત્ર ફરજ પોતાની શક્તિ અનુસાર જાળવી પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવ્યું- પ્રભુ ? તેઓશ્રીના આત્માને અપૂર્વ શાન્તિ અર્પો !

પ્રકરણ ૧૭ મું

મહારાણા શ્રી સંગ્રામસિંહ

સંવત ૧૭૧૭ ના પોષ શુકલ એકમ ઇ. સ. ૧૭૧૦ તા. ૨૨ ડીસેમ્બર ના દિવસે સંગ્રામસિંહ મેવાડના પર બિરાજમાન થયા હતા આ પવિત્ર નામ સાંભળતાં બાબરના પ્રચંડ વૈરી મહારાણા સંગ્રામસિંહનું સ્મરણ થાય છે. અને તેથી આનંદ અને હર્ષ ઉત્પન્ન થયા વગર રહેતો નથી. આ પવિત્ર નામ સાંભળી હૃદય પ્રશ્ન કરે છે કે “ શું આ એ સંગ્રામસિંહ નહીં હોય ? જેને તૈમૂર વંશના બાબરના અસીમ પરાક્રમની ગતિ રોકી દીધી હતી તેજ સંગ્રામસિંહ શું આ છે ? ” સંઘ્યા સમયે આરતિ કરતી વખતે લલનાઓ આ પવિત્ર નામ યાદ કરે છે, સ્ત્રીઓ ઘંટીએ દળતી દળતી પ્રસાદે આ નામ યાદ કરે છે પ્રાતઃકાળે રાજપૂતગણ જેના પવિત્ર નામનો જાપ કરે છે. ચિત્તોડના વિજય સ્તંભ પર અને અરવલ્લીના ગગન સ્પર્શી પર્વતપર જેનું નામ કોતરવામાં આવ્યું છે. તે સંગ્રામસિંહ આ છે આ સ્વરને! ઉત્તર કોઈ દેવતા શુભ પણે નિચે મુજબ આપે છે.

આ પૂર્ણ મનુષ્ય, તેજ, વિર્ય ગાર્વાહિ સર્વે અનિત્ય છે. તેથી અનિત્યતા સિદ્ધ કરવાને માટે જ બીજા સંગ્રામસિંહ આસન પર બિરાજમાન થયા છે. જો મહામહા શાહની સાથે તૈમૂરવંશનું પ્રકાશમાન ગૌરવ નાશ પામ્યું અને જે અંતમાં મોગલ બાદશાહ થયો તેના સમયમાં મહારાણા સંગ્રામસિંહ સિંહાસનારૂઢ થયા. એ પાદશાહનો સમય ઇ. સ. ૧૭૧૬ ૩૪ માં મોગલ શહેનશાહની અવનિતિનો પ્રારંભ થયો. બાબરનું સિંહાસન તૂટીને છિન્ન લિન્ન થયા લાંગ્યું. તેના ઠકઠાઓ ઉપર પાણીના પરપોટાની માફક નાના સ્વતંત્ર રાજ્યો સ્થાપીત થયા.

મોગલો, પઠાણો, શીયા, ગુન્ની, મહારાષ્ટ્રીઓ અને રાજપૂતોએ સ્વતંત્રતાની ધ્વજ ફરકાવી અદ્ય સમયને માટે રાજ્ય વૈભવ ભોગવવા લાગ્યા પરંતુ થોડા સમય બાદ વિધીના લેખ અનુસાર ‘હીમાદ્રી’ થી લઈને ‘સિહલદ્રીપ’ પર્યંત જળ, સ્થળ, પર્વત, વન, વિગેરે સર્વ કંપાયમાન થયા મહારાષ્ટ્રીઓ અને રાજપૂતોના સિંહાસન છૂટી લીધાં. અને તેમને એક વિશાળ સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી સુસલમાનો મહારાષ્ટ્રીઓ, શીયા અને રાજપૂતો આજે તેજ વિરાટ સામ્રાજ્યના સિંહાસનની આગળ શીર ઝુકાવે છે.

શુભ, ગૌરવ અને સ્વામિ ભક્તિ ઉપર ભરોસો રાખીને અમાઁગી મોગલ પાદશાહ ને કોઈ સેનાપતિ ક્ષિંવા પ્રતિનિધિને કોઈ પણ દેશનો શાસન ભાર સોંપને ત્યારે તેજ સેનાપતિ અગર પ્રતિનિધિ તેજ દેશનો માલોક યદ્ય બેસતો હતો આ પ્રકારના ઘૃણિત ઉપાયોથી રાજ્ય હસ્તાગત કરીને પણ ને તેઓ ત્યાંની પ્રજા ઉત્તમ પ્રકારે પાલન કરી ચકત, ને તેઓ રાજ્યના દૃઢ સ્થંભ રૂપી પ્રજાને પુત્રવત્ પાળત અને તેમના સુખ અને સંપત્તિને વધારત તો તેમના ઉક્ત પાપને કઠોર બદલો આટલો બધો વહેલો મળત નહીં ઉક્ત વિશ્વાસઘાતી સેનાપતિઓ અને રાજ્ય પ્રતિનિધિઓ ને પ્રજાનું ઉત્તમ પ્રકારે પ્રતિપાલન કરત તો હજુ તેઓ બંગાળા, અયોધ્યા અને અન્યન્ય રાજ્યોના અન્યાયથી લીધેલા સિંહાસનો પર કાયમ રહી ચકત પરંતુ આ સૌ કરતાં મહારાષ્ટ્રીઓનો ઉદય આપણને વિશેષ આશ્ચર્યચકિત કરે છે મહારાષ્ટ્રીઓનો ઉદય અકસ્માત યથો હતો કોઈ દેવી સામર્થના પ્રભાવથી હિન્દુ કુલ વૃકામણી મહારાજાધિરાજ શિવાજીએ હીન અને શાન્ત ધર્માધિકારીઓને, ખેડૂતોને તથા ચતૂર રાજ્યકર્મચારીઓને રણવિશારદ બનાવી લીધા હતા આ વાત તો સત્ય છે હિન્દુ દ્રેષો મોગલ મઝાદ ઔરંગઝેબના ભયંકર અત્યાચારથી દુઃખીત યર્જને વીરવર શિવાજીની વાંચના ધણા જ અદ્ય સમયમાં પરિપૂર્ણ થઈ હતી કે તેનું સ્મરણ થતાં દરેક હિન્દુ ઓનું હૃદ આનંદના પ્રવાહથી ઉભરાઈ જાય છે એવો કયો માણસ છે કે ને મહાત્મા શિવજીને સ્વદેશાભિમાની માની તેનું પૂજન નહીં કરે ? પરંતુ વીરવર શિવાજીના મહામંત્રનું પાલન તેના વશનોએ કર્યું નહીં એ ભારત વર્ષના અત્યંત દુર્ભાગ્યની વાત છે

ને તેઓ મહામંત્રને વિસરી ગયા ન હોત તો આજે પણ મહાત્મા શિવાજીએ ઔરંગઝેબ પાસેથી છીનવી લીધેલા દેશમાં પોતાનો અધિકાર આજી રહેલો નેઈ ચકત પરંતુ દુર્ભાગ્યને કોણ રોકી શકે ? વિધીના લેખને કોણ મીઝ્યા કરી શકે ? નહીતો મરાઠાઓ ળીજી નીતિ શું કામ ધારણ કરત તેઓ દુરાચારનું સ્વરૂપ શા માટે ધારણ કરત મરાઠાઓ પોતાના અસીમ પરાક્રમથી ને રાજ્ય જીતી લેતા ત્યાં તેઓ પોતાની પ્રજુતા સ્થાપીત કરતા નહોતા પરંતુ તેમાં હુંદકાટ અને પાયમાલ કરી આલી જતા હતા, તેમને પ્રથમ ને સાહસ, ઉત્સાહ, ધીરતા અને શાન્ત પ્રિયતા આદિ સજ્જણોનો પરિચય કરાવ્યો હતો તે સર્વને દુર્ભાગ્યવશાત્ પાછળથી તીલાજલી આપી અને તેને બદલે દુરાકાક્ષ, અત્યાચાર, જુલમ અને કપટતા વિગેરેને પોતાના ચારિત્રમા સ્થાન આપ્યું ને દક્ષિણમાં તેમનો અખંડ પ્રતાપ પ્રસરી રહ્યો હતો જ્યાં તેમની પોતાની માતૃભાષા બોલાતી હતી, અને જ્યાં તેમના પોતાના રીતરિવાજે પાળનારી પ્રજા હતી,

તેજ દેશ જો તેમને પોતાની આગલી શ્રેષ્ઠ રાજ્યનિતીનું અવલંબન કરી અક્ષત રાખ્યો હોતતો તે વિશાળ દેશમાંથી મહાત્મા શિવાજીનું રોષેનું વૃક્ષ ઠટી પશુ નાશ થાત નહીં. પરંતુ તેમના દુરાચાર અને અભિમાનના અંકુશોથીજ તેમના નાશનું પરિણામ બન્યું. તે લોકોએ જ્યાં પાપમંત્રથી ઉત્સાહિત થઈને ઉત્તર તરફના ભાગ પર આક્રમણ કરવા માંડ્યું કે તરતજ તેઓ આખા ભારતવર્ષના સર્વ હિંદુ રાજાઓને કંટકની માફક ખૂચવા લાગ્યા અને તેમનો માર્ગ કંટક મય બની ગયો, રાજપુતો અને મહારાષ્ટ્રીઓ ઉભય હિંદુ છે. ધર્મ અને જાતિના વિષયમાં લેશ માત્ર ફેર નથી, પરંતુ ઉભય પ્રજાના સ્વભાવમાં જેટલો અંતર દેખાય છે, તેટલો અંતર રાજપુતો અને મુસલમાનોમાં દેખાતો નથી. પરંતુ મુસલમાનોના શાસનમાં અત્યાચાર અતિશય હતો એ વાત સત્ય જ હતી. જેથી તે અત્યાચાર મહારાષ્ટ્રીઓના ઘોર અત્યાચાર જેવો નહોતો. આ કારણને લીધે જ મુસલમાન રાજ્યો કરતાં રાજસ્થાની રાજ્યની વહેલી પાયમાલી થઈ ગઈ.

આ પ્રમાણે બાદશાહ ફર્દૌખશીયરની ક્ષણભંશુર હકુમતનો પણ ધીમે ધીમે નાશ થતો ગયો. ભાવી તું શું કરે છે. તેની ખબર કોઈને પડતી નથી. પરંતુ જ્યારે ચડતીના ચિન્હો આવે છે ત્યારે સાચી વસ્તુનો ખ્યાલ જ આવતો નથી. તેજ પ્રમાણે સૈયદોની પાસેથી સત્તા ખુચવી લેવાની જે ચેષ્ટા બાદશાહ ફર્દૌખશીયરે કરી તેનું ફળ તેને ઘણું જ ખરાબ ભોગવવું પડ્યું અને કરેલા જીવનનો અનુભવ પોતાને ઘણો જ ખરાબ ભોગવવો પડ્યો. અને સૈયદ બ્રાતાઓએ કશ હજાર મરાઠા સૈન્ય સાથે આવી રાજસભામાં દાખલ થઈ બાદશાહ ફર્દૌખશીયરને સિંહાસન ઉપરથી પદબ્રષ્ટ કરી ઉઠાડી મૂક્યો તેથી બાદશાહની સર્વ આશાઓ ધૂળમાં મળી ગઈ આ સ્થિતિમાં અંબર અને જુદીના રાજાઓ સિવાય કોઈ તેની પાસે નહોતા જો આ વખતે બાદશાહ ઉક્ત રાજાઓની સલાહ માન્ય કરત તો તેના પ્રાણ અકાળે જાત નહીં પરંતુ તેના હુર્માગ્યે તેને કશું જ સુખ્યું નહીં. બાદશાહ પોતે પોતાના જનાનખાનામાં જ પોતાની ભેગમોના ખોળામાં જ સૂઈ ગયો હતો. અને કાયર લીડની માફક બની પોતે પોતાનો ખચાવ કરી શક્યો નહીં આખરે હુર્ગનું દાર બંધ થઈ ગયું અને બાદશાહનો કોઈ પણ મીત્ર તે વખતે રહ્યો નહોતો. કેવળ વઝીર અને અજીતસિંહ ત્યાં હતા, આ પ્રમાણે જ અનેક ઘટના ઘડી ઘડીમાં બનતી રહી. પ્રજા પણ ચિન્તામાં ગરકાવ થઈ રહી. કયા વખતે શું થશે તેની પણ કોઈને ખબર કે માહિતી હતી જ નહિં. આખરે બાદશાહને પદબ્રષ્ટ કરી રફે-ઉલ દિલ્હીના તખ્ત ઉપર બેઠો. પ્રાચ્ય દેશના રાજાઓ પદબ્રષ્ટ થયા કે તરતજ તેમની ઘોર હુર્દશાની શરૂઆત થઈ ગઈ.

શુભ, ગૌરવ અને સ્વામિ ભક્તિ ઉપર ભરોસો રાખીને અભાગી મોત પાદશાહ ને કોઇ સેનાપતિ શ્રીવા પ્રતિનિધિને કોઇ પણ દેશનો શાસન ભાર સોંપતે ત્યારે તેજ સેનાપતિ અમર પ્રતિનિધિ તેજ દેશનો માલિક થઇ બેસતો હતો. પ્રકારના કૃષ્ણિત ઉપાયોથી રાજ્ય હસ્તગત કરીને પણ ને તેઓ ત્યાંની પ્રજા ઉત્તમ પ્રકારે પાલન કરી શકત, ને તેઓ રાજ્યના હઠ સ્થંભ રૂપી પ્રજા પુત્રવત્ પાળત અને તેમના સુખ અને સંપત્તિને વધારત તો તેમના ઉક્ત પાપને કઠોર બદલો આટલો બધો વહેલો મળત નહીં. ઉક્ત વિશ્વાસવાદી સેનાપતિઓ અને રાજ્ય પ્રતિનિધિઓ ને પ્રજાનું ઉત્તમ પ્રકારે પ્રતિપાલન કરત તો હજુ તેઓ બંગાળા, અયોધ્યા અને અન્યન્ય રાજ્યોના અન્યાયથી લીધેલા સિંહાસનો પર કાયમ રહી શકત પરંતુ આ સૌ કરતાં મહારાષ્ટ્રીઓનો ઉદય આપણને વિશેષ આશ્ચર્યચકિત કરે છે. મહારાષ્ટ્રીઓનો ઉદય અકસ્માત થયો હતો. કોઇ ઠેવી સામર્થ્યના પ્રભાવથી હિન્દુ કુળ વૃક્ષમણી મહારાજધિરાજ શિવાજીએ દીન અને શાન્ત ધર્માધિકારીઓને, ખેડૂતોને તથા ચતુર રાજ્યકર્મચારીઓને રણવિશારદ બનાવી દીધા હતા. આ વાત તો સત્ય છે. હિન્દુ દ્રોષી મોગલ સમ્રાટ ઔરંગઝેબના ભયંકર અત્યાચારથી દુઃખીત યર્ષાને વીરવર શિવાજીની વાંચના ધણી જ અદ્ય સમયમાં પરિપૂર્ણ થઇ હતી કે તેનું સ્મરણ થતાં દરેક હિન્દુ યોનું દીલ આનંદના પ્રવાહથી ઉભરાઇ જાય છે એવો કેયો માણસ છે કે ને મહાત્મા શિવાજીને સ્વદેશભિમાની માની તેનું પૂજન નહીં કરે ? પરંતુ વીરવર શિવાજીના મહામંત્રનું પાલન તેના વંશજોએ કર્યું નહીં એ ભારત વર્ષના અત્યંત દુર્ભાગ્યની વાત છે.

ને તેઓ મહામંત્રને વિસરી ગયા ન હોત તો આને પણ મહાત્મા શિવાજીએ ઔરંગઝેબ પાસેથી છીનવી લીધેલા દેશમાં પોતાનો અધિકાર આક્રમક રહેલો. નેર્ધ શકત પરંતુ દુર્ભાગ્યને કોણ શક્તી શકે ? વિધીના લેખને કોણ મીઠ્યા કરી શકે ? નહોતો મરાઠાઓ બીજી નીતિ શું કામ ધારણ કરત તેઓ દુરાચારનું સ્વરૂપ શા માટે ધારણ કરત મરાઠાઓ પોતાના અસીમ પરાક્રમથી ને રાજ્ય છતી લેતા ત્યાં તેઓ પોતાની પ્રભુતા સ્થાપીત કરતા નહોતા પરંતુ તેમાં હુંદકાટ અને પાપમાલ કરી ચાલી જતા હતા, તેમને પ્રથમ ને સાહસ, ઉત્સાહ, ધીરતા અને શાન્ત પ્રિયના આદિ સફળોના પરિચય કરાવ્યો હતો તે સર્વને દુર્ભાગ્યવશાત્ પાછગથી તીલાંજલી આપી અને તેને બદલે દુરાકાંક્ષા, અત્યાચાર, ભુલમ અને કષ્ટતા વિગેરેને પોતાના ચારિત્રમાં સ્થાન આપ્યું ને દક્ષિણમાં તેમનો અખંડ પ્રતાપ પ્રસરી રહ્યો હતો. જ્યાં તેમની પોતાની માતૃભાષા બોલાતી હતી, અને જ્યાં તેમના પોતાના રીઝવિવાને પાળનારી પ્રજા હતી,

આવેલા રાજાઓ રણકેશરી નિજામના પ્રચંડ સૈન્યને દોષી યકયા નહીં. નર્મદા તટેજ નિજામની સેનાએ કોધાગ્રિમાં કોટાના રાજાનો નાશ થયો.

મોગલોના હાથમાંથી હૈદરાબાદ રાજ્ય છૂટું પડતાં જ અયોધ્યા પણ સ્વતંત્ર થયું. ચતુર સૈયદખાંએ આ સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપીત કર્યું હતું. જે સમયે નિજામે સ્વતંત્રતાનો ઝુંડો ઉઠાવ્યો. તે સમયે સાદતખાં (સૈયદખાં) વિયાના દુર્ગને રક્ષક હતો. સૈયદોનો ગર્વ તોડવાને માટે મહમદશાહે તેને દિલ્હી બોલાવ્યો. બાદશાહની ખાજા થતાં જ અમીર-ઉલ-ઉમરાનો સંહાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. મહમદશાહના નામના એક વિશ્વાસઘાતી મનુષ્યે ગુપ્ત રીતે અમીર-ઉલ-ઉમરાના પેટમાં ટટાર બોક્ષી દીધી અને તેનો સંહાર કર્યો, મહમદશાહ આ વખતે તંબુમાં હતો. અમીર-ઉલ-ઉમરાના મૃત્યુના સમાચાર પ્રાપ્ત થતાં જ તેના વ્રાતા અગદુલ્લાને બંદીવાન બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. દુબૈ વઝીરને આ વર્તમાન મદ્યા કે તેને તરત જ દિલ્હીના સિંહાસન પર ઈબ્રાહીમ નામના એક માણસને બેસાડ્યો. અને મહમદશાહની ગતી રોકવાને માટે તેની સામે યુદ્ધ કરવાને આદ્યો. આ યુદ્ધમાં રાજપૂત લોકોએ કોઈ પણ તરફથી ચત્ર ગ્રહણ કર્યા નહોતા. ઉભયદળો મેદાનમાં આવી ઉભા હતા યુદ્ધ શરૂ થયું. બંને સેનાઓ ઘણી જ ઉત્સાહપૂર્વક લડી. દેવાન રાજ રત્નચંદ્રનો આ યુદ્ધમાં શિરચ્છેદ થયો. તેથી તેના લશ્કરમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો. તેઓ પોતાના શત્રુઓ પર વેર લેવાના હિસાબે ઘણાજ ભેરથી લડવા લાગ્યા. અને શત્રુઓ પણ એટલા જ શૌર્યથી લડવા લાગ્યા. આખરે પ્રશ્નાત મહમદશાહના સેનાપતિ ૪૮ સાદતખાંએ વઝીરને પકડીને મહમદશાહની સમક્ષ રજુ કર્યો. સાદતખાંના આ કાર્યથી મહમદશાહ તેના પર ઘણો જ પ્રસન્ન થયો. તેણે તેને મહાદુરજંગની પદવી આપી. અને અયોધ્યાનું રાજ્ય અર્પણ કર્યું.

રાજપૂતો, નૃપતિઓ મહમદશાહને વિજય મળ્યો તેટલા માટે તેને અભિનંદન આપવાને ગયા. રાજપૂત રાજાઓએ આ વખતે કોઈપણ પક્ષ ગ્રહણ કર્યો ન હતો. તે માટે મહમદશાહ મહમદશાહ તેમના પર પ્રસન્ન થયો હતો. અને બુથાલીમાં ભેધપુર, તથા અંબરના રાજાએ કેટલાક પ્રગણાં આપ્યાં. ૪૯ ગીરધરદાસે મહારાષ્ટ્રીઓને આવતા અટકાવ્યા હતા. તેથી તેણે માળવા પ્રાન્ત અર્પણ કર્યો હતો. અને નિજામને વઝીર બનાવવા માટે હૈદરાબાદથી બોલાવવામાં આવ્યો હતો.

હવે મેવાડનું ભાવી તપાસીએ, જ્યારે ભારતવર્ષમાં જુદા જુદા ભાગોમાં રાજાશ્રીય ફેરફાર થતા ગયા, ત્યારે મેવાડની સ્થિતિ તેથી સિત્ત પ્રકારનીજ જણાતી

૪૮. સાદતખાં એક સોદાગર વડેપારી હતો, તેણે પોતાના બાદશાહથી સેનાપતિપદને પોષાવ્યું હતું. અને પોતે અયોધ્યાનો નવાબ બની બેઠો હતો.

૪૯. ગીરધરદાસ તે રત્નચંદ્રના પ્રધાન કર્મચારી જુઓમરામના પુત્ર હતા, તેઓ ઘાતે નામર સાબાજી હતા.

હતભાગી ફર્જખશીયરની બાબતમા પણ એમ જ બન્યુ બુનીના લોકોએ જ્યારે નવીન પાદશાહેને ઉમરાજ હો જોવો આશીર્વાદ આપ્યો ત્યારે હતભાગી ફર્જખશીયરના ગંગા ઉપર ધનુષ્યની દોરી લાગી હતી તખ્ત ઉપર બેસતા જ નવીન પાદશાહે અણ્ણતરિક્ક તથા ઈતર રાજાઓને સતોષવા વિચાર કર્યો અને તે વખતે જજીયાવેરો નાબુદ કર્યો એટલે બંધ કર્યો.

રાજપૂતોને પ્રસન્ન રાખવા માટે ચતુર સૈયદોએ પાદશાહના દિવાન ઈનાયત ઉલ્લાખાને કાઢી મૂકી તેનાં મ્થાન પર એક રાજપુત દિવાન નક્કી કર્યો આ નવા દિવાનનું નામ રાજ રત્નચંદ્ર હતું રહે-ઉલ્લ દિર્જત ફક્ત ત્રણ મહિના પર્યન્ત સિદ્ધાસન લોગવીને પરજોક્વાસી થયો. તેને ખાસીને રોગ હતો તેથી તેનું મૃત્યુ થયુ તેના મરણ પછી બીજા પણ બે પાદશાહો અદપ સમયમા જ રાજમુખ લોગવીને સસારના ચેત્ર જ પરથી રવાના થઈ ગયા ત્યાર પછી પાદશાહનો મોટો પુત્ર શેતાનઅખતર મહમદશાહ નામ ધારણ કરીને ઈ ૧૭૨૦ માં જ દિલ્લીના તખ્ત પર બેઠો મહમદશાહે એન્દર ત્રીમ વરસ રાજ્ય લોગવ્યુ એનાં સમયમા મોગલ રાજની સંપૂર્ણ અવનિતી થઈ રાજ્યમા અનેક બાતના બજેડાં અને તોફાન થયા તેથી આ વિશાળ દેશ છિન્ન સિન્ન થઈ ગયો આવી અવસ્થા જોઈ આ સમયે એક અમુલ્ય સધી માની મરાઠાઓ જ્યા ત્યા હુલ્લટ કરવા લાગ્યા અને પહાડી અક્ષાનોએ પણ ભારત વર્ષ ઉપર આક્રમણ કર્યું મરાઠાના હાથમાથી બચેલા બાગોને અક્ષાનોએ પાયમાલ કર્યા રાજ્યમા અનેક પ્રમરનાં ઉપદ્રવો થઈ રહ્યા હતા. એવામા ફુર સૈયદો પ્રજા પર કઠોર અત્યાચાર કરવા લાગ્યા આથી ભારતવર્ષનો દુર્લ્લાખો પાર રહ્યો નહિ. સૈયદો ઉપર નિઝામ અપ્રસન્ન થયો હતો.

અત્પરે સૈયદોએ પોતાની આપજીવીના પરિણામે પોતાનો નાશ પોતાના જ હાથે નેતર્યો અને ઉપર સૈયદોએ અમીર-ઉવ-ઉમરાઓ પાદશાહ એ એક અર્થ શૂન્ય નામ િ એમ પ્રકાશીત કરવાથી સર્વ લોકો પોતાની સ્વાધિનતાની મોજ હુલ્લવા લાગ્યા ચતુર નિઝામે આ વખતે અમયસૂચતા વાપરી સ્વતંત્ર રાજ્ય તરીકે બહેર કર્યો.

અસીરગઢ અને જુરાનપુર એ પ્રિંસા ઉપર પોતાનો અધિકાર રાજ્ય તરીકે સ્થાપિત કર્યો અને પોતાનું બજ વધાર્યું તેથી સૈયદ જાતાઓને બચ લાગવા માડ્યો સ્વાર્થ સાધવાનો કોઈ પણ રસ્તો ન રહ્યો ત્યારે સૈયદોએ રાજપુતો ના સામતોની સહાય માગી કાંગ અને નરવરના રાજાઓ નિઝામને પરાજીત કરવાને માટે પોતાના સરદાર અને સામતો નર્મદા નદીના તટ પર આવ્યા પરંતુ

આવેલા રાજાઓ રણુકેશરી નિઝામના પ્રથમ સૈન્યને રોકી શક્યા નહીં. નર્મદા તટે જ નિઝામની સેનાએ કોધાગ્રિમાં કોટાના રાજાનો નાશ થયો.

મોગલોના હાથમાંથી હૈદરાબાદ રાજ્ય છૂટું પડતાં જ અયોધ્યા પણ સ્વતંત્ર થઈ. ચતુર સૈયદખાંએ આ સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપીત કર્યું હતું. જે સમયે નિઝામે સ્વતંત્રતાનો ઝુંડો ઉઠાવ્યો તે સમયે સાદતખાં (સૈયદખાં) વિયાના દુર્ગનો રક્ષક હતો. સૈયદોનો ગર્વ તોડવાને માટે મહમદશાહે તેને દિલ્હી બોલાવ્યો. બાદશાહની આજ્ઞા થતાં જ અમીર-ઉલ-ઉમરાનો સંહાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. હૈદરખાં નામના એક ત્રિશાસનવાળી મનુષ્યે શુભરીતે અમીર-ઉલ-ઉમરાના પેટમાં કટાર ખોસી દીધી અને તેનો સંહાર કર્યો, મહમદશાહ આ વખતે તંબુમાં હતો. અમીર-ઉલ-ઉમરાના મૃત્યુના સમાચાર પ્રાપ્ત થતાં જ તેના બાપા અમદુલ્લાને બંદીવાન બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. દુષ્ટ વઝીરને આ વર્તમાન મળ્યા કે તેને તરત જ દિલ્હીના સિંહાસન પર ઈબ્રાહીમ નામના એક માણસને બેસાડયો. અને મહમદશાહની ગતી રોકવાને માટે તેની સામે યુદ્ધ કરવાને ચાલ્યો. આ યુદ્ધમાં રાજપૂત લોકોએ કોઈ પણ તરફથી શસ્ત્ર ગ્રહણ કર્યા નહોતા ઉભયદળો મેદાનમાં આવી ઉભા હતા. યુદ્ધ શરૂ થયું. બંને સેનાઓ ઘણી જ ઉત્સાહપૂર્વક લડી. દિવાન રાજ રત્નચંદ્રનો આ યુદ્ધમાં શિરચ્છેદ થયો. તેથી તેના લશ્કરમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો. તેઓ પોતાના શત્રુઓ પર વેર લેવાના હિસાબે ઘણા જ ભેરથી લડવા લાગ્યા. અને શત્રુઓ પણ એટલા જ શૌર્યથી લડવા લાગ્યા. આખરે પ્રશ્નાત પાદશાહના સેનાપતિ ઈસાદતખાંએ વઝીરને પકડીને મહમદશાહની સમક્ષ રજુ કર્યો. સાદતખાંના આ કાર્યથી પાદશાહ તેના પર ઘણો જ પ્રસન્ન થયો. તેણે તેને બહાદુરજીની પદવી આપી. અને અયોધ્યાનું રાજ્ય અર્પણ કર્યું.

રાજપૂતો, નૃપતિઓ મહમદશાહને વિજય મળ્યો તેટલા માટે તેને અભિનંદન આપવાને ગયા. રાજપૂત રાજાઓએ આ વખતે કોઈપણ પક્ષ ગ્રહણ કર્યો ન હતો. તે માટે પાદશાહ મહમદશાહ તેમના પર પ્રસન્ન થયો હતો. અને ખુશાલીમાં લેધપુર, તથા અંબરના રાજાએ કેટલાક પ્રગણાં આપ્યાં. ઈશ્ગીરધરદાસે મહારાષ્ટ્રીઓને આવતા અટકાવ્યા હતા. તેથી તેણે માળવા પ્રાન્ત અર્પણ કર્યો હતો. અને નિઝામને વઝીર બનાવવા માટે હૈદરાબાદથી બોલાવવામાં આવ્યો હતો.

હવે મેવાડનું ભાવી તપાસીએ, જ્યારે ભારતવર્ષમાં જુદા જુદા ભાગોમાં રાજકીય ફેરફાર થતા ગયા, ત્યારે મેવાડની સ્થિતિ તેથી સિત્ત પ્રકારની જ નહોતી.

૪૮. સાદતખાં એક સોદાગર વડેપારી હતો, તેણે પોતાના બાદશાહી સેનાપતિપદને શોભાવ્યું હતું. અને પોતે અયોધ્યાનો નવાબ બની બેઠો હતો.

૪૯. ગીરધરદાસ તે રત્નચંદ્રના પ્રધાન કર્મચારી જુઓજરામના પુત્ર હતા, તેઓ ત્રાંતે નામર ધાંધણ હતા.

હતી જે વખત મેવાડની આસપાસના રાજપૂત રાજ્યો મોગલ સામ્રાજ્યની અસરથી દાબ લઈ પોતાના રાજ્યો મજબૂત કરવા લાગ્યા તે વખતે મેવાડના રાજા આજસુ બની પોતાનો સમય બચીત કરતા હતા બીજા રાજ્યોની ઉત્તતિ જોઈ તેના દીવમાં અસંતોષ થતો નહોતો.

અંબરનું રાજ્ય યશુના નદીના તટ પર્યન્ત ફેલાઈ ગયું હતું. આ તરફ મારવાડના રાજા અજીતસિંહે અંબરના દુર્ગ પર પોતાની વિજય ધ્વજ ફરકાવી દીધી હતી ગુજરાત રાજ્યને છિન્નસિન્ન કરી મરૂભૂમિથી દારકા પર્યન્ત પોતાની વિજયસેના લઈ મથે હતો. આ વખતે મેવાડના ગણામાં કીચિત પણ ઉન્સાહ જણાતો નહોતો પોતે નિશ્ચિત યદ્ધ પોતાના જુના સામંતોથી સંતોષ માનતો હતો. તેનું કારણ શોધવા માટે ધનુજ દૂર જવું પડ્યું નહીં કેવળ એકવાર મેવાડના રાજાઓની પ્રાચીન રાજનિતી તપાસવાથી તેનું સ્પષ્ટ કારણ સમજાઈ જાય. જે રાજનિતી અને જે આશર અચળ રાખવાના માટે મિહિલોત વીરગત્તોએ પ્રસન્નતાપૂર્વક પોતાનું રૂધીર અર્પણ કર્યું હતું. તે રાજનિતી અને આશરમાં કદાચ વિન ઉપસ્થિત થાય અને કદાચ આપણે સુસંવિધાન રાજ્ય સાથે સંબંધ રાખવો પડે એવા વિચારથી તેઓ પોતાનું રાજ્ય વધારવાને પ્રયત્ન કરતા નહોતા, તેઓ રાજ્યાત્થવાનો દોષ વહોરી દેવાને ખુશી હતા, અને તેઓ પોતાના પ્રાચીન રીવાજને તિલાંજલો આપવા માગતા નહોતા આવા વિચારથી પોતાના રાજ્યની વૃદ્ધિ થઈ નહોતી. વળી જે સામંત-કુળો વચ્ચે ઘણું વેર થયું હતું તેથી તેઓ વારંવાર ઝડપ કરી મેવાડનું નૂર અને આમર્થ્ય ઓળું કરી નાંખતા હતાં.

અંદર અંદરના કલેશને લઈ મેવાડની પ્રગૃતી થવા ન પામી અને તેની ફીણતા થવા માંડી, જ્યાં કુલ ૫ અને વેરભાવ હોય ત્યાં કેઈ પણ જાતનો દાબ થતો નથી અને આખરે તેવી સિફત આગમાં પગનીઆની માફક હોમાઈ જવાનો વખત આવે. માટે જે મેવાડમાં મહોમાંદે કલેશ ન થયો હોત અને કેવળ સંપીને સાથેજ કારોબાર ચલાવ્યો હોત તો આજે મેવાડની આ દયા ન હોત.

મહારાજા સંજામસિંહે અઢાર વર્ષ રાજ્ય કર્યું અને તેઓના સમયમાં સીસોદીયા વંશનું સન્માન અણનમ હતું. યશુજનોએ જે મેવાડનો ભાગ જીતી લીધો હતો તે તમામ ભાગ પાછો મેળવ્યો હતો રાજાશીએ બિહારીદાસ પંચોલોને પોતાનો દિવાન બનાવ્યો હતો તે ઉપરથી રાજાશીની તીવ્ર બુદ્ધિને ખ્યાલ આવે. મંત્રી બિહારીદાસ જેવો નિમકકલાલ, ચતુર, સાહસીક અને પ્રમાણીક મનુષ્ય મેવાડમાં પૂર્વે કદિ નોમાયો નહોતો આ વાતની સત્યતા તેમના સમકાલીન રાજાઓના લખેલા પત્રો પરથી સમજાયે. બિહારીદાસે ત્રણ

રાણાઓના ચાસન કાળ પર્યંત પોતાનું મંત્રી પદ ઉત્તમ રીતે બજાવ્યું હતું. પણ મહારાણા સંબ્રામસિંહનું મૃત્યુ થતાં મેવાડ પર મહારાષ્ટ્રીઓનું જે આક્રમણ થયું તેની તીવ્રધારને પંચોલી મંત્રીની હબરે સુધ્ધિઓ કેઈ પ્રકારે રોકી શકી નહીં.

મહારાણા સંબ્રામસિંહ એક ચતુર અને હીર્ષદ્રષ્ટી વાળા રાજવી હતા. અને પ્રતના હિત નીતક હતા. ગરીબોના એલી હતા, તેમનો આદર્શ લીધેલું કાર્ય પૂર્ણ કરવું. તેઓ ઉત્સાહી અને આનંદી હતા. તેઓ આર્થિક સ્થિતિની ઝીણવટ ભણી જ ચારી રીતે સમજતા હતા. તેમજ અમલ પણ કરતા હતા. આવક કરતાં બચક વિચારોને કરતા, રાણાશ્રીના ચારિત્ર માટે કેટલાક દાખલા આગળ આપું છું. તે ઉપરથી વાંચક વર્ગ સમજી લેશે કે રાણા તો આ એકજ હતા.

એક વખતે મેવાડમાં કાટારીયા ચોડાણ પ્રથમ શ્રેણીના ચોડાણ ગણાતા હતા. આ ચોડાણોને રાજ્ય સભામાં ધણું જ સાદું માન મળતું હતું. એક વખતે ચોડાણોના સરદારે મહારાણાને રાજ્ય પોષાક ભણા કિમતી બનાવવાની અરજ કરી. મહારાણાએ તેમની વાતને સ્વીકાર કર્યો તેથી કાટારીયાના ચોડાણોને આનંદની સીમા રહી નહીં, અને તેમનો સરદાર પણ ઘણો જ ઉત્સાહમાં આવી ગયો. અને ખુશી થતો પોતાના શુક્રમ તરફ ગયો આ તરફ રાણાજીએ મંત્રીને હુકમ કર્યો કે કાટારીયાની બગીચમાંથી બે ગામ ખાલસા કરી નાંખો? આ વાત અદ્ય સમયમાં કાટારીયાના સરદારના સાંભળવામાં આવી ત્યારે તેણે તરતજ મહારાણાની પાસે ભય પામતા અરજ કરી કે મહારાણાશ્રી અમારો શ્રો અપરાધ થયો! મહારાણાશ્રીએ જવાબ આપ્યો કે ત્યારે તમે મારો પોષાક કિમતી બનાવવાનું કીધું ત્યારે મેં વિચાર કર્યો કે મારો આવકની રકમ મારા નક્કી કરેલા વિચારો ઉપરજ ખરચાય છે. ત્યારે પોષાક કિમતી બનાવવા રૂપીઆંની સગવડ મારે કરવી જોઈએ. તેથી જો તમારાં બે ગામ ખાલસા કરું તો તેની આવકથી મારા પોષાકનું ખર્ચ પૂરું થઈ જશે, અને તમારું વચન સ્વીકારી તમારો આશા પરીપૂર્ણ કરી શકું.

કાટારીયાના સરદારની આંખ ખુલી ગઈ અને પોતાના બોલેલા શબ્દો પાછા જોઈ ક્ષમા માગી વાંચક વર્ગ મહારાણાની સાદાઈ અને વેમવના ત્યાગ વિશેનો આ એકજ દાખલો બસ છે.

રાણાશ્રીએ રાજ્ય ખર્ચના બહેવારની ખાતાવાર સોંપણી કરી હતી. અને દરેક ખાતાનો હીસાબ દિવાન પાસે રખા થતો હતો. એક વખતે રાણાજી જમવા બેઠા ત્યારે રસોઈઓ દહીં ખીરસી આલ્યો ગયો પણ દહીંમાં ખુર નાખવાનું

બૂલી ગયો હતો અને સાથે લાવ્યો પણ નહતો જ્યારે રાણાજીએ રસેઈમાને કપડો આપ્યો કે ગુરૂ કેમ ન લાવ્યો? ત્યારે રસેઈઆએ હાથ ભેડી કોધુ કે ગુરૂ લાવવાનો હુકમ આપ નામદાર તરફથી યાય છે અને તેના માટે આપે જ એક ગામની ઉપજ આપજુા હસ્તક રાખી છે ત્યારે રાણાજીએ બોલ્યા વગર લોજન કરી લીધું આ પ્રમાણે રાણા સગ્રામસિંહ રાજ્ય પ્રવર્તના અને પોતાનો હિસાબ રાખતા હતા

પોતાની ઉંમર યથા પછી રાજ્ય કારભાર પોતાના હાથમાં લીધો, જ્યાં સુધી ઉંમર લાયક નહોતા યથા ત્યાં સુધી તેમની માનાએ રાજ્ય કારભાર અદાવ્યો હતો રાજ્યભિષેક યથા પડી રાણાશ્રી સગ્રામસિંહે કોઈ કારણસર દરીયાવત્ સરદારની બગીર લઈ લીધી હતી મહારાણા કોઈને પશુ શુન્દા વગર સજા કરતા નહોતા આથી કોઈ માણસ દરીયાવત્ની જાળનમાં કોઈ પણ કહેવાને હિમત કરતો નહતો

દરીયાવત્ સરદારે મહા સુસીબતે બે વરસ પસાર કર્યા પછી ત્રીજે વર્ષે પોતાના ઉપર હયા કરવા માટે અરજી કરી અને બે દોર મારફતે રાજમાતા પર તે મેં કહી તેણે પ્રાર્થના પત્ર સાથે બે લાખ રૂપીઆ પણ મોકલાવ્યા

મહારાણા સગ્રામસિંહ બપોરે લોજન કર્યા પહેલાં પોતાની માતાને રાજ પગે લાગવા જતા હતા એક વાર તેઓ પોતાની માતા પાસે ગયા હતા ત્યારે માતાએ દરીયાવત્નો આવેલો પ્રાર્થના-પત્ર તેના હાથમાં મૂક્યો રાણાશ્રીએ તે પ્રાર્થના પત્રનો અમલ કર્યો તુરંતજ દરીયાવત્ સરદારને તેની બગીર પાછી આપવા હાન પત્ર બનાવી લાવવા હોવાનને હુકમ કર્યો તેથી હોવાન તરતજ હાન પત્ર બનાવી લાવ્યા અને કહ્યું કે આ હાન પત્ર અને મોકલેલા બે લાખ રૂપીઆ પણ પાછા મોકલજો પછી તેઓ પોતાની માતાને વદન કરી લોજન કરવા માટે આવ્યા ગયા

આજથી નિત્ય નિયમ કરતા પણ કલાક વહેલું લોજન કરવા લાગ્યા અને હમેશા પોતાની માતાને વદન કરવા જવાનો જે નિયમ હતો તે પણ આજથી બંધ થઈ ગયો આ અણ્ણવાથી સોને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને તેનાથી અધીક આશ્ચર્ય તો રાજમાતાને થયું હતું જ્યારે બીજા દિવસે મહારાણાશ્રી પોતાની માતાજીના દર્શન કરવા ન ગયા તેથી તો માતાની અધીરાઈ વધતી ગઈ ત્યારે રાજમાતાએ પોતાના પુત્ર પાસે એક અનુચરને મોકલ્યો તેને ભેઈને મહારાણાએ વિનય પૂર્વક કહેવડ બોલ્યું કે મને જરાય સમય મળતો નથી આવા શબ્દો સાંભળીને પુત્રની અપ્રિતિ ભેઈ માતાને પણ જ લાગી આવ્યું અને

તેઓ તેનું કારણ જોધવા લાગ્યા. ફક્ત દરીયાવતની જૂમી પાછી આપવી તે સિવાય બીજું એક પણ કારણ તેમની નજરે આવ્યું નહીં. તેથી રાજમાતાએ મંત્રીજીની સાથે કહાવ્યું કે તમે મહારાણાશ્રીને સમજાવો. પણ મંત્રીજીમાં રાણાને સમજાવવાની શક્તિ હતી જ નહીં ખરે ? મહારાણા સમજી શકે તેમ જ ન હોતું.

રાજમાતાએ પુત્રને સમજાવવા માટે ઘણા પ્રયાસો કર્યા. પણ એકે પ્રયાસ સફળ થયો. નહીં તથા માતાજીના શોકની સીમા વધતી ગઈ. તેમના સ્વભાવમાં ક્રોધ ઢાખલ થયો અને વગર વાંકે પોતાનાં દાસ દાસીઓને ધમકાવવા માંડ્યાં. અને શિક્ષા આપવા લાગ્યાં. આથી તેમના સ્વભાવની પરિસ્થિતિ બદલાતી ગઈ. પોતે આહારનો ત્યાગ કર્યો તો પણ મહારાણા સંગ્રામસિંહની પ્રતિજ્ઞામાં જરા પણ ક્યાસ કે ઉણપ આવી નહીં, હતી તેવીને તેવી જ રહી.

રાજમાતાએ ગંગા સ્નાન કરવા જવાનો વિચાર કર્યો અને તીર્થયાત્રામાં જવાની સઘળી તૈયારીઓ કરવામાં આવી તેમના અંગ રક્ષકો સજ્જ થઈ તેમના જ આગમનની રાહ જોતા ઉભા રહ્યા- રાજમાતાએ વિદાય લેતી વખત પોતાના પુત્રનું મૂખ કમળ જોવાની અભિલાષાથી નીકળતાં વિલંબ કર્યો, તે છતાં પુત્ર ન આવ્યો. જેથી દુઃખીત થઈ પોતે વજ્રકિયોર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની પૂજા કરવા મથુરા જવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને તેમની પાલખી જયપુર તરફ ચાલવા લાગી. જયપુરમાં મહારાણાશ્રીના જમાઈ રહેતા હતા. તેથી જમાઈનું અને પોતાની દીકરીનું મૂખ કમળ જોવા માટે નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. મહારાજ જયસિંહ પોતાનાં સાસુને સન્માન સહિત પોતાના મહાલયમાં લઈ ગયા. અને સાસુનું સન્માન કરવાને સાફ પાલખી થોડીવાર પોતાની સ્કંધ પર લીધી જ્યારે જયસિંહે પોતાની સાસુના મોંઠે મહારાણા સંગ્રામસિંહની અગ્રિતિની વાત ચાલણી ત્યારે જયસિંહે આત્માસન આપ્યું કે હું તમારી તથા તમારા પુત્રની સલાહ અને શાન્તિ કરી આપીશ અને ઉદયપુર આવીને રાણાશ્રીને મલોશ.

તીર્થ યાત્રા પુરી કરી જ્યારે ઉદયપુર તરફ પાછા ફર્યા ત્યારે મહારાજ જયસિંહ પણ સાથે આવ્યા હતા. રાજપૂતમાં અતિથિ સત્કારનો નિયમ ઘણો જ સખત છે. અતિથિ સત્કારમાં જરા પણ ખામી કે ત્રુટી આવે તો રાજપૂતો તેને ઘોર અપમાન સમજે છે. જયસિંહ ઉદયપુરમાં શા કારણથી આવ્યા તે તો રાણાશ્રી ખરાબર સમજી ગયા તેઓ સારો રીતે બહુતા હતા કે બનેલોના વચનનો ઈન્કાર થઈ શકશે નહીં તેથી રાણાશ્રી પ્રથમથી જ તૈયાર થઈ રહ્યા હતા અને માતૃશ્રીને અને પોતાના બનેલી મહારાજ જયસિંહને ઘણા જ સન્માન પૂર્વક માન સહિત લાવવા ઘટતી યોજના કરી. અને રાણાશ્રીને

પોતાની માતૃશ્રીના ચર્ણે જઈ વંદન કર્યું અને માતૃશ્રીનો આશિર્વાદ હઈ તેમને પોતાના રાજમંદિર સુધી પહોંચાડી આવ્યા અને પોતાના બનેલીનું પછુ મુંદર સન્માન કર્યું ત્યારે દૃઢ મહારાજ્ય જ્વાલિહના મોમાથી એવો ઉચાર નીકળ્યો કે “કુટુંબનો ઘણો હ મેશા શુપ્તજ રહેવો જોઈએ-અને રાખવો જ જોઈએ તોજ મનુષ્યની કિમત છે ”

એક વખત મહારાજા લોજન કરવા બેઠા હતા એવામાં તેમને સમાચાર મળ્યા કે મહાસેન પ્રાન્તમાં માળવાના પડાણોએ આક્રમણ કર્યું છે અને ઢેલકાક ગામો લુટી ઉત્તજાક કર્યા છે, તથા ત્યાના રહેવાસીઓને ઢેક કર્યા છે આ સમાચાર સાંભળી મહારાજા લોજન ઉપરથી ઉભા થઈ ગયા અને શસ્ત્ર સજી થઈ નગારે વગાડવાનો હુકમ કર્યો નગારાના ગણીર શબ્દે સરદારો અને સૈનીકોને બાગૃત કરી દીધા પછી અચાનક રણયોધજાતુ કારણે કેઈ સમજી શક્યું નહોતું સમન્ત સૈન્ય જઈથી તેમાં રૂઢ રાજમંદિર પાસે ઉભી રહ્યું રણાણીએ સમન્ત સેનાની સાથે જવા પોતાની અતઃરણ્યથી ઈન્દ્રા પ્રદર્શીત કરી, પરંતુ સમસ્ત સૈન્ય તથા સરદારોએ એકે અવાજે, ઉત્સાહ પૂર્વક જણાવ્યું કે જ્યાં સુધી અમી છવીત છીએ ત્યાં સુધી એક સાધારણ દુરમન સામે આપ શ્રીમાન્ રણમેત્રમાં બલ તે ઉચીન નથી અને અમી આપ નામદારશ્રીને કદિ પછી જવા દેવાના નથી છતાં આપ જ્યો તો આપના ગૌરવમાં ન્યુનતા દેખાશે સૈનીકો અને સરદારોના વચનો મહારાજાશ્રીને સ્વીકારવા પડ્યા મહારાજા નમ્રતા રહ્યા અને સર્વ સૈનીકો તથા સરદારો દુરમનનો લામનો કરવા રવાના થયા તેના ગયા પછી ઢેલકાક કલાક બાદ કાનોડનો સરદાર શસ્ત્ર સજીને આજીએ તેનું શરીર શાગીષ્ટ અને જિભારીથી ભરેલું હતું તેનું અમ પીગું અને નિસ્તેજ થઈ ગયું હતું રણાણી આજ્ઞા પાળતાં માટેજ તે શસ્ત્ર સજી અગ્યો હતો ઉન્ન સરદારની શોચનીય દશા જોઈને રણાણીએ અનેકવાર તે યુદ્ધમાં ન જવા માટે સમજાવ્યો. પરંતુ નીમકહલાલ અને માતૃશ્રીની ધમકવાણો આ મો શાક્યો શોકાય તેમ નહોતા

મહારાજા ! જ્યાંસુધી મારા શરીરમાં હથીઆર પકડવાની યક્તિ છે ત્યાં સુધી હું યુદ્ધમાં ગયા સિવાય રહેવાનો નથી સરદારે જણાવ્યું

રણાણીએ નિરૂપાયે જવાની આજ્ઞા આપી, જેથી રાજપૂતોએ મુસલમાનો સાથે યુદ્ધ કરવાનો આરજ કર્યો હતો તેજ વખતે કાનોડનો સરદાર રજપૂત સૈન્યને મળ્યા અને મુસલમાનો રાજપૂતોનું પ્રયત્ન બળ જોઈ રાજપૂતોના ધાવ સહન કરી શક્યા નહિ. તેમાં પરાજીત થઈ આમ તેમ નાસતા માડ્યા કાનોડ સરદાર આ યુદ્ધમાં મર્યા અગ્યો અને તેનો પુત્ર સખત ધામત્ર થયો

વિજયી રાજપૂતોએ વિજયમાળ ધારણ કરી નગરમાં પ્રવેશ કર્યો આ વખતે મહારાણાએ કાનોડના સરદારના ઘાયલ થએલા પુત્રને પોતાના હાથથી ઘીડુ આપ્યું. આ પ્રકારનું ઉચ્ચ સન્માન પ્રાપ્ત થવાથી પુત્રના આનંદની સીમા રહી નહીં. તે પોતાને કૃતાર્થ થએલો માનવા લાગ્યો અને આનંદમાં આવી બોલવા લાગ્યો.

મહારાજ ! મને પિતાના જીવનના બકલામાં અમુલ્ય ધન પ્રાપ્ત થયું છે. ધન્ય છે ! એ રાણાને ? અને ધન્ય છે સરદારને ? આવી અનેક વાતો સંત્રામસિંહ રાણાના જીવનમાં બની ગયેલી છે. વાંચક વર્ગને ખ્યાલ આવે કે મહારાણાશ્રી કદરહાનની કદર કેવી કરતા ? પ્રજાના માટે નીંદ્રા અને આહારનો ત્યાગ કરી પ્રજાનું પાલન કરતા હતા, તેવાજ પુરૂષોના નામ ઇતિહાસમાં આવે પણ સૂવર્ણક્ષેત્રે કોતરાયેલા છે.

મહારાણાશ્રી એક વખત પોતાના મહાલયમાં બિરાજ્યા હતા તે વખતે એક ખૂશામતખોર સાલુમ્ખ્રા સરદારના વિરૂદ્ધની વાતો કરવા લાગ્યો. અને સાલુમ્ખ્રા સરદાર પ્રત્યે મહારાણાશ્રીને અણાવ ઉત્પન્ન થાય તેવી છટાથી વાતની છનાવટ કરવા લાગ્યો. તેજ વખતે મહારાણાશ્રીને તેની વાત પર જરા વિશ્વાસ મૂક્યો નહીં. અને બોલ્યા કે આ વાત અસત્ય છે-સત્યથી વેગળી છે. જો તારી વાત ઉપર વિશ્વાસ સુકુ તો રાવતજીના ઉદાર અને ઉચ્ચ ભાવનોઓનું અપમાન થાય. રાવતજી પર તેમને કેટલો વિશ્વાસ છે તે બતાવવા સાડ રાણાજીએ રાવતજીને બોલાવવા માટે એક દૂત મોકલ્યો અને નિશ્ચય કર્યો કે પાખંડીને બતાવી આપવું ખૂશામતથી કે ખોટી વાતોથી રાણો કોઈથી ભોળવાય તેમ નથી.

માળવા રાજ્યમાં યવન સેનાનો પરાજય કરી રાવતજી સાલુમ્ખ્રા આવ્યા હતા અને રાણાજી વિદાય લઈ પોતાના ઘેર ગયા હતા. રાત્રીનો પ્રથમ પહોર વીતી ગયો હતો. રાવતજી પોતાના દુર્ગના દ્વાર પર જઈને પોતાના સીપાઈઓને સો સોને ઘેર જવાની રજા આપી. અને પોતે ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પોતાના મહાલય તરફ ચાલ્યા. હજી તેઓ અંતપુરના દ્વાર આગળ પહોંચ્યા ન હતા. એટલામાં પહેરેગીરે નમ્રતા પૂર્વક કહ્યું કે રાવતજીએ રાણાજી રામ રામ કહી આ પત્ર આપવાની આજ્ઞા કરી છે. દિપકના પ્રકાશે પત્ર વાંચી સરદારે અશ્વધોળને અશ્વ સજ્જ કરવાની આજ્ઞા કરી દ્વાર સમક્ષ તેમની પ્રેમમય પત્નિ પ્રિય બાળકોને લઈ સરદારને અભિનંદન આપવાને ઉભી રહી હતી.

રાવતજીએ ધાર્યું કે સુકુમાર બાળકને ગોદમાં લઈ પરિશ્રમનો પા

પોતાની માતૃશ્રીના ચર્ચે જઈ વંદન કર્યું અને માતૃશ્રીનો આશિર્વાદ લઈ તેમને પોતાના રાજમંદિર સુધી પહોંચાડી આવ્યા અને પોતાના બનેલીનું પછુ મુંદર સન્માન કર્યું ત્યારે કૃષ્ણ મહારાજ જવસિંહના મોંમાંથી એવો ઉચ્ચાર નીકળ્યો કે “ કુટુંબનો ક્ષયડો હંમેશા શુભ્તજ રહેવો જોઈએ-અને રાજપો જ જોઈએ તોજ મનુષ્યની કિંમત છે ”

એક વખત મહારાજા લોજન કરવા બેઠા હતા એવામા તેમને સમાચાર મળ્યા કે મદતોર પ્રાન્તમા માળવાના પકાણાએ આક્રમણ કર્યું છે અને કેટલાક ગામો હુડી ઉત્તમજ કર્યા છે, તથા ત્યાંના રહેવાસીઓને ઠેક કર્યા છે આ સમાચાર સંભળી મહારાજા લોજન ઉપરથી ઉભા થઈ ગયા અને યત્ન સજી મુદ્દતું નગારે વગાડવાનો હુકમ કર્યો નગરાના ગંભીર ચબ્ડે સરદારો અને સૈનિકોને બગૃવ કરી દીધા પછુ અચાનક રણધોપલાનું દારણ કેઈ સમજી શક્યું નહોતું સમસ્ત સૈન્ય જલ્દીથી તૈયાર રહી રાજમંદિર પાસે ઉભુ રહ્યું રાજાજીએ સમસ્ત સૈનાની સાથે જવા પોતાનાં અવ.કરણથી ઈંગ્રા પ્રદર્શિત કરી, પરંતુ સમસ્ત સૈન્ય તથા સરદારોએ એકે અવાજે, ઉત્સાહ પૂર્વક જણાવ્યું કે જ્યાં સુધી અમે છવીત છીએ ત્યાં સુધી એક સાધાણુ દુરમન સામે આપ શ્રીમાન રણસેનમાં બંધ તે ઉચીત નથી અને અમે આપ નામદારશ્રીને કદિ પણ જવા દેવાના નથી છતાં આપ જયો તો આપના ગૌરવમાં ન્યુનતા દેખાશે સૈનિકો અને સરદારોના વચ્ચે મહારાજાશ્રીને સ્વીકારવા પડવા. મહારાજા નગરમા રહ્યા અને સર્વ સૈનિકો તથા સરદારો દુરમનનો સામનો કરવા રવાના થયાં સેના ગયા પછી કેટલાક કલાક બાદ કાનોડનો સરદાર યત્ન સજીને આવ્યો તેનું શરીર રોગીષ્ટ અને બિમારીથી ભરેલું હતું તેનું અંગ પીગું અને નિરુજ થઈ ગયું હતું રણાજીની બાણા પાળવા માટેજ તે યત્ન સજી અગ્યો હતો ઉપ્ત સરદારની ચોચનીય દશા જોઈને રણાજીએ અનેકવાર તે મુદ્દમાં ન જવા માટે સમજાવ્યો. પરંતુ નીમજલકાલ અને માતૃમૃતિની ધમચવાળો આત્મા રાજ્યો રોકાય તેમ નહોતો

મહારાજ ! જ્યાંસુધી મારા શરીરમાં હથીઆર પકડવાની શક્તિ છે ત્યાં સુધી હું મુદ્દમાં મથા પ્રિયાય રહેવાનો નથી સરદારે જણાવ્યું

રાણાશ્રીએ નિરૂપાયે જવાની આજ્ઞા આપી, જેથી રાજપૂતોએ મુસલમાનો સાથે મુદ્દ કરવાનો આરંભ કર્યો હતો. તેજ વખતે કાનોડનો સરદાર રજપૂત સૈન્યને મળ્યા અને મુસલમાનો રાજપૂતોનું પ્રયત્ન બગ જોઈ રાજપૂતોના ધવ મહન કરી શક્યા નહિ. તેથી પરાજીત થઈ આમ તેમ નાસવા માંડ્યા, કેનાં સરદાર આ મુદ્દમાં માર્યો મર્યો અને તેનો પુત્ર સખત ધવલક મર્યો

રાણા સંઘામસિંહે સહર્ષ પ્રાર્થનાના સ્ત્રીકાર કર્યો તે દિવસથી આજ પર્વત વીરવર ચંદ્રના વંશજો આ સન્માન લોગવતા આવ્યા છે.

આ ઉપરથી રાણાજીએ યુગલીખોર અને ખુશામતીઓને બતાવી આપ્યું કે સાલુંખા માટે મને કેકલું માન અને પ્રેમ છે આખરે યુગલીખોર નીચું જોઈ પોતે કરેલી વાતથી ઘણોજ પસ્તાયો. આવી અનેક વાતોના દ્રષ્ટાંત ઉપરથી મહારાણા સંઘામસિંહના ચારીત્રના પ્રભાવની કેટલી હકીકત સત્ય અને સચોટ છે. મહારાણાને દરેક ધર્મ પર પ્રેમ અને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી, જેથી અતિથય વળાણ કરવા તે સૂવર્ણ ઉપર ઢોલ ચઢાવવા સમાન છે. પણ ‘હીરો તે હીરો જ હોય છે.’

મહારાણા સંઘામસિંહે મેવાડ પર અદોર વર્ષ રાજ્ય કર્યું અને પોતે પોતાનાં રાજ્યનું તેમજ પ્રજાનું સંપૂર્ણ હિત સાધ્યું જો કે સંઘામસિંહની મર્યાદા અત્યંત મર્યાદિત હતી. જો કે તેઓ પોતાના પૂર્વજોની નિતીનો ત્યાગ કરી અદ્યપણે આગળ વધ્યા હોત તો મેવાડના રાજ્યનું વિશેષ હિત કરી શક્યા હોત. પ્રજા પ્રીય રાણાપર પ્રજાનો અત્યંત અનુરાગ હતો. અને માન હતું.

આખા રાવલના વંશનું ઉચ્ચ ગૌરવ મેવાડના ભૂપાળો અચળ અને અટલ રાખી શક્યા હતા. તેમાં મહારાણા સંઘામસિંહ પણ સાચવવામાં અંતીમ ભૂપાળ હતાં, તેમનો પરલોક થતાં જ મેવાડમાં મહારાષ્ટ્રીઓની પ્રભુતા મેવાડમાં સ્થાપીત થયા પછી મેવાડનું રાજ્યકીયનું ભાવી કઈ દિશામાં પ્રવાહીત થયું તે વિષે જણાવીશું.

મહારાણા સંઘામસિંહને ચાર પુત્ર હતા. તેમાં વડીલ કુમાર જગતસિંહ સંવત ૧૭૧૦ ઈ. સ. ૧૬૫૪ માં પોતાના પિતાના સિંહાસન પર ણિરાજમાન થયો. એને સૌથી પ્રથમ કાર્ય રજપૂતોના કે મહારાણા અમરસિંહે બળ એક કર્યું હતું. તે પછી (પ્રથમ) અણતસિંહે વગર વિચાર્યું કામ કર્યું તેથી આ બળના મૂળમાં અમૃત સીંચી પુન તેને સજીવન કર્યું. રાજ્યસ્થાનના ત્રણે રાજાઓએ સોગન પૂર્વક પ્રતિજ્ઞા તરીકે આજપછી અમો કોઈ પણ ગમે તેવા સંજોગોમાં સુસલમાનોની સાથે કોઈ પણ જાતનો વહેવાર રાખીશું નહીં? અને પરસ્પર સંપ સંધીને રહીશું મુખ્યત્વે મેવાડ મારવાડ અને અંબર ત્રણે રાજાઓનું બળ કદિ પણ ખંડિત કરીશું નહિ,

આ પ્રમાણે સંધિ પત્ર પર પોત પોતાના હસ્તાક્ષર કર્યા હતા. આ બળ સ્થાઈ રાખવા માટે એક નાયકની જરૂર હતી. તેથી સર્વની સમંતિથી રાણા જગતસિંહને નાયક ણાવવામાં આવ્યા અને તેમને સમસ્ત રાજપૂત સેનાના અધિપતિ ણાવ્યા હતા.

કરીશું પરંતુ તેમ યર્થ થકયું નહિ અતુર નેત્રોથી પોનાની પ્રાણસમી કેવીના
સુખ દર્શન કરી દૃઢત છ અનુચરો સાથે ઉદયપુર જવાને કુચ કરી લ્યા
સુખી તેઓ ઉદયપુર પહોંચ્યા નહીં ત્યાં સુધી તેઓએ યોદ્ધાની લગામ
ખેચી નહીં.

અર્ધ રાત્રી બ્યતિત યર્થ યર્થ હતી સમસ્ત જગત નિંદાચક્ત યર્થ રહ્યું
હતું પ્રકૃતિ સ્થીર અને ગંભીર હતી રાવતજીના ઉતારામાં પરમ શાન્તિ હતી.
તેમાં દાસ દામ્ત્રી કે ખાદ્ય પદાર્થોની લેશ પણ તૈયારી નહોતી, પરંતુ રાણાજીએ
સર્વ તૈયારીઓ પ્રથમથી જ કરવી રાખી હતી રાત્રીના સમયમાં જ્યાં તેમના
આગમનની વાત સાંભળી કે તરતજ રાણાજીએ તેમના અનુચરો દ્વારા તેમના
ભુવનમાં ભોજનની સામગ્રી રવાના કરી અને અશ્વોને માટે ઘાસ વિગેરેના
પ્રમથ કરાવી આપ્યો. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં યોગ સમયે સાલુમ્બાના
શ્રદ્ધાર રાજસભામાં ગયા અને રાણાજી તેઓના પર ખુશ થયા. તેમને નિયમ
પ્રમાણે યોગ્ય સન્માન આપ્યા પછી મહારાણાએ તે દિવસે એક નવી બગીચ
સમર્પણ કરી રાણાજીને આ અસીમ પ્રસાદ પ્રાપ્ત થવાથી સાલુમ્બાજીને આ
નંદ અને આશ્ચર્ય થયું તેનું કાળુ બાલુવાને માટે પોતે વિનય પૂર્વક મહારા-
ણાશ્રીને વિનંતી કરી કે મહારાજ ! મેં એવું કાર્ય શું કર્યું છે કે જેથી આપે મને
આ પારીતોષીક આપ્યું છે એ મેં કંઈ પણ કાર્ય જલ્લબ્યું હોય તો મેં માત્ર
મારી ફરજ અદા કરી છે અને કામના બદલામાં મહારાજ પાસેથી મારાથો
પુરસ્કાર શી રીતે લઈ શકાય મેવાડનું હૃદય સાધવું એતો વિરવર ચંદનાવશેનું
મૂખ્ય કર્તવ્ય છે એ કર્તવ્ય બજાવવા કદાપિ મારા પ્રાણ ચાલ્યા બલ્ય તો પણ
પુરસ્કાર લેવો ઉચીત નથી માટે આપ આ પુરસ્કાર પાછો લેવાની કૃપા કરો !
પુરસ્કારનો સ્વીકાર કરવો એવી રાવતજીની કિચ્છીન પણ ઇચ્છા નહોતી જેથી
મહારાણાશ્રીને ઘણું વણું સમજાવ્યા પણ મહારાણાશ્રી સમજ્યા નહીં.

મહારાણાશ્રીનો અત્યંત આગ્રહ જોઈ પોતે કહ્યું કે મહારાજ રાજ્ય પ્રસાદ
ગૃહણ નહીં કરવાથી રાજ્યનું અપમાન થાય છે. પરંતુ જાના બદલામાં મહારાજ
એ મારી એક પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર્યો તો મહારાણાશ્રીનો મારા પર મોટો
ઉપકાર થયો અને આપશ્રીનો અનુગ્રહ અમારા સમુત્તી પટ પર સદા અક્તિ
રહેશે જેવી રીતે આ પ્રસાદે મારા માટે ખાદ્ય પદાર્થો રાજ ભૂવનમાંથી આવ્યા
તેવી રીતે અવિધ્યમાં શ્રીમાન અથવા શ્રીમાનના વંશજો અને અથવા મારા
વંશજોને રાજધાનીમાં બોલાવે ત્યારે રાજ્ય પાટશાળામાંથી ખાદ્ય પદાર્થો
મોકલાવે એવી મારી પ્રાર્થના છે.

રાણા સંગ્રામસિંહે સહર્ષ પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર્યો તે દિવસથી આજ પર્યંત વીરવર ચંદ્રના વંશજો આ સન્માન ભોગવતા આવ્યા છે.

આ ઉપરથી રાણાજીએ યુગલીખોર અને ખુશામતીઓને બતાવી આપ્યું કે સાલુંમ્બ્રા માટે મને કેકલું માન અને પ્રેમ છે આખરે યુગલીખોર નીચું નેઈ પોતે કરેલી વાતથી ઘણોજ પસ્તાયો. આવી અનેક વાતોના દ્રષ્ટાંત ઉપરથી મહારાણા સંગ્રામસિંહના ચારોત્રના પ્રભાવની કેટલી હકીકત સત્ય અને સચોટ છે. મહારાણાને દરેક ધર્મ પર પ્રેમ અને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી, જેથી અતિષય વખાણ કરવા તે સૂવર્ણ ઉપર ઢોલ ચઢાવવા સમાન છે. પણ ‘હીરો તે હીરો જ હોય છે.’

મહારાણા સંગ્રામસિંહે મેવાડ પર અઢાર વર્ષ રાજ્ય કર્યું અને પોતે પોતાના રાજ્યનું તેમજ પ્રજાનું સંપૂર્ણ હિત સાધ્યું જો કે સંગ્રામસિંહની મર્યાદા અત્યંત મર્યાદિત હતી, જો કે તેઓ પોતાના પૂર્વજોની નિતીનો ત્યાગ કરી અદ્વપાશે આગળ વધ્યા હોત તો મેવાડના રાજ્યનું વિશેષ હિત કરી શક્યા હોત. પ્રજા પ્રીય રાણાપર પ્રજાનો અત્યંત અનુરાગ હતો. અને માન હતું.

આખા રાવલના વંશનું ઉચ્ચ ગૌરવ મેવાડના ભૂપાળો અચળ અને અટલ રાખી શક્યા હતા. તેમાં મહારાણા સંગ્રામસિંહ પણ સાચવવામાં અતીમ ભૂપાળ હતાં, તેમનો પરલોક થતાં જ મેવાડમાં મહારાષ્ટ્રીઓની પ્રભુતા મેવાડમાં સ્થાપીત થયા પછી મેવાડનું રાજ્યકીયનું ભાવી કંઈ દિશામાં પ્રવાહીત થયું તે વિષે જણાવીશું.

મહારાણા સંગ્રામસિંહને ચાર પુત્ર હતા. તેમાં વડીલ કુમાર જગત્સિંહ સંવત ૧૭૧૦ ઈ. સ. ૧૬૫૪ માં પોતાના પિતાના સિંહાસન પર ધિરાજમાન થયો. એને સૌથી પ્રથમ કાર્ય રજપૂતોના કે મહારાણા અમરસિંહે બળ એક કર્યું હતું. તે પછી (પ્રથમ) અજીતસિંહે વગર વિચાર્યું કામ કર્યું તેથી આ બળના મૂળમાં અમૃત સીંચી પુન તેને સજીવન કર્યું. રાજ્યસ્થાનના ત્રણે રાજાઓએ સોગન પૂર્વક પ્રતિજ્ઞા તરીકે આજપછી અમો કોઈ પણ ગમે તેવા સંજોગોમાં સુસલમાનોની સાથે કોઈ પણ જાતનો વહેવાર રાખીશું નહીં ? અને પરસ્પર સંપ સંપીને રહીશું મુખ્યત્વે મેવાડ મારવાડ અને અંબર ત્રણે રાજાઓનું બળ કદિ પણ ખંડિત કરીશું નહિં,

આ પ્રમાણે સંધિ પત્ર પર પોત પોતાના હસ્તાક્ષર કર્યા હતા. આ બળ સ્થાઈ રાખવા માટે એક નાયકનો જરૂર હતી. તેથી સર્વની સમંતિથી રાણા જગત્સિંહને નાયક બનાવવામાં આવ્યા અને તેમને સમસ્ત રાજપૂત સેનાના અધિપતિ બનાવ્યા હતા.

રાણા સંઘામસિંહે સહર્ષ પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર્યો તે દિવસથી આજ પર્યંત વીરવર ચંદ્રના વંશજો આ સન્માન લોગવતા આવ્યા છે.

આ ઉપરથી રાણાજીએ યુગલીખોર અને ખુશામતીઓને બતાવી આપ્યું કે સાલુમ્બા માટે અને કેકલું માન અને પ્રેમ છે આખરે યુગલીખોર નીચું જોઈ પોતે કદેલી વાતથી ઘણાજ પસ્તાયો. આવી અનેક વાતોના દ્રશ્ય ઉપરથી મહારાણા સંઘામસિંહના ચારોત્રના પ્રભાવની કેટલી હદીકત સત્ય અને સચોટ છે. મહારાણાને દરેક ધર્મ પર પ્રેમ અને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી, જેથી અતિપય વખાણ કરવા તે સૂવર્ણ ઉપર ઢાલ ચઢાવવા સન્માન છે. પણ 'હીરો તે હીરો જ હોય છે.'

મહારાણા સંઘામસિંહે મેવાડ પર અઢાર વર્ષ રાજ્ય કર્યું અને પોતે પોતાના રાજ્યનું તેમજ પ્રજાનું સંપૂર્ણ હિત સાધ્યું જો કે સંઘામસિંહની મર્યાદા અત્યંત મર્યાદિત હતી. જો કે તેઓ પોતાના પૂર્વજોની નિતીનો ત્યાગ કરી અદ્યાયે આગળ વધ્યા હોત તો મેવાડના રાજ્યનું વિશેષ હિત કરી શક્યા હોત. પ્રજા પ્રીય રાણાપર પ્રજાનો અત્યંત અનુરાગ હતો. અને માન હતું.

આખા રાવલના વંશનું ઉચ્ચ ગૌરવ મેવાડના ભૂખાળો અયજા અને અટલ રાખી શક્યા હતા. તેમાં મહારાણા સંઘામસિંહ પણ સાચવવામાં અતીમ ભૂપણ હતાં, તેમનો પરલોક થતાં જ મેવાડમાં મહારાષ્ટ્રીઓની પ્રભુતા મેવાડમાં સ્થાપીત થયા પછી મેવાડનું રાજ્યકીયનું ભાવી કઈ દિશામાં પ્રવાહીત થયું તે વિશે જણાવીશું.

મહારાણા સંઘામસિંહને ચાર પુત્ર હતા. તેમાં વડીલ કુમાર જગતસિંહ સંવત ૧૭૧૦ ઈ. સ. ૧૬૫૪ માં પોતાના પિતાના સિંહાસન પર ધિરાજમાન થયો. એને સૌથી પ્રથમ કાર્ય રજપૂતોના કે મહારાણા અમરસિંહે બળ એક કર્યું હતું. તે પછી (પ્રથમ) અણતસિંહે વગર વિચાર્યું કામ કર્યું તેથી આ બળના મૂળમાં અમૃત સીંચી પુત્ર તેને સજીવન કર્યું. રાજ્યસ્થાપના ત્રણે રાજાઓએ સોગત પૂર્વક પ્રતિજ્ઞા તરીકે આજપછી અમો કોઈ પણ ગમે તેવા સંજોગોમાં મુસલમાનોની સાથે કોઈ પણ બાતનો વહેવાર રાખીશું નહીં? અને પરસ્પર સંપ સંપીને રહીશું સુખ્યત્વે મેવાડ મારવાડ અને અંબર ત્રણે રાજાઓનું બળ કદિ પણ ખંડિત કરીશું નહિં,

આ પ્રમાણે સંધિ પત્ર પર પોત પોતાના હસ્તાક્ષર કર્યા હતા. આ બળ સ્થાઈ રાખવા માટે એક નાયકનો જરૂર હતી. તેથી સર્વની સમંતિથી રાણા જગતસિંહને નાયક બનાવવામાં આવ્યા અને તેમને સમસ્ત રાજપૂત સેનાના અધિપતિ બનાવ્યા હતા.

સધિપત્ર મહારાણાશ્રીની મહેર

૧૦ **શ્રી એકલીંગલ**

માન્યતા

માન્યતા

માન્યતા

૫૧ **સીતારામ ભવતિ**

૫૨ **વૃન્ધાધીરા**

૫૩ **અભયસિંહ**

સ્વતિશ્રી—એકચળદ ત્રણ રાજાઓદ્વારા નિમ્ન લિખિત સધિપત્ર સ્વીકૃત થયે.
એમાની શરતોમા કોઈપણ પ્રકારનો બંધિયાર કરવામા આવશે નહિ,
સ વત ૧૭૬૧ ના આવજુ સુદ ૧૩ થી સ ૧૭૭૨ સુકામ હુલા.

૧. સંપદ વિપદમા સર્વજણુ એકચ મુત્રયો ના ધાયેલા રહેશે. સર્વજણુ સોગન
હઈ ને આવતા સ્વીકારી એક ધીભના હુદયમા વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કર્યો છે ભવિષ્ય
કોઈપણ માણસ આ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરશે નહીં, અગર જો કોઈ માણસ
સરત વિરુદ્ધ કાર્ય કરશે તો તે સર્વના વિશ્વાસથી ગ્રહ થશે “ એકનું
માન એ સર્વનું માન છે, એકની લાજ એ સર્વની લાજ છે, એકનું
અપમાન એ ધીભનું અપમાન છે ” આટલામા બધુ આવી ગયું
૨. જે માણસ એકને વિશ્વાસઘાતક જણાયે તો તેનો કોઈ વિશ્વાસ કરશે
નહિ અને તેને કોઈનો આશય મળશે નહિ
૩. વર્ષાઋતુ વ્યતિત થયા પછી કાર્યનો આરંભ કરવામા આવશે, પ્રત્યેક
શાખાના નેતાઓને પોતાપોતાની સેના સહિત ‘ રામપુરમા ’ જવું કઠાવ કામ
વસાત કોઈ સરદાર આવી ન શકે તો તેને પોતાના કુમાર અથવા ઉચ્ચ
અધિકારીને મોકલવે.
૪. આ કુમાર મા કર્મચારીથી અનુભવના અભાવે કઈ પણ દોષ ધાય તો
તેને સુધારવાનો અધિકાર શણાણ સિવાય કોઈનો રહેશે નહિ
૫. પ્રત્યેક મહાન કાર્યમા સર્વજણુ એકત્રિત થઈ આ નિયમનુ પાલન
કરવા બંધાય છે

આ પ્રમાણે મહારાણા ધીભ જગતસિંહે સધિપત્રો તૈયાર કરી ત્રણે
રાજાઓની સહી કરી નક્કી કર્યું મહારાણા સશ્રામસિંહની કારકીર્દી એટલી
બધી ઉત્તમ અને વિશાળ હતી કે એટલી હદીકત લખીયે તેટલી ઓછી છે, પણ

૧૦ એકલીંગલ મહાદેવ સીસોદીઆ વસના કુળ દેવતા છે

૫૧ સીતારામ ભવતિ—તે અગર રાજવંશના દેવતા છે આ રાજવંશની ઉત્પત્તિ
ભગવાન રામચંદ્રજી દ્વારા થઈ છે

૫૨ વૃન્ધાધીરા શ્રી કૃષ્ણ—એઓ મારવાડના હામાવંશના કુળદેવતા છે

૫૩ અભયસિંહ—મારવાડના એક રાજવંશી હતા

તેના જેટ પુત્રે પણ પોતાના પિતાની કારકીર્દી શોભાવે પોતે ત્રણે રાજાના
બળ એકત્રીત કર્યાં. હવે મહારાણા જયતસિંહ (દ્વીતીય) રાજ્ય વહીવટ
તરફ મોગલો સામે ઢેવી રીતે ઝગમગ્યો તે તરફ નજર કરીએ.

છાપો

રાણાશ્રી સંઘામ સદા, શૂરવીરતા ધરતા,
ધરી ઢાલ તલવાર, પ્રભાતું રક્ષણ કરતા,
ધરતા સદા સ્વમાન, કદી નહીં સ્વેચ્છને નમતા,
ચઢતા બ્યાં રણયુદ્ધ; મહીં નહીં પાછા પહતા,
એવા રાણા સંઘામસિંહ રણ સંઘામને દીપાવતા,
કહે લોગી નિજકુળની કિર્તિ સદા હિન્નાગતા. ૨૫૪

છાપો

ન્યાય પરાયણ રહી, સદાએ ન્યાય જ કરતા,
અન્યાય કદી નવ ધાય, સદાએ ન્યાય જ ધરતા,
સત્ય નીતિના માટ, સદાએ શીર સમર્પે,
કંઠરદાન ની રરી કંઠર, યથા કીર્તિ અર્પે,
માતૃભક્ત એ હતો. શોભા વધારી માતૃની,
કહે લોગી સંઘામે તો, સેવા કરી મેવાઠની. ૨૫૫

છાપો

રાજ્યતણું સુકાન, અઠારે વર્ષ ચલાવ્યું,
રાજ્ય પ્રભાતું હીત, બરાબર છે સચવાયું,
રહી સદા અંતોષ, પ્રભા પર પ્રેમ જમાવ્યો,
સુસદી બળવાન, વિજયનો ધ્વજ ફરકાવ્યો,
ટેકીલો સંઘામસિંહ રહેતો સદા હિલ્લાસમાં,
કહે લોગી ધર્મ શ્રદ્ધા, હતી હૃદયના સ્થાનમાં. ૨૫૬

છાપો

ગોઝારો બ્યાં કાળ, આવીને સામે ધાતો,
ત્યાં રાણો સંઘામ, નહીં કીંચીત ગભરાતો,
સમજી ગયો દીલ્લમહીં, જરૂર છે જવાનું,
પાપ પૂણ્યનું કામ, સદા સાથે જ રહેવાનું,
ગભરાતો નહીં મોતથી, મોતને લેટી પડ્યો,
કહે લોગી મેવાઠનો, મહારથી હેઠે પડ્યો. ૨૫૭

સધિપત્ર

મહારાણાશ્રીની મહેર

૫૦ શ્રી એકલીનજી

માન્યતા

માન્યતા

માન્યતા

૫૧ સીતારામ જ્યોતિ

૫૨ વૃન્દાધીશ

૫૩ અમલસિંહ

સ્વતિશ્રી—એકચળદ્ર ત્રણ રાજાઓદ્વારા નિમ્ન લિખિત સધિપત્ર સ્વીકૃત થયે
એમાની શરતોમા કોઈપણ પ્રકારનો વ્યભિચાર કરવામાં આવશે નહિ,
સ વત ૧૭૬૧ ના આવણ સુદ ૧૩ મી સ ૧૭૭૨ મુકામ હુઠા

- ૧ સંપદ વિપદમા સર્વજણ એકચ મુત્રથી જ ધાયેલા રહેશે સર્વજણે સોગત
હર્ષને આવતા સ્વીકારી એક જીભના હૃદયમા વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કર્યો છે ભવિમાં
કોઈપણ માણસ આ પ્રતિજ્ઞાનો જાગ કરશે નહીં, અગર નો કોઈ માણસ
સરત વિરુદ્ધ કાર્ય કરશે તો તે સર્વના વિશ્વાસથી ભ્રષ્ટ થશે " એકનું
માન એ સર્વનું માન છે, એકની લાજ એ સર્વની લાજ છે, એકનું
અપમાન એ જીભનું અપમાન છે " આટલામા બધું આવી ગયું
૨ નો માણસ એકને વિશ્વાસઘાતક જણાશે તો તેનો કોઈ વિશ્વાસ કરશે
નહિ અને તેને કોઈનો આશ્રય મળશે નહિ
- ૩, વર્ષાઋતુ વ્યતિત થયા પછી કાર્યનો આરંભ કરવામા આવશે, પ્રત્યેક
શાખાના નેતાઓને પોતપોતાની સેના સહિત ' રામપુરમા ' જવું કઠાવ્ય કામ
વસાત્ કોઈ સરદાર આવી ન શકે તો તેને પોતાના કુમાર અથવા ઉચ્ચ
અધિકારીને મોકલવો
- ૪ આ કુમાર યા કર્મચારીથી અનુભવના અભાવે કઈ પણ દોષ થાય તો
તેને સુધારવાનો અધિકાર રાણાજી સિવાય કોઈનો રહેશે નહિ
- ૫ પ્રત્યેક મહાન કાર્યમા સર્વજણ એકત્રિત થઈ આ નિયમનું પાલન
કરવા જોઈએ છે

આ પ્રમાણે મહારાણા જીભ જમતસિંહે સધિપત્ર તૈયાર કરી ત્રણે
રાજાઓની સહી કરી નકકી કર્યું મહારાણા સઆમસિંહની કારકીર્દી એટલી
બધી ઉત્તમ અને વિશાળ હતી કે એટલી હદીકત લખીયે તેટલી ઓછી છે, પણ

૫૦ એકલીનજી મહારાજ સીસોદીમા વચના કુળ દેવતા છે

૫૧ સીતારામ જ્યોતિ—તે અગર રાજવચના દેવતા છે, આ રાજવચની ઉત્પત્તિ
ભગવાન રામચંદ્રજી દ્વારા થઈ છે

૫૨ વૃન્દાધીશ શ્રી કૃષ્ણ—એઓ મારવાડના હામવચના કુળદેવતા છે

૫૩ અમલસિંહ—મારવાડના એક રાજવચી હતા

તેના જોષ્ટ પુત્રે પણ પોતાના પિતાની કારકીર્દી શોભાવે પોતે ત્રણે રાજાના બળ એકત્રીત કર્યાં. હવે મહારાણા જગતસિંહ (દ્વીતીય) રાજ્ય વહીવટ તરફ મોગલો સામે કેવી રીતે ઝુઝમ્યો તે તરફ નજર કરીએ.

છપ્પો

રાણાશ્રી સંઘામ સદા, શૂરવીરતા ધરતા,
ધરી ઢાલ તલવાર, પ્રબળ રક્ષણ કરતા,
ધરતા સદા સ્વમાન, કદી નહીં મ્લેચ્છને નમતા,
ચઢતા જ્યાં રણયુદ્ધ; મહીં નહીં પાછા પડતા,
એવા રાણા સંઘામસિંહ રણ સંઘામને દીપાવતા,
કહે ભોગી નિજકુળની કિર્તિ સદા ઉજવાળતા. ૨૫૪

છપ્પો

ન્યાય પરાયણ રહી, સદાએ ન્યાય જ કરતા,
અન્યાય કદી નવ ધાય, સદા એ ન્યાય જ ધરતા,
સત્ય નીતિના માટ, સદા એ શીર સમર્પે,
કઠરદાન ની રરી કઠર, યશ કીર્તિ અર્પે,
માતૃભક્ત એ હતો. શોભા વધારી માત્રુની,
કહે ભોગી સંઘામે તો, સેવા કરી મેવાડની. ૨૫૫

છપ્પો

રાજ્યતણું સુકાન, અઢારે વર્ષ ચલાવ્યું,
રાજ્ય પ્રબળ હીત, બરાબર છે સચવાયું,
રહી સદા સંતોષ, પ્રભા પર પ્રેમ જમાવ્યો,
સુસદી બળવાન, વિજયનો ધ્વજ ફરકાવ્યો,
ટેકીલો સંઘામસિંહ રહેતો સદા ઉલ્લાસમાં,
કહે ભોગી ધર્મ શ્રદ્ધા, હતી હૃદયના સ્થાનમાં. ૨૫૬

છપ્પો

ગોઝારો જ્યાં કાળ, આવીને સામો થાતો,
ત્યાં રાણો સંઘામ, નહીં કીચીત ગભરાતો,
સમજી ગયો દીલમહીં, જરૂર છે જવાનું,
પાપ પૂણ્યનું કામ, સદા સાથે જ રહેવાનું,
ગભરાતો નહીં મોતથી, મોતને ભેટી પડ્યો,
કહે ભોગી મેવાડનો, મહારથી હેઠે પડ્યો. ૨૫૭

પ્રકરણ ૧૮ મું

મહારાણા થી જગન્નિહ (હોતોય)

જ્યારે મહારાણા શ્રીજામનિંદ્ર નિરાજમાન થયા ત્યારે પ્રથમ કાર્ય તેમને ત્રણ રાજ્યની સધિ કરી અને પોતે પોતાના રાજ્યનું તેમજ રાજપૂતનું બગ મજબૂત કરી પોતે રણમુદમાં જયા માટે વર્ષાઋતુ પિત્થા પછી મોતડોની સામે, થકું આવી રીતે સધિ-કરાર કરી પોતે પોતાની ઉચ્ચવટકારડીઈ બતાવી સધિ થયા પછી ભાખ્યની પ્રતિજ્ઞાને લઈને તે કાર્ય પરિપૂર્ણ થયું નહીં. કારણ કે જ્યારે મુદની સામગ્રીએ તેવાર કરવામાં આવી ત્યારે બધા રાજ્યો સિધ્ધિ થઈ ગયા હતા. રાજ્યસ્થાનના દુર્ભાગ્યવટાનું રાજપૂતોનું ત્રેન્ય ઇતિહાસ થઈ ગયું મોતલ રાજ્યની દુર્દશાના વખતમાં મારવાડ અને અંબરન રાજાઓ પોતાના રાજ્યનો વિસ્તાર અતિ વધારી મૂક્યો હતો, તેઓ નેવાડના રાણાની ભરોબરી કરતા હતા.

સૂર્યવંશી મહારાજ કનકસેનના વંશએ રાજ્યસ્થાનના અન્ય રાજપૂતો પર અચળ પ્રધાનતા હોમવતા આભ્યા છે, તેમને કોઈ દિવસ પણ રાજપૂતોની એકત્રીત સમંતી પ્રત્ન કરી નહોતી, આ પ્રધાન અભાવજ રાજપૂતોના ભવિષ્યમાં વિન રૂપ હતો. આ અભાવને લઈને જ તેઓ પરાધિન શુદ્ધામ બની ગયા હતા. રાજસ્થાનના સર્વ રાજપૂતોએ મેવાડના રાણાનું અમરસ્થાન માન્યુ હોવ તો જાને રાજસ્થાનની આવી અધાર અધીનતિ નહોત. જો તેઓ મેવાડના અનુયાયી બનવ તો મુશ્કેલીમાં કદિ પણ ભારતને લૂંટી ન શકે, મહોમદીની કુલ ક્ષેત્ર અને કુસંપથીજ ભારતની આ ચોચનીય દશા છે અને તેથીજ 'રાજપૂતોની સ્વાધીનતાનો નાશ થયે.

મહારાણા જગન્નિંદ્રના વખતમાં મોતલ સામ્રાજ્યની અધીનતાના સમયમાં અનુકૂળતા હોવા જતાં રાજપૂતો પોતાની ઉન્નતિ કરી શક્યા નહીં. એનું કારણ કદા કુસંપજ ગયા તે વીર ગામ્પારાવટ અને મહારાણા પ્રતાપ અને રાજસિંહ ? જેઓના નામ જાણે ઇતિહાસના તકતાપર સૂર્ય અસરે અડિત છે.

નિઝામ-ઉલ-મુલક આધિનતાની શુભતા તોડીને સંપૂર્ણ સ્વાધિન થઈ ગયો હતો, દિલ્હીના પાદશાહનો એનાપતિ નિઝામનો દમન કરવા ગયો હતો. પરંતુ તે સ્વયં નિઝામના કોષાગ્નિ આગળ બગીને ભસ્મ થઈ ગયો. રણસુતર નિઝામે

દિલ્હીના હલભાગી સેનાપતિનો શિરચ્છેદ કરીને તેનું મસ્તક પાદશાહ પર મોકલવાની આપ્ત્ય અને કહેવડાવ્યું કે આ નાલાયક માણસ વિદ્રોહ બની ગયો હતો. તેથીજ તેનો નાશ કરીને તેનું મસ્તક આપની કદમ-ખોસીમાં નવાજેશ કર્યું છે. બળહીન મહમદશાહ નિઝામ-ઉલ-મુલ્કના કહેવાનો ભાવાર્થ સંપૂર્ણ રીતે સમજી ગયો હતો. પરંતુ તે બિચારો શું કરે ? તે લાગાર બની ગયો હતો.

પોતાની સ્વાધિનતા મજબુત કરવાને માટે નિઝામે રાજપુતોની સાથે સંધ કર્યો હતો. અને મરાઠાઓને પોતાની વિજયી સેના લઈ માળવા અને ગુજરાત જવા માટે સલાહ આપી હતી. માળવા પર આક્રમણ કરી ત્યાંના ઋદ્ધાર દયારામનો યુદ્ધમાં સંહાર કર્યો. અને નિઝામની અભિલાષા પૂર્ણ કરી અંબરના રાજા જયસિંહને માળવાનું રાજ્ય આપવા માગણી કરવામાં આવી. પરંતુ તેનો તેમને સ્વીકાર કર્યો નહિ આથી તે રાજ્ય મરાઠાઓના જ હાથમાં આવ્યું ગુજરાતનું રાજ્ય પણ આ દશાને જ પ્રાપ્ત થયું. પ્રથમ બાદશાહે રાઠોડોને આ રાજ્ય પણ આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી પરંતુ તેનું પાલન નહિ થવાથી અણતસિંહના પુત્ર અભયસિંહે તે પર આક્રમણ કર્યું. અને તેના હાકેમ ગુલઠખાને હાંકી કાઢ્યો. આ એક ઉત્તમ તક છે. એમ ધારી મરાઠાઓએ રાઠોડોના જીતેલા ગુજરાતમાં પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો. રાઠોડ રાજા અભયસિંહે મરાઠાની સામે બાથ લીધી નહિ. અને પોતાનો અધિકાર માત્ર ગુજરાતના ઉત્તર ભાગમાં જ રાખ્યો.

જે સમયે રાજ્યસ્થાન ગુજરાત તથા માળવાની આ દશા થઈ તે વખતે ખંગાળામાં, બિહારમાં, અને ઓરીસ્સાના રાજ્યમાં સુભઉદ્ભાવ, અલીવર્દીખાંની સાથે અચળસુખ વૈભવ ભોગનો રહ્યો હતો. આ તરફ અયોધ્યાના રાજ્યમાં સાહતખાંને પુત્ર સફરગંજ અડગ રીતે ચિંહાસન ઉપર બિરાજમાન થયો. જે કે બાદશાહની કૃપાથી જ સાહતખાંએ અયોધ્યાનું રાજ્ય પ્રાપ્ત કરેલું હતું. તે પણ કૃતજ્ઞી પુરૂષે બાદશાહના આ પવિત્ર પ્રસાદનો બદલો ઘણો નિય બુદ્ધિથી વાળ્યો. સાહતખાં એક નિય, કૃતજ્ઞી, અને વિશ્વાસઘાતી હતો. તે દુરાચારીએ પરમ અત્યાચારી નાદિરશાહને ભારતવર્ષમાં બોલાવી દિલ્હીના આમ્રાજ્યનું સત્યાનાશ વાળ્યું. શું ભાવીની પ્રતિકુળતા ? માણસ ધારે છે શું અને થાય છે શું ?

માલવા અને ગુજરાતમાં મહારાષ્ટ્રીઓની પ્રભુતા મજબુત થઈ ગઈ. ત્યારે વિજયી મરાઠાઓએ અન્ય પ્રદેશમાં પોતાની સત્તા જમાવવાનો પ્રયાસ કરવા માંડ્યો હતો. ત્યારે તેઓ નર્મદા નદી ઉત્તરને ઉત્તર તરફના પ્રદેશોમાં તીડોની માફક ફરીવળી તેમને લૂટવા લાગ્યા. તેમના પ્રચંડ પરાક્રમના અપૂર્વ પ્રભાવથી

જે જાતિઓના નામ પણ અત્યાર સુધી કૈંઈ જાણતું નહોતું, તે જાતિઓ આ દેશમાં આવી પોત પોતાની સેના વધારી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરવા લાગી, તે વખતે શાંત જીવન ગાળનારા જેહુતો પણ જળદ અને હાથ ઊઠી દઇ ખડમ ધારણ કરવા લાગ્યા તથા અસ્વારી કરવા લાગ્યા ભરવાટો પોતાની લોકડીઓ ઊઠીને બાલા પકડવા લાગ્યા આ લોકમાં સિંધીયા-હોદકર તથા પવાર લોકો અધિક પ્રસિદ્ધ છે.

આ પ્રમાણે વિદુલ સેના એકત્રિત કરી મહારાષ્ટ્રીઓ હિત-બળ રાજપૂતો ઉપર આક્રમણ કરવા લાગ્યા જ્યાં સુધી મહારાષ્ટ્રીઓ આવશ્યક પ્રસંગે એકજ પતાકા નીચે એકત્રિત થઈ ત્યાં સુધી કૈંઈ પણ સત્તા તેમને હરાવી શકી નહિ.

વીરવર પ્રથમ બાજીરાવે મહારાષ્ટ્રીઓનું મહાન બળ એકત્રિત કર્યું હતું તેઓ ઇ.સ. ૧૭૩૫ માં સૌથી પહેલાં ચંબલ નદી ઉતરી દિલ્હીના સિંહદાર પર આવીને ઉભા રહ્યા મહારાષ્ટ્રીઓના આ પ્રયત્ન બળથી દિલ્હી શહેરની ઘણી જ પાયમાલી થઈ તથા નિર્બળ પાદશાહે મરાઠાઓને જોય આપી તેમના પંજમાંથી મૂક્તિ મેળવી પાદશાહની આ કાયરતા જોઈ નિઃશ્રમના મનમાં અનેક સંકેહ ઉત્પન્ન થયા પાદશાહને વચ કરી કવચીત મરાઠાઓ મારા રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કરશે, જોવો ભય લાગવા માંડ્યો. તેથી તેણે મરાઠાઓને માળવામાંથી હાંકી ઠાઠવાને નિશ્ચય કર્યો, તેને સંપૂર્ણ ખાત્રી થઈ ગઈ હતી કે જો મરાઠાઓ માળવામાં મજબુત રીતે ટકી રહેશે. તો ત્યાંથી ઠાઠવા મુશ્કેલ પડશે અને તેથી તેઓ મારો ઉત્તર તરફના પ્રદેશનો સંબંધ તોડી નાખશે આવો વિચાર કરીને નિઃશ્રમે માળવા પર આક્રમણ કર્યું અને બાજીરાવનો પરાજય કર્યો મહારાષ્ટ્રીઓ ને માળવામાંથી હાંકી ઠાઠવાની તૈયારીમાં હતાં એવામા મહા પ્રયત્ન અત્યાચારી જુદમી નાદિરશાહે દિલ્હી પર આક્રમણ કર્યું છે એવા સમાચાર તેના સાંભળ્યા આ સમાચાર સાંભળી નિઃશ્રમ-ઉદ-મુદક ઘણા ભયભીત થયો અને તે મરાઠાને ઊઠીને પોતાના રાજ્યમાં આવ્યો ગયો.

જે સમયે નાદિરશાહનો પ્રયત્ન જયપૂર્વકી ભારતવર્ષના પશ્ચિમ ભાગ ઉપર સાંભળવામા આવ્યો તે વખતે મોગલ શાહશાહનો કોષાગ્નિ શાંત થઈ ગયો નાદિરશાહનો રદ્દવાડનો ધ્વનિ સાંભળી આખા ભારતવર્ષમાં ઝંજૂ બૂકંધ થયો હોય તેમ હતસાગી મહમદશાહ કપાયમાન થવા લાગ્યો અને તેના ભયનો પાર રહ્યો નહિ ચારે તરફ હાહાકાર વર્તી રહ્યો, આ સંકટના સમયમા મહમદે રાજપૂતો ના જળની અધિક આશા રાખી હતી પરંતુ તેની આશા સફળ થઈ નહીં અને આખરે બાદશાહની હાર થઈ તે દિવસથી જ ભારતવર્ષની દારૂ જુદ્યાનો પ્રારંભ થઈ ગયો હતો.

કરનાણના યુદ્ધના શાહ સમ્રાટના પરિણામથી નિઝામ અને સાદત-
ના મતમાં ઘણો જ ભય દેખાતો થયો તે ઉભય ઉક્ત પ્રચંડધીરોની સેનાનો
તિરોધ કરવાને માટે મોગલસેના સાથે મળી ગયા. પરંતુ તેમાં તેમને સફળતા
મળી નહીં. અમીર-ઉલ-ઉમર સંશ્રામમાં માર્યો ગયો. મહમદશાહ અને તેનો
પર નાદિરશાહ બંધિવાન થયા. હુદ્દ સાદતખાંની કૃતજ્ઞા અને વિશ્વાસઘાતથી
હિંદીના બાદશાહની આવી હુદ્દયા ઘર્ષ. દત્તભાગી મહમદશાહે સંધિ કરવાને
ટે નિઝામને પોતાનો ફત્ત ખનાવી નાદિરશાહની પાસે મોકલ્યો. સંધિ થઈ
રી પરંતુ હુસાચારી સાદતખાંએ તે સંધિ રદ કરી નાંખી અને ઝોમ કરી
તાના મૂળમાં જ પોતે ધા માર્યો. સાદતખાંએ નાદિરશાહને કહ્યું કે “ નિઝામે
જુરને યામ આપી છે. જેટલા રૂપીઆ આપવાના કદા છે તેના કરતાં ખત-
માં ઘણી જ દોલત છે.” વળી તેણે જણાવ્યું કે જેટલા રૂપીઆ નિઝામે
આપવા કદા છે તેટલા રૂપીઆ તો ફક્ત પોતાના ખાનગી ખતનામાં જ છે.
હુદ્દના કહેવા પર નાદિરશાહને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ બેસી ગયો. અને તેનો
મ દબારગઠો વધી ગયો. નિઝામની સાથે જે સંધિ કરવામાં આવી હતી
સંધિ તેને રદ કરી અને હિંદીના ખજાનાની તમામ ચાવીઓ માગી, અભાગી
મહમદશાહનું સુખ સ્વપ્નમય બાસ્તુ, મહા લોભી નરપિશાચ નાદિરશાહ સાથે
બેઠી સંધિથી મહમદશાહને એવો વિશ્વાસ બેસી ગયો કે હવે વધારે કદ
મગલું નહિ પડે પરંતુ તેનો આવ્રમ તરતજ ફર થઈ ગયો.

સંધિપત્ર તોડી ફાડી છિન્ન બિન્ન કરી નાદિરશાહ વિજીત હિંદીશ્વરને
તાની છાવણીમાં લઈ ગયો. અને પોતે હિંદીના સિંહાસન ઉપર બેસી ગયો.
ને ઇ. સ. ૧૭૪૦ ના માર્ચની આઠમી તારીખથી પોતાનો સિલ્હો ચાલું કર્યો.
પક્ષ પર નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો,

દોહરો

શાહજ શાહ સગ જગતકો
નાદિર હેં મહારાજ
રાજન કો અધિરાજ હે
સમય નિયામક આજ

એ વખતે મોગલોના પરસ્પરના ઝગડામાં પુષ્કળ દ્રવ્ય, ખર્ચા નાંખ્યું જો
પ્રમાદી રાજકુમારોએ ઘણું જ ધન સ્વાહા કરી લીધું હતું. પણ તે વખતે
નાદિરશાહને જે ધન મળ્યું હતું તેટલાથી સાક્ષાત લોભની પણ વૃણા પૂરી
ઈ જતી. પણ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે નરપિશાચ નાદિરશાહનો લોભ
ટવાને બદલે વધવા લાગ્યો. તેના સૈનીકોને ઢંઢેરો પીટાવો કે “ બેથી અહીં

કરોડ રૂપીઆ લીધા સિવાય હિન્દુસ્તાન છોડવું નથી માટે જેમ અને તેમ ઉતા વળથી આ રૂપીઆ વસુલ કરી દો ” આ દંડેરા સાંભળતાની સાથે જ યમદ્રત જેવા ઈરાની લોકો હાથમાં શમચેર ગ્રહણ કરી ચારે તરફ દોડયા અને ભયંકર અત્યાચાર કરી નગરજનોને લૂંટવા લાગ્યા તેમના અત્યાચારથી નગરમાં હાહાકાર અને ત્રાસ વર્તાઈ ગયો, નગરવાસીઓ આ ત્રામથી બચવા મારે જેમ અને તેમ નાસવા લાગ્યા પણ વિપુલ બળ આગળ નિર્જનનું શું ચાલે ? નાસીને ક્યા જાય ? તેમની રક્ષા કરનાર કોણ હતું ? કોઈ નહિ ઈરાનીઓના બળ આગળ સર્વના બળ નિસ્તે જ થઈ ગયા હતા, ઈરાનીઓએ એટલે સુધી અત્યાચાર કર્યો કે નાસી ગયેલાઓને પકડી તેમની પાસે વાળખર્ચો પણ ન રાખતાં તમામ વસ્ત્રહીણ અને ધનહીણ કરી લૂંટી લેવામાં જરાપણ કચાશ રાખી ન હતી

અફસોસ ? આ વખતે દિલ્હીનો પ્રભુકાળ આવી પહોંચ્યો હતો ભયંકર અત્યાચાર કરી નગરવાસીઓના પ્રાણ લેવામાં આવતા હતા દયા એ શબ્દને સ્થાન ન હતું વળી તેઓના માન-મર્યાદા છટેચોક લૂંટતા હતા, તેમની દમ્પતી સગીપ તેમનું સર્વસ્વ લૂંટાતું હતું ઉચ્ચ સ્વભાવના માણસો પોતાના અપમાન કરતાં મોત વધારે પસંદ કરે છે આવા સ્વભાવના માણસોને જ્યારે પોતાના બચવાનો કંઈ પણ રસ્તો ન દેશે ત્યારે પોતાની સ્ત્રીઓનો વધ પોતાના હાથે કરી નાંખતા હતા અને પોતાના સ્વમાનને ખાતર પોતાના પ્રાણનું બલ્લીદાન આપતા હતા તેમનો આત્મધાત સિવાય પાપીઓના હાથમાંથી બચવાનો કોઈ પણ રસ્તો ન હતો. આ ભયંકર કાળમાં લોકોમાં એવી અફવા ઉઠી કે નાદિર શાહ માર્યો ગયો છે લોકો જ સમયમા આ વાત ચારે તરફ ફેલાઈ ત્યારે અનેક નગરવાસીઓ પોતાના હાથમાં ખડગ ધારણ કરી રત્નચુદ્ધમાં નીકળી પડયા અને દુષ્ટ ઈરાનીઓ પર તુટી પડયા કોઈને પણ પોતાના પ્રાણની પરવા ન હતી જે પ્રભાણે બકરાં ઘેટાં કાપે તે પ્રભાણે નગરવાસીઓએ ઈરાનીઓની કતલ ચલાવવા માંડી ઈરાનીઓ અને નગરવાસીઓ વચ્ચે દાણુ યુદ્ધ થયા હાથે લોકોની નદીઓ આવવા લાગી મહોલલા પોળો અને રમ્તામાં લોકોના કીચડ થવા લાગ્યા જાણે કોઈ યમરાજ આજે પોતાના ચારે હાથ ભેગા કરી ભોગ લેવા બેઠા હોય તેવો ભયંકર દેખાવ આ વખતે હતો લોકોથી દિલ્હીની ગલીઓ પુરાઈ ગઈ હતી

જ્યારે આ સમાચાર નાદિરશાહના સાંભળવામાં આવ્યા ત્યારે તરતજ નરપિશાચ એક મસ્જીદના ઉંચા મિનારા પર ચઢ્યો અને પોતાની નિઃસાહી સેનાને ઉત્સાહી બનાવવા માંડ્યો અને તેણે બચકર હુકમ આપ્યો કે ‘નગરજનોના નાના, મોટા, બાળ, વૃદ્ધ જે હોય તેનો સંહાર કરે. કોઈ પણ જાતની દયા ન રાખો’ આ નરપિશાચના હુકમથી સેનીકો ઘેર ઘેર જઈને માણસોનો વધ કરવા

લાગ્યા. અને લોહીની નદીઓ વહેવડાવવા માંડી જે રીતે કસાર્ધઓ કૂરતાથી પશુઓનો વધ કરે તેવીજ રીતે નાદિરશાહના સૈનીકોએ નગરવાસીઓને ઘણીજ ભયંકર કૂરતાથી વધ કરવા માંડ્યો. ત્રાસ, ભય અને રૂઢનના અંતરનાદથી આખું નગર ગાળી રહ્યું. પોળોમાં રૂધિરની નદીઓ વહેવા લાગી, હબરો સ્ત્રીઓની લાજ લુંટાઈ ગઈ હબરો બાળકો હલાલ કરી નાંખ્યાં. અને નગરવાસીઓનું સર્વસ્વ લૂંટી પાયમાલ કર્યા. નગર રમથાનવત્ બની ગયું, ગઈ કાલનું દિલ્હી આજે આ સ્થિતિમાં આવી ગયું. શું લાવીની ઘટના ? એક વખતનું નંદનવન સમુ દિલ્હી આજે એક વેરાણુમય બન્યું. અને હબરો બિચારા નિર્દોષ માણસો ભુલ્મીઓના લોગ બન્યા,

(લાવણી)

નાદિર આવ્યો ચઢી ભારતપુર, ભુલ્મ તેને બહુ કયો; ૨૫૯
નરપિશાચીક મહા ભયંકર, બધે રાક્ષસ આવી ચડ્યો,
સંધિપત્રને તોડી નાંખી, સિંહાસન કબજે કરતો;
દિલ્હી તખ્ત પર બેસીને, અત્યાચારને આચરતો. ૨૬૦
સૈનીકોને હુકમ દેતો, દયાજ દીલમાં ધરશે નહીં;
જેમ કાલે તેમ લૂંટજ કરજે, કયાથ કિંચીત કરશે નહીં. ૨૬૧
નિર્દોષ નગરવાસીઓ પર, ભુલ્મ ધરાનીઓ કરતા;
ધનના લોભી મહા પિશાચક; દયા નહીં દીલમાં ધરતા. ૨૬૨
હબરો સ્ત્રીની લાજે લૂંટી, ધનમાલ લૂંટી લેતાં;
નગર જને; આ ત્રાસ જોઈને, થરથર બિચારા મૂજતાં. ૨૬૩
કોઈ બચાવો ? કોઈબચાવો ? દાદ નહિં કે સાંભળતું;
નાસ ભાગ લોકો ત્યાં કરતાં, સહાય નહિં ત્યાં કે દેતું. ૨૬૪
લોહી તણી સરિતાઓ વહેતી, દિલ્હી તણી ગણીઓ મહીં;
જ્યાં જૂઓ ત્યાં મડદાં મડદાં, બચાવનાર ત્યાં કોઈ નહિં. ૨૬૫
અત્યાચારની અવધિ આવી, દિલ્હી તો રમથાન ચઈ;
નરપિશાચીક નાદિરશાહથી, કોઈ બચવા પામ્યું નહિ. ૨૬૬
બાળ અબાળ વૃદ્ધ બિચારા, પ્રાણ બચાવવા લાગી બચ;
સ્ત્રીઓ પણ શિયળ બચાવવા, જ્યાં જૂઓ ત્યાં ભયભિત ધાય. ૨૬૭
તોએ પાપી ગોઝારાઓ, દયા ન લાવે દીલની મહીં;
ક્યાં ગયો ભગવાન અમારો બગે છે કે ઉઘે સહી. ૨૬૮
નગર જનોએ સુણી અફવા, નાદિરશાહ તો માર્યો ભય;
ત્યાં નગરજનો કરની મહીં, ખડ્ગ લઈને તૈયાર થાય. ૨૬૯

કરોડ રૂપીઆ લીધા સિવાય હિન્દુસ્તાન છોડવું નથી માટે જેમ બને તેમ ઉતાવળથી આ રૂપીઆ વસુલ કરી લે ” આ હંદેરા સાંભળતાની સાથે જ યમહત જેવા ઈરાની લોકો હાથમાં શમશેર ગ્રહણ કરી ચારે તરફ દોડ્યા અને બચકર અત્યાચાર કરી નગરજનોને લૂંટવા લાગ્યા તેમના અત્યાચારથી નગરમાં હાહાકાર અને ત્રાસ વર્તાઈ ગયો, નગરવાસીઓ આ ત્રાસથી બચવા માટે જેમ બને તેમ નાસવા લાગ્યા પણ વિપુલ ભગ આગળ નિર્જનતા શું ચાલે ? નાસીને ક્યાં ભય ? તેમની રક્ષા કરનાર કોણ હતું ? કોઈ નહિ ઈરાનીઓના ભગ આગળ સર્વના ભગ નિસ્તે જ થઈ ગયા હતા, ઈરાનીઓએ એટલે મુધી અત્યાચાર કર્યો કે નાસી ગએલાઓને પકડી તેમની પાસે વાળખર્ચો પણ ન રાખતા તમામ વસ્ત્રહીણ અને ધનહીણ કરી લૂંટી લેવામાં જરાપણ કચાશ રાખી ન હતી.

અકસોસ ! આ વખતે દિલ્હીનો પ્રલયકાળ આવી પહોંચ્યો હતો બચકર અત્યાચાર કરી નગરવાસીઓના પ્રાણ લેવામાં આવતા હતા દુઃખ એ શબ્દને સ્થાન ન હતું વળી તેઓના માન-મર્યાદા છટેલો લૂંટતા હતા, તેમની કષ્ટી સમીપ તેમનું સર્વસ્વ લૂંટાતું હતું ઉચ્ચ સ્વભાવના માણસો પોતાના અપમાન કરતાં મોત વધારે પસંદ કરે છે આવા સ્વભાવના માણસોને જ્યારે પોતાના બચવાનો કંઈ પણ રસ્તો ન રહે ત્યારે પોતાની સ્ત્રીઓનો વધ પોતાના હાથે કરી નાંખતા હતાં અને પોતાના સ્વમાનને ખાતર પોતાના પ્રાણનું બલ્લીદાન આપતા હતા તેમનો આત્મઘાત સિવાય પાપીઓના હાથમાંથી બચવાનો કોઈ પણ રસ્તો ન હતો. આ બચકર કાળમાં દોકોમાં એવી અકુવા ઉડી કે નાહિર-શાહ માર્યો ગયો છે ચોડાં જ મમયમાં આ વાત ચારે તરફ ફેલાઈ ત્યારે અનેક નગરવાસીઓ પોતાના હાથમાં ખડક ધારણ કરી રત્નચુદ્ધમાં નીકળી પડ્યા અને ફુટ ઈરાનીઓ પર તુટી પડ્યા કોઈને પણ પોતાના પ્રાણની પરવા ન હતી જે પ્રમાણે બકરાં ઘેટાં કાપે તે પ્રમાણે નગરવાસીઓએ ઈરાનીઓની કતલ થલાવવા માંડી ઈરાનીઓ અને નગરવાસીઓ વચ્ચે દાડણ ચુદ્ધ થવા લાગ્યું લોકોની નડીઓ આવવા લાગી મહોલ્લા પોળો અને રસ્તામાં લોકોના હીચક થવા લાગ્યા અણે કોઈ યમરાજ આવે પોતાના ચારે હાથ લેગા કરી લોભ લેવા બેઠા હોય તેવો બચકર દેખાવ આ વખતે હતો લોકોથી દિલ્હીની ગલીઓ પુરાઈ ગઈ હતી.

ત્યારે આ સમાચાર નાહિરશાહના સાંભળવામાં આવ્યા ત્યારે તરતજ નરપિશાચ એક મસ્જિદના ઉંચા મિનારા પર ચઢ્યો અને પોતાની નિઃસલાહી સેનાને ઉત્સાહી બનાવવા માંડ્યો અને તેણે બય હુકમ આપ્યો કે ‘નગરજનોના નાના, મોટા, બાળ, વૃદ્ધ જે હોય તેના સંહાર કરો. કોઈ પણ જાતની દયા ન રાખો’ આ નરપિશાચના હુકમથી સેનીકો ઘેર ઘેર જઈને માણસોનો વધ કરવા

લાગ્યા. અને લોહીની નદીઓ વહેવડાવવા માંડી જે રીતે કસાઈઓ કૂરતાથી પશુઓનો વધ કરે તેવીજ રીતે નાદિરશાહના સૈનીકોએ નગરવાસીઓને ઘણીજ બચંકર કૂરતાથી વધ કરવા માંડ્યો. ત્રાસ, ભય અને રૂઢનના અંતરનાદથી આખું નગર ગાજી રહ્યું. પોળોમાં રૂઢિરની નદીઓ વહેવા લાગી, હજારો સ્ત્રીઓની લાજ હુંટાઈ ગઈ હજારો બાળકો હલાલ કરી નાંખ્યાં. અને નગરવાસીઓનું સર્વસ્વ લૂંટી પાયમાલ કર્યા. નગર સ્મશાનવત્ બની ગયું, ગઈ કાલનું દિલ્હી આજે આ સ્થિતિમાં આવી ગયું. શું લાવીની ઘટના ? એક વખતનું નંદનવન સમુ દિલ્હી આજે એક વેરાણુમય બન્યું. અને હજારો બિચારા નિર્દોષ માણસો ભુલમીઓના લોગ બન્યા,

(લાવણી)

નાદિર આવ્યો ચઢી ભારતપુર, ભુલમ તેને બહુ કયો;
નરપિશાચીક મહા ભયંકર, બાણે રાક્ષસ આવી ચડ્યો, ૨૫૯
સંધિપત્રને તોડી નાંખી, સિંહાસન કબજે કરતો;
દિલ્હી તખ્ત પર બેસીને, અત્યાચારને આચરતો. ૨૬૦
સૈનીકોને હુકમ દેતો, દયાજ દીલમાં ધરશે નહીં;
જેમ ફાવે તેમ લૂંટજ કરજો, કયાશ કિંચીત કરશે નહીં. ૨૬૧
નિર્દોષ નગરવાસીઓ પર, ભુલમ ધરાનીઓ કરતા;
ધનના લોભી મહા પિશાચક; દયા નહીં દીલમાં ધરતા. ૨૬૨
હજારો સ્ત્રીની લાજે લૂંટી, ધનમાલ લૂંટી લેતાં;
નગર જને; આ ત્રાસ જોઈને, ચરથર બિચારા મૂજતાં. ૨૬૩
કોઈ બચાવો ? કોઈબચાવો ? દાદ નહિં કેા સાંભળતું;
નાસ ભાગ લોકો ત્યાં કરતાં, સહાય નહિં ત્યાં કેા દેતું. ૨૬૪
લોહી તણી સરિતાઓ વહેતી, દિલ્હી તણી ગલીઓ મહીં;
જ્યાં જૂઓ ત્યાં મડદાં મડદાં, બચાવનાર ત્યાં કોઈ નહિં. ૨૬૫
અત્યાચારની અવધિ આવી, દિલ્હી તો સ્મશાન થઈ;
નરપિશાચીક નાદિરશાહથી, કોઈ બચવા પામ્યું નહિ ૨૬૬
બાળ અબાળ વૃદ્ધ બિચારા, પ્રાણ બચાવવા ભાગી બચ;
સ્ત્રીઓ પણ શિયળ બચાવવા, જ્યાં જૂઓ ત્યાં ભયભિત થાય. ૨૬૭
તોએ પાપી ગોઝારાઓ, દયા ન લાવે દીલની મહીં;
ક્યાં ગયો ભગવાન અમારો જાગે છે કે ઉઘે સહી. ૨૬૮
નગર જનોએ સુણી અફવા, નાદિરશાહ તો માર્યો બચ;
ત્યાં નગરજનો કરની મહીં, ખડ્ગ લઈને તૈયાર થાય. ૨૬૯

મારો મારો ? કાપો કાપો ? રણયુદ્ધમાં એ લડતા જાય,
 સૈનીકોની કલ્લજ કરતા, વેરાગિ હૃદયે ધુમવાય ૨૭૨
 નાદિરશાહના સૈનીકોનો, નગર જનોએ કીધો નાશ,
 જન્યા મરણીઆ નગરજનો સો, યના નહીં કિચીત હતાય. ૨૭૩
 નાદિરશાહને ખગર પડતાં, મસ્જિદ મિનારા પર તે જાય,
 પોતાના સૈનીકોને ઉત્સાહ અર્પવ પોતે રેતો જાય ૨૭૪
 ત્યાં સૈનીકો તુટી પડે. કાપવા માંડ્યું જાણે ઘાસ,
 ધરમાથી કાઢી કલ્લજ કરતા વરતાવ્યો જ્યાં ત્રાસજ ત્રાસ ૨૭૫
 ધન માલને મિલકત કેરી. જયવાની તો કયા મ્હું વાત,
 ઇશાનીઓ તો પાપી એવા, નિરોધની કરતા ઘાત ૨૭૬
 આવો અત્યાચાર નાદિર કેરો મહા ભયકર નર પિયાય,
 કહે ' લોગીલાલ ' નાદિર કેરો, અત્યાચાર જૂઓ ઇતિહાસ ૨૭૭

આવા અણુર જુગમથી દિલ્હી નગરનો દેખાવ અચાનકથી પણ ભયકર
 દેખાવા લાગ્યો. શાકાત નર્કકુડના જેવું તેનું દ્રવ્ય થઈ ગયું. નરપિયાથીક નાદિ
 રશાહના ઘોર અત્યાચારથી એકજ દિવસમાં એક લાખ, વીસ હજારથી ટોઢ લાખ
 માણસની ભયકર કલ્લ કરવામાં આવી હતી. આ અત્યાચાર વિશ્વાસઘાતી સાહ
 તખ્તાના પાપથીજ થયો છે તો તેને પણ પરમાત્માએ જાહેર એવોજ આપ્યો.
 નાદિકશાહો તેની તમામ મિલકત જેના માગે ત્યાં સાહતખાના નેનો ખુલી ગયા.
 પોતાના હાથે કરેલી જૂલનું પરિણામ પોતાનેજ લોગરવું પડ્યું અને આખરે
 પોતે એર લઈ પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો, તેના દિવાન રાજા મજલીસરાવે
 પણ પોતાના માલીકનું અનુકરણ કર્યું અને પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો. આખરે
 પાપીને પોતાના પાપનો જાહેર મંથિરે આપ્યો, ભયજા નાટકના પડકારો ઉલ્લેખો
 અંક આ રીતે પૂરો થયો.

આખરે મહમદશાહ અને નાદિરશાહને સધી થઈ અને સધિપત્ર અનુસાર
 કાબુલ છૂટી, સિંધ અને સુલતાન પ્રજૂતિ પશ્ચિમ તરફના સર્વ પ્રદેશો નાદિરને
 આપવામાં આવ્યા. આ પ્રદેશો તેણે પોતાના ઇરાનના રાજ્ય ત્રાયે જોડી દીધા.
 આ સમયમાં ભારત વાસીઓની કેવી દુર્દશા થઈ તેના એકજ દાખલો આપવામાં
 આવે છે. ઇતિહાસ વેત્તાઓ કહે છે કે આ વખતે ભારત વાસીઓને પોતાનું
 સ્વમાન, ઇજ્જત, લક્ષ્મી અને સ્ત્રીઓનું શિયળ સાચવવું તે જોખમ ભરેલું હતું.
 કારણ કે નાદિરશાહના જુદામ વખતે કોઈ પણ જાતનો ન્યાય કે દયા હતાં જ નહીં.

૫૪ નાદિરશાહે જ્યારે દિલ્હીનું સિંહાસન કબજે કર્યું ત્યારે દિલ્હીના નગરજનો ઉપર
 ઈશાની વરકરે છુટ જવાની અને ઘોર કાલ કી હતી અને તે કાળમાં લગભગ ૧૬

આવી ઘોર પરિસ્થિતી લ્યારે દિલ્હી નગરની ધર્મ અને પ્રજાની કારમી કલે જોતાં કે બાદશાહ મહમદશાહની આંખમાં અશુધારા ચાલવા માંડી, બડા ખતરની મસ્જીદની અંદર બાદશાહ શીર ઝુકાની થોડો વખત ઉભો રહ્યો અને પ્રજા પર ગુજરતો ત્રાસ જોઈ પોતાની પ્રજાને બચાવવા નાદિરશાહને વિનવવા

લાખ માણસો સંહાર કર્યો હતો અને સારી દિલ્હી નગરમાં કેવળ રૂઢિચરનો વરસાદ વરસાવ્યો હતો. આવી અઘોર રાત્ર્યનિતીને ઉલ્લેખ લખતાં લેખકને કમકમાટી આવે છે, પણ ત્યાં ભારતનું ભાવિ પ્રતિકુળ હોય ત્યાં કાંઈ થું કરે. લ્યારે નાદિરશાહ પોતાના ઇરાન જવાનો સમય નજીક આવ્યો ત્યારે ફરીંગીઓને રાક્ષસની માફક નિષ્કૃતા વૃદ્ધિગત થતી જતી હતી. આ વખતે નજરે જોનાર એક માણસે કંઈક લખ્યું છે તે અને પ્રમાણુ સદિત રજુ કરે છે. દિલ્હીના નગરવાસી આ અત્યાચરથી અને ત્રાસથી ત્રાસી ગયા હતા અને એ બાકાળા બની રહ્યા હતા, અત્યાર સુધી તો 'કલ્તેઆમ' હતી, પણ હવે તો 'કલ્તેખાસ', નો પ્રારંભ થયો નગરનાં દરેક ઘરમાં કેવળ રૂઢિચરનો સ્વર સાંભળવામાં આવતો હતો. વસંતરાય નામના કમચારીએ પોતાની રક્ષાનો ઉપાય કંઈ પણ ન જોયો ત્યારે પોતે પહેલા પોતાના કુટુંબના તમામ માણસો મારી નાંખ્યા અને પછી પોતે પણ આપઝાન કરી મરણ પામ્યો. "રૂખા લિક્ચારમાં" એ પોતે પોતાની છાતીમાં ખંજર મારી આપઝાત કર્યો. અનેક નગરજનોએ એર પીને પોતાના છવનના 'બલિદાન' આપ્યા. ઇરાની સૈનીકોએ માનનીય પ્રધાન નગર પાળને માર્ગમાં ઉભો રખાવી દોરડાનો માર માર્યો. નિંદ્રા અને શાન્તિ નગરમાંથી નાશ પામી દરગાહીઓ પર નિષ્કૃતાથી પ્રહાર થવા માંડ્યા ઇરાની પિશ્તાચોએ પાદશાહનાં "ફરોસખાના"ને આગ લગાડી દીધી, આથી લગભગ એક કરોડ રૂપઆનો સામાન બળી ખાખ થઈ ગયો. શહેરમાં અનાજની તંગી પડી, બડા ચોખ્ખા એક રૂંચીઆના ખશેર વેચવા લાગ્યા આવા ત્રાસથી નગર ત્રાહ ત્રાહ પોકારી રહ્યું. અને કેટલાક નગરજનો તો પોતાના પ્રાણ બચાવવા ગુમસ્તાઓમાં છૂપાઈ ગયા. આ પ્રમાણે અસંખ્ય માણસો નાશ પામ્યા. એપ્રીલની પાંચમી તારીએ પાદશાહના ખજાનામાંથી નાદિરશાહની શીશ મહોર બદાર લાવવામાં આવી અને તેને પોતાના નામથી દરેક માંડલિક રાગ્નઓને શાન્તિ રાખવાના કાન્નામણુ પત્રો લખ્યા, આ પત્રમાં મહમદશાહને ખાતા તરીકે લખ્યો છે. અને નાદિરશાહે લખ્યું કે "અમારા પ્રિય ખાતા મહમદશાહની પુનઃ અમારે મૈત્રી થઈ ગઈ છે અને દીવોગ્મન દોરતો બની ગયાછીએ. હાલમાં મારા પ્રિયખાતા આ મહાન શહેરશાહની હકુમત હાર રચાપી તખ્તર બિરાજમાન થયા છે. હવે અમે ખીજ મુલ્કોની ફતેહ કરવાને માટે અમે આ દેશમાંથી વીઢાય થઈએ છીએ માટે તમારી ફરજ છે કે જેમ તમારા પૂર્વજો જેવી રીતે તૈમૂર વંશના ખાનદાનના આગલા રાજાઓ તામે રહેતા હતા અને તેમને સન્માનતા હતા તેવી રીતે તમે પણ અમારા પ્રિય ખાતાના તામે સન્માનતા આપશો અને તેમના પર શ્રદ્ધા રાખશો. આ પ્રમાણે કરવામાં કાંઈ પણ વિરોધ આવશે અને એની મને ખબર પડશે તો હું દુનિયાના પટ ઉવરથી તમારે નામ નિશાન ઉખાડી નાંખીશ આ લખાણે પત્ર નાદિરશાહે દરેક માંડલિક રાગ્નઓને લખ્યા "

લાઓ, આ દૃશ્યલેક્ષ સ્વીય સહારના સબધમાં જેટલા વર્ણનો ઉપરબધ થાય છે તેમાં હાજીનો લેખ સર્વોત્તમ છે. હાજીએ આ ઘનના પોતે પોતાની સ્વ નેત્રાએ જોઈ હતી અને ચેરૂદ મુલાશ્ચરીજ ન મના અન્ધમાં લેખકે હાજીના લેખનો ઘણો જ આધાર લીધો છે અને સર જુદવર્ણાની પાસે જે હિંદુકારભારી હતો તેને ઉક્ત હાજીના લેખોનો સમક કરીને એક પુસ્તક બનાવ્યું છે નાદિરશાહનો ઇતિહાસ એ નામનો અન્ધ મહાશય દેગરે આઘોપત ઉપરુક્ત પુસ્તકને આધારેજ લખ્યો છે, હાજીન જણાવે ૩૩ કે અડધા દિવસ ઉપરાત આ ભયહર માનવ સહાર બાલ્યો હતો અને અનેક મનુષ્યો તેનો લોગ ઘર્ષ પડ્યા હતા. ઘણા પોતાના બાન જવાવવા માટે નાચી ગયા હતા તે પછીજ નાદિરશાહ સાથે મહમદશાહની સંધી ઘર્ષ

આ ભયહર પરિસ્થિતિ પ્રસંગે ત્રણ રાજ્યો વચ્ચેનું યથા નહોતું હશે. વર્ષના શાસનમળમાં રાજ્યસ્થાનના ત્રણ પ્રધાનોના રાજવર્યો પૈકી મારવાડ અને અજમેરના જે રાજકુળોએ જે જે નાના ગજનો સ્થાપીત કર્યા હતા તે પછી આને બ્રિટિશસિંહના છત્ર નીચે મોજુદ છે, ત્યાંના રાજાઓ અ જે બ્રિટિશ સરકારની સાથે મિત્રતા બાંધીને સ્વાધિનતાનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છે રાજપૂતો કુળ મુકામણી રાણાકુળની લીલામુખિ શવિત્ર મેવાડના સબધમાં પણ આવે ૪ પ્રકાર છે ૪૧ સ કચ્છી શતાબ્ધી વખતે જ્યારે પ્રચંડ વીર મહમદ ગીઝનીએ ભારત વર્ષ ઉપર આક્રમણ કર્યું ત્યારે મેવાડ રાજ્યની સીમા અથા મુખી વિનંતીત થઈ હતી ત્યાં મુખી આજ પર્ચન્ત પણ તે નિયતિ છે જુદી અ જુ અને હરદ પ્રમૂનિના કેટલાક રાજ્યો રાણાજીની હકુમતમાંથી નીચી ગયા છે તે પછી તેમનું પ્રાચીન રાજ્ય તેા પુરેપુરું સુરક્ષિત રહ્યું છે, એ વખત મેવાડના રાજ્યની આવક કચ્છ કોરાં કૂપીયાની હતી અને એ મેવાડની રત્નગર્ભા ભૂમિ ઘણીજ કુશલુપ અને હરિયાળી હતી એક તરફ જરમભક્ત રાજભક્ત સામતો અને સરદારો હતા તેઓ પ્રાણના લોએ પણ મેવાડનું રક્ષણ કરતા હતા.

જ્યારે મરાઠાઓનું જોર વધવા લાગ્યું ત્યારે તે ઝોડોની સત્તાનો પ્રભાવ વધતો ચાલ્યો. આ વખતે મેવાડની અર્ધ શતાબ્ધોના અરસામાં કેવી રિયતિ હતી તે હવે આપણે જોઈશું.

જે દિવસે બાદશાહ મહમદશાહે પોતાના દુટ મત્રીઓની સલાહ માન્ય કરી મરાઠાઓને જોય આપો તે દિવસથી રાજસ્થાનમાં મરાઠા જે ના માટે માર્ગ તાક ઘર્ષ ગયો. જ્યારે રાજસ્થાન મેગજને આધિન હતું ત્યારે બાદશાહ પાસેથી જોય લેવાનું નક્કિ કર્યું હતું તેથીજ મરાઠા જોને અધિકાર બધા માડલોક રાજાઓ તથા નવાબો પાસેથી જોય લેવાનો અધિકાર ન ગયો હતો અને તે બધા

રાજાઓ તથા નવાઓ મરાઠાઓને હાથ જોડી ઝોઘ આપતા હતા, તેથી મરાઠાઓનું જોર વધવા લાગ્યું. જેમ જેમ મરાઠાઓ વધુ વિજય કરતા ગયા તેમ તેમ તે લોકોનો હુંપદ અને વૃદ્ધ વધવા લાગ્યો. જેથી રાજપૂતોને અત્યંત ભય લાગવા માંડ્યો. રાજપૂતો આ બચમાંથી મૂકત ધવા માટે માંહોમાંહે સંચ કરવા લાગ્યા. અને પ્રાચીન રીત અનુસાર વૈત્રાહીક સંબંધ દ્વારા બધા રાજપૂતો એકત્ર થયા. મહારાણા જગતસિંહે મારવાડના ઉત્તરાધિકારી કુમાર વિજયસિંહની સાથે પોતાની પુત્રીને વિવાહ કરી ઐક્યતા મજબુત કરી હતી. વળી 'મારવાડ' અને 'અંબર'ના રાજાઓ વચ્ચે જે ઘોર કલેશ ચાલતો હતો, તે સંપન્નલાહ કરી ઉદયપુરમાં મળેલી સભામાં આ ઐક્યતા સાધવામાં આવ્યું હતું. જેમ સામાન્ય બનતું આવ્યું તેમ રાજપૂતોના આ ઐક્યતાથી કોઈ પણ બાતનું હીત થયું નહીં. અને પહેલાંની માફક અંદરે અંદર ઝગડા થવા લાગ્યા. માળવા ઉપર અધિકાર સ્થાપિત કર્યા પછી મરાઠાઓ તે રાજ્યો પાસેથી ચોથ લેવા લાગ્યા. ત્યાર પછી બાહરાવ સેના સહિત મેવાડમાં આવ્યો, તેના આગમનના સમાચાર સાંભળીને મેવાડ બચથી વ્યાકુળ થઈ ગયું.

મહારાણાએ બાતે ન જતાં સાલુમ્ખા સરદારના મુખ્ય મંત્રી બિહારીદાસને તેની પાસે મોકલી આપ્યો. અને બાહરાવને મેવાડના સિંહાસનની સામે 'બનેડા' રાજની સમાન સન્માન આપવું નક્કિ કર્યું. ત્યાર પછી તરતજ સંધી કરવામાં આવી. તે સંધિ પ્રમાણે મહારાણાએ વાર્ષિક કર બાહરાવને આપવા નક્કિ કરેલું તે પ્રમાણે મરાઠાઓએ દશ વર્ષ સુધી કર લીધો. પરંતુ પાછળથી તેઓ તે કર લઈ શક્યા નહિં. અને મેવાડનું રાજ્ય પચાવી પડવાની દાનતે કરેલી સંધિ રદ કરી.

અંબર રાજપુતના હાથમાં પોતાની પુત્રી અર્પણ કરી તે વખતે મહારાણાએ એવી શરત કરાવી લીધી હતી કે આ વિવાહથી જો પુત્ર જન્મે તો તેને અંબર રાજ્યનો ઉત્તરાધિકારી બનાવવો. આ વિવાહથી માધોસિંહનો જન્મ થયો. અત્યાચારી નાદિરશાહના સંહારક આઠમણ પછી મહારાજ સવાઇ જયસિંહનો પરલોકવાસ થયો તેમના પછી તેમનો મોટો દિકરો ઈશ્વરસિંહ સિંહાસન ઉપર બેઠો. મહારાણાએ જયસિંહ પાસે જે પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી હતી. તેનું પાલન થયું નહિં. કારણ કે તેમ કરવાથી રાજપૂતોની પ્રાચીન રીતનો નાશ થતો હતો. આખરે મહારાણાએ ઈશ્વરસિંહ સામે યુદ્ધ કર્યું અને જેમાં મેવાડીઓની હાર થઈ અને રાણાશનો પરાજય થયો. પરાજયનું કારણ એકજ હતું કે માધોસિંહનો પક્ષ અન્યાયનો હતો તેનું મેવાડીઓ સારી રીતે સમજતા હોવાથી અન્યાય ભરેલા કાર્યમાં સામેલ થવાનું ઈષ્ટ લાગ્યું નહિં. મહારાણાને આ વાતની

ખબર પડી ત્યારે કોધનો પાર રહ્યો નહિ અને કોધના આવેશમા મહારાણાએ પોતાની શમયેર એક વિરાગનાના હાથમા આપી દીધી અને બગમા બોલ્યા કે આ અવનિના કાળમા આ શમયેર રીને જ યોગ્ય છે આ બગમા વચન તે જ મેવાડભૂમિની અવનીતિકાળને બધ બેસતુ છે

આ પ્રમાણે રાજપૂતો અહરો અહર કલેશ કરી પોતાની પ્રભુતાને નાશ કરવા હાગ્યા તેથી જ બેની લડાઈમા ત્રીજો ફાળો ગયો. મરાઠાઓની સહાય લઈ ઈશ્વરસિંહે કોટા અને જુદીના રાજાઓ સામે લડાઈ કરી રાજપૂતોને ઘણું નુકસાન કર્યું રાણા જગતસિંહને પરાજય થવાથી પોતે અત્યંત દુઃખી થયા અને તેનું વેર લેવાને માટે મહારાજા હોદ્દરની મહા મારી તેની સાથે વાત ચીત કરતા રાણાજીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે, 'એ તમે અજરનો રાજ્ય સિંહાસન ઉપરથી ઈશ્વરસિંહને પદબ્રષ્ટ કરશો તો તમને ચોસક લાખ રૂપીયા આપીશ, ' જે દિવસે રાણા જગતસિંહે આ પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી કરી તેજ દિવસથી મરાઠાઓ ના પગ રાજસ્થાનના મજબુત થયા આ સમાચાર ઈશ્વરસિંહના રાજગવામા આવવાથી પોતે લયથીત થઈ અને પદબ્રષ્ટ થવાની બીકથી પોને હતભાગી આત્માએ વિષ પાન કરી પોતાના જીવનનો અંત આણ્યો. ઈશ્વરસિંહના મરણ બાદ મોથોસિંહ અબરના સિંહાસન ઉપર બેઠા ચતુર હોદ્દરે ચોસક લાખ રૂપીયા મહારાણા પાસેથી લઈ રાજસ્થાનમા પોતાની જડ મજબુત કરી રાજપૂત દુર્દશાનું મુખ્ય કારણ આ હતું સીસોદીઆ રાઠોડે કુશાવકે ગણ પોતાના પૂર્વજોના મહાન ગૌરવથી વચીત થઈ દીન હીણ દશામા આવી પડયા અને મહારાષ્ટ્રીઓએ રાજસ્થાનનું સમગ્ર હુદી રાજસ્થાનને સમથાન તત બનાવી દીધું

મહારાષ્ટ્રીઓના અત્યાચારથી થોડા વખત રાજપૂતો દુઃખી થયા તે પછી ઈ સ ૧૭૬૭ ના સધિ પત્ર અનુસાર અત્યંત દયા રીતે બ્રિટિશ કેથરોએ આ સંકટમાંથી તેમને ઉદ્ધાર કર્યો અહાર વર્ષ અયોગ્ય રીતે રાજ્યધાસન ચલાવ્યા પછી રાણા ૪૫ જગતસિંહ સ ૧૮૦૮ સને ૧૭૫૨ માં પરવોડવાસી થયા જગતસિંહ બાપ્પા રાવના પવિત્ર સિંહાસન ઉપર સીસોદીયા મુળના અયોગ્ય રાજા નિવડયા હતા હાથીનું ચુક બોઈને તેમનું જીવન તિરસ્ક જનાવી દીધું હતું મહારાષ્ટ્રીઓના પ્રયત્ન બળને રોકવાના બંવામા પોતે કીડા

૪૫ વિક્રમી સવત ૧૮૦૨ માં મહારાણા જગતસિંહ (હીતીવ) એ પોતના ન મનો પહેલા તળાવ પર જગનિવાસ નામનો મહેલ બનાવ્યો સવત ૧૮૦૦ ના વૈશાખ સુદ ૧૦ ને ગુરવારના રોજ જ્યારે મહારાણા જગતસિંહને જગતસિંહે અત્યંત કરી હતી કે હું થોડા દીવસ માટે બનાના સહીન જગમદીરમા બેઠા ત્યારે મહારાણાએ ટોણા મારો કે એવી મરણ હોય તો બીજા રાજમહેલ બનાવો અને ત્યાં રહો તેથી આ મહેલ સંમથાને જગતસિંહે આ મહેલ તૈયાર કરાવ્યો.

સુદ્ધ વધારે પસંદ કરતા હતા. પરંતુ તેમનામાં એક શુભ એ હતો કે પોતાના પૂર્વજોની પેઠે પોતે શિદ્ધ કળાને ઉત્તરજન આપ્યું હતું. અને ઉદયપુરનો રાજ્ય મહેલ ઘણો જ સુંદર બનાવ્યો હતો પરંતુ જે વિલાસ સૂચક એતસવ આજ પર્યન્ત ઉદયપુરમાં થાય છે. તેની સ્થાપના તેમણે કરી હતી. વળી “ પોશોલાના દ્વીપ ” નો જીર્ણોદ્ધાર કરવામાં એક લાખ રૂપિયા ખર્ચ્યા હતા. આ પ્રમાણે જગતસિંહ રાણા (દ્વીતીય) પોતાની જીંદગીમાં પોતે કંઈ પણ આત્માને આનંદ કે પ્રેમ આવે તેવું કશું પણ કાર્ય બજાવી શક્યા નથી. તેમ કોઈનું ભલું પણ કરી શક્યા નથી માટે ભાવિમાં શું શું હકીકત બનવાની છે અને બનશે તે તો જ્ઞાની સિવાય કોણ કહી શકે તેમ છે ? જે રાજપૂતોએ પોતાની પ્રજાલીકા સુધારી હોત અંદરો અંદર કલેશ ન કર્યો હોત તો આજે રાજપૂતોની આ અધોગતિ ન જ હોત. પણ કહેવત છે કે:—

“ જ્યાં આલ ફાટયું હોય ત્યાં થીગડું કયાં દવાય ” કારણ કે “ ઘર ફૂટે ઘર જાય. ”

જે મહારાણા જગતસિંહ હોદ્દકરને ચોસઠ લાખ રૂપિયા આપ્યા ન હોત તો આજે રાજસ્થાનની આ દશા ન જ હોત. જ્યારે મોટા માણસ ભૂલ કરે છે. ત્યારે તે ભૂલ સમસ્ત દેશને લોગવવી પડે છે. તેવી જ રીતે આ રાજસ્થાનની હકીકત પણ બનેલી છે. કુસંપર્ની કડવાસથી જ આજે રાજપૂતોનું ગૌરવ નાશ પામ્યું.

પ્રકરણ ૧૯ મું

(દિતીય) મહારાણા પ્રતાપસિંહ

જગતમા બધા દિવસો આટલા બાપ છે પણ એનું તો ચોક્કસ માનવું કે
અયો દિવસ અને અર્ધ તામ ફરી થઈ આવવાની નથી બ્યારે મેવાડના સિંહાસન
ઉપર દિતીય જગતસિંહ થઈ દિતીય પ્રતાપસિંહ વિક્રમ સ વત ૧૮૦૮ ના
અષાઢ વદી ૭ તા. ૧૬ જૂન ૧૭૫૧ માં આબા

બ્યારે મહારાણા પ્રતાપસિંહનું નામ સ્મરણ કરતાં આત્માને જે જ્ઞાન કે
અને ઓરવ પેદા થાય છે, તે પ્રતાપસિંહ જગતને એક અધુમોલો પાઠ શીખ
વાડી ગયો છે કે મરી જતા પણ શુભામ ન જનશે જેણે પોતાના સ્વમાનની
ખાતર પોતાના દેશની ખાતર પોતાના ટેકની ખાતર પોતાના રાજપૂતોના
ઓરવની ખાતર અનેક કષ્ટો સહન કર્યા જગતમા વાસો કર્યો અત્ત-જળ માટે
ત્રાહી ત્રાહી પોખરી છતાંય સહેનશાહ અકબરને જરાપણ નમતુ આપ્યું નહીં તે
નજ આપ્યું એ નિહર પ્રતાપસિંહ તો પ્રતાપસિંહ જ હતો.

સાપ ગયા ને લીસોટા રક્ષા એમ આજનો આ દિતીય પ્રતાપસિંહ
તો માત્ર એક નિર્જીવ અને ચેતન્યહીણ બણતો તે આગળના પ્રતાપસિંહની
તુલના કરી પણ કરી શકે તેમ નથી. આ કાર્મ મહાન શૂરવીર કે દેશભક્ત
પ્રતાપસિંહ નથી? આ અકર્મણ્ય પ્રભાવહીણ અને જડ પ્રકૃતિનો પ્રતાપસિંહ
■ આના વખતમા કોઈ પણ બાતની ખાસ નોંધવા હાથક વસ્તુ બની નથી
ફક્ત ત્રણજ વર્ષ રાજ્ય હોગમું હતું અને ને ત્રણ વર્ષમા તો મહારાષ્ટ્રીઓએ
મેવાડ ઉપર ત્રણ વખત આક્રમણ કર્યું હતું અને હતભાગી સીસોદીયા પાસેથી
કર અને ચેાથ લીધી અંબરના રાજા જયસિંહની કન્યા સાથે પ્રતાપસિંહનો
વિવાહ થયો હતો આ કન્યાના ગર્ભથી એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો તેનું નામ
૫૬ રાજસિંહ પાડયું હતું અને આ રાજસિંહ પાછળથી મેવાડના સિંહાસન
ઉપર બેઠો હતો.

દિતીય પ્રતાપસિંહના ત્રણ વર્ષના રાજ્યકારનારમા ખાસ નોંધવા હાથક

૫૬ મહારાણા દીનીવ પ્રગપને આ રાણીએ હતી તેમા એક નોંધપૂરતી હતી.
તેનો અતઃકાળ પહેલે થઈ ગયો હતો બીજી રાણી કમ્બોદ જન્મરતિ હતી બેગી હતી.
તેનું નામ જતેકુવર તે સદી થઈ ત્રીજી રાણી ભટી સરદારસિંહન બેગી મવાકુવર હતી
તે પણ મહારાણાની પાછળ સદી થઈ હતી અને ચોથી રાણી હલી મ્હંસિંહની બેગી
જન્મતાવર કુવર હતી તેમા પેટે મહારાણા રાજસિંહનો જન્મ થયો હતો.

વાત નથી. છતાં પોતે કેટલા બુદ્ધિશાળી હતા તેનો એક દાખવો અત્રે આપવાથી પાંચક વર્ગને તેનો ખ્યાલ આવશે.

ન્યારે દેવગઢરાવત જશવંતસિંહ, શાહપુરનો રાજા ઉમ્મેદસિંહ અને દેવવાડાના રાઘવદેવ મળીને મેવાડના ગામ લૂંટવા લાગ્યા ત્યારે ઉદયપુરના મહારાણા બહાદુર હતા અને કંઈક બુદ્ધિશાળી હતા. લોક કહેતા હતા કે “ મહારાણાશ્રી ગાદી ઉપર બેઠા પછી રાવલોની રમત કરાવી હતી, જેમાં એક સિપાઈ અને બીજો કિસાન બન્યો હતો, આ બનાવટી સિપાઈએ પોતાની ગાંઠડી ઉપડાવવા અને વેઠ કરવા માટે કિસાનને પકડ્યો, તેથી કિસાને કહ્યું કે ‘ હું ચૂકાવતોની પ્રજા છું ’ આથી સિપાઈને બીક લાગી તેથી છોડી મૂક્યો, વળી બીજી વાર બોલ્યો કે ‘ હું ચક્તાવતની પ્રજા છું ’ તેથી બીજી વાર પણ છોડી દીધો, આખરે કહ્યું કે ‘ હું તો ખાલસાની પ્રજા છું ’ આ સાંભળતા સિપાઈને ઘણો લુલ્લસે આવ્યો અને કિસાનને બુલ્લાનો માર મારી તેની પાસે પોતાનો બોલો ઉપડાવ્યો હતો. ” આ રમત દેખતાંજ મહારાણાને ઘણો અક્રોધ થયો અને કહ્યું કે હિમાયતી લોકની પ્રજા નિર્ભય પણ અમારા ખાલસાની રૈયત પર શું આ પ્રમાણે લુલ્લસે ? રાણાને ઘણીજ ચીંતા થવા લાગી. એજ દિવસથી પોતે નિશ્ચય કર્યો કે ન્યાં સુધી હું મારી ગરીબ પ્રજાને તાકાતવાળી ન બનાવું ત્યાં સુધી મારે રાજ્ય કરવું નકામું છે. આ વાતની મહારાણાને પોતાના દિલ પર ઘણીજ ઉંડી અસર થઈ જેથી પોતાના રાજ્યમાં ઘોડાજ વખતમાં પ્રજા મજબૂત થવા લાગી, પરંતુ ઈશ્વરની ઇચ્છા કોઈ બુદ્ધિજ છે. કારણકે વિક્રમી ૧૮૧૦ ના મહા વદીમાં ઇસ. ૧૭૫૪ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં પોતે પરલોકવાસી થયા.

રાણા પરલોકવાસી થવાથી ખાલસાનો રૈયત બોલવા લાગી કે ‘ આજે આવી સુવાન ઉમ્મરમાં અમે અમારો બાપ શુભાવી બેઠા છીએ. ’ મહારાણા દ્વિતીય પ્રતાપનો જન્મ વિક્રમી સંવત ૧૭૮૧ ના ભાદરવા વદ ત્રીજના થયો હતો.

પોતે ઝોગણત્રીસ વર્ષ અને પાંચ મહિનાની નાની ઉંમરમાં સ્વર્ગવાસી થયા, એમનું બદન મજબૂત અને પહેલવાન જેવું હતું. પ્રતાપસિંહ અબ્બ નંબરના આનંદી હતા અને પોતે કેવા મજબૂત-તાકાતવાળા હતા, કે ત્યાં એક પત્થરનો ‘ મગદળ ’ હતો તે મગદળ ઘણો વજનદાર હતો છતાં પણ તે પત્થરના મગદળને સવારના પહોરમાં ઘણીજ આશાનાથી એક હાથે ધુમાવી નાંખતાં હતાં. આટલા તો પોતે સચક્રત હતા. આ સિવાય એજોઘ્રીની કારકીર્દીમાં ખાસ બહુવા જેવું છે નહિ. પોતે ચોરોજ વખત રાજ્ય સોગની સંવત ૧૮૧૦ ના મહા વદ ૨ તા ૧૦ બન્યુઆરી ૧૭૫૪ માં અંતકાળ પામ્યા.

ત્યાર પછી મહારાણા રાજસિંહ ગાદી ઉપર ગિરાજમાન થયા, પૂર્વેના

રાજસિંહ રાણાએ જે સૂર્યવંશીની આજરૂં ચોભાવી હતી, બાદશાહ ઓરંગઝેબ સામે જે ટક્કર ઝીલી હતી અને જે શૂરાતન બતાવી જેને સારા હિન્દની સેવા બતાવી હતી તે રાજસિંહ આ નહિં આ રાજસિંહ તો ઠરપોક અને ભીરૂ હતા આ રાજસિંહે કુદા સાત વર્ષ રાજ્ય કરી પરલોક પ્રયાણ કર્યું હતું આ વખતે મેવાડભૂમિ પર મહારાષ્ટ્રીઓએ સાત વાર આક્રમણ કર્યું હતું અને મરાઠાઓના ભયંકર ત્રાસયો મેવાડનું સત્યાનાથ વગી ગયું.

રાણાજીએ પોતાનો વિવાહ કરવા સારૂં એક બ્રાહ્મણ મંત્રી પાસેથી દ્રવ્ય લીધું હતું, આ રાણાનો વિવાહ રાઠોડ રાજકુમારી સાથે થયો હતો રાજસિંહ (બીજા)ના ગુજરી ગયા બાદ મેવાડનો પ્રાચીન રીતમા ઘણોજ દેવકાંઈ થઈ ગયો અને દુરાચાર-વ્યભિચાર વધ્યો. ૧૭૨૧ રાજસિંહનો જન્મ સંવત ૧૮૦૦ ના વૈશાખ સુદ ૧૩ તા. ૭ મે ૧૭૪૩ ના થયો હતો એને તેઓ સંવત ૧૮૧૭ ના ચૈત્ર વદ ૧૩ તા. ૩ એપ્રિલ ૧૭૬૧ ના રોજ તેમનો અંતકાળ થયો હતો તેમના પછી તેમના કાકા અગિરિસિંહને મેવાડનું સિંહાસન પ્રાપ્ત થયું

સંવત ૧૮૧૮ ઇસ ૧૭૬૨ માં અગિરિસિંહ પોતાના ભત્રીજાના સિંહાસન પર આવ્યા એઓનો સ્વભાવ ઘણોજ કોપી અને ઝાંઝી હતો. આગળના ત્રણ રાણાઓના વખતમાં મેવાડની કથા ઘણીજ ખરાબ અને ચોચનીય થઈ ગઈ હતી. મહારાણા અગિરિસિંહના કોપી સ્વભાવને લઈને અને બીજા અનેક બાબતોના કારણથી મહા અનર્થ કરા ગયો, તેના જલ્દતઃ સ્વભાવથી મેવાડનો પરિસ્થિતિ ઘણીજ બગડી ગઈ, મેવાડની ભૂમિ પર ઘણાજ કપોટા આવી ગયા છતાં મેવાડની તમુ જમીન તેનાથી છૂટી પડી નથો. ‘પંચોલી’ મંત્રીઓની તથા ‘સતારા’ના મહારાજાની કથાથી મેવાડની રક્ષા થઈ હતી, પરંતુ રાણાના વિચિત્ર સ્વભાવથી પ્રજામાં રોષ અને સંધ તુટી ગયા જે સમયે ચતુર મહારાષ્ટ્રીઓ ભિન્ન ભિન્ન રીતોમાં વિભક્ત થઈ પરસ્પર ત્રિષદ કરતા હતા પ્રજાના જુદા જુદા પક્ષોને સહાય કરતા, આ વખતે મેવાડ રાજ્યની દુર્દશા યથા લાગી, પ્રતાપને રાજ્યાસન

૧૭ મહારાણાનો જન્મ સંવત ૧૮૦૦ ના વૈશાખ સુદ ૧૩ તા. ૭ મે ૧૭૪૩ ના રોજ થયો હતો, એને તેઓ સંવત ૧૮૧૭ ના ચૈત્ર વદ ૧૩ તા. ૩ એપ્રિલ ૧૭૬૧ ના રોજ મરણ પામ્યા હતા તેઓને ચાર રાણીઓ હતી. આ પ્રમણે મહારાણા રાજસિંહ સંધારણ રાજ્યવૈભવ બોક્ષી આ દુનિયાનો ત્યાગ કરી ચાલ્યા રવા હતા મહારાણાની પાછળ રાણી ચૌહાણ અને રાણી સોડાં એ જે જણીઓ સગી થયા નીકળી તે વખતે તે બંને રાણીઓ મોતની હતી કે —

“મોઢ જણ” મેલાખ રાવ (હવેથી પોતાની નેણીના વિવાહ ઉત્તરપૂરના મહારાણા સાથે ન કરે ! ” કારણ કે આ બંને મહારાણીઓને તેઓની સામુએ ધણુંજ દુ:ખ આપ્યું હતું ” આ મહારાણાને લોકો “બલીય” અને નિર્દોષી ગણ્યા હતા.

પરથી પદબ્રૂટ કરી તેના કાકાનો રાજ્યાભિષેક કરવા મેવાડના લોકોએ વિરૂદ્ધ આચરણ કર્યું હતું. આ વિરોધ મટાડવા સાડ મહારાવ હોદ્દાકરને બોલાવવામાં આવ્યો હતો, અને હોદ્દાકરે પોતાની ચતુરાઈથી મેવાડના અનેક પ્રગણાઓ પોતાના અધિકારમાં લઈ લીધાં.

આ વખતે સંધિ થવાથી મહારાષ્ટ્રીઓને મેવાડનો બાકીનો ભાગ પણ પચાવી જ્યાની અભિલાષા થઈ આવી, અનેક બાબતોથી મેવાડમાં વિગ્રહ પેદા થયો. અને દિવસે દિવસે મેવાડની પડતી આવવા લાગી 'અંબર' ના સ્થિતિસન પર માંધોસિંહને બેસાડવા માટે રાજાજીએ પુષ્કળ ધનનો વ્યય કર્યો હતો. જે માંધોસિંહ મહારાષ્ટ્રના આત્મત્યાગ વિના કદી પણ અંબરની રાજ્યગાદી પર આવી શક્યો ન હોત, પણ તેજ માંધોસિંહ પોતાના મામાના કહેલા ઉપકાર ભૂલી ગયો અને સમસ્ત ઉપકાર ઉપર મોટો કારી ઘા માર્યો, અને મેવાડનું સર્વથી શ્રેષ્ઠ અંગ દામપુર પ્રગણું મહારાવને અર્પણ કરી દીધું.

બાજીરાવે મેવાડપર જે દર સ્થાપિત કર્યો હતો તે ઉઘરાવવાનો ભાર હોદ્દાકરને સોંપવામાં આવ્યો અને તે નિયમાનુસાર મહારાષ્ટ્રાએ કર આપવાનો સ્વીકાર કર્યો, પણ જેમ જેમ મેવાડમાં આંતરીક કલેશ અને વિગ્રહ વધવા લાગ્યો. તેમ તેમ મહારાષ્ટ્રીઓ મેવાડ ઉપર ફરી ફરી આક્રમણ કરવા લાગ્યા, અને મેવાડના રાજા પાસેથી રૂા એકાવન લાખ લીધા પછી સંધિ કરી હતી, આથી પ્રજામાં ગરીબાઈ આવી અને વેપારીઓ વેપાર વગર નિસ્તેજ થઈ ગયા તેથી મેવાડની પણ અધોગતિ આવી ગઈ છતાં કુદરત આટલેથી જ અટકી નહીં આજ વર્ષમાં ચોમાસું તદ્દન કોરૂંજ જણાયું. પાણીનું એક પણ બિંદુ દેખાયું નહીં અને હુકળ જણાયો. આથી ગામડા ઉજ્જડ-વેરણ-છેરણ થઈ ગયાં, અને કોઈ પણ જાતનો ધંધો રહ્યો નહીં. લોકો અનાજ વગર ત્રાહ ત્રાહ પોકારી રહ્યાં હતાં.

આ સિવાય સરદારોમાં પણ વિગ્રહ ઉત્પન્ન થયો, આવી અસંખ્ય બાબતોથી મેવાડ દિવસે દિવસે ક્ષીણ જાનતું ગયું અને તદ્દન નિસ્તેજ જતો ગયું. જ્યારે અધઃપતન થવા લાગ્યું ત્યારે સંવત ૧૮૧૭ માં કૃપાળુ પ્રિથીશ સરકારે તેમના વિગ્રહને શાન્ત પાડી આશ્વાસન આપ્યું અને પોતાનો છાયામાં આશરો આપ્યો.

દંતકથા એવા પ્રકારની ચાલતી હતી કે મહારાષ્ટ્રા-અરિસિંહ (ઉરસિંહ) એ પોતાના ભત્રીજા રાજસિંહનો અન્યાય પૂર્વક વધ કરી રાજ્યસિંહાસન પોતાના અધિકારમાં લીધું હતું. આ વસ્તુ જો કે ગમે તે હોય પણ અરિસિંહના આરિત્ર ઉપર તેમજ તેમના અત્યાચાર ઉપર લોકોને ઘણા સંદેહ હતો, છતાં પણ ઉપરના કારણ માટે કંઈ પણ સાબિતી થઈ શકે એવું કારણ મળી શકતું નથી. રાજા અરિસિંહ (ઉરસિંહ)ના માટે કોઈને માન ન હતું. કારણ તેનું

આરિત્ર ઘણું જ કલકમય હતું અને સરદારો પૈકી કોઈ પણ સરદાર તેને માનની દૃષ્ટીએ નીહાળતાં નહોતાં, તેમજ તેમનામાં રાણા તરીકેના કોઈ પણ બાતના ગુણ નહોતા રાણાના કઠોર સ્વભાવે મેવાડના મૂખ્ય સરદાર 'સાદી' પતિને દર કયા હતા.

જે મહાનુભાવ બાલા સરદારે હલદીઘાટના બચંકર યુદ્ધમાં નિસહાય પ્રતાપના જીવનની રક્ષા કરી સીસોડીઆ કુળની અનંત કૃતજ્ઞતા પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા મેળવી હતી, તેનાજ વંશને રાણા અરિસિંહ (ઉરસિંહ) કઠોરતા પૂર્વક મેવાડના રાજ્યથી અલગ કરી દીધા હતા.

આ પ્રમાણે રાણા અરિસિંહ (ઉરસિંહ) નો અત્યાચાર સરદારોથી સહન થઈ ન શકાથી સરદારોનો વિચાર રાણા અરિસિંહ (ઉરસિંહ) ને પકજાઈ કરવાનો થયો, મેવાડના સિંહાસનનો યથાર્થ ઉત્તરાધિકારી રત્નસિંહ નામનો પુરુષ છે રાજસિંહની રાણી ગોગુંદા મરદારની પુત્રી, તેના ગર્ભથી રત્નસિંહનો જન્મ થયો. આ વાત સત્ય કે અસત્ય તેનું નિરાકરણ થવાનો આશા નથી. મેવાડના કેટલાક સરદારો રત્નસિંહનો પણ મહત્વ કરી વેરાગિ પ્રદીપ્ત કરવા લાગ્યા મેવાડના લગભગ સોળ સરદારો રત્નસિંહના પક્ષમાં જ બ્યા, કેવળ પાંચજ સરદારો રાણા અરિસિંહના પક્ષમાં રહ્યા, સાહુમજાના સરદાર રાણાજીના પક્ષમાં રહ્યા.

જે રાજ્ય માટે સાહુમજાના પૂર્વજોએ પોતાના પ્રાણના બલિદાન આપ્યા હતા જે રાજ્યના માટે પોતાના રૂધિરની સરિતાઓ વહેવડાવી હતી, અને જે રાજ્યબક્ષિત માટે સાહુમજાના સરદારનું ઘણું જ માન હતું, તે બધી વસ્તુ એક બાબત મૂકી સાહુમજાના સરદારે રાણાનો પક્ષ મહત્વ કયો હતો, તેનું કારણ એ હતું કે સાહુમજાના સરદાર પ્રજાતાના લોભી હતા, અને માનના બુખ્યા હતા.

દ્વીપાર્ગોત્તરમાં જન્મ પામેલો વસંતપાસ નામનો સરદાર રત્નસિંહનો મંત્રી હતો. જો સ બારમો ચતુર્થીમાં વસંતપાસના પૂર્વજો દિલ્હીથી સમર કેથરી સમરસિંહની સાથે મેવાડમાં આવ્યા તે પૂર્વે તેઓ ભારતના અંતીમ સમ્રાટ પ્રથુરાજ પાસે ઉચ્ચ દોહા પર હતા મેવાડના ઘણા સરદારોની સહાયથી રત્નસિંહે 'કેમલમેર' પર પોતાનો અધિકાર સ્થાપીત કરી ત્યાંના સિંહાસન પર બિરાજમાન થયો, મેવાડનો અધિપતિ થવા માટે રાજ્ય નિયમવંશી પાર હસ્તાક્ષર કરવા તૈયાર થયો રાજનિતીના મહત્વનો અનાદર કરી રત્નસિંહના સરદારોએ એને ઇસ્ત સીદ્ધિના માટે ઘણીત સાધનનો ઉપયોગ કર્યો. જેથી મેવાડની અધોગતી વધતી ગઈ અને સરદારોએ સિંધીયાની સહાય માગી અને મહારાણાને પકજાઈ કરવા સાડે એક કરોડ પચીસ લાખ રૂપિયા અપવાનો સ્વીકાર કર્યો.

આ બચંકર વિગ્રહના સમયમાં બલ્લીમસિંહ નામનો એક

મહા બળવાન રાજપૂત વીર રાજસ્થાનની રંગભૂમિ પર આવ્યો, જલિમસિંહે રાજસ્થાનના ક્ષેત્રનાં ખાસ કરી મેવાડની પવિત્રભૂમિ જે પ્રકારે શૂરવીરતા બતાવી હતી તે વખતે ગુણ ગ્રાહી રાજપૂતો તેની વીરતા અને મહાનતા તથા રાજ્યભક્તિની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. મેવાડના રણક્ષેત્રમાં આ બહાદુર વીરનું પરાક્રમ ઘણું બહાર આવ્યું. જલિમસિંહનો પિતા ઠોટા રાજ્યમાં શાસન કરતા હતા જલિમસિંહે રાણાને જે સહાય કરી તેનું વેર લેવાને માટે ઈશ્વરસિંહે જ્યારે સિંધીયા સાથે મળીને ઠોટા રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કર્યું. તે સમયે જલિમસિંહ ત્યાંજ હતો. કોઈ કારણસર જલિમસિંહે પોતાના પિતાનો પ્રકોપ ઠોડી લીધો અને ઠોટામાંથી હથ્થપાર થઈ તેઓ આશ્રય શોધવા માટે મહારાણા પાસે આવ્યા જલિમસિંહનું જ્ઞાન તેમની બુદ્ધિ તેમની કાર્યકુશળતાનો પરિચય થતાં જ રાણાજીએ શીઘ્ર સરદાર તેમને પોતાના સરદાર તરીકે સ્થાપીત કર્યા અને રાજરણની પદવી એનાયત કરી આ છત્રગૌરીની ભૂમિ સમર્પણ કરી જલિમસિંહની સલાહથી મહારાષ્ટ્રીઓના સેનાધિપતિ રઘુપાળેવાળા અને દૌલાતીયાં નામનો મુમલમાન આમ જાને માણસો પોતાની સેના લઈને મેવાડમાં આવ્યા આ તરફ રાણાજીએ પંચોલોની પાસેથી રાજ્ય વહીવટ પાછો લઈ ને દૂર કર્યા હતા. અને ઉચ્છલ મહેતાજીના હાથમાં રાજ્યનો સમસ્ત કારભાર સોંપી દીધો હતો. સંવત ૧૮૨૪ ઈ. સ. ૧૭૬૮માં માલોસિંહજી સિંધિયા ઉજ્જનની નગરીમાં બિરાજમાન હતો. આ સિંધિયાની સલાહ લેવા માટે મેવાડના વિદ્રોહી સરદારો ઉજ્જનની ગયા. અને સૌથી પહેલો રત્નસિંહ ગયો તેણે સિંધિયાની સાથે સલાહ કરીને ક્ષોત્રા નદિના કાંઠે પોતાની છાવણી નાખી મહારાણા અરિસિંહ (ઉરસિંહ) ને પણ સિંધિયાની સલાહ લેવાની અભિલાષા હતી. પરંતું રત્નસિંહે પ્રથમથી જ સહાય લઈ લીધેલી હોવાથી તેથી તેની અભિલાષા પૂર્ણ થઈ નહિં.

આ પ્રમાણે હકીકત બનવાથી રાણા અરિસિંહને સહાય ન મળી શકી તેથી અરિસિંહ પોતેજ રત્નસિંહની સામે પ્રતિરોધ કરવા ગયા. સાલુમ્ખા સરદાર શાહપુર તથા બુનેરાના રાજાઓ જલિમસિંહ રઘુપાળેવાળા અને દૌલાતીયાં વગેરે પ્રચંડ વેગથી રત્નસિંહની સેના ઉપર આક્રમણ કર્યું જાને પક્ષની વચ્ચે ઘણું યુદ્ધ થયું. રાણાજીની સેના વીરતા પૂર્વક આગળ વધવા લાગી સિંધિયા તથા રત્નસિંહ આ સેનાનો વેગ જીતી શક્યા નહિ અને રત્નસિંહ પરાજીત થઈને ઉજ્જનની દ્વારમાં પલાયન થઈ ગયા. અને નવિન સેના એકત્રીત કરી પોતાના અપમાનનો બદલો લેવાનો નિશ્ચય કરીને મહારાણાની સેના ઉપર પ્રચંડ હુમલો કર્યો, રાણાજીની સેનાને આવી ખબર નહતી કે કરીને હલ્લો આવે. એચિતો આવથો. પણ જ્યારે માલોસિંહ સિંધિયાએ રણશિયું કુંકયું. ત્યારેજ રાણાની સેના ઉપર જબર આક્રમણ કર્યું. તેમાં સાલુમ્ખા સરદાર શાહપુર તથા

પુનેરાના રાજ રણભૂમિમાં માર્યા ગયા અને બીજા કેટલાક ઘાયલ થયા. બિમ્બિસિંહ પણ ઘાયલ થયો હતો. તેમનો અંત્ય હાલમાં મરણ પામેલો હોવાથી તેઓ નાશી શક્યા નહીં. આથી યત્રુઓએ તેમને પકડીને કેટલાક કાર્યો છતાં તેમની સાથે ઘણું સંબંધતા પૂર્વક વર્તન રાજવામાં આપ્યું હતું. ત્રાંબકેશ નામના સરદારે તેમને પકડ્યા હતા અને એ સરદારે તેમની સાથે આદર અને સન્માન પૂર્વક વર્તન રાખ્યું હતું. આવી ઘટના બની ત્યારે વિદ્રોહી રાજપૂતોએ ઉદયપુર ઉપર આક્રમણ કરી રત્નસિંહને સિંહાસન ઉપર સ્થાપિત કરવા માટે સરદારોએ સિંધિયાને આગ્રહ કર્યો પણ વિજયો મહારાજાએ અપકાળ સુધી પોતાની વિશાળ સેના લઈને ગિરિ માર્ગેથી પ્રવેશ કરીને ઉદયપુરને ઘેરો ઘાટ્યો.

આ વખતે રાણા અરિસિંહ (ઉરસિંહ) વહન હતા. ઘર્ષ ગયા હતા કારણ કે પોતાના રાજ્યનું રક્ષણ કરવાનું કાર્ય પણ સાધન તેમની પાસે રહ્યું નહિં. કારણ કે ગૃહકલેશનું પરિણામ એવું આપ્યું કે મેવાડની હસ્તી રહેવું સુરક્ષિત બની ગઈ આ વખતે કેટલાક સાહસીક યુવાનો અને શૂરવીરો તેમના પક્ષમાં બળ્યા હતા તેઓ છોપ્રા નદિને કાંઠે માર્યા ગયા હતા. હાલમાં મહારાજાને કોઈ જાતની સહાય કોઈ પણ તરફથી ન હતી. ફક્ત સાહુખ્યા સરદાર બિમ્બિસિંહ તેમના પક્ષમાં ઉભા હતા. હવે મેવાડની રક્ષા મહારાજાની આગળ પ્રચંડ બળ આગળ કેવી રીતે કરવી તેનો વિચાર થયા હાથે ત્યારે નમરવજાનો બાર અને દરેકની રક્ષા કરવાની દૃઢ બિમ્બિસિંહને સોંપવામાં આવી ઉજ્જયનીના યુદ્ધમાં સાહુખ્યા સરદાર માર્યા ગયા હતા તેમના આ બિમ્બિસિંહ કાકા અને ઉત્તરાધિકારી હતા.

રાણાજીએ આ વખતે તેમને જ સેનાધિપતિપદ ઉપર હાથમ કર્યા તેઓ વીરવર જયમલના વંશજ રાઠોડવીર મેદનારપતિની સાથે સંકટના સમયમાં નગર અને રાજ્યની રક્ષા કરવાને માટે હાથકર રણભૂમિમાં ઉતર્યા પરંતુ એકજ મહા પુરૂષની જુદી અને આતુર્ય તથા અપૂર્વ ઉત્સાહથી જ સર્વનું રક્ષણ થયું અને તે મહા પુરૂષનું નામ અમરચંદ હતું અને તે જીવિ હતા.

આ અમરચંદ જીવ તરીકે પોતાનું નામ કેવી રીતે રાશન કર્યું. ■ જેને મેવાડના માટે કેવી રીતે જુદી અને આતુર્ય જતાવી સમસ્ત મેવાડની તેમજ પ્રાંતની સલામતી સાચી. ■ તે વાંચક વર્ગને પૂરેપૂરો સમજણ ખ્યાલ અને તે વેશ્ય કેવા બહાદુર અને નિહર તેમજ નિમકલલાલ હતા વળી અમરચંદ કોઈ પણની શેઠમાં ન તણાતા પોતે પોતાની જાતને હંમેશાં સ્વતંત્ર તરીકે રાખીને પોતે જે કાર્ય બ્રહ્મચું છે તે કાર્ય ઘણું જ હેરત થમાડે તેવું છે. તે બધી હકીકત અમરચંદનું પ્રકરણ વાંચવાથી જ સંપૂર્ણ ખાતરી થશે.

પ્રકરણ ૨૦ મું

મહામંત્રી અમરચંદ (વૈશ્ય)

અમરચંદનો જન્મ વૈશ્ય કુળમાં થયો હતો. તે મેવાડનો મહામંત્રી હતો. અમરચંદ જેવો ચતુર અને ચાણક્ય બુદ્ધિવાળો મંત્રી અત્યાર સુધી મેવાડમાં ઉત્પન્ન થયો નથી. મહારાણા ઉરસિંહના વખતમાં જ્યારે મેવાડમાં મહા બચંકર ઉપદ્રવ ઉત્પન્ન થયો તે ઉપદ્રવ રોકવાનું સામર્થ્ય અમરચંદ સિવાય કોઈનામાં નહોતું કારણ કે તે વીર નિડર અને બહાદુર હતો. રાણા ઉરસિંહના વખતમાં કાંઈ કારણસર અમરચંદનું મંત્રીપદ લઈ લેવામાં આવ્યું હતું. જે દિવસથી અમરચંદના મંત્રીપદનો અંત આવ્યો તેજ દિવસથી મેવાડમાં અનેક ઉપદ્રવો થવા લાગ્યા. અને મેવાડના સિંહાસન ઉપર અનેક આક્રમણો આવ્યાં તેનું કારણ એ કે ચારે તરફ આગના લડકા દેખાવા લાગ્યા. રાણા ઉરસિંહનો સ્વભાવ કઠોર અને તિક્ષ્ણ કાતીલ છૂરી જેવો હતો. સરદારો અંદરો અંદર કલેશ કરવા લાગ્યા અને મહારાષ્ટ્રીઓ ચારે તરફથી મેવાડને ઘેરી વળેલા હતા. આવી વિંટળનાઓમાંથી મેવાડ પસાર થઈ રહ્યું હતું તે વખતે અમરચંદને ફરીને મંત્રીપદ મળવાની આશા હતી જ નહીં તેનું કારણ અમરચંદનો સ્વભાવ રાણા જેવો ઉશ્ચ અને હડીલો હતો. તે જે કામ હાથમાં લેતો તેમાં કોઈની પણ સલાહ લેવા માગતો નહોતો. ને તે પોતાની મરજી જ પ્રમાણે પોતે પોતાના હાથે બધું કામ કરતો. કારણ કે તે પોતાની જાતને શુભામી તરીકે વેચતો નહોતો. આ વખતે અમરચંદને મંત્રીપદથી મુક્ત થયે દશ વર્ષ થયાં હતાં એ દશ વર્ષમાં તો મેવાડમાં અનેક જાતના ફેરફારો થઈ ગયા હતા.

જ્યારે મેવાડના સરદારોએ રાણા ઉરસિંહના પક્ષનો ત્યાગ કરી રત્નસિંહના પક્ષમાં જોડાયા હતા અને તેમના સ્થાનમાં પગારદાર સિંધિઓને નોકર રાખવામાં આવ્યા હતા આ સિંધી લોકોએ પૂર્વોક્ત સરદારોની ભૂમિ ઉપર પોતાનો અધિકાર સ્થાપીત કર્યો હતો. આથી જ મેવાડની અધોપતિનું મૂળ વિશેષ મજબુત થયું. આવી પરિસ્થિતિથી મેવાડનું બળ તેજ અને શૂરવીરતા નાશ પામી કહેવત છે. કે:—

સંપ ગયો લક્ષ્મી ગઈ, મર્યું દેશ અભિમાન,
કુસંપની કડવાસથી કુખ્યું હિન્દુસ્તાન.

આ પ્રમાણે રાણા ઉરસિંહની તમામ આશાઓ બ્યર્થ થઈ ગઈ અને પોતાનો પક્ષ તદ્દન નિર્બળ બની ગયો હતો. જે સમયે મેવાડ ઉપર આવી

ભયંકર આપત્તિઓ એક સામ્રાટી આવી ગઈ તે સમયે અમરચંદ કાર્યક્ષેત્રમાં આવ્યા. ઉદયપુરની ચારે તરફ રક્ષાને માટે એકે ખાઈ નહોતી પણ દક્ષિણ દિશા તરફ એકલીંગજીગઢ નામનો પાપાણનો ઉંચો કિલ્લો હતો. ઉદયપુરની રક્ષાનું પ્રથમ કાધન આજ હતું આથી તેની ચારે બાજુ કોટ ચણાવી તેના ઉપર તોપો ગોઠવવાથી ઉદયપુરનું રક્ષણ થશે એમ રાણાજીએ ધાર્યું અને તે કાર્ય પૂર્ણ કરવાને ચિત્ત પરોવ્યું એકલીંગજીગઢ પર ચડવાની ઘણી સુરકેલી હતી તેથી રાણાજીનો ઠુર્ક ઉદ્યોગ અને મહેનત નક મ્માં ગયાં એક વખત રાણાજી પોતે જ ત્યાં ગયા અને તપાસ કરતાં અચાનક અમરચંદનો મેળાંપ થયો હતો. અમરચંદની દાસીનતા દર કરવાને મહારાણાએ પોતાની ધણેલી બૂલ માટે પ્રત્યાતાપ કર્યો અને ઘણેજ મોઢાસથી વાતચીત કરી થોડીવાર પછી રાણા દરસિંહે અમરચંદને પૂછ્યું કે આ કાર્ય પાછળ કેટલું ખર્ચ થયે ? અને તેમાં કેટલો સમય લાગશે ? તે આપ કહી શકો છો ? ત્યારે અમરચંદ બોલ્યા કે થોડું દ્રવ્ય અને થોડા દિવસ જેથી અમરચંદને રાણાજીએ આ કાર્ય પાર પાડવાને માટે આશ્રય કર્યો તેથી અમરચંદે સંકાયનો ત્યાગ કરીને હાથે કે આ કાર્યની જવાબદારી નેટલા દિવસ સુધી મારા માથે રહેશે તેટલા દિવસ મારી જ આજ્ઞા ચાલવી ભેદજે, મારા કાર્યમાં કોઈ પણ બ્યક્તિને કબજા કરવાનો અધિકાર નહિં રહે. જો આ અધિકાર અને મગતો હોય તોજ હું જવાબદારી લઉંશ મહારાણાએ તરતજ આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો જેથી અમરચંદે તરતજ મનુરો બોલાવી એક માર્ગ તૈયાર કરવાની તૈયારી કરી અને થોડા જ દિવસ પછી એકલીંગજીગઢ ઉપર તોપો ગોઠવી દીધી અને તોપના બરાક સાથે રાણાશ્રીને માન આપ્યું.

આ વખતે મીયાસિંહ સિંધીયાએ ઉત્તર, પૂર્વ અને દક્ષિણ ત્રણે દિશાથી મેવાડને ઘેરી લીધું હતું. રૂઝા ઉદયસાગરની પશ્ચિમ દિશા જ બાકી રહી હતી, અને ઉદયસાગરના પ્રસરેલા જળથી જ પશ્ચિમ દિશા બચવા પામી હતી, ચારે તરફ વનવૃક્ષો અને મોટી જાડી આવી રહી હતી, તેથી સિંધીયાના કાર્યમાં કેટલીક સુરકેલી નડતી હતી આ વખતે નમરજનો આવરયકતા વખતે પશ્ચિમ દિશાથી નગર બહાર જતા હતા, અને ઉદયસાગરમાં નાવના રસ્તે પસાર થઈ પોતાના જુના મિત્રો બીલોને બોજન પહોંચાડતા હતા મોટા મોટા ચુરદારો પણ સિંધીયાના પક્ષમાં હતા જેથી રાણાજીને કોઈ સહાય દેનાર હતું નહોં તેથી મહારાણાને આ સેનાપર જ આધાર રાખવો પડતો હતો.

પરંતુ ત્યાં સાચા પહાડાય ત્યાં જગત પહાડાય છે, આ વખતે બીલ સેના પણ રાણાશ્રીથી બદલાઈ જઈ પોતાના ચહેલા પગાર માટે મીંગણી કરી ઝબટા કરવો શરૂ કર્યો, આ નાલાયક સેનાએ રાજ્યના આવા દુઃખ

પ્રસંગે જરાપણ શરમ કે લાગણી રાખી નહિં ‘ જેમ બળતાંમાં ઘી હોમાય ’ તેવી રીતે એક દિવસે રાણાશ્રીનું સિંધીયાએ અપમાન કર્યું, અને રાણાશ્રીના શરીરનો સ્પર્શ કરી તેમનો દુપટો ખેંચ્યો. તે વખતે મહારાણાશ્રી પોતાના મહાલયમાં જતા હતા જ્યારે દુપટો ખેંચવામાં આવ્યો ત્યારે રાણાશ્રીએ તેના હાથમાંથી બળ પૂર્વક દુપટો મજબૂત પકડી રાખ્યો જેથી ફાટી ગયો, તેથી આ ફાટેલા દુપટા સહિત રાણાશ્રી રણવાસમાં ગયા, પોતાના તિક્ષ્ણ સ્વભાવને લઈને આ અપમાન સહન કરવું પડ્યું. રાણાશ્રીનું સંકટ ધીમે ધીમે વધવા લાગ્યું ચારે તરફ અંધકાર ફેળાવા લાગ્યો તેથી તેમની આશા અને વિશ્વાસ નષ્ટ થયો સિંધીયાએ પર તેમનો આશરો હતો તે પણ બદલાઈ ગયો, હવે શું કરવું ? ચારે તરફ કોઈ પણ દિશા જડતી નથી, રઘુદેવ નામના માણસે સલાહ આપી કે:-આપ.માંડળગઢ નાસી જાઓ. રાણાશ્રીએ આ કાયરતા ભરેલી સલાહ માન્ય ન કરી, આખરે સાલુમ્ખરા સરદારને કહ્યું ત્યારે તેણે પણ નિરાશા ભરેલી જ જવાબ આપ્યો જેથી મહારાણાશ્રીએ અમરચંદને ખોલાવ્યો અને આ સંકટના સમયમાં ઉદ્ધાર-કરવાનો સમસ્ત ભાર અમરચંદનેજ સોંપવામાં આવ્યો, જેથી અમરચંદે આ કાર્ય હાથમાં લેતા પહેલાં કહ્યું કે “ મારામાં આ કાર્ય કરવાની શક્તિ નથી તેમ મારી ઈચ્છા જ નથી કારણકે આપ જાણો છો કે પૂર્વે મેવાડ માટે કરેલા કાર્યોમાં કઈ કઈ બાતના સંકટો વેડી મારાથી બનતી સેવા બળવી મેવાડનું રક્ષણ કર્યું છે, તે બધા સંકટો કરતાં પણ આ મોટું સંકટ આજે આવી પડ્યું છે, માટે આ કાર્ય કરવામાં મારી પોતાની ના નથી પણ મારામાં એક મોટો એવો દોષ છે કે જેનાથી આપ પરિચીત છો ? છતાં મારો એ દોષ તમને ફરીને કહી સંભળાવું. હું કોઈની પણ આજ્ઞામાં રહેવા ઇચ્છતો નથી, હું જ્યાં રહું છું ત્યાં સ્વતંત્રજ રહું છું, કાર્ય મેં હાથમાં લીધું તેમાં હું કોઈની પણ સલાહ લેતોજ નથી અને કોઈની બુદ્ધિ ચાલવા દેતો નથી, કોઈપણ ગુપ્ત મંત્રીની સલાહ હું લેતો નથી, હું મારી શક્તિ અનુસાર મારી પોતાની બુદ્ધિથીજ કામ કરું છું, માટે સાંભળો ! આપનો દ્રવ્ય-ભંડાર ખાલી છે, સેના પણ બદલાઈ-ગઈ છે. અન્નની સામગ્રી પણ ખુટી ગઈ છે. જો આવી પરિસ્થિતિમાં આપને મારા વચન પર વિશ્વાસ રાખવાની મરજી હોય તો આપ સોગન લો ? કે જે કાર્ય કરવાની હું આજ્ઞા કરું તે કાર્ય ગમે તેવું હોય, સાડું હોય ચાતો નકાડું હોય, પણ-આપ તેની વચ્ચેમાં આવશો નહીં. જો આપ આવી પરવાનગી આપો તોજ મારાથી બનતું કરી આ કાર્ય સિદ્ધ કરીશ, પણ ધ્યાન રાખજો કે ન્યાય પરાયણ અમર આ વખતે અન્યાય પરાયણ થશે, અને પોતાના પૂર્વ ચરિત્ર વિરુદ્ધ કાર્ય કરશે. ”

આ પ્રમાણે બધી હકીકત મહારાણાશ્રીએ. મોન રહી સાંભળીને એક પણ શબ્દ બોલ્યા વગર તરતજ- “ ભગવાન એકલીંગજીના સોગન ખાઈને કહ્યું કે

આપની ઈચ્છા અનુસાર કાર્ય કરજો અને તમને દરેક કાર્યની મારા તરફથી સંપૂર્ણ પરવાનગી આપું છું, આપ જે આજ્ઞા કરશો તેનું સંપૂર્ણ પાલન થયે, અને આપ જે વસ્તુની અપેક્ષા કરશો તે વસ્તુનો પણ જહોનસ્ત કરવામાં આવશે; જગર આપ મારી રાણીની મહાભાગા અથવા નાકની નયની માગશો તો તે પણ આપવામાં આવશે ” આ પ્રમાણે રાણીશ્રી બોલી શાંત રહ્યા.

મહારાણાના બાઈ રણુદેવની કાયરતા જાણી સલાહથી અમરચંદ કોપે ભરાઈ ગયો અને રણુદેવનો તિરસ્કાર કરી કહ્યું કે “આપ તદ્દન નાલાયક અને હીનકારા છો ! તમારા માટે આ શમયેર નથી પણ ગાયો લેંસેની ચાકરી કરો અને ખેતીવાડી કરો. સમજ્યા ! ખજરદાર ! હવે પછી જાહીં આબ્યા તો તમારી વાત તમે જાણ્યા ! આમ નિહર અને શૂરવીરને છાજે તેમ કંક જાણામાં રણુદેવને સંભળાવી દીધું. જ્યાં સંભળી દીગમૂઠ બની ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે ધન્ય છે અમરને ! અને તેની નિહરતાને !

જે વારી સલાહથી રાણાશ્રી માંડળગઢ ગયા હોત તો ત્યાં તેમની રક્ષા કોણ કરત ! માટે તમારા બાવલાપણાની વાતોથી મને તમારા જેવા સાથે વાત કરતા પણ શરમ આવે છે. સાથો રાજપૂત આવેા હોય જ નહિ ! હજી ફરી કહું છું કે તમારે આ કાર્યમાં માણું મારનું નહિ. જાવો ! તમે લેંસેા જરાવો અને ગાયોના દૂધ વેચતા ફરો ! તમે તે કામ માટેજ લાયક છો.

અમરચંદની આ નિહરતા અને દિંમત જોઈ સર્વ સરદારો દીગમૂઠ બની ગયા, મહારાણા વિગેરે સ્તબ્ધ થઈ ગયા હતા. હવે અમરચંદે પોતાને ખેડાન રચવા માંડ્યો. મેવાડનો ખાલી ખાલનો અને આપસ આપસમાં કહેય તેમજ લશ્કર પણ બદલાય ગયેલું, આવી પરિસ્થિતિમાં જે સદાસીક નર જીજ્ઞુસ નિરાશ ન થતાં તેણે સિંધોયાઓની સેનાને બોલાવો અને મંબીરતા પૂર્વક કહ્યું કે ચાલો ! તમારો પગાર ચુકવો આપું. પણ જોટલી વાત નિઃશ્વ માનજો કે તમે તમારા કાર્યમાં સફળતા ન મેળવી શક્યા તો તેનો સમજો દોષ મારા ઉપરજ આવશે જે સેનીકાએ પહેલાં રાણાનું અપમાન કરેલું તેજ સેનીકા શુંપ શુંપ અમરની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા, અમરચંદે પગારનો દિસાજ નહીં કર્યો અને કહ્યું કે આવતી કાલે તમારો પગાર ચુકવે ચુકવો આપીશું, ત્યાર પછી તિલેરીવાળા પાસે દબ્ય-જાંઠારની ચાવી માગી પણ તિલેરીવાળાએ ચાવી ન આપી ને નાસી ગયો, આ વખતે અમરચંદે તમામ વાળાં તોડી નાંખ્યા, અને સોનું, ચાંદી, હીરા, રત્ન વિગેરે જે હનું તે તમામ વટાવી લશ્કરનો પગાર ચુકાવો આપ્યો, અને જાકીના ધનનો સંગ્રહ કર્યો, વળી લઘાઈમાં જોઈતી સામગ્રીની તૈયારી કરી ને અનાજનો પ્રબંધ કરી લીધો. આ પ્રમાણે અમરચંદે તમામ નવું બળ ઉત્પન્ન કર્યું અને જીવ્ન જ માસ સુધી આક્રમણનો રસ્તો રાકો રાખ્યો.

આ વખતે કૃત્રીમ રાણા રત્નસિંહે રાણા ઉરસિંહનો ઘણો મુલક અને જમીન પોતાના હસ્તગત કરી ઉદયપુરની જમીન સુધી પોતાનો વિસ્તાર કરી દીધો. પરંતુ સિંધીયાને જેટલા રૂપીઆ આપવાના હતા તેટલા રૂપીઆ ન આપી શકવાથી પોતે મહાન ઉપાધિમાં આવી પડ્યો, ચતુર મહારાષ્ટ્રીઓ સમયને ખરોબર પીછાણતા હતા. તેથી સમય વ્યથા ન બગાડતાં અમરચંદની સાથે સંધિ કરવાની અલિલાષા બતાવી અને કહાવ્યું કે તમે સીત્તેર લાખ રૂપીઆ આપો તો અમે રત્ન સિંહનો ત્યાગ કરી ચાલ્યા જઈશું જેથી અમરચંદે તે વાતનો સ્વીકાર કર્યો અને સંધિપત્ર તૈયાર થયું.

ત્યારે એક બીજાની સહીઓ લેવાનો ટાઈમ આવ્યો ત્યારે મહારાષ્ટ્રીઓને ખાતમી મળી કે જો હમણાં આક્રમણ કરવામાં આવે તો વધારે લાભ થશે, જેથી તે બેવચની મરાઠાઓએ સંધિનો ભંગ કર્યો અને બીજા વીસ લાખ રૂપિઆ વધારે માંગ્યા.

સિંધીયાની આ લુચ્ચાઈ બાણુતાં અમરચંદને અતિ ક્રોધ થઈયો અને શુસ્સાના આવેશમાં સંધિપત્રના ટુકડા કરી પોતાના પગ નીચે કચરી તે ટુકડા મહારાષ્ટ્રીઓને પાછા મોકલવામાં આવ્યા. વિપત્તીની વૃદ્ધિ સાથે જ અમરચંદનું સાહસ અને તેજસ્વીતા વૃદ્ધિગત થવા લાગી. પહેલાં જે પુરૂષો નિરાશ થઈ ગયા હતા. તેને પણ અમરચંદે ઉત્સાહી બનાવ્યા અને મેવાડના માટે પ્રાણ આપવા પ્રતિજ્ઞા લીધી-લેવડાવી. અમરચંદની બોલવાની છટા કાંઈ બુદ્ધિ જ હતી એક સારા વક્તાને પણ ડાલાવી નાંખતી હતી. જેના વચનમાં એટલો બહુ હતો કે તેના સાસુ કોઈ બોલવાની હિંમત કરી શકતું નહિ. અમરચંદે એક કલાક સુધી પોતાની વાક્યચાતુર્યથી આખા લશ્કરને પોતાના કરી લીધા હતા, જેમ મરેલો માણસ સજીવન થાય ત્યારે જેટલો ઉત્સાહ આવે તેના કરતાં પણ વધારે ઉત્સાહ અમરચંદની ભાષાથી આવ્યો હતો.

આ વખતે ઉત્સાહી સૈનીકો અને સરદારોને પોત પોતાના મર્તવા પ્રમાણે ઘણા અલંકારો આપ્યા અને મૂલ્યવાન વસ્તુઓ બેટ આપી આખા લશ્કરને પોતાનું કરી લીધું. અને રાજનિતી વિચારક અમરચંદે આજીબાજીના તમામ વહેપારીઓ પાસેથી બધું અનાજ ખરીદ કરી લીધું અને પછી ચારે તરફ ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે "જે કોઈ વીર-પ્રાર્થના કરશે તેને જ મહિના સુધી ચાલે એટલું અનાજ આપવામાં આવશે." આ સમયે એક રૂપીયાનું અડધો શેર અનાજ મળતું હતું. અમરચંદે આવી યુક્તિ રચી ત્યારે દુસ્ત્રમનો પણ અબચમ થયા કે આટલું બધું અનાજ અમરચંદ લાવ્યો ક્યાંથી ? સંધિ સેનાનું અસંતોષનું કારણ જતું રહ્યું. અને સર્વ સૈનિકોએ અમરચંદની તેજસ્વીતાથી ઉત્સાહીત થયા અને બર હરખારમાં રાણાજીને પોતાનો વિશ્વાસ દર્શાવવા બયા ત્યાં

આગળ સિંધીયાઓનો સરદાર 'આલિંગે' કહ્યું કે મહારાજ અમારી યાત્રેથી બૂધની ક્ષમા કરો અને તમારા ખાધેલા નીમકનો બદલો અમારો પ્રાણ આપી મેવાડની રક્ષા કરી વાગીશું. ઉદયપુર માટે અમારા પ્રાણ વિસર્જન કરવા તૈયાર છીએ અને અમારે પગારની જરૂરીયાત નથી.

જ્યારે ખાવાના પદાર્થો ખૂટી જાયે તે પછી જ્યો મરાઠાના સૈન્ય ઉપર બૂખ્યા વરૂની માફક તુટી પડી મેવાડની આગર સાચવીશું સિંધો લોકોની આવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા સાંભળી રાજાની આંખમાં અસુ આંખ્યાં અને પાપાણુ પણ પ્રવાહી બની ગયો. વજ્રમાં પણ મૃદુતાનો સંચાર થયો. જ્યારે રાજાનું હૃદય પીંગળી ગયેલું જોઈ રાજપૂતો અને સિંધીયો એક સાથે રાજાનો જય જયકાર કરવા લાગ્યા. ધન્ય ■ અમરની જુદિને ?

આ પ્રમાણે અમરે પોતાની વાણક્ય જુદિથી જધાને મહાત કરી મેવાડની શોભા વધારી અને એકય રૂપી જળ મજબૂત કરી સારૂ સૈન્ય અને રાજપૂતો એકદમ ભયંકર જર્જના સાથે દુષ્ટ દુરાચારી સિંધીયાની ધસી આવેલી સેના ઉપર તૂટી પડ્યા અને મહા ધોર રણસંગ્રામ ચલાવ્યો. જ્યારે ધાસની માફક સિંધીયાનું સૈન્ય કપાવવા લાગ્યું ત્યારે સિંધીયાઓ હતાશ થઈ ગયા. અને જ્યારે પોતાને વિજયની કોઈ પણ ભાતની આશા રહી જ નહીં. ત્યારે શૂરવીર રાજાપૂતોની સમશેરના ધા અને તોપોના અવાજ આગળ સિંધીયાનું લશ્કર લાચાર બની ગયું. આખરે સિંધીયાએ અમરચંદની સાથે સંધી કરવા અરજ કરી.

અમરચંદને આ વિજય પ્રાપ્ત થયેલો હોવાથી તેને મહારાષ્ટ્રીઓ પર 'કહેણુ મોકદ્યું કે " છ માસ મુધી અમને લડાઈમાં જે ખર્ચ થયું ■ તે તમામ 'ખર્ચ' તમારે આપવું' પડશે જે આ-સરત તમારે 'મંજુર હોય તો હું સંધી કરવા તૈયાર છું. " અમરચંદની આ માંગણી આગળ સિંધીયાને મસ્તક નમાવણું પડ્યું અને અમરચંદની સાથે સંધી કરી.

આ ખુશાલીમાં સરદારોને ઘણી નવાજેસો અને બક્ષીસો આપી અને સરદારોની એક્યતા મજબૂત થઈ. અમરચંદના શુભ પ્રયાસથી મેવાડની શોભામાં 'વૃદ્ધિગત થઈ સંવત ૧૮૨૫ થી ૧૮૩૧ મુધી સધિપત્ર પ્રમાણે કાર્ય થયું અને તે પછી સિંધીયાએ શણાણના કર્મચારીઓને દૂર કર્યા. આથી મેવાડ રાજ્યના જુદા જુદા પ્રગણાં અલગ થઈ ગયાં. સંવત ૧૮૩૧ માં

જેમ વિધો અનુસાર સર્વના દિવસો એક સરખા જતા નથી તેમ સિંધીયાઓનું ભાગ્યચક્ર બદલાયું ત્યારે સમય જોઈ મહારાણાએ ઘણાં પ્રગણાંઓ પર પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો, પણ તે અધિકાર જૂજ વખત રહ્યો સં. ૧૮૩૧ માં તે તમામ પ્રગણાંઓ જતા રહ્યા હતા મરાઠાઓના મહાબળવાન સરદારોએ

પેશ્વાની અધિનતા રૂપી શૂંખલા તોડી નાંખી છિન્ન ભિન્ન કરો નાંખી હતી અને સ્વતંત્ર થવાનો વિચાર કરતા હતા. આ વખતે સિંધીયાએ તમામ પ્રગણાઓ પૈકી એક સિવાય તમામ પર પોતાનો અધિકાર રાખ્યો, અને ‘બોરવાણુ’ હોદ્દરને આપી દીધું, એક વર્ષ વિત્યા બાદ મહારાણા પાસે ‘નીબોરો’ નામનું પ્રગણું પણ માંગ્યું, અને બીક બતાવી કે “જો નહિ આપો તો સિંધીયાએ જેવું વર્તન રાખ્યું હતું તેવુંજ હું રાખીશ” મહારાણાના દુર્ભાગ્યનું વૃત્તાંત આમ ક્યાં સુધી લંબાવવું અને કર્મની કઠણાઈની વાતો આપણે ક્યાં સુધી કરવી. અરે ? તેમણે વીરવર બાપ્પારાવલના ઉત્તમ વંશમાં જન્મ લીધો હોવા છતાં તેમને નરપિશાચ મહારાષ્ટ્રીઓના ભયંકર ત્રાસથી કંપાયમાન થવું પડતું હતું. શું વિધીના લેખ ? દેશભક્ત પ્રતાપસિંહના વંશને ન્યાય વિરુદ્ધ હોદ્દરની આજ્ઞા પાળવી પડતી હતી. કર્મ તારી ગતિ ન્યારીજ છે.

સં. ૧૮૨૬ માં સિંધીયાના પંજમાંથી મહારાણાએ મોટી રકમ આપી છુટકારો મેળવ્યો હતો. આ વખતે મેવાડની ફળદ્રુપ જમીન મહારાણાશ્રીના હાથમાંથી નીકળી ગઈ હતી, પણ જે પ્રગણાઓ હતા તે વેચ્યા ન હતા તેમ પોતાનો અધિકાર પણ છોડ્યો ન હતો, ફક્ત પ્રગણાઓ ગીરો મૂક્યા હતા.

તા. ૧૦ જાન્યુઆરી ૧૮૧૭ ના દિવસે રાણા લીમસિંહની સાથે ખિટીશ સરકારે સંધિ કરી હતી પણ દિલ્લીગીરો સાથે જણાવવાનું કે તે બાબત માટે ખિટીશ સરકારે કોઈ પણ જાતનો ફેંસલો આપ્યો નહતો.

અમરચંદનું પ્રયત્ન બળ રોકી નહિ શકવાથી ચતુર મહારાષ્ટ્રીઓ ઉદયપુર ત્યાગ કરી રવાના થયા તેજ દિવસથી રાણા રત્નસિંહની આજ્ઞા નિર્મૂળ થઈ ગઈ, રત્નસિંહે ઘણા સુદકો અને કિલ્લાઓ પોતાના અધિકારમાં લીધા હતા આથી પોતે ઉદયપુરના મૂળમાં જામી ગયો હતો. પણ જ્યાં ભાગ્ય અનુકુળ ન હોય ત્યાં કોઈ શું કરે ? તેને પોતાનાજ તગદીરે ચારો આપી નહીં આ પ્રમાણે જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ તેના અધિકારમાંથી ઘણાખરા ગામ, કર્ણા અને કિલ્લાઓ જતા રહ્યા. રાજનગર, રાયપુર અને અંતલા ત્રણે ઉપર રાણાજીનો અધિકાર રહ્યો આ વખતે અનેક સરદારો રત્નસિંહને પક્ષ ત્યાગ કરી રાણાજીની છત્ર છાયા નીચે આવ્યા ત્યારે રાણાજીએ તેમનું સ્વાગત કરી તમામની જાગીરો પાછી સોંપી દીધી આથી રત્નસિંહ તદ્દન નિરાશ થયા અને પોતાને લાલ થવાની કોઈ પણ આજ્ઞા રહી નહીં આ પ્રમાણે રત્નસિંહની સ્થિતિ થઈ.

જ્યારે રત્નસિંહ કમલનેરમાં ખિરાજમાન થયો ત્યારે રાણા ઉરસિંહે બેઠપુરના રાજા વિજયસિંહને ‘ગદવાડ’નો શાસન ભાર સોંપી દીધો આ

વખતે મહારાણા અને વિજયસિંહને કારણ થયો જેમાં ઘણી જાનની ચરતો કરવામાં આવી હતી આવી રીતે જાવોની અજગ્ર થટનાથી જ દરેક વસ્તુ પરિવર્તન થાય છે એકજ દુષ્ટ માણસના દુરાચારથી રાણા ઉરસિંહ અઝાજ મૃત્યુ પામ્યા નહોત તો અવરથ મેવાડનો મોઠો ઘણો પણ ઉદાર કરી શકત પરંતુ વિધી આગળ બલભલા મોટાઓનું કંઈ પણ ચાલતું નથી. પણ સતીના આપથી અગ્ર મુદરતના કોપથી અણતના હાથે રાણાણનો વધ થયો જેથી તેના પિતા તેના ઉપર બહુજ ગુસ્સે થયા અને જ્યાં સુધી પોતે જીવ્યા ત્યાં સુધી પુત્રનું મોં જોયું નહિ. રાણાણના સરદારો આવી બધંકર થટનાના સમાચાર સાંજ-જતાની સાથે જ બખલિત થઈ ચારે તરફ તમામ વસ્તુઓ મૂકી નાસવા લાગ્યા.

હોક કયા જોયો છે કે જુદીસાજના પુત્રે મેવાડના સરદારોના કહેવાથી આ કાર્ય કર્યું હતું, કારણ કે મેવાડના સરદારો અરિસિંહ (ઉરસિંહ) પ્રત્યે ક્રિચીત પણ રનેહ ધરાવતા નહોતા આ વાત પ્રથમ જણાવો ગયા હોયે તેમ રાણા ઉરસિંહ આ વાત સ્પષ્ટ સમજતા હતા.

સાહુમ્જાના સરદારના પિતાજીએ મહારાણાણના માટે પોતાનો પ્રાણ અર્પણ કરેલો હતો. તેના ઉપરજ રાણાને સંક્રા જવાથી પોતાની પાસે જોડાઓ અને કહ્યું કે “તમે મહારા રાજ્યની ઉદ્ધારે આજ્યા જાઓ, જો મારી આજ્ઞાનો અમલ નહીં કરો તો તમારો શિરચ્છેદ કરવામાં આવશે.” જ્યાં કોણ પુછવામાં આવ્યું ત્યારે કારણ જતાવવાની ના પાડી જેથી પોતે આજ્યા ગયા પણ જતાં જતાં કહેવું કે ‘આ શિક્ષા અને આપવાથી આપને અને આપના પરિવારને ધણું જ તુલસાન થશે’ તેથી જ સરદારને આપ સફળ અને શોભન થયો કે રાણાનો વધ થયો આવા અનેક કારણો મળી આવે છે.

મેવાડની સીમા પર ‘બિહોતા’ નામનું એક નાનું ગામ છે, આ ગામ મેવાડના અધિકારમાં હતું પણ જુની રાજાએ જગપૂર્વક તે ગામ ઉપર પોતાના અધિકાર સ્થાપીત કર્યો હતો આ વાતથી જ ગ્રહકર્મોના મૂળ રોપાયાં હતાં આ બે કારણોને લઈને જ મહારાણાનો વધ થયો હોય તેમ લાગે.

જ્યારે મહારાણાનો વધ થયો ત્યારે જ્યાં સરદારો કાયરતા બતાવી નાસી ગયા ક્રૂર મહારાણાઓની એક ઉપપત્તિ યજની પાસે રહી, આ ઉપપત્તિએ જ મહારાણાની મરણક્રિયાનો સામાન મગાવો અગ્નિદાહ માટે ચંદનાદિની ચીંતા કરવાની આજ્ઞા આપી ચીંતા લેવાર થઈ એટલે રાણાનો મૃતદેહ પોતાની જોડમાં લઈ ઉપપત્તિ ચીંતા ઉપર બેઠી અને રાણાણના જુનીને બધંકર આપ દેતી ગઈ કે “હા! વનસ્પતિ, તમે ચાહો છો, ને કોઈ માણસે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા

મારા પતિનો વધ કર્યો હોય તો અવશ્ય જો મહિનામાં તે ફુટનું અંગ કોહી જશે અને લોકો તેને ભયંકર તિરસ્કાર યુક્ત, વિશ્વાસઘાતક, રાજઘાતક કહીને અત્યંત રીતે ધિક્કારશે. જુના કલેશને લઈ અગર અપકારનો બદલો લેવાને માટે જેણે આ કાર્ય કર્યું હશે તેને કાંઈ થશે નહિ. હે બગવાન ? તમે સાક્ષી રહેજો જો હું સતી હોઈ, જો મેં મહારાણા અરિસિંહ સિવાય કોઈ પુરુષને મારા હૃદયમાં સ્થાન આપ્યું ન હોય તો મારું વચન અવશ્ય ફળીભૂત કરજો. ”

સતીના આ શબ્દો હજી પુરા પહોં ન થયા એટલામાં એક વૃક્ષની પ્રચંડ શાખા તુટીને નિચે પડી અને ચીતા પહોં પ્રદિપ્ત થઈ તેમાંથી પ્રચંડ જ્વાળાઓ નીકળવા લાગી અને પવિત્ર બાળા, રાજવિરાંગના અરિસિંહ રાણાના મૃત દેહને લઈ ભસ્મિભૂત થઈ ગઈ. ધન્ય છે ? જો પવિત્ર પ્રેમને ? અને તેની અચળ શ્રદ્ધાને ? આ રાજપૂતાણી વિરાંગનાનાં યશોગાન કરીએ તેટલાં ઓછાં છે.

મહારાણા અરિસિંહ (ઉરસિંહ) જો પુત્રોને પોતાની પાછળ મૂકી ગયા હતા. તેમાં એકનું નામ હંમિર અને બીજાનું નામ ભિમ હતું. સંવત. ૧૮૧૮ ઈ. સે. ૧૭૦૨ માં વીર હમિરસિંહ મેવાડના ગૌરવહીણ સિંહાસન ઉપર બિરાજમાન થયા આ વખતે ફક્ત હમિરસિંહની ઉંમર દશથી બાર વર્ષની હતી.

દોહરા

અરસી નૃપ પરલોક પદ, મિહર પ્રકાશ હમિર,	
અમરચંદકો મૃત્યુ જો, સ્વામિ ભક્ત બડધીર.	૨૭૮
બેઘમ પૈ મરહટ્ટ દલ, દંડ દ્રવ્યતે દૈન,	
મહિ બિભાગકર મેઘતૈ; નિજ દલ ગિરવી લૈન.	૨૭૯
નિમ્બાહોડા પ્રાન્ત ઈક, હુલકર કો લિખ લીન,	
ફિર હમિર નૃપ કૃષ્ણગઢ, કિલ વિવાહ નિજકીન.	૨૮૦
ફિર કુંભલંગઢ પૈ હલ્લા, ઠર આએ નિજ ગેહ,	
ભાવી પ્રબળ હમિર ને, કીયોણુ લ્યાગ ન દેહ.	૨૮૧
સન્નન આંશય તેં ફતૈ, શાસન મનકો મંડ,	
કવિરાજ શ્યામલ કીયો, મંડન પુરન ખંડ.	૨૮૨

દોહરો

નહિ પતિ બહુ પતિ નિબલ પતિ, શિશુ પતિ પતંની નાર,
નર પુરકી તો કયા ચલી, સુરપુર હોત ઉભાર. ૨૮૩

(આ દોહરાની સમસ્યા ઉપરથી ઉત્તરપુરની શું હાલત હતી તેનો ખ્યાલ પડશે.)

હમીરસિંહની નાની ઉમર હોવાથી રાજ્યનો તમામ વહીવટ પોતાની રાજમાતા સંભાળતાં હતાં અને રાજમાતાના કારભારથી મેવાડમાં ઘણી જ અંધાધુંધી ચાલી અનેક જાતના ઉપદ્રવો થવા લાગ્યા અદરે અદરે કલેશ જાગવા લાગ્યા. એકતો મેવાડની દશા તદ્દન કાલીયત હતી વળી મરાઠાઓનો ત્રાસ હતો તેમાં વળી જાળકનું રાજ્ય અને સીતું શાસન હતું

આ બધી પરિસ્થિતિમાં રાણીની મહત્વકાંક્ષા ઘણી જ વિચાળ હતી આથી મેવાડનો નાશ ઘણા જ ઘોઠા વખતમાં ડેખાતો હતો. આવા કારણથી મેવાડમાં અનેક રંગબેરંગ થવા લાગ્યા આ વખતે અંદાવત અને શકાવત સરદારો વચ્ચે સહાયનો વિરોધ હતો. આવા કંઠણ સમયે પોત પોતાની પ્રધાનતા સ્થાપિત કરવાને અદરે અદરેનું ફેધીર વહેવડાવવા તૈયાર થયા હતાં શકાવત સરદારે રાજમાતાનો પક્ષ લીધો અને અપમાનીત સાલુમખા સરદાર અરિસિંહે કહેલા અપમાનનો બકલો લેવા માટે સ્વર્ગસ્થ મહારાણીની વિધવા રાણીના વિરૂદ્ધ પ્રચાર કરવા નીકળ્યો

આ બચંકર પરિસ્થિતિના કલેશનો મહા અગ્નિ પેદા થયો તેથી સમગ્ર મેવાડ સ્તબ્ધતાવત્ થઈ ગઈ આ વખતે સમસ્ત રાજ્ય અનાથ બની ગયું અને ચાર હુંદારા લોકો જેમ ફાવે તેમ મેવાડને હુંદવા લાગ્યા મેવાડના ગરીબ એકુતો ઉપર મહા બચંકર અત્યાચાર થવા લાગ્યો તેથી મેવાડ ઘણી જ ખરાબ દશામાં આવી પડ્યું જેથી મેવાડની નંદનવનભૂમિ એક હ્રમ્ભગતા અંગારની થીતા સમાન થઈ ગઈ

પ્રભાવશાળી અમરચંદે પોતાની આણક્ય જુદીથી સિંધી લોકોને વશ કરી જે મેવાડની ઉત્તમ સેવા બજાવી હતી અને મેવાડનું રક્ષણ કર્યું હતું તેમ જ સિંધીઓને રાજબક્ષિતનો પરિચય કરાવ્યો હતો અને આજે અરિસિંહનું મૃત્યુ થતાં જ સિંધીઓએ ઉગ્ર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું અને બળપૂર્વક રાજધાની પર અધિકાર સ્થાપિત કરી લીધો હતો અને રાજધાનીની રક્ષાનો ભાર સાલુમખા સરદાર ઉપર હતો. તેથી પોતાના ચઢેલા પગાર માટે સાલુમખા સરદારને ધર્ષ જ કહી આપવા લાગ્યા અને પોતાનો ચઢેલો પગાર આપવાને આ સરદાર અસમર્થ ॥ એમ સમજી તેઓ તેમને તજ્જતલોહ પર બેસાડવાની તજવીજ કરી રહ્યા હતા એવામાં અમરચંદ જુનીથી આવી પહોંચ્યો

પાપીય સિંધીઓએ અમરચંદને જ્ઞેતાં જ સાલુમખા સરદારને ઊંડા મૂક્યા. અમરચંદે શત્રુઓના આક્રમણથી રાજકુમારની રક્ષા કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી સસારનો વહેવાર અમરચંદ સારી પેઠે બાણતા હતા વળી તેઓ તે પણ

બાણુતા હતા કે મંત્રીપદ લેવાને માટે ઘણા જાણી ઇચ્છા છે. તેથી જ તે માણસો મારા પ્રત્યે ઇર્ષાભાવ રાખે છે. રાજકુમારની રક્ષાનો ભાર લઈશ તો અનેક માણસો વાંધો ઉઠાવશે માટે પ્રથમથી જ બુદ્ધિપૂર્વક એવું કાર્ય કરવું કે જેથી કોઈને પણ શંકાનું કારણ રહે નહીં. આવા વિચારથી તેમને પોતાની સંપત્તિનું સૂચીપત્ર બનાવ્યું. અને તમામ સંપત્તિ રાજમાતા પાસે મોકલી આપી હીરા, મોતી, ઝવેરાત, સોનું, ચાંદી તથા મૂલ્યવાન વસ્ત્રો પણ બુદ્ધા બુદ્ધા પાત્રોમાં રાજમાતાને મોકલી આપ્યા.

અમરચંદની આવી ઉદારતા જોઈ સર્વના મનમાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું. અને રાજમાતાને અમરચંદ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ બેસી ગયો. રાજમાતાએ મોકલાવેલી તમામ સંપત્તિ પાછી લઈ જવા માટે અમરચંદને વારંવાર કહ્યું પણ એકવચની અને દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા અમરચંદે તે સંપત્તિ પાછી લીધી નહીં તેમને રાજમાતાના અત્યંત આગ્રહથી વપરાશમાં આવેલા વસ્ત્રો પાછા મંગાવી લીધાં. ધન્ય છે રાજભક્ત અમરચંદને ? અને ધન્ય છે તેની પવિત્ર ભાવનાને ?

જેમ જેમ વખત વીતતો ગયો તેમ તેમ રાજમાતાની બુદ્ધિ બગડતી ગઈ અને પોતાની મહત્વતા વધારવા માટે અનેક ષડયંત્ર રચવા માંડ્યા, રાણી બુદ્ધિ શાળી હતી પણ શોકની વાત એ છે કે એક ખરાબ સ્ત્રીએ તેના ઉપર પોતાનો સંપૂર્ણ પ્રભાવ પાડ્યો હતો. અને તે જે કંઈ કહેતી તે રાજમાતાને કરવું પડતું હતું, રાજમાતા તેની સલાહ સિવાય એક પણ ઠગ ભરતી ન હતી. આ દુષ્ટ સ્ત્રી એક યુવાન રાજકર્મચારીના કહેવા પ્રમાણે કાર્ય કરતી. આથી ઉક્ત યુવરાજ પરોક્ષ રીતે રાણીના સર્વ કાર્યોનો સુવધાર હતો. તે પોતાના ઘરમાં બેઝીને જે ચક્ર ચલાવતો હતો. તે અનુસાર હમીરની માતાના દરેક કાર્ય થતાં હતાં. તે રાજકર્મચારી થોડો વખત પણ જીવવા પામ્યો નહિ તેના મરણ બાદ રાજમાતા પોતાની જ મરજી પ્રમાણે કાર્ય કરતી હતી અને તે અમરચંદનો કટ્ટો વિરોધી હતો, આથી રાજમાતા ઉક્ત રાજકર્મચારીની ઇચ્છા પ્રમાણે અમરચંદની વિરૂદ્ધ કાર્ય કરવા લાગી. રાજમાતાએ લેશ પણ વિચાર કર્યો ન હતો કે અમરચંદ મારા પુત્રની રક્ષા માટે દરેક જોખમ ખેડે છે. વાસ્તવીક રીતે રાજમાતાની કુબુદ્ધિ એટલી બધી વધી કે ચંદાવતનો પક્ષ ગ્રહણ કરીને અમરચંદના દરેક કાર્યોનો પ્રતિવાદ કરતી હતી. પણ કર્તવ્યપરાયણ અમર પોતાના કાર્યમાંથી જરા પણ ચલેત ઘયો નહિ. તેઓ સિંધીયાની સહાયથી પોતે પોતાના પગ પર અચળ અને અડગ રહ્યા. તેમણે મહારાષ્ટ્રીઓને નગરમાં આવવા દીધા નહીં. અને મેવાડના રાજ્યની ઉત્તમ રીતે રક્ષા કરી પરંતુ તેમનું શરીર રક્ત-માંસથી બનેલું હતું.

કૂર લોકોને અત્યાચાર જોડતા થી રીતે રોકી શકે ? જેને માટે અમર-
ચંદે પોતાને સર્વસ્વ ભોગ આપ્યો હતો તેજ માણસો આજે કૃતઘ્તાને
તિલાંજલિ આપી શકે હાથે અમરચંદનું અપમાન કરવા લાગ્યા આવી વિકટે
પરિસ્થિતિમાં કયો માણસ સ્થીર રહી શકે ? અમરચંદ તે સ્વભાવથી તેજસ્વી
હતા, તેઓ પોતાનું અપમાન જરા પણ સહન કરી શકતા નહોતા પરંતુ
જ્યારથી મંત્રીપદ પર આવ્યા ત્યારથી અનેક મુશીબતોને સામનો કરવો પડ્યો
હતો અને અનેક વખત અપમાનીત થઈ કર્તવ્યપરાયણ રહી પોતે રાજની
રક્ષા ઉત્તમ પ્રકારે કરી સેવા બજાવી હતી ફક્ત રાજકુમાર હમીરસિંહનું
રક્ષણ કરવાની ખાતર અમરે પોતાનું લીધેલું કર્તવ્ય ત્યાગ ન કર્યું થન્ય છે ?
જો વીર અમરને ?

એક વખતે મંત્રી અમરચંદ પોતાના કાર્ય સ્થાનમાં બેઠા હતા એવામાં
કુદ 'રામખારી' ત્યાં આવી અને રાજ્યમાતાના નામથી કોઈ કામ માટે
અમરને સખત કપડો આપવા લાગી જેથી તેજસ્વી અમરચંદને સખત કોષ
અર્યો તેથી આવેલો પાપીણી 'રામખારી' ને તિરસ્કાર કરી દાઢી મૂકી
એટલે અપમાનિત થયેલો 'રામખારી' રડતી રડતી રાજ્યમાતા પાસે ગઈ,
અને સાચી-જુદી હકીકત મરી-મસાલા લેગવીને ઉધા પાટા બધાવા. જેથી
રાજમાતાએ 'રામખારી'નું થએલું અપમાન પોતાનું અપમાન થયું છે એમ
ગણ્યું તેથી રાજમાતાએ તરત જ એક પાદખી મંગાવી સાંજુખા સરદાર
પાસે જવા નીકળી, આથી અમરચંદ સમજી ગયો કે આજે કંઈ વિચિત્ર થટના
થવાનો છે એટલે અમરચંદ તરત જ પોતાના કાર્યાલયમાંથી ઉઠ્યા અને બહાર
ગયા તેમ માર્ગમાં જ રાજમાતાની પાદખી ભેટ કે તરત જ પાદખી ઉપાડ-
નારાઓ અને સાથે જનારાઓને પાછા ફરવાની આજ્ઞા કરી.

અમરચંદની આજ્ઞા થઈ એટલે કેનામાં વાકાત ૩૩ કે અમરચંદનું વચન
ઉઠાપી શકે ? જ્યારે પાલખી રણવાસની હલ ઉપર આવી ત્યારે મંત્રી અમર
ચંદે રાજમાતાને નમન કરી અંબીરતાથી કહ્યું કે:—

"શું આપનું આ કાર્ય સ્વર્ગસ્થ મહારાણાને કલંકે લગાડનારું
નથી ? આતું હીણુપદ લગાડનારું કાર્ય શું આપની શોભામાં વધારે
કરે છે ? સ્વામિના મૃત્યુ પછી છ માસ મુખી તો સાધારણ કુંભા-
રની સ્ત્રી પણ ઘઠની બહાર નીકળતી નથી. પરંતુ આપતો સિસો-
દીયા કુળના મહારાણો હોવા છતાં આપના પાતના મૃત્યુનો શોક-
દાગ વ્યતિત થવા પૂર્વે રણવાસ છોડી બહાર બહારો છો ? આપ

પોતેજ બુદ્ધિમાન છે ? આપને આથી વધારે શું સમજવું, અમરચંદને આપનો હિતચિતકે સમજશે, શત્રુ સમજશે નહિ. આ અમર વિશ્વાસઘાતી નથી કે મહારાણા અમરસિહના કુમાર પર કોઈ પણ જાતનો અત્યાચાર કરશે ? હું આપને એકે નિવેદન કરવા ચાહું છું, મેં હમણાં એક મહાન કાર્ય કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. આ કાર્ય ઉપર આપનું અને રાજકુમારનું તેમજ મેવાડનું હિત સમાવેશું છે. માટે આ કાર્યમાં વિઘ્ન લાવવા કરતાં મને સહાય આપો ? મારી આ વાત આપ સ્વીકારો या न स्वीकारो तो પણ મારો નિશ્ચય છે કે ધારેલું કાર્ય અવશ્ય પાર પાડીશ જ.”

અમરચંદના હિત વચનો કૂર રાજમાતાના હૃદયમાં સ્થાન પામ્યા નહિ. અમરચંદ જ્યાં સુધી જીવીત રહ્યાં ત્યાં સુધી રાજમાતાનો આંખમાં ખટકતા જ રહ્યા. જ્યારે આ ન્યાયપરાયણ ધર્મ શિરોમણિ આ લોકથી વિદાય લઇ પરમ ધામમાં પહોંચ્યા અને તેમનું પવિત્ર શરીર માત્ર ભસ્મ બની ગયું ત્યારે જ તેઓના આત્માને શાન્તિ મળી. ઘણા લોકોનું એવું અનુમાન છે કે પારીણી રાજમાતાએ ઝેર આપી અમરચંદનો અંત આણ્યો હતો. રાજમાતાની આવી નિચતા ભરેલી નિષ્કુરતા પરથી આ અનુમાન સત્ય હોય એમ લાગે છે. અક્ષ-સોસ ? મનુષ્ય કેવું નિષ્કુર પ્રાણી છે, સ્વાર્થ માટે કેવાં ભયંકર કૃત્યો કરાવે છે ?

ધર્માત્મા અમરચંદે પોતાની માતૃભૂમિનું હીત સાધવાને માટે પોતાના સ્વધર્મનો ત્યાગ કર્યો, જેના માટે અનેક કલેશ અને ઉપદ્રવો થાય છે, એવા એવા વીપુલ પોતાના તમામ ધનનો પણ ત્યાગ કર્યો. પરંતુ નિમકહલાડી ભરેલી ઉદારતાનો ત્રાસ સહન કરવો પડ્યો તે છતાં પણ કર્તવ્યપરાયણ અમરચંદ કદી પણ પોતાના કર્તવ્યથી ચૂક્યા નથી. જેને માટે તેને અનેક સંકટો સહન કર્યા હતા. જેને માટે તેમણે આટલો બધો આત્મભોગ આપ્યો હતો. જેને માટે પોતે સર્વનો દ્રેષી બન્યો હતો, તેજ પિયાચણી રાજમાતાએ નિશ્ચય માર્ગનું અનુકરણ કરી પુણ્યાત્મા અમરચંદને ઝેર આપી તેનો પ્રાણ લીધો. હતો.

આવા મહાપુરૂષે સ્વદેશ માટે જીવન ધારણ કરી સ્વદેશીઓના જ વિશ્વાસ-ઘાતથી આ લોકમાં પ્રયાણ કર્યું. અમરચંદ કોઈ પણ દેશનું ભૂષણ થઈ શકે એવા હતા પણ મેવાડના દુર્ભાગ્યથી દુષ્ટ રાણીએ મંત્રી અમરચંદને પોતાનો શત્રુ માની ગુણની કંઠર કરી નહિ. બીજા બે ચાર મંત્રીઓ આ પ્રકારના ગુણથી મહાત્ થઈ ગયા હતા. પરંતુ તેમાં કોઈની દશા આવી શોચનીય થઈ નહોતી. યદ્યપી અમરચંદ એક મહાન રાજ્યના મંત્રી હતા, તો પણ તેઓ

એટલા નિ સહાય થઈ ગયા હતા કે નાગરીકોએ તેમનો અતીમ સસ્કાર ઉઘરાણું કરીને કર્યો હતો. ભારતના ઇતિહાસમાં એક નવીન ઉદાહરણું કે ભારત વર્ષમાં સદ્ગુણી માણસોનું સન્માન કરતા જ નથી જેઓ આ પ્રમાણે માને કે તેઓને ભારતવાસીઓનો પૂર્ણ પરિચય નથી અમરચંદનો અત્ત ગમે તેવી ભય કર રીતથી આવ્યો હોય પરંતુ અમરચંદના મહાન ગુણો અઘાપી કોઈ પણ મેવાડવસી જૂથો નથી જો કોઈ માણસ આવા ગુણોથી વિભૂષીત બને કે તો રાજપૂતો તેને અમરચંદ કહીને બોલે છે કે ધન્ય છે ? એ અમરચંદને ? ધન્ય છે ? તેના સ્વાર્થ ત્યાગને ? અને ધન્ય છે ? તેની માતૃ ભક્તિને ? કહેવતમાં કહ્યું છે કે —

જનની જલ્જલે ભડત જન, કં દાતા કા શૂર,
નહોં તો રહેજે વાઝણી, અત્ત જુમાવીશ નૂર ૨૮૪

છાપો

મત્રી અમરચંદ, ખરે ગૌરવ દીપાબ્ધુ,
શોક તણું શુભ નામ, ખરે અવની શોભાબ્ધુ,
માતૃભૂમિની સેવ, કરી સાચી ભક્તિધી,
રહેતો સદા મસ્તાન, ખરે નહિ બીક અતરથી
સિંધીયોતુ સૈન્ય તો, ખઠકાઈ જતું પળવારમાં,
કહે 'ભોગી' સમજાવ તો, અમર તેને સાનમાં ૨૮૫

છાપો

સિંધીયો તો સો, અમરને તાબે ચાતા,
અમર તણી હિંમત ભેઈ રાણા હરખાતા
હતો શૂરવીર સિંક, ન પરવા કોઈની કરતો,
સત્ય નિતી સહાય થકી, આગે ક્રુચ કરતો
દુરમનને હક્ષતો ધરી શમયોર હાયમાં,
કહે 'ભોગી' અમર સદા, રહેતો તો આનંદમાં ૨૮૬

છાપો

અકાળે મૃત્યુ ચાય, બુઝો રાણાનું જ્યારે,
મતૃ પ્રચડ તોફાન, ન આવે કોઈ વારે
આહોમહિમા કલેશ, થકી સો દુષ્ણી ચાતા,
મેવાડ કેશ તાજ, લેવા દુરમન લલચાતા
પણ મેવાડના મત્રી થકી, અમરથી સો મુજતા,
કહે 'ભોગી' અમર સામે, દુરમનો ભોગી જતા ૨૮૭

છપ્પો

હમીર નાનો બાળ, રાજ તો માતા કરતી,
રાજમાતાને એક, દુષ્ટની સોબત થાતી,
રાજકાજના કાર્ય મહીં સલાહ લેવાતી,
રામખ્યારીનું નામ, સુણી માતા હરખાતી,
અમર સાથે પ્રપંચ કરી, નાશ તેનો ધ્વંષતી,
કહે લોગી કર્મ તણી, વિચિત્ર તો છે ગતિ.

૨૮૮

છપ્પો

અમરચંદનો તાપ, કોઇથી નહીં સહેવાતો,
નાનાં મોટાં સૌ, અમરચંદથી ગભરાતો,
હતો નિમકહલાલ, રક્ષા મેવાડની કરતો,
રાજમાતાના દીલ મહીં, તે અતી ખટકતો,
આખર હગો માતા કરે, દીધુ ઝેરને મેળવી,
કહે લોગી મરતો અમર નામના અમર કરી,

૨૮૯

છપ્પો

પડી અમરની લાશ, નહીં કફન તો મળતું,
અગ્નિ દાહને માટે, નગર ઉધરાણું કરતું,
મળી શહેરના લોક, મરણની ક્રિયા કરતા,
શું વિધિના લેખ, અમર વિશેગે રડતા,
માટે જગતના માનવી, આવો જગતનો ન્યાય છે,
કહે લોગી અમર તણી, વાહ વાહ કહેવાય છે.

૨૯૦

આ પ્રમાણે પરાપકારી અમરચંદનું અકાળે મૃત્યુ થયું હતું. અમરચંદના જ મેવાડનું ભાવી પણ ખદલાઈ ગયું. રાજમાતા એમ સમજી કે 'હવે કોઇનો ડર નથી. જેનો ડર હતો તે તો પરલોક સીધાની ગયો.' પરંતુ માતાની એ ગણતરી ઉંઘી જ વળી ગઈ. અને પોતાની ધારણા સફળ ન અને અંદરો અંદર કલેશનું વાતાવરણ વધવા લાગ્યું. જેથી સંવત ૧૮૩૧ સ. ૧૭૭૫ માં બેશુ સરદાર વિદ્રોહી બની મેવાડના શાશનનો અંત લાવવા તન કરવા લાગ્યો. તેથી રાજમાતાએ સિંધિયાની સહાય માગી. પણ સિંધિયાએ રાજમાતાને હગો આપ્યો. મેવાડની ઘણી ભૂમિ નિમકહરામ સિંધિયાઓએ લીધી. ધિક્કાર છે એ નરાધમોને? આખરે રાજમાતાને ખંડણી આપવી. તે ખંડણીની રક્ત ગણતાં છાતી ફાટી જાય. (બેશુ સરદાર વિગેરેનો ત.)

બાર લાખ રૂપીઆ લગભગ કર્યો હતો) સવત ૧૮૩૦-૩૧ માં ચાર ખંડ-
છીએ અને સ. ૧૮૩૨ માં બીજી ત્રણ ખંડછીએની માંગણી કરી અને આ
માંગણી પુરી નહીં થવાથી મેવાડની બીજી બધી ભૂમિ પચાવી લીધી આ
પ્રકારે પ્રચલ મરાઠાઓના ઘરૂણ અત્યાચારથી પીડીત થઇને માહોમાહેના
વિગ્રહથી હતાસ થઇને રાજકુમાર હમીરે યોગ્ય ઉત્તર પહોંચતા જ સંવત
૧૮૩૪ માં પરલોકની યાત્રા કરી.

આ પ્રમાણે અમરચંદનું પ્રકરણ પુરૂ થતાં પ્રભુ પાસે પ્રાર્થુ છું કે પરમાત્મા !
અમરના આત્માને શાન્તિ અર્પો અને ભારતમાં આવા નરવીર જન્મો ?

ત્રાટક છંદ

જગતેય જયે પરલોકે જળે, નૃપ ડીર પ્રતાપ મુતાપ તમે,
તિન કી બલ વિક્રમ સ્વરૂપ કયા, દીવ ગોન કિયો સિખવાય જયા ૨૬૧
ઉનકે લણુ ઉત્તર પુત્ર બહે, નૃપ આસન રાજ નૃપાણ ચહે,
બણુ હેડ ઉમેદ ભુ છીન કિયો, નૃપલેડે યથા વિધી ન્યાય કિયો ૨૬૨
દય અટકે વત્સર આયુ બયે, નૃપ રાજક સ્વર્ગ પધાર ગયે,
છનકે પિતુ બ્રાત કયા સરસી, નૃપ આસન ગેંઠ ગયે અરસી ૨૬૩

૫૮. જે સધીપત અનુસાર સિંધીરાએએ આ પ્રમુખો પર ચોતાનો અધિકાર
સ્થાપીત કર્યો હતો તે અવાધી વિદ્યમાન છે. આ ચાર ખંડછીએ નીચે લખેના મતુખ્યોએ
લીધી હતી.

(૧) સંવત ૧૮૩૦ માં બેમુનો ત્રિલોક દગાવચ મરિ માધેજી સિંધીરાએ.

(૨) સવત ૧૮૪૧ માં બીરજી તાપે ગોર્ધારરાવ ગણુપતરાનની માનકે

(૩) સવત ૧૮૩૧ માં અંબાજી ઉચે.

આમા પહેલી ખંડછી હોલક તરફથી મગજીએ લીધી બીજી મોમાજીની મારફતે
દ્વિતીય હોલકરે લીધી અને ત્રીજી સોમાજીની મારફતે અમીનહાદુરે લીધી રાજા હમીરની
ઉત્તર આ સમયે ફક્ત અઘાર વર્ષની હતી

મહારાષ્ટ્રીએએ મેવાડના રાજા પાસેથી નીચે પ્રમાણે સર્વ મળી એક કરોડ એકાશી
લાખ રૂપીઆની ખંડછી લીધી

રૂ. ૬૬૦૦૦૦૦ વિક્રમ સવત ૧૮૦૮ રાજા જગમસિંહે હોલકરને આપ્યા

રૂ. ૫૧૦૦૦૦૦ વિક્રમ સવત ૧૮૨૦ છં સ. ૧૭૬૪ રાજા અગસિંહના વખતમાં માધેજી-
[એ સિંધીવાને આપ્યા

રૂ. ૧૪૦૦૦૦૦ વિક્રમ સવત ૧૮૨૬ છં સ. ૧૭૭૦ રાજા અગસિંહ તરફથી માધેજી
[સિંધીવાને મળ્યા

રૂ. ૧૮૧૦૦૦૦૦

આ સિવાય બીજા રૂપીઆ લણુ ગયા કુન સત કરોડ રૂપીઆ તેમના હાથમાંથી
આપ્યા ગયા આ પાન જાસવી મેવાડમાં પહેલા જેટલી લણુમો રહી નહીં.

ઈક કૃત્રિમ ભૂપ બનાય લીયો, સિરદાર કિતેકન કુંદ કીયો,
 ગૃહ ક્ષેપ વિશેષ હો નાથ મરે, મરહટ્ટ મલાર સુ સંધિ કરે. ૨૯૪
 વિષ દેર સલુમ્બર નોધહતો, મરહટ્ટ મિલાવન હેત મતો,
 ૫૯ અરસિ નૃપ ઘાત વિસાસ કીયો, ભટ રાધવપૈ હઠ ચૂક બયો. ૨૯૫
 ફિર માલવ દેશ અવંતિ પુરી, અરસી દલ નૌબત બાય ધુરી,
 ભટ ઓઘ સરાહન નેગ લયે, તરવારન વારન સ્વર્ગ ગયે. ૨૯૬
 ફિર માધવરાવ બડે દલતો, ઉદયપુર ઘેર લિયો બલતો,
 અરસિ નિજ વિક્રમ ખૂબ લરે, નય દામ બિચારડ સંધી કરે. ૨૯૭
 છલ રાનહિ તેં સિરદાર છલો, ઉપધિશ બનાયડ કૌજ મિલી,
 બહુ બેર કિયે કમલે અરસી, અરિ તાકત સેન સવેં ધરસી. ૨૯૮
 અરસી નિજ બાયવ પ્રાન્ત દિયો, દલ સેવનદે મરૂ ભૂપલિયો,
 નિજ ભટ્ટન કટ્ટન રાન ચઢે, સમરૂ હિ ભગાયરુ આપ બડે. ૨૯૯
 નૃપ બુન્દિય આયરુ ચૂક કિયો, છલ રાવ અણત કલંક લિયો,
 અરસી પરલોક પ્રયાન કથા, ફિર દક્ષિણ ક્ષત્રિય વંશ જથા. ૩૦૦
 કુલહાપુર આદિક વંશ બધે, તિન સેવક ગ્યાલિયરાદિ સધે,
 જિનકે બલવંશ બિચાર કહેં, રજપૂતનમેં થલ ટોંક લહે. ૩૦૧

૫૯. મહારાણા અરિસિંહ અમરગઢ યુદ્ધમ પર બુન્દી કેથવ રાજા અણતસિંહના
 હાથે માર્યા ગયા હતા તેની ખબર સંવત ૧૮૨૬ ચૈત્ર વદ ૩ ઇ. સ. ૧૭૭૩ ના માર્ચની
 ૧૧ મી તારીખે પડી હતી. મહારાણા હમીર સં. ૧૮૩૪ પોસ સુદ ૮ ઇ. સ. ૧૭૭૮ના
 જાન્યુઆરીની ૧ ઠી તારીખે દેહાન્ત પામ્યો તેનો જન્મ સં. ૧૮૧૮ જેઠ સુદ ૧૧ ઇ. સ.
 ૧૭૬૧ ના જુનની તારીખ ૧૩ મીએ મહારાણી સદારકુંવરથી રાણા હમીરનો જન્મ થયો
 હતો. રાણા હમીરનું મૃત્યુ ઝેર આપવાથી જ થયું છે.

બાર લાખ રૂપીઆ લગભગ કર્યો હતો) સવત ૧૮૩૦-૩૧ માં ચાર ખડ
છીએ અને સ ૧૮૩૨ માં બીજી ત્રણ ખડછીએની માગણી કરી અને આ
માગણી પુરી નહીં થવાથી મેવાડની બીજી ઘણી ભૂમિ પચાવી લીધી આ
પ્રકારે પ્રચંડ મરાઠાઓના દારૂજી અત્યાચારથી પીડિત થઇને માઠામાઠાના
વિગ્રહથી હતાસ થઇને રાજકુમાર હમીરે યોગ્ય ઉમર પહોંચતા જ સવત
૧૮૩૪ માં પરલોકની યાત્રા કરી.

આ પ્રમાણે અમરચંદ્ર પ્રકરણ પુરૂ થતા પ્રણ પાસે પ્રાપ્ત છે પરંતુ આ
અમરના આત્માને શાન્તિ અર્પો અને બારતમાં આવવા નરવીર જન્મે !

નોટક છઠ

જગતેશ ગયે પરલોક જમે, નૃપ હીર પ્રતાપ સુતાપ તમે,
તિન દી બલ વિક્રમ સ્વરૂપ કથા, દીવ ગોન કિયો દિખવામ જયા ૨૬૧
ઉનકે લધુ ઉમર પુત્ર બહે, નૃપ આસન રાજ નૃપાળ થહે,
બધુ હેડ ઉમેદ ભુ છીન વિધો, નૃપરૈરે યથા વિધી ન્યાય કિયો ૨૬૨
દશ અર્ધક વત્સર આયુ ગયે, નૃપ રાજડ સ્વર્ગ પધાર ગયે,
છનકે પિતૃ જાત કથા સરસી, નૃપ આસન પેઠ ગયે અરસી ૨૬૩

૫૮ જે સંધીપત્ર અનુસાર સિંધીરાએએ આ પ્રણજીએ ૫૨ રોતાનો અધિકાર
સ્થાપીત કર્યો હતો તે અવાધી વિવશાન છે આ ચાર ખડછીએ નીચે લખેલા અનુષ્ઠાએ
લીધી હતી

- (૧) સ. ૧૮૩૦ માં મેજનો તિલો દવાવવા માં ગયે છ સંધીરાએ
- (૨) સવત ૧૮૪૧ માં વીરજી તાલે ત્રોવીદાર અણ્ણીયાવની માં હતો
- (૩) સવત ૧૮૩૧ માં અણ્ણી ઉદને

આમાં પહેલી ખડછી હાલ તરફથી મરાઠાએ લીધી બીજી સોમાઝની મારફતે
ત્રીજી હેલ્કરે લીધી અને ત્રીજી સોમાઝની મારફતે અલોમલાદુરે લીધી રાજા હમીરની
ઉમર આ સમયે રૂઝા અગર વર્ષની હતી

મહારાષ્ટ્રીએએ મેવાડના રાજા પાસેથી નીચે પ્રમાણે સર્વ મગી એક કરોડ એકાથી
લાખ રૂપીઆની ખડછી લીધી

- રૂ. ૬૬૦૦૦૦૦ વિક્રમ સવત ૧૮૦૮ રાજા જમતસિંહ દોલકરને આપ્યા
- રૂ. ૫૧૦૦૦૦૦ વિક્રમ સવત ૧૮૨૦ ઈ સ ૧૭૬૪ રાજા અરિસિંહના વખતમાં માધોજી
[એ સિંધીવાને આપ્યા
- રૂ. ૧૪૦૦૦૦૦ વિક્રમ સવત ૧૮૨૬ ઈ સ ૧૭૭૦ રાજા અગિસિંહ તરફથી માધોજી
[સિંધીવાને અપ્યા

રૂ. ૧૮૧૦૦૦૦

આ સિવાય બીજી રૂપીઆ ઘણા ગણા હન સવત કરોડ રૂપીઆ તેમના હાથમાંથી
આપ્યા ગયા આ ધન અગત્યથી મેવાડમાં પહેલા જેટલી લઘુથી રહી નહીં

લાગ્યા. સૌને પોતાના પ્રાણ સ્થાવવાની શ્રીકર પડી છે. આ વખતે સંગ્રામસિંહના પિતાની ઉંમર વર્ષ સીતેરની હતી. આટલી ઉંમરે રણવીર લાલજીએ મળી જ કુનેહ પૂર્વક સડી પોતાની બહાદુરી બતાવી પણ આખરે તે પરજોડે સીધાવ્યો. અને વિજયી અર્જુને પોતાના પુત્રના મારનાર સંગ્રામસિંહના બાળકોનો પથુ માફ વધ કરી પોતાના આત્માને શાંતિ આપી.

આ લયંકર યાતના વખતે સંગ્રામસિંહની માતૃશ્રીએ પોતાના મૃત પતિને દેહ બોળામાં લઈ ચિતાગિમાં પ્રાણાર્પણ કર્યું. કારેવાડના શાસક અર્જુનસિંહના આ દેહાર અત્યાચારથી લયંકર અગ્નિ પ્રતીપ્ત થયો તે કોઈથી શાંત થઈ શક્યો નહીં અને સમસ્ત મેવાડ ભૂમિને પાયમાલ કરી નાંખી. વળી ગાળક લિમસિંહની અશક્તિ અને મહારાષ્ટ્રીઓના અત્યાચારથી મેવાડની જે અધોગતિ થઈ તેનો કોઈ ઉદ્ધાર કરી શક્યું નહીં. રાજસ્થાનનું નંદનવન સમાન ચિત્તોડ હવે તો સ્મશાન વત્ત બની ગયું.

આ વખતે મેવાડનો મંત્રી લિમસિંહ હતો. લિમસિંહે અભિમાનના આવેશમાં આવી પોતાની ઉચ્ચ પદવીને કલંક લગાડ્યું તેણે ઉદયપુર અને ચિત્તોડની વચ્ચેની તમામ જમીન સિંધી સેનાને આપી દીધી. જેથી આ સકળ સેના તેને વથ થઈ ગઈ રાણા પ્રત્યે તે કિંચીત પણ સહાનુભૂતિ ધરાવતો નહોતો. જે વખતે મહારાણા દ્રવ્યની અત્યંત કષ્ટી ભોગવી રહ્યા હતા તે વખતે આ મંત્રી પોતાના મિત્રોની સાથે ભોગ વિલાસ ભોગવી રહ્યો હતો. મહારાણાને ધનની એટલી બધી તંગી હતી કે ઇંડરની રાજકન્યા સાથે પોતાના વિવાહ માટે રૂપિયા કરજે લાવવા પડ્યા, પરંતુ વિશ્વાસવાતિ મંત્રીએ પોતાની પુત્રીના જ વિવાહમાં દસ લાખ રૂપિયા વાપરી નાખ્યા હતા. અંદાવત્ સરદારની આવી વર્તણૂક જોઈ રાજમાતા અપ્રસન્ન થઈ તેને રાજ્યવ્યવસ્થામાંથી દૂર કરી. અને શક્તાવતોને વ્યવસ્થા સોંપવામાં આવી. રાજમાતાની કૃપાથી તેઓની પ્રતિષ્ઠા વધી આખરે શક્તાવતોને સહાય મળી અને અંદાવતો ઉપર દમન કરી તેનો ખદ્દો લીધો. મહારાણાની વિરૂદ્ધ પ્રચાર કરનારને બરાબર શિક્ષા આપવાનું નક્કી કર્યું.

ચિત્તોડના પ્રાચિન દુર્ગમાં સ્થિત થયા. આ વખતે માધોજી સિંધીયા પાસેથી રાઠોડોએ પોતાનો તમામ ગ્રાસ છીનવી લીધો ને પોતાના રાજ્યનો ખર્ચ બહોળો વિસ્તાર વધારી દીધો. આ સમયે મેવાડનો મંત્રી માલદાસ હતો. અને તેનો સહકારી મિત્ર મોજીરામ હતો. તેઓ બંન્ને અત્યંત સહાસીકને બુદ્ધિમાન હતા. તેથી તેમને કુનેહ પૂર્વક નીમ ને બહોડા ના તમામ દુર્ગો સિંધીયા પાસેથી લઈ લીધા અને અદ્ય સમયમાં મેવાડનાં તમામ પ્રગણીઓ મેવાડના અધિકારમાં આવી ગયાં. અને મેવાડીઓ મહારાષ્ટ્રીઓની જાળમાંથી મુક્ત થઈ આનંદથી સીસોદીયા કુળનો જયજયકાર કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૨૧ મું

મહારાણા થી ભિખસિંહ (દ્વીતીય)

મહારાણા હમીરનું અકાગ મૃત્યુ ક્ષવાધી માતા સર્દારકુંવરના આત્માને આત્રાધ થયો જ થયો હતો, જ્યાં બાવી અનુક્રમ નહોત્ય ત્યાં કેાઈ શું કરે ! કુમાર ભિખસિંહને આડી ઉપર જિરાજમાન કરવા નહીં કહ્યું. આ વખતે કુમાર ભિખસિંહ (દ્વીતીય)ની ઉંમર ફક્ત નવ વર્ષ અને નવ મહિનાની હતી. આટલી નાની ઉંમરે મેવાડના સિંહાસન પર સંવત ૧૮૩૪ના પોષ સુદ ૬ થી સુ ૧૭૭૮ના જાન્યુઆરીની સાતમી તારીખે જિરાજમાન થયો હતો. સાત થી સાત ગયા પછી પૂરોદીત શામરાવ એકલોગદાસ, મહારાજ વાવસિંહ, મહારાજ અર્જુનસિંહ, મહારાજ અનોપસિંહ, દેવવાડના રાજા સંજય, કુરવાડના રાવત અર્જુનસિંહ, સનવાડના જાવા જેતસિંહ, બદેસરના રાવત સરદારસિંહ, ચારણ પત્તા, આઠા, ધામ માતા રૂપા, તથા ધામ બધ દીકા, વિગેરે સરદાર તથા પાંચવાનોને સરપાલ આપવામાં આવ્યા હતા.

આ સમયના ઇતિહાસમાં કર્નલ ટોલ લખે છે કે વિક્રમી સંવત ૧૮૦૮ થી કે અત્યારસુધીમાં અઢાવીસ લાખ પચીસ હજારની આવકવાળી ભાગીરો મેવાડ માંથી નીકળી ગઈ માહોમદિના કલેશથી આજે મેવાડ મહારાજોએની થઈ જ અનર્થકારી રહ્યા થઈ પછી તે પૂર્વે જણાવવામાં આવ્યું છે રાજાજીએ ચંદાવત સરદારોને ઉચ્ચ પદ આપ્યું હતું, રાજાજી તરફથી મળેલી યજ્ઞિનો દુરૂપયોગ કરી તેમને સંવત ૧૮૪૦ થી સુ ૧૭૮૪માં પોતાના જીવન યત્ર યજ્ઞાવતોલું લોહી પીવાનો નિશ્ચય કર્યો આ પેતાની યજ્ઞિનો ખોટો ઉપયોગ કરી સામ-સામા હલવા તૈયાર થયા, યજ્ઞાવતના વંશનો એક સંજામસિંહ વીર જહાડુર નર હતો, મેવાડના ઇતિહાસમાં જેને પોતાલું નામ અમર કહ્યું છે.

આ વખતે સંજામસિંહે કારોવાડના શાસક અર્જુનની ભાગીર ઉપર આક્રમણ કર્યું અને પશુધન બધુ લઈ જતો હતો ત્યાં માર્ગમાં જ અર્જુનના પુત્ર સાલીમસિંહે તેના પર આક્રમણ કર્યું. છેરટે સંજામસિંહના ભાલાથી સાલીમસિંહનું મૃત્યુ થયું આ સમાચાર અર્જુનસિંહના સાંભળવામાં આવ્યા એજ વખતે પોતાની પાલકી ફેંદી દીધો અને પ્રતિજ્ઞા લીધી કે “જ્યાં-સુધી મારા પુત્રને મારનારનું લોહી ન પીઉં ત્યાં સુધી પાલકી પહેરીશ નહીં”

અર્જુનસિંહ એકદમ યોગદ હયા ત્યાં સંજામસિંહના વૃદ્ધ પિતા લાલજી રહેતા હતા. બંને પક્ષ વચ્ચે યુદ્ધ આદ્યું. આ વખતે નગર રક્ષક વગરનું હતું તેનો લાગ એક અર્જુનસિંહે રણસીંહ વગડયું જેથી લોકો નાસભાગ કર્યા

લાગ્યા. સોને પોતાના પ્રાણ સ્વાયવવાની પ્રીતિ પડી છે. આ વખતે સંગ્રામસિંહના પિતાની ઉંમર વર્ષ સીતેરની હતી. આટલી ઉંમરે રણવીર લાલજીએ થણી જ કુનેહ પૂર્વક લડી પોતાની બહાદુરી બતાવી પણ આખરે તે પરવેક સીધાવ્યો. અને વિજયી અર્જુને પોતાના પુત્રના મારનાર સંગ્રામસિંહના બાળકોનો પશું માફક વધ કરી પોતાના આત્માને શાંતિ આપી.

આ લયંકર યાતના વખતે સંગ્રામસિંહની માતૃશ્રીએ પોતાના મૃત પતિનો દેહ ખોળામાં લઈ ચિતાગ્નિમાં પ્રાણાર્પણ કર્યું. કારોવાડના શાસક અર્જુનસિંહના આ ઠોર અત્યાચારથી લયંકર અગ્નિ પ્રતીપ્ત થયો તે કોઈથી શાંત થઈ શક્યો નહીં અને સમસ્ત મેવાડ ભૂમિને પાયમાલ કરી નાંખી. વળી ગાળક લિમસિંહની અશક્તિ અને મહારાષ્ટ્રીઓના અત્યાચારથી મેવાડની જે અધોગતિ થઈ તેનો કોઈ ઉદ્ધાર કરી શક્યું નહીં રાજસ્થાનનું નંદનવન સમાન ચિત્તોડ હવે તો સ્મશાન વત્ બની ગયું.

આ વખતે મેવાડનો મંત્રી લિમસિંહ હતો. લિમસિંહે અભિમાનના આવેશમાં આવી પોતાની ઉચ્ચ પદવીને કલંક લગાડ્યું તેણે ઉદયપુર અને ચિત્તોડની વચ્ચેની તમામ જમીન સિંધી સેનાને આપી દીધી. જેથી આ સફળ સેના તેને વશ થઈ ગઈ રાણા પ્રત્યે તે કિંચીત પણ સહાનુભૂતિ ધરાવતો નહોતો. જે વખતે મહારાણા દ્રવ્યની અત્યંત કષ્ટી લોગવી રહ્યા હતા તે વખતે આ મંત્રી પોતાના મિત્રોની સાથે લોગ વિલાસ લોગવી રહ્યો હતો. મહારાણાને ધનની એટલી બધી તંગી હતી કે ઇંડરની રાજકન્યા સાથે પોતાના વિવાહ માટે રૂપીયા કરજે લાવવા પડ્યા, પરંતુ વિશ્વાસઘાતિ મંત્રીએ પોતાની પુત્રીના જ વિવાહમાં દસ લાખ રૂપીયા વાપરી નાખ્યા હતા. ચંદાવત સરદારની આવી વર્તણૂક જોઈ રાજમાતા અપ્રસન્ન થઈ તેને રાજ્યવ્યવસ્થામાંથી દૂર કરી. અને શક્તાવતોને વ્યવસ્થા મોંપવામાં આવી. રાજમાતાની કૃપાથી તેઓની પ્રતિષ્ઠા વધી આખરે શક્તાવતોને સહાય મળી અને ચંદાવતો ઉપર દમન કરી તેનો બદલો લીધો મહારાણાની વિરૂદ્ધ પ્રચાર કરનારને બરાબર શિક્ષા આપવાનું નક્કી કર્યું.

ચિત્તોડના પ્રાચિન દુર્ગમાં સ્થિત થયા. આ વખતે માધોજી સિંધીયા પાસેથી રાઠોડોએ પોતાનો તમામ ગ્રાસ છીનવી લીધો ને પોતાના રાજ્યનો બહુ બહોળો વિસ્તાર વધારી લીધો. આ સમયે મેવાડનો મંત્રી માલદાસ હતો. અને તેનો સહકારી મિત્ર મોજીરામ હતો. તેઓ બંને અત્યંત સહાસીકને બુદ્ધિમાન હતા. તેથી તેમને કુનેહ પૂર્વક નીમ ને બહેડા ના તમામ દુર્ગો સિંધીયો પાસેથી લઈ લીધા અને અદ્ય સમયમાં મેવાડનાં તમામ પ્રગણાંઓ મેવાડના અધિકારમાં આવી ગયાં. અને મેવાડીઓ મહારાષ્ટ્રીઓની જાળમાંથી મૂક્ત થઈ આનંદથી સીસોદીયા કુળનો જયજયકાર કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૨૧ મું

મહારાણા શ્રી સિમસિહ (દ્વીતીય)

મહારાણા હમીરનું અકાગ મૃત્યુ સ્વાધી માતા સર્દારકુવરના આત્માને આજાય શ્વેા જ થયો હતો, જ્યાં બાવી અનુક્રમ નહોત્ય ત્યાં ઠોઈ થું કરે ! કુમાર સિમસિહને ગાંધી ઉપર નિરાજમાન કરવા નહોતે ક્યું આ વખતે કુમાર સિમસિહ (દ્વીતીય)ની ઉંમર ફક્ત નવ વર્ષ અને નવ મહિનાની હતી. આટલી નાની ઉંમરે મેવાડના સિંહાસન પર સવત ૧૮૩૪ના પોષ સુદ ૬ ૯ સ. ૧૭૭૮ના બાન્ધુઆરીની સાતમી તારીખે નિરાજમાન થયો હતો. સાત વર્ષીય જાન ગયા પછી પૂરોહીત શામરાજ એકલોત્રાસ, મહારાજ વાલસિંહ, મહારાજ અર્જુનસિંહ, મહારાજ જનોપસિંહ, દેવવાળના રાજા સંજય, કુરવાડના રાવત અર્જુનસિંહ, સનવાડના બાવા લેવસિંહ, બદેસરના રાવત સરદારસિંહ, ચારણ પત્તા, આઠા, ધાય માતા રૂપા, તથા ધાય ભાઈ કીકા, વિગેરે સરદાર તથા પાંચવાનોને સરપાલ આપવામાં આવ્યા હતા.

આ સમયના ઇતિહાસમાં કર્નલ ટોડ લખે છે કે વિક્રમી સવત ૧૮૦૮ થી કે અત્યારપ્રધીમાં અઢાવીસ લાખ પનીસ હજારની આવકવાળી ભગીરો મેવાડ માંથી નીચી ગઈ મહોમમ્મદના ક્ષેત્રથી આજે મેવાડ મહારાજાઓની લણી જ અનર્થકારી હયા થઈ પડી તે પૂર્વે જણાવવામાં આવ્યું છે રાણાજીએ જ રાવત સરદારોને ઉચ્ચ પદ આપ્યું હતું, રાણાજી તરફથી મળેલી શક્તિનો ફરજિયાત કરી તેમને સવત ૧૮૪૦ થી સ. ૧૭૮૪માં પોતાના જુના શત્રુ શકતાવતોણ લોહી પીવાનો નિશ્ચય કર્યો આ પોતાની શક્તિનો ખોટો ઉપયોગ કરી સામ સામા લડવા તૈયાર થયા, શકતાવતના વશનો એક સમામસિંહ વીર બહાદુર નર હતો, મેવાડના ઇતિહાસમાં જેને પોતાનું નામ અમર ક્યું છે.

આ વખતે સમામસિંહે કારોવાડના સાસક અર્જુનની ભગીર ઉપર આક્રમણ કર્યું અને પશુધન બધું લઈ જતો હતો ત્યાં માર્ગમાં જ અર્જુનના પુત્ર સાલોમસિંહે તેના પર આક્રમણ કર્યું છેવટે સમામસિંહના ભાણથી સાલોમસિંહનું મૃત્યુ થયું આ સમાચાર અર્જુનસિંહના સામજવામાં આવ્યા એજ વખતે પોતાની પામડી રૂંધી લીધો અને પ્રતિજ્ઞા લીધી કે ‘જ્યાં સુધી મારા પુત્રને મારનારનું લોહી ન પીડે ત્યાં સુધી પાલગી પહેરીશ નહીં’

અર્જુનસિંહ એકદમ શીવગઢ ગયા ત્યાં સમામસિંહના વૃદ્ધ પિતા લાટણ રહેતા હતા. બંને પક્ષ વચ્ચે યુદ્ધ આદ્ય આ વખતે નગર રક્ષક વગરનું હતું તેનો લાજ એક અર્જુનસિંહે રજુસીયુ વગાડ્યું જેથી લોકો નાસભાગ થયા

આપવામાં આવી વળી શક્તાવતોની સહાય લઈ ચંદાવતોની સામે યુદ્ધ કર્યું. દેવતા બેઠેલા નામના સ્થળે વિજય પ્રાપ્ત થયો, બાકી દરેક જગ્યાએથી શક્તાવતોનો વિજય થવા લાગ્યો.

આ વખતે મેવાડમાં એટલી બધી અંધેર પરિસ્થિતિ હતી કે પ્રજા ઘણી લચ્ચીત બની ગઈ હતી પોતાના પ્રાણ અને ધન દેવી રોતે બચાવવા તેના વિચારમાં લચ્ચોત થઈ ગઈ હતી વળી લોકો બહાર નીકળી શક્તા પણ નહોતા તો વેપાર તો કેવી રીતે કરી શકે મેવાડની આજે એવી દશા આવી ગઈ હતી. કે તેનો પેખક પણ ચીતાર ચિતરવાને લાગ્યાર છે. આ ઉપરથી વાંચક ગણુ ! જરૂર વિચાર કરી શક્યે કે મેવાડના નંદનવનની આજે સ્થાનભૂમિ થવા લાગી છે. અને આવી અંધાર લયાનક સ્થિતિમાં મેવાડની નંદનવન સમી ભૂમિમાં ભયંકર હિંસક પશુઓનો નિવાસ—વાસ થયો હતો.

આવા સમયે મેવાડમાં શ્રીમંત કે ગરીબ નાના યા મોટા ઠોઠનો ભેદ હોઈ શકેજ ક્યાંથી ? જે પોતાનું રક્ષણ કરવા શક્તિમાન હતા તેઓજ મેવાડ રહ્યા હતા બાકી તો બીજા ક્યાંય પલાયન થઈ ગયા હતા. મહારાણાની જ અકર્તવ્યતાથીજ આનું પરિણામ પ્રજાને ભોગવવું પડ્યું અને રાત્રિમાં આવા ઘણાજ અનર્થો થવા લાગ્યા છેવટે રાણાએ મેવાડને બચાવવા માટે સિંધીયાની સહાય લેવા નિશ્ચય કર્યો જેથી સિંધીયાએ સહાય આપવાની હા પાડી. આ ઘટના બન્યા પછી જલિંમસિંહને ઠોટાની સુબેદારી મલી જલ્દીમસિંહ એક કાર્યકુશળ ચતૂર હોંશિયાર હતો પણ તેની અભિલાષાં વિચિત્ર પ્રકારની હતી. તે આવી સુબેદારી કરતાં મેવાડનો અધિપતિ થવા આકાંક્ષા ધરાવતો હતો. અને તે આકાંક્ષાથી સંતોષ ન થતાં તેને ભારતવર્ષના સમ્રાટ થવાની અભિલાષા થતી હતી પણ વિધી અનુસાર તેની એકે ઇચ્છા પાર ન પડી. પણ તેની અભિલાષાનું પરિણામ એ આવ્યું કે તે જે હોદ્દો ધરાવતો હતો તે પણ મૂકી દેવો પડ્યો અને કેવળ રાજપૂતોનો નોકર જ રહ્યો.

જલિંમસિંહના હૃદયમાં ધીમે ધીમે જે આશા પ્રગટ થતી હતી તે આશા પૂર્ણ થવાનો સમય હવે આવી લાગ્યો હતો જેથી મહારાણાએ પોતાનું સૈન્ય મજબૂત કરવાનો ભાર જલ્દીમસિંહને સોંપ્યો હતો. આ મહાન કાર્યની સાથે પોતાનો પણ મહાન ઉદ્દેશ સફળ થાય તો ભારતીય વર્ષનો શ્રેય થાય.

જ્યારે જલિંમસિંહને સૈન્ય મજબૂત કરવા ધનની જરૂર હતી. ત્યારે ચંદાવત સરદારોએ મહારાણાની ચોસક લાખની આવકની જમીન પચાવી પાડી હતી જેથી ઉપજ વસુલ કરી તેમાંથી ત્રણ લાખ સિંધીયાને આપવા અને ચોથો લાખ પોતે રાખવો અને પોતાના લાગમાંથી સેનાની ભરતી કરવી અને

વિજયી રાજપૂતોએ એવી બૂલ ખાધી કે હવે સિધીઓ મેવાડ ઉપર ફરી આક્રમણ નહીં કરે અને ચમશેરથી મેવાડનો ઉદ્ધાર થશે, પણ જો જુદાને વાપરી હોત તો જરૂર મેવાડની ફરી આ દશા આવત નહીં આ વખતે હોદ્દાર મહારાણી અહલ્યાબાઈ અત્યંત કોરમા આવી ગઈ હતી જેથી તેની આગળે અનુસાર હજારો સેનીકોને તુલા ઇતવા સિધીયાની સાથે પાચ હજાર પોઠેસ્વાર મોકલ્યા. અને હાફ જુદા સવત ૧૮૪૦ ના મહા વદ ૪ ના રોજ થયું હતું અને તમામ પ્રગણા ઉપર હોદ્દારનો અધિકાર સ્થાપિત થયો અને રાજપૂતો બચકર રીતે ધાયલ થયા અને કે/લાક કેડી પકડાયા પણ વીર દીપચદની અત્યંત બહાદુરી પૂર્વક એક મહીના સુધી યુદ્ધ ચાલું રાખી બાદવ રાજપૂતોના હાથમાં સુરક્ષિત રહ્યું.

પરાક્રમી વીર દીપચદ યુવનો મોરચો લેતી મહાગદના કિલ્લામાં હાખલ થયો આ પ્રમાણે હતભાગી રાજપૂતોની ફૂળ નીચા ફરી ચાલું થઈ ગઈ અને સર્વ પરિશ્રમ નકામો ગયો જ્યારે ઘણા સરદારો માર્યા ગયા ત્યારે રાજમાતાએ મહારાણીના નવા મત્રી મોમલજીએ તેમના સામે હમન કરવા નિશ્ચય કર્યો. પણ તેઓ કંઈ કરી શક્યા નહિ આ વખતે રામધારીને મધ્યસ્થ તરીકે સાહુમ્મ્યા સરદારની પાસે મોકલી ત્યારે સરદાર ચાંત થયા હતા મહારાણીજી ઉદયપુર ખાત્રી ભાગવાનો વિચાર કરી ગયા પણ ત્યાં જતા જ વિચાર બદલાઈ ગયો અને વિચાર્યું કે હું અને મત્રી સોમલજી બંને સાથે રહી રાજ્યનું સુકાન ચલાવીશું સાહુમ્મ્યા સરદાર આ કપટ ભગ સમજી ગયા હોવા જોઈએ કારણ કે તેમને મોમલજીને પુરેપુરો પગમાં સપડાવો લીધો હતો અને સોમલજીનો સહાર કરવા વિચાર કરો મુકતી થોધો, એક દિવસે જ્યારે સોમલજી પોતાના કાર્યાલયમાં બેઠા હતા ત્યારે કારવાડના અર્જુનસિંહ અને ભદ્રચરના સરદાર સિંહ ત્યાં આવ્યા અને મત્રીને કહેવા લાગ્યા કે તમે અમારી ભાગીર કેમ લઈ લીધો છો? તેનો જવાબ આપો! મત્રી સોમલજી તેનો જવાબ આપે તે પહેલાં તો તેના દુષ્ટ સરદારોએ મત્રીની છાતીમાં કટાર ઝોસી લીધી અને તેનો વધ કર્યો આથી સમસ્ત રાજ્યમાં ઉલ્કાપાત મચી રહ્યો.

આ વખતે રાણીજી સાહેલીઓની વાતમાં બેદોરના રાજા જેતસિંહજી સાથે આનંદ વિહાર કરતા હતા જ્યારે મત્રી સોમલજીના બે ભાતાઓએ ખૂમ પાડી કે રક્ષા કરો રક્ષા કરો આ ખૂમ સાભળી અર્જુનસિંહ પોતાની રૂધીરવાળી રક્તવાળી તલવાર લઈ તેમની પાછળ ચાલ્યો જેટલે રાણીજીએ તેને વિશ્વાસવાતી કહી દૂર કર્યો જેથી અર્જુનસિંહ સાહુમ્મ્યા સરદાર અને સર્વ સામતો ચિત્તોડના દુર્ગમાં ચાલ્યા ગયા જેટલે મત્રી સોમલજીના બાઈ રીવલજીભાઈને મત્રી બનાવ્યો અને જીજ્ઞા બાઈ સતીદાસ ને પણ સારી અને ઉચ્ચ પદનો

આપવામાં આવી વળી શક્તાવતોની સહાય લઈ ચંદાવતોની સામે યુદ્ધ કર્યું. ફક્ત અકોલા નામના સ્થળે વિજય પ્રાપ્ત થયો, બાકી દરેક જગ્યાએથી શક્તાવતોનો વિજય થવા લાગ્યો.

આ વખતે મેવાડમાં એટલી બધી અંધેર પરિસ્થિતિ હતી કે પ્રજા ઘણી ભયભીત બની ગઈ હતી પોતાના પ્રાણ અને ધન કેવી રીતે બચાવવા તેના વિચારમાં ભયભોત થઈ ગઈ હતી વળી લોકો બહાર નીકળી શક્તા પણ નહોતા. તો વેપાર તો કેવી રીતે કરો-શકે મેવાડની આજે એવી દશા આવી ગઈ હતી. કે તેનો પેખક પણ ચીતાર ચિતરવાને લાગ્યાર છે. આ ઉપરથી વાંચક ગણ ! જરૂર વિચાર કરો શકશે કે મેવાડના નંદનવનની આજે સ્મશાનભૂમિ થવા લાગી છે. અને આવી અંધાર ભયાનક સ્થિતિમાં મેવાડની નંદનવન સમી ભૂમિમાં ભયંકર હિંસક પશુઓનો નિવાસ—વાસ થયો હતો.

આવા સમયે મેવાડમાં શ્રીમંત કે ગરીબ નાના યા મોટા કોઈનો ભેદ હોઈ શકેજ ક્યાંથી ? જે પોતાનું રક્ષણ કરવા શક્તિમાન હતા તેઓજ મેવાડ રહ્યા હતા બાકી તો બીજા ક્યાંય પલાયન થઈ ગયા હતા. મહારાણાની જ અકર્તવ્યતાથીજ આવું પરિણામ પ્રજાને લોગવવું પડ્યું અને રાજ્યમાં આવા ઘણાજ અનર્થો થવા લાગ્યા છેવટે રાણાએ મેવાડને બચાવવા માટે સિંધીયાની સહાય લેવા નિશ્ચય કર્યો જેથી સિંધીયાએ સહાય આપવાની હા પાડી. આ ઘટના બન્યા પછી જલિંમસિંહને કોટાની સુબેદારી મલી જલ્દીમસિંહ એક કાર્યક્રમ થતૂર હોંશિયાર હતો પણ તેની અભિલાષાં વિચિત્ર પ્રકારની હતી. તે આવી સુબેદારી કરતાં મેવાડનો અધિપતિ થવા આકાંક્ષા ધરાવતો હતો. અને તે આકાંક્ષાથી સંતોષ ન થતાં તેને ભારતવર્ષના સમ્રાટ થવાની અભિલાષા થતી હતી પણ વિધી અનુસાર તેની એકે ઇચ્છા પાર ન પડી. પણ તેની અભિલાષાનું પરિણામ એ આવ્યું કે તે જે હોદ્દો ધરાવતો હતો તે પણ મૂકી દેવો પડ્યો અને કેવળ રાજપૂતોનો નોકર જ રહ્યો.

જલિંમસિંહના હૃદયમાં ધીમે ધીમે જે આશા પ્રગટ થતી હતી તે આશા પૂર્ણ થવાનો સમય હવે આવી લાગ્યો હતો જેથી મહારાણાએ પોતાનું સૈન્ય મજબૂત કરવાનો ભાર જલ્દીમસિંહને સોંપ્યો હતો. આ મહાન કાર્યની સાથે પોતાનો પણ મહાન ઉદ્દેશ સફળ થાય તો ભારતીય વર્ષનો શ્રેય થાય.

ન્યારે જલિંમસિંહને સૈન્ય મજબૂત કરવા ધનની જરૂર હતી. ત્યારે ચંદાવત્ સરદારોએ મહારાણાની ચોસક લાખની આવકની જમીન પચાવી પાડી હતી જેથી ઉપજ વસુલ કરો તેમાંથી ત્રણ લાખ સિંધીયાને આપવા અને ચોથો લાખ પોતે રાખવો અને પોતાના લાગમાંથી સેતાની વાળા અને

મજબૂત બનાવવું તેથી જાલિમસિંહ પ્રચડ સેના લઈ ચિત્તોડ ઉપર ચડાઈઓ કરવા લાગ્યો અને ઘણા ગામ નગર પાવમાલ કર્યા જાલિમસિંહના પગમાં જે જે પામ આવ્યા તેનો સમુજ્યો જ નાશ કર્યો હતો.

આ વખતે સરદાર જિમસિંહનો પ્રધાન (સલાહકાર) ધીરજસિંહ હતો તે ઘણો બુદ્ધિશાળી અને હોશિયાર હતો. ધીરજસિંહ હમીરગઢનો હાકેમ હતો તેને વિક્રોહી જાણી જાલિમસિંહે હમીરગઢ ઉપર ઘેરા લા પો આખરે ધીરજસિંહનીતદુર્દશા બેઠી અને જાલિમસિંહે તોપોનો ખારો ચલાવી હમીરગઢના ચુરેચુરા કરી નાખ્યા આ પ્રમાણે પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કર્યો ત્યાંથી તે ચિત્તોડ ગયો, ત્યાં તેને સિધીયાની સેનાની સહાય માગી ત્યારે ગર્વિત માથોજી સિધીયાએ રાજાજીને પોતાની પાસે બોલાવવાની આજ્ઞા કરી રાજાજી વખતને માન આપી માથોજી પાસે ગયા આથી જાલિમસિંહને ઘણું જ લાગી આવ્યું પરંતુ જાલિમસિંહ માટે કપટજાળ પથરાઈ હતી કપટી મરાઠા અજાજીએ એવી સધિ ગોઠવી રાજાજીએ કહેવડાવ્યું કે જાલિમસિંહ આપણું માટે વિદાયગીરી લેવા તૈયાર છે આથી અતુર જાલિમ કિચીત પણ હતાશ થયા વગર તરતજ ત્યાંથી ચાલતો ગયો.

આ પ્રકારે કપટજાળથી અજાજી આઠ વર્ષ મેવાડમાં રહ્યો અને મેવાડમાં જીંદગી બહુ દ્રવ્ય મેળવ્યું કે તે એક સુપ્રસિદ્ધ શાહુકાર ગણાવા લાગ્યો હતો. મેવાડની ભૂમિનું મહેસુલ પચાવી બાર લાખ રૂપીયા લેવા કર્યા હતા પરંતુ તેના રહેવાથી મેવાડમાં અરાજકતા ફર ચર્ચ અને મેવાડમાં બીજાકુલ શાંતિ નહોતી તે મેવાડમાં આવે શાંતિ પ્રવૃત્તિ રહી થોડા સમય પછી મેવાડીઓએ અજાજીને આશીર્વાદ દેવા લાગ્યા અજાજીના હાથે કેટલાક સારા કામો થયા હતાં, પરંતુ છેવટે તે સ્વાર્થી બની પોતાની મૂળ જાત પર આવ્યો હતો અને પોતાની બચકર મૂર્તિ ધાવણ કરી મેવાડના યત્ન પક્ષમાં બળી ગયો હતો.

જ્યારે ચઢાવત સરદારોનો પુન અધિકાર પ્રાપ્ત થતા જ શીવદાસ અને સતીદાસ બંને મંત્રીઓ ગણરાવા લાગ્યા જે ચઢાવતોએ પોતાના ભાઈ સોમચંદ ને મારી નાખ્યો હતો તે ચઢાવતોને આજે જોના જ ને ભાઈ જોએ પોતાના બચાવ માટે અજાજી પાસે સહાય માગી અજાજીએ સહાય આપવા સાડ રૂપીયા આઠ લાખની આવક માગી હતી આજુ બહુ કર્ચુ છતા મહારાજા અને મંત્રીની કોઈ પણ આજ્ઞા પૂર્ણ ચર્ચ નહિ.

મેવાડની સ્થિતિ દીનપ્રતિદીન જમડતી ચાલી માથોજી સિધીયા પણ આ દુનિયામાંથી હંમેશને માટે વિદાય થયો માથોજી સિધીયા એક જહાજુર નર હતો પરંતુ તેણે પોતાની બુદ્ધિ ને જહાજુરી ફક્ત સત્તા ને પેસા મેળવવામાં જ શુભાવેલી જે માથોજીએ પોતાના ધનનો બહારતને માટે ઉપયોગ કર્યો હોત તો આજે

ભારતની દીનદયા ન હોત, માથોછના હાથે ભારતનું લગાર પણ હિત થયું નહિ. આને ભારત વર્ષની પ્રજા માથોછના નામ ઉપર ધિક્કારે છે.

જો માથોછના મૃત્યુ વખતે તેના કોઈ પણ કુટુંબી કે અન્ય જનની આંખમાં એક અણુનું બિન્દુ પડ્યું ન હોતું. રાજસ્થાનની દીનદયાનું કારણ અત્યાચાર, પ્રગંડ, લોભ અને લુલ્ભ હતાં. આખરે માથોછ ભારતવાસીઓનો શીઠકાર લઈને જ ચાલ્યો ગયો.

જ્યારે માથોછનું મૃત્યુ થયા બાદ તેનો ભત્રીજો દોલતરાવ બળપૂર્વક સિંહાસન પર બેઠો ત્યારે માથોછનો કુમાર સગીર (નાનો) હતો, દોલતરાવ જેવો ગાદી ઉપર આવ્યો તેવો તરત જ માથોછની વિધવા પત્નિઓ સાથે ઘોર વિગ્રહ આરંભ્યો હતો. વળી તેણે શેણવી સરદારોનો વધ કરી મહાપાપ કર્યું હતું આ વખતે સિંધીયાના વર્તન ઉપર જ મેવાડનું ભાવિ હતું કારણ કે સિંધીયાના પ્રતિનિધિ અંબાછના હાથમાં મેવાડનું ભાગ્યચક્ર હતું. આવી રીતે અનેક મુશીબતો દિનપ્રતિદિન મેવાડ પર વધતી ગઈ, હોલ્કરે નાયદારા મંદિરને પણ બાદી રાખ્યું નથી. નાયદારા મંદિરની મૂર્તિ તથા ઉદયપુર ઉપર હલ્દો કરવાની તૈયારી કરી તે વખતે અછતસિંહ જઈ પહોંચ્યા અને અછતસિંહ દ્વારા મહારાણાની અભિલાષા જાણી લીધી. તેથી હોલ્કરે જવાબ આપ્યો કે “ ચાલીસ લાખ રૂપિયા લીધા સિવાય ઉદયપુરનો ત્યાગ કરીશ નહિ.” આ સમાચાર જ્યારે મહારાણાના સાંભળવામાં આવ્યા ત્યારે મહારાણાના હૃદયમાં ભય ઉત્પન્ન—પેદા થયો.

આખરે ડરપ્રોત્ત ભિમસિંહ ચાલીસ લાખ રૂપિયા આપવા ઠણુલ થયો. શું રાણા પ્રતાપનો વંશ આવો ડરપ્રોત્ત અને બીકણ હશે ? શું તેમનામાં આપ્પા રાવણનું ખમીર ન હોતું ? જો તેમનામાં મેવાડનું રક્ષણ કરવાનું સામર્થ્ય નહોતું તો તે સિંહાસન ઉપર બેઠો શું કામ ? એ બીકણ રાણો આખરે તે શત્રુઓના ચર્ણોમાં પડ્યો અને પોતાના શિરે કલંક લગાડ્યું હતું પણ તે કલંક નાનું સુંનું ન દહેવાય પણ જો કદાચ તે કલંકને સાત સમુદ્રના જળથી ધોવામાં આવે તો પણ તે કલંક નાણુદ થાય તેમ નહોતું. સંધિ કરવાના બદલામાં રૂપિયા ચાલીસ લાખ માગ્યા હતા, આટલા બધા રૂપિયા મહારાણાથી આપી શકાય તેમ નહોતું પણ રાણાજી જાણતા હતા કે આ રૂપિયા આપ્યા સિવાય હોલ્કર કદાપી પાછો જાય તેમ નહોતો તેથી જ તેણે તે રૂપિયા આપ્યા હતા.

દોહરા

લાખ ચાલીસ આપવા, જણુસો બધો વેચી ખરી,
ઓ તણા વેચ્યા અલંકાર, શું ભાવિની ખુબી ભરી. ૩૦૨
ભોજન પાત્રો પણ ગીરવી, વળી દેવું કર્યું શાહુકારનું,
આટલું કરવા છતાં દેવું, પુરું થયું ન હોલ્કરનું. ૩૦૩

ઉધાર ઉઝીના લઈ, બાર લાખ લેગા કર્યા,
 માગણી મોટી હો'તર તણી, ભાગ્ય દેવી બદલાઈ ગયા ૩૦૪
 ગામ મુકયા ગારસ મુકયા, દયા ન કીધી શત્રુએ,
 નિહુર હોત્કર તો બન્યો, બાલે લુઓ યમરાજ એ ૩૦૫
 મહા મુરકેલીએ ક્યુ', કેવું પુર હોત્કર તણું,
 વાહ!!! ભાગ્ય વિધાતા, શુ ક્યુ' ભાવી તે મેવાડ તણું ૩૦૬
 ચડતો અને પડતી તણા, રગો જગત બદલાય છે,
 ખાખા રાવણની કિર્તિમાં, આ જાખવ કંઈ દેખાય છે ૩૦૭
 મા' જગતના માનવો અભિમાન કે કરશે નહિ,
 ન હોય ધન તો ન યાજે તેને, પણ હોય એનું ભયો નહીં ૩૦૮

ભાવી મેવાડની વિકટ સ્થિતિ જોતા મેવાડની દુર્દશાનું ધ્યાન આપવા લેખ
 કને પણ શબ્દો રોધ્યા નડતા નથી જ્યારે ખુટતી રકમ વસુલ કરવા બગસામ
 ચેકને મૂકતો ગયો અને અણ્ણસિદ્ધની સથે ગયો, આ વખતે હોત્કરે ઉત્તર
 તરફ પ્રયાણ કર્યું હતું

“ પાપીએને પાપની શિક્ષા અવશ્ય મળવીજ લેઈએ ” જ્યારે મરાઠાઓ
 અત્યંત ગર્વમાં આવ્યા ત્યારે તેમનામાંથી કેન્દ્રાક પ્રિન્સિપાલ સૈન્યમાં ભળ્યા
 અને પ્રિન્સિપાલ સૈન્યની બહાદુરોથી મરાઠાઓ પરાજય પામ્યા જેથી પેચાડોત્કરની
 વાકાન પ્રિન્સિપાલ સૈન્યની સામે થવાની રહી નહીં તેમનો પણ પરાજય થયે.
 આથી મરાઠાઓના હાથમાંથી સમગ્ર દેશ અને જગ નાશ પામ્યું ભાવીની
 અનુકૂળતા હોવાના મા' કોઈની કાયમ રહી નથી અને રહેશે પણ નહીં.
 વગી મરાઠાના સૈન્યનો પતાર નહીં આપવાના કારણથી આખું સૈન્ય બદલાઈ
 ગયું હતું છતાં પણ આચાર્યનક વાતો કરી અંગ્રેજો સામે લડવા તૈયાર
 થયા હતા.

આ વખતે મેવાડની દુર્દશા એવી ઘટ્ઠા હતી કે તે લખતા પણ હાથ
 મુજે છે, પાપીએ પિય ચ જની મેવાડના તમામ ગામ, નગરો હુટવા લામ્યા
 અને ચોર ભયકર ત્રાસ વર્તાવવામાં લાકો રાખી નહોતી જેનો ઉલ્લેખ લખતા
 લખતા પાનાના પાના બરાબર તેમ હોવાથી ફક્ત દુઃકર્મ જ કે ' મેવાડની
 ઘણીજ ભયકર અને દયાજનક પરિસ્થિતિ જનાવી દીધી હતી.

છાપો

મેવાડ કેરું પૂર્ય લુઓ, ને ગયું ખવાઈ,
 મેવાડ કેરા ભાગ્ય મદી, લશ્મી રીસાઈ,

ધર્મો હોલ્કરે ત્રાસ, હયા ન હીલમાં લાબ્યો.
 હુંડી લઈ મેવાડ, ખાનનો તર ખનાબ્યો.
 પણ હરામની લક્ષ્મી ભુજો, કાયમ કહી ટકતી નથી.
 કહે 'ભોગી' હોલ્કર પાસ, લક્ષ્મી પછી રહેતી નથી ૩૦૯

છાંચો

હોલ્કર કેરું પૂણ્ય ગયું ભુજો પરવારી,
 અભિમાનથી ભુદ્ધ તણી, ઝડોચો વિસ્તારી;
 હુંડયા ગામ ગરાચો, છતી ન ભૂળ જ ભાંગી,
 આખર કુટ્યું ભાગ્ય, માંહી માંહી આગજ લાગી.
 છેવટ ખિટીય ગણુ આવી હોલ્કરનેજ હરાવતા,
 કહે 'ભોગી' ખિટીય થકો, સિંધિયા પણ ભાગતા. ૩૧૦

આ પ્રમાણે હોલ્કર અને સિંધીયાના ત્રાસથી મેવાડની કંચન સમી
 ભૂમિ ખીલકુલ સુકી-લુખી બની ગઈ. હોલ્કર અને સિંધિયાને મહાત કરનાર
 કોઈપણ રાજપૂત રક્ષો નહિ મરાઠાઓ આ પ્રમાણે અત્યાચાર કરી મેવાડની
 ભૂમિ રૂપી સ્મશાનમાં પિથાચોની માફક ભ્રમણ કરવા લાગ્યા.

આ વખતે મેવાડમાં કોઈ એવો નહોતો કે જે સ્મશાન ભૂમિની ચિતા-
 માંથી અસંખ્ય મહાવીરો ઉત્પન્ન કરે તેથી મેવાડ ભૂમિની આ દુર્દશા જ રહી
 હતી. આખરે જેમ સમય સમયનું કામ કરે છે તેમ જેમ જેમ વખત જતો
 ગયો તેમ તેમ ખિટીયાએ મરાઠાઓને બળપૂર્વક હાંકી કાઢ્યા. અને પોતાની
 શક્તિથી આ દેશને છવાડ્યો,

આથી મરાઠાઓ પોતાનો ખાનનો જ્યાં ત્યાં છુપાવવા માંડ્યા, આ વખતે
 અંબાજી રાણાએ વૈર લેવા વિચાર કર્યો કારણ કે મહારાણાએ અગાઉ મરાઠા-
 ઓને સહાય કરી હતી. તે વૈર અંબાજી બૂલી ગયો નહોતો. તેથી જ અંબા-
 જીએ મહારાણા ઉપર પોતાની સત્તા જમાવવા સાડ નક્કો કર્યું, પરંતુ તેની
 ધારેલી અભિલાષા પૂર્ણ થઈ શકી નહીં. આ વાત જ્યારે સંગ્રામસિંહના
 બાળમાં આવી ત્યારે સંગ્રામસિંહ અંબાજીના દરેક કાર્યમાં વિદ્વ નાંખી તેની
 કાર્ય પદ્ધતિને તોડી નાંખતા હતા પણ તેમાં વિરાંગના સત્તારીઓનો ઘણો
 મોટો હિસ્સો હતો અને એજ સત્તારીઓ અંબાજીની વિરૂદ્ધ પડી સિંધીયાની
 શ્રી 'ખાઈજીખાઈ' અંબાજીના માર્ગમાં વિદ્વ નાખવા નિશ્ચય કર્યો જે કે
 'ખાઈજીખાઈ' રાજપુતના શત્રુ સિંધીયાને પરણી હતી તેમાં ખધા રાજસ્થાનો
 કરતાં મેવાડના રાજ્યને પોતે આરાધ્ય દેવ માનતી હતી. પોતાનો પિતા સર-

છરાવ ધણે જ નિર્દય અને ઘાતકી હતો તે છતાં તેના ધરે આવી દેવ સમી
કન્યા ઉત્પન્ન થઈ તેને ઘેર જન્મી, તે દરેક ગ્રીષ્મામા શિરોમણી હતી
પોતાના પ્રયાસથી શસ્ત્રાવહ અને ચઢવતો એકત્ર થઈ ગયા અને પોતાના
મેવાડ માટે અભિમાન આણ્યું જેથી એક બીજાઓ સાથે કમુખા લીધા અને
વેર-ઝેર ભૂલી ગયા આ વખતે હોલકરે ભાષણ આપી અિકયતા ઉપર ભાર
મૂકી દરેકને એકત્ર કરી નાખ્યા હતા “આપણુ અદર અદરના કલેશને ત્યાગ
કરી મેવાડના મહારાણાને મદદ આપી તમારા દેશનું કલ્યાણ કરો ન્યારે
આપણે દુરમનનો સામનો કરીશું ત્યારે પણ આપણને મેવાડવામીઓની જરૂર
પડશે માટે આપણે કોઈ પણ રીતે મેવાડના રાણાને મદદ આપવી જ જોઈએ”
આવી રીતે ભાષણ આપી હોલકરે પોતાની ફરજ બજાવી હતી પોતે ચાલતા મુખી
મેવાડનું અમલગ કર્યું નહતું અને સિધીયાને કહેતો ગયો હતો કે “મે
અબાણના આક્રમણથી રાણાના રાજ્યને જરસિત રાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે,
માટે આપ કોઈ પણ પ્રકારે એનું ખરાબ વર્તન કર્યો નહિ” આખરે
મિ ધોઆએ થોડો વખત હોલકરની વાતનું પાલન કર્યું પણ છેવટે સોગ લાખ
રૂ ૧૫૦૦૦ કરવા માટે મેવાડ પર હલ્લો કરવાના ઇરાદે ‘સદાશિવરામ’ને
એકદમ એ દેશમાં મોકલી આપ્યો અને ઇ સ, ૧૮૦૬ ના જુન માસમાં
ગોવદાજ પહોંચી લઈને કુચ કરી હતી

સિધીયાને પોતાના બે ઠાંચો હતા (૧) સોગ લાખ રૂપીઆ વસુલ કરવા,
(૨) જયપુરના સેનને ઉદયપુરમાંથી દૂર કરવાનું, પણ રાજકુમારી કૃષ્ણાકુમારી
નો વિવાહ જયપુરના રાજાની સાથે નક્કી થયો હતો આ વખતે કુશાવહ
રાજાનું સન્ય ત્યાગ હતું ન્યારે એ સેન્ય આદ્યુ ગયું ત્યારે મહારાણા
ભિમસિંહની ભાગ્યદશા બન્ધાર્થ ગર્હ ન્યારે ભાવી બદલાઈ કોઈ જુનાજ
રૂપમાં ફેરવાય છે ત્યારે જ મહુમ્મદના છવનની કસોટી માય છે તેવી
રીતે હત્તમાગી રાણા ભિમસિંહની દયા થઈ અને પોતે પોતાના દિવસો મહા
મુશીબતે નિર્જમન કરતા હતા.

આટલું કુખ હયુ તેમાં પણ વધારો કરવાના ઇરાદાથી દુષ્ટ વિધાતાએ
મહારાણાના હાથમાંથી રાજસત્તા પણ છીનવી લીધી હતી કેવળ નામનું જ
રાજસન્માન લોગવતા હતા પણ તેઓ પોતાની પુત્રી કૃષ્ણાકુમારીને જોઈને
જ અ નહ માનતા હતા પણ કઠોર ભાવીએ રાજકુમારીને પણ લઈ લીધી હતી.
આ બધું અદર અદરના કલેશને લઈને આજે રાજસ્થાનની મહા ભયકર
ચોચનીય દયા થઈ હતી કૃષ્ણાકુમારીના વિવાહનો અવધો માનસિંહે જોડો.

બધો વધાર્યો હતો કે તે લખતાં પૃષ્ઠના પૃષ્ઠ બરાબ તેમ હોવાથી આગળ ન લખાવતાં આટલું જ બસ છે ?' કે કૃષ્ણાકુમારીના રૂપનો પુઝરી માનસિંહ થયો હતો અને તેણે કોઈ હિસાબે જયપુરના રાજા સાથે કૃષ્ણાકુમારીનો વિવાહ થવા ન દેવો અને પોતે પરણવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેથી જ પોતે કલેશનો વધારો કરી મેવાડના રાણાને ધમકી આપવા લાગ્યો હતો આખરે જાંનેને સામસામા સુધે થયા, તેમાં કોઈ ફાળો નહીં અને સર્વની શક્તિનો બચ્ચ એવો થયો કે જેથી દુશ્મનો ફાવી ગયા અને કૃષ્ણાકુમારીનો લોગ અપાયો હતો.

વળી આથી માનસિંહના લશ્કરમાં ફૂટ પડી હતી અને પોતે હતામ થઈ ગયો હતો જ્યારે પોતે આત્મઘાત કરવા તૈયાર થયો અને તેના સામંતોના બહુવામાં આવ્યું કે તરત જ દોડીને માનસિંહના હાથમાંથી તલવાર ઝુંટવી લીધી અને જોધપુર લઈ ગયા, જોધપુરના દરવાજા બંધ કર્યા અને 'છ મહિના સુધી અંદર રહીનેજ લડયા પણ છેવટે જોધપુર દુશ્મનોના હાથમાં જ ગયું તેમાં હુંદકાટ ચલાવી શહેરને પાયમાલ કરી મૂક્યું હતું આ વળતે સૈન્યમાં કલહ ઉત્પન્ન થયો એટલે જગતસિંહ મરણના ભયથી નાસવા લાગ્યો અને હુંદકાટ કરીને મેળવેલ તમામ માલ-મિલ્કત જયપુર મોકલવા માંડ્યો. પણ અધવચમાં જ રાઠોડાએ તે તમામ માલ-મિલ્કત હુંદી લીધા, જગતસિંહ મહાસુશીબતે પોતાના પ્રાણ બચાવી નાસી આવ્યો પણ પોતાના સૈન્યની જે દુર્દશા થઈ છે તે લખવાની શક્તિ અમારી લેખણીમાં નથી.

ખરાબ સુહૃત્માં જ કૃષ્ણાકુમારી સાથે વિવાહ કરવામાં આવેલ તેનું જ પરિણામ લોગવલું પડ્યું. જ્યારે કૃષ્ણાકુમારીના ઉત્તમ શુભો અને ગંભીરતા તથા પોતાનું પવિત્ર આરીત્ર એટલું બધું જીવનની સાથે ઓતપ્રોત હતું કે આજે કૃષ્ણાકુમારીનું નામ સાંભળતાં જ દરેક મેવાડીના આત્માને તેના શુભોનું સંભારણું યાદ આવે છે કૃષ્ણાકુમારીનું મોત થયું તેનો ઉત્પાદક માનસિંહ અને તેનો મિત્ર અમીરખાં હતો.

અમીરખાંની આગળ મહારાણા લિમસિંહ એક કાષ્ટની પુતળી સન્માન હતો. તેથી જ અમીરખાંએ કહ્યું હતું કે "કૃષ્ણાકુમારીનો વિવાહ માનસિંહ સાથે કરો, નહીં તો તેનો વધ કરો." પણ આવી ભયંકર પરિસ્થિતિ હલભાગી, હિંચકારા, અભાગી, અને બીકણ રાણાએ બાપ્પારાવલની કિર્તિને કલંક લગાડ્યું હતું આખરે તે કામ દોલતસિંહ નામના રાજપૂતને સોંપવામાં આવ્યું આ કઠોર હૃદયના મનુષ્યના હાથમાંથી છૂરી પડી ગઈ અને જ્યારે મહારાણીને ખબર પડ્યા કે વનવાસમાં રડારોળ થઈ રહી છે, ત્યારે રાણી માથું પટકવા લાગી છતાં પણ

છરાવ ઘણો જ નિર્દય અને ઘાતકી હતો, તે છતાં તેના ઘરે આવી દેવ સમી
 કન્યા ઉત્પન્ન થઈ તેને ઘેર જન્મી, તે દરેક સ્ત્રીઓમાં શિરોમણી હતી.
 પોતાના પ્રયાસથી શક્તિવાદ અને ચંદાવતો એકત્ર થઈ ગયા અને પોતાના
 મેવાડ માટે અભિમાન આણ્યું જેથી એક ળીઅઓ સાથે ઠસુંબા લીધા અને
 વેર-ઝેર ભૂલી ગયા આ વખતે હોલકરે ભાષણ આપી એકચત્તા ઉપર ભાર
 મૂકી દરેકને એકત્ર કરી નાખ્યા હતા “આપણ અંદર અંદરના કલેશને ત્યાગ
 કરી મેવાડના મહારાણાને મદદ આપી તમારા દેશનું કલ્યાણ કરો. ન્યારે
 આપણે દુરમનનો સામનો કરીશું” ત્યારે પણ આપણને મેવાડવાસીઓની જરૂર
 પડશે માટે આપણે કોઈ પણ રીતે મેવાડના રાણાને મદદ આપવી જ જોઈએ.”
 આવી રીતે ભાષણ આપી હોલકરે પોતાની ફરજ જાણવી હતી, પોતે આશ્વતા મુધી
 મેવાડનું અમંગળ ક્યું નહતું અને સિંધીયાને કહેતો ગયો હતો કે “મે
 અંબાજીના આક્રમણથી રાણાના રાજ્યને જરૂરિયાત રાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે,
 માટે આપ કોઈ પણ પ્રકારે એનું ખરાબ વર્તન કર્યો નહિ.” આખરે
 સિંધીયાએ થોડો વખત હોલકરની વાતનું પાલન ક્યું પણ છેવટે સોળ લાખ
 રૂપિયા વસુલ કરવા માટે મેવાડ પર હલ્લો કરવાના ઇરાદે ‘સદાશિવરામ’ને
 એજન્ટ બે દેશમાં મોકલી આપ્યો અને ઇ. સ. ૧૮૦૬ ના જુન માસમાં
 ગોત્રદાજ પલટણ લઈને કુચ કરી હતી.

સિંધીયાને પોતાના બે કાર્યો હતા (૧) સોળ લાખ રૂપિયા વસુલ કરવા,
 (૨) જયપુરના સૈન્યને ઉચ્ચપુરમાંથી દૂર કરવાનું, પણ રાજકુમારી કૃષ્ણાકુમારી
 નો વિવાહ જયપુરના રાજાની સાથે નક્કી થયો હતો. આ વખતે કુશાવહ
 રાજાનું સન્ય ત્યાજ હતું ન્યારે એ સૈન્ય આજીવું ગયું ત્યારે મહારાણા
 ભિમસિંહની ભાગ્યદશા બદલાઈ ગઈ ન્યારે ભાવી બદલાઈ કોઈ જુદાજ
 રૂપમાં ફેરવાય છે ત્યારે જ મનુષ્યના છત્રનની કસોટી થાય. તેવી
 રીતે હાત્મામી રાણા ભિમસિંહની દશા થઈ અને પોતે પોતાના દિવસો મહા
 મુશીબતે નિર્ભયન કરતા હતા.

આટલું દુઃખ હપું તેમાં પણ વધારો કરવાના ઇરાદાથી દુષ્ટ વિધાતાએ
 મહારાણાના હાથમાંથી રાજસત્તા પણ છીનવી લીધી હતી કેરળ નામનું જ
 રાજસન્માન સોગવના હતા. પણ તેઓ પોતાની પુત્રી કૃષ્ણાકુમારીને લેઈને
 જ અ નંદ માનતા હતા પણ કોર ભાવીએ રાજકુમારીને પણ લઈ લીધી હતી
 આ બધું અંદર અંદરના કલેશને લઈને આજે રાજસ્થાનની મહા બચાવ
 ચોચનીય દશા થઈ હતી. કૃષ્ણાકુમારીના વિવાહનો ઝઘટો માનસિકે એટલો

અંબાજીએ મેવાડની પુષ્કળ લક્ષ્મી હુટી હતી પરંતુ પાછળથી સર્વ સંપત્તિ તેને આપી દેવી પડી હતી તેની કઠોરતા અને સ્વાર્થ પરાયણતાને લઈને મેવાડને ભારે નુકશાન થયું હતું, તેનું ક્ષણ તેને તાત્કાલીક મળી ગયું. જે સિંધિયાની સહાયથી તેના સૌભાગ્યના સૂર્યને ઉદય થયો હતો તેજ સિંધિયાને અનાદર કરી તેને ગ્વાલીયરમાં પોતાની સ્વાધીનતાનો ડંકો વગડાવ્યો હતો. આથી સિંધીયા તેના પ્રચંદ શત્રુ બની ગયો હતો આખરે અંબાજીને પકડ્યો અને તેના હાથ પગની આંગળીઓ બાળી મુકી તેની તમામ સંપત્તિ ઝુંટવી લીધી.

અંબાજીથી પોતાની સંપત્તિને હુટાતો જોઈ ન શકવાથી તેના સમક્ષ પડેલી છૂરીથી પોતે આત્મહત્યા કરવા વિચાર કર્યો, તેના હૃદયમાં છૂરી મારી તો ખરી પણ તેનું મૃત્યુ થયું નહિ. આ વખતે અંગ્રેજ દ્વંતની સાથે જે ડોક્ટર હતો તેને તાત્કાલીક ઘાવ સીવી લીધો જેથી તેના પ્રાણ બચી ગયાં. તે નિસ્તેજ થઈ ને પડ્યો હતો, તેના બળનનાની ચાવી તેના હાથમાં આવી આ વખતે અંબાજીની પાસેથી રૂપીઆ પંચાવન લાખની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. તે પછી સિંધિયાએ જો વખત પોતાનો સુખો જાનાવી મેવાડ પર નોકલ્યો હતો પણ તે બહુ વખત સુધી આ પદ લોગવી શક્યો નહિ અને થોડાંક સમયમાં પરલોક વાસી થયો. કહેવાય છે કે અંબાજીના મરણ પછી તેની તમામ સંપત્તિ જલિમસિંહના હસ્તમાં આવી.

રાણાજીના મંત્રીએ સીત્તર હજાર રૂપીઆ ચથવંતરાવ ભાઈને આપી કમલમેરનો કિલ્લો લઈ લીધો. આટલા પૈસા લેવા કરવા માટે જુદી જુદી ભૂમિઓ જુદા જુદા માણસોને ઈન્તરે આપી દીધી. દુરાચારી અમીરખાંએ ઈ. સ. ૧૮૦૯ માં પોતાની પ્રચંદ સેનાને સાથે લઈ મેવાડ પર ઘેરા લાવ્યો. અને રાણીની પાસે અગીયાર લાખ રૂપીઆની માગણી કરી “જો તમે માંગણી નહિ સ્વીકારો તો તમારૂં એકલીંગજીનું મંદિર તોડી નાંખીશ અને મેવાડને પાયમાલ કરીશ.”

આ વખતે મહારાણામાં અગીયાર લાખ રૂપીઆ અમીરખાંને આપવાની શક્તિ ન હતી પણ રૂપીઆ આખ્યા સિવાય બીજો ઉપાય નહોતો તેથી છેવટે નવ લાખ રૂપીઆ આપવાનો સ્વીકાર કર્યો પરંતુ રાણાથો આટલા રૂપીઆ લેવા થઈ શક્યા નહીં ત્યારે ફૂર અમીરખાંએ રાણાના દ્વંતનું ભયંકર અપમાન કરી તેના પર અત્યાચાર કરવા માંડ્યો. તેમાં મંત્રી કિશનદાસ પદ ધાવલ થયો.

પદ નહોતો જણાવે છે કે કિશનદાસ આ વિપત્તિના સમયમાં સદા મારી પાસે રહેતો અને કનૈઃ દોડની વાર્તાગાપ થતો ત્યારે કિશનદાસ ફુલાવિયાનું

મહારાજા બિમસિંહને તેની અસર થઈ નહીં છેવટે જ્યારે એર આપવાને હુકમ કર્યો ત્યારે એક દાસી મારફત એર મોકલ્યું પણ તે એર બહાદુર દેવી ભારત લક્ષ્મી કૃષ્ણાકુમારીએ બીલકુલ સંકેત રાખ્યા વગર એર પી. દીધું, અને પોતે પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપ્યું કૃષ્ણાકુમારીના પરલોક ગયા પછી તેની માતાએ અન્ન-જળનો ત્યાગ કરી સર્વ વૈભવને તિલાંજલી આપી પોતે પણ પુત્રીને માર્ગે ચાલી, કૃષ્ણાકુમારીના મૃત્યુના સંબંધમાં દુષ્ટ અણ્ણતસિંહ પણ એમો જ હતો. આમાં એજ દુષ્ટનો હાથ હતો કારણકે એ પાપોએ જ અમીરખાને ઉશકેર્યો હતો.

આવી અનેક ઘટનાઓ મેવાડની પવિત્ર ભૂમિ પર થવા લાગી જેથી મેવાડની હુકુમત યવામાં બાકી રહી નહીં અમીરખાની પ્રતિષ્ઠા ઢોલકરના રાજ્યમાં ઘણી જ સારી હતી તેને દ્રવ્ય પણ સાફ સંપાદન થયું હતું. આખરે બ્રિટિશ સરકારે અમીરખાને કહેણ મોકલાવ્યું કે 'તમે ઢોલકરને પણ ત્યાગ કરી અમારા પક્ષમાં આવો તો અમે તમને ઘણીજ ભગીરેશ અને પ્રગણા આપીશું શરત એટલી જ કે તમારે તમારી સેનાને નિયત્ર બનાવવી પડશે' આ પ્રમાણે શરત મંજૂર રાખી બ્રિટિશ સરકારની છાયા નીચે નવાજ અમીરખા રહ્યો અને તેની રાજધાની ટાંકમાં કરી.

ત્યાર પછી બ્રિટિશ સરકારે મેવાડના રાજા સાથે સંધી કરી તે પ્રસંગ મેવાડના માટે માંગણીક હતો. જે ભૂમિની હાડ-મામ અને નસો તુટી ગઈ હતી તેજ ભૂમિમાં આજે શાન્તિનું જળ સિંચવાનું બ્રિટિશ સરકારે શરૂ કર્યું તેથી મેવાડને ભયંકર પ્રપંથી અત્યાચારીઓના જુલ્મોથી બચાવી લીધું.

ઈ. સ. ૧૮૦૬ ની વસંત ઋતુમાં અંગ્રેજોએ મેવાડની સ્થાનપત્ર ભૂમિમાં પ્રવેશ કર્યો, પ્રવેશ કરતાં જ તેમના આત્માને ચોક થયો કે જે મેવાડ એક વખતમાં રાજ્યસ્થાનમાં નંદનવન સમુદાય હતું, જે મેવાડ શૂરાઓનું કેંદ્ર સ્થાન હતું, જે મેવાડ સ્વમાન સાથે પોતાના પ્રાણ આપવા તૈયાર થતું, તેજ મેવાડને બ્રિટિશ સરકારે ડેખ્યું ને ચોક કરવા લાગ્યા આ વખતે મેવાડની ભૂમિમાં કામ કામ ખંડીયરો માણસ પડતા હતા, જ્યાં જ્યાં કાટીયાત કરવામાં આવે ત્યાં ત્યાં હાથ લેડક ભયંકર મૂર્તિઓ દ્રુટીગોચર થતી હતી ઘણા સ્થાનો ઉજાડ થઈ ગયા હતા, ખેડુતો પાસે અનાજ નહોતું. જ્યાં દ્રુટી કરી જોવામાં આવે ત્યાં ઘણીજ કંપારો છુટે તેવી સ્થિતિ જોવામાં આવતી હતી સુંદર સુંદર મહાલયો પણ ખંડીયર બની ગયા હતાં જ્યાં મરાઠાઓની પધરામણો થઈ છે ત્યાં આથી પણ વધારે ભયંકર બનાવો બન્યા છે પણ છેવટે તેઓને તેમના પાપનું પ્રાયશ્ચિત લોગવનું પડ્યું.

અંબાજીએ મેવાડની પુષ્કળ લક્ષ્મી હુંટી હતી પરંતુ પાછળથી સર્વ સંપત્તિ તેને આપી દેવી પડી હતી તેની કઠોરતા અને સ્વાર્થ પરાયણતાને લઈને મેવાડને ભારે નુકશાન થયું હતું, તેનું ફળ તેને તાત્કાલીક મળી ગયું. જે સિંધિયાની સહાયથી તેના સૌભાગ્યના સૂર્યનો ઉદય થયો હતો તેજ સિંધિયાનો અનાદર કરી તેને ગ્વાલીયરમાં પોતાની સ્વાધીનતાનો ડંદો વગડાવ્યો હતો. આથી સિંધીયા તેનો પ્રચંદ શત્રુ બની ગયો હતો. આખરે અંબાજીને પકડ્યો અને તેના હાથ પગની આંગળીઓ બાળી મુકી તેની તમામ સંપત્તિ હુંટવી લીધી.

અંબાજીથી પોતાની સંપત્તિને હુંટાતો જોઈ ન શકવાથી તેના સમક્ષ પડેલી જૂરીથી પોતે આત્મહત્યા કરવા વિચાર કર્યો, તેના હૃદયમાં જૂરી મારી તો ખરી પણ તેનું મૃત્યુ થયું નહિ. આ વખતે અંગ્રેજ ફતની સાથે જે ઝંકટર હતો તેને તાત્કાલીક ધાવ સીવી લીધો જેથી તેના પ્રાણ બચી ગયાં તે નિસ્તેજ થઈ ને પડ્યો હતો, તેના જાનનાની ગાવી તેનાં હાથમાં આવી અવખતે અંબાજીની પાસેથી રૂપીઆ પંચાવન લાખની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. તે પછી સિંધિયાએ જો વખત પોતાનો સુખો પાનાવી મેવાડ પર નોકલ્યો હતો પણ તે બહુ વખત સુધી આ પદ લોગવી શક્યો નહિ અને થોડાંક સમયમાં પરલો વાસી થયો. કહેવાય છે કે અંબાજીના મરણ પછી તેની તમામ સંપત્તિ જલિમસિંહના હસ્તમાં આવી.

રાણાજીના મંત્રીએ સીત્તર હજાર રૂપીઆ ચથવંતરાવ ભાઈને આર્થ કમલમેરનો કિલ્લો લઈ લીધો. આટલા પૈસા ભેગા કરવા માટે જુહી જુહી ભૂમિઓ જુહા જુહા માણસોને ઈજારે આપી દીધી. દુરાચારી અમીરખાંએ ઈ. સ. ૧૮૦૬ માં પોતાની પ્રચંડ સેનાને સાથે લઈ મેવાડ પર ધેરા ઘાલ્યો. અને રાણીની પાસે અગીયાર લાખ રૂપીઆની માગણી કરી “જો તમે માંગણી નહિ સ્વીકારો તો તમારૂં એકલીંગજીતું મંદિર તોડી નાંખીશ અને મેવાડને પાયમાલ કરીશ.”

આ વખતે મહારાણામાં અગીયાર લાખ રૂપીઆ અમીરખાંને આપવાની શક્તિ ન હતી પણ રૂપીઆ આખ્યા સિવાય બીજો ઉપાય નહોતો તેથી છેવટે નવ લાખ રૂપીઆ આપવાનો સ્વીકાર કર્યો પરંતુ રાણાથો આટલા રૂપીઆ ભેગા થઈ શક્યા નહીં ત્યારે કૂર અમીરખાંએ રાણાના ફતનું લયંકર અપમાન કરી તેના પર અત્યાચાર કરવા માંડ્યો. તેમાં મંત્રી કિશનદાસ પદ ધાયલ થયે

પદ. કર્નલ ટૉડ જણાવે છે કે કિશનદાસ આ વિપત્તિના સમયમાં સદા મારી પાસે રહેતો હતો, રાણા અને કર્નલ ટૉડની વચ્ચે વાર્તાલાપ થતો ત્યારે કિશનદાસ દુભાવિયાં

દૂર પહોંચ્યાં મેવાડમાં જ્યાં પૂર્વે પ્રવેશ કર્યો, રાણાજી તેની ગતિ રોકી શક્યા નહોં જેથી નગરવાસીઓ નાસભાગ કરવા લાગ્યા અમીરખાં ભયંકર અત્યાચાર કરવા લાગ્યો. આવા સમયે ઠાકોપણ સી બહાર નીકળી શકે નહોં નગરજનોની કિંમતી સંપત્તિ લૂંટાવા લાગી, મેવાડમાં હાહાકાર થવા લાગ્યો, લોકો જેમ તેમ નાસભાગ કરવા લાગ્યા પહોંચ્યાં જુસ્મની અવધી કરવાં માંડી આ વખતે પહોંચ્યાં સૈન્ય પણ આવી લાગવાથી જાને તરફથી ઉદયપુરની પ્રજા ઉપર જે અત્યાચાર કરવામાં આવ્યો છે તેનું વર્ણન કરવું તે લેખકનો શક્તિ બહારની વસ્તુ છે. પ્રજા નિચારી દારૂજી દુઃખમાં સપડાઈ ગઈ આખરે અંદર અંદરના વિચારથી મેવાડની પ્રજાને દુઃખ પડવાનું બાકી રહ્યું નથી.

જ્યારે મેવાડની રક્ષાનો ઠાકો ઉઘાય રહ્યો નહોં ત્યારે રાણાજીએ એક સલા બોલાવવા નિશ્ચય કર્યો અને ‘ધવલ મેડ’ નામના સ્થાનમાં સલા બોલાવી અભિપ્રાય જાહેર કર્યો કે “મેવાડનો તમામ જૂમિ દુરમનોને વહેંચી આપવી.” દુરમનોને મનોકામના પૂરી કરવાનો આ સમય જહી હાથ આવવાથી તેઓને આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. જ્યારે મેવાડની દુર્દશાનો પરાકાષ્ટનો સમય નજીક આવતો ગયો ત્યારે જેમ સમજાનનો કબજો મેળવાથી પ્રેતો પુરણ થાય છે તેમ મરાઠાઓ અને પહોંચ્યાં આનંદ માનવા લાગ્યા, અને અત્યંત પુરણ થવા લાગ્યા,

એક વખત મેવાડવાસીઓ પ્રભાવશાળી અને સુરવીરતામાં પોતાની નામના અમર કરી જગતના ઇતિહાસમાં સોનેરી અક્ષરે અંકિત હતા તેજ મેવાડવાસીઓ આજે ચેતન વગરના નિર્ણવ સ્થિતિમાં તદ્દન જડ અને નિરુત્સાહી નહિં તેા રાજસ્થાનની કમઢિની કૃષ્ણાકુમારીનો લોગ શા માટે આવવામાં આવત ? અને આપ્તારાવલના વશજ મહારાણા સિમસિંહ કાયર અને દરપેક શા માટે બનત ?

કામ કરતો હતો ચંદાવતો. સાથે તેને વૈર હતું, પણ તે મહાન રવામિયકન હતો. કર્નલ ટેડે પોતાના સ્વનેત્રોએ મૃત્યુ થતાં જોયું હતું કિશનદાસનું મૃત્યુ થયેલું જોઈ કર્નલ ટેડે તથા અંગ્રેજ ડોક્ટરને મજબૂત સંદેહ ઉત્પન્ન થયો હતો કે “કોઈએ ગેરનૃતિ આપીને મારી નાખ્યો છે.” કિશનદાસના મૃત્યુની વાત સાંતળી દબરો માણસો તથા દર્તા. આ ઉપરથી પ્રતિત માય છે કે તે અત્યંત લોકપ્રિય હતો. આ સમયમાં સતિરામ, કિશનદાસ તથા રૂપરામ પણ રિવમાન દર્તા અંગ્રેજો સાથે રાણાજીને સહિ થવા પછી બાપુજી સિંધિયાને અજમેરમાંથી દૂર કરવામાં આવ્યો. તેણે જ્યાં રહેવાનો તિયાર કર્યો હતો તે વખતે તેના શરીર પર શુકલ દ્રવા, આ તેને અનેક કુવચનો સલામતતા દર્તા અદકારનું પરિણામ આવુ જ આવે છે.

મેવાડની સર્વ સુંદરતાનો નાશ થયો હતો. જે મેવાડ એક વખતનું નંદનવન ગણાતું હતું તે મેવાડની સુંદરતા આજે ક્યાં આલી ગઈ ? એક વખતની તે મેવાડભૂમિ જન્મભૂમિને ખાતર પ્રાણ આપનારાઓ અસંખ્ય વીરોને જન્મ આપનારી હતી. જે મેવાડ એક વખતે સર્વ દેશોમાં શિરોમણી ગણાતો હતો, જેને સમસ્ત જગત વીરજન ગણીને વંદન કરતું હતું, તે મેવાડભૂમિ આજે તો સ્થાનવત્ બની ગઈ અહાહા શું વિધાતાની અકૃપા ! આ પ્રમાણે મેવાડની અધોગતિનું વર્ણન કરતાં લલબલાના હૃદયને આઘાત થયાવીના નહિ રહે.

એક વખતની મેવાડભૂમિની મહારાણી આજે લિખારીની દશામાં જે મેવાડ કેરા શાહુકારો મેવાડ માટે પ્રાણ આપતાં પાછી પાની મુક્તા નહોતા તે માણસો આજે પિશાચોના પંખામાં લોહ જંજીરથી દેદ પકડાયા અને સર્વને અજમેર લઈ ગયા અને ત્યાં પ્રબળનોને ઘણું જ કષ્ટ આપી રીભાવી રીભાવી મૃત્યુને શરણ કર્યા. ઘણા લોકોએ પૈસા આપીને પોતાના જીવનની મુક્તિ મેળવી આખરે ઈ. સ. ૧૮૧૭ પર્યન્ત જે જીવતા રહ્યા તેઓ તે વર્ષમાં થયેલી સંધિ અનુસાર મુક્ત થઈ હાડપિંજરના આકારમાં કારાગૃહમાંથી બહાર નીકળ્યા.

આ વખતે જૈન મંદિરોની ઘણીજ અવદશા થઈ હતી ઘણા મંદિરો અપૂર્ણ રહેતાં હતાં તેનો કોઈ રક્ષણ કરનાર નહોતો. જ્યારે પાપ ગૃહો ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે દેવો પણ સંતાઈ જાય છે. અને દેવો પણ હતાશ બની જાય છે. પણ આખરે તો જ્ઞાનીઓના વચન પર શ્રદ્ધા રાખીએ તો સત્યનો જય છે. છતાં આજના કલિકાળના જમાનામાં સત્ય વસ્તુને સ્થાન નથી. અસત્ય વસ્તુ ઉપરજ હુનિયા તાગડધિત્તા કરે છે ધર્મીને ઘેર ધાડજ આવે. જે મેવાડ દુઃખીયાનું બેઢી સ્વમાન ખાતર પોતાનો પ્રાણ આપી અમર નામના કરનાર જે મેવાડ પ્રતાપ જેવા સત્યવાદી વીરનું જન્મસ્થાન તે મેવાડ આજે પાપી અને પિશાચોની અધર્મ લીલાની હદ થઈ ગઈ છે. જ્યાં ન્યાય કે નિતી જેવી વસ્તુ નથી, શું પરમાત્મા આટલો બધો નિષ્કુર થઈ ગયો હશે તેના ઢરખારમાં શું ક્યાનો અંશ રહ્યો નહિ હોય ! પણ કોઈ શું કરે કહ્યું છે કે ! કર્મની ગતી ગહન છે, માટે તે અનુસાર સૌ સૌને પોતાના કર્મની વિટંબના લોગબવી પડે છે. આખરે મેવાડની ભૂમિ પિશાચોનાં હાથમાં ગઈ અને મેવાડની ભૂમિ આજે ચમરાજના ખપ્પરમાં હોમાઈ રહી.

જેમ જેમ મેવાડની પરિસ્થિતી બદલાતી ગઈ તેમ તેમ જૈન પુરાતન મંદિરોની પણ અધોગતી વધતી ગઈ આજ કાલ મેવાડમાં લગભગ પાંત્રીસો જૈન મંદિરો મોજુદ છે.

જેમાં નદસરા, શીલવાડા, ગોશુદા, કુલલગઢ, ચિત્તોડ ઇત્યાદિ ગામોમાં
પણાજી જલ્ય અને પ્રાચીન નમુનાઓ મોઝુદ છે પણ કાળની ખતિ ગહન છે
જેમ જેમ રાજ્ય સામે અનેક બળવાઓ અનેક યુદ્ધો થવાથી મેવાડનું ભાવ
આજે જુદી દશામાં તોળાઈ રહ્યું હતું, તેથી સ્થિતિમાં પણ જૈનોએ પોતાની
શ્રદ્ધા અનુસાર જેટલો જનીં થકી તેટલો ત્વરાથી જૈન મંદિરોનું રક્ષણ કરવામાં
ખાકી રાખી નહોતી, મેવાડના સિદ્ધાસન પર અનેક રાણા મહારાણા થયા તેઓ
શ્રીએ પણ જૈનોની ખતિ ઉદારતા ભરેલો કદર કરી જૈન તરીકેનું બીરદ વધાર
વામાં ઘણાજ ઉત્તમ હિરસો બચ્યો હતો.

મહારાણા શ્રી કુરુખાના વખતમાં પણ ઘણા હાખલા મળી આવે છે કે રાણા
શ્રી કુરુખાને જૈન મંદિરો અને જૈન ધર્મ પર ખતિ શ્રદ્ધા હતી આ સિવાય
તપાગચ્છની ઉત્પત્તિ પણ મહાપુરુષોની અજબ ધર્મશ્રદ્ધા અને તે શ્રદ્ધા વડે
બળવેલી રાજ્યની સેવાને આભારો છે અને તે તપાગચ્છના આચાર્યશ્રીને પણ
રાજ્ય તરફથી ઘણું જ માન અને જાગીરો આપવામાં આવી હતી આ ચાં
ભામાશાહ પણ એક જૈન ભટ્ટીર હતો તેને પણ ઘણાજ મેવાડની અણ્ણમોલ
સેવા બતાવી છે, મેવાડ માટે સર્વસ્વ સર્મપણ કરનાર એ બીર બીરાદર પણ
ભામાશાહ જ હતો જેણે મહારાણા પ્રતાપની ખાતર પોતાની છાંડગી અને ભવ
હોમી દીધા હતા. જુઝર્ગ છતાં એક સુવાનને શરમાવે તેવી તેની બહાદુરી
તેમજ યુદ્ધ કળામાં કુશળ હતો આવા નરવીરોથી મેવાડમાં જૈનધર્મ અને
જૈન મંદિરોની નહતા વધી રહી હતી.

મહારાણા રાજસિ હના વખતમાં મત્રી દયાળરાજા એક અજબ પુરુષ
થઈ ગયો. મહારાણાશ્રીને મોતના પળામાંથી બચાવનાર પ્રાણના લોગે જૈન
વિનાયકના પાટમદે ના ચિત્રાનું રક્ષણ કરનાર દુષ્કાળના વખતમાં સારો પ્રજાને
સહાય આપી ટકાવી રાખનાર તથા મેવાડની કિર્તિ કેમ વધે અને બાદશાહના
જુદામો સામે કેવી રીતે ટકી રહેવું તે બાજતોમાં બોરવર મહામત્રી દયાળરાજાએ
ઘણાજ પરિશ્રમ વેઠી મેવાડની સેવા બતાવી હતી, વળી પોતે આચાર્ય મહારાજ
શ્રી માનસુરિન્દરશ્રીના સહઉપદેશથી જ દુષ્કાળ જેવા ભય કર સમયમાં દયાળ
કિલ્લો બધાવેલો ચૂકે થયો હતો અને તેમાં આ ઝડપજાદેવ ભગવાનનું અજોડ
ચિંતપટનાથી ભરપૂર સુચોભિત જૈન મંદિર બનાવ્યું અને તે મંદિરમાં લગભગ
એક કરોડ રૂપિયા ખર્ચ કરી મેવાડની દુષ્કાળ પ્રજાને મજુરીની શરત આપી
દુષ્કાળનો સમય વ્યતિત કરાવ્યો હતો આવા અનેક મહાપુરુષોએ મેવાડના
માટે પોતાના તન મન અને ધન અર્પણ કર્યા હતા તેથીજ એવા પ્રભાવશાળી
જૈનોથી આજે મેવાડમાં હજારોની સંખ્યામાં જૈન મંદિરો ચોખી રહ્યાં.

આજે મેવાડમાં પવિત્ર તિર્થ શ્રી ઋષભદેવ (કેશરીયાજી)નું શેલી રહ્યું છે. તેમાં અત્યાર સુધી સ્વેતાંભરી અને દિગંભરીના અનેક મત મતાંતર ચાલતા જ આવ્યા છે. અને હજી પણ ચાલે છે. પણ વાસ્તવિક જોતાં ખરી વસ્તુનું પરિણામ શોધવામાં આવે તો તે વસ્તુનો ખાસ નિકાલ થઈ જાય પણ અફસોસ ! કે એ વાતનો નિકાલ હજી સુધી થવા પામ્યો નથી, મૂર્તિ લગ્ય અને પુરાણી છે. તેમાં જરાપણ શક નથી અન્યમતી વાળાઓને તેના પર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. તેમ દેશપરદેશથી હજારો ભાવીક યાત્રાળુઓ આવી તેની સેવા પૂજનો લાભ લે છે. પણ જ્યાં સુધી ખંને પક્ષ માટે ન્યાય ન તોલાય ત્યાં સુધી ધુધવાએલો જ રહેશે અને કોઈ વખત અગ્નિ પ્રદિપ્ત થતાં કલેશનું વાતાવરણ ઉભું થશે.

કેશરીયાજીનું મંદિર લગભગ ચૌદમી સદીનું હોય એમ જણાય છે. તેની ખાંધણી અને તે ખાંધણી જૈન સંપ્રદાય અનુસાર છે. ઇતિહાસકારોએ આજ ખાખતમાં ઘણું જ લખ્યું છે, અને તે ખાખતના શિલાલેખો તામ્રપત્રો વિગેરે પણ મોબુદ છે તેમ ખતાવ્યું છે વળી શ્રીચુત ચંદનમલ્લ નાગોરીનો લખેલો ઇતિહાસ વાંચતાં જૈન સંપ્રદાયના મતને સંપૂર્ણ ટેકો અને પ્રોત્સાહન મળે છે. વળી શ્રીચુત લક્ષ્મીદાસ મથુરદાસની લખેલી હકીકત ઉપરથી આ મંદિર પણ દિગંભરીઓનું છે એમ જાણવામાં આવ્યું છે. આવી અનેક ઘટનાઓથી આજે ખંને કોમની પરિસ્થિતિ ગંભીર ઉભી થઈ છે. તેમ ઇતિહાસ વિશારદ શ્રીચુત ગૌરીશંકર લક્ષ્મીશંકર ઓઝાએ પણ જૈનો માટે એક પણ શબ્દ લખ્યો નથી. તેની મને નવાઈ લાગે છે. જે ભામાશાહ, કર્માશાહ, દયાળશાહ, વિગેરે જૈનોએ જે મેવાડ રાજ્યની સેવા બજાવી છે તેની નોંધ અન્ય ઇતિહાસકારોએ ઘણી જ સારી રીતે લઈ તેની ઉજવણી કીર્તિ જગત આગળ રજુ કરી છે. ત્યારે શ્રીચુત ગૌરીશંકર ઓઝાએ એક સાધારણ વસ્તુ ખતાવી છે. આથી મારા હૃદયને શોક થયા સિવાય રહેતો નથી.

જ્યારે આવા સમર્થ વિદ્વાનો પક્ષા પક્ષીમાં જોડાશે ત્યારે જગતની આગળ સ્પષ્ટ હકીકત સી રીતે બહાર કરશે, ઇતિહાસકાર કર્નલટોડ સાહેબે તેમજ કવિ કેશરીસિંહ એ વીર ભામાશાહના માટે ઘણું જ ઐતિહાસીક વૃત્તાંત રજુ કરીને ભામાશાહની મહત્તા વધારી છે. આ પ્રમાણે જ્યારે શાક્ષરો અને વિદ્વાનો કરે તે વ્યાજબી ન કહેવાય આ સિવાય મેવાડમાં અનેક એવાં મંદિરો છે, કે તેનો જોટો મળવો મુશ્કેલ છે છતાં આજે કર્માનુસાર પરિસ્થિતિ બીલકુલ બદલાઈ ગઈ છે. શાથી સાધુ સુનીરાજના વિહાર અટકી ગયા અને પ્રચાર કાર્યની પદ્ધતિ બીલકુલ રસ વગરની બની તેથી સ્થાનકવાસી અને તેરાપંથોઓએ સારાએ મેવાડમાં એવી જડ ઘાલી છે કે આજે મંદિરોની સેવા-પૂજા બદલે કોઈ પણ દર્શન કરવા જતું નથી.

એક તરફ જેન ધર્મની આ સ્થિતિ અને બીજી તરફ મેવાડના મહારાણા ભિમસિંહની પરિસ્થિતિ પણ વિચિત્ર પ્રકારે થઈ આ પ્રમાણે મેવાડની એવી દુર્દશા થઈ કે તેની હકીકત લખવા મારી શક્તિ બહારની વાત છે. આ બધી વસ્તુનું પરિવર્તન થવાનું મૂખ્ય કારણ એક જ કે અંદરે અંદરના વિગ્રહ અને કુસંધ સર્વે પોતપોતાના સ્વાર્થ પુરતાજ મેવાડની ખોટ બહિષ્કરતા હતી. આખરે મેવાડભૂમિ નિર્વીર્ય બની ગઈ શહેર હતાં તે ગામડાં બની ગયાં હતાં અને ત્યાં ગામડાં હતાં ત્યાં ઉજાડ વેરાન બની ગયાં જે જગ્યાએ હજારો માણસોની વસ્તી હતી તે જગ્યા આજે સ્થાનભૂમિ જેવી બની ગઈ.

હાલોલકુળના ભાગ્યચક્રના પરિવર્તન સાથે જ મહારાજાકનકસેનના વંશનો ઇતિહાસ ઇસ્વીસન બેની શતાબ્દીથી આરંભીને ઓગણીસમી શતાબ્દી પર્યંત સારી રીતે વર્ણવામાં આવ્યો. લગભગ બે હજાર વર્ષે તે મહારાજા કનકસેનનું રોપેલું વૃક્ષ સંકુચીત દશામાં રહ્યું અને પાછળથી દુર્દશાને પ્રાપ્ત થયું. ભાગ્યની ઘટના અજબ છે અનેક ભાતના સંકટોથી મેવાડનું લોહી ચુસાઈ ગયું, અને પ્રાણ વગરનું હાઠપીંજર સસુ મેવાડ રહ્યું. આ વખતે અંગ્રેજોએ સૌથી પહેલાં આ દુષ્ટ દખાનું કબજા કરવા વિચાર કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૧૭ના ઓક્ટોબર માસમાં ભારતવર્ષના શાસનકર્તા લોર્ડ હેસ્ટીંગ્સના આતુર્યના પ્રભાવથી આ દુષ્ટ લોકોના અત્યાચારનો અંત આવ્યો અને પ્રજા કંઈક શાંતિ લોગવવા લાગી. તે પ્રતાપ સાત સમુદ્ર તરીને પાર આવેલા વણીક વેશો જિંદીશ લોકોની પ્રભુતા ભારત વર્ષમાં દૃઢ થઈ આખરે જિંદીશ સેના શાસન કર્તાની કુનેહથી સર્વ ભુદ્ધિ દૂર થયા અને મેવાડની પ્રજામાં કંઈ ચેતન આવ્યું.

જિંદીશ શાસનકર્તાએ ભારતવર્ષના સર્વ રાજાઓમાં સંપ કેમ થાય તેનો વિચાર કરી બધા રાજ્ય કર્તાને આમંત્રણ આપ્યા આ વખતે જયપુરના મહારાજા સિવાય બીજા બધા રાજાઓએ સહાનુભૂતિ બતાવી અને દિલ્હીમાં વિરાટ સભા ભરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. માત્ર થોડા જ અઠવાડિયામાં સમસ્ત રાજપૂત ભાતિનું ભાગ્યસૂત્ર જિંદનના હાથમાં આવ્યું અને સંધિપત્ર લખવામાં આવ્યો. તેમાં એવો કરાર લખવામાં આવ્યો કે “રાજપૂતો રાજકિય સ્વાધિનતાનું સુખ લોગવશે અને અંગ્રેજ સરકાર શત્રુઓના આક્રમણમાંથી અને અત્યાચારોમાંથી તેમનું રક્ષણ કરશે. તે બદલામાં પોતાના રાજ્યની ઉપજનો થોડો ભાગ આપશે. પડશે” આ પ્રમાણે બંને પક્ષોની રાજીણુશીથી સંધિઓ નક્કી કરી અને તેનો સ્વિકાર કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૧૮ ના બન્યુઆરી માસની તા. ૧૬ મીએ રાજાણે ઉક્ત સંધિપત્ર ઉપર હસ્તાક્ષર કર્યા હતાં અને તે પછી ફેબ્રુઆરી માસમાં જ ઉક્ત સિંધીયાના અનુચરોએ અન્યાયથી મહારાણાની ભૂમિ પર પોતાનો અધિકાર સાબીત કર્યો હતો. આ સર્વ ભૂમિનો ઉદ્ધાર કરવા માટે અંગ્રેજ સેનાપતિ મેજર

જનરલ સર આર ડક્લેન સેના લઈ તૈયાર થયો. દરેક ઠેકાણે પોતાની કુનેહબા અને શૂરવીરતાથી અંગ્રેજ સેનાપતિએ સર્વ કિલ્લાઓ હસ્તગત કરી મેવાડ રાજ્યમાં સંયોજી દીધો અને કમલમેરના કિલ્લાનો અધિકાર પોતે લઈ લીધો. કમલમેર અને ઉદયપુરને લગલગ ૧૪૦ માઈલ દૂર હશે આ વખતે એ અંગ્રેજ જણાવે છે કે કમલમેરથી ઉદયપુર આવતાં ક્ષણ બેજ શહેર મળે અને બાકી તમામ વિસ્તાર ઉજ્જડ અને શુન્યકાર હતો. મનુષ્યનું જરા પણ ચિન્હ નહોતું અને વસ્તી તો હતી જ નહિ. મોટા મોટા રાજ્ય માર્ગો પણ શૂન્ય સ્થાનવત્ બની ગયા હતા એક વખત રમણિય નંદનવન સમી ભૂમિ આજે આવી ભયંકર દશા ! શુ વિધીની વિચિત્રતા. મેવાડમાં લીલવાડા નામ શહેર હતું. બાર વર્ષ પૂર્વે અર્થાત્ ઈ. સ. ૧૮૦૬ ના મે માસમાં જ્યારે અંગ્રેજો જનો ફત નગર તરફ ગયો ત્યારે તે વખતમાં ૬૦૦૦ છ હજાર કુટુંબ રહેતા હતા. અને આ નગર ઘણુંજ ઉત્તમ કોટીનું ગણાતું હતું પરંતુ હમણે ઈ. સ. ૧૮૧૮ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં પૂર્વેની વસ્તીનો પત્તોજ લાગતો નથી અને લીલવાડાના રાજમાર્ગ ઉપર એક પણ જીવંત પ્રાણી મળ્યું નહિ. ફક્ત એકજ કુતરો એક જૈન મંદિરમાં બેઠો હતો તે પણ અભણા માણસને જોઈ તરત નાસી ગયો. આ દશા જોઈ કેના મનને લાગી ન આવે ? એક સેની તે દેવાલયના આદિનાથ નામના ભગવાનને પોતાનું લાલ વસ્ત્ર ઓઢાડી તેનું શરીર ઢાંક્યું હતું. જૈનોના મંદિરોની આ દુર્દશા હતી.

મહારાષ્ટ્રાએ બ્રિટિશ ફતને માન સહિત લાવવા માટે પોતાના સરકારને મોકલ્યો અંગ્રેજ પોતાની છાવણી નાથદારામાં નાખી પડ્યો હતો. રાણાજીને સરકાર પોતાની સેના લઈ ત્યાં જઈ બ્રિટિશ એજન્ટને મળ્યો અને ઉદયપુર લઈ આવ્યો. તે વખતે ઉદયપુરને ઘણીજ સુંદર રીતે શણગારવામાં આવ્યું હતું અને બ્રિટિશ ફતને માન આપવા માટે ઘણીજ ઉત્તમ પ્રકારની યોજનાઓ કરી હતી. એ વખતે કમલમેરનો કિલ્લો પણ અંગ્રેજ સરકારને અર્પણ કરવામાં આવ્યો હતો રાણાજીના મોટા કુમાર જવાનસિંહ ઉત્તમ પોષાક અને વસ્ત્રાલંકારો સજ્જ અસંખ્ય સામંતો અને નાગરીકોને સાથે લઈ જઈ બ્રિટિશ એજન્ટને માન આપ્યું અને ઘણા જ ઉત્સાહપૂર્વક પાટનગરમાં તેડી લાવ્યા. આ વખતે શેઠાનું વર્ણન કરવાને લેખકની શક્તિ બહારની વાત છે. - પણ એટલું બધું ઉત્તમ રીતે સ્વાગત કરવામાં આવ્યું હતું કે આવું સ્વાગત મેવાડમાં કોઈ વખત પણ થયું નહીં હોય તેમ તે વખતના લોકો જોલતા હતા.

આ વખતે દરબાર ભરવાની તૈયારી કરવામાં આવતી હતી જેમાં ઘણા ઉંચા પ્રકારનો સમીયાનો ખાંધવામાં આવ્યો હતો અને ઉત્તમ બિહાના

વિગેરે પાયરી મંડપને ઘણી ઉત્તમ રીતે શણગારવામાં આવ્યો હતો જ્યારે બ્રિટિશ એજન્ટે સુવરાજ જવાનસિંહની સુલાકાત લીધી ત્યારે બ્રિટિશ એજન્ટને સુવરાજને જોતાં જ તેના માટે ઘણું જ માન અને પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો કુમારને જોતાં જ તેના શુભોની આંખી કરી લીધી તેજસ્વી વદન બોલવાની છટ્ટા, રાજદરબારો સમ્મતા વિગેરે દરેક ભવના ઉચ્ચા શુભો કુમાર જવાનસિંહમાં હતા.

કર્નલ ટૉલ લખે છે કે:—જે વખતે બ્રિટિશ એલચીને રાણાશ્રીએ ખાણ આપ્યું તે વખતે લગભગ સો ભવની વાનગીઓ હતી અને એક હજાર રૂપીઆની ઘેલી સુકવામાં આવો હતી ખાણ ખાધા પછી તે રૂપીઆ નોકરીને વહેંચી આપવામાં આવ્યા હતા આજે ઉદયપુરમાં ખાનદનો દિવસ હતો અને બ્રિટિશ એજન્ટને જોવા માટે હજારો લોકો ભેગા થયા હતા તેમજ કવિઓ, ભાટો તથા ચારણો પણ બ્રિટિશ એજન્ટની બીરહાવલી બોલવા લાગ્યા હતા અને અનેક પ્રેકારના વાજાં વાગી રહ્યાં હતા ગામની કુમારીઓ સુંદર આંદીના પાત્રોમાં જાજ ભરી વધાવવા આવો હતો અને તેમનું ભાવિભિનું સ્વાગત કર્યું હતું અને મંગળ ગીતો ગાઈ રહી હતી આ વખતે ઉદયપુરમાં એટલી બધી મેકની લામી રહી હતી, તલમાત્ર પણ જગ્યા ખાલી દેખાતી નહોતી અને કીડીને પણ ચાલવાની જગા મળી શકે તેમ દેખાતું ન હતું. આ વખતે એજન્ટની સ્વારી હબકાર સાથે રાજ્ય મહેલની પાસે ઉતરી આ વખતની રાજસુવનની વિચાગતા અતિ વખાણવા લાયક હતી

રાજ્ય મહેલની બાંધણી સંગેમરમરના સુશોભિત પત્થરોથી બાંધેલી હતી તે મહાલયની કમાન પણ ઘણી જ ભવ્ય કારીગરીવાળી હતી, આ ભવ્ય મહાલયમાં એજન્ટનો ઉતારો રાખવામાં આવ્યો હતો. જે મહેલમાં ઉતારો આપ્યો હતો તે મહેલનું નામ 'સૂર્ય મહાલ' ૧૦ હતું આ મહેલનો ઘોડ ફક્ત ત્રણ કમાનદાર ઉચ્ચ સ્તંભોની ઉપર સ્થિર છે અને આ સ્તંભો પર્વતો ઢોલાવા પર આવેલ છે સૌથી આગળ જે સ્તંભ છે તેની ઉંચાઈ ૩૨) બત્રીસ ફાટની છે આ મહેલ પ્રથમ પ્રથમ રાજ્યોએ બંધાવેલો છે તેવા સુંદર મહાલયમાં દરબાર ભરવામાં આવ્યો હતો.

જ્યારે એજન્ટની વધરામણી ચર્ચ ત્યારે ચાપદાર તેની પોકારો અને ઘણા સરદારો, મુખ્ય આગેવાનો અને રાણાશ્રીએ એજન્ટને ઘણું જ સન્માન આપ્યું

૧૦ આ મહેલ ધણે સુશોભિત અને સુંદર કારોગરીથી વિશુદ્ધિત બનેલો છે અને તેમાં સૂર્યનું મંદાન કળાથી પરિપૂર્ણ એવું એક ચિત્ર છે જેથી તે મહેલનું નામ 'સૂર્ય મહાલ' રાખવામાં આવ્યું છે.

અને માન પૂર્વક પોતાના નિયત કરેલા આસન પર બેસવા વિનંતી કરી. જ્યારે એજન્ટની પધરામણી થઈ ત્યારે રાણાશ્રીએ મેવાડની પ્રસ્થિતિ તેમજ મરાઠાઓ અને સિંધીઓ તરફથી જે જે વિપત્તિઓ સંકટો પડ્યા હતા તેનું હૃદયભેદક વિવેચન કરી નામદાર બ્રિટિશ સરકારનો અંતઃકરણથી ઉપકાર માન્યો હતો. અને આજે આ ભવ્ય દરબાર અને અપૂર્વ શાંતિ બેવામાં આવતી હતી, તેનો પ્રતાપ બ્રિટિશ સરકારને આભારી છે. જ્યારે બ્રિટિશ એલચીને માન આપ્યું. ત્યારે બ્રિટિશ એલચીએ પણ વિવેકસર તેનો વળતો જવાબ આપી અને બોદ્યા કે અમે આભારી ફરજ બજાવી રહ્યા છીએ અને અમારા ગવર્નર જનરલની એવી ઇચ્છા છે કે દરેક જગ્યાએ શાંતિ સ્થાપવી અને હિંદુસ્તાનની આબાદી કરવી આમ બોદ્યા પછી રાણાશ્રીએ બ્રિટિશ એલચીને એક ઉત્તમ પ્રકારે સન્ન કરેલો એક હાથી એક ઉત્તમ ઘોડો રત્ન જડિત અલંકારો એક સુક્રાંતાર એક શાલ અને એક કીનખાગનો ડગલો આટલી વસ્તુઓ પારિતોષીક તરીકે આપી અને અન્ય માણસોને પણ લિન્ન લિન્ન ભતની વસ્તુઓ આપીને દરબાર વિસર્જન કરવામાં આવ્યો અને એજન્ટ પોતાના સુકામ ઉપર ગયો.

જ્યારે મહારાણા એજન્ટની સુલાકાત લેવા ગયા ત્યારે એજન્ટ ધણે લાંબે સુધી સામે આવી રાણાશ્રીને માનપૂર્વક પોતાના સમીપાણમાં તેડી લાવ્યો અને ધણીજ સુંદરતાથી સ્વાગત કર્યું. બ્રિટિશ એલચીએ પણ મહારાણાને એક હાથી બે ઘોડા સુવર્ણમય અલંકારો વેલ ખુદાવાળી મખમલની એક ખૂલ ને અનેક રત્નોથી ભરેલા એકવીસ પાત્રો નજર કર્યા અને સુવરાજ જવાનસિંહને પણ એક અશ્વ અને ગવેરાતથી ભરેલા નવ પાત્રો નજર કર્યા તે ઉપરાંત શબ્દ-કર્માચારીઓને આપવા વીસ હજાર રૂપિયા આપ્યા હતા. આ પ્રમાણે બ્રિટિશ એજન્ટનું માન સન્માન પુરૂ થયા પછી મહારાણાશ્રી પાછા પોતાના સુકામ ઉપર ગયા.

મહારાણાશ્રીના ગારિત્રમાં અત્યંત મહાન કે સર્વ મર્યાદા યુક્ત નહોતું, ખજાનું પાલન કરવાના તેમનામાં સર્વ શુભો હતા. પરંતુ તેમના મનની દુર્બળતાને લીધે પોતે કાંઈ પ્રબલકલ્યાણનું કાર્ય કરી શક્યા નહોતા, ખોટો આડંબર બહારનો ડોળ અને ખોટો હમામ અને સાધારણ વાતોમાં આનંદ લેવો તથા મિથ્યા ઉદારતા આ દુર્ગુણોને લીધે તેમનું જીવન વ્યર્થ થઈ ગયું હતું. તેમને જન્મથીજ દુઃખ અને દુઃખ જ ભોગ્યું હતું. જ્યારે તેમને બ્રિટિશ સત્તાની સહાયથી શાંતિ હોગવવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો ત્યારે પોતે પ્રમાદી અને ઉધવામાં જ પોતાનો બધો ટાઇમ પસાર કર્યો તેઓ કોઈ પણ પ્રકારની અટપટમાં પડવા આગતા નહોતા. રાજસ્થાનમાં તેમના જેવો બીજો કોઈ પણ રાજા નહોતો. પણ

ચોકની વાત તો એ કે પોતે પોતાની કુશળતાને કાંઈ પણ ઉપયોગ કર્યો નહોતો તેમના સલાહકારોમાં માત્ર કીચનદાસ જ હતો. કીચનદાસ ઘણો ડાહ્યો અને ચતુર હતો તે થોડો સમય જ મંત્રી તરીકે રહ્યો હતો તેના પ્રયત્નોથી મેવાડને અને મહારાણાને ઘણા લાભો થયા હતા પરંતુ ચોકની વાત તો એ છે કે મેવાડભૂમિ આ પુરુષ રત્ન જોઈ બેઠી હતી. કારણ કે રાજનિતી વિચારક કીચનદાસ અકાળ મૃત્યુ પામ્યા હતા, તેથી મેવાડને તેની જોડ પડી હતી.

બ્રિટિશ એલચીના પ્રવાસથી સારાય મેવાડમાં સરદારો જમીનદારો અને ભગીરદારો વિગેરે જે નહોતા માનતા, કેાઈ વખત રાજદરબારમાં હાજરી આપતા નહોતા તે બધાઓ હવે નિયમસર દરબારમાં હાજરી આપતા થયા તથા જે સરદારો સન્મુખ ચિર જુઠાવવા તૈયાર હતા તે રાણાથી સન્મુખ ચિર જુઠાવતા નહોતા તેવા સરદારો પણ રાણાથી સમક્ષ પોતાનું ચિર જુઠાવો પોતાની ભૂલ કમુલ કરવા લાગ્યા. આવી રીતે મેવાડની સ્થિતિ બદલાવા લાગી. હવે કુદ્દત એકજ કાર્ય બાકી રહ્યું હતું.

જે મેવાડવાસીઓ પોતાનોદેશ છોડી અન્ય દેશમાં ગયા હતા, તે મેવાડવાસીઓને પાછા બોલાવી પોતાના વનનમાં લાવવાનો વિચાર નક્કી કર્યો અને તે વિચાર ભરાભર અમલમાં મૂકવો સહેલો નહોતો. છતાં પણ અગ્રેજ બિરાદરોએ પ્રયાસ ચાલું કર્યો અને લગભગ આઠ દશ માસમાં જ બધા મેવાડીઓને પાછા બોલાવી લીધા જેથી ઘણા આનંદ સાથે સર્વ મેવાડીઓ પોતાના વનનમાં પાછા આવ્યા. તેથી કુદ્દત આઠ માસની અવધિમાં જ ત્રણસો નગરો વસી ગયાં અને લોકો શાંતિથી પોતાનું જીવન ગુજારવા લાગ્યા. અને બ્રિટિશ સરકારની બોલ-બાલા બોલાવા લાગી.

અગ્રેજ સરકારની અસીમ ક્ષમ્તાથી જ દેશપાર ચએલા રાજપૂતો ઠાણ ફુઝમાંથી મુક્ત થયા હતા. જ્યાં મુધી રાજપૂતોનું નામ રહેલું અને જ્યાં મુધી સ્વાધિનતા ગૌરવતા અને રાજપૂતોના આદિ સ્થાનમાં ભારતવર્ષની દુર્દિયાર્ણ વર્ણન કરવા માટે એક પણ ઇતિહાસવેત્તા જીવંત રહેશે ત્યાં મુધી બ્રિટિશ સરકારનો આ ઉપકાર કેાઈ પણ માણસ ભૂલી જશે નહિ આ પ્રમાણે મેવાડની દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ થવા લાગી જે સીલવાડા એક વખત શૂન્યકાર ભૂમિ જેવું હતું તે જ સીલવાડામાં આજેનારસો દુકાનો ઘણાં ઘણાં છે તેમાં છસો દુકાનો તો પરદેશી વહેપારીઓની હતી.

વિધીની ઘટના કેાઈ અજબ છે સીલવાડામાં વહેપારીઓના વેપારમાં અંદરો અંદર ઝગડા ચાલવા માંડયા તેમાં જૈન અને વૈશ્ણવે ધર્મના ઝગડા એવા વિચિત્ર થયા કે તે અઢાલતના અમલદારો હબરો રૂખીયા રૂસ્વત લઈ

એક એકને મદદ આપી રહ્યા હતા. આવા ઝઘડાના પરિણામે મહારાણાને જે બીલવાડાના વહેપારનું મથક બનાવવાની અભિલાષા હતી તે આ ઘોર કલેશને લઈ પાર પડી નહીં.

આ પ્રમાણે બ્રિટિશ સરકારની લાગણી તથા ગ્રેમરી સર્વ સરદારો, સામંતો, બગીરદારો જે મેવાડના રાણાથી વિરુદ્ધ હતા તે સર્વ લોકોએ મહારાણાના સિંહાસન સમક્ષ હાજર થઈ પોતાની માતૃભૂમિની લાગણી બતાવી. હવે આ બાબતમાં લાંબુ વિવેચન કરવાનું કંઈ પણ બાકી રહેતું નથી, કારણ કે તે પછી લિમસિંહ રાણાનો કંઈ પણ બાંધવા નેગ બનાવ બન્યો નથી. જે મેવાડની ઠોઈ પણ દિવસ સ્થિતિ સુધરશે નહીં એવી અધોગતિ મેવાડની થઈ હતી. પણ કુદરત હંમેશાં એક સરખા દિવસ જવા દેતી નથી. ત્યાં પ્રબળ પુણ્યબળથી ઠોઈને ઠોઈ ઉત્પન્ન થાય છે તેવી રીતે જ અંગ્રેજ સરકારે પોતાની અસીમ દયા અને લાગણીથી વળી તેઓ સિસોદીયા કુળના વંશના ઇતિહાસના બાળકાર હોવાથી પોતાના જ હાથે મેવાડનો ઉદ્ધાર કરી મહારાણાશ્રીનું અને મેવાડનું ગૌરવ વધાર્યું. હવે જ્યારે પુરેપુરો જીવનમાં શાન્તિ લેવાનાં ટાઈમ આવ્યો ત્યારે રાણા લિમસિંહ યમરાજના મજબુત હાથે પકડાઈ ગયા અને ઈ. સ. ૧૮૨૬ માં પરલોકવાસી થયા. આ પછી લિમસિંહના વખતમાં કંઈ પણ બાંધવા નેગ બનાવ બન્યો નથી. પરમાત્મા ! રાણા લિમસિંહના આત્માને શાન્તિ આપો.

મહારાણા શ્રી લિમસિંહના ઉપસંહારનું કાવ્ય

(છંદ-ગીતિ)

લઘુ વેષ રાત હમીર કે, દિવ ગોન શોક અથાહકો,
જન થાહ દૈન વિરાજગહિય, ભીમ ભંજક આહકો,
બટ કૃષ્ણ વંશ કુમાર બલમ, માર રાવત લાલને,
યુગ શકત વંશરૂ કૃષ્ણ કે, કુલ દેષ ઉદ્ધવ જવાલને. ૩૧૦
નૃપ લિમસિંહ વિવાહ ઇંદર હોનકો સબ હાલ વૈહ,
ફિર સોમચંદ પ્રધાન બલમ મલ્લ સુંડન શાલ બહે,
સરહદ થકુ સિટાય જલક મેહપાટ મિલાયકે,
બલ છાયકે હલ આયકે બહુ શૂર વીરન ધાયકે. ૩૧૧
ફિર લિમ અર્જુન સોમચંદહિ માર બાગિય હોનકો,
ઇતિહાસ ચુંડર શકત વંશ વિરુદ્ધ જુદસુ હોનકો,
મતિમાન બલમ મલ્લકે મતદેશ વેષ પ્રબન્ધ લો,
ફિર વ્યાહ ઇંદર રાનદ લગિ શૈલ પત્તન અંધકો. ૩૧૨

દે હંદ વાંચ વહાલ દેવલિવાહિતે જહુ લેટ લે,
 અમરેશ રાજ્યકુમાર ઉદય ઈશ હર્ષન લેટ લે,
 મરહટ્ટ અંજરે લક્ષ યુદ્ધ કિરંજ ટોમસ વીરતા,
 કિર નાથ મંદિર લોભતે જયવંત કુર્તુ અધીરતા. ૩૧૩
 તિહિં બાહ કુષ્ઠ કુમારિકા નિર્દોષ છવન પાત ભો,
 સિરદાર રાવત માર વેર વિચાર મધિય ઘાત ભો,
 કરનેલ ટોહ કિરંજ ફૂલ અમૂલ સંજ્ઞન આયકે,
 નૃપ ભિમ સંધિ બનાય દ્વંધ મિટાય મંજલ છાયકે ૩૧૪
 અમરેશ રાજ્યકુમાર ત્યાગન દેહતે અતિ ચોક બે,
 વહુ રાજ્ય લાજ અનન્ય ટોહ પ્રમંથકરક ચોક બે,
 ત્રિક રાજ પુત્રિય વ્યાહતે નૃપ ભિમ કીરતિ મન્ત ભો,
 કિર સદી પાલનદાર ઈશ ઉદાર છવન અંત ભો ૩૧૫

પ્રકરણ ૨૨ મું

મહારાણા શ્રી જવાનસિંહ

કાળચક્રની અજબ ઘટના છે. મહારાણા બિમસિંહ સ્વર્ગવાસી થયા પછી તેમના પાટવીકુમાર જવાનસિંહનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૮૮૫ ના ચૈત્ર સુદ ૧૫ તા. ૩૧ માર્ચ ૧૮૨૮ ના રોજ સંધ્યાકાળ સમયે રાજ્યાભિષેક થયો હતો. તેથી મહારાણા જવાનસિંહ ઘણા જ પિતૃભક્ત હતા મહારાણા શ્રી બિમસિંહનો સ્વર્ગવાસ થતાં તેઓશ્રી ઘણાજ ઉદાસ અને ગમગીન થઈ ગયા હતા અને તેથી સમસ્ત દેશની પ્રજાને પણ ઘણો શોક થયો હતો.

મહારાણા બિમસિંહ પોતાની પ્રજા પર ઘણો વાતસલ્યભાવ ધરાવતા હતા. અને પ્રજાનું પાલન કરતા હતા, તેવી રીતે રાણા જવાનસિંહ પણ પિતાની જ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા લાગ્યા. જેથી પ્રજામાં દરેક રીતે શાંતિ અને પ્રેમ દિવસે દિવસે વધતો ગયો. તેથી મેવાડની પરિસ્થિતિ સુધરવા લાગી. આથી રાજ્યને નાણાની જે તંગી હતી તે ધીમે ધીમે ઓછી થવા લાગી. જ્યારે ગવર્નમેન્ટની ખંડણી વખતસર ન આપી શકવાથી ગવર્નમેન્ટ તરફથી ઉદ્ધરાણી થવા લાગી ત્યારે રાણા જવાનસિંહ ચિંતાતુર થવા લાગ્યા.

વિક્રમ સંવત ૧૮૮૬ ના ચૈત્ર સુદ ૧૦ તા. ૧૫ માર્ચ ૧૮૨૬ ના દિવસે ગવર્નમેન્ટ તરફથી કપ્તાન કોક સાહેબ ટીકાનો દસ્તુર લઈ આવ્યા હતા. તેજ વખતે એક મોટો દરબાર ભરવામાં આવ્યો હતો આ દરબારમાં ગવર્નમેન્ટના તરફથી આવેલો ટીકાનો પોષાક નજર કર્યો હતો. તેમાં એક હાથી બે ઘોડા એક ઢાલ એક તલ્લવાર એક સરોપાવ એક મોતીની માળા અને એક સર્પેચ પણ મહારાણાશ્રીને આપવામાં આવ્યાં. ત્યાર પછી મહારાણાશ્રીએ કપ્તાનને પણ ફતેહઢોલત નામનો એક હાથી તુરંગરાજ નામનો એક, ઘોડો એક કંઠી એક સર્પેચ અને એક સરોપાવ તથા તેના ફિકરા માટે હાથની સોનાની એક વીંટી તથા આસીસ્ટન્ટ સાહેબને એક સર્પેચ અને એક મોતીની માળા ભેટ આપી હતી.

વિક્રમ સંવત ૧૮૮૬ ના ચૈત્ર વદ ૬ તા. ૨૭ માર્ચ ૧૮૨૬ ના દિવસે કોક સાહેબને રેશીડેન્સીની કોઠી પર મહારાણાને મહેમાન તરીકે બોલાવીને હાથી વિગેરેનું ફરી નજરાણું કરવામાં આવ્યું અને ગાદીનશીનનો જે ખરીતો લાવ્યા હતા તે આપવામાં આવ્યો. આ પ્રમાણે ગવર્નમેન્ટ સાથે સબંધ વધાર્યો

હતો. જ્યારે મહારાણી ગવર્નેન્ટની મુલાકાત લેવા જતા, ત્યારે તેમને જતાં અને આવતાં જોગણીસ તોપોનું માન આપવામાં આવતું હતું.

જવાનસિંહના મોટાભાઈ અમરસિંહની પત્નિ સ્વપાવતને પોતાની માનાનું સ્થાન આપી ઘણાજ આદર સાથે બાઈબાઈની ત્રાંદી ઉપર બેસાડયા ધન્ય છે ભાતુભાવને ! વિક્રમ સંવત ૧૮૮૯ ના અષાઢ સુદ ૧૧ તા ૨૮ જૂન ૧૮૭૨ ના રોજ મહારાણા જવાનસિંહના જીવનમાં એક અજબ ઘટના બની હતી તેને હાખલો વાંચક વર્ગને ખ્યાલ આવશે.

અરવસિંહની કન્યાને વિવાહ બેદલાના રાવ તખ્તસિંહની સાથે થવાનો હતો તે વખતે મહારાણા ટાણાની હવેલી પર આવ્યા હતા. પણ દેવ્યોએ મહારાણી દેવડીને અંતઃકાળ થઈ ગયો તેની ખબર મહારાણાને મળતાં મહારાણાએ જણાવ્યું કે આ વખતે આ વાત બંધ રાખો કારણ કે મેં અરવસિંહને વચન આપ્યું હતું કે તમારી બેટીને વિવાહ હું મારા જ હાથે કરીશ, ભલે ગમે તેવી વસ્તુ બની ગઈ હોય પણ હું મારું વચન અને કર્તવ્ય નહીં છોડું આ વાત લોકોનાં કાન પર અઘડાતાં લોકોના કિલ્લામાં ફણી જ માનની અસર થઈ અને વખત પર મોકો આવે તો પોતાના વચનની ખાતર પોતાનો પ્રાણ પણ આપતાં પાછી પાની ન કરે ? આ પ્રમાણે કન્યાદાનનું કાર્ય પૂરું કરી મહેલમાં પધાર્યા અને સવારે મહારાણીની કિયા કરવાની હતી તે કિયા પુરી કરી.

મહારાણા શ્રી જવાનસિંહ ઘણાજ ધર્મપ્રિય તેમજ નિતીવાન હતા. વિ. સ. ૧૮૬૦ ના પ્રથમ બાહરવા સુદ ૮ તા ૧૮ જોગણ ૧૮૭૩ ના દિવસે પોતે યાત્રા કરવા જવાની તૈયારી કરી ઉદયપુરથી રવાના થયા અને તિથોની યાત્રા કરતાં કરતાં રેવામાં પધાર્યા. રેવાના મહારાણા જયસિંહ તરફથી મણિજ સન્માન કરવામાં આવ્યું અને ઘણાજ કિમતિ નજારાણા કપોઈ હતો. આખરે જયસિંહે પોતાની ટિકરીના વિવાહની અજબ કરી તે પણ સ્વીકારવામાં આવી જ્યારે જયસિંહ મહારાણાના નાના કુમાર લક્ષ્મણસિંહની કન્યાની સાથે મહારાણાને વિવાહ વિ. સ. ૧૮૬૧ ના ચૈત્ર સુદ ૫ ના રોજ કરવામાં આવ્યો. ત્યાંથી રવાના થઈ ફરતા ફરતા જોઈ સુદ ૧૨ ના રોજ ઉદયપુરમાં પધાર્યા આ યાત્રા મહારાણાએ ઘણી ધામધુમથી કરી હતી યાત્રાની સફર વખતે મહારાણાની સાથે દય હંબર માણસોની ફાજ હતી.

પહેલાં મુસલમાન બાદશાહના વખતમાં ઉદયપુરના મહારાણાએને યાત્રા કરવી મંજૂર નહોતી. પણ ગવર્નેન્ટના પ્રભાવથી પહેલ પહેલી જ યાત્રા મહારાણા જવાનસિંહે કરી હતી. મહારાણાશ્રીને દરેક સરદારોએ સારામાં

સાહે માન આપી પોતાને ત્યાં મહેમાન તરીકે તેડ્યા આ વખતે નિમકહવાલ સૂરજમલસિંહનું મૃત્યુ થવાથી મહારાણાને ઘણું આઘાત થયો. કારણ કે પોતાના પિતાની સાથે રહી તેઓએ ઘણું જ કષ્ટ ભોગવ્યું હતું અને પોતે છેક સુધી તેમની ઈમાનદારી છોડી નહોતી.

મહારાણા જવાનસિંહની રાજ્ય કારભારી ઘણીજ વખણાઈ હતી, પ્રજા પર પોતાનો અત્યંત અનુરાગ હતો અને પોતે પોતાનું જીવન ઘણું ઉચ્ચ અને પવિત્ર બનાવ્યું હતું. પણ ભાવિને તે ગમ્યું નહીં. વિ. સ. ૧૮૯૫ ના ભાદરવા સુદ ૪ તા. ૨૪ ઓગષ્ટ ૧૮૩૮ ના રોજ રાતના મહારાણાને અચાનક દર્દ થયું, જેમ જેમ ઉપાય કરવા લાગ્યા તેમ તેમ તે દર્દ વધવા લાગ્યું અને તે એટલે સુધી વધ્યું કે તેઓશ્રી વિ. સ. ૧૮૯૫ ના ભાદરવા સુદ ૧૦ ના રોજ પરલોકવાસી થયા, મહારાણાના પરલોકવાસી થવાથી સારીય મેવાડમાં હાહાકાર વર્તાઈ ગયો હતો અને લોકો ચોધાર આંસુએ ઝડતા હતા. દેશોદેશમાં તેમના માટે માન હતું. જે જે મહારાણાના અવસાનની વાત સાંભળતા હતા તેઓ બધા દિલગીર થતા હતા અને મહારાણાના શુભોની પ્રસંશા કરતા હતા. આ વખતે મેવાડની પ્રજાએ એક દેવ જેવો રાજા અને ચારિત્રશાળી ભૂપતિ ખોયો હતો. શું વિધીની ઘટના છે ? કહેવત છે કે:—

શું કર્યું મેં આ કર્યું એ માનવી મિથ્યા બદ્ધે

પણ ઇશની આજ્ઞા વિના ન પાન પણ હાલી શકે. ૩૧૬

વિક્રમ સંવત ૧૮૫૭ ના માગશર સુદ ૨ તા. ૧૮ નવેમ્બર ૧૮૦૦ ના દિવસે મહારાણા જવાનસિંહનો જન્મ થયો હતો. અને વિ. સ. ૧૮૯૫ ના ભાદરવા સુદ ૧૦ તા. ૩૦ ઓગષ્ટ ૧૮૩૮ ના રોજ પરલોક સિંધાવ્યા મહારાણા શ્રી જવાનસિંહ વર્ષ ૩૭ માસ ૯ દિવસ ૮ ઘંટું ૬૦ કું આયુષ્ય ભોગવી સ્વર્ગવાસી થયા. પરમાત્મા ! એ રાજાને શાન્તિ આપો.

ત્રોટક છંદ

શિવલોક હિ ભીમ દિવાન ગયે, સખ શોક નિમગ્ન જુ લોક ભયે,
જિનકે સુત રાન જવાન બલી, નૃપ આસન પૈકિય ભાંતિ ભલી. ૩૧૭
જિકકે દગ દાન, દયાભિ ભરે, પિતૃ પુત્ર હૃદ્ય પ્રજા ઈષ્ટ કરે,
શુભ નીતિ રીતિ સુરાજ કિયો, ભુવિ ભારતકો યથા લૂટ લિયો. ૩૧૮
નિજ દેશ ણિનીતિ ણ્યાન કરી, અંગરેજન નીતિ જુ રીતિ ભરી,
સુગિધાન પ્રધાનન કુટ પરી, અપને હિત બ્યુહ કરી. ૩૧૯

હતો. જ્યારે મહારાણાશ્રી ગવરમેન્ટની સુલાકાત લેવા જતા, ત્યારે તેમને જ્યાં અને આવતાં ઓગણીસ તોપોનું માન આપવામાં આવતું હતું.

જવાનસિંહના મેટાભાઈ અમરસિંહની પત્નિ ચાંપાવતને પોતાની માતાનું સ્થાન આપી ઘણાજ આદર સાથે જાઈજીઆર્ચની ત્રાદી ઉપર બેસાડવા ધન્ય છે બાવુભાવને । વિક્રમ સંવત ૧૮૮૬ ના અષાઢ સુદ ૧૧ તા ૨૮ જૂન ૧૮૩૨ ના રોજ મહારાણા જવાનસિંહના જીવનમાં એક અજબ ઘટના જાંની હતી તેનો દાખલો^૧ ઘાંચક વર્ગને ખ્યાલ આવશે.

ભરવસિંહની કન્યાનો વિવાહ મેઢવાના રાવ તખ્તસિંહની સાથે થવાનો હતો તે વખતે મહારાણા તાણાની હવેલી પર આવ્યા હતા. પણ દેખપોએ મહારાણી દેવડીનો અંતઃકાળ થઈ ગયે તેની જગર મહારાણાને મલતા મહારાણાએ જણાવ્યું કે આ વખતે આ વાત જાંધ રાખો. કારણ કે મેં ભરવસિંહને વચન આપ્યું હતું કે તમારી બેટીનો વિવાહ હું મારો જ હાથે કરીશ, ભલે ગમે તેવી વસ્તુ જાંની ગડ હોય પણ હું મારૂ વચન અને કર્તવ્ય નહીં છુટું. આ વાત લોકોના કાન પર અચકાતાં લોકોના દિલમાં ઘણી જ માનની અસર થઈ અને વખત પર મોકો આવે તો પોતાના વચનની ખાતર પોતાનો પ્રાણ પણ આપતાં પાછી પાની ન કરે । આ પ્રભાવે કન્યાદાનનું કાર્ય પુર્ણ કરી મહેલમાં પધાર્યા અને સવારે મહારાણીની કિયા કરવાની હતી તે કિયા પુરી કરી.

મહારાણા શ્રી જવાનસિંહ ઘણાજ ધર્મપ્રિય તેમજ નિતીવાન હતા. વિ. સ. ૧૮૬૦ ના પ્રથમ બાદશા સુદ ૩ તા ૧૮ ઓગસ્ટ ૧૮૩૩ ના દિવસે પોતે યાત્રા કરવા જવાની તૈયારી કરી ઉદયપુરથી રવાના થયા અને તિથોની યાત્રા કરતાં કરતાં રેવામાં પધાર્યા. રેવાના મહારાણા જયસિંહ તરફથી ઘણુંજ સન્માન કરવામાં આવ્યું અને ઘણો જ કિમતિ નજારો કર્યો હતો. આખરે જયસિંહે પોતાની ડિકરીના વિવાહની અરજ કરી તે પણ સ્વીકારવામાં આવી જ્યારે જયસિંહ મહારાણાના નાના કુમાર લક્ષ્મણસિંહની કન્યાની સાથે મહારાણાનો વિવાહ વિ. સ. ૧૮૬૧ ના ચૈત્ર સુદ ૫ ના રોજ કરવામાં આવ્યો. ત્યાંથી રવાના થઈ ફરતા ફરતા જોઈ સુદ ૧૨ ના રોજ ઉદયપુરમાં પધાર્યા. આ યાત્રા મહારાણાએ ઘણો ધામધુમથી કરી હતી યાત્રાની સફર વખતે મહારાણાની સાથે ઇશ હંબર માણસોની ફાજ હતી.

પહેલાં મુસલમાન બાદશાહના વખતમાં ઉદયપુરના મહારાણાઓને યાત્રા કરવી ઘણી જ ઠકણ હતી. પણ ગવરમેન્ટના પ્રભાવથી પહેલ પહેલી જ યાત્રા મહારાણા જવાનસિંહે કરી હતી. મહારાણાશ્રીને રૂરક/સરદારોએ સારામાં

પ્રકરણ ૨૩ મું

મહારાણા શ્રી સરદારસિંહ

મહારાણા શ્રી જવાનસિંહના અવસાન થયા બાદ તેઓશ્રીને કાંઈપણ વસ્તાર ન હોવાથી રાજ્યના તમામ ખજાનાની કુચીઓ બિમસિંહના મોટા કુંવર અમરસિંહની પત્નિ આંખાવતને સોંપવામાં આવી હતી. તેથી આંખાવતે તમામ ખજાનો પોતાના કબજે કર્યો હવે રાજ્યસિંહાસન પર કાઢીને બેસાડવા નક્કી કરવું જોઈએ જેથી સર્વ સાચાતો, સરદારો એકત્ર થયા અને સલાહ કરવા લાગ્યા કે 'મેવાડના સિંહાસન પર કાઢીને બેસાડવો' વિચારતાં વિચારતાં બાગોરના મહારાજ શિવદાનસિંહના ત્રણ કુમાર સરદારસિંહ, શેરસિંહ તથા સ્વરૂપસિંહ ગાદીના હકદાર હતા. તેથી બાગોરના મહારાજ સરદારસિંહ અથવા બાજેંદ્રી શેરસિંહના પુત્ર સાર્દુલસિંહને ગાદીનશીન કરવા નક્કી કર્યું. પરંતુ તે પ્રમાણે ન બન્યું અને ત્રણ ચાર દિવસ પસાર થઈ ગયાં જેથી ગાદીનશીનનો દિવસ આદ્યો ગયો.

આખરે વિક્રમ સંવત ૧૮૬૫ ના આસો સુદ ૧૫ તા. ૪ સપ્ટેમ્બર ૧૮૩૮ ના રોજ નક્કી કર્યું કે મહારાજ સરદારસિંહને ગાદીનશીન કરવા. ઉક્ત મહારાજની દગ્ધક્રિયા કરીને શેઠ જોરાવરભલ્લની વાડીમાં સુકામ કર્યો બગીચદાર બધા મળીને તેમને તેમના મહેલમાં લઈ આવ્યા અને જનાનામાં જઈને સલામ કરી બહાર આવ્યા પછી ચારણો અને કવિઓએ મહારાણા જવાનસિંહના પગલે ચાલી પ્રજાનું કલ્યાણ કરશે એવી ઢળના કાવ્યો ગાઈને આશિર્વાદ આપ્યા. તે પછી ત્રિ. સ. ૧૮૬૫ ના આસો વંદ ૪ શુક્રવાર તા. ૭ સપ્ટેમ્બર ૧૮૩૮ ના રોજ દરબાર લરાયો તે પછી બેદલાનારાવ વખતસિંહે રિવાજ મુજબ મહારાણાના શીર પર માતમી, પછેવડી, ઉતારી, જવેરાત વિગેરે નજર કર્યું. અને આસો વંદ ૮ તા, ૧૧ સપ્ટેમ્બરના રોજ પોલિટિકલ એજન્ટ સ્પીયર સાહેબ મહેલમાં આવી માતમપુર્ણો રિવાજ મુજબ દસ્તુર કર્યો.

કારતક સુદ ૬ તા. ૨૫ સપ્ટેમ્બરના રોજ નવપાલકના મહારાજ રાજેન્દ્ર વિક્રમશાહના મોકલેલા માતમક તથા ઢાસીઓ વિગેરેને રજા આપીને મહારાણા જવાનસિંહના વખતમાં અહીં આવ્યા હતા અને ઘણીજ ઉઠાસી કરી રીતે તેઓ આદ્યા ગયા.

નૃપગે અજમેર ખિચાર મતે, મિલિ લારડ ગેણિટક પ્રોતિ રતે,
 ફિર તીરમકે દિલ નીતિ કરો, જિહિતે રજવારન રીતિ પરી. ૩૨૦
 જ્યસિંહ જયેલ સુતા પરની, શિવરૂપ મહોપ શિવા ધરની,
 ફિર અણ્ણુલ આદિક સેર કરી, શિવલોક પ્રયાન જવાન હરિ ૩૨૧
 ઇતિહાસ લિખ્યો નયપાલ જિતો, હમ જનત ગ્રન્થન માન ઇતો,
 મહ ખડ જવાન નૃપાલ જયો, નૃપ સજ્જન આશય જન લયો. ૩૨૨
 ફતમાલ સુથાસન સીસ લિયો, ઠવિરાજ જી રયામહાસ કિયો,
 મહ ગ્રન્થ સુપન્થ ચિરાયુ રહો, ઠવિ પાઠક વંશ બિધાન કહો. ૩૨૩

મહારાજા શ્રી જવાનસિંહ પોતાની રાજ્ય કારકીર્દીમાં જૈનોને અપૂર્વ માન આપતા હતા, અને જૈનોએ ભૂતકાળમાં કરેલી મેવાડની સેવાની કદર કરતા હતા આ વખતે ઘણા ખરા જૈન મંદિરોની પણ વ્યવસ્થા સારી રીતે કરવામાં આવી હતી, આ વખતના જમાનામાં સાધુ વિદ્વાર કવચિત કવચિત યતો હોવાથી જે પ્રમાણે જોઈએ તે પ્રમાણે જૈન મંદિરોની મહત્તા તેમજ જૈન ધર્મની ઉન્નતિ યદ્ય શકી નહોતી છતાં સૂર્યવંશી કુળશિરોમણી મહારાજાએ તો જૈન ઠામ પર અપૂર્વ માન ધરાવતા

પ્રકરણ ૨૩ મું

મહારાણા શ્રી સરદારસિંહ

મહારાણા શ્રી જવાનસિંહના અવસાન થયા બાદ તેઓશ્રીને કાંઈપણ વસ્તાર ન હોવાથી રાજ્યના તમામ ખજાનાની કુચીઓ બિમસિંહના મોટા કુંવર અમરસિંહની પત્નિ ચાંપાવત્ને સોંપવામાં આવી હતી. તેથી ચાંપાવતે તમામ ખજાનો પોતાના કબજે કર્યો હવે રાજ્યસિંહાસન પર ઠાળને બેસાડવા નક્કી કરવું જોઈએ જેથી સર્વ ભાયાતો, સરદારો એકત્ર થયા અને સલાહ કરવા લાગ્યા કે ' મેવાડના સિંહાસન પર ઠાળને બેસાડવો ' વિચારતાં વિચારતાં બાગોરના મહારાજ શિવદાનસિંહના ત્રણ કુમાર સરદારસિંહ, શેરસિંહ તથા સ્વરૂપસિંહ ગાદીના હકદાર હતા. તેથી બાગોરના મહારાજ સરદારસિંહ અથવા બાજેંકી શેરસિંહના પુત્ર સાર્દુલસિંહને ગાદીનશીન કરવા નક્કી કર્યું. પરંતુ તે પ્રમાણે ન બન્યું અને ત્રણ ચાર દિવસ પસાર થઈ ગયાં જેથી ગાદીનશીનનો દિવસ આદ્યો ગયો.

આખરે વિક્રમ સંવત ૧૮૯૫ ના આસો ચુદ ૧૫-તા. ૪ સપ્ટેમ્બર ૧૮૭૮ ના રોજ નક્કી કર્યું કે મહારાજ સરદારસિંહને ગાદીનશીન કરવા. ઉક્ત મહારાજની હથક્રિયા કરીને શેઠ જોરાવરમલ્લની વાંડીમાં મુકામ કર્યો બગીરદાર બધા મળીને તેમને તેમના મહેલમાં લઈ આવ્યા અને જનાનામાં જઈને સલામ કરી બહાર આવ્યા પછી ચારણો અને કવિઓએ મહારાણા જવાનસિંહના પગલે ચાલી પ્રજાનું કલ્યાણ કરશે એવી ઢબના કાવ્યો ગાઈને આશિર્વાદ આપ્યા. તે પછી વિ. સ. ૧૮૯૫ ના આસો વંદ ૪ શુક્રવાર તા. ૭ સપ્ટેમ્બર ૧૮૭૮ ના રોજ દરબાર ભરાયો તે પછી બેઠલાનારાવ વખતસિંહ રિવાજ મુજબ મહારાણાના શીર પર માતમી, પછેવડી, ઉતારી, જવેરાત વિગેરે નજર કર્યું. અને આસો વંદ ૮-તા, ૧૧ સપ્ટેમ્બરના રોજ પોલિટિકલ એજન્ટ સ્પીયર સાંહેબ મહેલમાં આવી માતમપુર્ણીનો રિવાજ મુજબ દસ્તુર કર્યો.

કારતક સુદ ૬ તા. ૨૫ સપ્ટેમ્બરના રોજ નવપાલકના મહારાજ રાજેન્દ્ર વિક્રમશાહના મોકલેલા મોતમદ તથા ઠાસીઓ વિગેરેને રજા આપીને મહારાણા જવાનસિંહના વખતમાં અહીં આવ્યા હતા અને ઘણીજ ઉદાસી ભરી રીતે તેઓ આદ્યા ગયા.

મહારાણા સરદારસિંહ ગદીનશીન થતા જ રાજ્યમાં શીશાંડ પુત્રી પડી, એનું કારણ કે ગાદીનશીનના જ બીજા દિવસે 'ગોશુદા' ના યત્રુચાલના બેગ લાલસિંહને બોલાવી ધમકાવ્યો કારણ કે તેને શાફ્ટસિંગ ગાદીનશીન કાગવા માટે મહેનત લીધી હતી લાલસિંહના લીધે ફરક સરદાર અને ભગીરદારોને મહારાણા પ્રત્યે નારાજ ઉત્પન્ન થઈ આખરે રાણા સરસિંહની આકંઠા લાલસિંહને તોપના બોલે ઉડાવી કતલ કરવાની થઈ એ તે મામ શાહપુરના મહારાજાધિરાજ આધવસિંહને સોંપવામાં આવ્યું અને હરા તથા તોપ લઈ જવાનો હુકમ આપ્યો. જ્યારે 'ગેયુ' ના રાવતે આ જાણ સાંભળી ત્યારે તરત જ શાહપુરના મહારાજાને ક્રિયોરસિંહ બોલાવ્યા અને કહે 'પહેલા અમારી સાથે લડી પછી લાલસિંહની પાસે જાઓ,' આવી રીતે અહરો અહર કલેશ ઉત્પન્ન થયો. જ્યારે આ વાતની બીજાએને ખબર પડી તેમ તેમ રાણાને સમજાવવા માણસો આવ્યા તેમાં સાહુમજાના રાવત પદમસિંહ, કોઠારોયાના રાવત બેધસિંહ વિગેરે સરદારોએ આવી મહારાણાને અરજ કરી કે 'જ્યાં સુધી લાલસિંહનો શુન્દો સાબીત ન થાય ત્યાં સુધી આ હુકમ મુલતવી રાખવા કૃપા કરવી' આથી મહારાણાએ ભણ્યું કે બંનેડો અને તોફાન વધી જશે તેથી જે હુકમ આપ્યો હતો તે બંધ રાખ્યો અને 'ગેયુદા' પર આવિસહ ઓકલો આપ્યો, તે પછી મામથર સુદ ૧૧ તા ૨૬ એકાદશમના રોજ 'પીછોલા' તગાવના કિનારે જલનિવાસ મહેલમાં પોલિટિકલ એજન્ડ સ્પીયર સાહેબના રૂબરૂ બધા સરદારને બોલાવ્યા અને મહારાણા તેમજ સરદારોના એક મન થયા

આ પ્રમાણે વર્તવામાં ફેર્ક પણ સરદાર આનાકાની કરશે તો મહારાણા તમને સજા કરશે, સરદારોએ આ વખતે કંઈ પણ જવાબ ન આપતા વતને સ્વીકારી પણ આ વાતનું પરિણામ બીજાગુલ સારું ન આવ્યું તે દિવસથી જ સરદારો અને મહારાણાના મન ભુલ થઈ ગયા અને જે લાગણી હતી તે લાગણી પણ બહાઈ ગઈ આ બાબતોથી મેનાડનું ભાવો પાર્શ્વ ભટ્ટાચાર્ય સોએ પોલિટિકલ એજન્ડને ચેરસિંહ પર થતા ભુલોની ભણ કરી ત્યારે મહારાણાને એજન્ડે કપકો આપ્યો. એથી કંઈક ભુલમ જોણે કર્યો એજન્ડે ભલામણ કરી કે "તમે રાજ્યમાં ન્યાય અને શાન્તિ બંને રાખવા શીજો." એજન્ડે ભલામણ કરી તે છતાં પણ બીજા માણસોએ ચેરસિંહની બીજી વાતો કરી, એથી તેમને વધારે નારાજ થઈ મહારાણા સમજી ગયા કે અંગ્રેજ લોકોની ચેરસિંહને ફેર્ક તરફથી બચવાની આશા રહી નહી.

શેરસિંહ પોતાના છુટકારા માટે દથ લાખ રૂપીયા આપવા કબુલ થયો, અને ચીટ્ટી લખી આપી એની પરિસ્થિતિના પ્રમાણમાં આ દંડ ઘણાજ વધારે પડતો અને બુદ્ધી હતો. તો પણ તે છૂટ્યો નહીં. છેવટે તે નાસી ગયો અને મહારાણાના કાન લાંબેરી ફરી બે વાર પકડ્યો. શેરસિંહ અને તેના બેટાની સાથે નાસી જઈ મોરવાડ તરફ ચાલ્યો ગયો. થોડા સમય પછી મહારાણાએ તપાસ શરૂ કરી ત્યાર પછી જ પોતે ઉદયપુરમાં આવ્યો.

મહેતા શેરસિંહના લાઈ મોતીરામ પહેલાં જહાજપુરમાં હકીમ હતો. એને પણ શેરસિંહની સાથે કેદ કર્યો હતો. કેટલા દિવસો બાદ કબુલિલાસ મહેલનો ઉંચો અરખો હતો ત્યાંથી તેને નીચે પાડી મારી નાંખ્યો. તે પડતાંની સાથે જ તેનો દમ-જીવ નીકળી ગયો જેના બેટાનું નામ ફૂલચંદ છે મોતીરામ ઘણો જ ચાલાક અને હોશિયાર હતો તેથી શેરસિંહની તાકાત ઘટાડવા માટે જ મોતીરામનો જાન લેવામાં આવ્યો હતો.

આવી રીતે પૂરોહીત શ્યામલનાથને બાંદુ કરવાના શુન્હા બદલ કેદ કરવામાં આવ્યો હતો. અને કેટલા વખત પછી ત્રીસ હજાર રૂપીયા દંડ આપી છૂટ્યો હતો. કાયસ્થ કિશનદાસની પાસે પણ છોતેર હજાર રૂપીયા દંડની ચીટ્ટી લખાવી લીધી હતી. તથા મહેતા ગણેશદાસ પાસેથી સાઠ હજાર રૂપીયા દંડ લીધા હતા. આ વખતના સમયમાં ફૂલ રાજ્યના તમામ કામની જવાબદારી રામસિંહ તથા રાવત્ ફુલહસિંહની હતી.

વિ. સ. ૧૮૬૬ ના પોષ વદમાં શ્રીનાથજીના દર્શન માટે આવ્યા, અને બિકાનેરના મહારાજા રત્નસિંહ પણ પોતાના રાજકુમાર સરદારસિંહની સાદી કરવા આવ્યા. આ વખતે બે રાજાની સુલાકાત શ્રીનાથદ્વારમાં થઈ. બંને મહારાજાઓ ત્યાંથી રવાના થઈ કાંકરેલી થઈ ઉદયપુરમાં આવ્યા, અને ત્યાં વિ. સ. ૧૮૬૬ ના મહા સુદ ૧૨ ના રોજ રાજકુમારી મહતાબકુંવરબાઈનો વિવાહ બિકાનેર મહારાજાના કુમાર સરદારસિંહની સાથે કરવામાં આવ્યો. આ વખતે જલસામાં પોલિટિકલ એજન્ટ રોબિન્સન સાહેબ પણ પધાર્યા હતા. આ વખતે મહારાણા તરફથી મહારાજા રત્નસિંહને ફોજ સહિત દાવત્ આપવામાં આવી હતી. ઘણીજ ધામધુમથી લગ્નની ક્રિયા પુરી થઈ.

ત્યાર પછી મહારાણાશ્રીને યાત્રા કરવાની અભિલાષા થઈ. અને સફરની તૈયારી કરવા સારૂ સરદારોને હુકમ કર્યો. વળી સાથે બેઠલાના રાવ બખ્તસિંહ અને કોઠારીયાના રાવત્ જોધસિંહ વિગેરે થોડા સરદારોને સાથે લીધા. વિ. સ. ૧૮૬૬ ના મહા વદ ૨ ના રોજ કુચ કરી, અને તમામ જગ્યાએ યાત્રા કરવા જતા હતા, ત્યાં મહારાણાનું માન સન્માન ઘણી જ સારી રીતે કરવામાં

મહારાણા સરદારસિંહ મદીનરીન થતા જ રાજ્યયા શ્રીમાદ બુનીયાદ પડી, એનું કારણ કે આદીનચીનના જ બીજા દિવસે 'ગોગુદા' ના રાજ યત્રુચાલના બેગ લાલમિહને બોલાવી ધમકાવ્યો કારણ કે તેને ચાહુંલસિંહને આદીનરીન કાવવા માટે મહેનત લીધી હતી લલસિંહના લીધે દરેક સરદારો અને જાગીરદારોને મહારાણા પ્રત્યે નારાજ ઉપન્ન થઈ આખરે રાણા સરદારસિંહની આકાશ લાલસિંહને તોપના ગોળે ઉડાવી કતલ કરવાની થઈ નેથી તે કામ ચાહપુરના મહારાજધિરાજ માધવસિંહને સોંપવામા આનું અને લશ્કર તથા તોપ લઈ જવાનો હુકમ આપ્યો જ્યારે 'બેગુ' ના રાવને આ ખબર સાંભળી ત્યારે તરત જ ચાહપુરના મહારાજને કિયોરસિંહે બોલાવ્યા અને કહ્યું કે 'પહેલાં અમારી સાથે લડી પછી લાલસિંહની પાસે જાઓ,' આવી રીતે અદરે. અદર કલેશ ઉત્પન્ન થયો. જ્યારે આ વાતની બીજાએને ખબર પડતી તેમ તેમ રાણાને સમજાવવા માણસો આવ્યા તેમજ સાહુમજાના રાવત પદમસિંહ, કોઠારોયાના રાવત બેધસિંહ વિગેરે સરદારોએ આવી મહારાણાને અરજ કરી કે 'જ્યાં સુધી લાલસિંહનો શુન્દો સાગીત ન થાય ત્યાં સુધી આ હુકમ સુલતવી રાખવા કૃપા કરવી' આથી મહારાણાએ જાણ્યું કે બહેડો અને તોફાન વધી જશે તેથી જ હુકમ આપ્યો હતો તે બધ સમજ્યો અને 'ગોગુદા' પર આવિસહ માકલી આપ્યો, તે પછી મામચર મુદ ૧૧ તા. ૨૮ ઓક્ટોબરના રોજ 'પીછોલા' વળાવના કિનારે જલનિવાસ મહેવર્મા પોલિટિકલ એજન્ટ કપીયર સાહેબના રૂબરૂ બધા સરદારને બોલાવ્યા અને મહારાણા તેમજ સરદારોના એક મન થયા

આ પ્રમાણે વર્તવામા કોઈ પણ સરદાર આનાકાની કરશે તો મહારાણા તેમને સજા કરશે, સરદારોએ આ વખતે કઈ પણ જવાબ ન આપતા વાતને સ્વીકારી પણ આ વાતનું પરિણામ બીલકુલ સારું ન આવ્યું તે દિવસથી જ સરદારો અને મહારાણાના મન બુદ્ધિ થઈ ગયા અને જે લાગણી હતી તે લાગણી પણ બંધાઈ ગઈ આ બાબતોથી મેનાડનું બાવી પાંચ બદલાવવા લાગ્યું લાલસિંહની પેઠે મહેતા ચેરસિંહને પકડી કેદમા પૂર્યા હતા તેથી મણ સોએ પોલિટિકલ એજન્ટને ચેરસિંહ પર થતા બુન્મોની બ્લજ કરી ત્યારે મહારાણાને એજન્ટે કહ્યો નેથી કઈક બુ મ જોએ કર્યો એજન્ટે બલામણ કરી કે "તમે રાજ્યમા ન્યાય અને શાન્તિ જ ને રાખના રીજો." એજન્ટે બલામણ કરી તે છતા પણ બીજા માણસોએ ચેરસિંહની બીજી વાતો કરી, એથી તેમને વધારે નારાજ થઈ મહારાણા સમજી ગયા કે અગ્રેજ લોકોની કૃપાથી મને ડરાવવા માગે છે અને કેન્માથી બાગી જવાનો વિચાર કરે છે ચેરસિંહને કોઈ તરફથી જલવાની આશા રહી નહી

શેરસિંહ પોતાના છુટકારા માટે દથ લાખ રૂપીયા આપવા કબુલ થયો, અને ચીઢી લખી આપી એની પરિસ્થિતિના પ્રમાણમાં આ દંડ ઘણોજ વધારે પડતો અને બુઢી હતો. તો પણ તે છુટ્યો નહીં. છેવટે તે નાસી ગયો અને મહારાણાના કાન લાંબેરી ફરી બે વાર પકડ્યો. શેરસિંહ અને તેના બેટાની સાથે નાસી જઈ મોરવાડ તરફ ચાલ્યો ગયો. થોડા સમય પછી મહારાણાએ તપાસ થઈ કરી ત્યાર પછી જ પોતે ઉદયપુરમાં આવ્યો.

મહેતા શેરસિંહના ભાઈ મોતીરામ પહેલાં જહાજપુરમાં હકીમ હતો. એને પણ શેરસિંહની સાથે કેદ કર્યો હતો. કેટલા દિવસો બાદ કર્ણવિલાસ મહેલનો ઉંચો ઝરખો હતો ત્યાંથી તેને નીચે પાકી મારી નાંખ્યો તે પડતાંની સાથે જ તેનો દમ-જીવ નીકળી ગયો જેના બેટાનું નામ કુલચંદ છે મોતીરામ ઘણો જ ચાલાક અને હોશિયાર હતો તેથી શેરસિંહની તાકાત ઘટાડવા માટે જ મોતીરામનો જાન લેવામાં આવ્યો હતો.

આવી રીતે પૂરોહીત શ્યામલનાથને જાદુ કરવાના ગુન્હા બદલ કેદ કરવામાં આવ્યો હતો. અને કેટલા વખત પછી ત્રીસ હજાર રૂપીયા દંડ આપી છુટ્યો હતો. કાયસ્થ કિશનદાસની પાસે પણ છોતેર હજાર રૂપીયા દંડની ચીઢી લખાવી લીધી હતી. તથા મહેતા ગણેશદાસ પાસેથી સાઠ હજાર રૂપીયા દંડ લીધા હતા. આ વખતના સમયમાં કુલ રાજ્યના તમામ કામની જવાબદારી રામસિંહ તથા રાવત દુલહસિંહની હતી.

વિ. સ. ૧૮૬૬ ના પોષ વદમાં શ્રીનાથજીના દર્શન માટે આવ્યા, અને બિકાનેરના મહારાજા રત્નસિંહ પણ પોતાના રાજકુમાર સરદારસિંહની સાદી કરવા આવ્યા. આ વખતે બે રાજાની સુલાકાત શ્રીનાથદ્રારમાં થઈ. બંને મહારાજાઓ ત્યાંથી રવાના થઈ કાંકરેલી થઈ ઉદયપુરમાં આવ્યા, અને ત્યાં વિ. સ. ૧૮૬૬ ના મહા સુદ ૧૨ ના રોજ રાજકુમારી મહેતાબકુવરબાઈનો વિવાહ બિકાનેર મહારાજાના કુમાર સરદારસિંહની સાથે કરવામાં આવ્યો. આ વખતે જલસામાં પોલિટિકલ એજન્ટ રોગિન્સન સાહેબ પણ પધાર્યા હતા. આ વખતે મહારાણા તરફથી મહારાજા રત્નસિંહને ફોજ સહિત દાવત આપવામાં આવી હતી. ઘણીજ ધામધુમથી લગ્નની ક્રિયા પુરી થઈ.

ત્યાર પછી મહારાણાશ્રીને યાત્રા કરવાની અભિલાષા થઈ. અને સફરની તૈયારી કરવા સાડુ સરદારોને હુકમ કર્યો. વળી સાથે બેઠલાના રાવ બખ્તસિંહ અને કોઠારીયાના રાવતુ ભેધસિંહ વિગેરે થોડા સરદારોને સાથે લીધા. વિ. સ. ૧૮૬૬ ના મહા વદ ૨ ના રોજ કુચ કરી, અને તમામ જગ્યાએ યાત્રા કરવા જતા હતા, ત્યાં મહારાણાનું માન-સન્માન ઘણી જ આગે રીતે કરવામાં

આવતું હતું ધણી રાજ્યો તરફથી પણ ખરદાસ કરવામાં આવતી હતી. અને પોતે અષાઠ વડ ત્રીજાના રાજ ઉદયપુર પધાર્યાં. આ વખતે મહારાણાશીને કુમાર નહીં હોવાથી પોતે રિયનદાસને હતક લેવાનો વિચાર કર્યો. જેની હકીકતની સદ્વૈચ્છ સાહેબ તથા રાજિન્સન સાહેબને પણ વાતચીત કરી હતી, અને તેમના ત્રીજા ભાઈ સ્વરૂપસિંહને હતક લીધા.

જેમ જેમ દિવસો પસાર થતા ગયા તેમ તેમ રાજ્યમાં બખેરો વધતો ગયા આપસ આપસમાં કુંસંચ વધવા લાગ્યો. જેથી રાજ્યમાં પણ અશાંતિ જણાવા લાગી. પરંતુ મહારાણાની તબીબન જમડી, તેમને જલ્દીથી બિમારી થઈ ધર્મ અને તે એટલો બધો વધો ધર્મ કે કોઈ પણ ઉપાયોથી આરામ થયો નહીં. આખરે અંગ્રેજ ડોક્ટરને બોલાવવામાં આવ્યો. પરંતુ તેનાથી પણ કંઈ ફેર પડ્યો નહીં. ત્યારે પોતે કંટાળીને નૃદાવન જવા વિચાર કરી, પોલિટિકલ એજન્ટને બોલાવી પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. સંવત ૧૮૬૮ ના જોઠ વડ ૬ તા ૩૦ મે ૧૮૪૨ ના દિવસે પોલિટિકલને અરજી આપી.

બિમારી મટવાની કોઈ જાતની આશા ન રહી ત્યારે વિ સ ૧૮૬૮ ના જોઠ વડ ૧૦ તા ૩ જુન ૧૮૪૨ ના રાજ વંદાવનની યાત્રા કરવા કુચ કરી. આ મુસાફરીમાં કપ્તાન કોસ્મીન સાહેબને સાથે રહેવાની નીમણૂક કરી હતી. રાજનગરમાં પહોંચતાની સાથે બિમારીએ ભેર કર્યું તેથી તેનો શું ઉપાય કરવો તે વિચારવામાં આવ્યું. મહારાણાનો સ્વાભાવ ઉંચકો હોવાથી બધા તેમનાથી ઠરતા હતા. છતાં પણ નહીં કરવામાં આવ્યું કે હવે તેમને આગળ ન લઈ જતાં ઉદયપુર પાછા લઈ જવા. જેથી મદામુશીમતે ઉદયપુરની બહાર રેસીડેન્સીની છાવણીમાં લાવ્યા અને વડીમદમદના જવ્યા પછો વિ સ ૧૮૬૮ ના અષાઠ મુઠ ૬ તા ૧૩ જુલાઈ ૧૮૪૨ ના રાજ એમને રાજમહેલમાં લઈ જવામાં આવ્યા તે જ દિવસની પાછલી રાત્રે મહારાણા પરલોક સીધાવી ગયા. આવલું મુઠ ૭ ના રાજ તેઓથીની દગ્ધક્રિયા કરવામાં આવી હતી અને લાલચુબાઈ નામની ખવાસ તેમની પાછળ સતી થઈ હતી.

આ મહારાણાનો જન્મ વિ સ ૧૮૫૫ ના લાદરવા વડ ૩ તા ૨૬ મી એપ્રિલ ૧૭૬૮ ના રાજ થયો હતો અને પોતે ઘણા જ ખુશમુરત હતા.

છાપો -

શ્રીમત રાન જવાન, જબહિ મુરલોક સિધારે,
જિનકે ચામર છત્ર, રાન સાદલ સિર ધારે,
સ્વામિ મુજટ વિવાહ, બદન તબ અહલ જનાયે,
મહત્તા ચેર પ્રધાન, દૂર કર રામ મનાયે.

નિજ સુતા વ્યાહ વિક્રમ નયર, તિરથ ન્હાન પ્રયાણ કર,
રાના વિવાહ ગિકાનયર, કર પ્રવેશ મેવાર ધર.

૩૨૪

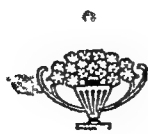
રાના દત્તક લેન, મત્ત સિદ્ધારસિંહ કિય,
બંધુ ત્રિતિય ખાગૌર, લેખ સારૂપસિંહ લિય,
જખહિ કીયે જીવરાજ, ચક્ર આમય તન ચલિય,
સ્વર્ગ ગૌન સિદ્ધાર, હોન સતિ ઈક હલિય,
સાદલ સુખંડ આશય સજન, મય શાસન કૃતમાલ કે,
કવિરાજ શ્યામ પૂરન કિયઉ, સમ સુતિય ગિયાલાલકે.

૩૨૫

મહારાણા સરદારસિંહના વખતમાં જૈન મંદિરોની પરિસ્થિતિ જેવી હતી. તેવીને તેવી હતી તેમાં ખાસ સુધારો વધારો થયો ન હતો. જેમ જેમ સ્થાનકવાસીના સાધુઓનો પ્રચાર વધતો ગયો તેમ તેમ જૈન મંદિરો પ્રત્યે જૈનમતવાળાનો ભાવ ઓછો થતો ગયો. તેમજ મંદિરમાર્ગી સાધુઓનો વિહાર પણ ઓછો હતો તેથી મંદિરોની પરિસ્થિતિ દિવસે દિવસે ખગડવા લાગી.

મહારાણા ભિમસિંહ તદ્દન ડરપોક અને ગિફળુ હતા. પ્રજા પ્રત્યે પ્રેમ હતો છતાં વિલાસી હતા. તેમ જવાનસિંહનો ઇતિહાસ તપાસતાં તે પણ લોગ વિલાસમાં જ નિમગ્ન રહેતા હતા. કર્નલ ટોડના જણાવ્યા મુજબ જ્યારે રાણા જવાનસિંહ અવસાન પામ્યા ત્યારે પોતાના માથા ઉપર રૂ. ૧૯૬૭૦૦૦ ઓગણીસ લાખ સડસઠ હજાર રૂપીયાનું દેવું હતું. તેમાં ફક્ત બ્રિટિશ સરકારના જ આઠ લાખ રૂપીયા ખાફી હતા. આ ઉપરથી વાંચક વર્ગ સમજી શકશે કે જવાનસિંહ કેટલા બધા ખર્ચાળ હતા. વળી સર્દાસિંહ ઘણા ઉગ્ર અને ઠડક સ્વભાવના હતા.

આ પ્રમાણે ત્રણે રાણાના વખતમાં દરેક સરદાર અને જાગીરદારો તદ્દન અપ્રસંન હતા. જે સરદારો મહારાણા પ્રતાપ અને મહારાણા રાજસિંહના વખતમાં માથું ઉંચું કરી શકતા નહોતા તેજ સરદારો આજે મહારાણાઓના વગર વિચાર્યા વર્તનથી તેમના સામે થવા સુધી પણ તૈયાર હતા. જ્યાં રાણા પોતેજ અવિચારી પગલું ભરે ત્યાં આખી પ્રજાને તેની ભૂલ માટે સોસલું પડે અને પસ્તાવું પડે છે.

પ્રકરણ ૨૪ મું

મહારાણા શ્રી સ્વરૂપસિંહ

ત્યારે મહારાણા સરદારસિંહ અવસાન પામ્યા તે વખતે મહારાણા સ્વરૂપસિંહજીની ઉંમર ૨૮ વર્ષ ૬ મહિના ૧૦ દિવસની હતી અને તેઓ વિ. સ. ૧૮૬૬ ના અષાઢ સુદ ૮ તા. ૧૫ જુલાઈ ૧૮૪૨ ના રોજ ગાદી ઉપર બિરાજમાન થયા તે વખતે દરેક સરદારો અને જાગીરદારોએ પોતપોતાના સ્વાજ મુજબ સૌએ નજરાણું કર્યું. ત્યાર પછી હિંદુસ્તાનના ગવર્નર જનરલ લોર્ડ એલેક્ઝાન્ડરે એક ફારમી ખરીતો તથા માનમપુર્થી તથા ગાદીનશીનની જામત મહારાણાનું નામ આપ્યું.

આ સિવાય બીજા ઘણા સમયોના ગાદીનશીનના દરબાર વખતે કિંમતી પોપાકો, ઘોડા, હાથી વિગેરે ઘણું જ નજરાણું આપ્યું હતું, પરંતુ મહારાણા સ્વરૂપસિંહ ગાદીનશીન થયા તે વખતમાં મેવાડમાં વેપાર બીજકુલ મંદ હતો. લોકોની તેમજ વેપારીઓની સ્થિતિ પણ ઘણી જ ચોથનીય દશામાં હતી. વળી રાણાજી સરદારો સાથે વિવાદ કરવા પ્રવૃત્ત થયા. પણ ત્યાં તેમને યશ મળ્યો નહિ અને વિરૂદ્ધ પણ તરફથી સંભળ્યામાં ઘણી જ અશાન્તિ વધતી ગઈ અને સર્વ સામંતો રાણાને દુરમન ગણવા લાગ્યા.

મહારાણા સ્વરૂપસિંહે તોફાની સામંતોનું કમન કરવાને બંધકર શરૂ પાડ્યું હતું અને ઘણી દૂર રીતે શાસન ચલાવવા માંડ્યું. રાણા સરદારસિંહને જે સામંતો નમ્યા હતા તે સામંતો પણ રાણા સ્વરૂપસિંહના કટ્ટા શત્રુ બની ગયા. રાણા અને સામંતોની વચ્ચેમાં ઘણો જ દારૂજી અગ્નિ સળગી ગયો તેને શાંત કરવા સાડા ખ્રિટિય સરકાર તરફથી કર્નલ લેફ્ટેનન્ટ અને સીન્ડરને દેખાડી વચ્ચે સંધી કરાવવા સાડા નીમ્યો.

તા. ૮ ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૫ ના દિવસે જને પક્ષોને સંધી થઈ રાણા અને સામંતો વચ્ચે સંધી થઈ ખરી પણ સંભળ્યામાં અભ્યવસ્થા ઘણી જ વધતી ગઈ અને ઉપજ ઘટવા લાગી તેથી ખ્રિટિય સરદારને ખંડણી બોલી કરવાની રાણાએ પ્રાર્થના કરી. મેવાડની આવી ચોથનીય દશા બેઈ ખ્રિટિય સરકારે ઈ. સ. ૧૮૪૬ માં ખંડણી તરીકે વધુ લાખ રૂપિયા લેવાના નક્કી કર્યા પણ તે ન આપવાની અશક્તિ રાણાએ બહાર કરી ત્યારે ફરી ઈ. સ. ૧૮૪૬ માં બે લાખ રૂપિયા લેવાનો સ્વિકાર કર્યો.

મહારાણા અને સામંતો વચ્ચે વિશ્વ શાંતિ રહ્યો અને તે હકીકત સામંતોએ બિટીશ સમક્ષ પોતાની કેફીયત રજુ કરી. રાણાએ જે પ્રમાણે રાજ્ય શાસન ચલાવવું જોઈએ તે પ્રમાણે ન ચલાવતાં પોતે કઠોરતાથી સામંતો અને સરદારો પર પોતાની હકુમત ચલાવે છે. આવી હકીકત જ્યારે બ્રિટીશ ફ્રી આગળ કહેવામાં આવી ત્યારે આ વિવાદનું પરિણામ મેવાડના રાજ્યને અને સામંતોને નહીં પણ સારોય પ્રજાને લોગવવું પડ્યું સામંતોની સામે રાણાએ જેમ મસ્તક ઉંચું કર્યું તેમ સામંતો અને સાલુખાના જાગીરદારોએ પણ તેમના સામે મસ્તક ઉંચું કર્યું. અને રાણાજીનું બળ ઘટાડ્યું. આવી રીતે પરિસ્થિતિ બગડવાથી બ્રિટીશ સરકારને વચ્ચમાં નાખી આ બધાનો અંત લાવવા સાડ મહારાણાએ વિચાર કર્યો. તેજ વખતે બ્રિટીશ સરકારે પણ પોતાની સત્તા વધારે મજબૂત કરવા સાડ વિચાર કર્યો. ઈ. સ. ૧૮૫૫ માં સુર હેત્રી લોરેન્સે એક નવિન સંધિ-પત્ર બનાવ્યો આ સંધિ-પત્ર વાંચવાથી મહાત્મા ટાંકે મેવાડના માટે અપાર હીત કર્યું હતું. તે માણસમાં કેટલું સામર્થ્ય હોતું જોઈએ.

પ્રસ્તુત ઠરાવ ઉપર ફેવળ મહારાણા અને ચાર પ્રધાનોની સહિઓ થઈ તેથી પોલિટિકલ એજન્ટને વિશેષ સત્તા મળી, મહેતા ચેરસિંહની જે સંપત્તિ મહારાણાએ છીનવી લીધી હતી, તે આ નવા કરારનામા અનુસાર તેમને પાછી આપવા માટે મહારાણાને ઘણોજ આગ્રહ કર્યો હતો. ઈ. સ. ૧૮૬૧ માં તે સંપત્તિ પાછી મેળી અને એજ વર્ષમાં મહારાણા સ્વરૂપસિંહ તા. ૧૬ નવેમ્બર ૧૮૮૧ ના રોજ પરલોક સિધાવી ગયાં મહારાણા સ્વરૂપસિંહએ પોતાના નામના સિદ્ધા વિ. સ. ૧૮૧૮ ના કારતક સુદ ૧૪ ના રોજથી ચાલુ કર્યાં હતાં તે અદાથી ઉદયપુરમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

આ વખતે મેવાડના રાજ્યનો વિસ્તાર ૧૧૬૧૪ ચોરસ માઈલનો હતો. અને જન સંખ્યા ૧૧,૬૧,૪૦૦ ની હતી રાજ્યની એકંદર ઉપજ ૪૦,૦૦,૦૦૦ ની હતી, તેમાંથી ૧૨,૦૦,૦૦૦ની ઉપજ સામંતોને જતી હતી પરંતુ તેમાંથી છઠ્ઠો ભાગ રાણાજીને કર તરીકે આપતા હતા. જે ખંડણી બ્રિટીશ સરકારને આપવામાં આવતી હતી તે ઉપરાંત બીજી ૧૪,૦૦,૦૦૦ ની ઉપજ મહારાણાને થઈ હતી.

ઈ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવામાં રાણાજીએ બ્રિટીશ સરકાર સાથે ઉત્તમ વર્તન રાખ્યું હતું મહારાણાએ અંગ્રેજોને આશ્રય આપ્યો હતો અને તેમને તમામ જાતની સગવડ કરી આપી હતી. અને તેમનો ભય દૂર કર્યો હતો. તેના બદલામાં બ્રિટીશના તાબે જે નિમચ, બાવડ, અને ગઢવાડા નામના ત્રણ પ્રદેશો હતા તે તેમને પાછા મેળ્યા હતા.

છંદ ગીતિકા

શિવલોક ગયે સરદાર જૂપ મુરૂપ રાજ્ય વિરાજ કે,
 બહુ રાજનીતી વિચાર સાર પ્રજન્ધ ઉત્તમ સાચકે. ૩૨૬
 ઠર રોતસિંહ પ્રધાન પદતે સમસિંહ સીતારિકે,
 સિસોદ કુલતે મલયાન મિટાય ફપણુ જારિકે. ૩૨૭
 વિષ દેન દોષ અમાત્યકે હતગંઢ દેશ નિકારમો,
 ચતરેશપે દશ પ્રેશ તે સરદાર દુગ્ધ વિકારમો. ૩૨૮
 અરૂ જોરને નિજ કીર પાય અનન્ય ઈશ પ્રભારતે,
 શક બિહુ લોગ અસીત વે હત રાજનીતિ સ્વભાવતે. ૩૨૯
 યુગ સ્વસા બ્યાહન હરૂ જૂપરૂ બાંધવેશ પુત્રાયકે,
 ખર હરૂ રામ બપેલ ત્યો રઘુવીર કો પરણાયકે. ૩૩૦
 ફિર આર્થ દુગમકી જગાવત માન માર મિટાયદી,
 કૈયલે ભારત ભૂમિ કો અંગરેજ આન ઉઠાયદી. ૩૩૧
 તબ રાન ભારત ભાન જાનક મિત્ર ભાવ બનાયકે,
 જબ દે પનાહ અનેક ઈગિશ રાખિ પ્રીતિ જનાયકે. ૩૩૨
 મેવાર બટ્ટન દેષ નિશ્ચુરિ વૃત વિસ્તર તે કહ્યો,
 પ્રતિવૃત પાલન અગિ અલન અંગ પાલન ના સહ્યો. ૩૩૩

પ્રકરણ ૨૫ મું.

મહારાણાથી શંભુસિંહ

ન્યાયે મહારાણા સ્વરૂપસિંહ પુત્ર હીન અવસ્થામાં અવસાન પામ્યા ત્યારે તેમના બન્નીબ શાર્દૂલસિંહના બાળપુત્ર શંભુસિંહને વિ. સં ૧૯૧૮ ના કારતક સુદ પુર્ણિમા તા. ૧૭ નવેમ્બર ૧૮૯૧ ના રોજ સિંહાસન પ્રાપ્ત થયું. ખ્રિસ્તીય સરકારની સમત્તિથી શીઘ્ર એક શાસન કમીટી સ્થાપવામાં આવી અને તેમાં કેટલા માનવંતા સરદારો નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા. આ સભાસદો રાણાના નામથી મેવાડનું શાસન ચલાવવા લાગ્યા પણ તેમને શાસન કરવાનો સંપૂર્ણ હક નહીં મળવાથી ખ્રિસ્તીય સરકારની સલાહ મુજબ શાસન કાર્ય કરવા લાગ્યા. શાસન કમીટી ન્યાય અનુસાર કરવાના બદલે પોતાની ઇચ્છા મુજબ શાસન ચલાવવા લાગ્યા. તેથી તેનું પરિણામ વિપરીત આવ્યું અને મેવાડમાં ચારે તરફ અત્યાચારનો પોકાર થવા લાગ્યો જેથી મેવાડમાં અશાન્તિ પેદા થઈ.

પોલિટિકલ એજન્ટની સલાહનો બીલકુલ ઉપયોગ સમીતીના સભ્યોએ લેવાની તસ્દી જ લીધી નહીં તેથી ખ્રિસ્તીય સરકારે શાસન ચલાવવાની નવિન પદ્ધતિ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ મેવાડનું શાસન ચલાવી શકે તેવો લાયક માણસ કોઈ દેખાયો નહિં આથી નવી સમીતી કરવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો. પરંતુ દિલ્લીની સાથે કહેવું પડે છે કે “મેવાડનું શાસન ચલાવે છે તેવો બુદ્ધિશાળી કોઈપણ સરદાર પોલિટિકલ એજન્ટને જણાયો નહિં એ વિશ્વાસ પાત્ર નથી, તેનું કંઈ પણ કારણ શુભ જ હોવું જોઈએ.” વળી એક શાસન સમીતી સ્થાપવામાં આવી અને તેના સભ્ય તરીકે ત્રણ જણને નક્કી કરવામાં આવ્યા. તેમાંના એક સામંતને સભાપતિ બનાવ્યો. પોલિટિકલ એજન્ટે જ આ સભાપતિ ચુંટી કાઢ્યો હતો પણ સરળ સ્વભાવના રાજપૂત સામંતે જણાવ્યું કે “જ્યાં સુધી પુરેપુરી સત્તા આપવામાં આવે નહીં ત્યાં સુધી હું શાસનની સેવા બજાવી શકીશ નહીં” ખ્રિસ્તીય સરકારની ઇચ્છા સામંતને સંપૂર્ણ સત્તા સોંપવાની હતી જ નહીં. તેથી પોલિટિકલ એજન્ટ પોતે જ સભાપતિ બન્યો અને બીબા બે રજપૂતો સાધારણ સભ્ય બન્યા.

પોલિટિકલ એજન્ટે શાસન બાર ગ્રહણ કર્યો તેથી મેવાડમાં સુધારા વધારાની વૃદ્ધિ થતાં વાર લાગી નહીં. અને તમામ અવ્યવસ્થા દૂર થઈ શાન્તિ સ્થપાઈ ગઈ ખ્રિસ્તીય સરકારની આ વ્યવસ્થા ઘણો જ પ્રસંશા પાત્ર બની ખ્રિસ્તીય સરકારે મહારાણાને રાજ્યશિક્ષા (શિખામણ) આપવાને આજ્ઞા કરવાથી તેમને

શાસન સળ ધી તમામ શિક્ષા આપવામા આવી હતી સિપાર્થ ઝોના બળવા પછી ભારતવર્ષના પ્રથમ વાઈસરોઈ લોર્ડ કેનીંગે ભારતવર્ષના સમસ્ત દેશી રાજ્યોને ૬૮૬ લેવાનો અધિકાર આપ્યો હતો તેથી દેશીરાજ્યોના અગ્રેસર મેવાડના રાણાને પણ ૬૮૬ લેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે

સિપાર્થ ઝોના બળવો શાન્ત થયા પછી ભારત સામ્રાજ્ય ઈસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીના હાથમાથી ઇંગ્લાંડનો મહારાણી વિક્ટોરીયાના હાથમા ગયું હવે દેશી રાજ્યોના સન્માન અર્થે એક ભાવની નવો ઉપાધિ યોજવામા આવી આ ઉપાધિનું નામ ' ભારત નક્ષત્ર ' (STAR OF INDIA) છે મહારાણા યલુસિંહને બ્રિટીશ સરકારે પ્રથમ એણીના ૫૦૦ સહિત ' ગ્રેટ કમાન્ડર સ્ટાર ઓફ ઈન્ડીયા ' મહામાન્ય ઉપાધિથી વિભુષીત કર્યા છે જ ૧૮૫૭ ના સિપાર્થ ઝોના બળવા પ્રસંગે ઉચ્ચપુરના મહારાણાને બ્રિટીશ સરકારે ઘણીજ સહાય આપી હતી તેથીજ તેમને પુરસ્કાર સ્વરૂપે આ ઉપાધિ મળી હતી પણ આ પ્રસંગે અત્યંત અફૂંચીકર ઉત્ક્રેષ્ઠ કરવો આવશ્યક છે અમાસ પાકેને આ વાત સુવિદિત છે કે સિંધીયા અને હોલકરે મેવાડના ઘણા ભાગો પર પોતાનો અધિકાર સ્થાપીત કરી દીધો હતો જે વખતે મહારાણા ભિમસિંહ બ્રિટીશ સરકાર સાથે પ્રથમ સહિ કરી હતી તે પ્રસંગે બ્રિટીશ સરકાર પતિહા કરી હતી કે ' સુયોગ પ્રાપ્ત થતાં સિંધીયા અને હોલકરના અન્યાય પૂર્વક હસ્તાગત કરેલા તમામ પ્રદેશો પાછા અપાવવા સારૂ અમારાથી બનતા પ્રયાસો કરીશું ' તે ભાગે બ્રિટીશ સરકારની સહાયથી પાછા મળ્યો એ આશાએજ ભિમસિંહ રાણા પોતાનો સમય વ્યતિત કરતા હતા અને તેમના પછીના રાણાઓએ પણ પોતાનું જીવન આ આશામાજ પુરે કર્યું હતું હવે ઈ સ ૧૮૫૭ માં બ્યારે ભયકર બળવો જાગ્યો ત્યારે મેવાડના તમામ રાજપૂતો અને રાણા સ્વરૂપસિંહ બ્રિટીશને વિશેષ સહાય આપી હતી

આ વખતે મેવાડના પોલિટિકલ એજન્ટ કેપ્ટન સેન્ડર્સને રાણાની દીર્ઘકાળની પ્રાર્થના લક્ષમા લઈ મહારાણાના પૂર્વ તાબાના નિસ્વારીયા પ્રદેશો પર તેમનો પૂર્ણ અધિકાર સ્થાપવા માટે રાણાની સેનાને આજ્ઞા કરી આ આજ્ઞા યતા જ મેવાડની સેનાએ તે પ્રદેશ હસ્તાગત કર્યો.

મહારાણા યલુસિંહ વિ સ ૧૮૧૮ ના કારતક સુદ પૂર્ણિમા તા. ૧૭ નવેમ્બર ૧૮૬૧ ના રોજ મેવાડના સિંહાસન પર બિરાજમાન થયા હતા પરંતુ અફસોસ ! કે તેમનો અધિકાર થોડો સમય પણ તેમના હાથમાં રહ્યો નહીં અને ઘણાજ અલ્પ કાળમા પોતે વિ સ. ૧૬૩૧ ના આસો વદ ૧૩ તા. ૭ એકાદશી ૧૮૭૪ ના દિવસે કૃષ્ણ ૨૭ વર્ષની નાની ઉંમરે તેઓથી

પુત્રહીન અલસ્થામાં પરલોકવાસી થયા. મહારાણા શંભુસિંહેનું અકાળ મૃત્યુ થવાથી મેવાડની સમસ્ત પ્રજા શોક સાગરમાં ડુબી ગઈ. નિર્ઘય વિધાતાએ મેવાડની સુખથી આશા જડમૂળથી નાશ કરી.

આ વખતે મેવાડનો વિસ્તાર ૧૧૬૧૪ ચોરસ માઈલનો હતો અને જન સંખ્યા ૧૧૬૧૪૦૦ ની હતી, પાયઢળ સૈનીકોની સંખ્યા ૧૫૧૦૦ ની હતી. ઘોડેસ્વારોની સંખ્યા ૬૨૪૦ ધનુષ્ય સંખ્યા ૫૩૮ અને ઉપજ ૪૦૦૦૦૦૦ ચાલીશ લાખની હતી.

ત્રોટક છઠ્ઠું

રજતાચલ ભૂપ સરૂપ ગયે, નૃપ આસન શંભુ નૃપાલ ભયે, શિશુ ભૂપ નિહાર પ્રબન્ધ ચહ્યો, અંગરેજનકો અધિકાર રહ્યો,	૩૩૪
સિરદારન કી ઇક મેલ સભા, નિજ સ્વાર્થ સાધક હીન પ્રભા, કર ખારજ પંચ નિકાર દિયે, યુગ બ્રત્તિનકો સુખતાર કિયે.	૩૩૫
જળ આગિય હોય પ્રજા નિકરી; હટનાલ હિ બંધ કરી બિકરી, ફિર શંભુનિવાસ અવાસ બન્યો, મહિપાલહિકો અધિકાર મલ્યો,	૩૩૬
પદ કે હરિસિંહ પ્રધાન દિયો, જિહિ દિગ્ધ અકાલ પ્રબંધ કિયો, ફિર ખાસ સભા બનવાય ભલે, નિજ શાસનસે સમ કામ ચલે,	૩૩૭
અજમેર પધારન કાજ ચલે, તિહિં-કો હિતકારક લાઠ મિલે, નૃપ ઋદલહિકો અભિલાષ ફલી, દિય ઇજજત શંભુ દિવાન બલી.	૩૩૮
અતિ ઉત્તમ રાજપ્રબંધ કિયે, લધુ ઉંમરમે જય વાસ લિયો, તગમે ષડ ક્ષીન પઠાય દિયો, ફિર શંભુ હિમાચલ વાસકિયો.	૩૩૯

મકરણ ૨૬ મું.

મહારાણા થી સન્નજનસિંહ

મહારાણા શંભુસિંહના અકાળ અવસાનથી તેમના ભત્રિજા સોહનસિંહ અને શક્તિસિંહથી રાજ્યને કંઈ જાતનો લાભ થઈ શકે તેમ નહિ' હોવાથી મહારાણા શંભુસિંહને જ્યારે જયવાની આશા ન રહી ત્યારે ક્ષિતિય સરકારે આપેલો હતક લેવાનો અધિકાર અનુસારે પોતાના મોટા ભત્રિજા સન્નજનસિંહને હતક લીધા આ વખતે સન્નજનસિંહની ઉંમર ૧૬ વર્ષની હતી. મહારાણા શંભુસિંહ પરલોકવાસી થયા બાદ મેવાડના સિંહાસન ઉપર મહારાણા સન્નજનસિંહ બેઠો કે તરતજ મેવાડના શાસનની કબજામાં આવેલી મહારાણા બહેવારકુશળ નહોતા તેથી શાસન સમિતી સ્થાપન કરવામાં આવી તેમ મહેન્દ્ર ગોકુલ ચંદ્ર અને અર્જુનસિંહ મંત્રી તરીકે નીમાયા બીજા આર સરદારોની સાથે મંત્રી ઉક્ત મંત્રીઓ શાસન કાર વહન કરવા લાગ્યા પોલિ ટિકલ એજન્ટ આ શાસન સમિતીના સભાપતિ બન્યા.

શાસન સમિતી નિમાયા પછી દરેક જાતના શાંતિના અને પ્રજાના લાભના ઉપાયો યોજવામાં જરાપણ વિલંબ ન કર્યો. પ્રથમકાર્ય મેવાડમાં શિક્ષણપદ્ધતિ નહોતી અને સરકારે તથા સામતોમાં વિદ્યાનું પુરેપુરું જ્ઞાન નહોતું તેથી સમિતીએ તેના સારા પ્રચાર કરી મેવાડમાં વિદ્યાનું બીજા રાષ્ટ્ર અને મહારાણા સન્નજનસિંહને વિદ્યા આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

દિવાન બાની બિહારીલાલને મહારાણાના શિક્ષક તરીકે રાખ્યા તેમણે મહારાણાને સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપવામાં જરાપણ ક્યાસ રાખી નહિ અને મહારાણાને અંગ્રેજી, ઉર્દૂ, ફારસી, અને માતૃભાષાનું સર્વજ્ઞ ઉત્તમ જ્ઞાન આપ્યું. બાપ્પારાવણના વજા રાણા સન્નજનસિંહે જ પ્રથમ અંગ્રેજી ભાષાનું જ્ઞાન મેળવ્યું.

રાજ્યની વ્યવસ્થા ઘણીજ સુંદર રીતે કરી અને દરેક ખાતામાં સારા સારા માણસોની ગોઠવણ કરી જેથી રાજ્યની ઉપજ પણ વધવા લાગી તેથી વેપારવણજ અને પ્રજાની આબાદી દિવસે દિવસે પગલાર થયા લાગી ઉત્તમ શાસનના પ્રભાવથી મેવાડમાં દરેક જાતની અસંતિ દૂર થઈ શાંતિ પ્રસરી રહી જેથી પ્રજા પણ આનંદમાં પોતાના દિવસો ન્યતિત કરવા લાગી.

મહા માનનિય ભસ્તેશ્વરોના મોટા પુત્ર અને ભારતના બાવી સમ્રાટ

પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ ખહાદુર ઈ. સ. ૧૮૫૭ ના નવેમ્બર માસમાં હિંદુસ્તાન જોવાની ઇચ્છાથી આવ્યા. આ પ્રસંગે મહારાણા સજ્જનસિંહ પોલિટિકલ એજન્ટની સલાહથી મુંબઈ ગયા હતા. તા. ૫ નવેમ્બરના દિવસે પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ મુંબઈ ખંદે ઉતરી મહારાણા તથા અન્યન્ય રાજાઓની સુલાકાત લીધી અને તેમના તરફથી સન્માન ગ્રહણ કર્યું. તા. ૬ નવેમ્બરના દિવસે પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ મહારાણા સજ્જનસિંહની સાથે મુંબઈની મોટી મોટી ઇમારતો જોવા ગયા હતા. તેમણે મહારાણાને ઘણાજ માનપૂર્વક પોતાની સાથે ફેરવ્યા હતા. તેઓ કેટલાક દિવસ મુંબઈમાં રહ્યા અને તેઓશ્રીએ મહારાણાના નિવાસસ્થાનમાં પણ સુલાકાત આપી હતી.

તા. ૧ ડિસેમ્બર ૧૮૭૭ ના દિવસે મહા માનનિય મહારાણી શ્રીમતિ વિક્ટોરીઆના પ્રતિનિધિ લોર્ડ લીટને ભારત વર્ષની પ્રાચીન રાજધાની દિલ્હીમાં મોટો રાજદરબાર ભર્યો. આ વખતે મહારાણા સજ્જનસિંહને આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. તેથી મહારાણા પુષ્કળ સરકારે સામંતો અને સેવકોને લઈ દિલ્હી દરબારમાં તા. ૨૬ ડીસેમ્બર ૧૮૭૬ ના દિવસે પધાર્યા હતા, ત્યારે તેમના માનમાં સત્તર તોપો ફેલાવામાં આવી હતી. જ્યારે તેઓ સુલાકાત લઈ પાછા ફર્યા ત્યારે અંગ્રેજ સેનાએ લશ્કરી ઢંગે હથીઆર નમાવી માન આપ્યું હતું. જ્યારે બ્રિટિશ રાણીને ભારતેશ્વરીની ઉપાધિ મહા આડંબર સાથે આપવામાં આવી હતી ત્યારે મહારાણાએ શિખીરમાં પ્રવેશ કર્યો કે તરતજ ભારત વર્ષના વાઈસરોય લોર્ડ લીટને (સાંપ્રત અર્લ) તેમને આદરપૂર્વક પોતાની દક્ષિણ બાજુએ ઉચ્ચ આસન ઉપર બેસાડ્યા. મહારાણા પોતાના આસનપર બેઠા. મેવાડના ગત મહારાણાઓએ બ્રિટિશ સરકાર સાથે સારી મિત્રતા રાખી હતી તેનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું. જ્યારે એક સૈનીકે એક પતાકા લાવીને વાઈસરોયના આસન સન્મુખ ઉપસ્થિત કરી ત્યારે મહારાણા પોતાના પ્રતિનિધિઓ સહિત આગળ ગયા અને નિમ્નલીખીત શબ્દો સહિત તેમના હાથમાં તે પતાકા સ્વયં મહામાન્ય મહારાણીના ઉપહાર સ્વરૂપ છે. અને તેમને ભારતેશ્વરીની ઉપાધિ ધારણ કરી છે. તેના સ્મરણ ચિન્હ તરીકે એ જોટ આપવામાં આવે છે. અને જે સખંધ છે તે કાયમ નિભાવી રાખ્યો.

જ્યારે મહારાણા સજ્જનસિંહે સન્માનપૂર્વક ઉક્ત પતાકા ગ્રહણ કરી ત્યારે માનનિય વાઈસરોય ખહાદુરે લાલસૂત્રમાં પંદરવેલું એક સુવર્ણ પદક મહારાણાના ગળામાં આરોપીત કર્યું. વાઈસરોયે આ પદક પહેરાવતી વખતે કહ્યું કે ભારતેશ્વરીની આજ્ઞાથી આ પદકથી આપને મેં વિશુધીત કર્યા છે. આપ સદાકાળ એને ધારણ કરો ! એમાં તારીખ લખવામાં આવી છે, તેથી આપના વંશજોને એ ક્યારે આપવામાં આવ્યું છે તે સદા યાદ રહેશે. પદક પ્રાપ્ત થયા

તા. ૮ જુલાઈ ૧૮૫૯ ના રોજ થયો હતો. તથા રાજ્યાભિષેક વિ. સં. ૧૮૩૧ ના આસો વદ ૧૩ તા. ૮ ઓક્ટોબર ૧૮૭૪ ના દિવસે થયો હતો. મહારાણાશ્રી ફક્ત ૬૪ વર્ષ ત્રણ મહિના અને આઠ દિવસ રાજ્ય કરીને પરલોકવાસી થયા હતા. એઓશ્રીની લાંબાઈ પાંચ ફૂટ અને આઠ ઈંચની હતી. શરીરે ઘણાજ મજબુત હતા. અને પોતે ઘણાજ ખૂબસુરત હતા. મહારાણાશ્રીએ રાજ્યમાં દરેક ધર્મના તેમજ પ્રજાના ઉપયોગ માટે ઘણી ઘણી ઈમારતો, મંદિરો બંધાવ્યાં હતાં. તેમજ પ્રજા ઉપયોગી કાર્યમાં રાજ્યની આબાદીના કામે કાર્યા હતાં તેમાં કુલ ખર્ચ રૂપિયા ૨૬૧૬૨૩૧-૧૨-૨ કરવામાં આવ્યા હતા.

આ પ્રમાણે મહારાણાશ્રી સનજનસિંહની સુવાસ તથા કિર્તિ પોતે પરલોકવાસી થયાં છતાં પણ આજે મેવાડીઓના હૃદયમાં ગુંજી રહેલ છે. પરમાત્મા ! તેવા પુરુષોને હંમેશાં શાંતિ મળે.

છાપો

સનજન હતો સનજન, વળી સનજનતા સારી,
સનજનતાની છાપ પડી, ખિટીશ પર ભારી.
હતો પ્રજાનો પ્રાણ, પ્રજા પણ પ્રાણથી પ્યારી,
વળી હતો શૂરવીર, વધારી કિર્તિ સારી.
એવા રાણા સનજનસિંહ, સનજનતા ધરતા ગયા,
કહે ભોગી રાણા સનજન, યશકિર્તિ વરતા ગયા.

૩૪૦

છાપો

દર્ધ વિદ્યાર્તુ જ્ઞાન, પ્રજાને અતિ સુધારી,
લઘુ ઉંમરની માંહી, વધારી ઉપજ સારી,
ધરી નિતીને ન્યાય, સિંહાસન દીધું દિપાવી,
સૂર્યવંશીની ટેક નેક, બહુ સુંદર શોભાવી,
કાળ ગોઝારો આવતાં, રાણાશ્રી સપડાઈ ગયા,
કહેભોગી સનજન વિયોગે, મેવાડીઓ સહુ રોઈ રહ્યા.

૩૪૧

પછી મહારાણાને એક અધિક જીલ્લો સન્માન મળ્યું હવે તેમને ૨૧ તોપોનું માન આપવાનો ઠરાવ થયો વળી મહારાણાના મંત્રી મહેતા પન્નાલાલને કોશાધ્યક્ષ અને છમનલાલને સન્માન સૂચક રાજ ની ઉપાધિ પ્રાપ્ત થઈ

બ્રિટિશ રાજપ્રતિનિધિ લોર્ડ લીટન બ્રહ્મદુરે મહારાણી વિક્ટોરીયાને ભારતેશ્વરીની ઉપાધિ અર્પણ થયેલી જાહેર કરી ત્યાર પછી મહારાણા સત્જન સિંહ આ પ્રમાણે સન્માન સહિત પોતાના રાજ્યમાં પાછા ફર્યા એ દરબારમાં તેમને જે સન્માન મળ્યું હતું તે કાર્મ જાતીય સન્માન નહોતું તેમને ભારત સરકારે ઇ સ ૧૮૮૧ માં જીસી એસ આઈ (ગ્રેટ કમાન્ડર સ્ટાર ઓફ ઇન્ડિયા અથવા ભારત વર્ષના પ્રથમ નક્ષત્ર) ની ઉપાધિથી વિશુધીત કર્યા રાણા સત્જનસિંહે રાજ્ય કારભાર ઘણો જ કુશળતા પૂર્વક ચલાવ્યો અને પોતાના રાજ્યમાં રાજ પ્રભુ બનેલા લાલ સાયબી રાજ્ય શાસન કુદર રીતે ચલાવ્યું એના ફળ આને વિષમાન છે ચહેર બહાર સત્જનનગદનામનો કિશોર બનાવ્યો અને સત્જનનિવાસ નામનો બાગ કરાવ્યો આ સિવાય લોકોપયોગી હોસ્પિટાલ સ્કૂલો પાઠશાળા અને સડકો વિગેરેથી નગરની શોભા ઘણી ઉત્તમ બનાવી હતી

વિ સં ૧૬૪૧ ના પૌષ સુદ ૬ તા. ૨૩ ડીસેમ્બર ૧૮૮૪ ના દિવસે મહારાણા સત્જનસિંહ પોતાની પચીસ વર્ષની નાની ઉંમરે થોડા દિવસની બિમારી બોગવી પરલોક સિધાવ્યા રાણાશ્રીના સ્વર્ગગમનથી આખા રાજસ્થાનમાં શોક વ્યાપી ગયો વળી બહારના લોકોને તેમના અકાળ મૃત્યુથી ઘણો જ આઘાત થયો તે મેવાડના અધિશ્વર હતા તો પણ તેમને સમસ્ત ભારતવર્ષના આર્થ સત્તાનોના હૃદયમાં એવી ઊંડી અસર કરી હતી કે સર્વ હિંદુઓના અધિપતિ માનવામાં આવ્યા હતા આ વખતે મેવાડના રાજ્યનો વિસ્તાર ૧૧૧૧૪ ચોરસ માઈલ હતો તે ભારતના પાંદનગર કલકત્તાથી ૧૧૩૬ માઈલ દૂર શાસન પ્રભાવથી રાજ્યની ઉપજ પુષ્કળ વધી ગઈ હતી, રાજ્યની ઉપજ ૬૪,૦૦,૦૦૦ રૂપીઆની થવા પામી હતી આ ઉપજમાંથી મહારાણા બ્રિટિશ સરકારને ૨,૦૦,૦૦૦ રૂપોઆ અને બીલ્ડ સેનાના ખર્ચ માટે ૫૦,૦૦૦ રૂપોઆ આપે છે સુખ અને શાન્તિના લીધે મેવાડમાં વસ્તી પણ વધવા લાગી હાલમાં મહારાણા પાસે ૨૫૩ ધનુષ્યો, ૧૩૩૮ ગોલદાએ, ૬૨૪૦ અસ્વારો અને ૧૩૨૬૦૦ પાયદળ સૈન્ય હતું આ પ્રમાણે રાજ્યનો વિસ્તાર અને આવક મેવાડના રાજ્યની રાણા સત્જનસિંહના વખતનાં હતી

મહારાણા શ્રી સત્જનસિંહનો જન્મ વિ સ ૧૬૧૬ ના અષાઠ સુદ ૬

મેવાડના અણ્ણમોલ જવાહિર યાને આત્મખલિદાન.

(સ્વર્ગવાસી) શ્રીમાન્ ક્ષત્રિય કુલશિરોમાણી સૂર્યવંશી મહારાણાશ્રી
શ્રી કુત્તેહસિંહજી બહાદુર (ઉદયપુર મેવાડ)
જ. સી. એસ. આઈ. જી. સી. બી. એ.

જેઓશ્રીએ જે લાખ પાંત્રીશ હજારની આંગી શ્રી કેસરીયાજી લગવાનને
અર્પણ કરી પોતાની અપુર્વ શ્રદ્ધા બતાવી છે

(સરસ્વતિ સાહિત્ય રત્ન ગ્રંથાવલિ)

પ્રકરણ ૨૭ મું.

મહારાણા શ્રી ફત્તેહસિંહ (૯, ૧૦, એમ આખું)

કુદરતની અજબ ઘટના જગતના તજ્ઞા પર આઘ્યા કરે છે. કાગ પોતાનું કામ બતાવ્યા કરે તો બ્યારે મહારાણા સલ્જનસિંહ નિઃસંતાન અવસ્થામાં પાલોડવાસી રહ્યા ત્યારે મદીમહેન્દ્ર યાદવાઈ કુલકમલ દિવાકર શ્રી ૧૦૮ શ્રીમાન મહારાણા શ્રી ફત્તેહસિંહજી તો ૨૪ દીસેમ્બર ૧૮૮૪ ના દિવસે રાજ્ય સિંહાસન પર નિરાજમાન થયા.

સત્રિયકુળમાં જે જે શુણે જોઈએ તે સર્વ શુણે મહારાણા ફત્તેહસિંહજીમાં હતા. ફત્તેહસિંહજીના વખતમાં પ્રભને ન્યાય બરાબર મળતો હતો, રાજ્યના દરેક કાર્યો પોતાની ડેખરેખ સિવાય કદિપણ કરવામાં આવતાં નહોતાં. આ રાણા દિવસમાં સાત કલાક કામ કરતા હતા. તેમજ નાનામાં નાના માણસની અરજ સાંભળતા. અને ઘટતો જવાબ વાગતા હતા. આ સિવાય રાજ્ય તથા પ્રજાના કિતમાં ઘણા સુમારા વધારા કર્યા હતા. અને વિદ્યા તથા ફેજવણીનો ઘણો સુંદર પ્રચાર કરી મેવાડની ઉત્તમી કરવામાં ઉત્તમ કાર્યો આપ્યો હતો. રાજ્ય અને પ્રજાની આઘાદી કેમ થાય ? પ્રજામાં અપૂર્વ શાંતિ કાયમ માટે કેમ સચવાય તેનો વિચાર કરી પોતે પોતાની 'મતિ અનુસાર અમલ કર્યા જ કરતા હતા. તેમજ પોતે પ્રજાને પોતાની મજી યાસન ચલાવતા અને ન્યાય આપતા હતા.

રાજવિમાં જે જે શુણે જોઈએ તે તમામ શુણે આ રાજવિમાં કદિજોચર થતા હતા. આ પ્રમાણે રાણાશ્રીએ પોતાના રાજ્યની આઘાદી ઘણી જ વધારી હતી. તથા વહેવાર કુશળતા પણ સુંદર દીખાવી હતી. સર્વ રાજ્યોમાં તેમનું સ્થાન ઘણું આગળ પડતું હતું. આ વખતે મેવાડમાં ચૌર, ઢાકુ, દરાખી અને ભુલમજારોનું નામ-નિશાન દેખાતું નહોતું તેઓથી ઘણા બાંદોચ શૂરવીર અને સાહસીક હતા.

મહારાણાશ્રી ફત્તેહસિંહની કારકીર્દી સાચા જિટિય સામ્રાજ્યમાં વખણાઈ ગઈ હતી. બાપ્પારાવણની આબરૂ જિટિય સરકાર આગળ કંમે કંમે વધતી જતી હતી. તેમના રાજ્યમાં ઉદ્યોગ વિદ્યા અને કળા ઘણી વિકસવા લાગી બધાં ભુજો ત્યાં એન્જ્યુકેશને માટે સ્કુલો શહેર અને ગામડામાં આક્રુ કરી વળી ગરીબ પ્રજા માટે ક્ષાખાનાની સગવડ કરી હતી તેમ રાજ્યમાં ખુશામતિઆનું જોર જરાપણ ચાલવા દીધું નહતું વળી મહારાણાએ પોતાના નામથી ફત્તેહસાગર નામનું

મેવાડના અણ્ણમોલ જવાહિર યાને આત્મમસિદ્ધાન.

(સ્વર્ગવાસી) શ્રીમાન્ ક્ષત્રિય કુલશિરોમણી સૂર્યવંશી મહારાણાશ્રી
શ્રી કૃત્તેહસિંહજી બહાદુર (ઉદયપુર મેવાડ)
જ. સી. એસ. આઈ. જ. સી. બી. એ.

જેઓશ્રીએ જે લાખ પાંત્રીશ હજારની આંગી શ્રી કેસરીયાજી લગવાનને
અર્પણ કરી પોતાની અપુર્વ શ્રદ્ધા બતાવી છે.

(સરસ્વતિ સાહિત્ય રત્ન ગ્રંથાવલિ)

પ્રકરણ ૨૭ મું.

મહારાણા શ્રી ફત્તેહસિંહ (૯, શ્રી, એસ આર્મ)

કુદરતની અજબ ઘટના જમનના તજના પર ચાલ્યા હશે છે. કાગ પોતાનું કામ બજાવ્યા હશે છે. ન્યારે મહારાણા સ્વચ્છનસિંહ નિઃસ્તાન અવસ્થામાં ગાલોહવાસી થયા ત્યારે મદીમદેન્દ્ર ચાહવાઈ કુલકમલ દિવાકર શ્રી ૧૦૮ શ્રીમાન મહારાણા શ્રી ફત્તેહસિંહજી તા ૨૪ ડીસેમ્બર ૧૮૮૪ ના દિવસે રાજ્ય સિંહાસન પર નિરાજમાન થયા.

દ્વિત્રિયકુળમાં જે જે શુણે એમજે તે સર્વ શુણે મહારાણા ફત્તેહસિંહજીમાં હતા. ફત્તેહસિંહજીના વખતમાં પ્રબળ ન્યાય જરાજર મળતો હતો, રાજ્યનાં દરેક કાર્યો પોતાની ડેખરેખ સિવાય કદિપણ કરવામાં આવતાં નહોતાં. આ રાણા દિવસમાં સાત કલાક કામ કરના હતા. તેમજ નાનામાં નાના માણસની જરૂર સંભળતા. અને ઘટતો જવાબ વાગતા હતા. આ સિવાય રાજ્ય તથા પ્રબળા દિવસમાં ઘણા સુધારા વધારા કર્યા હતા. અને વિદ્યા તથા ડેખવણીને ઘણો સુંદર પ્રચાર કરી મેવાડની ઉત્પત્તિ કરવામાં ઉત્તમ કાર્યો આપ્યો હતો. રાજ્ય અને પ્રબળી આઠાદી કેમ થાય ? પ્રબળમાં અપૂર્વ યાંત્રિ કાવ્યમ માટે કેમ સચવાય તેના વિચાર કરી પોતે પોતાની મતિ અનુસાર અમલ કર્યા જ કરતા હતા. તેમજ પોતે પ્રબળે પોતાની મજી શાસન ચલાવતા અને ન્યાય આપતા હતા.

રાજવિમાં જે જે શુણે એમજે તે તમામ શુણે આ રાજવિમાં દ્રષ્ટિગોચર થતા હતા. આ પ્રમાણે રાણાશ્રીએ પોતાના રાજ્યની આઠાદી ઘણી જ વધારી હતી. તથા વહેવાર કુશળતા પણ સુંદર દીપાવી હતી. સર્વ રાજ્યોમાં તેમનું સ્થાન ઘણું આગળ પડતું હતું. આ વખતે મેવાડમાં ચીર, દાકુ, હરામી અને જુલમગારોનું નામ-નિયાન ડેખાતું નહોતું તેઓથી ઘણા બાદોય શૂરવીર અને સાહસીક હતા.

મહારાણાશ્રી ફત્તેહસિંહની કારકીર્દી સારાય બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં વખણાઈ ગઈ હતી. આપ્પારાવણની આજરૂ બ્રિટિશ સરકાર આગળ કેમે કેમે વધતી જતી હતી. તેમના રાજ્યમાં ઉદ્યોગ વિદ્યા અને કળા ઘણી વિકસવા લાગી ન્યાં જુઓ ત્યાં એજ્યુકેશને માટે સ્કુલો ચહેર અને ગામડામાં ચાલુ કરી. વળી ગરીબ પ્રબળ માટે દવાખાનાની સગવડ કરી હતી. તેમ રાજ્યમાં પુણ્યમતિઆનું જોર જરાપણ ચાલવા દીધું નહતું વળી મહારાણાએ પોતાના નામથી ફત્તેહસાગર નામનું

મોહું વિશાળ તળાવ બંધાવ્યું હતું. આવા અનેક કાર્યોને લઈ ઇ. સં. ૧૮૮૭ માં મહારાણી વિક્ટોરીઆની જયુબિલીના પ્રસંગે મહારાણાશ્રીને (જી, સી, એસ, આર્ચ.)ની ઉપાધિ મળી હતી.

આ પ્રમાણે મેવાડના ઇતિહાસની પૂર્ણાહુતિ કરતાં પહેલાં મારે વાંચકોનું ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ જ. આ ઇતિહાસના સંશોધનમાં મારી શક્તિ અનુસાર શોધ કરી જે જે વસ્તુ મને સત્ય લાગી, તેમજ ઇતિહાસીક દ્રષ્ટિએ જ એ સાચી અને સત્ય હકીકત મૂકવામાં આવી છે. આ પ્રમાણે મેવાડની નંદનવન ભૂમિમાં અનેક મહાપુરુષો, અમાત્યો, શૂરવીરો, અને મહામંત્રીઓ થઈ ગયા છે. તે દરેકે પોતાનું સ્વમાન સાચવવા ખાતર પોતાના પ્રાણના બલિદાન આપવામાં પણ પાછી પાની મૂકી નથી. કહેવતમાં કહ્યું છે કે:—ખડુ રતના વસુ ધરા દુનિઆ એવી છે કે જ્યાં અનેક રતનો પડ્યાં છે. તેવીજ રીતે મેવાડની ભૂમિ પણ અનેક રતનોથી વિભૂષિત છે. પરમાત્મા ! મેવાડની ભૂમિને હંમેશાં સુખી રાખે અને સૂર્યવંશનો તાજ અવિચળ અમર તપે એજ લાવના.

મોહું વિશાળ તળાવ બંધાવ્યું હતું. આવા અનેક કાર્યોને લઈ ઇ. સં. ૧૮૮૭ માં મહારાણી વિક્ટોરીયાની જ્યુબિલીના પ્રસંગે મહારાણાશ્રીને (જી, સી, એસ, આઈ.)ની ઉપાધિ મળી હતી.

આ પ્રમાણે મેવાડના ઇતિહાસની પૂર્ણાહુતિ કરતાં પહેલાં મારે વાંચકોનું ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ જ. આ ઇતિહાસના સંશોધનમાં મારી શક્તિ અનુસાર શોધ કરી જે જે વસ્તુ મને સત્ય લાગી, તેમજ ઇતિહાસીક દ્રષ્ટિએ જ એ સાચી અને સત્ય હકીકત મૂકવામાં આવી છે. આ પ્રમાણે મેવાડની નંદનવન ભૂમિમાં અનેક મહાપુરુષો, અમાત્યો, શૂરવીરો, અને મહામંત્રીઓ ઘઈ ગયા છે. તે દરેકે પોતાનું સ્વમાન સાચવવા ખાતર પોતાના પ્રાણના બલિદાન આપવામાં પણ પાછી પાની મૂકી નથી. કહેવતમાં કહ્યું છે કે:—બહુ રત્ના વસુધરા હુનિઆ એવી છે કે જ્યાં અનેક રત્નો પડ્યાં છે. તેવીજ રીતે મેવાડની ભૂમિ પણ અનેક રત્નોથી વિભૂષીત છે. પરમાત્મા ! મેવાડની ભૂમિને હંમેશાં સુખી રાખે અને સૂર્યવંશનો તાજ અવિચળ અમર તપે એજ ભાવના.

દરેક મોટા દેશી રાજ્યોની યાદી.

નંબર	રાજ્યનું નામ	છાત્રનું નામ	રાજ્યની ઓળખ	રહીસની જાત	તોજની સંખ્યા
૧	અજયગઢ	જુદેલખંડ	મહારાજા	જુદેલા રાજપુત	૧૧
૨	અલવર	રાજપુતાના	મહારાજા	ઠગપાહા નરેકા રાજપુત	૧૫
૩	અલી-રાજપુર	સેન્ટ્રલ ઇન્ડીયા	મહારાજા	સિસોદિયા રાજપુત	૬
૪	ઈન્દોર	સેન્ટ્રલ ઇન્ડીયા	મહારાજા	મરહટા	૧૬
૫	ઈડર	મહીકાંડા (ગુજરાત)	મહારાજા	રાઠોડ રાજપુત	૧૫
૬	ઉદયપુર (મેવાડ)	રાજપુતાના	મહારાજા	સીસોદિયા	૧૬
૭	ઉદયપુર ઊંટા	રેવાકાંડા (ગુજરાત)	રાજા	ચોહાણ રાજપુત	૬
૮	બીકાનર	જુદેલખંડ	મહારાજા	જુદેલા રાજપુત	૧૫
૯	કચ્છ	મુંબઈ	મિરજા મહારાજા	મહેલા રાજપુત	૧૭
૧૦	કપૂરથલા	સતલજ પાર	રાજા	ચીખ	૧૧
૧૧	કરોલી	રાજપુતાના	મહારાજા	ચાદવ રાજપુત	૧૫
૧૨	કારોલ (કાલાહાંડી)	સેન્ટ્રલ ઇન્ડીયા	રાજા	મહેલંગી રાજપુત	૬
૧૩	કાલુર (બીલાસપુર)	સતલજની આ બાજુ	રાજા	રાજપુત	૧૧

નંબર	રાજ્યનું નામ	હથાતું નામ	રાજાની ઓળખ	રહીસની જાત	તોપની સલામી
૧૪	કાશ્મીર	પંજાબ	મહારાજા	કોઠારા રાજપુત	૨૧
૧૫	કૃષ્ણગઢ	રાજપુતાના	મહારાજા	રાઠોડ રાજપુત	૧૫
૧૬	કુચબિહાર	ખંગાલ	મહારાજા	રાજવંશી રાજપુત	૧૩
૧૭	કોચીન	મદ્રાસ	રાજા	ચેતિયર રાજપુત	૧૭
૧૮	કોટા	રાજપુતાના	મહારાવ	ચૌહાણ હાડા રાજપુત	૧૭
૧૯	કોલ્હાપુર	મુંબઈ	મહારાજા	મરહટા	૧૯
૨૦	ખંભાત	મુંબઈ	નવાબ	પઠાણ મુસલમાન	૧૧
૨૧	ખિલચીપુર	ભોપાલ	રાવ	ખીચી રાજપુત	૬
૨૨	ગૈરપુર	સિંધ	નવાબ	ગિલ્ગીચી	૧૫
૨૩	ગહરવાલ (ટેકરી)	પશ્ચિમોત્તર કેશ	રાજા	રાજપુત	૧૧
૨૪	ગોંડલ	કાઠિયાવાડ	ઠાકુર	ભડેચા રાજપુત	૬
૨૫	ગ્યાલિયર	સેન્ટ્રલ ઈન્ડિયા	મહારાજા	મરહટા	૧૬
૨૬	ચંબા	પંજાબ	રાજા	રાજપુત	૧૧
૨૭	ચરખારી	બુદ્દેલખંડ	મહારાજા	બુદ્દેલા રાજપુત	૧૨
૨૮	છત્રપુર	ઐજન	રાજા	પંવાર રાજપુત	૧૧
૨૯	જયપુર	રાજપુતાના	મહારાજા	કછવાહા રાજપુત	૧૭
૩૦	જયસલમેર	રાજપુતાના	મહારાવલ	ચાઠવ ભાટી રાજપુત	૧૫

નંબર	ગામનું નામ	જિલ્લાનું નામ	રાજની જોગબ	રહીસની જાત	તોપ સંખ્યા
૩૧	બાવરા	માલવા	નવાબ	પઠાણ મુસલમાન	૧૩
૩૨	બુનાગઢ	હાકિયાવાડ	નવાબ	માળી મુસલમાન	૧૧
૩૩	તોધપુર (માલવાડ)	રાજપુતાના	મહારાજા	રાઠોડ રાજપુત	૧૭
૩૪	જંજીરા	મુંબઈ	નવાબ	સીદી મુસલમાન	૬
૩૫	જાણુ બા	સેન્ડ્રલ ઈન્ડીઆ	રાજા	રાઠોડ રાજપુત	૧૧
૩૬	જાલાવાડ	રાજપુતાના	મહારાજા-રાણા	જાલા રાજપુત	૧૫
૩૭	જીંઠ	સતલજની ઉત્તરી તરફ	રાજા	શિખ	૧૧
૩૮	ટિપરા	ઉત્તર પૂર્વી સરહદ	રાજા	સત્રિય	૧૩
૩૯	ટોંક	રાજપુતાના	નવાબ	પઠાણ	૧૭
૪૦	ડુંગરપુર	રાજપુતાના	મહારાજા	સીસોડિઆ રાજપુત	૧૫
૪૧	ત્રાવણકોર	મદ્રાસ ઈસ્ટાવહ	મહારાજા	રાજપુત	૨૧
૪૨	હતિયા	બુદેલખા	મહારાજા	બુદેલા રાજપુત	૧૫
૪૩	ડેવાસ	સેન્ડ્રલ ઈન્ડીઆ	રાજા	પંવાર રાજપુત	૧૫
૪૪	ધર્મપુર	મુરત	રાજા	સીસોડિઆ રાજપુત	૬
૪૫	ધરોલ	હાકિયાવાડ	ઠાકોર	બાટેયા રાજપુત	૬
૪૬	ધાર	માલવા	મહારાજા	પંવાર રાજપુત	૧૫
૪૭	ધોલપુર	રાજપુતાના	મહારાજા રાણા	બાટ	૧૫

નંબર	રાજ્યનું નામ	જિલ્લાનું નામ	રાજાની ઓળખ	રહીસની જાત	તોપની સલામી
૪૮	ધાંગધા	કાઠિયાવાડ	રાજા	ઝાલા રાજપુત	૧૧
૪૯	નરસિંહગઢ	ભોપાલ	ઐજન	ઉમટ રાજપુત	૧૧
૫૦	નવાનગર	કાઠિયાવાડ	ભામ	ભડેલા રાજપુત	૧૧
૫૧	નાગોદ	ખેલખંડ	રાજા	પડિઆર રાજપુત	૯
૫૨	નાલા	સતલજની આ બાજુ	રાજા	શીખ	૧૧
૫૩	પટિયાલા	ઐજન	મહારાજા	ઐજન	૧૭
૫૪	પન્ના	ખુંદેલખંડ	મહારાજા	ખુંદેલા રાજપુત	૧૧
૫૫	પાલજીપુર	મુંબઈ	દીવાન	અફગાન મુસલમાન	૧૧
૫૬	પાલીતાણા	કાઠિયાવાડ	ઠાકોર	ગોહિલ રાજપુત	૯
૫૭	પ્રતાપગઢ	રાજપુતાના	મહારાવત	સિસોદીઆ રાજપુત	૧૫
૫૮	પોરખંદર	કાઠિયાવાડ	રાણા	જેઠવા રાજપુત	૧૧
૫૯	ફરીફકોટ	સતલજની આ બાજુ	રાજા	ભટ	૧૧
૬૦	ખડવાની	સેન્ટ્રલ મન્ડીઆ	રાણા	સિસોદીઆ રાજપુત	૯
૬૧	ખડોદા	ગુજરાત	મહારાજા	મરહટા	૨૧
૬૨	ખનારસ	પશ્ચિમોત્તર દેશ	મહારાજા	બ્રાહ્મણ ગોતમ	૧૩
૬૩	ખહાવલપુર	પંજાબ	નવાબ	ઠાઉદ પોત્રા મુસલમાન	૧૭
૬૪	ખેડોદા	ખુંદેલખંડ	રાજા		

નંબર	રાજાનું નામ	દાસીનું નામ	રાજાની મોજા	દેહિની ના	દેહની સ્થાનો
૬૫	ભડવાન	કાઠિયાવાડ	કાકોર	ઝાલા રાજપુત	૬
૬૬	ભાવની	જુદેલખંડ	નવાળ	પકોલ	૧૧
૬૭	ભારિયા	રેવાકાંડા	મહારાવલ	મોહાલ રાજપુત	૬
૬૮	ભાલાસિનોર	ઐજન	નવાળ	મરાની મુસલમાન	૬
૬૯	ભાંસલા	મુરત	મહારાવલ	મોહાંદી રાજપુત	૬
૭૦	ભાંસલા	રાજપુતાના	મહારાવલ	સિસોરીયા રાજપુત	૧૫
૭૧	ભીકાનેર	કાઠિયાવાડ	રાબ	ઝાલા રાજપુત	૬
૭૨	બિલવર	જુદેલખંડ	સવાઈ મહારાબ	જુદેલા રાજપુત	૧૧
૭૩	બીકાનેર	રાજપુતાના	મહારાબ	સકોડ રાજપુત	૧૭
૭૪	જુંદી	રાજપુતાના	મહારાવ રાબ	હાલા રાજપુત	૧૭
૭૫	ભરતપુર	રાજપુતાના	મહારાબ	ભાટ	૧૭
૭૬	ભાવનગર	કાઠિયાવાડ	કાકોર	મોહિલ રાજપુત	૧૫
૭૭	લોપાલ	સેન્દ્રેલ ધંડીયા	ભેગમ	મિરાસી જેલ અફઝાન	૧૬
૭૮	મળીપુર	ઉત્તર-પૂર્વી કિન્દુસ્તાન	મહારાબ	કુત્રિય	૧૧
૭૯	માલેર કોટલા	સતલજની આ પાર	નવાળ	અફઝાન મુસલમાન	૧૧

નંબર	રાજ્યનું નામ	જિલ્લાનું નામ	રાજાની ઓળખ	રહીસની જાત	તોપની સલામી
૮૦	મેહર	ખધેલ ખંડ	રાજા	ભેગી	૯
૮૧	મૈસોર	મદ્રાસ	મહારાજા	યાદવ રાજપુત	૨૧
૮૨	મોરબી	કાઠિયાવાડ	ઠાકોર	બાહેજી રાજપુત	૧૧
૮૩	મંડી	સતલજપાર	રાજા	ચંદ્રવંશી રાજપુત	૧૧
૮૪	રતલામ	સેન્ટ્રલ મન્ડીઆ	રાજા	રાઠોડ રાજપુત	૧૩
૮૫	રાધનપુર	ગુજરાત	નવાળ	ધરાની	૧૧
૮૬	રાજગઢ	હોપાલ	નવાળ	મુસલમાન	૧૧
૮૭	રાજપીપળા	રેવાકાંઠા	રાજા	ગોહિલ રાજપુત	૧૧
૮૮	રાજકોટ	કાઠિયાવાડ	ઠાકોર	બાહેચા રાજપુત	૯
૮૯	રામપુર	ફહેલ ખંડ	નવાળ	પઠાણ	૧૭
૯૦	રીવાં	ખધેલ ખંડ	મહારાજા	ખધેલા રાજપુત	૧૭
૯૧	રોબડી	કાઠિયાવાડ	ઠાકોર	ઝાલા રાજપુત	૯
૯૨	હુણવાડા	રેવાકાંઠા (ગુજરાત)	મહારાણા	સોલંકી રાજપુત	૯
૯૩	સમથર	ખુદેલખંડ	રાજા	ખુદેલા રાજપુત	૧૧
૯૪	સાવંતવાડી	મુંમર્ધ	સર દેસાઈ	મરહટા	૯
૯૫	સિરોહી	રાજપુતાના	મહારાવ	દેવડા ચોહાણ રાજપુત	૧૫
૯૬	સિરમોર	સતલજની	રાજા	ક્ષત્રિય	૧૧

નંબર	રાજપૂત નામ	જ્ઞાતુ નામ	રાજની યોગ્ય	ઝીલ્લાની જાત	તોપની સ્થાપના
૬૫	બડવાન	કાઠિયાવાડ	કાકોર	બાલા રાજપુત	૬
૬૬	બાવની	જુદેલખંડ	નવાબ	ચઠાણ	૧૧
૬૭	બારિઆ	દેવાઠાઠા	મહારાવલ	ચોઠાણ રાજપુત	૬
૬૮	બાલાસિનોર	બેજન	નવાબ	ધરાની મુસલમાન	૬
૬૯	બાંસઠા	મુરત	મહારાવલ	સોલંકી રાજપુત	૬
૭૦	બાંસવાડા	રાજપુતાના	મહારાવલ	સિસોરીયા રાજપુત	૧૫
૭૧	બીકાનેર	કાઠિયાવાડ	રાબ	બાલા રાજપુત	૬
૭૨	બિલાવર	જુદેલખંડ	સવાઈ મહારાબ	જુદેલા રાજપુત	૧૧
૭૩	બીકાનેર	રાજપુતાના	મહારાબ	સઠાક રાજપુત	૧૭
૭૪	જુંદી	રાજપુતાના	મહારાવ રાબ	ઠાસી રાજપુત	૧૭
૭૫	જારતપુર	રાજપુતાના	મહારાબ	બટ	૧૭
૭૬	બાવનગર	કાઠિયાવાડ	કાકોર	ગોહિલ રાજપુત	૧૫
૭૭	લોપાલ	સેન્દલ ધંડીયા	બેગમ	મિરાસી બેલ અફઝાન	૧૯
૭૮	મણીપુર	ઉત્તર-પૂર્વી હિન્દુસ્તાન	મહારાબ	સત્રિય	૧૧
૭૯	માલેર કોટલા	સતલજની આ પાર	નવાબ	અફઝાન મુસલમાન	૧૧

પ્રકરણ ૨૯ મું.

ઉપસંહાર

મજકુર “ મેવાડના અણુમોલ જવાહિર ચાને આત્મ ખલિફાન ” નામનું પુસ્તક લખવાનું શરૂ કર્યું તેનો મુખ્ય આશય મારો જુદો જ હતો. તે એ હતો કે મેવાડ એ એક ઐતિહાસીક આખ્યાવાવલની ભૂમિ છે. જેમાં ઘણા ઘણા જૈન મહાપુરુષો ઉત્પન્ન થયા છે. તેમાં સ્વમાની અને કુળ અભિમાની આત્માઓ હતા. આવા વીરપુરુષોના ઇતિહાસ ઘણા વિદ્વાનોએ જુદી જુદી પ્રણાલીકાથી લખ્યા છે તે પણ આજે મોજુદ છે. પરંતુ જે મેવાડના ઇતિહાસમાં જુનાં, સ્થાનો, કીર્તિસ્તંભો, ચિત્તોડનો અજોડ કિલ્લો, અને જૈન શિલ્પકળાના મહા મંદિરો વિગેરેની જનતામાં કંઈક વિશેષ ઇતિહાસીક ભાવના ઉત્પન્ન થાય તેવા આશયથી આ પુસ્તક લખવામાં આવ્યું, અને મહારાણા કુમ્ભના વખતથી ઇતિહાસ ચાલુ કર્યો તે પહેલાં ઇતિહાસીક નોંધ લેવામાં આવી. તેમાં પણ મેં વીર વિનોદ તેમજ કર્નલ ટાડ અને બીજા ઘણા સારા સારા વિદ્વાનોના લખેલા પુસ્તકો ઉપરથી જેટલી સત્ય વસ્તુઓ લાગી તે હકીકત લઈ જનતા આગળ રજૂ કરી. ખરો ઇતિહાસ તો રાણા પ્રતાપ, ભામાશાહ રાણા રાજસિંહ અને મહારાજાની દયાળશાહે રચ્યો છે.

જ્યારે જ્યારે આ પુરુષોનું વૃત્તાંત યાદ આવે છે. ત્યારે ત્યારે આપણા શરીરમાં રોમાંચ ઉભા થાય તે સ્વાભાવિક છે. અનેક વિપત્તિઓ આવી અને કષ્ટો સહન કર્યા પણ સૂર્યવંશી કુળ શિરોમણી મહારાણા પ્રતાપે જરાપણ અકબરશાહને નમતું આપ્યું નહિ. તેમજ પોતે પોતાના સ્વમાનને ખાતર ક્ષમા થઈ ગયા. પણ ટેક નેક એજ પોતાનો પ્રાણ હતો. આવી વિપત્તિમાં એક સાદો ગંભિર અને રાજ્યના નિમકહલાલ વીર ભામાશાહે પ્રતાપના માટે પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કર્યું. જેથી આખા મેવાડનું નાક રાણા પ્રતાપે સાચવ્યું છે. તે ઉપરથી જણાશે કે જૈન ધિરાદરની કેટલી હિંમત અને ઉદારતા હતી.

બાર બાર વર્ષની લડાઈની સામગ્રીઓ તૈયાર કરવા અને હજારો સૈનિકોની ભરતી કરવા ભામાશાહ વૃદ્ધ હોવા છતાં પણ યુવાનોને શરમાવે તેવી રીતે મેવાડની આખર સાચવવા તૈયારી કરવા લાગ્યો. ધન્ય છે ! તે ટેકીલા મહારાણા પ્રતાપને અને વીર ભામાશાહને ? અનેક ઘટનાઓ બન્યા પછી મહારાણા રાજસિંહ અને રાણા જયદેવના વખતમાં મહારાજાની દયાળશાહે

નંબર	રાજ્યનું નામ	જિલ્લાનું નામ	રામની ઓળખ	ગદીસની જાત	તોપન સંવામ
૬૭	સિદ્ધિમ	દ્વિભાલય	રાબ	ટિપિકાર	૧૫
૬૮	સીતમળી	સેન્દ્રલ મંડીઆ	રાબ	રાઠોડ રાજપુત	૧૧
૬૯	મુકેત	સતલજપાર	ઐજન	ક્ષત્રિય	૧૧
૧૦૦	સેલાના	માલવા	ઐજન	રાઠોડ રાજપુત	૧૧
૧૦૧	સોઠ	રવાઠોડી	ઐજન	પંવાર રાજપુત	૬
૧૦૨	હેઠરાબાદ	દક્ષિણ	નવાબ	પડાણ મુસલમાન	૨૧

પ્રકરણ ૨૯ મું.

ઉપસંહાર

મજકુર “ મેવાડના અણ્ણમેલ જવાહિર યાને આત્મ ખલિફાન ” નામનું પુસ્તક લખવાનું શરૂ કર્યું તેનો મુખ્ય આશય મારો જુદો જ હતો. તે એ હતો કે મેવાડ એ એક ઐતિહાસીક બાબ્યારાવલની ભૂમિ છે. જેમાં ઘણા ઘણા જૈન મહાપુરુષો ઉત્પન્ન થયા છે. તેમાં સ્વમાની અને કુળ અભિમાની આત્માઓ હતા. આવા વીરપુરુષોના ઇતિહાસ ઘણા વિદ્વાનોએ જુદી જુદી પ્રણાલીકાથી લખ્યા છે તે પણ આજે મોજુદ છે. પરંતુ જે મેવાડના ઇતિહાસમાં જુનાં સ્થાનો, કીર્તિસ્તંભો, ચિત્તોડનો અજોડ કિલ્લો, અને જૈન શિલ્પકળાના મહા મંદિરો વિગેરેની જનતામાં કંઈક વિશેષ ઇતિહાસીક ભાવના ઉત્પન્ન થાય તેવા આશયથી આ પુસ્તક લખવામાં આવ્યું, અને મહારાણા કુન્દલાના વખતથી ઇતિહાસ આણું કર્યો તે પહેલાં ઇતિહાસીક નોંધ લેવામાં આવી. તેમાં પણ મેં વીર વિનોદ તેમજ કર્નલ ટાડ અને બીજા ઘણા સારા સારા વિદ્વાનોના લખેલા પુસ્તકો ઉપરથી જેટલી સત્ય વસ્તુઓ લાગી તે હકીકત લઈ જનતા આગળ રજૂ કરી. ખરો ઇતિહાસ તો રાણા પ્રતાપ, ભામાશાહ રાણા રાજસિંહ અને મહારાજાની દયાળશાહે રચ્યો છે

જ્યારે જ્યારે આ પુરુષોનું વૃત્તાંત યાદ આવે છે. ત્યારે ત્યારે આપણા શરીરમાં રોમાંચ ઉભાં થાય તે સ્વાભાવિક છે. અનેક વિપત્તિઓ આવી અને કદો સહન કર્યા પણ સૂર્યવંશી કુળ શિરોમણી મહારાણા પ્રતાપે જરાપણ અકબરશાહને નમતું આપ્યું નહિ તેમજ પોતે પોતાના સ્વમાનને ખાતર ફના થઈ ગયા. પણ ટેક નેક એજ પોતાનો પ્રાણ હતો. આવી વિપત્તિમાં એક સાદો ગંભીર અને રાજ્યના નિમકહલાલ વીર ભામાશાહે પ્રતાપના માટે પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કર્યું જેથી આખા મેવાડનું નાક રાણા પ્રતાપે સાચવ્યું છે. તે ઉપરથી જણાશે કે જૈન ખિરાદરની કેટલી હિંમત અને ઉદારતા હતી.

બાર બાર વર્ષની લડાઈની સામગ્રીઓ તૈયાર કરવા અને હજારો સૈનિકોની ભરતી કરવા ભામાશાહ વૃદ્ધ હોવા છતાં પણ યુવાનોને શરમાવે તેવી રીતે મેવાડની આગર સાચવવા તૈયારી કરવા લાગ્યો. ધન્ય છે ! તે ટેકીલા મહારાણા પ્રતાપને અને વીર ભામાશાહને ? અનેક ઘટનાઓ બન્યા પછી મહારાણા રાજસિંહ અને રાણા જયદેવના વખતમાં મહારાજાની

નંબર	રાજ્યનું નામ	સ્થાનું નામ	રાજ્યની જોગજ	ગદીસની જાત	વોપની સંજામી
૬૭	સિંહિમ	દિમાલય	રાજ્ય	ટિપિકાર	૧૫
૬૮	સીતમજી	સેન્દ્રલ ઇન્ડીઆ	રાજ્ય	સોકોક રાજપુત	૧૧
૬૯	મુકેત	સતલજવાર	જેમન	સુત્રિય	૧૧
૧૦૦	સેલાના	માલવા	જેમન	સોકોક રાજપુત	૧૧
૧૦૧	સોક	રેવાઝી	જેમન	પંવાર રાજપુત	૬
૧૦૨	દેવરાજાક	દક્ષિણ	નવાજ	પડાલુ મુસલમાન	૨૧

મહારાણા સનજનસિંહ ઘણીજ નાની ઉંમરમાં અસાન પામ્યા છતાં તેઓશ્રીએ રાજ્યમાં ઘણીજ જાતના સુધારા કર્યા હતા અને રાજ્યની આબાદી કરવામાં સંપૂર્ણ લક્ષ આપ્યું હતું. રાણા સનજનસિંહ પછી મહારાણા કૃત્તેહસિંહજી નો રાજ્ય વહીવટ ઘણો યશસ્વી નીવડ્યો, તેઓશ્રી પોતાના રાજ્યમાં ઘણા જ સારા અને વિચારનીય સુધારા કરી પોતાના રાજ્યની વૃદ્ધિ ઉત્તમ પ્રકારે વધારી હતી. અને તેઓશ્રીના પરલોકવાસી પછી હાલના વર્તમાન મહારાણાશ્રી ભોંપાગસિંહજી રાજ્યાસન પર આવ્યા. તેઓશ્રીએ પણ પોતાની પ્રજાને કોઈ પણ જાતની હાડમારી ના પડે અને પ્રજા પોતે સુખ શાંતિથી સુખ ભોગવી શકે અને પ્રજાને ન્યાય મળી શકે તેવી સંપૂર્ણ યોજના કરી મેવાડની આબાદી વધારી છે.

આ બધી હકીકત ટુંકમાં વર્ણન કરી હવે હું જૈન અને જૈન મંદિરો પ્રત્યે જનતાનું ધ્યાન ખેંચું છું. મેવાડમાં હાલમાં લગભગ પાંત્રીસો જૈન મંદિરો છે. અને તે સ્વયં અને શિલ્પકળાથી વિભૂષીત એવાં પ્રચંડ સ્થાનો આજે મેવાડની ભૂમિમાં શોભી રહ્યાં છે. તેમાં વળી ચિત્તોડના કિલ્લા પર તો જૈનોએ હંક કરી છે, તે કિલ્લાના મંદિરો, શૃંગાર ચવરી, જુના ઈર્તિસ્તંભો વગેરેની કારીગરી જોતાં અભિમાન આવ્યા વગર રહેતું નથી પણ કુદરતની ઘટના ન્યારી છે. કાળ કાળનું કામ ખબત્તવા કરે છે. આજે ચિત્તોડના મંદિરો જોતાં ઘણા મંદિરો છૂર્ણ અને હવડ દશામાં પડ્યાં છે. તેમ વળી કુંભલમેર, સુરપરા, એક-લીંગજી, નાગઢા તથા ભીલવાડાની આબુખાબુના પ્રદેશોમાં એવા એવા જૈનમંદિરો છે કે ત્યાં આજે કોઈ તેની સંભાળ રાખનાર નથી. જ્યારે મેવાડમાં પાંત્રીસો જૈન મંદિર હશે. ત્યારે મેવાડમાં જૈનોની બહોજલાલી કેવી હશે ? તે પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે. આજે મેવાડના જૈનો ઘણીજ છિન્ન ભિન્ન દશામાં છે. કોઈ સાધમાર્ગી કોઈ તેરાપંથી કોઈ દિગમ્બરી તો કોઈ મંદિરમાર્ગી હોય તે બધા એકજ મહાવીરના સંતાનો આજે જુદી જુદી દશામાં જઈ રહ્યા છે.

આજે સૌ સૌના પંથના સાધુઓ, આચાર્યો તેમજ સંચાલકો પોતપોતાની હકાનની જમાવટ કરીને જનતાને ઉંધા રસ્તે દોરો રહી છે. એવા પ્રચારથી જ આજે હજારો જૈન મંદિરોની શોચનીય દશા થઈ રહી છે. શું આજે એવો કોઈ પણ મહાત્મા કે આચાર્ય નથી ? કે જે સત્ય વસ્તુ બતાવે ને આજે છિન્ન સિન્ન દશામાં આવી પડેલી જૈન કોમને એકત્ર કરી ઈતિહાસીક વસ્તુને નવી અને રોશન બનાવી શકે ? ના ? હોયજ ક્યાંથી ? જ્યાં રાગ, દેષ, કુસંપો, ધર્મીંગો અને જ્યાં ધર્મના નામે ચાલતા ઝગડાઓ હોય ત્યાં કોમની કે ધર્મની ઉન્નતિની આશા ક્યાંથી રાખી શકાય ? સમયમાં વર્તમાનયુગના વહુ રત્ના ધરા

મેવાડની અણ્ણભોજ સેવા જાતની હતી રાજ્ય લોકની કુડકપટમાં મહારાણાને મોતના પશ્ચાત્ત આચારનાર એ વીર આત્મા ક્યાજ જ હતો તેની હિંમત કોઈ અજોડ હતી વળી ભાગ્યદશા તેને વરી ચુકી હતી પોતે એક ગર્જ શ્રીમતને લાડકવાયો હતો આ વીરપુરુષે મેવાડની અજોડ સેવા જાતની હતી પોતે કુકાળના સમયમાં ક્યાજ કિલ્લો જાધવી જૈનાચાર્ય માનસુરિધરના સદ્ગોષ્ઠી લગભગ અઠાણ લાખ રૂપીયા ખર્ચી મેવાડની દુષ્ટી જનતાને પોષી હતી તેની ધર્મપતિ પણ એક વિરાગતાને શરમાવે તેવો શૂરવીર હતી તે બાણ વિદ્યા તથા શસ્ત્ર વિદ્યામાં સરુષ્ટ હતો પોતે પોતાના પતિના જ્યાવ માટે પુરુષના પોષાકમાં રહી લોકોને કાર્ય જાતની હતી ધન્ય છે ! આવી જૈન વિરાગતાઓને !

આવી આવી અનેક હકીકતોથી આ પુસ્તક યોજવામાં આંચું છે વળી મહારાણા રાજસિંહ જયસિંહ અને રાણા અમરસિંહ પછી મેવાડની અધીગતિ હક ઉપરાંત આવી જે જે રાણાઓ યવા તે રાણાઓ અંદરો અંદર કલેશના પરિણામે પાપમાલ યવા જેમાં વળી સિંધીયા અને હોલકરના રાજ્યોએ મેવાડમાં ધણો ભુલ્લમ કર્યો હતો ને તે ભુ મનું વર્ણન કરતા ભલભલાના કાળના કપે છે સિંધીયા અને હોલકરે મેવાડનું નેટું લોહી ચુસાય તેટલું ચુસી હાંપીજર સમ જનાવી દીધું છતાં મેવાડની રત્નગર્ભા જૂનિમાથી સ્વમાનપ્રિયતા નાશ પામી ન હતી

જ્યારે રાણા ભિમસિંહનું શાસન આંચું ત્યારે ભિમસિંહ ઘણા ડરપોક અને બીડે હતા પણ તે પ્રજા પ્રેમ ધરાવતા હતા છતાં પણ તેમનાથી કંઈપણ પ્રજાનું ભડુ ધર્મ ચક્રું જ નહોતું તેવા સમયમાં ભિમસિંહે ઘણું જ કામ લોગાંચું હતું જ્યારે રાજ્યની તિભેરીઓ તદ્દન ખાલી ધર્મ, ત્યારે મહામત્રી અમરચ દની નિમજ્જક કરવામાં આવી અમરચદ સાહસીક, શૂરવીર, અને વૈરય હતો તેને પોતાના બાહુબળથી સિંધીયા અને હોલકરને હકાબ્યા હતા જ્યારે અમરચદ પ્રત્યે મેવાડની પ્રજાનું જહુમાન વધતું ચતું ત્યારે અમરચદનું અઠાણે મૃત્યુ યતું કોઈએ વિષ આપ્યું હતું તેથીજ તે મરી ગયો જ્યારે તેની પાસે કૌન હાકવાને માટે પણ પૈસા નહતા ત્યારે ઉદયપુરના મહાજને ઉદયરાણું કરી અમરચ દની અંતિમ ક્રિયા કરી હતી આવી પરિસ્થિતિ અમરચ દની ધર્મ હતી

નાદિરશાહ તથા ઔરંગઝેબના ભુલ્લો સામે ટકી રહ્યું હોય તો એક મેવાડજ જેમ જેમ સમય બ્યતિત થતો ગયો તેમ તેમ જિંદીશ સરકારે મેવાડને મદદ કરી અને રાણા ભિમસિંહના વળતમાં સંધી કરી મેવાડનું અધ પાનન થતું, અટકાંચું આ પ્રમાણે મેવાડની પરિસ્થિતિ બદલાતી ગઈ

મહારાણા સન્નનસિંહ ઘણીજ નાની ઉંમરમાં અવસાન પામ્યા છતાં તેઓશ્રીએ રાજ્યમાં ઘણીજ ભાતના સુધારા કર્યા હતા અને રાજ્યની આબાદી કરવામાં સંપૂર્ણ લક્ષ આપ્યું હતું. રાણા સન્નનસિંહ પછી મહારાણા કૃત્તેહસિંહજી નો રાજ્ય વહીવટ ઘણો યથસ્વી નીવડ્યો, તેઓશ્રી પોતાના રાજ્યમાં ઘણા જ સારા અને વિચારનીય સુધારા કરી પોતાના રાજ્યની વૃદ્ધિ ઉત્તમ પ્રકારે વધારી હતી. અને તેઓશ્રીના પરલોકવાસી પછી હાલના વર્તમાન મહારાણાશ્રી ભોપાળસિંહજી રાજ્યાસન પર આવ્યા. તેઓશ્રીએ પણ પોતાની પ્રજાને કોઈ પણ ભાતની હાડમારી ના પડે અને પ્રજા પોતે સુખ શાંતિથી સુખ ભોગવી શકે અને પ્રજાને ન્યાય મળી શકે તેવી સંપૂર્ણ યોજના કરી મેવાડની આબાદી વધારી છે.

આ બધી હકીકત ટુંકમાં વર્ણન કરી હવે હું જૈન અને જૈન મંદિરો પ્રત્યે જનતાનું ધ્યાન ખેંચું છું. મેવાડમાં હાલમાં લગભગ પાંત્રીસો જૈન મંદિરો છે. અને તે બધા અને શિલ્પકળાથી વિભુષીત એવાં પ્રચંડ સ્થાનો આજે મેવાડની ભૂમિમાં શોભી રહ્યાં છે. તેમાં વળી ચિત્તોડના કિલ્લા પર તો જૈનોએ હઠ કરી છે, તે કિલ્લાના મંદિરો, શૃંગાર ચવરી, જુના કીર્તિસ્તંભો વગેરેની કાશીગરી જોતાં અભિમાન આવ્યા વગર રહેતું નથી પણ કુદરતની ઘટના ન્યારી છે. કાળ કાળનું કામ જાળવ્યા કરે છે. આજે ચિત્તોડના મંદિરો જોતાં ઘણા મંદિરો જીર્ણ અને હવડ દશામાં પડ્યાં છે. તેમ વળી કુંબલમેર, સુરપરા, એક-લીંગજી, નાગદા તથા ભીલવાડાની આજુબાજુના પ્રદેશોમાં એવા એવા જૈન મંદિરો છે કે ત્યાં આજે કોઈ તેની સંભાળ રાખનાર નથી. ન્યારે મેવાડમાં પાંત્રીસો જૈન મંદિર હશે. ત્યારે મેવાડમાં જૈનોની બહોજલાલી કેવી હશે ? તે પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે. આજે મેવાડના જૈનો ઘણીજ છિન્ન ભિન્ન દશામાં છે કોઈ સાધમાર્ગી કોઈ તેરાપંથી કોઈ દિગમ્બરી તો કોઈ મંદિરમાર્ગી હોય તે બધા એકજ મહાવીરના સંતાનો આજે જુદી જુદી દશામાં જઈ રહ્યા છે.

આજે સૌ સૌના પંથના સાધુઓ, આચાર્યો તેમજ સંચાલકો પોતપોતાની હુકાનની જમાવટ કરીને જનતાને ઉંઘા રસ્તે દોરો રહી છે. એવા પ્રચારથી જ આજે હજારો જૈન મંદિરોની શોચનીય દશા થઈ રહી છે. શું આજે એવો કોઈ પણ મહાત્મા કે આચાર્ય નથી ? કે જે સત્ય વસ્તુ બતાવે ને આજે છિન્ન સિન્ન દશામાં આવી પડેલી જૈન કોમને એકત્ર કરી ઈતિહાસીક વસ્તુને નવી અને દોશન બનાવી શકે ? ના ? હોયજ ક્યાંથી ? જ્યાં રાગ, દ્રેષ, કુસંપો, ધતીંગો અને જ્યાં ધર્મના નામે ચાલતા ઝગડાઓ હોય ત્યાં કોમની કે ધર્મની ઉન્ન-તિની આંશ ક્યાંથી રાખી શકાય. આવા સમયમાં વર્તમાનયુગના વ્રહ્મચર્ય વગેરે

એ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરતાં મારા આત્માને અપાર આનંદ અને પ્રેમ આવે છે. કારણકે ત્રણ ચાર વરસ ઉપર જૈનાચાર્ય ૧૦૦૮ શ્રી બાળ પ્રજ્ઞાચારી ચારિત્ર્યકામણી શ્રી વિજયનીતિસૂરીશ્વર શ્રી મેવાડમાં પધાર્યા અને મેવાડમાં જૈનોની તેમ જૈન મંદિરોની ચોચનીય દશા જોઈને ભાવી આત્માનો અંદર પ્રયંત્ર પોકાર થયો અને કોઈપણ હિસાબે મેવાડના ઉત્તમ મંદિરોનો ઉદ્ધાર કેમ થાય તેમ વિચાર તે પવિત્ર આત્માને આવ્યો. આખરે પવિત્ર આત્માનાં પવિત્ર કાર્યમાં લોકોને શ્રદ્ધા ભેટી અને પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો નિમાયા અને કામની શરૂઆત કરી બીજ શાખું.

આજે મેવાડ પર ત્રણ ચાર મંદિરોનું કાર્ય થઈ રહ્યું છે અને તે કામ કાજમાં શેઠ દેશનલાલજી તથા ભાઈ મનોહરલાલજી તથા શ્રીચુત માતાલાલજી વૉરા વિગેરે તન, મન, અને ધનથી પોતાનો આત્મલોગ આપીને પુણ્ય હાંસલ કરી રહ્યા છે.

આ કાર્યને વધારે ઉત્તેજન કેમ મળે ! લોકોને જૈન મંદિરોની જાંબી કેમ થાય ! તે વિચાર આવ્યાર્થે શ્રી વિજયનિતિસૂરિશ્વરે મને જણાવ્યો. જેથી મેં દરેક મંદિરોના બન્યા તેટલા ફાટા લઈ આ કાર્યની પુસ્તક રૂપે શરૂઆત કરી તેના ફાટાઓ પછી પુસ્તકમાં સુકી જનતા આગળ રજુ કરવા અને મેવાડ પ્રત્યે લોકોનું હૈલ વધુને વધુ ખેંચાય તે ભાવનાથી આ પુસ્તકની શરૂઆત કરી અને જનતાની તેમજ પરમાત્માની પ્રેરણાથી મારી ભાવના પુરી થઈ.

આ સિવાય જે જે જૈનમંદિરોના ફાટા આ ઇતિહાસીક પુસ્તકમાં મુકવા માં આવ્યા છે તેના ઉપરથી વાંચક વર્ગને ખ્યાલ આવશે કે મેવાડ એક સહી પહેલાં જૈનપુરી ગણાતી હતી અને જૈનોની અપૂર્વ બહોજલાલી હતી, આવા પવિત્ર સ્થાનો ઉપર આજે આપણી નજર પહોંચી શકે તેમ નથી જ્યાં હજારો કોષ ઇવ લાગ્યેલ હોય ત્યાં એક જળ બિન્દુથી કંઈ ભતની શાંતિ થવાની હતી. છતાં પછી આપણાથી જેટલું બને તેટલું જરૂર કરી આપણે આપણી ફરજ બજાવવી જોઈએ તે આપણું કર્તવ્ય સમજતું જોઈએ તેમાં જ આપણો ધર્મ છે.

જ્યારે ભૂતકાળના સમયની જાંબી થાય છે. ત્યારે ધર્મ વસ્તુની અતિ ઉંચ મહત્તા હતી અને ધર્મ એજ જીવન હતું. ધર્મ એજ પ્રેમ અને ધર્મ એજ કર્તવ્ય હતું. આજે જે વસ્તુઓ જલ્દે અચે લોપ થતી જાય છે જે મંદિરોમાં કેવળ શાંત વાતાવરણ, પ્રજા અનેશ્વર ભગવાનની મુર્તિનો ત્યગમય દેખાવ જોઈએ તેના બદલે આજે આપણે સોના રૂપા અને ઝવેરાતમાં જ મથણલ બની ગયા છીએ તેથી જ આજે આપણું ખરૂં રહસ્ય ભૂલી ગયા છીએ અને ભુલે ચીલે ચાલવા લાગ્યા છીએ.

ભૂતકાળમાં જૈન મહારથીઓએ કરોડો રૂપીઆ ખરચી ઇતિહાસીક સ્થળો અદ્ભૂત કારીગરીવાળા બનાવ્યા પણ સોનું ચાંદી કે બવેરાતના દાગીના બનાવ્યા કારણ કે તે પુરૂષોની માન્યતા હતી કે જૈનપ્રભુની મૂર્તિ એટલે ત્યાગ દર્શન અને ત્યાગની ભાવનાવાળું પ્રતિજિંઘ હોવું જોઈએ. અને તેજ પ્રજાલી કાંથી જ આવા અદ્ભૂત પ્રભાવશાળી જૈન મંદિરો બનાવી પોતાના આત્માને ધન્ય માનવા લાગ્યા માટે શ્રોતાવર્ગ ? અને વિચારક વર્ગ ? બહુ જ વિચાર કરશે તો જરૂર તેમના હૃદયને સાચો રસ્તો મળી આવશે. મારે વધારે લખવાનું હોય જ નહીં

આ સિવાય ઉદયપુર મેવાડના રાજ્યમાં જેવા જૈનોના પવિત્ર ધામ પવિત્રતીર્થ કેસરીયાળ (ધુલેરા) કરેડા પાર્શ્વનાથ, દયાળકિલ્લો, અદ્ભૂત વિગેરે ઘણા જૈન મંદિરો તેવી રીતે વેણુવોના અદ્ભૂત મંદિરો જેમકે કંકરોલી શ્રીનાથળ વિગેરે ઘણા જ ઇતિહાસીક સુશોભીત સ્થાન છે. વળી સૂર્યવંશીન પ્રાણ સમા એકલોંગળ ભગવાનનું મંદિર પણ ઘણું જ અજોડ કારીગરીવાળું છે. આ સિવાય સરોવરો પણ મેવાડની ઘણીખરી જગાએ જોવામાં આવે છે જેમકે જયસાગર, જયસમુદ્ર. કુતોહસાગર, જયનિવાસ વિગેરે માર્ગ દોના ઘેરાવામાં તળાવો બનાવી મેવાડની શોભા વધારી છે.

ચિત્ર પરીચય

આ પુસ્તક પુરૂ કરતા અને જે આનંદ અને હર્ષ પેદા થયો છે તેના માટે હું ધન્યવંદના આભાર માનું છું પરંતુ પુસ્તકમાં જે જે જૈન પ્રાચીન મંદિરોના ફોટોઓ મૂકવામાં આવ્યા છે તેનો પરિચય જનતાને કંઈક આપવો એક એ

જે ચિત્તોડ ઉપર જૈન દરેરાસર, જન કીર્તિસ્તંભો અને જે ગીરના પ્રાચીન નમુનાઓ છે. તે તરફ વાંચક વર્ગનું ધ્યાન ખેંચું છું એક વખત જરા કુરસદ લઈ જોયો અને વિચાર્યો તો ઘણું સમજવાનું મેળવી શક્યો. રૂઝાર ચવડીનું દેરાસર ઘણું જ જલ્લબ અને કારીગરીવાળું ॥ તે જોવાથી જ આપણા આત્માને આનંદ આવ્યા સિવાય રહે નહીં ! મોઠદણ, નંદસરા, નાગદા, કુભણગદ, બીજોલીયા સુરપરા, ગોગુંદા અને લીલવાડાની નજીકના ઘણા મંદિરો જોવા લાયક ॥ આ પુસ્તકમાં જે ચિત્રો આપવામાં આવેલા છે તે દરેક ચિત્ર કયા ગામમાં આવેલા છે તેની યાદી તેની નિષેજ આપવામાં આવી છે તો વાંચક વર્ગને તે જોવાની ખારી ખાસ જલામણ છે

જે મેવાડ સ્વમાનનો ખજાનો હતો, શૂરવીરનો અજોડ કિલ્લો હતો, અને જલમહાને મહાત કરનાર રાણાપ્રતાપની ઇજ્જતનો મહા મીનારો હતો, તેનાથી પણ આગળ વધીને હતો જે મેવાડ જૈનપુરી ગણાતું હતું તે મેવાડમાં જાને પણ જગજગ સાદી ત્રણ હજાર જનમંદિરોની હારમાળા ચોભી રહી છે તે દરેક મંદિરો જોવા લાયક છે અને તેની યાત્રા કરવા જેવી ॥ તેથી તેના નામો નિષેજ આપવામાં આવે છે

જૈન તીર્થો—કેશરીયાણ (ધુલેવા), કરાડપાર્શ્વનાથ, હયાજકિલ્લો અફ બૂતણ, ઉદયપુરના જૈનમંદિરો અને આડમામના મંદિરો વિગેરે.

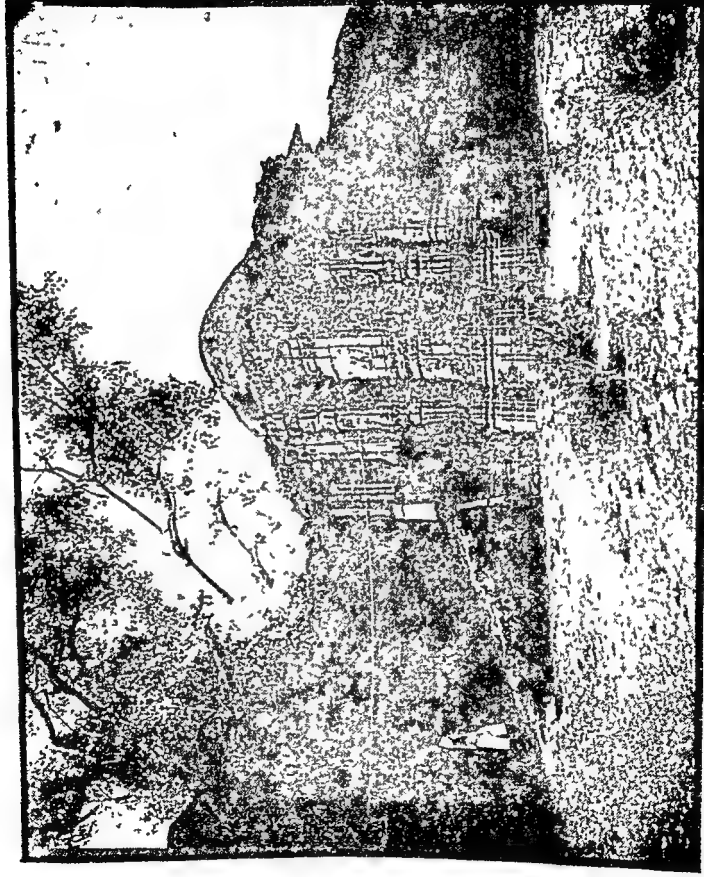
વૈષ્ણવોના તીર્થો—શ્રી નાથણ, કાંકરેલી અને એકલીંગણ વિગેરે
કેટલાકે જોવા લાયક સ્થળો—જયસમુદ્ર, પેભરતળાવ, ઉદયસાગર, કોત્તેહસાગર, જયમહેલ, અને સાહેલોવાનો બાગ વિગેરે અફમૂલ કારીગરીના નમુના જોવાલાયક છે

આવી આવી અનેક કૃતિઓ મેવાડની પૂણ્યભૂમિ ઉપર જોવા લાયક છે, માટે વાંચક વર્ગ તમો જરૂર એકવાર જોવા તસદી લઈ આત્મામાં અનેરો આનંદ પેદા કરી જીવન સાર્થક કર્યો જોવી આશા રાખુ છું

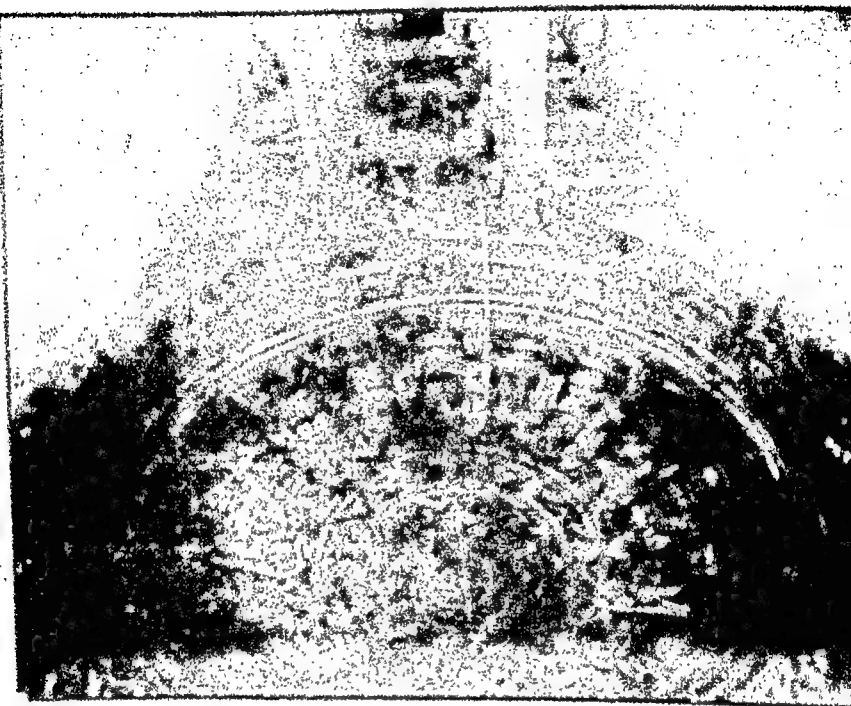
પ્રભુ ! મેવાડની રત્નમર્મભૂમિમાં હરહર્મેશ્વર ધર્મ જ્યોત અને જ્ઞાન જ્યોતના દીપક પ્રગટાવો, અને મેવાડ સદાકાળ જ્યવંતુ રહો એજ હૃદયની શુભ લાવના.

શ્રી ભોગીવાવ કવિ.

મેવાડના અણસોલ જવાહિર યાત્રે આત્મચલિદાન

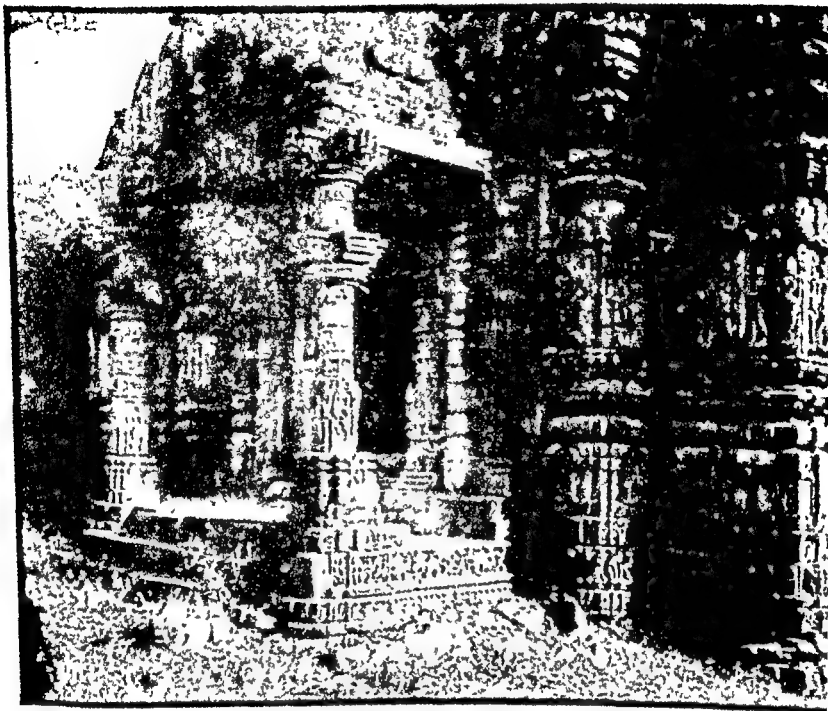

(આગળનો દેખાવ) ૫૦૦ વર્ષનું 'શૃંગાર 'અવરી'નું જૈન પુરાતન મંદિર ચિતોડ (મેવાડ.)

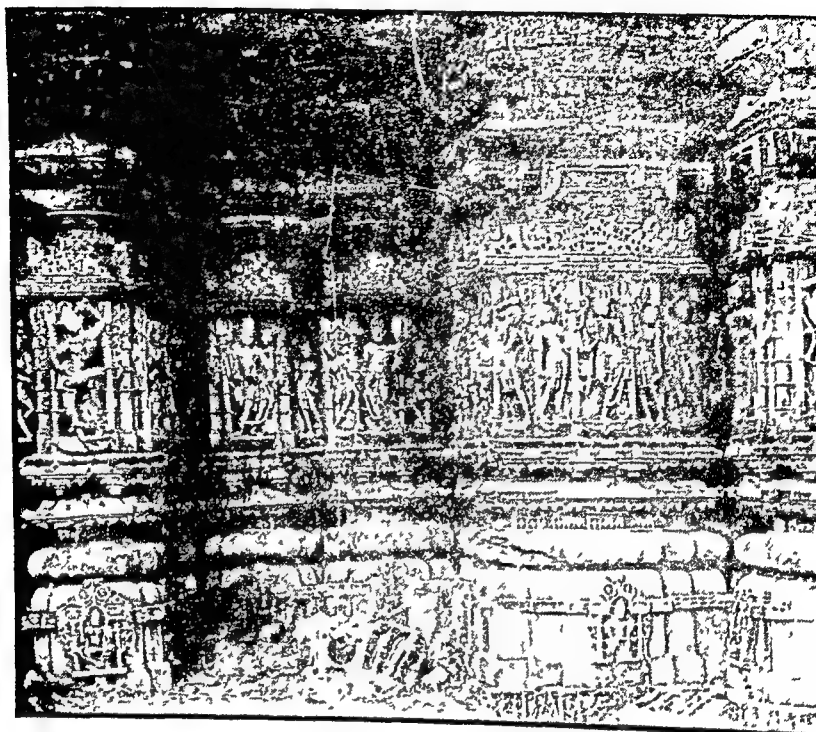
મધ્યાસ્થ સ્પર્શમાત્રે રજાગિરે માત્રે સ્વામ્યમસિવાન
ચિત્રોઃ (ચિત્રોઃ)

મેવાડના અણ્ણમોલ જવાહિર યાને આત્મઅલિદાન.

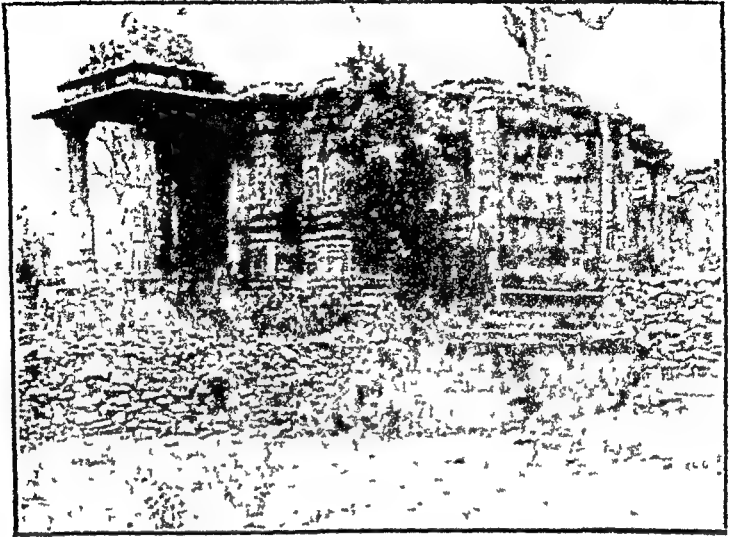
‘શૃંગાર ગુદી’ (શૃંગાર ચૌરી)ના ગભારાના આગળના દ્વારનો દેખાવ. ચિત્રોડ (મેવાડ)

(સરસ્વતિ સાહિત્ય રત્ન ગ્રંથાવલિ)

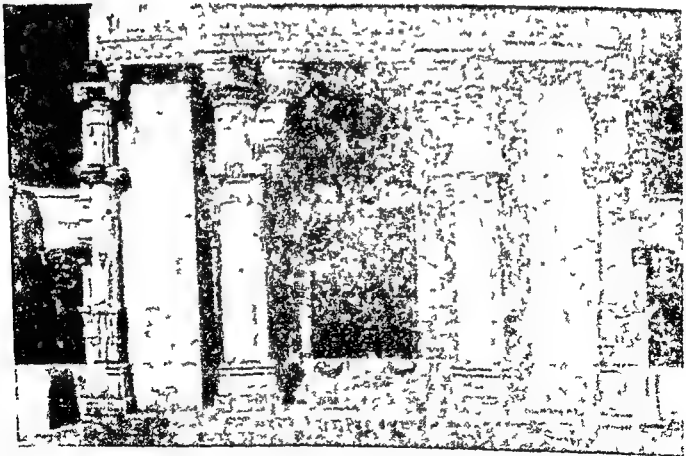

‘શૃંગાર ભવરી’ મંદિરની અંદર આરસની લીંતોનો દેખાવ ચિત્રોડ (મેવા)

મેવાડના અણ્ણમોલ જવાહિર યાને આત્મખસિદાન,

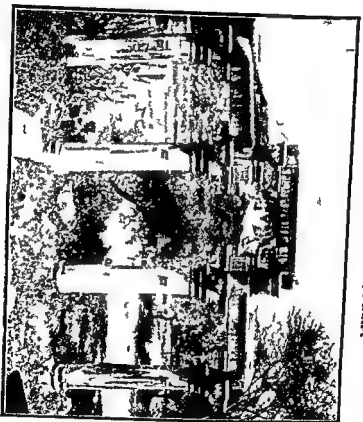
લગભગ પાંચશો વરસનું એકલીગેશ્વરની પાસે પાર્થનાથ ભગવાનનું જૈન પુરાતન મંદિર
(મેવાડ.)

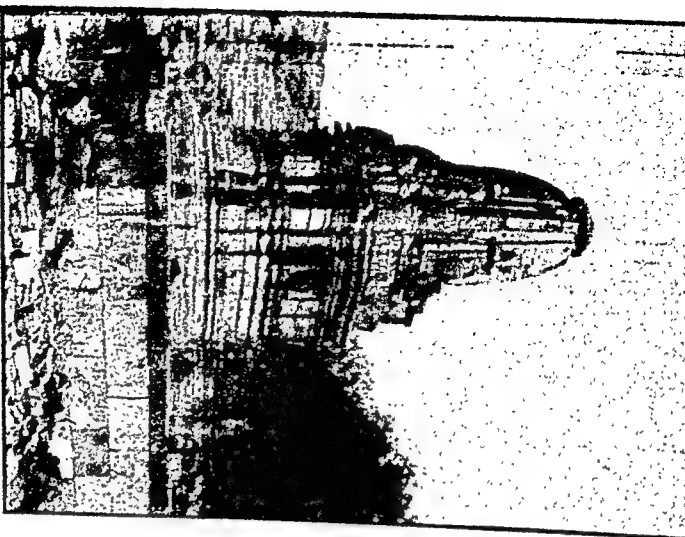
એકલીગેશ્વરની પાસે જૈનોના અણ્ણદણના મંદિરનો આગળના ભાગનો દેખાવ.
(મેવાડ.)

(સરસ્વતિ સાહિત્ય રત્ન ગ્રંથાવલિ)

ગ્રે-પા-પા અણુશોધિ જગ્યાદિર ધાને આપ-અ-મંડિ-લ-પ

નાગદા (ગ્રે-પા-પા)નું સુદર કાલી-મરી-વા-પ ૮૦૦ વર્ષ-ના ગુરુવાન લેન મંદિર-ના દ્વારનો દેખાવ.

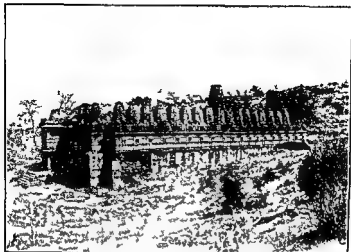
જેનોના ગુરાતન મંદિરનો સ્થાપનો ખાસ નમુનો
ચિત્રોડ (ચિવાડ)

(સરસ્વતિ સાહિત્ય દત્ત ગ્રંથાવાલ)

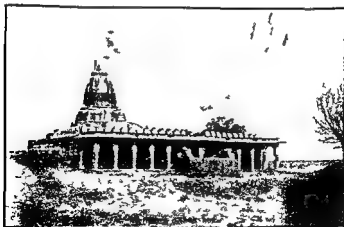

‘નંદાસરા’ (ચિવાડ)માં ૧૦૦૦ વરસના કૌન મંદિરનો ભવ્ય દેખાવ.

મેવાડના અણ્ણમોલ જગાહિર યાને આત્મખલિદાન

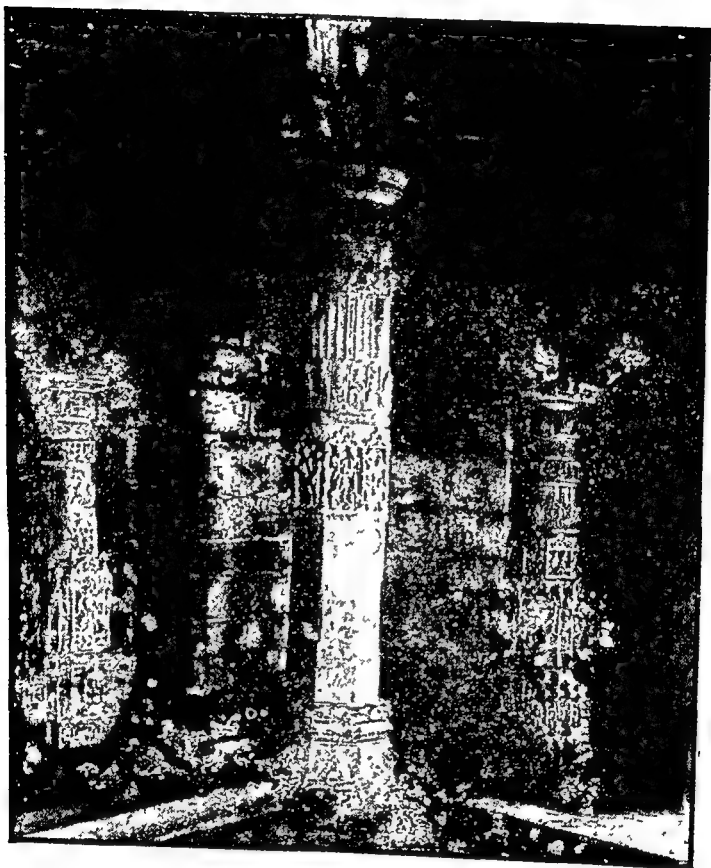

‘કુમલગઢ’ (મેવાડ)મા લેનોના બાવન છનાલયના મહિરનો લવ્ય દેખાન

કુમલગઢ (મેવાડ)ના લેન મહિરનો દેખાવ

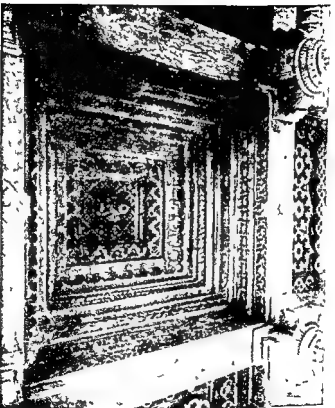
મેવાડના અણ્ણમોલ જવાહિર યાને આત્મઅભિદાન.

૭૦૦ વરસના જુનાં સત્તાવીસ દેરીના ત્રણ સ્તંભનો સ્મૃત્યનો નમુનો. ચિતોડ (મેવાડ)

(સરસ્વતિ સાહિત્ય રત્ન ગ્રંથાવલિ)

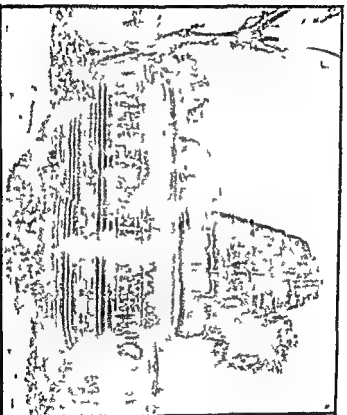
સેવામાં અણગમત જવાકોર થતે અમુક મંદિરો.

(ચતોડના કીર્તીસ્થળની અંદરનો ભવ્ય દેખાવ (ગેલરી)

(સરસ્વતી સહિતના રૂબા અંગણો)

શ્રીમદભયશીલ જ્ઞાતિદર પાત્ર આરતીપદ્યોત્તમ

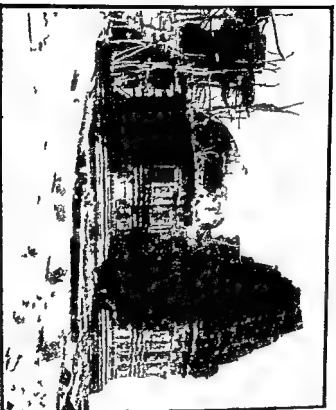

(દર્શિત્ય પૂર્વ બાગાનો દેખાવ) 'શુ ગાર ચત્તરી'નું લેન ગુલાબ મહિર ચિત્રીક (શિવાડ)

(સરસ્વતી નાલકાલ રાત્રી મ-આર્ચક)

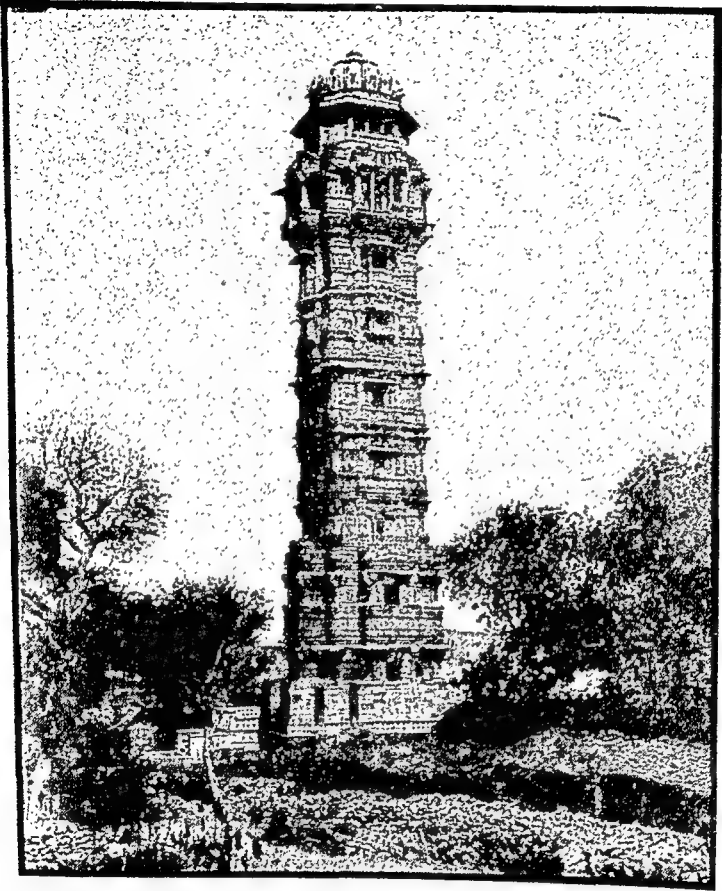

જેનોના દ્વીતિસ્તંભના લગભગ ૧૨૦૦ વરસના જુના સ્થાપત્યો ચિત્રોડ (મેવાડ).
(સરસ્વતિ સાહિત્ય રત્ન ગ્રંથાવલિ.)

ગ્રેનાના ગુપ્તાવન કીર્તિશિલ્પનો ખસે આવેલું હાલ ૧૬૦૦ વરસનું ગ્રેન ગુપ્તાવન મંદિર
(વર્ષ ૬ (૧૯૫૬))

મેવાડના અણ્ણમોલ જવાહિર યાને આત્મખલિદાન.

ઐતિહાસીક

જૈનોનો નવમાળનો અજોડ કીર્તિસ્તંભ ને જૈનોનો ખંધાવેલ છે.
ચિતોડ (મેવાડ)

(સરસ્વતિ સાહિત્ય રત્ન ગ્રંથાવલિ)

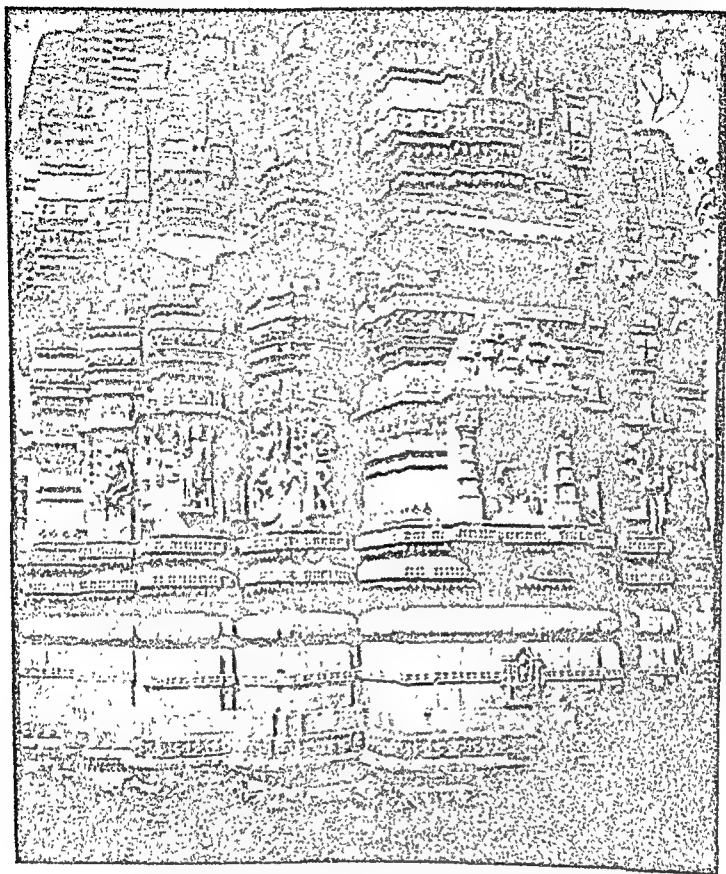
મેવાડના અણ્ણમોલ જગદિર યાને આત્મજાસિદ્ધન.

ચિત્તોડમા આવેલો જૈનોનો સાતમાળનો કીર્તિસ્તંભ (મેવાડ)

(સરસ્વતિ સાહિત્ય રત્ન મંથાવલિ)

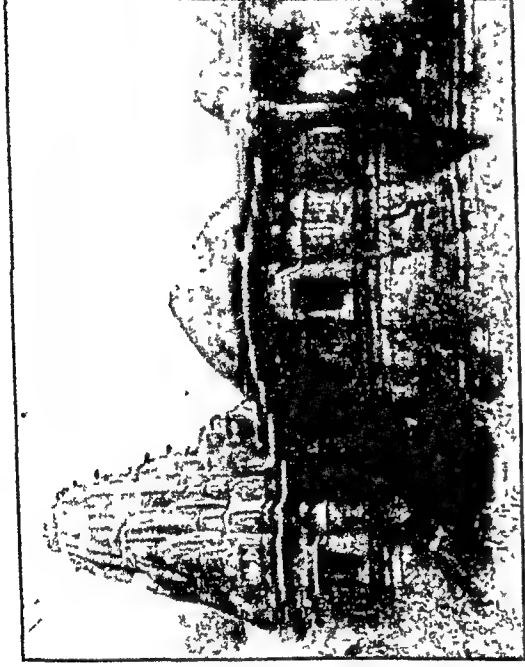
મેવાડના અણ્ણમેલ જવાહિર યાને આત્મખલિદાન

૧૨ ચવરી'ના મંદિરની પાછળની આરસની લીંતોનો સીંચનો નમુનો ચિત્રોડ (મેવાડ.)

(સરસ્વતિ સાહિત્ય રત્ન ગ્રંથાવલિ.)

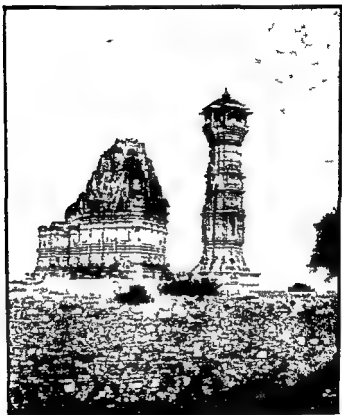
ગેવાડના અણસોડ જંગલિર યાત્રે આત્મજાલિદાન.

જૈન પુરાતન મંદિર (શાંતીનું અપૂર્વસ્થાન તથા સીદ્ધપત્રો નમુનો) ચિત્તોડ (ગેવાડ)

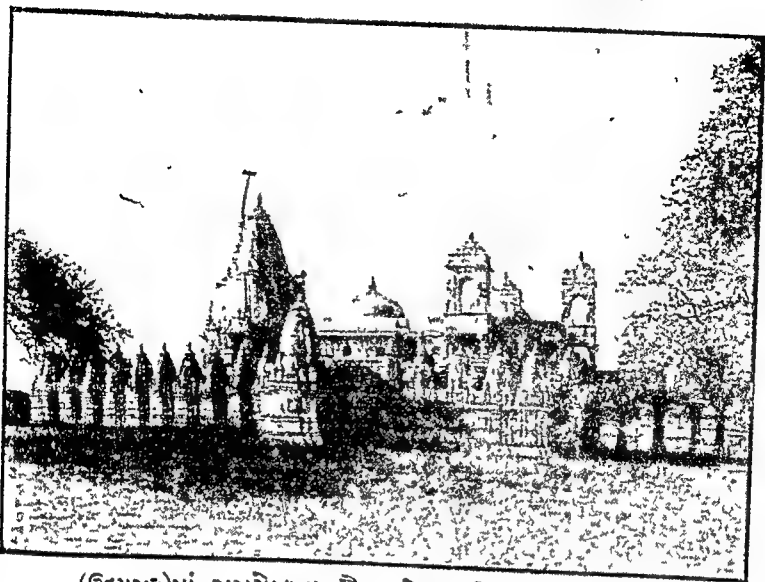
(સરસ્વતિ સાહિત્ય રત્ન ગ્રંથાવલિ)

મેવાડના અણખોલ જગાહિર યાને આત્મમસિદાન.

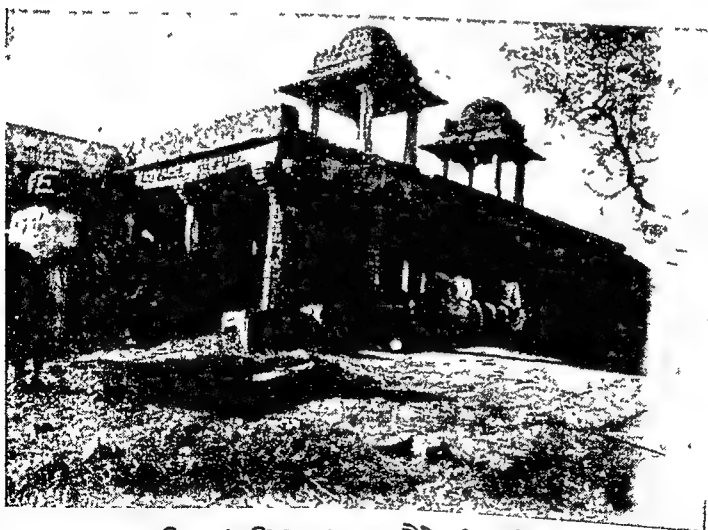

નેન ધીર્તિસ્તભની પાસે આવેલ ૭૦૦ વર્ષનું નેનખ હિર
ચિતોડ (મેવાડ)

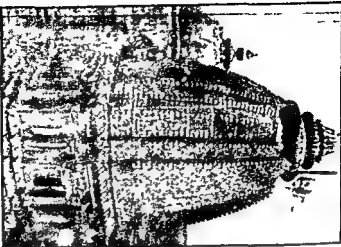
મેવાડના અણ્ણમોલ જવાહિર યાને આત્મખલિદાન.

(ઉદયપુર)માં રામપોલના જૈન દહેરાસરનો અપૂર્વ દેખાવ.
ચિતોડ (મેવાડ.)

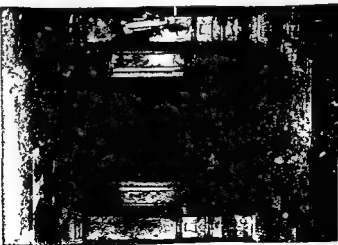

ઉદયગઢ ઉપર પુરાતન જૈનોનું મંદિર.
ચિતોડ (મેવાડ.)

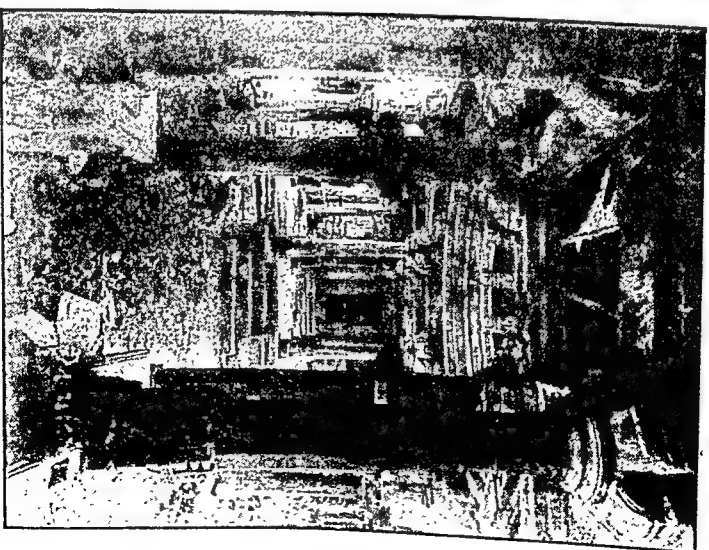
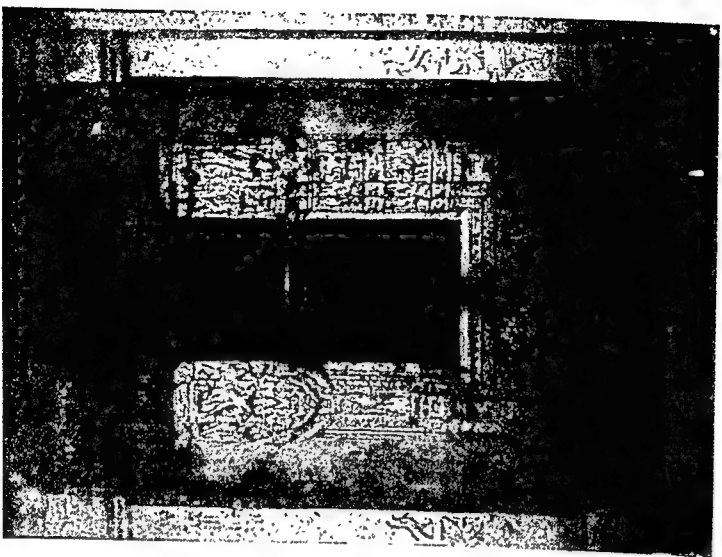
ભરહુ જૈન મંદિરના સીખરનો આપૂર્વ સીદ્ધનો નમુનો
(ચિત્રોડ (સે ૬૮૬)

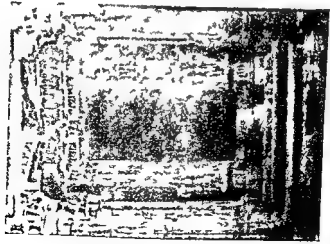
(સરસ્વતિ સાહિત્ય રત્ન મન્થાવી-૧)

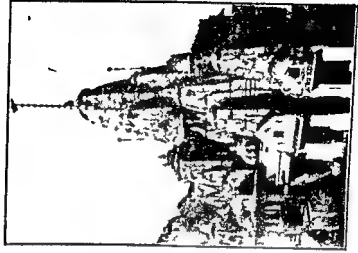
કુમ્ભઘાટ (ચિત્રોડ) જૈનોના દરેવાસરનો આગળના ભાગનો
સીદ્ધનો નમુનો

ચેવાડના અણ્ણગોલ જવાહિર યાત્રે આમળાદિદાન.

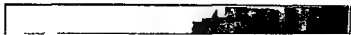

વરસ ૧૬૦ નું જુડુ એકલગિશ્વરની પાસે આવેલું સેત્રાન
પુરાતન મંદિર (ચિલાક)

સૂર્યવશી મહારાણાઓનું એકલગિશ્વરનું અપર્વ મંદિર

મેવાડની ઐતિહાસિક નોંધ

: સંશોધક :

ભોખીલાલ રતનચંદ વોરા.

મંગળાચરણ

સ્તુતિ

(લાવણી)

અશરણને શરણું છે તારું, શરણાગતને સહાય કરો;
અધમ ઉદ્ધારણુ ભવજળ તારણુ, કીંકર કેરું કહ્યાણુ કરો. ૧

સાહસ ઉપાડું તારા ભરૂં, સુજ બુદ્ધિનો વિકાસ કરો;
ભાવના ભાવુ શુદ્ધ હૃદયથી, પાપ રંકના દૂર હરો. ૨

અણુમોલ જવાહિર મેવાડ કેરા, વિશ્વ જનતા ચરણે ધરું;
સહાયક થાણે તું જગ તાતા, કદી ન તુજ નામ હું વીસરું. ૩

શાસન દેવ સુજ રક્ષા કરણે, સુજ હૃદય ધર્મ જ્યોત પ્રકટાવો;
પતિત પાવન છે સુજ સ્વામી, વિદ્યા સુજમાં વિકસાવો. ૪

આધિ, વ્યાધી ને ઉપાધી, આપી આશિષ દૂર કરો,
યશકિર્તી સુજ કાર્યમાં સાધુ, એવી સિદ્ધિ સુજ દીલ વસો. ૫

—સરસ્વતિની સ્તુતિ—

- મયુર વાહન તારૂં, સરસ્વતિ મયુર વાહન તારૂં.
હસ્ત વીણા ધારીથી તું તો, ગીત સદા તુજ પ્યારૂં;
એ ખીતની અપૂર્વ મધુરતા, શાન્ત ધને ચિત્ત મારૂં. સરસ્વતિ ૧
- તંત્ર રણીત સંગે ધ્વનિ ખીલવતી, પ્રપુલ્લ કરે જમ સારૂં;
મનને, સ્વરને, રસને તું સ્પુરતી, ખીલવતી મન મારૂં. સર ૨
- દેને હૃદયમાં સન્મતિ માતા, તુજ કૃપા વીણુ લવન અકારૂં;
સંલવન કેરા તિમિર ટાળો, તુજ કૃપાએ મુખ મળનારૂં. સર ૩
- શરણે આયો તુજ ચરણમાં, ચરણ રજ શીર ધરૂં;
કહે બોમોક્ષાલ તુજ કૃપા વિના, સારા વિશ્વે અધારૂં. સર ૪

‘પ્રાચીન’ જૈનોની ઐતિહાસીક નોંધ

- (૧) સંવત ૧૦૭૦ સને ૧૦૧૩ માં મહમુદે નારહીન ઉપર ચઢાઈ કરી અને તેના મુલકને લઈ લીધો. તે વખતે એક અબ્બાસીની વાત એ છે કે ત્યાં મન્દિરમાંથી (દહેરાસરમાંથી) એક પથ્થર નીકળ્યો જેનો સંવત દેખવાથી ૪૦૦૦૦ વરસ પહેલાંનો છે એવું સાબીત થયું. (વિરવિનોદ ભા. ૧ પાનું ૬૫) આથી જૈનધર્મ અને મુર્તિપૂજા અનાદિકાળની સાબીત થાય છે.
- (૨) ભાણુપુરાની નાલ, એ ધાણુરાવથી છ માઈલ દક્ષિણ તરફ છે. ખાસ કરીને ‘રાણુપુરના (રાણુકપુર) જૈન મંદિરો, થી પ્રસિદ્ધ છે. લોકો એવું કહે છે કે પ્રાચીન શહેરના સ્થાનમાં એ બનેલ છે. ‘નાલ’થી અડધે દુર ઉપરની બાબુ એક પ્રાચીન પથ્થરના બંધનો થોડો ભાગ બચેલો છે. જે ત્યાં નદીની આસપાસ બંધાવી ગયા હતા. તેથી પ્રાચીન વૃક્ષોની વચમાં જૈન મંદિર બહુ જ શોભાયમાન દેખાય છે. (વિરવિનોદ ભાગ ૧. પૃષ્ઠ ૧૦૭).
- (૩) મેંડક, કહુઆ, કર્કટ (કેંકાડા) અને જલસર્પ (કિચ્છેડ) વિગેરે અનેક પ્રકારના જંતુ હોય છે. પણ પચ્છી બહુ મહેનતે મલે છે કારણ કે અહીં દેવસ્થાનોમાં અને અન્ય જલાશયોમાં પચ્છી મારવાની મનાઈ છે. જૂંછ બાતની એક માછલી જે વેડય અને બનાસ નદીમાં મલે છે. તે વજનમાં એક મણથી વધારે હોય છે. તેના મોંઢામાં હોંતની હાર, મોટી મૂંછ અને તેનું માથું બહુજ કઠીણ હોય છે. (કોઈ પણ જીવની હિંસા કરવાની મનાઈ છે. જીવહત્યા અને અહિંસા પ્રત્યે કેટલું રાજાઓને માન હતું. તે આ દાખલા ઉપરથી સમજાશે. (વીરવિનોદ ભા. ૧ લા પૃષ્ઠ ૧૧૭)

- (૪) આવણ વદ ૧૧ થી બાદરવા સુદ ૪ સુધી (માત્રવાડી બાદરવા વદ ૧૧ થી બાદરવા સુદ ૪ સુધી) જૈન શ્વેતાંબરી મતવાગાના (સંવત્સરી) પર્યુષણ હોય છે તે વખતે રાજ્યે કસાર્થ લોકોને જનવર આરાતની મનાઈ કરી છે (વીરવિનાદ ભાગ ૧ પૃષ્ઠ ૧૨૭) આથી સમજાય છે કે રાજ્યોને જૈનધર્મ પ્રત્યે કેટલું માન હતું.
- (૫) જૈન શાખામાં બે ભાગ છે એક શ્વેતાંબરી અને બીજો દ્વીજાંબરી જેમ જ શાખાઓ છે શ્વેતાંબરના મુખ્ય શાસ્ત્ર ૪૫ સૂત્ર છે જેમ વેદાન્તથી ગાયત્રી મંત્ર ને માને છે તેથી જેને જૈન લોકે નવકાર મંત્ર ને માને છે અને સમયાનુસાર જોનો જન્મ કરે છે એમાં પણ બે ભેદ છે એક મૂર્તિ-પૂજક અને બીજો અમૂર્તિ-પૂજક મૂર્તિ-પૂજકોમાં જતી, સ્વેચ્છી અને મહાત્મા વિગેરે છે. અને અમૂર્તિ-પૂજકોમાં દુક્રિયા સાધુ છે: પણ ૨૪ તિથિ કર અને ૪૫ સૂત્રોને સર્વ માને છે કેવળ જોના અર્થ સૌ સોના સિદ્ધાન્તાનુસાર કરવામાં પરસ્પર વિરોધ છે એ જૈનના કે આચાર્યોને માનવાવાલા પ્રાયે: મહાજન લોક છે શ્વેતાંબરને માનવાવાલા રજપૂતાનામાં મુખ્ય જોસવાલ મહાજન છે ભારતવર્ષમાં બીજા ભાગોમાં જુદી જુદી કોમોના મહાજન જનુજ છે (વીર વિનાદમાં મુત્રો ૪૨-૭૨ ની સંખ્યા આપી છે પૃષ્ઠ ૧૪૪) (વીરવિનાદમાં શ્વેતાંબરી = માટે ૭૨ મુત્રોને લેખ છે સ્થાનકવાસી પણ ૭૨ મુત્રો માને છે. બી. વી. પા. ૧૪૪)

વિક્રમ સંવત સોમસેના ચતુર્થી શરૂઆતમાં જતી લોકોમાંથી વેરાગ્ય ભાવ ન્યૂન થયો તેથી ગુજરાતમાં 'હુંકા' મહેલાએ પોતાના સૂત્ર પ્રધાની અનુસાર એક નવો ફિરકો ચલાવ્યો જેનું નામ 'હુંકાગઢ પ્રસિદ્ધ થયો, અને એમાંથી દુક્રિયાના સાધુ નીકળ્યા અને ૨૨ જણ લેગા ચર્ચ દીક્ષા લીધી તેને બાવીસ ટોલા કહે છે એ ટોલાઈક દરેક ટોલામાં એક એક આચાર્ય હોય છે જ્યારે આ બાવીસ ટોલાના સાધુની ચાલચલન ચિધીલ યવા લાગી ત્યારે રપુનાય દુક્રિયાના ટોલામાંથી જોના શિષ્ય શીખમમ વિક્રમ ૧૮૧૫ માં એક નવી શાખા કાઢી અને તેના તેર શિષ્ય ચવાથી 'તેરાપંથી' કહેવાયા શીખમઆચાર્ય વિક્રમ ૧૭૮૫ માં પેદા થયા અને એણે વિક્રમ ૧૮૦૮ માં સાધુનો વેશ લીધો અને વિક્રમ ૧૮૧૫ માં 'તેરાપંથી' નો ફિરકો ચલાવ્યો અને વિક્રમ ૧૮૬૦ માં તેમના કાળકર્ષા પછી જોના શિષ્ય ભારમલ આગ્રીપર બેઠા, અને વિક્રમ ૧૮૬૮ માં ગુજરી-ગયા જોના પછી રાયચંદ ગાદી પર બેઠા, તે વિક્રમ ૧૯૦૮ માં પરલોકવાસી થયા જોના પછી જીવમલ આચાર્ય ગયા તે વિક્રમ ૧૯૩૬ માં ગુજરી

ગયા પછી મેઘરાજ થયા. (વિરવીનોદ ભા ૧ લો પુષ્ટ ૧૪૪).

- (૬) બીજો પ્રીરકો જૈનોમાં દીગમ્બરી છે. તેમના આચાર્ય ભટ્ટારક કહેવાય છે. તે અવસ્થા તથા નમ્ર રહે છે અને બે હાથોની હથેળીમાં ભોજન કરે છે. જો કદાચ ખાવાના સમયે બિહિ આદિના નામ સાંભળવામાં આવે તો તે કિવસે તેમને ઉપવાસ કરે છે. એવા ભટ્ટારક કષ્ટાટક દેશમાં રહે છે. તેઓ કોઈ કોઈ વખત પર્યટન કરતાં કરતાં આ બાબત આવે છે. તેઓને ધ્રાવકો સુનિરાજ કહે છે. શ્વેતાંમ્બરી અને દિગમ્બરી એ બે શાખાઓમાં કંઈને કંઈ અંતર છે. શ્વેતાંમ્બર લોક ૧૨ અંગ અને બાકી ઉપાંગ મેળવીને ૩૨ સૂત્ર બતાવે છે, તેવી રીતે દિગમ્બરી પણ ૧૨ અંગ કહે છે. અને તેનાં નામોમાં પણ બહુ અંતર બતાવતા નથી. પણ કહે છે કે મહાવીરસ્વામીથી કંઈ સો વર્ષ પછી બાર વર્ષનો હુકાળ પડ્યો તેમાં અમારા પ્રાચીન ગ્રંથોનો નાશ થઈ જવાથી એનોજ આશરો લઈને જે બીજા ગ્રંથો બન્યા એના અનુસાર પોતપોતાના ધર્મનું આરાધન કરે છે.

શ્વેતાંમ્બરી પણ ૧૨ વર્ષ હુકાળ પડ્યાનું માને છે. કિન્તુ પ્રાચીન ગ્રંથો નાશ થવાથી ૪૫ સૂત્રોમાંથી ૩૨ સૂત્રો સાળીત રહ્યા અને ૧૩ ખંડિત થયા. અને એ પછીથી બનાવી પ્રગટ કરેલ છે. શ્વેતાંમ્બરી તથા દિગમ્બરી લોકોમાં જે ભેદ છે તે ૮૪ બોલ અને ૮૪ વાતોમાં છે, તેમાંના થોડા બોલ નીચે લખ્યા છે.

- (૧) શ્વેતાંમ્બરી કેવળ જ્ઞાનીને આહારનીહાર કરતા માને છે અને દિગમ્બરી માનતા નથી.
- (૨) શ્વેતાંમ્બરી કેવળ જ્ઞાનીએ ઉપસર્ગ અથવા શુભાશુભ સૂચક મહાભૂત વિકાર માને છે. અને દિગમ્બરી તેનો સ્વીકાર કરતા નથી.
- (૩) શ્વેતાંમ્બરી કેવળ જ્ઞાનીની પાઠશાળામાં જઈને લાણુવાનું પ્રસિદ્ધ કરે છે. પણ દિગમ્બરી નથી માનતા.
- (૪) શ્વેતાંમ્બરી તીર્થંકરને ગુરૂ વડે દિક્ષા પ્રાપ્ત થઈ માને છે અને દિગમ્બરી માનતા નથી.
- (૫) શ્વેતાંમ્બરી કહે છે કે તીર્થંકરની દિક્ષાના સમયે ધૃત્ આવીને કપડાં ઝોડાડયા છે. પરંતુ દિગમ્બરી આ વાતનો સ્વીકાર નથી કરતા.

૧ બીજા ભટ્ટારક કેવળ નામ માત્રજ છે. તે વજ્ર, પરિકર, અને વાદન આદિ સર્વ કંઈ રાખે છે એવા લોક વાસ્તવમાં ટોંગી છે.

- (૬) સ્વેતાંબરી, ગણધરના વિના મહાવીરની કંઈ વાણી વ્યર્થ ગઈ કહે છે પરંતુ દિગંબરી નથી ગઈ બ-વે છે.
- (૭) સ્વેતાંબરી કહે છે કે મહાવીરને પ્રાણાણીના ગર્ભમાંથી બદલી ત્રીશદ્ધારાણીના ગર્ભમાં લાવ્યા. પરંતુ દિગંબરી કહે છે કે તે પ્રારંભથીજ શાણીના ગર્ભમાં હતી.
- (૮) સ્વેતાંબરી આદિનાયને જીમલીઆ કહે છે. અને દિગંબરી નથી કહેતા.
- (૯) સ્વેતાંબરી આદિનાયના માટે વિધવાના ઘરમાં રાખ્યાનું કહે છે પરંતુ દિગંબરી એને જીકું કહે છે.
- (૧૦) સ્વેતાંબરી બે તીર્થંકરને અવિવાહિત માને છે અને દિગંબરી પાંચ ને માને છે.
- (૧૧) સ્વેતાંબરી કેવળ જ્ઞાનીને સામાન્ય જ્ઞાનીના પ્રજ્ઞામ કરવાનું માને છે, દિગંબરી માનતા નથી.
- (૧૨) સ્વેતાંબરી કેવળ જ્ઞાનીને છોક્ર યાચ છે માને છે પણ દિગંબરી માનતા નથી.
- (૧૩) સ્વેતાંબરી ગોતમને ત્રિહંડી તાપસીની પાસે ગયા કહે છે. પણ દિગંબરી કહેતા નથી.
- (૧૪) સ્વેતાંબરી સ્ત્રીને મોક્ષ હોવાનું માને છે, દિગંબરી માનતા નથી.
- (૧૫) સ્વેતાંબરી ૧૬ આ તીર્થંકરને મહિકુંવરી કહીને સ્ત્રી સ્વરૂપ માને છે અને દિગંબરી મહિનાથ કહી પુરૂષ માને છે.
- (૧૬) સ્વેતાંબરી જીમલીઆનો દેવ હસી ગયા કહે છે, પરંતુ દિગંબરીનો એના ઉપર વિશ્વાસ નથી.

ઇત્યાદિ રીતે ૮૪ બોલોના અંતર છે અને આ વિષયમાં વિસ્તાર બહુ ઘરાબી લખી નથી (વીરવિનોદ ભા ૧ લા પૃષ્ઠ ૧૪૫ થી ૧૪૬ સુધી.)

- (૭) મેવાડમાં જૈનોનું મોટું તીર્થસ્થાન ઉદયપુરથી ૧૬ ગાઉ દક્ષિણ બેખાડાની સડક પર ધૂલવ ગામમાં નરવહરેવનું મંદિર છે. તેને વેદાન્નાથી અને જૈન બેડ માને છે. આ મૂર્તિને વેદાન્નાથી લોક વિષ્ણુના દયા અવતાર સમજીને પોતાના ધર્મને અનુસરીને અને જૈન લોક તીર્થંકર સમજીને પોતાના ધર્મને અનુસરીને પુજે છે. અર્હોર્થ કલકતા મુંગઈ મદ્રાસ,

કણ્ઠાટક, પંબળ, અને ઉત્તરળંડના હજારો યાત્રીકો આવે છે. અને મોટી ભાવનાથી કેસર ચઢાવે છે. કેસર ચઢાવવાની રીત આ પ્રમાણે છે. એક યાત્રીક કેસર ચઢાવી રહે એટલો સમય બીજો યાત્રીક એક રૂપીઆભાર કેસર લઈને પછી પોતાનું રૂપીઆભાર કેસર ચઢાવે છે.

કેસરને પથ્થર પર પથ્થરથી ઘસીને યાત્રીકો પોતાના હાથથી ચઢાવે છે. જો કેસર ને પુનરી યાત્રીકોને વેચે તે. અને કેસર આ અધિકાર સાથે ચઢાવે છે જેથી એનું બીલું નામ 'કેસરિયાનાથ' પ્રસિદ્ધ થયું છે. અને મૂર્તિનો રંગ કાળો હોવાથી 'કાળાજી' પણ બોલે છે આ મંદિરની આરે તરફ જીલોની વસ્તી છે. અને બીલ કેસરિયાનાથ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે છે. આ લોક સોગંદ અથવા શપથ કરવાની વખતે કેસરિયાનાથની કેસર અભાકર જો વાતનો ઇન્કાર કરે છે. ફરી કોઈ વખત બદલાતા નથી.

આ મંદિરને બનવાનો સુખ્ય વખત કહાનિયોના તૌરપર છે. પણ મંદિરની પ્રથસ્તિમાં આ મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર વિક્રમ સંવત ૧૫ મી સદીની શરૂઆતમાં હશે એમ માલમ પડે છે. પહેલાં હજારો રૂપીઆ અને જેવર લેટ થતું હતું અને પુનરી લોક પોતાના બનાવી લેતા હતા. પણ વૈકુંઠવાસી મહારાજા સન્જનસિંહ સાહેબના સમયથી અહીંનો પ્રબંધ એક કમીટીના અધિકારમાં કરી ગયા છે. જેના મેમ્બર 'જૈન મતાવલંબી' લોકો છે. અને આ કમીટીના પ્રમુખ (સભાપતિ) રાજતરકથી દેવસ્થાનોના હાકિમ કેઠારી બલવંતસિંહ છે. (વીર-વિનોદ ભા. ૧ લો પૃષ્ઠ ૧૪૬ થી ૧૪૭ સુધી.)

(૮) ચોગાનની પશ્ચિમમાં તોપખાના અને એની પાછળ મહો ભણ બીજા અરિસીહના સમયનું બનાવેલું જૈનમંદિર છે. જેમાં મોટી મોટી કદની જૈન મૂર્તિઓ છે. (વીર-વિનોદ ભા. ૧ લો પૃષ્ઠ ૧૫૪.)

(૯) શ્યામલગાગની પશ્ચિમ બીમ અને સ્વરૂપ પલટનની લાઈન અને એની આગળ મહાજનની પંચાયત થોભની વાડી છે, જેમાં એક જૈનનું મંદિર અને મકાન બનાવેલા છે. (વીર-વિનોદ ભા. ૧ પૃષ્ઠ ૧૫૫.)

(૧૦) હાથીપોળની પાસે મોતી ચોઈટાની પશ્ચિમ લાઈનની તરફ કર્ણલીના મહારાજા સુરતસિંહ અને શિવરતીના મહારાજા ગજસિંહની હવેલીઓ છે. અને એજ લાઈનમાં બનેલાના રાજા ગોવિન્દસિંહની હવેલી છે, તેની આગળ ઘન્ટાઘરનો સીત્તરો સેક્રેટવાલીન મકાન છે. અને -

પશ્ચિમ બાજુ ચિતલનાથનું નૈન મંદિર છે. અને એની આગળ મહારાણા સ્વરૂપસિંહની મહારાણી અભયકુંવરનું બંધાવેલું અભય સ્વરૂપવિહારીનું મંદિર અને એક વાવડી છે. તે તરફ સર્વને જ્યાં આવવાની છુટ છે સંવત ૧૭૦૪ (ધીર-વિનોદ ભા. ૧ લા પૃષ્ઠ ૧૫૫)

(૧૧) બાગની અંદર મહારાણા જ્વાનસિંહના બનાવેલા મહેલ અને એની અગ્રિપૃષ્ઠા તરફ એક ઉંચા સ્થાનપર વિકટોરીયા ટોલ વર્તમાન મહારાણા સાહેબે બનાવ્યો છે. તેની સામે જ્યુબિલીની યાદ માટે શ્રીમતી મહારાણી વિક્ટોરીયાની પાપાણની સુતિ છે મહેલની અંદર અશ્વત્થ વસ્તુઓનું સંગ્રહસ્થાન (મ્યુઝીઅમ) પ્રાચીન વસ્તુઓનું અને પુસ્તકાલય બનાવેલ છે, જ્યાં આમ લોકોને જવાબાવવાની છુટ છે (વિર-વિશેષ ભા. ૧ લા પૃષ્ઠ ૧૫૭.)

(૧૨) શહેરની પૂર્વ એક માઈલ અંતરપર નદીના કીનારે ચંપાબાગ નામનો એક ઉમદાબાગ મહારાણા હર્ષસિંહનો બનાવેલો છે. ચંપાબાગની અગ્રિ પૃષ્ઠા તરફ સડકની દક્ષિણ કિનારા તરફ મહારાણા જગતસિંહની રાજ-કુમારી રૂપકુંવરીનું બનાવેલું પુષ્ટિમાર્ગીનું મંદિર છે. અને ધર્મશાળા છે શહેરની પૂર્વ આડ ગામની પુરાની સડક ઉપર મહારાણા બીજા જગતસિંહની મહારાણી કદીઆણીજીનું બનાવેલું પુષ્ટિમાર્ગીનું મંદિર-વાવડી અને ધર્મશાળા છે શહેરથી બે માઈલ પૂર્વની તરફ આઠઠ નામી ગામ છે જે શુદ્ધિદેવ વંશની રાજાઓની ચિતોડના પહેલાની જુની રાજધાની હતી ત્યાં મોટી મોટી ઈંટ અને પ્રાચીન ઈમારતોના પાપાણ અત્યારે પણ મહેલ છે. અહીં એક નાનું ગામ રહી ગયેલ છે જેમાં વિક્રમ સંવતની આખરી ૧૫ મી સદીમાં બનાવેલું જન.મંદિરમાં ૧૦ માં શતકના પાપાણ દેવ પણ લગાવેલા છે. તે તરવાહન અને શક્તિકુમારના સમયનો માલમ પડે છે. (વિર-વિનોદ ભા. ૧ લા પૃષ્ઠ ૧૫૮.)

(૧૩) વાઘેલા તળાવની પશ્ચિમ તરફ નામદાનું જીવનું ખડેર હજી સુધી મોજુદ છે ખુમાણ રાવલની સમાધિપર બનાવેલા બે સભામંડપના મંદિર હજી સુધી ઉભા છે. અને ગામની નજલ ખુણામાં બે નૈન મંદિર વિક્રમ ૧૪ મી સદીમાં બનેલા છે, જેમાં મોટી મોટી સુતિઓ છે તળાવની નેજલ કિનારા પર બે જહુ ઉમદા જીના મંદિર છે જેને લોકો સાસુ-વહુનું મંદિર કહે છે આ મંદિરમાં નકસી જેવા જેવી છે એની ઈમારતો બેવાયી માલુમ પડે છે આ વિક્રમ સંવતની ૧૧ મી સદીમાં બનાવેલ હશે. (વિરવિનોદ ભા. ૧ લા પૃષ્ઠ ૧૬૦)

(૧૪) લીલોની અનેક પાલે નાહર, ભાંડર, ઉપરેટ છાપન, મેવલ, અને ડાંગલ નામના જીલ્લામાં આબાદ છે. આ જીલ્લામાં જયસમુદ્ર નામનું એક મોટું અતે અનુપમ તલાવ છે. જેને ઢેગર પણ કહે છે. મહારાણા બીજા જયસિંહે બનાવેલું છે. આ જીલ્લામાં ધૂણેવ ગામની અંદર નકપભદ્રેવનું એક મોટું પ્રસિદ્ધ મંદિર છે. તે જૈન અને વૈષ્ણવોનું મોટું તીર્થ છે. (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૧૬૦)

(૧૫) કુંભસાગર તલાવથી આગળ નાકોદા મકાનની દિવાલનું નિશાન છે. એ દિવાલની પશ્ચિમ તરફ અને દાલાનની વચ્ચેમાં ' શૃંગાર ચવરી ' નામનું એક જૈન મંદિર છે. એની દક્ષિણ તરફ મહારાણા સાહેબનો જીનો મહેલ, ત્રિપોલીઆ અને વડીપોલ નામના હરવાળ છે. વડીપોલ હરવાળની પૂર્વે સાતવીસ દેવરીના નામનું એક જીનું જૈન મંદિર છે. (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૧૬૨)

(૧૬) પહેલા ચિત્તોડના રાજાઓના દગ્ધસ્થાન હતા ત્યાં સમિદેશ્વર મહાદેવનું એક મંદિર છે. જેને વિક્રમ સં. ૧૪૮૫ માં મહારાણા મોકલે બનાવેલું હતું. અને ત્યાં જીનું જૈન મંદિર છે. તેની પાસે શુસાઈનો મઠ છે. વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૧૬૨)

(૧૭) કિલ્લાની પૂર્વ દિવાલમાં સૂરજપોળ નામનો હરવાળ છે. એ રસ્તા તરફ ત્રણ હરવાળનાં નિશાન છે, તેમાં બે સાળીત છે, હરવાળની અંદર નિલકંઠ મહાદેવનું જીનું મંદિર અને એની ઉત્તરે એક પુરાણો કીર્તિસ્તંભ છે. તે વિક્રમ ૧૦ મી સદીમાં જૈનોએ બનાવેલો છે. (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૧૬૨)

(૧૮) મેવાડમાં રાસમી જીલ્લામાં મતૃકુંડિયાં નામનું તીર્થસ્થાન બનાસ નદી ઉપર છે. અને ત્યાં મહાદેવનું મંદિર છે. જ્યાં વૈશાળી પૂર્ણિમાનો મેળો ભરાય છે. એ સિવાય કરેડા ગામમાં એક બહુ જ મોટું અને જીનામાં જીનું જૈનમંદિર છે. (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૧૬૩)

(૧૯) કૈલવાડા ગામમાં હાકિમ જીલ્લામાં સદ્ર સુકામ છે. જ્યાં જૈનોનું જીનું મંદિર અને બાણમાતાનું એક પ્રસિદ્ધ મંદિર છે. (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૧૬૬)

(૨૦) ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં કરામતી વાતો લોકોએ બહુ ભરી લીધેલી છે. અને એના સિવાય પુરાણો ગ્રંથો જોઈએ તો સાલ સંવત પણ મળતી નથી. અલબત્ત જૈનોના ગ્રંથોથી થોડું થોડું સાલ સંવત અને ઇતિહાસનું પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે. (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૧૮૩)

(૨૧) વૈરવ જ્યો પુરાણા કાલથી વૈરવ નહો, પરંતુ આદિત્ર વનેરે પુરાણા વૈરવ છે એમથી કેટલાક તો કૃષિ અને ગૌરસા વનેરે કર્મ કરના હતા અને કેટલાક પોતાના કામ છોડીને નોકરીમાં હાજી ગયા છે. બીજા બીજીએ બોદ અને જન મનાવણમંત્રી હોવાથી અદિંસા ધર્મમાં પ્રવૃત્ત કર્મ કૃષિ વાવિવ્યવસ્થાને પેતાનું કામ સમજી લીધું કેથી તેમાં બે ભાગ થયા એકે કાચરેથી પોતાનું જોર વધાર્યું અને બીજાએ વાવિવ્યવસ્થાને પેતાનું જોર વધાર્યું, અને એ દોઢો મદાજન તથા વાવિવ્યવસ્થાને દેરાણા એ દોઢોની યાજ્ઞા ૮૪ છે તેમાં રાજપૂતનામાં ૧૨ યાજ્ઞા પ્રસિદ્ધ છે ૧ અન્નપ્રસ્થ ૨ શ્રીમાલ, ૨ શ્રીમાલ, ૩ જોષ્ઠાલ તેમાં મંદોમલે લક્ષ્ય કર્યા હતા. અને એ વચ્ચેમાં ૧૪૪૪ પ્રયાજ્ઞા છે જે પોરવાલ, તેમાં અનંત પ્રયાજ્ઞા છે. ૫ મહેસ્વરી, જેમાં ૭૨ પ્રયાજ્ઞા છે. ૬ કુંભક, જેમાં ૧૮ પ્રયાજ્ઞા છે. ૭ અમતવાલ, જેમાં સદે ૧૭ પ્રયાજ્ઞા છે ૮ નામલ, જેમાં ૧૩ પ્રયાજ્ઞા છે ૯ નરસિંહપુત્ર, જેમાં ૨૭ પ્રયાજ્ઞા છે. ૧૦ ચિત્તોલ, જેમાં ૨૭ પ્રયાજ્ઞા છે ૧૧ વૈરવાલ, અને ૧૨ બીજાવર્ગી. બીજા અદિ-ઓમાં અલગલગ આગળ અને અલગલગ મંત્રીને એક યાજ્ઞા કહેવાય છે. જેમાં ૮૪ પ્રયાજ્ઞા છે એ બધી યાજ્ઞામાં જાતું પીતું એક કરી રાકે છે. પરંતુ જ્યોની દેવક દેવક પોતાની યાજ્ઞામાં કરે છે. એ દોઢો ખરબમાં બહુ જોડા છે અને ધનની વૃદ્ધિ કરવામાં બહુ ફાલ્ગુને સારા છે. એમાં મહે-સ્વરી વનેરે કોઈ કોઈ વેદાઓ અને બીજાના બધા જન મનાવણમંત્રી છે એમાં કેટલીક યાજ્ઞાઓમાં એ લેલ છે એમાં એક વીસા અને બીજા દસા (વીરવિનાદ ભાગ ૧ લેા પૃષ્ઠ ૧૮૬-૧૯૦)

(૨૨) બીજા લોક મુવર આદિ સર્વ જનવરોને, તેમજ માથેને પણ ખાઈ ભય છે. પરંતુ તેઓ હિંદુ હોવાનું જાણીમાન રાખે છે તેઓની સોત્રાંદ જાણની રીત નીચે સુચન છે કે સાચું જમીન પર જોગ કુંડાનું કરીને એમાં તલવાર મુકે છે અને તેના ઉપર અગ્નીષ્ઠ રાખીને એકરાર કરવાવાળો માણસ એમાંનું થોડું અગ્નીષ્ઠ ખાઈ ભય છે એની સિવાય બીજા રીત એ પ્રમાણે છે કે સ્વયંસદેવને અર્ચણ કરેલું થોડું કેસર પાણીમાં ઘોળીને એકરાર કરવાવાળો માણસ પી ભય છે (વીરવિનાદ ભાગ ૧ લેા પૃષ્ઠ ૧૬૧)

(૨૩) દેવાણના બીજા પહેલું 'સિસોલીયા' રાજપૂત હતા. પહાડમાં આવીને રહ્યા પછી બીજા લોકોમાં વિવાહ કરવા માંડ્યા, પણ ખરાબ ખર્ચ ખાતા

નહોતા અને તેથી ગરાસીયા લીલ કહેવાયા. પદ્મજી, ખરવડ, માંડવા, બવર, ચીણાવદા, સરૂ, લીંગોદા, સીંગટવાડા, અમરપુરા, અને દેરવાસ વગેરે ગામોના લીલ પોતાને રવિત પૂજના વંશમાંથી બતલાવે છે. અને કહે છે કે પહેલાં અમે ત્રિસોદીયા રાજપૂત હતા, પહાડમાં આવીને સાંભર (શામર) ને જગમાં ગાયને મારીને ખાઈ જવાથી લીલ ઘઈ ગયા. તે ખરાડી બતના લીલ છે. અને ત્રડપલદેવ, લેરવ હનુમાન તથા અંબા ભવાનીને માને છે. (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૧૯૪)

(૨૪) દેવસ્થાનની કચેરી—આ કારખાનામાં કંઈ નાના મોટા દેવસ્થાનોના જમે ખરચનો પ્રગંધ છે. જેમાં પુલરીઓના મોટે જે કંઈ બંધારણ કરી ગયા છે તે તેમને આ કારખાનામાંથી મળ્યા કરે છે, બાકી જે કાંઈ બચત જે મંદિરોની આમદાનીમાંથી રહે છે. તે મંદિરોની સમજી લેવામાં આવે છે. કેવળ નિગરાની માત્ર રાજ્યની માલીકની સત્તા પર રહે છે. આ કચેરી મહારાજા સ્વરૂપસિંહના વખતથી ચાલી રહી છે. (વી. વિ. પૃ ૨૧૫)

(૨૫) હિંદુસ્તાનના દરેક બાદશાહે ઉદયપુરના ખાનદાનોને હિંદુસ્તાનીઓમાં સર્વથી મોટા માન્યા. એના સિવાય મુસલમાનોએ કોઈ પણ બતના ખાનદાન લોકોથી દ્વેષભાવ રાખેલ નથી જેના પહેલાં સાબીત તો એ છે કે જૈનમતવાળાઓએ મેવાડને પોતાની જગા માનીને પોતાના મતના સેંકડો મોટાં મોટાં મંદિર બનાવ્યાં અને અહીંના રાજાઓએ એમને ખનારામાં પુરી મદદ આપી. (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૨૩૦)

(૨૬) બાપા રાવલનું ચિત્તોડ લેનાર લોક કંઈ કંઈ પ્રસિદ્ધ કરે છે. બાજ લોકોનો કોલ છે કે એમણે માનમોરી રાજાની ફત્તેહ કરીને ચિત્તોડ લઈ લીધું, અને બાજલોક કહે છે કે એમને ઉપરના રાજાને ત્યાં નોકરી રહીને રાજ્ય હાંસિલ કર્યું. તે પ્રમાણે બાપાને હારીતરાણીની દ્વારા મહાદેવનાં દર્શન થયાં તે ઘણું કરી કરામતી વાતોથી પ્રસિદ્ધ છે. બાજ લોક કહે છે કે બાપાનું શરીર અથવા કદ હારીતરાણિના વરદાનથી ૧૪ હાથ ઉંચું થયું હતું. એના હાથની તલવાર બગીસ મણુ વજનની હતી, અને તે એક વખતમાં કંઈક ખરડાં ખાઈ શકતા હતા. અને હિંદી કવિતામાં પણ આ વાતનું ખ્યાન છે. પરંતુ એવી વાતોને કોઈ પણ પાકી સાબીતી મળતી જણાતી નથી જેવું જેની જીભમાંથી આવ્યું તેવું બોલ્યા એણે રાજા માનમોરીથી વિક્રમી ૭૯૧ (હિજરી ૧૧૬ ઇ. સ. ૭૩૪)માં ચિત્તોડના કિલ્લા લઈ લીધા. આખું કે અગ્રગાદ વિ. માં આ કરામતી વાતો સાબીત થતી નથી. કેવળ હારિતરાણિની દુઆથી રાજ્ય મળવું. અને એક પગનું સોનાનું કડું,

બાપાને હારીતે આપેલું લખેલું છે પરંતુ એ પ્રચલિત છે. પણ આ સમયથી બહુજ વર્ષ પછી લખેલો છે (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૨૫૩)

(૨૭) એક પ્રચલિત મેવાડ ઈલાકામાં બોમ્બેલીયા ગામની સમીપ રાજધાનીથી પ્રાય ૫૦ કોસ પર મહુવેના વૃક્ષની નીચે એક લેખ થી પાર્શ્વનાથજીનો કુડની ઉત્તરે કોટ પાસે છે આ પ્રચલિતની અધિકથી અધિક લખાઈ ૧૨ ફુટ ૬ ઇંચ અને બોજામાં બોજા ૮ ફુટ ૬ ઇંચ અને પહોળાઈ ૩ ફુટ ૮ ઇંચ છે એ પ્રચલિતમાં લખેલું છે કે પૃથ્વીરાજના પિતા રાજા સોમેશ્વરદેવને રેવણા (ગામ) સ્વયંબૂપાર્શ્વનાથજીને કોટ આપ્યું (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૨૬૨)

(૨૮) પાંચમી પ્રચલિત ચિત્તોડગઢના મહેલના ચોકમાંથી માટીમાંથી મળી, જેના વિક્રમી સવત ૧૩૪૫ વૈશાખ સુદ ૫ ગુરુવાર (ફીબ્રરી ૧૩૬૧ તા. ૪ નિલકિંચ) ઈ ૧૨૭૮ તા ૨૬ એપ્રિલ છે આ રાવલ સમરસિંહના વખતમાં લખેલી છે જેઓને પોતાની માતા જયલક્ષ્મી, રાવલ તેજ સિંહની રાણીએ બતાવેલ થી રથમપાર્શ્વનાથના મંદિરને યોડી જમીન કોટ કરી હતી (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૨૬૬)

(૨૯) ગોડવાડમાં રાણપુરનું જૈન મંદિર ચિ. સ. ૧૪૬૧ મહારાણા કુંભ-કર્ણના સમયનું છે (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૨૭૩)

(૩૦) અક્ષાઉદીન ખીલજીથી રાવલ સમરસિંહના પુત્ર રત્નસિંહને લગાઈ ચર્ચ હતી અને ચિત્તોડવાળાઓએ બાહ્યાદી મુલાજીમને હાથ અને ગર્દન બાંધીને ત્રિલોકમાંથી છાદી મુક્યો આ છોક્ર મહારાણા બુવનસિંહને જ કારણ કે રાણપુરના જૈન મંદિરની પ્રચલિતમાં ઉક્ત મહારાણાથી અક્ષાઉદીનની ક્ષેત્રે યથાનું લખેલું છે (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૨૮૪)

(૩૧) રાવલ રત્નસિંહથી અજયસિંહ પદરમી પેઢીએ થાય એમાંથી ક્ષત્રિ રાજાઓ સિવાય તેર રાજા મુસલમાનોથી ચિત્તોડને લીધે લડવાથી માર્યા ગયા અને રાણપુર જૈન મંદિરના લેખમાં રાવલ સમરસિંહની પછી બુવનસિંહનું નામ લખેલું છે (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૨૮૫)

(૩૨) બુવનસિંહની પછી મહારાણા લક્ષ્મણસિંહનો સમયમાં દિલ્હીના બાહ્યાદ મુકમ્મદ તુગલની ફોજે ચિત્તોડને ઘેરી લીધો અને લગાઈ ચર્ચ એ લગાઈમાં મહારાણા લક્ષ્મણસિંહ અને જેના પુત્ર અરિમિંહ વગેરે વીરતાની સાથે લડી મરણ પામ્યા પણ અરિસિંહના નાના ભાઈ અજયસિંહ કુખી

ધર્મને દૈવવાડની તરફ પહોંચાડેમાં ચાલ્યા ગયા. જ્યાં તે મહારાજાનાં નામથી પ્રસિદ્ધ થયા અને સાંડેરાવના જતી (જેન સુની) એ જોના દુઃખનો ધલાજ કર્યો તે વખતે અજયસિંહે એ જતીને કહ્યું કે હમારી ઓલાહ તમારી ઓલાહને પૂજ્ય માનતી રહેશે. એ કારણથી હજી સુધી સાંડેરાવના મહાત્માઓના આદર સન્માન મેવાડના મહારાજા કરે છે. વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૨૮૯)

(૩૩) ઉદયપુરની ઉત્તરે ૧૧ માઈલ દૂર એકલીંગજી સ્થાનમાં નાથોના મઠ પરનો લેખ

૧ જ્ઞાં નમોલકુલીયાય ॥ પ્રથમ તીર્થ.....
શ્વરમ્ । કિંતાત—સ્વહસ્તે વિસક
 ૨ દિતમિદં પુત્રપાથઃ પિવાદોદેવી.....સરલ કર
લ—લીલયા— વાલમ્ । ભૂયો.....
 ૩ ગચ્છાન્નાન્નલિર્નઃ । સર્મ.....દિતનિહ
 ૪ઇતિ ॥ મંદં.....કલિકાં કંપયન્યક્ષમભાલામાલી
 નોન્તર્ત્તયનમુકુલં.....રતા ॥
 ૫ ...મ—તઃ ॥ અસ્મિનભૂદુહિલગોત્રનરેન્દ્રચન્દ્રઃ શ્રીભગ્પદઃ
 ક્ષિતિપતિઃ ક્ષિતિપીઠસ્તનમ્ । જ્યાઘાતધોપજનિત.....
એડકોહએઠ.....
 ૬ લોમણિઃ સુવિદિતા દિવ્યા ચ સૈકાવલિઃ સા શ્રમ્ત્રી શ્રુચિરત્નસંચય
રસાપદ્ધિકા । હ.....સુલ્લઘતિમટ્રાસંનદ્દદેહં
 ચ તદસ્યાધાપિમહા.....વ્યવસિત.....
 (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૩૮૧)

(૩૪) બીજે કિયામાં પાર્શ્વનાથજીના કુંડથી ઉત્તર તરફ કોટની પાસે દિવાલ ઉપરનો લેખ.

જ્ઞાં ॥ જ્ઞાં નમો વીતરાગાય । ચિદ્રુપં સહજેદિતં નિરવધિં જ્ઞાન
 કનિષ્ઠાપિર્ધતં નિલ્યોન્મીલિતમુલ્લસત્પરકલં સ્યાત્કારવિસ્ફારિતં
 સુવ્યત્કં પરમાર્કુતં શિવસુખાનંદાસ્પદં ચાત્વતં નૌમિ સ્તૌમિ
 જપાગિ ચાગિ શરણં તન્મયોતિરાત્મોન્ધિતમ્ ॥ ૧ ॥
 (વીરવિનોદ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૩૮૩)

(૩૫) ચિત્તોડના પુલ નીચે તલહટ્ટીના દરવાજાથી આઠસા કોઠનો શિલાલેખ

આ ૧૧ સંવત્ ૧૩૨૪ વર્ષે ઇશ્વ શ્રીચિત્રદૂતમહાકુર્મતલકટ્ટિકાયાં પવિત્ર શ્રી ચેત્રગણુબોધાંગનણુનાલિસરમપિતામહમ્મશ્રીકેમપ્રમુસૂરિ નિવેશિતસ્ય સુવિહિતચિરોમલિસિદ્ધાતસિન્ધુભટ્ટારકશ્રોષણસૂરિમતિદિવસ્યાસ્ય દેવશ્રી મહાવીરચૈતસ્ય પ્રતિભાસમુદ્ગવિકુન્જરપિતૃતુલ્યાતુલ્યવાત્સલ્યપૂજ્યપ્રીતનપ્ર ભસૂરિણાભાદેયાત્ રાજભગવત્તારાયણ મહારાજ શ્રી તેજઃ સિંહદેવકલ્યાણ વિજયિશબ વિજયમાન પ્રધાનરાજરાજપુત્રકાંચાપુત્રપરનારીસાહો—

(ગોરવિનોદ ભાગ ૧ લેા પૃષ્ઠ ૩૬૧)

(૩૬) ચિત્તોદ્ધમાં નવકોઠાની પાછળ મહેલના ચોકમાંથી જે સ્તંભ નીકળ્યો એમાંથી નિકળેલો શિલાલેખ.

સંવત્ ૧૩૩૫ વર્ષે વૈશાખ સુદી ૫ શુક્રવાર શ્રીએકલિંગહરારાધન પાશુપતાચાર્ય હારીનરાયિ કનિય શુદિવપુત્ર—હલ્લેવ સહોદર્થ ચ શ્રી જૂઠામણીયભર્તૃપુરુષ્યાનોન્નવદિભત્પરિભાગાતુષ્ઠેશ્રીભર્તૃપુરીયવચ્છે શ્રી જૂઠામણીયભર્તૃપુરેશ્રીશુદિવપુત્રવિહારઆક્રીયપ્રતિપત્તો શ્રી ચિત્રદૂત—મેક પાટાધિપતિ શ્રીતેજ સિંહરાજયા શ્રી જયતલલ્લેચ્ય શ્રી રથામપાર્થનાથ વસહી સ્વચેયસે કારિતા ॥ તદાગ્રી વસહી પાર્થ ચ ભાગે—મગ્ધીય શ્રી પદ્મભનસૂરિચ્યો મહારાજકુલ શુદિવપુત્રવચ્છનિક્ક શ્રી સમરસિંહેન ચતુરાધાટોપેતામહાનયુતા ચ મહભૂમિ—ઘાટા : પૂર્વેતરથોજ્જયોતિ : સાદલસ્માવાસ દશિલુસ્થાં શ્રી સોમનાથ ॥ પશ્ચિમાર્ચા શ્રી ભર્તૃપુત્રગમ્ધીય ચતુર્વિંશતિજિનદેવલયો રાગી વસહિત ચ ॥ અન્ય વ્યાપકાનાનિ ॥ શ્રી ચિત્રદૂતલલ્લકટ્ટિકામહાપિકાયાં ચ ઉં ૬૨મા ૨૪ તથા ઉત્તરાધનેષુતકર્ષ ૧૪ તથા લેલકર્ષ ૬ આઘાટ મહાપિ કાયા ૬૨મા ૩૬ પોહરમદપિકાયા. ૬૨મા ૩૨ સજ્જનપુત્રમહાપિકાયા ૬૦ ૩૪ અમૂન્યાયાદાનાનિ કતાનિ ॥ આ શ્રીએકલિંગચિવસેવનતત્પરશ્રીહારીતરાયિવલસભૂતમહેશ્વરરાયિદનચિંમ્ય શ્રી ચિવરાયિગોઠઅતીયદિક્ષિજિવાકરવચ્છોન્નવન્યસરત્નસુતજન્મ્યોતિ સાદલતથામ વિપ્રદેલ્લણુસુતમદ્દસાહા વત્પુત્રદારભટ્ટ ખીમટસ્તદ્ભ્રાતૃભીમાસહિતેન એભિ મિંદિત્વા શ્રી ભર્તૃપુરીય વચ્છે—ઝરિ ॥ છા (ગોરવિનોદ ભાગ ૧ લેા પૃષ્ઠ ૩૬૭)

(૩૭) જાવર ગામમાં પાર્થનાથના મંદિરમાં એક સ્તંભ ઉપર લગાવેલ શિલાલેખ

સંવત્ ૧૪૭૮ વર્ષે પાવ સુદ ૫ રાજધિરાજશ્રીમેકલદેવવિજય

રાજ્યે પ્રાગ્વાટસાં નાના ભાં ફનીસુત સાં રતન ભાં લાખૂપુત્રેષુ શ્રી
શત્રુજય ગિરિતારાણુદજ્જરાપદ્મીચિત્રકૂટાદિતીર્થયાત્રા કૃતા શ્રી સંઘ
મુખ્ય સાં ધણુપાલેન ભાં હાંસૂપુત્ર સાં હાંભસોભધાનાવધૂ દેઉનાઉધાઇભુત્ર
દેવા નરસિંગ પુત્રિકા પૂની પૂરી મરગદ ચમકૂ પ્રભૃતિ કુટુંબ પરિવૃત્તેન
શ્રી શાંતિનાથ પ્રાસાદ : કારિત : પ્રતિષ્ઠિત : સ્તયાપદ્મે શ્રી દેવસુંદરસૂરિ
પદ્મપૂર્વાવલદ્દિનનાયક— ગણનાયક નિરૂપમ મહિમા નિધાન યુગપ્રધાન
સમાન શ્રીશ્રીશ્રીસોમસુંદરસૂરિભિ : ભટ્ટારક પુરંદર શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ શ્રી
જયચન્દ્રસૂરિ શ્રી ભુવનસુંદરસૂરિ શ્રી જિનસુંદરસૂરિ શ્રી જિન કીર્તિ-
સૂરિ શ્રી વિશાલરાજસૂરિ શ્રી રત્નશેખરસૂરિ શ્રી ઉદયનન્દિસૂરિ શ્રી લક્ષ્મી-
સાગરસૂરિ મહોપાધ્યાય શ્રી સત્યશેખરગણિ શ્રી સૂરસુંદરગણિ શ્રી સોમ-
દેવગણિ કલંદિકાકુસુદિનીસોમોદય પંચ સોમોદવગણિ ઋમુખં પ્રતિદિનાધિ
કાધિકોદયમાનશિષ્યવર્ગોચિરં વિજયતાં શ્રી શાંતિનાથઐત્યકારિતા (વીરવિનોદ
ભાગ ૧ લા પૃષ્ઠ ૪૦૧)

(૩૮) ગોદવાડ ઈલાકામાં રાણકપુરના જૈન મંદિરનો ચિલાલેખ.
શ્રી ચતુર્મુખ જિન યુગાદીશ્વરાય નમઃ|| શ્રી મદ્ધિત્કમતઃ સંવત્ ૧૪૯૬ સં ૨૦૫-
વર્ષે શ્રી મેઢપાટરાજાધિરાજ શ્રીભગ્પ ૧ શ્રી શુહિલ ૨ ભોજ ૩ શીલ ૪ કાલ
ભોજ ૫ ભર્તૃભટ ૬ સિંહ ૭ મહાયક ૮ રાણીયુત સુતસ્વ સુવર્ણતુલાતો-
લક શ્રી ખુમ્માંણુ ૯ શ્રી મદ્ધિટ ૧૦ નરવાહન ૧૧ શક્તિકુમાર ૧૨ શુચિ-
વર્મ ૧૩ કીર્તિવર્મ ૧૪ યોગરાજ ૧૫ વૈરટ ૧૬ વંશપાલ ૧૭ વૈરિસિંહ
૧૮ વીરસિંહ ૧૯ શ્રી અરિસિંહ ૨૦ ચોડસિંહ ૨૧ વિક્રમસિંહ ૨૨ રણુ-
સિંહ ૨૩ ખેમસિંહ ૨૪ સામન્તસિંહ ૨૫ કુમારસિંહ ૨૬ મથનસિંહ
૨૭ પદ્મસિંહ ૨૮ જૈત્રસિંહ ૨૯ તેજસ્વિસિંહ ૩૦ સમરસિંહ ૩૧ ચાહુ-
માન શ્રીકીતુકનૂપશ્રીઅલ્લાવહીનમુરત્રાણુજૈત્રગમ્પવંશ્યશ્રીભુવનસિંહ ૩૨ સુત
શ્રી જયસિંહ ૩૩ માલવેશગોગાદેવજૈત્રલક્ષ્મણસિંહ ૩૪ પુત્ર શ્રી અજયસિંહ
૩૫ ભ.તુ શ્રી અરિસિંહ ૩૬ શ્રી હમ્મીર ૩૭ શ્રી ખેતસિંહ ૩૮ શ્રી
લક્ષ્મીસ્યનરૈન્દ્ર ૩૯ નંદનસુવર્ણતુલાદિદાનપુણ્યપરોપકારાદિશારણુમુર-
દ્ધમવિશ્રામનંદનશ્રીમોક્ષમહીપતિ ૪૦ કુલકાનનપંચાનનસ્યવિષમતમાલંગસા
રંગપુરનાગપુરગાગરણુનરાણકાજયમેરૂમડોરમંડલકરખૂન્દીખાટ્ટચાટસૂઝનાદિના-
નામમહાદર્ગલીલામાત્રગહણુપ્રમાણિતજિતકાશિત્વાભિમાનસ્યેનિજભુજેર્જિજત-
શમુપાર્જિતાનેકભદ્રગજેન્દ્રસ્ય મ્હેચ્છમહીપાલવ્યાલયકવાલવિહલનવિહંમેન્દ્ર-
સ્ય પ્રચંડદોહડખંડિતાભિનિવેશનાનાદેશનરૈશભાલમોલાલાલિતપાદારવિદ્વ્ય

અસ્ખલિતલલિતલક્ષ્મીવિલાસગોવિંદસ્યકુલયમહનદહનદવાનલાયમાનપ્રતાપતા-
પપલાયમાનશાસ્ત્રલક્ષ્મીપ્રતિકુલકમાપધાપદ્મદસ્ય પ્રજલપરાક્રમાર્કાતદિલ્લીમં-
હલગુર્જરામુરત્રાણદત્તાતપત્નપ્રથિતિહિંદુસરત્રાણવિરૂદ્ધસ્ય સ્વર્ણસત્રામારસ્ય
પદ્મર્થનધર્માધારસ્ય ચતુર્ગંગાદિનિવાસિનિવાસવારસ્ય કીર્તિધર્મપ્રજ્ઞપાલન
સત્ય વિગુણક્રિયાભાણુ શ્રીરામયુધિગિરાદિનદેશરાનુકરસ્ય રાણાશ્રી કુંભકર્ણ
સર્વોર્વપતિસાર્વભોમસ્ય ૪૧ વિજયમાનરાજ્યે તસ્ય પ્રસાદપાત્રેણ વિનયવિ
વેકધર્મેર્ગાર્યશુભકર્મનિર્મલશીલાચન્દ્રતગુણમણિમયાભરણભામુરમાત્રેણ શ્રીમદ્
દમ્ભદમુરત્રાણદત્તકુરમાણસાધુશ્રી ગુણરાજસંઘપતિશાહકર્મકૃતાશ્વર્થકારિદેવા
લયાધાઈભરપુર સ્વ શ્રીચતુર્જ્યાદિતીર્થયાત્રેણ અભદ્ધરિપિંઠરવાગ્રહસાક્ષેરાદિ
મહુરયાનનવીનજેનવિકારણજોદ્ધારપદ્મચાપનાવિષમશ્રમવસત્રામારનાનાપ્રકાર
પરૌપમારશ્રીસંઘસત્કારાધગરુડપુટમહાર્થ કયાણક પૂર્વમાણસવાર્ણવતારણ
કુમ્ભમુખ્યજન્મયાનપાત્રેણ પ્રાગ્વાટવંશાવતંત્ર સંઘ સાગરમુલ સંઘ
કુરપાલ ભાં કામલદેવપુત્રપરમાર્થવ સંઘ ધરણકેનલયેષ્ટભાત સં રત્ના
ભાં રત્નાદેવપુત્ર સંઘ લાપાસંભસેનાસાલિમસ્વભા સં ધારણદેવપુત્રભટ્ટાભવ-
દાદિપ્રવર્ધમાનસંતાનસુતેનરાણપુરનગરેરાણાશ્રીકુંભકર્ણનરેન્દ્રલક્ષ્મીનાનિવે
ચિત્તલદીપમુપ્રાસાદાદેશવસ્ત્રેષ્ઠોકધરીપદ્મભિધાન શ્રીચતુર્મખમુખાદીશ્વરવિકા
રકારિત . પ્રતિષ્ઠિત : શ્રી ભુલક્ષ્મીપાત્રેણ શ્રી જગત્કર્મૂરિ શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ
સંતાનેશ્રીમત્ શ્રી દેવમુદરસૂરિષ્ટપ્રભાકરપરમશુરેશ્વરવિકિતપુરન્દરમધ્યાધિરાજ
શ્રીસામમુરસૂરિભિ : ॥ કૃત્તમિંદ ચ સૂરધ રદેપાકસ્ય અર્થ ચ શ્રી
ચતુર્મુખવિકાર આચંદ્રાર્કનંદવાત ॥ શુભં ભવતુ ॥ (વિરવિનોદ
ભા. ૧ લા પૃષ્ઠ ૪૦૬)

૩૬) ચિત્તોકના કિલ્લા પર રાગાર ચવડીની પશ્ચિમ તરફના દરવાજામાં
યેસતા ડાબી બાજુના એક ૨૧ ભર્મા લગાવેલ શિલાલેખ.

સવત્ ૧૫૦૫ વર્ષે રાણાશ્રીલાખાનાજીપુત્રરાણાશ્રીમેકલન દનરાણા
શ્રીકુંભકર્ણદેશચાપરિણા સાહકોલા પુત્રરત્ન ભટ્ટારીશ્રીવેલકેન
ભાર્યાવીરકણ્ઠેવી જયમાનભાર્યારતનાદેવપુત્ર ભં મુલરાજ ભં ધનરાજ
ભં કુમારપાલાદિપુત્રસુતેન શ્રી અષ્ટાપદાદૃ શ્રી શ્રી ચાતિનાથ મૂલ
નાથક પ્રાસાદ : કારિત : શ્રી જિનસાગર સૂરિપ્રતિષ્ઠિત : શ્રી ખરવર-
ખરે ચિરં રાજતુ શ્રી જિનરાજસૂરિ શ્રી જિનચન્દ્રસૂરિ શ્રી જિનસાગર
સૂરિષ્ટાલોભાર્કનંદત્ત શ્રી જિનસૂરિપ્રસાદન . શુભ ભવતુ પં.
ઉદયધીલમ્બિનંનમિતિ (વિરવિનોદ ભા. ૧ લા પૃષ્ઠ ૪૧૦)

(૪૦) નારલાઈ ગામની પશ્ચિમ તરફ આદિનાથના જૈન મંદિરના
સ્તંભ પરનો શિલાલેખ.

॥ ૫૦ ॥ શ્રી યથોભદ્રસૂરિ શુર પાદુકાભ્યાં નમઃ સંવત્ ૨૧૫૫૭ વર્ષે
વૈશાખ માસે શુક્લ પક્ષે પષ્ટ્યાં તિથી શુક્રવાસરે પુનર્વસુઋક્ષપ્રાત્પ-
ચંદ્રયોગે શ્રી સંધેશગચ્છે કલિકાલ ગૌતમાવતારઃ સમસ્ત ભાવિક જનમનો-
હયુજવિબોધનકદિનકરઃ સકલલઘ્નિધિવિશ્રામઃ યુગપ્રધાનઃ । જિતાનેકવા-
દીશ્વરવૃંદઃ । પ્રણુતાનેકનર નાયક સુકુટ કોટિ ધૃષ્ટ પાદારવિંદઃ શ્રીસૂર્યધ્રુવ
મહાપ્રસાદઃ ચતુઃપષ્ટિ સુરેંદ્રયસંગીયમાન સાધુવાદઃ । શ્રીખંડેરકીયગણુ-
ધાવતંસઃ । સુભદ્રાકુક્ષિ સરોવરરાજહંસઃ યથોવીર સાધુકુર્લાખર નલો-
મણિઃ સ્કલચારિત્રિ ચક્રવર્તિવક્રચૂડામણિઃ ભ૦ પ્રભુ શ્રી યથોભદ્રસૂરયઃ ।
તત્પદ્મેશ્રીચાહુમાનવંશશૃંગારઃ । લખ્ધસમસ્ત નિરવધાવિધાજલધિપારઃ શ્રી
ગદરાદેવીદત્ત શુરપદ પ્રસાદઃ । સ્વવિમલકુલપ્રબોધનકપ્રાપ્તપરમયથો-
વાદઃ । ભ૦ શ્રીશાલિસૂરિઃ ત૦ શ્રી સુમતિસૂરિઃ ત૦ શ્રીશાન્તિસૂરિઃ ત૦
શ્રી ઈશ્વરસૂરિઃ । એવં યથા કમમનેક ગુણુમણિગણુરોહણુગિરીણાં મહાસૂરીણાં
વંશે પુનઃ શ્રીશાલિસૂરિઃ ત૦ શ્રીસુમતિસૂરિઃતત્પદ્માલંકારહાર ભ૦ શ્રી
શાંતિસૂરિવરાણાં સપરિકાશણાં વિજયરાજ્યે ॥ અથેહ શ્રી મેદપાટદેશે ।
શ્રીસૂર્યવંશીય મહારાજાધિરાજ શ્રી શિલાદિત્યવંશે શ્રી ગુહિકત્તરાઉલ શ્રી
ખંપાક શ્રીખુમાણાદિ મહારાજાન્વયે । રાણાહમોરશ્રીખેતસિંહ શ્રીલખમસિંહ
પુત્ર શ્રીમોકલમૃગાંકવંશેઘોતતકારક પ્રતાપમાર્તઙ્ગાવતારઃ । આસસુદ્ર મહી-
મંડલાખંડલઅનુલમહાખલરાણાશ્રી કુંભકર્ણ્યપુત્રરાણાશ્રી રાયમલ્લ વિજયમાન
પ્રાજ્ય રાજ્યે । તત્પુત્રમહાકુમારશ્રીપૃથ્વીરાજાનુયાસનાત્ । શ્રી ઉકેશવંશે
રાયજડારીગોત્રે રાઉલશ્રીલાપણુપુત્રમં૦ દ્વદ્વવંશે મં૦ મચરમુત મંદ સાહલઃ ।
તત્પુત્રાભ્યાં મં૦ ઝીહાસમહાભ્યાં સંદ્રાધવ મં૦ કર્મસીધારાલાખાદિ સુકુટ-
ખયુતાભ્યાં શ્રીનંદકુલવંત્યાં પુર્યાં સંવત્ ૯૬૪ શ્રી યથોભદ્રસૂરિ મંત્રથક્તિ
સમાનીતાર્યા ત૦ સાચર કારિત દેવકુલિકાહુંદારતઃ : સાચરનામ શ્રી જિન
વસત્યાં । શ્રીઆદીશ્વરસ્ય સ્થાપના કારિતા શ્રીશાંતિસૂરિપદ્મે દેવચુંદર ઇત્ય-

(૨) ભાવનગર પ્રાચિન શોધ સંગ્રહ પૃષ્ઠ ૯૪ થી ૯૬ સુધી અને ભાવનગરમાં
ખપાએક પ્રાકૃત એક સંસ્કૃત ઇન્સ્ક્રિપ્શન્સ નામના પુસ્તકમાં પૃષ્ઠ ૧૪૦-૪૨ માં આ લેખ
છે જેમાં આ લેખની સંવત ૧૫૯૭ લખી છે પરંતુ એ સમયે મહારાણા ઉદયસિંહ રાજ્ય
કરતા હતા, રાયમલ્લ નહોતા કરતા, એટલે ઇતિહાસ કાર્યાલયના સેક્રેટરી પડિત ગોરી-
ચંદર હીરાચંદ ઝાઝાને કાગળ લખી તપાસ કરાવી તો એની ખરી સંવત ૧૫૫૭ માલુમ
પડી તેથી અહીં તે લખી છે.

પરશિશ્વનામમિ આં શ્રી ઇશ્વરસૂરિમિ ઇતિ લઘુપ્રથસ્તિરિયં લિં
આચાર્ય શ્રી ઇશ્વરસૂરિણા ઉત્કીર્ણસૂત્રધારસોમકેન ॥ (વીરવિનોદ
ભા. ૧ લા પૃષ્ઠ ૪૨૪)

(૪૧) ચિત્તોડનો જૈન કીર્તિસ્તંભ

—સુપ્રસિદ્ધ જોગાજી કહે છે કે ચિત્તોડપર ' લાખોટાની
બારી નામની ખડકીથી રાજપીલા સુધી સહક સીધીદક્ષિણમાં
ગઈ છે. માર્ગમાં પહેલાં ડાબી બાજુ સાત માળવાળો જૈન
કીર્તિસ્તંભ આવે ॥ કે જેને કિંગ્બર સંપ્રદાયના બધેરવાલ મહાજન
સા (સાહ શેઠ) નાથના પુત્ર જીજીએ વિ સં ચૌકમી સહીના ઉત્ત-
રાર્ધમાં બનાવ્યો હતો આ કીર્તિસ્તંભ આદિનાથનું સ્મારક છે તેની
ચારે બાજુ પર અનેક નાની જૈન મૂર્તિઓ કાતરેલી છે આ કીર્તિસ્તંભ
પરની છત્રી વિજળી પડવાથી તુટી ગઈ અને આ સ્તંભને ઘણી હાની
પડેલી હતી, પરંતુ વર્તમાન રાણા સાહેબે જોત્તી' હાલર રૂપીઆ ખર્ચી
લગભગ પહેલાં જેવી છત્રી કરાવી અને સ્તંભની મરામત કરાવી છે જૈન
કીર્તિસ્તંભની ખાસેજ મહાવીર સ્વામીનું મંદિર છે કે જીર્ણોદ્ધાર
મહારાણા કુંભારના સમયમાં વિ સ ૧૪૬૫ (ઈ સ ૧૪૪૮) માં
જોસવાલ મહાજન ગુણરાજે કરાવ્યો હતો આ સમયે આ મંદિર તુટી કુટી
દશામાં પડેલું હતું (રાજપુતાનાનો ઇતિહાસ પૃષ્ઠ ૩૫૨)

રા બાંધારકરે ઉક્ત કીર્તિસ્તંભ (સ્વેતામ્બર) સંબંધી કુમારપાળે
બંધાવ્યો હતો તેમ તેમણે સં ૧૬૪૫ માં ચારિત્રગણિએ સંસ્કૃતમાં
રચેલી ચિત્રકૂટ મહાવીર પ્રાસાદ પ્રથસ્તિ તેના અંગ્રેજી સાર સહિત
' રાગલ એશિયાટિક સોસાયટી ' ના જનરલ વોલ્ફુમ રૂઝ ન પક માં પ્રકટ
કરી છે તેમાં પૃ ૪૭માં જણાવ્યું છે પણ તેમાં ચૂક થઈ લાગે છે કે
જે અમે નીચે જણાવી છે કુંભારાણાના સમયમાં સં ૧૪૬૫ માં ઉક્ત મહા-
વીર પ્રાસાદનો જીર્ણોદ્ધાર ગુણરાજે કર્યો એવા જોગાજીના કથનમાં પણ
ચૂક છે તે ગુણરાજે રાણા મોકલ (કુંભારાણાના પૂર્વાધિકારી) ના
આદેશથી તે પ્રાસાદનો ઉદ્ધાર કર્યો અને તેના પુત્રોએ તેમાં સોમસુંદર-
સૂરિના હાથે સં. ૧૪૮૫ માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી એવો તે પ્રથસ્તિમાં સ્પષ્ટ
ઉલ્લેખ છે તે પ્રથસ્તિ કુંભારાણાના રાજ્યમાં સં ૧૪૬૫ માં સ્થાપ
તે ઉપરથી આ જૂલ થઈ લાગે છે તેના મૂળ સ્થાન નીચે
પ્રમાણ છે —

ઉચ્ચ મંડપ પંક્તિ દેવકુલિકા નિસ્તીર્યમાણશ્રિયં
કીર્તિસ્તંભ સમીપવર્તિનમયુ શ્રી ચિત્રકૂટાચલે
પ્રાસાદં સૃજતઃ પ્રસાદમસમં શ્રી મોકલોર્વીપતે—
રાદેશા ગુણરાજ સાધુરમિતસ્વર્દ્યો દધા મીન્મુદા ॥૮૬॥

x x x

વર્ષે શ્રી ગુણરાજ સાધુ તનયાઃ પંચ્છાષ્ટરત્નપ્રભે
ન્યાસ્યન્ત્વ પ્રતીમામિમામનુપમાં શ્રી વર્ધમાન પ્રભોઃ ॥૯૧॥

x x x

પ્રાગ્વંશસ્ય લલામ મંડપગિરિં શોભાં નયન્નૈષ્ટિક
પ્રઘઃ પ્રત્યહમઘ્થા જિનપતેઃ પૂજાઃ સૃજન્ દ્વાદશ ।
સંધાધીશ કુમારચાલ સુકૃતી કેલાસલક્ષ્મી હતૌ
દક્ષં દક્ષિણતોઙ્સ્ય સોદરમિવ પ્રાસાદમાદીધપત્ ॥૯૫॥

આ શાહુલનો બાવાર્થ પુરાતત્ત્વજ્ઞાન શ્રી ડી. આર. ભાંડારકરે એવો
મૂક્યો છે:—પહેલાં તો આપણને ખબર મળે છે કે આ રચના એટલે
કે કીર્તિસ્તંભ પહેલાં પ્રથમ સંઘનાયક પ્રાગ્વંશ એટલે પોરવાડ વંશના,
ગિરિ જેવા મંડપની લક્ષ્મી આપતા એવા અને જિનપતિની આઠ પ્રકારે
ખાર પૂજા હંમેશાં કરતા એવા કુમારપાળે બાંધ્યો હતો. પરંતુ
પુનઃ વિચાર કરતાં ખરો બાવાર્થ એ લાગે છે કે પ્રાગ્વંશના બુદ્ધરૂપ
મંડપગિરિ—માંડવગઢને શોભા આપતો એટલે તેનો નિવાસી નૈષ્ઠિકમાં
ઉત્તમ, જિનપતિની ખાર પૂજા અઠ પ્રકારે હંમેશાં કરતો એવો જે સંઘ-
પતિ ધન્ય કુમારપાળ તેણે આની (મંદિર કે કીર્તિસ્તંભની) દક્ષિણે
એક બીજો સાર્થ હોય તેવું બીજું મંદિર બાંધાવ્યું. આજ રીતે પછીના
શ્લોકમાં જણાવ્યું છે કે:—

જકેશવંશતિલકઃ સુકૃતોરુતેજા સ્તેજાત્મજઃ પ્રતિવસન્નિહ ચિત્રકૂટે
ચાચાલ્લયઃ સુજનલોચનદત્તશૈલ્યં ચૈત્યં ચ ચારુ નિરમીપદ્મત્તરસ્યામ્ ॥૯૬॥

—ઉકેશ (એશવાલ) વંશના તિલકરૂપ સુકૃત રૂપી મહાતેજવાળો
તેજનો પુત્ર અહીં ચિત્રકૂટ (ચિત્તોડ) માંજ વસતો ચાચા (નામનો
હતો) તેણે આની ઉત્તરમાં સજ્જનોનાં લોચનને ટાલક આપતું એવું
સુંદર ચૈત્ય બાંધાવ્યું. (જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, ચિત્ર
પરિચય પૃષ્ઠ ૧૦૩)

(૪૨) ચિત્તોડમાં અષ્ટાષ્ટ જૈનમંદિર શૃંગાર ચાવડી —સિંગાર ચોટી સં ૧૫૦૫

—ચિત્તોડપર મહેલોની પાસે ઉત્તરે સુંદર કૌતરણીવાળું એક નાનું મંદિર છે તેને સિંગારચોરી (શૃંગાર ચોરી)—શૃંગાર ચાવડી કહે છે આના મધ્યમાં એક નાની વેદી પર ચાર સ્તંભવાળી છત્રી બનાવેલી છે લોક કહે છે કે અહીં રાણા કુંભાની રાજકુમારીનો વિવાહ થયો હતો ને તેની આ ઘોડી છે. વાસ્તવમાં ઇતિહાસના અધિકારમાં—અજ્ઞાનપણામાં આ કથનના સ્પષ્ટ ચર્ચ છે, કારણ કે તેના એક સ્તંભ ઉપર કૌતરેલો વિ. સં. ૧૦૫૫ (ઈ. સ. ૧૪૪૮) ના સિદ્ધા લેખમાં નિર્દિષ્ટ થાય છે. કે રાણા કુંભના બંડારી (કૌપાધ્યક્ષ) વેલ્લાક કે જે ચાલુક્ય કૌલકનો પુત્ર હતો તેણે આ શાંતિનાથનું જૈન મંદિર બંધાવ્યું અને તેની પ્રતિષ્ઠા ખરતરમજના જિનસેન (૧ જિનચંદ્ર) સૂરિએ કરી હતી જે સ્થાનને લોકો ઘોડી જતાવે તે ખરી રીતે ઉક્ત મૂર્તિની વેદી છે અને સંભવ છે કે મૂર્તિ શામુખ (જેની ચાર બાજુએ એક એક મૂર્તિ હોય છે એવી) હોય. શૃંગાર ઘોડીથી થોડે છેટે નવલખા (નવકોઠા) નામનું સ્થાન છે. (જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, ચિત્ર પરિચય પૃ ૧૦૬)

(૪૩) —અકબરનું હીરવિજયસૂરને ફરમાન.

—આ ફરમાન ઉર્દુમાં છે અને તેનો શુદ્ધસાદી અનુવાદ નીચે પ્રમાણે છે:—

અલ્લાહુ અકબર.

જહાંગીર અકબર બાદશાહ ગાજીનું ફરમાન.

અલ્લાહુ અકબરના સિદ્ધા સાથે એક ફરમાનની અસલ નકલ શુદ્ધ છે.

મહાન્ રાજ્યને ટેકો આપનાર, મહાન્ રાજ્યના વફાદાર, સારા સ્વભાવ અને ઉત્તમ ગુણવાળા, અજિત રાજ્યને મજબૂતી આપનાર, એક રાજ્યના ભરોસાદાર, ચાકી મહેરબાનીને લોગવનાર, રાજાની નજરે પસંદ કરેલ એને ઉંચા દરજ્જાના ખાનોના નમૂના સમાન સુબારિજુદોન (ધર્મવીર) આઝમખાને બાદશાહી મહેરબાનીઓ અને જલિસોના વધારાથી એજતાનું માન મેળવી બાણું જે— જુદી જુદી રીતભાતવાળા ભિન્ન ધર્મવાળા વિશેષ મતવાળા અને ભિન્ન વધવાળા સભ્ય કે અસભ્ય, નાના કે મોટા રાજા કે રાંઠ અથવા ઢાંના કે નાકાન—દુનિયાના દરેક દરજ્જા કે ભાતના

લોકો, કે જેમાંની દરેક વ્યક્તિ પરમેશ્વરના નૂરને બહિર થવાની જગ્યા છે. અને દુનિયાને પેદા કરનારે નિર્માણ કરેલા ભાગ્યને બહિર થવાની અસલ જગ્યા છે. તેમજ સૃષ્ટિ સંચાલક (ઈશ્વરની અભયબી ભરેલી અનામત છે. તેઓ પોત પોતાને શ્રેષ્ઠ માર્ગમાં દઢ રહીને તથા તન અને મનનું સુખ લોગવીને પ્રાર્થના અને નિત્ય ક્રિયાઓમાં તેમજ પોતાના હેતુઓ પ્રાપ્ત કરવામાં લાગેલા રહી શ્રેષ્ઠ બક્ષીસ કરનાર (ઈશ્વર) તરફથી લાંબી ઉંમરે મળે. અને સારા કામ કરવાની પ્રેરણા થાય, એવી કૃપા કરે, કારણ કે—માણસ જાતમાંથી એકને રાજને કરજને ઉંચે ચઢાવવામાં અને સરદારીનો પહેરવેશ પહેરાવવામાં પુરેપુરું ડહાંપણ એ છે કે—તે સામાન્ય મહેરબાની અને અત્યંત દયા કે જે પરમેશ્વરની સંપૂર્ણ દયાનો પ્રકાશ છે. તેને પોતાની નજર આગળ રાખી જો તે બધાઓની સાથે મિત્રતા મેળવી ન શકે તો કમ માં કમ બધાઓની સાથે સલાહ સંપનો પામે નાખી પૂજવા લાયક જાતના (પરમેશ્વરના) બધા બંદાઓ સાથે મહેરબાની, માયા અને દયાને રસ્તે ચાલે, અને ઈશ્વરે પેદા કરેલી બધી વસ્તુઓ (બધાં પ્રાણીઓ) કે જે ઉંચા પાયાવાળા પરમેશ્વરની સૃષ્ટિનાં ફળ છે, તેમને મદદ કરવાની નજર રાખી તેમના હેતુઓ પર પાડવામાં અને તેમના રીતરીવાલો અમલમાં લાવવામાં મદદ કરે કે જેથી બંધવાન નિર્બળ ઉપર જીવન નહિ શુભરતાં, દરેક મનુષ્ય મનથી ખુશી અને સુખી થાય. આ ઉપરથી યોગાલ્યાસ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ હીરવિજયસૂરિ સેવકા (સં. સ્વેતપટ-સ્વેતાંબર) અને તેમના ધર્મને પાળનારા કે જેમણે અમારી હજુરમાં હાજર થવાનું માન મેળવ્યું છે. અને જેઓ અમારા દરબારના ખરા હિતેચ્છુઓ છે, તેમના યોગાલ્યાસનું ખરાપણ વધારે અને પરમેશ્વરની શોધ ઉપર નજર રાખી હૂકમ થયો કે:—

તે શહેરના (તે તરફના) રહેવાસીઓમાંથી કોઈએ તેમને હરકત-અડચણ કરવી નહિ. અને એમનાં મંદિરો તથા ઉપાશ્રયોમાં ઉતારો કરવો નહિ. તેમ તેમને તુચ્છકારવા પણ નહિ વળી જો તેમાંનું (મંદિર કે ઉપાશ્રયોમાંનું) કંઈ પડી ગયું કે જીજ્ઞાસ થઈ ગયું હોય, અને તેને મારનારા ચાહનારા કે ખેરાત કરનારાઓમાંથી કોઈ તેને સુધારવા કે તેનો પાયો નાખવા ઈચ્છે તો તેનો કોઈ ઉપલક્ષ સ્થાનવાળાએ (અસાનીએ) કે ધર્માન્ધે અટકાવ પણ કરવો નહિ અને જેવી રીતે ખુદાને નહિ જોળખનારા વરસાદનો અટકાવ અને એવાં બીજાં કામો કે જે ઈશ્વરના અધિકારનાં છે તેનો આરોપ, સુખાર્થ અને બેવકુફીને લીધે બદનાં કામ બાળી તે બીયારા-ખુદાને જોળખનારા ઉપર મૂકે છે, અને તેમને અને

પ્રકારનાં કપડાં આપે છે. એવાં કામો 'તમારા રક્ષણ અને બદોબસ્તમાં (કે જે તમે સારા નસીબવાળા અને ખાહોશ છો,) થવાં જોઈએ નહિં. વળી એમ પણ સાંભળવામાં આવ્યું છે કે હાજી હુખીબુલ્લાહ કે જે અમારી સત્યની શોધ અને ખુદાની જોગખાણ વિષે થોડું જાણે છે, તેણે આ જમાતને ઈજા કરી છે એથી અમારા પવિત્ર મન કે જે દુનિયાનો બદોબસ્ત કરનાર છે, તેને ઘણું ખોટું લાગ્યું છે. (હઃખતું કોરણ થયું છે,) માટે તમારે તમારી રીયાસતથી એવા ખબરદાર રહેવું જોઈએ કે—કોઈ કોઈના ઉપર ભુલમ કરી શકે નહિં

તે તરફના વર્તમાન અને ભવિષ્યના હાકેમો નવાબો અને રીયાસતનો પૂરેપૂરો અધવા કેટલેક અંશે કોરબાર કરનારા મુસદ્દીઓનો નિયમ છે જે કે રાબતો હુકમ કે જે પરમેશ્વરના ફરમાનનું કપાંતર છે, તેને પોતાની સ્થિતિ મુધારવાનો વસીલો જાણી તેનાથી વિરુદ્ધ વર્તન કરે નહિં અને તે પ્રમાણે કરવામાં દીન અને દુનિયાનું મુખ તથા પ્રત્યક્ષ સાચી આખડ જાણે આ ફરમાન વાંચી તેની નકલ રાખી લઈ તેમને આપવું જોઈએ, કે જેથી હ મેશની તેમને માટે સનંદ યાવ તેમ તેઓ પોતાની ભક્તિની ક્રિયાઓ કરવામાં ચિંતાતુર પણ યાવ નહિં, અને ઇશ્વરભક્તિમાં ઉત્સાહ રાખે. એજ ફરજ જાણી એથી વિરુદ્ધનો કબજા ગવા કેના નહિં.

ઈલાહી સંવત્ ૩૫ (સં. ૧૬૪૭) ના અઝાર મહિનાની છઠી તારીખ ને ખુરદાદ નામના દિવસે લખ્યું, મુતાબિક ૨૮ માહે મુહર્રમ સને ૯૯૬હીબદી

સુરીદો (અનુવાદીઓ) માંના નમ્રમાં નમ્ર અબુલફઝલના હાખાણથી અને ઈબ્રાહિમ હુસેનની નોંધથી.

નકલ અસલ મુજબ છે

(સૂરિશ્વર અને સમ્રાટ-પરશિષ્ટ ૬)

૩. આ મુદતનાં હખીજો એ નામે જોજાનો જમાતનો બોલો હતો તેણે સુરિજનું અપમાન કરી તેમને જજાન જદાગ કાઢવા કના આથી એમના કિખ વનવિષય રિક્તી જઈ ત્યાં દરવાજા પાસે રહેવા શોંચિત અંદર ઉપાધ્યયને મળ્યો કે જેણે બાદશાહ પાસેથી ફરમાન મેળવ્યું પડી તે બોલજે સુરિને બોલાવી બારે રકમન કુડું ને તેમના ઉપરેથી જદીયાને મુજા કર્યા ને આખા આખાં 'અમારી પાક' વગમગો. (સુરિશ્વર અને સમ્રાટ ૫ ૧૮૮ થી ૧૯૧)

(૪૪) અકબરનું વિજયસેનસૂરિને ફરમાન.

—આ ઉર્દૂ ફરમાનનું ગુજરાતી લાપાંતર નિચે પ્રમાણે છે:—

અલ્લાહું અકબર

અબુ અલસુબકફર સુલતાનનો...નો હુકમ.

ઉંચા દરજ્જાના નિશાનની નકલ અસલ સુજળ છે.

આ વખતે ઉંચા દરજ્જાવાળા નિશાનને બાદથાહી મહેરબાનીથી નિકળવાનું માન મળ્યું છે કે—હાલના અને ભવિષ્યના હાકેમો, બગીરદારો, કરોડીઓ અને ગુજરાત સુબાના તથા સૌરાષ્ટ્ર સરકારના મુસદ્દીઓએ સેવડા (જૈનસાધુ) લોકો પાસે ગાય અને આખલાને તથા લેંચ અને પાડાને કોઈપણ વખતે મારવાની તથા તેનાં ચામડાં ઉતારવાની મનાઈ સંબંધી શ્રેષ્ઠ અને સુખના ચિન્હવાળું ફરમાન છે, એને તે શ્રેષ્ઠ ફરમાન પાછળ લખેલું છે કે.

‘દર મહિનામાં કેટલાક દિવસ એ ખાવાનું ઇન્કુરું નહિ. એ ફરજ અને વ્યાજબી બાબતું,

તથા જે પ્રાણીઓએ ઘરમાં કે બાહ્ય ઉપર માળા નાખ્યા હોય તેવાઓનો શિકાર કરવાથી કે કેદ કરવાથી (પાંજરામાં પૂરવાથી) દૂર રહેવામાં પુરી કાળજી રાખવી.

(વળી) એ માનવા લાયક ફરમાનમાં લખ્યું છે કે “યોગાધ્યાસ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ હિરવિજયસૂરિ ના શિષ્ય વિજયસેનસૂરિ સેવડા અને તેમના ધર્મને પાળનારા—જેમણે અમારા દરબારમાં હાજર થવાનું માન મેળવ્યું છે અને જેઓ અમારા દરબારના ખાસ હિતેચ્છુઓ છે—તેમના યોગાધ્યાસનું ખરાપણ અને વધારો તથા પરમેશ્વરની શોધ ઉપર નજર રાખી (હુકમ) થયો કે—એમના દેવલ કે ઉપાશ્રયમાં કોઈ એ ઉતારો લેવો નહિ, અને એમને તુચ્છકારવા નહિ; તથા જો તે શુદ્ધ થતાં હોય અને તેથી તેને માનનારા, ચાહનારા કે ખેરાત કરનારાઓમાંથી કોઈ તેને સુધારે કે તેનો પાયો નાંખે, તો કોઈ ઉપલક્ષિયા જ્ઞાનવાળાએ કે ધર્માર્થે તેનો અટકાવ કરવો નહિ. અને જેવી રીતે ખુદાને નહિ ઓળખનારા વરસાદનો અટકાવ અને એવાં બીજા કામો, કે જે પૂજવા લાયક જાતનાં (ઈશ્વરનાં) કામો છે, તેનો આરોપ મૂર્ખાઈ અને બેવકુફીના લીધે જાડનાં કામ બાળી, તે બિચારા ખુદાને માનનારા ઉપર મૂકે છે અને તેમને અનેક જાતનાં દુઃખો આપે છે, તેમ તેઓ જે ધર્મ ક્રિયાઓ કરે છે તેમાં અટકાવ કરે છે. એવાં કામોનો આરોપ એ બિચારાઓ ઉપર નહિ મુકતાં એમને પોતાની જગ્યા અને મુકામે સુખેથી ભક્તિનું કામ કરવા દેવું, તેમ પોતાના ધર્મ સુજળ ક્રિયાઓ કરવા દેવી.

તેથી (તે) શ્રષ્ઠ ફરમાન સુજળ અમલ કરી એવી તાકીદ કરવી જોઈએ કે-એ ફરમાનનો અમલ સારામાં સારી રીતે થાય અને તેની વિરૂદ્ધ કોઈ હુકમ કરે નહિ (હરેકે) પોતાની ફરજ બાંધી ફરમાનથી દરગુજર કરવી નહિ, અને તેથી વિરૂદ્ધ કરવું નહિ તા ૧ લી ચહુર્થ મહિનો ઇલાહી સને ૪૬, સુવાહિક તા ૨૫ મહિનો સફર સને ૧૦૧૦ હીઝરી (સ ૧૬૫૮)

પેટાનું વર્ણન

ફરવરદીન મહિનો, જે દિવસોમાં સૂર્ય એક રાશિમાંથી બીજી રાશિમાં જાય ॥ તે દિવસો, ઈદ, મેહરનો દિવસ, હરેક મહિનાના સ્વિવારો, તે દિવસ કે જે ૧૫ સૂર્યાના દિવસોની વચ્ચે આવે છે, રજબ મહિનાના સોમવારો, આઘાન મહિનો કે જે બાદશાહના જન્મનો મહિનો છે, હરેક શમરત મહિનાનો પહેલો દિવસ જેનું નામ જોરમજ છે, અને બાર પવિત્ર દિવસો કે જે આવજુ માસના છેલ્લા છ અને બાદશાહના પ્રથમ છ દિવસો મળીને પર્ચુષજુ કહેવાય ॥ (સુરિશ્વર અને સમ્રાટ પરશિષ્ટ ખ.)

(૪૫) જહાંગીરનું વિવેકહર્ષ આદિને ફરમાન,

આ ફરમાન ઉર્દુમાં છે તેનો શુજરાતીમાં અનુવાદ નીચે પ્રમાણે છે -
(તા, ૨૬ માંહે ફરવરદીન અને પાંચમા કરાર સુજળના ફરમાનની)
નકલ.

અદલાહુ અકબર

તમામ રક્ષણ કરેલાં રાજ્યોના મોટા હાકીમો, મોટા હીવાની મહાન હામે ના કારકુનો, રાજ્ય કારભારના બ દોઝસ્ત કરનારાઓ, બગીરહારો અને કરોડીઓએ બણવું કે—

દુનિયાને જીતવાના અભિપ્રાય સાથે અમારો ઈ-સાફી ઇરાદો પરમેશ્વરને રાજ કરવામાં રોકાયેલો છે અને અમારા અભિપ્રાયનો પૂરો હેતુ, તમામ દુનિયા કે જેને પરમેશ્વરે બનાવી છે તેને ખુશી કરવા તરફ રજુ થયેલો છે, (તેમાં) ખાસ કરીને પવિત્ર વિચારવાળાઓ અને મોક્ષ ધર્મ વાળાઓ, કે જેમનો હેતુ સત્યની શોધ અને પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ કરવાનો છે, તેઓને રાજ કરવા તરફ અમે વધારે ધ્યાન દઈએ છીએ, તેથી આ વખતે વિવેકહર્ષ, પરમાનંદ, મહાનંદ અને ઉદયહર્ષ કે જેઓ તપાચતિ (તપાઝમ્મના સાધુ) વિજયસેનમૂરિ, વિજયદેવસૂરિ અને નંદવિજયજી કે જેઓ ‘ ખુશફઝમ ’ ખિતાબ-વાળા છે-તેમના ચેલાઓ છે, તેઓ આ વખતે અમારી હજુરમાં હતાં, અને તેમને દરખાસ્ત અને વિનંતિ કરી કે—

જો સમગ્ર રક્ષણ કરેલા રાજ્યમાં અમારા પવિત્ર બાર દિવસો—જે બાદરવા પર્યુસણના દિવસો છે—તેમાં હિંસા કરવાની જગ્યામાં કોઈ પણ જાતના જીવોની હિંસા કરવામાં નહિ આવે તો અમને માન મળવાનું કારણ થશે. અને ઘણા જીવો આપના ઉંચા અને પવિત્ર હુકમથી બચી જશે. તેમ તેનો સારો બદલો આપના પવિત્ર શ્રેષ્ઠ અને સુબારક રાજ્યને મળશે.

અમે બાદશાહી રહેમ નજર, દરેક નાત—જાતના અને ધર્મના હેતુ તથા કામને ઉત્તેજન આપવા બદલે પ્રાણીને સુખી કરવા તરફ રાખી છે, તેથી એ વિનંતી કળુલ કરી દુનિયાએ માનેલો અને માનવા લાયક જહાંગિરી હુકમ થયો કે—

મજકુર બાર દિવસોમાં દર વર્ષે હિંસા કરવાની જગ્યાઓમાં તમામ રક્ષણ કરેલા રાજ્યની અંદર પ્રાણીઓને મારવામાં આવે નહિ. અને એ કામની તૈયારી કરવામાં (પણ) આવે નહિ, વળી એ સંબંધી દર વર્ષનો નવો હુકમ કે સનંદ (પણ) માંગવામાં આવે નહિ.

આ હુકમ સુજળ અમલ કરી ફરમાનથી વિરુદ્ધ તર્તીબું નહિ અને આઠે માર્ગે જલું લેઈ એ નહિ એ આપણી ફરજ બાણવી લેઈએ.

નમ્રમાં નમ્ર અળુલખેરના લખાણથી અને મહરમુદ સયદની નોંધથી. નકલ અસલ સુજળ. (સૂરિશ્વર અને સમ્રાટ પરિશિષ્ટ ગ).

(૪૬) મધુમતિ (મહુવા) આવી સૂરિ પાસે જિનસુંદર વાચકને સૂરિપદ અપાવ્યું. ત્યાંથી દેવપત્તન (પ્રભાસપાટણ) મંગલપુર (માંગરોળ) જીર્ણધુર્ગ (જુનાગઢ) આવી ગિરનારની યાત્રા કરી શુચરાજ પાછો સ્વનગર ઠણીવતી આવ્યો. પછી દેવકુત્રપાટકમાં પુત્ર: સોમસુંદરસૂરિ (ત્રીજીવખત) આવ્યા. ત્યાં લાખારાજ (સ. ૧૪૦૬—સં. ૧૪૭૫) ના માન્ય એવા વીસલને ખીમાઈ નામની સ્ત્રીથી ધીર અને અંપક નામના પુત્રો હતા. આચાર્યે વિશાલરાજને વાંચક પદ આપ્યું ને તેનો ઉત્સવ વીસલે કર્યો ચિત્રકુટ (ચિત્તોડ) માં વીસલે શ્રેયાંસનાથનો વિહાર કરાવ્યો હતો. વીસલના સ્વર્ગવાસ પછી તેની સ્ત્રી અને રામદેવની પુત્રી ખીત્તિ—ખીમાઈએ અને પુત્ર અંપકે ૬૩ આંગળ પ્રમાણ અર્હતખિંબ (પાર્શ્વનાથનું—શુર શુણ્વરતનાકર પૃ ૧૨) ઘડાવી બીજા બે કાર્યોત્સર્ગસ્થ ખિંબ સહિત ચૈત્યમાં સ્થાપિત કર્યું અને તેનું મનોરથ કલ્પદ્રુમ એવું નામ આપ્યું. તેમાં સોમસુંદર આચાર્યે પ્રતિષ્ઠા કરીક વળી અંપકે

(૪) આ મંદિર વર્તમાનમાં વિવશ્વ નથી. દેવકુલપાટકમાં સં. ૧૪૮૫માં ઉક્ત ખીમાઈએ પોતાના પુત્ર સા. ધીરા દીપા હાસા આદિ સાથે નંદિશ્વરપદ કરાવેલો ને સોમ ૪૨

કરેલા ઉત્સાહપૂર્વક જિનપીર્તિ વાચકને સૂરિષદ અને ભીલ
કેટલાક મુનિઓને પકિતપદ અને કેટલાકને મુનિદીક્ષા આપી.
રાણપુરના ધરણ નામના સંઘપતિના આજ્ઞકથી આચાર્ય રાણપુર
(રાણપુર-સાદરી પાસે અમદાવાદથી ૩૦ માઈ દૂર) ત્યાં ને ત્યાં ૮૬
સ્તંભવાળી ધરણે બંધાવેલી ઝોવધયાત્રામાં ઉતર્યા. ધરણ કે જે પહેલાં
સ્વ દેવાલય સહિત ઉક્તા ગુણરાજની સંઘયાત્રામાં ગયો હતો તેણે આ-
ચાર્યના ઉપદેશથી સિદ્ધપુરના રાજવિહાર નામના વિહાર જેવું શેષ
બંધાવ્યું—તે પ્રસાદ થટેલા પાપાણના બંધાવેલા, પીઠબંધવાળો ત્રણ
ભૂમિકાનો મંડપોથી મંડિત મધ્યભાગવાળો પુતળીઓ આદિ ચિત્રો
અને ચારે બાજુ બદ્ધપ્રસાદથી વિટાયેલો ઠરાવ્યો હતો ને તેનું નામ
ત્રિભુવન દીપક આપ્યું. તેમાં ઋષભદેવની ચાર પ્રતિમા—શ્વામુખ રખાવીને
તેમાં શ્રોમશ્વંદરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. (સં. ૧૪૬૬) ૫ તે વખતે
શ્રોમદેવ વાચકને આચાર્યપદ આપ્યું.

મુર મુગિએ પ્રતિષ્ઠિત કરીને નવાથી પુનરિવ પ્રાસાદમાં સ્થાપિત કર્યો, અને સં. ૧૪૬૪
માં ઉત્તમ ધીરા : પતિ સાં રાજ રત્નપે પુત્રી મહાદેવેએ કરવેલ અર્ધિનિર્મળી તે મુગિએ
પ્રતિષ્ઠા કરી એવા જે લે બો દાલમાં મળી આવે છે જુઓ—'દેવકુલ પાટક' ૫ ૧૨.

(૫) સં. ૧૪૬૧ ગણપુરના જૈન મંદિરનો દિશાયેબ—'ભાવનગર ઇન્સ્ટિટ્યુશન્સ'
૫ ૧૧૪, લેખકે ૩૦૭ જિ. ૨; તેમાં બજાવેલું છે કે સં ૧૪૬૬ વર્ષમાં શ્રી બાપ
(મેવાડના રાજાગોત્રી વંશાવલી) ..ના ૪૨ માઈંકુમુરન જુ પાદર્શન પર્માધાર પ્રભાપાદ
વિદ્વાન ગણાથી કુંભજીના વિજયમાન સમયે તેના પ્રસાદપત્ર ધરણકે જેનેએ અદ્ભુત
સુગંધાળુના આપેલા કુરમાજવાળા કાકુથી મુલસબ મધપન્નિતુ સાદચર્ય કરી આશર્વકરી
દેવાલયોના આકબ-પુગસર થી યતુન્નવાદિ તીર્થની યાત્રા કરી હતી અલદરી (અભરી)
પીઠપાટક (પીઠવાકા—જાને સિદ્ધાદીગાજમા) સામેરા (કેરિયુ રાત્રમાં) બાદિ મનુસ્થા-
નોમાં નવિન જૈનવિહાર અને ઇન્દોદાર, પદસખળ, વિષમ સમયે સત્રાગર એવા (માના)
પ્રકારના પરીપાત્રથી શ્રીસંઘના સત્રાર બાદિ અવગણ્ય પુણ્યનાં કાર્યકરી મનુષ્યજન્મ સફળ
કેલ હતો અને જે પ્રમાઠ સં. અગલ મુન સ. કુંપલનો બાપો કમવોદીથી ચણેલ
પુત્ર હતો, તેણે મેટા ભાઈ રત્ના તેની બાપો મનાદેથી ચણેલ પુત્રો સં. જાના, મળ, સોના.
સાક્ષિ તેમજ પોતની બની સ. ધારણદેથી ચણેલ પુત્ર જાળ, જલક બાદિ વર્દમાન
સતાનયુક્ત યર્ષ થાન રાજા કુંભજીના વસવેલા રાજપુત નગરમાં તેન જ મુપ્રસાદ અને
આરેકથી 'ત્રેલોમદીપક' નામનો શ્રી ચતુર્મુખ મુનાદીપક વિદ્યાર કરાવ્યો અને જલદાપા
જગે...શ્રી સોમશ્વંદરસૂરિએ તેમાં પ્રતિષ્ઠા કરી તેમાં શ્રવણર દેશક હતો. આ મંદિરના
વિગત વર્ણન મારે આર જંદા કિં લોખિતલ સર્વે મોડ ઉડીયા
સં. ૧૬૦૩-૦૮૬૬ ઈ. ઇ. ૧૯૦૩-૦૮૬૬
ના પુત્ર કદશા આ પીઠવાલેમાં (મનીઓમાં)

(૪૭) સં. ૧૫૦૫ માં રાણા કુંભા (કુંભકર્ણ) ના ભંડારી (કૌશાધ્યક્ષ) વેલાકે શાંતિનાથ તીર્થંકરનું અષ્ટાપદ નામક જૈનમંદિર ચિતોડમાં બંધાવ્યું કે જેની પ્રતિષ્ઠા ખરતર ગચ્છીય જિનસેન (?) સૂરિએ કરી હતી કે જેને હાલ ' શૃંગાર ચાવડી-સિંગાર ચોરી ' કહેવામાં આવે છે. તેને પ્રથમ ચાર દ્વાર હતાં તેમાં બે દ્વાર ચુંદર કોદેલી જાળીઓ બેસાડી કરવામાં આવ્યાં છે. સં. ૧૫૦૬ ના વર્ષમાં મહારાણા કુંભકર્ણ આણુના જૈન યાત્રિકો પાસેથી સુંડકું વલાતું વગેરે ન લેવા અને તેમનું રક્ષણ કરવા સખંધી લાખી આપેલું વ્યવસ્થાપત્ર લુણિગવસહિના દક્ષિણાભિમુખ કરવાજાની બહાર કીર્તિસ્તંભની પાસે એક સ્તેત ' સુરહિ ' પત્થર રોપેલો છે તેના પર કોતરેલું છે. સં. ૧૫૦૭ ના માઘ (અસિત) સંમતી દિને ચુરવારે જૂનાગઢના રાજા માંડલિકે રત્ન (સિંહ) સૂરિના પટ્ટાભિષેકના અવસરે પંચમી અષ્ટમી ચતુર્દશી દિનેમાં સર્વ જીવની અમારિ કરાવી; તેની પહેલાં એકાદશી અને અમાવાસ્યામાં તેનું પાલન થયું હતું.

અગ્રણી ક્યો હતો, તેણે સુમતિચુંદરસૂરિના ઉપદેશધારી લક્ષ(?) નામના રાજાની અનુમતિ મેળવી. અર્ધદગિરિપર અચલગઢમાં ઉચો ચતુર્મુખ પ્રાસાદ કરાવી ૧૨૦ મથુ ધાતુનું એકજિન-ખિંગ પોતે કરાવેલું ને તેણે તેમાં પ્રતિષ્ઠિત કર્યું (ચુર ચુશ્વરતનાકર કાળ પૃ. ૪૫-૪૬) (૬) લોકો કહે છે કે અહીં રાણા કુંભાની રાજકુમારીનો વિવાહ થયો હતો તેની આ ધારી છે, પણ તે બૂલ છે, કારણ કે તેનો શિલાલેખ બિંદત જૈનમંદિરની સાક્ષી પૂરે છે. એકાદશ રાજપૂતાનેકા પ્રતિદાસ પહેલો ખંડ પૃ ૩૫૬ અને બીજો ખંડ પૃ. ૬૨૫ દિપ્પણ. રાજપૂતાના મ્યુઝિયમ રીપોર્ટ સને ૧૯૨૦—૨૧ પૃ. ૫ લેખસંખ્યા ૧૦

(૭) જુઓ તે લેખ:— ' શ્રી ગણેશાય: ॥ સહી (ત્રિશુલ જેવું ચિન્હ છે) સંવત ૧૫૦૬ વર્ષે આષાઢ સુદિ ૨ મહારાણા શ્રી કુંભકર્ણ વિજયરાજ્યે શ્રી અર્ધદાયકે દેલવાડામામે વિમલવસહી શ્રી આદિનાથ તેજલવસહી શ્રી નેમિનાથ તથા બીજે આવકે દેડરે દાહ મુંકિક વલાવી રખવાલી ગોડા પોડયાઈ રાણિ શ્રી કુંભકર્ણ મહં કુંગર ભોળ જોગ્ય મયા ઉવારા જિકા જ્યાત્રિ આવી તિદિરં સર્વ મુકતું જ્યાત્રા સંમંધિ આમ્યંદ્રાકં લગિ પસે કુષ કોઈ માંગવા ન લદિ રાણિ શ્રી કુંભકર્ણ મ. કુંગર ભોળ ઉપરિ ઉવારી યાત્રા મુગતી કીધી આઘાટ યાપુ સુરિદિ રોપાવી જિકા આ વિધિ લોપિસિતિ ઇદિ સુરિદિ ભાંગીઈ પાપ લાગિસિ અનિ સંદજિકા જાત્રિ અવિસર્જ સ ક્યું ૧ એક દેવ શ્રી અચલેશ્વરિ અન દુગાણી ૪ મ્યા દેવિ શ્રી વિશિષ્ટ ભંડારિ મુકિસર્જ ૧ અચલગઢ ઉપરિ દેવી ॥ શ્રી સરસ્વતી સન્નિધાનિ ખઈકાં લિખિતં ॥ દુગે ॥ શ્રી સ્વયં ॥ શ્રી રામપ્રસાદાતુ ॥ શુભં ભવતુ ॥ દોસી રામણ નિત્યં પ્રણમતિ ॥ ' આમાં મેવાડી લાખા છે. આમાંના શબ્દોના અર્થ જાણવા યોગ્ય છે, વિમલવસહી—વસહી (પ્રાકૃત) વસહિતા (પ્રાકૃતથી જનેલ સંસ્કૃત), વસતિ (સંસ્કૃતિ), મંદિર, વિમલશાહનું સ્થાપેલું-બંધાવેલું મંદિર; તેજલવસહી—પ્રસિદ્ધ મંત્રી વસ્તુ-પાલના બાઈ તેજપાલની સ્થાપેલી શ્રી નેમિનાથની વસહિકા. બીજે-બીજે, અબ્બ,

કરેલા ઉત્સાહપૂર્વક જિનકીર્તિ વાચકને સુરિપદ અને બીજા
કેટલાક મુનિઓને પકિતપદ અને કેટલાકને મુનિદીક્ષા આપી.
રાણપુરના ધરણુ નામના સઘપતિના આગ્રહથી આચાર્ય રાણપુર
(રાણપુર-સાદરી પાસે જમદાવાદથી ૩૦ ગાઉ દૂર) ગયા ને ત્યાં ૮૪
સ્ત ભવાળી ધરણુ જા ધાવેલી ઔપધયાળામાં ઉતર્યા. ધરણુ કે જે પહેલાં
સ્વ દેવાલય સહિત ઉચ્ચ શુભરાજની સઘયાત્રામાં ગયો હતો તેણે આ
આચાર્યના ઉપદેશથી સિદ્ધપુરના રાજવિહાર નામના વિહાર જેવું ચૈત્ય
બધાવ્યું—તે પ્રસાદ થઈલા પાપાણના બધાવેલા પીઠબંધવાળો ત્રણ
ભૂમિકાનો મહાપોથી મહિત મધ્યભાગવાળો પુત્રગીચો આદિ ચિત્રો
અને ચારે બાજુ બદ્ધપ્રસાદથી વિટાયેલો કરાવ્યો હતો ને તેનું નામ
ત્રિભુવન દીપક આપ્યું તેમાં ઋષભદેવની ચાર પ્રતિમા—ચોમુખ સ્થાવીને
તેમાં ચોમસુદરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી (સ ૧૪૬૬)^૫ તે વખતે
ચોમદેવ વાચકને આચાર્યપદ આપ્યું

સુદર સૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કરીને તપાથી યુગતિવ પ્રાસાદમાં સ્થાપિત કર્યો અને મ. ૧૪૬૮
માં ઉચ્ચ ધીરા પતિ સા. રાજ રનાદે પુત્રી માદસ્થરેએ કરાવેલ આદિબિબ્બી તે સૂરિએ
પ્રતિષ્ઠા કરી એવા જે લે બો દાઢમાં મળી આવે છે લુઓ—' દેવકુલ પાઠક ' પ ૧૨

(૫) સ ૧૪૬૬ રાણપુરના જૈન મંદિરનો સિનાનેખ— જાવનગર ઈન્સ્ટિટ્યુશન
પ ૧૧૪, લેખાંક ૩૦૭ જિ ૨ તેમાં જણાવેલું છે કે સ ૧૪૬૬ વર્ષમાં શ્રી બંધ
(મિવાડના રાજાઓની વંશાવલી) ના ૪૧ માં કુસુરજી પદ્મચંદ્રન ધર્માચાર પ્રમુખાદક
વિદાન રાણાશ્રી કુભાઈના વિજયમાં રાજ્યે નેના પ્રસાદન ધરણુ કે જેણે જાદુમંદ
સુરનાણુના આપેલા કુરમાણુવાળા સાધુશ્રી મુલરાજ સઘપતિનું સાદચર્ય કરી આમર્યકરી
દેવાલયોના આકબરપુરઃસર શ્રી ચતુરબાદિ તીર્થની યાત્રા કરી હતી અજાદરી (અમરી)
પીઠવટક (પીઠવાડા—અને સિંહાદીગબ્બમાં) સાનેરા (કેપુર રાજ્યમાં) આદિ બહુસા
નેમાં નવિન જૈનવિહાર અને છબાદાઢ પદરથ પત્ર ત્રિથ સમરે સત્રાગાર એવા (નાના)
પ્રકારના પરાપકારથી શ્રીસધના સત્રાર આદિ અમરવર પુરના કાપકરી મનુષ્યજનમ સરૂળ
કેલ હતો અને જે પ્રાગ્જાટ સ માગણુ સુત સ કુરપાલનો બધર્પા કમલદેવીથી થયેલ
પુત્ર હતો, તેણે મોટા ભાઈ રત્ના તેની બાર્પા રનાદેરી થયેલ પુત્રો જ લાખા મળ, સોના
સાલિય તેમજ પેાનની બર્પા સ ધારલદેવી થયેલ પુત્ર જાળ જાવક અદિ વર્દમાન
સતાન્યુકત યઈ ઉચ્ચ રાણા કુભાઈના વસ વેલા રાણપુર નગરમાં તેનાજ સુપ્રસાદ અને
આદેશથી 'ત્રેલોક્યવેપક' નામનો શ્રી ચતુર્મુખ સુનાદીધર વિદર કરાવેલો અને જદતપા
અરે શ્રી સોમસુદરસૂરિએ તેમાં પ્રતિષ્ઠા કરી તેમાં સુવર દેશક હતો આ મંદિરના
વિશેષ વર્ણન માટે લુઓ દી. આર જાદરનો લેખ આકિં લે જિનકર સરે એક ઈડીયા
સન. ૧૬૦૭-૦૮નો વર્ષીક રીકોર્ડ ઉચ્ચ ધરણુના જ્યેષ્ઠભાણ રત્નસિદ્ધના પુત્ર સલિગ
ના પુત્ર સદસા કે જેને મલસના આસદોને ધર્મોચિત્ત ધીજાએમાં (મુનીઓમાં)

નાથનો પ્રાસાદ સ્તંભતીર્થવાસી વ્ય શાણુરાજે ખંધાવેલો તેમાં ઉક્ત પ્રહત તપાગચ્છના રત્નસિંહસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી (જૈન ગૂર્જર કવિઓ લાગ ૨ પૃ. ૭૩૮. આ સળંધીનો પ્રથમનો અર્ધો મોટો શિલાલેખ માંડલિકના રાજવંશનું વર્ણનવાળો અને પછી શાણુરાજના વર્ણનના બે શ્લોક જણાવી અટકનો અત્યારે ગિરનાર પર મોજૂદ છે) આ શાણુરાજ તે હરપતિ સંઘપતિ કે જેણે સં. ૧૪૫૨ માં ૭ દેવાલયો સાથે શેત્રુંજય વગેરે તીર્થોની યાત્રા કરી હતી. અને જેણે ત્યાં રત્નસૂરિનાં અને રત્નચૂલા સાધ્વીનાં પગલાં પધરાવ્યાં હતાં તેના નામલઢે પત્નીથી થયેલ પુત્ર સજ્જનસિંહનો કોતુકદેવી નામની સ્ત્રીથી થયેલ પુત્ર હતો, તેણે સં. ૧૫૧૭ માં શેત્રુંજય તથા ગિરનાર તીર્થોની ૨૪ દેવાલયો સહિત યાત્રા કરી હતી. અને તેજ વર્ષમાં તેના આગ્રહથી જ્ઞાનસાગરસૂરિએ ખંભાતમાં વિમલનાથચરિત્ર રચી પૂર્ણ કર્યું હતું. (જુઓ તે ચરિત્રનું ભાષાંતર પ્રકાશક આત્માનંદ સલા ભાવનગર)

(૪૮) અંખાળાઈ અકળરને કહે છે કે:-હીરવિજયસૂરિ અમારા દેવ છે કે જેની પ્રતિમા રચીને જેનું ધ્યાન ધરીયે છીએ અને જે સિદ્ધિ આપે છે, તથા અમારાચિત્તમાં હંમણું સુગરૂ તો સુસાધુઓમાં ઉત્તમ એવા હીરવિજયાચાર્ય નામના છે કે જેનું ધન તે સંયમ જ છે. જેનો આશય પોતાના અને પારકાને આત્મતુલ્ય ગણવાનો છે અને જેઓ મિત્ર અને શત્રુના સમુહને પથ્થર અને મણિને સ્ત્રી અને તૃણમાં સમ-દષ્ટિ છે. (જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ ૫૩૬)

(૪૯) હીરવિજયસૂરિના આગમનથી અકળર બાદશાહે શું કર્યું એ દુકામાં તેમના જ સમયમાં શેત્રુંજય પરના આદિનાથ મંદિરના હેમવિજય ગણિએ રચેલા સં. ૧૬૫૦ ના પ્રશસ્તિમાં જણાવ્યું છે. તેનો ભાવાર્થ અત્રે લખેલ છે.

—તમામ રાજગોના સિરે જેની આગાઓ માળાની માફક ધારણ કરવામાં આવતી એવા શ્રીમાન અકળરશાહે તે (હીરવિજય) સૂરિના વાક્યાતુર્થથી રંજીત થઈ ને છ મહિના સુધીનો અમારિનો પડક વગડાવી સમસ્ત દેશમાં પાપનો નાશ કરનારી ઉદ્ધોષણ કરાવી. ॥ ૧૭ ॥

તેમના ઉપદેશને વશ થઈ હર્ષ ધરીને બાદશાહ અકળરે પોતાના સમસ્ત મંડળના પાસીજનોમાં નિર્વશ મરી જાય તેનું ધન તથા જહાજા વેરો માફ કર્યાં ॥ ૧૮ ॥ તેમની કતકચૂર્ણ જેવી વાણીવડે નિર્મળ થયું છે અંતઃકરણરૂપ સરોવર જેનું એવા કૃપાપૂર્ણ બાદશાહે પવિત્ર નીતિરૂપ ઓ ધારણ કરીને લોકપ્રીતિ સંપાદન કરવા સારૂ. ખીખ રાજગો માફ ન કરી શકે એવા કરો માફ કર્યાં અને વળી ધણું પક્ષી તથા બંદીવાનોને છોડી મૂક્યા. ॥ ૧૯ ॥

તેજ રાજના સમયમા સ ૧૫૦૯ માધ સુદ ૫ ને દિને, વિમલ

અવક-જેન ધર્મોનારી સધના ચાગ અમ હે સધુ સાખી આવક અને અવિમ તેમા આવક તે ધર્મનું અવલુ કનાગ (સાધુમોના ઉપદેશના જનુતાપી) અર્થાત મુદરચ તેમાંથી 'સરાવળી' કબ નિખરે છે દેહર દેવર દેવકુન દેવવ મોદિ જીને આવકે દેહર જાયા અન્ય જેન મદિગોમા (અધિગરજુની વિમલિત વિમલેય તથા વિરોધ બનેમાં છે) દાણ સરકુત દહ ગમકોય ૪૨ દહ મા દાણ લુખાના (સિપ્પા) ને મટે ચા રાદદારી જમત અદિના માટે સેવાય છે મુકિત મુકુત પ્રકે જાનિકના દર માયા દી, ૪૨ વતાવી ખાજમા રજા માટે સાથેના સિત્તજને કુ રખવલી મોદીતરનો કર મેડા-નોડા પોડયા સરકુત પૂર્ણ-પીડપર બાર ઉચનાર જદ ર ના રાણી શ્રી કુબર્ણ-છ એ ત્રીજી વિમલિતનું ચિન્હ છે, રાજા કુબર્ણ ૪૬-મહતમ મહતમ ઉચ્ચ રાજ્યાધિકારી મા મત્રો સરખાવો મ તા મહેતા મા મહવર જોગ-ચેચ જોગ કુગ જોગ નામના અધિકારીના મહેતાથી તેના પર કૃપા-ઉપકાર કરીને તિજા-જે તિહર-તેનું મુકાતુ ચુક્યુ, છોડાવ્યુ પદે પાસ્યુ જાય. મામવા ન લહિ-માગી ન શરે કાવર-ઉપર જોગની બાખ્યા જુમો, મયા ઉધારા-મયા ધારણ કરી દયા મરા કરી કૃપા કરી મુખની મુકિત છૂટા કરી થાયુ થાયુ રથાખુ આવાદ નિયમ સુરિહિ હા સી શાહ (૧) નિયમનો લેખ રાણાવી-રાણી ઉમી કરી (સ રાણિના પ્રકૃત સરકુત રાણાવિન) ને પિસિ-સોપારો નિ-તેને (કર્મકાંક) કાંગીર-તોલવાના લાગિસિ લાગી અનિ-અને (સ અન્યત્ર) લહ-સધ, જાતિનો સમુદ અવિસાધ-આવરી સરકુત સમ-આવિખતિ (૧) સ-તે ક્યુ (સંકુત પવિત્ર) ફીક, જે બાનાની સમમ કિમનો માદીનો સિકો અચલેશર, કાદારિ સનિધનિ-જેમાં હ' એક તાજાનો સિકો મુકિતપદ-મુકો (સરખાવો મુકાતુ અવિસાધ) દુએ દુતક સિવાસેય અને તામપત્રોમા જે અધિકારી દારા રાજા અપાઈ દેણ તેનું નામ 'કુજોડન' એમ કરીને લખાઈ હતું તેનો અવશ્ય દુએ કુવે ચા કુવે પ્રત પછીના લેખો પદો આદિમાં આવે છે આ લેખના કુએ ચા દુત રવય રાણુ કુમાજ છે દેસી રામણ આ લેખનો લેખક હશે જોગાઇનો લેખ 'જાન. વિમલ સવવણી કથના ના પ્ર પ્ર ૧ ૫ ૪૫૦-૪૫૨

(૮) આ સખીનો મેડા સિવલેખ જુનામદના ઉપરોક્તમા મમા એક કિનાપદ છે તેમાં છે ૩ ને લખ્યો ગુરો નિમે મુકેલ છે

સાસિ શ્રી સવલ ૧૫૦૭ વર્ષ માધ સપ્તમી દિને ગુરવારે શ્રી રાણાશ્રી મેલગે સુન રાજીવશ્રી મદિપાત્રે સુન શ્રી મહાસિ પ્રમુખા સર્વજીવજીવકરણતરણેય જોડાયે મનીષે મનુર્વ શોરેદિયુરુત રાજ (સિદ્ધ) સરીખા પદ જિએકવરે સખીય વાસન્ય સા દેવા સુન કાસા સુન રાજકુની સમસ્ત જીવમકમકાન્તરણ કરેણ પવમી અટમી મનુર્વશી દિનેયુ સર્વ જીવજીવારિ કાસિના ૧ રાજા નતમનિરાસનો પ્રવિષ્ટેન શ્રી મહાસિ રાજાવિનેન શ્રી અમારિ પ્ર મુકિતિન સ્વલ્લ નિખિન શ્રી મરિ (૧) સર્વન સર્વજીવ ૧ પ્રગપિ એકાદશી અમા-વાસેપ સ્વન નેસ ૧ સર્વતિ એતવુ પવમી અટમી એકાદશી મનુર્વશી અમાવાસ્યા દિનેયુ રાજાવિરાજ શ્રી મહાસિજી સર્વ જીવજીવકરણે મિલો સર્વ કુરિત કુમેયકવરનિવારિજી સર્વજીવ અમારિ કાવ-શ્રી મિર વિજવાઈ ૧ વોરે (જેન જા કિત્તો કિત્તોસ ૧ ૪૬૫ દિપ્ય ૪૬૮)

નાયનો પ્રાસાદ સ્તંભતીર્થવાસી બા શાણુનાજે અંધાવેલો તેમાં ઉક્ત પ્રહત્ તપાગચ્છના રત્નસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી (જેન ગુર્જર કવિઓ ભાગ ૨ પૃ. ૭૩૮. આ સળંધોનો પ્રથમનો અર્ધો મોટો ચિલાલેખ માંડલિકના રાજવંશનું વર્ણનવાળો અને પછી શાણુરાજના વર્ણનના બે શ્લોક જણાવી અટકનો અત્યારે ગિરનાર પર મોજૂદ છે) આ શાણુરાજ તે હરપતિ સંઘપતિ કે જેણે સં. ૧૪૫૨ માં હેવાલયો સાથે શેત્રુંજય વગેરે તીર્થોની યાત્રા કરી હતી. અને જેણે ત્યાં રત્નસૂરિનાં અને રત્નચૂડા સાધ્વીનાં પગલાં પધરાવ્યાં હતાં તેના નામલઠે પત્નીથી થયેલ પુત્ર સજ્જનસિંહનો કૌતુકદેવી નામની સ્ત્રીથી થયેલ મુત્ર હતો, તેણે સં. ૧૫૧૭ માં શેત્રુંજય તથા ગિરનાર તીર્થની રજ દેવાલયો સહિત યાત્રા કરી હતી. અને તેજ વર્ષમાં તેના આગ્રહથી જ્ઞાનસાગરસૂરિએ અંભા-તમાં વિમલનાથચરિત્ર રચી પૂર્ણ કર્યું હતું. (જુઓ તે ચરિત્રનું ભાષાંતર પ્રકાશક આત્માનંદ સભા ભાવનગર)

(૪૮) અંબાળાઈ અકબરને કહે છે કે:-હીરવિજયસૂરિ અમારા દેવ છે કે જેની પ્રતિમા રચીને જેનું ધ્યાન ધરીયે છીએ અને જે સિદ્ધિ આપે છે, તથા અમારાચિત્તમાં હ્રમણાં સુશુદ્ધિ તો સુસાધુઓમાં ઉત્તમ એવા હીરવિજયાચાર્ય નામના છે કે જેનું ધન તે સંયમ જ છે. જેનો આશય પોતાના અને પારકાને આત્મતુલ્ય ગણવાનો છે. અને જેઓ મિત્ર અને શત્રુના સસુહને પથ્થર અને મણિને ચી અને તુણમાં સમ-દષ્ટિ છે. (જેન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ ૫૩૬)

(૪૯) હીરવિજયસૂરિના આગમનથી અકબર ખાદશાહે શું કર્યું એ દુકામાં તેમના જ સમયમાં શેત્રુંજય પરના આદિનાથ મંદિરના હેમવિજય ગણિએ રચેલા સં. ૧૬૫૦ ના પ્રશસ્તિમાં જણાવ્યું છે. તેનો ભાવાર્થ અને લખેલ છે.

-તમામ રાજાઓના શિરે જેની આગાઓ માળાની માફક ધારણ કરવામાં આવતી એવા શ્રીમાન અકબરશાહે તે (હીરવિજય) સૂરિના વાક્યાવૃત્તથી રંજીત થઈ તે ૭ મહિના સુધીનો અમારિતો પડક વગડાવી સમસ્ત દેશમાં પાપનો નાશ કરનારી ઉદ્ધૈષણા કરાવી. ॥ ૧૭ ॥

તેમના ઉપદેશને વશ થઈ હર્ષ ધરીને ખાદશાહ અકબરે પોતાના સમસ્ત મંડળના વાસીજનોમાં નિર્વશ મરી જાય તેનું ધન તથા જહાજીયા વેરો આફ કર્યાં. ॥ ૧૮ ॥

તેમની કતકચૂર્ણ જેવી વાણીવડે નિર્મળ થયું છે અંતઃકરણરૂપ સરોવર જેનું એવા કૃપાપૂર્ણ ખાદશાહે પવિત્ર નીતિરૂપ ઓ ધારણ કરીને લોકપ્રીતિ સંપાદન કરવા સાફ, ખીમ રામજો માફ ન કરી શકે એવા કરો માફ કર્યા અને વળી ધણાં પક્ષી તથા જંદીવાનોને છોડી મૂક્યા. ॥ ૧૯ ॥

સુધાને પણ કારે મૂકે એવી તેમની વાણીથી આદ્યાર અને સતોષ પામેલા અકબર બાદશાહે તેમના મનની પ્રીતિ ખાતર પૈસા સાથેના કર વિદેશ લેવાનો હતો તે માફ કરીને મહાનીય સુબુજ પર્વત કૈનોને આપી દીધો ॥ ૨૦ ॥ તેમની વાણીથી મુદિત થએલા તેણે (શાહે) કર્ણાવતા હૃદયથી જણે કે સરસ્વતીનું મૃદ હો ॥ નહિ એવું અપાર વાહ્મયવાળું પુત્રકાવળ જનાબું તેમના મોહાભિલાષના પુજ્ય બારનાવાળી મુદિવાળો, પવિત્રતા અને રૂઝા દર્શનવાળો શાહ તે મહાત્માના દર્શનને હમેશ જહુમાન તરીકે ગણતો ॥ ૨૧ ॥ (કૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ ૪૪૩-૪૪)

(૫૦) બાદશાહની રીજી આજ એવો તુરુક (મુસ્લિમ) શાઓનો જાતા શેખ અબુલફઝુલ હીગવિજયસુરિને પોતાને ત્યાં લઈ ખુદા (દેવ) કુરાન (શાસ્ત્ર) અને ધર્મ સબધી કરેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર (વિગત માટે જુઓ હીરસોભાગ્ય સર્ગ ૧૩ શ્લોક ૧૩૭-૧૫૦) સાબળી ખુશી થયો પછી અકબર બાદશાહે કરબાર ભરી ત્યાં સુરિને બોલાવી તેઓ ગાધારથી ઠંડ સીકરી સુધી પહે ચાલીને આગળ ને કૈન મુનિ પોતાના આચાર પ્રમાણે પહે જ ચાલીને વિહાર કરે એક વાર જમે ને તે પણ નિર્દોષ આહાર, ભૂમિપર સૂએ ઉપવાસાદિ તપ કરી શરેર શોષી શમ દેખને છતે સસારની અનિત્ય ભાવના બાવે એ ભણ્યું ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થયું પછી ચિત્રધાનમા સુરિને લઈ ગયા ત્યાં ગાલીચો હતો તે પર ન ચલાય રહેને તેની નીચે છવો ઢાંચ તે ચ પાઈગય, ગલીચો ઉપાડયો ત્યાં સાચેજ નીચે કીડીઓ કેમાઈ એકે બાદશાહ વિસ્મિત થયો આચાર્યે ધર્મદેશનાથી સસાર અને લક્ષ્મીની અસ્થિરતા દેવ શુરુ ધર્મનું સ્વરૂપ મુનિના અહિંસા સત્ય અસ્તેય બ્રહ્મચર્ય અને અપરિમલ એ પાંચ મતો છકુ રાત્રિસોજન વિરમણ અને સાતમું નિમિત્તાદિત્તુ અકથન એમ સાત મતો-નું નિરૂપણ કર્યું શાહે પરિક્ષા કરવા પોતાના અમુક જન્મમહોનું રૂજ ભણુવા માગતા એ રૂજ મોક્ષપથે જનાર કહિ કહેતા નથી એમ આચાર્યે જણાવ્યું, તેથી શાહ મુગ્ધ થયો, શિષ્ય શખ્યા પૂછતા એ વાત જણાવવી એ આત્મચીત્ત કરવા જેવું છે એમ સુરિએ કહ્યું શાહે લોકકૃતિ પ્રમાણે તેમના એ હબાર શિષ્યો ભણી સતોષ પતાવ્યો. (કૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ ૪૪૪-૪૫)

(૬) આખરે—જાગરણને કાઠે તેમ તેણે જીભ ધમોની અપેક્ષા એ કૈન ધર્મનો જામો તથા મધ્યમ જ્ઞાણ આપ્યો છે અને તેને કૈન મુનિઓ-હીરવિજયસુરિ વિવ્યસેનસુરિ નિચક્ર આદિ સાથે સારો પરિચય હતો એવું પણ તેમાં જણવે કે અનુક્રમજ અકબરની જીભ તરીકે વર્ણવવામાં આવેલ છે જાગરણી ધાર્મિકીતિ તેણે ઉપસાદી કરી અને ધર્મ મળી સ્વાસ્થ્યમાં તે સર્વસ્વ હતો.

(૫૧) તેના (અકબર બાદશાહના) મોટા પુત્ર શેખુજી (સલીમ-જહાંગીર) એ પેટીમાંથી પુસ્તકો કાઢી મોકલ્યાં. ‘આવો જૈન અને જૈન પુસ્તકોનો મોટો જથ્થો શાહે પાસે ક્યાંથી ?’ એમ આચાર્યે પૂછતાં શહે જણાવ્યું, ‘પદ્મસુંદર ૧૦ નામના તેના મિત્ર હતા તેણે વાશાણસીના વિપ્રને સલા સમક્ષ જાણ્યો હતો. તે વિક્રાનું સ્વર્ગસ્થ થતાં પોતાનું સર્વ લિખિત પુસ્તક મને આપ્યું હતું. આ સર્વ આપને અર્પું છું.’ સૂરિએ કહ્યું—‘અમારે તેની જરૂર નથી, કારણકે અમારી પાસે ખપ પૂરતું છે. વિશેષની મૂર્છા શા માટે ?’ બાદશાહે શેખ અબલકૈજ તથા થાનસિંહને બોલાવી તેઓ દ્વારા ગમે તે પ્રકારે સમજાવી સૂરિ તે પુસ્તકને ગ્રહણ કરે તેમ ઇચ્છ્યું. ખંનેની અત્યંત વિશ્વમિત્રી સૂરિએ તે ગ્રહણ કરવાનું સ્વીકાર્યું, ઉક્ત પુસ્તકો માટે કાચ-ભંડાર સ્થાપી તેને થાનસિંહની અધીનતામાં રાખ્યો. પછી આગ્રા જઈ ચોખાસુ ગાળ્યું (સં. ૧૬૩૯) (જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ. ૫૪૫)

(૫૨) ત્યાર પછી સૂરિને શેખ અબલકૈજે બોલાવતાં તેને ત્યાં ગયા. બાદશાહે ત્યાં આવી અશ્વ, હાથી વિગેરેની ભેટ લેવા જણાવ્યું, પણ પોતે નિઃસ્પૃહ જૈનમુનિ હોઈ સ્વીકારી ન જ શકે તેમ આચાર્યે ઉત્તર આપતાં કંઈક ભેટ તો સ્વીકારો જ તેવો આગ્રહ કર્યો. આચાર્યે બંદિવાનોને કેદમાંથી મુક્ત કરવા, અને પિંજરમાં પૂરેલાં પક્ષીઓને છોડી મુકવા કહ્યું, પોતા માટે કંઈ માગવાનું કહેતાં અમારા પર્યુષણના આઠ દિન હિંસા ન થાય એમ કરવા જણાવ્યું બાદશાહે તેમાં પોતાના પુણ્યાર્થે આર દિન ઉમેરી બાર દિવસ સમસ્ત રાજ્યમાં ‘અમારિ’ પ્રવર્તે એમ પોતાની સહી અને મહોરવાળાં છ ફરમાન લખી આપ્યાં ૧ ભું. ગૂર્જર અને સૌરાષ્ટ્ર મંડલ માટે, ૨ ભું. ક્ષેત્રપુર રાજધાનીવાળું મેવાતમંડલ (જેમાં દિલ્લીની પાસેનો લાગ અંતર્ગત હતો.) માટે ૩ ભું. અજમેર દેશ (જેમાં મરુસ્થલી નાગોરાદિદેશ સમાતા) માટે, ૪ થું. માવલમંડલ—અવન્તિ દેશ (જેમાં દક્ષિણનો સર્વ લાગ આવી જતો હતો) માટે, ૫ મું. લાલાપુર (લાહોર) દેશવાળા પંજાબ (પંજાબ) મંડલ માટે, ૬ હું. સૂરિ પાસે રાખવા માટે, પછી શાંતિચંદ્ર ગણિએ (ક્ષેત્રપુર સીકી પાસેના) કામરતળાવના માછલાં વિનતિ કરતા હોય નહિ એવા શ્લોકો કહેવાથી આપું તળાવ હીરવિજયસૂરિને અર્પણ કર્યું એટલે

૧૦. પદ્મસુંદર-જૈનસાધુ હતા એ નિશ્ચિત છે કારણ કે જૈનગ્રંથો જૈનેતર પાસે ન લેખ વળી તેવું નામ જૈન મુનિમાં ઉપલબ્ધ થાય છે, કાંઈ કહે છે કે નાગોરી તપાગચ્છના તે હતા, (સૂરીશ્વર અને સત્રાત ૫-૧૧૯-૨૦)

સુધાને જુદા રૂંદે મૂકે એવી તેમની વાળીથી આદ્યાદ અને સતોપ પામેલા
અકબર જાદયાહે તેમના મનની પ્રોતિ ખાતર પેલા સાથેના કુ વિદેશ લેવાનો
હોતો તે માફ કરીને મહાનીય સુબુલ પર્વત નીચેના આપી દીધો ॥ ૨૦ ॥
તેમની વાળીથી મુદિત યજ્ઞેશ તેણે (જાહે) મરજાવતા હાલથી જાણે કે સરસ્વતી
મુલ દોન નહિ એવું અપાર વાક્યમવર શુ પ્રત્યક્ષવ જાણ્યું તેમના મોક્ષ મિત્રતાના
પુજ્યી વચનવાળી સુદિવાલો, પતિતપા અને રૂઝ દેવનવાલો યાદ તે મહાત્માના
દેશને હમેશ જહુમાન તરીકે જાણે ॥ ૨૧ ॥ (જૈ. સાહિત્યનો ઇન્દિહાસ
૫ ૫૪૩-૪૪)

- (૫૦) બાદશાહની ત્રીજી આજ્ઞા જેવો તુરૂક (મુસ્લિમ) શાસ્ત્રોનો જ્ઞાતા શેખ
અબુલફઝલ^૬ હીંગવિજયમુરિને પોતાને ત્યાં લઈ ખુદા (દેવ) કુરાન
(શાસ્ત્ર) અને ધર્મ સબધી કરેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર (વિગત માટે જુઓ
હીરસોમાય સર્ગ ૧૩ શ્લોક ૧૩૭-૧૫૦) સાબતી ખુશી થયો
પછી અકબર બાદશાહે દરબાર ભરી ત્યાં સુરિને જોવાની તેઓ ગાધારથી
હક સીકરી સુધી પગે ચાલીને આવ્યા ને નૈનુ મુનિ પોતાના આચાર
પ્રમાણે પગે જ ચાલીને વિહાર કરે એક વાર જમી ને તે પછી
નિર્દોષ આહાર, ભૂમિપર સૂએ ઉપવાસાદિ તપ કરી ચતોર શોષી રાગ
દેવને છતે સસારની અનિત્ય ભાવના ભાવે એ ભણ્યું ત્યારે તેને
આશ્ચર્ય થયું પછી ચિત્રયાજમા સુરિને લઈ ગયા ત્યાં ગાલીઓ હતો
તે પશુ ન ભલાય રહેને તેની નીચે છવો હોય તે અપાર્થભય, ગલીઓ
ઉપાડયો ત્યાં સાથેજ નીચે કીડીઓ કેળાઈ એ/કે બાદશાહ વિસ્મિત
થયો આચાર્યે ધર્મદેશનાથી સસાર અને લક્ષ્મીની અસ્થિતતા દેવ શુરુ
ધર્મનું સ્વરૂપ મુનિના અહિંસા સત્ય અસ્તેય પ્રણય અને અપરિમલ
એ પાંચ મતો છકુ રાત્રિજોજન વિરમણ અને સાતમું નિમિત્તાદિતુ
અકથન એમ સાત મતો-નું નિરૂપણ કર્યું શાહે પરિક્ષા કરવા પોતાના
અમુક જન્મકહેાનું ફળ ભણવા માગતા એ ફળ મોક્ષપદે જનાર કહિ
કહેતા નથી એમ આચાર્યે જણાવ્યું, તેથી શાહ મુગ્ધ થયો, શિષ્ય
શખ્યા પૂછતા એ વાત જણાવવી એ આત્મમોત્તર કરવા જેવું છે એમ
સુરિએ કહ્યું શાહે લોકશ્રુતિ પ્રમાણે તેમના બે હાથર શિષ્યો ભણી
સતોપ જતાવ્યા (જૈન સાહિત્યનો ઇન્દિહાસ ૫ ૫૪૪-૪૫)

(૬) આક્રમે—જાકનરીના કાઠી તેમ તેણે બીજા ધર્મોની અપેક્ષા એ જૈન ધર્મનો
સાંભો તથા વધાર્યું ખ્યાલ આપ્યો છે અને તેને જૈન મુનિઓ-હીરવિજયપુરિ વિજયસેનપુરિ
શાંતિચંદ્ર અદિ સાથે સાથે પરિચય હતો એમ જુ તેમા જણવે છે અનુપમજ્ઞ અકબરની
છસ તરીકે વર્ણવવામાં આવેલ છે અકબરની ધર્મિનીની તેણે ઊપસાદી હતી અને ધર્મ
સબધી સત્તાઓમાં તે સર્વસ્વ હતો.

(૫૪) વિજયસેનસૂરિ લાહોર જતાં લુધિઆણા આવતાં શેખફયલ સામે આવી મળ્યો. તેની પાસે સૂરિચિધ્ય નંદિવિજયે અષ્ટ અવધાનેા કર્યા. આ વાતની ખબર પડતાં બાદશાહે તે જોવા માટે યાલાવતા નંદિવિજયે આવી રાજસભામાં મંડોવર રાજા મદલદેવના પુત્ર ઉદયસિંહ, કચવાહના છ હબરી સેન્યેશ્વર માનસિંહ, શેખ આબુલફૈઝલ, અજમખાન, જલોરના ગજનીખાન; પ્રાક્ષણો, કાણ, કાયસ્થ સમક્ષ અષ્ટ અવધાન કર્યા. સૂરિએ પછી લાહોરમાં જેઠ સુદ ૧૨ ને દિને પ્રવેશ કર્યો. અકબરને મળ્યા. પુનઃ અષ્ટ અવધાન નંદિવિજયે કરતાં તેને ' ખુશ-ફહમ ' (સુમતિ) નામનું બિરૂદ આપ્યું. (સં. ૧૧૫૦) ઇશ્વરને જૈનો માનતા નથી એવું અકબરને સમજાવતાં એ સંબંધીનો વાદ બર સભામાં પ્રાક્ષણો સમક્ષ કર્યો ને ' ઇશ્વરસિદ્ધિ ' કરી પ્રાક્ષણોને ચૂપ કર્યા. એકલા સૂરિએ અકબર પાસે છ કાર્યોની ઉપયોગતા સમજાવી ૧ ગાય, ૨ બગદ. ૩. બેંસ, ૪. પાકાની હિંસા યોગ્ય નથી, ૫. મરણ પામેલાનું દ્રવ્ય સરકાર લે છે તે, તથા ૬. બંદિવાનોને પકડવા એ પ્રતિષ્ઠાવાળું નથી આથી આ છ બાબત આખા દેશમાં બંધ કરવાનું ફરમાન આખા દેશમાં શાહે મોકલી આપ્યું. આમ ઘણા કાલ થતા સૂરિએ લાહોરમાં બે ચોમાસા કર્યા. (વિજય પ્રશસ્તિ સર્ગ ૧૨. ખુ. ૨ નં. ૧૧૨૧ ના સં. ૧૬૬૧ ના વિજયસેનસૂરિના પ્રતિષ્ઠા લેખમાં પોતાને માટે વિશેષણ ' પાતિશાહિ શ્રી અકબર સભાસમક્ષ જિતવાદિવૃંદ, -ગોબલીવર્દ મહિષ મહિષીવધ નિવૃત્તિ સ્કુરન્માનકારક બટારક ' મૂકેલ છે.)^{૧૩}

(૫૫) વિજયસેનસૂરિએ અકબરને પ્રસન્ન કર્યા, લાનુચંદ્રના ઉપાધ્યાર પરનેા નંદિવિધિ કર્યો તે મહોત્સવમાં શેખ અબલફૈઝે ૬૦૦ રૂપીઆ અશ્વદાન પૂર્વક યાચકોને આપ્યા (હીર સૌભાગ્ય સર્ગ ૧૪ શ્લોક ૨૯૨) વિજય-

શ્રવદિંસાને નિષેધ ' હિંદુઓને ' ખુશ કરવા માટે કરવામાં આવ્યો. આનું ફરમાન આખા રાજ્યમાં વ્યાપ્ત કરવામાં આવ્યું અને જે કાઈ તેની વિરુદ્ધ વર્તે-તો તેને ગર્હન મારવાની શિક્ષા અપાતી હતી. " આમાં ' હિંદુઓ ' શબ્દ છે તેથી જૈન સમજવા કારક કે જૈન મોકળ આ વાતનેા (શ્રવ વધનેા) નિષેધ કરાવવામાં સદા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે, તેઓ હમણાં પણ ભારતીય રાજ મહારાજાઓ વિગેરે પાસે હજારો અરજી મોકલે છે ને તે માટે ઘણો ખર્ચ કરે છે. આનું વર્ષ બાષાંતરકાર ૯૯૧ હીઝરી મૂકે છે માટે કૌસમાં તેણે મૂકેલ છે તે ગરામર નથી તે વર્ષ ૯૯૬ હીઝરી જોઈએ વળી આઈને અકબરી ૩, ૪૪૧ માં લખેલું છે કે ' રવિવારે તથા તહેવાગેના દિવસે પશુની હત્યા નહિ કરવાના ખાસ હુકમે પણ બહાર પાડવામાં આવ્યા હતા. '

(૧૩) હી. ૬૯૯ (સન ૧૫૯૦) માં બજદ, બેંસ, બકરા, ઘોડા અને ઊંટના માંસનેા નિષેધ કરવામાં આવ્યો (બદલિન પૃ. ૪૭૫)

ત્યા માછલાંનો થતો વધ બધ કર્યો હવેથી કદિપણ ચિકાર નહિ કરે એવી થાહે પ્રતિજ્ઞા લીધી ૧૧ સર્વ પશુ પ્રાણી મારા રાજ્યમાં મારી સમાન મુખપૂર્વક રહે એવું કરીશ એમ જણાવ્યું નવરોજ નામના પર્વને દિને 'અમારિ' નું પ્રદાન કર્યું તે અવસરે હીરવિજયસૂરિને 'જગદ્ગુરુ' એ નામનું ત્રિરૂઢ આખુ (સ ૧૮૪૦) આ વખતે બદીરાનેને છાલી મૂક્યા, સૂરિસચિવ ધનવિજયને સાથે લઈ જઈ ડામરતળાવે જઈ ત્યાં પાંજરામાં પૂરેલાં પક્ષિઓને મુક્ત કર્યા (આ ધનવિજયે સૂરિ સાથે રહીને મેડતામાં જૈનવિદ્યારોને મ્હેચ્છ-કરથી મુખ્ત કરાવ્યા અને વાળ અગાઉ બ થયા હતા તે વખતે ડામર તળાવે કરાવ્યાં) જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ ૫૪૭ (૫૩) હીરવિજયસૂરિએ પત્રી રોહસરોતરા માર્ગે વિદ્યાર કરી પાટણમાં આવી ચોમાસું કર્યું (સ ૧૯૪૫) આ દરમ્યાન શાંતિચંદ્ર ઉપાધ્યાય કે જેઓ સૂરિની આજ્ઞાથી બાદશાહ પાસે રહી તેની પ્રથક્ષિત રૂપે રચેલ 'કુપારસ કોશ' નામનું કાવ્ય સંભળાવતા હતા, તેમણે આચાર્યને મળવાની ક્ષેત્ર થતાં પોતાને રથાને લાનુચ દ્ર વિમુખને તાપીને જવાની રજા બાદશાહ પાસે માગી, ત્યારે બાદશાહે પોતાના તરફથી સૂરિને ભેટ કરવા અર્થે જણ્યા નામનો હજુ પણ શુજરાતમાં કર લેવાતો તે કાઢી નાંખતાફે ફરમાન સમુદ્રાકિત આપ્યું : વિશેષમાં ક્યાણુ થઈ અમારિ મંટે અગાઉ પશુપદાદિ બાર દિવસે સૂરિના ઉપદેશે સર્વ દેશમાં બહેર કર્યા હતા તેમાં ઘીજ દિવસો ઉમેર્યા કે — પ્રવેશવિતારો, સોપ્રીયાન દિવસો — સૂરો લોકોના દિવસો, ક્ષેત્રના દિનો, સકાતિની સર્વ તિથિઓ, પોતાનો જન્મ જે માસમાં થયો તે આખો માસ, મિહિરના દિવસો, નવરોજના દિનો, પોતાના (તજ) પુત્રેના જન્મ માસો, રજમ (મોહરમ) મહિનાના રોજ એટલે કુલ મળી એક વર્ષમાં છ માસ ને છ દિન થયા તેમાં કોઈ પણ જીવની કિંમત કોઈ પણ ન કરે એવા હુકમ બાદશાહે કાઢ્યા આ હીરવિજયસૂરિ આદિના ઉપદેશનું પરિણામ^{૧૧} (જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ ૫૪૮)

૧૧ અજગરી કહેવને — ૧૩૧૦નો આખરે અજગરી જે છે તેમની લીધી નીચે લખી છે, — 'રાજ્યનો નિવસ કુલ વધારિ ચિકાર એવો જુરો નથી તથાપિ પહેલાં છત્રપદનો અગાઉ રાખવો જોઈ જ અવસરક હ'.

૧૨ અજગરી મહિનાઓ સુધી જીવવન નામે કવ્યનો હુકમ કર્યો હતો એ વાન જગજી ની નામનો કર મુસ્લિમ ઇતિહાસ નામક જગજી ૩ -

'આ દિનોમાં (૬૬૧ હી-મન ૧૧૮૩) નવા હુકમ કરવામાં આવ્યા કેટલાક દિવસોમાં જેણે ગિવાજ સર્વનો દિન દોવાથી ગર્વ ગિરિચરના દિવસોમાં ફરવરદિન માસના પ્રથમના ૧૮ દિનોમાં, આવેનમાસ કે જેમાં બાદશાહનો જન્મ થયો હતો તે આખા માસમાં

(૫૪) વિજયસેનસૂરિ લાહોર જતાં લુધિઆણા આવતાં શેખફયલ સામે આવી મળ્યો. તેની પાસે સૂરિચિંથ્ય નંદિવિજયે અષ્ટ અવધાનો કર્યા. આ વ્રાતની ખખર પડતાં બાદશાહે તે જોવા માટે બોલાવતા નંદિવિજયે આવી રાજસભામાં મંડોવર રાજા મદલદેવના પુત્ર ઉદયસિંહ, કચ્છવાહના છ હજારી સૈન્યેશ્વર માનસિંહ, શેખ આબુલફૈઝલ, અજમખાન, જલ્દેરના ગજનીખાન; પ્રાક્ષણો, કાળ, કાયસ્થ સમક્ષ અષ્ટ અવધાન કર્યા. સૂરિએ પછી લાહોરમાં જેઠ સુદ ૧૨ ને દિને પ્રવેશ કર્યો. અકબરને મળ્યા. પુનઃ અષ્ટ અવધાન નંદિવિજયે કરતાં તેને ' પુશ-ફહમ ' (સુમતિ) નામનું ખિરૂદ આપ્યું. (સં. ૧૧૫૦) ઇશ્વરને જોના માનતા નથી જોવું અકબરને સમજાવતાં એ સંખંધીનો વાદ ભર સભામાં પ્રાક્ષણો સમક્ષ કર્યો ને ' ઇશ્વરસિદ્ધિ ' કરી પ્રાક્ષણોને ચૂપ કર્યા. જોકદા સૂરિએ અકબર પાસે છ કાર્યોની ઉપયોગતા સમજાવી ૧ ગાય, ૨ બગદ, ૩. ભેંસ, ૪. પાકાની હિંસા યોગ્ય નથી, ૫. મરણ પામેલાનું દ્રવ્ય સરકાર લે છે તે, તથા ૬. બંદિવોનો પકડવા એ પ્રતિષ્ઠાવાળું નથી આથી આ છ બાબત આખા દેશમાં બંધ કરવાનું ફરમાન આખા દેશમાં શાહિ મોકલી આપ્યું. આમ ઘણા લોક થતા સૂરિએ લાહોરમાં બે ચોમાસા કર્યા. (વિજય પ્રશસ્તિ સર્ગ ૧૨. બુ. ૨ નં. ૧૧૨૧ ના સં. ૧૬૬૧ ના વિજયસેનસૂરિના પ્રતિષ્ઠા લેખમાં પોતાને માટે વિશેષણ ' પાતિશાહિ શ્રી અકબર સભાસમક્ષ જિતવાદિવૃંદ, -ગોખલીવર્દ મહિષ મહિષીવધ નિવૃત્તિ સ્કુરન્માનકારક ભદ્રારક ' મૂકેલ છે.)^{૧૩}

(૫૫) વિજયસેનસૂરિએ અકબરને પ્રસન્ન કર્યા, લાનુચંદ્રના ઉપાધ્યાર પરનો નંદિવિધિ કર્યો તે મહોત્સવમાં શેખ અબલફૈઝે ૬૦૦ રૂપીઆ અશ્વદાન પૂર્વક યાચકોને આપ્યા (હીર સૌભાષ્ય સર્ગ ૧૪ શ્લોક ૨૯૨) વિજય-

જીવહિંસાનો નિષેધ ' હિંદુઓને ' પુશ કરવા માટે કરવામાં આવ્યો. આનું ફરમાન આખા રાજ્યમાં વ્યાપ્ત કરવામાં આવ્યું અને જે કાઈ તેની વિરૂદ્ધ વર્તે-તો તેને ગર્દન મારવાની શિક્ષા અપાતી હતી. " આમાં ' હિંદુઓ ' શબ્દ છે તેથી જૈન સમજવા કારક જે જૈન ભોક્ષ આ વાતનો (જીવ વધતો) નિષેધ કરાવવામાં સદા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે, તેઓ હમણાં પણ ભારતીય રાજા મહારાજાઓ વિગેરે પાસે હજારો અરજી મોકલે છે ને તે માટે ધણો ખર્ચ કરે છે. આનું વર્ષ લાખાંતરકાર ૯૯૧ હીઝરી મૂકે છે માટે કૌસમાં તેણે મૂકેલ છે તે બરાબર નથી તે વર્ષ ૯૯૬ હીઝરી જોઈએ વળી આઈને અકબરી ૪, ૪૬૧ માં લખેલું છે કે ' રવિવારે તથા તહેવાગેના દિવસે પશુની હત્યા નહિ કરવાના ખાસ હુકમે પણ બહાર પાડવામાં આવ્યા હતા '

(૧૩) હી. ૯૯૯ (સન ૧૫૯૦) માં બજદ, ભેંસ, બકરા, ઘોડા અને જીંટના માંસનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો (બદાઈનિ પૃ. ૪૭૫)

ત્યાં માછલાંનો યતો વધ જંધ કયો હવેથી કઢિયણ ચિત્તર નહિ કરે એવી થાહે પ્રતિજ્ઞા લીધી ૧૧ સર્વ પશુ પ્રાણી મારા રાજ્યમાં મારી સમાન મુખપૂર્વક રહે એવું કરીશ એમ જણાવ્યું નવરોજનામના પર્વને દિને 'અમારિ' નું પ્રદાન કર્યું તે અવસરે હીરવિજયસૂરિને 'જગદ્ગુરુ' એ નામનું ત્રિરૂઢ આપ્યું (સ ૧૬૪૦) આ વખતે બહીરાનેને છાત્રી મૂક્યા, સૂરિસચિવ ધનવિજયને સાથે લઈ જઈ કામરતગાવે જઈ ત્યાં પાંજરામાં પૂરેલાં પક્ષિઓને મુક્ત કર્યા (આ ધનવિજયે સૂરિ સાથે રહીને મેડતામાં જૈનવિહારોને મ્હેજ-કરથી મુક્ત કરાવ્યા અને વાળ અગાડી બંધ થયાં હતા તે વમાડવા ચાલુ કરાવ્યા) જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ ૫૪૭ (૫૩) હીરવિજયસૂરિએ પત્રી રૌહસરોતરા માર્ગે વિહાર કરી પાટણમાં આવી ચોમાસુ કર્યું (સ ૧૬૪૫) આ દરમ્યાન શાંતિચંદ્ર ઉપાધ્યાય કે જેઓ સૂરિની આજ્ઞાથી બાદથાહ પસે રહી તેની પ્રથસ્તિ રૂપે રચેલ 'કૃપારસ ઠોથ' નામનું કાવ્ય સબજાવતા હતા, તેમણે આચાર્યને મળવાની ઈચ્છા થતાં પોતાને રથાને લાનુચંદ્ર વિમુખને તાપીને જવાની રજા બાદથાહ પાસે માગી, ત્યારે બાદથાહે પોતાના તરફથી સૂરિને ભેટ કરવા અર્થે જણાવ્યા નામનો હેતુ પણ મુજરાતમાં કર લેવાતો તે કાઠી નાખનારૂં ફરમાન સમુદ્ધાંકિત આપ્યું : વિશેષમાં ક્યાણુ ધર્મ અમારિ મટે અગાડી પર્ચુપટ્ટાદિ બાર દિવસે સૂરિના ઉપદેશે સર્વ દેશમાં ભહેર કર્યા હતા તેમા વીજ દિવસો ઉમેર્યા કે — પ્રવે રવિવારો, સોપ્રીયાન દિવસો — સૂરી લોકોના દિવસો, ઈંદના દિનો, યજ્ઞાતિની સર્વ વિધિઓ, પોતાનો જન્મ જે માસમાં થયો તે આખો માસ, મિહિરના દિવસો, નવરોજના દિનો, પોતાના (તજ) પુત્રેના જન્મ માસો, રજળ (મોહરમ) મહિનાના રાજ એટલે કુલ મત્રી એક વર્ષમાં છ માસ ને ૩૩ દિન થયા તેમા કોઈ પણ જીવની હિંસા કેઈ પણ ન કરે એવા હુકમ બાદથાહે કાઢ્યા આ હીરવિજયસૂરિ આદિના ઉપદેશનુ પરિણામ^{૧૧} (જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ ૫૪૮)

૧૧ અકળગની કહેવને — વચનનો આપ્તિ અકળગી જે છે તેમની લીધી નીચે લખી છે, — 'ગાજવો નિવમાડુલ જ્યાપિ ચિત્તર ખેજલે જુરો નથી તથાપિ જરેલા જીવરક્ષાનો ખ્યાલ રાખવો જોઈ જ આરસવક ૮'

૧૨ અકળગે મદિનાઓ સુધી જીવવધ બધે કવનો હુકમ કરો હતો એ વાત જણતી નામનો કાર મુસ્લિમ ઇતિહાસ નજર જણાવે છે કે—

'આ દિનોમાં (૬૬૧ હી—મૈન ૧૧૮૩) નવા હુકમ કરવાઈ આગા જેટલાક દિવસોમાં જેવાકે રવિવાર સર્વનો દિન હોવાથી મર્વ ગવિવારના દિવસોમાં ફરવરદિન માસના પ્રથમના ૧૮ દિનોમાં, અવેનમાસ કે જેમાં જાદલાદનો જન્મ થયો હતો તે આખા માસમાં

સન્માનીત થયા. ઉપાધ્યાય ભાનુચંદ્રે અકબર પાસે સંસ્કૃતમાં 'સૂર્ય સહસ્ત્રનામ' બોલતા એટલે અકબર તેના મુખેથી દર રવિવારે સૂર્યનાં સહસ્ત્ર નામો શ્રવણ કરતો^{૧૬} સિદ્ધિચંદ્રે પણ બાદશાહને રંજિત કરેલ અને બાદશાહે પછી સિદ્ધાચલ પર મંદિરો બંધાવવાનો જે નિષેધ કર્યો હતો તે તેની પાસેથી દૂર કરાવ્યો હતો, ચાવની એટલે ફારસી ભાષાના ઘણા ગ્રંથો પ્રતિભા ગુણથી અધિક બહુમિને બાદશાહને બહુમિયા હતા, વળી સિદ્ધિચંદ્ર શાંતિચંદ્ર સમાન શતાવધાની પણ હતા, ને તેના પ્રયોગ જોઈ તેમને પણ બાદશાહે 'ખુશકહેમ' ની માનપદ પદવી આપી હતી, એકવાર બાદશાહે બહુ સ્નેહથી, એમનો હાથ પકડીને કહ્યું 'હું આપને પાંચ હજાર ઘોડાના મનસખવાળી મોટી પદવી અને બગીર આપું છું તેનો સ્વીકાર કરીને તમે રાજા બનો અને આ સાધુવેષનો ત્યાગ કરો, એ પોતે બહુ સુંદર રૂપવાળા હતા ષટ્શાસ્ત્રોના જ્ઞાતા. સ્વયંરૂપના અતિ ભક્ત હતા. (જે. સા. ઇ. પૃ. ૫૫૪)

(૫૮) આવી રીતે હીરવિજયસૂરિ પોતે તેમજ તેમના ઉપર્યુક્ત શિષ્ય પ્રશિષ્યોએ તેમજ ખરતર ગચ્છના જિનચંદ્રસૂરિઆદિએ સમ્રાટ અકબર -પર ધીમે ધીમે ઉત્તરોત્તર વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રભાવ પાડી તેને જીવન-યાના પૂરા રંગવાળો કર્યો હતો તેમાં કિંચિત્તમાત્ર શક નથી એ વાતની સાક્ષી તે બાદશાહે બહાર પાડેલ ફરમાનો (કે જે પૈકી કેટલાંક અત્યારે પણ મળી આવે છે તે) પરથી તેમજ અબુલફઝલની આઈને અકબરી, બહાઉનીના અલબહાઉનિ, અકબર નામા વિગેરે મુસલમાન લેખકોએ લખેલા ગ્રંથો પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે, (જે. સા. ઇ. પૃ. ૫૫૬)

(૫૯) સમ્રાટ અકબર એક વિચારશીલ તથા સ્વદેશહિતેષી પુરુષ હતો, તે ઘણીવાર કહેતો કે "ત્યાં સુધી ભારતમાં અનેક જાતિઓ તથા ધર્મો રહેશે ત્યાં સુધી મારું મન શાંત નહિ થાય." (આઈને ૩ પૃ. ૩૮૬) વળી 'હર્મો ગમે તેટલા હોય અને ગમે તેટલી ભિન્નતાવાળા હોય તો પણ જો તેમને સત્યના મુકદ્દમૂળ ઉપર અતિષ્ટિત કરવામાં આવે તો તેમની વચ્ચે એકત્રાકયતા કિંવા યથાયોગ્ય સંમેલન થયા વગર રહે નહિ' (આ. અ. ૧, પૃ. ૧૨) સર્વ ધર્મોની બહોરમાં સમાલોચના થઈ શકે એટલા માટે ફતેહપુર સીક્રી ખાતે 'એમાલતખાના' (પ્રાર્થના ગૃહ) ની સ્થાપના કરી હતી. ઉક્ત મંદિરમાં (સન. ૧૫૭૮ સં. ૧૬૩૫)

(૧૬) બ્રાહ્મણોની માફક સમ્રાટ પણ માતકાળે પૂર્વદિશા તરફ મુખ રાખી બિભો રહેતો અને સૂર્યની આરાધના કરતો તેમજ તેનાં સહસ્ત્રનામોનો પણ સંસ્કૃત ભાષામાં જ ઉચ્ચાર કરતો બહાઉનિ ૨, ૩૩૨.

સેને અકબરની પરિષદ-રાજસભામાં ૩૬૬ શ્રાદ્ધાવધીઓને છૂટ્યા તેથી અકબરે તેમને 'મવાઈ વિજયસેનસૂરિ' (હીરસૂરિથી પણ મહ્યા એ બતાવતું) બિરૂદ આપ્યું, આ બધી હીરસૂરિ આનંદ પામ્યા (હીર સોભાગ્ય સર્ગ ૧૪) હીરસૂરિના સ્વર્ગવાસ પડેલાં અકબરે ઉપરનું આમતનું ફરમાન વિજયસેનસૂરિને આપી તેમને સૂરિ પાસે જવા મોકલ્યા હતા (હી સો ૧૭,૨૦૦)

(૫૬) શાંતિચંદ્રે અકબરના ગુણગાન કરનારું 'કૃપારકોશ' નામનું કાવ્ય રચી તેને હંમેશા સભાગાવી તે બાદશાહના પર ભારે અસર કરી હતી અને તે એટલે મુખી કે છવડયાનાં જ છયા આદિ આદી નાંખવાનાં તેણે જે જે સત્ કાર્યો કર્યાં તે એને આભારી છે એમ તે કાવ્યમાં મૂકેલાં છેલાં બે શ્લોકથી જણાવ્યું છે ૧૪, તેમની કારકીર્દિ બહુવા જેવી છે - નેઓ વિદ્વાન સાથે વાદવિવાદ કુચલ પણ હતા ઈડરમદના મહારાજ થી નારાયણ (બીજા) ની સભામાં (સં ૧૬૩૩ પછી) ત્યાંના દિગંબર ભટ્ટારક વાદિભૂષણ (જુ ૧, નં ૧૪૫૧ લેખ સંવત્ ૧૬૬૦) સાથે વિવાદ કરી તેમને પરાસ્ત કરેલ હતા વાગડદેશના ઘાટચિલ નગરમાં ત્યાંના અધિપતિ અને જોધપુરના મહારજ થી મદદદેવ (સં ૧૫૮૮-૧૬૧૬) ના ભત્રીજા રાજા સ્વકસમશ્વની સનમુખ ગુણચંદ્ર નામના દિગંબરાચાર્યને પણ છૂટ્યા હતા ૧૫ આ રીતે ચાચાર્યમાં કુચલતા તેમજ ચતાવધાનાદિથી અનેક નૃપતિઓનો સફાવ પ્રાપ્ત કર્યો હતો (જૈન સા. નો ઇતિહાસ પૃ ૫૫૩)

(૫૭) શાંતિચંદ્ર અકબરની રબો લઈ ગયા ને તેના દરબારમાં ભાનુચંદ્ર અને સિદ્ધિચંદ્ર એ બે શુદ્ધિશીલ રહ્યા તે પણ તેમની માફક બાદશાહથી

(૧૪) તેના ૧૨૧-૭૭ પલમાં ૨૫૫૮ લખ્યું છે કે " આ માર્ગદે, નજીવાનો કર માફ કર્યો, હકન મોલોયી મદિશેને જે મુક્તિ કેદમાં પડેલા કેદીઓ બંધન રહિત થયા, સાધારણ રાજમણે પણ મુનિઓનો સત્કાર કરવા લાગ્યો, એક વર્ષમાં ૭ માસ મુખી છવોને જે અમલદાન મળ્યું અને વિરોધે ગાવ, બેસ, જગદ અને પાઘા આદિ-સુરભીષમુદ (કસા ઇની હરીથી) નિર્મલ મયોષ્ટલાદિ (જૈન) જ્ઞાનની સમુન્નતિનાં કારણોમાં આ મથ જ પરમ નિમિત્ત થયો છે "

(૧૫) શાંતિચંદ્રના કિષ્ક લાલચદે સ્વરૂપ વાક્યની અતે પ્રકૃતિ લખી છે તેમા જણાવ્યું છે, તેમના બીજા કિષ્ક અમરચદે સ ૧૪૪૮માં રચેલ કુલપ્તજ્વરાસની પ્રકૃતિમાં પણ સ્વચ્છ વિષે નિયેની એક વાત જણાવી છે કે—

રાય નારાયણ રાજસભામાં, ઈદર નવન મહારિરે વાદિભૂષણ દિગપદ છાપી, પામ્યો, જ્વજ્વજ્વરારે (જે ૧ જુ કવિઓ ૪ ભાગ પૃ ૫૦૭)

સન્માનીત થયા. ઉપાધ્યાય ભાનુચંદ્રે અકબર પાસે સંસ્કૃતમાં ' સૂર્ય સહસ્રનામ ' બોલતા એટલે અકબર તેના સુખેથી દર રવિવારે સૂર્યનાં સહસ્ર નામો શ્રવણ કરતો^{૧૬} સિદ્ધિચંદ્રે પણ બાદશાહને રાજિત કરેલ અને બાદશાહે પછી સિદ્ધાચલ પર મંદિરો બંધાવવાનો જે નિષેધ કર્યો હતો તે તેની પાસેથી દૂર કરાવ્યો હતો, યાવની એટલે ફારસી ભાષાના ઘણા ગ્રંથો પ્રતિભા ગુણથી અધિક જાણીને બાદશાહને લાગ્યા હતા, વળી સિદ્ધિચંદ્ર શાંતિચંદ્ર સમાન શતાવધાની પણ હતા, ને તેના પ્રયોગ જોઈ તેમને પણ બાદશાહે ' યુચકહેમ ' ની માનપ્રદ પદવી આપી હતી, એકવાર બાદશાહે બહુ સ્નેહથી, એમનો હાથ પકડીને કહ્યું ' હું આપને પાંચ હજાર ઘોડાના મનસખવાળી મોટી પદવી અને બાગીચ આપું છું તેનો સ્વીકાર કરીને તમે રાજા બનો અને આ સાધુવેષનો ત્યાગ કરો, એ પોતે બહુ સુંદર રૂપવાળા હતા પદ્મશાઓના સાતા. સ્વયંરૂપના અતિ લક્ષ્મી હતા. (જૈ. સા. ઇ. પૃ. ૫૫૪)

આવી રીતે હીરવિજયસૂરિ પોતે તેમજ તેમના ઉપર્યુક્ત શિષ્ય પ્રશિષ્યોએ તેમજ ખરતર ગચ્છના જિનચંદ્રસૂરિઆદિએ સમ્રાટ અકબર -પર ધીમે ધીમે ઉત્તરોત્તર વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રભાવ પાડી તેને જીવન-યાના પૂરા રંગવાળો કર્યો હતો તેમાં કિંચિત્તમાત્ર શક નથી એ વાતની સાક્ષી તે બાદશાહે બહાર પાડેલ ફરમાનો (કે જે પૈકી કેટલાંક અત્યારે પણ મળી આવે છે તે) પરથી તેમજ અણુલક્ષ્મણની આઈને અકબરી, બહાઉનીના અલબહાઉનિ, અકબર નામા વિગેરે મુસલમાન લેખકોએ લખેલા ગ્રંથો પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે, (જૈ. સા. ઇ. પૃ. ૫૫૬)

સમ્રાટ અકબર એક વિચારશીલ તથા સ્વદેશહિતેષી પુરુષ હતો, તે ઘણીવાર કહેતો કે " જ્યાં સુધી ભારતમાં અનેક બલિષ્ઠો તથા ધર્મો રહેશે ત્યાં સુધી મારું મન શાંત નહિ થાય. " (આઈને ઇ. પૃ. ૩૮૬) વળી ' ધર્મો ગમે તેટલા હોય અને ગમે તેટલી ભિન્નતાવાળા હોય તો પણ જો તેમને સત્યના સુદૃઢ મૂળ ઉપર અતિષ્ઠિત કરવામાં આવે તો તેમની વચ્ચે એકનાકયતા કિંવા યથાયોગ્ય સંમેલન થયા વગર રહે નહિ ' (આ. અ. ૧, પૃ. ૧૨) સર્વ ધર્મોની બહિરમાં સમાલોચના થઈ શકે એટલા માટે કુત્તેહપુર સીકી ખાતે ' એમાલતખાના ' (પ્રાર્થના ગૃહ) ની સ્થાપના કરી હતી. ઉક્ત મંદિરમાં (અન. ૧૫૭૮ સં. ૧૬૩૫)

(૧૬) બાહ્યણી માફક સમ્રાટ પણ માતંગાને પૂર્વદિશા તરફ સુખ રાખી વિભાજી અને સૂર્યની આરાધના કરતો તેમજ તેનાં સહસ્રનામોનો પણ સંસ્કૃત ભાષામાં અભ્યાસ કરતો બહાઉનિ ૨, ૩૩૨

મણા ધર્મના પ્રતિનિધિઓ અથો ચલાવતા. ‘ સુરી, કાર્યનિકે વજાઓ કાયદાશાસ્ત્રી સુન્ની, શીઆ, બ્રાહ્મણ, જતી સિહીરા, ચાર્વાક, (નાસ્તિકો) નાજરેન (ખ્રિસ્તીઓ), જયુ, ચાતૃ (ચત્રન) ડોરોસ્ટીઅન (પારસીઓ) અને બીજાઓ અતિ ઉમદા આનંદ મેળવતા. ’ (અણુલક્ષ્મણ આઈને અકબરી પુ. ૩ પ્રકરણ ૪૫ પૃ. ૩૬૫ બીવરેજનો અનુવાદ). આમ જણાવેલ જતી અને સિહીરા (અમલો) એ સ્વેતાગ્રર હોને સંબંધે અચૂક વપરાયા છે જ્યારે તેનો અર્થ બધાએ ‘ બોદો ’ કરેલ છે તે તાદ્દન ખોટું છે, કહિ પણ બોદોએ આવી ચર્ચા કરી નથી, બોદ પંડિતો હિંદમાં તે સમયે હતા જ નહિ, (વિન્સેન્ટ રિપય).

(૧૦) અકબરનો ધર્મ Eclectic હતો. કારણ કે તે સત્યનો સહુદય યોધક હતો. જ્યાંથી મળે ત્યાંથી તે સત્ય સ્વીકારતો. જૈન ધર્મમાંથી તેણે પ્રાણીઓના વધનો ત્યાગ જીવતા પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયા માંસાહારથી^{૧૭} અચૂક અદ્યે અલગ રહેવું, પુનર્જન્મની માન્યતા અને કર્મનો સિદ્ધાંત-એ વસ્તુઓ સ્વીકારી અને તે જૈન ધર્મ પર તેનાં તીર્થોને તેના અનુયાયીઓને સોંપીને તથા તેના શિક્ષાન પંડિતોને જ્ઞાન આપી કૃપા બતાવી. (જી. સા. ઈ, પૃ. ૫૫૭)

(૧૧) આઈને અકબરી (પુ. ૧ પૃ ૫૩૮ અને ૫૪૭) માં આપેલ અકબરના દરબારના વિદ્વાનોની ટીપ પર ક્ષિપ્ત છેકતાં આપણને ત્રણ નામો-હરિજીમુર, બિજાઈસેનમુર અને સાનચંદ મળી આવે છે આ ત્રણ નામો આપણે તુરત જ ઓળખીને કહી શકીએ કે તે હીરવિજયસુરિ, વિજયસેનસુરિ અને સાનુચંદ ઉપાધ્યાયનાં નામો અકબરના દરબારના વિદ્વાનો પાંચ વર્ગમાં વિભક્ત કર્યા હતા (કે જે બધાની સંખ્યા ૧૪૦ ની હતી).

“ સમ્રાટ કે જે પોતે બૌદ્ધિક અને અધિભૌતિક જન્મનો નાશ અને બહારની

(૧૭) માંસાહાર-પહેલું અગત્ય કરતો, પણ બીજે ધીમે તેણે તજ દીધો હતો તે વનસ્પતિ આહાર કરતો. તેણે જણાવ્યું છે કે ‘ (૧) મનુષ્ય પોતાના દરરોજ પશુઓની કપર કરે અર્થાત્ પશુઓને મારી ખાવ તે ઉચિત નથી (૨) માગ જીવનના પ્રારંભમાં જ્યારે મારે માટે કદિ માંસ જનતું ત્યારે અને સારું લાગતું. તેમાં મને કંઈ સ્વાદ ન્હોતો આવતો, અને તેથી મેં તે ખારાની પત્તા ધણી ઓછી કરી હતી અને માત્રમ પશુ કે જીવલેલાને શકરી ધણી જારી છે અને તેથી મેં માંસ ખાવું છોડી દીધું (૩) મેં જાણે તર વરે મારા રાજ્યાભિષેકના દિને માંસ ખાવું ન થયે (૪) કસાઈ, મચ્છીમાર અને એવા ધંધાવ્યાગ-મારી માંસ વેચનારને અલગ મટાફવા ગજવા કે બીજા સાથે બેસવો ન કરે કરે તો સજા કરી. (આઈને અકબરી ૪, ૧ પૃ ૩૩૦-૪૦૦)

તેમજ આંતરિક જગત ઉપર સર્વભોગ સત્તા ચલાવે છે તે પણ ખાસ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય પાંચ પ્રકારનાં સતોને માન આપે છે. પ્રથમ વર્ગના પોતાના સીતકરા ના પ્રકાશમાં આજ તેમજ અંદરની વસ્તુઓના ગુપ્ત બોદો—રહસ્યો જોઈ શકે છે અને પોતાની સમજ તથા પોતાની દ્રષ્ટિવિશાળતા વડે વિચારનાં બંને રાજ્યો—પ્રદેશો પૂર્ણરીતે જાણી શકે છે. (આઈને અકબરી પુ. ૧, પૃ. ૫૩૭).

(૬૨) હીરવિજયસૂરિને આ પહેલા વર્ગમાં મૂકવામાં આવ્યા છે અને ઉક્ત ખીજ બે (વિજયસેન અને બાનુચંદ્ર) ને પાંચમા વર્ગમાં મૂકેલ છે. (કે જે વર્ગ નકલ (પુરાવા) પર આધાર રાખતા વિજ્ઞાનોને સમજનારા છે.)

(૬૩) ‘અકબરે ઘણી જીતો મેળવી અને હવે કાંઈ શત્રુ બાકી નહોતો રહ્યો કે જેને જીતવાનું રહે.’ (બદાઉની) તેથી તેનું મન ધાર્મિક પ્રશ્નોમાં જોવાયું. ચુસ્ત મુસલમાન ન હોવાથી તે એમ માનતો કે સર્વે ધર્મોમાં એવી ઘણી ચીજો જાણવાની છે અને એવા ઘણા વિદ્વાનો છે કે જેમની પાસેથી શિખવાનું છે. તે પોતાના દરબારમાં દેશના શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોને આમંત્રિતો અને તેમની પાસે ધાર્મિક પ્રશ્નોની ચર્ચા કરાવતો (અનુદાર) બદાઉની ઉલ્લેખે છે કે:—

“સમ્રાટ ઇસ્લામ ધર્મનો પરિચાળ કર્યો હતો તેમાં અનેક કારણો હતાં. મુખ્ય એ હતું કે જુદા જુદા દેશોમાં જુદા જુદા ધર્મવાળા ઘણી સંખ્યામાં વિદ્વાનો સમ્રાટના દરબારમાં છુટથી આવજન કરી શકતા, અને સમ્રાટ સાથે પ્રત્યક્ષ વાર્તાલાપ સહજતાપૂર્વક કરી શકતા. રાતદિન ધર્મ સંબંધી વિચાર કર્યા કરવા અને તેનું યથાર્થ મુળ શોધી કાઢવું તે સિવાય તે બીજા કાંઈ કામ પ્રયે મુદલ લક્ષ્ય આપેના નહોતો...સમ્રાટ દરેક પાસેથી ખાસ કરીતે જે બીન-મુસ્લિમ હોય તેઓના મતો સંધરતો. જે જે વાત તેને પ્રીતિકર થતી તે તેનો સ્વીકાર કરતો, અને જે વાત તેના સ્વભાવથી વિરુદ્ધ અને પોતાની ઇચ્છાથી વિરોધી લાગતી તેને રદ કરતો. આ પ્રમાણે કેટલાક પ્રાથમિક મુળ રિક્તાંતોના પાયા પર થયેલી શ્રદ્ધા તેના હૃદયની આરસીપર અંકિત થતી અને સમ્રાટપર જ સર્વ અસરો દટપણે થઈ તેના પરિણામે તેના હૃદયમાં શિલાપર કરેલા રેખાદર્શનની જેમ ધીમે ધીમે એવી પ્રતીતિ થઈ કે સમગ્રા ધાર્મિક સંપ્રદાયોમાં સુચ-વિદ્વાન મનુષ્યો હોય છે જ અને સર્વ પ્રજાઓમાં જગ્યા વિચારના અને આશ્ચર્યકારી શક્તિઓવાળા મનુષ્યો હોય છે જ.

“વિશેષમાં સમ્રાટ અન્ય સમ્પ્રદાયના વિદ્વાનો કરતાં સુમુનિઓ (અમણી-જૈન મુનિઓ) અને યાજ્ઞજ્ઞો તેની સાથે એકાંતમાં બેસી વિશેષવાર વાર્તાલાપ-મેળાપ કરી શકતા તેઓ પોતાનાં ધર્મતત્વ અને નીતિશાસ્ત્રોમાં અને શારીરિક તથા ધાર્મિક વિજ્ઞાનોમાં ખીજ (ધર્મના) વિદ્વાનોથી ચડી જાય છે અને લવિષ્યના જ્ઞાનમાં આત્મિક શક્તિમાં અને મનુષ્ય તરીકેની પૂર્ણતામાં ઘણી ઉંચી કક્ષાએ પહોંચેલા હોય છે. તેથી તેઓ પોતાના અભિપ્રાયને પ્રમાણિક કરાવતા તથા અન્ય ધર્મોના દોષો સિદ્ધ કરવા યુક્તિ અને પ્રમાણ ઉપર રચાયેલ સાબીતીઓ રજૂ

કરતા અને પેતાના (ધર્મના) સિદ્ધિતિને એવી રીતે તો દડવાથી તેનામા કસારવા અને એમણી બધી છુદ્ધિમતાથી પ્યાનચા લીવા વગર છુડી નહિ એવી તફન રત ૨૫૮ જણાવ એવી રીતે વાતોને લખવાય કે કોઈપણ મનુષ્ય પોતાની યદ્યો જાહેર કરી સમાહન્ય હૃદયમાં સદેહ ઉત્પન્ન કરી શકતો ન્દતો પછી અને પર્વતના યુગ યર્ષ ધુળ ચાવ વા આકાશમાં ચીંત્તો પડી જાય.

આથી સમ્રાટે ઈસ્લામ ધર્મના પુનરુદ્ધાવ સળધીના ખ્યાલો ક્યામનના દિવસ અને તેને લગતી વિગતો તેમજ અમારા જ્ઞાનગરની દત્તકયા પર રચાએલા જવા દુકમોમાં મહા કાદી નાખી ખાસ કરીને અત્માઓના પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતે તેના ચિત્તમાં દદ મુગ નાખ્યું, અને તેણે એ કહેવન સ્વીકારી કે 'એવો ઠાક પણ ધર્મ નથી કે જેમા પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતે ઉદા મુગ માલ્યા ન હેવ જાહ-બાદશાહિ ૨ ૨૬૩-૨૬૪

ઉપરના લખાણથી એ સ્પષ્ટ છે કે સમ્રાટ સત્યનો જખરો શોધક હતો તેણે પોતાના અધિકારીઓ પાસેથી હીરવિજયસૂરિનાં તફન સ્તયોક્ત આદિત્ર અને બીજા એક સદગુણોની વાત સાંભળીને પોતાની પાસે બોલાવ્યા હતા ૧૮ (એ મા ઈ પૂ ૫૫૮)

(૧૪) બાનુચ દ્ર જાહચાહ કારમીર ગયા ત્યારે ત્યા ગયા. ત્યાના રાજ જયનલે બધાવેલ જયનલલકા નામના ૪૦ ઠેાચના સરોવર ઉપર તેમણે જાહચાહને અરજ કરી કે એનુજય તીર્થમા યાત્રાણુ પરનો હેવાતો કર માફ કરવો એટલે તે પવિત્ર પર્વતને કરથી મુક્ત કરી હીરવિજય-સૂરિને અર્પણુ કરી દીધાનું ફરમાન જાહચાહે પોતાની મહોરનાણુ કરી સૂરિ પ્રત્યે મોકલી આપ્યું (પૂ ૫૫૦)

(૧૫) સ ૧૬૩૫ માર્ગજાહતખાનામા જેનો આવી ચર્ચા કરના અને બાનુચ દ્ર ઉપાધ્યાય પ્રાય અકબરના મરણુ મુધી (સ ૧૬૬૧) તેના ફરમારમા રહ્યા હતા અગર સ ૧૬૩૮ થી ૧૬૬૦ તો અવશ્ય અકબરનો જેનો સાચેનો સહવાસ-પરિચય આ રીતે જોણામા જોણ -વીસ વર્ષ કરતા વધુ ચાલ્યો. બધા ધર્મો પેકી જેન અને જરથોસ્તી ધર્મ એ બેની અસર અકબરના મન પર ઘણી ઘર્ષ હતી (વિસ્મય.) સૂર્યના નામ ગણવા અમારિના દિવસોમા પારસીના તહેવારો નવરોઝ હિ મુકવા એ જરથોસ્તી ધર્મની અસર ૩ સ ૧૬૩૬ મા દીનેષ્ટલાહી (ઇશ્વરનો ધર્મ) નામનો નવો ધર્મ પ્રચલિત કરી તેમા વિવિધ ધર્મોના રહસ્યો સમજી લઈ તેની પસંદ પડતી વિધિઓ અને સિદ્ધાંતો પોતાના ધર્મમા આમેજ કર્યે જતો હતો. માત્ર ૫-૬ વર્ષમાજ ઈસ્લામ ધર્મનું નામ નિયાન પછુ ભુ સાર્પ ગણુ હતું અને સર્વત્ર એક પ્રકારનું વિચિત્ર દ્રશ્યજ નજરે પડતું હતું

(૧૮) બુચો જેન સ સનનો વીરાવ ૨૪૩૭ નો દીવાનનો ખાસ અક

(ખઠાઉનિ ૨. ૨૬૨) અકબરે ઘણે અંશે કીધેલો અહિંસાનો સ્વીકાર તે સંગ્રામી તેનાં કરમાનોએ હીરવિજયસૂરિ અને તેમના શિષ્યો આદિ શ્વેતાંમ્બર જૈનોના પ્રયાસને આભારી છે. દિગમ્બરી જૈન પંડિત એક પણ અકબરને મળેલ નથી. તેથી અબુલફઝલે જે જૈન ધર્મ સંગ્રામી લખ્યું છે તે શ્વેતાંમ્બરોના પરિચયથી લખ્યું છે. ને દિગમ્બર વિલક્ષણ તાઓનું વર્ણન અંધકારમાં રહીને જ્ઞાનવગર લખેલ છે. એમ પોતે જ જણાવે છે. (આધને અકબરી જેરેટનો અનુવાદ વોલ્યુમ ૩ પૃ ૨૧૦.)

(૧૬) કેટલાક હિંદુ રાજાઓ અકબરના બળને સાંભળી પોતાના રાજ્યને બચાવવા સ્વપુત્રીના સમુદાયને ઘણી વિનંતિ કરી આપે છે. કેટલાક શશિકાંતા-દિક્કજવાહિર મૂકીને તેના પગે પડે છે. અને કેટલાક તેના અનુયાયી થાય છે. પરંતુ આ સર્વે અકબરના સેવકો છે. (એક મેદપાટનો પતિ સમસ્ત હિંદુના કળશરૂપ પ્રતાપસિંહ અણુનમ છે.)

(૧૭) મહારાણા પ્રતાપસિંહે ઉદયપુરના ઇતિહાસમાં અકબર બાદશાહને સિસોદિયા વંશની પુત્રી કે તેના પુત્રાદિકને નહિ આપી અણુનમ રહી લડાઈ લડીને ગિરિવાસ સેવીને પોતાનો ઉજ્જવલ પ્રતાપ બતાવતું ગૌરવશાળી સ્થાન અવિચળ રાખ્યું છે. તેનો પ્રધાનમંત્રી પ્રસિદ્ધ ભામાશાહ જૈન ઓસવાલ હતો. તેણે રાણાના સુખદુઃખમાં ભારે આત્મભોગ સાથે સાથ આપ્યો હતો. રાણાના સ્વર્ગવાસ પછી ગાદીપર આવેલ રાણા અમરસિંહના પહેલાં ત્રણ વર્ષ સુધી પ્રધાનપદે રહી સં. ૧૬૫૬માં ભામાશાહનો સ્વર્ગવાસ થયો. સાર પછી તેના પુત્ર જીવાશાહને પ્રધાનપદ મળતાં તેણે પોતાના પિતાની લખેલી વહી અનુસાર જુદે જુદે સ્થળેથી ખજાનો કાઢી રાજ્યનું ખર્ચ ચલાવ્યા કર્યું. જહાંગીર બાદશાહ સાથે સુલેહ થતાં કુંવર કર્ણસિંહ બાદશાહ પાસે અજમેર ગયો ત્યારે રાજભક્ત પ્રધાન જીવાશાહ તેની સાથે હતો. તેનો દેહાંત થતાં મહારાણા કર્ણસિંહે તેના પુત્ર અક્ષયરાજને મંત્રી તરીકે નીમ્યો. આ પ્રકારે ત્રણ પેઢી સુધી સ્વામીભક્ત ભામાશાહના કુટુંબમાં પ્રધાનપદ રહ્યું, ^{૧૯} (ઓગાંઈકૃત રા. ઇતિહાસ તીસરાખંડ પૃ. ૭૮૭)

(૧૮) આ કુટુંબના સર્વ પુરુષ રાજ્ય શુભચિંતક રહ્યા. ભામાશાહની હવેલી ચિતોડમાં તોપખાનાના મકાનની સામેની ક્વાયતના મેદાનના પશ્ચિમ કિનારાની મધ્યમાં હતી. કે જેને મહારાણા સન્નનસિંહે ક્વાયતનું મેદાન તૈયાર કરાવતાં તોડાવી નાખી, ભામાશાહનું નામ મેવાડમાં એટલું બધું પ્રસિદ્ધ છે કે જેવું ગૂજરાતમાં વરતુપાલ તેજપાલનું છે. તેના વંશમાં હાલમાં ટોઈ પ્રસિદ્ધ પુરૂષ નથી રહ્યો, તો પણ તેના મુખ્ય વંશધરની એ પ્રતિષ્ઠા ચાલી આવી હતી કે જ્યારે મહાજંતોમાં સમસ્ત જાતિ સમુદાયનું ભોજન વગેરે થત ત્યારે ગરેલાં રાજા

(૬૮) એમ કહેવાય છે કે આ ભામાચાહનો જાઈ તારાચંદ ગોડવાડની હાકમી મળતાં સાદડીમાં રહી હુંકા પશ્ચમાં ગયો ને એ કે સાથે મુર્તિપૂજા સાચવી રાખી. પરંતુ મુર્તિપૂજામાં પુષ્પાદિથી થતી પૂજામાં અનુચિત દિંસા છે એમ જણાવી પોતાની સત્તાથી અનેકને હુંકાગમ્મમાં લાવી ને ન બળ્યા તેવા મુર્તિપૂજકો ઉપર ઘણા ભુત્તમ કર્યા, તેના મરણ બાદ સાદડીમાં વાવ છે, ત્યાં તેની તથા તેની સ્ત્રી આદિની મુર્તિની પ્રતિષ્ઠા સં ૧૯૪૮ વૈશાખ વદ ૬ કરાવાઈ છે, ને ત્યાં હજુ મુધી હુંકાવાળા તે મુર્તિઓની કેશરચંદનાદિથી પૂજા કરે છે (શ્રી જૈન સ્વે. મુર્તિપૂજક-ગોડવાડ ઓર સાદડી-હુંકા મતિએ કે મતલેહ ૩૩ ડિગ્રીન નામની ચોપડી શ્રી રત્નપ્રભાકર જ્ઞાન પુષ્પમાલા પુષ્પ નં. ૬ મું ભુજો યોગા-છનો રા. ઈ ખંડ ૩ પૃ ૭૪૩; સરસ્વતી પુ ૧૮ પૃ ૬૭.)

(૬૯) ઉદયપુરના મહારાણા જગત્સિંહ (રાજ્ય સં ૧૬૮૪ થી સં ૧૭૦૬) પર વિજયદેવે અને તેમના શિષ્ય વિજયસિંહસુરિએ ભારે પ્રભાવ પાડ્યો હતો. વિજયદેવના ઉપદેશથી તે રાણાશ્રીએ વરઘણા વીર્યમાં ધોષ કથ-મીના દિને આવતા વાત્રાગુઓ પાસેથી મુંઠકુ હેવામાં આવતું તે બંધ કર્યું તેના ચિલાલેખ તે મંદિરમાં કરવામાં આવ્યો. (હજુ પણ તે પથ્થર મોજુદ છે.) તેમ તામ્રપત્ર પણ કરી આપ્યું હતું પછી રાણાએ પોતાના પ્રધાન લાલા કમ્પાણી દ્વારા મોક્ષેલ આમંત્રણથી તેમણે ઉદય પુર્માં ચોમાસું કર્યું અને ઉપદેશ કરતાં રાણાએ-(૧) પી'છોલા અને ઉદયસાગર એ એ તળાવોમાં માછલાં પકડવા બળો નાખવા કેવી નહિ (૨) પોતાના રાજ્યાભિષેક દિન-શુભવારે અમારી પગાવવી-કોઈ છવ મારે નહિ (૩) પોતાના જન્મમાસ-ભાદ્રપદ માસમાં દિંસાનું નિવારણ કરવું-કોઈ છવદિંસા કરે નહિ (૪) અચિન્દ નામના દુર્ગમાં કુંભલવિકાર-કુંભારાણાએ કરાવેલ જૈન ચેત્યનો ઉદ્ધાર કરવો-આ ચાર ભાગનો સ્વીકારી હતી. (જૈન સા. ઇ પૃ ૫૧૭)

(૭૦) અકમરના સમયમાં રાજપૂતાના (મારવાડના વીકાનેરમાં) કુર્મચંદ્ર મંત્રી કરીને યોજવાલ વણિક ગતિમાં શુન્વીર, જુદિયા યી હાની પુરુષ થયો તે ચુન્ન જૈન અને કુશળ રાજદારી નરપુંગવ હતો તેની કીર્તિ આખા રાજપૂતાનામાં અને મોક્ષલ સામ્રાજ્યમાં ઘણીજ પ્રચરેલી હતી. તેનું કુલ પ્રાચીનકાળથી ઘણું પ્રખ્યાત અને યૌરવશાહી હતું (જૈ સા. પૃ ૫૭૧)

તેને તિલા કરાયા આવતું પાગળથી આ પ્રથમ જાણી હતી તે મહારાણા રવજીવસિંહે સ. ૧૬૧૨ ના પગલાથી પુનઃપ્રણ કરી તે આવતું વળી પલન ન થવું તરે દમદાન સમરપ થએલ મદારાણાએ સં. ૧૬૫૨માં ફરી આવા આવી માણ કરી યોગાઇ ૫ ૭૮૬ની તેજ

(૭૧) જય સોમકૃતસંસ્કૃત મંત્રીકર્મચંદ્ર પ્રબંધ અને જયસોમના શિષ્ય ગુણવિજયે ગૂજરાતી પદ્યમાં રચેલ તેનો અનુવાદ કે જેમાંથી નીચેની હકીકત લીધી છે.)
તેને બીકાનેરના રાયકલ્યાણે સંત્રી બનાવ્યો, તેણે શેત્રુંજય; ગીરનાર; ખંભાત, આણુની યાત્રા કરી, રાજકુમાર રાયસિંહને લઈ સેના વડે જ્ઞેધ-પુરનું રાજ લઈ રાજના ગોખમાં રાયકલ્યાણને ઘેસાડી તેના પૂર્વજ ને સંકલ્પ પૂરો કર્યો. તેથી તે રાજાએ ખુશ થઈ વર માગવાનું કહેતાં મંત્રીએ માગ્યું કે આખા ચતુર્માસ દરમ્યાન કંદોઈ, ઘાંચી; કુંભાર પોતાનો ધંધો ન કરે, વણિકો માલ નામનો રાજકર છોડી દેવો ને તેમનો માંડવીના ફાળુનો ચોથો ભાગ માફ કરવો તથા છાલીનો (ઉરબ્ર અજ આદિનો) કર કાઢી નાખવો. આ પ્રમાણે રાજાએ કરી આપ્યું અને વણુમાગ્યા ચાર ગામ વંશપરંપરા બક્ષિસ કર્યા.

(૭૨) આ મંત્રીએ બાહશાહને આદેશ થતાં દિલ્હી પર હુલો કરવા નાગોરથી જતા ઇબ્રાહીમ મીર્જાના લશ્કરને નસાડ્યું-તોડ્યું. વળી ગુજરાતમાં પહોંચેલા મહમદ હુસેન મીર્જાની સાથે લડાઈ કરી તેને જીત્યો. સોજીત, સમીયાણા જાલોર અને આણુ દેશને પણ સર કર્યા. મોગલ સેનાએ આક્રમેલ આણુ તીર્થ પર અકબરના ફરમાનથી ત્યાંના ઐત્યોની પુનઃ સુવ્યવસ્થા કરી. શિવપુરી-સીરોહીથી આવેલા બંદિવનોને અન્નવસ્ત્ર આપી પોતાને ધેર લાવી સન્માન્યા. આણુ પરના પ્રસાદને સુવર્ણદંડ ધ્વજ અને કલશથી મંડિત કર્યો. સમીયાણા સર કરતાં પકડાયેલ બંદિવાનોને છોડાડ્યા. સ. ૧૬૩૫ માં પડેલા મહો દુષ્કાળમાં ૧૩ માસ ચત્રુકાર ખોલી રોગગ્રસ્ત દીન અને નિર્બલજનોનું રક્ષણ કર્યું. મોગલ^{૨૦} તુરસમખાને સીરોહી દેશ લુટ્યો ને ત્યાંથી હજાર લોકો પ્રતિમા તેમાંથી સોનું નીકળશે એમ જાણ શાહી દરબારમાં લઈ ગયો તેને સોનેયા આપી કર્મચંદે બીકાનેરમાં આણી (આ ૧૦૮૫ અતિ પ્રાચીન પ્રતિમાઓ બીકાનેરમાં ચિંતામણીજીન મંદિરના લોયરામાં રાખેલી છે. તે આ ૧૬૮૭ ના વર્ષના કાર્તિક સુ. ૩ ને દિને ઉત્સવ પૂર્વક બહાર કાઢી વઢી ૪ ને દિને પુનઃ લોયરામાં મૂકી દીધી છે.)

(૭૩) કર્મચંદ્ર વલ્હરાજ (વલ્હરાજ) નો વંશજ હોવાથી બરછાવત કહેવાતો. તે મહત્ત્વ વધારવા માટે અકબરે એવો પ્રસાદ કર્યો કે તેના-વસ્તરાજન

૨૦. તુરસમખાનનું નામ અમુલજલના અકબર નામની હકીકતમાં આવે છે. પશ્ચિમ યોગે તે અકબરનામના વૃતાંતની ધણી ધણી વાતો ખોટી જાહેર કરે છે. ગમે તે હો આ પ્રબંધમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તુરસમખાને સીરોહી લૂંટવાની વાત સત્ય છે, કારણ કે આ પ્રબંધગણગ સમકાલીન છે.

(૭૬) જિનચંદ્રસૂરિ અને અકબર બાદશાહ એ બે વચ્ચે વાર્તાલાપ થયો, તે સૂરિએ જણાવ્યું કે દ્વારકામાં બધાં જૈન જૈનેતર દહેરાદેવ-મંદિરોનો નવ-રંગબાને વિનાશ કર્યો છે. તે જિનમંદિરોની રક્ષા થવી ઘટે બાદશાહે ત્યાં ઉત્તરમાં કહ્યું કે શેત્રુજય્યાદિ સર્વ જૈન તીર્થો હું આ કર્મચંદ્ર મંત્રીને સ્વાધીન કરું છું. તે સખંધીનું ફરમાન પોતાની મુદ્રાથી અંકિત કરી આજમખાનને આપ્યું કે સર્વ તીર્થ કર્મચંદ્રને બક્ષેલાં છે તે તેની રક્ષા કરો, આથી શેત્રુજય પર રહેચ્છોએ કરેલા ભંગનું નિવારણ થયું.

(૭૭) અકબરને કાશ્મીર જવાનું થયું તે પહેલાં તેણે મંત્રી પાસે જિનચંદ્રસૂરિને બોલાવી તેનો ધર્મલાભ લીધો અને તે વખતે તે સૂરિના પુણ્યહેતુ માટે અષાઠ સુદ ૯ થી સાત દિવસ સુધી આખા સામ્રાજ્યમાં અમારિ પળે જીવહિંસા ન થાય એવું ફરમાન ફાટી તેને ૧૧ સુબામાં મોકલી આપ્યું. આ ૨૧ હુકમ સાંભળી શાહને રંજવા તાળાના રાજાઓએ પોત પોતાના દેશમાં કોઈ એ ૧૫, કોઈએ ૨૦, કોઈએ ૨૫, કોઈએ એક માસ તે બે માસ સુધીની અમારિ પાળવાનાં હુકમ કર્યા સૂરિ લાહોર રહે પછી તેમના શિષ્ય માનસિંહને કાશ્મીર મોકલવા શાહે કહેવરાવ્યું. માનસિંહ કાશ્મીર ગયા અને તેમના કહેવાથી શાહે ત્યાંના સરોવરનાં જલચરને જીવેને હિંસાથી મૂક્ત કર્યા. શાહે કાશ્મીર સર કર્યા પછી તે લાહોર આવ્યો.

(૭૮) અકબરશાહે લાહોરમાં જિનચંદ્રસૂરિને યુગપ્રધાન પદ ને તેમના શિષ્ય માનસિંહને આચાર્યપદ આપ્યું ને નામ જિનસિંહસૂરિ રાખ્યું. (સંવત ૧૬૪૯ ના ફાગણ સુદ બીજ) તે વખતે જયસોમને તથા રત્નનિધાનને પાઠક પદ અને શુશ્રુવિનય તથા સમયસુંદરને વાચક પદ આપવામાં આવ્યું. કર્મચંદ્ર મંત્રીની વિનંતિથી આ અવસરે બાદશાહે અમારિ ઘોષણા કરી, સ્તંભતીર્થ (ખંભાત) ના સમુદ્રમાં એક વર્ષ હિંસા ન થાય તેમ કહ્યું અને લાહોરમાં એક દિવસ માટે સર્વ જીવની રક્ષા કરી. કર્મચંદ્ર મૂળસ્વામી રાજા રાજસિંહ પાસે જઈ તેને નમી આજ્ઞા લઈ આ મહેલ સુધી આવેલા અતિથય દાન પૂર્વક કર્યો. (આ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મંત્રી કર્મચંદ્ર પ્રબંધમાંથી લીધું છે તે મૂળ સંસ્કૃતમાં ક્ષેમશાખામાં પ્રમેદ

૨૧ આ ફરમાનની નકલ માટે જુઓ સરસ્વતી માસક જુન ૧૯૧૨, હીરવજ્ય પર લેખ, કૃપારસોક્ષમાં શ્રી જનવજ્યની પ્રસ્તાવના, જૈનયુગ ૪૭-આવ ૧૯૮૬ નો અંક

વંશજોની સીજોના જ પગે સોનાનાં આભૂષણો પહેરી યજ્ઞાય. (ત્યારથી તેમ થાય છે.) દુરસમજાને ગુર્જર વિષય (ગુજરાત) માંથી આહોવા વધિક બદિવાનેને વગર દ્રવ્યે છોડાવ્યા સ્વધર્મી અંધુજોને અનેક પ્રકારનું દાન હર્ષ સંતુષ્ટ કર્યાં. ચેતુજય અને મથુરાનાં અર્ધુ ચેત્યોનો ઉદ્ધાર કર્યો અને કાણુલ મુધીના પ્રદેશમાં દરેક સ્થળે દહાણી કરી ખરતર જયસોમ ઉપાધ્યાય પાસેથી ૧૧ અંગુલ ગ્રવણ બીકાનેરમાં કર્યું અને લેખકો પાસે પવિત્ર આગમો લખાવવામ. સર્વ દ્રવ્ય ખરચ્યું. ચેતુજય અને ત્રિરનાર પર નવાં જિનમંદિરો કરવા ધન મોકલ્યું. ચાર પર્વ (આઠમ, ચૌદસ, પૂર્ણિમા, અમવાસ્યા) પોતે પાળી, રાજ્યપ્રદેશથી કાઢી લોક-કુમાર આદિ પાસે પળાવી અને આપું સર્વમાસ તે લોકો પાસે પળાવ્યું. રાજા રાજ-સિંહ પાસે આખા મરૂમંદલમાં વૃક્ષના છેદનનો નિષેધ કરાવ્યો. તથા સતલજ, ટેક અને રાવી એ ત્રણ નદીઓમાં માછલીની હિંસા બંધ કરાવી. સેના હર્ષ હડકામાં રહેના બલોચી (બલુચી)ઓને દુશાવી તેમના બંદિઓને છોડાવ્યા. જિનમંદિરમાં સ્નાત્ર પૂજાઓ કરાવી દુર્લભિમાં રહી ખરતર જિનદત્તસૂરિ અને જિનકુશલસૂરિના સ્તૂપ કરાવ્યા.

(૭૪) પછી પોતાના રાજાનું કલુષચિત્ત વલણબળી પોતે મેડતામાં વાસ કર્યો. અકબર બાદશાહનું ફરમાન કર્મચંદને મોકલવાનું રાજા રાજસિંહ પર આવનાં રાજાએ મંત્રીને મોકલ્યું આથી કર્મચંદ અકબર આવી જિનદત્ત-સૂરિના સ્તૂપની યાત્રા કરી ત્યાંથી લાહોર આવી અકબર બાદશાહને મળ્યો, શાહે રાજાની અવકુષા વગેરે બાળી મંત્રીને પોતાની પાસે રાખ્યો. શારી હાથી પછી મિહારી થોડા બક્ષી તેને ગંભીર-ભંડારી બનાવ્યો.

(૭૫) એક દિવસે અકબર બાદશાહે જિનદર્શનમાં ઠાણ સારા ગુરૂ છે તે પૂછતાં ઠાણે ખરતર મંચના આચાર્ય જિનચંદ્રસૂરિનું નામ આપ્યું. પછી તેમના ચિન્હ કર્મ ચંદ્ર ॥ એમ બાળી તેમને ઘાલાવી પોતાના પાસે સૂરિને હર્ષ આપવા તેને ફરમાન દીધું. આચાર્ય (ગુજરાતમાં) ખંભાતમાં હતા. તે શાહી હુકમ જોઈ અમદાવાદ-સીરાહી થઈ મુવર્ણજિરિ (બલોર) કમે આવી ત્યાં ચોમાસુ કર્યું માગશર માસમાં વિહાર કરી મેડતા, નાગોર, વીકાનેર, જાપેટ, રાજપ્રદેશ, માલસર, રિવુપુર થઈને સરસ્વતીપત્તન (સરસા) માં આવી કાગણ મુઠ ૧૨ (ઈંદ) ને દિને લાહોરમાં આવ્યા બાદશાહે બોખમાં આવી સૂરિનું સન્માન કર્યું અને તેના આશ્રહથી આચાર્યે લાહોરમાં સર્વમાસ કર્યું. આ વખતે જયસોમ, રત્નનિધાન, ગુણવિનય અને સમયધંદર સાથે હતા.

(૭૬) જિનચંદ્રસૂરિ અને અકબર બાદશાહ એ બે વચ્ચે વાર્તાલાપ થયો, તે સૂરિએ જણાવ્યું કે દારદ્રમાં બધાં જૈન જૈનેતર દહેરાદેવ-મંદિરોનો નવ-રંગણાને વિનાથ કર્યો છે. તો જિનમંદિરોની રક્ષા થવી ઘટે બાદશાહે ત્યાં ઉત્તરમાં કહ્યું કે શેત્રુજયયાદિ સર્વ જૈન તીર્થો હું આ કર્મચંદ્ર મંત્રીને સ્વાધીન કરું છું. તે સખંધીનું ફરમાન પોતાની મુદ્રાથી અંકિત કરી આજમખાનને આપ્યું કે સર્વ તીર્થ કર્મચંદ્રને બક્ષેલાં છે તો તેની રક્ષા કરો, આથી શેત્રુજય પર સ્વેચ્છાએ કરેલા ભંગનું નિવારણ થયું.

(૭૭) અકબરને કાશ્મીર જવાનું થયું તે પહેલાં તેણે મંત્રી પાસે જિનચંદ્રસૂરિને બોલાવી તેનો ધર્મલાભ લીધો અને તે વખતે તે સૂરિના પુણ્યકેતુ માટે અષાઠ સુદ ૯ થી સાત દિવસ સુધી આખા સામ્રાજ્યમાં અમારિ પળે જીવહિંસા ન થાય એવું ફરમાન કાઢી તેને ૧૧ સુબામાં મોકલી આપ્યું. આ ૨૧ હુકમ સાંભળી શાહને રંજવા તાળાના રાજાઓએ પોત પોતાના દેશમાં કોઈએ ૧૫, કોઈએ ૨૦, કોઈએ ૨૫, કોઈએ એક માસ તો બે માસ સુધીની અમારિ પાળવાના હુકમ કર્યા સૂરિ લાહોર રહે પછી તેમના શિષ્ય માનસિંહને કાશ્મીર મોકલવા શાહે કહેવરાવ્યું. માનસિંહ કાશ્મીર ગયા અને તેમના કહેવાથી શાહે ત્યાંના સરોવરનાં જલચરને જીવેને હિંસાથી મૂક્ત કર્યા. શાહે કાશ્મીર સર કર્યા પછી તે લાહોર આવ્યો.

(૭૮) અકબરશાહે લાહોરમાં જિનચંદ્રસૂરિને યુગપ્રધાન પદ ને તેમના શિષ્ય માનસિંહને આચાર્યપદ આપ્યું ને નામ જિનસિંહસૂરિ રાખ્યું. (સંવત ૧૬૪૯ ના ફાગણ સુદ છીજ) તે વખતે જયસોમને તથા રત્નનિધાનને પાંઠક પદ અને ગુણવિનય તથા સમયસુંદરને વાચક પદ આપવામાં આવ્યું. કર્મચંદ્ર મંત્રીની વિનંતિથી આ અવસરે બાદશાહે અમારિ ઘોષણા કરી, સ્તંભતીર્થ (ખંભાત) ના સમુદ્રમાં એક વર્ષ હિંસા ન થાય તેમ કયું અને લાહોરમાં એક દિવસ માટે સર્વ જીવની રક્ષા કરી. કર્મચંદ્રે મૂળસ્વામી રાજા રાજસિંહ પાસે જઈ તેને નમી આજ્ઞા લઈ આ મહોત્સવ અતિથય દાન પૂર્વક કર્યો. (આ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મંત્રી કર્મચંદ્ર પ્રબંધમાંથી લીધું છે. તે મૂળ સંસ્કૃતમાં ક્ષેમશાખામાં પ્રમેદ

૨૧ આ ફરમાનની નકલ માટે જુઓ સરસ્વતી માસક જુન ૧૯૧૨, કીરવળ્ય
પર લેખ, કૃપારસકોશમાં શ્રી જનવજ્યની પ્રતાવના, જૈનયગ્ય જોડ-આવળ
૧૯૮૬ નો અંક

માણિક્ય શિષ્ય જયસોમ ઉપાધ્યાયે સ ૧૬૫૦ ના વિજયાદશમી દી
લાહોરમાં ૨-૧૦ ને તે પર સંસ્કૃત વ્યાખ્યા તેના શિષ્ય શુભવિનયે સ
૧૬૫૫માં ૨-૧૧ અને તે વર્ષમાં તે શુભવિનયે શુભરાત્રી પદમાં અનુવાદ ૨-૧૧

(૭૬) સ ૧૬૬૮માં જહાંગીર જાદયાહે એવો હુકમ કર્યો હતો કે સર્વ દર્શનના
સાધુઓને દેશ બહાર કરવા આથી જેના મુનિમહારમાં સર્વજ્ઞ સીની
ઉપર ધર્મ જિનચંદ્રસૂરિએ પાંચમો આગ્રહ આવી જાદયાહેને સમજાવ્યો
ને આગળનો હુકમ રદ કરાવ્યો (જે સા. ૩ પૃ ૫૭૫)

(૮૦) જિનસિંહસૂરિના પટ્ટધર જિનરાજસૂરિએ દોહરવપત્તનમાં જેસલમેરમાં
થીરૂથાહે ઉદાર કરાવેલ વિહાર યતાર ચિત્તમર્ત્ય પાંચનાથના
અત્યંત પ્રતિષ્ઠા કરી સ ૧૬૭૫ માં અને તે વર્ષમાં અમનાવાદના પૌર
વાડ સોમજી પુત્ર રૂપજીએ યતુજય પર કરાવેલ અતુર્દાર વિહારમાં
જયભનાથની અને ૫૦૧ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા આ સૂરિના હાથે કરાવી.
ઉકળ થીરૂથાહે સ ૧૬૮૦માં યતુજયનો મુલ મહો ત્યાં અમુધરોની
પાડા કરાવી અને સ ૧૬૮૪ માં દોહરામાં અનેક દેવગૃહો બંધાવ્યા
આ થીરૂથાહેનો પુસ્તક બહાર જેસલમેરમાં છે (જે સા. ૩ નો ઉત્તિહાસ
પૃ ૫૭૫)

(૮૧) મામ જનેશ, જેઠાન મહાથી ઉત્તર ગિયામાં જીલવાડાની પાસે જૈન
મોદુ ડીગવડેવ ભગવાનનું મંદિર છે તેમાં ત્રણ પ્રતિમાઓ ૩ તે ત્રણ
પ્રતિમાની નીચે એક મોગા બહાર છે તે મંદિરનો સલામકપ એવો
વિશાળ છે કે તેમાં એક હજાર માણસ ખુશીથી બેસી શકે આ મંદિર
એવા હાથે ને ઐતિહાસિક છે

(૮૨) મામ ગોશુદા (મોગા મામ) ઉદેપુરથી નવ માર્ગેલ પશ્ચિમ દિશાએ ૩
ત્યાં જ જગમમાં એક મોદુ જૈન મંદિર છે, તે મંદિરમાં પ્રતિમાના મસ્તક
ઉપર બે ખીલા ઠેકેલા છે, તે ખીલ જો મોગા વર્ષ પહેલાં ગામના લોકો
મદરા જયા હતા, અને તે કાઢી નાખવા જતી વખતે કાળો નાગ, ધોળો
નાગ એમ બંને નીકળ્યા હતા તેથી ખીલા મદન્યાર માણસો ભેભાન
ધર્મ જયા આવી ચમ કાઢી લટના ઉચ્ચપુર રાજ્યના રેવન્યુ કમિશનર
સાહેબ ધીમુલ મોનોલાલ વોરાએ ખેંચી હતી.

(૮૩) નદરાય ગામના મંદિરમાં શ્રી નૌમનાથ ભગવાનની મૂર્તિ છે (સ
૧૧૭ ની જણાવ ૩) આથી માત્રુમ પડે છે કે જૈન ધર્મ પુરાણ કનથી
આવ્યો આવે ૩

‘ જૈનોની પ્રાચીન ઐતિહાસિક નોંધ ’ જેટલી યની તેટલી સારા સારા પ્રાચીન સાહિત્યો દ્વારા મારી શક્તિ અનુસાર મેળવી જનતા સમક્ષ રજુ કરી છે, આને જૈન સમાજની સ્થિતિ છિન્નભિન્ન દશામાં છે, એક જમાનામાં જૈનો ચાલીસ લાખની સંખ્યામાં હતા, આને ત્રણ પ્રીરકાઓમાંની સંખ્યા ફક્ત સાડા અગીઆર લાખના આશરે છે, તેમાં મંદિરમાર્ગી ફક્ત સાડા ચાર લાખની સંખ્યા છે, જૈન મંદિરો આખા હિન્દુસ્થાનમાં લગભગ છત્રોસ હજાર છે, એકલા મેવાડમાં જ પાંત્રીસો મંદિરો છે. આ વસ્તુ શું બતાવે છે ? આખી દુનિયાની દોલત એક વખતના જમાનામાં જૈનોના ચર્ચોમાં હતી. રાજસત્તા પણ જૈનોના હાથમાં હતી, આને એ જૈનો કય સ્થિતિમાં છે, તે આજના સંચાલકો અને મોટરાઓ જરૂર ખ્યાલ કરશે.

‘ મને આશા છે કે જનતા આ ઐતિહાસિક નોંધ ઉપર પુરેપુરું ધ્યાન આપશે, અને ભૂતકાળના જૈનોની શું બહોજલાલી અને જૈનાચાર્યોનો અન્ય કોમ ઉપર કેવો પ્રભાવ હતો તેનો વિચાર કરી વર્તમાન કાળમાં સુધારો કરી જૈન તરીકેની ફરજ બજાવવા કટીબદ્ધ થશે, અને જનતાને સુખી કરવા અને ધાર્મિક શ્રદ્ધા મજબુત કરવા પ્રયત્ન કરશે. ’

લી. ભોગીલાલ કવિ

॥ સમાપ્ત ॥

શેઠ કર્માશાહનો ટુંક સાર

ભાખ્યાગી પુરુષોત્ત્વ નામ હરહંમેશ જગતની જૂમિ ઉપર ચાલ્યા જ કરે છે એવો એક મહાપુરુષ મેશાહની જૂમિમાં ઉત્પન્ન થયો અને એણે પોતાના બાહુજયી અને ચઢાથી રાજઓના અને બાહ્યાહોના મન છૂટ્યા એ મહાપુરુષનું નામ કર્માશાહ હતું અને જેણે પવિત્ર યતુજય તીર્થનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો તેનું ટુંકું જીવન અને આપવામાં આવ્યું છે.

- ૧ સં. ૧૫૮૭માં શેઠ કર્માશાહે વેશાળ (ગુજરાતી ચેત્ર) વદ ૧ ને દિને યતુ જયનો સોગમો ઉદ્ધાર કર્યો. તેનો ટુંકમાં ઇતિહાસ એ છે કે ચિત્તોડમાં એસવંશ (એસવાલ જ્ઞાતિ) ની વૃદ્ધ યાખામાં (વીસા) સારણદેવ નામનો પુરુષ થયો, તે જૈન આમ રાજનો વંશજ હતો તેના રામદેવ-લક્ષ્મણસિંહ-ભુવનપાલ-સોજરાજ-ઠક્કરસિંહ-ખેતાનરસિંહ-તોલા અનુક્રમે યથા તોલા-શાહ મેવાડના મહારાણા સાંગાનો પરમ મિત્ર હતો તેને લીડુ નામની પત્નિથી યજ્ઞેષ્ઠ પાંચ પુત્રોમાં સોથી નાનો કર્માશા એક અને ખ્યાતિમાન હતો.
- ૨ તપાગચ્છા રત્નાકર પદની બહુચ્છીય યાખાના વિજયરત્નસૂરિ શિષ્ય ધર્મરત્નસૂરિ સાથે સં. ધનરાજનો સંઘ આજુ વજેરે તીર્થની યાત્રા કરતો મેઠપાટ (મેવાડ) માં આવ્યો. ચિત્રદૂટમાં રાજ્ય કરતા સાંગા મહારાણા (રાજ્ય સં. ૧૫૬૫થી ૧૫૮૫) નામના મહા પ્રતાપી રાજાએ માન પૂર્વક આમા જઈ માન આપ્યું. તોલાશાહે સૂરિ પાસે જઈ યતુજય પર સમ-રાશાહે સં. ૧૩૭૧માં સ્થાપિત કરેલ બિંબનું મસ્તક ખેંચે (મુસદ્દામાં) એ પુનઃ કોઈ સમયે ખડિવ કરી લીધું હતું તેનો ઉદ્ધાર કરવાનો મનોરથ સિદ્ધ થયે કે નહિ, એ પૂછતા સૂરિએ જણાવ્યું કે 'તારો પુત્ર કર્માશાહ તે ઉદ્ધાર કરશે' સૂરિ સંઘ સાથે આવ્યા ગયા પણ પોતાના શિષ્ય વિન-યમંડને ત્યાં રાખી ગયા. પછી તોલાશાહ સ્વર્ગસ્થ થયા.
- ૩ પછી ગુજરાતનો શાહબદો બહાદુરખાન ચિત્તોડમાં જતાં ત્યાંના રાણાએ તેનું સન્માન કર્યું કર્માશાહ કાપડનો વેપાર કરતો હતો તેની પાસેથી શાહબદાએ પ્રુકળ કાપડ ખરીદ્યું, અને બને વચ્ચે મેની ધર્મ, શાહબદાને દેશમાં જવા માટે ખર્ચી જૂટી એટલે કર્માશાહે એક લાખ રૂપિયા વિન-સરવં આપ્યા પછી આ શાહબદો સં. ૧૫૮૩માં બહાદુરશાહ એ નામધારી અમદાવાદની ગાદી પર બેઠો.

(શેઠ કર્મશાહના વંશજ)

શ્રીમાન્ અમ્બાલાલજી દોસી ઉદયપુર (મેવાડ)

જેન તરીકે અન્નેડ સેવા કરનાર શેઠ કર્મશાહ કે જેને સં. ૧૫૮૭ ના વૈશાખ (ગુજરાતી ચૈત્ર) વદ ૬ ના દિવસે શત્રંજયનો ઉધ્ધાર કર્યો હતો, જેઓએ જોતોનું તેમજ શાસનનું ગૌરવ વધાર્યું હતું તેઓશ્રીના વંશજ શ્રીમાન્ અમ્બાલાલજી દોશી હાલ ઉદયપુર રાજ્યમાં સારા હોદ્દા ઉપર છે. તેઓ ધણીજ ધાર્મિક ભાવનાવાળા છે, પરમાત્મા નરવીર કર્મશાહના વંશજને સદા સુખી અને દીર્ઘાયુ રાખે.

લી. કવિ ભોગીલાલ

મેવાડના અજમેર જવાદિર ધાને આત્મચરિત્રાન.

જેનેને: અસલ ઐતિહાસીક પુરાતન ૧૦૦૦ વરસનો જુનો કીર્તિસ્તંભ
ચિતોડ (મેવાડ).

(સરસ્વતી સાહિત્ય રત્ન મંચાવરિ)

૪ પછી કર્મશાહ બાદશાહને મળવા આવતાં તેને બહુમાન મળ્યું. ત્યાં રહેલા સોમધીરગણિનો ઉપદેશ સાંભળવા લાગ્યા. અગાઉનાં આપેલાં નાણાં બાદ-
શાહે પાછા આપ્યાં ને ‘ળીળું કંઈ હું શું કરું ? કંઈ પણ સ્વીકારો’ એમ
કહેતાં કર્મશાહે કહ્યું કે શત્રુજય પર મારી કુલદેવીની સ્થાપના કરવા ચાહું
છું. તો આપે અગાઉ આપેલ વચન ચાદ કરી તેમ કરવા આજ્ઞા આપો.
બાદશાહે તે સ્વીકારી કોઈ પણ પ્રતિબંધ ન કરે તેવું ફરમાન કરી આપ્યું.
આ લઈ કર્મશાહે શત્રુજય તરફ પ્રયાણ કર્યું. માર્ગમાં આવતા દરેક જૈન
ચૈત્યમાં સ્નાત્ર મહોત્સવ અને ધ્વજારો પણ કરતા, દરેક ઉપાશ્રયમાં સાધુના દર્શન
કરી વસ્ત્ર-પાત્રાદિનું દાન કરતા, દરિદ્ર લોકને યથાયોગ્ય દ્રવ્યસહાય આપતા અને
ચીડીમાર-મચ્છીમાર આદિ હિંસકને તે પાપકર્મથી મુક્ત કરતા કર્મશાહ
સ્વંભવતીર્થ (ખંભાત) પહોંચ્યા, ત્યાં વિનયમંડન પાઠકને વંદન કર્યું. પાંચ
છ દિનમાં શત્રુજયગિરિ દેખાયો ને પછી છેટેથી વંદન સ્તુતિ કરી તલેટીમાં
સંઘ પહોંચ્યો આ વખતે સૌરાષ્ટ્રનો સુભા મયાદખાન (સુબાહિદખાન) હતો
તે આથી મનમાં બળતો હતો છતાં બહાદુરશાહનું કર્માન એટલે કંઈ વિરુદ્ધ
કરી ન શક્યો. શુર્જરવંશનાં રવિરાજ અને નૃસિંહે (કે જે ખંને તે સુખાના
મંત્રી હતા.) કર્મશાહને ઘણી સહાય આપી. પછી ખંભાતથી વિનયમંડન
પાઠક પણ સાધુ સાધ્વીનો પરિવાર લઈ આવી પહોંચ્યા મહામાત્ય વસ્તુ-
પાલે લાવી રાખેલી મન્માણી ખાણના પાષાણખંડો ભૂમિગૃહમાંથી કઢાવી
તેની પ્રતિમા વસ્તુશાસ્ત્રમાં વિદ્વાન વાચક વિવેકમંડન અને પંડિત વિવેક-
ધીરની દેખદેખ નીચે બનાવરાવી. પછી સર્વ સંધોને આમંત્રણ મોકલી
મોકાવી સં. ૧૮૫૬ના વૈશાખ વદિ (શુજરાતની ગણનાએ ચૈત્ર વદિ) ૬
રવિવારને દિને ધર્મરત્નસૂરિ શિષ્ય-પટ્ટધર વિદ્યાનગંડનસૂરિ પાસે પ્રતિષ્ઠા
કરાવી. આ રીતે શત્રુજયની ખંડિત પ્રતિમાનો ઉદ્ધાર કર્મશાહે કર્યો અને
અને તેની પ્રથસ્તિ ઉક્ત સૂરિના શિષ્ય વિવેકધોરે બનાવી અને તે ઉપરાંત
તેમણે તે સંબંધી શત્રુજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ સંસ્કૃતમાં રચ્યો. ૨૨ (જેન
સાહિત્યનો ઇતિહાસ પૃ. ૫૦૩).

શ્રી કુર્માચાહની વંશાવલી

શ્રી હેનાચાર્જ બાપબદ્ધસરિણના ઉપદેયથી આમરાજ એમકર્મી જન્યા, જેમના વંશમાં સારણુદેવજી થયા.

સારણુદેવજી

રામદેવજી

લક્ષ્મીસિંહજી

ભુવનપાલજી

લોખચાજી

મારસિંહજી

પ્રેતા નરસિંહ

તોલાચાહજી

(શ્રી-વારાદ-લીલ)

રત્નાચાહજી

(શ્રી-રજનલદે)

શ્રીરંજનજી

પોખાચાહજી

શ્રી-પદમાદે

" પાદમદે

ચલેયચાહજી

શ્રી-ચક્રાદે

" ચારવદે

દયરાજજી

શ્રી-દેવલદે

" દેવલદે

લોખચાહજી

શ્રી-આલવદે

" કર્ણમદે

કુર્માચાહજી

શ્રી-કામલદે

" કપૂરદે

સરણુદેવજી

સરણુદેવજી

" કપૂરદે

બારેટ લોકેના જુના કાવ્યો પૃથ્વી નીચેની વંગાવતી લોધિલી છે
એટલે સાધારણ સંદેહ છે છતાં શુદ્ધિ કરીને મેવાડના મહારાજાઓની
સવત ૧૬૧ ની સાત્તથી રાજ્યાભિષેકની નામ વાર યાદી કરી છે.

નંબર	મહારાજાઓના નામ	રાજ્યાભિષેકની સામ વિક્રમી	રાજ્ય અધિકારનો સમય		
			વર્ષ	મહિના	દિન
૧	રાવલ બાપા	૧૬૧	૧૦૧	૧	૩
૨	રાવલ ખુમાણ	૨૬૨	૧૦	૧	૫
૩	રાવલ ગોવિંદ	૩૫૨	૨૬	૩	૬
૪	રાવલ મહેન્દ્ર	૩૮૧	૭૦	૦	૬
૫	રાવલ અક્કલ	૪૫૧	૭૦	૨	૧૧
૬	રાવલ સીંઠા	૫૨૧	૪૧	૬	૧
૭	રાવલ શક્તિપ્રભાસ	૫૬૨	૨૫	૧૧	૩
૮	રાવલ શાસિવાહન	૫૮૭	૩૧	૧	૫
૯	રાવલ નરવાહન	૬૧૮	૨૮	૩	૨
૧૦	રાવલ જગન્નાથસાગ	૬૪૧	૪૫	૦	૪
૧૧	રાવલ કીર્તિવર્મા	૧૬૧	૪૧	૧	૧
૧૨	રાવલ નરવર્મા	૭૩૨	૨૧	૩	૭
૧૩	રાવલ નરવે	૭૫૩	૨૬	૩	૮
૧૪	રાવલ હિંતમ	૭૭૬	૧૭	૨	૫
૧૫	રાવલ દેવવ	૭૬૬	૧૧	૩	૩
૧૬	રાવલ ડ્યુર્ગિતમ	૮૦૭	૩૨	૩	૭

મેનાડના મહારાણાઓની રાજપાલિકેટની યાદી

નંબર	મહારાણાઓના નામ	રાજપાલિકેટની સાલ વિક્રમી	રાજા આધિકારનો સમય		
			વર્ષ	મહિના	દિન
૧૭	રાવલ ભાવસિંહ	૮૩૯	૪૧	૫	૧
૧૮	રાવલ ગાત્રસિંહ	૮૮૦	૪૬	૧	૬
૧૯	રાવલ હંસરાજ	૯૨૬	૩૫	૩	૧૮
૨૦	રાવલ યોગરાજ	૯૬૧	૩૫	૩	૨
૨૧	રાવલ ઘેરક	૯૯૬	૪૦	૫	૬
૨૨	રાવલ વૈરસિંહ	૧૦૩૬	૩૦	૯	૧૪
૨૩	રાવલ તેજસિંહ	૧૦૬૬	૪૦	૫	૧૩
૨૪	રાવલ સમરસિંહ	૧૧૦૬	૫૨	૧૧	૫
૨૫	રાવલ રત્નસિંહ	૧૧૫૮	૧	૩	૫
૨૬	રાવલ કર્ણસિંહ	૧૧૫૯	૪૨	૧	૨૫
૨૭	રાણા રાહુપ	૧૨૦૧	૬૧	૩	૫
૨૮	રાણા નરપતિ	૧૨૬૨	૩૩	૫	૧૫
૨૯	રાણા દીનકરજી	૧૨૯૫	૬	૬	૩
૩૦	રાણા જશકરજી	૧૩૦૧	૫	૨	૧
૩૧	રાણા નાગપાળ	૧૩૦૬	૫	૬	૬
૩૨	રાણા પુષ્પપાળ	૧૩૧૧	૪	૨	૨૮
૩૩	રાણા પૃથ્વીપાળ	૧૩૧૫	૪	૩	૬
૩૪	રાણા ભૂષસિંહ	૧૩૧૯	૩	૫	૯
૩૫	રાણા બીષસિંહ	૧૩૨૨	૪	૫	૬

ક્રમ	મદાગ જાગ્યાન નામ	ગાંધી જિલ્લાની સહ વિભાગી	સંબંધ અધિકારના સમય		
			વર્ષ	મહિના	દિન
૩૬	રાણા જયસિંહ	૧૩૨૬	૫	૩	૫
૩૭	રાણાજીવદાસજીસિંહ	૧૩૩૧	૧૫	૩	૪
૩૮	રાણા અરિસિંહ	૧૩૪૬	૦	૧	૦
૩૯	રાણા અજયસિંહ	૧૩૪૬	૧૧	૧	૩
૪૦	રાણા હમીરસિંહ	૧૩૫૭	૧૪	૭	૪
૪૧	રાણા શેરસિંહ	૧૪૦૧	૧૮	૪	૧૦
૪૨	રાણા લક્ષ્મિસિંહ(લાખા)	૧૪૩૪	૧૫	૪	૧
૪૩	રાણા મોરજી	૧૪૫૪	૨૧	૧	૩
૪૪	રાણા કુંભા	૧૪૭૫	૫૦	૩	૪
૪૫	રાણા ભીમ	૧૪૯૫	૫	૫	૫
૪૬	રાણા રાધામજી	૧૫૩૦	૩૫	૧	૨
૪૭	રાણા સંજયસિંહ (સાંગા)	૧૫૬૫	૨૧	૫	૬
૪૮	રાણા રત્નસિંહ	૧૫૮૬	૪	૪	૫
૪૯	રાણા વિક્રમસિંહ	૧૫૯૦	૨	૭	૩
૫૦	રાણા ઉદયસિંહ	૧૫૯૨	૩૬	૨	૧
૫૧	રાણા પ્રતાપસિંહ	૧૬૨૮	૨૪	૧૦	૨૬
૫૨	રાણા અમરસિંહ	૧૬૫૨	૨૪	૦	૦
૫૩	રાણા ઠરણસિંહ	૧૬૧૬	૮	૦	૧૦
૫૪	રાણા જગદસિંહ	૧૬૮૪	૨૫	૧	૧૬

નંબર	મહારાણાઓના નામ	રાજ્યાભિષેકની સાલ વિક્રમી.	રાજ્ય અધિકારનો સમય		
			વર્ષ	મહિના	દિન
૫૫	રાણા રાજસિંહ	૧૭૦૬	૨૮	૨	૬
૫૬	રાણા જયસિંહ	૧૭૩૭	૧૮	૬	૧૮
૫૭	રાણા અમરસિંહ	૧૭૫૫	૧૨	૩	૫
૫૮	રાણા સંશ્રામસિંહ	૧૭૬૭	૨૩	૮	૬
૫૯	રાણા જગતસિંહ	૧૭૬૦	૧૭	૧૦	૧૧
૬૦	રાણા પ્રતાપસિંહ	૧૮૦૭	૨	૭	૧૦
૬૧	રાણા રાજસિંહ	૧૮૧૦	૭	૨	૧૨
૬૨	રાણા અરિસિંહ	૧૮૧૭	૧૨	૧૧	૧૮
૬૩	રાણા હમીરસિંહ	૧૮૨૬	૫	૮	૬
૬૪	રાણા ભીમસિંહ	૧૮૩૪	૫૦	૩	૭
૬૫	રાણા જવાનસિંહ	૧૮૮૪	૧૦	૪	૨૦
૬૬	રાણા મહારસિંહ	૧૮૬૫	૪	૬	૨૩
૬૭	રાણા સ્વરૂપસિંહ	૧૮૬૮	૧૬	૪	૬
૬૮	રાણા શમ્ભુસિંહ	૧૯૧૮	૧૨	૧૦	૧૨
૬૯	રાણા સજ્જનસિંહ	૧૯૩૧	૧૦	૩	૬
૭૦	રાણા કુતેસિંહ	૧૯૪૧	હાલમાં રાજ્ય કરે છે		
૭૧	ભોપાળસિંહ				

તા. ૬. ઉપરની નામવાર મહારાણાઓની યાદી ઇતીહાસના સ્વરૂપમાં ઘણી જ ઉપયોગી હોવાથી ઘણી જ મહેનતે સંશોધન કરી મેળવી છે. બ્યારે ઇતીહાસની શરૂઆત જે રાણાઓના નામથી થશે ત્યારે આ વંશાવલીની યાદગીરી જમતને બહુવા જેવી લાગશે.

મેવાડના મહારાણાઓની જન્મ તથા મૃત્યુની નામવાર
યાદો બારોટ લોકોના જુના કાવ્યો પરથી લીધી છે.

નંબર	મહારાણાઓના નામ	જન્મ સંવત	રાજ્યાભિ- ષેકની સં- વત	મૃત્યુકા- લ સંવત	ટિપ્પણ
૧	શુહિલ	•	•	•	
૨	લોચ	•	•	•	
૩	મહેન્દ્ર	•	•	•	
૪	નાગ	•	•	•	
૫	શીલ	•	•	•	
૬	અપરાજિત	•	•	•	કુલ જામની પ્રથસ્તિથી માલમ પટે છે કે આ રાજા વિક્રમી ૭૧૮ માં રાજ્ય કરતો હતો
૭	મહેન્દ્ર (બાપા)	•	•	•	
૮	કાલસોલ	•	•	•	
૯	પુરુષોત્તમ	•	•	•	
૧૦	સત્કુલ	•	•	•	
૧૧	સિંહ	•	•	•	
૧૨	અશ્વત્થ	•	•	•	રાજાની ઉદયપુર ના દિગ્વી કરવાએ બહાર ચારણોએ મહાદેવના મંદિરની પ્રથસ્તિથી વિક્રમી ૧૦૧૦ માં આ રાજા રાજ્ય કરતો માલમ પટે છે
૧૩	નરવાહન	•	•	•	
૧૪	સાલિવાહન	•	•	•	આ નામ આજુ અથવા રાણ પુરની પ્રથસ્તિમાં નથી પણ એતપુરની પ્રથસ્તિથી લખેલ છે
૧૫	શક્તિપ્રભા	•	•	•	એતપુરની પ્રથસ્તિથી વિક્રમી ૧૦૪૪ માં આ રાજા રાજ્ય કરતો માલમ પટે છે

નંબર	મહારાણાઓના નામ	જન્મ સંવત	ગાળ્યાબિ- ષેકની સં- વત	મૃત્યુકા સંવત	કૈદિયત
૧૬	શુચિવર્મા	૦	૦	૦	રશીયાની છત્રીની પ્રશસ્તિમાં શક્તિકુમારના પુત્ર આમ્રપસા લખેલ છે. પરંતુ ઉદયપુરથી એક માર્ગલક્ષીસીલેપર સુરજ પોળની બહાર હરિસિંહિન મંદિરની સીડીઓ પરના પ્રશસ્તિમાં શક્તિકુમાર પછી શુચિવર્મા લખેલ છે. એટલે તે નામ અહીં લખ્યું નથી.
૧૭	નર વર્મા	૦	૦	૦	
૧૮	કીર્તિવર્મા	૦	૦	૦	
૧૯	વૈરટ	૦	૦	૦	રાણપુરની પ્રશસ્તિમાં કીર્તિ વર્માની પછી યોગરાજ લખેલ છે. પરંતુ આણુની પ્રશસ્તિમાં નથી. તેથી અહીં લખેલ નથી.
૨૦	વૈરસિંહ	૦	૦	૦	રાણપુરની પ્રશસ્તિમાં વૈરટ પછી વંશપાલ લખેલ છે. આણુની પ્રશસ્તિમાં ન હોવાથી અહીં લખેલ નથી.
૨૧	વિજયસિંહ	૦	૦	૦	રાણપુરની પ્રશસ્તિમાં વૈરસિંહની પછી વીરસિંહ લખેલ છે અને રસિયાની છત્રી વિજયસિંહ લખેલ છે.
૨૨	અરિસિંહ	૦	૦	૦	
૨૩	ઓંહસિંહ	૦	૦	૦	
૨૪	વિક્રમસિંહ	૦	૦	૦	
૨૫	શેખસિંહ	૦	૦	૦	
૨૬	સામન્તસિંહ	૦	૦	૦	

નંબર	મહારાજાઓના નામ	જન્મ સંવત	શિક્ષણ વિદ્યા સં વત	પ્રવૃત્તિ સંવત	કેદિયત
૨૭	કુમારસિંહ	•	•	•	
૨૮	મયનસિંહ	•	•	•	
૨૯	પદ્મસિંહ	•	•	•	
૩૦	જેતસિંહ	•	•	•	ઝોલિંગિયરમાં એક સમાધિ ના લેખથી વિક્રમી ૧૧૭૦ માં આનું રાજ્ય હતું એવું માલમ પડે છે (સાબીત થાય છે)
૩૧	તેજસિંહ	•	•	•	ચિત્તોડમાં બહીરી નદીના પુલ ઉપર જે પ્રચલિત છે તેનાથી માલમ પડે છે કે વિક્રમી ૧૩૨૪ માં તેજસિંહ રાજ્ય કરતા હતા.
૩૨	સમરસિંહ	•	•	•	વિક્રમી ૧૩૩૦ થી ૧૩૪૪ સુધી આનું રાજ્ય હતું એવું કહેલ પ્રચલિતથી સાબીત થઈ છે
૩૩	શત્રુઘ્નસિંહ	•	•	•	વિક્રમી ૧૩૫૬ માં બહાઉદ્દીન બલ્લુની સાથે આને લડાઈ થઈ આ નામ રાણપુરની પ્રચલિતમાં નથી
૩૪	શત્રુઘ્નસિંહ	•	•	•	આ નામ રાણપુરની પ્રચ લિતમાં નથી
૩૫	શત્રુઘ્ન	•	•	•	
૩૬	નરપતિ	•	•	•	
૩૭	હિતકરજી	•	•	•	
૩૮	જયકરજી	•	•	•	

નંબર	મહારાણાઓના નામ	જન્મ સંવત	રાજ્યાભિષેકની સંવત	મૃત્યુકા સંવત	કેદિયત
૩૬	નાગયાળ	૦	૦	૦	
૪૦	પૂર્ણયાળ	૦	૦	૦	
૪૧	પૃથ્વીયાળ	૦	૦	૦	
૪૨	ભુવનસિંહ	૦	૦	૦	આ નામ સમરસિંહ પછી રાણપુરની પ્રથક્તિ લખેલ છે.
૪૩	ભીમસિંહ	૦	૦	૦	આ નામ રાણપુરની પ્રથક્તિમાં નથી.
૪૪	જયસિંહ	૦	૦	૦	આ નામથી માંડીને કુંભ સુધી બધી પેઢીઓ રાણપુર પ્રથક્તિમાં કેમવાર લખી
૪૫	લક્ષ્મસિંહ	૦	૦	૦	
૪૬	અજયસિંહ	૦	૦	૦	
૪૭	અરિસિંહ	૦	૦	૦	
૪૮	હમીરસિંહ	૦	૦	૧૪૨૧	
૪૯	ક્ષેત્રસિંહ	૦	૧૪૨૧	૧૪૩૯	
૫૦	લક્ષ્મસિંહ	૦	૧૪૩૯	૧૪૫૪	
૫૧	મોહલ	૦	૧૪૫૪	૧૪૯૦	
૫૨	કુંભકર્ણુ	૦	૧૪૯૦	૧૫૨૫	અમરકાંઠ્ય નામના એ પછી મહારાણા કુંભાના જ્યાભિષેકની સાલ લખી છે.
૫૩	ઉદયકર્ણુ	૦	૧૫૨૫	૦	આને પોતાના બાપને નાખ્યો, અને પાંચ વર્ષ એને પોતાના ભાઈ રાજાની પદબ્રત કરી ઠાઠી

નંબર	મહારાજાઓના નામ	જન્મ સંવત	ગણપતિ સંવત	મૃત્યુ સંવત	ક્રિષ્ત
૫૪	રાયમલ	૦	૧૫૩૦	૧૫૬૫	
૫૫	સુઆમસિંહ	૧૫૩૮	૧૫૬૫	૧૫૮૪	
૫૬	રત્નસિંહ	૦	૧૫૮૪	૧૫૮૮	
૫૭	વિક્રમાદિત્ય	૧૫૭૪	૧૫૮૮	૧૫૬૨	
૫૮	ઉદયસિંહ	૧૫૭૬	૧૫૬૪	૧૬૨૮	વિક્રમાદિત્યના મૃત્યુ પછી વનવીરના કુતૂર ખડા હોવાના કારણથી આ મહારાજા ભે વળ પછી ગાદી ઉપર આબા.
૫૯	પ્રતાપસિંહ	૧૫૬૬	૧૬૨૮	૧૧૫૩	
૬૦	અમરસિંહ	૧૬૧૬	૧૬૫૩	૧૬૭૧	
૬૧	કર્ણસિંહ:	૧૬૪૦	૧૬૭૧	૧૬૮૪	
૬૨	જગત્સિંહ	૧૬૬૪	૧૬૮૪	૧૭૦૬	
૬૩	રાજસિંહ	૧૬૮૬	૧૭૦૬	૧૭૩૭	
૬૪	જયસિંહ	૧૭૧૦	૧૭૩૭	૧૭૫૫	
૬૫	અમરસિંહ	૧૭૨૬	૧૭૫૫	૧૭૬૭	
૬૬	સુઆમસિંહ	૧૭૪૭	૧૭૬૭	૧૭૬૬	
૬૭	જગત્સિંહ	૧૭૬૬	૧૭૬૦	૧૮૦૮	
૬૮	પ્રતાપસિંહ	૧૭૮૧	૧૮૦૮	૧૮૧૦	
૬૯	રાજસિંહ	૧૮૦૦	૧૮૧૦	૧૮૧૭	
૭૦	અરિસિંહ	૦	૧૮૧૭	૧૮૨૬	

નંબર	મહારાણાઓના નામ	જન્મ સંવત	રાજ્યાભિષેકની સંવત	મૃત્યુકા સંવત	ક્રિયાત
૭૧	હમીરસિંહ	૧૮૧૮	૧૮૨૬	૧૮૩૪	
૭૨	ભીમસિંહ	૧૮૨૪	૧૮૩૪	૧૮૮૫	
૭૩	જવાનસિંહ	૧૮૫૭	૧૮૮૫	૧૮૯૫	
૭૪	સરદારસિંહ	૧૮૫૫	૧૮૬૫	૧૮૯૬	
૭૫	સ્વરૂપસિંહ	૧૮૭૧	૧૮૯૬	૧૯૧૮	
૭૬	શંભુસિંહ	૧૯૦૪	૧૯૧૮	૧૯૩૧	
૭૭	સત્તજનસિંહ	૧૯૧૬	૧૯૩૧	૧૯૪૧	
૭૮	ફતેહસિંહ	૧૯૦૬	૧૯૪૧		
૭૯	ભોપાલસિંહ	૧૯૪૧			હાલમાં રાજ્ય કરે છે.

આ વંશાવળી આગલની વંશાવળી કરતાં ઘણીજ માળજથી સંશોધન કરેલી છે. આ વંશાવળીમાં કોઈ ભૂતનો સંદેહ નથી.

આ વંશાવળી સાબીત કરવાને અનેક પ્રયત્નિઓ છે:—

- ૧ એકલોજિશ્વરની પશ્ચિમ કૂંડા ગામમાં વિક્રમી ૭૧૮ ની ખોદાએલી રાજીતના રાજ્ય સમયની.
- ૨ ઉદયપુરથી દિલ્લી દરવાજા બહાર શારણેશ્વર મહાદેવના મંદિરમાં વિક્રમી ૧૦૧૦ ની ખોદાએલી અલ્લટના રાજ્ય સમયની.

- ૩ ઉદયપુરથી એક માઈલ પૂર્વ હરિસિદ્ધિ દેવીના મંદિરની સીડીએ ઉપર^૧
- ૪ એતપુરની પ્રશસ્તિ વિક્રમી ૧૦૩૪ ની, એ કર્નેલ ટોલને મલી.
- ૫ એકલીગિશ્વરમાં વિક્રમી ૧૨૭૦ ની, રાવલ ભૈરવસિંહના સમયની.
- ૬ ચિત્તોડમાં અંબીરી નદીના પુલમાં વિક્રમી ૧૩૨૪ ની, રાવલ તેજસિંહના સમયની
- ૭ ચિત્તોડગઢમાં મહાસતીની ઉત્તર દરવાજાની પાસે પ્રસિદ્ધ શિવવાની છત્રીમાં વિક્રમી ૧૩૩૧ ની રાવલ સમરસિંહના સમયની.

અનુદ મેવાડ

મેવાડનું નામ લેતાં જ મહારાષ્ટ્ર પ્રતાપ તથા વિર ભામાશાહનું જ નામ પ્રાદ આવે છે. મુખ્યશિવ કેસરીયાળ પજુ યાદ આવે છે. મેવાડના ઇતિહાસે માનેલી જોત્સનાઓ પાળી તથા પદાડાથી મુશોભિત મેવાડ દેશ દેખે પ્રીય ન લાગે । મેવાડની પ્રાચીન નગરા અને મૃદુ બરી બાપા હજુર ને હુકમ જનકાતા આદી અત્યંત ગપુર બાપાથી તેમજ વિવેકમરી પાળીથી મેવાડ આને ભારતવર્ષ સ્વસ્ત પ્રાન્તોમાં અપૂર્વ સ્થાન ચોભાવી રહ્યું છે.

દોહો

મેવાડે પંચ રત્નાનિ કોંટા ભાટા ચ પર્વતા;
ગતુર્ધી રાજ દણું સ્થાત પંચમ વચ લૂંટનમ.

૧ કોંટા, ૨ પત્થર, ૩ પર્વત, ૪ રાજદણું તથા ૫ ચોર લોકોનો ઉપદ્રવ.
એ પાંચ કારણથી મેવાડને પ્રસિદ્ધ માને છે.

એક દુઃખી હૃદયના આત્માએ મેવાડ જવા માટે ના પસંદગી બતાવી છે.
તે બાબતનું મળેલું કાવ્ય વાંચવાથી માણુમ પડશે.

મેવાડ દેશે ભૂલેચૂકે મત કરીયો પરવેશ,
નહિ આછો ખાનો બહુ દુઃખ લાણો રાણાજી રે દેશ.
જબ મછી રાટી ઉધ્વજ જોટા જોટો ખાય હમેશ,
ઉજવળ બજારી સો નરનારી કાળા પહિરે વેશ.
મેવાડ દેશે ભૂલેચૂકે મત કરીયો પરવેશ.

માથે પામડીયાં કોંસકી જડીયાં કર્મને બાંધે નાણુ,
ગનમે મોટા ઘરમે ટોટા બાડયાં બાંધે કાન.
ભાગે પહેલાંસે ફોબ કોટે રાસતર બાંધે વિવેશ,
મેવાડ દેશે ભૂલેચૂકે મત કરીયો પરવેશ.

નહિ આવે ગાઠાં રથ મતવાલા ઘોડા કંપે તેહ,
ત્યાં પોઠી નવે જવ ભર લાવે મછી ખાવે જેહ.
પટકર્શન બેઠા બૂખા રેવે પ્રભુ ગુણુ આવે કેમ,
મેવાડ દેશે ભૂલેચૂકે મત કરીયો પરવેશ.

આવા અનેક પદોમા આત્મ અનુભવી ગીત મેવાડની કઠણામને ગાઈ જતારી છે આત્મ મુખ્ય. કારણ તો એક જ છે કે મેવાડના વિદ્યાળ પદાવી લાગેમા ઉતરવાવાળા મુસાફરને આવો અનુભવ જરૂર થાય છે

મેવાડમા કાટા કંકર પહોડો તથા પત્થર નદી વીઝેરે નાગાવાળો મુકો દેશ હોવા છતાં પણ દેર જૂઠિવાળો દેશ છે અને ચારિત્રયાળી પુર્ણ ચાર્યોની ચરણ રજાથી પવિત્ર બનેલો દેશ છે હિન્દુધર્મનો રણજી હાર દેશ છે તથા આત્માભિમાન સાથે મોરવયાળી દેશ છે એમા જરાપણ સંદેહ નથી

મેવાડમા કેચરીયાળ, કંદેરા, રેલવાડા, અલ્ખદણ, દયાળશાહનો કિલ્લો, ચિત્તોડમઠ, વિગેરે નૈન તિર્યો હાલ મોજુદ છે આ સિવાય સારા મેવાડમા લગભગ ત્રણ હજાર નૈન મંદિરો વિદ્યમાન છે મેવાડના એ મંદિરો તથા તિર્યોનું નીરીક્ષણ કરવાથી માત્રુમ પટે છે કે ચીલસૂરિ સોમમુદરસૂરિ સરાનન્દ સૂરિ, ઉદયરત્નસૂરિ, ચારિત્રરત્નસૂરિ, છનચંદ્રસૂરિ, છનસિંહસૂરિ, વિજયદેવસૂરિ, શાન્તિસૂરિ, તથા મનસૂરિ એવા અનેક આચાર્યોએ મેવડની જૂઠિમા પધારી જૂઠિને પવિત્ર કરી શાયનની શોભા વધારી છે

ઉપરોક્ત આચાર્યોના સમયે મેવાડ દેશમા નૈનધર્મને માનવાવળી વસ્તીનો લગભગ પચાસ હજાર નૈનોના વર હતા આજ વર્તમાન યુગમા આજ એજ મેવાડમા તેમજ ઉંચપુરમાં મામૂલી મુશ્કેલીથી પાલકોથી સાતથો વર કુલ મૂર્તિ પૂજકોના છે મેવાડની આવી શોચનીય દશા આવાવાનું મુખ્ય કારણ અનુભવથી એકજ જણાય છે કે સ્વેચ્છાગર મૂર્તિપૂજક સાધુઓના વિહારનો અભાવ અને સાધુઓમા આવેલી રીધીલતાના કારણથી પાછળથી ઘણા વર્ષોથી વિહાર બીલકુલ બંધ રહ્યો હતો ખરું કારણ તો એક જ છે કે ને સાધુઓ રીધીલ ન બન્યા હોત અને મેવાડનો પ્રવાસ બારી રાખી ઉપદેશ રૂપી અમૃતવાણીનું ને પ્રજાના હૃદયમા સીચન કર્યું હોત તો આજે આ દશા મેવાડની ન આવત પણ લાચાર કે બન્યા ભાવિજ પ્રતિકુળ હોય ત્યાં કોઈ શું કરે તે પછી તો યુગનાયુગ બદલાયા પણ વર્તમાન યુગમા ચોદથી પદર વર્ષથી સ્વર્નવાસી વિજય નિતિસૂરિશ્વર મેવાડમા પધાર્યા તેઓઓએ મેવાડના ગામડાઓમા વિહારમા ને જનતાની દુરદર્શી નોઈ અને અન્ય ધર્મીઓના સતત પ્રચારથી અને ઉપદેશથી નૈન મંદિરોની પણ ખરાબ હાલત ચર્ચ રહી હતી લગભગ આખા મેવાડમા પણ હજારો મંદિરોની હારમાળા હોવા છતાં એક પણ મંદિર ઉપર સફાઈ કે રોજીક નેવામા ન આવી તે પછી ચિત્તોડના કિલ્લાની મુસાફરી કરી તે કિલ્લો એતા કિલ્લાના ઉપર કર્મશાહ યુગાર ચવરી નૈનોના ઈર્તિસ્થળ સત્તાવીસ દેરીનું દહેરાસર આવા અલેક મંદિરોની હારમાળા નેનાજ તેમજ તે મંદિરોની

પરિસ્થિતી જોતાં શુદ્ધેવના હૃદયને મહા આગાધ લાગ્યો. મન સાથે અભિગ્રહ
ધાર્યો અને ચિત્તોડનો તેમજ મેવાડનો ઉદ્ધાર કરવા નિશ્ચય કર્યો મેવાડના ગામડે
ગામડે મક્કાઈનો રોટલો ખાઈ વિહાર કરી પોતાની આત્માશ્રદ્ધાથી તેમજ
ભાવનાથી જ પ્રભુના ભરૂંસા ઉપર પ્રચાર કાર્ય ચાલુ કર્યું. બીલવાડા પાસે આવેલા
પુર ગામમાં જન મંદિરોની પ્રતિષ્ઠા કરાવી ખાળકો ખાળીકાઓને ધાર્મિક
ભણાવવા, માટે ગામોગામ પાઠશાળાઓ જોડાવી, અને પોતાના ભકતોને ઉપદેશ
આપી, તે ભકતો દ્વારા ચિત્તોડ તેમજ મેવાડના ઉદ્ધારની શરૂઆત કરાવી અને
શુદ્ધેવની આજ્ઞાનુસાર ઘણા ગૃહસ્થોએ ચિત્તોડ તેમજ મેવાડના ઉદ્ધારના માટે
લાખો રૂપીયાની ઉદારતા બતાવી અને કામની શરૂઆત કરી સંવત ૧૯૯૮
મહા મહિનામાં ચિત્તોડના મંદિરની પ્રતિષ્ઠાનું સુર્કત હતું. શુદ્ધેવની તખીયત
નરમ હોવા છતાં એકજ તમત્રા હતી કે મારા ચિત્તોડનો ઉદ્ધાર કેમ જલ્દી
થાય અને શાસનની સેવા બળવું એજ ભાવનાથી વિહાર કરતાં કરતાં એક
લીંગળ પધાર્યા તે વખતે શરીર ઘણુંજ નબળું પડ્યું શક્તિ ઘટતી ગઈ વૃદ્ધ
ઉંમર હોવા છતાં ઉત્સાહ એવો હતો કે લલલલા યુવાનને પણ શરમાવે, પરંતુ
હૃદય શુદ્ધેવ માટે પ્રતિકુલ હતી. તેની ઇચ્છા કોઈ બુદ્ધિજ નણાતી હતી
આખરે શુદ્ધેવ પ્રભુ સ્મરણ કરતાં કરતાં સં ૧૯૯૮ના પોષ વદી ૩ ત્રીજના
રોજ કાળના પંજામાં સપડાયા અને મનની વાત મનમાં રહી. અને શુદ્ધેવ
પ્રતિષ્ઠા ઉપર ન જઈ શક્યા પરંતુ તેઓએ અંતિમ અવસ્થા વખતે ચોખખા
શબ્દોમા કહેલું કે માફ ગમે તે થાય તો પણ તમે પ્રતિષ્ઠા બંધ ન રાખશો
આખરે શુદ્ધેવના વચનપર વિશ્વાસ રાખી આવેલા ભકતોએ અને ભાવિકોએ
રહતા હૃદયે ચિત્તોડના મંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરી, અને તે પ્રતિષ્ઠા વખતે શેઠ
ભગુભાઈ ચુનિલાલ સુતરીયા તથા શેઠ ત્રીકમભાઈ મગનલાલ સુતરીયા તથા શેઠ
મોતીલાલજી વોરા તથા અંબાલાલ દોશી શેઠ રાસનલાલજી ચતુર વિગેરે
ઘણા સંભાવિત ગૃહસ્થોએ પોતાની લક્ષ્મીનો સહ પર્યોગ કર્યો અને શાસનની
શોભાવધારી હતી આજે એ સ્વર્ગવાસી શુદ્ધેવનો આત્મા સ્વર્ગમાં બિરાજમાન
હોવા છતાં પોતાની ભાવના જે ચિત્તોડ માટે હતી. તેજ ભાવના હજુ પણ
એની એજ છે, સ્વર્ગવાસ શુદ્ધેવના, સુ શિષ્યો, શુદ્ધેવની અંતિમ ઇચ્છા
પૂરી કરી શુદ્ધેવના નામને દીપાવશે. એ ભાવના તો હરકોઈ જૈન તો બાલક
રાખી શકે અને શુદ્ધેવના જે શિષ્યો છે તે પણ શુજરાત દાઢીયાવાડનો મોહ
છોડી, આ કાંટાળ અને પ્રહાડી પ્રદેશોમાં વિહાર કરી, અજ્ઞાન આત્માઓમાં
જ્ઞાનનું સિંચન કરે, અને શોભા વધારી શુદ્ધેવનું રૂણ અદા કરે, શાસન દેવ શુદ્ધેવના
સંઘાડાના સર્વ આચાર્યો. પંચાસો, સુનીમહારાજો, વિગેરેમાં મેવાડનો ઉદ્ધાર
કરવાની પ્રેરણા કરે અને શાસન ને દીપાવવા માટે કાર્યને પોતાનું સમજી
પુરે કરે.

કેશરીયાળની પ્રતિમાની (પ્રાચીનતા.)

જેન શ્વેતામ્બર તીર્થ કેશરીયા નાથજીમાં જે ઋષભદેવ ભગવાનની રયામ પાષાણની જે પ્રતિમા છે તે લગભગ ત્રણ ફૂટની ઉંચી છે. ઘણી જ પ્રાચીન પ્રતિષ્ઠાપિત છે જેનું વર્ણન લગભગ ૧૬૪૭ વિ. સંવતમાં ઝવેર સાગરજી નામના મહારાજે પ્રકાશિત કર્યું છે જેમાં એ જતાવવામાં આવ્યું છે કે, આ પ્રતિમા ગામ બડોદ એ વખત પર હુંગરપુર રાજ્યાન્તર્ગત છે. ત્યાં દેવ્ય યોગેશ્વરેય ગામમાં આવ્યા, આ બાબત થીમાન ઝીરીશંકર ઝોઝા પણ પ્રમાણિક પદ્યે પોતાનો બનાવેલો રાજપૂતાના ઇતિહાસમાં લખે છે કે:—

એ પ્રતિમા હુંગરપુર રાજ્યની પ્રાચીન રાજધાની બડોદ ગામના જેન મંદિરમાંથી લાવીને અહીંયાં બિરાજમાન કરી છે પૃષ્ઠ ૩૪૬

આ શિવાય મુનિ મહારાજ ઝવેર સાગરજીને શ્રી કેશરીયાળ તીર્થને વૃત્તાંત નામનું જે પુસ્તક પ્રકાશિત કર્યું છે. તેમાં પણ નીચે મુજબ વૃત્તાંત લખેલો છે.

શ્રી કેશરીયાળ ઉ ઋષભદેવની જે મુર્તિ હાલ મુલેવ ગામમાં બિરાજમાન છે. તે શ્રી મુનિ મુવૃત સ્વામી વીશમા તીર્થકરના વખતમાં પ્રતિ વામુદેવ, રાવણના વખતમાં લંકામાં બિરાજમાન હતી. ત્યાંથી શ્રી રામચંદ્રજી રાવણને છતી અયોધ્યા આવતી વખતે શ્રી કેશરીયાળની મુર્તિ સાથે લાવ્યા હતા તે વખતે ઉત્તરનેત્રમાં બિરાજમાન કરી: ઉત્તરનેત્રમાંથી કોઈ કારણસર શ્રી કેશરીયાળની મુર્તિ વામડ દેશના બડોદ ગામમાં આવી. ત્યાં ઘણાં વર્ષો સુધી બિરાજમાન રહી. બડોદ ગામથી મુલેવની નજીક જ્યાં હાલમાં કેશરીયાળનાં પગલાં છે તે ઠેકાણે દેવયોગથી જમીનમાંથી નીકળી.

આ ઉપરથી પણ સાબીત થાય છે કે તે મુર્તિ જેન શ્વેતામ્બરની જ હતી એક વખતના જમાનામાં એજ પ્રતિમાના કારણથી બડોદ ગામ એક તીર્થ સ્થાન ગણાતું હતું .

એ પ્રમાણે ઇતિહાસથી પણ સાબીત થાય છે અને તેનું હુંકમાં માલવા દેશાન્તરગત મંડવગઢ ના મંત્રી પેઠડશાહના ચરિત્રમાં મુનિ મહારાજ શ્રી સુકૃત સાગરજીએ પ્રતિષ્ઠાદન કર્યું છે. પૃષ્ઠ ૨૨ ઉપર લખ્યું છે

નાગહુદે નાગપુરે, નાસિક્ય વટપદયો

સોપારકે રત્નપુરે, કોરકે કરકેટકે. ॥ ૪૪ ॥

આ સ્થિતિમાં ખુલાશો લખ્યો છે કે પેઠડ્યાદને ચોરાશી જૈન મંદિરો બનાવ્યાં હતાં. તે તીર્થોમાં દરેક (મેવાડનું નામ લખે છે, “વટપદ્યો”) બંધીદનો પણ ઉદ્દેશ્ય આવે છે.

જો પ્રતિમા હુંગરપુર રાજ્યના પ્રાચિન રાજધાની (બડોઈ) વટપ્રદક્ષિણ જૈન મંદિરમાંથી લાવી, અરિયાં પધરાતી છે. બડોઈનું પુરાતન મંદિર પડી ગયું હતું. અને તેના પથ્થર અહીં વટવૃદ્ધના નીચે એક સખુતરા પર તાળ્યા છે. તે પોતાના બનાવેલા મેવાડના ઇતિહાસના પ્રથમ ભાગ પૃષ્ઠ ૪૦ ના ઉપર લખે છે. કે અહીં પૂજનની મુખ્ય સામગ્રી દેશરની છે આ પ્રમાણે કેશરીયાજીની પ્રતિમા બાબત લખી. તે પછી બાવન જુનાવયના બાબતમાં ગૌરીશંકરને બનાવેલો મેવાડ રાજ્યના ઇતિહાસના પ્રથમ ભાગના પૃષ્ઠ ૪૩ઉપર લખ્યું છે કે

જો મંદિરના પહેલા મંઠપમાં તીર્થંકરોનો ૨૨ અને દેવ કુહીઓમાં ૪૪ મુર્તિઓ મિરાજમાન છે. દેવ કુહીઓની વિક્રમ સંવત ૧૭૪૬ની બનેલી. તે પેકો વિજયસાગરસૂરિની મુર્તિ પદ્મ છે. અને પશ્ચિમ બાજુમાં દેવ કુહીઓમાંય એકનું અનુમાન. ૬ ફૂટ ઉચ્ચા પથ્થરનું એક બનાવેલું છે. જેના ઉપર તીર્થંકરોની ઘણી નાની મુર્તિઓ બોદેલી છે. અને ટોકો ગિરનારનું બિંબ કહે છે ઉપરોક્ત ૭૬ મુર્તિઓમાં ૧૪ મુર્તિઓ લેખવાળી. ૩૮ દિગમ્બર સંપ્રદાયના અને ૧૧ શ્વેતામ્બરની છે. લેખવાળી મુર્તિઓ વિક્રમ સંવત ૧૬૧૧ થી ૧૮૬૩ સુધીની છે.

ઉપરની સૂચીકત અનુસાર ૧૭૫૬માં બનેલી. શ્રીમાન વિજયસાગરસૂરિ મહારાજની મુર્તિ એજ આચાર્ય મહારાજની પ્રતિષ્ઠા કરાવેલી છે સંવત ૧૭૪૬ની પ્રતિમા મોબુદ છે તે જોવાથી નિશ્ચય થાય છે કે કેશરીયાજીનું મંદિર શ્વેતામ્બર મંદિર છે. તેથીજ શ્વેતામ્બર જૈનાચાર્યની મુર્તિ સ્થાપન કરવામાં આવી છે. અગર જો જીજ્ઞાસુ સંપ્રદાયનું કે જીજ્ઞાસુ ધર્મનું મંદિર હોત તો જૈન ચાર્ય વિજયસાગરસૂરિજીની મુર્તિ દેખા સ્થાપિત કરત.

શ્રીમાન વિજયસાગરજી મહારાજ વિજય ગરબના હતા. જેની મુર્તિ લગભગ દોઢ ફુટ ઉંચી ગિરાજમાન છે. એમનો અંતિમ કાળ પણ ધુલે નગરમાં જ થયો છે.

સૂરિજી મહારાજ શ્રીજી મેવાડમાં ઘણો જ વિહાર કર્યો હતો. તે સાબીતીનો આધાર વડોદરા પાસે છાની ગામના શ્વેતામ્બર જૈન મંદિરમાં શ્રી આદિનાથ ભગવાનની પ્રતિમા સ્થાપિત છે. તેના પદમાસન પર સંવત ૧૭૩૭માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. તેનો લેખ નીચે સુજળ છે.

એ શ્રી ગણેશાય નમઃ સરસ્વતિ શ્રી (પ્ર) હનેદ્રાય ત્રિદાય પરમાત્માને
ધર્માત્મ કર્યાય ક્ષમાય નમોઃ નમઃ સંવત ૧૭૩૨ વર્ષ શકે ૧૫૮૭ વ્રવર્ત-
માને વૈશાખ શુક્લ પચ્ચમ્યાં ગુરો પુષ્ય નક્ષત્રે શ્રી મેઢ પાટ દેવો શ્રી જલ-
યકે (અ) ચિત્રોટ પતિ સીસોદિયા બોત્રે મહારાજા શ્રી જગતસિંહજી તદયો-
દ્વરદ્વાર્થીર મહારાજા ધિરાજ મહારાજા શ્રી વિજય ગજ્યે શ્રી જલ્દત જોસવાલ
શાલીય સીસોદિયા બોત્રે મુરપુરીયા વચે સંઘવી શ્રી તેર્નજી ચર્તુગ પુત્ર સં
દવાલદાસજી તદર્થા સૂર્યદે પાટમદે પુત્ર રાંજલદાસજી જાર્યા મૂગદે સખજી
પરિવાર સદિતો શ્રી કવલમદેવ શ્રી વિજયગજ્યે શ્રી પૂજ્ય દસ્વાણસ મત્ર મૂરિન્દ્રી
તત્પદે શ્રી પૂજ્ય શ્રી મુખતિસાગર સુરિશ્વર તત્પદે શ્રી આચાર્ય શ્રી વિજય
સાગર સુરિમિ શ્રી કવલમદેવ જિંબ પ્રતિષ્ઠતં.

આ સિવાય વિ સ. ૧૭૩૨ માં મહારાજા શ્રીના મંત્રી દયાજીશાહે રાજ
સમુદના કિનારા ઉપર એક પહાડની ટેકરી ઉપર હમલમ એક કોઠા રૂપીયા
ખરચી એક લખ્ય મંદિર બનાવ્યું હતું એની પ્રતિષ્ઠા પણ ઉપરોક્ત સાક્ષર્માં
શ્રી વિજયસાગરજી મહાર જે કરાવી હતી. એ સમય પર જાજન સલાહ છાની
મામમાં પ્રતિષ્ઠા નહિ થઈ હોય એમ સંબંધિત લાગે છે

(પગલી પ્રકરણની નોંધ)

પ્રતિમાઓનું વર્ણન કર્યા બાદ અશ્વ કથાપના તરફ લક્ષ મિલાયા વગર
રહેતું નથી અમવાન કવલમદેવનાં માતાજી મઝેલોની મુર્તિ મંદિરમાં જાતા
નીસરણીની છત ઉપર પ.પાળના દાધીપર સ્થાપિત છે અને તેની પાસે શ્રીમાન
સિદ્ધિચંદ્રજી તથા બાનુચંદ્રજીના પગલાં સ્થાપિત કરેલાં છે અને સ્થાપિત
કરેલાં પગલાંની સંવત ૧૬૮૬ નો માણુમ પડે છે શ્રીમાન સિદ્ધિચંદ્રજી અને
બાનુચંદ્રજીનું નામ પ્રતિષ્ઠાજી જલુવા વાગ્યાથી અમલવ્યું નહિ હોય કારણ કે
તેઓશ્રી કાદમ્બરી નામના ગ્રંથની ટીકા બનાવી છે અને પોત્રે ઉચ્ચ ઠાટીનાં
વિદ્વાન હતાં અને બાદશાહ અકબરની સાથે જોબોશોનો જલ સંગ્રંથ હતો
મહારાજા શ્રીએ જ જલદશાહ અકબરને પ્રતિજ્ઞા આપી, હવે હિંસા બંધ
કરાવી હતી વગી હીરવિજયસૂકિ મહારાજા શ્રીને જૈન તીર્થના પરવાના પણ
ઉપરોક્ત મહારાજાશ્રીની સાથે મોકલવા હતા આથી વિશેષ અતિરોક્ત કૃપાદાર
કોય પ્રગાથિત કરો, શ્રીમાન જનવિજયજી પૃષ્ઠ ૨૩ ઉપર લખે છે કે:—

શ્રી સિદ્ધિચંદ્રજી પણ શાંતિચંદ્રજીની માફક ચતાવધ નો હતા તેથી આ
પ્રતિમાજીનો અદ્ભૂત અમલકાર દેખી બાદશાહે “ ખુશરૂદેમ ” ની માનવતી
પદવી “ કારસી બાષામાં ” અર્પણ કરી “તેથી પણ રાજદારો પુરુષો સાથે
બાદ સંગ્રંથ થયો હતો.

આ મહાનુભાવના ચરણ સંવત ૧૬૮૮ માં પ્રતિષ્ઠા કરાયેલ મરુદેવી માતાના હાથીની પાસે સ્થાપિત કરેલ છે. આ બધી હકીકત શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયની તરફેણમાં મજબૂત છે. કારણ કે સંવત ૧૬૭૫ માં દેરાસર પૂર્ણ થયું. અને ૧૬૮૮ માં શ્રીમાન સિદ્ધિચંદ્રજી તથા બાનુચંદ્રજીના ચરણ પાદુકાની પ્રતિષ્ઠા થઈ. આ ઉપરથી એવું સાબીત થાય છે કે સંવત ૧૬૮૮ માં શ્વેતામ્બર સમાજની આ તીર્થ ઉપર સંપૂર્ણ હકુમત હતી.

આવા આવા અનેક ઇતિહાસીક પ્રમાણોથી પણ સાબીત થાય છે. અને જૈન શ્વેતામ્બરના હક્ક સાબીત થવાના કારણે પણ મજબૂત છે.

સંવત ૧૮૬૩ માં શ્રીમાન વિજય જીજ્ઞેશ્વરજી મહારાજના ઉપદેશથી છત્રી બનાવવામાં આવી હતી. અને એમને જ છત્રીમાં ચરણ સ્થાપનાની પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૮૬૩ ના જેઠ સુદ ચતુર્દશી શુક્રવારના રોજ ઘણી જ ધામધુમથી કરાવી હતી.

જેની હકીકત નીચે પ્રકારની છે. અને તેજ સ્થાનમાં હાલ પણ મોજૂદ છે.

સ્વસ્તી શ્રી સંવત ૧૮૬૩ થાકે ૧૬૩૬ માં શ્રેષ્ઠ માસ જેઠ માસમાં સુદ ૧૪ શુક્રવારના રોજ ઉપદેશ જ્ઞાતિમાં વૃદ્ધિ થાખામાં કોળાગાર ગોત્રે સુશ્રાવ્ય પૂણ્યપ્રભાવક શ્રી દેવચુર બક્ષિતકારક શ્રી જિનાજ્ઞા પ્રતિપાલક શાહ શ્રી ચંભુદાસ તેના પુત્ર કુળ ઉદારક કુળ હીપત્ર શીવલાલ અંબાવિદાસ તેના પુત્ર દોલ તરામ અષ્વઘાસ શ્રી ઉદેપુર નિવાસી શ્રી તપગચ્છમાં સકલ બદ્ધારક શિવોમજી બદ્ધારક શ્રી વિજય જિજ્ઞેશ્વરજીના ઉપદેશથી પંચાસજ મોહનવિજયજીને કરાવી હતી.

ઉપર ચરણ સ્થાપના સિવાય શ્વેતામ્બર જૈનાચાર્ય શ્રી જીનદ્રતસૂરિજી મહારાજ જેઓ દાદા સાહેબના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. જેઓની ચરણ પાદુકા સંવત ૧૦૧૨ વ્રાગણ વદી ૭ શુક્રવારના રોજ સ્થાપિત કર્યા હતા. જેનો લેખ ઉપરોક્ત સ્થાનમાં મોજૂદ છે.

તે પછી શ્રીમાન પંચાસજી મહારાજ રૂપવિજયજીના ચરણ સંવત ૧૬૦૫ માં સ્થાપિત કરાયાં હતાં. તેના લેખની નકલ નીચે પ્રમાણે

સં. ૧૬૦૫ ના વર્ષે વૈશાખ માસે શુકલ પક્ષે અક્ષયત્રીતીયા દિવસે તપગચ્છા ધિરાજ બદ્ધારક શ્રી વિજયસિંહસૂરિ વિનય યોગાચાર્ય શ્રી સત્ય વિજય ગણિતતપદે યોગાચાર્ય શ્રી સત્ય વિજય ગણિતતપદે યોગાચાર્ય શ્રી વિટતજિનોત્તમ શ્રી ઉત્તમ વિજય ગણિતતપદે દેવીદ કુલ કમલ દિન કરાય માત યોગાચાર્ય શ્રી પદ્મવિજય ગણિતતપર પંક

મધુકાચ માન પંચાસ વિદ્વાન જિન સીદોમણિ રૂપવિજય ગણિતપાદુકા મેયો નિમિત્ત પ્રતિષ્ઠિત પં. અભિવિજય ગણી શ્રી શુભ ભવતું (પાંચક જરા વિચારી નહી કરએ કે કોનો હક છે.)

ધ્વજ દંડા રોહનની દંતિદાસીક નેધિ.

સમાજના વિચારક અને સમજી માણસો પ્રતિમા પ્રકરણ અને ચરણ પાદુકાની હકીકત પર ભેથે તો જરૂર તેને જ્યાં આવશે અને સમજાશે કે કૈયરીયાણના મંદિરનો હક જેન સ્વેતામ્બર સમાજનો હતો અને છે.

વિ. સં. ૧૮૮૬ માં થેક મુલતાન મલજીએ ચઢાવ્યો હતો. જેનું પ્રમાણ ૧૧૫૪ દંડની પાટડી ને હોલ પથ બન્ડારમાં મોજૂદ છે. તેના ઉપર ને લેખ લખ્યો છે તેની નકલ નીચે પ્રમાણે છે.

ધ્વજ દંડા પાટીકે લેખકી નકલ.

શ્રી છાટ દેવાય શુભ સંવત ૧૮૮૬ થાકે ૧૧૫૪ પ્રવર્તમાને માગર માસ શુકલ પક્ષ દ્વિતીયા રવિવારે પક્ક હેથે શ્રી મુલેવ નગરે શ્રી દેવાધિદેવ શ્રી રીખવદેવ મહારાજને દંડ ચઢાવ્યો. મહારાજ પિરાજ મહારાજનું શ્રી મુલાન સિદ્ધાંત રાજ્યે ભેથલભેર વાસ્તવ્ય ઓસવાલ ગાવીય વૃદ્ધિ શાખામાં બાણુ મોત્રે થેક બહાદુર મલસિવાઈસિં મગનીરામ ભેસવરમલ પ્રતાપસિદ્ધ કુંવર મુલતાનચંદ સ. પરિવારેજી કરાપિન પ્રતિષ્ઠિત સર્વસુરિ બીરવદાસ ઉપદેશાલ બંદારી શ્રી દલચંદલ ભાઈચંદલ શ્રી રસ્તુ ભદ્રં બુવાલ

તે પછી સંવત ૧૮૮૪ ના વૈશાખ શુકલ પાંચમ થેક મુનમચંદલ કરમચંદલ કોટવાળા (પાટલુ શુજરાત) એ પાંચ હમર રૂપીયા ભેટ આપીને ધ્વજ દંડ ચઢાવ્યો હતો. જેની લખામ કિયા વિધિ ઓમાન આનમોદિરક શ્રી સાગરાનંદસુરિણી દેખરેખ નીચે કરવામાં આવી હતી તે ૧૧૫૪ દંડની પટ્ટરી ઉપર ને લેખ લખ્યો છે તેની નકલ નીચે મુજબ છે.

ધ્વજ દંડના લેખની નકલ

બીર સંવત. ૨૪૫૩ વિ. સં. ૧૮૮૪ વૈશાખ સુરી પંચમ્યાં શુકવારે મેઠ પાટેશ્વર મહારાજાશ્રી ૧૦૮ શ્રી કુતોહસિંહલ મહારાજ કુંમાર શ્રી બુપાનસિંહલ રાજ્યે શ્રી મુલેવ નગરે શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી અદિનાથ વિષ્ટ તે શ્રી કૈયરીયાણ સંમકે વીર્યેએ તે વીર્યે સતકોદય પુરીત શ્રી સ્વેતામ્બક સંસ્થાપ ૧૧૫૪ દંડયોરામોય કારિત પ્રતિષ્ઠાય કુલા લખચચાચાર્ય શ્રી આનંદ સાગર સુરિણી શુભ ભવતું

કેશરીયાઈ પ્રતિભાની પ્રાચીનતા

વાંચક વર્ગ ઉપરોક્ત હકીકત જોટલી સત્ય ગ્વને પ્રમાણસર લાગી તેટલો જ મેં મારી જુદિયા રજુ કરી છે ઇતિહાસીક પ્રમાણોનો હજી પણ વધુને વધુ શોધ જોળ દરવામાં આવે તો ઘણી જ હકીકતો મળી આવે તેમ છે પણ અદ્યોક્ષ જોટલો જ છે કે જો સમાજને આને તે જાણતની લાગણી કે ધન્ય નથી. તેમજ ઇતિહાસીક પ્રમાણો શોધવા માટે પણ ઉદારતા નથી. તેમજ તે જાણતનો લક્ષ પણ નથી. આશા છે કે જો જો સમાજ મારા કાર્યમાં મને સરજતાના સાધન કરી આપે તો આથી વિશેષ હકીકત રજુ કરવા પ્રયત્ન દરવાની અભિલાષા રાખું છું.

કેશરીયાઈ પ્રકરણ સમાપ્ત.

Extract from The Imperial Gazetteer of India

Vol. XXI

[New Edition 1908]

Page 168-169

The famous jain temple sacred to Adinath or Rakhabnat is annually visited by thousands of pilgrims from all parts of Rajputana & Gujarat. It is difficult to determine the age of the building, but three inscriptions mention that it was repaired in the fourteenth and fifteenth centuries.

Indian Antiquary Vol. I

શ્રી રૂપભદ્રેષ જામવા આદિનાથ જામવાનના નેન પ્રસિદ્ધ દેરાસરમા દરસાદ રજપુતાનના નને જુમરાતના દરેક પ્રતમાથી દબારો ચત્રાગુઓ દર્શન કરવા આવે છે આ દેરાસર ક્યારે બધાયું તેની કહવાના કરવી મુશ્કેલ છે પણ ત્રણ શિલાએજ ઉપરથી જણાય છે કે આ દેરાસરજનો લલોદ્ધાર ચોદમા અને પદ્મમા સેકામા કરવામાં આવ્યો શ્રી ઇન્ડીયીયસ એસેટ વોલ્યુમ ૨૧મું સને ૧૮૦૮ની નવી આવૃત્તિ પાનું ૧૬૮-૧૬૯ જુઓ શિલાલેખની નકલ

શ્રી કાયાસવાસ વાસીલા કેવલાવદાગ નમો સમાપ્ત (૧) આદિનાથે મળમામિ-વિક્રમાદિત્ય સંવત ૧૪૩૧ વર્ષે વૈશાખ સુદિ અક્ષય ત્રિપી ધુધ દિને વાદીના ધુરાજ- ।

ઉપરનો લેખ વિક્રમ સંવત ૧૪૩૧ના વૈશાખ સુદિ ત્રીજને ધુધવારને લખેલ છે

[Indian Antiquary Vol I 1872 Page 96]

Framed Rakhabnath—A large and ancient anaubatkhnas (room for musicians) overhangs the great gat. The temple itself is made up of a series of temples all connected, in each are images of the jaina Lords of course the great image is there. The inner shrine is shut off from the rest of the building by gates plated with silver. Each full moon from the Bhandar the high priest brings fourth address valued at a lakd and a half of rupees where with to clect the god, whilst gold & silver vessels are used in Poja. All day long devotees lie prostrate before the

shrine, whilst others offer saffron upon pillars upon which are supposed impressions of the feet of the god. All the rulers in Rajputana send gifts to Rishabh-nath-Saffron, Jewels, money and in return receive the high priest's blessing.

[Abridged from the Times]

પ્રખ્યાત ઋષભદેવ

શ્રી મંદિરના સવ્ય દરવાજા ઉપર એક જુના વખતનું નોખતખાનું છે આ સવ્ય દેરાસરની અંદર જુદી જુદી દેરીઓ હાથગંધ આવેલી છે દરેકમાં તીર્થંકર ભગવાનની મૂર્તિઓ છે. મુખ્ય પ્રતિમાજ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની સવ્ય પ્રતિમા મંદીરના વચલા ભાગમાં છે મંદિરના બારણા ઉપર ચાંદીના પતરા જડેલ હોવાથી તેના પ્રતિબિંબને લીધે બીજા ભાગમાંથી તેના દર્શન થઈ શકતા નથી

દરેક પૂનમને દિવસે ઢોઢ લાખ રૂપિયાની જવેરાતના આભૂષણ પ્રતિમાજને ચઢાવવામાં આવે છે. પૂજામાં સોના ચાંદીના વાસણ ઉપયોગમાં લેવાય છે, હંમેશાં યાત્રાળુઓ દરેક પ્રતિમાજને પગે લાગે છે અને કેટલાએક ચાંસલા ઉપર રહેલ દેવ દેવીઓની પ્રતિમાને કેસર ચઢાવે છે. રજપુતાનાના તમામ રાજાઓ તે દિવસે શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને કેસર-જવાહીર વિગેરે ઉત્તમ વસ્તુઓ પૂજામાં મોકલે છે. અને તેના બદલામાં શુભાશિષ મેળવે છે.

Extract from the Imperial Gazetteer of India.

Vol. XXI

[New edition 1908]

Page 168-198

The Principal Image is of black marble and in a sitting posture about three feet in height It is said to have been brought from Gujrat towards the end of the thirteenth century. Hindus as well as the Jains, the latter as one of the twentyfour Tirthankers or hierachhs of Jainism the Bhils call him kalaji, from the colour of the image and have great faith in him. Another name is Kesaryaji from the Saffron (Kesar) with which pilgrims Besmere the Idol. Every vataray is entitled to wash off the paste applied by a previous worshipper, and in this way saffron worth thousand of rupees is offered to the god annually.

મુખ્ય મૂર્તિ કાળા આરસની ત્રણ ફૂટ ઉંચી ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં છે. આ મૂર્તિ તેરમા સેંકડાના અંતમા ગુજરાતના કોઈપણ ભાગમાંથી લાવવામાં આવી છે. હિંદુઓ તેમજ જૈનો આ મૂર્તિની પૂજા કરે છે. જૈનો ચોવીસ

તીર્થ કર પેઢી પ્રથમ તીર્થ કર તરીકે પૂજે છે શીવ લોકો સ્થાપ્ય પ્રતિમા
 હોવાને લીધે કાગાદેવ તરીકે (કાલ છ) પૂજે છે યાત્રાળુઓ પ્રતિમા છપ
 કેસર મોટા પ્રમાણમાં ચઢાવે છે તેથી તેમને કેસરોવાળ તરીકે માને છે
 દરેક યાત્રાળુઓ ચઢાવેલ કેસર સાફ કરીને નવું કેસર ચઢાવે ॥ અને પ્રથમ
 પૂજનો લાભ મેળવવા ભાગ્યદાની થાય ॥ આ કારણથી હજારો રૂપિયાનું
 કેસર દરસાલ આ મંદિરને ચઢાવે છે

સને ૧૮૫૪ના મે માસની ૨૨ તારીખે

લખાણેલ શિલાલેખ

NOTICE

To all whom it concerns the shrine of Rikhaudev belong
 held in great sancuty by the Hindus of Gujrat and other coun
 ries gentlemen and others encamping at the place are requested
 not to kill peofoul or peageans pucks tank near the villag- or to
 kill animals

There Kherwar

22nd may, 1854

(Sd) Johan C Brooke
 Captain

Sule Hilly trackis Mewar

કેપ્ટન જોન સાહેબ શિલાલેખમાં લખે છે કે શ્રી રાખદેવજીનું મંદિર
 ગુજરાત અગર બીજા દેશી રાજ્યના હિંદુઓ વડું જ પવિત્ર માને છે તેથી
 આ જગ્યા પર આવી મોર અગર બીજા પ્રાણીઓને મારવા નહિ તેવી પ્રાર્થના
 કરવામાં આવે છે મામની ભાગ્યદા નાનું વજાર ॥ ત્યા માછલી પકડવાની
 અને વધ કરવાની તેમજ જોન યાત્રાળુઓનું મન ફુલાય તેવું કોઈપણ કાર્ય
 કરવાની મનાઈ કરવામાં આવે ॥

ઉપરના શિલાલેખો ઉપરથી વચકવૃદ્ધને ખાતરી થશે કે કેસરોવાળનું
 તીર્થ કેવળ પ્રાચીન અને જગજગદેર છે તે આપ બંને સર્પુષ વાંકેક થશે.

મેવાડની પંચતીર્થી

ચિત્તોડથી સાત માઈલ ઉત્તર તરફ નગરી નામનું એક પ્રાચીન સ્થાન એ સ્થાનમાંથી પડી ગયેલા પથ્થર તથા ત્યાંથી મળી આવેલા શિલાલેખો પુરાના સિદ્ધાન્તોના આધારથી રાયબહાદુર પંડિત ગૌરીશંકર જોષી આ નગરીનું અનુમાન કરે છે. અને એમનું તો ત્યાં સુધી માનવું છે કે એ નગરીનું પ્રાચીન નામ મધ્યમિકા હોવું જોઈએ. કારણ કે અજમેર જિલ્લાના વર્ણના ના ગામમાંથી વીર સં. ૮૪ ના શિલાલેખમાં મધ્યમિકાનો ઉલ્લેખ આવે છે. મધ્યમિકા ઘણી પ્રાચીન હતી. તે નગરીમાં પણ તે જાંમાનામાં ઘણાં જૈન મંદિરો હતા એમ અનુમાન થાય છે. આજે ચિત્તોડથી સાત માઈલ ઉત્તર દિશાએ પુરાણી હાલતનાં પથ્થરો અને મંદિરો જોતાં જૈન મંદિરો હોય તેવી માત્રી થાય છે.

પંચતીર્થીનું પહેલું તીર્થ શ્રી કેશરીયાજી ઋષભદેવ ભગવાનનું વિશાળ મંદિર છે. તે લગભગ ઉદયપુરથી આવીસ માઈલ દૂર આવેલું છે. અને તે અમલકારી પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા એટલી વધી છે કે દરેક કોમ તે પ્રભુના સ્મરણ સેવા કરી જીવનને ધન્ય માને છે.

૨ કરેડા

બાવન જીનાલયની ઢેરીયોની પાટ પર જે શિલાલેખ છે. તે કરેડાજીનો કહેવાય છે. આ તમામ લેખોમાંથી પ્રાચીન લેખ ૧૦૩૬ વીર સંવતનો છે. બીજો લેખ ચૌદમી અને પંદરમી શતાબ્દીનો છે. સં. ૧૦૩૬ ના લેખમાં એ જતાંબું છે કે કિરાંદેરક ગચ્છિય શ્રી યશોભદ્રસૂરિજીએ પાર્શ્વનાથના બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી છે. તેથી સાબીત થાય છે કે કરેડાનું તીર્થ એક પ્રાચીન તીર્થ છે.

આ સિવાય બીજો શિલાલેખ સં. ૧૪૯૫ ના જ્યેષ્ઠ શુકલ ત્રીજને પુષ્પવારનો છે. તેમાં પણ કરેડાજીનો ઉલ્લેખ આવે છે. તેની હકીકત નીચે પ્રમાણે છે.

ઉકેશ વંશીય નહાર, ગોત્રીય એક કુટુંબને પાર્શ્વનાથના મંદિરમાં વિમલનાથની દેવકુદલીકા બનાવી જૈન પ્રતિષ્ઠા ખરતરગચ્છીય જીનસાગરસૂરિજીને કરાવી છે.

આ સિવાય પણ એક જ હકીકતો બાજુવા જેવી છે. રંગ મંઠપના ઉપરના ભાગમાં એક તરફ મસ્જિદનો આકાર બનાવવામાં આવ્યો છે. તે બાબતમાં

એમ કહેવાય છે કે જ્યારે ખાદ્યાદિ અકબર અહીં આગમ આવ્યો ત્યારે આ આકૃતિ બનાવી હતી આમ કરવાનું કારણ એ હતું કે કોઈ પણ મુસલમાન આ મંદિરને નુકસાન ન કરે. બીજી ક્ષેત્ર એ છે કે મૂળ નાયક પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિ એવી રીતે વિરાજમાન કરવામાં આવી છે કે મૂર્તિના સામે એક બીજામાંથી પોષ સુદ ૧૦ ના દિવસે સૂર્યના કિરણો પૂરેપૂરા મૂર્તિ ઉપર પડતા હતા પછીથી જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યા પછી સામેની દીવાલ બિચી મવાથી ઢાલ એવી રીતે કિરણો પડતા નથી.

માટે યાત્રાળુઓને મારી નમ્ર વિનંતી છે જ્યારે મેવાડ જાઓ ત્યારે કરેકાજની યાત્રા કરવી બૂલયો નહિ.

નાગદા (૩) અદખદજી

ઉદયપુરથી ૧૪ માઈલ ઉત્તરમાં સૂર્યવંશનું પવિત્ર તીર્થ એકહીંગલથી એક માઈલ ૧૧ પહોડોની વચમાં અદખદજીનું તીર્થ થાય છે આ સ્થાન પર કેટલા સમય પહેલાં એક નગરી હતી અને તેનું નામ નાગદા હતું. પહેલાં નગરી અત્યંત સમૃદ્ધિયાળી તથા મેવાડના રાજાઓની રાજધાની હતી તે સમયમાં આ તીર્થની પ્રસિદ્ધી હતી. લગભગ એક માઈલના વિસ્તારમાં અનેક હિન્દુ તથા જૈન મંદિરોનાં ખંડેરાં દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. અહીં યાન્તિનાથજીનું મંદિર એક મોજી છે યાન્તિનાથ ભગવાનની મોટી મૂર્તિ લગભગ ૬ ફૂટ ઊંચી છે. તેના પર લખેલા લેખનો સારાંશ નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે છે—

“ નાગદા અદખદજી ”

સંવત ૧૪૬૪ ના મહા સુદી ૧૧ શુક્રવારના રોજ મેદપાટ (મેવાડ) દેશમાં દેવકુલપાટક (દેવવાડ) નગરમાં મોકલના પુત્ર મહારાજા કુંભા રાણાના રાજ્યમાં યોગેશ્વરના વેંચના નવલખા ગોત્રના થાક સારંગ થોકે પોતે ઉપાર્જન કરેલ લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરવા માટે ‘ નરુપમહામુત ’ કૌપની ઉપમા આપી ન ચકાય તેવા અદ્ભુત યાન્તિનાથ ભગવાનની પરિકર સંહિત બનાવડાવી શ્રી અરતરગચ્છના શ્રી જિનસાગરસૂરિજીના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

શ્રી યાન્તિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ ઉપર ચિલાલેખમાં અદ્ભુત એવું વિશેષણ લગાડવામાં આવેલું છે તે હેતુસર છે ખરેખર જે મૂર્તિ વિરાજમાન કરવામાં આવી છે તે નવ શીટ લગભગ ઊંચી છે જેને લીધે તેનું નામ અદખદજી પ્રસિદ્ધ છે.

શ્રી યાન્તિનાથ ભગવાનના દેરાસરજી પાસે એક મોટું વિશાળ મંદીર જિર્ણ અવસ્થામાં મોજી છે જેમાં એક પણ મૂર્તિ નથી. અનુમાનથી જણાય

છે કે અગાઉ આ મંદીર કોઈ પણ વખતે તે પાર્શ્વનાથ અગર નેમિનાથનું મંદીર હશે. કારણ કે પ્રાચીન તીર્થમાળામાં તેમજ ગુર્વાવલીમાં અગાઉ અહીં શ્રી પાર્શ્વનાથ તથા નેમિનાથના મંદીરની હકીકત મળી આવે છે.

શ્રી સુનિ સુંદરસૂરિજીએ બનાવેલ ગુર્વાવલીમાં બત્રીસમા શ્લોકમાં જણાવ્યા અનુસાર ખોમાણ રાજના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ શ્રી સમુદ્રસૂરિજીએ દિગંબરોને જીતીને નાગદહ નામનું શ્રી પાર્શ્વનાથનું તીર્થ આપણા કબજે કર્યું હતું.

શ્રી સુનિ સુંદરસૂરિજીએ બનાવેલ શ્રી પાર્શ્વનાથના સ્તોત્ર ઉપરથી જણાય છે કે આ જગ્યાએ પાર્શ્વનાથનું સમપ્રતિરાબ્દએ બનાવ્યું હતું.

શ્રી નેમિનાથ ભગવાનનું નામ શ્રી શીલવિજયજી તથા શ્રી જિનતિલકસૂરિજીએ પોતાની બનાવેલ તીર્થમાળામાં પણ લખ્યું છે. શ્રી સોમતિલકસૂરિજીએ એક સ્તોત્ર બનાવ્યું છે તેમાં નેમિનાથ ભગવાનનું દેરાસર પેથડશાએ બનાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

અત્યારે આ જગ્યાએ શ્રી પાર્શ્વનાથનું કે શ્રી નેમિનાથનું મંદીર નથી. ફક્ત અદબદબ-શાન્તિનાથ ભગવાનનું મંદીર છે. જે આસપાસ બીજા દેરાસરોની શોધખોળ કરવામાં આવે તો જુના વખતનાં ઘણાં શિલાલેખો તેમજ મૂર્તિઓ મળી આવે.

શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનના આ મંદિરની પ્રથમ સેવા પૂજાની વ્યવસ્થા બરોબર ન હતી. પરંતુ હાલ એકલિંગજીમાં જે હાકેમ સાહેબ છે. તેઓએ પોતાના મદદનીશ અધિકારીઓ મારફત તેમજ બીજા પ્રયત્નો મારફત પૂજાની ગોઠવણ બરોબર કરી છે. અને ત્યારથી નિયમસર પ્રથા ચાલી આવે છે.

ઉદેપુર આવનાર યાત્રાળુઓ અહીં જરૂર દર્શન કરે. જવા આવવા માટે પાકી સડક છે તેમજ ચોટર-ઘોડાગાડી અગર બળદ ગાદીની વ્યવસ્થા છે અહીંથી ફક્ત ત્રણ ચાર માઈલ દૂર દેલવાડા તીર્થ છે.

દેલવાડા

એકલિંગથી ૩-૪ માઈલ છેટે દેલવાડા નામનું ગામ છે. મજકુર ગામ માંથી પ્રાપ્ત થયેલ શિલાલેખો સાથે દેવકુલપાટક નામનું પુસ્તક સ્વ ગુરુદે શ્રી વિજયધર્મસૂરિ મહારાજે લખેલ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. આ પુસ્તક ઉપરથી ઘણું જ જાણવામાં આવ્યું છે. દેલવાડા દર્શન કરવા આવનાર કોઈપણ યાત્રાળુ કહી શકે કે આ જગ્યા ઉપર જુના સમયમાં ઘણા દેરાસર હોવા લેખેલ

પ્રાચીન તીર્થમાળામાં પણ ઘણા દેરાસર હોવાના ઉદ્દેશ્ય કરવામાં આવ્યો છે એટલું જ નહિ પણ એક તીર્થમાળા નામના પુસ્તકમાં અહીં પર્વત ઉપર રાત્રીજય તથા ઝીરનાર ની સ્થાપના કર્યાનો હેવાલ મળી આવે છે

“ દેવરાસામાં દેવ જ ઘણા, બહુ જિનમંદિર રજીયામણા,
બન્ને પર્વત ત્યાં માધ્યાસાગ, શ્રી રાત્રીજય ને ઝીરનાર ॥૭૭॥

(શ્રી શીલવિજયજી દ્વિતીય તીર્થમાળા) ૧૭૬૬

અત્યારે અહીં ત્રણ દેરાસરજી મોતુદ છે જેને “ વસહી ” કહેવામાં આવે છે આ દેરાસર ઘણા મોટા છે અહર સોયરા પણ છે અબ્બ આજેકુબ જિન પ્રતિમાઓ સાથે ઘણા આચાર્યોની પણ મૂર્તિઓ છે સવત ૧૬૫૪માં બિચોદાર કરાવતી વખતે ૧૨૪ મૂર્તિઓ જમીનમાંથી મળી આવી હતી. જુના વખતમાં અહીં એક મોટું ચહેર હતું અને કહેવામાં આવે છે કે કોઈ પણ વખતે ત્રણસો થટનો અગાજ એકી સાથે સંભાળવામાં આવતો હતો. એટલે કે ત્રણસો અગર સાગ ત્રણસો દેરાસર અગાઉના વખતમાં હતા. આ ચહેરમાં કેટલોએક ઐતિહાસીક બીનાઓ પણ મળી આવે છે શ્રી સોમ સુદ-સુરિ મહારાજ પદરમાં સેકામાં મધ્ય તેઓ અહીં અનેક વખત આવી ગયા અને પ્રતિષ્ઠા વિગેરે પણ કરાવેલ આ વાત “ સોમસોમાગ્ય કાબમાં ” મળી આવે છે

અત્રેના શિલાલેખો તેમજ ઐતિહાસીક થટનાઓથી માલમ પડી આવે છે કે પદરમાં-સોગમાં અને સત્તરમાં સેકામાં આ ચહેર ઘણું જ રોનકાર હતું અહીં ઘણું કરીને દરેક મૂર્તિ ઉપર શીલાલેખ છે તેમજ બીજા શિલાલેખો પણ મળી આવે છે સ્વ મુરુદેવ શ્રી વિજય હર્મસુરિજી મહારાજે જેમ દેવ મુલપા/કમાં શિલાલેખોના સમૂહ કર્યો છે તેમ શીયુત પુરણકદજીએ પણ ઉતારો કર્યો છે આ શિલાલેખો “ નિત લેખ સમૂહના બીજા ભાગમાં છપાયા છે ”

અત્યારે જે ત્રણ દેરાસરો છે તે જાવન જિનાલય છે મૂર્તિઓ અબ્બ અને મુરોમિત છે એથુ કહેરાસર થતિ મહારાજના ઉપાસકમાં છે ત્રણ દેરાસરો પૈકી બે દેરાસર શ્રી જગત્પુર જગત્પુરના છે અને એક શ્રી પાર્શ્વનાથ જગત્પુર કહેવાય છે અહીં એસરાજોના સો સરાસો થર છે પણ સર્વ સ્થાકરાત્રી સમગ્રમાં છે. એક મુલપા શીયુત મોહનગાલત્પુર ઉદેપુરના રહીય છે જે મૂર્તિપૂજક છે અને યથાશક્તિ સેવા પૂજ કરે છે

અહીં મહાત્મા શ્રી હાલજી અને મહાત્મા શ્રી રામગાલજી સમજન પુરુષ રહે છે મહાત્માઓના અહીં દશ ગર થર છે જેઓ પુરોહીત છે તેમજ જેમ હર્મ ઉપર તથા મૂર્તિપૂજ ઉપર સારી સહા મધ્ય મધ્ય છે

દયાળશાહનો કીલ્લો

નવ ચોટી નવ લાળકી, કોડ રૂપોરો કામ;
રાણે બંધાવ્યો રાજસિંહ, રાજ નગર હે ગામ.
વોહી રાણા રાજસિંહ, વોહી શાહ દયાળ;
વણે બંધાવ્યો દેહરો, વણે બંધામ પાળ.

વિક્રમ સંવત ૧૮૦૦ રાણા રાજસિંહે કાંકરોલી પાસે રાજનગર નામનું જામ વસાવ્યું. તે જગા ઉપર રાણા રાજસિંહે લગભગ એક કોડ રૂપીયા ખર્ચી રાજસાગર બંધાવ્યું. તે તળાવની પાળ પાસે એક મોટા પહાડ ઉપર એક કિલ્લો છે. તે કિલ્લાનું નામ દયાળશાહનો કિલ્લો તે નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

દયાળશાહ જાતે જોશવાળ હતા. રાણાના વફાદાર મંત્રી હતા. દયાળશાહના શબ્દનું વર્ણન શ્રીમાન પંડિત ગોરીશંકર આગાએ પોતાના રાજપુતાના ઇતિહાસમાં નીચે મુજબ લખ્યું છે.

જોશવાળ કુળ બુધ્ધિ રયાળશાહે ઉત્તમ પ્રધાનની વિરતાભર્યા કામ કર્યા હતાં. તેમણે એક કરોડ રૂપીયા ખર્ચી નોમંજીલા ગઝનરખર્ચી નેન મંદિર બનાવ્યું હતું. અને તે મંદિર કાંકરોલી તથા રાજનગરના વચમાં રાજસાગરની પાલનો પાસે એક પહાડ પર મુથોલિત છે. અને આજે વર્તમાનયુગમાં તે દયાળશાહના કિલ્લા નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

યાત્રા કરનાર હરેકને મારી નમ્ર સૂચના છે. જ્યારે કેસરીયાળની યાત્રાએ જાઓ. ત્યારે કરોડા નાગદા (અદમદહ) દેવવાડા તથા દયાલ કિલ્લાની પંચ તીર્થોના દર્શન અવશ્ય કરી આત્માનું કલ્યાણ કરશે.

ઉદયપુરના મંદીરોનો પરિચય

ઉદયસિદ્ધ રાણાએ વિક્રમ સંવત ૧૫૬૪ માં ઉદયપુર વસાવ્યું હતું. ઉદયપુરની સત્તરમી ચતુર્થીના પ્રારંભમાં ૧૬૨૪ ની સાલમાં જૈન મંદિરોની શીતલનાથજીનું મંદિર ઉદયપુર વસાવ્યું તે વખતે તેની ૫૭ પ્રતિષ્ઠા થઈ હોય તેમ અનુમાન થાય છે.

શીતલનાથજીના મંદિરમાંથી શીલાલેખ પ્રાપ્ત થયો છે. તેમાંથી જોઈ શકાય છે કે ધાતુની પરિકર ઉપર છે. તે સંવત ૧૬૬૩ કાર્તિક કૃષ્ણપક્ષનો ૧૧ તે ચિત્ર લેખનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ મહારાણા શ્રી જયસિદ્ધજીના વખતમાં તપમઝીવ શ્રી જૈન મંદિરોની શીતલનાથજીની પ્રતિમા તથા પીત્તલની પરિકર આસાપુર નિવાસી વૃદ્ધ સાખીય પોરવાલ જાતિય પં. કાન્હાસુત, પં. કેશરભાયા, કેશર જોનો પુત્ર પં. કામોદરને સહકૃદ્દાન મળીને તે મંદિર જનાવ્યું હતું. અને બહારક વિજયદેવસૂરિના ૫૬ પ્રભાકર આચાર્યશ્રી વિજયસિદ્ધસૂરિના આજ્ઞાથી પંડિત મતિચંદ્રમણિએ વાસકેષ નાખી પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

આ સિવાય જોઈ ધાતુની પ્રતિમા ઉપર નીચે લખેલો લેખ છે.

૨ સંવત ૧૬૮૬ ના વૈશાખ સુદ ૮ ના રોજ ઉદયપુર નિવાસી બિચવાળા જાનિના પુત્રો અને પોત્રો સહિત શ્રી વિમલનાથજીની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા શ્રી વિજયસિદ્ધસૂરિના કાચે કર્મ હતી.

મહારાણા જયસિદ્ધના વખતમાં ૧૮૮૬ ની સાલમાં શ્રી હેમ નામના કાર્તિક રવિએ ઉદયપુરનું વર્ણન કર્યું હતું. અને તેમાં તમામ દેવીદેવની શ્રી જૈન મંદીરોનું વર્ણન આપ્યું છે. તે હેમ નામના રવિની કવિતા અંતર્યામી આલેખ થઈ.

ઉદયપુર (મેવાડ)ના વર્ણનનું કવિરાજહેમકનું રચેલું

કવિત

અશ્વસેન. જૂનુંદં તેજ દિણુંદં, શ્રી સહસ્રકૃષ્ણા નિત ગહ જાટં;
મહિમા વિખ્યાતં જતત્રહી ત્રાતં, અધ મહીન રે નિર્ધાટં.
શ્રી આદિ. છલ્લેય મેટણુ કલેય, જસુ સૂરત બલહલ ભાનં;
શ્રી ઉદયપુર મંડાણુ. ૧

શ્રી શીતલ ક્વામં. ૩ રૂ પ્રણામં, ભવિજન પૂજીત જનઅંગં;
ચોતીસ છણાલં ભુવન રસાલં, સર્વ જીર્ણિશ્વર સુખ અંગં;
સુખમ સુમેદં. પુજ ઉમ્મેદં, પય સેવિત છસુ સુરા રાંણુ;
શ્રી ઉદયપુર મંડાણુ. ૨

સંવેગી શાલં ખડી વિશાલં, પ્રાસાદે જૂ પાસ કૃવૈસારં;
આદિ છણુંદં. તેજ દીણુંદં, ભવરીયા હંડેરા પારં;
ઔ સુખ પ્રાસદં અતિ અદ્ધાદં, દર્શન શુભ દા ધ્યાનં,
શ્રી ઉદયપુર મંડાણુ. ૩

અતિ કુચલ જૂ પોલં. અતિ રંગ રાલં, સંગટવાડી સેરીએ તાસં;
શ્રી સંત છલ્લેયં વિમલેયં ધાન મહી સાયર પાસં;
દાદાવલી હંડેરી સિખરા સેહરી, પ્રાસાદ મહાલક્ષ્મી ક્યાનં;
શ્રી ઉદયપુર મંડાણુ. ૪

ઉદયપુર ના મંદિરોનો વિસ્તાર કર્યા પછી ઉદયપુર કોટની બહારના મંદિરો
નું વર્ણન કર્યું છે.

શ્રી શાન્તી નાથ હીં તેન જોય, મહિમા અધિક મહિં સોય.
ચિત્રત ચેત્ય હી નવ રંગ, દર્શન દેખીયાં ઉમંગ
સીખર ખન્ધ પ્રાસાદ કરત મેરૂ સોં અતિવાદ.
શ્રી પદમનાભ જનાલ, દેખ્યા દીલ હે ખુશાલ, ૨
પૂનિમ વાસરે મેલાક નર થદ્દ હોત હે મેલાક;
અગ્રે હસ્તી હે ચોગાંન, હસ્તી લડત હેં તિહીઆન ૩

ઉદયપુરના કિલ્લા બહારના મંદિરનું વર્ણન કર્યા પછી આગલ વર્ણન
કરી કવિ શું કહે છે.

મલક લલક હે કૃષ્ણનાર, અગ્રી ગ્રામ હે સિસાર
 વેજ નાચકા પરસાદ, કરત મનસે નિત વાદ. ૪
 છન પ્રાસાદ જૂઠાં કારી ક, મૂરત બહોત હેં પ્યારી ક
 સમ્યા સોલગા છણુંક, પેસ્યા પરમ હે આનંદ ૫
 આદિ ચરણ હેં મંડાણ, પૂન્યા હોત હે સુખયાન
 જંગી કાઠ હેં. અતિવંજ, ચાંદ જૂ પોલ હી દુરંગ. ૬

તે પછી કવિ આમળ સમીના બસાનુ વર્ણન કરે છે

મગસા માછલા ઉતંગ, કીસના પોલ હી અતિવંજ
 પેઠા સમીને શી પાસ, પૂલે પરમહી ઉલ્લાસ ૭
 હસમી દિવસકા મેલાક નરમદ હોત હે મેલાક
 સાહમી વચ્છકાં પકવાન, અર્ચા અષ્ટ કા મંડાણ ૮

એ પછી કવિ કેસરીયાછળું વર્ણન કરે છે

અદાર ઠાસ હી અધિકાર, મુલેવ નગર હે વિસ્તાર
 કેસરીયાનાથ હે વિખ્યાત, અત્રુ આવતે કેઈ બાત, ૯

અંતર્માં કવિને આઘાટ (આઢક) તું વર્ણન કર્યું છે

આધારભામ હે પસિદ, તપા ગિરદ તીર્કા લીધ,
 દેહરા પંચકા હે મંડાણ, સિખર બંધ હે પદિચાણ. ૧૦
 પાન્દ્યપ્રભુનં છનાલ, પેમ્યા પરમ હે દયાલ,
 શી બીમ રાણુ મ મુકામ, તિસકા હોત હે અજકામ. ૧૧

તે પછી કવિએ અંબાબાજના વર્ણનમાં પણ લખ્યું છે કે જયમદેવન
 ચરણ મચ્છપતિ રત્નસૂરિના સ્તુત આદિના ઉલ્લેખ કર્યો છે. કવિ હેમકે આ
 કાવ્ય લખમગ સવાસો વર્ષ ઉપર બનાવ્યું છે. વાસુપુત્ર્ય સ્વામીનું મંદિર મધ્ય
 બજારમાં આવેલું છે તે ઘણું જ સુંદર અને મનોહર છે તેના માટે કહેવાય
 છે કે મહારાણા રાજસિંહના સમયમાં અદારમી શતાબ્દીમાં પ્રારંભ કર્યું હતું
 તે વખતે શ્રી રાયછ દોસી નામના મુઠકચે તે મંદિર બનાવ્યું હતું શ્રી રાયછ
 સિદ્ધાચલછને સોલમો ઉદાર કરવાવાળા શ્રી કર્મચંદ્રછના પૂત્ર શ્રી બીખમ-
 છના પૂત્ર હતા. શ્રી બીખમછ દોસી રાણા રાજસિંહના પ્રધાન મંત્રી હતા
 અને ઉદયપુરના નિવાસી હતા. રાજસાગર તળાવની પાળ અને નવચૌકી બીખ-
 મછની દેખરેખ નીચે થઈ હતી. એમના વંશના હાલ અંબાલાલ દોસી હાલ
 મોતુદ છે.

ઉદયપુરના યોગાનયાં જે મંદિર છે. તેમાં ખાસ વિશેષતા તો એ છે કે તેમાં મૂલનાયક શ્રી પદમનાભ પ્રભુની મૂર્તિ લગભગ ૪૫-૫ ફીટની ઊંચી છે. પ્રતિમા ભવ્ય અને મનોહર છે. હેમ કવિએ પણ તેના કવિતમાં એ પ્રતિમા માટે સુંદર વર્ણન કરેલું છે. એ વિશાળ મૂર્તિના પંચાસણ પર જે લેખ છે. તેનો સાર નીચે મુજબ છે.

સંવત ૧૮૧૯ કી માઘ શુકલા ૬ બુધવાર કેા મહારાણા શ્રી અરિસિંહ કે રાજ્ય કાલમે ઉત્તરપુર નિવાસી ઝોસવાલ વેશીવ વૃદ્ધ શાખાય નવલખ ગોત્રાય શાહ માનકે પુત્ર કપુરચંદને ખરતર ગમ્હીય દોશી કુશલસિંહજી ઉનકી ભાયાં કસ્તુરબાઈ ઉનકી પુત્રી માણેકબાઈ આદિકી સંહાયતાસેં ચહ બિંબ બનવાયાં ઓર ખરતર ગમ્હીય હરિસાગર ગણિને પ્રતિષ્ઠા કી.

મેવાડના ઉત્તર પશ્ચિમ પ્રદેશોનો પરીચય.

(૧) આખા મેવાડમાં લગભગ ત્રણ હજાર મંદિરો છે.

(૨) ૧ બેહલા, ૨ ભુવાના, ૩ એકલીંગજી (અઢબહજી) ૪ દેવવાડા, ૫ ધાસા, ૬ પલાણુ, ૭ માવલી, ૮ સનવાડ, ૯ કુતોહનગર, ૧૦ કરેજ, ૧૧ કપા-મણ, ૧૨ ડીંડોલી, ૧૩ રાથમી, ૧૪ પહંના, ૧૫ ગાઠરમાલા, ૧૬ પુર, ૧૭ બીલવાડા, ૧૮ સારણી, ૧૯ લાભોલા, ૨૦ ગંગપુર, ૨૧ સહડા ૨૨ પોટલા, ૨૩ ગિલુડા, ૨૪ બસમા, ૨૫ ફરીવા, ૨૬ રેમલધરા, ૨૭ પી-પોટલા, ૨૮ કાંકરેલી રાજનગર, ૨૯ કેલવા, ૩૦ પઠાવલી, ૩૧ ચારબુળ પલી, ૩૨ કાંકરેલી રાજનગર, ૩૩ કીલવાડા, ૩૪ મહેશ, ૩૫ કેરવાડ, ભાંથી (ગડબાર) ૩૬ સાથીયા, ૩૭ કીલવાડા, ૩૮ મહેશ, ૩૯ કેરવાડ, ભાંથી મારવાડ ઘાણેરાવ જવાય છે. આ દરેક ગામોમાં જૈન મંદિરો ગગન સુવિત શેલે છે. તેમાં કુતોહનગર ગાઠરમાલા અને પીપલી આ ત્રણ ગામમાં જૈન મંદિર નથી. બાકીના દરેક ગામમાં એકથી અધિક મંદિરો હોલ બિરાજમાન છે.

પલાણુનું મંદિર મણું વિશાલ છે. આસપાસ ૨૪ દેરીઓ છે. ત્યાં ચક્રેશ્વરીની મૂર્તિ પર સંવત ૧૨૪૩ ના વૈશાખ સુદ ૧૦ ને શનીવારનો લેખ છે. તે લેખ નીચે પ્રમાણે છે.

શ્રી નાણા ગમ્હીય ધર્કટ વંશીય પાશ્વસુત ને ચક્રેશ્વરીકી ચહ મૂર્તિ બનવાઈ. ઓર શ્રી શાંતીસુરિને ઉસકી પ્રતિષ્ઠા કી. ઈસી તરેહસે ૧૨૩૪ કી સાલકા લેખ હે. અમ્હીકા કી. મૂર્તિ પર કે લેખ મેં ઈસ ગામકા પાણુણુ કે નામ સેં ઉલ્લેખ કીયા ગયા હે. આજકાલ ઉસકી પલાણુ કે નામ સેં પ્રસિદ્ધી હે.

- ૧ કેસવામાં ત્રણ મંદિરો છે તે ત્રણેય મહા વિદ્યાળ અને લબ્ય છે ત્યાં તેશપંચી વાગાનું ભેર વધારે છે
- ૨ ગાડવારમાં ચારલુજનું મંદિર પણ જ પ્રાચીન છે
- ૩ આરણી ગામમાં એક નાનું મંદિર છે તે સંવત ૧૬૬૨ ના મહા સુદ ૧૭ ના રોજ યતિ શ્રી અનુપચંદ્રજીને પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી

ઉપર મુજબ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઘણી જ કાળજી રાખીને શોધન કરી ઉદ્ધેષ્ય કરવામાં આવ્યો છે આથી વિવેચ કાળજી રાખી એ ઇતિહાસીક ઘટનાઓ શોધવામાં આવે તો ઘણું જ જાણવા તેમજ સમજવાનું મળી આવે. તેમ જ પરંતુ હીલગીરી સાથે જણાવવું પડે છે કે તે જાળતમાં જીન સમાજમાં ધમશ કે પ્રેમ ઘણો જ જોછા પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે સારા સારા ધનાઢય ગૃહસ્થો શોધનના કાર્યમાં પોતાની સરખીની મદદ આપવા ઉદારતા ભતાવે તો આથી ઘણું જ સુદર કાર્ય કરવાની મારી ધમશ ભરે આવે. જેવી જાણીની મરજી પ્રમાણે મારી ફરજ મેં જાણી છે જનતા પોતાની ફરજ સમજશે એ જ વિશ્વસ્ય.

ચાત્રકુટ (ચિત્તોડનો) બુદ્ધો થા ખિમરૂપિનો પરિચય

મહા વિદ્વાન સરસ્વતિના ઉપાસક કવિવર્ય શ્રી લાવણ્ય સમયે સં. ૧૫૮૯ ના માહ માસ, એક રાસ રચ્યો છે. તેમાં તેઓની કૃતી અને તેઓની લઘુતા ભરેલી લાવણાહી લાવણતા વાલી કવિતા નીચે પ્રમાણે છે.

નૃનૃ તિલક બાલે. કાર હિંધ નિહાલે.
રૂપભયપયાલે પાપના પંક ટાળે.
અરણ્યવર માલે કુટરે કૂલ મીલે.
નરભવ અન્નમાલે રાગ નિય રોસ ટાળે ૧

સમો સરિણિ ગધઠા ચિત્ત મોરધ પધઠા.
અમુખ અતિ અરિઠા. ઉપચીય તે અઠીઠા.
સુપરિકરિ ગરીઠા સૌખ્ય પામ્યા અનીઠા.
ભવ હુઉ મળ મીઠા સંભવ સ્વામી દીઠા. ૨

મહન મહ નમાયા ક્રોધ ભેદા નડાયા.
ભવ મરણુ ભમાયા રાગ દોસે ગમાયા.
સકલ ગુણ સમાયા લક્ષમણા જ સમાયા.
મણિ મુણન પાયા અંગ અંદ્ર પ્રમાયા. ૩

અંતનીકડી-તેવગચ્છ દિવાબર લમ્બિ સાયર સોમદેવ સૂરિસરૈ,
શ્રી સામન્થ ગણધાર ગિર્યા સમય રત્નો મુનીશ્વરૈ;
માલિની છંદ ધ્રુવ પમધિર્ધ તવીયા જિન ઉલટ ધણુર્ધ,
મર્ધલહીઉ લાભ અનંત મુની લાવણ્ય સમય સદા ભણુર્ધ.

કવિઓને કટાક્ષ— નેમિ છંદ

કવિત કવિત કહી સહુ વખાણુર્ધ કવિત તણા પુણુર્ધ ભાવન જાણુર્ધ,
સોધ કવિત જિણિ દુશ્મન દુખધ કોવિદ જનમનિ લાણુ ધુમર્ધ;
દેખી અંદ અકોરા હરખધ વસ્તુ વશેવધ પારખી પરિખાઈ,
કરિયુ કવિતે જુ અતુર નવાહધ સોધ કવિત ઠ કોધ શ્યામહિ.

આજકાલ સુઠના ગાંઠીએ વેઠ થઈ બેઠેલા કવિઓને નામાટે પણ આ ફટકો કંઈ કમ નથી.

મેવાડમાં આવેલા ચિત્તોડના નજીક વડગામમાં એક દુબી બોહો નામનો એક ભાઈ રહેતો હતો. પુર્વ કર્મના પાપના ઉલ્લેખો તે પોતે ઘણી જ દુબી અને ફરિદિ અવસ્થા યોગ્યતો હતો તેણે ધી વીગેરે ચિત્તોડના બઝારમાં વેચી તે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો, એક સમયમાં તે પાંચદામનું કુડલીની અંદર ધી લઈ પોતે વેચવા માટે ચિત્તોડ આવતો હતો. તેવામાં કર્મ યોગે પત્ર લખ્યું ગયો અને તમામ ધી ઢોલાઈ ગયું આથી લોકોને તેના પર ક્યા આવવા લાગી ગોટલું જ નહિ પણ તેને ધીની કીમતના નાણાં પણ લેખા કરી આપ્યા તે ગાયનું ધી લઈ પાછો વળ્યો ત્યારે ફરી પાછી ઠેસ વાગી અને ધી ઢોલાઈ ગયું તેથી પોતાને જરી પણ જેદ ન થયો અને મનમાં વિચાર કર્યો કે મને આશા કર્મનું જ ફળ મળે છે, આ વખતે ધનવચરના મનુષ્યોની શુ સ્થિતિ થતી હશે તેના તેણે ખ્યાલ આપ્યો અને પોતાના દુયકમાં અનેક વિચારો કરતો કરતો પોતાના નિવાસ સ્થાને આવ્યો, ઘેર આવ્યા પછી પણ તેનું ચિત્ત સ્થિર થયું નહિ; તેનું દૃઢ વેરામયી કામલ જન્મું, તેથી પોતે નિશ્ચય કરી પોતાના ઘેરથી નીકળી ચરોલદ ગુરૂ પાસે આવ્યો. ગુરૂએ તેણે આત્માસન આપ્યું અને આત્મ કસ્યાણનો ઉપદેશ આપ્યો તે ઉપદેશથી અને ગુરૂદેવના પ્રભાવથી તે છત્ર યતિ થઈ શક્તિ પણ થયો. આ ઉપરથી વિદિત થાય છે કે તે પહેલાં પોતે જૈન નહોતો હોવા છતાં પછી, તે નિરતિચાર પ્રમાણે ચારિત્ર પાળવા લગ્યો, અને તેનું નામ બોહા રૂપિ પાડ્યું, ગુરૂની શિક્ષા અને આદીત્ર પાળવામાં પોતાનું કર્તવ્ય સમજતો હતો; ક્ય વિધ યતિ કર્મ શુદ્ધ રીતે પાળવા લાગ્યો, અને મહોનાની તેમ છ છ માસની ઘેર તપસ્યાઓ પણ કરવા લાગ્યો.

એક વખત બોહારૂપિએ વિનય પૂર્વક ગુરૂદેવને બે હાથ ભેટી વિનંતિ કરવા લાગ્યાં કે.

હે તરણતરણું ગુરૂદેવ આપણીનું ચરણ લઈ મેં શિક્ષા-અનિકાર કરી છે. તેથી આજ મહારા દૃઢ્યમાં એવો વિચાર ઉજ્જવ્યો છે કે હું ઘાટેા વખત માત્ર આત્મ કસ્યાણનું કર્મ સિદ્ધ થાય તેમ કરું, અને તે કરવા માટે આપની આજ્ઞા પ્રમાણે આપ કહેા તે સ્થાનમાં રહીને યના ઉપગ્રર્મો સહન કરું.

ગુરૂદેવે પણ લાલ ભેઈ અવતિ તરફ જવાની આજ્ઞા આપી ત્યાર પછી ધી સંઘની શુભાશિષ્ય લઈને પામણુક ગામની નજીક એક સરોવરની પાળ પાસેના નિર્જન સ્થાનમાં આવીને રહ્યા.

બોહારૂપિ તે સ્થાન તપસ્યા કરી કાંઈકાંઈમાં આનંદ પડેના હતા. તેના તે માપના કેટલાક પ્રાકૃત્યના તેમ જન્મ કલિયા, છોકરાઓ તે તળાવની

પાળે રમવા માટે આવેલા હતા; તે વખતે રૂષિજીને જોતાં છોકરાંઓ બોલી ઉઠ્યા કે આ તે વળી કંઈ જાતનું ધૂમકપીંગ જાણુ છે એટલેથી; તે બાળકો સંતોષ ન પામ્યા, અને ચઢી મુદ્દી ઇંટ પથરા વતી. રૂષિજીને કંઈ આપવા માંડ્યા, અને મારવા લાગ્યા. છતાં પણ રૂષિજી જરા પણ ક્રોધ લાગ્યા સિવાય પોતે પોતાના ધ્યાનમાં મગ્ન થઈ હતા. તે વખતે રૂષિજીને જોટલો બધો ઉપ-સર્ગ થતો જોઈ તળાવના અધિષ્ઠાયક દેવે, ક્રોધમાં આવી તમામ છોકરાંઓને બાંધ્યા. અને છોકરાંઓના મોં માંથી લોહી વહેવા માંડ્યું તેઓ બધા જમીન ઉપર આવોટવા લાગ્યા. છોકરાંઓના મા-બાપ શોધતાં શોધતા ત્યાં આવ્યા. લોકોએ જાણ્યું કે રૂષિને સતાવવાથી; રૂષિજીએ આમ કર્યું છે, તે વખતે તમામ આવેલા લોકો રૂષિજીના ચર્ણુમાં પડ્યા. ઘણા કાલાવાલા-કર્યા ગુરૂદેવ, દયા કરો, છોડ કહોડ થાય પણ માવીતરથી આમ ન થવાય કૃપા કરો, ગુરૂદેવ, ક્ષમા કરો. જ્યારે ગુરૂ ધ્યાનમાંથી મુક્ત થયા તે વખતે દેવતા બાળ-કના શરીરમાં આવી કહેવા લાગ્યા કે આ બધું ગુરૂદેવને પીડા થતી જોઈ મેં કર્યું છે. હવે જો રૂષિજીના ચરણનું જળ છાંટવામાં આવે તો, બધા છોક-રાંઓ બંધનમાંથી મુક્ત થઈ શકશે ને પછી દેવતા કહેવા પ્રમાણે ગુરૂના ચરણનું પાણી છાંટવામાં આવ્યું. અને બાળકો બધા બંધનમાંથી મુક્ત થયા. આવેલા લોકોએ જ્યારે ગુરૂદેવના ચર્ણુ આગળ ઘણું જ દ્રવ્ય મુક્યું છતાં રૂષિએ જ્યારે દ્રવ્ય ન લીધું ત્યારે તે બધું દ્રવ્ય જીર્ણોદાર ના કાર્યમાં વાપ-રવામાં આવ્યું આ વખતે લોકોએ જે જે કર્યું તે રૂષિજીએ સહન કર્યું. માટે લોકોએ બોહા રૂષિનું નામ બદલી ખીમરૂષિ પાડ્યું.

અર્થાત્ સૌ કોઈ ખિમરૂષિ (ક્ષમરૂષિ ક્ષમારૂષિ) કહી બોલાવવા લાગ્યાં. રાસમાં પણ લખ્યું છે કે-

નોંધ—હીપવિન્ય, કવિએ, સં ૧૮૭૭માં સુરતમાં બનાવેલા, સોહમ કુલ રત્ન પદ્મ-વલી; રાસ કે જેની પ્રતિ કવિએ પોતે સં. ૧૮૭૭ના વૈશાખ સુદ ત્રીજ ને રવિવારે લખી છે. તેની અંદર લખ્યું છે. કે

ગુહા. કિન્નરસી વલી, ખીમરૂષિ મુનિરાજ
યશોભદ્ર ચોથા સહુ, ગુરૂભાષ મુખ સાજ

આ પદમાં બોહા, કિન્નરૂષિ, ખિમરૂષિ અને યશોભદ્ર, આ ચારેને ગુરૂભાષ તરીકે વર્ણવ્યા છે પરંતુ તે બરાબર નથી, કારણ કે બોહા અને ખિમરૂષિ એક જ છે, પણ તે યશોભદ્રના ગુરૂભાષ નહિ પણ શિષ્ય થાય છે.

કિન્નરૂષિને પણ યશોભદ્રના ગુરૂભાષ ગણાવ્યા છે. પરંતુ આ રાસમાં આપેલા, વૃત્તાંત ઉપરથી, સ્પષ્ટ સમજાય છે કે કિન્નરૂષિએ, ખિમરૂષિ પાસેજ દીક્ષા લીધી હતી, તેથી યશોભદ્રના ગુરૂભાષ હોવાનું એક પણ પ્રમાણ મળતું નથી.

એ રૂપિ રૂપિમ હિ'પરધાન એહ ન મ્મ દેવ દીવ બહુમાન
જ જ દીધુ ત ત સહિયુ લોકે ખિમરૂપિ નામજ કહિઉ ૩૯૦

રૂપિ મહારાજની સમતા અને સુમા સર્વ જનતાની તેઓ પ્રત્યે અધાગ લાગણી વધવા પાત્રી એવા આદર પરિપક્વ ને ત્યાગી રૂપિજી ત્યાગી નીકળી એક નીર્જન ગિરિગુફામાં વાસ કર્યો

આ ગુફામાં આવ્યા પછી રૂપિજી અનેક પ્રકારની તપશ્ચર્યાઓ કરી કર્મ નો ક્ષય કરવા લાગ્યા અને અભિચરો ધારવા માંડ્યા.

રૂપિજી એવા એવા દુસ્કર અભિચરો ધારતા હતા કે તે પૂરા થવા પણ અસંભવિત લાગતા હતા, છતાં પોતાની તપશ્ચર્યાના પ્રભાવથી તે બધા પૂરા થવા હતા.

રૂપિજીનો પહેલો અભિચર એ હતો કે, સ્નાન કરીને ઉઠેલો છૂટા ઠેથ વાળો, મનમાં દુખી એવો કહન ડોરાઈ (કુખ) નો એકવીસ ગુફા (પુસ્તા) આપે તો પારણું કરવું.

હવે ખિમ રૂપિજી ધારેલો અભિચર કેવી રીતે પૂરો થયો, તે પર વાચકજી ધ્યાન એચુ છુ.

ધારા નગરીનો સિધુલ રાજા જે હબર હાથીનો ધણી કહેવાતો હતો, અને જેની પાસે અખૂટ વેલવ હતો, તેનાથી પરિગ્રહ થએલો કુખસ્નાન કરીને છૂટા ઠેથે હાથની દુકાને બેઠા હતા તે વખતે ખિમ રૂપિ બિજાને મા' ફરતા હતા તેમને બેઠને કુખે રૂપિજીને બોલાવી કહ્યું કે હ્યો બિજા આપું કુખે બાહાના અથભાગથી માંડા (પુસ્તા) આપવા માંડ્યા ત્યારે રૂપિજી જદ તેને ગણુવા લાગ્યા ત્યારે કુખ બોલ્યા કે શું ગણો છો, આ મા' જેટલા પ્રારબ્ધમાં હશે તેટલા જ આવશે.

રૂપિજી બોલ્યા કે બાઈ અને તેનો લોભ નથી હું તો ફક્ત નોક છું કે મારો અભિચર પૂરો થયો કે નહિ આ અભિચરમાં મારે ત્રણ મહિના અને આઠ દિવસના ઉપવાસ થયા છે અને મને જે બિજામાં એકવીસ માંડા (પુસ્તા) આપ્યા હશે તો જ મારો અભિચર પૂરો થયો ગણાશે.

બિજામાં આવેલા મઠક ગણ્યા તો તે થયા એકવીસ જ કુખ તાગૂબ

નાથ—સિધુલ સુપ્રસિદ્ધ રાજા બોલ્યો પિતા હતો અને રાજા મુજનો નાનો ભાઈ હતો. સિધુલને ના જ કહાંક તથા કુમાર નારાયણ પણ કહેતા હતા સિધુલના સમવર્ષી રાજાધાની ઉન્નૈનમાં હતી.

ચીત્રકૂટ (ચિત્તોડનો) ખુદો યા ગિમરૂપિનો પરિચય

ધયો, રૂપિણ વિદાય થતાં, કૃષ્ણ પશુ તેની પાછળ પાછળ ગયો અને રૂપિણને પૂછ્યું કે:—

મહારાજ મારું આયુષ્ય કંટકું છે, ત્યારે રૂપિણ જોડ્યા—કે તારું આયુષ્ય છ મહિનાનું છે. કૃષ્ણે પોતાનું કુંક આયુષ્ય બાણી, તેને રૂપિણ પાસે દિક્ષા અંગિકાર કરી તેનું નામ કૃષ્ણ રૂપિ પાડ્યું. કૃષ્ણ રૂપિની દિક્ષા વળતે દેવતા-ઓએ પુષ્પની વૃદ્ધિ કરી હતી, અહીં કૃષ્ણ રૂપિ છ મહિનાની દિક્ષા પાળી સ્વર્ગે સિધાવ્યા. તે પછી ગિમ રૂપિ બીજો અભિગ્રહ નીચે પ્રમાણે ધર્યો.

સિંધુલ રાજાનો મંદમાં આવેલો હાથી, ગઢ મકાનોને પાડતો પોતાની સુંદ વઢે પાંચ મોઢક (લાડવા) વહોરાવે તો પારણું થાય.

રૂપિણને આ અભિગ્રહને પાંચ મહિના અને અઢાર દિવસના ઉપવાસ થયા. તે વખતે સિંધુલરાજાનો હાથી સાંકળ તોડી ગામમાં નાઠો જતો હતો. જેવી ગિમરૂપિણની દૃષ્ટિ પડી કે તરત જ તેને કંદોઇના સૂના હાટમાંથી પાંચ મોઢક લઈ લાંબી સુંદ વતી રૂપિણને આપ્યા, અને તરત જ હાથીનો મઢ ઉતરી ગયો અને તે હાથીને ફરી તેના સ્થાન પર સાંકળે બાંધવામાં આવ્યો. એક હાથી જેવા પશુએ રૂપિને દાન કરી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરી. આ જોઈ લોકો આશ્ચર્ય પામ્યા અને ઘણાં લોકોએ ધર્મ પ્રાપ્ત કર્યો. આ અભિગ્રહનું પારણું કરી તરત જ ત્રીજો અભિગ્રહ રૂપિણને નીચે પ્રમાણે ધર્યો.

સાસુથી પ્રચંડ કલ્પેશ કરતી વિધવા બ્રાહ્મણી જે ગામની વચમાં પૂરણપોળી આપે તો જ પારણું થાય.

આવા અવસરમાં સાસુથી હુ:ખી થયેલી એક વિધવા બ્રાહ્મણી નગરીથી નીકળી વનમાં ફરતી હતી તે વળતે, કાપટ ભરવા માટે એક વિપ્ર ત્યાં આવ્યો. તેને સૂના વનમાં આ બાઈને એકલી જોઈ. તેથી તેને ઠ્યા આવવાથી તે ભૂખ હશે તેમ ધારી તેને પૂરણપોળી આપી, તેજ વળતે આ બાઈએ ગિરિથી ઉતરત રૂપિણને જોયા, તેથી તેને બાવ આવ્યો કે સંત સાધુને વહોરાવવાથી સહર ઘણો લાભ થાય છે તેમ બાણી તેને શુરૂમહારાજને પૂરણપોળી વહોરાવી, તેજ વળતે આકાશમાંથી દેવતાઓએ પુષ્પની વૃદ્ધિ કરી, તે પારણું કર્યા પછી ચોથો અભિગ્રહ નીચે પ્રમાણે ધર્યો.

ઠાલી ખુંધવાળો, ઘોળો, અને પૂંછથી રહિત એવો સાંઠ. પોતાના સીંધ વતી ગોળ આપે તોજ પારણું થાય.

એક વળત સિંધુલરાજાની ધાર (ધારા) નગરીમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે મઢથી ભરેલો સાંઠ ગામમાં ભટકતો હતો. તેણે રૂપિણને જોયા. રૂપિણને જોયા

સાંઘની ઇચ્છા હાન દેવાની થઈ, એવું એક સ્મરણે ગોળનો દગલો પડયો હતો. તેમાથી સંધ્યા વતી ગોળ ઉઠાવી, રૂચિજીને વહેરવ્યો.

આ વખતે પણ પશુએ હાન આપતાં ભેદ હોકાને આશ્ચર્ય થયું. વગી ને વહેપારીના ગોળનો દગલો હતો, તેણે તો તે ગોળ વેચી એક જિન મંદિર બનાવ્યું અને તેમા થી પાર્થનાથ પ્રભુની પ્રતિમા પધરાવો. ત્યજનાક તે વહેપારી થી યથોક્તસૂરિ પાસે જઈ દિશા પશુ લીધી અને ઉત્કૃષ્ટ દિશા પાગી તે સ્વર્ગે ગયો. વહેપારીનું બનાવેલું જિન મંદિર આજે શુદ્ધિક નામથી પ્રસિદ્ધ થયું.

તે પછી બિન રૂચિએ જુદા જુદા વર્ણા અભિમદો ધર્મ હતા તેમાં એક અભિમદ એવો ધર્મો હતો કે—

કાટમાં સક્રિય બાંધેલું કોઈ વાંદરૂ બાહરના ખાસમાં આંખાની કેરીના રસ આપે તો પાતલુ થાય. આવા આવા તો વર્ણા કષ્ટમય અભિમદ ધારી રૂચિજી પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરી

આ પ્રમાણે મધા પછી એક વખતમાં એવો પ્રસંગ બન્યો કે ને કૃષ્ણ રૂચિ દિશા લઈ સંધ્ય પાગી દેવ થયો હતો, તે દેવ પોતાના તારક રૂચિજી પાસે આવ્યો અને જુરુદેવને કહેવા લાગ્યા કે:—

શિષુપતિને ત્યાં એક હબાર હાથી છે તે બધા શેઠથી અત્યંત પિઠાવે છે તે બધા રહે છે, બરાડા પાટે છે, આથડે છે, કાન કંપાવે છે, તો ને આપની પાસે કોઈ આવે અને આપજના પગ પખાલેલું પાણી માગે તો તે જરૂર આપશે, તેમ કરવાથી જીવસાચનની પ્રભાવના થશે, અને લોકભાવના ધર્મ પ્રત્યે જનગૃહ બનશે તેમ સૂચના આપી દેવતા ગયો.

રાજા હાથીઓના દુ બધી શોધાતુર હતો વેદો હવા વિગેરે કરતા હતા, પણ હગારે આરામ થતો નહોતો. તે વખતે રાજાએ મંત્રીને કહ્યું કે આજે એવી ઉદ્યોગલુ કરાવો કે ને કોઈ હાથીઓને સાબ કરશે, તેને રાજા પોતાનું અર્ધું રાજ્ય આપશે.

તે પ્રમાણે ઉદ્યોગલુ થઈ તેજ વખતે આઠાશમાંથી દેવ વાણી થઈ કે કંબલગિરિમાં રહેલા રૂચિનું ને ચરલોલક લાવીને હાથીને છાંટવામા આવે તો હાથીઓ સાબ થશે.

આવી દેવ વાણી સાંજના પછી રાજાએ અને મંત્રીને કંબલગિરિમાં મોકલ્યો. રૂચિના પગ પખાલી મંત્રીશર પાણી લઈ આવ્યો એવો હાથીને

પાણી છોટે છે તેવો જ એક તાપસ લેાગ્યો કે, પદ્મ હસ્તિને છોડી બાકીના તમામ હાથીને પાણી છોડી (તાપસનો આંતરિક વિચાર એવો હતો કે આ બધા હાથી મરી જશે. અને મારા પ્રયત્નથી પદ્મહસ્તિ બચી જશે) પરંતુ થયું એવું કે બધા હાથી રાત્રી થયા. અને પદ્મહસ્તિને ઘણું ઉપાય તાપસે કર્યા. છતાં પણ પદ્મહસ્તિ ન બચી શક્યો, અને તે આખરે મરી ગયો.

આથી જિનશાસનની વાણી જ પ્રસંગા યમ્. રાજાએ રૂપિણને અરધું રાજ્ય લેવાનું કહ્યું. પરંતુ રૂપિણએ કહ્યું કે, સંયમ આગળ રાજ્યની કંઈ પણ કીમત નથી, જે રાજ્યથી નહીં ગતિ મળે તે રાજ્યનું મારે શું કામ છે.

રાજાએ રૂપિણની નિર્લોભતા જોઈ એક જિન મંદિર બનાવ્યું. અને તેમાં સિંહાસન કરાવી. રૂપિણનાં મંદિરોં સ્થાપન કરી હંમેશાં પૂજા કરવા લાગ્યો. બીજી રાજાએ રૂપિણના નિમિત્તતા અર્ધરાજ્યથી સાતે શેત્રીના પોપણ કર્યાં.

કેટલાક વખત ગઈ રૂપિણ વિહાર કરી આવ્યા જતા હતા. તેવામાં એક મહત્ત્વ રસ્તામાં મળ્યું. ત્યાં રૂપિણએ મહત્ત્વનાં સાથે માણસો હતા તેમને પૂછ્યું. કે આ મહત્ત્વ કોણ છે. ત્યારે એક માણસે કહ્યું કે મહારાજ આ ધન વ્યવહારીઆનો પુત્ર છે. આજથી છ મહિના ઉપર રાત્રિની અંદર સૂતાં તેણે સર્પ કરડ્યો હતો, પરંતુ તે બચ્યો નહિ.

રૂપિણએ કહ્યું કે મનમાં ઈશો એક ન કરશો છોકરો હવે છે.

છોકરાનો પિતા રૂપિણને પગે લાગ્યો. અને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે દ્વામિન મારા ઘેર રૂદ્ધિ ઘણી છે. પરંતુ આ મારો એકનો એક પુત્ર છે. જો આ છોકરો નહિ બને તો મારું કુલ સુલું થઈ જશે. અને મારે માથે મેરૂ સમાન સાર આવી પડશે.

રૂપિણે પ્રાસુક પાણી પાત્રમાં લઈને નવકાર મંત્રનો જાપ કર્યો. છોકરો એકદમ લગી ઉઠ્યો. આ જોઈને સર્વત્ર જય જયકાર થયો. આથી શ્રદ્ધાળુ બની ધનરાજે બાર વૃત્તનો ચોતાના પરિવાર અંગીકાર કર્યો.

બીજી તરફ જિમરૂપિણે વિચાર્યું કે આ બધો પ્રતાપ શુરહેવનો જ છે. માટે હવે શુરૂ સેવામાં જઈ ઉચિત છે.

એમ વિચારી રૂપિ ત્યાંથી ચિત્રકુટ ચિત્તોડ આવ્યા. કે જ્યાં પોતાના શુરહેવ યશોવાદ્રજ હતા. શ્રી સંઘે રૂપિણનો ખૂબ સત્કાર કર્યો અને જિમરૂપિણે ભક્તિપૂર્વક ત્રણ પ્રદક્ષણા દઈને શુરહેવને વિધિ પૂર્વક વંદણા કરી. તે પછી રૂપિણએ એક પછી એક અભિશ્રદ્ધ લેવા શરૂ કર્યાં.

ખિમરૂપિએ ઉત્કૃષ્ટ અભિવ્યક્ત કરી. કુલ ચૌરાશી પારણા કર્યા

ખિમરૂપિએ ત્રીશ વરસની ઉંમરે દીક્ષા લીધી હતી. સાત વર્ષ ગુરૂદેવની સેવામાં રહ્યા હતા. જુદા જુદા અભિવ્યક્તો અને તપશ્ચર્યા કરી. એકંદર નેત્રું વર્ષનું આયુષ્ય વ્યતિત કરી સ્વર્ગે પધાર્યા.

મન્ય હો એવા પવિત્ર આત્માઓ ને કે જે પેાતે તથા અને પરને તાર્યા

કવિવર હાવલય સમયે સંવત ૧૫૮૬ ના મહા અહિનામાં એક રાસ રચ્યો છે તેમાં ખિમરૂપિના સંપૂર્ણ હકીકત આપી છે આ વાત હમમમ શ્રોજરાજના પિતા સિધુજી રાજાના વખતની છે.

સર્વવંશી, કૃષ્ણભૂષણ નેકનામદાર મિર્મત મહારાજા
શ્રી વિજયદેવજી સાહેબ જહાદુર
(સંસ્થાન-ધરમપુર)

જેઓ નામદારશ્રીએ મારા સાહિત્યના કાર્યમાં હમેશના
માટે ઉદારતા બતાવી છે અને પોતે પણ સાહિત્યપ્રેમી અને
ઇતિહાસિક ભાવનાવાળા હોવાથી આ મારા ઇતિહાસિક
કાર્યમાં મને અપૂર્વ ઉત્સાહ આપી મારા કાર્યને વેગવંતું
બનાવ્યું છે અને મારા પ્રત્યે હમેશાં વાત્સલ્યપ્રેમ ધરાવી મને
આભારી કર્યો છે

લી. આપનો બાળક
સોમીલાલ રાજકવિ

ધર્મપુર-અને ઉદયપુરનો સબંધ.

મેવાડના મહારાણા શ્રીને રાહપ વિ. સં. ૧૨૦૧ ની સાલમાં રાજ્યાભિષેક થયા હતા. તેઓ શ્રી. બે રાજકુમાર હતા તેમાં કનિષ્ઠ કુમાર રામસિંહ હતા. કોઈપણ કુટુંબની તકરારના કારણસરથી રામસિંહ પોતાની માતૃભૂમિનો ત્યાગ કરી, લગભગ ૧૨૫૪-૫૫ માં ચાલી નીકળ્યા. પોતે પોતાની પાસે કાંઈપણ સાધન રાખ્યા વગર જ દેશ પ્રભુના ભરૂંસા ઉપર અને પોતાના મનોમજ ઉપર જ પોતે નિર્ભર રહેતા હતા.

પોતે પોતાના બ્રાહ્મણ અને તલવાર ઉપર જ વિશ્વાસ રાખ્યો હતો. તે સમયમાં કોંકણ પ્રાંતના રાજાઓ રાષ્ટ્રકુટ મહારાજ્યને તાબે થયા. તે પછી ગૂજરાતના સોલંકીઓના તાબામાં આવ્યા, એ શિલાહાર વંશના અરિશ્વરી રાજાના વખતમાં, થાણા, પુરી, સંજળ જે સુદાનાં નગરો હતાં. તે પછી રાજા મલ્લિકાજીનના ઉપર ગૂજરાતના સોલંકી રાજા કુમારપાળે ચઢાઈ કરી. પોતાના સેનાપતિ આંબડ પાસે પરાજય કરાવ્યો, ત્યાર પછી સને. ૧૨૬૦ માં દેવગીરીના રાજા મહાદેવ ચાંદવે, ઉત્તર કોંકણ પર ચઢાઈ કરી. સોમેશ્વર નામના રાજાને હરાવ્યો. તે પછી થોડા જ વખતમાં શીસોદીયા મહારાણા રામસિંહે આ સુલકમાં રામનગર રાજ્યની સ્થાપના કરી.

આટલી પ્રસ્તાવના આપ્યા પછી, હવે રામસિંહની કારકીર્દી તરફ નજર કરીએ, રામસિંહ એક સાહસિક અને શૂરવીર પુરુષ હતા, તેઓશ્રી જ્યારે આ સુલકના પહાડી પ્રદેશમાં આવ્યા, તે વખતે કોળી સરદાર નાથોરાત, અને તેના સાગરીતોનો અત્યાચાર સાંભળી રામસિંહનું લોહી ઉઠળી આવ્યું તરત જ પોતે પોતાની ફોજની સરદારી લઈ નાથોરાત ઉપર ચઢાઈ કરી, અને તેને હરાવ્યો અને માર્યો. નાથોરાતની તમામ જાગીરના પોતે માલિક બન્યા. અને પોતાના નામ પરથી એ આખા સુલકનું નામ રામનગર પાડી, સૂર્યવંશીનો જંડો ફરકાવ્યો. અને પોતાનું નામ રામશાહ પાડ્યું સને. (૧૨૬૨) માં.

મહારાણા રામશાહના સ્વર્ગવાસ ગઈ સોમશાહ, પુરંદરશાહ, ધરમશાહ અને ગોપુશાહ, સને. ૧૪૭૨ સુધીમાં થયા. આ દરેક રાણાઓએ પોતાની બહાદુરી અને બુદ્ધિ વડે, હરામખોરોને સખત શિક્ષાઓ કરી, પ્રજાની અને રાજ્યની આબાદી સુંદર રીતે કરી હતી. ત્યાર પછી જગતશાહ પહેલા ગાદી પર આવ્યા.

પછી જૂજરાતના સુલતાન મહમદ બેગડાએ, આ સુલક પર ચઢાઈ કરી અને ૧૪૬૮ માં રામનગરના મહારાણા જગતશાહના મજબૂત હસ્તે ઘણી જ બહાદુરી બતાવી હતી આ મહારાણાએ જ્યારે સંબંધુના રાજ યાદવોનો નાશ થયો, ત્યારે તમામ પરદેશીઓને પોતાના રાજ્યમાં આશરો આપ્યો હતો.

મહારાણા જગતશાહ પછી નારાયણશાહ, અને ધરમશાહ બીજા ગાદી ઉપર આવ્યા. તેઓએ પણ રાજ્યની આગાહી માટે ઘણી જ બહાદુરી બતાવી હતી.

તે પછી જગતશાહ ઉર્ફે જયદેવ, અને ૧૫૩૧ માં રામનગરની ગાદી ઉપર આવ્યા, એમના વહીવટી કરતાં પોતે મહા પરાક્રમી અને શૂરવીર હતા. એમને જૂજરાતના સુલતાનો, તથા પોર્ટુગીઝોની વચ્ચે રહી, પોતાનો નેક ટેક સાચવ્યો હતો.

આ મહારાણાની રાજ્ય ગાદી બામરમેના હતી અને ઉત્તર કૅંકલમાં પોતે પ્રથમ પંજિના મહારાણા હતા. આણુબાણુના તમામ રાજ્યોને પોતે તાબે કરી, અને આખરે અંત લાવી, રાજ્યોનો તમામ સુલક મેળવી લીધો. આ બાદ જ રાજ્યની રાજધાની એસેરીમાં હતી, અને ૧૫૫૩ માં પોર્ટુગીઝોએ હમણું પર ચઢાઈ કરી, બાદશાહના કિલ્લેદાર, સીદીબકરને સમાડ્યો. તે વખતે મહારાણા જયદેવને અને પોર્ટુગીઝોની બંનેમાં અથડામણ થઈ. અને મહારાણા જયદેવની તાકાતથી સંધી કરી અને અને ૧૫૫૮ માં મહારાણા જયદેવને આખા સુલકના માલિકપણે કબુલ રાખ્યા અને હમણુની જગતના પણ માલિક બનાવ્યા.

તેથી કશિણના આદીલશાહ અને નીજામશાહ પણ મહારાણા શ્રી જયદેવની મદદ આહવા લાવ્યા. જૂજરાતના સુલતાન ગ્રીવ સુરજેરે પણ પોર્ટુગીઝોના અત્યાચારોથી કંટાળી મહારાણા શ્રી જયદેવની મદદ માંગી, અને ખંભાતમાં બોલાવ્યા મહારાણાને ખૂબ માન આપ્યું, અને રામનગરના સ્વતંત્ર રાણા તરફે કબુલ રાખ્યા. પોર્ટુગીઝોના હાંતરમાં રામનગરની હદ એકલ બંદરથી પંદર માઈલ કુંજરા ઉપરથી શરૂ થાય છે. એમ બતાવવામાં આવ્યું છે. એકલ બંદર ઉપર નીજામશાહે ચઢાઈ કરી તે વખતે અગાઉ મહારાણા જયદેવ સાથે પોર્ટુગીઝોને સલાહ-તહ થઈ હતી તેથી નીજામશાહે મહારાણાની મદદ મહારાણાએ તહ નાનાની શરતો પ્રમાણે નીજામશાહને મદદ આપી નહિ આ વખતે રચીતું વર્ણન પોર્ટુગીઝો કરે છે અને ૧૭૬૫ આ રાજ્યના વર્ણનો પોર્ટુગીઝોના હાંતરે આપે છે આ પ્રમાણે આ રામનગર રાજ્ય ઉપર, અનેક વિષત્તિઓ.

તેમજ મુશીબતો આવતી રહી. તેમાંના ત્રણ રાજ્યકર્તાઓ પોતાની બહાદુરી, અને બુદ્ધિથી રાજ્યરક્ષણ સુંદર રીતે કરી, પોતાનું જીવન ધન્ય બનાવ્યું હતું. મહારાણા રામદેવ ૧ લાને શિવાજી છત્રપતિએ પણ સુંદર રીતે માન આપી સ્વાગત કર્યું હતું. શાહુ છત્રપતિએ પણ પોતાની હયાતી સુધી આ રાજ્ય સાથે સારામાં સારો સંબંધ સાચવ્યો હતો. પરંતુ ૧૭૨૯ ની વસાઈની લડાઈ સાથે સારામાં સારો સંબંધ સાચવ્યો હતો. પરંતુ ૧૭૨૯ ની વસાઈની લડાઈ પ્રસંગે કારણ વશાત પેશ્વાને ગુસ્સો થયો, આ લડાઈમાં ફત્તેહપુર ઉલ્લંઘન થયું. અને રાણીવાસે પણ પોતાના કુળધર્મ પ્રમાણે ભ્રૂંહર કર્યો. પીંડવળના યશુ દળવી અને પાંજરાલી સરદાર ઘેલાભાઈના વિરત્વની કંત કથા હિરત ઉપજાવે એવી છે.

માંડવીના મહોડ મહારાજાની કુવરી જેઓ મહારાણા રામદેવજીની મહારાણી હતાં. તે કીકીબાની કંત કથા વિરત્વમાં અને સ્વાર્પણમાં આર્ય ક્ષત્રાણીઓમાં પ્રથમ સુકવા જેવી છે.

મહારાણા જયદેવે વસાવેલું આસરસેતા અને ગંધીશગઢ તે જમાનાના રમણીય અને શિદ્ધેશ્વરીવાળા નગરો હતાં. ઘાટ ઉપરના વેપાર માટે એ સ્થળો મુખ્ય હતાં. પારસીઓને સંભળુના બહવું રાણા પછી જે હિંદુ રાજ્યે પ્રથમ આશ્રય આપ્યો હતો તે આ રામનગરનું રાજ્ય હતું. અને પરદેસીઓ પણ આ રાજ્ય સાથે ગણાજ ઘાઠા સંબંધમાં હતા. માંડવીવાળા શેઠ જમશેદજી બમનજી અને ઉદવાડાના પ્રસિદ્ધ અધ્યાઈ કુંડુંબના શેઠ બહેરામજી એ જુનાં બાણીતાં નાસો છે.

માંડવીના મહોડા દુરજનસિંહજીએ પણ આ રાજ્યને વખતો વખત ઘણી મદદ આપી હતી.

પેશ્વાના પ્રધાનોમાંના નાનાફડનવીસ અને હરીપંત ફડકેએ ઘણીવાર રામ નગરના મહારાણાને પક્ષ પકડી આપત્તિઓ દુર કરાવી હતી. તેની કદરમ તેઓ જીવે ત્યાં સુધી મહારાણાએ ઘોઘડ, કુવા અને જાળચોડી ગામોની ઉપજ તેઓને આપી હતી.

સુરતના નવાબોનો પણ આ રાજ્ય સાથે સારો સંબંધ હતો.

સને ૧૮૦૨ ના વસાઈના કેલ કરારથી આ રાજ્યના નામદાર બ્રિટિશ ગવર્નેન્ટના સંબંધમાં આવ્યું. ત્યારથી બંને રાજ્યો વચ્ચે ઉત્તમ સંબંધ સરવાયો, નામદાર મહારાણાને નામદાર બ્રિટિશ ગવર્નેન્ટે ઘણું જ સાફ માન આપ્યું હતું. સત્તાવનના બળવા વખતે સને ૧૯૧૪ ની યુરોપી લડાઈ વખતે આ રાજ્યે બનતી મદદ આપી આ સંબંધ મજબૂત કર્યો હતો.

મહારાણી શ્રી નારાયણદેવણ અને મહારાણી મોહનદેવણએ આ રાજ્યને વિકાસ કરવા માટે ઘણું જ જનરૂં કર્યું છે, અને જેથી રાજ્યની ઉત્પત્તિ તથા રૈયતની સ્થિતિ સુધરી છે.

મહારાણી શ્રી વિજયદેવણ ૨ આ હાલના સંસ્થાન ધરમપુરના ધીમંત મહારાણા સાહેબ સને ૧૯૨૧ માં તખ્તનચીન થયા.

એ એા નામદાર ગાદીપર બેઠા અગાઉ રાજકોટ રાજકુમાર ડોલેજી અભાષ કરી. હીંદના તમામ ભાગોમાં સુસાફરી કરી દેશકાજનું ઘણું વિચારગ્રાન મેળવ્યું છે એ એા નામદાર ગાદી પર બેસતાં જ રાજ્યને સરસ ધારણ પર મુકી, પ્રજા માટે લોકોપયોગી દવાખાનાં, શુક્રો, રસ્તા, જળાશયો કરાવ્યાં છે એ એા નામદાર શોના આગ્રહને ખાન આપી, સુવર્ણના ચરનર સર હોસ્પીટલ સહન સાહેબ ધરમપુરની સુલાકાતે આવી ગયા છે અને રાજ્ય પ્રજાના સખેધયો, તથા મહારાણા શોના રાજ્ય વડીવટથી અત્યંત રાજી થયા. એ એા સાહેબની સુલાકાત જળવાયેલી રહે, તે માટે નામદાર મહારાણાથી વિજયદેવણએ એ એા પાસે જ્યુબીલી બેરીટેબલ ટ્રીફેન્સરીનું નવું મકાન, આ સો. રસીક કુવરમા જનાના હોસ્પીટલ, અને લેડી વીલસન મ્યુઝીયમ ખુલ્લાં મુકાવ્યાં છે. અને સુંદર આરોગ્યપાણી પંચારણ.રીની ડિંચામાં ઉચી ટેકરી ઉપર, નામદાર જવ નર સાહેબનું પુતળું, છત્રી બનાવી ખુલ્લું સુધી એ જગ્યાને વીલસન હીલ્સનું નામ નાખવામાં આવ્યું છે મહારાણા શ્રી વિદ્યાન, રમીક અને પ્રજા વાત્સલ્ય હોઈ ઉદાર અને હાના છે રાજ્યના અંગતોમાંના વાચના ત્રાસથી રૈયતને બચાવી છે એ એા નામદાર શ્રી સીકારી પણ છે. રાજ્યાસન પર આવ્યા પછી એ એા નામદારે આખા હિંદની, મુરોપની અને પૂર્વ સીપામ, ચીન, જાપાન વિગેરે તમામ દેશોની સુસાફરી કરી રોલ, રીરાજ, વિદ્યા, હાના અને હુલરોનું અવલોકન કર્યું છે અને તેના પરિવ્રુત્તે ધરમપુર મહેરમાં સુંદર મ્યુઝીયમ બનાવ્યું છે.

અ. સો મહારાણી શ્રી મનહર કુવરમા સાહેબ ગોહેલ કુળના પાણી તાણાના ગ્રીન્સ સામંતવિહના કુવરી હતા તેઓશ્રી કેળવણેલા, વિદ્યાન, દાનેશરી અને દયાળું, તેમજ પ્રજા વાત્સલ્ય હતા, પરમાત્મા તેઓ શોના આત્માને સદા ય યાતિ અર્પે.

આ સિવાય મહારાણા શ્રી વિજયદેવણ સાહેબના પરિવ્રુત્તમાં હું હમમગ વોસ વર્ષથી આવ્યો છું. તેઓ શોના હૃદયની ભાવના ઘણી જ હૃદય અને પ્રજા કલ્યાણની તમન્ના હર-હંમેશા રાખી, રાજ્ય અને પ્રજાની આત્મા સાધી

દા. ૧૧. તેમજ તે આદમાં આસ લંગીવળી જાના મંદિર અંદરનાર. તેમજ
શુદ્ધ જોડું માન અંદરનાર રાજ્યનો છે.

તેમજ, આદમાં રાજ્યનો નરેદે પોતાનું નામ જોવાવળું છે.

રાજ્યની આજારી તેમજ પ્રત્યક્ષ આજારીમાં પણ મુખ્ય જોવા રાજ્યદે
વિચારી મેરી કુટુંબના નથીના. ન ન નુજીવળાઈ મેરી, રા. ૧૮. અનેપ-
રાજ્યદે મેરી તેમજ હાલમાં પ્રત્યક્ષ એમની ના ના જોગીલાલનાઈ ને મેરી,
મો. જાગીર મેવાપણની નહીનીમ ને. પ્રમાણમાં નામદાર અદાવાજા સારેજને
અનેતેમના મેના મહારાજા કુમાર નરસિંહદેવ દાદા સારેજ, તમા પોત કુમારની
મામદાર સદેવ સારેજ વિજેદે, મહારાજાને પરમાત્મા મદા મળી રાખે, તેમ
મદુ પ્રત્યે પ્રાર્થના.

લી. જોગીલાલ રાજ્યદે.

નોંધ—અને ૧૫૩૧ જગતચાદ ઉદે મહારાજા જયદેવ ખાત્રી પર આવ્યા.
પોતાના પરાક્રમ વટે. દરેક રાજ્યદેવોમાં પોતાની મુલાકાત પ્રસરી વહી હતી.
તે દરમિયાને લીધે ખંભાતના સુલતાન શ્રીલ સુલત્તે જોતાવી મુલ્ક માન
આપ્યું. પાટ્ટીશ્રીજોના વાશમાં કંટાળીને મહારાજાની મદદ માગી. મહારાજાથી
ખંભાતમાં વહા, તે વખતે જોમામ્મ દત્ત. અને આઠ દિવસ સુધી સૂર્ય વાદળામાં
દંધાઈ રહી હતો. મહારાજા સૂર્યવંશી જોવાથી સૂર્યદેવનાં દર્શન થયાં ત્યાર પછી
જોગન હેના ન દત્તા. એટલે આઠ દિવસના ઉપવાસ થયા. આ પછર સુલ-
તાનને મદ. તેજે કુતુહલથી રાજાને પોતાના મંદિર દેવનો પરમા જતાવવા શુદ્ધ.

જગતચાદે ચાત્રી જોગાનમાં રુનાન કરો. પોતાંજ પરેડી, પાટલે બેસી,
પોતાના મંદિરેવ, સૂર્યનારાયણની સ્તુતી કરો. ચમત્કાંઠ દેખાડયો. આઠ દિવ-
સથી અવિશ્રાંત વરસાદ વરસી, વાદળથી અધકાર ડવાયેલો હતો. તેમાં જરા-
બદ મધ્યાહ્નગ્રાંથી આકાશ ખુલ્લું થયું. અને સૂર્યનારાયણનાં દર્શન થયાં.
એક વરી જો પ્રમાણે શુદ્ધ.

સુલતાન અને તેના દરબારીઓ અગ્રજ પામ્યા. મહારાજા આસનેથી
ઊઠ્યા કે તરત પાછો વરસાદ ચાલ્યું ગયો. સુલતાને અમત્કાર જોઈ, રાજા જગ-
તચાદ નામ બહલી. રાજા જયદેવ પાક્યું. જો વળતથી મહારાજા જયદેવ
રાજાને નામે પ્રસિદ્ધ થયા. ત્યારથી રામનેગરના મહારાજાઓ પોતાના નામ
પછાડી દેવ ચળ લગાડવાનું ચરૂ કર્યું ને દલ સુધી કાયમ છે.

નોંધ—ધરમપુરના ઐતિહાસિક ટુંકી નોંધ લખવાની ચરૂ કરતી વળતે

મને રામનગરના રાજવી, અને સંઘાન ધરમપુરનો ઇન્દિદાસ નાજવામા આવના
મારા પરમ પરીત્ર વિદ્વાનરર્થ પાઠક બ્રજમ રામ દરો નારાયણ ઘણા જ વાર
આવ્યા કારણ કે ઉપરોક્ત બંધના સંયોધક અને લેખક હતા તેઓ વૃદ્ધ છતાં
હંમેશાં બાળક જેવા સ્વભાવના અનંદી હતા પરમાત્મા તેઓશ્રી પોતાના
જીવનની મુરાસના મુદર પુષ્પોની વાટીકા મુકી, પોતે આ લોક મુકી, પરલોક
ચીધાંબા છે પરમાત્મા તે ચરિત્ર આત્માને હંમેશા સંતિ બરો અર્પે

હો આપનો

બોમ્બેના રામનગર રાજની
ધરમપુર રોડ.

નેતી કૃપા વડે મને કુદરતી શક્તિ મળી જેથી એક્ટીશ ધર્મની ભર
યુવાનીમાં મારી છુટકા બોલતી થઈ અને કંઈક કાવ્ય કરવાની ગેળી
વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ તેથી મારી ફરજ બજાવવામાં હું કંઈક અંશે
ફળીશ્રૂત થયો છું.

લી. તારા બાળક
લોગીલાલ દવિના
સદા રક્ષક બનજો.

૨૧. પુત્રી સરસ્વતિ બોગીલાલ રતનચંદ કવિ.

સરસ્વતિ પ્રભુ કૃપાથી તારો બોવાઈ ગયોનો ફેરો ભગવતિની ભક્તિ વડે પ્રાપ્ત થયો.
 અને તારૂં સ્મારક તરિકે તારૂં નામ સદા કાવમ રહે અને ભગતવદ્ભૂત કરતાં
 સરસ્વતિનું ઉપાસક બને તેજ ઉચ્છેદથી સરસ્વતિ સાહિત્ય રત્ન પ્રયાવતિના નામથી
 તારૂં સ્મારક મારા મિત્રો તેમજ કિતમિતકો દિનપ્રતિદિન અપૂર્વ પ્રેત્સાહન આપી
 કાવમ રાખશે એજ અભિલાષ.

પ્રભુ તારા સ્વર્ગવાસી આત્માને શાન્તિ અર્પો.

હી તારો વિરોગી પિતા
 બોગીલાલ કવિ

ચિત્તોડનો જીર્ણોદ્ધાર.

શુરદેવ શ્રી વિજયનિતિસૂરીશ્વર શ્રીના હૃદયની પવિત્ર ભાવના મેવાડ પ્રત્યેની હતી. સંવત ૧૯૬૦ ની સાલમાં શુરદેવ ગૂજરાત કાઠીયાવાડના જૈન તિથેનો ઉદ્ધાર કરી, મારવાડ અને મેવાડના પંથે ચડ્યા. તેઓ શ્રીના સાત્વીક અને પ્રેમાળ સ્વભાવ વડે જ્યાં જ્યાં ચોતે પધાર્યા ત્યાં ત્યાં ચોતાની બનતી તમામ શક્તિ શાશનના હૃદયાણુ અર્થે ઉપયોગ કરી, જૈન સમાજમાં નવ ચેતન લાવતા હતા. મેવાડની ભૂમિપર જ્યારે શુરદેવનાં પુનીત પગલાં ધર્યાં, ત્યારે મેવાડના જૈન મંદિરોની સ્થિતિ, તેમજ જૈન સમાજની સ્થિતિથી, શુરદેવના મનને ઘણા આઘાત લાગ્યો. અને મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે ગમે તેવાં કષ્ટ સહેવાં પડે તો પણ મારી તમામ શક્તિઓનો ઉપયોગ કરી, મારે મેવાડના જૈન સમાજની તેમજ જૈન પુરાતન અપૂર્વ શિલ્પકળાના નમુનેદાર મંદિરોની સંપૂર્ણ સ્થિતિ સુધારવી.

આ નિશ્ચયથી શુરદેવે મેવાડના, ઘણા ખરા ગામ અને શહેરોમાં, વિહાર કરી, અતિશય કષ્ટ સહન કરી, ચોતે ચોતાના હૃદયની ભાવનાનો વિકાસ કરવો શરૂ કર્યો જ્યારે ઉદયપુરમાં શુરદેવ લગભગ તેર થાક વરસ ઉપર ચોમાસુ હતા, તે વખતે ચોતે મેવાડના કાર્યની શરૂઆતની હીલચાલ નક્કી કરી સાથે સાથે શુરદેવ જ્યારે ચિત્તોડ પધાર્યા, તે વખતે સૂર્યવંશી મહારાણાનો અજોડ કિલ્લો ચિત્તોડનો જોતાં, અને તેનાં ઉપર કર્માશાહ શૃંગાર ચવરી, સત્તાવીશ ફહેરીનું ફેરાસર, જૈનોના અપૂર્વ કિર્તિસ્થંભો વગેરેની રચના જોતાં, અને સાથે સાથે તે મંદિરોની અવ્યવસ્થિત સ્થિતિ જોતાં, શુરદેવની આંખમાં અશ્રુધારા વહેવા માંડી. અને મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે શું વિર લામાશાહની પવિત્ર ભૂમિ. મહામંત્રી દયાળશાહની અપૂર્વ કિર્તિ, અને મહારાણા પ્રતાપની રાજ્યધાની ગણાતી મેવાડની શું આવી દુર્ઘટના તેજ વખતે ચોતે નિશ્ચય કરી, પ્રતિજ્ઞા કરી. કે મારે બમે તે લોગે ચિત્તોડનાં જૈન મંદિરોનો ઉદ્ધાર કરાવવો.

જે ખાળ પ્રહારી સાચા સંતે-શાશનના નાયકો પાસે ટેલ પાડી. અને મને પણ પત્ર લખ્યો. તેમાં એટલું જ લખ્યું કે લાઇ જીવનમાં સેવા જ કરવી હોય, અને ખાનપાન અને ખાનપાનનો મોહ ન હોય તો, તું મારો પત્ર વાંચીને તરત ઉદેપુર આવ.

શુરદેવના વચનનું માન રાખી, હું ગયો. મારાથી બની શક્યો તેટલો પ્રયત્ન કરી, જૈન સમાજમાં જાગૃતી ઉદયપુરના જૈન અગ્રેસર શેઠ.

રાશનલાલજી અતુલ, દેવ-સુ કમીશર શેઠ મોતીલાલજી વેરા તેમજ બીજા ઘણા ગૃહસ્થોએ આ કામ ઉપાડવામાં સદાનુશ્રુતિ જણાવી શુરદેવે જૈનપુરી રાજનગરમાં, મેવાડમાં દેવી પરિસ્થિતિ કે તેની દંપતી, શેઠ જગુભાઈ, સુની લાલ સુતરીયાને જણાવી તેમજ શેઠ મોહનલાલભાઈને જણાવી. આ શિવાય આનંદજી દયાલાલની પેઢીને જણાવી તે સખાયાનું અમદાવાદમાં આવતાની સાથે જ શુરદેવનું વચન પ્રમાણુ કરી, રાજનગરના તેમજ બીજા ઘણા ગામિના ગૃહસ્થોએ મેવાડની દક્ષીકતને જગમગ લક્ષમાં લીધી અને શુરદેવના આશીર્વાદથી તે કામ શેઠ જગુભાઈ સુનીલાલ શેઠ ત્રીશમલાલ મગનલાલ, તથા શેઠ. જોગીલાલ મગનલાલ, તેમજ તેમના કુટુંબી ભાઈ જમનાદાસભાઈ, તથા જુખા લાલભાઈ સુતરીયા. તેમજ શેઠ મોહનલાલભાઈ (કસ્તુરચંદ સંકિરચંદલાલ) તેમજ સુબઈ વાળા, રાધનપુર વાળા ગૃહસ્થોએ પણ સુંદર સદ્કાર આપી શેઠ જગુભાઈની દેખરેખ નીચે કામની શરૂઆત કરી લાજણે ડૂપીયાની સખાવત કરી.

સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય, તેરાખંધી સંપ્રદાય આદિ સખાજીઓ, કિશ્કિયનેા વિગેરે તમામ ધર્મના ઉપદેશકોનેા જોડેલો બધો પ્રચાર વધી ગયો હતો કે, જે મેવાડમાં એક વખત પચાસ દહાર જૈનોની વસ્તી હતી, તે મેવાડમાં આજે ગણ્યા ગણ્યા ચારથી પંચ દહાર જૈનો આખા મેવાડમાં ફરે આવી પરિસ્થિતિના કારણથી આખા મેવાડમાં પાંત્રીસો જૈન મંદિરોની પરિસ્થિતિ લગભગ એકજ સરખી જોવામાં આવી તે વસ્તુનેા વિચાર શુરદેવે કર્યો.

અને ગામડે ગામડે અને ગામો ગામ જૈન ધર્મનું જ્ઞાન ગળે તેના માટે દેહલીક પાંડયાળાઓ બાળક બાળકીઓને માટે શિક્ષણ કરી

આજે કહેતાં આનંદ સાથે છે કે તેનું પરિણામ થોડું ઘણું પણ સાફ જાણ્યું છે અને જૈન સમાજ પણ આજે મેવાડના માટે પોતાનાથી બનતું કરતું તે પોતાની ફરજ સમજે છે

તેના પગિણામે ચિત્તોડનાં કેટલાંક મંદિરોનેા હર્ષોદ્ધાર થયેા, અને પ્રતિષ્ઠા પણ થઈ, પરંતુ હીલગીરી એટલી જ થઈ કે, પ્રતિષ્ઠાના સુદૃઢ પહેલાં જ શુરદેવના હૃદયની જે ભાવના હતી. તે ભાવના પૂરી થઈ સકો નહિ જ્યારે શુરદેવે પ્રતિષ્ઠા કરાવવા સાફ વિહાર કર્યો રસ્તામા જ શુરદેવને માંદગી આવી અને એકકોંગીજીવતા પવિત્ર ધામમાં જ શુરદેવ સ્વર્ગવાગી થયા આ વખતે જૈન સમાજના હૃદયને પારાવાર આઘાત થયો અતિમ અમરે પણ શુરદેવની એક જ ભાવના હતી કે મારા ચિત્તોડનેા હર્ષોદ્ધાર-અને પ્રતિષ્ઠા આખરે પ્રતિષ્ઠા થઈ, તે વખતે તેમાં શેઠ જગુભાઈ સુનીલાલ, શેઠ ત્રીશમભાઈ, શેઠ જોગીલાલભાઈ તેમજ બીજા ઘણા ગૃહસ્થો, વિગેરે દહારો ગાળસોની હાજરી હતી અને શુરદેવના શ્રુત આશીર્વાદ વડે શાશ્વતની શોભામાં વધારો થયો.

ગુરૂદેવ વિજયનિતિસૂરીશ્વર શ્રીની શુભ લાગણી જે ચિત્તોડ પ્રત્યેની હતી. તે લાગણી તેઓશ્રીના શિષ્ય મંડળે પણ ઉપાડી લીધી. આચાર્યશ્રી હર્ષસૂરિશ્વર મહારાજ, આચાર્યશ્રી ઉદયસૂરિશ્વર મહારાજ, આચાર્યશ્રી હેમદ્રસૂરિ મહારાજ, આચાર્યશ્રી કલ્યાણસૂરિશ્વર મહારાજ, પંન્યાસશ્રી સંપતવિજય મહારાજ, તથા પંન્યાસશ્રી અશોકવિજયજી મહારાજ, તેમજ પંન્યાસશ્રી ચરણવિજય મહારાજ વિગેરે સર્વ સાધુ મંડળે પણ પોતાનાથી જનતી મહેનત કરી, મેવાડના કાર્યને સંગીન બનાવવા સુંદર ફાળો આપ્યો છે. અને આપે છે

આ સિવાય ગુરૂદેવની ઈચ્છા મેવાડની હકીકતનો એક ઇતિહાસ બહાર પાડવાની થઈ. અને ગુરૂદેવે તે કામ મને યોગ્યું. મેં મારી શક્તિ અનુસાર તમામ મેવાડના જૈન તિર્થોના લગતી તમામ ઇતિહાસિક નોંધનો સંગ્રહ કરી, સને-૧૯૩૯ નાં મેવાડના અણમોલ જવાહિર ચાને આત્મબલિદાન નામનો ગ્રંથ બહાર પાડ્યો તે ગ્રંથમાં જૈન મંદિરોના, ભામાશાહના તેમજ મહારાણા શ્રી પ્રતાપની તેમજ ઈર્માશાહની મહામંત્રી દયાળશાહ વિગેરેની તમામ હકીકતો તેમાં પ્રગટ કરી. અને જૈન સમાજના ચર્ચે થયો. તે ઇતિહાસિક ગ્રંથને શ્રી નામદાર શ્રીમંત મહારાણા શ્રી ૧૦૮ શ્રી સર ભોપાળસિંહજી સાહેબ બહાદુરે વખાણ્યો અને ઉત્તેજન આપ્યું. તે પછી આ સાલમાં બીજી આવૃત્તી સુધારા વધારા સાથે બહાર પાડી.

તે ગ્રંથથી જનતામાં જાગૃતી આવી અને મેવાડના માટે લોકોની ભાવના મેવાડ પ્રત્યે વધવા લાગી. અને તે ગ્રંથની ફરી માગણી જનતા તરફથી થઈ.

આ જાગૃતી કાયમ રહે, અને જૈન સમાજ ધર્મથી વિમુખ ન થાય, તેના માટે આચાર્યશ્રી વિજયકલ્યાણસૂરિશ્વરે જ્યારે સુંબર્ષ ગોટાણના ઉપાશ્રયે ચોમાસુ કર્યું તે વખતે મેવાડ અને ચિત્તોડના માટે સુંબર્ષની જનતામાં પ્રચાર કર્યો અને મને પણ તે પ્રચાર માટે સુંબર્ષ ગોલાવ્યો. અને મેવાડમાં એક બોર્ડિંગ સ્થાપવી, તેમ નક્કી કર્યું. તે વખતે સુંબર્ષના ગૃહસ્થોએ પત્યાસ હબ્બર રૂપિયાનું ફંડ ભેગું કરી, અને સુંબર્ષના જ શેઠ ભાઈચંદભાઈ ઝવેરી. શેઠ. સુલચંદભાઈ બુલાખીદાસ, શેઠ. શાંતિલાલ મગનલાલ તેમજ અન્ય સદ્ગૃહસ્થોની કમીટી નક્કી કરી, તે બોર્ડિંગની શરૂઆત કરી.

તેમાં લગભગ ત્રીસ-ચાલીસ વિદ્યાર્થીઓ આજે ચિત્તોડ સુકામે બોર્ડિંગમાં અભ્યાસનો લાભ લે છે. આશા ને કે આ બોર્ડિંગ માટે દરેક ગૃહસ્થો સારામાં સારી ઉદારતા બતાવશે.

ગુરૂદેવના શુભ આશીર્વાદથી તેમજ શેઠ. લગુભાઈ ચુનીલાલ, તેમજ શેઠ. ત્રીકમલાલ મગનલાલ સુતરીયા, રત્ન કમીટીવાળા શેઠ રાસનલાલજી

અતુર તથા શેઠ ધોલીલાલજી વોરાના પ્રયાસથી સત્તાવીસ દહેરીનું મંદિર તેમજ કર્મચાંદના મંદિરને જીર્ણોદ્ધારનું 'સંપૂર્ણ કામ પુરૂ થઈ ગયું' હોવાથી તેનો આ આલં શાલમાં પ્રતિષ્ઠા કરવાનું નક્કી કરવા સાડે, તેમજ રોશન પર યાત્રાગુચ્છોને ઉતરવા સાડે' ધર્મશાળા કરવા માટે તેમજ પ્રતિષ્ઠા કરવાની રજા લેવા માટે શેઠ ભજુભાઈ સુનીલાલ તથા શેઠ ત્રીકમભાઈ મગનલાલ તથા શેઠ લોગીલાલ મગનલાલ સુતરીયા તથા શેઠ લાલભાઈ ઉમેદચંદ લૂઠા તથા કવિ હોગીલાલ વિગેરે નેકનામદાર ઓમત મહારાજાઓ સર હોવાળિંદજી સાહેબ બહાદુરને મળવા માટે ગયા હતા.

નામદાર મહારાજા સાહેબ મળ્યા બધી જવાતો કરી અને ગુરૂદેવના જે પવિત્ર કાર્યની પ્રશંસા કરી અને શેઠ ત્રીકમભાઈની તકન અશક્ત તબીયતની પરિસ્થિતિ જોતાં નામદાર મહારાજા સાહેબ બોલ્યા કે ભાઈ આવી તબીયતે તમે શી રીતે આવી શક્યા.

આખરે મહારાજાઓએ શેઠ ભજુભાઈને કહ્યું કે આ શાલમાં અનાજની પરિસ્થિતિના કારણે પ્રતિષ્ઠા ન કરે તો ઠીક! આવતા વર્ષે ખુશીથી કરાજો. હું મારા રાજ્ય તરફથી તમામ સમ્મતતા આપીશ. અને આપના પવિત્ર કાર્યમાં મારે સંપૂર્ણ મદદ આપવી તે મારી ફરજ સમજીશ.

આખરે મહારાજાઓના વચનનું માન રાખું અને પ્રતિષ્ઠા બીજા વર્ષે ઉપર મુલતવી રાખી.

પરમપુણ્ય ધરમવિજયજી મહારાજાઓ પણ મેવાડમાં ગમે ગામ ફરી બગૃહી લાવવામાં પણ મુંઢર ફાળો આપ્યો છે અને મેવાડના માટે પોતે પ્રયાણ કરી રજા છે. ચિત્તોડના જીર્ણોદ્ધારના કાર્યમાં નેક નામદાર મહારાજાઓ ૧૦૮ ઓ સર હોવાળિંદજી સાહેબ બહાદુરે સારામાં સારો સહકાર આપી ભૂતકાળના બામાચાકની યાદને તાજ કરી મુંઢર લાગણી ધરાવી છે આ સિવાય રાજ્યના કર્મચારીઓ તેમજ અમલદાર વર્ગે પણ નિ સ્વાર્થપણે ચિત્તોડના કાર્ય માટે મુંઢર સેવા આપી કાર્યને સંગીન બનાવ્યું છે અને રાજ્યની શોભા વધારી છે અને ઉદયપુરના ગૃહસ્થોએ પણ ગુરૂદેવના કાર્યને પોતાનું ગણી સેવાનો મુંઢર ફાળો આપ્યો છે અને આપે છે પરમાત્મા ગુરૂદેવના શુભ કાર્યને જલ્દી પુરૂ કરવાની જૈન સમાજમાં શક્તિ આપે.

